BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN
VOLKENKUNDE VAN NEDERL.-INDIË

N.V. DE NEDERLANDSCHE BOEK- EN STEENDRUKKERIJ
VOORHEEN H. L. SMITS, WESTEINDE 130, DEN HAAG

BIJDRAGEN TOT DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË

DEEL 90

's-GRAVENHAGE - MARTINUS NIJHOFF - 1933

INHOUD.

NOTULEN VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN EN JAARVERSLAG.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 16: APRIL 1933.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

Buddingh de Voogt, zie Ter Haar.

Commissie [-Nolst Trenité]. Een kort wederwoord[1]); Koloniaal Tijdschrift, 22 (1933).

[Mr.] B. ter Haar Bzn. Het huwelijksrecht der christen-inlanders; De Stuw, 4 (1933), 16 Februari 1933.

[Mr.] B. ter Haar Bzn. De opheffing van den raad van justitie te Padang; De Stuw, 3 (1932), 1 December 1932.

[Mrs.] B. ter Haar Bzn, J. R. L. Jansen, C. Star Nauta Carsten, J. G. Buddingh de Voogt. Mag de raad van justitie te Padang worden opgeheven?; Indisch Tijdschrift van het Recht, 136 (1932).

[Mr.] B. ter Haar Bzn. Een tegenvoorstel [inzake den raad van justitie te Padang]; Indisch Tijdschrift van het Recht, 136 (1932).

Jansen, zie Ter Haar.

Alexandre Jodin, Le régime foncier à Madagascar (Parijs, 1904).

Nolst Trenité, zie Commissie.

[Mr.] C. Star Nauta Carsten, Bezuiniging en rechtspraak; Indisch Tijdschrift van het Recht, 136 (1932).

---

[1]) Op de kantteekeningen enz. van Literatuuropgave no. 15 (December 1932), blz. 1.

Star Nauta Carsten, zie Ter Haar.
Studiecommissie, zie Commissie.
Sijmendikromo. Zaakwaarnemers; De Stuw, 4 (1933), 1 Maart 1933.
Van Vollenhoven, zie beneden onder II, B, blz. 5.
J. W. J. Wellan, Regeling van de inheemsche rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied enz., toegelicht naar officieele bescheiden (Wageningen, 1933).
J. W. J. Wellan, Zuid-Sumatra. Economisch overzicht enz.[1] (Wageningen, 1932).

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatrechtbundel XXXV ('s-Gravenhage, 1932).
Adatrechtsregelen van Naipospos (± 1845); Adatrechtbundel XXXV, blz. 135—154. [Vertaling door J. C. Vergouwen van een Bataksch handschrift.]
Adatvonnissen van:

25 Juli 1872,	Bataklanden enz., A. XXXV: 157 nt
13 Juli 1894,	Bataklanden enz., A. XXXV: 155
30 Augustus 1894,	Bataklanden enz., A. XXXV: 157
17 Januari 1895,	Bataklanden enz., A. XXXV: 160
12 Februari 1895,	Bataklanden enz., A. XXXV: 159
20 Mei 1909,	Zuid-Sumatra, A. XXXV: 416
12 November 1916,	Zuid-Sumatra, A. XXXV: 421
8 Februari 1924,	Zuid-Sumatra, A. XXXV: 425
12 April 1926,	West-Java, T. 137: 113
24 November 1927,	West-Java, T. 137: 117
16 Mei 1931,	Minangkabau, A XXXV: 223
8 Augustus 1931,	Middel-Java, T. 137: 136
21 October 1931,	West-Java, T. 137: 119
22 October 1931,	Oost-Java met M., T. 137: 175
16 November 1931,	West-Java, T. 137: 116
2 December 1931,	Minangkabau, T. 137: 201
.. .. 1932,	Middel-Java, T. 137: 154
11 Februari 1932,	Minangkabau, T. 137: 190
10 Maart 1932,	Middel-Java, T. 137: 146
31 Maart 1932,	Zuid-Sumatra, T. 137: 197

[1] Handelt o.a. over inlandsch en inheemsch rechtswezen.

13 April 1932,	West-Java, T. 137: 108
14 April 1932,	Minangkabau, T. 137: 183
10 Mei 1932,	West-Java, T. 137: 102
12 Mei 1932,	West-Java, T. 137: 111
24 Mei 1932,	Middel-Java, T. 137: 139
26 Mei 1932,	West-Java, T. 137: 106
9 Juni 1932,	Middel-Java, T. 137: 142
17 Juni 1932,	Middel-Java, T. 137: 146
23 Juni 1932,	Middel-Java, T. 137: 152
30 Juni 1932,	Minangkabau, T. 137: 177
26 Juli 1932,	Oost-Java met M., T. 137: 166
3 Augustus 1932,	Oost-Java met M., T. 137: 173
26 Augustus 1932,	Zuid-Selebes, T. 137: 209
1 September 1932,	Minangkabau, T. 137: 190
2 September 1932,	Middel-Java, T. 137: 142
8 September 1932,	Maleisch gebied[1]), T. 136: 431
16 September 1932,	West-Java, T. 137: 119
29 September 1932,	Oost-Java met M., T. 137: 160
29 September 1932,	Bataklanden enz., T. 137: 185
4 October 1932,	Minangkabau, T. 137: 187
8 December 1932,	Oost-Java met M., T. 137: 162

Beslissingen omtrent titels en rangen in Ophir (1926—1930); Adatrechtbundel XXXV, blz. 231—233.

D. W. N. de Boer, Adatheffingen in de afdeeling Bataklanden der residentie Tapiannoeli (1930); Adatrechtbundel XXXV, blz. 186—209.

R. C. van den Bor, Adatrechtgegevens uit Sarolangoen (1905); Adatrechtbundel XXXV, blz. 263—298.

J. Bouwes Bavinck, Gegevens over Bangko (1920); Adatrechtbundel XXXV, blz. 299—301.

J. Bouwes Bavinck, Doesoens en doesonhoofden, gerebo-gelden, pasars, schoolgelden in Kerintji (1930); Adatrechtbundel XXXV, blz. 245—247.

J. Bouwes Bavinck, Inlandsche rechtsgemeenschappen in Kerintji (1929); Adatrechtbundel XXXV, blz. 235—244.

J. Couvreur, Negari's in de Koeantandistricten (1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 480—530.

J. F. W. L. Goslings. De Toradja's van Galoempang; Koloniaal Tijdschrift, 22 (1933).

Grondenrecht bij de Bataks: adat salipi na tartar (1894, 1895, 1914—1924); Adatrechtbundel XXXV, blz. 155—185.

Ter Haar, zie boven onder I, blz. 1 [Christen-inlanders].

Dr. B. J. Haga. Het inlandsch bestuur in het direct gebied van de buitengewesten; Koloniaal Tijdschrift, 22 (1933) [twee stukken].

[Mr.] G. A. van Hamel. L'ethnologie et l'étude du droit, à propos

[1]) Over vrijwillige onderwerping.

d'un discours académique[1]); Revue Coloniale Internationale, 3 (1886), no. 2.

W. Hoven, Huwelijks- en erfrecht in de Pasemah (1925); Adatrechtbundel XXXV, blz. 342—349.

Dr. F. W. T. Hunger. Adatdesa's en gouvernementsdesa's in Zuid-Bali; Koloniale Studiën, 16 (1932), no. 6.

[Dr. F. W. T.] H[unger]. Desachineezen en desabeschikkingsrecht [op Bali][2]); De Stuw, 3 (1932), 16 December 1932.

W. Huson, De marga's in Sarolangoen; Adatrechtbundel XXXV, blz. 248—262.

Huwelijk, rijstbouw, deelbezit, diefstal, bewindvoering, geestenvereering, oorlog en eed bij de Bataks (1899); Adatrechtbundel XXXV, blz. 1—109. [Vertaling door J. C. Vergouwen van Patik dohot Uhum ni halak Batak, 1899.]

„Inlandsche hypotheek" in Palembang (1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 325—339.

Dr. V. E. Korn. De dorpsrepubliek Tnganan Pagrinsingan (Santpoort, 1933).

Landbouwer (Een) op Sumatra, die een stuk grond in bezit neemt om dat te bebouwen [afbeelding]; Wolanda-Hindia, 6 (1933), blz. 69.

7e Landraadnummer; Indisch Tijdschrift van het Recht, 137 (1933), aflevering 2 [blz. 99—215].

C. Lekkerkerker. Enkele nieuwe gegevens over Soembawa; Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, 1933.

Mr. A. M. van Liere, Karo-Bataksch adatrecht (1932); Adatrechtbundel XXXV, blz. 210—221.

[Dr.] Th. H. M. Loze. Recht van tjarik; Indisch Tijdschrift van het Recht, 137 (1933), blz. 100—101.

Oelasan in de Lampongs (1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 350—353.

L. C. van Oldenborgh. Eenige aanteekeningen omtrent het crediet op Bali; Volkscredietwezen, 20 (1932), December 1932.

Oorlogsvoering en maatschappelijk verkeer bij de Bataks (1898); Adatrechtbundel XXXV, blz. 110—134. [Vertaling door J. C. Vergouwen van de slothoofdstukken van Ruhut Parsaoron di Habatahon, 1898.]

Pepadonwezen in Toelang Bawang (1890—1900); Adatrechtbundel XXXV, blz. 359—415. [Tekst van een Lampoengsch handschrift, met vertaling door dr. J. W. van Royen.]

H. L. C. Petri, Gegevens over Djambi (1923); Adatrechtbundel XXXV, blz. 302—321.

Rapat-penjimbang in Komering Oeloe (1924 en 1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 451—478 [met gegevens van L. de Roock].

---

[1]) Dat van Wilken, in Literatuurlijst enz.[2], 1927, blz. 208.

[2]) Zie ook beneden onder III, blz. 6.

Regeling der inheemsche rechtspraak in Poerba, Dolok en Si V Koeta (1910); Adatrechtbundel XXXV, blz. 531—532.
Residentsbesluit nopens marga's en batinschappen in Djambi (1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 322—324.
De Roock, zie Rapatpenjimbang.
Dr. J. W. van Royen, Penjimbangs in de Lampongs en Kroë (1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 354—358.
Van Royen, zie Pepadonwezen.
Raden mr. Soepomo, Deskundigen-verslag [over huwelijksgoederenrecht in het Tjiandjoersche]; Indisch Tijdschrift van het Recht, 137 (1933), blz. 123—134.
M. C. S. Stakman, Bezwaarschrift opgemaakt naar aanleiding van het rapport nopens den staat van zaken in de Minahasa, uitgebracht door W. O. Gallois enz. (Amsterdam, 1893)[1].
J. Tideman, Visscherskongsi's in Palembang (1931); Adatrechtbundel XXXV, blz. 340—341.
Vergouwen, zie Adatrechtsregelen, Huwelijk en Oorlogsvoering.
Mr. C. van Vollenhoven, De Indonesiër en zijn grond. [Tweede] onveranderde herdruk (Leiden, 1932).
Mr. C. van Vollenhoven, De opstellen over adatrecht 1901—1931 (Het adatrecht van Nederlandsch-Indië, III), afleveringen 8—12 (Leiden 1933).
Vonnissen van proatin-adat-Lampong en bestuursnota's over pepadon-aangelegenheden (1904—1929); Adatrechtbundel XXXV, blz. 416—450.

C. *Formosa en Philippijnen.*

D. *Noorden van Borneo en Maleisch schiereiland.*

E. *Portugeesch-Timor.*

F. *Gebied der Tjams en Madagaskar.*

Jodin, zie boven onder I, blz. 1.
Pierre Launois, L'état malgache et ses transformations avant le régime français (Paris, 1932).

---

[1]) Weinig over adatrecht.

III. Eigen volksrecht van Chineezen en verdere uitheemsche oosterlingen.

Adatvonnissen van:

19 Augustus 1932, Java enz., T. 136: 440
19 Augustus 1932, Java enz., T. 136: 441
13 October 1932, Java enz., T. 137: 28
10 November 1932, Java enz., T. 137: 37

[Dr. F. W. T.] H[unger]. Desachineezen en desabeschikkingsrecht [op Bali] [1]; De Stuw, 3 (1932), 16 December 1932.

IV. Godsdienstig recht.

---

[1]) Zie ook boven onder II, B, blz. 4.

THE BRONZES OF NĀLANDĀ AND HINDU-JAVANESE ART.

BY

A. J. BERNET KEMPERS.

INTRODUCTION.

The earliest evolution of Hindu-Javanese art is almost entirely wrapped in darkness: the Hindu art in Java from which it must have arisen is only a hypothetical quantity, all monuments and sculptures known to us belonging to later times. The Indian elements of Hindu-Javanese culture, however, were certainly not introduced exclusively by the first Hindus who settled in the Archipelago. More than once there existed relations on an equal footing between kingdoms in India and regions of South-East Asia. The interchange in the sphere of culture was promoted especially by commercial intercourse, pilgrimages and visits of learned priests, not only between India and the countries of the Far East, but also between the Indian Archipelago and Further India. With regard to the artistic influence in later days we may speak with greater confidence, for here we know more about the schools which we have to compare. The subject of the present work bears upon an important phase of the later relations, the period of Nālandā, the famous monastery in Bihār which was the centre of the Mahāyānist world in the centuries preceding the downfall of Buddhism in India proper.

The importance of Nālandā has been the subject of more or less detailed discussions in English as well as in Dutch [1]; a few words will therefore suffice. Tradition associates the name of Nālandā with an episode in the life of the Buddha and with some of his disciples.

---

[1] V. A. Smith in Hastings' Enc. Religion and Ethics, IX, 1917, pp. 126a—127b; F. D. K. Bosch, T. B. G., 65, 1925, pp. 509—88, 3 pl.; J. N. Samaddar, The Glories of Magadha, 2 nd ed., 1927, pp. 119—44, 2 ill.; (B. M. Agarval, Viçâl-Bhārat, II, pt. I, pp. 233—8); H. N. Shāstri, Nālandā in Ancient Literature, Proc. 5th Oriental Conference, I, 1930, pp. 386—400; J. Ph. Vogel, De cosmopolitische beteekenis van het Buddhisme, 1931, pp. 23—5, 33—4.

Probably a monastery existed there already at a very early date, but it was only in the days of the famous Chinese pilgrims Hsüan-tsang and I-tsing that it appears to have become the centre of Buddhism, — a position which it continued to hold until the twelfth century. Pilgrims, especially scholars, from the entire Buddhist world came to the 'Mine of Learning' and stayed there often for a long time; I-tsing, for instance, studied not less than ten years at this place. According to Hsüan-tsang the monks, either belonging to the convent or strangers residing therein, always reached the total number of ten thousand. "Within the Temple they arrange every day about 100 pulpits, and the students attend these courses without any fail, even for a minute" [1]). To render shelter to all those people, the outside courts, in which were the priests' chambers, were of four stories. The remains of those buildings have lately been excavated by the Archaeological Survey at the Nālandā site which is now called after Baṛgāon or Baṛgāv, a little village not far from Rājagṛha, the early capital of Magadha [2]). "Its characteristic features are a long range of monasteries on the east side, a similar range of stūpas on the west, and a short range of monasteries to bound the area on the south. Down the centre of the site runs an approach avenue, entered, it would seem, from the north" [3]). The site shows a succession of structures, erected one over the other on the same spot. To none of those levels can be ascribed a date prior to the 6th century A.D.

During its golden age Nālandā formed part of the realm of the Pāla kings of Bengal who were the patrons of the Monastery. The founder of the dynasty, Gopāla, reigned in the middle of the eighth century, his next successors were the famous kings Dharmapāla (c. 800) and Devapāla (c. 840). The later art of Nālandā belongs to the art of the Pāla Empire.

---

[1]) S. Beal, The Life of Hiuen-tsiang, 1914, p. 112.

[2]) Bosch, l.c. pp. 568—88, with bibliography, add: Ann. A. S. I., 1921—22, pp. 19—22, 73—4, 11—2, 126; 1922—23, pp. 28—30, 104—7, 150, 173, pl. XV, d, XVIII—XX; 1923—24, pp. 23—5, 70—4, 92, 109, pl. IX—X; 1924—25, pp. 23—8, 82—6, 135—6, pl. XXIX—XXX; 1925—26, pp. 26—30, 100—7, 158—9, pl. XLVII—XLIX; 1926—27, pp. 25—9, 127—35, 218—9, pl. VI—VIII; 1927—28, pp. 24—30, 97—101, 159—61, pl. VII—X, XL—XLIV; J. A. Page, J. B. & O. R. S., IX, 1923, pp. 1—22, 5 ill.; Sir John Marshall, Ill. London News, May 5, 1928, p. 781; Ann. Bibl. I. A., 1926, pp. 12—3; 1928, pp. 19—20, pl. VII; M. Ḥ. Ḳuraishi, Short Guide Nālandā, 1931, with 6 pl. and a map; List of Ancient Monuments protected under Act VII of 1904 in the Province of Bihar and Orissa, 1931, pp. 67—94, ill.

[3]) Page, Ann. A. S. I., 1926—27, p. 127.

It is only lately that the name of Nālandā was mentioned for the first time in connexion with the history of Hindu-Javanese civilization. It was known, indeed, from the works of Chinese pilgrims that the Monastery played an important part at the time of the Central-Javanese kingdoms, and also that it entertained relations with South-East Asia, but only in 1924 Dr. W. F. Stutterheim pointed out the great importance which this centre of Buddhist culture may have had also for the Malay Archipelago. In later publications he repeatedly reverted to the subject [1]). In the meantime discoveries made at Nālandā have brought the affirmation of the previous surmises. Dr. Hīrānanda Shāstri published the Nālandā copper-plate of Devapāladeva [2]), which induced Dr. F. D. K. Bosch, Director of the Archaeological Survey of Netherlands India, to write his well-known article. "Een Oorkonde van het Groote Klooster te Nālandā", containing a detailed discussion of the importance of the Monastery in general and for the Archipelago in particular [3]). Almost at the same time the first edition of Professor N. J. Krom's "Hindoe-Javaansche Geschiedenis" appeared, in which ample attention was paid to our question [4]). Since then, Nālandā has acquired a place in Hindu-Javanese history as one of the most important centres from which Indonesia has received its Indian cultural elements.

Among the constituent parts of Hindu-Javanese culture one of its most essential features, *Mahāyāna Buddhism*, originates from Nālandā. Very little is known about the earliest form of Buddhism in Java, but I-tsing informs us that even at the time of his stay in Çrīvijaya (Palembang) Hīnayāna prevailed in the Archipelago [5]). The pilgrim, however, adds that in Malayu (Djambi) "there are a few who belong to the Mahāyāna". I-tsing wrote his book in 691—2, but Mahāyāna Buddhism must have entered Çrīvijaya itself some time before. For in the Malay inscription of Çrīvijaya found at Talang Toewo, and dated in the year 684 A.D. there occur some terms and ideas which are of a distinctly Mahāyānist character. M.

[1]) Rāma-legenden und Rāma-reliefs in Indonesien, 1924, ('25), pp. 211—5; Oudheden van Bali, I, 1929, pp. 36, 52, 105—6, 107 n. 1., 108, 195; cf. infra p. 7, n. 3.

[2]) Epigraphia Indica, XVII, no. VII, July 1924, pp. 310—27, with pl.

[3]) Cf. supra p. 1, n. 1.

[4]) 1926; if not otherwise stated we quote from the second edition, 1931, abbreviated: Gesch.

[5]) Record, pp. 10—1; cf. Krom, Sumatraansche periode, 1919, pp. 23—5; Barabuḍur, I, 1920, p. 737; Gesch., pp. 117—9.

G. Cœdès has proved that they belong to the sphere of the Vajrayāna or Tantrayāna which arose at Nālandā from the Yogācāra school at a time not long anterior to that of the inscription of Talang Toewo [1]). Prof. Krom arrives at the same conclusion with regard to Javanese Buddhism: "Unless all the signs deceive us", he remarks, "it may be stated as the result of our examination, that the Buddhism of Barabuḍur does not differ in its essentials from that of East Java. The Javanese Mahāyāna, from the Çailendras, who erected Kalasan, to the downfall of Majapahit, is one and the same thing, it is a Yogācārya creed imbued with the spirit of Tantrism, otherwise a Tantrism founded on the Yogācāryas" [2]). So we may take it for established that Nālandā has exercised a great influence on the religious life in the Malay Archipelago. This fact alone would suffice to justify a detailed inquiry concerning points of contact. There are yet some other data.

The inscription of Talang Toewo and some other epigraphical records of Çrīvijaya are written in Pallava script, but the characters of the Buddhist inscriptions of Central Java of the same period belong to a different class of alphabets, the so-called *Pre-Nāgarī* [3]). The same script is found on some other objects which are associated with Mahāyāna: the Buddhist creed or ye-te-mantra on the back or on the pedestal of metal images [4]), on clay tablets [5]) and in some other cases [6]).

Dr. Bosch (l. c.) has made the Pre-Nāgarī the subject of an inquiry which is of special importance for our question. The Javanese character represents no provincial type at all, but is entirely up to date. It is clear, therefore, that the relations between the Nālandā monastery and the Archipelago must have been continuous, a surmise

[1]) Cœdès, B.E.F.E.O., XXX, 1930, pp. 38—44, 54—8; Krom, Gesch., 1st ed., p. 119; 2nd ed., pp. 131—2. — It is not quite clear how we have to coordinate both data.

[2]) Barabuḍur monograph, I, p. 762, quoted from the English translation, II, 1927, p. 326; cf. the second volume of the same work, 1931, Suppl., pp. 74—5 and Gesch., p. 152.

[3]) Bosch, T. B. G., 68, 1928, pp. 1—64, pl. I—IV; Krom, Gesch., pp. 135—9.

[4]) Burnell, Elements of South Indian Palaeography, 1878, pl. XXII, c; infra, p. 00.

[5]) Stutterheim, Oudheden van Bali, I, pp. 34—5, 104—5, fig. 2; Mededeelingen Kirtya Liefrinck-van der Tuuk, 3, 1931, pp. 55—6; N. I. O. N., X, 1925, ill. on p. 209; Cœdès in Etudes Asiatiques, I, 1925, pp. 152, 157—8, pl. VIII—IX (English translation in J. Siam Soc., XX, pp. 1—23).

[6]) Cf. Brandes, T. B. G., XXXI, 1886, p. 244, n.; coins with the syllable mā (?) cf. Krom, Gesch., p. 52.

which is supported by other facts [1]). Nay, it is quite probable that the Javanese Pre-Nāgarī even had an independent evolution, for it exhibits certain peculiarities which the same script in India does not show or only in an embryonic form. The closest parallels to the Javanese characters Dr. Bosch found in the inscriptions of the Pāla Empire and of Nepāl of the 9th and 10th centuries. We may ascribe this resemblance to the influence of Nālandā which reached the Malay Archipalago as well as Nepāl [2]).

In the domain of letters we may mention the occurrence of a stanza from Bhaṭṭa Nārāyaṇa's Veṇīsaṃhāra in the Old-Javanese Adiparvan. The author of the drama lived in Bengal during the 8th century; it is possible that his work was studied in Java. On the other hand, an innovation of the Çailendra period in the range of music, the introduction of the pentatonic sléndro-scale (sléndro = Çailendra) seems to have no connexion whatever with Bengal [4]).

Before touching upon the artistic influence, left so far out of the discussion, we must examine the nature of the *relations* which gave rise to the influence of Nālandā on the Malay Archipelago. Have the commercial intercourse and the pilgrimages been the sole causes or has Bengal been the source of part of the population of the Hindu-Javanese kingdoms? As Brandes stated in 1902 it is very probable that the Indian element in Hindu-Javanese society at the beginning of the Central-Javanese period has been reinforced by a new influx [5]). It is not necessary to assume that the new-comers came in large numbers, as a relatively small band of highly civilized people can have had an important cultural influence. Probably there were South Indians among them, but also people from Bengal, although it is not certain that the latter actually settled in the Archipelago. In almost all the cases known to us the teachers from

[1]) Cœdès, B. E. F. E. O., XXX, 1930, p. 56.

[2]) Bosch, l. c. p. 16, Stutterheim, Tj. Bara-boedoer, p. 66; for previous opinions concerning the origin of (Pre-) Nāgarī, cf. Brandes, Enc. Ned. Indië, 1st ed., III, pp. 129—30; Burnell, l.c. pp. 23—4; Bhandarkar, J. Bo. Br. R. A. S., XVII, pt. I, 1887—9, pp. 1—10; Krom, Inleiding tot de H. J. Kunst,[2] 1923, I, pp. 130—2; Gesch., 1st ed., 1923, p. 135; 2 nd ed., pp. 138—9. For the Pre-Nāgarī of Cambodia, cf. B. R. Chatterji, Ind. Cultural Influence in Cambodia, 1928, pp. 109—15, 255.

[3]) S. Lévi, Actes XVIIIe Congrès Intern. Orientalistes, 1932, pp. 130—1; Krom, Gesch., p. 505; cf. M. Winternitz, Gesch. ind. Litt., III, 1922, p. 51.

[4]) J. Kunst and C. J. A. Kunst-van Wely, De toonkunst van Bali, 1925, pp. 170—5; Stutterheim, Bijdr. K. I., 89, 1932, pp. 110—6; Actes XVIIIe Congrès, pp. 126—7 (abstract of the same paper).

[5]) Enc. Ned. Indië, 1st ed., III, p. 129; cf. Krom, Gesch., pp. 95—105.

Northern India only visited this country, e.g. Dharmapāla (?), Vajrabodhi, Amoghavarṣa and Atīça [1]); I-tsing relates by the way that Indian monks visited the Islands. We know the name of only one Bengalese guru who must have lived in Java, viz. Kumāraghoṣa from Gauḍīdvīpa [2]). The contact was strengthened further by the circumstance that Chinese pilgrims often made a prolonged stay in Çrīvijaya on their way to India or on their return voyage. "In the fortified city of Çrīvijaya", I-tsing says, "Buddhist priests number more than 1.000, whose minds are bent on learning and good practices. They investigate and study all the subjects that exist just as in the Middle Kingdom (Madhyadeça, India); the rules and ceremonies are not at all different. If a Chinese priest wishes to go to the West in order to hear (lectures) and read (the original), he had better stay here one or two years and practise the proper rules and then proceed to Central India" [3]). Here we get one more proof of the conformity of religious life in Northern India and the Archipelago; over and over again I-tsing mentions India and the Archipelago in one breath [4]). It is evident that this conformity is not to be explained only by the visits of Indian priests and Chinese pilgrims; Buddhists from Indonesia itself, indeed, visited the Sacred Sites in India and the famous monasteries, first of all Nālandā. Fortunately, this is no mere supposition, since it is proved by an inscription, the Nālandā copper-plate of Devapāladeva.

The inscription in question is dated in the 39th year of Devapāla, the third ruler of the Pāla dynasty, which corresponds to c. 850—860 A.D. [5]). It records the foundation of a monastery at Nālandā by Bālaputra, king of Sumatra. At the same time Devapāla himself made a gift of five villages for the maintenance of the monastery [6]).

---

[1]) Krom, l.c. pp. 118—9, 122, 248.

[2]) Inscr. of Kĕloerak: Bosch, T. B. G., 68, 1928, pp. 18—9, 21, 29—30.

[3]) Record, p. XXXIV.

[4]) L.c. pp. 60—1, 102, 105, 112, 113, 163, 166.

[5]) It is not possible to mention here the arguments for this date, I hope to do this elsewhere. For the inscription see: Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, pp. 37—8; Ann. A. S. I., 1920—21, p. 27; (Banerji, Baṅglar Itihas, 2nd ed., I, pp. 208—10); Hirānanda Shāstri, Ep. Indica, XVII, pt. VII, 1924, pp. 310—27, with pl.; Bosch, T. B. G., 65, 1925, pp. 509—88, 3 pl.; N. G. Majumdar, Nālandā Copperplate of D. (Mon. V. R. S., I, 1926); Stutterheim, Javanese Period, 1929; Bosch, T. B. G., 69, 1929, pp. 135—44; Krom, Gesch. pp. 142—3.

[6]) Concerning the difficulties of the interpretation, see: Bosch, l.c., and for the allotment of villages: Bosch, p. 530; I-tsing, Record, pp. 193—4; Mémoire, p. 83.

We may safely assume that Bālaputra founded this monastery in the first place for the use of pilgrims from his own country.

So far we have been able to state that the Hindu-Javanese Mahāyāna originated from Nālandā and that also the Pre-Nāgarī, which has a close connexion with the Mahāyāna, corresponds to the characters of the inscriptions of Bengal. Now it is a well-known fact that all Buddhist temples of Java are Mahāyānist; we have, therefore, good reason to surmise that in those buildings too there must be a *stylistic influence* of Nālandā and the art of the Pāla Empire. As early as 1909 Dr. Ananda K. Coomaraswamy noticed the close resemblance between a bronze figure from Java and a stone sculpture from Magadha of the Pāla period [1]). Afterwards Indian scholars have advanced the same view; Dr. N. G. Majumdar e.g. says: "The resemblance between the Buddhist images of the Pāla period and those of Java cannot be easily ignored and is possibly to be ascribed to the fact that Java derived its Buddhism from Northern India" [2]). Among Dutch scholars it was especially Dr. Stutterheim who laid stress on the artistic influence derived from Nālandā [3]).

The similarity of certain Hindu-Javanese bronzes and Pāla sculptures or metal images is striking indeed, but are these figures representative of Hindu-Javanese art or do they occupy an exceptional position? In the following chapters we will try to get more certainty about one section of Hindu-Javanese art: the bronzes. The starting-point for our research is the collection of bronzes which has been brought to light at Nālandā.

With the aid of a collection of photographs (see p. 78) we have attempted to establish the particular school of art to which the bronzes of Nālandā belong. My conclusion is that, while partly exhibiting a distinct resemblance to some bronzes from Java, they belong to Pāla art. I have tried to determine which peculiar features are typical for Pāla bronzes, and where they are found outside Bengal. After an introduction concerning the bronzes in general the subject matter is divided into two sections: first the bronzes of Nālandā

---

1) J. R. A. S., 1909, p. 291, pl. II, 5; cf. Foucher, Iconographie bouddhique, II, p. 43, fig. 3.

2) L.c. p. 9; Bhattacharyya, Ind. Buddh. Iconography, p. XXIII; French, The Art of the Pal Empire, p. 23; R. Grousset, L'art pala et sena dans l'Inde extérieure, Etudes d'Orientalisme.... Linossier, 1932, pp. 277—85, pl.

3) Rāma-legenden, pp. 211—5; Oudheden van Bali, I, p. 106; Tj. Baraboeḍoer, pp. 18, 61—3, 66; A Javanese Period in Sumatran History, 1929.

will be discussed according to the various classes of divine beings represented and then the various details (dress, halos, pedestals, etc.) will be described and compared with the corresponding details of bronzes of the Pāla school and of Java. The main conclusions will be summarized in the last chapter.

In the present work I have confined myself to the bronzes, but it is hoped that afterwards an inquiry will be made concerning the influence of Nālandā and Pāla art on the architecture and on the sculpture in stone. This extensive study would demand a long time, and, besides, the study of Pāla art is still in its beginning; it is useless to begin with a comparison of the images without much preparatory work having been accomplished beforehand. Probably the detailed publication by the late R. D. Banerji, which has been announced some time ago, will improve the situation. The first thing necessary is a great number of photographs and data about dated sculptures. But apart from these considerations there exist other reasons for separating the figures in bronze from those in stone. In the first place the use of different materials must lead to a certain extent to a different technique and style; moreover, bronzes are light and easily carried, so they will influence other schools far more easily than heavy stone sculptures. Even where we expect results from the stylistic comparison of stone and bronze images of one and the same school it is, therefore, preferable to deal with them separately when questions of influence are concerned.

CHAPTER I.

The Bronzes in general.

The 'Monastery of Bālaputra', the foundation of which is recorded in the inscription of Devapāla, is not merely a name; its remains form one of the levels of Monastery I, the first to be exposed at the beginning of the excavations of the Archaeological Survey in 1915. On this site no. I no less than nine strata have been discovered; the record was found among the ruins of the third building erected here. "The Monastery consists, as usual, of a number of monks' cells with wide verandahs in front set round an open quadrangular court, the main shrine being placed centrally in the east side directly opposite the main entrance. It was originally a structure of at least two storeys, probably more, as is apparent from the existence of a

stair in the southwest corner. Several of the cells have been excavated"[1]). Flanking the main entrance traces were found of stucco figures which, having been badly damaged by fire, fell to pieces as soon as they were exposed. Similar figures were also found in the large niches in the north and south walls of the portico. In the north-west corner of the antechamber to this entrance the copper-plate inscription of Devapāla (cf. l.c. p. 3) was discovered. A great number of antiquities have come to light from this stratum: seals, stone images and statuettes in metal. "On getting on into the northern verandah", the discoverer, Dr. D. B. Spooner says, "we came upon a surprising number of metal images on stands, of various sizes. Some of these are small and seemingly of merely ordinary type; others are larger and more elaborate. The latter are in some instances inscribed, and give promise of considerable interest"[2]). The Annual Progress Report C.C., 1920-21 mentions no less than 203 metal objects. Later excavations have brought to light more statuettes, but almost exclusively from the same level of Monastery I, whereas bronze finds are very scarce in the other monasteries at Nālandā. All minor antiquities have been placed in the local museum at Nālandā.

One of the first questions to be answered is: Must we regard these bronzes as belonging together, as forming a single group or maṇḍala, or is the constitution of the collection more or less fortuitous? The former alternative would imply an entire conformity in style, ornamentation, pedestals, etc., in short, a much greater similarity than the images of Nālandā actually exhibit. Besides, there appear to be too many examples of one and the same figure, whilst deities as Viṣṇu und Sūrya can hardly have belonged to a Buddhist maṇḍala. It seems more probable, therefore, that the bronzes have gradually been assembled as pious gifts of different individuals (see pp. 14 and 29). All the same, we may safely assume that the bronzes belong to one and the same school

---

1) Kuraishi, Guide, p. 4.

2) Ann. Progress Rep. E. C., 1917—18, p. 41; cf. 1919—20, pp. 35, 38; C. C., 1920—21, pp. 34, 39, 42—7, pl. III, V—VI; Ann. A. S. I., 1917—18, p. 26, pl. XIV, a; 1919—20, p. 28; 1920—21, p. 27; 1921—22, p. 112; 1922—23, p. 150; 1924—25, pp. 135—6; 1925—26, p. 158; 1926—27, pp. 132, n. 1., 218—9; 1927—28, pp. 98, 159—61, pl. XLIV, c and f; Ill. London News, May 5, 1928, p. 781, ill.; Bosch, T. B. G., 1925, pp. 576f.; 584—8; O. V., 1926, pp. 4, 29—31, pl. 3; Coomaraswamy, History, p. 113, fig. 233 on pl. LXXII, cf. p. 245; Stutterheim, Tj. Bara-boeḍoer, pp. 62—3; French, pl. IV, X—XIII; M. M. Ḥ. Ḳuraishi, List of Ancient Monuments, 1931, pp. 89—90, 92, ill.

of art, the similarity in the more important features of the dress, for instance, affording sufficient proof for this assumption. Nor do I think that there is a considerable difference in date between them. Yet it cannot be denied that the skill of the casters is very much divergent, as will be apparent from the illustrations. The badly executed images having been left out, most of the statuettes reproduced show a high level of artistic execution.

It is a very curious circumstance in fact that the bronzes have been found almost exclusively in a monastery which is associated with a king of Sumatra and in a contemporary building. It should be remembered that bronze finds are rather scarce in India proper, whereas the art of bronze-casting reached a remarkable height in Indonesia. Besides, the resemblance between the bronzes of Nālandā and specimens from Java seems to be very close.

In his article on Nālandā in T.B.G., 65, 1925, pp. 584-8, Dr. Bosch suggests two alternatives: 1. The art of bronze-casting, which had developed at Nālandā, was studied there by the pilgrims from Java and Sumatra, and brought back to the Archipelago; the bronzes of Nālandā and those of Java and Sumatra originate from one and the same source; 2. The objects found in the Monastery of Bālaputra are purely Hindu-Javanese bronzework; they have either been made on the spot or been brought over from Çrīvijaya or Java. — In the next year, after having received a collection of ca. 80 photographs from the Archaeological Survey of India, Dr. Bosch came to the following conclusion: "Among those 80 specimens", he says in O.V. 1926, p. 29, "ten at the utmost show continental influences, the character of the rest being purely Hindu-Javanese". To Dr. Stutterheim he wrote d.d. 25.6.1926: "The conformity is even more striking than I had anticipated; the whole set could have been found in Central Java"[1]).

Dr. R. von Heine-Geldern in a letter dated the 5th August 1926 expresses himself much in the same manner: "Uebrigens habe ich .... einige Abbildungen von Funden aus Nālandā zu Gesicht bekommen und muss gestehen, dass die Aehnlichkeit mit Javanischen ausserordentlich ist und dass auch ich einen Zusammenhang für wahrscheinlich halte" (ibid. p. 62).

On the other hand, I may mention the opinion given by Professor Krom and by Dr. Stutterheim after having examined the photographs which I had received from Batavia. The former said

[1]) Stutterheim, Tj. Bara-boeḍoer, pp. 62—3.

that, if the collection had been sent to him without stating the findspot, he would have selected a few images which could be Hindu-Javanese, but that these would have been by far in the minority. Dr. Stutterheim also considered the number of those images to be small. In the publications of English and Indian archaeologists the bronzes are treated as belonging to Pāla art.

Before deciding which view is the correct one by comparing the details, it will be advisible to survey the arguments adduced by Dr. Bosch. They can be summarized thus:

I. Innumerable images in bronze have been found in the Monastery of Bālaputra, Ib and in the Monastery Ia which is closely related to it, whereas objects wrought in this metal are absent in other levels of the same site or elsewhere at Nālandā. Besides, bronze images are extremely rare in the Buddhist art of Northern India; in fact only a single case is known to Dr. Bosch. Brass, on the other hand, was used frequently, and it is very probable that the casters of the Pāla period — according to Tāranātha the disciples of Dhīman and Bitpālo — employed this material. Dr. Bosch takes it for granted that the art of b r o n z e-casting in Northern India was of very slight importance as compared to that of working in stone or with the production of metal images in Java, where bronze was regularly used (T.B.G., 65, pp. 584-5).

II. The religious sphere represented by the bronzes of Nālandā is the same as that prevailing in the Java of the Hindu period. The very deities who were especially revered and most frequently represented in Java are most prominent among the bronzes of Nālandā. This is only natural, for the inhabitants of the monastery were Hindu-Javanese or Hindu-Sumatran pilgrims! (l.c. p. 585; O.V., 1926, pp. 30-1).

III. The very first bronze image of Nālandā which became known to Dr. Bosch (see fig. 2) convinced him that it was either Hindu-Javanese, or, at least, an object very closely related to Hindu-Javanese art. "The style of the Buddha figure, the treatment of the pedestal, the ornamentation of the seat or rather the whole of the qualities embodied in this image reflect purely and faithfully the character which is peculiar to Hindu-Javanese bronzes, in spite of all the existing differences" (T.B.G., 65, pp. 585-6; O.V., 1926, pp. 29-30 [1])). — This conformity is rather surprising, indeed, as

[1]) Dr. Bosch here mentions the conformity of detail in the backings, dress, etc. I will explain my reasons to differ from this opinion in Chapter III.

Professor Krom says in his "Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst" (II.[2] 1923, p. 439): "When visiting the collections of bronzes in the great museums of India, one is not for a moment inclined to think that any of these images could just as well have been made in Java".

Of course, Dr. Bosch does not adduce his second and third arguments as conclusive proof of the Hindu-Javanese character of the bronzes. If the style of both groups is the same, may we not assume that the Indian art of the Pāla period has exerted a strong influence on the art of Java? The seats with vyālakas, etc., certainly are originally not Indonesian, but Indian elements. The conformity of the pantheon can be very well explained from the similarity between the Mahāyāna of Nālandā and that of the Archipelago, to which we have referred in our Introduction. The main objection which prevents Dr. Bosch from ascribing the bronzes to Pāla art is the fact that they were found in the monastery of Bālaputra, together with the circumstance that b r o n z e objects, according to that scholar, are very rare in Northern India. But is it possible to make a clear distinction between bronze, copper or the like? This can only be established by means of a careful analysis of the material. The colour of the images supplies no reliable evidence, it changes completely when the objects have been buried in the earth, and then they seem to be made from a material different from that of images which have been sheltered by a temple. Without a chemical analysis it is impossible to rely on the information in the published accounts. In South India, for instance, an alloy of five metals was used, called in the archaeological litterature 'bronze', 'copper' or 'pañcaloha'[1]). For the casting of Khmer bronzes alloys of 5, 7 or 9 metals were used, all of them called 'bronze' in litterature[2]). Dr. Coomaraswamy, in his "History of Indian and Indonesian Art", fig. 230, reproduces an image which is called 'copper' on p. 244 and 'bronze' on pl. LXXI; the statue of fig. 233 is spoken of as 'bronze or copper'. This is one of the images from Nālandā![3]). The designations 'bronze' and 'copper', as used in works on Indian

[1]) Gangoly, South Indian Bronzes, p. 29; Hadaway, Illustrations of Metal-work..., 1913, pp. 11—2.

[2]) G. Cœdès, Ars as., V, pp. 13—6; for Burma see: H. L. Tilly in Upper Burma Gazetteer, I, 2, p. 406.

[3]) In Ann. A. S. I., 1926—27, p. 158 the Nālandā images are called 'copper'; Kuraishi, List of Ancient Monuments, 1931, pp. 89—90, 92, distinguishes bronze, copper and brass images of Nālandā.

archaeology, seem to be rather arbitrary and cannot, therefore, form a solid basis for speculations. As far as I know, the material of the 'bronzes' of Nālandā has not been ascertained by analysis [1]). It would be equally necessary to analyze the material of the bronzes from Java.

These are some theoretical objections to the conclusions of Dr. Bosch with regard to the material of the bronzes of Nālandā, but there are less abstract arguments in favour of our view. Dr. Bosch thinks it probable that the metal-casters of the Pāla period used brass in stead of bronze. Since he wrote his article more has become known about the art of this period. In the excellent Catalogue of the Archaeological Museum at Dacca by Mr. N. K. Bhattasali we find the following passage regarding the material used for metal images during the Pāla period (pp. XX—XXI):

"There is no doubt that gold and silver were used as material to manufacture images.... but the metal, which was the standard material for the purpose and was held sacred by the caster, is an alloy and has been traditionally known as the aṣṭa-dhātu, for which I have coined a designation — Octo-alloy. It was mostly like brass, but tradition appears to be right in holding that it was not a simple alloy like brass, but a mixture of many metals. The metal of an image of this material found in Raṅgpur District was analysed, and the analyst found in it large proportions of copper, lead and tin, with traces of antimony, zinc and iron. The late Dr. Spooner appears to be right in holding that the analysis seemed clearly to indicate that the actual composition consisted of the so-called Aṣṭa-dhātu (eight-metals), though no trace of gold or silver could be detected" [2]). From this quotation we may conclude that, even if the images of Nālandā are real 'bronzes', this is no reason to look upon them as separated from Pāla art.

Be that as it may, we have still to account for the curious circumstance that the bronzes have been found exclusively in the Monastery of Bālaputra and scarcely in other buildings at Nālandā. This circumstance, in my opinion, is satisfactorily explained by Mr. J. A. Page in Ann. A. S. I., 1927—28, p. 98 (cf. Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21. pp. 40—1): "The reason for the abundant yield of

[1]) My question concerning the material has not yet been answered by the Archaeological Survey.

[2]) Professor Vogel informs me that up to the present day the material of metal images in Kuḷū is called aṣṭadhātu.

fine antiquities of the Devapāla period lies in the sudden destruction of the monastery in a great conflagration, as is evidenced by the masses of vitrified concrete débris and the fused brick wall-surfaces that were revealed at this level. The fleeing occupants were in too great a hurry to think about their possessions, and these were left behind. With the earlier monasteries, however, the ruin was not accompanied by any such disaster, and the monks were able to retrieve their belongings; their gain has been our loss"[1]). It is one example more of the well-known fact that our knowledge of the past is largely dependent on chance. Fortunately Nālandā is not the only place in India, where bronzes have been found.

The fact that some of the bronzes of Nālandā show an inscription, in which the name of the Pāla king Devapāla is mentioned, is an indication that they have been made by casters of the Pāla Empire. The existence of Pāla bronzes in a monastery which gave shelter to pilgrims from abroad can be explained from the habit of pious laymen of endowing the monks with images, which is still observed in Buddhist countries[2]). Several bronzes of Nālandā show a small figure in front of the pedestal; it probably represents the donor who presented the monks with the image (cf. pp. 55—6). Besides, one of the images bears an inscription in which a gift is mentioned (see p. 29).

So there seems to be no reason to reject a priori the idea that the bronzes of Nālandā belong to Pāla art. A comparison of the representations and of the details of the bronzes of Nālandā with those of Pāla metal images and of kindred schools on the one side, with Hindu-Javanese art on the other side will be necessary to a decision.

As remarked above we know the names of two metal-casters from a passage of Tāranātha's "History of Buddhism": "In the time of the kings Devapāla and Dharmapāla a highly talented artist, Dhīman by name, lived in Varendra (Northern Bengal); the name of his son was Bitpālo. Both of them made several works of art in metal and stone and also paintings"[3]). Mr. S. Mitra (Indian

---

1) The conflagration has had another consequence: many of the bronzes have been defaced by fire and fragments of the débris in which they have been found still adhered to them. Part of the photographs were taken before the cleaning and it was of course in those cases not possible to discern all the details.

2) E.g. L. Scherman, Festgabe Garbe, 1927, p. 122.

3) Transl. Schiefner, pp. 279—80; cf. H. Goetz, Ostas. Zeitschr., N. F., III, pp. 180—1. The Tibetan work Pag Sam Jon Zang (Ann. A. S. I., 1921—22, p. 104) has Nālendra (variant name of Nālandā) in stead of Varendra.

Historical Quarterly, I, 1925, pp. 72—9) assumes that it is possible to recognize a number of works of both artists. This may be rather sanguine, but at any rate there are more material remains of the work of the metal-casters of the Pāla-period in general than the information of Tāranātha, who only completed his work in 1608 A.D. "Of the four materials, viz. stone, metal, wood and clay", says Mr. Bhattasali (l. c. p. XXI), "the first was very widely used, while the second was also no less popular". The Catalogue of the Museum at Rajshahi describes more than twenty metal images, and several works on Pāla art contain reproductions of bronzes, for the greater part works belonging to the later period when technical skill had reached its culminating-point [1]). A very interesting collection is formed by the bronzes of Chittagong, described in Ann. A. S. I., 1921—22, pp. 81—3, without illustrations. Probably the images were brought to this place from Nālandā, unless they were manufactured locally in imitation of models obtained from the Magadha country.

Lately a very important collection of Pāla bronzes has been found at Kurkihār in the District of Gayā. The find includes as many as 218 antiquities, mostly large and miniature bronze images, discovered in a room, about 25 feet below the surface. "Some of the images bear inscriptions and others are gold-plated with inlaid work of a whitish substance like silver, but probably platinum. There have also been found a crystal stūpa, bronze stūpas, gongs, conches and potteries" (The Statesman, Jan. 12, 1932). The name of the place Kurkihār has been identified by Sir Alexander Cunningham with the Kukkuṭapāda-giri referred to by the Chinese pilgrims as one of the famous places of Buddhism [2]). I have received the photographs C. C. 3574—7, reproducing a great number of the images, from the Archaeological Survey of India. They seem to belong to different periods, and it is therefore not always possible to utilize them for a comparison with the bronzes of Nālandā. Unfortunately the images had not yet been acquired by the Government of India, and so I could not get the permission to reproduce the photographs.

As the data concerning the bronze images of the Pāla period are

---

[1]) Bhattasali, pl. IV; XIII, a; XVIII; XXIX; XLIX, b; L; LI, b; LIX; LXVII; LXX; French, pl. II, III, XVI; Kramrisch, fig. 24; Ann. A. S. I., 1923—24, pl. XXX, d, pp. 79—80; 1924—25, p. 156 and pl. XXXIX, a—b; XL, e—f.

[2]) A. S. I. Report, I, pp. 14—6.

scarce, it will be well to supplement our materials with the aid of the bronzes of kindred schools of art and the Pāla images in stone. I was allowed to use the photographs in possession of the Kern Institute, but for easy reference I shall mainly refer the reader to sculptures which have been published [1]).

Both the Buddhism and Buddhist art of the Pāla period have exerted a far-reaching influence on the culture of Nepāl and Tibet. These contries will provide some materials for comparison as well as Burma which has also profited by the relations entertained with Magadha and Bengal. Even Siam can be of some use. The Mahāyāna of Ceylon, too, has had relations with Magadha, as appears by the close resemblance of a number of bronzes from both countries. They wil be mentioned in the next chapters [2]). As regards the bronzes of Java, I have used the photographs, as far as they have been reproduced in books and articles, and, besides, the photographic material of the Archaeological Survey of Netherlands India (abbreviated: Photo O.D.) placed at the disposition of Professor Krom and partly preserved in the Kern Institute. A very welcome aid was offered by the bronzes in the Leyden Museum, because it is only possible to study minute details by handling the images themselves.

---

[1]) Beside the general manuals on Indian Art I mention:

R. Basak and D. C. Bhattacharyya, A Catalogue of the Archaeological relics in the Museum of the Varendra Research Society, Rajshahi, 1919, ill.

R. Chanda, Ann. A. S. I., 1921—22, pp. 105 ff.

A. K. Coomaraswamy, Catalogue of the Indian Collections in the Museum of Fine Arts, Boston, II, 1923, pp. 75—81, pl. XXXIV—XXXIX.

R. D. Banerji, Ann. A. S. I., 1924—25, pp. 154—7, pl. XXXIX, a—b, XL.

B. Bhattacharyya, The Indian Buddhist Iconography, 1924 (abbreviated Bhattacharyya).

S. Mitra, Ind. Hist. Quarterly, 1, 1925, pp. 69—79.

J. C. French, The Art of the Pal Empire, 1928, 32 pl. (abb.: French).

N. K. Bhattasali, Iconography of Buddhist and Brahmanical Sculptures in the Dacca Museum, 1929, ill. (abbr.: Bhattasali).

Stella Kramrisch, Pāla and Sena Sculpture, Rūpaṃ, no. 40, Oct. 1929, pp. 107—26, 56 figs. (abb.: Kramrisch).

S. K. Chatterji, The Pāla Art of Gauḍa and Magadha, Modern Review, Jan. 1930, pp. 82—90, 5 ill.

[2]) Cf. R. Grousset in Etudes d'Orientalisme.... Linossier, 1932, pp. 281—2.

CHAPTER II.

Iconography.

It is not our intention to give in this chapter an exhaustive or even a minute description of all the bronzes of Nālandā. This task can only be accomplished by some one able to examine the originals. The different types will be discussed as accurately as will appear necessary to determine their meaning, whilst special attention will be paid to points of comparison with the arts of Northern India and Java. This will at the same time afford an opportunity to discuss certain features in the representation. In many cases, however, the conclusions concerning the style had better be reserved for the third chapter. If not otherwise stated, the materials for comparison refer to the images in metal. Only in the case of the bronzes from Java has it been possible to attain a certain degree of completeness.

The Buddhas.

The standing Buddhas. — Our collection comprises two standing Buddha images, but one of these will be better left out of discussion, as it is badly damaged, both hands being missing (*52*) [1]. The other specimen on the contrary is in an almost perfect state of preservation (*88—89*, fig. 1; ht. 11"). The figure is standing on a lotus, without a nimbus or an aureole [2]. The right hand is raised in the abhaya-mudrā, the left holding the hem of the upper garment. The robe covers both shoulders and ends on both sides of the body in a fold in the shape of a swallow's tail. The usual marks: ūrṇā, elongated ears, etc., are present; the hair is arranged in little curls, the uṣṇīṣa is rather high. For the identification of this figure we must pay special attention to the position of the hands. Four Buddhas with the hem of the robe in the left hand, and the right either in vara-mudrā (an image from Java) or in abhaya-mudrā (two images from Ceylon and one from Java) are depicted in the Nepalese miniatures discussed by M. Foucher [3]; according to the inscriptions they re-

---

1) The bronzes of Nālandā are quoted by the numbers of the list on pp. 00—00, which supplies further particulars. For the sake of clearness those numbers are printed in *italics*.

2) In imitation of Foucher, Etude sur l'Iconographie bouddhique (further abbreviated: Ic.), II, p. 67, n. 1. we indicate by nimbus the halo which surrounds, exclusively the head, whereas the aureole surrounds the whole figure.

3) Ic., I, pp. 77—84, pl. II, 2—3; p. 189, nos. 1, 3; p. 209, nos. 10, 12.

present Dīpaṅkara. Two more figures with the same characteristics are represented as standing in a "great ocean", and show the legend "Abhayapāṇi", which possibly indicates a manifestation of Dīpaṅkara as the patron of sailors [1]). Dr. Krom has, on account of the Javanese Dīpaṅkaras of the miniatures, suggested the possibility that several of the Buddhas in the Batavia Museum represent this special figure. The Museum possesses thirteen Buddhas holding the hem of the garment in the left hand, the right being in abhaya-mudrā, once in vara-, and further in a mudrā between vitarka and abhaya (perhaps vitarka). As it is not clear when Çākyamuni and when Dīpaṅkara is meant, Dr. Krom treats the Buddhas according to the mudrās, without further determination [2]). Yet he seems to regard the holding of the hem of the garment as a characteristic of Dīpaṅkara, since he identifies the Buddha in the Vienna Museum (vitarka and the hem of the robe) as Dīpaṅkara [3]). Other authors, too, consider the attitude in question as a distinguishing mark of Dīpaṅkara. This peculiarity, however, occurs very frequently in Buddha images, as early as the time of Kaniṣka (on a coin) [4]). We notice it also in representations of scenes from the life of Çākyamuni; according to Dr. Bosch in the relievos of Barabuḍur the hem of the robe is characteristic for Çākyamuni, and in sculptures of the Pāla period we also find Çākyamuni represented in the same manner [5]). It seems, therefore, that this position of the left hand is quite natural for figures clad in a monk's robe [6]), and does not form a foundation for conclusions concerning the identification. The mudrā furnishes no better criterion, for Dīpaṅkara is represented in the miniatures with the abhaya- as well as with the vara-mudrā. A Buddha, therefore, with the right hand in the abhaya-mudrā and with the hem of the robe in the left hand cannot be defined more distinctly than as 'a Buddha'. This conclusion agrees with the instruction contained in the Mañjuçrīmūlakalpa which mentions these features among the general marks of Buddhas [7]).

Buddha images in bronze with the same iconographic characteristics

[1]) Ibid. pp. 80—2, pl. II, 4—5; p. 190, no. 7; p. 208, no. 5.
[2]) R. O. C., 1912, p. 15.
[3]) N. I. O. N., X, 1925, p. 94; Heine-Geldern, Altjavanische Bronzen, 1925, p. 18, pl. 2.
[4]) Coomaraswamy, History of Indian and Indonesian Art, fig. 123.
[5]) Kramrisch, figs. 9, 10, 20.
[6]) Cf. Krom, Barabuḍur, I, pp. 710—3.
[7]) M. Lalou, Iconographie des étoffes peintes, 1930, p. 15.

occur among the bronzes of Kurkihār and also among the Buddhas from Java, but from a stylistic point of view there are many points of difference in the execution of the precepts. When looking for kindred or similar representations, we must keep in mind that both shoulders are covered, that the draping of the robe round the neck is marked by folds resembling a necklace on the body and by a swallow's tail at both lower ends of the garment [1]). Besides, the figure should be standing on a lotus, without any backing.

Starting from this, we find Buddhas of the Nālandā type among the bronzes of Kurkihār. Here they not only stand on a lotus, but moreover on a pedestal; probably we must add these pedestals in the images found at Nālandā. Further the images of Kurkihār are adorned with detachable garlands of metal flowers. For the rest the similarity is unmistakable. The conclusion that this type of Buddha image is peculiar to the art of the Pāla Empire is confirmed by the occurrence of the same type in countries influenced by Magadha, whereas it is absent elsewhere. We may recognize the type, for instance, in Burma [2]) and in a standing Buddha image bearing a Tamil inscription of the 12th - 13th century, which was discovered at Negapatam, and is now preserved in the Indian Museum at Calcutta (Ann. A.S.I., 1927-28, pl. XXXVIII, 1). Mr. R. Chanda identifies the building in which the image has been found with the vihāra founded by the Sumatran king Māravijayottuṅgavarman, known through the Charter of Leyden. "The foundation of the Chuḍāmaṇivihāra at Nāgapattana (Negapatam) early in the twelfth cent. must have given a new lease of life to declining Buddhism of the south, and the large number of bronze images so far accidentally discovered indicates that the faithful flocked to the Vihāra from far and near with votive offerings" (l.c. pp. 150—1). A sitting Buddha image from Negapatam, reproduced on the same plate, reminds one of Magadha, as does the standing figure. It is, therefore, tempting to associate these facts with the emigration of monks who fled from Magadha far to the South [3]). The foundation of a monastery at Negapatam by

---

[1]) The prototype of the swallow's tail is found in images like the Buddha from Sulṭānganj (Coomaraswamy, l.c. fig. 160; 5th cent.).

[2]) Ann. A. S. I., 1913—14, pl. XXXV—XXXVII; W. Cohn, Buddha in der Kunst der Ostens, pl. on p. 69. Cf. the Buddha images in Ann. Bibl. I. A., 1928, pl. X, c; Ann. A. S. I., 1929—20, pl. XXV, e.

[3]) Tāranātha, transl. by Schiefner, p. 255.

a king of Sumatra, in this case, can be explained as the continuation of the relations between Magadha and the Archipelago.

Thus we have found descendants of the standing Buddha of the Pāla period in different countries which maintained relations with Magadha. Do we meet with this type in Hindu-Javanese art also?

Dr. Bosch has devoted an article to the Buddha images of Java, especially with regard to their dress [1]). As far as the sculptures in stone are concerned, the general rule is that all sitting images show an uncovered right shoulder, whereas the standing Buddhas, if we may judge from the few known examples, have both shoulders covered. The seated Buddha images in metal do not differ from those in stone, but the standing images depart from the rule. We must examine these representations more closely.

Three of the nineteen standing Buddha images in metal in the Batavia Museum and two of the twenty specimens at Leyden have both shoulders covered; all the rest have an uncovered right shoulder, just as the seated images [2]). Dr. Bosch regards this feature as an accidental circumstance which does not carry much weight for the determination (l.c. pp. 114—5). He assumes that originally the standing Buddhas in metal were represented with covered shoulders just like those in stone, but that the seated images with one shoulder bare influenced the standing figures, so that the latter type with both shoulders covered at last disappeared. Consequently the few Javanese images which have both shoulders covered must represent the orthodox Hindu-Javanese type and must belong to an early period. I agree with Dr. Bosch in considering the arrangement of the robe as unimportant for the determination; it is also possible that the representation of the seated Buddha influenced the standing one, but I believe that this change belonged already to India proper. The Buddha images with both shoulders covered do not seem to be the prototype of the other type in Java, the robe is arranged at the sides of the body in quite a different manner. At the right side the robe of the type with one shoulder bare fits close to the body, while at the left side the hem of the upper garment forms a curve in front and an angle at the back (see fig. 26).

This arrangement of the robe is not very common and forms a reliable starting-point for comparisons. It occurs, as far as I know,

---

[1]) T. B. G., 57, 1915, pp. 97—116; 61, 1922, p. 253; Krom, Barabuḍur, I, pp. 710—3; II, Suppl., p. 70.

[2]) See also Photos O. D. 6820—1, 7044, a, 8753, a.

almost exclusively in South-Indian bronzes[1]). Dr. Coomaraswamy in his "Catalogue of the Indian Collections of the Museum of Fine Arts at Boston" reproduces a bronze of the sixth century, probably from Buddhapāḍ near Bezwāda, some twenty miles west of the right bank of the Kistna river, not far from Amarāvatī[2]) (infra fig. 27). The bronze image in question resembles metal images from the last named place, especially the one reproduced on pl. XXVIII, b. of Ann. A. S. I., 1908—9[3]). The similarity to the bronzes of Java, on the other hand, is so striking that I do not hesitate to locate in this region the origin of the Hindu-Javanese type of the standing Buddha with one bare shoulder. Starting from this type, the Hindu-Javanese artist created works among which images like the bronze statue of Kota Bangoen in Borneo formed the culminating point.

On the same plate in Ann. A.S.I., 1908—9 two other bronzes are reproduced which are somewhat different. The bronzes from Java and Buddhapāḍ mentioned above do not show any folds, whereas these two bronzes of Amarāvatī clearly have this feature. They also show the peculiar folds on the left side of the body which are characteristic for the art of Amarāvatī and the kindred art of Ceylon[4]). The same folds may be observed in a bronze image, discovered at Buddhavāni, Kistna Dist.[5]).

Buddha statues in bronze of the same type as those from Amarāvatī and Ceylon have been found in various regions of South-East Asia. Some must have been imported; others may be considered as imitations of imported images. The statues are those from Dong Duong in Central Annam, now in the Museum of the Ecole Française at Hanoi[6]), from K'orat in Eastern Siam (National

---

1) See, however, Kramrisch, figs, 10, 20.

2) II, 1923, pp. 61—3, pl. XXI = History, fig. 159.

3) Cf. also the Buddha image from P'ra-Pat'om in Siam, N. I. O. N., XVII, 1932, fig. on p. 14.

4) Foucher, L'Art gréco-bouddhique, II, pp. 682—3, figs. 585—bis; Coomaraswamy, History, figs. 139, 293.

5) J. R. A. S., 1895, pl. I, fig. 1; Smith, History of Fine Art, fig. 125.

6) Bull. Comm. arch. Indoch., 1912, pl. X; Foucher, L'Art gréco-boudḍh., II, 1922, pp. 682, 761, figs. 586 and -bis.; Leuba, Les Chams et leur art, 1923, pl. XVII; V. Goloubew in the Influences of Ind. Art, 1925, pp. 121—3, fig. 1; Coomaraswamy, History, p. 252, fig. 342; Parmentier, Guide Musée E. F.E. O., 1915, pl. III; Inv. Mon. cams de l'Annam, II, pp. 435, 583; B. E. F. E. O., XI, pp. 242, 470, fig. 42; XX, IV, p. 125, n. 1.; XXI, I, p. 72; XXIV, p. 512; XXV, III—IV, p. 312.

Museum in Bangkok)[1]) and lastly from South Djember in Eastern Java (Museum of Asiatic Art, Amsterdam, loan Broekveldt)[2]). The views regarding the date of these images vary from the 2nd to the 6th century; the origin of the type has been sought in Ceylon as well as in Amarāvatī, since the Buddha images of both regions show a very close resemblance.

The images mentioned above are standing figures, but there are also some images of seated Buddhas of this type: no. 1717 of the Leyden Museum which has been found in Java, but has probably been imported from Ceylon, as is apparent from a comparison with images from this island[3]). Unlike most Buddha images from Java, this specimen is sitting with folded legs, the 'subactieve houding' of certain Dutch publications, in which the left foot is placed under the right knee. The same features are found in Photo O.D. 7046, b.

There is some resemblance between this type of Buddha images from Amarāvatī and Ceylon on the one hand and the specimens from Java with one bare shoulder on the other hand, but the similarity of the latter with the type of Buddhapāḍ, etc. is much more striking.

The rare representations of the standing Buddha with both shoulders covered must be interpreted in a different way. The specimens of this type in the Leyden Museum (2464, 2587) show a distant resemblance to no. *88—89* of Nālandā, for the sides of the robe are symmetric, but the difference is that the wavy swallow's tails are absent and that the folds of the garment are not marked on the body. It seems more probable that the origin of this type must be sought in Gupta art, just as in the case of the early Siamese sculptures of Dvāravatī which show the same features[4]).

To sum up: the usual type of the Hindu-Javanese standing Buddha originates from the region of the Kistna in Southern India, a couple of images have probably been imported from Ceylon (or perhaps from Amarāvatī). The prototype of some others again is to be

---

[1]) Cœdès, J. Siam Soc., XXI, 1927, pl. 18; Ind. Art. & Letters, N. S., IV, 1930, p. 28, pl. B; N. I. O. N., XVII, 1932, fig. on p. 15.

[2]) Cohn, Buddha, figs. on pp. 29, 31; Keur van Indische Beeldhouwkunst (Ver. Vr. Az. Kunst), 1923, pl. X—XI.

[3]) Coomaraswamy, Bronzes from Ceylon, pl. XVII, fig. 47; Mem. A. S. Ceylon, I, 1924, pl. 61.

[4]) Cœdès, Ars as., XII, pl. XX, 2—3.

found in Gupta art. The type of the standing Buddha of Nālandā, however, is not represented in Hindu-Javanese art.

Buddha with the bhūmisparça-mudrā. — The majority of the seated Buddha figures show the bhūmisparça-mudrā (the attitude of touching the Earth). Usually this type is called Akṣobhya, but it is often uncertain whether this Dhyāni-Buddha or Çākyamuni is meant[1]). There is, however, in this case good reason to identify some bronzes as effigies of the latter. For nos. *121* (fig. 2) and *73* show, either above the head on the nimbus or between nimbus and parasol, some branches of the Bodhi-tree. They must, therefore, represent Çākyamuni at the moment of calling upon the Earth to bear witness to his supernatural generosity. The representation agrees in substance with the precepts in the sādhanas[2]). Besides, the seat is supported by lions, the vāhana of Çākyamuni, whereas the vāhana of Akṣobhya is the elephant[3]). Perhaps there are more representations of the same subject (*51, 63, 75, 119*); they conform in their composition with *121* and *73*, but the tops have been broken off and so the trees, if originally present, have now disappeared.

The other Buddhas in bhūmisparça-mudrā (*44, 66, 67, 92, 94, 104, 118*) are also seated in the vajrāsana (with crossed legs) on a lotus which sometimes is placed on a pedestal. The backpiece is a massive disc or a round, pierced aureole, the latter attached to the lotus-throne, and also by means of stalks and flowers to the figure. The Buddha figures themselves are identical with the Çākyamunis, but on account of the different composition of the seat, it is possible that they must be identified as Akṣobhyas (fig. 3).

In Java, too, the Buddhas in bhūmisparça-mudrā are by far in the majority[4]); the right shoulder is bare, the figures are seated in vajrāsana and conform in the main with the figures of Nālandā. We shall see below whether the other details are also the same. On the other hand the bronzes of Nālandā conform also to those of Kurkihār.

---

[1]) Bhattacharyya, Indian Buddhist Iconography, 1924, p. 10; Krom, R. O. C., 1912, pp. 3—4.

[2]) Foucher, Ic., I, pp. 85—95; II, pp. 15—21; Bhattacharyya, l.c. p. 11, pl. XIII, a; Bhattasali, pp. 30—4, pl. VIII—X.

[3]) Bhattacharyya, l.c. p. 4, pl. VII, c.

[4]) Raffles, History of Java, pl. 71, b; 73, c; 76, a, c; Cat. Batavia, pp. 166—9; Cat. Leyden, pp. 80—3; R. O. C., 1912, pp. 3—6; O. V., 1923, p. 139; 1930, pp. 162—4, 197 (no. 1879), 232, pl. 55, b; N. I. O. N., XV, 1931, p. 377, fig. 1; Heine-Geldern, l.c. pl. 3, 5, pp. 18—9.

Buddha with the dharmacakra-mudrā. — Dr. Bosch mentions one Vairocana among the bronzes (*96*); the hands are in the dharmacakra-mudrā; the vāhanas are presumably the dragons peculiar to Vairocana[1]). The seat is similar to that of the Çākyamunis. The nimbus is pierced, a lotus is visible above the head; there is no cushion at the back of the figure.

Vairocana is also represented among the bronzes of Java. The mudrā is then either the dharmacakra or the right hand covering the left[2]).

Buddha with the dhyāna-mudrā. — The composition of no. *101*, (fig. 4), a Buddha in dhyāna-mudrā, is similar to the Akṣobhya bronzes; this statuette can, therefore, be identified as Amitābha. The figure is seated in vajrāsana against a circular backpiece. This Dhyāni-Buddha, too, is found in Java[3]).

It is worthy of notice that both shoulders of no. *101* are covered, a peculiarity which is unknown in sitting images from Java[4]), but which forms a feature of the art of the Pāla Empire (Kramrisch, figs. 12, 16).

Another Amitābha might be recognized in no. *48*. It is a figure, seated in vajrāsana on a lotus with an oval band aureole backing. The position of the hands is not a distinct dhyāna-mudrā, but it is impossible to decide how the fingers are folded. The image does not wear a monk's robe, but the royal dress, found very frequently in the art of the Pāla period[5]). The same usage may be observed in the art of Burma and Indochina[6]) and, in a few cases, in Java[7]).

---

1) Bhattacharyya, l.c. pp. 4—5, pl. VII, d, VIII, a.

2) Cf. Bosch, Mededeelingen Kon. Ak. van Wet., afd. Letterk., 68, B: 3, p. 8 (with litt.); Vairocana: Raffles, l.c. pl. 73, a—b; Cat. Batavia, pp. 163—6; Cat. Leyden, pp. 77—80; T. B. G., 48, 1906, pp. 37—56, 6 pl.; R. O. C., 1912, pp. 9—10; O. V., 1923, pp. 139—40, fig. 1; 1930, pp. 164—8; N. I. O. N., XV, 1931, p. 377, fig. 2; Bosch, l.c. pp. 24—5.

3) Raffles, l.c. pl. 71, a; Cat. Batavia, pp. 170—1; Cat. Leyden, pp. 84—5, pl. X, 1; R. O. C., 1912, p. 10; O. V., 1923, p. 140.

4) The sole exception known to me is O. V., 1923, p. 140, Photo O. D. 7044 an image which shows several points of similarity to Pāla bronzes, see infra pp. 69, 70.

5) Ann. A. S. I., 1921—22, pp. 104—6, pl. XXXVI, f; Kramrisch, figs. 9, 14, 15, 17, p. 110.

6) Ann. A. S. I., 1913—14, pt. I, pl. XII, b—c; Cœdès, Ars as. V, p. 32; Mus. B. E. F. E. O., XXVIII, 1928, pp. 160 ff., pl. IX; Scherman, Abh. Bayer. Ak. der Wiss., Phil.-hist. Abt., N. F., 7, 1932.

7) Cat. Leyden, pp. 82—3, 85, pl. X, 1; R. O. C., 1912, pp. 20—1, pl. 13, a; O. V., 1920, pl. facing p. 75; 1930, pp. 159—60, pl. 50; Lulius v. Goor, Not.

According to M. Paul Mus the origin of the Khmer Buddhas with crown and ornaments must be sought for in the art of the Pāla Empire and must be due to the influence of Nālandā. The same applies to the occurrence of crowned Buddhas in Java, although from a stylistic point of view they show no special relationship to the art of Magadha.

The sitting Buddhas of Nālandā are all seated cross-legged, in the *vajrāsana attitude*, the classical example of which was the large 'Vajrāsana' image of Bodh Gayā which represented the Buddha in bhūmisparça-mudrā. The image itself has not been recovered, but numerous replicas fill the chapels of the temple (Foucher, l.c., I, pp. 91—4). This representation has exerted a dominating influence on the type of the seated Buddha, not only on those images the prototype of which it appears to be, viz. the Buddha in bhūmisparça-mudrā, but even on images showing other mudrās and belonging to Pāla art [1]), and, because of the influence of this school, also in Nepāl, Burma and more remote countries [2]). Even in the art of Xièng Sen in Siam, the most important school which came into being in that country after the 13th cent., the influence of the type is distinct [3]). All images of this school are in bronze and exclusively Buddhist, they represent the Buddha in the vajrāsana attitude, whereas the images of Sukhodaya and Ayudhyā show the pose with folded legs. A peculiarity of these images is the short flap of the robe ending in a swallow's tail on the left shoulder; the uṣṇīṣa is crowned by a knob. It is not probable that the art of the Pāla period has influenced this representation directly; according to M. Cœdès the type reached Siam through the medium of Burma.

The short flap on the left shoulder is indeed one of the most characteristic arrangements of the Buddha's robe in the Pāla period. In the following figures the five types found in this school of art are pictured.

B. G., 58, pp. 81—2; Krom, Aant. Nāgarakṛt. pp. 283—4; N. I. O. N., XIV, fig. p. 322.

1) E.g. Foucher, L'Art gréco-bouddh., II, figs. 557—8.

2) Ann. A. S. I., 1914—15, pl. XX, b—c; 1917—18, pt. I, pl. XVII, 4; 1921—22, XXXVIII, c (p. 106); 1926—27, pl. XXXIX; 1927—28, pl. LIII, b; L. Adam, Buddhastatuen, 1925, p. 77; Foucher, B. E. F. E. O., III, 1903, pp. 78—80; Krom, Barabuḍur, I, pp. 652—3.

3) Coedès, Ars as., XII, pp. 30—1, pl. XXXI—XXXIII; N. I. O. N., XVII, 1932, pp. 25, 28, fig. on p. 24.

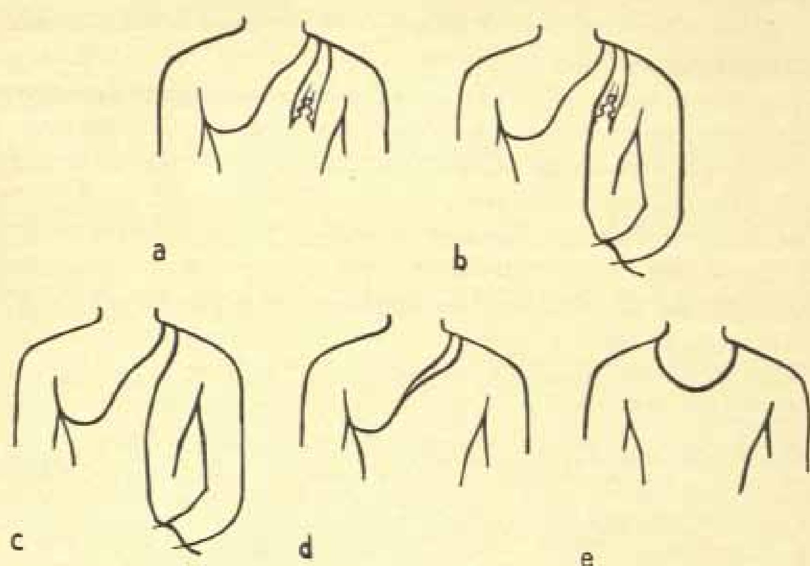

Fig. a. shows the short flap which in b. is combined with a hem running to the left hand. The flap may be a little shorter or longer, but it is clearly distinct from the long flap in images like those of Siam which have been made under Ceylonese influence (e.g. N. I. O. N., XVII, 1932, figs on pp. 28—9). In the following figures the flap is absent: c. shows only the usual line distinguishing the robe from the body and, besides, a fold on the shoulder; in d. we notice the line running to the left hand. In all these cases the right shoulder is bare, but in the last figure, e. both shoulders are covered. The types represented by the figures are found either with the folds of the robe marked on the body or not (Bhattasali, pl. VIII; Kramrisch, figs. 15, 17).

The bronzes of Nālandā chiefly show the type which is illustrated in fig. c (see figs. 2—3), only in one case it is possible to discern the flap on the shoulder (*73*). In some other images we are in doubt concerning the arrangement of the robe.

With regard to the Hindu-Javanese Buddha images in bronze, it is very probable that their origin must be sought for in Magadha. All the Buddha figures of the Leyden Museum which are sitting in the vajrāsana attitude show the short flap ending in a swallow's tail or in a similar fold; in some cases only the hem which crosses the breast is present; sometimes the second hem going to the left hand is also marked. Only one image is different: the Ceylonese Buddha 1717 (cf. p. 22) which, apart from the unusual arrangement of the robe,

is distinguished by the folds marked on the body and the attitude with folded legs (cf. also Photo O. D. 7046, b). The similarity of the usual type of the seated Buddha of Java to the Vajrāsana Buddha of Magadha is unmistakable; but even in the cases where the iconographic and traditional marks are distinctly to be recognized, there are many purely Hindu-Javanese peculiarities in the backing, pedestal, etc. So the type has developed independently, in accordance with the evolution of Hindu-Javanese art.

Thus the type of both the seated Buddha of Nālandā and that of the Javanese bronzes originate from the art of Magadha. It is evident that there exists a certain similarity between both groups of images, but it is all the more striking that the similarity of the arrangement of the robe in Java to that in Magadha is more distinct than to that of the bronzes of Nālandā, where the majority of images does not show the short flap, but the other Pāla form.

The Bodhisattvas.

Avalokiteçvara or Lokeçvara, as the Bodhisattva was preferably called in Java and Indochina [1]), must be mentioned in the first place because of his importance which is likewise apparent from the large number of his images at Nālandā.

Four seated images represent the form which may rightly be called *Padmapāṇi* (*43, 57, 62, 116*); the right hand is in the varamudrā, the left holds a lotus. Only in one case can the Amitābha image in the crown be recognized; its absence, however, does not present a serious difficulty with regard to the identification [2]). Two of the images are seated in the lalitāsana pose on a lotus against a circular, massive backpiece; the two remaining figures rest, moreover, on a quadrangular pedestal; the aureole of no. *116* is formed by a circular ring in stead of a solid disc.

The nos. *41* and *117* are rather damaged; both hands of *41* are missing, but part of the lotus-stalk is yet preserved; no. *117* shows the vara-mudrā and a stalk. Probably they represent Padmapāṇi. A padma can also be distinctly recognized near the left shoulder of another figure (*54*), clad in royal dress and provided with a high crown in which perhaps an Amitābha may be recognized. The hands are in the dharmacakra-mudrā, the stalk of the lotus is twisted round the left

---

1) L. Finot, Et. as., I, 1925, pp. 227—56; Krom, Barabuḍur, I, p. 719.

2) Foucher, Ic., I, p. 98; Krom, R. O. C., 1912, pp. 23—37; Barabudur, I, p. 719.

arm. The figure is seated in the 'European attitude'. As M. Foucher mentions some examples of Avalokiteçvara figures in the dharmacakramudrā, there is no reason to doubt that this Bodhisattva is meant [1]).

The *'European pose'*, pralambapādāsana, occurs several times more in the Pāla period, e.g. Kramrisch, fig. 12; Coomaraswamy, History, fig. 228, Bhattasali, pl. XI, b. In the miniatures, published by M. Foucher, the deities "sont assez souvent représentés assis a l'Européenne" (Ic., I, p. 67; pl. III, 1, 2, 4; VII, 1, 6; X, 4). It is also found in schools of sculpture other than the Pāla school and especially in the Gupta period, e. g. in the cave temples of Ajaṇṭā Kaṇherī and Kārlī [2]), and also in other regions: in the clay seals and sculptures of P'ra Pat'om [3]) and in some bronzes and stone images from Java. (With, pl. 41). Well-known examples are the Çākyamuni image of tj. Mĕndut and the bronze 2844 of the Leyden Museum which shows a certain resemblance to it (Cat., pl. XII, 2; With, pl. 42). The Leyden Museum possesses two more Buddha bronzes, seated in the European pose, nos. 3060 and 2845 (O. V., 1930, pl. 51, c—d). Dr. Krom mentions seven examples in the Batavia Museum (R. O. C., 1912, pp. 3, 13—4), but there exist some more specimens [4]). The Buddha images in the 'European pose' often are connected with Gupta art. Dr. Karl With, for instance, says with regard to the Mĕndut images: "man wird sie unmittelbar an den späteren indischen Guptastil anschliessen müssen, zu dessen reinsten Werken sie gehören" (p. 92); Professor Krom has contested this view (N. I. O. N., V, 1920—21, p. 190). Anyhow the 'European pose' is not exclusively peculiar to Pāla art, but it seems that in the Gupta period it is exclusively assosiated with Buddhas, whereas in the art of the Pāla Empire we find it also in images of Bodhisattvas a.o.

A representation resembling the Avalokiteçvara no. *54*, as far as I know, is not found in Java, but the Padmapāṇi first mentioned is very common in this country too [5]). The specimens of the Leyden

---

[1]) Foucher, l.c. p. 98, n. 2; French, pl. XXIII, 2; Kramrisch, fig. 42. The opinion that the 'European attitude' is peculiar to Maitreya is disproved by the miniatures, see Foucher, l.c. pp. 67—8.

[2]) Fergusson-Burgess, frontispiece II, pl. XIV, LVI, LXI; Foucher, Ic., I, figs. 9, 10, 28, 29; Coomaraswamy, History, figs. 154, 189.

[3]) Cœdès, Etudes as., I, 1925, p. 153, pl. I—II.

[4]) The stone image of tj. Mĕrak, Photo O. D. 8149; N. I. O. N., X, fig. on p. 238; bronzes: Heine-Geldern, pl. I.

[5]) Raffles, pl. 72, a—c; 75, b, e; 78, d; Cat. Leyden, pp. 97—102, fig. on p. 98; J. R. A. S., 1909, pl. II, 5; R. O. C., 1912, pp. 23—7, pl. 13; N. I. O. N.,

Museum are similar to those of Nālandā from an iconographic point of view, but the stylistic peculiarities of the Nālandā bronzes, which will be discussed in the next chapter, are absent in Java.

No. *92 b* represents a *sitting four-armed* Avalokiteçvara; the front hands show the vara-mudrā and the padma, whilst the two remaining hands are broken. On the pedestal we read the Pre-Nāgarī inscription "de[ya] dha[r]mo sthavi (?)", "the pious gift.... (?)" [1]).

There is a certain resemblance between this representation and some bronzes of Java, see e. g. N. I. O. N., XIV, 1930, fig. 3 on p. 316, which seems to show Pāla peculiarities in the headdress; in general we receive the impression that the art of the Pāla period may have influenced the iconography, but that the style is different [2]).

In *46* we recognize a *four-armed* Avalokiteçvara *standing* on a lotus and surrounded by a pierced aureole. The hands show: abhaya-mudrā, akṣamālā (rosary), book and lotusstalk [3]). These attributes appear in M. Foucher's miniatures I, 23, 25, 27 (Foucher, lc., I, pp. 193—4), though the two first-mentioned show the vara- in stead of the abhaya-mudrā. The usual gesture of Hindu-Javanese bronzes of the four-armed Avalokiteçvara is the vara-mudrā. The head-dress contains a small niche of oval shape; we notice this same feature in the crown of some Bodhisattva bronzes of the Malay Peninsula and of Java, as well as in the art of the Pāla Empire [4]). The representations of the four-armed Avalokiteçvara figures from Java do not give cause for further remarks [5]).

The *six-armed* Avalokiteçvara no. *83* (fig. 5) has vara-mudrā, abhayamudrā, akṣamālā, book (?), vase (?) and padma; the image of Amitābha is visible in the diadem. On either side of the lotus, on which the figure is standing, an attendant is seated who will be

I, 1916—17, pp. 387, 389, ill.; III, 1918—19, fig. 7 on p. 388; XIV, 1930, fig. 5 on p. 316; O. V., 1923, pp. 141—2; 1930, pp. 177—9, pl. 52.

1) Cf. Ann. A. S. I., 1903—4, pp. 212—26; 1921—22 pp. 81—3.

2) Raffles, pl. 74, b; Cat. Leyden, pp. 97—8; J. R. A. S., 1909, pl. II, 4; R. O. C., 1912, pp. 27—32; N. I. O. N., III, 1918—19, figs. 8—9 on p. 388; XIV, 1930, fig. 1 on p. 315; O. V., 1930, pp. 180—1; Heine-Geldern, pl. 7—8.

3) The attributes of many-armed figures are mentioned according to the pradakṣiṇā, clockwise, beginning with the right forehand and ending with the left forehand.

4) Ars as., V, pl. XLVII; XII, pl. XV—XVII; Stutterheim, Cultuurgeschiedenis van Java, fig. 53; Bhattasali, pl. XIX (a similar niche with a small image in it).

5) Cat. Leyden, pp. 95—7; R. O. C., 1912, pp. 27—31; O. V., 1930, pp. 179—80; Krom, Zeitschr. f. Buddh., VII, 1926, pp. 343—5, fig. 1; With, Java, pl. 87; Studien.... Strzygowski, pl. VII, 1.

discussed in the paragraphs concerning Tārā and Bhṛkuṭī (pp. 40, 42). Both goddesses appear as the attendants of Avalokiteçvara, both in the precepts and in the sculptures of the Pāla period [1]). As regards Java, we may refer the reader to the images of tjaṇḍi Djago which show in their composition a remarkable resemblance to a fragmentary sculpture of the Pāla period (Photo C. C. 2722). In Chapter III we shall have ample occasion to notice the occurrence of elements derived from Pāla art especially in Eastern Java; we here meet with the first instance [2]).

Mañjuçrī. — No. *64* (fig. 6) may be regarded as Mañjuçrī because of the utpala in the left hand, the right being in the vara-mudrā. The utpala is also the attribute of Vajrapāṇi, but both the absence of the vajra and the character of the image prove it to be Mañjuçrī. The representation mainly corresponds to the form of this deity which the sādhanas call Siddhaikavīra [3]), although there are no Akṣobhya or other Dhyāni-Buddha images in the crown.

The figure is clad in the short loin-cloth (dhoti) usual for males; the upper garment or shawl which is peculiar to the Bodhisattvas is worn loosely over the right wrist and the left shoulder. The large necklace with a breast-jewel and pendants in the shape of claws may be noticed also in the case of other images of the same Bodhisattva [4]).

No. *50* is a rather doubtful representation; the headdress contains an image of Akṣobhya, the right hand is in the vara-mudrā, the left holding a padma in stead of an utpala. This figure I am unable to identify.

The type of Mañjuçrī (*64*) described in this paragraph is closely related to the images of Magadha and the miniatures [5]), as well as to those of Java [6]). The agreement with the precepts would be even

[1]) Foucher, Ic., II, pp. 27—8 and min. I, 55 on p. 200 of pt. I; Bhattacharyya, pp. 36—8, pl. XX, c; French, pl. XXIII, 2; Kramrisch, fig. 28; Ann. A. S. I., 1917—18, pt. I, pl. XIV, c.

[2]) Six-armed Av. from Java: Raffles, pl. 74, c; N. I. O. N., I, 1916—17, fig. 15 on p. 389; for Av. see further: Cat. Batavia, pp. 177—86; R. O. C., 1910, pp. 14—6; Bijdr. K. I., 52, 1901, pp. 378—9; 69, 1914, pp. 25—6; 74, 1918, pp. 422, 425, 432 ff.; 85, 1929, pp. 503—4.

[3]) Foucher, Ic., II, p. 44; Bhattacharyya, pp. 20—1, pl. XIII, d.

[4]) Feestbundel Bat. Gen., I, 1929, p. 43, pl.; Ann. Bibl. I. A., 1927, pl. XII, b; cf. infra p. 51.

[5]) Foucher, Ic., I, pp. 114—20; II, pp. 39—48; Bhattacharyya, pp. 15—31, pl. XIII; Bhattasali, pp. 28—9.

[6]) Raffles, pl. 71, c; 72, d; 78, a—b; R. O. C., 1912, pp. 37—9, pl. 16, 2; O. V., 1923, pp. 142—3, fig. 6; 1930, p. 183, pl. 52 e—f.

greater if we might assume that the utpala originally bore a book, which is by no means impossible, as the image is rather worn. The discussion of the dress in Chapter III will show that we must ascribe this image, too, to the art of the Pāla Empire.

In the present section we may also discuss a curious figure (*70*, fig. 8) which perhaps is a representation of Mañjuçrī, although this point is not established. It is a somewhat corpulent person of youthful appearance, seated in the lalitāsana pose and adorned with a shawl. The right hand holds a lemon, the left a book. Presumably because of the first attribute the figure is mentioned in Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21 as "probably Kuvera?", but I think the explanation of the image is to be found in the Mañjuçrīmūlakalpa: "Les autres Bodhisattva doivent être représentés sous les traits de jeunes kumāra (kumāradāraka), parés de tous leurs ornements. Ils tiennent à la main le fruit (phala) et le livre (pustaka)" [1]). Possibly, we must regard this image as 'a Bodhisattva', but it is not improbable that *Mañjuçrī Kumārabhūta* must be taken into account in the first place[2]).

Maitreya. — A little stūpa inserted in the crown marks two images (nos. *99, a* and *131*) as figures of Maitreya. The right hand of both images is in the vara-mudrā, the left of no. *99* being broken, whilst the left of *131* holds an irrecognizable object, presumably the stalk of a nāgapuṣpa (see French, pl. XII, *2*). The images of Nālandā, therefore, seem to agree with the representations in Magadha as well as in Java, both of which correspond to the precepts[3]).

Samantabhadra or Kṣitigarbha. — No. *97* (fig. 9) has been interpreted by Dr. Bosch as Samantabhadra. It is a Bodhisattva sitting with his right leg folded, the left knee being raised and fastened to the waist by means of the shawl which usually is carried round the upper part of the body. The right arm is broken at the elbow, the left holds a stalk or branch with three ramifications ending in buds or

---

1) M. Lalou, Iconographie des étoffes peintes, p. 14.
2) Foucher, Ic., I, 117, pl. VI, 4; Krom, Barabuḍur, I, p. 724.
3) Foucher, Ic., I, pp. 111—3; II, p.. 48—9; Bhattacharyya, pp. 13—4, pl. XIII b.
Java: bronzes, Bijdr. K. I., 52, 1901, pp. 376, 378; Cat. Leyden, pp. 90—1; Tobi, O. V., 1930, p. 184 is right in saying that the Leyden Museum does not contain bronzes of M.; R. O. C., 1912, pp. 39—42, pl. 16, 1; O. V., 1923, p. 143; M. in Javanese sculptures: R. O. C., 1910, pp. 16—7; T. B. G., 54, 1912, pp. 427—57; Bijdr. K. I., 1914, pp. 17—25; 1918, pp. 419—37; Krom, Barabuḍur, I, pp. 721—3.

jewels. It is, therefore, possible that dr. Bosch is right in calling this figure Samantabhadra[1]), but it is not impossible that jewels and no buds are meant and that we must identify the figure as Kṣitigarbha[2]). In the relievos of Barabuḍur even Maitreya occurs once holding the branch with three offshoots (Barab. III, B, 84).

Both Samantabhadra and Kṣitigarbha are known from Hindu-Javanese relievos, but their representations in bronze are doubtful. The images which have been determined by Dr. Krom as Samantabhadra (?) (R. O. C., 1912, p. 46) do not conform to the bronze of Nālandā, no more than the specimens in the Leyden Museum (2853, 3006). Can they represent Buddhas in royal dress?

Vajrapāṇi. — Mr. J. A. Page, Ann. A. S. I., 1926—27, p. 219, mentions a bronze Vajrapāṇi (?) in the Museum at Nālandā, "seated cross-legged on a lotus; in its hands is a chain with a vajra attached to each end". Another image of Vajrapāṇi is described by Mr. Page in the Ann. A. S. I., 1927—28, p. 160: "seated with one leg crossed before the other on a wide lotus flower; a large vajra is held in his left hand and a fly-whisk in his right, the tail hanging over his shoulder".

If the identification with Vajrapāṇi is correct, the images have, as far as I know, no parallels in Hindu-Javanese art. It is not impossible, however, that the first image must be explained in a different manner, but in the absence of reproductions I restrict myself to quoting Mr. Page.

The Hindu-Javanese bronze images of Vajrapāṇi show the Bodisattva with the utpala and the vajra, almost always combined in one hand[3]). The examples in the Leyden Museum bear the vajra lying or standing on the utpala, and it is interesting to notice that the images with the vajra l y i n g on the flower show distinct peculiarities of the Pāla style in their composition and dress (nos. 1698, 1909, see infra fig. 31).

Other Bodhisattvas. — Mr. Page mentions one more Bodhisattva in Ann. A. S. I., 1926—27, p. 219, which has not yet been repro-

---

1) Cf.: Foucher, Ic., I, pp. 120—1; R. O. C., 1910, pp. 13—4; Bijdr. K. I., 69, 1914, pp. 29—30; 71, 1916, pp. 579—83; 74, 1918, pp. 419—37, pl. no. 3; Krom, Barabuḍur, I, pp. 605—11, 724—5; II, Supplement, pp. 58—62; Bosch, O. V., 1929, pp. 179—243.

2) See Bijdr. K. I., 74, 1918, no. 4 of pl.

3) Raffles, pl. 78, e; Cat. Leyden, pp. 92—4; R. O. C., 1912, pp. 44—6; O. V., 1930, pp. 185—6.

duced and which does not belong to my collection of photographs: "Bodhisattva seated on a lotusflower, the right hand holding a sword and the left a lotus; a coin is burned on to the back". I pass this image without further remarks, and also the image *95 b*, probably a Bodhisattva with a lotus-bud (?) in the right hand (varamudrā) and a staff with three ribbons (?) in the left.

We must wait to draw our conclusions with regard to the Bodhisattvas till after the examination of the details of their dress and composition. It appears from the above, that the Bodhisattvas of Nālandā are of the same type as those of Java, but we have already incidentally observed that the type has been developed independently in Hindu-Javanese art.

Gods.

Jambhala. — Jambhala or Kuvera is represented by four images, once in combination with two Çaktis and thrice alone. In the first case (*84*) the god is sitting on a broad throne between his two consorts (3¼", ht. 4¼"). As the photograph has been taken before cleaning, we cannot discern all details, but the main points can be recognized [1]). The attributes are a lemon in the right hand and a dish containing some fruits or sweets, placed by his left knee; he is adorned with an utpala garland, as prescribed in the sādhana quoted by Foucher, Ic., II, p. 51. Kuvera himself and the Çakti to his right are sitting in lalitāsana, the second Çakti in sukhāsana, the first holding a purse, whilst her left hand rests on the pedestal. The Çakti to the left of Jambhala holds a dish containing fruits (?). At the proper right in front of the pedestal a worshipper is visible. No similar representation of Jambhala exists, as far as we know, in the art either of Magadha or Java.

Much more common are the images of Jambhala without companions. Two of them are sitting with both legs hanging down (*76*, fig. 11, and *78*), one is seated in lalitāsana (*130*, French, pl. XI). All of them are big-bellied and richly adorned, the composition being different in each case: *76* is sitting on a lotus without a backpiece and reminds one of bronzes like the unique representation of this deity from Ceylon (infra p. 35), and no. 3065 of the Leyden collection. No. *78* is sitting on a square pedestal and has a circular aureole, whilst the composition of no. *130* corresponds

[1]) Cf. Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, p. 42

with that of the Hārītī no. *93* (fig. *24*). All of them have a lemon in the right hand, the left holding a purse (*78*) or an ichneumon (*76*); the left hand of no. *130* is broken. The Jambhala of no. *76* has a vase under each of his feet (cf. Vasudhārā, no. *79*, fig. 21); the feet of the other figures rest on a lotus. Nos. *78* and *130* wear a garland of utpala flowers; on no. *76* a garland, but not of utpalas, can be seen. We noticed the same garland of utpalas in the image of Jambhala with his Çaktis (*84*), and it will further be found on pl. XI, b of Mr. Bhattasali's Catalogue of the Dacca Museum, in the image from Ceylon, in the nos. 2390 and 2466 of the Leyden Museum, etc.

The Jambhala figures of Nālandā follow the precepts and the representations found in Magadha and the countries culturally akin to it [1]). They also show a certain resemblance to the Javanese images of Jambhala or Kuvera, but here again it is a resemblance in type rather than in style [2]). The similarity of the Hindu-Javanese images of Kuvera to those from Magadha has been pointed out by the late Miss M. E. Lulius van Goor who discussed the vase under the foot of Kuvera [3]). "No doubt", Miss Van Goor says, "the Kuvera of Magadha (see Foucher, Ic., I, fig. 21) is the prototype of the Hindu-Javanese representations of this deity; as far as we may conclude from the material brought together by M. Foucher, there is no proof that the ornamentation of the pedestal with three, five, seven or more vases has likewise been borrowed from Magadha" (p. 113). The repetition of the vase, found in almost all the Kuvera bronzes from Java is, according to Miss Van Goor, a Javanese peculiarity. New data, however, show that it is merely the develop-

---

[1]) Foucher, Ic., I, pp. 123—7, figs. 20—1, pl. III, 1—2, IX, 2; II, pp. 50—3; Bhattasali, pp. 34—5; Bhattacharyya, pp. 73—4, 114, 119, 130, pl. XXXIV, c—e; Kramrisch, figs. 54—5; Scherman, Jahrb. as. Kunst, 1924, pp. 120—36; Oldenburg, Publ. Musée d'anthropol. et d'ethnogr. Ac. imp., St. Petersburg, 4, 1903, pp. 13—5.

[2]) Raffles, l.c., pl. 75, a, f; 77, c; J. W. IJzerman, Beschrijving der oudheden .... Soerakarta en Djogdjakarta, 1891, pl. facing p. 58; Cat. Batavia, pp. 144, 155—62; Bijdr. K. I., 52, 1901, p. 379; Cat. Leyden, pp. 73—6, 170 (2962); R. O. C., 1911, pl. 186; 1912, pp. 55—62, pl. 19, 1; Krom, Gids Leeuwarden, p. 41; fig. 9; N. I. O. N., I, pp. 391—2, figs. 4—7; II, fig. 9 on p. 130; XIV, fig. 8 on p. 318, figs. 21—2 on p. 322; XVII, fig. on p. 159; O. V., 1919, pp. 112—24; 1923, p. 143; 1926, pp. 70—4, pl. 5—7; 1930, pp. 191—3, 232, pl. 55, a; Heine-Geldern, l.c. pp. 22—3, pl. 15; Hackin, Sculpture ind. Musée Guimet, pl. XXXVI—XXXVIII; Handelingen 1e Congres ..... Java, pp. 325—48.

[3]) O. V., 1919, pp. 112—24; cf. Scherman, l.c. p. 127.

ment of a form which occurs also in India proper, though much less frequently. Overturned treasure vases appear, for instance, on the backslab on each side of the head and again on the pedestal of a Kuvera in stone from the Monastery of Bālaputra at Nālandā [1]). Of course the findspot in itself supplies no convincing proof, but there are more examples. Unfortunately I am unable to refer the reader to photographs which have been published or to the numbers of the photographs in question, for the back contains no further indications than the findspot: "Kurkihār, Gayā District, now Indian Museum, Calcutta" and "Sutna, Rewah State, Baghelkhand". Both images are in stone. The first photograph shows an image with four vases under the feet of the deity, the second is the most convincing example: the foot rests on a vase, whilst three treasure vases of the same form stand to the right of it, and five to the left. The repetition of the vases under the foot itself may be noticed also in the image reproduced by Foucher in fig. 20. The image from Rewah is, besides, interesting in another respect: Miss Van Goor supposes that the vases on the pedestal are not repetitions of the vase under the foot, but originate from moneybags. As the authoress does not reproduce the images on which her hypothesis is founded, I should not like definitively to deny her view, but the circumstance that the vases on the pedestal of the image from Rewah are distinctly repetitions of the vase under the foot seems to contradict it. The bronzes in the Leyden Museum and elsewhere do not convince me that their prototype must be sought in bags.

In any case, the origin of the Hindu-Javanese representation of Kuvera-Jambhala may safely be located in Magadha. The resemblance of the Ceylonese Jambhala [2]) mentioned above to the images of both Nālandā and Java can be explained by assuming that it had been either imported from Magadha or copied from an image from that country. It shows a vase under the right foot and on the left in front of the pedestal another, with jewels falling into it from the mouth of the ichneumon. The bronzes of Nālandā do not show the repetition of the vases on the pedestal and differ in this respect from the bronzes of Java, among which very few depart from the general rule.

---

[1]) Ann. A. S. I., 1927—28, p. 160.

[2]) Coomaraswamy, J. R. A. S., 1909, pp. 288—90; Bronzes from Ceylon, fig. 132 of pl. XXVIII; History, fig. 298; Catalogue Boston, II, p. 83, pl. XL, d; Goloubew, B. E. F. E. O., XX, IV, p. 126.

As in the case of the seated Buddhas we may state in conclusion that the bronzes of Nālandā as well as the Kuveras of Java show the Magadha type of the Pāla period. But each individual category represents a different form, the treasure vases of the Nālandā bronzes, when present, being confined to the supports for the feet, whereas in Java they are repeated in the ornamentation of the pedestal. Besides, the details of the dress, the seats, etc., to be discussed in the next chapter, will show conclusively that the images of Jambhala from Nālandā belong to the art of the Pāla Empire.

Viṣṇu. — It is highly interesting that the bronzes of Nālandā include some Viṣṇuitic representations. The four-armed Viṣṇu himself is show in no. *82* (fig. 10); his attributes are a lotusbud (?), the mace, the knob of which rests on the ground, the discus, supported by a lotusstalk, and the conch. The garland (vanamālā) hangs down from the shoulders as far as the knees. The composition of another bronze (*53*) is similar to that of the Viṣṇu, mentioned above, but it is a rather clumsy piece of work. The style might be compared with a bronze Viṣṇu from Kumarpur, reproduced in Ann. A. S. I., 1923—24, pp. 79—80, pl. XXX, d. This no. *53* has apparently the same attributes in the front hands, but the remaining emblems have changed places, the upper right hand holding the discus on a stalk, and the left the mace. A third image (*120*) may perhaps be determined as Viṣṇu, on account of the presence of the vanamālā, but the remaining attributes cannot be recognized. One of the attendants is still extant with Viṣṇu's hand resting on his head; probably he is an āyudhapuruṣa, the personification of an attribute. Similar attendants are found in more images of the Pāla period, whereas they are almost entirely absent in representations in metal from Java (see infra, p. 56)[1].

No. *39* is a very remarkable image; unfortunately only a photograph taken before cleaning is in our collection, but a somewhat better reproduction is found in French, pl. X. It is a deity standing between two attendants; a hood consisting of seven snake-heads forms a canopy over his head, the attributes are: a small oblong object (?)[2], a mace, a second mace or staff (!) and the discus. The vanamālā hangs down from the shoulders. Of the attendants the one on the proper right bears a vase, and the other a dish with fruits

[1]) Ann. A. S. I., 1922—23, pl. V, d; 1923—24, pl. XXX, d; 1927—28, pl. XXXV, 1.

[2]) The Viṣṇu of Bādāmi seems to show the same attribute, Rao, l.c. I, pl. XXV.

or something similar. We recognize the same figures in *87 a* and *c* (fig. 23) which must have belonged to another specimen of the same type.

The presence of the canopy of snake-heads would at first sight suggest that the image represents a Nāgarāja, but the attributes seem to indicate that it is an image of Viṣṇu. If the staff in the upper left hand turns out to be a plough we might think of Balarāma, but the shaft seems to be too short for a plough. Tentatively I associate this figure with images of Viṣṇu sheltered by Ananta. There exist representations of Viṣṇu, lying, sitting [1]), and also standing under the hood of Ananta. Standing images of this type from Southern India are reproduced in T. A. Gopinātha Rao's "Elements of Hindu Iconography", I, pl. XXIII, pp. 101—2 (Madhyama Bhogasthānakamūrti) and in Dr. Coomaraswamy's "Bronzes from Ceylon", fig. 11 on pl. VI, p. 17. Ananta is represented with five as well as seven heads.

Viṣṇu images occur very frequently in the art of the Pāla period, and it is even possible to mention a second representation in metal of Viṣṇu sheltered by Ananta which belongs to the bronzes of Kurkihār. The backpiece seems to be somewhat broader, the image is better preserved and the attendants have changed places, but otherwise the representations are perfectly alike.

In Java, on the other hand, the worship of Viṣṇu has never been of great importance [2]). I reserve the discussion of a number of Viṣṇu images from Java for the next chapter, and confine myself to stating that among the Viṣṇu bronzes in the Leyden collection three of the five described on pp. 62—3 of the Catalogue show Pāla features (fig. 33) [3]).

Sūrya. — No. *103* (fig. 12) is the image of a deity holding in each of his two hands a full-blown lotusflower. A long garland hangs down from his shoulders. Only one of the two attendants is preserved, viz. the satellite to the left of the god, holding a staff in his hand. Between the god and the attendant we notice a sword.

The only deity holding two lotusflowers is Sūrya. His seven

---

[1]) Vogel, Serpent-lore, pl. XIX—XX.

[2]) Juynboll, Bijdr. K. I., 60, 1908, pp. 412—20.

[3]) The five numbers 1652/1 ff. are forgeries, see Stutterheim, Bijdr. K. I., 60, 1924, pp. 295—6; Bosch, O. V., 1926, pp. 67—8.

horses are absent in *103*, but this is not unusual[1]). Besides, the figure wears the boots which are peculiar to the Solar Deity[2]). The attendant with the staff is also met with in other representations of the same god (e.g. Kramrisch, fig. 4).

Images of Sūrya are very numerous in Bengal[3]), but they are almost exclusively in stone. Mr. Bhattasali reproduces one image in octo-alloy metal which represents the god sitting cross-legged (pl. LIX); besides, a metal image of Sūrya standing and the detached figure of an attendant are mentioned in the Catalogue of the Museum at Rajshahi (p. 25).

I remember only one bronze of Sūrya from Java, Photo O.D. 2148, "bronze god between two attendants, dated: 1486(?)", in the collection Th. Steinmetz (fig. 32). This bronze will be discussed in the next chapter as far as the style is concerned, and it will be apparent from certain details that the image belongs to the group of bronzes which is closely related to Pāla art. Of course the alleged date 1486 is rather surprising, but the query-mark seems to be justified.

In this case Sūrya is shown standing between two satellites, one of which, at the right of the god, presumably holds a pen and a writing-book, the usual attributes of the attendant Piṅgala, whilst we notice behind the left hand of the other figure a shield and a spear; he is Daṇḍa, the leader of the heavenly hosts. We also recognize the boots and the sword to the left of Sūrya. The nature of the object to the right is not clear to me. These facts prove that the deity represented is no other than Sūrya — a statement which is of special interest as here too the horses are absent. We are, therefore, convinced that there is no reason to doubt the identification of Nālandā no. *103* as Sūrya.

A Nāgarāja. — In the case of no. *102* (fig. 19) we meet again a personage whose head is overshadowed by the hood of a nāga. The deity is sitting in lalitāsana; the right hand is raised and holds a rosary (?), while the left contains an object resembling a vase or perhaps a fruit. On both sides of the body we notice the coils of a snake the head of which appears beside the large hood.

---

1) E.g. Ann. A. S. I., 1922—23, pl. V, a, and infra fig. 33.
2) Ann. A. S. I., 1923—24, pl. XXXVII, a.
3) Bhattasali, pp. 148—73, pl. LVII, b—LXI; Catalogue Rajshahi, pp. 23—5, 1 pl.; Kramrisch, pl. and figs. 4—5, 7.

This figure has been described by Dr. Bosch as "a Bodhisattva sitting in lalitāsana under the hood of a seven-headed nāga (cf. the bronze image of Oedjoeng Sampoeng, Karo plateau, O.V., 1920, p. 75 and the stone image from Malaka, B.E.F.E.O., XVIII)". — The Sumatran image is a crowned Buddha seated on the coils of a snake and overshadowed by its hood. It represents the Buddha sheltered by Mucilinda, a subject well-known from Buddhist litterature and art, and one especially favoured by the artists of Further India [1]). Dr. Van Stein Callenfels and Dr. Bosch point out the similarity of the Sumatran image to pl. III in B.E.F.E.O., XVIII, 1918, vi, but we may refer to another example which seems to be even more closely related and which is reproduced in Professor Vogel's "Indian Serpent-lore", pl. XVII (cf. Ars as., V, pl. XXI—XXIII). The image in question shows likewise a crowned Buddha and the same mudrā as the bronze figure from Sumatra.

All the same I do not think that these images can be of any use to us for the identification of our no. *102*; the person represented is not a Buddha, and, besides, he is evidently not sitting on a nāga. I take the figure to be a nāga itself, and should like to associate it with representations such as the nāga image in stone of Nālandā [3]) and the Nāgarāja in the Indian Museum at Calcutta, no. 3960, with a rosary in the right hand and a fruit (?) in the left [4]). The image of Nālandā, too, holds a rosary in the right hand, the left holding a jar. The statue in the Indian Museum is called 'Nāgarāja', and this denomination seems to be correct. The Nāga of Nālandā has been tentatively identified by Dr. Hīrānanda Shāstri with the Buddhist Saint Nāgārjuna [5]), but I think Professor Vogel is right in declining this interpretation.

The evident similarity of the bronze image no. *102* with the representation of the Nāgarājas, as well as the fact that one of them has been found in Nālandā lead to the conclusion that the metal image, too, is a Nāgarāja, though it is impossible to tell exactly which. Probably both Nāgas of Nālandā represent one and the same being, presumably a tutelary deity of the monastery. In

---

1) O. V., 1926, p. 30, cf. Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, p. 42, no. 2.
2) Vogel, l.c. pp. 102—5.
3) Vogel, l.c. pl. XIV; Ann. Progress Rep. E. C., 1919—20, p. 38, pl. III, a; C. C., 1920—21, p. 38; Ann. A. S. I., 1919—20, pt. I, p. 29, pl. XX, b.
4) Th. Bloch, Suppl. Cat. Ind. Museum, p. 93.
5) Ann. (Progress Rep.) A. S. I., E. C., 1919—20, p. 38, pl. III, a.

this connexion we may call to mind the tradition that Nālandā derived its name from a Nāga.

Analogous representations from Java are not known to me.

Goddesses.

Tārā. — The Nālandā bronzes include a number of female figures with a flower-stalk in the left hand, the right being in the vara-mudrā. As the flowers have in some cases disappeared, it is not always possible to decide which particular species is meant; nos. *61, 65, 77* and *95, a* are doubtful cases. Nos. *49, a, 55, 80* and *95, c* show the utpala in the left hand which either is in the vitarka-mudrā or reposes on the seat behind the knee (figs. 13, 20). Of the first series no. *61* is standing, the other figures are sitting, *77* in vajrāsana, *65* and *95, a* in lalitāsana. Of the second series *80* (fig. 20) is seated in lalitāsana, *49, a* in vajrāsana and *95, c* in sukhāsana, whilst *55* is standing (fig. 13).

The vara-mudrā and the utpala characterize the figures in question as images of Çyāmatārā [1]). It will be remembered that we have met this goddess already as one of the attending figures of Avalokiteçvara (no. *83*, supra pp. 29 f). The right hand in this case is not in the vara-mudrā, but raised in adoration (fig. 5).

Tārā, especially Çyāmatārā, occupies a prominent place among the miniatures from Nepāl, published by M. Foucher; she is in fact the most important deity next to Avalokiteçvara. The bronzes of Nālandā, as regards their general character and also in the details, agree with the images of the Pāla period [2]) and with the bronzes from Kurkihār and elsewhere (e.g. French, pl. XVI).

On the other hand, images of this well-beloved goddess are very scarce in Hindu-Javanese bronze collections. The Batavia Museum contains only one figure which shows the vara-mudrā and the utpala; the flower of another image is broken and so the determination is not quite certain. The same marks are to be noticed in an image from tjaṇḍi Djago, now in the British Museum [3]), which is provided with the inscription „Bharālī Māmakī", so that Dr. Krom identifies the bronze figure at Batavia as Tārā or Māmakhī (R.O.C., 1912, pp. 65—6). Dr. Tobi (O.V., 1930, p. 195) follows

[1]) Foucher, lc., I, pp. 131—9; II, pp. 64—6; Bhattacharyya, p. 135; Krom, O. V., 1915, pp. 48—9.

[2]) Bhattasali, pp. 56—8; French, pl. IX, XIV, XX.

[3]) Brandes, Djago mon., 1904, p. 103, pl. 18.

this example with regard to the only bronze of Tārā in the Leyden Museum, reproduced infra in fig. 30 (cf. With, pl. 84). I must once more refer the reader to the next chapter, from which will appear that the Tārā of the Leyden Museum, the only specimen which I have seen myself, shows a very close relation to Pāla art [1]).

Another standing female figure in the Nālandā collection (*74*) holds a flower in the left hand, the right being in the vara-mudrā (fig. 14). The nature of the flower is not clear to me, probably the figure is another form of Tārā. The same flower is met with in the ornamentation of the aureole.

Bhṛkuṭī or Gaurī. — One of the most interesting female deities represented in the Nālandā collection, is a four-armed goddess portrayed in nos. *40* and *85* of the photographs (fig. 15). The hands of no. *40* show: (broken), rosary, a staff with three offshoots and a jar. The goddess has a third eye and a jaṭāmukuṭa. In the nimbus we notice at the right of her head a moon, at the left a sun. On the pedestal near the right foot of the goddess lies an alligator, in front of the pedestal at the proper right a lion, at the left a deer. On the four corners of the pedestal we notice dishes with pinnacle-shaped offerings(?) [2]).

No. *85* (fig. 15; ht. 5¾") corresponds on the whole to the first image. The lower right hand is in the vara-mudrā and contains a fruit; the attributes are the same. The nimbus is partly broken, and so only the sun is preserved. We notice branches rising on both sides of the legs, and on the pedestal at the proper right a lion, at the left a deer, in front of the pedestal an alligator, and in the right corner the kneeling figurine of a worshipper. At the corners we find the same dishes as in the case of no. *40*.

The identification of these images has caused some difficulty. In Ann. Progress Report C.C., 1920—21, p. 47, no. *40* is described as "some unknown goddess", and in the list of the photographs as "Vasudhārā"; no. *85* is likewise mentioned in the same Report as "some goddess".

The attributes of the two figures do not correspond to the representations of Vasudhārā, but they are found in the hands of another Buddhist goddess, viz. Bhṛkuṭī Tārā [3]); in the mukuṭa, it is true,

---

1) See also: Raffles, l.c. pl. 75, d.
2) Cf. Bhattasali, pl. XXI, p. xxxv.
3) Foucher, Ic., I, pp. 141—2; II, pp. 28, 68—9; Bhattacharyya, pp. 38, 59.

there ought to be an image of Amitābha, but this is absent in other cases too, see e.g. the well-known Bhṛkuṭī from tjaṇḍi Djago (With. l.c. pl. 125). The same goddess occurs as an attendant figure of the Avalokiteçvara no. *83* (fig. 5); her front hands show the añjali; the upper left hand holds the staff with three ramifications, the attribute in the fourth hand cannot be made out.

One more goddess has the same attributes; she is represented by a number of images described and partly reproduced in the Catalogue of Mr. Bhattasali (pp. 199—200, 273, pl. LXVII, f.). They show an even closer resemblance to our bronzes than Bhṛkuṭī. The bronze image on pl. LXVII was published before by the late R. D. Banerji in Ann. A.S. I., 1924—25, p. 156, pl. XL, f, but this scholar could not offer a satisfactory interpretation. Mr. Bhattasali, however, has identified the images with Gaurī, the consort of Çiva, and adduces convincing arguments in favour of his view, viz. quotations from Mr. Rao's "Elements of Hindu Iconography"[1]). The distinguishing marks of Gaurī mentioned by him are the following: The goddess is four-armed, has a third eye, and is covered with ornaments. The images from Bengal show almost in every case the rosary and the trident in the shape of a branch with three offshoots in the upper hands. The further emblems are not always the same; the four images, described by Mr. Bhattasali, show the vara-mudrā (in one case a fruit) and a jar. The vāhana is an alligator, and in one instance there are two deer besides. The resemblance to our bronzes is very striking indeed; the lion, too, suits Gaurī very well. The meaning of the effigies of the sun and the moon is uncertain; probably they do not, in this case, symbolize the formula "As long as the sun and the moon will exist", which in later times the same emblems are believed to denote in the art of Eastern Java. It is not impossible that they are Çivaitic symbols[2]), although they occur also on Buddha images and e.g. on an image of Jambhala in the Leyden Museum, which bears the Buddhist creed on the back (2466).

We may safely assume that the goddess Gaurī was actually worshipped at Nālandā. Yet we venture to propose another interpretation which perhaps is preferable. Bhṛkuṭī is a form of Tārā, and this

---

[1]) II, pp. 113—20, cf. I, pp. 360 ff. See also: Bloch, Suppl. Cat. Ind. Museum, p. 87.

[2]) Kern, Verspreide Geschr., II, p. 50; T. B. G., 1904, pl. 1; Cœdès in Maspero, L'Indochine, 1929, p. 258; Stobaeus in Mc Crindle, Ancient India, p. 173.

goddess, according to M. Foucher (Ic., I, p. 173), is nothing but the Buddhist counterpart of Devī. Devī-Gaurī and Bhṛkuṭī-Tārā have their attributes in common; is it impossible or even improbable that these circumstances have led to a yet more striking similarity? In any case, the Çivaitic elements in the representation are prominent and we must assume that either Gaurī or Bhṛkuṭī, in a form which was strongly influenced by the former, has been shown in this image.

We do not know of any Hindu-Javanese representations in bronze of this deity, but from an iconographical point of view the above mentioned stone image from tjaṇḍi Djago might be compared; with regard to the style, there is a certain similarity with the bronze figure shown in Photo O. D. 470 (fig. 16). This bronze figure as well as the stone image from tjaṇḍi Djago shows features peculiar to the Pāla period, as will be apparent from the next chapter.

Prajñāpāramitā and Cundā. — Dr. Bosch recognized seven figures of Prajñāpāramitā among the female deities: "Ordinarily she is four-armed; the upper hands hold the rosary and the padma on which the book rests, the lower hands being in the vara- and the dhyāna-mudrā" (O. V., 1926, p. 31). Besides, Dr. Bosch mentions a twelve-armed form of the same goddess (*56*, fig. 18). Our list of bronzes comprises even an eighteen-armed Prajñā (*128*), originating from site 4 at Nālandā; the central pair of hands is in the dharmacakra-mudrā, "one other hand in the attitude of protection, and the remainder holding a symbol; behind the image is a detachable circular background inscribed on the reverse" (Ann. A. S. I., 1926—27, p. 219). Finally we notice a two-armed goddess in the dharmacakra-mudrā, with, on each side, a lotus-stalk twisted round her arms, a book resting on each of the flowers (*69*, fig. 17). This figure, too, must be identified with Prajñā [1]).

The usual gesture of Prajñāpāramitā is the dharmacakra-mudrā [2]); it seems, therefore, probable that the six figures which show the vara- and dhyāna-mudrā (*68*, *72*, *91*, *98*, *99*, *114*) do not represent Prajñā, but another goddess, presumably Cundā (fig. 7) [3]). This goddess has the same attributes as our bronzes in the upper hands, but the front hands are in dhyāna-mudrā. The bronzes of Nālandā do

[1]) Foucher, Ic., I, p. 152; II, p. 83; Bhattacharyya, p. 126, pl. XXXVI, c.
[2]) Foucher, l.c. I, pp. 152—3; II, pp. 82—4; Bhattacharyya, pp. 84—6, 126; Bhattasali, pp. 42—3.
[3]) Foucher, l.c. I, pp. 142—6; figs. 24—5; II, pp. 80—2; Bhattacharyya, pp. 131—2, pl. XXXVII, b.

not quite conform to this rule, but in identifying the six images with Cundā we follow Professor Krom. An eight-armed goddess in the Batavia Museum who has the front right hand in the vara-mudrā was identified by him as a representation of this goddess (R. O. C., 1912, p. 69, cf. N. I. O. N., I, p. 385, fig. 19 and p. 394).

Prajñāpāramitā in her two-armed form occurs in the Batavia Museum [1]) and also in one example in the Leyden collection (1697) [2]). The Catalogue mentions one more specimen (2467), but in this case the right hand is in the vara-mudrā, and so we are faced by the same question as with the bronzes of Nālandā. The style of the images shows no resemblance to that of the Nālandā bronzes. A different type of Prajñā has been discussed by Professor Krom in N. I. O. N., I, 1916—17, p. 394 and fig. 18. Here the right hand holds a rosary (?), the left a book, without the lotus, and a Buddha image is visible in the crown. An eighteen-armed Prajñā is reproduced by Professor Heine-Geldern on pl. 12 of his "Altjavanische Bronzen" [3]). Dr. K. C. Crucq (O. V., 1930, pp. 215—7) regards the six-armed goddess no. 31 of the Sriwedari collection, Solo, as a form of Prajñā. This identification is not quite certain, for the lower hands show the vara-mudrā and the padma.

Cundā occurs in the Batavia collection in two-armed and more-armed forms [4]). Among the reproductions of bronzes in other collections [5]) we mention especially an image which shows a distinct affinity to the Nālandā bronzes and which is reproduced in N. I. O. N., III, 1919, p. 394 and fig. 13. It is, however, impossible to make out the details of the dress; so we can only call attention to the composition in which the figure conforms to the style of images characterized by more distinct Pāla features.

Vasudhārā. — In our no. *79* (fig. 21) we notice a two-armed goddess in lalitāsana, one foot resting on a vase. The right hand is in vara-mudrā, the left holds a stalk on which a vase is placed with an ear of corn projecting from it. At the side of the right arm we see a branch which somewhat resembles a snake; but it is quite possible that it is an optic delusion produced by the cleaning of the image.

---

1) R. O. C., 1912, pp. 20—1, 70—1, pl. 13, a, 18, a.
2) Cat., p. 105, ill.; Pleyte, Bijdr. K. I., 52, 1901, p. 375; Tobi, O. V., 1930, pp. 196, 198.
3) Cf. Krom, N. I. O. N., X, 1925, p. 94 and ill.
4) R. O. C., 1912, pp. 67—9.
5) N. I. O. N., I, pp. 394—5, fig. 19; II, fig. on p. 249; O. V., 1923, p. 144.

The goddess who carries an ear of corn and a vase combined in one hand, the other being in vara-mudrā must be Vasudhārā [1]). The attributes in the left hand are blended into one object, just as in the 'Hāritī' (better: Vasudhārā) reproduced in Ann. A. S. I., 1907—8, pl. XIX, d and in the 'Tārā' (id.) in Bhattasali, pl. L, b, facing p. 270. We have already noticed the vase under the foot of Jambhala who is a wealth giving deity, like Vasudhārā.

Images of Vasudhārā seem to be scarce in India [2]), and Java too has yielded till now only one bronze image of this goddess, a four-armed representation [3]). It is not impossible, however, that we can recognize some more images of this deity. In N. I. O. N., I, 1916—17, fig. 17 on p. 393, Professor Krom has published the photo of a small bronze image which he identifies as Mārīcī. The figure holds a stalk in the left hand which Professor Krom explains as a branch of the açoka tree [4]), but it seems probable that it is an ear of corn, in which case the goddess would be a two-armed Vasudhārā. The vase under the foot confirms this identification.

There are some more images from Java which have been identified as Mārīcī. Dr. Tobi describes four bronzes in the Leyden Museum under this name, because of the flower in the left hand which has been defined by Dr. Juynboll (Cat., p. 106) as "a lotus-stalk ending in a racemose flower", and which, according to Dr. Tobi, cannot be anything but the açoka flower (O. V., 1930, pp. 194—5, pl. 53, c, b, a, 50, a). The stalk is identical with that in the left hand of the well-known Çrī image of the collection Resink Wilkens, reproduced e.g. in Ars as., VIII, pl. XX. If the determination as Çrī is right — and there seems to be no reason to doubt it — this stalk is undoubtedly an ear of rice, and the object in the left hand of the Leyden figures must likewise be an ear of rice. Consequently the images are representations of Çrī. It is a priori far more probable that Çrī has been pictured so frequently than Mārīcī. But if this is correct there exist more images of Çrī among the bronzes from Java: the 'Mārīcī' of R. O. C., 1912, pl. 18, c which conforms exactly to Leyden no. 3007 (l. c. and With, pl. 83), presumably the other

---

1) Foucher, Ic., I, pp. 151—2; II, pp. 84—5; Bhattacharyya, pp. 89—90, 117—8.

2) E.g. Ann. A. S. I., 1904—5, pl. XXX, a; 1927—28, p. 111, pl. XLIX, c and e; Sahni, Cat. Sārnāth, p. 147, pl. 15.

3) Krom, O. V., 1915, pp. 33—6, 1 pl.

4) Foucher, Ic., I, pp. 146—50, pl. VIII, 5; II, pp. 90—8; Bosch, O. V., 1923, pp. 144, 152—3, fig. 9.

'Māricis' of Batavia and the image in the Sriwedari Museum, reproduced in O. V., 1923, fig. 9, too.

These representations of Çrī lead us back to Vasudhārā, for one of the images in the Leyden collection shows an interesting feature which we have hitherto left unnoticed. The pedestal of no. 3027 is decorated with "vajras in relievo", as Dr. Juynboll describes the ornament; upon closer examination the objects represented appear to be three vases of wealth, the central one standing and the other two lying on the ground (cf. O. V., 1923, pl. 53, c). Besides we then notice that there is one more vase of wealth on each of the two corners of the front of the pedestal. It is possible that these attributes are here associated with the goddess Çrī, but it is equally possible that it is Vasudhārā, the ear of corn of this deity having been changed into an ear of rice.

This Leyden image, whether Vasudhārā or not, does not exhibit Pāla features, any more than does the four-armed representation, but the image of N. I. O. N., I, fig. 17 on p. 393 shows a close resemblance to Pāla and Nālandā bronzes in the backpiece, the lalitāsana pose, the headdress, etc. It must have been imported from the Indian continent, or in any case the inspiration for its composition was borrowed from Pāla works.

Hāritī. — This goddess, too, was worshipped by the Buddhists, as may appear from the information of I-tsing that the image of Hāritī is found either in the porch or in a corner of the dining-hall of all Indian monasteries (Record, p. 37). We may recognize her in no. *93* (fig. 24; ht. 7½") of Nālandā, an image which agrees exactly with the Jambhala-Kuvera no. *130*, reproduced by French, pl. XI. The goddess is sitting in the lalitāsana on a seat, adorned with the vyālaka motif; a worshipper is pictured to the proper right. In front of the pedestal we notice a mirror, a dish with offerings (?) and a vase. The attributes of the goddess are a lemon in the right hand, the left holding a child which is sitting on her left knee; the lemon reminds us of Kuvera-Jambhala and this applies also to the garland of utpala-flowers. According to Mr. French the image bears an inscription stating that it was made in the reign of Devapāla. This fact and the Pāla features in the dress (see Ch. III) form sufficient proof for the Pāla character of the image [1]).

---

[1]) For Hāritī see: Bhattasali, pp. 63—7; she is not mentioned in Foucher, Ic. and Bhattacharyya.

The statuettes from Java which have been identified as Hāritī do not resemble our image [1]).

Sarasvatī. — Under this name, no. *42* (ht. 6¼ ") has been entered with a querymark in Ann. Progress Report C. C., 1920—21, p. 28 (cf. p. 43, s. 40). It is not possible to distinguish all the details, as the photograph was taken before cleaning, but the musical instrument is clearly visible. Probably it is a harp; an instrument of the same shape can be recognized in the hands of a Sarasvatī on a sculpture from Lakṣmaṇakāti, reproduced in the Catalogue of the Dacca Museum, pl. XXXII (cf. pp. XXIV, 87, 185). The usual emblem of Sarasvatī is the vīṇā [2]). The goddess shown in the bronze under discussion is seated in the lalitāsana between two small figures, one of which is playing either a vīṇā or a monochord.

Sarasvatī was regarded by her Buddhist worshippers as the Çakti of Mañjuçrī, but usually she is considered to be the consort of Viṣṇu. She then occupies the place to his left, whilst Lakṣmī is standing at his right hand. This sort of representation of Sarasvatī is to be seen on no. *87, b* (fig. 23), a figure which must have belonged originally to a large Viṣṇu image (cf. Kramrisch, figs. 39, 49—50). It is a standing figure of the goddess of learning in the tribhaṅga attitude. She plays the instrument, which the Dutch musicologist Mr. J. Kunst calls 'staafcither', a kind of monochord [3]).

Images of this goddess are very scarce in Java. Professor Krom describes her as riding on a peacock. She is two- or four-armed, but her attributes, if present, are irrecognizable. Perhaps figures of a goddess with a lute, but without the peacock are also representations of Sarasvatī [4]). We must not forget, however, that there also exist representations of Tārās with musical instruments [5]).

The Leyden Museum contains two Sarasvatī bronzes, viz. no. 2580,

---

[1]) Krom, R. O. C., 1912, pp. 71—2; Tobi, O. V., 1930, p. 196; Heine-Geldern, pl. 16, cf. Krom, N. I. O. N., X, p. 94.

[2]) Foucher, lc., II, pp. 89—90; Bhattacharyya, pp. 150—2; Bhattasali, pp. 181—90, pl. LXIII; Kramrisch, fig. 31.

[3]) Kunst, Hindoe-Javaansche muziekinstrumenten, 1927, pp. 24—9; C. Sachs, Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens, [2] 1923, pp. 83 ff., figs. 60 ff.; Geist und Werden der Musikinstrumente, 1929, pp. 181—3, figs. 157, 212, 214; Prince Damrong, N. I. O. N., XIV, 1929, p. 82 and fig. 2; Van Erp, Barabuḍur, II, pp. 168, 172, 365.

[4]) Krom, Inleiding H.-Jav. kunst, I, p. 100; cf. Heine-Geldern, p. 23, pl. 14; N. I. O. N., X, 1925, fig. on p. 264.

[5]) Bosch, Meded. Kon. Ak. van Wet., Afd. Letterk. 68, B: 3, 1929.

which shows no relation to the Nālandā bronzes, and no. 1630/7 which is a forgery originating from the collection Dieduksman [1]).

A group of Çaktis. — No. *86* (fig. 22; 9¾ ", ht. 4¾ ") is described as "three pieces of a metallic 'slab' with representations of possibly seven mothers of which only four, two on each end, are preserved. The middle portion is missing" [2]). The figure at the proper right end is distinctly marked as Vaiṣṇavī by the attributes, a lotus, a mace, a discus and a conch [3]). The right foot rests on Garuḍa and also the vanamālā of Viṣṇu is visible. The three other Çaktis are not clear, the attributes do not correspond to those of the saptamātṛkās, but we may probably judge from the vāhanas and identify the second figure from the proper right with Brahmāṇī on the goose, the third on the peacock as Kaumārī. The object under the left foot of the fourth Çakti is not clear. Vaiṣṇavī and Kaumārī have a conical object in the right hand (vara-mudrā), the left arm of Brahmāṇī is raised, but the hand is broken, the left of Kaumārī holds a (now headless) child which is sitting on her knee, whilst the Çakti at the left holds a lotusstalk with three offshoots. Mr. Rao (l.c. I, p. 389) remarks that the saptamātṛkās sometimes are each provided with a child, as in the case of Kaumārī on *86*. Another example of the Çakti at the proper left end, detached from a similar group, may be recognized in no. *113*.

The present group reminds us of the stone sculpture from Nālandā representing Çiva and seven Çaktis which was reproduced by Professor Vogel in Ann. A. S. I., 1903—4, pp. 218—9, pl. LXIII, 1. It seems not impossible, however, that in the case of the Nālandā bronze a different group is meant, as the collection of bronzes from Kurkihār comprises a group of f o u r Çaktis which seems to be complete. The photograph is very indistinct, but all the same we may notice the comformity to our no. *86*; the four-armed Vaiṣṇavī, however, is here the third figure from the right.

Gaṅgā. — Finally we have to discuss the goddess of fig. 25, no. *100* (ht. 3½ ") who is shown standing on an animal which looks like a blend of elephant and makara. Her right hand is hanging down, whilst on the palm of her left hand she lifts a vase to the height of her shoulder.

[1]) Fig. on p. 62 of the Cat.; Bosch, O. V., 1926, pl. 8 and p. 74.
[2]) Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, no. 121.
[3]) Cf. B. C. Bhattacharyya, Indian Images, I, 1921, pl. XXVII.

Dr. Hīrānanda Shāstri (Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, p. 39) speaks of "Gaṅgā standing on makara or Indrāṇī on an elephant" (cf. Dr. Bosch, O. V., 1926, p. 30: Indrāṇī?). The data concerning Indrāṇī supplied in Rao's "Elements"[1]) give no cause to determine the image as this goddess. If the vāhana is an elephant, it is by no means a very fine example of the species, but as a makara it is one of the usual type in later Indian art. Besides, the representation agrees with the figures placed on the left side of the entrance of many Indian temples, especially with those found at Kharoḍ and Bajaurā. These images picture Gaṅgā standing on a makara and holding the pūrṇakumbha or pot full of water[2]).

Gaṅgā images do not occur among the bronzes from Java. Dr. Bosch, too, is of opinion that the image no. *100* is of Indian origin.

CHAPTER III.

Details.

In the preceding chapter we have discussed a number of deities represented among the Nālandā bronzes, part of which are also found among the bronzes from Java; but there is a certain number which have no parallels in Hindu-Javanese art. On the other hand we have been able in almost every case to find similar representations in the art of the Pāla period, and it is, therefore, much more probable that the bronzes of Nālandā belong to the latter than to the Hindu-Javanese school. As regards those types which both arts have in common, we must try to determine to which culture the details of the dress and the composition of the images belong. We have already made an inquiry in this connexion regarding the Buddha image with the result that the standing Buddha of Java was found to have no stylistic affinity to the examples from Nālandā which are similar to the standing Buddha of Pāla art. The Vajrāsana Buddha of the Pāla period has, on the other hand, developed into the standard type for the seated Buddha from Java. The seated Buddhas of Nālandā are of the same general type as those of Pāla art, but they represent another form of it than the bronzes of Java. Moreover, there exists an

---

1) I, 2, pp. 380—1, 385; II, 2, pp. 519—20; cf. Bhattacharyya, Indian images, pl. XXVIII.

2) Ann. A. S. I., 1909—10, pp. 15—6, pl. IV; pp. 22—3, pl. VIII; Vogel, Etudes as., II, pp. 388—90, pl. 52—4; Rao, l.c. II, 2, pp. 531—2, pl. CLVI; Bhattacharyya, l.c. pl. XXX; cf. also Ind. Art and Letters, I, 1925, pl. facing p. 49.

undeniable similarity between the images of Nālandā and those of Java with regard to the iconography, of course with the exception of images which have no parallels in Java.

In this chapter we must now try to fix the nationality of the Nālandā bronzes by means of details which sometimes may turn out to be trifles, but in some cases can be very useful. As M. Foucher says in a similar case, "l'accessoire en apparence le plus insignifiant — le genre d'un siège, la forme d'un arbre, etc...... peut être pour nous un trait de lumière".

The *dress of the Bodhisattvas* gives no cause for special remarks. It consists of a long or short loin-cloth and a shawl thrown over the upper part of the body. In the case of no. *64* (fig. 6) the shawl hangs loosely over the arms, as in the images of some goddesses. The shawl of the sitting Samantabhadra or Kṣitigarbha (*97*, fig. 9) serves as a support of the knee. The upavīta cannot always be recognized; it is certainly absent in the Mañjuçrī image *64* (fig. 6). The ornaments in general correspond to those of the female figures to be discussed later on. Not all of them show anklets, and the second necklace which is usually worn by the goddesses is omitted. These observations agree with Mr. Bhattasali's description of the ornaments (pp. XXXIV f.). The headdress is the mukuṭa or diadem, as worn by the female deities. We notice the mukuṭa especially in images of Avalokiteçvara, Maitreya and Sūrya. The vanamālā in some images and the necklace of Mañjuçrī (*64*) have already been mentioned in the preceding chapter.

So far the dress of the male deities of Nālandā agrees with that found in Pāla art in general as well as-with the bronzes from Java. This does not necessarily mean that one school has influenced the other, for it is not certain whether these features occur exclusively in the art of the Pāla Empire and of Java. But we must draw special attention to one detail in the headgear of male and female deities which seems to be peculiar to the art of the Pāla period and of the countries culturally akin to Magadha. By far the majority of the bronzes — except the Buddhas — show, *beside the ears*, the *loops* of a fillet with which the crown is tied fast or which is merely an ornament. The same loops may be noticed in the Pāla bronzes of Kurkihār and in those reproduced by French, pl. III and XVI. In stone sculptures we find the same ornament, often combined with long floating fillets ('taeniae'). Apparently the fillets and loops were the fashion for the royal headgear in Bengal and

adjacent countries. We find the same features in Nepāl, Kaçmīr and in some images from Ceylon; the Pāla influence in these representations cannot be denied [1]).

In the art of Java, except in that of Eastern Java, the loops are very scarce, the crown showing no projecting parts by the ears. I mention the following bronze images: Leyden nos. 3052, 1698, 1909, 2861, 3322, 2836, 2839 (figs. 30, 31, 33). The loops of nos. 3322 and 2839 are somewhat different. Furthermore, I refer to Raffles' "History of Java", pl. 72, 75 and 78, to Dr. Coomaraswamy's "History of Indian and Indonesian Art", fig. 363, to N. I. O. N., I, fig. 17 on p. 393, to Photo O. D. 9310 and finally to the Mañjuçrī Çikhādhara, published by Dr. Bosch (cf. supra p. 30). Our figs. 30—1 and 32—3 will show that the bronzes with the loops above the ears are of two types: in the first place seated images with a circular backpiece on which they have been modelled like relievos (as opposed to the bronzes in which the figures and the aureoles are modelled separately), seated in lalitāsana, and, generally speaking, in an unconstrained attitude (figs. 30—1). The second group (figs. 32—3) consists of standing images which also have been modelled together with the backpiece, which in these cases is formed by a composition of one horizontal and two vertical bars, supporting a circular nimbus. The backing is either massive or not. We will have to refer more than once to these images, almost in every case of a Pāla feature in Hindu-Javanese bronzes. For the moment we may notice that they show a kind of headdress which is peculiar to the art of the Pāla Empire.

In the Eastern Javanese stone sculptures of the period of Singhasāri and afterwards we find the loops by the ears and also the floating 'taeniae' or fillets, sometimes exclusively the latter ornament [2]). Brandes remarks in his article "De makara als haartressieraad" (T. B. G., 48, 1905, pp. 29—30): "I do not know the origin of these 'wings'. It is very well possible that they were in use in India, too, and that they have been brought over to Java from the continent, but I have no sufficient proof for this". It seems now to be certain that this fashion was imported from India, and more especially from Bengal. The fillets became very popular and are still to be found in the headdress of the Javanese sĕrimpi dancers; they occur in their purest form in the art of Singhasāri, but gradually

[1]) Coomaraswamy, History, figs. 232, 276—7, 299; J. R. A. S., 1909, pl. I, 2—3; Bronzes from Ceylon, pl. XXVII, fig. 176; XXVIII, fig. 185.

[2]) With, pl. 142, 150, 153; Brandes, Singasari mon., pl. 40, 43, 46, 52, etc.

became javanized. We shall meet with more instances of Pāla features in the art of this period.

The usual *headdress of the goddesses* of Nālandā is a diadem adorned with a triangular ornament in front and smaller ones on the sides. The chignon is for the greater part concealed behind this crown. A high mukuṭa is worn by Gaṅgā (*100*, fig. 25). Nos. *55*, *68* and *85* show a somewhat different topknot (figs. 13, 15). The photographs of the bronzes from Kurkihār do not show the details clearly, but we may compare French, pl. II and XVI, as well as the stone images of the Pāla period which show the same headdress and chignon, see e.g. ibid. pl. IX representing an image of the 35th year of Devapāla.

The *ear-ornaments* are usually circular pendants of large size, but in some cases we find different types, e.g. in *56* an ornament in the shape of a flower (fig. 18), whereas in other images the ear-lobes are elongated though no ornaments may be noticed. The circular pendants are fastened by piercing the ear-lobe and weighing it down, the disc being enclosed within it (see e.g. fig. 14). In no. *55* the ear-lobe is pierced by a ring (fig. 13). No. *99*, *b*, finally, has a curled ornament in the right ear-lobe, and a heavy cylinder in the left one. These different types are represented in the Pāla sculptures and apparently also in the art of Java.

The *necklaces* of the goddesses are in general comparatively simple: a string of pearls or beads, or a smooth cord, or both combined; sometimes the necklace has a bead or knot in the centre, in the case of the pearl-string, a breast-jewel. No. *68* has a row of discs attached to a cord; Hārītī, *93*, fig. 24, and some others wear a flowing long necklace resembling an upavīta.

The upper arms are adorned with a band, either smooth or embellished with pearls, and with a triangular ornament. Sometimes we notice two bands, the figures in general exhibiting a great variety in the ornaments. Round the wrists there are one or more simple *bracelets*. Besides, many figures wear anklets.

The *girdles*, too, are very varied. The most simple type is a plain band with an ornament in front. Furthermore, as will be apparent from the plates, we find chains consisting of links of various shapes, or girdles with loops.

Similar ornaments and girdles may be recognized in the stone sculptures of about the same period, the later images being more profusely adorned. The bronzes from Java do not show this divers-

ity of ornaments, though chain girdles and various other ornaments are found in Javanese sculpture, too.

A remarkable feature in the dress of the goddesses is the *shawl* which is worn by almost all of them over the upper part of the body (figs. 17, 20—3). It is marked by two lines which might be mistaken for a double cord, but which indicate the edges of the shawl, as appears from some images in which the pattern of the material is visible (fig. 22), exactly as in the case of the miniatures [1]). Some goddesses wear the shawl loosely over their upper arms (figs. 13—4); two others have no shawl at all, but a *bodice* instead (figs. 24—5) which also occurs in some other images from Bengal [2]). These two images seemingly show a type of necklace which is absent in the rest of the Nālandā images. The same ornament is found on pl. XIV of Bhattasali's Catalogue, representing one of the stone images with the bodice. In this case the supposed necklace is in reality the upper rim of the bodice. It seems, therefore, possible that this holds good also for the images of Nālandā. The edge of the bodice is snipped out and embellished with pearls or beads.

The shawl over the upper part of the body, covering the left breast completely and the right only partially, is the usual garment in the images of goddesses during the Pāla period. Its technical name is uttarīya. It occurs in bronzes as well as in stone images. As stated above, the bodice is also found in Bengal.

In Hindu-Javanese images, on the contrary, the upper part of the body usually shows the 'crossed cord' which, passing over both shoulders and under the arms, is fastened by means of a clasp in front of the chest (see With, pl. 134). This ornament is worn by none of the figures of Nālandā. Some female figures from Java show a somewhat broad type of upavīta, passing between the breasts. This band is found, for instance, in the bronze Tārā of the Leyden Museum (fig. 30) which has been mentioned before as wearing the peculiar Pāla headdress, and which shows other Pāla features. This circumstance leads to the surmise that there may exist some connexion between the shawl of the Pāla period and the broad upavīta of some Javanese images. As the upavīta is found also in images which do not exhibit any Pāla features, this is a mere supposition.

We do not know of any bronze images from Java wearing the uttarīya, but with regard to the sculptures in stone we may mention

1) Foucher, Ic., I, pl. VII, 3; IX, 1; Bhattasali, pl. II.
2) Bhattasali, p. xxxi, pl. XIV, XIX.

the Bhṛkuṭī from tjaṇḍi Djago who shows a distinct shawl covering the right breast partially, and the left completely, exactly as in the case of the images of the Pāla Empire, which conform also in other respects to the art of Singasari and Djago. It deserves notice that the only stone image known to me which shows the bodice is the Durgā from Singasari in the Leyden Museum (With, pl. 130—2; Singasari mon., pl. 43—5). The same kind of garment is also worn by the goddess on fig. 16, who was mentioned in connexion with the Bhṛkuṭī or Gaurī of Nālandā because of the similarity of the style. The presence of attendants, too, betrays the influence of Pāla art.

On the strength of these data we may conclude that the uttarīya and the bodice are peculiar to Pāla art, and that this feature, too, speaks for the Pāla character of the Nālandā images.

The *loin-cloth* (sārī) reaches down to the ankles. Mr. Bhattasali notices with regard to the stone images of Bengal (pp. XXX f.): "It will be seen .... that the Sārī does not cover the front like a flat piece, but goes round the legs and exhibits their contours. It will further be observed that while the outer corner of that portion of the Sārī which meets the leg is left at a right angle to the leg, the inner corner is drawn up, suggesting tucking up between the legs and fastening of both of the ends behind .... This method leaves the legs much wider freedom of movement than the petticoats or the Sārīs as worn in Bengal. With the Sārīs worn at present, the attitude of .... [follows an enumeration of images sitting in sukhāsana or lalitāsana, or standing with the legs wide apart] would have been difficult, if not impossible of performance retaining the Sārī in position, as required by decency".

Among the bronzes of Nālandā there are four goddesses seated in *lalitāsana* (*65, 79, 80, 93*; figs 20, 21, 24). Besides, two of the four Çaktis of no. *86* (fig. 22) are seated in the same pose, the remaining two in sukhāsana, just like nos. *42* and *113*. As there are no images with the legs wide apart, we confine ourselves to the seated images.

Female figures in lalitāsana or sukhāsana are met with very frequently in the bronze and stone images of Magadha and Bengal [1]).

In the art of Java female figures in lalitāsana or sukhāsana are very scarce. The Leyden Museum contains no more than one example,

[1]) Bhattasali, pl. XVIII, XXI, XXII, etc.; French, pl. IX; Kramrisch, figs. 6, 18, 19, 31, 40, 52, 53; Foucher, Ic., I, figs. 23, 26; pl. VII, 4; VIII, 5; IX, 1.

viz. the Tārā of fig. 30. I further refer to fig. 17 on p. 393 of N. I. O. N., I, which has a striking resemblance to the Nālandā bronzes. Some other images have probably been influenced by statuettes of Pāla type modelled on a circular backing (ibid. fig. 19 on p. 385 and O. V., 1923, fig. 8 of the Sriwedari coll.).

The usual attitude for seated female figures in Hindu-Javanese art is the pose with folded legs; the attitudes with one leg hanging down are exclusively associated with images which are more or less distinguished by their resemblance to Pāla sculpture. Possibly the explanation is to be sought in the Javanese manner of wearing the waist-cloth which does not allow women to adopt the attitudes in question, as little as in modern Bengal, as Mr. Bhattasali told us. The cross-legged mode of sitting results in a more constrained attitude of the whole body which will be apparent when we compare, for instance our fig. 30 and pl. 83 of Dr. With's "Java". The less relaxed postures are prevalent in Hindu-Javanese female figures. Effigies of the goddesses with the legs wide apart are exceptional. Even in a violent scene like the struggle of Durgā and the Buffalo demon Durgā is nearly always shown standing in a completely quiet attitude or with one knee slightly bent [1]) The images of this kind from Bengal or Magadha are entirely different [2]). It seems very probable that, apart from the tendency towards placid representations, the circumstance that the dress of the Javanese women did not allow a straddling attitude, has had an important influence in this direction. Anyhow it is certainly significant that the sole instance of Durgā standing with legs wide apart is the Durgā of Singasari !

Among the male deities in the Leyden Museum we notice three figures seated in lalitāsana (fig. 32) which on account of the loops by the ears must have been influenced by Pāla art. Besides, the images of Kuvera are generally seated in this attitude, and also a limited number of bronzes which show no distinct Pāla features, though it is quite possible that their makers have been influenced by representations of the Pāla type (see e.g. With, pl. 85).

The other attitudes calling for special remarks, viz. the vajrāsana and the 'European pose' have been discussed in the preceding chapter.

After dealing with the main figures we may now call attention to the subsidiary personages — the *worshippers* and the attendants.

---

1) With, pl. 98; R. O. C., 1901, pl. 1; 1908, pl. 101; etc.; Cat. Batavia, p. 47.
2) Bhattasali, pl. XIII, b, XIV, XXIII, LXV, LXVI, LXXI; Kramrisch, figs. 1, 25, 30.

Kneeling figures of the former category are to be seen on nos. *39, 65, 84—86, 93, 104, 127, 128, 130* (figs. 15, 22, 24). With the exception of two cases the worshipper is shown kneeling to the right of the deity, in *130* to the left and in *127* on both sides. The sex of the figures can only in a few cases be made out. In *86* and *104* they are certainly females (fig. 22). Generally the worshippers are in the añjalī-attitude, in *93* (fig. 24) the figure carries a dish with offerings in the hands. Presumably these figurines represent the pious donor of the bronze images himself. It is, however, not impossible that they are picture worshippers in general, for I noticed on one of the photographs in the Kern Institute a nāgī as a worshipper.

Both in the bronzes and in the stone sculptures of the Pāla period these adoring figures are very frequent[1]). I do not remember any Javanese bronzes with worshippers, but as regards stone sculpture we may refer to the Çiva-Guru in Singasari style in the Leyden Museum (With, pl. 133) and to an image of tjaṇḍi Mĕrak (Photo O. D. 8149). The kneeling figures of the Nālandā bronzes can be regarded as another proof of their belonging to the Pāla type of images.

Parivāras or *attendants* are found in the standing bronzes nos. *39, 83, 103, 120* (figs. 5 and 12). The three figures of no. *87* (fig. 23) have been recognized as detached attending figures (supra pp. 37, 47). Besides, we have noticed two seated satellites in the Sarasvatī image no. *42*. For metal images with attendants in Pāla art we refer to French, pl. II, III, XVI and to the Kurkihār bronzes[2]). They are a very frequent feature in stone images, too. Attendants occur also in the stone sculptures from Eastern Java (e.g. With, pl. 142), but there are only a few examples among the bronzes. The bronze replicas of the group of images of tjaṇḍi Djago cannot be regarded as real bronzes, but two other instances may be quoted, viz.: Photos O. D. 470 and 2148 (figs. 16 and 33). Both of them have been mentioned before in connexion with Pāla features; no. 470 shows a stylistic resemblance to bronzes of Nālandā in the composition and in the nimbus, besides the goddess wears the Bengalese bodice; the Sūrya of fig. 33 has the loops by the ears, discussed in the beginning of this chapter, and the arrangement of the background to be treated below. The images from Java, therefore, confirm the

---

1) E.g. French, pl. III, XXVII.

2) Cf. also: Ann. A. S. I., 1911—12, pl. LXX f.; 1923—24, pl. XXX, d; 1927—28, pl. LVII, c.

supposition that the attendants are peculiar to the art of Northern India and foreign to Hindu-Javanese bronzes. This conclusion is important with regard to another bronze image which has been described by M. Cœdès (Feestbundel Bat. Gen. I, 1929, pp. 53—6, pl.) as "une statuette bouddhique de style indo-javanais provenant du Siam Oriental". "Cette image", M. Cœdès says, „n'est pas l'oeuvre d'un artiste khmèr. Ni les traits du Buddha, ni la position des jambes en vajrāsana, ni les motifs décoratifs, ni la composition n'appartiennent à l'art de la région ou elle a étè trouvée.... Par contre, elle est tout à fait analogue aux productions de l'école indo-javanaise, et c'est à celle-ci que je propose de l'attribuer". The Hindu-Javanese character of the statuette seems to me rather doubtful, and the presence of two attendants, too, is a warning. I should rather hold the image to be influenced by Pāla art, though there are many objections to regarding it as a pure Pāla bronze.

We must now proceed to the discussion of the details in the composition of the images and will begin with the *backings*, divided into nimbuses and aureoles (see p. 17, n. 2). The nimbus and the aureole are lacking in the Buddha images *52* and *88—9* (fig. 1); among the standing images, *41* and *120* leave us in doubt with regard to their backings, because of their damaged state. It is uncertain whether Gaṅgā (*100*, fig. 25) had a nimbus. Nos. *40*, *53*, *85* and *103* (figs. 12, 15) have only a nimbus, though it is possible that they originally had a backpiece like *82* (fig. 10), consisting of two vertical and one transverse bars supporting the nimbus. Of these figures no. *53* has a solid nimbus, whilst the other images have a band, fastened to the shoulders and connected with the head by means of metal stalks. The backpiece of *82*, just mentioned, is nothing but the elongated back of a seat of a simple type; another Nālandā bronze (*39*) shows a similar transformation of the back of a chair, adorned with vyālakas. These backpieces will be discussed subsequently. The standing figures possess no solid backings, but pierced aureoles or rings fringed with flames (*46*, *55*, *61*, *74*, *83*, *132*; figs. 5, 13—4). Exactly as in the ornamentation of the bronzes in general, the string of pearls takes a prominent place in the decoration of the bands. No. *74* is enclosed by a frame of flowers inside the aureole (fig. 14). The backing of the Avalokiteçvara no. *83* (fig. 5) which has the appearance of a plate worked à jour is of a somewhat divergent type.

Among the seated images we remain in doubt in the case of nos.

65, 70, 77, 113, 117 (fig. 8). *76* (fig. 11) presumably was fashioned without any background; the same may apply to *54* and *95*. We further find the nimbus alone, consisting of a band (*84, 86, 115* (fig. 22), the circular solid backing (*43, 57, 62, 67, 68, 72, 78, 91, 92 a, 94, 98, 101, 118, 128*, often badly damaged; figs. 3, 4, 7) and an oval or circular band as an aureole (*42, 44, 48, 49, 50, 66, 69, 79, 95, 97, 99 b, 104, 112, 114, 116*; figs. 9, 17, 21). The ornamentation of these solid and open aureoles is the string of pearls fringed by flames with only a few deviations from this pattern. I refer especially to the undulating line in nos. *62, 99 b* and *104*, which is met with in a number of Pāla bronzes (e.g. Ann. A. S. I., 1921—22, pl. XL, b) and also in certain bronzes from Java which show distinct peculiarities of the Pāla style. For the usual decoration of the aureoles I refer to early Pāla bronzes, e.g. Bhattasali, pl. XVIII and to the images of Kurkihār. In nos. *80, 92 b* and *99 a* (fig. 20) the fragments of the aureoles are so small that it is impossible to decide whether they were solid or pierced. The last type of the backgrounds of Nālandā are the backs of the *thronescats* which are found in nos. *51, 56, 63, 73, 75, 93, 96, 121, 127, 129* (figs. 2, 18—9); this series contains seven Buddhas, two Bodhisattvas, Hāritī, and the twelve-armed Prajñāpāramitā. Six of the Buddhas are in the bhūmisparça-mudrā, one is in the dharmacakra-mudrā. The seat of the first six figures consists of a pedestal the upper part of which is supported by two lions. We notice the end of the throne-cloth hanging between the animals; in *73* three objects (a.o. a vajra)[1]) appear instead, and the front of the pedestal in *51* is formed by three horizontal mouldings with ornaments. The pedestal supports a lotus with one or two rows of petals; in four cases there is a cushion against the back. The sides of the backs are adorned with the well-known ornament consisting of a vyālaka standing on an elephant which again rests on a lotus (see fig. 2). The elephants are out of all proportion to the lotus and the vyālakas. A string of pearls hangs down from the mouth of the vyālaka. The end of the transverse bar of the back is formed by a grooved knob (*63, 121*, fig. 2) or by a makara-like ornament (*73*); it is broken in some other images. Nos. *121* and *73*, besides have an ornament of flourishes on the corners of the transverse bar. Both images are the only examples in which the upper part of the backing is preserved; the nimbus is solid and framed within a double decor-

[1]) Cf. Bhattasali, pl. VIII.

ative band, a string of pearls and a fringe of flames. The branches of the açvattha tree rise from behind the head of the Buddha in no. *121* (fig. 2) and from the top of the nimbus and under the parasol in *73*. No. *73* is the only Buddha image in which this last detail is preserved.

It deserves notice that the back of *119* is not supported by ordinary bars, but by small pillars, found frequently in the Buddha images in stone of the Pāla period (see e.g. Bhattasali, pl. VIII). The bars of the other seats are either smooth or adorned with pearls.

The seat of Vairocana (no. *96*) corresponds on the whole to the types discussed above, although the animals are different and the hanging end of the throne-cloth is rather broad. The nimbus is not solid, but consists of a ring. For the seats of the Bodhisattvas (*127* and *129*) we must refer to the illustrations mentioned in the list. The seat of the twelve-armed Prajñāpāramitā is supported by lions (perhaps winged). The end of the transverse bar is formed by the usual grooved knob, but the upper corners are decorated with stūpas enclosed within a triangular ornament. In the stone sculptures of the Pāla period we very often notice the stūpa either resting on the transverse bar of the seats or placed above it on the backslab, sometimes only to the right of the figure represented (see e.g. French, pl. XVII).

Hāritī (no. *93*, fig. 24) and the corresponding image of Jambhala (*130*) are sitting on seats of the usual type. The ornamentation of the upper corners seems to consist of birds, as is not uncommon in Pāla sculptures (see e.g. Bhattasali, pl. VIII, XXI, etc.).

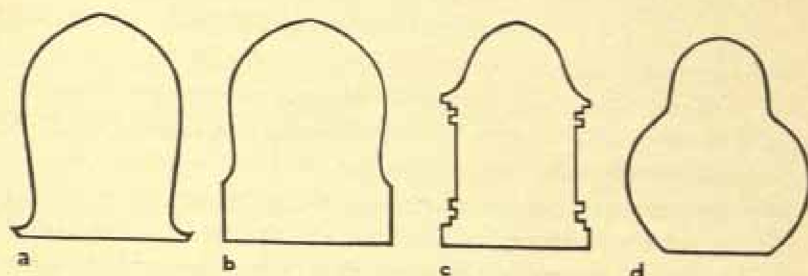
The various types of backings of the Nālandā bronzes correspond to those of the Pāla images in metal, as is apparent even from such scanty materials as are at our disposal. The data will be summed up in the following pages, but we may mention at once that among the bronzes of Kurkihār we find the throne, the circular backing of seated images, solid as well as open, the open aureole backing, the back decorated with vyālakas for a standing deity, and the backpiece consisting of one transverse and two vertical bars, supporting the nimbus [1]).

When turning to the *Javanese* bronzes, we observe that some of the types of *backings* of these images correspond to those of the Pāla and Nālandā bronzes, whereas a certain number do not resemble them at all. The last mentioned group (see text-figure)

---

1) Cf. French, pl. III; Ann. A. S. I., 1923—24, pl. XXX, d.

contains e.g. the *arch-shaped backing*. The Leyden Museum contains a considerable number of this kind; with a single exception they are all sitting images. The forms vary a good deal, as the springs of the arch in some cases rise from the pedestal (fig. a), whereas in other images there is a smooth part intervening between the arch and the pedestal (fig. b; cf. O. V., 1930, pl. 52, a, 53, b, d). Sometimes the part of the background under the bow is decorated (fig. c) and then it sometimes shows a certain resemblance to the back of a throne; when the width of the arch exceeds the height it

develops into the shape of a horse-shoe, so there are many variations. The arch-shaped backing seems to be peculiar to Hindu-Javanese bronzes which do not show any Pāla features. As far as I know, it is not met with among the bronzes of Nālandā, Kurkihār or other places.

Another type of backing which is not found outside Java is the plate in the shape of a *trefoil*, resembling the jewel motif in Hindu-Javanese ornamentations (fig. d; cf. O. V., 1930, pl. 53, c.). Besides, there are some backings which have a rather exceptional position. Some of these have no connexion with Pāla bronzes, whereas others seem to be influenced by them.

The *nimbus* of the Hindu-Javanese bronzes is not the same as that of Nālandā. We often find a smooth disc, sometimes with a decorated border (O. V., 1930, pl. 50, c, 52, e), elsewhere a ring, fastened to the shoulders and the head by means of a nail or modelled and cast together with the image itself (l.c. pl. 52, c). The nimbus can also be modelled by cutting openings into a disc, so that it assumes the appearance of a wheel with spokes (l.c. pl. 50, e—f). In this case the nimbus is fringed with flames. There may be certain points of resemblance, but it is fundamentally different from the nimbus of Nālandā. Only in such cases where we notice other Pāla

features, as in the image on fig. 16, the nimbus, too, shows the Nālandā type (cf. Photos O. D. 476 and 479).

The *backings* which are *not exclusively found in Java* may be dividend into the following groups:

Images modelled on a backing the *top* of which is *rounded*, represented by nos. 2456 and 3039 of the Leyden Museum (see our fig. 28) and corresponding to early Pāla images; cf. Bhattasali, pl. IV, XX (see our fig. 29).

A second rather exceptional type of backing for standing figures is the combination of *one transverse and two vertical bars supporting the nimbus*, in the Nālandā collection represented by no. *82* (fig. 10), and among the bronzes from Java by nos. 2837, 2839 and 3322 of the Leyden Museum (fig. 33) and by Photos O. D. 476, 479 and 2148 (fig. 32). As stated above, we find the same backing in the case of metal images of the Pāla period, and it is, therefore, interesting to notice that the Javanese bronzes in question are rather different from the ordinary Hindu-Javanese metal images. No. 2837 is a Viṣṇu image and has a striking resemblance to examples like the Pāla image on pl. III in the book of Mr. French or Nālandā no. *82* (fig. 10); the typical fillets looped beside the ears are distinctly marked, the cakra rests on a lotus, exactly as in *53* and *82*, the mace is adorned with a ribbon, as in *39* and *82*, in a Viṣṇu image from Kurkihār or in Ann. A. S. I., 1923—24, pl. XXX, d; the same feature in shown by no. 3322 of Leyden (fig. 33, a). The figure has been modelled together with the backpiece, exactly as 3322 and 2839 and the other images which show Pāla features. In connexion with the Nālandā bronzes we mention the undulating line decorating the bars. On the breast of the god is the auspicious mark, Çrīvatsa, which is also noticeable in no. 3322 and Photo O. D. 476 (cf. e.g. Ann. A. S. I., 1923—24, pl. XXX, d).

The two other bronzes of the Leyden Museum, nos. 3322 and 2839 (fig. 33, a, d), represent Viṣṇu and Çiva, and show a remarkable stylistic resemblance. They differ from the Viṣṇu described above by the solid backing and by the typical form of the loops beside the ears. The vāhanas of the gods, Garuḍa and the bull, are pictured resp. in front of and on the top of the pedestal (cf. Photos O. D. 476 and 479). Though these two images show distinct Pāla features, their relation to the art of the Pāla Empire is much less clear than in the case of 2837, for I do not know any images which can be compared to them in all respects.

The connexion between Photos O. D. 476 and 2148 (fig. 32) is also unmistakable. The first image is again a representation of Viṣṇu which, as far as the composition is concerned, corresponds in the main to French, pl. III. It bears a long mace, just as the Leyden nos. 3322 and 2836, and recalls the long trident in the hand of Çiva (2839 and Photo O. D. 479). The second image, Sūrya, has been mentioned several times before, because of the loops by the ears, the attendants, the iconographical characteristics, etc. The Pāla features of all these images are conspicuous; in another image (Photo O. D. 479) they seem to have been more or less javanized. The main features of the composition in this case are still present, but there are many alterations. It is rather striking, however, that the type of backing discussed above is restricted to a very small number of images showing more or less distinct Pāla features. This kind of backing must have been imported with the images of Viṣṇu, Sūrya and Çiva, but with the exception of a small group, it has not influenced the Hindu-Javanese bronzes.

It deserves notice that some of these images show a certain resemblance to crude images like those reproduced in the article of Dr. Bosch in "Handelingen van het Eerste Congres voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Java 1919" (1920), p. 153 and pl. 17, d. Dr. Bosch regards these images as "the first efforts of the J a v a n e s e to put into execution the canonic precepts". The resemblance to the bronzes mainly described above (O. D. 470, 476, 477, 479, 2148) cannot be fortuitous and bears upon details which do not occur in the prescripts — the headdress, the animals in front of the pedestal, the background and especially the undulating line in the nimbus. I, therefore, think it not improbable that all these images have been influenced by Pāla representations and not merely by canonic precepts.

The backing of standing images described above is nothing but the elongated back of a throne of the simpler type. There are also specimens of such elongated backs of seats ornamented with the vyālaka motif which will be discussed in connexion with the backpieces of seated figures. We have found this type in no. *39* of Nālandā (French, pl. X) and in the same representation among the bronzes of Kurkihār. This kind of ornamentation is very common in the art of the Pāla period, especially in images of Viṣṇu; in some representations the vyālaka on the elephant completely fills the space between the pedestal and the transverse bar, in other

cases only the upper part of it[1]). The elongation of the ornament is peculiar to Pāla art, and is, therefore, a distinct sign of Pāla influence when met outside of Northern India. It occurs in Java only twice, as far as I know: in the stone image reproduced in R. O. C., 1902, pl. 24 (Photo O. D. 702, a, b) and in the bronze image 2836 of the Leyden Museum. The stone sculpture shows other Pāla features: the loops by the ears, the decorative birds perched on the ends of the transverse bar. It seems to be the copy of a Pāla image, just as another stone image from Java, the Viṣṇu in the Chinese church near Goenoeng Sari, Weltevreden (R. O. C., 1901, pl. 1, 3). The bronze image too has some resemblance to Pāla art and to the Viṣṇu images described in the preceding pages: the long, rather thin legs peculiar to Pāla art, the long mace, the Garuḍa in front of the pedestal, but the typical loops by the ears are lacking and the figure and the backing have been modelled separately. The influence of the art of Northern India is unmistakable, but this statuette is not so exact an imitation as the images discussed before. With the exception of this piece, this type of Pāla backing has not influenced the bronzes of Java, presumably because of the scarcity of Viṣṇu images, the kind of bronzes in which it was pre-eminently used.

We now pass to the backpieces of sitting images which are found in Pāla art as well as in Java. In the first place the *throne* which was elongated in the backing of the standing Viṣṇu images. The seats occur in Hindu-Javanese art with or without the *vyālaka* motif as is apparent, for instance, from the relievos of Barabuḍur. It may be useful to follow this motif in the history of Indian art[2]).

The vyālaka, a kind of horned lion, appears in the arms of chairs for the first time in Amarāvatī, where it is pictured on the relievos of seats for one or more persons as in Barabuḍur. These throne-seats generally have arms and backs, the sides of the back, sometimes also the projecting ends of the arms, are decorated with vyālakas[3]). Sometimes the vyālaka is absent, in which case the ornamentation

---

[1]) Kramrisch, figs. 27, 49; Ann. A. S. I., 1906—7, pl. LXXI, 1; 1911—12, pl. LXXIV, a.

[2]) Grünwedel, Buddhistische Kunst in Indien, pp. 52—6; Vogel, La sculpture de Mathurā, Ars as., XV, p. 70; I have also used notes after a lecture of Professor Vogel.

[3]) Fergusson, Tree and Serpentworship, 1873, pl. LXX f., LXXIII, 1, LXXIV, etc.

consists merely of a makara or a knob (but not a grooved one as in Bengal).

In the Pāla period the motif was changed into a vyālaka mounted on a lion [1]), although even then it happens that the vyālaka alone is present (Bhattasali, pl. XXX, a) or that the motif is completely absent, in which case the space beside the pillars or pilasters either remains vacant or is filled up with a ribbon or a string of pearls. The bronzes of Nālandā as well as those of Kurkihār show the usual type of the Pāla period, viz. the vyālaka raised on the elephant.

According to Professor Vogel, the elephant being added to the original vyālaka motif may be simply due to a horror vacui on the part of the artist, in other words to the circumstance that there was some space left, but it seems not improbable that the motif was influenced by the kindred representation of the lion resting on an elephant, the gaja-siṃha motif. A similar change can be observed in the further development of the motif in Tibet. Here we find the original form of the vyālaka without the elephant, as well as both animals, but also a combination of an elephant, a lion and a he-goat mounted by a rider [2]). Presumably it originated through the contamination of the gaja-siṃha and the mounted vyālaka as found in certain Gupta sculptures of Sārnāth [3]). The thin, horned vyālaka can, indeed, easily be confused with a he-goat. Another transformation is found in the prancing monsters with riders on them arranged as supports of the façades of South-Indian maṇḍapas (e.g. Cohn, Ind. Plastik, pl. 93).

The motif has also reached Burma, see e.g. Coomaraswamy, "History", fig. 315, a bronze image of fthe 12th century which is obviously derived from the Pāla representations of the sitting Buddha.

In Java, too, the vyālaka is frequently met with, e.g. in the relievos of Barabuḍur. We mention in particular Ia 113, where the seat is empty and all details can be observed very well in consequence. We here find a closer resemblance to a lion than to other animals and the same applies to the ornamentation of the seats in the chamber of tjaṇḍi Mĕndut. In tj. Kalasan we find a horned lion mounted

---

1) A. Getty, The Gods of Northern Buddhism, pl. III, d and XIX, b; Grünwedel, l.c. fig. 25.

2) Ann. A. S. I., 1904—5, pl. XXXI, b.

3) Cf. Ann. A. S. I., 1911—12, pl. LXVIII, fig. 5.

on an elephant[1]). With regard to these representations one is struck by the fact that the elephant is very much larger than in the other variations of the motif and this is still more accentuated by showing the lion in full, but the elephant only partially. Here again we notice that Java has not thoughtlessly adopted the Indian elements.

Among the Hindu-Javanese bronzes there are also a number of figures which are shown seated on a seat or throne; in some cases we find the vyālaka, or rather a lion, on both sides of the back. Dr. Bosch places an Amitābha from Java and the Çākyamuni of Nālandā no. *121* (fig. 2) side by side, and when comparing these images we notice the following points: the Javanese image shows the ordinary pedestal of images which are not seated on a throne, but the back is that of a throne; the lion-vyālaka is standing on the head of an elephant, whereas the elephant in the Nālandā statuette is pictured in full. Nevertheless the resemblance is striking; the explanation of this similarity is not the dependence of the image of Nālandā on Hindu-Javanese art, but the contrary: the image from Java is a free imitation of representations from Magadha. The vyālaka motif, however, has not always retained its place; in the Leyden collection, for instance, there is only one bronze statuette which shows the animals, whereas in many cases the space for the motif has been left free or is filled up by scrolls or by small pillars. The statuette in question is the Çākyamuni 2844, sitting in the 'European pose'[2]). It shows an unmistakable resemblance to the Buddha image of tj. Mĕndut and, in general, seems to be a rather curious mixture of Javanese and Indian elements. For the moment I refer exclusively to the vyālaka motif, consisting of an elephant in full, a dwarf-like figure with a dagger in the right hand and a horned lion. The elephant is reminiscent of the Pāla images, whereas the dwarf occurs in the vyālaka sculptures from Sārnāth mentioned above (p. 64, n. 3). The treatment of the lions, however, seems to indicate that the maker of the image was of Hindu-Javanese origin.

In connexion with the vyālaka I have mentioned another decorative device, the *gaja-siṃha motif*, consisting of a lion mounted on an elephant or attacking this animal[3]). Although this motif is

---

1) Krom, Barabuḍur, I, p. 691; R. O. C., 1904, pl. 64—5, 68—9; with, pl. 40—1.

2) Cat. Leyden, pl. XII, 2; With, pl. 42.

3) D. Ghosh, Modern Review, Febr. 1932, pp. 154—60, 6 figs.

not represented in the bronzes of Nālandā we must pay some attention to it, as it occurs in Pāla as well as in Hindu-Javanese art. The earliest known example is found in Cave XXVI of Ajaṇṭā, where the animals support a throne, just as in later times (Coomaraswamy, History, fig. 189, early 7th cent). As the vyālaka adorns the sides of the back of the same throne-seat, the gaja-siṃha is no variant of this motif, but a separate device. The ornament, besides, is not exclusively Buddhist as we find it also in the Jinistic Indrasabha Cave at Ellora and elsewhere (Codrington, Ancient India, pl. 52, a). In the art of the Pāla period it appears in the throne of the Sitātapatrā reproduced in Bhattasali, pl. XVIII and Ann. A. S. I., 1924—25, pl. XL, e, p. 156). The Leyden Museum possesses two bronze images from Java in which the gaja-siṃha is represented: in the first place the same Çākyamuni 2844 and then the Gaṇeça 1876, reproduced on pl. X, 2 of the Catalogue. Exactly as in the case of the vyālaka ornament the proportion of both animals is a natural one, whereas in the earlier representations the elephant is excessively small. But now we find the same phenomenon in Bengal; it is noteworthy that in one and the same Hindu-Javanese statuette (2844) we find the 'natural' proportion of gaja and siṃha and the 'unnatural' one of the vyālaka and the elephant [1]). Both features, however, remind us of Pāla bronzes, and the same applies to the form of the backing and the grooved knobs at the end of the transverse bar. Besides, the figure has been modelled together with the backpiece, although the Hindu-Javanese maker of the statuette has tried to detach it as far as possible from the back of the throne. The character of an image modelled together with the backpiece is much better preserved in the Gaṇeça which, besides, shows other Pāla features: the grooved knobs (turned to the front), the undulating line encircling the nimbus and the parasol with the flat fillets, as in the bronzes of Kurkihār. When seeing this image one cannot help feeling that it is the work of a Pāla craftsman, so completely do the details just mentioned and the general character of the statuette correspond to the art of Magadha and Bengal.

Furthermore we may mention a Kuvera from Java on a throne supported by the gaja-siṃha in the Musée Guimet at Paris. The type and the ornaments are the same as in the Pāla Kuveras so that in all

---

[1]) According to Professor Vogel it is not right to regard the proportions of the vyālaka and the elephant as unnatural as possibly the latter animal is pictured very small to bring out the enormous size of the mythical vyālaka.

probability the image was imported from Northern India, or the caster was inspired by Pāla models. The statuette was published by Professor Krom in N. I. O. N., I, 1916—17, fig. 2 on p. 386 and by M. J. Hackin in „La Sculpture indienne et tibétaine au Musée Guimet", 1931, pl. XXXVII f.

Finally the gaja-siṃha motif is found employed in a bronze image which was excavated at Nālandā and exhibits a certain resemblance to a stone sculpture from Bubrah, reproduced in R. O. C., 1910, pl. 153.

One detail of the seat yet remains to be discussed, namely the ornament at both ends of the transverse bar. The bronzes of Nālandā as a rule have the *grooved knob* and in one case the makara *(73)*. The makara is shown by some of the bronzes of Kurkihār, while the grooved knob occurs very frequently in Pāla images both standing and seated [1]). It serves also to crown the mace of Viṣṇu, the backing of images like the Mārīcī in Ann. A. S. I., 1903—4, pl. LXII, 4 and the roof of Northern Indian temples (Coomaraswamy, History, figs. 210, 214—7). A similar knob is used in Tibet, likewise for the decoration of seats (Getty, l.c. pl. XIX, b and Grünwedel, fig. 25). It is also found in Javanese bronzes: in the Kuvera 2466 of the Leyden Museum, Viṣṇu and Çiva, 3322 and 2839, Çākyamuni 2844 and Photos O. D. 476 and 2148 (Viṣṇu and Sūrya, fig. 32); the knob of the Gaṇeça Leyden 1876 is turned to the front and has more resemblance to a ring of pearls. All of these images have been discussed before in connexion with various Pāla features and it seems, therefore, very probable that we must regard the grooved knob, common as it may seem to be, as peculiar to Pāla-like images.

The *makara*, however, is found in several schools of art: in Amarāvatī, in the cave temples, in Pāla art, etc. [2]). According to Dr. Brandes this decoration of the throne has developed in Hindu-Javanese art into the makara ornament of the headdress [3]).

The throne without the special Pāla features, discussed above, does not prove Pāla influence, as it occurs also in other and earlier schools of art; there exists, for instance, a remarkable resemblance

1) French, pl. XXVII; Bhattasali, pl. XXI, XXII, a, XXVIII—XXXI, etc.; Ann. A. S. I., 1923—24, pl. XXX, d.

2) Krom, Barabuḍur, I, p. 690; Van Erp. ibid. II, p. 398; illustrations to Brandes' article on the makara ornament in T. B. G., 48, 1904.

3) Brandes, l.c., but cf. Vogel, R. A. A., VI, 1930, p. 145 ("L'usage largement répandu d'utiliser le makara comme parure du corps").

between the thrones of Barabuḍur of the simple type and the seats in certain cave temples (cf. Fergusson-Burgess, Cave Temples, pl. XXXV). Only when the vyālaka mounted on the elephant, the gaja-siṃha, the grooved knob or other Pāla features are present, or when the figure has been modelled on the backing, is there good reason to assume influence of the art of North-eastern India.

The last important type of Hindu-Javanese backing which shows a close affinity to the bronzes of Nālandā is the *circular disc* on which the figures have been modelled. The image, therefore, is more or less a relievo, whereas Hindu-Javanese bronzes are generally modelled apart from the background. There is a certain number of these bronzes in the Leyden Museum and also elsewhere; Figs. 30—31 represent five bronzes in the Leyden collection [1]). All these images show a distinct resemblance to part of the Nālandā bronzes with regard to the backpiece, but also in other respects [2]). They very frequently show the loops beside the ears, the goddesses are seated in the lalitāsana, and the whole character of the figures is freeer than in the case of the Hindu-Javanese bronzes in general. Anyhow there is good reason to suppose that the origin of these bronzes or of the type which they represent, must be sought for in Northern India. Indeed, apart from Nālandā we find bronzes of this type among the images of Kurkihār and also in adjacent countries, e.g. in Tibet (Getty, l.c.[2] pl. XXI, d). Besides, the character of the bronzes is quite similar to that of stone images of the Pāla period, see e.g. Kramrisch fig. 19 or Bhattasali, pl. XXI, f., and compare with these pieces our fig. 30.

The method of modelling the figures on the backing seems to be alien to pure Hindu-Javanese art, and it is, therefore, obvious that the type changed in Java in the course of time, and that the figures were detached from the background. Other Pāla features, too, disappeared, in the first place the peculiarities in the dress which were unknown in Java, and thus bronzes came into being which bear only a remote resemblance to the images which must have been their original models [3]). Perhaps other changes also took place and produced

---

[1]) See further: Raffles, l.c. pl. 71—2, 74—5, 78; Cat. Leyden, fig. on p. 93; Coomaraswamy, Hist., fig. 363; R. O. C., 1909—10, pl. 161, a; O. V., 1926, 1—2, pl. 6; N. I. O. N., I, p. 393, fig. 17; III, p. 393, fig. 13; XIV, fig. 2 on p. 315.

[2]) E.g. nos. *43, 57, 62, 68, 72, 78, 91, 98.*

[3]) E.g.: R. O. C., 1912, pl. 15, b; O. V., 1926, pl. 7; N. I. O. N., I, fig. 19 on p. 385.

very different types, e.g. the bronzes with backings which are not quite circular, but may have some relation to the type discussed above, e.g. the Leyden numbers 1714 (With, pl. 85), 1779, 1869, 2468, 2860, a.o. It is not, or not yet, possible to classify all Hindu-Javanese bronzes, and consequently some cases are more or less exceptional. Among those images there are some which show a certain resemblance to Pāla types, e.g. the ringed aureoles in O. V., 1923, pl. facing p. 138, no. 3. According to Dr. Bosch, it is perhaps a forgery, anyhow it is a somewhat curious image, though there exist some more cases of the kind. A Pālatype aureole is also shown by Photo O. D. 7044 (b), no. 6 of the Museum at Soerakarta; the aureole is decorated with pearls and flames, and is attached to the body with stalks and flowers. It is a seated Buddha image, only here both shoulders are covered. Finally we find an open aureole in no. 3278 of the Leyden Museum and in no. A. 1471 of the Colonial Institute, Amsterdam; both of them show a very curious pedestal. The authenticity of the example in the Colonial Institute seems to be somewhat dubious.

After the backings we must discuss the *pedestals* of the Nālandā bronzes, as far as they can be discerned on the photographs. We can distinguish the lotus with one or two rows of petals, the same resting on a pedestal, cushions on a pedestal, broad settees and further the pedestal alone. The quadrangular pedestals themselves show various types: some specimens are scalariform, others, show a smooth middle-piece with a border at the top and at the bottom. More complicated forms are the throne-seats which have been mainly discussed above. For the pedestal of no. *128* we refer to the reproductions mentioned in the list. An interesting detail of the pedestal is formed by the legs which with the exception of five pieces are present in all cases, where the images rest on a quadrangular pedestal (figs. 2, 5, 7—8, 10, etc.) Nos. *39* and *119* moreover have a projecting part in the middle of the front-part, resting on two legs.

The bronzes of Kurkihār show the same or almost the same type of pedestal; some images, however, date from a later time and, consequently, have more elaborate forms. Most of the images reproduced, dating from later times, show types which may be called further developments of the early Pāla pedestal, represented by the Nālandā bronzes and e.g. by French, pl. II, III and VI.

The pedestals of Hindu-Javanese bronzes mainly agree with those of the Nālandā images. It will, therefore, be superfluous to enumerate

all the different forms. We must only draw attention to one detail: in almost every case the Hindu-Javanese pedestals appear without legs, in sharp contrast to many of the Nālandā bronzes. The occurrence of legs in Hindu-Javanese bronzes is only exceptional, and even in those cases where they are present we sometimes find forms quite different from those of Nālandā, e.g. in Photo O. D. 9310, a, a Bodhisattva image showing the loops beside the ears which are a distinct mark of Pāla influence. On the other hand, we notice the Nālandā type of legs in the metal images of the Pāla period, e.g. in Nepāl and in the Pālatype bronze figure from Ceylon, reproduced in Dr. Coomaraswamy's "History", fig. 299. We may, therefore, regard the legs of the Nālandā pedestals as a feature peculiar to Pāla art.

Finally we must briefly discuss a detail which is not visible on our photographs, but is mentioned in the Reports, viz. the circular *seal* on the back of a number of the images. These discs must have contained the Buddhist creed in Pre-Nāgarī characters. The same feature is found in the bronzes from Chittagong and in other Pāla statuettes [1]). Sometimes there are two seals instead of one.

The Leyden collection contains two examples of the seals, in the Kuvera no. 2466 and the Buddha in bhūmisparça-mudrā no. 1878. In both cases the figure has been modelled together with the backing, whilst moreover the Kuvera shows a closer resemblance to Pāla images than the other bronzes of this deity in the Leyden Museum. Regarding the seals Dr. Bosch referred me to the statuettes described in R. O. C., 1912, p. 45 and O. V., 1923, p. 140. The latter image is reproduced on Photo O. D. 7044, b and 7047, b; it is a very exceptional representation as it pictures a seated Amitābha with both shoulders covered. This reminds us of Pāla statues, and the aureole, too, has a certain resemblance to Nālandā bronzes. These few instances seem to indicate that the employment of seals on the back of the bronze statuettes was borrowed from Magadha.

CONCLUSIONS.

The iconographical results summed up in the beginning of the preceding chapter have shown that the bronzes of Nālandā correspond completely to the representations of the Pāla period in North-East India, and in many respects to the bronzes of Java, though the Nālandā images include some deities which are not found in Java. In

[1]) Ann. A. S. I., 1921—22, p. 82; Bhattasali, pp. 25, 27, 54, pl. V.

the same chapter we have seen that the details of the composition, of the dress, etc., as well as the general character of the figures are the same as in Pāla art. Besides we have found affinities with the art of countries which were culturally dependent on Magadha and Bengal. Java, however, yielded only few points of agreement, viz. among the bronzes only in a limited group of images, which show various Pāla features combined, and among the stone sculptures almost exclusively in the art of Singhasāri and later, many centuries after the reign of Devapāla. The only possible conclusion in my opinion is, that the Nālandā bronzes belong to Pāla art.

This conclusion, if correct, precludes the supposition that these bronzes were made by Hindu-Javanese or Hindu-Sumatran metal-casters. Their resemblance to Hindu-Javanese bronzes, however, can be explained in two ways, either by the influence of Java on Nālandā or of Nālandā on Hindu-Javanese art. Of course the principal reason to think of the first solution, viz. the supposed purely Hindu-Javanese character of the images, must now be discarded. It could, however, be imagined that the following evolution had taken place: Nālandā, it might be supposed, was influenced by Hindu-Javanese art, local peculiarities of the dress and of the composition were preserved and the result was a group of images which undoubtedly show a certain resemblance to Hindu-Javanese bronzes, but which differ in many respects from them. The art of Nālandā, developed under the influence of Java, also produced deities which were unknown or not popular in Java. From Nālandā these and similar images were brought over to Burma, Nepāl, Ceylon, etc. and also to Java, as is apparent from the bronzes from that country which show Pāla features.

To support this view one could point out that the bronzes of Nālandā have been manufactured in the middle of the ninth century, whereas Hindu-Javanese art had reached a remarkable height as early as the second half of the eighth century. There are reasons to suppose that the Javanese were acquainted with the art of metal-casting at a very early date, even before the arrival of the first Hindu immigrants. Brandes, for instance, thought it probable that the former worked in brass[1]), and recently Dr. K. C. Crucq discovered the fragments of the mould of a kettle-drum in South-Bali. "The Malayo-Polynesians", Dr. Crucq concludes, "brought with them from their native country the art of casting these drums, an art which they continued to apply here, whilst variations in the model arose. The

[1]) T. B. G., 32, 1889, pp. 125—6; Krom, Gesch., p. 48.

drums found here in the Archipelago, therefore, will certainly for the greatest part, if not all, have been cast here" [1]).

All the same such an evolutionary process, though perhaps not absolutely impossible, seems to be highly improbable. Not only is the direction of the influence opposite to the usual course, from India to Java — an argument in itself not conclusive —, but there must be weighty reasons to prefer so complicated a solution implying that India first influenced Java, Java then influenced Nālandā, and Nālandā influenced Java in return. Now the points of similarity between Hindu-Javanese and Nālandā bronzes are by no means features which are typical for Java, but they are partly Indian elements which both have borrowed from the earlier Indian art, partly peculiarities of Pāla art which are met with only in a few images from Java. Besides, the date of the Nālandā bronzes as compared with Hindu-Javanese art need not be emphasized too much, for these images are not the earliest specimens of the Pāla school. North-east Indian art is not restricted to the Pāla period, the art of which is rooted in the earlier schools, especially in that of the Gupta epoch. In other respects too Nālandā has influenced the Archipelago long before the rise of Pāla power (see supra p. 3).

In addition to these arguments against the first solution we wish to emphasize the much greater plausibility of the second one. The bronzes of Nālandā, then, are purely Pāla images, whilst the statuettes from Java which resemble them either likewise belong to Pāla art or at least have been influenced by it. The iconographical points of agreement afford no conclusive proof of Pāla influence, as they can very well be explained by the use of the same texts and prescripts. The peculiarities in the composition and in the dress, on the contrary, can only be accounted for by assuming that the casters knew Pāla representations and took them as their model. Small-size metal images are light and can easily be transported and we know that they formed part of the treasures of pilgrims, when returning to their native country [2]). Stone sculptures could be conveyed far less easily, though they are known to have been used also as mementoes [3]). One of the most important types which were carried over from the Sacred

[1]) In A. N. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop, Megalithische Oudheden in Zuid-Sumatra, 1932, pp. 8—9, 94 (in English).

[2]) See e.g. Groeneveldt, Notes, p. 6; Beal, Life of Hiuen Tsiang, pp. 167, 183; I-tsing, Mémoire, pp. 40, 107, 193.

[3]) E.g. Vogel, J. Proc. A. S. B., N. S., XI, no. 9, 1915, pp. 297—303, pl. XX—XXIV.

Sites in Magadha consisted of replicas of the famous Vajrāsana image of Bodh Gayā. It is only natural that these statuettes became the model and prototype of the sitting Buddhas of Hindu-Javanese art. Besides, other types were brought over to the Archipelago, e.g. Jambhala-Kuvera, Viṣṇu, some other gods and goddesses, Bodhisattvas, etc. Java has not only yielded types which occur likewise among the bronzes of Nālandā, but also deities represented in Pāla art which are known from other localities.

The Pāla images were imported into a country which differed in many respects from their original environment. Java had already passed through an evolution of several centuries since the arrival of the first Hindu colonists; it possessed its own customs, culture and art. The exact time of the importation of Pāla bronzes is unknown, neither can we gauge the significance of this event for the early Hindu-Javanese bronze-casting. But from the data supplied by the later Hindu-Javanese metal images we may conclude that the representations of the Pāla type were not in all cases the only models. Thus the distinct Pāla features, unknown in Hindu-Javanese dress, the loops by the ears and the shawls, are not met with but in a limited group of bronzes, and even postures which were not possible or not decent for deities clad according to the Hindu-Javanese fashion, like the attitude with the legs wide apart or the lalitāsana, were not rendered in ancient Javanese art except in the same group of Pāla type images. The figures, consequently, are more serene and distinguished, but at the same time less graceful than on the continent. Besides, Javanese bronzes are not modelled on the backpiece like relievos, but detached from it. Sometimes, e.g. in the case of Kuvera, we may assume that the original Pāla type gradually has been javanized, and in some images we can indeed notice more Pāla features than in others. It is also probable that the images with circular backpieces have had their own evolution on Javanese soil, as well as the vyālaka- and the makara-motif which were changed into scrolls.

Apart from these images, which with more or less probability can be connected with Pāla art, there exist very many Hindu-Javanese bronzes which exhibit no stylistic relation whatever to the North-Indian school of art. For the greater part they may safely be called purely Hindu-Javanese — however relative this term may be. In part they show connexions with other sections of Indian art. The second group comprises e.g. some of the statuettes from

Gĕmoeroeh which may be related to South-Indian art [1]), as well as the standing Buddhas, discussed above on pp. 20—2, and the bronze image from Sumatra, described in O. V., 1930, pp. 137—8, pl. 38, further the Buddha images of the Ceylonese type (pp. 22, 26) and e.g. the statuette from Oedjoeng Sampoeng which is connected with Further India (p. 39).

As for the 'purely Hindu-Javanese' images it would be easier to deal with them, if at least some certainty prevailed about the chronology and development of ancient Javanese bronzes. We may, however, examine whether the metal images belonging to the Central-Javanese period show Pāla features. At the time the art of metal-casting had reached already a high degree of perfection as appears from the beautiful images from Jaiyā on the Malay Peninsula [2]) and from the size of the statues which must once have been enshrined in the temples of Kalasan and Sevu. Unfortunately these and other colossal works of art have completely disappeared, with the exception of a few fragments [3]). If the images from Jaiyā and Palembang [4]), or the bronze Avalokiteçvara which was discovered in the great stūpa of Barabuḍur [5]), are scrutinized in search of Pāla features, it turns out that they show none. Pāla influence, therefore, appears to have had no share in the evolution of Central Javanese art. The question rises whether the Pāla type bronzes from Java must then be attributed to East-Java, but they conform, not to the later, but to the earlier Pāla style. The only conclusion seems to be that the Pāla and Pāla type bronzes in Hindu-Javanese art have had a somewhat exceptional position, apart from certain cases, such as Jambhala, the Vajrāsana Buddha-type, a.o., which have been taken over by ancient Javanese art. The Hindu-Javanese bronzes in general have not developed from Pāla art, but the Pāla images have enriched the art of Java with a number of motifs and types. These Pāla elements, once admitted into Hindu-Javanese art, have developed according to the rules of their new sphere. In this manner we must define the term 'stylistic Pāla influence' in ancient Javanese bronzes.

---

1) T. B. G., 47, 1904, pp. 552—66, pl.; Krom, Ars as., VIII, p. 47, pl. V.
2) Cœdès, Ars as., V, pl. XLVII, pp. 17, 56; XII, pl. XV—XVII, p. 25; Ind. Art and Letters, I, 1927, pl. III—IV, pp. 64—5; V, 1930, p. 32; N. I. O. N., XVII, 1932, p. 22.
3) O. V., 1918, pp. 140—3; Stutterheim, Bijdr. K. I., 85, 1929, pp. 487—91, pl.
4) O. V., 1930, pl. 45.
5) Krom, Zeitschr. f. Buddhismus, VII, 1926, pp. 343—5, pl.

The present work deals only with a fraction of the problem of Pāla influence in Hindu-Javanes art. A study of the architecture and the stone sculpture undoubtedly will provide valuable new data. We here repeat that his question will require an extensive examination, but this need not prevent us from summarizing the results of our inquiry with regard to the *sculpture in stone*, however incomplete they may be.

The points of comparison with Pāla art discussed in the preceding chapters could be demonstrated exclusively in Eastern Javanese art and hardly ever in Central Java. Other peculiar features of early Pāla art, which from a chronological point of view corresponds to the latter school, e.g. the border in relief of the back slab or of the nimbus, "looking like a twisted, round, ribbed necklace with a line of granules between the ribs" [1]), are not found in Javanese sculptures. In Eastern Java, on the other hand, we find several Pāla features in the dress and in the composition; we refer to the loops and ribbons by the ears, the shawl of the Bhṛkuṭī image from tjaṇḍi Djago, the attendants, the bodice of the Durgā from tjaṇḍi Singasari, standing with the legs apart, etc. Some of these features, viz. the loops and ribbons near the ears, have developed into peculiarities of East-Javanese art.

The Pāla features are found in their purest form in the art of tjaṇḍi Singasari and especially of Djago, but exclusively in the images and not in the relievos which show an essentially different, much more Javanese style. The sculptures of this period have influenced later Eastern Javanese images, but we then find Javanized forms, though the continental elements in the headdress have been preserved.

As early as 1904 Brandes has pointed out the striking difference between the relievos of tj. Djago and the images of the same monument as well as the occurrence of Nāgarī inscriptions on the statues. He, therefore, ascribed the latter to Indian artists [2]). His view was shared by Kern, With, a.o. [3]), whereas Professor Krom regards the sculptures as purely Hindu-Javanese work [4]). "The

---

1) Bhattasali, p. XXIV, pl. VIII, XIX, XXX.

2) Djago monograph, 1904, pp. 83—4; T. B. G., XLVIII, 1904, pp. 29—30; afterwards B. recognized continental elements in the ornamentation of tj. Singasari, but see Krom, Inleiding, II, pp. 83—4.

3) Kern, Verspreide Geschr., IX, pp. 315—6; XV, p. 195; With, Java, p. 126; cf. also Wolff Schoemaker, Aesthetiek en oorsprong der Hindoe-kunst op Java, 1924, p. 10; Chatterji, Ind. Cultural Influence, 1928, pp. 266—7.

4) Inleiding, II, pp. 127—9; N. I. O. N., V, p. 190.

deities from tj. Djago", he remarks, "are very different from many images and buildings, indeed, but they agree with others, particularly with those from Singasari which show a close resemblance in several details of the composition (e.g. the lotuses on both sides) and of the ornamentation". — This similarity, in our opinion, cannot be denied, but there are Indian, i.e. Pāla elements in the images of tjaṇḍi Singasari too, as was stated previously. Even the lotus plant on one or both sides of the figure is very frequent in Pāla art. Professor Krom further remarks that in many other buildings there is a great difference in the aesthetic value of the images and the relievos. It seems to us, however, that the dissimilarity is a much more essential one which cannot be accounted for from the greater or inferior ability of the sculptor, but exclusively from a different style [1]).

With regard to the Nāgarī character on the Djago images Professor Krom reminds us the Nāgarī inscriptions of Central Java from which it appears, in his opinion, that the use of this writing was the continuation of an old tradition. Now Dr. Stutterheim has pointed out that there is a great difference between the script of Central Java (Pre-Nāgarī) and that of Eastern Java (Nāgarī). The employment of the Nāgarī, therefore, is not the reversion to an old custom, but the introduction of an up to date Indian script [2]).

Our results, therefore, concerning the influence of Pāla art on Eastern Javanese stone sculpture agree with the data collected previously. The occurrence of the Nāgarī and the stylistic difference between the relievos and the images, combined with the Pāla features in the dress and in the composition, afford sufficient proof of the influence of Pāla art in East Java. But this does not imply that the images from Singasari and Djago have either been imported from India or carved in Java by Indian artists. The kind of stone used and the occurrence of an Old-Javanese cipher written by the same hand as the Nāgarī character speak against this surmise [3]). The exact nature of the relation of both schools can only be defined by a stylistic comparison of the images in question with the earlier art

---

1) This is also the opinion of Mr. T. B. Roorda, though he explains this circumstance in a different manner (Verslag, 4e Congres Oostersch Genootschap in Nederland, 1925, pp. 49—50).

2) Oudheden van Bali, I, 1929, pp. 36—7.

3) Krom, Inleiding, II, p. 128. Pāla statues were known in Java as appears from the images reproduced in R. O. C., 1901, pl. I, 3; 1902, pl. 24, which are mere copies of Pāla sculptures.

of Java on the one hand and with later Pāla sculpture on the other. For the time being we must content ourselves with stating that there is a certain Pāla influence in Eastern Javanese art. Presumably many features in later Javanese Buddhism will be accounted for in the same way.

With regard to this new influx of cultural elements from the continent we may refer to Tāranātha's information that the monks from Magadha spread in all directions after the downfall of Buddhism in Northern India which took place some time before the rise of the Singhasāri dynasty [1]). Besides, the Nāgarakṛtāgama informs us of the relations between regions of India, a.o. Goḍa or Gauḍa (Bengal) and Java, whilst other works mention Indian Brahmans who came to South-East Asia during the Eastern-Javanese period. [2]).

The spread of Pāla art outside India has recently been made the subject of an article in the "Etudes d'Orientalisme ... à la mémoire de Raymonde Linossier" by M. R. Grousset, who argues that this school had an influence not inferior to that of the art of Gandhāra and of the Gupta Empire. Our enquiry has brought some materials to support this thesis with regard to the bronzes as well as to sculpture in stone. But besides, it shows that the ways in which the individual regions have absorbed the cultural elements from the Pāla Empire are essentially different. The art of Nepāl and Tibet, on the one hand, may be regarded as the direct continuation of the artistic tradition of Magadha. The process of Pāla influence in Hindu-Javanese culture, on the other hand, is much more complicated. The part of Pāla art here was apparently much less important and in particular much less active than in the former case. Our results, therefore, once again vindicate the vigour and vitality of Hindu-Javanese art.

---

[1]) Transl. Schiefner, p. 255.

[2]) Nāg. (15 : 1), 83: 2, 4, 93: 1; Pararaton,[2] pp. 56, 70—1; Krom, Gesch., p. 313; Brandes, Singasari mon. pp. 22—3; Ferrand, J. as., 1919, I, p. 255; Chatterji, Ind. Cultural Influence, pp. 239—40.

LIST OF PHOTOGRAPHS USED.

This list includes a collection of photographs in the possession of the Archaeological Survey of Netherlands India. Dr. F. D. K. Bosch generously sent these important materials to me and relinquished the further publication and discussion of the bronzes. In this manner he enabled me to untertake this work of research which otherwise at the very beginning would have met with serious difficulties of a practical nature. He had received the photographs from the Archaeological Survey of India in 1926. Next to Dr. Bosch, I am very much indebted to Rai Bahadur Daya Ram Sahni, M. A., Director-General of Archaeology, for his courtesy in permitting me to publish the photographs, only part of which had previously been reproduced. Figs. 1—15, 17—25 have been taken from these photographs; figs. 16 and 32 from photographs of the Archaeological Survey of Netherlands India (O. D. 470 and 2148); fig. 27 from Dr. A. K. Coomaraswamy, History of Indian and Indonesian Art, fig. 159; fig. 29 from Mr. Bhattasali's Catalogue of the Dacca Museum, pl. IV; the bronzes, reproduced in figs. 26, 28, 30, 31, 33, are in the possession of the Leyden Museum.

The numbering of the Nālandā photographs is entirely arbitrary, as I have retained the arrangement in which I received the collection from Dr. Bosch. Some of the bronzes have been photographed twice, viz. before and after cleaning; the photographs of other images have been partly taken before and partly after cleaning. The numbers, by which the bronzes are quoted in the text, are printed in italics; the other numbers refer to the photographs of the Archaeological Survey of India, Central Circle (C. C.).

Lastly my sincere thanks are due to Prof. Dr. J. Ph. Vogel for his constant supervision and correction of my English style.

b.c. before cleaning. a.c. after cleaning.

1	1643	b.c.	see:	*61*	
2	1645	„	„	*55*	
3	1646, b	„	„	*82*	
4	1651	„	„	*64*	
5	1652	„	„	*121*	repr.: Ann. A. S. I., 1917—18, pl. XIV, a.
6	1653, b	„	„	*56*	
7	1653, a	„	„	*93*	
8	1657	„	„	*63*	

9	1658	b.c.	see:	62
10	2005, b	„	„	57
11	2007, c	„	„	67
12	2007, b	„	„	60
13	2007, a	„	„	72
14	2007, f	„	„	71
15	2007, e	„		
16	2007, g	„	see:	65
17	2082	„	„	70
18	2084	„	„	73
19	2086	„	„	83
20	2091	„	„	84
21	2091	„	„	102
22	2092, b	„	„	78
23	2094, b	„	„	33, 86
24	2094, c	„	„	66
25	2093, b	„	„	97
26	2093, c	„	„	85
27	2092, c	„	„	75
28	2107	„	„	59
29	2124	„	„	80
30	2125	„	„	69
31	2126	„	„	68
32	2127	„	„	74
33	2130	„	„	23, 86
34	2137	„	„	58
35	2136	„	„	81
36	2133, b	„	„	76
37	2133, a	„	„	79
38	2135, b	„	„	77
39	1650	a.c.	„	French, pl. X, *Viṣṇu*, see pp. 36—7, 56, 57, 61, 62, 69.
40	2087	„	*Bhṛkuṭī or Gaurī*, pp. 41—3, 57.	
41	2121	b.c.	*Avalokiteçvara?*, pp. 27, 57.	
42	2083	„	*Sarasvatī* (ht. 6¼ "), pp. 47, 54, 56, 58.	
43	1647	„	*Avalokiteçvara*, pp. 27, 58, 68.	
44	1654	„	*Akṣobhya*, pp. 23, 58.	
45	1646, a	„		
46	1649	„	a.c. see: French, pl. IV, *4-armed Avalokiteçvara* (standing), pp. 29, 57.	

47	1656	b.c.			
48	1644	„	*Amitābha*, pp. 24, 58.		
49	1648	„	a. *Çyāma Tārā*, pp. 40, 58.		
50	1655	„	(?) pp. 30, 58.		
51	2085	„	*Çākyamuni?*, pp. 23, 58.		
52	2088	„	*standing Buddha*, pp. 17, 57.		
53	2128	„	*Viṣṇu*, pp. 36, 57, 61.		
54	2122	„	*Avalokiteçvara*, pp. 27, 58.		
55	2405	a.c.	cf.:	*2*	*Çyāma Tārā* (fig. 13), pp. 40, 50, 57.
56	2406	„	„	*6*	*12-armed Prajñā* (fig. 18), pp. 43, 52, 58.
57	2404, b	„	„	*10*	*Avalokiteçvara*, pp. 27, 58, 68.
58	2564, a	„	„	*34*	*pinnacle of a metal stūpa.*
59	2564, b	„	„	*28*	*stūpa.*
60	2006, a	„	„	*12*	see: *99 a.*
61	2571	„	„	*1*	*Tārā?*, pp. 40, 57.
62	2403, a	„	„	*9*	*Avalokiteçvara*, pp. 27, 58, 68.
63	2725	„	„	*8*	*Çākyamuni?*, pp. 23, 58.
64	2572	„	„	*4*	*Mañjuçrī* (fig. 6), pp. 30, 50.
65	2005, c	„	„	*16*	*Tārā?*, pp. 40, 54, 56, 57.
66	2574, c	„	„	*24*	*Akṣobhya*, pp. 23, 58.
67	2005, a	„	„	*11*	*Akṣobhya*, pp. 23, 58.
68	2562, a	„	„	*31*	*Cundā*, pp. 43, 50, 52, 58, 68.
69	2563, a	„	„	*30*	*Prajñāpāramitā* (fig. 17), pp. 43, 58.
70	2726, a	„	„	*17*	*kumāra* (fig. 8), pp. 43, 58.
71	2006, c	„	„	*14*	see *92.*
72	2007, c	„	„	*13*	*Cundā*, pp. 43, 58, 68.
73	2575	„	„	*18*	*Çākyamuni*, pp. 23, 26, 58, 59.
74	2567, b	„	„	*32*	*Tārā?* (fig. 14), pp. 41, 57.
75	2566, a	„	„	*27*	*Çākyamuni?*, pp. 23, 58.
76	2573, b	„	„	*36*	*Jambhala* (fig. 11), pp. 33, 34, 57.
77	2561, b	„	„	*38*	*Tārā?*, pp. 40, 57.
78	2561, a	„	„	*22*	*Jambhala*, pp. 33, 34, 58, 68.
79	2573, a	„	„	*37*	*Vasudhārā* (fig. 21), pp. 34, 44, 54, 58.
80	2573, c	„	„	*29*	*Çyāmatārā* (fig. 20), pp. 40, 54, 58.
81	2564, c	„	„	*35*	*stūpa.*
82	2568, c	„	„	*3*	*Viṣṇu* (fig. 10), pp. 36, 57, 61.
83	2568, a	„	„	*19*	*6-armed Avalokiteçvara* (fig. 5), pp. 29, 40, 42, 56, 57.

84	2129	a.c.	c.f.: *20*	*Jambhala with two Çaktis* (3¼ " × 4¼ "), pp. 33, 34, 56, 58.
85	2576	"	" *26*	*Bṛkutī or Gaurī* (ht. 5¾ ") (fig. 15), pp. 41—3, 50, 56, 58.
86	2565	"	" *23, 33*	repr. Ann. Progress Rep C. C., 1920—21, pl. V, a; *4 Çaktis* (9¾ " × 4¾ ") (fig. 22), pp. 48, 54, 56, 58.
87	2560	"		*Sarasvatī and two attendants of Viṣṇu* (fig. 23), pp. 37, 47, 56.
88	2089	"	" *89*	repr. Ann. Progress Rep C. C., 1920—21, pl. III; Ann. Rep. A. S. I., 1920—21, pl. XVIII, c; *standing Buddha* (ht. 11 ").
89	2090	"	" *88*	repr. J. B. & O. R. S., IX, 1923, pl. facing p. 11, fig. 1; cf. French, pl. VIII; Kuraishi, List of Ancient Monuments .... Bihar and Orissa, 1931, fig. 59; *standing Buddha* (fig. 1), pp. 17—23, 57.
90	2411	"		repr. Ann. A. S. I., 1922—23, pl. XV, d; Ep. Ind., XVII, pl. facing p. 321. *Top of the Nālandā copper-plate.*
91	2563, b	"		*Cundā*, pp. 43, 51, 68.
92	2402, b	"	" *71*	a. *Akṣobhya*, b. *4-armed Avalokiteçvara*, pp. 23, 29, 58.
93	2726, b	"	" *7*	cf. French, pl. XII, 1. *Hārītī* (ht. 7½ "), (fig. 24), pp. 34, 46, 52, 54, 56, 58.
94	2566, b	"		*Akṣobhya* (fig. 3), pp. 23, 58.
95	2569	"		a. *Tārā?*, b. *Bodhisattva?*, c. *Çyāmatārā*, pp. 40, 58.
96	2095	"		*Vairocana and miniature stūpas*, pp. 24, 58.
97	2562, b	"		*Samantabhadra or Kṣitigarbha* (fig. 9), pp. 31, 50, 58.
98	2404, a	"		*Cundā* (fig. 7), pp. 43, 58, 68.
99, a	2041, b	"	" *12*	*Maitreya*, pp. 31, 43, 58.
99, b	2401, a	"		*Cundā*, pp. 52, 58.
100	2574, b	"		b.c. see: Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, pl. V, b. C. C. 2099); Ku-

				raishi, List of Ancient Monuments.... Bihar and Orissa, 1931, fig. 60. *Gaṅgā* (ht. 3½ ") (fig. 25), pp. 48, 49, 52, 57.
101	2574, a	a.c.		*Amitābha* (fig. 4), pp. 24, 58.
102	2568, b	,,	cf.: *21*	*Nāgarāja* (fig. 19), pp. 38—40.
103	2567, a	,,		*Sūrya* (fig. 12), pp. 37—8, 56, 57.
104	2403, b	,,		*Akṣobhya*, pp. 23, 56, 58.
105	2103	b.c.		*Flower-shaped incense-burner.*
106	2102	,,		*Incense-burner.*
107	2138	,,		*Foot.*
108	2104	,,		repr. Ann. Progress Rep. C. C., 1920—21, pl. VI, b.: "*Sceptres?*"
109	2105	,,		repr. ibid. pl. VI, a.: "*Horn of Plenty?*"
110	2106	,,		*Bowl.*
111	2407	,,		*Foot.*
112	2007, a			p. 58.
113	2092, a	,,		*Çakti*, pp. 48, 54, 57.
114	2092, d	,,		*Cundā*, pp. 43, 58.
115	2093, a	,,		p. 58.
116	2093, c	,,		*Avalokiteçvara*, pp. 27, 58.
117	2093, d	,,		*Avalokiteçvara?*, pp. 27, 57.
118	2094, a	,,		*Akṣobhya*, pp. 23, 58.
119	2135, a	,,		*Çākyamuni?*, pp. 23, 59, 69.
120	2135, c	,,		*Viṣṇu?*, pp. 56, 57.
121	2570	a.c.	,, *5*	repr.: O. V., 1926, pl. III, a; Coomaraswamy, History, pl. LXX, fig. 233; *Çākyamuni*, pp. 11, 23, 58, 59, 65.
122	2109	b.c.		*Nālandā Copper-plate.*
123	2108	,,		,, ,,
124	2410	a.c.		,, ,,
125	2409	,,		repr. Kuraishi, List of Ancient Monuments.... Bihar and Orissa, 1931, fig. 39; *Nālandā Copper-plate.*
126				Annual A. S. I., 1926—27, p. 218; 1927—28, pl. XLIV, a; Ill. London News, May 5, 1928, p. 781.
127				Ill. London News, May 5, 1928, p. 781, cf. pp. 56, 58, 59.

128	ibid.; Guide Nālandā, pl. VI; Annual A. S. I., 1927—28, pl. XLIV, b., cf. pp. 43, 56, 58, 59, 69.
129	Guide Nālandā, pl. V, cf. pp. 58, 59.
130	French, pl. XI. *Jambhala*, pp. 33, 34, 56, 59.
131	ibid pl. XII, 2. *Maitreya*, p. 31.
132	ibid. pl. XV, cf. p. 57.

1643	*1*	2094	*23—4, 118*
1644	*48*	2095	*96*
1646	*3, 45*	2102	*106*
1647	*43*	2103	*105*
1648	*49*	2104	*108*
1649	*46*	2105	*109*
1645	*2*	2106	*110*
1650	*39*	2107	*28*
1651	*4*	2108	*123*
1652	*5*	2109	*122*
1653	*6—7*	2121	*41*
1654	*44*	2122	*54*
1655	*50*	2124	*29*
1656	*47*	2125	*30*
1657	*8*	2126	*31*
1658	*9*	2127	*32*
2005	*10, 65, 67*	2128	*53*
2006	*60, 71—2*	2129	*84*
2007	*11—6, 112*	2130	*33*
2082	*17*	2133	*36—7*
2083	*42*	2135	*38, 119—20*
2084	*18*	2136	*35*
2085	*51*	2137	*34*
2086	*19*	2138	*107*
2087	*40*	2401	*99*
2088	*52*	2402	*92*
2089	*88*	2403	*62, 104*
2090	*89*	2404	*57, 98*
2091	*20—1*	2405	*55*
2092	*22, 27, 113*	2406	*56*
2093	*25—6—4, 115—7*	2407	*111*

LIST OF BRONZES IN THE LEYDEN MUSEUM DISCUSSED IN CHAP. II—III.

ABBREVIATIONS.

Ann. A. S. I.	Annual Report of the Archaeological Survey of India.
Ann. Bibl. I. A.	Annual Bibliography of Indian Archaeology (Kern Institute).
Ars as.	Ars asiatica.
B. E. F. E. O.	Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême-Orient.
Bhattacharyya	see p. 16, n. 1.
Bhattasali	see p. 16, n. 1.
Bijdr. K. I.	Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië (Kon. Instituut).
Foucher, Ic.	see p. 17, n. 2.
French	see p. 16, n. 1.
J. as.	Journal asiatique.
J. Bo. Br. R. A. S.	Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society.
J. B. & O. R. S.	Journal of the Bihar and Orissa Research Society.
J. R. A. S.	Journal of the Royal Asiatic Society.
Kramrisch	see p. 16, n. 1.
Krom, Gesch.	see p. 3, n. 4.
N. I. O. N.	Nederlandsch Indië Oud en Nieuw.
O. V.	Oudheidkundig Verslag.
Photo O. D.	see p. 16.
R. A. A.	Revue des Arts Asiatiques.
R. O. C.	Rapporten van de Commissie in Ned. Indië voor Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera.
T. B. G.	Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde (Bataviaasch Genootschap).

CONTENTS.

1. Buddha (*89*).

2. Çākyamuni (*121*).

3. Akṣobhya (*94*).

4. Amitābha (*101*).

5. Avalokiteçvara (*83*).

6. Mañjuçrī (*64*).

7. Cundā (*98*).

8. Kumāra (*70*).

9. Samantabhadra or Kṣitigarbha (*97*).

10. Viṣṇu (*82*).

11. Jambhala (*76*).

12. Sūrya (*103*).

13. Çyāmatārā (*55*).

14. Tārā ? (*74*).

15. Gaurī or Bhṛkuṭī (*85*).

16. Javanese image (Photo O.D. 470).

17. Prajñāpāramitā (*69*).

18. Prajñāpāramitā (*56*).

19. Nāgarāja (*102*).

20. Çyāmatārā (*80*).

21. Vasudhārā (*79*).

22. Four Çaktis (*86*).

23. Sarasvatī and two attendants of Viṣṇu (*87*).

24. Hāritī (*93*).

25. Gaṅgā (*100*).

26. Buddha, Java (Leyden no. 2463).

27. Buddha from Buddhapāḍ.

28. Leyden no. 3039.

29. Avalokiteçvara, Sylhet.

30. Çyāmatārā, Java (Leyden no. 3052).

31. Hindu-Jav. bronzes showing Pāla features (Leyden nos. 1909, 1698, 1707, 2861).

32. Sūrya, Java (Photo O.D. 2148).

33. Hindu-Jav. bronzes showing Pāla features (Leyden nos. 3322, 2836, 2837, 2839).

BIJDRAGEN
TOT DE GESCHIEDENIS DER RECHTSPRAAK BIJ DE VEREENIGDE OOSTINDISCHE COMPAGNIE.

DOOR

Dr. F. W. STAPEL.

III.

De uitzending van Mr. Joan Maetsuycker naar Indië, met een speciaal voor hem opgestelde instructie, is een feit van beteekenis geweest, waaromtrent wij eenige belangrijke gegevens, die tot heden in het Compagnies-archief verborgen bleven, willen publiceeren.

Uit de brieven, zoowel van Heeren-XVII als van Gouverneur-Generaal en Rade, blijkt herhaaldelijk, dat deze beide colleges het belang van een goede rechtspraak volkomen inzagen, doch dat gebrek aan deskundige „stoffe" tot het vervullen van de rechterlijke ambten, en onvoldoende controle, telkens weer leidden tot een praktijk, die in strijd was met hun wenschen. Zoo bevatte de missive der Hooge Regeering van 15 December 1633 wederom klachten over de wijze, waarop te Batavia de justitie werd geadministreerd. Over den advocaat-fiskaal, Mr. Anthony van den Heuvel, wordt daarin o.m. gezegd, dat hij „veele menschelycke defecten ende impertinentiën subject is"[1]). Uit de bij deze missive gezonden bijlagen hadden Heeren-XVII tevens kunnen concludeeren, dat de hoogste justitieele ambtenaren, met name Dr. Pieter Vlack, eerst advocaat-fiskaal en later president van den Raad van Justitie, alsmede genoemde Van den Heuvel, bij

[1]) Van den Heuvel werd, ingevolge resolutie van G.-G. en Rade d.d. 11 October 1636, in arrest gesteld en voor den Raad van Justitie gedaagd, omdat hij in het publiek de leden van dien Raad voor idioten en weetnieten had uitgemaakt. Hij werd deswegen veroordeeld, om op het schavot met gevouwen handen en gebogen knieën God, de regeering en de justitie om vergiffenis te bidden; voorts om zijn tong met een priem doorstoken te worden, daarna gegeeseld en voor 25 jaar uit 's Compagnies gebied gebannen. De regeering keurde dit vonnis goed, maar schonk hem bij resolutie van 20 December 1636 vrijstelling van de geeseling.

de uitoefening van hun ambt meer aandacht schonken aan hun aandeel in de boeten en confiscatiën, dan aan het oefenen van gerechtigheid. De toorn der Zeventien hierover spreekt uit hun brief van 2 September 1634:

„Wy bevinden tot ons verdriet, dat in verscheyden groote saecken, waervan ons de clachten dagelijx voorcoomen — 't selve oock uyt de overgecoomen stucken bevindende — tegen recht, reden en billickheyt, sonder eenige forme van procedure te houden, na de praktyke deser landen eenichsints smaeckende, geprocedeert wert.... Voorwaer, wy hadden van de fiscalen Vlack en Van den Heuvel, doch besonder van Van den Heuvel, meer gepractiseert zijnde, beter en ordentelycker proceduеren verwacht, ons leet zijnde te vernemen, dat meer op geconfisqueerde poortiën gesien ende gecontendeert, als om gesamentlijck, d'een als president, en d' ander als fiscael, op 't stuck van justitie een behoorlycke stijl en ordre van proceduren te helpen formeeren, geleth hebben, sijnde een bedroefde saacke, dat de eygen begeerlicheyt en eyge baatsouckinge eenige soo verre van hun debvoyren verruct".

In aansluiting hiermede stelden de Zeventien op de agenda van hun zomervergadering, aanvangende op 9 Augustus 1634, bij punt 10 aan de orde het aannemen van „goede, getrouwe, vigilante fiscalen, die soodanige qualiteyt met reputatie connen voldoen, alsmede een uytnemende persoon, die als raedtpensionaris het collegie van den Gouverneur-Generael en Raden van India, en bysonder het collegie van den Raadt van Justitie op Battavia, mach dienen".

Na bespreking besloot de vergadering, „geleth op de importantie van 't nevenstaende poinct", een zestal heeren, onder presidium van Laurens Reaal, doctor juris, oud-Gouverneur-Generaal, en voorzitter van het college der Zeventien, speciaal te committeeren, „om nae 't scheyden van de vergaderinge te despicieren op bequame parsoonen, en met denselven ten meesten dienst van de Compagnie te handelen".

Het schijnt niet gemakkelijk geweest te zijn om geschikte personen te vinden, die bereid waren naar Indië te gaan; althans in de volgende vergaderingen — September 1634, Januari, Februari en April 1635 — wordt over de zaak niet meer gerept. Voor een gedeelte kan dit ook hebben gelegen aan den president; bij het college der XVII bestond het gebruik, voor elke vergadering een voorzitter te benoemen. In elk geval kwam onder Reaal, die in de Augustusvergadering van 1635 wederom als president optrad, de zaak opnieuw ter sprake. Bij punt 5 van de agenda wordt verklaard:

„Alsoo uytte civile ende crimineele proceduyren, op Battavia gehouden, meer en meer bevonden wert noodich te sijn, dat een sufficant, ervaren, welgepractiseert rechtsgeleerde, in qualité als Raadt-pensionaris van de achtbaaren Raadt van Justitie derwaarts gaen mach, om denselven te dienen van soodanighe ordre, style en maniere van procederen, als tot de beste onderhout van de Justitie naer beschreven rechten en costuymen deser lande aldaer practicabel is, en naer derselver gelegentheyt onderhouden can werden, achtervolgende soodanighe instructie, als deselve naer voorgaende examinatie deser vergaderinghe medegegeven sal werden, waerinne tot noch by gecommitteerden van de 17^{en} niet en is gevordert", zoo is het noodig gebleken dit punt opnieuw aan de orde te stellen. De vergadering besloot, dezelfde gecommitteerden te verzoeken, nogmaals moeite te willen doen om naar een geschikt persoon uit te zien, „en d'selve met eerlycke conditien daertoe te voorderen".

Intusschen moesten Heeren-XVII in hun schrijven van 13 September 1635 opnieuw ingekomen klachten over de uitoefening der justitie bespreken. Zij dragen daarbij de Indische regeering op, er voor te zorgen, dat de nieuwe advocaat-fiskaal, Abraham Welsingh „by zijn proceduren sich nae beschreven rechten en costuymen deser landen soo veel doenlijck conformere, vooral wel lettende, dat jegens overledenen nagelaten goederen, ende sonder dat alvooren een curateur ad litem sy gestelt, niet werde geprocedeert, en veel min sententie uytgesproken, gelijck in verscheyde saken wel impertinentelijck voordesen, jegens alle rechten, reden en billijckheyt, tot groote disreputatie van de Compagnie, door den fiscael Van den Heuvel en anderen geschiet is, daer hun nochtans als rechts-geleerde betaemde, den rechter daervan behoorlijck te informeren, hebbende alsoo meer om hun portie uyt de confiscatiën te trecken, als om goede ordre in 't procederen te houden, geleth. Dese onbehoorlycke en onrechtmatige proceduren hebben ons van over lange doen dencken om een gequalificeert persoon, met een wel geformeerde instructie naer India te seynden, waermede alsnoch besich zijn, en tot noch niet en hebben connen aentreffen, ondertusschen UEd. in der besten forme ernstigh recommanderende, dat in den Raadt van Justitie gebruyckt mogen werden persoonen van goet oordeel, verstandt en discretie, opdat de Justitie zijn luyster behoude, en d'zelve door nulle, inique proceduren niet en come te verliesen, waeraen de Compagnie ten hoochsten gelegen is".

In den aanvang van 1636 kwamen de ad hoc gecommitteerden uit de XVII in contact met „Mr. Jan Maetsuycker, doctor in beyde rechten, en advocaat voordesen geweest van den E. hove van Hollandt, ende nu voor den E. gerechte deser stede" [1]. Nadat een onderzoek was ingesteld naar „desselfs comportementen, studiën en practycke", zou de Kamer Amsterdam met hem tot overeenstemming trachten te komen om een contractueele dienstverbintenis aan te gaan. In de vergadering van 20 Maart 1636 van genoemde Kamer kwam evenwel een missive binnen van een der gecomitteerden, Jacob Schotte, burgemeester van Middelburg, wien aangaande Maetsuycker ter oore was gekomen, „hoe denselven soude sijn een gepassioneert papist [2], en weynich ervaren in de practycke, en derhalve, d'saecke alsoo gelegen sijnde, d'aenneming van desselfs persoon met sijn stemme was desavouerende". De andere gecommitteerden waren het daarmede niet eens. Wat den godsdienst betreft, had Maetsuycker hun verklaard, dat hij „wel van sijn jonckheyt onder de Roomsche Catholycke was opgevoet, maer daerjegens al eennen geruymen tijdt geleden sich aen verscheyden persoonen verclaert hadde, van een geheel ander gevoelen te sijn, waervan eenige hier ter stede, des noodt, soude connen getuygen; daerenboven met een voorbedacht gemoet sonder eenige beswaernisse geheel geresolveert, soo op de reyse als t'sijnder aencompste in India, professie van de gereformeerde religie te doen, en bereydt sijnde, 't selve voor de geheele vergaderinghe, off perticulierlijck d'voornoemde heeren gecommitteerdens, te belooven". Hiermede was, naar hun meening, het godsdienstig bezwaar opgeheven. Wat nu betreft het door Schotte aangevoerde gebrek aan praktijk, daaromtrent hadden zij uitvoerige inlichtingen ingewonnen bij diverse „practisijns en meer andere gequalificeerde persoonen" en daarop volledig „contentement" gekregen. Zij adviseerden derhalve tot zijn aanneming over te gaan, wat de vergadering ten slotte deed, doch niet dan nadat Maetsuycker nog eens had moeten bevestigen „omme onbedwongen, uyt een oprechte affectie en lieffde tot de gereformeerde religie, als op Batavia sal zijn gecomen daervan professie te doen". Daarop werd hij dan in dienst genomen als pensionaris bij den Raad van Justitie te Batavia, op een salaris van f 120 per maand, en onder een verband van 5 jaar. De vergadering stond toe, dat „sijn huysvrou, met een meysken van 12 jaeren off daeromtrent, tot

[1]) Amsterdam. Men vindt het volgende niet in de resolutiën van Heeren-XVII, maar in die der Kamer-Amsterdam.

[2]) Hij had in Leuven gestudeerd.

haer geselschap en dienst", hem naar Indië zou vergezellen.

Den 2den Mei koos het schip Prins Willem zee, waarop Maetsuycker als „opperhooft" de reis aanvaardde; hij zou de Compagnie in Indië ruim 42 jaar onafgebroken dienen, waarvan bijna 25 jaar als Gouverneur-Generaal. In hun schrijven van 17 April 1636 bevelen Heeren-XVII de Indische regeering aan, hem „met het beste fatsoen doenlijck" als pensionaris in den Raad van Justitie te introduceeren.

Daar nog nimmer nauwkeurig omschreven is, waarin deze functie eigenlijk bestond, laten wij hier de geheele Memorie volgen, welke de Kamer Amsterdam, uit naam van de XVII, in April 1636 aan Maetsuycker ter hand stelde [1]).

Particuliere Memorie voor Mr. Jan Maetsuycker, doctor in beyde Rechten, gaande ten dienste van de Generale Nederlandtsche Vereenighde Geoctroyeerde Oostindische Compaignie nae Batavia, in qualité als pensionaris van den Achtbaren Raadt van Justitie des Casteels aldaer, waervan hij sich sal mogen dienen by forme van advijs tot naerder ordre van de Seventhiene.

Alsoo by de vergaderinge der Seventhiene wegen d'voornoemde Generale Oostindische Compagnie om verscheyde gewichtighe consideratiën goedt gevonden is, tot meerder dienst van den achtbaren Raadt van Justitie des casteels Batavia d'zelve van hier toe te zeynden een gequalificeerdt persoon, in de Rechten en practycke deser landen wel geoeffent, omme de gemelte Raadt te dienen als pensionaris, en dat u persoon daertoe by gecommitteerden der voornoemde Seventhiene aengenomen is, zooals by de acte, daervan zijnde, breder blijckt, sult gy vooreerst hebben te letten, wat het ampt van een pensionaris zy, en hoe gy u daerinne tot u eygen eere, reputatie, meesten respect van den voornoemden Raadt, mitsgaders contentement van de Compaignie, sult hebben te dragen, alle 't welcke, hoewel u verstandt, oordeel en discretie, die u jaren [2]) en studiën behoren mede te brengen, wel toevertrouwt wordt,

---

[1]) Deze memorie, of liever instructie, voor Maetsuycker is te vinden in het Missiven-boeck van Heeren-XVII, als 3de bijlage bij hun brief van 17 April 1636 (ongefolieerd).

[2]) Maetsuycker was geboren op den 14den October 1606 en dus bij zijn aanstelling bijna 30 jaar oud.

wy nochtans tot naerder verclaringe van de ernstige meninge en goede intentie der voornoemde Seventhiene goetgevonden hebben u by desen bekendt te maken, dat het principael wit van u aenneminghe is, om met uwen goeden raadt en advijs d'voornoemde Achtbare Raadt van Justitie in alle hare saken en besoignes te adsisteren en daervan te dienen, mitsgaders oock wyders u te laten imployeren in soodanige andere charge, als by de Heeren Gouverneur-Generael en Raden van India u opgelecht souden mogen werden.

Ten welcken eynde u werck zal zijn, alle vergaderinge van den meergemelte Raadt sonder versuym naerstigh waer te nemen, op alle 't gundt aldaer verhandelt en gebesoigneert werdt scherp te letten, en eer den president tot conclusie compt, de Raadt te dienen van u advijs, waerinne gy oock niet te gereet [1]), maer nae de merite en importantie van de aldaer voorvallende saecken u — alvooren te adviseren — wel sult mogen bedencken, omme met een al te rijp [2]), voorbarigh advijs geen misslagh te geven, 't welck, te vooren wel geëxamineert zijnde, anders soude hebben mogen uytvallen.

Sult oock voor al hebben te letten, om u advysen met goede, bondighe redenen wel te becleden, en soo claer als doenlijck zy, den Raadt voor te stellen [3]), opdat een yder de redenen vatten, en voorts zijn gemoedt, als een ongepassionneert rechter betaempt, quyten magh.

Indien oock d'advysen, gelijck wel gebeurt, en dat in gewichtighe zaken, comen te steken [4]), off oock discreperen, zult gy als een wijs pensionaris altijt arbeyden tot de meeste eenigheyt; en zoo eenige door u redenen niet en connen gediverteert werden, den wech van moderatie en accommodatie bereyden, sonderlinge altijt in recommandatie houdende, dat met de meeste eenparigheyt van advysen gheprocedeert wert, 't welck u en den Raadt by haer respect niet alleen conserveren, maer d'zelve meer en meer vermeerderen zal.

Ende gemerckt tot conservatie van meerder gerustigheyt, ghenougen, onderlinge vrede en eenigheyt in de Oost-Indiën, den Gouver-

---

[1]) Gereet beteekende ook: gemakkelijk. Zie Verdam in voce.

[2]) ? Klaarblijkelijk moet dit hier beteekenen: overhaast. Wellicht een verschrijving voor rap.

[3]) Men bedenke, dat in den Raad van Justitie weinig of geen juristen zitting hadden.

[4]) Thans liever: staken.

neur-Generael en Raden van India by de vergaderinghe der Seventhiene successivelijck geordonneert ende belast is, dat alle collegiën van justitie ydereen zullen doen cort recht en expeditie, opdat niemandt daerby vercort off opgehouden werde, sult gy daeraen de goede handt mede helpen houden, en practiseren op den corsten, bequaempsten wech doenlijck, tottertijdt van hier een instructie op 't stuck van procederen in civile en criminele saecken beraempt, en met authoriteyt van Hare Ho. Mo. geapprobeert en gestabilieert, derwaerts gesonden werde.

En eerstelijck in civile saecken — waertoe u zullen connen dienen de instructiën voor den Hove van Hollandt en Hoogen Rade, en appendentie van dyen, praxis Merula en meer andere — dat geen lange termynen gehouden, en yder zijn keure werde gelaten, om zijn sake mondelingh off schriftelijck te defenderen, waerby gy dan oock volgens u ampt zult connen vougen ende suppleren, 't gunt tot de noodige defentie van yders recht werdt vereyscht.

Laet niet, vooral wel te letten op soodanige wettige en rechtmatige proceduyren, dewelcke hier te lande voor alle collegiën van justitie en politie met goet fatsoen verthoont, en daeruytt gesien mach werden, dat recht gedaen, en geen sententiën van notoire nulliteyten beschuldight mogen werden; en insonderheyt, dat jegens absenten en dooden, off oock haer naegelaten goederen, die niet spreecken en haerzelve defenderen connen, geprocedeert werde [1]).

Ende alsoo de saecken, aldaer voorvallende, veele spruyten uyt contraventie van de Generaelen Artyckelbrieff en placcaten van de Compaignie, waerover de personen door den fiscael in rechte geciteert werden, en dat daerinne somtijts wat rouw geprocedeert werdt, zal het nodigh zijn, dat den voornoemden Artyckelbrieff by u wel gelesen werde, omme op alle voorvallende saken den Raadt van u advijs te mogen dienen, sonderlinge oock wel lettende, dat den fiscael niet en werde geadjudicieert, waervan gheen goede informatiën en bewysen heeft.

Voornemelijck zult u laten ter herten gaen alle criminele halszaken, dat niet lichtveerdigh tot torture geresolveert werde, tensy de indiciën

---

[1]) Vermoedelijk is hier een deel van den zin weggevallen. Er zal bedoeld zijn: „behoorlijck" of „naer rechten" geprocedeert.

en presumptiën soodanigh zijn, dat men volgens de notoire rechten, coustuymen en practycke deser landen, sonder eenige beswaernisse tot mainctenue van de justitie daermede mach voortgaen, waertoe, en om geen abuysen en excessen in 't doen off naerlaten te committeren, u principael studium mede moet zijn, om u in criminalibus wel te oeffenen, daertoe met u nae India nemende eenige van de voornaempste scribenten, die materie wel verhandelt hebbende, als onder anderen zijn Julius Clarus, Vossius, praxis Damhouderi, die U.E. daerinne veel licht geven sullen.

In 't stuck van de confiscatiën — daer de Compaignie zeer veel aen gelegen is, dat d' zelve zonder groote en evidente redenen niet en werden gedecerneert — moet by u altijt scherp geëxamineert en geleth werden op het recht, den fiscalen, zoo uyt crachte van den Artyckelbrieff als andersins volgens hare besondere instructiën, competerende; welck haer recht wy in verscheyden voorgevallen zaken bevinden t' haren voordeel al vry wat te verre geëxtendeert te zijn; en derhalven met goede ordre in alle billijckheyt en rechtmatigheyt moet geprocedeert werden, zonderlinge mede, dat hy geen portie trecke van 't gundt de Compaignie, zoo by particuliere handel als andersins, ontvreemdt is, gelijck aen den Gouverneur-Generael en Raden van India by de vergaderinge der Seventhiene oock aangeschreven is.

Dit alsoo cortelijck gestelt aengaende het stuck van de Justitie, zullen hier byvougen beroerende de Politie, dewelcke aldaer te lande — zoo lange van hier geen besondere instructie off ordonnantie, dienende voor een generalen wett en ordre, derwaerts gesonden is — tot noch gereguleert moet werden nae de wetten en rechten, in de vereenighde provintiën deser landen geobserveert ende gepractiseert, voor sooveel nae de gelegentheyt van die lande aldaer geobserveert can werden.

Ende namentlijck in de successiën ab intestato, dat alle personen, uyt dese landen nae India gaende, gehouden werden, niettegenstaende hare absentie, als originarii van de plaetse, daer zy laest zijn woonachtigh geweest, en mitsdien oock te behouden de rechten van die plaetsen haerder domicilium. Invougen dat aldaer questie vallende, hoe de goederen — geen testament gemaect en kinderen off andere erffgenamen aldaer in loco zijnde — behooren te gaen, off oock dat

d'zelve goederen by d'een off d'andere titulo hereditario soude mogen aengesproocken werden, den Raadt op Batavia in soodanige saecken haer moet reguleren nae de wetten van de plaetse, daer de persoon, van wiens erffenisse questie is, jonghst soude mogen gewoont hebben, gelijck by de daervan uyt te keren verclaringhe van de Ho. Mo. Heeren Staten-Generael — waervan u copye medegegeven werdt — blijckt, omme u daervan te mogen dienen.

Wyders, alsoo alle landen in 't stuck van politie nae hare eygen aert en maniere van leven moeten werden geregeert, en oock sonder hare besondere natuyrlycke wetten niet wel zouden connen bestaen en onderhouden werden, moet gy oock weten, dat aldaer te lande verscheyden saken voorcomen, waervan de wetten hier te lande niet geobserveert off oock onderhouden souden connen werden, sijnde wel het principaelste van dyen **Jus servitutis personarum**, welcken aengaende de Keyserlycke beschreven rechten ten principalen sullen moeten dienen, en u voorts mogen reguleren nae 't gundt aldaer van oudts dyen conform gebruyckelijck is.

Om van de regieringe van India, justitie en politie, volcomen kennisse te crygen, zult nevens den Generalen Artyckelbrieff, hiervoren genoempt, mede niet naelaten te lesen alle de particuliere instructiën, ordren en placcaten, zoo van hier nae India gaende, als dewelcke by de Gouverneur-Generael en Raden van India tot Batavia successivelijck gemaect ende geëmaneert sijn, omme u daervan te mogen dienen, waertoe ghy, zoo t'scheep als in India zijnde, acces hebben zult.

Gelijck hiervoren geseyt hebben, is de intentie van de vergaderinge der Seventhiene, omme een goede instructie ende ordonnantie in 't stuck van justitie en politie hier te lande te doen concipieren, ende d'zelve, met d'authoriteyt en approbatie van de Ho. Mog. Heeren Staten-Generaal becleet, overal in India te doen observeren, waertoe alsoo de Compaignie niet te veel stoffe can werden gesuppediteert, omme het beste daaruyt te mogen verkiesen, en dat d'zelve in 't een en ander na de plaatse, om gebruyckt te werden, wel sal dienen gereguleert, oock met het noodige geamplieert, zult ghy van tijdt tot tijdt de vergaderinge van de Seventhiene van alle voorvallende zaken partinentelijck adviseren, daar en zoo gy meenen zult ten meesten dienste van de Generale Compaignie te vereysschen [1]).

[1]) Zooals bekend is, hebben Heeren-XVII zoodanige instructie op de justitie

Eyndelinghe en tot besluydt van desen zullen noch zeggen, dat, gelijck alle deughden haer gevolgh crygen uyt een goeden voorganck, zoo oock wy u in aller ernst gerecommandeert willen hebben, met goede exempelen van u leven, dagelijcxse omganck ende comportementen, goede, wel geraisonneerde, ongepassionneerde advysen, modestie, respect, lieffde tot de meeste vrede en eenigheyt, mitsgaders alle voordere qualiteyten, tot dit honorabel ampt specterende, u zoodanigh te evertueren, dat de Generale Compaignie gevoelen en metterdaat bevinden magh, hoe zeer ghy genegen zijt en dese charge alleen aangenomen hebt om u eygen eere, reputatie en fortune nevens hare welvaren en 't vermeerderen van dien by alle occasiën te vorderen. Waertoe wy dan oock Godt bidden, u in zijn reyse en voornemen t'zyner eere langhe voorspoedigh te houden.

Aldus gedaen en gearresteert ter vergaderinge van de Camer der Vereenighde, Geoctroyeerde, Oost-Indissche Compaignie tot Amsterdam, den .... April Ao. 1636.

In verschillende functiën heeft Maetsuycker de justitie in Indië op voortreffelijke wijze gediend. Den 26en September 1636 op Batavia aangekomen [2]), aanvaardde hij zijn functie op Dinsdag 7 October. In haar vergadering van den 4den had de Hooge Regeering bepaald, dat zijn introductie in Rade van Justitie op plechtige wijze zou geschieden door den Directeur-Generaal Philip Lucasz, „ende sal hy, pensionaris, sijn sitplaets hebben aen de rechterhand van den secretaris des gemelten raets". Aan zijn pensionarisschap werden al spoedig andere juridische functies gekoppeld; zoo was hij in het najaar van 1637 tijdelijk president van de Schepenbank en bekleedde het volgende jaar provisioneel het ambt van baljuw van Batavia. Na in 1639 het vice-presidentschap van den Raad van Justitie te hebben waargenomen, volgde bij resolutie van 4 Februari 1640 zijn benoeming tot president van dien raad. Den 28sten dierzelfde maand besloot de regeering, wegens de „goede diensten, bequaemheden ende grondige kennisse van gemelten E. Maetsuycker, principalycken in

---

en politie, door de Staten-Generaal geapprobeerd, nimmer naar Indië gezonden, doch in de Generale Instructie voor de Indische regeering, van 1650, uitvoerige voorschriften opgenomen over de administratie der justitie. Zie deze bijdragen I, blz. 57 en volgende.

[2]) Daghregister van Batavia, 1636, blz. 217.

saecken van rechtsplegingc" hem in zijn nieuwe functie toe te kennen een salaris van f 200 per maand, benevens opperkoopmans-rantsoen, te weten „derthien realen van achten ende 7 cannen wijns ter maent".

Nadat hij in 1640 op verzoek van Van Diemen een aanvang gemaakt had met het verzamelen en bewerken van alle ordonnantiën, plakkaten etc. der regeering, ter samenstelling van de Bataviasche Statuten, diende hij het ontwerp daarvan in April 1641 bij de regeering in. Deze benoemde toen de hiervóór reeds besproken commissie tot bestudeering van het ontwerp [1]), en keurde dit 5 Juli 1642 goed.

Intusschen had Maetsuycker er de regeering op gewezen, dat zijn vijfjarig verband ten einde liep; hij wilde wel een nieuw verband aangaan, mits de regeering, overeenkomstig de hem in zijn benoemingsbesluit gedane toezegging, hem tot een hoogeren rang bevorderde. Bij resolutie van 13 Augustus besloten Gouverneur-Generaal en Rade, „in achtingh nemende desselfs capaciteyt ende goede diensten...., besonder dat ons eenige tijt herwarts met sijnnen goeden raet heeft g'assisteert" [2]), hem, naast het presidentschap van den Raad van Justitie, te bekleeden met het ambt van „Raedtpensionaris in Raede van India, om dese vergaederinge by gelegentheyt met sijnne advysen te dienen, nevens een tractement van tweehondert en dertich gulden ter maent, ende het Raede-van-Indië-rantsoen".

Het is niet de bedoeling, hier een overzicht te geven van Maetsuycker's loopbaan; wij zullen dus niet stilstaan bij zijn gezantschapsreis naar Goa, of zijn vierjarig gouverneurschap van Ceilon, noch bij zijn voorzitterschap der commissie, die in 1644 te Batavia de „latijnse schoolkinderen" moest examineeren, evenmin als bij het aanvoerderschap van het legertje van 800 man, dat er in hetzelfde jaar op uittrok om een einde te maken aan een tijgerplaag in de Bataviasche Ommelanden. Slechts zij gememoreerd, dat hij, eind 1650 uit Ceilon opgekomen om te Batavia de functie van Directeur-Generaal te vervullen, den 13den Januari 1651 wederom benoemd werd tot president van den Raad van Justitie, een cumulatie van gewichtige ambten, als sedert dien niet meer is voorgekomen. Den 18den Mei 1653 koos de Raad van Indië hem tot Gouverneur-Generaal, welke keuze Heeren-XVII bij resolutie van 8 October 1654 goedkeurden.

---

[1]) Zie het eerste stuk dezer bijdragen, blz. 57 en volgende.

[2]) Dit slaat op het samenstellen der Bataviasche Statuten.

IV.

Een der van juridisch standpunt beschouwd merkwaardigste rechtsgedingen uit den Compagniestijd vormt de zaak-Van Lingen, 1768—1773, die opnieuw een aanleiding werd tot strijd tusschen regeering en Raad van Justitie.

Wolphert Johan van Lingen, geboortig uit Bergen op Zoom, was in 1747 uitgekomen op het schip Westcappelle, van de Kamer Zeeland, en wel in den rang van cadet. Nog in het jaar van zijn aankomst, 26 September 1747, werd hij bevorderd tot luitenant op Batavia en hij ging aldaar in 1752 over in burgerlijken dienst als onderkoopman. Op het eind van 1753 zond de regeering hem als „ingenieur" naar Ambon, waar hij negen jaar werkzaam bleef, de laatste vier jaar als secretaris van politie, d.i. van den politieken raad. Den 25sten November 1762 volgde benoeming tot fiskaal op Ternate, met rang van koopman, en 27 December 1767 werd hij hoofdadministrateur aldaar en secunde persoon in het Gouvernement der Molucco's, met rang van opperkoopman. Het jaar daarop begon de ellende, die de laatste 4½ levensjaar van dezen verdienstelijken ambtenaar tot een marteling maakten.

Wij zullen de op zichzelf voor kennis van land en luiden zeer leerzame voorgeschiedenis hier zoo kort mogelijk verhalen [1]). Volgens opdracht van de Hooge Regeering moest in 1768 een visite — inspectie — gehouden worden van 's Compagnies gebied op Gorontalo, dat tot het Gouvernement der Molukken behoorde. In de vergadering van 5 November1768 deelde de gouverneur, Hermannus Munnik, aan zijn raad mede, dat hij om verschillende reden die inspectie niet zelf zou kunnen houden; hij stelde nu voor, daartoe zijn secunde, Van Lingen, aan te wijzen, in commissie met den secretaris Willem Frederik Kerseboom. Van Lingen was al eens eerder op Gorontalo geweest, en kende den koning aldaar persoonlijk. Het voorstel van den gouverneur werd met algemeene stemmen aangenomen.

In de vergadering van 19 December d.a.v. diende evenwel Van Lingen schriftelijk zijn bezwaren in tegen het gevallen besluit. Het had hem in de vergadering overrompeld, en achteraf meende hij zich er niet zonder meer bij te kunnen neerleggen. Daarom had hij ge-

[1]) Alle stukken, op de voorgeschiedenis betrekking hebbende, vindt men in de Overgecomen brieven anno 1770, 24ste boeck. Zie ook de Generale Missive in het eerste deel dier brieven, folio 171 en volgende.

weigerd, de resolutie met zijn onderteekening te bekrachtigen. Eerst had hij zijn bezwaren aan den gouverneur persoonlijk medegedeeld, die den indruk had gewekt er wel ooren naar te hebben, maar nu in de vergadering hevig geïrriteerd bleek, en Van Lingen's mededeelingen daaromtrent onjuist noemde.

Van Lingen's bezwaren waren: 1o. dat de tijd van den goeden moesson, om derwaarts te zeilen, al lang voorbij was;

2o. dat er geen enkele geldige reden bestond, waarom de gouverneur niet persoonlijk zou kunnen gaan, zooals de gewoonte was;

3o. dat in elk geval de hoofdadministrateur en secunde, die ambtshalve voorzitter was van den Raad van Justitie en van de Weeskamer, en bovendien tegen het vertrek van de Bataviasche schepen in het voorjaar de boeken van het geheele gewest moest afsluiten, niet voor eenige maanden gemist kon worden.

Munnik, die Van Lingen's bezwaren kende, had reeds een contrageschrift bij zich, dat hij eveneens ter tafel deponeerde, waarop beide betrokkenen de vergadering verlieten, om de overigen algeheele vrijheid van discussie te laten. De boekhouder George Everhardus Munnik, zoon van den gouverneur, bleef evenwel zitten, terwijl de gouverneur zelf, alvorens de zaal te verlaten, er de vergadering op wees, dat het ging om zijn gezag en opperhoogheid, „die hier door de disobedientie van den opperkoopman Van Lingen wierd aangetast".

Na beide geschriften te hebben gelezen, besloot de raad unaniem „in geenen deele af te wyken van het voormelde besluit, en daarby niet alleen te persisteeren, maar ook voormelde opperkoopman de novo gedachte resolutie ter ondertekening te presenteeren".

Toen Van Lingen deze beslissing vernam, diende hij een nieuw bezwaarschrift in, en noemde daarin de laatstgenomen resolutie „een informeel, erroneus en allezints onbestaanbaar besluit". Immers ingevolge beslissing der Hooge Regeering van 1753 moest een vergadering minstens bestaan uit 7 leden; hier waren er maar vier geweest, w.o. de jonge Munnik, die, als nog niet den rang van onderkoopman hebbende, volgens de bestaande voorschriften slechts een adviseerende stem mocht uitbrengen.

Bij de bespreking van dit nieuwe bezwaarschrift op 27 December, verliet Van Lingen, op verzoek van den voorzitter, de vergadering. Deze verklaarde, dat hij de opdracht alsnog moest aannemen, de betrokken resolutie onderteekenen, „en den heer Gouverneur over het tegen de waarheid in zijn schriftuur ter neder gestelde excuse versoeken". Daartoe stelde men hem een termijn van drie dagen,

„dan wel by faute van aen dit besluit te voldoen een huisarrest te ondergaan, tot men desentwegen de g'eerde dispositie hunner Hoog-Edelheeden zal hebben erlangd". Vervolgens werd Van Lingen binnengeroepen, waarna men hem de resolutie voorlas, „dog instede van daaraan te obedieeren, haalde Zijn E. een papier uit de zak, zeggende hetselve in gereedheid te hebben gebragt, omdat wel gedagt had, dat dit besluit stond genomen te werden, en las hetselve met veel ontroering, heevige woorden en gebaarden, aan de vergadering voor". Hij herhaalde daarin zijn bezwaar, en verzocht, de wederzijdsche papieren naar Batavia te zenden, en een beslissing aan de Hooge Regeering te vragen. De gouverneur antwoordde, dat hij het geschrift zou laten insereeren in het notulenboek en „extracten of copies afgegeven werden daar 't behoord; dat Zijn Ed. Agtb. zig verder in geen woordenstrijd wilde inlaten, waarmede de vergadering scheyde".

Den 31en December riep Munnik de vergadering opnieuw bijeen, en deelde mede, dat de gestelde termijn van drie dagen was omgegaan, zonder dat Van Lingen zijn verontschuldiging had aangeboden; dat hij hem daarom door een tweetal officieren huisarrest had laten aanzeggen, „dog dat gemelde opperkoopman aan die officieren gedeclareert had, die ordre niet te willen obedieeren, aangezien hij sustineerde, dat nòg gouverneur alleen, nòg gouverneur en raad daartoe macht hadden". In zijn boosheid had Van Lingen daaraan toegevoegd, dat twee leden van den raad hem als schelmen bekend waren, en dat die mogelijk den gouverneur misleid hadden. De raad besloot daarop, hem te sommeeren deze beschuldiging waar te maken, en benoemde tevens een zijner leden tot tijdelijk hoofdadministrateur en president van de Weeskamer. De secretaris werd afgevaardigd, om aan Van Lingen de sleutels der pakhuizen en van de groote geldkassa af te vorderen. Hij kreeg die evenwel niet; Van Lingen verklaarde hem, benoemd te zijn bij resolutie van Gouverneur-Generaal en Rade, en op dien grond te weigeren zijn functie neer te leggen op bevel van een plaatselijken raad. Deze besloot nu, pakhuizen en geldkassa te doen openen door een smid met een „keysersleutel".

Den 14den Januari bleek Van Lingen ontvlucht te zijn; de raad liet aanstonds zijn boedel verzegelen. Op zijn schrijftafel vond men o.a. een gedicht, aanvangende met de regels:

O, trouweloos Ternaten,
Ik moest Uw wel verlaten,
Toen men my met geweld
Had uit mijn dienst gesteld.

en waarin verderop eenige hatelijke toespelingen voorkwamen op particuliere zaken van Munnik.

Een onderzoek der administratie wees uit, dat de boeken niet klopten, dat de gevluchte verder op zijn slaven bij de Weeskamer een hypotheek had staan van 2000 rijksdaalders, en dat de kas van de Weeskamer een tekort aanwees. De raad liet aanstonds den boedel en de slaven verkoopen en uit het provenu de hypotheek aflossen. Volgens opgave van den vervanger zou Van Lingen uit 's Compagnies kassa en uit die van de Weeskamer te zamen meer dan f 26.000 hebben verduisterd. Hieromtrent kon later voor den Raad van Justitie niets worden bewezen, terwijl de latere opgaven ook een aanmerkelijk lager bedrag noemen. In zijn rapport naar Batavia deed het Ternataansche college het nu voorkomen, alsof Van Lingen zich dat bedrag frauduleus had toegeëigend, en dat dit de reden was, waarom hij geweigerd had naar Gorontalo te gaan, uit vrees, dat in zijn afwezigheid de zaak uit zou komen.

Van Lingen, die van de laatste beschuldigingen niets wist, was met eenige zijner slaven naar Tidore overgestoken; daar kocht hij een inheemsch vaartuig en bereikte daarmede den 17den Januari Ambon. Op zijn eigen verzoek stelde de gouverneur van dit gewest hem in arrest en zond hem per eerste gelegenheid naar Batavia, waar Van Lingen zijn recht wilde zoeken. Bij aankomst aldaar, 5 Juli 1769, zette de regeering hem in militair arrest, en gelastte den advocaat-fiscaal de zaak voor den Raad van Justitie aanhangig te maken op grond van: weigering om in commissie naar Gorontalo te gaan, violeering van hem opgelegd arrest, tekortkoming in 's Compagnies kassa, in die der Weeskamer, alsmede in de hoofdadministratie.

Na eenige weken werd Van Lingen ernstig ziek; niet dan na heel wat heen-en-weer-geschrijf, en nadat twee Bataviasche burgers een cautie van f 10.000 hadden gesteld, mocht hij de gevangenis verlaten, om bij een ingezetene der stad in huisarrest te blijven.

Het rechtsgeding werd er een van langen adem; tal van stukken moesten van Ternate worden opgevraagd, de getallen daarin klopten niet, de beschuldigingen spraken elkaar tegen. Eerst begin Juli 1771, dus na twee jaar, deed de advocaat-fiskaal zijn eisch:

1o. betaling van de gelden, die de gedaagde de Compagnie trouwelooslijk had ontvreemd;

2o. inhabilverklaring om de Compagnie te dienen, deportatie en opzending naar Nederland.

Bij vonnis van 24 Juli 1771 verklaarde de Raad van Justitie den fiskaal in zijn eisch niet ontvankelijk, en bepaalde, dat de gedaagde derhalve werd geabsolveerd van de instantie; dat de op 12 Januari 1769 door het Ministerie op Ternate gedane afschrijving van des gedaagden gage, kostgelden en emolumenten was geschied „quaalijk en ten onregte", en dat dit alles moest worden beschouwd als hebbende geregeld cours gehouden; dat de sequestratie van des gedaagden te Ternate in beslag genomen gelden en goederen was opgeheven, en dat het Ministerie aldaar hem alles kost- en schadeloos moest teruggeven, onder behoorlijke quitantie; dat gedaagde onmiddellijk uit zijn huisarrest moest worden onslagen en de daarvoor gestorte cautie aan de borgen gerestitueert; dat de kosten van den processe gecompenseerd zouden zijn „om redenen, den Raad daartoe moveerende", maar dat anderzijds Van Lingen gehouden was verantwoording af te leggen „wegens de ten processe door den ratione officii impetrant wel gesustineerde, maar niet regtens beweesen pretense tekortkoming van den gedaagde en verweerer op zyne laast gehad hebbende administratie van hoofdadministrateur te Ternaten, om die te doen daar en zoodanig als de Regeering zal oordeelen te behooren".

Deze uitspraak verwekte een hevige beroering in het college der Hooge Regeering en Van der Parra bracht ze in de vergadering van 30 Juli ter sprake [1]. „Waarover gedelibereerd en onder anderen deeser Regeering zeer surprenant voorgekomen zijnde, dat niet alleen de afschryving der gagiën, kostgelden en emolumenten van den gedaagde en verweerer gesegd wordt ten onregte gedaan te zijn, onaangezien hy Comp's dienst geweigerd, zijn arrest gevioleerd, en met de paspoort onder de voeten zig uit het Gouvernement, daar hy bescheiden was, naar een ander begeven heeft, maar ook wel voornamelijk, dat hy, met opzigt tot de tekortkoming op zyne administratie, nòg in eenige vergoeding gecondemneerd, nòg daarvan geabsolveerd, maar dientwegen slegts verantwoordelijk gehouden is daar en zoo als deese Regeering zoude oordeelen te behooren, zoo is, om over deese ende verdere speculative dispositiën van den Raad van Justitie, in de gemelde sententie vervat, met meer grond te kunnen oordeelen, goedgevonden en verstaan, van Hunne Agtb. te vorderen reden en reekenschap van dat gewijsde".

---

[1]) Zie de resolutiën van G.-G. en Rade d.d. 30 Juli 1771; ook de Generale Missive van 22 October 1771, Overgecomen brieven 1772, 2de deel, folio 638 verso en volgende.

De Raad van Justitie verklaarde, dit niet te kunnen doen; als reden gaf hij evenwel niet op, tot het geven van rekenschap niet verplicht te zijn, doch voerde bezwaren aan van praktisch-juridischen aard, zooals blijkt uit de volgende Remonstrantie, den 26en Augustus bij de Hooge Regeering ingediend:

„Wy hebben ontvangen Uw HoogEdelhedens HoogstgeEerde extractresolutie, op den 30 Juli jongstleden in Raade van Indiën genomen, en daaruit gezien, hoe surprenant ons gewijsde in de zake van den advocaat-fiscaal van Indië, Mr. Hendrik Adriaan Lokman, r.o. impetrant van mandament tot dagvaardieging in perzoon, en eisscher in cas crimineel ter eenre, op ende tegens Wolphert Johannes van Lingen, gewezen secunde en hoofdadministrateur te Ternaeten, gedaagde en verweerder in voorschr. cas ter andere zyde, zoo omtrend den aard en natuur der zake in zig zelfs, als omtrend de omstandigheeden van dien in 't bezonder, aan UwHoogEdelheedens is voorgekomen, en waarom UwHoogEdelheedens dan ook by gemelde resolutie aan ons geliefden te injungeeren, omme reeden en reekenschap van 't voorschr. ons gewijsde aan UwHoogEdelheedens te geven.

Hoezeer, Hoog Edele Groot Agtb. Heeren, gemelde Uw Hoog Edelheedens resolutie in den eersten opslag ons heeft gefrappeert — te meer, daer er niemand, voor zooveel ons bewust is, over voorschr. onze sententie by Uw HoogEdelheedens zig heeft geaddresseert, want de advocaat-fiscaal heeft ons onder verscheide protestatiën verzeekerd, dat zulks door hem niet was geschied, en vanwegens Van Lingen kunnen wij zulks nog te minder vermoeden — zouden wy niet gemankeert hebben, om aan hoogstgemelde Uw Hoog Edelheedens zeer gedeneerde[1]) ordres direct en zonder uitstel te voldoen, en aan Uw Hoog Edelheedens met de uitterste eerbied voor te dragen de reedenen, die ons bewoogen hebben in gem. zake zoodanig te vonnissen, als wy by onse sententie, op den 24 Juli jongstleden gepronuncieerd, hebben gedaan. Dan, het zy ons gepermitteerd, aan Uw Hoog Edelheedens kortelijk en eerbiediglijk te doen remarqueeren, dat wy voor het teegenwoordige buiten staat zijn, om alsnog aan UwHoogEdelheedens hoogstgeëerde ordres te obtempareeren, vermits het den advocaat-fiscaal r.o. nog vrystaat, hetzy uit eige beweeging, hetsy zelfs op authorisatie van UwHoogEdelheedens, van gemelde onze sententie te komen in revisie; en zulcx gebeurende,

[1]) Misschien een verschrijving voor: gevenereerde of gedefereerde....

zouden wy, die ipso jure en uit kragte van ons ampt wederom in gemelde zake regters moeten zijn in revisie, door 't ontydig uitten van de redenen van ons gewijsde, zoowel aan ons als aan partyen litiganten merkelijk praejudicie geeven, en ons gansch buiten ons geheel stellen, vermits er naderhand door den een of ander niet oneigen zoude kunnen worden gesustineert, dat we door 't bekend maken van onse rationes decidendi niet langer als onpartydige regters zouden kunnen worden aangemerkt, en wy ons dus buiten staat gesteld hadden, om regters in revisie te kunnen zijn.

Wy zouden ons hieromtrent niet breed behoeven uit te wyden, of Uw HoogEdelheedens attentie met een hope regtsgeleerdheid te fatigueeren, alzoo we vertrouwen, dat het aan ieder, laat staan aan Uw HoogEdelheedens, overbekent is, dat een regter door 't geeven van reedenen van zyne gewijsde, hetzelve in allen deele tragt te justificeeren, en dus toond daarby te willen persisteeren, daar anderzints elk en een ieder regter in revisie de vryheid behout, om van zijn sentiment af te mogen gaan, ja, zelfs verpligt is, om met aflegging van alle vooroordeel, zelfs van zijn bevoorens gegeven advies, de redenen ten processe hinc inde geallegeert, andermaal te overwegen, en alsdan na rype deliberatie zijn gevoelen te veranderen, naar mate hy, by nader examinatie der zaake, ander of beeter ligt heeft gekreegen; ja, hetwelk zelfs in Holland zoo verre gaat, dat alle de leeden van de Hoge Raade aldaar, wanneer er van een sententie, door hun geweezen, word gereviseerdt, alvoorens tot nadere examen van de zaak in revisie over te gaan, met solemneelen eede moeten zweeren, dat ze in dezelve zake zullen wyzen, even of dezelve bevoorens nooit meer voor hun was gebragt of door hun daarinne gevonnist.

Wy zouden ons derhalven, HoogEdel Groot Agtb. Heere en Wel Edele Heeren, aan een voor ons zeer laesive recusatie van een van partyen kunnen blootstellen, wanneer we alsnu redenen van de voorschr. onze sententie aan Uw HoogEdelheedens kwamen te geeven, zoo lange er door den advocaat-fiscaal r. o. van het middel van revisie in deeze niet is gerenuncieert.

Wy willen gaarne bekennen, HoogEdele Grootagtb. Heer en Heeren, dat het anders zouden kunnen werden opgenomen, onze consideratiën en de reedenen, die ons tot zoodanig te vonnissen hebben gepermoveert, op te geven aan Uw HoogEdelheedens, als onze souverainen, die dezelve redenen van ons tot hunne elucidatie en geruststelling kunnen vorderen [1]), als wel aan particuliere perzoonen over

[1]) Sic !

hunne zaaken te adviseeren, maar 't is ook teffens zeker, dat, zoolang 'er nog een ordinair middel overblijft, om een sententie van ons veranderd of gecorrigeert te krygen, bezondere perzoonen door dien weg hunnen oogmerk menigmaal bereiken, en door omweegen zouden kunnen tragten van de sentimenten van den raad geïnformeert te worden en zig daarna reguleeren, en de zaak vervolgens in revisie komende, zouden Uw HoogEdelheedens mogelijk zelfs in een begrip kunnen vallen, dat wy door het opgeeven van onze rationes decidendi ons buiten staat gesteld hadden, om daar andermaal over te jugeeren, en dat wy dus daarinne behooren te worden geëxcuseert.

Wy betuigen dus met alle eerbied, HoogEd. Grootagtb. Heere en WelEd. Heeren, dat wanneer ons een voldoende blijk vanwegens den advocaat-fiscaal r. o. zal zijn geëxhibeert, of wel door hem tot onzen genoegen gedeclareert, dat hy van middel van revisie in deze zaak nimmer gebruik zal maken, maar daarvan op 't kragtigste komt te renuncieeren, en Uw HoogEdelheedens vervolgens na die gedane renunciatie nader reedenen en reekenschap van ons gewijsde in de voorschr. zake van den advocaat-fiscaal r. o. en Wolphert Johan van Lingen zullen gelieven te requireeren, wy direct aan Uw HoogEdelheedens hoogstgeëerde ordres zullen voldoen, en aan Uw HoogEdelheedens voordragen de reedenen, die ons tot het slaan van zoodanig een sententie hebben gepersuadeerd, en welk wy vertrouwen alsdan by Uw HoogEdelheedens bevonden te zullen worden niet onbestaanbaar met de gronden van regt en billijkheid, maar waardoor ook Uw HoogEdelheedens voorgekomen surprise volkomen zal avanesceeren.

Inmiddels, etc."

Den 3den September bracht Gouverneur-Generaal Van der Parra dit geschrift in Rade van Indië in bespreking, en na deliberatie werd besloten „zig met die remonstratie wel in zooverre voldaan te houden, dog teffens aan den gemelden raade te verklaaren, dat deeze regeering in het vervolg geen diergelijk renvoi, als in de voorschreeven sententie met opzicht tot de civile actie, die met de crimineele gelykelijk geinstitueerd zijnde, ook simul et semel had moeten worden gedecideerd, heeft plaatsgehad; en voorts niet alleen den voornoemden advocaat-fiscaal, Mr. H. A. Lokman, te gelasten om van de gemelde sententie, voor zooverre die de crimineele actie betreft [1]), te komen in revisie, maar ook intusschen alle de papieren, concerneerende de

[1]) De vlucht van Ternate vormde een delict.

civile actie, over de tekortkoming van voornoemden W. J. van Lingen op zyne gehad hebbende administratie als hoofdadministrateur te Ternaten en als praesident van Weesmeesteren aldaar, van den gemelden rade op te eischen, en te stellen in handen van den visitateur en [den] boekhouder-generaal, A. H. Dormieux en J. A. Meyer, ten einde deselven, nadat door hun alles nauwkeurig onderzogt en aan deeze regeering berigt zal weezen, hoedaanig eigenlijk met de gedagte tekortkoming gelegen zy, en waarin dezelve bestaa, ook haaren waaren oorsprongk, indien deeze regeering dan zulks nader mogte goedvinden, afgelangd[1]) te worden aan den meergenoemden advocaat-fiscaal, om voor den gemelden Raad van Justitie rauwelijks zoodanige actie te institueeren, als hy tot schadeloosstelling èn van de Compagnie èn van de Weeskamer vermeenen zal te behooren."

De Raad van Justitie beantwoordde den eisch tot uitlevering der papieren met den volgenden brief van 25 September: :

„Aan Zijn HoogEdelheid etc.

Wy hebben nader ontfangen een extract uit de notulen van het geresolveerde in Raade van Indiën op den 3en deezer, behelsende dat Uw HoogEdelheedens hadden goedgevonden en verstaan, onse by berigt van den 26 Augustus jongstleeden voorgedrage belangens — waarom vooralsnog en soo lange het ordinaire middel van revisie nog open was, aan Uw HoogEdelheedens requisit, vervat by besluit van den 30en July dezes jaars en daerby geinjungeerde ordres tot het geeven van reeden en reekenschap van ons gewijsde in de zaake van den advocaat-fiscael, Mr. Hendrik Adriaan Lokman, ratione officii impetrant van mandament .... op ende jegens Wolphert Johannes van Lingen .... door ons niet konde worden voldaan — in soo verre wel voor voldoende aan te neemen, dog teffens aan ons te verklaaren, dat Uw HoogEdelheedens in 't vervolg geene diergelyke renvoyen, als in voorschr. onse sententie omtrent de in den processe voorkomende civile actie plaats gehad soude hebben, meer verwagten souden, met verdere ordre aan den advocaat-fiscaal,

1o. omme in sooverre soude concerneeren de crimineele actie, teegens meergemelde onse sententie te komen in revisie, en

2o. om alle de papieren, concerneerende de evengemelde civile actie, of de tekortkomingen, door den dikwerf gemelden Van Lingen op zyne gehad hebbende administratie als hoofdadministrateur te

[1]) Afgegeven.

Ternaten en als praesident van Weesmeesteren aldaar, van onsen Raad op te eysschen.

Het is ons, HoogEdele, GrootAgtbaare Heere en WelEdelGestrenge Heeren ! aan de eene kant niet onaangenaam geweest, uit gemelt Uw HoogEdelheedens besluit te hebben mogen zien, dat de reedenen, by ons voorig berigt van den 26en Augustus jongstleden .... by Uw HoogEdelheedens voor voldoende waaren aangenoomen, dog aan de andere kant heeft het ons daarentegen eenigermaeten gesurpreneert, dat Uw HoogEdelheedens in een begrip waaren gevallen, alsof wy by gemelt ons arrest de zaak in questi gesplitst, het crimineele van het civile gesepareert, het crimineele afgedaan, en het civile of de gepretendeerde tekortkoming aan UwHoogEdelheedens gerenvoyeert hadden, en dat zulx ook de reedenen waaren, waarom Uw HoogEdelheedens aan den advocaat-fiscaal hadden gedemandeert, om alleen van de crimineele actie te komen in revisie, en met opsigte tot de civile actie, de stukken by Uw HoogEdelheedens over te brengen.

Wy hebben dan deeze geëerde ordre in een serieuse overweeging genoomen en na rype deliberatie bevonden daarjeegens te obsteeren verscheidene poincten van bezwaar, aan Uw HoogEdelheedens in alle eerbied onder het oog te brengen; invoegen, HoogEdele Grootagtb. Heere en WelEdele Gestrenge Heeren ! wy de vryheid gebruiken te doen by deeze, met Uw HoogEdelheedens op het alderootmoedigste te verzoeken, van grootgunstig te willen remarqueeren:

dat wy, nòg ten dage der besoigne over de quaestieuse proces, nòg nimmer naderhant, van begrip zijn geweest — en zulks kan ook, onder welduiding, uit onse sententie in die zaak in geenen deele worden afgeleid — om de pretense tekortkoming van de daaruit geformeerde ontrouwe behandeling en daaruit quasi genootzaakte ontwyking uit het arrest, te separeeren. Want by ons in aanschouw genomen zijnde:

1o. dat de advocaat-fiscaal by zynen eisch en daaragter genomene conclusie, de pretense tekortkominge of de civile fiscaalsactie, mitsgaders de daaruit gesustineerde crimineele actie, niet separaat of ieder afzonderlijk had geïnstitueert, maar dat hy de middelen en positieven, daartoe geëmployeert, onder en door den anderen ingerigt, ja genoegsaam woordelijk nageschreeven had, overeenkomstig het bedeelde door het ministerium van Ternaten, en de daarop door den verweerder, Van Lingen, gedaane verantwoording en verleende responsive;

2o. dat gem. advocaat-fiscaal op accusatie van het voorschr. ministerium van Ternaten hem, Van Lingen, had aangeklaegt

a, als een dienaar, die zig injurieus en disobedient teegen zijn overigheit zoude hebben gedragen, en daarom in arrest zoude zijn gezet geworden;

b, als een dienaar, die eenige gelden op zijn gehad hebbende administratie zoude zijn tekort gekoomen;

c, als een dienaar, die door zijn trouweloose handelingen deeze tekortkoomingen zoude hebben te weeg gebragt, en eindelijk

d, als een dienaar, die daarom uit zijn arrest gevlugt zoude weezen;

3o. dat op die aanklagten gemelde advocaat-fiscael zyne conclusie gefondeert en gecontendeert hadde

A, tot betaaling, *niet* van die penningen, die hy de Compagnie en de Weeskamer te Ternaten trouwelooselijk zoude hebben ontvreemd; neen, maar alleen tot die van de Compagnie, als declareerende by de middelen van zynen eisch, dat die van de Weeskamer door Van Lingen reets voldaan waren, en

B, tot deportatie, inhabil-verklaring, verzending naar Nederland, etc.

Zoo kon uit deezen eisch en conclusie geene de minste separatie ge-elicieert, of wel iets anders afgeleid worden, dan dat de aanlegger het tweede lid van zyne conclusie van eisch, op het eerste lid — namentlijk de pretense ontrouwe behandelinge en daarop gevolgde ontwyking uit zijn arrest — heeft gefundeert.

Wy zouden, HoogEdele Groot Agtb. Heere en WelEdele Gestrenge Heeren, ook zoodaenigen separatie in allen gevallen niet hebben kunnen nog moogen doen, want de geëischte straffe, gefundeert wordende op eene tekortkoominge, zoo moet die tekortkoominge per se niet alleen eerst evident ten regten genoegdoende worden aangetoont, maer daarenboven, nadat zulx geschiet was, ook nog beweezen worden, dat in die tekortkominge een ontrouwe behandeling lag opgesloten, en dat de gedaagde daarom uit zijn arrest geweeken was.

Wy hebben diendvolgens, HoogEdele Groot Agtb. Heere en WelEdeleGestr. Heeren, by onse sententie niet separatelijk de crimineele actie ontzegt, en den advocaat-fiscael met de civile fiscaalsactie — of de pretense tekortkoming — aan Uw HoogEdelhedens gerenvoyeert, want zulx zoude niet alleen de absurditeit zelver weezen, maar wy zouden ook, in zommigen opzigte, door zoodaenig een renvoi zelfs aan onse regten en praerogativen, door de Heeren Majores met relatie tot de administratie van de Justitie aan ons gegeven, tekort doen, en ons en onse successeuren in der tijd in derzelver jurisdictie en

authoriteit niet weinig benadeelen, maar de civile fiscaalsactie of praetense tekortkoominge niet gefundeert vindende, hebben wy in het geheel op de daaruit getrokke crimineele actie, als van zelfer door het eerste komende te vervallen, geenen reflexie geslaagen, veel minder nog daarover separaat gejugeert; en wy hebben ter zaake van deeze ongefundeertheit eenlijk verklaart, den officier in zynen eisch en conclusie te weezen niet ontfangkelijk, en op dat fundament den aangeklaagden ook geabsolveert van de instantie, waardoor dezelve gevolgelijk dan ook weeder in zijn geheel moest gesteld worden, even of er nooit diergelijk proces tegens hem, Van Lingen, was geëntameert, gelijk dan ook de overige leeden van onse sententie, als in de verklaring van courshouding van gage, kostgeld en emolumenten, de opheffing van de sequestratie op Ternaten, de ontslaging van het hem onder borgtocht opgelegde huisarrest alhier, alleen gevolgen zijn van de voorgemelde herstelling.

Wat nu betreft de clausule van onse sententie, namentlijk dat, onvermindert al het voorgaande, Van Lingen nogtans subject blijft eene verantwoording weegens zyne gehad hebbende administratie, daar en soodaanig Uw HoogEdelheedens zullen gelieven goed te vinden, zoo betuigen wy, HoogEdele Groot Agtb. Heere en WelEdele Gestr. Heeren, dat — behoudens allen schuldigen eerbied voor de desweegens aan ons gedaane recommandatie — zulx niet geschiet is met eenig het minste oogmerk van renvoy, maar wel om daermeede aan de eene kant te prevenieeren alle verkeerde begrippen, die somwylen door den aanklaager of verweerder uit onse sententie zouden geformeert konnen worden, en aan de andere kant om ons — ingevolge van de verhaalde recommandatie van de HoogEdele Groot Agtb. Heeren Majores, van ons niet te ingereeren[1]) in zaaken, die tot de politie haar betrekking hebben — niet aan te trecken de cognitie over affaires, dewelke als deze — namentlijk de verantwoording eener gehad hebbende hoofdadministratie — die door de absolutie van de instantie, salvo meliori, weeder in sijn geheel gesteld, en gevolgelijk direct wederom gehoorende is tot de politicque regeering, ten minsten soo lang als uit het ondersoek omtrent die verantwoording geene crimineele actie gesupponeerdt wordt.

Deeze remarques, HoogEdele Groot Agtb. Heere en Weledele Gestr. Heeren, sijn het, die ons verpligt hebben Uw HoogEdelheedens in alle eerbied by deese te verklaaren, dat, dewijl uit al hetgeen voor-

---

[1]) Als rechters opdringen.

schreven is komt te consteeren, dat er geene civile fiscaalsactie weegens tekortkoming, en eene crimineele dito afzonderlijk is geïnstitueert, en nog veel minder door ons over dusdanige 2 actiën separaat is gesententieert, wy derhalven met geene de minste mogelijkheid — hoe gaarne wy daartoe andersints in deese geneegen souden weezen — aan Uw HoogEdelheedens requisit tot afgave aan Uw HoogEdelheedens van de papieren, concerneerende die gesustineerde civile actie, konnen voldoen, en dat, ofschoon men al door de ligting uit het proces van eenige positieven en stukken, concerneerende de pretense tekortkominge, deese, Uw HoogEdelheedens hooggeëerde beveelen, moogelijk soude willen maken, alsdan de geordonneerde revisie van de crimineele actie, die — quod bene notandum — als gesegt is, nog eerst uit eene bewezene ontrouwe behandeling omtrent eene nog maar pretense tekortkoominge moet geboren worden, evenwel nog geen plaats kan vinden, omdat na luid van alle generaale regten en particuliere instructiën, het proces gerevideert moet worden soodanig als het is geweest ten tyde daarover door ons is gejugeert, en dat juist sonder dat wetten of regten permitteeren, dat 'er eenige stukken of bewyzen bygevoegt, veel minder nog eenige derzelve daar uitgeligt worden, en hetwelk ook conform is aan de kragt van het woord révisie zelve.

Wy vertrouwen dan, HoogEdele Groot Agtb. Heere en WelEdele Gestr. Heeren, dat de voorschr. onse redenen van beswaar tegens de voormelde, by Uw HoogEdelheedens resolutie van den 3en deezer geordonneerde revisie, en de voorschr. overgave van eenige stukken, by Uw HoogEdelheedens voor voldoende zullen worden aangenomen, en dat Uw HoogEdelheedens in conformité van deselve daarin zoodaanig redres zullen gelieven te maaken, als Uw HoogEdelheedens naar derzelver hoogwijs en verligt oordeel zullen goedvinden te behooren.

Hiermeede. . . . etc."

Bovenstaand schrijven werd behandeld in de vergadering der Hooge Regeering van 1 November daaraan volgende. Bij haar conclusie ging nu de vergadering in zooverre over stag, dat zij de opdracht aan den fiskaal, tot het komen in revisie van het crimineele gedeelte, introk. Zij persisteerde echter bij haar eisch tot uitlevering van al de op het proces betrekking hebbende stukken, omdat zij zichzelf een volledig oordeel over de zaak wilde vormen. Wij laten die conclusie volgen, uit het slot van welke blijkt, dat de latere Gouver-

neur-Generaal Reinier de Klerk het niet met zijn medeleden eens was, en inmenging van de regeering ongeoorloofd achtte.

„.... zoo is goedgevonden en verstaan, den advocaat-fiscaal van Indië, Mr. Hendrik Adriaan Lokman, te gelasten, om tot nadere ordre deeser Regeeringe te surseeren [1]) de prosecutie der instantie tot het komen in revisie van de meergemelde sententie, de crimineele actie betreffende, en intusschen van den Raad van Justitie op te eischen alle de stukken van het voorschreven proces, zooals deselve voor die regtbank gediend hebben, om by deese Regeering geresumeerd zijnde, zig daarover nader en zoodanig te verklaaren, als deselve oordeelen zal te behooren.

Hebbende daarentegen den heer Raat-ordinair De Klerk gedeclareerd van advies te zijn, met versoek van aanteekening, dat men het officie fiscaal alsnog diende te injungeeren, om van de sententie te komen in revisie, op fundament van der Heeren Majores successive aan deeze Regeering verleende beveelen, om alle sententiën of uitspraaken van den Raad van Justitie behoorlijk effect te laaten sorteeren of executeeren, zonder den cours der Justitie eenigermate te stremmen of te verhinderen, onverminder dat de geweezen secunde van Ternaten, Van Lingen, zig alsnog zal moeten verantwoorden aan deeze Regeering, over de niet in regten beweezen tekortkoming op de hoofdadministratie ten gemelden Gouvernemente, als hebbende Hunne Agtb., naar Zijn Ed's opinie, dat point overgelaten aan deeze Regeering."

Ook aan dezen herhaalden eisch tot uitlevering der stukken weigerde de Raad van Justitie te voldoen. Ondanks de met den tijdgeest strokende uiterst hoffelijke vormen van het nieuwe protestschrift, dat de Raad den 14en November bij de regeering indiende, spreekt daaruit thans toch een zekere geraaktheid over het drijven der regeering. Tevens werd nu geprotesteerd tegen het feit, dat de regeering haar bevelen aan den Raad van Justitie niet onder couvert, maar open en bloot deed toekomen, wat men in strijd achtte met de waardigheid der justitie. Het geschrift luidt als volgt:

„Aan Zijn HoogEdelheit, etc., etc.

Wy hebben op den 9en November deezes jaars de eere gehad te ontfangen UwerHoogEdelh[t]. seer gerespecteerde dispositie, den eersten bevoirens genomen op zeeker onder dato den 25en September

[1]) Versta: surcheeren.

jongstl. vanweegen onzen Raede aan UwHoogEdelheedens overgegeeven remonstrantie off bezwaar, waaromme wy aan UwHoogEdelheedens vroeger besluit van den 3en der gemelde maand September niet konden voldoen.

Wy hebben uit gemelde dispositie, die ons geheel simpel en maar alleen by een extract uit de notulen van het geresolveerde in Raade van Indië is ter handen gesteld, gesien, dat UwHoogEdelheedens — sonder eenig besluit op voorschr. onse remonstrantie te neemen, off, sulx soo synde, dan hetselve ons deelagtig te maaken — onder anderen hebben gelieven goed te vinden, van ons op te eisschen het voor onsen Raade hangende proces, door het officio fiscaal g'entameert tegens den opperkoopman en geweesen secunde van Ternaaten, met name Wolphert Johannes van Lingen.

Hoezeer, HoogEdele GrootAgtb. Heere en WelEdeleGestr. Heeren, wy g'inclineerd sijn, omme eens een einde aan deeze zaak toe te brengen, off aan UwHoogEdelheedens g'eerde beveelen te voldoen, ten einden zorgvuldig ons te abstineeren van alle hetgeenen gedagt soude konnen worden eenige verhindering te geeven aan de deliberatiën van UwHoogEdelheedens, hoeseer, seggen wy, onse genegentheid daarheenen is strekkende, soo vinden wy ons egter tot ons innerlijk leedweesen thans voor de derde maale in deeze voor de Justitie ongelukkige affaire weder genecessiteerdt, Uw HoogEdelheedens ons onvermoogen met betrekking tot de afgaave aan UwHoogEdelheedens van het geciteerde proces, soo kort doenlijk, dog niet min eerbiedigliјk, by deese voor te draagen.

UwHoogEdelhedens gelieven dan tot justificatie van ons betuigde onvermogen geïnformeert te weesen, dat ter voldoening aan het voornoemde geëerde requisit, ons, zoowel als by onse 2 vorige remonstrantiën, in datis den 26 Augustus en 25 September deeses jaars in deese zaak aan UwHoogEdelheedens overgegeeven, niet alleen obsteert de ordinaire weg van Justitie, namentlijk de revisie, dewelke voor parthyen litiganten, soowel het officio fiscaal, als den geciteerden Van Lingen, nog open is, en dat soo lange door haar daarvan niet geheel en al gerenuncieerd, off ons arrest, in den quaestieusen processe geweesen, by parthyen hinc inde gehomologeert geworden is, de overgaave van een soodaanig voor ons hangend proces — het sy met alle eerbied gesegt — van ons niet wel gevoegelijk gevergd kan worden sonder een off beide de parthyen in hun regt grootelijks te benadeelen, en ons in onse judicatuure eene verkorting toe te brengen, die, buiten nog veel andere onaangenaamheeden in ons regterampt, ons ten

eenenmaalen buiten staat souden stellen, om na dato weeder over die zaak in revisie te jugeeren, maar dat ook daar te booven door deese opeyssching van het proces thans vry meerder van ons gevordert werd, dan doen wy maar eenvoudig door Uw HoogEdelheedens geordonneert wierden, reedenen en reekenschap te geeven van voormelde ons in den quaestieusen processe geslaage arrest.

Want Uw HoogEdelheedens gelieven grootgunstig te considereeren, dat het gewigt der reedenen, dat ons by onse eerste remonstrantie bewoogen heeft Uw HoogEdelheedens eerbiedig te verzoeken, van ons van deese reeden- en reekenschapgeving te excuseeren, en dat ten principaalen hierin bestaan heeft, dat, soo byaldien wy onse rationes decidendi bekend maakten vóórdat ons arrest was gegaan in kragt van gewijsde, off dat van de revisie gerenuncieert was, wy aan parthyen litiganten een groot nadeel, en aan onse jurisdictie eene merkelyke verkorting souden toebrengen, alsnog hetzelfde is, ja, dat het niet alleen niets verandert, maer ter contrarie merkelijk vermeerdert is, dewijl 'er door het officio fiscaal — men mag het doopen soo als men wil — reeds een begin is gemaakt van een zoort van revisie, off laeten wy liever seggen, door hem ter secretarie van onzen Raade is gedaan aanteekening houden dat hy — N.B. — by ons quaestieusen arrest gegriefd was, en — quod bene notandum — daarom niet uit eygen motieven, **maar op ordre van de Hooge Indiasche Regeering** van meening was van dat gewijsde, voor soo verre de — praetense — crimineele actie concerneerende, te komen in revisie.

Wy kunnen, HoogEdele Groot Agtb. Heere en WelEdele Gestr. Heeren! — het sy met de uitterste eerbied gesegt — niet ontveinsen, dat het ons, na eene serieuse overweeging van dit en al het voorgaande, merkelijk heeft gefrappeert, thans, daar onse eerste remonstrantie by Uw HoogEdelheedens voor voldoende is aangenoomen en wy Uw HoogEdelheedens soo eerbiedig als plegtiglijk by de tweede hebben verseekert, dat geene splissing van eene civile en crimineele actie by ons in aanmerking is gekoomen, veel min plaats gevonden hadde, te moeten ondervinden, dat daarop, soo het schijnt, geen reguard geslagen is, maar Uw HoogEdelheedens inteegendeel een nog vry harder en voor ons grievender middel, nempe de opeisching van het gantsche proces, hebben gelieven te arresteeren. Het extract uit voorm. notul meld ons niet, off deese Uw HoogEdelheedens dispositie gefondeert en genomen is op eenige doleantiën van een van parthyen litiganten, dan wel off Uw HoogEdelheedens daartoe met off sonder eenig advies van den advocaet-fiscaal, dan wel om bysondere reedenen

en motieven hebben gelieven over te gaan, en dus sal den Raad — in deese niet anders dan by gissing kunnende handelen van die reedenen en motieven, die Uw HoogEdelheedens tot de quaestieuse opeyssing van het proces bewoogen hebben — haar derweegens in geene discussie inlaaten, maer Uw HoogEdelheedens omtrent de quaestieuse dispositie (maar) alleen nog met de uitterste reverentie voordragen, dat, na een rype deliberatie en lange hierover gehouden communicatie ter zaake van alle het voorenstaande, de voorschr. opeyssching in deese ons niet anders is te voore gekoomen dan als een zaak van evocatie; want als Uw HoogEdelheedens het proces van ons erlangen, en gerevideert dan wel g'examineert off doen revideeren en examineeren hebben, kan hetselve niet wel met eenige mogelijkheid by ons weeder overgebragt en in revisie daarover gejugeert worden, soodat, als wy het proces overgeeven, het per se volgt, dat wy ophouden langer regters in die zaak te weezen, en wat soude dit in effecte anders zijn dan eene evocatie en eene aftrecking van de quaestieuse zaak van onse regtbank?

Wy sullen alhier niet in het breede verhandelen, hoedaanig dit vehement en extraordinair middel, off liever misbruik, by den souverain althoos is gemenageert, en nimmermeer gepractiseerd, dan wanneer daarover in den Landen ontstont off merkelijk te vreesen was een algemeene onrust en onvreede, off iets dat met de regten van den Landen niet bestaan zoude moogen, dewijl sulx te overbekend is, en alomme geleerd word, in allen gevallen dan nog maar alleen door den absoluten souverain — N.B. — met de uitterste gematigtheid en voorsigtigheid te werk gesteld kan worden.

Boven en behalven dat, soo hebben de Hooge Edele Groot Agtb. Heeren Majores by missive van dato den 21 July 1707, aan Uw HoogEdelheedens gerigt, en aan onsen Raade door Hoogstderzelve by besloote missive den 7 November 1707 direct ter onser narigt en observantie toegesonden [1]), sig over dit poinct soo ampel verklaard, dat wy ons daartoe in deese op het alderootmoedigste konnen en, ter vermyding van alle wijdloopigheid, moeten refereeren, mitsgaders dat, op fondament van dien en al het voorig verhandelde, den Raad Uw HoogEdelheedens seer nedrig smeekt van deselve niet kwalijk te duiden, dat sy in deese alweeder komt te verklaren, dat in de noodzaekelijkheid is gebragt, omme **soo lange de voorschr. Uw Hoog Edelheedens ge'eerde dispositie te moeten declineeren,** totdat het

[1]) Zie het eerste deel dezer Bijdragen, hiervóór blz. 70.

quaestieuse arrest van onsen Raade in kragt van gewijsden gegaan, off van de voor parthyen hinc inde nog oopenstaande revisie sal weesen gerenuncieert; waarby wy voegen onse heilige versekering, dat, soodra ons ten genoegen en regtens sal sijn gebleeken, dat de weg van revisie voor parthyen hinc inde, hetsy door renunciatie als anders, geslooten is, wy immediaet aan voorschr. dispositie sullen optempereeren, en dat met rheede en conform onse pligt, omdat wy in geval van 't laatste dan eerst gedefungeert soude hebben, en dus ophouden langer regters in dat proces te weesen.

Wy zouden, HoogEdele Groot Agtb. Heer en WelEdele Gestrenge Heeren! hiermeede konnen besluiten, was het niet, dat wy ons almeede in de noodtsakelijkheit vonden gebragt, Uw HoogEdelheedens met alle submissie voor te draagen, hoe allezints smertelijk en gevoelig het ons treft, dat niet alleen ons ten eenenmaalen worden onthouden de middelen en reedenen, waarop de voorschr. dispositie door Uw HoogEdelheedens genoomen is, maar ook de wyze, op dewelke Uw HoogEdelheedens gerespecteerde besluiten — eenige ordre als anders ten onsen opsigten koomende te includeeren — aan onsen Raade worden overgegeeven, dewijl wy, die het opperste gerigtshoff en het hoogste collegie van justitie, dat by arrest wijst, in deesen landen uitmaaken, in dat stuk veel minder getracteert en behandeld worden, dan de alderminste regtbank in Nederland, aan dewelke geene papieren hoegenaamd, komende van hoogere collegiën off van den Staeten van den Landen, anders dan beslooten worden afgegeeven, daar integendeel ons alhier alle de notulen en besluiten van UwHoog Edelheedens open worden ter handen gestelt, waardoor deselve, door deese en geene handen komende te passeeren, daarover gemaakt worden soodaanige remarques, als een yder na sijn phantasie en manier van denken goedvindt, hetwelk voor de Justitie gantsch disrespectueus is, doordien desselfs administratie daardoor de beoordeeling van een yder vooraff moet ondergaan. Waaromme wy by deese almeede eerbiedigst versoeken, dat het Uw HoogEdelheedens grootgunstig behaage, met opsigt tot het toesenden van voorschr. Uw HoogEdelheedens besluiten soodaanig redres voor den aanstaande te arresteeren, als Uw HoogEdelheedens na deszelver hooge wijsheid het best en convenabelste tot maintien van het respect en de luister van de Justitie sullen oordeelen te behooren.

Hiermeede .... etc."

Nadat dit geschrift bij alle leden van de Hooge Regeering in rond-

lezing was geweest, legde Van der Parra in de vergadering van 24 December een door hem persoonlijk opgesteld antwoord over, waarmede de Raad zich grootendeels kon vereenigen. Hij sprak derhalve de volgende conclusie uit:

„dat men van de voorschr. resolutie van den 1 November niet behoeft af te wyken, nademaal de intentie deser regeeringe niet geweest is, nog ook is, zooals de meergemelde Raad schijnt te onderstellen of te begrypen, om het proces tegen voorn. Van Lingen te revideeren of te examineeren, dan wel te doen revideeren of examineeren, wanneer Hunne Agtb" vermeenen, dat dat proces niet weder tot dezelven zoude kunnen overgebragt en in revisie daarover gejugeerd worden, zoodat zy zouden ophouden daarover langer regters te zijn, maar hetselve integendeel eenlijk is gerequireerd ter resumptie, om vervolgens op de verzeekering van Hunne Agtb.", dat geene splitzing van eene civiele en crimineele actie bij Hunne Agtb." was in aanmerking gekoomen, veel min plaats hadt gevonden, hetwelk egter by deese regeering anders begreepen is, zig ten aanzien van de gesurcheerde revisie zoodaenig te verklaaren, of het officie fiscaal zoodaanige ordres te verleenen, als men voor het interest van de Compagnie, dat onmiddelijk in die zaak legt opgeslooten, mitsgaders tot conservatie van de goede ordre en noodige subordonnatie onder de dienaaren in de huishouding, zoude oordeelen noodig en dienstig te weesen, terwijl na de gemelde resumptie dat proces weder aan den gemelden Raade overhandigd wordende, hetselve immers in zijn geheel gelaten, en daardoor niet gesegd kan worden te wege gebragt te zijn eenige infractie in hetgeene der meergemelden Raade als regters is bevoolen en aanbetrouwd.

En eindelijk op het beklag van Hunne Agtb." over de manier, waarop de besluiten deezer Regeeringe aan deselve worden overgebragt, geremarqueerd zijnde, dat men by de presenten usantie, die van een vry langer tijd is onderhouden, zonder zulke speculatiën te ontmoeten, als nu worden gemoveerd, wel verder kan blyven continueeren, dewyle eene verandering in deselve niet volstrekt noodzaekelijk scheint te weesen.

Zoo is by meerderheid van stemmen goedgevonden en verstaan, by de voorschr. besluiten van den 22 October [1]) en 1 November laatstleeden persisteerende, zonder zig voor teegenwoordig uit te laaten

[1]) Het besluit van 22 October heeft betrekking op een ander geschil tusschen de regeering en den Raad van Justitie, waaromtrent nu gelijktijdig een beslissing genomen werd.

over eenige pointen van byzondere opmerking, ... voorts Hunner Agtb.* nog aan te beveelen de overleevering aan deese Regeering van het proces tusschen den advocaet-fiscaal en den gemelden geweesen secunde van Ternaaten, Wolphert Johannes van Lingen, ten einde na resumptie van hetzelve zig over de gesurcheerde revisie nader te verklaren, of den officier zoodaanige ordres te verleenen, als men voor het interest van de Compagnie, dat onmiddelijk daarin legt opgeslooten, mitsgaders tot conservatie van de goede ordre en subordinatie onder de dienaaren in de huishouding zal noodig en dienstig oordeelen".

Thans gaf de Raad van Justitie toe; hij besloot in zijn vergadering van 29 December 1771 de processtukken over te leveren, „edog in copia authenticq .... om reedenen dat den Raad zig niet heeft konnen of mogen verbeelden, dat Haar HoogEdelheedens met geciteerde opeissching het origineel hebben bedoeld". Dit nu deed een nieuw bezwaar rijzen, niet van juridischen, maar van praktisch huishoudelijken aard. De regeering had namelijk gelijktijdig ook van een ander geding de stukken opgeëischt, en de secretaris van den Raad van Justitie deelde nu mede, dat dit voor hem neerkwam op het copieeren en collationneeren van circa 3700 folio's schrift, waarvoor hij vier maanden noodig zou hebben. De regeering had evenwel medegedeeld, de stukken in Januari te willen hebben, om haar conclusie nog naar Nederland te kunnen schrijven. In zijn vergadering van 31 December bracht de Raad van Justitie dit bezwaar ter kennis van de regeering, welke den 3den Januari 1772 antwoordde, „dat deeze Regeering de authentique afschriften van de voorschr. processen zal verwagten, zoodra deselven zullen gecopieerd en in gereedheid gebragt weezen". Derhalve toog de secretaris aan den arbeid en begin April was hij gereed, waarop de regeering de stukken in handen stelde van den visitateur en den boekhouder-generaal, om haar van advies te dienen. Het „berigt" dezer deskundigen kwam ter sprake in de vergadering van den Raad van Indië op 26 Mei 1772, „en vervolgens nader gedelibereerd weesende, zoowel over het voorschreven proces en de daarop geslagen sententie, als over de stellingen en argumenten van den gemelden Raad by deszelfs ter gementioneerde resolutie van den 1 November geïnsereerd adres, zoo is, ofschoon daaruit ten klaarsten blijkt, dat by Hunne Agtb. weesenlijk eene separatie van de civile en criminele actie, die door den gemelden advocaat-fiscaal by de middelen van den eisch geïnstitueerd, en

waarop door hem ook geconcludeerd is, heeft plaats gevonden, aangesien Hunne Agtb., die anders, of indien de crimineele actie onafscheidelijk van de civile actie gehouden, en indien de eerste, gelijk Hunne Agtb. beweeren, uit de laatste geboren ware — dog hetwelk men niet kan toestemmen, dewijl meergemelde Van Lingen over weigering van dienst, violatie van zijn arrest en aufuge van zyne bescheiden naar eene andere plaats, crimineel actionabel geweest zoude zijn, al was hij niets op zyne administratie te kort gekomen — de civile actie, die Hunne Agtb. zeggen ongefundeerd te hebben gevonden, tegelijk en expresse met de crimineele actie hadden behooren te ontzeggen, integendeel by de gemelde sententie eenlijk de crimineele actie ontzegt, en de civile actie aan deeze Regeering gerenvoieerd hebben, waaruit ook vanzelfs volgd, dat de advocaatfiscaal van het gewijsde ten opsigte van de eerste buiten eenige relatie tot de laaste in revisie kan komen, gelijk hem by resolutie van den 3 September 1771 geïnjungeerd was.

Egter, uit aanmerking dat de Raad van Justitie by deszelfs voorschreven adres niet alleen te kennen geeft,

„dat Hunne Agtb. de civile fiscaalsactie of pretense tekortkoming „niet gefundeerd vindende, op de daaruit getrokken crimineele actie, „als vanzelve door het eerste komende te vervallen, in het geheel geen „reflexie geslagen, veel minder nog daarover gejugeerd hebben, en „dat zy ter zaake van deese ongefundeerdheid eenlijk verklaard heb„ben, den officier in zynen eisch en conclusie te weezen niet ont„vangkelijk, en op dat fundament den aangeklaagden ook geabsolveerd „van de instantie", maar daar tevens bijvoegd: „waardoor deselve „gevoegelijk dan ook weder in zijn geheel moest gesteld worden, *even „of er nooit diergelijk proces tegen hem, Van Lingen, was geënta„meerd"*, goedgevonden en verstaan, het geheele proces voorschreven, en de daarop gevolgde sententie, te houden alsof in deezen niets was gedaan of eenige finale sententie gewezen, mitsgaders overzulks, met intrekking van de aan den advocaat-fiscaal Mr. Hendrik Adriaan Lokman by de voorgemelde resolutie van den 3 September 1771 gegeven, dog by die van den 1 November gesurseerde ordre, om van de meergemelde sententie, voor zooverre die de crimineele actie betrof, in revisie te komen, tans hem te demandeeren om voor den Raad van Justitie deeses casteels opnieuw, dog separatelijk, zoo ten aanzien van de gemoveerde crimineele, als van de civile actie, rauwelijks te procedeeren tegen den geweezen secunde van Ternaten, Wolphert Johannes van Lingen, of tegen hem zijn ampt en pligt te betragten,

zoodanig als hy, officier, zoo tot conservatie van de goede ordre en subordonnantie onder de dienaaren in de huishouding, als tot schadeloosstelling van de Compagnie zal vinden te behooren.

En is voorts verstaan, van deze dispositie aan den welgemelden Raade kennis te geeven by extract uit de notulen.

Hebbende den heer Raad-ordinair De Klerk verklaard, dat, alschoon Zijn Ed. zig met het besluit van heden wel kon conformeeren, egter in zooverre persisteerde by Zijn Ed's advijs van den 1 November des voorledenen jaars, dat het officie fiscaal diende geïnjungeerd te worden, om wegens de tekortkoming van den geweezen hoofdadministrateur Van Lingen, tegen hem of zyne in Ternaten bescheiden borgen voort te procedeeren".

Zoo begon dan het geding tegen Van Lingen opnieuw, maar thans gesplitst in een crimineele en een civiele actie. Lokman begon met de eerste, doch hij overleed tijdens de behandeling, waarna zijn functie werd overgedragen aan den waterfiskaal, Mr. Pieter Poelman. Den 10den Februari 1773, toen men eindelijk gevorderd was „tot op het termijn om te dienen van replicq", verscheen de gedaagde niet; een onderzoek wees uit, „dat hy daags bevorens in den nanagt tussen 1 en 3 uuren uit zijn huis was vermist, en ter zaake van zijn zwaare ziekte, gepaard met hevige ylende koortsen, niet anders gepresumeert konde worden, dan dat denselven in de rivier voor zijn deur verongelukt zoude weesen" [1]).

Toen deze waarschijnlijkheid tot zekerheid aangroeide, wendde Poelman zich bij geschrifte tot de regeering, en verklaarde, „dat door het verongelukken van den gedaagde alle verdere procedures-crimineel per se cesseeren, en de gesustineerde actie finaal geëxtingueert is". Wat de civiele actie betreft, bracht hij onder de aandacht der regeering, „dat, hoe naauwkeurig ook alles overdagt, hy, waterfiscaal, de zake van aard en van hoedanigheid bevind, dat regtens deselve niet sufficiënt genoeg is, om deese fiscaalsactie, met hoop van een voordeelig regterlijk eindoordeel, te re-entameeren, schoon extra-judicieel van een ander aanschijn". Waarom hij adviseerde, ook het civiele geding te laten rusten, doch politiek tegen den boedel Van Lingen en de door dezen ambtshalve gestelde borgen „te ageeren tot dedommagent der schade aan de Ed. Oostind. Compagnie". Bij resolutie van 23 Maart 1773 ging de regeering hier inderdaad toe over, nadat

[1]) Zie het uitvoerig verslag van Poelman in de resolutiën van G.-G. en Rade d.d. 23 Maart 1773.

het tekort was vastgesteld op 6444 rijksdaalders. Zij verklaarde allereerst, dat de 2000 rijksdaalders, na de vendutie van den boedel op Ternate aan de Weeskamer uitgekeerd, vermeerderd met 135 rijksdaalders rente, door Weesmeesteren ter beschikking van de Compagnie moesten worden gesteld, „dewijl aan de Comp. in dit geval het regt van preferentie toekomt". Verder nam zij het restant van den boedel, alsmede het restant van Van Lingen's gagerekening, tot zich, en belastte diens borgen met de resteerende 1006 rijksdaalders. Hiermede was de zaak voor de Ed. Compagnie afgedaan; een naklank beluisteren wij nog slechts in de missive van Heeren-XVII, de dato 11 April 1774, waarin deze de Indische regeering herinneren „aan de te meermaalen gedaane recommandatie, om naar vermogen den Raad [van Justitie] te mainctineeren by de authoriteyt en het aanzien, waarin dat gerechtshof door ons is gesteld.... vooral van Uwe zyde zorgvuldig te vermeyden al hetgeen tot eenig disrespect of minagting van dat college kan strekken".

V [1]).

Het is niet wel mogelijk, in een artikel van beperkten omvang een eenigszins volledig beeld te geven van de wijze, waarop bij de Compagnie de rechtspraak werd uitgeoefend op de buitenkantoren, en wel omdat dit niet overal op uniforme wijze geschiedde. Wij zullen in het volgende opstel slechts een overzicht kunnen geven; mogelijk is er later nog wel eens aanleiding, om op een of ander onderdeel wat dieper in te gaan.

Reeds in het eerste artikel van Both's instructie wordt hem opdracht gegeven, met den Raad van Indië alle andere „comptoiren en quartieren" te voorzien van colleges, „met maght en autoriteyt, om by deselve op de respective plaetsen reght, justitie en alle civiele saecken geadministreert en bedient te werden". En artikel 7 der instructie voor Coen van 1617 luidt: „Den gouverneur sal oock met syne presente raden alle forten, comptoiren ende schepen van de Comp. van behoirlycke officieren, collegiën ende raden voorsien, om overal goede ordre te houden, ende soowel in civile als criminele saecken, onder derselver particulier gebiet vallende, by absentie van den Gouverneur ende Raden van Indië, reght ende justitie te

[1]) Deze bijdrage kan een inleiding vormen tot hetgeen Prof. Van Kan behandelt op blz. 29 e.v. van zijn werk: Uit de Rechtsgeschiedenis der Compagnie.

administreren ....". Deze instructie van 1617 is, zooals reeds meermalen werd opgemerkt, tot het einde van de Compagnie de basis gebleven van alle volgende.

Overeenkomstig deze voorschriften treft men later in alle gouvernementen en directies, alsmede op een aantal voorname subalterne kantoren, dan ook rechtsprekende colleges aan, die den naam dragen van raden van justitie [1]). Zoodanige raden hebben bestaan op Ambon, Banda, Ternate (waaronder ook Gorontalo, Menado en de Sanggireilanden sorteerden), Tajoean of Formosa, Makassar, Timor (hier eerst sedert 1756), Semarang, Soerabaja, Bantam, Sumatra's Westkust (Padang), Malakka, Ceilon (Colombo, Gale en Jaffenapatnam), Cormandel (Palleacatte en Negapatnam), Bengalen, Malabar, Perzië (Gamron of Bender-Abbas), Suratte en Kaap de Goede Hoop. De over die plaatsen gestelde gouverneurs of commandeurs werden in het beleid van den handel, militaire zaken, verhouding tot de inheemschen etc. bijgestaan door een raad, welke den naam voerde van politieken raad, of raad van politie. In de eerste jaren traden die politieke raden zoo noodig tevens op als rechtsprekende colleges; in de instructies der opperhoofden werd hun opgedragen, met hun raden ook de justitie te administreeren, zoowel in civiel als crimineel. Het bekende rechtsgeding tegen de Engelschen op Ambon in 1623 is gevoerd door den gouverneur Van Speult met zijn raad [2]). Geleidelijk echter [3]) zijn op alle genoemde plaatsen afzonderlijke raden van justitie ingesteld, als regel uitsluitend bestaande uit dienaren der Compagnie, die bij voorkomende gelegenheid naast hun gewone burgerlijk of militair ambt, als leden van dien raad optraden. Hoewel aanvankelijk in zoodanigen raad van justitie dezelfde personen zitting hadden, die den politieken raad vormden, waren de bevoegdheden van beide colleges zooveel mogelijk gescheiden. Zoo moest een nieuw ter plaatse aankomend ambtenaar den eed afleggen ten overstaan van den raad van justitie; het formulier van dien eed, dat niet overal gelijk was, maar naar plaatselijke omstandigheden wisselde, werd vastgesteld door den politieken raad.

In crimineele zaken mocht een raad van justitie geen vonnis vellen

---

[1]) Ter onderscheiding zullen wij, evenals dit bij de Comp. geschiedde, den naam van het Bataviasche college met hoofdletters schrijven: Raad van Justitie, van die op de buitenkantoren zonder hoofdletters.

[2]) Dat de politieke raad aanvankelijk tevens raad van justitie was, blijkt o.m. ook uit artikel 45 der instructie voor de commissarissen-visitateurs der buitenkantoren, van 1626. Zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, blz. 201.

[3]) Een resolutie dienaangaande hebben wij nergens kunnen vinden.

met minder dan 7 stemmen; waren er ter plaatse niet voldoende geschikte ambtenaren aanwezig om dit quorum te bereiken, dan mocht ook wel aan een burger zitting worden gegeven, doch herhaaldelijk schrijft de regeering naar de buitenkantoren, dat dit alleen bij hooge uitzondering geoorloofd is. Een resolutie van 18 Februari 1721 bepaalt, dat op Banda nimmer perkeniers in den raad van justitie mogen worden opgenomen [1]).

Op den duur hebben Heeren-XVII evenals de regeering te Batavia het terecht wenschelijk geacht, het bestuur op de buitenkantoren steeds meer van de rechtspraak te scheiden; vooral het feit, dat de gouverneur, hoogste machthebber op de buitenkantoren, wien allen naar de oogen zagen, tevens voorzitter van den raad van justitie was, leidde dikwijls tot wantoestanden. Bij resolutie van 7 Augustus 1711 gelast de regeering den raden van justitie tot krachtig optreden, ook als de gouverneur bij een zaak betrokken is. Een resolutie van 28 April 1713 bepaalt, dat voortaan de secretaris van den politieken raad niet meer tevens secretaris van den raad van justitie mag zijn. En na het schandelijk optreden van den gouverneur Vuyst op Ceilon, die zich ook in judicis aan grof machtsmisbruik had schuldig gemaakt, bepaalden G. G. en Rade bij resolutie van 23 Juni 1732, dat de gouverneurs en directeuren der buitenkantoren geen voorzitter meer mochten zijn van den raad van justitie, maar dat overal de secunde persoon voortaan dien raad zou presideeren. Een uitzondering werd gemaakt voor Bantam en Java's Oostkust, omdat die meer nabij gelegen plaatsen onder voortdurende controle stonden van Batavia. In een brief van 23 Juli 1735 naar Ceilon ziet de regeering zich genoodzaakt, den politieken raad nog eens nadrukkelijk te gelasten, „haar niet dan by de uytterste noodsakelijkheyd te bemoeyen met saken, rakende de justitie".

Wij hebben er al eens op gewezen, dat Heeren-XVII in 1687 het ambt van fiskaal-independent op de buitenkantoren hebben ingesteld, „om alleen en immediatelijck te dependeren van de vergadering van de Seventhiene" [2]). Op Malakka, Bengalen, Cormandel, Ceilon, Suratte en de Kaap zijn zoodanige fiskaals in functie geweest. Daar hun verhouding tot de gouverneurs en directeuren herhaaldelijk tot wrijvingen aanleiding gaf, is dit instituut weer geleidelijk ingetrokken, en na 1720 komen in Indië geen independente fiskaals meer voor [3]).

---

[1]) Voor enkele bizondere colleges op Banda zie beneden.
[2]) Zie de eerste dezer bijdragen, blz. 69—70.
[3]) Wel aan de Kaap.

Evenals voorheen werd nu het fiskaalsambt weer vervuld door een der administratieve ambtenaren ter plaatse[1]).

Alle vonnissen van een raad van justitie moesten voor de executie worden geapprobeerd door den gouverneur of directeur; gold het een doodvonnis, dan moest de goedkeuring geschieden door den gouverneur met zijn raad. (resol. 19 Augustus 1709). Een resolutie van 23 November 1745 schrijft voor, dat, als de gouverneur zelf bij het rechtsgeding betrokken is, elke approbatie moet geschieden door den politieken raad. Kan de gewestelijke bestuurder zich met een vonnis niet vereenigen, hetzij om feitelijke of om formeele redenen, dan is het hem niet geoorloofd op grond daarvan den fiskaal op te dragen in appel te gaan, maar moet hij de uitvoering schorsen en zijn bezwaren, onder overlegging der stukken, bij de regeering inbrengen (resolutie 20 September 1737). Wel mogen de fiskaals „in cas van beswaernis" uit eigen beweging in appel komen; zij zijn zelfs verplicht dit te doen, als de delinquenten veroordeeld zijn „tot een straffe beneden de wet" (resolutie 19 Juni 1733). Zij, fiskaals, mogen evenwel geen appel meer aanteekenen, als het vonnis in twee sententiën uniform is geslagen, „ten ware sy de kosten uyt haar privè beurs wilden betalen" (resolutie 23 Augustus 1746).

Aan de residenten der kleinere kantoren, die niet tot een gouvernement of directie behoorden, maar rechtstreeks met Batavia correspondeerden, zooals Kanton, Timor (voor 1756, toen het een raad van justitie kreeg), Bima, Palembang, Djambi, Mauritius, Ajodja (Siam), Tuticorin etc. was met hun raad slechts een beperkte rechtsprekende macht toegestaan. Zij mochten kleine overtredingen hunner ondergeschikten, op grond van den Artikelbrief, berechten (z.g. domesticque of disciplinaire correctiën)[2]). Bij ernstige vergrijpen moesten zij den delinquent, na een voorloopig verhoor, naar het naastbij gelegen hoofdkantoor opzenden, met de stukken te zijnen laste. Soms echter kregen de residenten van zoodanige kantoren een bizondere instructie of machtiging, om met hun raad ook belangrijker zaken te berechten. Hoe ver hun rechtsprekende bevoegdheid dan ging, stond niet vast, maar werd voor elk kantoor door de regeering afzonderlijk bepaald. Zoo geeft zij bij resolutie van 29 October 1685 aan den resident op Japara met zijn raad jurisdictie over Compagnies dienaren en Euro-

---

[1]) Men vindt een instructie voor zoodanigen fiskaal bij Valentijn, II, blz. 313 e.v.

[2]) Men vindt den Artikelbrief o.m. bij Van der Chijs, Ned. Ind. Plakaatboek I, blz. 310 e.v.

peesche onderdanen „tot wippen en geeselen incluys". Bij sommige residenten bestond wel eens de neiging, om zich ten deze meer bevoegdheid aan te matigen, dan hun geoorloofd was. Zoo bleek in 1723, dat de chirurgijn Pieter Schrik op Timor gevonnist was, hoewel de raad daar niet tot rechtspraak was gemachtigd. De betrokken resident, Hendrik Engelert, die zich een juridisch expert waande, omdat hij vroeger eenige jaren klerk bij den Raad van Justitie op Batavia was geweest, had zijn raadsleden overgehaald, „om te formeeren en spannen een soort van vierschaar, waarin hy selve niet konde presideeren, als onvoorsien van eene commissie diendwegen, en ook niet van een fiscael off officier geadsisteerd zijnde geweest tot het uytbrengen van eysch op goede en welbeleyde stucken, die almede hebben gemancqueerd, soo voor als tegens den bovengemelten gedaagde Pieter Schrik, also men hem alleen heeft gehoord ende gesententieerd by eenige resolutiën van de maand April 1723, vervattende sommige poincten van accusatie, sonder eenige voorgaande documenten of gebruykte manier van procedeeren, en als ware bereeds alles door den gedaagde geagnosceerd geweest; boven en behalven dat daarby oock seer strengelijck gevonnist ende geëxecuteerd geworden is zekeren lijfeygen....". In verband daarmede bepaalde de regeering bij resolutie van 4 Februari 1724 nogmaals, uit vrees dat „sulke en diergelyke mesusen en erreuren al verder souden konnen doorbreken by residenten en kleyne opperhoofden, welke niet spetiaal, hetzy door brieven of publycque commissiën wegen dese regeeringe bevoegd zijn regt en justitie te administreeren", dat hun ten strengste verboden bleef „alle exercitie van regtsgeding en uytsprake van crimineele vonnissen over eenig Europees onderdaan van de generale Compagnie, hetsy dienaar off burger, dog wel haar te qualificeeren tot het opsenden van sodanigen delinquant, hetsy in off buyten banden, na mate van haar geperpetreerde delict, ende sulks wel met de stucken ten lasten van denselven, na stijl van regten in forma probanti gebragt zijnde, soowel als de schriftuuren van defensie, die soodanigen delinquant voor sijn depart niet belet zullen mogen werden ten synen behoeven in te winnen, ten eynde dan alhier uyt het een en ander nader door den Raad van Justitie souden konnen werden geoordeeld, na voorgaande deliberatie van dese regeering".

Meermalen vindt men in de brieven en resolutiën der regeering het voorschrift herhaald, dat een rechtszaak tot het einde moet worden afgedaan in het gewest, waar het feit zich heeft voorgedaan. Hiertegen werd veel gezondigd door rechters, die zich aan een

moeilijke beslissing wilden onttrekken, „directelijck aanloopende tegen het requisit der justitie, begerend dat, om door de straffe een exempel tot afschrick van anderen te stellen, den delinquant hoe spoediger hoe liever, en dat ter plaatse van het delict, geëxecuteert werde". Daarom besloot de regeering bij resolutie van 21 December 1708 [1]) „na alle buytenplaatsen te ordonneeren, dat alle zaken, aldaer voorvallende, 't sy in civil of crimineel, betreffende Compagnies dienaren, borgeren en andere aldaer geseten subjecten, niet meer herwaerts gerenvoyeert, maer daer ter plaatse afgedaan en ter executie gebragt zullen moeten werden, behoudens dat die van Bantam, gelijk altijt geobserveert is, item Cheribon, als beyde seer naby gelegen zijnde, in halszaken, of wel daar mindere sware lijfstraffen souden moeten geschieden, gehouden zullen zijn, alvorens de executie daer ter plaatse te laten voortgaen, daarover onse approbatie te versoeken, 't geene die van Samarang, als 't hooftkantoor van Java's Oostkust, alleenlijck zullen behoeven te doen omtrent doodvonnissen over Europeanen, welker executiën zoo langen uytstel souden konnen veelen, uytgenomen dat de residenten tot Palembang en Jamby, wanneer der geen scheepen leggen, met welker officieren sy haarlieden, om een raad te constitueeren, souden konnen versterken tenminsten tot vijf in 't getal, alle zaken — buyten die van onvermydelycke domesticque correctiën haerer suppoosten — na Batavia zullen moeten renvoyeeren. Gelijk ook den commanderend officier op Tanjong Poura [2]) de delinquerende soldaten, wanneer deselve eenige capitale of andere sware misdaden begaen mogten hebben, welversekert, met de stucken ten haren laste, herwaerts sal moeten senden om deselve aan den advocaat-fiskael van India over te leveren".

Toen ondanks dit duidelijke voorschrift de raad van justitie op Ternate de uitspraak in een daar behandeld civiel geding aan de regeering endosseerde, merkte deze op, dat dit ook daarom ongeoorloofd was, wijl hierdoor een middel werd geschapen „om den succombant den ordinairen weg van appel, en ook die van revisie, af te snyden". (Ternataansch besoigne, 13 December 1745).

Het was aan de gewestelijke bestuurders ten strengste verboden, vonnissen te mitigeeren of daarvan pardon te verleenen. (Zie o.a. resolutie 12 December 1702, en missive Heeren-XVII van 16 Juli 1720). Maar ook de Hooge Regeering te Batavia mocht dit niet, be-

---

[1]) Zie ook De Haan, Priangan IV, blz. 641—642.

[2]) De veldschans Tandjoeng-Poera in het Krawangsche had een sterke bezetting.

houdens dan het verleenen van gratie bij ter-dood-veroordeeling, door G. G. en Rade als collegium, en niettemin deed zij het herhaaldelijk, zooals wij in de voorgaande bijdragen eenige malen hebben aangetoond. Dit voorbeeld maakte, dat ook de machthebbers op de buitenkantoren het verbod niet altijd au sérieux namen. Dan was de regeering daar vaak zeer verontwaardigd over; echter niet altijd, want ook hier hing veel af van de persoonlijke gunst, waarin de betrokken gouverneur zich verheugen mocht. Wij bespraken hiervoor reeds een door den gouverneur van Ceilon, Mr. Cornelis Simonsz, verleende mitigatie, die door de regeering werd geapprobeerd[1]). Toen in 1740 gouverneur Van Imhoff aldaar aan een soldaat, die tot een 15-jarig bannissement was veroordeeld, gratie schonk, keurde de regeering dit bij resolutie van 17 Augustus 1740 goed „uyt een singuliere gunst".

De raden van justitie op de buitenkantoren mochten niet tot torture overgaan, dan na bekomen consent van den gouverneur (res. 30 December 1734).

Op plaatsen, waar de Compagnie geen souvereine rechten had, zooals op Suratte, Bengalen, Cormandel etc. mocht de executie van een vonnis niet in 's Compagnies loge of elders aan den wal geschieden, om de betrokken souvereinen niet te kort te doen, maar moest plaats hebben aan boord van de schepen op de reede (res. 4 Mei 1711). Dit bracht soms eigenaardige bezwaren mee, want indien — wat nog al eens voorkwam — ter dood veroordeelde Europeanen tijdens het transport naar de reede luidkeels begonnen te roepen, dat zij Mohamedaan wilden worden, had dit tot gevolg, „dat sy aanstonts van de Mooren werden gedefendeert, soo haast sy in dier manieren haren Godt komen te versaacken" en dan was de executie onmogelijk. (Missive uit Suratte naar Batavia d.d. 10 April 1700). Toen het ministerie in Bengalen eens een ter dood veroordeelden lijfeigene van de Compagnie aan den wal had doen executeeren, sprak de regeering bij resolutie van 30 Juni 1739 daarover haar ernstige afkeuring uit; de eventueele gevolgen „werden gelaten voor reekening van den directeur Sigterman".

Sedert het Ambonsche proces van 1623 met zijn treurigen nasleep bestond de gewoonte, vreemde Europeanen, die zich aan een ernstig delict hadden schuldig gemaakt, ter berechting naar Batavia op te zenden; bij resolutie van 5 Juli 1727 werd dit den directeur van Bengalen imperatief voorgeschreven.

---

[1]) Zie de eerste dezer bijdragen, blz. 71.

Ingevolge de opdracht van Heeren-XVII, gegeven in hun missive van 15 September 1730, moesten in alle vonnissen worden opgenomen de woorden: „doende reght uyt naame en van wegen de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden". Toen de raad van justitie op Makassar daar eens bijvoegde; „onse souverainen", kreeg hij daarover een „remarque" van de regeering (res. 2 Februari 1741).

Zoowel Heeren-XVII als G. G. en Rade schonken veel aandacht aan de jurisdictie op de buitenkantoren en herhaaldelijk vinden wij misbruiken of verkeerde praktijken gesignaleerd en bestraft. In een missive van 27 Juli 1719 geven Heeren-XVII uiting aan hun verontwaardiging over een gerechtelijk schandaal, door den raad van justitie op Banda reeds in 1711 gepleegd, toen hij een beschuldigde zonder voldoende bewijs een zware straf had toegedeeld, en dat alleen om den gouverneur ter wille te zijn. Zij dragen de Indische regeering op, krachtige maatregelen tegen herhaling te nemen. Deze liet het gewraakte vonnis, voorzien van een door den president van den Raad van Justitie te Batavia opgestelde toelichting, aan alle raden op de buitenkantoren toezenden, „tot haarder onderwijs en leering.... als een spiegel van onvoorsigtige, onbequame off passieuse regters" (res. 14 Januari 1721). Weldra bleek, dat dit nog niet afdoende was geweest, want slechts weinige jaren daarna moest alweder een vonnis uit Banda worden gesignaleerd als „defectueus en informeel". Het werd, voorzien van een toelichting, aan de raden in de Oostersche provinciën toegezonden (res. 16 Januari 1725).

Uit een geschrift, in 1740 door den Bataviaschen Raad van Justitie bij de regeering ingediend, bleek, dat bij de proceduren, gehouden voor den raad te Gamron in Perzië, „in geenen deele is g'observeert geworden de salutaire en bekende wetten, insettingen en costumen, in regten gebruykelijk, maar dat deselve daarentegens na eygen willekeure op een onverantwoordelyke wyze schynen te werk gegaan te hebben, waardoor veele grove en exorbitante abuysen ten coste en nadeele van een anders eer, leven, goed en bloet sijn voortgevloeyt". Daarom besluit de regeering den 27sten September, niet slechts dien raad ernstig te reprocheeren, maar bovendien aan al zijn leden een boete op te leggen van 6 maanden gage. Ook wordt aan genoemd college het recht ontnomen om in sententies, behalve doodvonnissen, verbeurdverklaring van goederen op te leggen. Deze zelfde raad was bij missive van de regeering d.d. 15 October 1738 reeds veroordeeld in de betaling der proceskosten en het uitkeeren van een schadever-

goeding aan den veroordeelde in een aldaar gehouden „informeele en passieuse procedure". Deze voorbeelden kunnen met vele vermeerderd worden.

Dat er dus controle was op de raden van justitie, blijkt niet overbodig geweest te zijn; over de wijze, waarop die controle het best kon worden uitgeoefend, is heel wat te doen geweest. Zooals men weet, was elk der Raden van Indië belast met de „beschryving" van een of meer gewesten; hij moest alle van daar komende brieven en papieren doorlezen, die in Rade resumeeren en de antwoorden ontwerpen. Stuitte hij daarbij op het verslag eener rechtszaak, die hem verdacht voorkwam — de raden van justitie moesten een afzonderlijke rolle naar Batavia opzenden — dan bracht hij die in Rade van Indië ter sprake, en als die het noodig oordeelde, werd aan den advocaat-fiskaal een nader onderzoek opgedragen. Den 21sten Juni 1745 stelde G. G. Van Imhoff in het regeeringscollege voor, een aantal papieren van buitenkantoren, die betrekking hadden op daar gevoerde crimineele processen, te stellen in handen van Mr. Reynier Stapel, president van den Raad van Justitie, en dat wel om te onderzoeken, hoe men de gebrekkige rechtspleging aldaar zou kunnen remedieeren. Genoemde president, die ex officio buitengewoon Raad van Indië was, maakte bezwaar tegen deze opdracht, en na eenige discussie werd hem verzocht, zijn bedenkingen op schrift te stellen. In de vergadering van 6 Augustus kwam dit bezwaarschrift in behandeling. Mr. Stapel betoogde, dat aan den Raad van Justitie en zijn leden geen opdrachten konden worden verleend anders dan door Heeren-XVII; dat de examinatie der processtukken steeds was geschied door de heeren beschrijvers der buitenkantoren; dat genoemde beschrijvers de justitieele zaken, die hun niet behoorlijk afgedaan leken, rechtstreeks of door tusschenkomst der regeering, moesten stellen in handen van den advocaat-fiskaal, en niet in die van hem, president; dat onderzoek van àlle processtukken van de buitenkantoren voor hem ten eenenmale onmogelijk zou zijn, daar, zooals de heeren wisten, de Raad van Justitie met werk was overkropt[1]); dat bovendien een onderzoek achteraf zeker niet de meest geschikte manier was om fouten in de rechtspraak te voorkomen. Hij achtte het van veel meer nut om maatregelen te nemen, waardoor de rechtsprekende ambtenaren genoopt zouden worden „door gestadige oefening ten minsten de gemeenste

[1]) Men bedenke, dat het rechtsgeding tegen den oud-G.-G. Valckenier in vollen gang was, en dat deze bij den Raad van Justitie een verweerschrift had ingediend, dat uit niet minder dan 12.233 artikelen bestond.

autheuren, die over de manier van procederen, zoo in het civiele als crimineele, hebben geschreven, zig eygen te maken, hoedanige onder eene zeer groote menigte zijn:

Van Alphen's Papegay off Formulierboek,

Manier van procedeeren, zoo in de steede als ten platten lande, door Van Leeuwen,

Voorts Merula, en Vromans, De foro competente".

Er werd breedvoerig over dit stuk gediscussieerd in voor den opsteller weinig vriendelijke termen; het resultaat was, dat de vergadering hem de examinatie der stukken opdroeg, welke opdracht hij nu onder protest aanvaardde.

Het ligt thans te ver buiten ons onderwerp, om den strijd te bespreken, welke hieruit weder ontstond tusschen regeering en Raad van Justitie, die zich achter zijn president schaarde. Men moet, naar onze meening, de eigenlijke oorzaak van dien strijd zoeken in het proces-Valckenier, dat niet het verloop had, zooals Van Imhoff dat gaarne gezien had, maar waardoor zijn eigen aandeel in den Chineezenmoord in geen al te gunstig licht kwam. Wij willen volstaan met er op te wijzen, dat de Raad van Justitie, die met den kerkeraad het privilege genoot, van rechtstreeks met Heeren-XVII te mogen correspondeeren, in zijn eerstvolgenden brief naar patria aandrong op „mainctenue, styving en sterkinge tegens allerley infractiën", die hij zich dagelijks van de zijde der regeering moest laten welgevallen, en dat in strijd met „allzulke regten en prerogativen, als sy van ouds hebben gehad en genoten". In hun antwoord hebben de Zeventien er zich toe bepaald, inlichtingen te vragen over een ondergeschikt punt — het weigeren van het militair honneur, dat allen Raden van Indië moest worden gebracht, aan den president van Justitie —; overigens bleken zij nog steeds huiverig om in te grijpen in een conflict tusschen de door hen onafhankelijk verklaarde justitie en de autoriteit der Hooge Regeering. Desondanks heeft Van Imhoff's opvolger Mossel na eenigen tijd het advies van Mr. Stapel toch opgevolgd. Aanleiding daartoe was de Memorie, die Louis Taillefert had ingediend bij zijn aftreden als directeur van Bengalen en waarin hij ook breedvoerig had gesproken over „de gebreckelyke administratie van het so teedere poinct der justitie in voorschr. directie, beyde in 't civile en crimineele, met aantooning wat verbeteringen gedurende sijn aanwesen hieromtrent waren gemaakt". Aangezien de regeering vreesde, „dat sulks niet alleen daar, maar ook genoegsaam op alle de buytencomptoire plaatse vind, en waarvan de oorsaak met seer veel grond kan werden

toegeschreeven of aan eene algemeene onkunde en weynige applicatie, dan wel aan gebrek van goede boeken, over de practijcq der regten handelende", besloot zij bij resolutie van 28 Juni 1756, ten einde de huidige en toekomstige dienaren der justitie in de gelegenheid te stellen, „om sig na vereysch te appliceeren .... een lijst te doen formeeren van sulke Nederduytse regtsgeleerde boeken, als men bekomen kan en vermenen sal ten dienste des gerigts te sullen kunnen strekken, om vervolgens na de respective comptoiren, spetiaal daar sulks het nodigste sal wesen, gesonden te werden, en daarnevens te doen voegen eenige notulen met derselver dingtalen, gehouden in voor lange afgedane processen by den Raad van Justitie deses casteels, sowel in cas civil als crimineel, dog met opsigt tot het laatste alleen in sooverre sulke gedingen betreft, in welke ordinario modo geprocedeerd is, om tot voorbeelden ter navolging te konnen strekken".

In haar missive naar Timor, d.d. 31 December van ditzelfde jaar 1756, waarin de regeering mededeelt, dat zij daar ter plaatse een raad van justitie heeft ingesteld, lezen wij ook: „voor hetwelke w' UE. by nader geleegentheid zullen laten toekomen eenige boeken en papieren tot hare instructie, om eenigermate tot een rigtsnoer te strekken by het procedeeren, sowel in 't crimineele als civile". Dat inderdaad de buitenkantoren kort daarop van een collectie rechtsgeleerde boeken zijn voorzien, blijkt uit Taillefert's mededeeling daaromtrent [1]).

Overigens is Taillefert, hoewel zijn ontwerp verreweg het beste is, dat uit den kring der Compagnies-dienaren is voortgekomen, niet de eenige noch de eerste, die zich aan deze materie had gewijd. Meyert Johan van Idsinga, conmmandeur van Sumatra's Westkust, diende 16 Juli 1753 bij den politieken raad aldaar een concept-instructie in voor den raad van justitie te Padang. Men vindt dit document in de uit Indië overgekomen brieven, anno 1756, deel 17, folii 259 tot en met 364 [2]). Het werd door zijn raad naar Batavia opgezonden met verzoek om approbatie door de regeering. Men krijgt den indruk, dat de heeren op Batavia er weinig aandacht aan hebben geschonken; zij besluiten bij resolutie van 1 Juli 1755, dat het ontwerp slechts in zooverre mag worden toegepast, als het overeenstemt „met de Bataviasche statutaire en andere in vigeur sijnde wetten en ordres,

[1]) Van Kan, o.l. blz. 39, noot 3.

[2]) Van Idsinga heeft voor zijn ontwerp, dat niet anders is dan een reeks voorschriften omtrent de techniek, en geenszins een „corpus" als het ontwerp-Taillefert, gebruik gemaakt van „diverse schriften van regtsverstandigen, als Grotius, Bor, Merula, De Vries en andere".

op dat stuk beraamt en vastgestelt". Onder die andere wetten en ordres neemt steeds de artikelbrief een voorname plaats in. Zoo kregen de residenten op Canton 25 April 1736 opdracht, „geene delicten ongeëxamineert en ongestraft te laten, wanneer s' in staat sijn, naar de bekende godlyke en wereldlyke wetten, en onder dese laatste voornamentlijk na den inhoude van den generalen articulbrief, de voorvallende saacken af te maken". In een missive van 30 December 1744 naar Ambon lezen wij, dat de raad van justitie aldaar alle zaken moet afdoen „na de locale of 's lands wetten, en, die swygende, na de statuten deser hooftplaats en verdere wetten en placcaten hier te lande, item na de Hollandse en voorts de beschrevene roomse wetten".

Ofschoon de instructiën van het opperbestuur alleen aan het college van G. G. en Rade wetgevende macht verleenden, in zooverre zij moesten samenstellen „soodanige keuren, ordonnantiën ende instructiën, als syluyden ten dienste van de Compagnie ende tot welstant van derselver dienaren aldaer sullen nodich agten", hebben zeer geleidelijk ook de bestuurderen der buitengewesten zich een beperkte wetgevende macht aangematigd. Door de zeer uiteenloopende bevolkingen en omstandigheden in de diverse gewesten was het herhaaldelijk noodig, dat een gouverneur een door de centrale regeering uitgevaardigden maatregel naar plaatselijke omstandigheden formuleerde of wijzigde. Daaruit heeft zich de praktijk ontwikkeld, dat de bestuurders der buitenkantoren met hun raad plakkaten of édicten van plaatselijke strekking uitvaardigden. Kracht van wet hadden deze feitelijk slechts dan, als ze door de regeering waren goedgekeurd, en wij zien, vooral in het begin van de 18de eeuw, herhaaldelijk, dat dergelijke plakkaten ter approbatie naar Batavia worden opgezonden. Daar de vaart tusschen de verschillende gewesten van de moessons afhankelijk was, kon het soms vele maanden duren, eer zoodanige goedkeuring ontvangen was. Dit bracht er dan de betrokken bestuurders wel toe, de afkondiging al vast te doen plaats hebben, onder nadere goedkeuring der regeering, terwijl ten slotte ook wel eens verzuimd werd, approbatie te vragen. Wij geven eenige voorbeelden, en wel 1o een plakkaat, in 1673 uitgevaardigd door het ministerie op Malakka „tegens de bodemeryen en andere contractatiën, by de Nederlantse en Inlantse borgeryen en Compagnies ministers aengegaen werdende, in prejuditie van Compagnies negotie, met de moren en gentiven, die van de cust Cormandel etc. daer comen handelen". Dit werd 10 April 1674 door

G. G. en Rade goedgekeurd, terwijl ze tevens besloten, kopie naar Cormandel te sturen, om aldaar „mutatis mutandis mede gepubliceert ende geobserveert te werden". Den 22sten Januari 1700 besprak de regeering een tweetal plakkaten, door den raad in Ambon uitgevaardigd. Het eerste, dat overblijven van vreemde Chineesche kooplieden aldaar gedurende den Westmoesson verbood, wenschte zij uitgebreid te zien tot álle vreemdelingen; het tweede, tegen het slaan van valsche stuivers, werd zonder meer goedgekeurd. Van drie andere plakkaten uit Ambon keurde de regeering er 28 December 1728 twee goed, nml. tegen het vernielen van specerijboomen en tegen den clandestienen verkoop van slaven. Het derde, „tegens de groote depensen op de bruyloften en andere gastmalen" wenschte de regeering „buyten executie" te laten, „alsoo de armoede der Ambonneesen in 't gemeen sodanige prodigaliteyten genoegsaem van selvs komt te verbieden, en oversuks door geene wetten en straffen behoeft te werden tegengegaan en beteugeld".

Als in de volgende jaren het aantal der door gewestelijke bestuurders uitgevaardigde plakkaten toeneemt, maakt de regeering er in 1739 een einde aan. Den 8sten Mei 1738 hadden gouverneur en raad van Makassar een plakkaat afgekondigd „tegens den morshandel in allerley soort van oorlogsammonitie", en dat in verband met den oorlogstoestand in een deel der Oostersche kwartieren. In een besoigne over Makassar, dat 22 Januari 1739 in Rade van Indië plaats had, werd opgemerkt, dat de betrokken raad dit plakkaat wel met een goede bedoeling had uitgevaardigd, en dat het ook zeker wel van nut kon zijn, maar dat het in elk geval boven twijfel verheven was, „dat een subaltern ministerium niet gewettigd is, buyten voorkennisse en licentie van desselfs alhier in deese landen representerende hoge overighijd, diergelyke actie van souverainitijd te exerceeren, maar daaromtrend derselver dispositie hadde behoren af te wagten. En waeromme dan ook goedgevonden wierd, de ministers te ordonneeren, dat placcaat op den ontfangst deser ordre weder in te trecken, onder een ernstige recommandatie, omme haar in den aenstaande van diergelycke extravagantiën te onthouden en binnen de palen van haar subalterne magt te blyven".

Aan een commissaris of superintendent was in dit opzicht praktisch meer macht gegeven, al spreekt ook hun instructie slechts van het stellen van „goede ordres" op alle noodige zaken. Bekend zijn het reglement op de Inlandsche Christenen, in 1651 uitgevaardigd door De Vlaming van Oudshoorn, in zijn qualiteit van commissaris over

Ambon[1]), alsmede tal van plakkaten en édicten, door den Commissaris-Generaal Van Rheede tot Drakesteyn in de jaren 1684 tot 1691 afgekondigd.

Er hebben op verschillende buitengewesten nog andere rechtsprekende colleges bestaan, dan hiervoor besproken zijn, soms tijdelijk, soms permanent; bij de oprichting en het vaststellen hunner bevoegdheid werd gehandeld naar plaatselijke behoeften en omstandigheden. Een stelselmatig onderzoek van de geweldige hoeveelheid materiaal, die de geheele correspondentie tusschen Batavia en de buitenkantoren over bijna twee eeuwen oplevert, zal ook in dit opzicht nog veel verrassends aan het licht kunnen brengen. Zoo is nog weinig bekend over de plaatselijke schepenbanken, die bestaan hebben op verschillende centra, waar veel vrijburgers woonden. Die op Banda, welke nog bestond tijdens De Vlaming van Oudshoorn's commissarisschap, is kort daarna opgeheven. Pieter van Dam zegt daaromtrent[2]): „In 't jaar 1652 hadden sy door gebreck van bequame mannen de collegiën der magistrature volgens jaarlijcx gebruyck niet kunnen veranderen, maar waren eenlijck de vacante plaatsen met andere gesuppleert. Dan, is de schepenbank daarnae weder ingetrocken en afgeschaft". Uit De Vlaming's rapport blijkt, dat in 1651 naast de schepenbank en den raad van justitie, die beide zitting hielden in het kasteel Nassau op Neira, ook nog bestond „een cleene banck van justitie op Poulo Ay; maar mach men van deselve aen die op voornoemde Neira appelleren". Bij resolutie van 29 Januari 1697 stelde de regeering voor Banda ook nog een college voor kleine zaken in.

Ook over het gouvernement der Molukken geeft De Vlaming waardevolle inlichtingen. Hij vond ten opzichte van de rechtspraak op Ternate nog den ouden toestand, namelijk één raad, die gelijk politieke en justitieele raad was, „by dewelcke wierden afgehandelt alle zaacken, zoowel den dienst van de Compagnie als de justitie aengaande, beyde onder suppoosten van de Comp. ende vrye lieden voorvallende". Daar er geschikte krachten genoeg aanwezig waren, richtte de commissaris er een raad van justitie en een schepenbank op. In laatstgenoemd college nam hij zoowel ambtenaren als burgers op.

[1]) Het rapport van De Vlaming van Oudshoorn vindt men in de overgecomen brieven, anno 1652, derde boeck, blz. 1 en volgende; het genoemde reglement is uitgegeven door Hekmeyer als bijlage bij „De rechtstoestand der Inlandsche Christenen in Ned. Indië". Ook in Wet en Adat, I, 1896, tweede stuk, blz. 51.

[2]) Pieter van Dam's Beschryvinge, tweede boek, deel 1, blz. 196.

„nevens het hooft der Chinesen ende den gnoffamaniera (kapitein) der Mardyckers".

Belangwekkend is De Vlaming's rapport vooral in de beschrijving der rechtspraak op Ambon, daar het de samenstelling en werkwijze van den landraad geeft, en tevens leert, dat er nog andere colleges waren. Daarom nemen wij den geheelen passus uit het rapport over, die de justitie behandelt.

„Alle voornoemde Comp.'s subjecten — buyten de Moorse negryen Ourien, Assaloulo, Laricque en Waccasive op Hitou, mitsgaders Rharhakit ende Ceramlaut — zijn Christenen, ende werden daaromme oock zeer nae — volgens de burgerlycke rechten en wetten onzes vaderlandts — gegouverneert; maar om hen te min ongenoegen ende geen reden van clagen te geven, is al voor eenige jaaren herwaerts daar g'erigeert ofte opgerichtet een apart collegie van judicature, den landtraat geheten, waarinne namentlijck van de Compagnie als raden compareren den heere gouverneur, ende wie van zyne vergaderinge zijn [1]), mitsgaders uyt die van den lande de radias van Noussanive, Kielangh, Soya, den houcum van Hative, den latouhalat Anatahoedy, hooft der Mardyckers, de hoofden van Ema, Poete, Halou, den patty van Noussanive, het hooft van Hattemoery, de hoofden van Way, Taviro, mitsgaders den patty van Alangh ende het hooft van Psaguale, hebbende oock dit collegium zynen byzonderen secretaris, Marcus de Roy geheten, wezende den broeder van vooraengetogen radia van Quilangh, ende een van de coninghskinderen, welcke voordesen met den heere Gysels in het vaderlandt vertrocken ende aldaar eenige jaaren tot Compagnies costen aen de studie der Latijnse tale zijn gehouden, treckende daarvooren van de Comp., boven zijn emolumenten, onderkoopmansgagie en tractement [2]), nevens oock eenen gegageerden boode. Hiervooren genieten de raden jaarlijcks, als tot een mantel, de somma van 12½ realen van 8ten yder; en werdt de vergaderinge ordinaris beleyt op Saturdagh van 9 tot 11 uren, tot welcker byeencomste alle de geciteerde raden twee dagen bevorens door den voornoemden boode uyt last van den heere gouverneur — als president — werden g'insinueert. Ende handelt men voor denselven raade af alle zoo criminele als sivile saacken, gemoveert tussen de Christenen-Inlanders ende de Mooren van het territorium van Hitoe, mitsgaders wie wy hiervooren noch meerder

[1]) Sic. Dit zijn dus de leden van den politieken raad, niet van justitie.
[2]) Onder tractement moet men verstaan huishoudelijke benoodigdheden, als kaarsen, azijn, boter, bier en wijn.

hebben gezecht, dat de Comp. zijn onderhoorich, ende andere gecauseert, wanneer namentlijck den inwoonder verweerder is; maar hebbende met ymanden te doen, geen inwoonder zijnde, heeft hy, aanlegger wezende, te volgen die banck, hetzy dan van den ordinairen raadt van justitie of schepenen, waar dat den gedaechden onder sorteert, gelyckerwijs als zulcks naar coustumen in ons vaderlant allerwegen oock gepractiseert werdt. Alle breucken, die by voornoemde landtrade vallen, werden in dryen gereparteert, zijnde het eerste namentlijck ten proufyte van den heer, te verstaan de Compagnie; het tweede voor den fiscaal ende het laaste ten voordele der inlandtse cameras, is gezeyt de raden zelve, 't gunt, behalven dat het onze maniere van rechten repugneert, oock bedencken ende quade naspraacke is onderworpen, dat zy namentlijck — ten opzichte van de boete zijn profiterende — daeromme oock wel in hun voordeel inique ende buyten recht zouden mogen[1]) sententieren. Maar alzoo men sulcks van langer handt daar zoodanich hebbe gepractiseert, ende dat zelfs den heere Generaal Van Diemen, zaliger gedachtenisse, op zijn aenwezen daar in de landen niet goetgevonden heeft hierinne eenige reformatie te doen, zoo zouden wy oordelen — gelijck dan den heere gouverneur Van der Beeck by onze memorie hebben gerecommandeert — dat men het zoo op den ouden voet zonder eenige alteratie behoorden te continueren".

Nu volgt in het rapport een opsomming van alle op Ambon bestaande colleges, w.o. weesmeesters, kerkeraad etc.[2]). Daarbij worden dan ook genoemd de raad van justitie, de schepenbank en een „burgerlycken crijchsraat". „Ende dienen voor den raat van justitie alle zaacken, hetzy civile of criminele, item oock militaire, onder de supposten van de Compagnie voorvallende, midsgaders noch zoodane, waarinne een suppoost van ymant, buyten Comp.'s dienst zijnde, werdt in rechten geprovoceert, ende zoo oock vice versa van den raat van schepenen. In alle dry voornoemde raden[3]) compareert den gouverneur als president, maar laat sijn plaatse in die van schepenen — om door te veel besoignes niet geobrueert te werden — veeltijts van den eersten oppercoopman waernemen. Van dit collegie (scl. de schepenbank) mach aen den raet van justitie g'appelleert werden, mids den appellant eerst namptisere de boete, voor het fol appel geordon-

[1]) Hier in de oude beteekenis van kunnen. Voor cameras of kamerheeren zie Valentijn, II b, blz. 39.

[2]) De politieke raad wordt er genoemd: secrete raad, of ook wel: de raad van den gouverneur.

[3]) De politieke raad, die van justitie en de schepenbank.

neert.... Voorschreeven collegie van schepenen nevens alle andere suppositive collegiën werdt alle jaren op den 23 February — zijnde den dagh namentlijck, dat het casteel Victoria anno 1605 door Godes genade uyt het gewelt der Portugezen in handen van de Compagnie is gecomen — verandert. Den secreten raadt (versta de politieke raad) en de raat van justitie voornoemt bestaat eenlijck uyt suppoosten van de Compagnie, de voornaamste daar in de plaatse, ende alle d' andere collegiën uyt gemengelde leden, te weten dienaeren ende vrye lieden, zoodanigh nochtans, dat den president van weesmeesteren, benevens het schepencollegie altoos mede een Compagniesdienaar zy; hebben alle weecken eens haaren zeeckeren sitdagh.... maar houden daar bezyden noch soo veel extraordinarie sessiën, als het den president naar voorval van zaacken acht nodich ende dienstich te wezen.... Schepenen, te weten die buyten den dienst zijn[1]) genieten jaarlijcks even veel ende ten gelycken opsichte als hiervooren van die van de landtrade is geschreven. Voor gemelten justitiele rade ageert, alsoock voor den landtrade, als officier den fiscaal, genietende van alle confiscatiën onder de 6000 guldens een derde, redimerende de twee andere parten ten voordele van de Compagnie, except dat d' inlandse landtraden een derde — als verhaelt — uyt de vonissen, daar gedecreteert, voor haar zelve beuren....

Den crijchsraat bestaat uyt capiteyn, lieutenant, vendrich ende mindere officieren, voor welken raat getermineert werden alle zaacken, de burgerlycke wachten aengaande"[2]).

Wat de rechtspraak over inheemsche onderdanen der Compagnie op de buitengewesten betreft, gold als algemeene regel, dat op plaatsen, waar de Comp. souvereine rechten had, die rechtspraak werd uitgeoefend door de raden van justitie, tenzij er ter plaatse landraden bestonden. Waar de Compagnie geen souvereine rechten had, moesten inheemsche delinquenten natuurlijk ter berechting aan de souvereinen worden overgeleverd, behalve als het lijfeigenen van de Compagnie betrof. In de Preangerlanden, Midden- en Oost-Java liet men de rechtspraak over inheemschen geheel over aan de regenten, zooveel mogelijk onder toezicht der residenten. Toen Speelman tijdens zijn veldtocht op Java in 1678 Semarang met de ommelanden voor de

[1]) Die uit de vrijburgers waren gekozen.

[2]) Er bestond ter hoofdplaats Ambon een burgerschutterij, bestaande uit een compagnie Europeanen en een compagnie Amboneezen. Zij moesten om beurten 's nachts de wachtposten in de stad betrekken. Voor den landraad op Ambon zie nog Valentijn, II b, blz. 38—39, 63, 204, 214, 215, 219.

Compagnie verkregen had, stelde hij voor de residenten aldaar een omstandige instructie vast. Daarin bepaalde hij o.m., dat de rechtspraak over de bevolking moest worden gelaten aan de inheemsche hoofden „naer 's lants wyse....; soo nogthans mogen UEd. daerinne wel mitigeeren of verlighten". Voor Java verwijzen wij verder naar De Haan, Priangan II, blz. 253—254, noot, en IV, blz. 640 en volgende, en naar het artikel van R. A. Kern, Javaansche rechtsbedeeling, in Bijdragen 1927.

Bij rechtszaken tegen bedienden der Compagnie op de buitenkantoren kwam het herhaaldelijk voor, dat een beschuldigde het hooren van „mooren en heydenen" als getuigen wraakte. In hun missive van 19 December 1691 zeggen Heeren-XVII dienaangaande, dat zij adviezen van bekende rechtsgeleerden hebben gevraagd, en het resultaat daarvan is, „dat aen alsulcke getuygenissen, verstaende wanneer die sijn gegeven door eerlycke luyden, ter goeder naem en faem staende, en dat over saecken en questiën, ontstaen tusschen Christenen en Christenen, en niet tusschen Christenen en Mooren off Heydenen, geloof kan en moet gegeven worden.... want onder deselve worden alsoo wel vroome en deughtsaeme menschen als onder Christenen gevonden.... en waerom hier te lande by de reghters oock reght wort gedaen op getuygenissen van Joden tegens Christenen".

HET WOORD KABAYAN EN DE OUDE VROUW.

DOOR

Dr. L. M. COSTER—WIJSMAN.

Het antwoord, dat Prof. Berg als „derde vrager" hoopte uit te lokken met zijn artikel in dit tijdschrift 85 p. 469, „wat beteekent het woord kabayan?" is tans op voortreffelike wijze gegeven door Dr. W. Aichele, Zs. f. Eingeborensprachen 21 Heft 3, 1931. Het zij echter de eerste vraagster vergund nog enig aanvullend materiaal aan te dragen.

Dr. Aichele leidt O. J. kabayan af van baya, een nevenvorm van wayah, die weliswaar in het Javaans niet bekend is, maar die in elk geval theoreties wel mogelik zou zijn en in het Maleis ook inderdaad voorkomt. In de door hem besproken gevallen schijnt deze afleiding wel de aangewezene. Dr. Aichele wijst op plaatsen in het O. J. Wirataparwa, waar kabayan onbetwistbaar in de betekenis „zeer oud, oudste" wordt gebruikt, en hij toont aan dat het woord, uitgaande van deze betekenis, die van ervaren, bedreven in iets gekregen heeft en tenslotte de speciale betiteling van geestelike beambten is geworden. Ik zou hierbij een plaats willen aanhalen uit de Tantri, waar het woord kabayan reeds een titel schijnt te zijn, maar nog duidelik aan zijn betekenis „oud" gebonden. In de door Brandes, Not. Bat. Gen. 38 gepubliceerde Tantritekst vinden we (p. LXX): „hana pas aram-aram, ikang *tuha-tuha* pas kabayan". Brandes vertaalt dit met „dorpshoofd", Hooykaas noemt het in zijn referaat waarschijnlik juister „de schildpadden-oudste"[1]). In de verklarende woordelijst, toegevoegd aan zijn onlangs verschenen uitgave van de Tantri Kāmandaka vindt men: „kabayan — ongeveer: oudste"[2]).

Maar met deze vertaling komt men niet in alle gevallen uit. Immers, tot nog toe werd aangenomen, en door Prof. Berg ook expliciet uitgesproken, dat het woord kabayan alleen van personen gebezigd

---

[1]) Dr. C. Hooykaas, Tantri, diss. Leiden, 1929.

[2]) Dr. C. Hooykaas, Tantri Kāmandaka, Bibliotheca Javanica 2, Bandoeng 1931.

wordt. Het tegendeel kan echter blijken uit de volgende plaats in Roorda v. Eysinga's Handboek, waar we in het 3e boek, 2e deel p. 443, in een beschrijving van bepaalde bossen in Tjirĕbon, aantreffen: „Deze wouden worden met den naam van Kabajan (geheiligde of gezegende wouden) bestempeld". Moet men hier, evenals bij het Soendase babajan (datgene waarop men beslag heeft gelegd, een soort pĕmali dus[1])) denken aan Prof. Bergs afleiding van bhaya?

Ook komt het woord kabayan nog voor in een andere taal en betekenis dan diegene die tot nog toe het onderwerp van discussie hebben gevormd. En dat is een geval, waar men aan de afleiding van de door Prof. Berg genoemde woordstam bi, bay, vrouwelik, de voorkeur geven zou. De Heer O. L. Helfrich was zo vriendelik mij te wijzen op het in zijn Lampongsche Woordenlijst, Verh. B. G. 45 p. 7 voorkomende kĕbajan boenting, waarvan hij als betekenis opgeeft: „naam aan een geschaakt meisje toegekend, zoodra zij in het huis van hare aanstaande schoonouders intrek genomen heeft; kĕbajan, een jonggehuwde vrouw, die nog niet bevallen is. „Dr. J. W. van Royen, die op verzoek van de Heer Helfrich nog eens navraag naar het woord deed, hoorde zowel in Kroë als in de Kĕmĕring, dat kĕbajan is het meisje, zodra zij openlik verloofd is (hetgeen uit den aard der zaak na de schaking plaats heeft) zelfs na haar trouwen, totdat het eerste kind geboren is. Dit kĕbajan nu zal men zeker hebben af te leiden van de stam baj, bebaj, vrouwelik. In de Bijdr. tot de kennis van het Midden Maleisch van de Heer Helfrich (Verh. B. G. 53) komt op p. 15 baj voor in de betekenis: moeder, moederdier, waarop ik in dit verband mede attent wil maken.

Prof. Bergs suppositie, dat Nji Bayan haar naam aan deze stam bay heeft ontleend, wint dunkt mij door het voorafgaande nog aan waarschijnlikheid; iets anders is echter de door hem in geding gebrachte mogelike identiteit van Nji Bayan met het nenek-kĕbayan-type. Enerzijds volgt dunkt mij uit het betoog van Dr. Aichele de etymologiese onwaarschijnlikheid hiervan; anderzijds valt het m.i. ook mythologies niet vol te houden.

De oude vrouw-figuur toch onderscheidt zich principieel van de panakawans en de paranjais. De laatste komen altijd in 't veelvoud voor, de oude vrouw nooit. (Hoogstens heeft zij in verhalen van Selebes wel eens een man gehad). De panakawans leven het leven van de held mee, zij zijn zijn min of meer verwrongen spiegelbeeld; de Oude

[1]) Cf. hetgeen in mijn proefschrift, Uilespiegelverhalen in Indonesië, Leiden 1929, over dit woord werd aangeteekend (p. 139).

Vrouw treedt alleen op in een bepaalde episode van het verhaal, speelt haar rol en verdwijnt dan weer, of liever, de held trekt van haar vandaan, want voor haar is juist typies, dat zij aan een bepaalde plaats gebonden is. Ik wees reeds [1]) op haar rol van bewaakster van de ingang van de andere wereld, van grensfieguur tussen leven en dood, o.a. ook blijkend uit haar vermogen om doden op te wekken. Sindsdien is door Dr. W. H. Rassers [2]) en door Th. B. van Lelyveld [3]) gewezen op de mogelike identiteit van de Oude Vrouw-stammoeder met de op het einde ener wajangvoorstelling optredende dansende golekpop. Een episode uit een Tobelorees verhaal [4]) is wel waard in dit verband te worden aangehaald: Als de Leguaankoning van het Westen de hand van de dochter van de koning van het Oosten heeft verkregen en zijn feestelike intocht houdt, dan loopt vooraan de stoet de Oude Vrouw, „al dansende met de handen in de zij". Dus ook hier bij de uiteindelike verzoening der partijen de dans van de Oude Vrouw.

In verband met deze fieguur is mede van belang een passage in de Damar Woelan-uitgave van v. Dorp, waarop reeds Prof. Hazeu de aandacht heeft gevestigd in het addendum van zijn Nini Towong-artikel (T. B. G. 43 p. 104). Damar Woelan is door Menak Djingga gedood en diens gemalinnen trachten met tovergebeden hem weer op te wekken; als het niet lukken wil zegt er een: „Hoe is 't mogelik, anders heeft mijn gebed toch een krachtige uitwerking, doordat nini Bokokan het verhoort". „Wie is deze nini?" vraagt Prof. Hazeu. Omtrent de etymologie van deze naam laten ons de woordeboeken in het duister, maar het is dunkt me niet te gewaagd om verband te zoeken met bĕngkoek, krom, gebogen, O. J. bongkok, kort van gestalte, bungkut, gebocheld. S. v. bungkut vermeldt het Kaw. Bal. Wb. dat Ibungkut de naam is van het spinnende besje in de maan; in 't Savoenees heet ze bĕni buku, 't kromme vrouwtje, dat zit te spinnen, voor zich hebbende een tampat met kapas, bewaakt door een kat. (Med. Zend. Gen. 36, p. 29). Is het hier gelegde verband juist, dan zou dus ook nini Bokokan het maanvrouwtje kunnen wezen. Anderzijds toont ze — het een sluit het ander niet uit — verwantschapstrekken met het type van de Oude Vrouw. Immers deze helaas al te korte Damar Woelan passage leert ons, dat ze nini genoemd wordt

---

[1]) O.c., p. 22.
[2]) Deze Bijdra. 88, p. 449.
[3]) De Javaansche Danskunst, p. 112.
[4]) Deze Bijdr., 7e volgreeks 7e deel, 1908, p. 132.

en dat ze doden kan opwekken, twee eigenschappen der widadaries (over wier karakter en chtoniese aard uitvoerig is gehandeld door Dr. K. A. H. Hidding[1])). De Oude Vrouw nu sluit zich in de verhalen altijd nauw aan bij de widadaries; o.a. bewaakt zij de put, tevens ingang van de andere wereld, waar deze komen baden, en verzorgt en beschermt zij ze. Het dunkt mij dus waarschijnlik, dat ook dit „Bocheltje", nini Bokokan, een verschijningsvorm is van de Oude Vrouw, een nevenverschijning dus van nini Towong.

Naschrift. Het artikel van de Heer G. J. van Dongen in deze Bijdragen, dl. 88 p. 519, kwam uit nadat het bovenstaande reeds ingezonden was. Zijn mededeelingen aangaande de nenek kebajan op p. 583 en vlg. maken mijn veronderstelling omtrent nini Bokokan wel zeer waarschijnlik.

---

[1]) Nji Pohatji Sanghjang Sri. diss. Leiden 1929, zie vooral p. 49 en vlg.

MALEISCH MĔMPĔLAM EN VERWANTE VORMEN.

DOOR

R. A. KERN.

In 't deel „Taalkundige aanteekeningen" op 't Bataksch Leesboek p. 195 en 211, schrijft van der Tuuk dat de Bataksche naam voor mangga *morpolom* = Mal. *mămpălam*, in 't Min. Kab. tot *mărpălam* „verbasterd", 't Tamilwoord *māmpalam* is.

De naam „mangga" of „manggo (mango)" dien Westerlingen aan de vrucht plegen te geven, wordt afgeleid van Tamil *mān - kāy* of *mān - gāy*, wat *mān* - vrucht beteekent. De boom groeit in verschillende deelen van Voor-Indië in 't wild, maar de vrucht van den wilden boom is oneetbaar. — In Hobson-Jobson waaraan wij dit ontleenen [1]), wordt tevens gezegd dat de plant in den Indischen Archipel is ingevoerd. Dit kan juist zijn voor bepaalde soorten maar zeker niet voor de mangga in 't algemeen. Een groot aantal soorten toch is onder inheemsche benamingen op de vier groote Soenda-eilanden bekend, in de Molukken is zij volgens Rumphius kort vóór hij schreef, ingevoerd. Eén dier benamingen: Tjam *paauk* (Mangifer indica), Bug. *pao* (algemeene benaming voor mangga, in een zeer groot aantal soorten onderscheiden, 't woordenboek noemt er meer dan 40!), Mal. *pauh* (wilde, eetbare mangga, in soorten, Klinkert), Bat. *pau* (wild, eetbaar), OJav. *poh*, ook Filippijnsch, toont aan dat de boom ook in Achter-Indië inheemsch is.

In 't Maleisch komt naast mămpălam of, naar de gewone schrijfwijze *mĕmpĕlam*, ook *ămpălam* [2]) = *ĕmpĕlam* voor en *ampĕlam* (v. Ronkel). 't Minang Kabau'sch heeft twee vormen: *marapalam* [3]), dat in de spreektaal gebruikt wordt en *ampalam* in de taal der geschriften, doch 't is één en dezelfde plant. „Marapalam" is niet „verbasterd"

---

[1]) *Hobson-Jobson*[2], s.v. mango.

[2]) *Van der Tuuk*, o.c., p. 211.

[3]) Dit is de juiste spelling volgens 't woordenboek van Van der Toorn. — In 't Maleische woordenboek van v. Dewall heeft van der Tuuk 't woord in de zelfde spelling opgenomen.

maar op regelmatige wijze samengesteld uit een prefix *mara-* en een gw. *palam*. 't Zelfde voorvoegsel komt voor in: *marapujèn* - naam v. e. boom, *maransi* (*mara* + *ansi*) - naam v. e. boom, vgl. Bat. *anse* - *anse* - een plant. Er worden ook elders namen van planten mee gevormd, bv. Tb. *mahakaima*, Bent. *mahakupa* (Tb., Bent. *maha* = Min. Kab. *mara*)[1]). Verwant is Filippijnsch *mag.*, bv. Bikol *maglusung* - een boom, Mal. *mĕr* -, bv. *mĕrbulan* - een boomsoort. Als parallellen van prefix *ma*[ng] in mĕmpĕlam kan op *ma*, al of niet door prenazaleering van 't volgende gw. gevolgd, gewezen worden in Bent. *mangkupa* of *kupa*, Tl.[2]) *makupa*, Tont. *makupa*, allen Eugenia spec[3]).

't Prefix *ha* - of *ha*[ng] - (Min. Kab. *a*[ng]) vormt samen met gw. 'n eveneens planten- (en dieren) namen. Daar *ha* een kenmerk aangeeft, zijn dus de planten waarvan de namen met dit prefix zijn samengesteld, naar haar kenmerkende eigenschappen genoemd. De omstandigheid dat de beteekenis van 't gw. in veel gevallen niet meer bekend is, wijst m.i. op den hoogen ouderdom dier benamingen. Andere voorvoegsels die dezelfde functie vervullen, wederom al of niet door prenazaleering gevolgd, zijn *ka, la, wa* (*tja*), *ba, ta*. Zij wisselen onderling en met de reeds genoemde dan wel worden weggelaten; in 't laatste geval wordt 't gw. dat iets vàn de plant vertelde, tot benaming van de plant zelf. Enkele voorbeelden kunnen dit toelichten: Sund. *harikukun* = Jav. *walikukun*; Sund. *tjangkudu* (waaraan een Jav. *wangkuḍu* zou beantwoorden), Jav. *kuḍu*, Mal. *bĕngkudu*, *mĕngkudu*; Sund. *palasari*, Mal. *mĕmpĕlasari*; Sund. *hampĕlas*, Tont. *awĕlas*, Sang. *bĕlasĕ*, Ts. *alĕwas*, Mak. *ampallassa'*, Bug. *ampĕllĕ'*, Bat. *ampolas*, Mal. *mĕmpĕlas, ĕmpĕlas, ampĕlas* (Klinkert), Jav. afwijkend *rĕmpĕlas*, Bal. *amplas*, Sas. *pĕlas*, Day. *hampelas* en *tampelas*; Tont. *alipungu* = *lalipungu*; Bar. *ampúni*, Tont. *puni*, Sang. *puning*, Tb. *apune'*, Tond. *lampuni*; Bug. *antimu* - augurk, Jav. *kĕtimun* en *timun* - komkommer, Mal. *ĕntimun* - id.; Bar. *ambawa*, Bal. *ambawang*, Bug. *bĕtjtjĕng*, Day. *hambawang*, Min. Kab. *ambatjang*, Mal. *ĕmbatjang, mĕmbatjang, batjang* (Klinkert) - een manggasoort.

Naast Mal. *mĕmpĕlam* en *ĕmpĕlam* staat Day. *hampalam*, Jav. heeft

---

[1]) *S. H. Koorders*, Verslag eener botanische dienstreis door de Minahasa, p. 461, 367. — Batavia 1898.

[2]) Tolour of Tondano'sch, dialect van 't Tombulu'sch.

[3]) *S. H. Koorders*, o.c., p. 458, 209, 163, 460. Mer voorbeelden zijn hier te vinden.

pĕlĕm. Ware *mĕmpĕlam* een overgenomen woord, dan zou 't niet denkbaar wezen dat uiteenloopende talen, onafhankelijk van elkaar, dit vreemde woord tot een zelfde grw. *pĕlĕm* zouden hebben herleid en vervolgens op Indonesische wijze er een plantennaam van hebben gevormd, 't Maleisch (*ĕmpĕlam*) incluis. Doch wat de zaak beslist, is dat 't gw. nog als zelfstandig woord in gebruik is en wel: Sund. *pĕlĕm* - smijdig, smoutig, vettig, Mad. *pĕllĕm* - 't vet, v. vleesch[1]), Bal. *plĕm* - rundervet, 't vet v. e. schildpad, Mak. *pallang* - sterk v. smaak, v. boter of olie, Bug. *ma' pĕllĕng* - id. Bovendien is Bug. *pĕllĕng* de naam van den kamiri-boom (Aleuritis Moluccana Wild)[2]). De olierijke pitten gebruiken de Boegineezen tot 't maken van vetkaarsen, ook *pĕllĕng* geheeten. In 't Soendaasch bestaat ten overvloede een manggasoort die *mangpĕlĕm* heet.

De slotsom is dus dat Mal. *mĕmpĕlam* Indonesisch is. Anderzijds is Tamil *māmpalam* (Hobson-Jobson schrijft: *māpalam*) naar men mij welwillend meedeelt een regelmatige samenstelling van *mām* - wat van de mangga is en *palam* Skr. *phala*. De naam geldt alleen de rijpe vrucht. De klankovereenkomst tusschen 't Mal. en 't Tamil-woord is dus toevallig. Neemt men voor een oogenblik aan dat 't Mal. woord aan 't Tamil ontleend is, dan zou men eveneens *mĕmpĕlam* kunnen verwachten; zou de ontleening in omgekeerde richting zijn gegaan, dan zou Mal. *mĕmpĕlam* of, misschien, naar oudere uitspraak, *mampĕlam* in 't Tamil tot *māmpalam* (met lange ā) zijn moeten kunnen worden, wat ik niet vermag te beoordeelen. Doch daar beide woorden uit elks taaleigen zijn te verklaren, behoeft aan ontleening niet te worden gedacht. Wil men de mogelijkheid opperen, dan is daarvoor alleen aan te voeren dat een aantal Tamil-woorden in 't Maleisch zijn overgegaan[3]) en Indische kooplieden Indonesische woorden gebruikten[4]). Een aanwijzing dat ontleening heeft plaats gehad, is echter in dit geval niet te vinden.

---

[1]) Wij volgen hier de spelling van Kiliaan. De *uitspraak* is in 't Sund. ook *pĕllĕm*, doch daar de consonant na een pĕpĕt altijd verdubbeld wordt, behoeft zij niet dubbel geschreven te worden.

[2]) De Jav. kamiri is volgens 't Wb. Aleurites Triloba Forst., doch voor den Sund. (*muntjang*) wordt weer de naam A. moluccana opgegeven.

[3]) *Ph. S. van Ronkel*. Het Tamil-element in het Maleisch, in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 45, p. 97.

[4]) Kern, V. G. III 23.

Leiden, 30 Mei 1932.

HET ATJÈH'SCH METRUM „SANDJA" IN VERBAND MET EEN TJAMSCH GEDICHT *).

DOOR

H. K. J. COWAN.

In de „Dictionnaire Cam-Français" van E. Aymonier en A. Cabaton [1]) komt op pag. XX—XXII van de „Introduction" voor een specimen van een Tjamschen tekst, nl. de zang van den „*kadhar*" (een „officiant musicien") bij het karbouwenoffer. Dit lied is daarom belangwekkend, daar het, naar mij voorkomt, zoo niet geheel dan toch gedeeltelijk, een soortgelijken dichtvorm vertoont, als men in het Atjèhsch aantreft in den z.g. „sandja"' der hikajats. De Atjèhsche verzen („ajat") bestaan, gelijk bekend, uit 8 voeten, of liever 4 paren voeten, waarvan de beide middelste paren op elkander rijmen, terwijl de slotlettergreep van het geheele vers weer rijmt op die van het volgende. Er is dus een „inwendig-", zoowel als een „slotrijm". De voeten hebben in hun eenvoudigsten vorm 2 lettergrepen, doch kunnen er ook meer tellen, met dien verstande, dat, wanneer men de geaccentueerde lettergreep voorstelt door - en de ongeaccentueerde door ᵕ, ᵕ – steeds vervangen kan worden door ᵕ ᵕ –. Voorbeelden hiervan zijn (gemakshalve neem ik de door Prof. Snouck Hurgronje in „De Atjèhers" gebezigde):

„Gah ban / gadjah / siё ban / toelō // djitoeëng / djoedō // dinab / mata //",

waarin alle voeten 2-lettergrepig zijn, en:

„Ada' / na oemoe / doedòë / lōn parōh // ba' bhaīh / njang toedjōh // keudéh / lōn moela //",

waarin de 2e, 4e, 6e en 8e voet 3-lettergrepig zijn [2]).

---

*) Wegens het ontbreken der benoodigde lettertypen ter drukkerij zijn in de transcriptie der Tjamsche woorden de volgende veranderingen aangebracht: *c* met romeinsche v er boven is vervangen door *tj*; *u* en *i* met boogje eronder (kortheidsteeken) zijn vervangen door ŭ en ĭ. (Noot der redactie).

[1]) Ed. Paris, Imprimerie Nationale, 1906.

[2]) Prof. C. Snouck Hurgronje, „The Achehnese", dl. II, blz. 73, 74.

Bezien wij thans het Tjamsche gedicht. De eerste regel is niet anders, dan een soort opschrift of inleiding, die buiten het eigenlijke lied valt en hier verder buiten beschouwing kan worden gelaten [1]). Het eigenlijke lied bestaat uit 10 verzen, die, indien men ook hier aanneemt, dat iedere voet bestaat uit 2 dan wel 3 lettergrepen (˘ – of ˘ ˘ –), onderling vrij sterk afwijken ten aanzien van het aantal voeten waarin zij zijn verdeeld, zulks in tegenstelling met de Atjèhsche „sandja'", die alle verzen in een gelijk aantal van 8 voeten verdeelt. Zoo tellen sommige (de eerste drie) verzen aanzienlijk meer, andere (de 4e en 5e) minder dan 8 voeten, terwijl een aantal geheel aan de Atjèhsche ajat gelijk zijn. Wij zullen hier eerst behandelen de geheel aan het Atjèhsche metrum gelijke verzen, vervolgens die welke slechts een kleine afwijking vertoonen, en tenslotte die, welke door hun groot aantal voeten dermate van het Atjèhsche (en ook Tjamsche 8-voetige) vers afwijken, dat zij op het eerste gezicht zelfs in het geheel geen punten van overeenstemming vertoonen.

Geheel gelijk aan den Atjèhschen versvorm zijn de laatste vijf verzen van het lied met uitzondering van het tweede daarvan. Het eerste der vijf bestaat uit 8 voeten van 2 lettergrepen, terwijl de 4e en 6e voet op elkander rijmen [2]). Het derde bestaat eveneens uit 8 voeten, doch de 6e voet, gevormd door de woorden „lŭak kayău", telt 3 lettergrepen in plaats van 2, hetgeen ook het geval is met den 4en, 7en en 8en voet van het vierde vers, resp. gevormd door de woorden „çak kayă", „mörai baik", en „tărajök". Het vijfde en laatste vers heeft van de 8 voeten de 4e en 6e 3-lettergrepig, resp.

---

[1]) Deze luidt: nĭ panuötj kadhar adauḥ pamrö kubav = dit zijn de woorden van den kadhar, die hij zingt ter begeleiding van den karbouw. Ik schrijf gemakshalve ö, waar Aymonier en Cabaton o' transcribeeren, zoodat het onderscheid tusschen o' en ö is weggevallen. Dit is te minder een bezwaar, daar ook in het Tjamsche schrift deze beide, ook in de uitspraak bijna gelijke vocalen geregeld door en voor elkander gebezigd worden.

[2]) Ook de 2e voet rijmt op de 4e en 6e, doch in hoeverre dit opzet dan wel toeval is, valt moeilijk uit te maken. Wellicht is het niet geheel aan toeval toe te schrijven, tenminste in Atjèhsche hikajats treft men wel zulk een variatie op de gewone structuur aan op een wijze die toeval wel uitsluit. Zoo vindt men in de „Malém Dagang" eenige malen deze drie op elkander volgende verzen:

„beudòih di oeneun Radja Radén, oereuëng gèt batén, teugōh seutia.
„beudòih di wië Panglima Pidië, oereuëng njang gië niba' radja.
„njang di teungòh Malém Dagang, panglima prang that peukasa",

waarbij m. i. zeker het feit, dat „Radén" op „oeneun" en „Pidië" op „wië" rijmt van invloed is geweest op de keus wie de dichter rechts (oeneun) en wie hij links (wië) van Malém Dagang zou stellen.

gevormd door de woorden „lok kacă" en „yaum möda". Ook deze verzen vertoonen het inwendig rijm van 4en en 6en voet, resp. met de woorden „kău" en „lŭak kayău"; „çak kayă" en „daă"; en „lok katjă" en „yaum möda". Gescandeerd moeten deze verzen dus als volgt gelezen worden:

1e: „hadaḥ / parauv / pauk bhoṅ / parauv // papauḥ / mök lauv // prön lĕi / çă mök //"

3e: „lidu / hō kă / mök jauṅ / kă kău // tānau / lŭak kayău // klău să / balan //"

4e: „balan / e vĕi / çanak / çak kayă // lakĕi / daă // mörai baik / tārajök //"

5e: „mödöḥ / drĕi mök / haç sī / lok katjă // tă thău / yaum möda // bhap nī / kă kău //"

Het tweede dezer vijf slotverzen maakt, gelijk gezegd, hierop een uitzondering en schijnt trouwens van alle andere verzen van het lied af te wijken. Het bevat blijkbaar 7 voeten, waarvan er één, de 4e, 3-lettergrepig moet zijn; een andere indeeling lijkt mij niet wel mogelijk. Hoewel dus in het aantal voeten overeenkomend met het na te behandelen 4e en 5e vers van het lied, wijkt het toch in zooverre daarvan af, dat de 3e en 5e voet onderling geen rijm opleveren, terwijl men zulk een rijm — voor zoover dit tenminste geen toeval is — wel zou kunnen zien tusschen den 4en en 6en voet, dus overeenkomstig de even behandelde, aan het Atjèhsche metrum gelijke, 8-voetige verzen. Leest men het op laatstgenoemde wijze, dan eindigt het vers vrij slap met één achteraanbengelenden voet, terwijl omgekeerd, bij lezing als ware het gelijk aan het bedoelde 4e en 5e vers, die eveneens 7-voetig zijn, het inwendig rijm ontbreekt. Wellicht echter moet men de mogelijkheid openlaten, dat bij het reciteeren van zulk een lied in de uitspraak der woorden dusdanige vrijheden geoorloofd zijn, dat een vers als dit slechts schijnbaar in schrift 7, doch inderdaad 8 voeten telt. Zoo zou b.v. in casu de laatste voet „ră jĭök" misschien gelezen moeten worden „ra-a jiyök", waardoor een voet gewonnen wordt. In hoeverre deze veronderstelling echter waarheid bevat, kan slechts beoordeelen, wie het vers heeft mogen aanhooren.

Opvallend is voorts aan dit vers, dat de slotlettergreep van den laatsten voet schijnt te rijmen op de laatste lettergreep van het vorig vers. Of dit echter toeval is, of dat het hier een slotrijm betreft als

in den Atjèhschen „sandja" kan ons ook uit de andere verzen van dit lied niet afdoende duidelijk worden.

Het juist behandelde vers luidt dan met de vermoedelijke scansie:
„ça mök / e vĕi / çanak / çak kuyā // (?) lakĕi / paik tā //
(?) rā jiŏk //"

Gaan wij thans over tot de verzen 4 en 5 van het gedicht, die hoewel van de 8-voetige afwijkend, toch nog een opvallende gelijkenis vertoonen. Het „inwendig" rijm wordt hier blijkbaar gevormd door resp. „tiyuḥ" met „ñuḥ" en „dupa" met „īā", terwijl wellicht het woord „patau", waarmee beide verzen eindigen, bedoeld is als eindrijm, hoewel reeds gezegd werd, dat zulk een eindrijm door de andere verzen van het lied niet afdoende bewezen wordt. Het afwijkende is gelegen in het aantal voeten, dat 7 bedraagt. Dit verschil vindt zijn oorzaak daarin, dat het woord, welks laatste lettergreep het inwendig rijm moet vormen met de laatste lettergreep van den derden voet van achter, in den 8-voetigen versregel de 4e voet en in den onderhavigen 7-voetigen de 3e voet uitmaakt. We hebben hier dus te doen met een vers van 3 + 4 voeten, waarbij de 3e op de 5e voet rijmt, terwijl de 8-voetige versregel 4 + 4 voeten telt, waarvan de 4e op den 6en voet rijmt. Opmerkelijk is echter, dat, indien men van het einde van het vers terugrekent, het inwendig rijm op dezelfde plaats wordt gevormd, als bij de 8-voetige verzen, nl. door den 3en en 5en voet van achter. Hieronder zal blijken, dat dit ook voor de meer dan 8-voetige verzen opgaat, en misschien zelfs als een vaststaand principe moet worden beschouwd. Tenslotte moet men misschien ook hier met de mogelijkheid rekening houden, dat deze verzen slechts schijnbaar 7-voetig en in werkelijkheid 8-voetig zijn in geval van een vrijere uitspraak van bepaalde woorden. Zoo zou i.c. b.v. in de woorden „klău" en „pluḥ" de consonanten-combinatie gesplitst kunnen worden middels een vocaal, waardoor een voet gewonnen zou worden [1]). Waar echter blijkbaar ook meer dan 8-voetige verzen in

[1]) Men zou dus b.v. uitspreken: „kalău" en „puluh", hetgeen in verband met het wisselend en onvast karakter der vocalen in den ongeaccentueerden voorlaatsten lettergreep niet zoo onwaarschijnlijk is. Zoo vindt men naast „blang" (= „plaine", „endroit découvert", vgl. Atj. „blang", Mak. „bubulang") ook „balang", enz. Uit historisch oogpunt zou een dergelijke uitspraak ook voor „pluh" opgaan, dat uit „puluh" is ontstaan (vgl. Atj. „plōh", Mal. „puluh"), doch minder voor „klău", dat uit „tĕlu" is ontstaan, daar in het Tjam k slechts uit t ontstaat, waar deze onmiddellijk voor de l komt te staan, en men kan aannemen, dat de vocaal reeds was uitgevallen, vóórdat t in k was overgegaan (vgl. Atj. „lhèë", uit „tlu").

de Tjamsche poëzie kunnen voorkomen (zie hieronder), is er geen reden aan te nemen, waarom er niet eveneens mindervoetige zouden bestaan, al is het anderzijds wel opmerkelijk, dat de evenbedoelde meer dan 8-voetige verzen alle toch een even aantal voeten tellen, terwijl de oneven 7-voetige versregel iets onregelmatigs geeft. Op dit alles kan het lied, zooals het geschreven voor ons ligt ons echter geen uitsluitsel geven.

Gescandeerd (behoudens de even genoemde mogelijke uitspraak van de woorden „klău" en „pluḥ") luiden deze verzen als volgt:

„ahauk / klău pluḥ / tiyuḥ // kău nau / mök ñuḥ // dī tjan /
patau //"

„ahauk / klău pluḥ / dupa // kău nau / mök ĭă // dī tjan /
patau//". —

Rest ons ten slotte nog de beschouwing der eerste drie verzen, die ten aanzien van het aantal voeten zoo sterk van den Atjèrschen (en Tjamschen 8-voetigen) versvorm afwijken. Met de ons uit het reeds behandelde ten dienste staande gegevens biedt hun structuur thans geen bijzondere moeilijkheden meer. Zoo schijnt mij het eerste verdeeld te moeten worden in 10 voeten, waarvan één, nl. de 6e, bestaande uit de lettergrepen (la-) „pĕi ḅoḥ çïöṅ", drielettergrepig is, terwijl het inwendig rijm wordt gevormd door de laatste lettergreep van dezen 6en en die van den 8en voet, dus resp. met de woorden „çïöṅ" en „tapöṅ". Ook hier valt het boven geconstateerde verschijnsel op, dat het inwendig rijm dezelfde positie in den 3en en 5en voet van achter blijft innemen.

Dit vers luidt als volgt:

„unī / unī / kău ḍiḥ / klam nī / kău la- / pĕi ḅoḥ çïöṅ //
ḅoḥ tjĕi / tapöṅ // mök tjĕi / tubhak //".

Nog meer voeten hebben de hierop volgende verzen, die in bouw geheel aan elkander gelijk zijn: zij bestaan elk uit 12 tweelettergrepige voeten met een inwendig rijm tusschen den 8en en den 10en voet, resp. gevormd door de woorden „gauk rak" en „tubhak", en „gauk bĭuḥ" en „tikuḥ". Andermaal ziet men het inwendig rijm de positie in den 3en en 5en voet van achter innemen.

Deze verzen luiden dan aldus:

„unī / unī / kău ḍiḥ / klam nī / kău la- / pĕi ḅoḥ / lamön /
gauk rak // ḅoḥ tjĕi / tubhak // mök tjĕi / tikuḥ //".

„unī / unī / kău ḍiḥ / klam nī / kău la- / pĕi ḅoḥ / lamön /
gauk bĭuḥ // ḅoḥ tjĕi / tikuḥ // mök tjĕi / tapöṅ //".

Resumeerende, constateeren wij, dat de Tjamsche verzen, evenals de Atjèhsche, het inwendig rijm kennen, dat zij eveneens 8 voeten van 2 dan wel meer lettergrepen kunnen tellen, doch dat zij, in tegenstelling met de Atjèhsche, er evenzeer meer (10 en 12) kunnen hebben en vermoedelijk ook minder (7); dat tenslotte, onafhankelijk van het aantal voeten, het inwendig rijm steeds (met uitzondering misschien van het 7e vers van het lied) gevormd wordt door den 3en en den 5en voet van achter, een verschijnsel, dat blijkbaar als een vast principe moet worden aangemerkt.

Van een slotrijm der eindlettergrepen van de verzen onderling kan uit dit lied niet afdoende blijken; de twee gevallen, waar zulk 'n rijm schijnt op te treden (het 4e met het 5e en het 6e met het 7e vers) kunnen zeer wel toeval zijn. Om het al of niet bestaan van een slotrijm in de Tjamsche poëzie te kunnen vaststellen, alsook om de onzekerheden ten aanzien van eenige verzen in het lied van den „kadhar" weg te nemen, ware een vergelijking met andere dichterlijke voortbrengselen der Tjamsche taal gewenscht; het is daarom te meer te betreuren, dat er voor zoover mij bekend, op dit gebied niets meer is gepubliceerd. Uit zulk 'n vergelijking zoude tevens kunnen blijken of de afwisseling van meer- en minder-voetige verzen in hetzelfde gedicht steeds mogelijk is en, zoo ja, of die afwisseling regelmatig dan wel willekeurig is, alle vragen, waarop het lied van den „kadhar" geen afdoend antwoord geeft.

Niettemin lijken mij de punten van overeenkomst, vooral ten aanzien van het inwendig rijm, met de Atjèhsche „sandja"' opmerkelijk en belangrijk genoeg, om vermelding te verdienen. Deze overeenkomst, beschouwd in verband met die, welke tusschen beide talen bestaat in grammaticaal opzicht, in woordvorming, maar vooral in het klankstelsel, zoowel wat de historische ontwikkeling als den huidigen stand daarvan betreft, en den woordenschat, die, behalve de talrijke woorden, die geheel of bijna gelijk zijn aan Indonesische, nog een aantal woorden bezit, welke aan het Tjamsch en het Atjèhsch gemeen zijn, zonder dat zij eenerzijds in de andere Indonesische talen en anderzijds in het Mon-Khmêr of Annamitisch worden aangetroffen [1]), — is een schakel te meer in de reeks van aanwijzingen, die

[1]) Een klein deel hiervan vindt men in de korte vergelijkende Tjamsche woordenlijst, door G. K. Niemann gegeven in zijn „Bijdrage tot de kennis der verhouding van het Tjam tot de talen van Indonesië" in de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, V, 6 (1891), blz. 27 e.v. — Deze lijst kan echter nog aanzienlijk uitgebreid worden. Zie ook de daar geciteerde litteratuur.

op een bijzondere verwantschap, een gemeenschappelijke afkomst dezer talen, wellicht zelfs der haar sprekende volken en van hunne cultuur, schijnen te duiden. Te gelegener tijd hoop ik in dit tijdschrift op de bedoelde overeenkomsten in grammatisch, fonetisch en vocabularisch opzicht uitvoerig terug te komen.

Lhõ' Seumawè, April 1932.

BIJDRAGEN TOT DE OUD-JAVAANSCHE LEXICOGRAPHIE.

DOOR

Dr. J. GONDA.

II. Woorden, voorkomende in de Calon-Arang.

Een tweede geschrift, waarvan de lexicographische bijzonderheden niet volledig in de Woordenlijst van Dr. H. H. Juynboll zijn opgenomen, is de Calon-Arang, in 1926 door Dr. Poerbatjaraka in de Bijdragen gepubliceerd (deel 82, pp. 110—180). Daar de uitgever, evenals Dr. Pigeaud bij de Tantu Panggĕlaran, bij de editie een vertaling gevoegd heeft, is de hier volgende woordenlijst niet in de eerste plaats bedoeld om het lezen van den tekst te vergemakkelijken, doch eerder om de woorden die om de een of andere reden merkwaardig zijn, te verzamelen. Weliswaar geeft Van der Tuuk's Kawi-Balineesch Woordenboek er vele van, doch deze zijn in de editie niet terug te vinden; in Juynboll's Woordenlijst is slechts een zeer klein gedeelte kunnen worden opgenomen. De keuze is in onderstaande verzameling zeer ruim gehouden, evenals bij mijn onlangs gepubliceerd glossarium op de Tantu Panggĕlaran.

De afkortingen zijn dezelfde, slechts:

Poerb. = Dr. Poerbatjaraka.

uhut, inuhutakĕn, 130, 135, „vertellen van" (Poerb.), e.a. iets uiteenzetten, onderrichten in iets. —, umuhuta, 130; umuhutakĕn, 131, 134.

andika, mandika, 123, 137, spreken (van den vorst). Zie ook p. 135, 139, 142.

intih, angintih-intih, 127, zachtjes snikken (Poerb.).

hĕrit, ahrit, 136, onveilig (van wegen enz.). Verg. Soend. hĕrit, id.

haryi, 144, voeten; haryan, 140, voeten (Poerb.); K. B. W. I, 122.

ĕkas, 144, = wĕkas.

adĕg, pangadĕg, 135, „stel" (kleeren), als N. J.

atur, ature, 128.

atithi, S., pātithen, palangka p., 124.

hosi, ahosyan, 120, in rustelooze beweging zijn. Zoo ook Rām. 17, 82; B. Y. 31, 23; de opgave van Jb., p. 678, is niet juist.

isar, ingisar; kesar, 134, dompelen (?).

awani, pakāwaniya, 139, m.i. af te leiden van Skt. avanī, behoedend, bij avana, redder (zie Schmidt, Nachträge, s.v.); behoeder > vorst.

awyatara, 125, = awatara, zie: watara.

ĕlah (?), pangĕlahan, 117, kerkhof.

ular, kolaran, 117, 127, 128, vgl. N. J. ngoelari, ngoelati, bezien, bekijken, aanzien.

ĕlek, mangĕlekakĕn, 121, als N. J. (de oogen openen).

eled, meled², 121, vgl. N. J. elet, het uitsteken van de tong.

ilag, umilag, 132, vertrekken.

hulĕng, humulĕng, 119, iem. in 't haar grijpen.

ijig, ngijig-ijig, 121, ? K. B. W. I, 338. N. J. ijig, ejeg, trippelgang.

uyahharĕng, moyahharĕngan, 133, van uyah + arĕng, verg. K. B. W. I, 129. Vgl. 144.

ayun, 129, (ing —: vóór). —, mangayunakĕn, 125, = N. J. ngarĕpake, dicht aan toe zijn.

homa, angomani, 133, d.i. anghomani, inwijden, inzegenen (met een offer).

ampihan, 142, 143 (3 ×), (afgegrensd) gebied.

imba, unimba, 131, leze: um-; mimba: mijil, zie K. B. W. IV, 610.

aghani, 141, = koning (Poerb.).

angçoka, 118, = açoka ('n boom).

nītiyogya, 117, 129, 134, e.a., „wat dienstig is voor goed gedrag".

nastāpa, 144. Skt. manastāpa. Zie onder: duḥkha.

nawaratna, 135, 141, 145, de negen juweelen: koraal, parel, enz. (Zie Pet. Wdb., s.v.).

namu, namu-namu, 123, 145; vgl. K. B. W. I, 553 en Jb., s.v.

nibrata, 141, 142, (zie ook p. 142, 24), gezegd van mpu Bharada, ± „heilige". Etym.: Skt. ? Samenhang met vrata, of soms een verbastering van nibhṛta, onbewegelijk, zich stil houdend; trouw, aanhankelijk; bescheiden; ongemerkt? Zeer onzeker.

cina, 118, zekere plant; vgl. Poerb., p. 149.

corok, silih corokana, 143. Zie K. B. W. I, 592; overeenkomstig het N. J. gebruik.

cidra, — pateni, 119; cumidra, 119, (arglistig) vermoorden.

caḍang, cumaḍang, 141, gereed, present, zijn.

reh, i rehan i, 123 door de omstandigheid, dat; omdat. Vgl. 127, 130, 136: i rehan ika.

rihin, karihin, 124, 125, 131, 132; vgl. ḍihin, bv. 128.

rĕntĕp, rwanya marĕntĕp, 120. Zie K. B. W. onder rĕntĕb, I, 705.

rĕke, 124; K. B. W. I, 722.

rata, mangrata², 118, gelijk, effen, maken. Zie Bijdr. 89, p. 80.

rasun, 125, ik.

rwa, karwa, angarwani, 132, iemand helpen, bijstaan.

rawĕh, 140, = rawuh, aankomen (hier van uit de lucht).

rawuh, 127, 129, aankomen. Vgl. Nāg. 90, 1, 4.

rĕmbe, -um-, 120.

rĕmbĕn, angr°, 127, bladerrijk, welig groeiend. Vgl. K. W. B. I, 798; 417.

rambang, angrambang, 136, advies vragen (Poerb.). Men gevoelt zich herinnerd aan Min. rambang, weifelen, onzeker, wankelmoedig, zijn.

rob(h)aya, 139, hier: collega. Vgl. K. B. W. I, 815 en het latere gebruik; vgl. p. 162, ond.

rangga, 136, waardigheidsbekleeder.

kanuruhan, 123, 131, 132, 135, 136, 137, een waardigheidsbekleeder.

kĕrĕt, pangĕrĕt, p. 122, dwarsbalk; zie ook Bijdr. 88, p. 487.

kartala, kakarttala(n), 116, droevige toestand? Jb., p. 117, vgl. K. B. W. II, 84; ondeugend(heid) (Poerb.). Is v. d. Tuuk's etymologie (uit karatala) juist?

krĕpaṇu, 144, van mpu Bharada, heilige (Poerb.). Zonder twijfel samenhang met Skt. kṛpaṇa, „ellendig, arm".

karamyan, 120, klimop (Poerb.).

karang, 124, woonstede, vgl. N. J. pakarangan en Soend. karang, erf (met of zonder huis).

kakajar, 127, n. v. 'n plant. Vgl. Jb. s. v. kajar.

kusa, *kuça* (?), ma-, 127 (een lijk); a-ri çawa, 115. Vgl. p. 116; 117 akuçeng tunwan kinuça (subj. een lijk), 127.

koçali, 141, 144, gezegd van mpu Bharada, ± heilige.

kāçyapī, 120, Skt., de aarde.

kalang, kalangan, 141, ommuring.

kalĕngka, 122, 123, 129, 131, Skt. kalaṅka; vgl. Rām. 11, 63; Bmḍ. Pur. p. 48, 10.

kamahyangan, 130, *kamayangan*, 142.

kamanak, 119, 120, e. s. v. muz. instr. Vgl. G.-R., I, 533.

kabasang, - in -, 121, wat precies?

ḍihin, 126, 128, 129, 137, 141, 142, eerst, vooruit.
ḍuhun, ḍumuhun, 129.
duḥkha-nastāpa, 144.
dirya, kadiryya, 138, voor driya, = tinghal, mata, panon; dus: gezien.
drĕmba, 132, bedrog (Poerb.). Aan N. J. drĕmba is wsl. niet te denken. Vgl. K. B. W. II, 426. Wsl. Skt. dambha.
dalu, kadalwan, 129, zeer, bovenmate.
ḍĕpa, ḍumĕpa-ḍĕpa, 120, met uitgestrekte armen.
depun, 128.
dyaya, 145, vgl. K. B. W. III, 545, gezegd van mpu Bharada. Uit Skt. jaya?
ḍangka, 131, tempel (Poerb.).
tĕhĕr, nĕhĕr, 122; 123, terstond daarop (iets doen).
tuhur, katuhur, 124, h.l. beleefd verzoeken mee te gaan; meenemen.
tan wruh, katanwruhan, 123, 124, 128, onbekend.
tanuja, 135, Skt., zoon. Ontbreekt in K. B. W.
tari, tumari, 137; patari, 137, raadplegen. Vgl. N. J. en Soend.
tosi(?), 143, afstammeling, zoon; of van tos?, vgl. K. B. W. II, 669.
tolih, atolih, 135, atoliha, 135, a. sireng kaḍatwan.
tapi, 134, korte vorm (vgl. Soend.), Skt. tathāpi (athāpi).
tuju, katuju, 145, was bestemd voor.
tayan, 127, 135, kleedingstukken (Poerb.).
tampo, 124, rum (Poerb.). Vgl. Jb., s.v. en Nāg. 90, 3; = N. J. tape (v. d. Tuuk).
tumĕnggung, 135, 136, een waardigheidsbekleeder.
sih, kasihsihana, 125.
sandeya, 126, = sandeha.
santun, sasantun, 133, zie: sasari.
çāntātma, 144, gezegd van mpu Bharada. Skt. çānta + ātman.
sari, sasari, 132, zie onder sari I in K. B. W. III, 52.
surud, a-a, 139, 142; asurud hayu, 130, 131, 133.
srĕbat-buḍur, 124. Over srĕbat vgl. men K. B. W. III, 100; over buḍur, IV, 924.
sudi, kasudenana, 124.
sĕḍĕp, tekst: sĕḍĕpi, sinĕḍĕpan, 133, 134; zie K. B. W. III, 159, s.v. sĕdĕp.
setra, 127, h. l. veld, afgezonderd terrein, waar lijken neergelegd worden. Skt. kṣetra, veld; terrein; stuk land. Vgl. T. P., p. 112: çetragamana.
çiṣya, kaçisya, 128.

sawala, 125, sawalanya, „uit openhartigheid" (Poerb.).
sawala-brahmacāri, 134, „ruzie-brahmacāri" (Poerb.), ?; K. B. W. III, 221.
suwung, 122, 126, verlaten, onbewoond, als N. J.
silih, pinasilih, 141, „kreeg dezelfde voorwerpen" (Poerb.). Misschien eerder te vergelijken met B. Y. 36, 9; zie echter abhuṣaṇa in het voorafgaande. Vgl. ook K. B. W. III, 239, b., r. 1—8.
sapa, sumape, (°a i), 124, vgl. Mal. mĕnjapa, iemand toespreken en vragen wie hij is.
sampun, vetat., 140.
samyak, 119, „werden rumoerig" (Poerb.), m.i. onjuist. Het woord zal het Skt. samyak, neutr. zijn, waarvan beteekenissen zijn: „vereenigd, op één punt gericht", „juist, op de behoorlijke wijze, overeenkomstig de waarheid". In verband met de volgende woorden zou men aan laatstgenoemde beteekenis de voorkeur kunnen geven: „bevestigen", desnoods „eens zijn met".
sangĕt, 129, hevig, erg; den asangĕt, 129.
sangga, sanggan, 133, iets om te stutten, dragen, steun; Poerb. hier: schaal.
wahakawarahan, 132, ?
wanapastra (sic), 134, Skt. vānaprastha.
wācita, - nĕn, 141, 142, 145, er worde gesproken van. Bij Skt. vācayati, o.a. berichten.
wer, wera, 126, vgl. N. J., lang, uitgestrekt; babbelachtig (zoo hier).
wire, wire², 122, zie K. B. W. III, 470.
wīryakṛta, 136, „nadat hij zijn waardigheid verkregen had" (Poerb.), m.i. liever „op wīrya ingesteld, geneigd tot w., blijk gevend van w.", waarbij men wellicht K. B. W. III, 490 wīrya (3e): suka moet vergelijken.
wakṣa, saṅ mahā wakṣa, 135, gezegd van mpu Bharāḍa. Te lezen: mahāwakṣa, zie aldaar.
wekṣā, 134, haywa tan gama-gamanta wekṣa, handel niet zonder grond (?); zoo Poerb. M.i. voor awekṣā, Skt. attentie, voorzorg, bezorgdheid, Rücksicht. Zie ook 143.
wadul, wadul²an, 143, kwaadsprekerij, leugenachtige praat over anderen, klikken.
watara, *awatara*, 122, ongeveer.
wasi, angawasi, 130, 131; vgl. Pigeaud, Tantu P., Bladw., s.v.
waçcitta, 135; in de vertaling verwaarloosd. Blijkens K. B. W. III, 545, is het een aanduiding voor mpu Bradah; zoo ook hier. Men

zou kunnen denken aan een verbastering van Skt. vasitva, het eigen-heer zijn (vgl. Jb., s.v.). Het woord komt in het Skt. wel voor als: de bovennatuurlijke kracht om alles aan z'n wil te onderwerpen en als zelfbeheersching. — Ook p. 137, 140, 142, 143.

weçma, paweçma, 125, koopsom bij een huwelijk, = panomah, vgl. K. B. W., III, 556.

wawal, 129, (2 ×), sang mahā wawal, de groote heilige (Poerb.).

wawala, 119, viersprong (Poerb.).

wilasa, 135, genegenheid, gunst, enz. Vgl. Bijdr., 89, p. 89.

wajendra, 141, 142, voortreffelijke legerschaar, Skt. vraja (hier met verlies van de r), schare, troep + indra, beste in z'n soort.

wayo, 132; sa-, 145, alle bezittingen (Poerb.).

woya, 122, 124, 131, = wwaya, vgl. K. B. W. III, 566. Vgl ook hoya, enz.

wiyang, 125, 126, = II wihang, K. B. W. III, 450. Vgl. 122, miyang; gaan; heengaan.

wĕgil, amrĕgil, 123, 135, 138, tijdelijk z'n intrek nemen; K. B. W. III, 620.

wingang, mawingang², 135. Beteekenis onzeker; paḍang maw.², volkomen helder (Poerb.).

lanḍuh, 118, makalanḍuha(n), 122, tot rust, voorspoed, welvaart —. Vgl. K. B. W. III, 651 („rustig").

lanḍuh, 136, van regen: ± in behoorlijke hoeveelheid vallende; vgl. K. B. W. III, 651.

lirik, lumirik, 129, vgl. N. J.

lwi (?), malwi, 140, teruggaan.

lĕlĕp, kalĕlĕp, 139, 140, onder water geraakt.

lĕpih, lĕpihan, 120, zie K. B. W. III, 739.

linggih, anglinggihi çāsana, 136; N. J. ngloenggoehi, nakomen, zich houden aan.

punḍut, pupunḍutan, 124, opgediende gerechten. Vgl. Soend. pamoepoendoet(an), spec. van spijzen: wat iemand gebracht wordt; moepoendoetan, iemand te eten brengen; poepoendoet, bedienden bij een feestmaaltijd enz., die de spijzen brengen. Zie ook p. 135, r. 12.

pantĕnb(h)aya, 138, 139, 140, „broeder", collega. Het tweede deel is m.i. identiek met Min. bayö, leeftijd, ouderdom, Mal. baja, „slag", sĕbaja, van hetzelfde slag, van denzelfden leeftijd. Heeft

pantěn te maken met Mal. sě-pantoen, enz.? Zie ook K. B. W. IV, 254 en 120, a, r. 10 vlgg. Dit - *baja*, Mal. - *baja* < Skt. vayaḥ, jeugdige leeftijd, leeftijd, (Altersstufe, Lebensjahre), dat ook > Jav. wajah, leeftijd. Ook in kabayan (vgl. in het Agastyap.: strī kabayan ikaṅ lěwas riṅ rah). Onafhankelijk van Aichele (Zeitschr. f. Eing. Spr. 21, 3, zie Djâwâ 11, 147 vlgg.) ben ik tot déze etymologie van k. gekomen. Misschien rechtstreeks verband: Skt. „jeugdige leeftijd" — Soend. Uilenspiegel?? (Vgl. Jav. wajah = poetoe?). Bij Mal. Ken Bajan verg. Bal. wajahan, wajan, ouder, 't eerste of oudste kind. (Van Eck).

paran, 128, wong paran, wat voor personen.

praṇa-suka, 122, vroolijk (Poerb.), Skt. prāṇa, adem, levensadem, + Skt. sukha, gelukkig. Hier kan men prāṇa als „hart" opvatten, verg. Pararaton 12, 21, alwaar concreet.

prāṇopaṇḍya, (zoo te lezen?), 145, gezegd van mpu Bharāḍa.

prāṇaja, 143, zoon, Skt.

pereret, 132, 141, trompet.

prapa, 127, prapa yan, indien (Poerb.).

prabhangkara, 117, = prabhākara, de zon. Vgl. Par. 15, 21.

patra, 125, 126, S. pattra, o.a. beschreven blad, — document, h. l. boek.

pěṭet, pěṭe-pěṭetan, 118, tuinplanten (Poerb.). Vgl. Soend. pětetan, jonge plant(en), uit zaad voortgekomen.

pasuk, pasuk wětu, — ning bhuwana, 115; — ning lumukat, 129, — niṅ jagat, 134, — niṅ rat, 135. Vgl. K. B. W. III, 532 pasuk wětu: pati hurip.

pusad(h)i, 141, troonzetel (?). Zie Jb., 377, s. v. pusadi. Verg. ook Kern, V. G. VIII, p. 62, n. 1; p. 97, n. 2; Poerbatjaraka, Bijdr. Kon. Inst., 80, p. 249.

pasthan, 134, „blad" (Poerb.). Etymologie en beteekenis staan m.i. niet voldoende vast. Misschien, vergeleken met p. 133, r. 22, in verband te brengen met het K. B. W. IV, 210 besproken pastha.

puspa, bloemen bij het offer gebezigd, 133, in ruimeren zin gebruikt.

palatra, 122, sterven, = paratra.

palisir, 141, zie ook Jb., p. 350. Vgl. N. J. aangezette zoom, garneersel. Ook Soend. „rand met franje" enz.

palib(h)aya, 138, 139, collega, „broeder", 138, zie pantěnbhaya.

pepeka, 121, 128, 131, onachtzaam.

pajang, papajangan, 133, staatsiezaal, feestgebouw (zoo Poerb.); vgl.

N. J. padjangan, gedrapeerd vertrek; staatsiebed; kobongan. Zie ook 141.

piñcul, mpiñcul-piñcul, 122, vgl. K. B. W. IV, 296; ∾ pancal?

pangkas, papangkas, 115, zie K. B. W. IV, 322 (Jb., p. 326, onjuist). Aanduiding van een zekeren leeftijd.

jiněm, kajiněman, 123, door den slaap overvallen.

jīwātma, 127, 129, 130, 131, gebruikt van Bharāḍa. Door Jb., Wdl., s. v. vertaald met „liefje", hierbij volgt hij K. B. W., IV, 387. Skt. jīvātman, „die lebende, individuelle Seele" (P. W.), „individuated spirit" is „a synthesis of spirit and cognitive internal organ" (Wilson-Hall, Vishṇu Pur. IV, 253). Hier wordt het woord m. i. gebruikt voor „heilige, heilige man".

jīwātmaka, 130, „heilige" (Poerb.). Vgl. jīwātma; „wiens natuur het leven, levensprincipe, de individueele ziel is".

jaba-kuṭa, 132, andere schakeering in gebruik dan K. B. W. IV, 431.

yajñābhyāsa, 116, S. yajña + abhyāsa. — ma-, 117.

yayīçwarī, 131, gemalin.

mahāçanta, 117, 123, 126, 132, 134, 135, 137, e.a., Skt. (?), de heilige.

mahāsāttwika, 142, edel. Vgl. R. Schmidt, Nachtr. P. W., s.v.: = prasannatāyuktatva.

mahāwakṣas, 135, d.w.z. mpu Bharada, Skt., een groote, breede, borst bezittend, epitheton van Çiva.

manih, 129, 130, = muwah.

manira, 140, pron. 1e pers.

mantyanta, 127, 141 = antyanta, atyanta.

māraṇa of *maraṇa,* kamaraṇan, 122, 123, 126, 127. Skt. maraṇa, de dood; of, waarschijnlijker, Skt. māraṇa, „eine die Vernichtung eines Feindes bezweckende Zauberceremonie" (P. W.).

mrědu, 116, 118, 123, 126, 128, 133, 135, e.a., ± de zachtmoedige, goedaardige, gebezigd voor mpu Bharada.

mokṣa, 123, verdwijnen.

mottama, niṣṭa-madyamottama, 133, Skt. n., madyama, uttama. In mijn Glossarium op het Bmḍ. Pur. (editie, p. 366) heb ik *mottama* trachten te verklaren. Het meest waarschijnlijk lijkt mij thans, dat het uit deze en dergelijke uitdrukkingen is gevormd, door verkeerde splitsing: madhya, mottama. In onzen tekst volgt echter: madya, uttama.

mwas, tan amwas, 131, 132, niet lang daarna.

mala, in: *mala pataka,* 129. Vgl. Mal. mala pataka, en K. B. W. IV, 581. Skt. mala bet. vuil, ook moreel, dan ± pāpa. Vgl. even

verder de uitdrukking papa pataka, die ook elders voorkomt (zie Jb., p. 340).

mūlya, Skt., kinamulen, 133, geëerd worden.

mpungku, 122, vgl. K. B. W. IV, 319. Men zie ook Bmḍ. Pur. p. 84, 24; 25.

manguntur, 122, 132, gehoorzaal (Poerb.); vgl. echter K. B. W. III, 627, onder wanguntur.

grĕhasthana, grĕhastana, 134, vgl. Skt. gṛhastha. Niet in K. B. W. Hiervan agrĕhasthana, 134.

groḍa, 129, 136, waringin-boom, < nyagrodha.

guruloka, 122; te lezen: guru loka. Vgl. ook pp. 123, 141.

gaḍing, anggagaḍing, 143, „regelen" (Poerb.).

goṣṭhī, goṣṭinĕn, 145, vertellen.

gangsal, 118, 120, ter hand nemen.

bahung, am -, 122, 127, h.l. huilen (v. honden), vgl. N. J.

brahmacārika, 134, levenswijze van een brahmacārin, = brahmacarya.

brĕtya, 119, Skt. bhṛtya; dienaar.

brĕm, 124, = *bĕrĕm*, een sterke drank, uit rijst bereid. Vgl. Kern, V. G. VIII, 108, n. 5.

bramila, 135 (3 ×), 142, door K. B. W. IV, 897, vermeld; „vorst" (Poerb.).

buḍur, vgl. onder: srĕbat.

basah, babasahan, 124, = basahan.

bilih, 126, wellicht, het zal wel .... zijn.

bilala, 138; vgl. K. B. W. IV, 994.

bhujangga, 125, h. l. student; vgl. Bijdr. 89, p. 257. Vgl. p. 136, 141. Een merkwaardige plaats voor bhujangga is de Mal. Hik. Radja Moeda, ed. Winstedt, p. 68: tĕrlalu elok mĕjĕlis sikap baginda, laksana indĕra dari kĕyangan sipat-nya ĕnum *bujangga* muda wangsa.

beya, 132, onkosten; < byaya.

byasu, 121, doode, Skt. vyasu.

bage, pambage, < Skt. bhāgya, verwelkoming, 126, e.a.

nguni, makanguni, 125, 141, en daarbij, bovendien.

TUMURA'S EN ÇAVARA'S.

DOOR

Dr. J. GONDA.

Verscheidene Sanskrit geschriften spreken over de Tumbura's, met welken naam ze een volksstam aanduiden, die op de hellingen van het Vindhya-gebergte woont. Het Vāyu Purāṇa heeft, 45, 131—133, deze mededeeling: çṛṇudhvaṃ vindhyavāsinaḥ, „verneemt de bewoners van het Vindhya-gebergte", mālavāç ca karūṣāç ca .... | tumurās tumburāç caiva ṣaṭsurā niṣadhaiḥ saha |, „de Mālava's, Karūṣa's ...., Tumura's, Tumbura's, enz.".

Het Matsya Purāṇa geeft, 113, 53, de volgende namen op: tumurās tumbarāç caiva padgamā naiṣadhaiḥ saha, „Tumura's, Tumbara's, Padgama's, Naiṣadha's".

Zijn nu, zoo kunnen we vragen, de Tumbura's en de Tumbara's dezelfde volksstam?

Nu heeft het Mārkaṇḍeya Purāṇa, 57, 54, deze lezing: tumburās tumbulāç caiva paṭavo naiṣadhaiḥ saha, „de Tumbura's, Tumbula's, Paṭu's en Naiṣadha's". Waar dus de andere teksten tumura hebben, leest Mārk. tumbura, waar zij tumbura of tumbara hebben: tumbula. Men zou kunnen veronderstellen, dat in Mārk. de namen van plaats verwisseld zijn en dat de Tumbula's identiek zijn met de Tumura's. Maar Pargiter heeft bij zijn vertaling van Mārk., p. 343 een andere meening verkondigd: „this (the Tumbulas) is no doubt a tribe closely allied to the last (nl. de Tumburas)". Andere teksten hebben tot zekere hoogte varianten: Brahmāṇḍa Pur. 1, 16, 65: tuhuṇḍā barbarāç caiva; Brahma Pur. 27, 61: tumburās tucarāç caiva; Vāmana Pur. 13, 55: turagās tumbarāç caiva.

Zooals men weet, wordt de oorsprong van de bewoners van het Vindhya-gebergte, de Niṣāda's, uitgelegd in de legende van koning Vena, die zeer aanmatigend was. Daarom sloegen de wijzen hem met bladeren van heilig gras en schudden aan zijn arm of dij. Daaruit kwam toen te voorschijn een zeer kort wezen, met vlak gelaat. Ze

zeiden hem te gaan zitten (*niṣīda*), daarom werd z'n naam *Niṣāda* (vgl. Vāyu Pur. 62, 119—123; Harivaṃça 305—310 en andere teksten). Uit hem sproten voort de Niṣāda's die op de Vindhya-bergen wonen. Hier leest het Viṣṇu Pur. (1, 13, 36): tatas tatsambhavā jātā vindhyaçailanivāsinaḥ | niṣādā muniçārdūla pāpakarmopalakṣaṇāḥ, en leert dus, dat zijn nakomelingen, die op het Vindhya-gebergte wonen, nog Niṣāda's heeten en geteekend zijn met de kenmerken der snoodheid en verdorvenheid. Het verhaal dat in andere teksten te lezen staat is uitgebreider, het Vāyu Pur. bv. heeft: niṣādavaṃçakartā 'sau babhūva.... | dhīvarān asṛjat so 'pi.... | ye cānye vindhyanilayās tumburāḥ tuvarāḥ khasāḥ, „hij was de stamvader van de Niṣāda's, bracht de Dhīvara's en de andere bewoners van den Vindhya, Tumbura's, Tuvara's enz. in het aanzijn". De Harivaṃça stemt met het Vāyu Pur. overeen; slechts heeft het als namen der volkeren: tukhārās tumburās tathā (311). Ook het Brahmāṇḍa Pur. (1, 36, 145) wijkt af: tamburās tumburās khaçāḥ. Deze varianten mogen voldoende zijn.

We vinden dus deze namen: tumbura, tumbara, tumura, tumbula, tambura, en tuvara, tukhāra, tuhuṇḍa, tucara, turaga.

In de eerste passage houdt Kirfel, Bhāratavarṣa[1]), p. 48, tumbura en tumbara voor de beste lezingen; tumburās tumbarāç caiva schijnt hem de tekst van dezen pāda in zijn gereconstrueerd Purāṇa te moeten luiden; alleen de *b* in het eerste woord, cursief gedrukt, zou een secundaire wijziging, invoeging, kunnen zijn. Het verschil tusschen tumbula en de vormen met -r- kan uit de bekende wisseling -l-: -r- verklaard worden.

De namen turaga, tucara, tuvara enz. zijn geheel andere vormen. Het volk der Tukhāra's is bekend: volgens het Mahābhārata, 3, 12350, waren ze „an outside northern race bordering on the Himalayas" (zie Pargiter, aant. op Mārk., p. 320). Het Vāyu Pur. (45, 118) en andere teksten geven tuṣara. Het wil Pargiter voorkomen, dat deze twee namen denzelfden stam, die volgens de teksten in het Noorden woonde (Vāyu 45, 121; Mārk. 57, 42 e.a.), aanduiden. Mogelijk is tucara (Brahma Pur. 27, 61) identiek met tuṣāra, en is ook tuvara een variant.

Het is merkwaardig, dat we de Tukhāra's ook met volkeren van het Vindhya-gebergte in hetzelfde verband genoemd vinden (vgl. de geciteerde teksten, vooral den Harivaṃça). Men zou zich, omgekeerd,

[1]) W. Kirfel, Bhāratavarṣa (Indien), Textgeschichtliche Darstellung zweier geographischen Purāṇa-Texte nebst Uebersetzung, Stuttgart, 1931.

kunnen afvragen, of er ook Tum(b)ura's in het Noorden geweest zijn.

Doch beperken we ons tot de bewoners van de Vindhya-bergen. Wat was, volgens de traditie, de verhouding tusschen de Tum(b)ura's en de naburige volkeren? De boven geciteerde passages leeren, dat ze tot het aggregaat der Niṣāda's behoorden. Nu heeft het Padma Purāṇa een merkwaardige mededeeling over deze Niṣāda's en andere volkeren (2, 27, 42—43): parvateṣu vaneṣv eva tasya vaṃçaḥ pratiṣṭhitaḥ | niṣādāç ca kirātāç ca bhillānāhalakās tathā | bhramarāç ca pulindāç ca ye cānye mlecchajātayaḥ | pāpācārāç ca te sarve...., „op bergen en in wouden zijn zijn (nl. van den uit Vena ontstanen Niṣāda) afstammelingen gevestigd: Niṣāda's, Kirāta's enz."; de eigenaardigheden van het uiterlijk van Niṣāda, bij uitbreiding van de Niṣāda's enz., worden in de voorafgaande verzen uitvoerig opgegeven: dwergachtig-klein van gestalte, zwart van kleur (kṛṣṇāñjanacayopetam), groot van buik (lambodaram) en met lange ooren (vyūḍakarṇam).

Passages als deze geven ons een voorstelling van den indruk, die het uiterlijk en de gedragingen van de niet-Arische berg- en woudvolkeren op de Arische bewoners van Indië, wanneer ze met hen in aanraking kwamen, maakten.

In dit verband is het m.i. niet zonder nut een plaats uit het Oud-Javaansche Brahmāṇḍa Purāṇa te vergelijken, en wel p. 120, 22, waar na het verhaal van het ontstaan van Niṣāda gezegd wordt: manak tekaṅ Niṣāda. yatika Çawara ṅaranya. yeka tamolah ri pārçwa niṅ Windhya, kadyaṅga nikaṅ deça riṅ Tumura. atēhĕr pinakaṅaran iṅ gaṇanya wĕkasan. d.w.z. „die Niṣāda nu had een zoon (nageslacht). Deze (dit) droeg den naam Çawara en hield verblijf in de onmiddellijke nabijheid van het Vindhya-gebergte, zooals het gebied der Tumura's. Het werd voorts op den duur de naam van zijn gaṇa (bijeenhoorende, vaak als gevolg, aanhang, voorgestelde groep of schare)".

De voorstelling is dus, dat de Çawara's een bijeenhoorende groep menschen, hun naam hebben van Çawara, hun eponymos, en als hun stamvader Nisāda te beschouwen is. Men vergelijke ook de lezing van de Kakawin (1, 23, 2—4):

manak taṅ Niṣada yateka Çawaran sakwehnya tatan waneh
ṅkaneṅ pārçwa nikaṅ giri prakaçiteṅ Windhyādri râma nika
kadyaṅga nikanaṅ pradeça Tumura nya toṅgwan iṅ Çabara.

We vinden het hier dus zoo voorgesteld, dat de Çavara's het nakroost van Niṣāda zijn en de Tumura's een volk, welks gebied onder

dat der Çavara's behoort. De naam Tumura hebben we hierboven ontmoet in de Vāyu- en Matsya Purāṇa's.

De Oud-Javaansche tekst schijnt er op te wijzen, dat de Çavara's beschouwd werden als een conglomeraat van een aantal verschillende volksstammen.

Wat weten wij van de Çavara's? Ze vormen een ouden en over zeer grooten afstand verspreiden stam in Orissa, Chota Nagpur, West-Bengalen, Madras en de Central provinces [1]. In het Aitareya Brāhmaṇa „they are classed as Dasyus, with the Andhras, Pulindas, Mūtibas and Puṇḍras (7, 18, 2) [2]. Men heeft vermoed, dat in hen het volk te zien is, dat Ptolemaeus [3] als Σαβάραι noemt en Plinius [4] als Suari vermeldt. In het Mahābhārata en Rāmāyaṇa is er zelden van hen sprake; ze worden er voorgesteld als bewoners van Centraal-Indië en Dekhan, zijn Dasyus en houden zich bezig met kwade praktijken; het zijn „barbaren".

Tegenwoordig kent men hen als Sabar, Saur, Suir. „Their stronghold is the two northernmost districts of the Madras Presidency and the neighbouring districts of Bengal and the Central Provinces. Thus we find them largely spread over the Orissa division and the Orissa Tributary States, Singbhum, Sambalpur...., and so on. Farther to the north they occur in Saugor and Damoh.... [5]".

De laatste woorden van dit citaat zijn voor ons van belang. Het Saugor District ligt aan de N. O. zijde van het Vindhya-gebergte, en wel van 23° 9'—24° 27' N.; 78° 4'—79° 22' O.

Nemen wij dus aan, dat de tegenwoordige Savara's (Sabar enz.) in Saugor de afstammelingen zijn van de Çavara's, die het agregaat van volksstammen vormden, van welke in het Javaansche Brahmāṇḍa Purāṇa gesproken wordt, dan loont het de moeite, nog eenige bijzonderheden na te gaan. Tegenwoordig zijn de Savara's „divided into several sub-tribes and are, accordingly, known under various names such as Sonds, Sowras, Jara Savaras, Luda Savaras, Arisa Savaras, and Tekkati Savaras" [6]. Wat belet ons nu te veronderstellen, dat dit in vroegere tijden ook zoo was; dat nl. in vorige eeuwen de Çavara's eveneens uit een aantal onder-stammen bestonden?

---

[1]) Sten Konow, in „Linguistic Survey of India", IV, p. 217.
[2]) Macdonell and Keith, Vedic Index, II, 354.
[3]) Ptol. 7, 1, 80, als volk van Z.-O. Indië intra Gangem.
[4]) Zie: Imperial Gazetteer of India, I, p. 384; Plin., 6, 19; 23.
[5]) Konow, t.a.p.; vergelijk ook Imperial Gazetteer, I, p. 384; XVI, p. 261; XIX, p. 255; XXII, pp. 9, 136, 140 enz.
[6]) Konow, t.a.p.

In dat geval schijnt het mogelijk, dat ook de Tumuru's of Tumburu's een deel van het geheel, dat de Çavara-volkjes uitmaakten, vormden.

In den tegenwoordigen tijd is het dialect, dat deze volkjes spreken, overal hetzelfde; het is een mengdialect, in hooge mate beinvloed door het Telugu. We weten echter, dat het Savara oorspronkelijk een lid van de Muṇḍā taal-familie was[1]). We lezen bij Risley[2]), dat „the Savars believe their original condition to have been that of a wandering tribe...., living on the fruits of the forest and acknowledging the rule of no recognized chief". Met deze en andere beschrijvingen van aard en levenswijze van deze volkjes uit den modernen tijd stemmen de teksten die ik hierboven heb geciteerd overeen.

Overweegt men dit alles, en volgt men de in het Oud-Javaansche Brahmāṇḍa Purāṇa gegeven voorstelling[3]), dat de Tum(b)ura's een deel van de Çavara's vormden, dan kan men tot de conclusie komen, dat in de Tumura's of Tumbura's waarschijnlijk een Muṇḍā-volkje te zien is, behoorende tot het over grooter gebied verspreide conglomeraat der Çavara's, die met de Pulinda's, Andhra's, Puṇḍra's en vele andere volkeren[4]) onder de dasyu, nīcakula, mleccha gerangschikt worden. De inheemsche traditie stelt al deze volksstammen voor als nageslacht van Niṣāda: tasya vaṃçās tu naiṣādā girikānanagocarāḥ (Bhāg. Pur. 4, 14, 46).

Aug. '32.

---

[1]) Konow, o.c., pp. 21, 22, 218.

[2]) Geciteerd door Pargiter, Mārk. Pur., p. 335.

[3]) Die uit Voor-Indië afkomstig is; zie Gonda, Einige Mitteilungen über das altjavanische Brahmāṇḍa Purāṇa, Acta Orientalia, XI, 219.

[4]) Vgl. Sylvain Lévi, Journal asiatique, 203 (1923), pp. 1 vlgg., vooral onder no. 5.

NOTULEN

VAN DE BESTUURS- EN ALGEMEENE
VERGADERINGEN VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE
VAN NEDERLANDSCH-INDIË

1932—1933

BUITENGEWONE ALGEMEENE VERGADERING

VAN 17 DECEMBER 1932.

Tegenwoordig de Bestuursleden: N. J. Krom (Voorzitter), Rubenkoning (Penningmeester), Van Ossenbruggen, Berg, Van Vollenhoven, Rassers, Kern en de Roo de la Faille (Secretaris) benevens het gewoon lid, de Heer S. Nimpoeno.

Na opening der vergadering zet de Voorzitter met enkele woorden uiteen de reden, waarom deze is bijeengeroepen, nl. het voorzien in de vacature van het Bestuur, welke door het overlijden van Dr. J. W. IJzerman is ontstaan.

Bij de daarop gevolgde stemming bleek met algemeene stemmen te zijn gekozen de Heer Ch. J. I. M. Welter.

Deze uitslag zal ter kennis worden gebracht. Nadat de Voorzitter de stemopnemers, de Heeren Nimpoeno en Van Ossenbruggen voor hun moeite had dank gezegd, en hem gebleken was dat niemand meer het woord verlangde, sloot hij de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 17 DECEMBER 1932.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heer Kleintjes had bericht tot zijn leedwezen verhinderd te zijn. Prof. Dr. J. P. de Josselin de Jong bevindt zich op reis.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt de notulen der vorige Bestuursvergadering voor te lezen. Deze worden vervolgens goedgekeurd.

Voor het lidmaatschap hadden bedankt de Heeren: Mr. H. Marcella, J. C. W. Warnsinck, Mr. J. van Schuylenburg, Mej. E. Allard, G. Storm, N.V. Industr. Mij. Palembang, Dr. J. F. Hoekstra, R. A. A. Gandasoebrata; ook hadden de donateurs N.V. De Deli-Courant en Mr. R. H. Erdmann zich genoopt gezien hun bijdragen op te geven.

Bericht van contributie-vermindering was ontvangen van de Vereeniging van Ambt. B. B. en de N.V. Stoomvaart Mij. Nederland.

Van veranderd adres was kennis gegeven door de Heeren Tjan Tjoe Siem en W. Rienstra.

Ter tafel wordt gebracht:

1. een brief d.d. 19 Nov. van de „Union académique internationale", bevattende een Deensch voorstel over „Monumenta Musicae Byzantinae";

voor kennisgeving aangenomen;

2. brief d.d. 22 Nov. van Prof. Gonda, waaruit blijkt dat op publicatie zijner artikeltjes over „Tumura's en Savara's" in de Bijdragen prijs gesteld wordt;

aan dien wensch zal worden voldaan;

3. brief d.d. 24 Nov. van de Biblioth. der Bayer. Akad. der Wissenschaften, houdende verzoek om het 1e deel der Barabudurmonografie, gelijk het 2e deel, kosteloos te mogen ontvangen;

wordt besloten mede te deelen, dat de geldmiddelen van het Instituut niet toe laten om de kosten van dat exemplaar op zich te nemen, het Bestuur evenwel bereid is om, wanneer de Bayerische Akademie daartoe zou kunnen besluiten, met Martinus Nijhoff in onderhandeling te treden over den afstand van een exemplaar tegen den voor het Instituut bepaalden prijs;

4. brief van het Bestuur der Adatrechtstichting d.d. 30 Nov. j.l., waarbij naar aanleiding van het door het Kon. Instituut gedaan voorstel:

„jaarlijks wendt zich onze Penningmeester tegen de opmaking van de Instituutsbegrooting voor het a.s. jaar tot Uw Bestuur met

het verzoek om inlichting over de te verwachten uitgaaf van één of meer Adatrechtbundels in het a.s. jaar, ten einde met dat voornemen rekening te houden bij de opstelling van zijn ontwerp",

wordt medegedeeld dat het Bestuur van de Adatrechtstichting dit volgaarne aanvaardt,

„in de onderstelling, dat uit den aard der zaak de verplichting van het Koninklijk Instituut tot het doen verschijnen van één Adatrechtbundel per jaar, geheel voor eigen kosten, ten volle blijft bestaan. Deze afspraak zal dus de plaats innemen van de afspraak tusschen Uw Instituut en onze stichting, die laatstelijk dateerde uit 1922";

conform besloten;

5. brief d.d. 1 Dec. van Martinus Nijhoff over de voortzetting van het Repertorium op de literatuur betreffende de Nederlandsche Koloniën;

wordt besloten, ook in verband met den stand der geldmiddelen, de beslissing uit te stellen, tot het in bewerking zijnde deel van het Repertorium het licht zal hebben gezien, waarbij verwacht wordt dat inmiddels tot klaarheid zal zijn gekomen, of het Repertorium onveranderd op dezelfde wijze zal moeten blijven ingericht, dan wel de stof zal zijn te verdeelen over twee hoofdafdeelingen, de eene omvattende in hoofdzaak taal-, land- en volkenkunde benevens geschiedenis enz., het andere deel: natuurkundige wetenschappen enz.;

6. een brief d.d. 2 Dec. van Mevr. de Wed. Prof. J. E. Heeres, over de voortzetting van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum;

nadat mededeeling was gedaan, van de drukkosten en het honorarium en men tot het inzicht was gekomen, dat ook in verband met vermoedelijk te verwachten steun, eene voortzetting van het werk, althans met één deel, waarvoor de afschriften gedeeltelijk gereed liggen, mogelijk schijnt, wordt besloten over die afwerking in overleg te treden met Dr. F. W. Stapel, v.z.v. aangaat de publicatie der verdragen tot 1800, terwijl Prof. van Vollenhoven zich bereid verklaart nader overleg te plegen omtrent de uitgaaf dier stukken nà 1800;

7. brief van Dr. F. W. Stapel d.d. 23 Nov., ten geleide van zijn Ve Bijdragen tot de geschiedenis der rechtspraak bij de V. O. I. C.;

de publicatie zal worden voortgezet;

8. brief van Dr. F. W. Stapel d.d. 23 Nov. waarbij ten opzichte van Van Imhoff's Memorie van bestuursovergave van Ceylon, hoewel een zeer belangrijk document, publicatie in den Nederlandschen tekst, welke 5 à 6 vel in de Bijdragen zou beslaan, niet noodig geacht wordt, wijl „de merkwaardig goede Engelsche vertaling het stuk volledig weergeeft"; alleen zouden wat meer toelichtende aanteekeningen gewenscht zijn te achten.

Dr. Stapel vestigt daarbij o.m. de aandacht op een „notitie van Speelman, gemaakt na de onderwerping van Makassar, en aangevende, hoe dat gewest zou moeten worden bestuurd", een „stuk, dat tal van bijzonderheden geeft op het terrein van ethnografie, adat en geschiedenis", echter niet minder dan 800 dichtbeschreven foliobladzijden beslaat";

wordt besloten beide onderwerpen voorloopig te laten rusten;

9. brief van Dr. W. F. Stutterheim d.d. 29 Oct. ten geleide van zijn Oudheidkundige Aanteekeningen XXIX tot XXXIII;

zullen t.g.t. in de Bijdragen worden opgenomen;

10. de ontwerp-begrooting 1933.

Nadat de Penningmeester dit ontwerp heeft toegelicht, wordt het aangenomen, waarbij de Voorzitter den dank van het Bestuur aan den Penningmeester betuigt.

Vervolgens komen in behandeling een drietal verhandelingen voor de Bijdragen:

1. van den Heer F. M. Schnitger „Enkele opmerkingen over Soekoeh en Tjeṭa";

advies wordt verzocht van de Heeren Rassers en Van Ossenbruggen;

2. van den Heer Lafeber: „On the classification of Malaio-Polynesian Languáges";

hieromtrent wordt de zienswijze ingewonnen van de Heeren Berg en Kern;

3. van den Heer A. J. Bernet Kempers: „The Bronzes of Nalandā and Hindu-Javanese Art";

de Voorzitter noodigt de Heeren Rassers en De Roo de la Faille hun meening kenbaar te maken over eene opneming daarvan.

Rondvraag:

De Heeren Rassers en Kern geven in overweging met betrekking

tot het in hun handen gestelde werk van den Heer Friedericy hen te machtigen met den schrijver te overleggen over h.i. wenschelijke bekorting, enz.;

conform besloten.

Prof. Berg brengt naar aanleiding van een gesprek met Dr. H. van der Veen nader ter sprake de uitgaaf van diens Tae' (of Sádan-Toradjaasch) Nederlandsch Woordenboek, en bepleit de beschikbaarstelling van 2 × f 400 ten laste der Instituutsbegrooting over 1933 en 1934;

voorloopig aanvaard, in afwachting van nadere bestudeering der mogelijkheid van uitgaaf in overleg met het Nederlandsch Bijbelgenootschap, het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap en het Kon. Bataviaasch Genootschap.

Voor de Bibliotheek waren geschenken ingekomen van de Heeren: Dr. Th. Nieuwenhuyzen, Cult. Mij. Pondok-Gedé, Dr. F. W. Stapel, Prof. Mr. F. D. Holleman, Mr. D. Mulder, Nederlandsch Bijbelgenootschap, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Dr. J. M. Pieters, Prof. C. Bonne.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 JANUARI 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Mr. Ph. Kleintjes (wd. Voorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Heeren Krom en Van Vollenhoven hadden bericht gezonden verhinderd te zijn. Prof. de Josselin de Jong vertoeft in Indië.

De vergadering openend, spreekt de Voorzitter den Heer Welter

een woord van welkom toe, waarvoor de Heer Welter dank zegt, betuigend gaarne gehoor te hebben gegeven aan de uitnoodiging van het Bestuur om door aanvaarding van het lidmaatschap mede te werken aan den bloei van het Koninklijk Instituut.

De Voorzitter verzoekt vervolgens den Secretaris de notulen van de op 17 Dec. t.v. gehouden Algemeene en Bestuursvergaderingen voor te lezen. Deze worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren J. F. Stutterheim en J. van Baal.

Overleden waren de leden W. Ruinen en Mr. J. W. S. A. Versteeg. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van Dr. L. Onvlee, G. Boswinkel en Dr. A. C. Kruyt.

Het lidmaatschap was opgezegd door de Heeren: H. J. C. van Rietschoten, A. Neervoort van de Poll, H. A. Voet, Mr. W. G. F. Borgerhoff Mulder, L. Maurenbrecher, C. Noordenbos en D. J. van Houten.

Mededeeling was ontvangen, dat de N.V. Cultuur Mijen Kali Bakar en Kali Kempit zich genoopt hadden gezien hunne contributie te verminderen.

Aan de orde wordt gesteld:

1. een brief d.d. 16 Dec. j.l. van het Departement van Koloniën, Commissariaat voor Indische zaken, Afd. A No. 30, inhoudende:

dat Dr. Heinsius in verband met hem na zijn terugkeer in Indië opgedragen ambtelijke werkzaamheden geruimen tijd geen gelegenheid had kunnen vinden om zich te wijden aan den arbeid, die nog bleef te verrichten ten behoeve van de uitgave zijner samenvatting van hetgeen heeft geleid tot de wet op de Staatsinrichting van Ned. Indië;

dat hij zich voorgesteld heeft dien arbeid, indien althans zijn ambtsbezigheden zulks zouden toelaten, gedurende de laatste maanden van het afgeloopen jaar voort te zetten;

en dat, zoodra nader bericht mocht worden ontvangen, het Kon. Instituut daarmede in kennis zal worden gesteld;

voor kennisgeving aangenomen;

2. een brief van den Heer Stapel, d.d. 20 Dec., waarbij deze zich bereid verklaart de uitgaaf van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum voort te zetten op dezelfde voorwaarden als waarop was overeengekomen met wijlen Prof. Mr. J. E. Heeres;

deze mededeeling, welke de geleidelijke voltooiïng van deze publicatie spoedig in het vooruitzicht stelt, wordt met voldoening vernomen;

3. een circulaire d.d. Dec. 1932 van de aan de Kon. Vereeniging Oost en West verbonden „Commissie voor West-Indië" over samenwerking;

voor kennisgeving aangenomen;

4. een brief d.d. 12 Januari j.l. van Prof. Gonda over publicatie van een door hem gereed gemaakten tekst van de Oudjavaansche Agastya-parwa;

in handen gesteld van de Heeren Krom en Berg;

5. een brief d.d. 27 Dec. j.l. van den Voorzitter van de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, houdende verzoek een tweetal personen aan te wijzen, om voor den duur van 4 jaar, dus tot het einde van 1936 zitting te nemen als lid in eene „Commissie voor Nederland en Ned. Indië (National Council) bij het Institute of Pacific Relations, eenige jaren geleden door een groep Amerikaansche belangstellenden te Honolulu opgericht;

nadat in het licht is gesteld, dat het Kon. Instituut zich hiermede niet begeeft op staatkundig gebied, en ook niet gebonden zal zijn door de meeningen van de aan te wijzen leden in de Nederlandsche afdeeling der Commissie verbonden aan de I. P. R., wordt besloten aan te bevelen de Heeren Dr. J. H. Boeke en Dr. J. J. L. Duyvendak, beiden te Leiden.

Rondvraag:

Ook namens Dr. Rassers verslag uitbrengend over het MS. van het in hun handen gesteld artikel van den Heer Friedericy over „De Standen bij de Makassaren en Boegineezen", deelt de Heer Kern mede, dat met goed gevolg overleg met den schrijver is gepleegd, en deze bereid is bevonden den tekst te herzien;

met betrekking tot de verhandeling van den Heer Lafeber „On the classification of Malaio-Polynesian Languages" verzoeken de adviseurs zich Prof. Van Ronkel te mogen assumeeren;

hiertegen wordt geen bezwaar gemaakt.

Prof. Berg bericht in zake de uitgaaf van het door Dr. H. van der Veen samengestelde woordenboek der Sa'dan-taal (To Radjalanden), vernomen te hebben dat de Gereformeerde Zendingsbond

f 1000 daarvoor ter beschikking heeft gesteld, en het Ned. Bijbelgenootschap weliswaar niet in staat is om te subsidieeren, doch bereid zou zijn renteloos de benoodigde gelden voor te schieten, terwijl de kans op steun in de toekomst van de zijde der Ned. Ind. Regeering gunstig mag worden geacht;

naar aanleiding van deze mededeelingen wordt besloten de uitgaaf alvast aan te vatten, bij de evengenoemde instellingen inlichtingen ter bevestiging in te winnen en alsmede het Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap en het Kon. Batav. Genootschap voor K. en W. tot medewerking aan te zoeken;

Dr. Rassers adviseert, ook namens den Heer de Roo de la Faille gunstig over eene publicatie in de Bijdragen van de door den Heer A. J. Bernet Kempers geschreven verhandeling „The Bronzes of Nalandā and Hindu-Javanese Art";

conform besloten;

Mr. van Ossenbruggen verzoekt goedkeuring, dat bij de kort te voren in den handel gebrachten Adatrechtb. XXXV de prijs daarvan, in evenredigheid tot de andere bundels is bepaald op f 6.—;

aldus goedgevonden.

De Penningmeester doet eenige nadere mededeelingen over de belegging der geldmiddelen en de noodzakelijkheid om door besparing te geraken tot vergrooting van het rente-gevend kapitaal. Hij wijst voorts op de bepaling in art. 4 van het Huishoudelijk Reglement: de Penningmeester belegt de beschikbare gelden volgens machtiging van het Bestuur, en verzoekt in verband daarmede de meening van het Bestuur.

Het beleid wordt goedgekeurd, en het Bestuur verklaart zich gaarne bereid tot medewerking voor een zuinig beheer en eene degelijke belegging.

Boekgeschenken waren binnengekomen van Dr. J. D. Käyser, V. I. van de Wall en C. Lekkerkerker.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 FEBRUARI 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Mr. Ph. Kleintjes (Onder-Voorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen voor te lezen. In aansluiting hierbij verzoekt Mr. Van Vollenhoven, dat met betrekking tot de voortzetting van het Corpus Diplomaticum-Neerlando-Indicum Dr. Stapel in kennis gesteld wordt met den wensch van het Bestuur om de inleidende aanteekeningen bij de Politieke Contracten zoo kort mogelijk op te stellen, opdat de uitgaaf zoo min mogelijk wordt vertraagd.

De notulen worden vervolgens goedgekeurd.

Voor het lidmaatschap hadden bedankt Mr. J. H. van Laer, C. Boterhoven de Haan en P. J. Roosegaarde Bisschop.

Verminderd was de gebruikelijke bijdrage van het Administratiekantoor S. E. Ramondt—J. Dolleman.

Bericht was gezonden van veranderd adres door de HH. J. M. J. Morsink en Ch. J. Grader.

Ter tafel werd gebracht:

1. een brief d.d. 23 Januari j.l. van de Stichting ten behoeve van het Nederlands Cultuurhistories Instituut te Pretoria ter aanbieding van het eerste Jaarverslag;

voor kennisgeving aangenomen;

2. een brief d.d. 9 Febr. j.l. van Mr. E. L. G. den Dooren de Jong over schilderijen van Raden te Saleh, welke te Parijs ter aankoop beschikbaar komen;

wordt besloten de aandacht van den briefschrijver te vestigen — zij het ten overvloede — op het Rijks Museum en het Koloniaal Instituut, beiden te Amsterdam;

3. met betrekking tot de voorgenomen uitgaaf van het door Dr. H. van der Veen samengesteld Tae-Woordenboek, brieven:

a. d.d. 24 Januari van den Predikant-Director van den Gereformeerden Zendingsbond, waarbij bevestigd wordt de toekenning van eene subsidie van f 1000.—,

b. d.d. 2 Febr. van den Algemeenen Secretaris van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, waarbij deze instelling zich bereid verklaart om, zoo noodig, het benoodigd geld renteloos voor te schieten,

c. d.d. 3 Febr. van het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, waarbij wordt medegedeeld, dat het Bestuur niet in staat is om tot deze uitgaaf mede te werken;

voor kennisgeving aangenomen;

4. een brief d.d. 15 Febr. van Prof. Dr. H. T. Colenbrander, waarbij Z.H.Gel. bericht „dat (hij) de Coen-biografie in den zomer van 1933, vermoedelijk vóór de maand Augustus, hoop(t) te voltooien":

hiervan zal mededeeling worden gedaan aan het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen;

5. een brief d.d. 3 Febr. van Dr. F. W. Stapel, ter aanbieding van een artikel: „Uit de wordingsgeschiedenis van het Charter van 1804" ter publicatie in de Bijdragen;

gesteld in de handen van de Heeren Van Vollenhoven en Kleintjes;

6. een brief d.d. 7 Januari van Dr. W. F. Stutterheim, ten geleide van zijne Oudheidkundige Aanteekeningen Nos. XXXIV tot en met XXXVIII;

zullen in de Bijdragen worden geplaatst;

7. eene mededeeling van den Penningmeester bij zijne rekening en verantwoording over 1932;

de Heeren Th. van Erp en Dr. Stapel zullen worden uitgenoodigd met het oog op het bepaalde bij de laatste alinea van artikel 4 van het Huishoudelijk Reglement om zich in commissie te stellen en op de a.s. Algemeene Vergadering verslag uit te brengen over het gevoerde beheer;

8. de Secretaris leest voor een concept voor het jaarverslag; dit wordt na eene wijziging goedgekeurd.

Rondvraag:

De Heer Kern vraagt, of het niet aanbeveling verdient om weder eens een ledenlijst uit te geven; de Secretaris deelt mede, dat die reeds voorbereid wordt.

De Heeren Krom en Berg adviseeren om den door Prof. Gonda gereedgemaakten tekst van de Oudjavaansche Agastya-parwa in de Bijdragen op te nemen;

conform besloten.

Met betrekking tot het door den Heer Lafeber geschreven artikel: „On the classification of Malayo-Indonesian languages" verzoekt Prof. Berg diligent te worden verklaard.

Dr. Rassers biedt namens Dr. H. H. Juynboll aan diens vertaling van Sarga XXI van het Oudjavaansche Ramayana;

zal in de Bijdragen worden opgenomen.

De Heer Welter vestigt de aandacht op de geschiedenis van het Engelsch Tusschenbestuur, waartoe Dr. F. de Haan tijdens zijn archivarisschap te Batavia vele bouwstoffen heeft bijeengebracht. Prof. Krom neemt op zich te informeeren hoe het met die aangelegenheid gesteld is.

Prof. Van Vollenhoven geeft, naar aanleiding van een bij hem ingekomen mededeeling, in overweging bij den Heer S. H. Schaank, den schrijver van een artikel over „De Kongsi's van Montrado (TBG. 35) enz." te informeeren naar mogelijk bestaande verdere gegevens en zich beschikbaar te stellen om deze, zoo zij niet voor een uitgaaf gereed gemaakt zijn, in de Handschriftenverzameling der bibliotheek op te nemen.

De Voorzitter biedt namens den Heer Cowan aan een artikel over Lamri enz. voor de Bijdragen, en verklaart zich bereid, om samen met Prof. Berg dienaangaande advies uit te brengen.

Voor de Bibliotheek waren boekgeschenken binnengekomen van de Heeren E. Leroux, S. P. l'Honoré Naber, Firma Dentz en van der Bruggen en Dr. J. D. Käyser.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

C. van Vollenhoven

Prof. Mr. CORNELIS VAN VOLLENHOVEN ALS ONTDEKKER VAN HET ADATRECHT

DOOR

Mr. F. D. E. VAN OSSENBRUGGEN.

Het zou een vermetel bestaan zijn, zich thans reeds te wagen aan eene poging om de geweldige beteekenis van Van Vollenhoven voor de wetenschap, in het bijzonder de rechtswetenschap in al hare onderdeelen, te schetsen, om — zij het slechts in hoofdlijnen — aan te geven, hoe ontzaglijk veel ons land, zijn overzeesch gebied, heel de wetenschappelijke wereld verschuldigd is aan zijn fijn intellect, zijn diep gevoelend hart, zijn hoog zedelijk besef; eerst veel later zal het mogelijk zijn, zijn waardevol leven en zijn machtigen arbeid volkomen te begrijpen, zich behoorlijk rekenschap te geven van hoe onoverschatbaar belang zijn bestaan is geweest voor tijdgenoot en nazaat. Wie het dàn zou willen ondernemen, om Van Vollenhoven in zijn volle grootheid uit te beelden, zal hem in alles, waarin hij uitblonk, eenigszins moeten evenaren; een zoo zeldzame figuur in al zijn veelzijdigheid te beschrijven, is waarlijk niet een ieders werk. Wat thans geboden wordt, is dan ook niet meer dan een schuchtere poging om in korte trekken op het meest belangrijke te wijzen van hetgeen Van Vollenhoven heeft gedaan voor slechts één enkel deel van het wijdvertakte gebied der rechtswetenschap, hetwelk zijn geest tot in alle onderdeelen omvatte: voor het indonesisch adatrecht.

Het méést belangrijke is eigenlijk reeds met één enkel, alles in zich begrijpend woord gezegd: Van Vollenhoven heeft het adatrecht tot *wetenschap* verheven. Want moge hetgeen vóór hem op dit gebied geleverd was ook veel waardevols bevatten — ik noem slechts Snouck Hurgronje, Wilken, Liefrinck —, een „adatrechtswetenschap" bestond vóór Van Vollenhoven niet en zou waarchijnlijk, zonder hèm, ook thans nog niet gevormd zijn. Hiertoe was alleen in staat iemand als hij, bij wien de hoogste intellectueele gaven gepaard gingen met haast onbegrensde werkkracht. Hierbij kwam, dat Van Vollenhoven zich bijzonder tot het oosten voelde aangetrokken. Zooals bekend,

begon hij zijne leidsche studie in twee gansch verschillende richtingen, en deed hij tegelijkertijd zijn candidaats in de semietische letteren en in de rechten. En hoewel hij zich daarna meer bepaaldelijk tot de rechtswetenschap in haren geheelen omvang voelde aangetrokken, liet het oosten — waarvan geschiedenis en letteren, evenals trouwens die van het westen, hem even gemeenzaam waren als dengenen, die daarvan hun speciaal studievak maakten — hem nimmer los. Het was niet een eenvoudig kennis nemen en zich eigen maken van hetgeen het oosten, en nu bepaaldelijk Oost-Indië, te bieden had, maar een intens meeleven met den oosterling door zich geheel te verplaatsen in zijn denk- en gevoelswereld. Dit maakte het hem mogelijk, om de maatschappelijke verhoudingen der Indonesiërs, nauw samenhangend met hun magisch-religieus geestesleven, volkomen te begrijpen, om hunne rechtsinstellingen, hunne normen van moraal, van zeden en gewoonten, te zien met het oog van den oosterling en zich geheel daar in te leven.

Maar dit alles maakte het ook vanzelfsprekend — want kòn het anders bij den „mensch" Van Vollenhoven? —, dat de Indonesiër een ruime plaats in zijn warm hart is gaan innemen, dat deze steeds op hem kon rekenen, hem telkens op de bres vond staan, zoo vaak het ging om zijn goed recht, zoo vaak dit gevaar liep miskend, misvormd, mishandeld te worden. Treffend van eenvoud en waarheid was, wat — volgens mededeeling van een mijner indische vrienden — de voorzitter van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap, prof. mr. J. van Kan, in zijne herdenkingsrede op de directievergadering, welke toevallig voor den avond na het bekend worden te Batavia van Van Vollenhoven's heengaan uitgeschreven was, o.m. zeide: „het hart, dat warmst voor Indië heeft geklopt, was het hart van Van Vollenhoven". Wij behoeven, indien dit noodig ware, zijne vele geschriften slechts even door te zien, om hiervan ten volle overtuigd te zijn: de vier in 1909 in de bestuursacademie gehouden voordrachten, verzameld onder den titel „Miskenningen van het adatrecht"; „De Indonesiër en zijn grond" (1919), een warm, stevig gedocumenteerd, wetenschappelijk betoog ter keering hoofdzakelijk van het gevaar, waarmede het indonesisch grondenrecht zich bedreigd zag door het ontwerp-1918 tot wijziging van art. 62 van het regeeringsreglement; tal van stukken uit zijn hoofdwerk „Het adatrecht van Nederlandsch-Indië"; en verder heel de lange reeks van grootere en kleinere „opstellen over adatrecht", door zijne leerlingen verzameld en uitgegeven als IIIe deel van zijn „Adatrecht"; ongerekend de reeks

leerzame opstellen over staats- en administratief recht overzee, verschenen in de jaargangen 1928—1930 van het Koloniaal Tijdschrift, en talrijke, dáár en elders verschenen opstellen en artikelen van koloniaal-politieken aard, welke hunne bekroning vonden in zijn laatste geschrift „Old glory" in de jongste Mei-aflevering van het Koloniaal Tijdschrift en, naar verluidt, alle eerlang in eene uitgave zijner „Verspreide geschriften" herdrukt zullen worden.

De voorarbeid, welke noodig was alvorens de systematische samenvatting van het indonesisch adatrecht kon worden ter hand genomen, is ontzaglijk geweest. Het was een, lang niet altijd opwekkende, arbeid van moeizaam, tijdroovend zamelen en uiterst critisch schiften en schikken van overal verspreid materiaal, het in zich opnemen en als één geheel van indonesich recht overzien van deze weerbarstige en grillig geschakeerde massa ruwe stof, het zich inleven daarin en doorgronden daarvan, waarvoor een eerste vereischte was, zich volkomen vrij te maken van westersche inzichten en zich te verplaatsen in het denken en voelen, leven en streven van den oosterling; het was een arbeid van intensief, volhardend vorschen. Niet velen zouden zulk een arbeid tot een gelukkig eind hebben gebracht, een arbeid, waarbij het menigmaal noodzakelijk bleek om tegen koppig onverstand of zelfzuchtige eigenbaat ten strijde te trekken. Doch allerminst heeft Van Vollenhoven zich laten neerslaan door de — gelukkig naast óók veel hooge waardeering — hem in ruime mate ten deel gevallen miskenning; onwankelbaar bleef zijn vertrouwen in „het onbaatzuchtige in het recht", steeds wist hij te vinden „de poezie in het recht". Onverdroten, kalm en rustig zette hij zijn zwaren arbeid voort, de ongeduldigen erop indachtig makend dat to climb steep hills requires slow pace at first (Henry the Eighth)[1]), onverpoosd en onverstoord, totdat ten slotte als schitterend resultaat de twee statige deelen van zijn „Adatrecht van Nederlandsch-Indië" gereed waren.

Hiermede was de strijd om het adatrecht voor het grootste gedeelte ten einde gebracht, de ontkenning van het bestaan van een mooi en rijk indonesisch adatrecht voor altijd onmogelijk gemaakt; hiermede tevens heeft Van Vollenhoven voor dit door hem tot wetenschap gevormd recht, èn onbedoeld ook voor zich zelven, een grootsch en stevig monument op hechte fundamenten opgericht, waarop „de tand des tijds" zal blijken nimmer vat te kunnen krijgen.

---

[1]) Op den omslag van aflevering 3 van Adatrecht I.

Wil men de groote beteekenis van Van Vollenhoven's arbeid op adatrechtelijk gebied ten volle beseffen, zoo moet men nagaan, wat vóór hem, vóór den aanvang van onze eeuw, en ook nog daarna, door anderen op dit gebied is gedaan. Hijzelf heeft hiervan een volledig overzicht gegeven in zijn in 1928 verschenen boekje „De ontdekking van het adatrecht", waarin de naam van den éénigen „ontdekker" slechts op het titelblad te vinden is, terwijl van diens talrijke geschriften niet één erin genoemd wordt. Toch kon in dat overzicht zijn baanbrekende arbeid moeilijk geheel verzwegen worden; maar daarvan wordt slechts gewag gemaakt in een allersobersten, volstrekt-onpersoonlijken vorm, achter welken hij zich zorgvuldig verborgen hield. Men vindt dien arbeid in hoofdzaak vermeld op blz. 129—130, verscholen in hoogsteenvoudige mededeelingen, waarachter iemand, die Van Vollenhoven's haast onbegrensde werkzaamheid in alle richtingen van adatrechtelijk vorschen niet eenigszins van nabij kent, het grootste deel van zijn machtig levenswerk nauwelijks zou hebben gezocht. Deze passage luidt als volgt:

„Van den inwendigen arbeid der universiteit te dezen blijkt niet veel anders dan wat het hooger-onderwijs-verslag der regeering jaarlijks vermeldt, tot 1925 uitsluitend onder Leiden, sinds dat jaar ook onder Utrecht. Het eerste proefschrift der nieuwe eeuw over adatrecht verscheen in 1907, en is door verscheidene andere, waaronder rijke en degelijke, gevolgd; zij schrijven niet langer om het adatrecht heen...., maar over het adatrecht zelf. Sinds 1914 publiceert het Koloniaal Instituut een reeks „Pandecten van het adatrecht", waarin systematisch gerangschikte citaten over adatrecht worden afgedrukt, „bewerkt door studeerenden te Leiden" gelijk het voorbericht van deel I opmerkt.... Door de academie aangestichte overzichten van jurisprudentie nopens indonesisch adatrecht kwamen uit in 1912 (Enthoven; herdrukt 1927), 1916 (Jongeneel, in Adatrechtbundel 12) en 1924 (Van der Meulen; waarin Jongeneel is opgenomen). In engen samenhang met academische behoeften staan wijders een Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1920; herdrukt 1927) en een uitgave Verordeningen inlandsch privaatrecht (1914; herdrukt 1926). In engen samenhang met den arbeid der universiteit zelf stond almede de instelling van een commissie voor het adatrecht te 's-Gravenhage (1909....), de oprichting van een Adatrechtstichting te Leiden (1917), en de lange reeks der adatrechtbundels, regelmatig verschijnend sinds 1910. In een dier bundels gaf Snouck Hurgronje een, bij den geest dezer periode voegende, aan-

teekening over inlandsche adadtsystematiek.... Blijkbaar paste de hoogeschool bij dit alles veeleer het stelsel toe van de telkens op bepaalde rechtskringen geconcentreerde aandacht (de methode van Liefrinck en van Snouck Hurgronje) dan dat van universeele aandacht (de methode van Wilken), al wordt natuurlijk uit voorafgaande kennis van het bijzondere de kennis van het algemeene te gemakkelijker opgebouwd en saamgevat".

Hierin ligt, behalve wat hijzelf in woord en schrift heeft medegedeeld, in het kort ook het meeste — maar lang niet alles — besloten, wat op zijn initiatief is tot stand gebracht, en wat op zijne aanwijzing en met zijne medewerking, onder zijn toezicht en voortdurende leiding, ook door anderen werd verricht. En als tegen het eind van het werkje een „terugblik" wordt geworpen op de geschiedenis van adatrechtbeoefening, dan lezen wij (blz. 163): „De ontdekking van het indonesisch adatrecht, voor zoover door westerlingen verricht, is te laat begonnen, is te ongestadig geweest, te grillig, vaak te dilettantisch. Nochtans schijnt het werk, binnen anderhalve eeuw, in goede baan geraakt.... De ontdekking van het adatrecht is in die anderhalve eeuw spasmodisch toegegaan, met krampen, met oogenblikken van crisis. Op het tijdvak 1783—1820 volgt windstilte; op de jaren 1865—1870 volgt windstilte; op den hoofdarbeid van Wilken—Liefrinck—Snouck Hurgronje, 1883—1894, volgt aanstonds die van Nederburgh en Alting, doch op 1904—1906 volgt wederom windstilte. De twee eerste windstilten echter beduidden teruggang, de laatste beduidt voortzetting van het werk, zonder ophef, doch met regelmaat". En juist in 1906 verschijnt de eerste aflevering van „Het Adatrecht"! Zoo groote bescheidenheid, gepaard aan hoogste intellectualiteit en genialiteit, vindt haar wedergade niet.

Het zou verkeerd wezen, uit het voorgaande op te maken, dat alles, wat vóór Van Vollenhoven op adatrechtterrein ontgonnen werd, grootendeels van minderwaardig gehalte zou zijn geweest. De lezing van zijn „Ontdekking" leert het tegendeel; daarin wordt conscientieus verslag gedaan van het vele goede, dat door anderen, ook in den vreemde, in den loop van ruim anderhalve eeuw is gedaan, waarbij het menigmaal aan hooge waardeering niet ontbreekt. Trouwens ook zonder dit werkje weet een ieder thans gelukkig wel, dat hetgeen Snouck Hurgronje heeft geschreven over atjĕsch en gajŏsch adatrecht onovertroffen is, dat Liefrinck's opstellen over balisch grondenrecht tot de beste adatrechtsgeschriften gerekend kunnen worden, dat Wilken's naam ook voor het indonesisch adatrecht

europeesche vermaardheid heeft verkregen. Namen als De Rooy, Helfrich, Westenberg hebben mede een goeden klank voor het adatrecht, om niet te spreken van vele ouderen, Muntinghe, Baud, van Twist en anderen, waarop Van Vollenhoven in zijn „Ontdekking" en elders het volle licht doet schijnen.

Het waren vooral bestuursambtenaren — juristen zijn, ook later, helaas in de minderheid —, die de kennis van het adatrecht door hunne geschriften, waaronder uitnemende, reeds in belangrijke mate hadden verrijkt. Wat Van Vollenhoven echter op het werk van dezen heeft aan te merken, is, zooals wij op blz. 96 van zijn „Ontdekking" lezen: dat men te veel westersche rechtstermen gebruikt, hetgeen tot verwarring aanleiding geeft; dat bij hen ontbreekt „een besef van dat oostersche in denkwijze, indeeling, waardeeringen, dat verschillen mòet van het westersche in waardeeringen, indeeling en denkwijze"; verder: „hun artikelen zijn rijk aan historiophantasie, aan verhalen hoe in een onbekend verleden het thans bestaande wel mòet zijn ontstaan" (verg. ook blz. 131); en ten slotte: het is alles bijna materiaal uit de buitengewesten, alsof er op Java geen adatrecht te vinden was.

Voor deze grieven bestonden maar al te goede gronden. Kan men het ten beste geven van goedkoope theoretische opmerkingen — veelal aan Wilken ontleend en niet zelden zich bepalend tot een enkele mededeeling, dat dit of dat tot matriarchaat, of patriarchaat, of leviraat, of wàt ook is terug te voeren — vrij ongevaarlijk achten (hoezeer zij soms ook iemands ergernis wekken), anders is het gesteld met de andere tekortkomingen, welke men niet hun alleen, maar nog velen anderen, die zich aan het adatrecht overigens weinig gelegen lieten liggen, verwijten kon en kàn. Want het bezigen van westersche rechtstermen en het verwaarloozen van den oosterschen kijk op de dingen, hebben, òmdat zij het gevolg zijn van gebrek aan inzicht in oostersche instellingen, heel wat misverstand doen ontstaan bij zoovelen, in wier handen Indië's belangen werden gelegd hetzij als bestuurders of rechters, hetzij als wetgevers. Terecht heeft Van Vollenhoven dan ook keer op keer met kracht op het hieruit voortspruitend gevaar voor wetgeving, bestuur en rechtspraak gewezen. Krasse staaltjes van hieruit ontstaan wanbegrip, naast absoluut gemis van de meest elementaire kennis van adatrecht, werden meermalen door hem aan de kaak gesteld. Veelal waren het — beschamend genoeg! — juist juristen, en daaronder als zoodanig niet de eersten de besten, die zóó weinig zich van de romeinsch-westersche rechts-

systematiek en terminologie wisten vrij te maken, dat zij zich zelfs aan de onvergeeflijke fout bezondigden, om volstrekt-anderssoortige indonesische rechtsinstellingen op den klank af te identificeeren met gelijknamige westersche, al hadden zij hoegenaamd niets met elkaar gemeen. Zoo de verwarring van het burgerrechtelijk bezit met het inlandsch bezitrecht op den grond, welke aan mr. Rahusen in een kamerdebat de opmerking ontlokte, dat men, in verband met de domeinleer, den Indonesiër niet „bezitter" van zijn eigen grond mocht noemen, omdat „de bezitter die weet, dat een ander eigenaar is, bezitter te kwader trouw is;" een rechtskundig landraadvoorzitter acht nog in 1918 de veelvuldig voorkomende adatrechtelijke grondverpanding onbestaanbaar, omdat alleen roerend goed voor verpanding — volgens europeesch recht — vatbaar is; men sprak van „eigendomsrecht", zelfs van „dominium eminens" van district of dorp op den grond, waarop de individuen een „recht van vruchtgebruik" zouden hebben (vrij algemeen, zelfs een Wilken, een Kooreman, en anderen); uit een „eigendom van den vorst op den grond" werd de domeinverklaring eertijds algemeen gerechtvaardigd (en ook thans nog gebeurt dit wel; een jurist-controleur sprak zelfs van een „bezit ter bede" van den tani!), de domeinverklaring, waarover zooveel verwards en verwarrends is geschreven en gezegd, dat men in een zendelingsconferentie zelfs is gaan disputeeren over „den domeingrond der desa[1])".

Welk een rechtsverkrachting dergelijke miskenningen — zij het ook meestal te goeder trouw — kunnen ten gevolge hebben, toonen de gegeven voorbeelden reeds voldoende aan. Voor de rechtspraak door europeesch-geschoolde juristen werd dit sterk in de hand gewerkt door de bepaling van het oude art. 75 van het regeeringsreglement, dat op inlanders hunne „godsdienstige wetten, instellingen en gebruiken" — ook al verstaat men deze woorden als stond er „adatrecht" zonder meer — niet mogen worden toegepast, indien zij „in strijd zijn met algemeen erkende beginselen van billijkheid en regtvaardigheid", in welke gevallen dan steeds zoogenaamd „de algemeene beginselen" van het europeesch burgerlijk recht „tot rigtsnoer" werden genomen (in de praktijk bijna steeds aldus verstaan, dat wetboekartikelen eenvoudig werden toegepast), zooals in datzelfde artikel uitdrukkelijk was voorgeschreven bij ontbreken van adatrechtelijke

[1]) Zie „Een adatwetboekje voor heel Indië", blz. 1—2; „Ontdekking", blz. 142; „De Indonesiër en zijn grond", blz. 25, 52—58; de voorbeelden zouden met een bijna oneindige reeks zijn te vervolgen.

regelen (wat in de praktijk veel voorkwam omdat men het adatrecht niet kende).

Zoo werd de toepassing van europeesch recht op inheemschen welhaast tot regel, werd de voor hen onbegrijpelijke onderscheiding tusschen persoonlijke en zakelijke rechten hun opgedrongen, werden hun onbekende verjaringstermijnen toegepast; werden procesrechtelijk angstvallig petitoire en possessoire acties onderscheiden, niet ontvankelijk-verklaringen uitgesproken en zoo meer, en dit alles terwijl de oosterling van zijn rechter niet anders verwacht, dan dat hij de hem voorgelegde zaak geheel en al „uit" make. Eene bepaling, welke vooral de sympathie van onze rechters had en heeft, is die van art. 1066 Ind. B. W. (art. 1112 Ned. B. W.), dat niemand genoodzaakt kan worden in een onverdeelden boedel te blijven. Hoeveel onrecht hiermede al niet is gepleegd, laat zich begrijpen, indien men weet, dat het volgens inlandsche opvattingen de natuurlijkste zaak van de wereld is, dat sterfboedels in den regel gedurende langen tijd onverdeeld blijven, stééds als er nog onmondige kinderen overblijven, dat bepaalde erfporties in het adatrecht onbekend zijn, dat bepaalde goederen nimmer worden verdeeld, dat „onverdeelde aandeelen" in familiebezit (Minangkabau, Minahasa) een even groot onding zijn als zoodanige aandeelen in bezittingen van een rechtspersoon. Toch werd herhaaldelijk krachtens dit art. 1066 de verdeeling van familiegrond in Menado bevolen op vordering van één of eenigen onder de familieleden (door het agrarisch reglement-1918 voor Menado gelukkig onmogelijk gemaakt), zooals ook elders de verdeeling van erfboedels of van zaken, waarvan volgens adatrechtelijke beginselen verdeeling uitgesloten is.

Oneindig grooter belangen stonden er op het spel, waar onkunde en wanbegrip heerschten bij hen, die voor Indonesiërs wetten en andere regelende bepalingen te maken hadden of daarin hadden mee te spreken. Haast ongelooflijk waren soms de in de kamers over het in Indië heerschend recht gemaakte opmerkingen, zooals deze in 1896 geuite, dat het op Indonesiërs toegepaste strafrecht op den koran zou berusten („Ontdekking", blz. 119); ontstellend de misverstanden en verwarringen, in hetzelfde werkje op blz. 75 vlg. en elders, en verder op talrijke plaatsen in Van Vollenhoven's andere geschriften gesignaleerd. Was het wonder, als zooveel wanbegrip aan allen kant tot minachting van het onbekende leidde, tot het beschouwen van het adatrecht als lastige, onbruikbare poespas, dat hoe eer hoe beter aan kant gezet diende te worden?

Moest Van Vollenhoven menig keer op misvattingen wijzen, anderzijds toonde hij zich verheugd telken male als hij bij anderen eenig blijk van juist inzicht in, of waardeering voor adatrecht, adatstudie, of wat daarmede samenhing, aantrof, vooral indien hij dit kon constateeren bij iemand, die geen bepaalde studie van adatrecht gemaakt, of daarvoor overigens weinig belangstelling getoond, of zelfs met onverschilligheid of erger zich daartegenover gesteld had; en zelden liet hij na, hiervan uitdrukkelijk gewag te maken, al gold het slechts eene enkele, losse opmerking. Zoo b.v. de „dankbare aanteekening" („Ontdekking", blz. 98) van deze, Kuyper's, uitspraak in zijn „Ons program" (1879): „dat de inlandsche bevolking in haar eigendommelijkheid behoort te worden geëerbiedigd, en dat de archipel „metterdaad één groep van eilanden, die sâam- en bijeenhoort", vormt, „een volkerenéénheid" ". Of (o.l. blz. 126) dit enkele zinnetje uit eene brochure van den semarangschen advocaat mr. C. W. baron van Heekeren: „De kennis van het Romeinsche of Nederlandsche recht... is een struikelblok voor het vatten der Inlandsche rechtsbegrippen. Het is te betreuren, dat... niet... eene ernstige studie van de zeden en gewoonten der Inlanders van de rechters wordt gevorderd". Dan wel dit woord van Rochussen (o.l. blz. 90): „Onderzoek eerst, en als gij onderzocht hebt en weet wat het is, maak dan bepalingen, zoo noodig bij de wet, maar niet in den blinde"; eene dergelijke uitlating van mr. Van Deventer wordt ook aangehaald op blz. 70 van „Adatrecht" III. Dankbare waardeering toont hij voor Idenburg (o.a. Adatrecht III, blz. 145, 165), voor Colijn en Kuyper (o.c. III, blz. 282—286, Ontdekking, blz. 136); waardeerend wordt ook melding gemaakt (Adatrecht II, blz. 490) van een rapport van mr. Der Kinderen, waarin deze blijk gaf, het lampongsch grondenrecht goed te hebben begrepen. Waar hij merkte, iemand minder juist beoordeeld te hebben, haastte hij zich dit te rectificeeren; zie b.v. Koloniaal Tijdschrift-1932, blz. 303.

Naast de dwaling, dat men het volksrecht zou kunnen leeren kennen uit verordeningen en edicten van vorsten en hoofden, moest vooral rechtgezet worden deze, vroeger algemeen heerschende: dat mohammedanen als zoodanig door de mohammedaansche wet, hindoe's door het hindoesch recht, christenen door het christelijk recht beheerscht zouden worden, met slechts weinige, als „afwijkingen" van die rechten zich voordoende, uitzonderingen. Volgens Raffles was de koran bron van het recht op Java, de desa hindoesch; toch wordt Raffles' „adatrecht" in Levyssohn Norman's dissertatie ge-

wraakt op grond dat het onvoldoende strookte met de moslimsche wet, wat Van Hoëvell doet opmerken, dat op Java veel „instellingen en gewoonten van de Hindoe-periode" geëerbiedigd zijn (Ontdekking, blz. 28, 30). Ook volgens Rochussen is de dorpsinrichting van Java hindoesche adat, moet individueel grondbezit een oud-hindoesch beginsel zijn (o.l., blz. 76). Het waren later vooral de hoogleeraren Keyzer en Van den Berg, die zich op dit standpunt stelden en het recht der Indonesiërs doceerden als in zijn geheelen omvang gerecipieerd mohammedaansch recht met afwijkingen; de twee befaamde opstellen van laatstgenoemde in de jaargangen 1892 en 1897 van deze „Bijdragen" over de „afwijkingen" resp. van het mohammedaansch familie- en erfrecht en van het mohammedaansch vermogensrecht hebben deze „leer der afwijkingen" onverbrekelijk vastgekoppeld aan den naam van prof. mr. L. W. C. van den Berg. En dit alles gebeurde, niettegenstaande niemand minder dan prof. Snouck Hurgronje reeds lang tevoren had aangetoond, dat in *elk* mohammedaansch land, waar ter wereld ook, het grootste deel van het rechtsleven der bevolking wordt beheerscht door adatinstellingen en slechts voor een klein deel, voornamelijk het familieleven betreffend, door islâmsche; een waarheid die door vele anderen voor onderscheidene deelen van Indonesië bevestigd, en ten slotte zelfs door Van den Berg tot zekere hoogte aarzelend aanvaard werd (Adatrecht III, blz. 355—358).

Voortreffelijk is door Van Vollenhoven in het eerste deel van zijn Adatrecht, blz. 14—38 en elders, uitgewerkt in hoofdstuk III der tweede afdeeling, uiteengezet, welk een ondergeschikte plaats godsdienstige bestanddeelen, islâmsche zoowel als hindoesche en christelijke, in het adatrecht innemen. Dat de dwaalleer der „afwijkingen" thans gelukkig als voorgoed overwonnen mag worden beschouwd, is evenwel vooral te danken aan het feit, dat hij het hem toevertrouwde vak der „godsdienstige wetten" van den beginne af als volksrecht opgevat, als „adatrecht" gedoceerd heeft, al zou deze éénig juiste, door Snouck Hurgronje gevonden, term slechts langzaam-aan zich burgerrecht verwerven, en eerst veel later in wet en academisch statuut, in de woordenboeken der nederlandsche taal en in het spraakgebruik worden opgenomen (verg. Ontdekking, blz. 130—131).

Het kan ons niet erg verbazen, dat juristen en bestuursambtenaren, opgeleid in de leer van de receptie van het mohammedaansche recht, op Java met zijn priesterraden het adatrecht-aldaar niet zoo spoedig ontdekten; zelfs een Wilken dacht zich het javaansche volksrecht

door den islām overwegend beinvloed. Het is weer Van Vollenhoven geweest, die aantoonde — zie reeds zijn vierde voordracht in „Miskenningen", 1909 —, welk een schat van adatrecht juist op dat eiland te vinden was, hoeveel adatrechtelijke gegevens verborgen lagen in de verschillende regeeringsrapporten — het Eindresumé van het grondenrecht-onderzoek vooraan — en in vele andere geschriften; als men ze maar wist te vinden en te vatten. En als in Januari 1916 de zesde aflevering van „Adatrecht" verschijnt, vinden wij op de laatste bladzijde daarvan het aan Middel- en Oost-Java met Madoera gewijde 18e stuk van hoofdstuk II der tweede afdeeling aldus geestig ingeleid:

„O gij die dusver in uw lichte barke,
Begeerig om te luistren, zijt gestevend
Achter mijn vaartuig aan, die zingende arke,

nu wordt uw geduldig omzwerven dan ook beloond met berichten over die twee eilanden, die oorden zonder adatrecht of met bedroevend weinig adatrecht heeten: over Madoera en Java". En hij vervolgt: „Zoolang men meende het adatrecht van Java uit Java zelf te moeten verklaren, bleef, door het gebrekkige van de gegevens, teleurstelling niet uit. Toen men ging meenen het adatrecht van Java, gelijk zijn taal, te kunnen leeren uit de Vorstenlanden, raakte men bovendien van de wijs, daar vorsteninzettingen en vorstendespotie hier heel wat hadden verdrongen en veranderd. Eerst wanneer men het adatrecht van Java erkent als een doodgewoon onderdeel van dat van Indonesië, met dezelfde trekken en dezelfde tekortschietingen als het adatrecht van andere kringen, eerst dan komt het op zijn rechte plaats te staan".

Inderdaad, de eindafleveringen van het eerste deel, in October 1917 en Maart 1918 verschenen, schonken ons in 250 van de kloeke bladzijden dezer uitgave de schitterende bevestiging dezer inleidende woorden. Het daarin gegeven mooie overzicht — het éérste en tot heden het éénige — van Java's en Madoera's adatrecht zou volkomen rechtvaardigen, wat hij op blz. 140 van zijn „Ontdekking" (1928) — naar aanleiding van de geschriften van P. de Roo de la Faille, R. A. Kern, mr. C. Th. van Deventer, dr. J. H. A. Logemann, mr. F. D. Holleman, mr. B. ter Haar, en van „een reeks van zorgvuldige, bezonnen landraadsvonnissen van Java" — met blijdschap vaststelde: „Als gevolg van het vermelde" — maar dàn te lezen: „van Van Vollenhoven's overzicht" — „ontmoet men dan in later jaren een feit, dat nog in 1910 ongelooflijk zou hebben geleken:

het feit, dat het beste en het diepste adatrechtmateriaal nu dikwijls van Java komt, en juist niet langer van eilanden daarbuiten".

Uit het voorgaande kan men zoowat nagaan, hoeveel verkeerds en onmethodisch' in de beschrijving van het adatrecht bestreden, hoeveel verwarrends weggeruimd moest worden. Wie oostersche of andere vreemde samenlevingen met hare verhoudingen en instellingen wil begrijpen, dient zich zooveel mogelijk los te maken van alles, wat hij van moderne westersche cultuur in zich heeft opgenomen, moet trachten, zich onbevooroordeeld te verplaatsen in het denk- en gevoelsleven dergenen, wier zeden en gewoonten, religieuze gebruiken, rechtsinstellingen men wil leeren kennen. Alleen op deze wijze heeft men kans, iets van dit alles te begrijpen, alles in zijn onderlingen samenhang te zien. „Hebt gij een practischen werkkring", zoo maant Van Vollenhoven zijn toehoorders-bestuursambtenaren („Miskennigen", blz. 40), „bekijk dan zoo'n volksinstelling met inlandsche oogen, stroop af de europeesche dogmata".

De gave hiertoe bezat hij zelf in buitengemeene mate en dit stelde hem in staat zich onmiddellijk thuis te voelen in de oostersche wereld, waarvan niemand de rechtsverhoudingen, -instellingen, -begrippen zoo heeft begrepen en doorvoeld als hij. Niemand als hij heeft dan ook zoo treffend de fouten vermogen aan te wijzen, die zijne voorgangers, en nog velen na hen, hadden begaan. Zoo ook is hij de eerste, die de volstrekte onbruikbaarheid van de romeinsch-westersche rechtssystematiek en terminologie voor de beschrijving van adatrecht heeft ingezien. De derde voordracht in zijne „Miskenningen" en tal van plaatsen in zijn andere geschriften handelen hierover; aan de beschrijving van het adatrecht heeft hij een eenvoudig, met den aard van dat recht strookend systeem ten grondslag gelegd, daarvoor eene passende terminologie gevonden. Van Vollenhoven heeft onmiddellijk gezien, dat de wijze waarop de oosterling zijne onderscheidingen en groepeeringen maakt, hemelsbreed afwijkt van die waarop de westerling dit doet; de oosterling gaat hierbij naiever te werk, legt aan zijne rechtsgroepeeringen en onderscheidingen, overeenkomstig zijn denkvermogen, het zinnelijk waarneembare ten grondslag, eene groepeering naar abstracte rechtsverhoudingen ligt hem verre. Zoo is b.v. onze onderscheiding in persoonlijke en zakelijke rechten hem onbegrijpelijk, daarentegen lijkt eene indeeling van rechtshandelingen ten opzichte van grond en water eenerzijds, ten opzichte van alle andere goederen anderzijds, hem zeer natuurlijk, zoodat b.v. zoowel pand als pacht van grond adatrechtelijk onder

„grondenrecht", pand en huur en leen van roerend goed onder „schuldenrecht" worden gebracht. Vandaar ook, dat overeenkomsten zonder meer volgens adatrecht geen verbintenissen doen ontstaan, een bindsom (pandjer) eene nog steeds meer moreele dan strengrechtelijke verbondenheid schept, maar overigens volgens oostersche begrippen elke rechtshandeling eerst met en door de overdracht of opdracht der zaak, waarop zij betrekking heeft, tot stand komt; vandaar verder, dat onze onderscheiding tusschen „eigendom" en „bezit" buiten zijn begripsvermogen ligt.

Van Vollenhoven's geniale blik heeft dit alles reeds spoedig doorschouwd, en de juistheid van zijn inzicht vond volkomen bevestiging in de resultaten van Holleman's adatrecht-onderzoekingen, neergelegd in zijn mooi geschrift „Het adatrecht van de afdeeling Toeloengagoeng" (1927), waaraan ik een enkel sprekend voorbeeld ontleen. Evenals zoowat overal elders namelijk, treft men in het Toeloengagoengsche rechtshandelingen aan, op grond betrekking hebbende, welke wij als verkoop, verpanding, verhuur zouden kwalificeeren, met dien verstande dat zoodanige „contracten" uitsluitend door en met de overdracht of opdracht van den grond tot stand komen — de „verhuur" b.v. door afstand van den grond voor één of meer jaren of oogsten tegen zekere geldsom, „ngedol taoenan" —; maar daarnaast komt het bij eenvoudige geldleening zonder meer ook vaak voor, dat, wanneer de schuldenaar na herhaalde uitstelverleening nog niet in staat is het geleende bedrag terug te betalen, hij een voorwerp van waarde, een kris, een stuk vee, of ook een stuk grond aanwijst om, indien een laatstverleend uitstel zonder terugbetaling verloopt, dit als het ware tot zekerheid aangewezen, maar steeds onder den schuldenaar gebleven, stuk goed dan maar in betaling te nemen („djonggolan"). En nu lezen wij bij Holleman (blz. 32): „Een even aardig als teekenend voorbeeld dat de Inlander dergelijke categorieën aanvoelt, ontleen ik aan een gesprek met den kamitoea van de desa Gamping (district Karangan, Trenggalek). Over grondenrecht sprekend, vroeg ik naar verschillende grondcontracten en werd daaromtrent vrij volledig ingelicht. Het benieuwde mij echter, of in de desa Gamping ook de zekerheidstelling („djonggolan") van grond bekend was, naast de verpanding (gadèkaké) die mij al genoemd was. Door geen zijdelingsche vragen slaagde ik er in den kamitoea op het onderwerp te brengen, tot ik den term „djonggolan" zelf gebruikte. Verlucht en in een toon die zooveel beduidde als: „O! had dat dan dadelijk gezegd" antwoordde hij: „menikå perkawis samboetan, sanès

perkawis siti" (dat is een kwestie van *schuld* en niet van *grond*)".

Van Vollenhoven waarschuwt ons meermalen voor de verwachting, als zou het adatrecht ons een compleet stel rechtsregels kunnen aanbieden in een mooi afgerond systeem, zóó, dat elk concreet geval daarin zijn oplossing zou kunnen vinden, zooals men zich dit — zij het ten onrechte — van ons gecodificeerd recht veelal pleegt te denken. Hiervan is, merkt hij op, geen sprake, reeds om deze ééne maar afdoende reden: „omdat het adatrecht voor het overgroote deel gewoonterecht is, en omdat regels van gewoonterecht onmogelijk kunnen opgroeien dan waar frequentie van gevallen en van rechterlijke beslissing is" („Miskenningen", blz. 43).

Hierbij moet men zich de functie van den adatrechter geheel anders denken dan die van den onze, en dit alweer, omdat het standpunt, waarop de oosterling zich plaatst tegenover het recht en het daarover gerezen geschil, zoo hemelsbreed verschillend is van het onze. Zijn recht, niet scherp af te scheiden van moraal, zeden en gewoonten, staat mèt dit alles in nauw verband met zijne magisch-religieuze voorstellingen. Vóór alles vreest de oosterling — zooals dit voor Borneo zoo mooi is aangetoond door dr. J. Mallinckrodt — de verbreking van het magisch evenwicht in gezin, familie, dorp, staatje, welke, gelijk door vele andere gebeurtenissen en omstandigheden, mede door rechtsgeschillen in het leven wordt geroepen. Hieruit ontstaat een „hitte"-toestand, die zoo spoedig mogelijk in een toestand van „koelte" moet worden omgezet, hetgeen slechts geschieden kan door niet alleen de onmiddellijk daarbij betrokken partijen, maar ook de familie, den stam, het dorp, de geesten van voorouders, van den grond, van de geheele natuur te bevredigen. Immers mag niet uit het oog verloren worden, dat de oosterling in zijn maatschappelijke groep nimmer als enkeling optreedt, maar overwegend als onafscheidbaar deel van alles, waartusschen hij geboren en getogen is, van zijn familie, zijn voorouders, zijn grond, zijn dorp; vandaar dat uitstooting in primitieve samenlevingen wel een der zwaarste straffen, of eigenlijk beveiligingsmaatregelen, is. Delicten zijn er adatverbrekingen, waardoor een kleinere of grootere groep magisch wordt geschaad; wat wij „boete", „straf" noemen, draagt hierdoor een gansch ander karakter dan aan deze woorden, in westerschen zin genomen, moet worden toegekend; het zijn middelen om verbroken magisch evenwicht te herstellen, waaronder een gemeenschappelijk zoenmaal een belangrijke plaats pleegt in te nemen. Uit dit nauw verband der gemeenschapsleden met alles wat tot die

gemeenschap behoort, met het geheele complex van verwanten, groepsgenooten, voorouders, grondgeesten en wat niet al, vloeit voort de innige samenhang van alle sociale verhoudingen in zoodanige gemeenschap.

Dit doet gemakkelijk begrijpen, van hoe ongemeen groot gewicht de positie is hunner adathoofden, de hoofden die in eenige gemeenschap door de adat als zoodanig worden aangewezen en in wie men als het ware de verpersoonlijking ziet van alles, wat de groep als sociale, magisch-religieuze eenheid bij elkaar houdt. In dit verband kan het geen verwondering wekken, dat bijvoorbeeld een huwelijk niet alleen de personen raakt, die het willen aangaan, maar ook de wederzijdsche families, zelfs het geheele dorp; dat de „bruidschat" en de huwelijksgiften — deze termen weer niet in westerschen zin te verstaan — veelal door familieleden, dikwijls door de dorpsgenooten bijeengebracht, anderzijds ook onder hen verdeeld worden; dat in Atjèh de keutji' (dorpshoofd) een belangrijke rol bij elk huwelijk speelt, over een voorgenomen huwelijk zijn veto kan uitspreken indien het dorpsbelang dit eischt.

Zonder meer is het dus begrijpelijk, dat het de hoofden zijn, die in de allervoornaamste plaats ervoor hebben te zorgen, dat de adat in alle opzichten wordt nageleefd, en óók dat zij het zijn, die „koelte" hebben aan te brengen, dat zij de aangewezen rechters zijn, wanneer door eenig adatdelict, door eenig geschil van welken aard ook maar, een „hitte"-toestand is ontstaan. Maar tevens vloeit hieruit voort, dat men onder dit „rechtspreken" allerminst een streng toepassen van rechtsregelen heeft te verstaan, zooals onzen rechters is opgelegd te doen; dat lijdelijkheid, gebondenheid aan wettelijk bewijs, aan bepaalde procesvormen en wat dies meer zij, daarbij onbegrijpelijke zaken zijn; maar dat de adatrechter elk vóór hem gebracht geschil zoodanig te beoordeelen en tot effenheid te brengen heeft, dat, niet alleen weer de daarbij onmiddellijk betrokken partijen, maar ook ieder ander, hoe zijdelingsch belang hij daarbij moge hebben, zooveel mogelijk bevrediging kan vinden in zijne uitspraak, waaraan in het Boentoksche (Borneo) bij voorbeeld een verzoening bij vredesmaal (ngaboean) zelden ontbreekt [1]). Hij zal hiertoe elk rechtsgeschil in den geheelen omvang van alle daarin betrokken belangen hebben te waardeeren, door geven en nemen partijen tot elkaar zien te brengen, andere daarbij belanghebbenden hierin moeten betrekken en alles uit

[1]) Zie o.m. de vonnisjes in het eerste stuk van Adatrechtbundel XXXVI.

den weg trachten te ruimen, wat aan den gewenschten toestand van algeheele „koelte" nog in den weg mocht staan. Men ziet, hoeveel mooier de taak van den adatrechter is dan die van den onze; van den adatrechter, voor wien het summum jus summa injuria niet bestaat.

Op de beteekenis van dit alles, op de groote beteekenis van de volkshoofden voor de handhaving en de ontwikkeling van adat en adatrecht, hun bemiddelend optreden in allerhande adatkwesties, hun functie als rechters, den bemiddelenden aard en andere karaktertrekken van adatrechtspraak en nog veel meer in dit verband, kan men in Van Vollenhoven's geschriften mooie bladzijden lezen; zoo in de derde voordracht van „Miskenningen", in zijn op den 27en October 1908 in het Indisch Genootschap gehouden voordracht, waaraan hij eene „proeve eener ordonnantie op de inheemsche rechtspraak" toevoegde (Adatrecht III, blz. 121—164), in hoofdstukken II en III van de derde afdeeling van Adatrecht II, blz. 247—402. Het is dan ook met voldoening, dat hij (Adatrecht II, blz. 853) de opmerkzaamheid vermeldt, welke de inheemsche rechtspraak bij de regeering is gaan vinden blijkens hare mededeelingen daarover in Indisch Verslag en Regeeringsalmanak, het aan J. C. Vergouwen opgedragen onderzoek in Tapiannoeli (zie diens verslag daarover in Serie A no. 10 der Mededeelingen bestuurszaken buitengewesten, 1930), de indiening in 1928 van een ontwerp eener ordonnantie tot regeling dezer rechtspraak in rechtstreeks bestuurd gebied — waarover zijn oordeel overigens niet onverdeeld gunstig was (zie Adatrecht III, blz. 781) —, dat geleid heeft tot de ordonnantie van Indisch Staatsblad 1932 no. 80. Anderzijds trof het hem wel smartelijk te moeten zien, hoe niet zelden juist door indonesische voorgangers hiertegen wordt gereageerd (Adatrecht II, blz. 855; III, blz. 816).

Men ziet het reeds: in deze oostersche maatschappijen kan van scherpe scheiding tusschen publiek recht en privaat recht geen sprake zijn; hoofdenfuncties van publiekrechtelijken en van privaatrechtelijken aard vloeien er in elkaar, gelijk gemeenschapsbelangen en private belangen ineenvloeien, zooals ook tusschen recht en gewoonte, tusschen recht en moraal hier minder dan ooit een scheidingslijn getrokken kan of mag worden, omdat „overal tusschen rechtsregel en gewoonteregel, of tusschen rechtsregel en moraalregel, tusschendingen staan, die zonder verminking niet bij een der beide kunnen worden ingedeeld" (Intree-rede-1901, Adatrecht III, blz. 3).

De methode, door Van Vollenhoven gevolgd bij de beschrijving en

verklaring van het adatrecht, verschilt hemelsbreed van die van Wilken en zijn adepten, welke men de ethnologisch-juridische of rechtsvergelijkende zou kunnen noemen. Vooral de duitsche, maar ook de engelsche en amerikaansche vertegenwoordigers dezer richting van oudere generatie (Post, Kohler, Morgan, Lubbock en anderen) hadden deze rechtsvergelijking in discrediet gebracht. Hun grootste fout was, dat zij te hard van stapel liepen, en terecht misprijst Van Vollenhoven in hen „de onbedwongen neiging, de vleugels veel te vroeg uit te slaan. Van waargenomen verschijnselen" — zoo zegt hij, Adatrecht I, blz. 75 — „wil men aanstonds den oorsprong kennen en de verklaring en den samenhang geven; darwinistische leuzen moeten daarbij als looper dienen; vakken als sociologie... en vergelijkende ethnologie, of zelfs socioëthnologie, worden uit hun kinderschoenen of hun luren gehaald om het luchtkasteel in èèn dag te helpen volbouwen; van een ars nesciendi schijnt men nimmer te hebben gehoord". Deze neiging, om te veel in te korten tijd te willen bereiken, wreekte zich in verschillende feilen, welke Van Vollenhoven hun met recht verwijt (Adatrecht I, blz. 74): dat men te haastig en daardoor niet met de noodige critiek te werk ging bij het verzamelen van gegevens van overal vandaan, waarvan het noodlottig gevolg was, dat deze niet steeds betrouwbaar bleken; „dat gegevens uit levend recht en gegevens uit schoolrecht reddeloos worden dooreengeward"; „dat overeenkomst en evenwijdigheid worden opgemerkt waar die bij nader toekijken blijken niet of in veel minder mate te bestaan". Inderdaad bleken de meeste der te haastig opgebouwde theorieën niet lang stand te kunnen houden. Wie gelooft er nog aan een oorspronkelijken toestand van promiscuïteit; aan een evolutie van moederrecht tot vaderrecht, van vaderrecht tot ouderrecht; aan de verklaring van exogamie, schaking, bruidschat uit roofhuwelijk, en aan zoovele andere fraai lijkende theorieën van een Morgan, een Mac Lennan, enz.?

Van Vollenhoven heeft ons geleerd, dat de arbeid op geheel andere wijze moest worden aangepakt, dat het de allereerste taak der rechtswetenschap is, om de geweldige massa rechtsstof, behoorlijk critisch geschift en verzameld, te onderscheiden en te ordenen, en in grootere en kleinere groepen onder te brengen. Zijn voordracht „Taalfamilies en rechtsfamilies", den 24en April 1920 in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam gehouden, — als „Families of language and families of law" in de Illinois law review van 1921 opgenomen; zie Adatrecht III, blz. 569 en 599 —, behandelt voor het geheele gebied van het recht de wijze, waarop dit ordenen en

groepeeren dient te geschieden naar het voorbeeld van de taalwetenschap. „Mag ik het woord „rechtsfamilie" — zoo lezen wij o.c. blz. 569 — „bezigen als wedergade van „taalfamilie", dan wordt de groote rechts*familie* (in één groot rechtsdistrict) gesplitst in rechts*stammen* (elk in zijn eigen rechtsbekken), die zich op hun beurt weer laten verdeelen in *kring*rechten (elk in eigen rechtskring), waarbeneden men alleen nog maar gouw- of streekrechten, rechtsdialecten, aantreft. Zoo kan men zich dan een Indokeltische of Indogermaansche recthsfamilie denken, daarbinnen een Germaanschen rechtsstam, daarbinnen weer een oudvaderlandsch kringrecht; of ook een Austronesische of Madagassisch-Polynesische rechtsfamilie, een Indonesischen rechtsstam, een Balisch kringrecht". Men ziet, dat bij dit groepeeren wordt uitgegaan van de taalgroepen, „al behoeven de taalgroep, de ethnologische groep en de rechtsgroep allerminst saam te vallen" (Adatrecht I, blz. 77). Daarbij verzuimt hij niet, op het onderscheid te wijzen van wat in de taalwetenschap en wat in de rechtswetenschap wordt beoogd, en hij waarschuwt ook hier weer (Adatrecht III, blz. 570—571): „Voor rechtsvergelijking zijn juist weinig dingen zoo gevaarlijk als zoo'n globale verkenning [als waarmede de taalwetenschap zich tevreden mag stellen], die overal wraakrecht, erfrecht, huwelijksinzettingen terugvindt, en op zulke gelijkenissen dan een ongewenschten nadruk legt. In de rechtsverkenningen over de heele wereld omvatten de rechtskringen dan ook geenszins afgescheiden rechtsgroepen, maar op zijn hoogst vermeende stadiën van éénzelfde, nagenoeg eenvormig geacht, proces van rechtsgroei; in het ratjetoe van Kohlers bijdragen tot de serie Allgemeine Rechtsgeschichte wordt dit heele vraagstuk nog evenmin gevoeld als in de rechtsvergelijkingen van Sir William Jones uit de achttiende eeuw."

Toch is het waarlijk niet uitsluitend blaam, wat Van Vollenhoven voor de ethnologische rechtswetenschap over heeft. „Haar deugden", zoo lezen wij in Adarecht I, blz. 73, „springen bij eerste ontmoeting al in het oog. Zij levert, vooreerst, een doorschouwing (Durchmusterung, zeggen de astronomen) van al wat op aarde van haar gading te vinden is; acht niets onbelangrijk; draagt materiaal aan op volle armen. Zij brengt, verder, in dien baaierd alvast wat orde, door hetzij het recht van lagere en van hoogere soorten van rechtsgemeenschappen (bloedgemeenschappen, gebiedsgemeenschappen, vorstenrijkjes, enz.) bijeen te zetten, hetzij de stof te ordenen naar onderwerpen (erfrecht, strafrecht, enz.). Zij geeft, eindelijk, door wat zij van primitief verwantschaps- en huwelijksrecht, van de opkomst van een-

hoofdig gezag enz. blootlegt een hoog noodige correctie van het rechtsbeeld uit de gewone bijbelsche geschiedenis, die het gezinsleven der aartsvaders, de herkomst der dertien stammen, het koningschap van Saul beschrijft als hedendaagsche zaken in een oud kleed".

En allerminst achtte ook Van Vollenhoven de taak der rechtswetenschap tot systematiek beperkt. Men behoeft alleen reeds zijn schitterende inaugureele rede „Exacte rechtswetenschap" (1901) te lezen — een intreerede welke, zooals prof. Van Eysinga het zoo treffend zegt (Nieuwe Rotterdamsche Courant van 1 Mei j.l.), met een alle registers omspannend kort akkoord een academischen werkkring inzet, die voorbeeldig mag heeten in elk opzicht —, om te weten, dat hij eerst met „de systematische, de historische, en de vergelijkende rechtsstudie, met het naspeuren dus van gesteldheid, verloop, en regelmaat van het recht, ... het ambt der rechtswetenschap ten einde" achtte. „Het is niet drieëerlei stoffe", voegt hij hieraan toe, „het is een zelfde stoffe, van drieërlei zijde aangevat". Hetzelfde zegt hij in Adatrecht I, blz. 77, in verband met de bespreking der verschillende rechtsgroepen, meer gepreciseerd op deze wijze: „Ten aanzien van elk dier bekkens van recht moet men niet alleen de gesteldheid van het adatrecht, maar ook zijn historische verloop en zijn bewegingswetten pogen uit te vorschen. In elk dier rechtsbekkens (b.v. onzen archipel) zal men een aantal rechtskringen (b.v. Zuid-Sumatra, Bali en Lombok) en in de meeste dier rechtskringen weer rechtsgouwen — met haar eigen gouwrechten of rechtsdialecten — moeten onderscheiden. En nimmer zal men voorop mogen stellen dat het snit en het rechtsverloop overal eender moet zijn; in de eene rechtsgouw of rechtskring kan de rechtsstroom hebben een verloop a b c d e, in de andere een verloop a b f g h, in de eene kan de rechtsstroom in vaste bedding voortvlieten, in de andere kan de rechtsstroom bestemd zijn dood te loopen".

Zijn grootste grief tegen de ethnologisch rechtsvergelijkende methode van Kohler c.s. was, wij weten het, het critiekloos bijeengaren en samenvoegen van gegevens uit alle oorden der aarde, en het uit dit materiaal van twijfelachtige waarde opbouwen van vluchtige, fantastische theorieën.„ Het heeft ongetwijfeld zijn goede zijde gehad", zegt hij in Adatrecht I, blz. 76—77, „dat men, na een achterstand van zoovele jaren en eeuwen, begonnen is met een oppervlakkig collectioneeren en sorteeren van al het ethnologische recht. Men zal evenzeer op den duur moeten blijven kennisnemen van elkanders werk, en de bijeenvatting zal niet mogen worden verzuimd. Doch

men zal wijs doen — Snouck heeft hierop tegen Kohler in 1886 al gewezen (Rechtsgeleerd Magazijn 1886 blz. 551—553) — het ethnologische recht te beoefenen niet voor de heele of de halve aarde, maar met als centrum van waarneming zoodanige rechtsgroepen als men meent te kunnen overzien".

Deze beperking nu maakte, dat het overgroote deel van Wilken's werk op veel hooger peil stond dan dat zijner tijdgenooten in den vreemde, ook al omdat hij veel critischer was aangelegd dan zij. Wel was zijn methode nog die van de ethnologische rechtsvergelijking; „maar" — zoo leest men in „Ontdekking", blz. 101 — „anders dan vele buitenlanders, concentreert hij zich van den aanvang af vrijwel op den Indischen archipel en het daarbij behoorend gebied, tot groote baat van de degelijkheid zijner uitkomsten. In 1891 roemt hij dit Indonesisch gebied als rijker aan bouwstof dan misschien eenig ander deel der wereld.... Binnen dit bijeenbehoorende gebied echter concentreert hij zich niet verder; hij neemt de vragen op naar haar onderwerp, en brengt uit alle deelen van Indonesië gegevens daarover bijeen, met verzwijging gewoonlijk van die streken welke ter zake geen gegevens leveren; met het gevolg dat men eenerzijds een uitnemend en spannend overzicht krijgt van de eenheid-in-verscheidenheid van het Indonesisch adatrecht, doch anderzijds geen afgerond beeld voor zich ziet van de onderscheiden rechtskringen. Het sterkst spreekt dit voor Java;.... de lezer der Verspreide geschriften zal uit zich zelf niet licht opmerken, hoe stiefmoederlijk bedeeld daarin de rechtskringen van Java zijn. Zijn aparte studie over huwelijks- en erfrecht van Zuid-Sumatra.... schijnt veeleer bedoeld als bewerking van stof voor één uitgelezen gebied, dan als voorloopster van concentratie op gelijksoortige, stuk voor stuk te behandelen, rechtskringen".

In laatstgeciteerde woorden nu ligt Van Vollenhoven's methode kort en bondig geformuleerd: concentratie op rechtskringen binnen het gebied van den indonesischen rechtsstam; een gebied overigens, waarvan de omvang eerbiedwaardig genoeg is, immers niet alleen den Indischen archipel omvat, maar zich uitstrekt tot Madagascar, de Philippijnen en Formosa, Malakka, Indo-China.

Dat dit uitgestrekte gebied niet een homogeen rechtsstelsel te zien zou geven, zou a priori haast wel te zeggen zijn, maar bovendien was de veelsoortigheid van het hierin te vinden recht waarlijk geen geheim. Want dat het recht der Minangkabauers geheel verschillend was van dat der Atjèhers, en beide weer heel andere instellingen

te zien gaven dan het recht der Toradja's of dat der Baliërs, wisten de lezers van Wiken, Snouck, Kruyt en Liefrinck natuurlijk zeer goed. Geheel iets anders was het echter, om al het recht binnen het indonesisch gebied in een zeker aantal groepen te sorteeren, binnen elk waarvan het recht zich als iets specifieks vertoont tegenover dat van elk der andere groepen. Hiertoe was het noodzakelijk, de geheele rechtsstof in al haar uitgebreidheid en vertaktheid te overzien, in de gegeven rechtsverschijnselen het uiteenloopende eenerzijds, het overeenkomstige anderzijds nauwkeurig na te gaan, te schiften en saam te voegen, daarbij hoofdzaken van bijzaken te onderscheiden, om ten slotte aldus, aan de hand mede van groepeeringen welke door taalkundige en ethnologische gegevens bepaald worden — doch deze allerminst slaafs volgend — tot een afbakening van arealen te komen, waarbinnen telkens het heerschend adatrecht zich als een bijzonderlijk tot een bepaalden rechtskring behoorend geheel laat samenvatten. Tot zoodanige groepeering bleek alleen Van Vollenhoven in staat; vóór hem is zij nimmer door iemand beproefd, en hoewel hij zelf de door hem gemaakte kring-indeeling als een voorloopige beschouwde — omdat „een richtige aanwijzing van de verschillende rechtskringen eerst geschieden kan als het adatrecht overal in Indië goed doorzocht en goed getaxeerd zal zijn" —, is er na hem nog niemand geweest, die zich aan eene mogelijke emendatie heeft gewaagd.

Van Vollenhoven's indeeling in 19 rechtskringen vinden wij op blz. 135 van Adatrecht I; ze zijn: 1. Atjèh (het gewest zonder Gajō- en Alaslanden); 2. de Gajō-, Alas- en Bataklanden; 3. het minangkabausch gebied; 4. Zuid-Sumatra; 5. het maleische gebied (Sumatraas Oostkust zonder haar batakstreken, benevens den Riau-Lingga-archipel, waarbij dan Malaka zou hooren als engelsche helft); 6. Bangka en Belitoeng; 7. Nederlandsch-Borneo; 8. de Minahasa; 9. het gorontaleesche gebied; 10. Zuidcelebes (en de boegineesche westkust van het eiland); 11. het Toradjagebied; 12. de Ternate-archipel; 13. Ambon met toebehooren (Ceram, Boeroe, enz.); 14. Nederlandsch-Nieuwguinea; 15. Nederlandsch-Timor met toebehooren; 16. Bali met Lombok; 17. Middel- en Oost-Java met Madoera; 18. de Vorstenlanden; en 19. Westjava (de Pasoendan).

„Men zou echter dwalen", merkt Van Vollenhoven verder op, „zoo men aannam dat het rechtsverschil tusschen deze kringen zich beperkte tot verschil van specieele voorschriften, overal gevat in eenzelfde raam. Neen, het raam juist is telkens van ander fatsoen, ... en wel voor een belangrijk deel wegens de uiteenloopende gesteldheid

der inheemsche rechtsgemeenschappen hier en ginds in Indië, een gesteldheid waarmee het verdere adatrecht in onverbrekelijk verband staat. Op dezen factor wordt meestal ... niet genoeg gelet. Wel doet de ethnologie opmerken hoe de verwantschapsordening in verschillende streken is — naar stammen (geslachten), naar families, naar gezinnen — en door welk stel regels zij beheerscht wordt — collectieve of individueele verwantschap; moederrecht, vaderrecht, ouderrecht —; doch de rechtswetenschap heeft na te gaan wat de beteekenis dier verwantschapsgroepen voor het rechtsgezag is, heeft op te merken dat de familie in de Minahasa of in het minangkabausche gebied een gansch andere rechtswaarde heeft dan de familie op Java; dat het gezin nergens in Indië zulk een rechtsbeteekenis schijnt te bezitten; en welke territoriale rechtsgemeenschappen er thans bestaan".

Het geciteerde vormt eene toepassing op het adatrecht van hetgeen van *alle* recht, zonder onderscheid, geldt: „... want wij spreken pas dan van recht" — aldus uitte hij zich in zijn intree-rede, blz. 5 — „als de opvolging van een gedragregel niet slechts door voordeel en nadeel, prijs en blaam, maar door dwang — als geleider van gebod en verbod — wordt geschoord. Waar dus een gezag ontbreekt, bereid en in staat om de nakoming van regels af te dwingen, ontbreekt recht; slaapt zulk een gezag, het recht ligt werkeloos; en gedragregels door zulk een gezag niet meer of nog niet tot recht geijkt, hebben slechts voor het recht van verleden of toekomst, niet voor dat van het heden, beteekenis. De rechtsverscheidenheid op aarde ligt dus vooreerst aan de verscheidenheid dier tallooze gemeenschappen die men, in tegenstelling tot de anarchische, rechtsgemeenschappen heet en op wier gezag het recht leunen moet; anderdeels aan den steeds woeligen overvloed van het rechtsprodukt dier alle; eindelijk aan het meer of minder van feitelijke macht waarin de gezamenlijke rechtsgemeenschappen de deelen van dat rechtsprodukt weten te handhaven".

De noodzakelijkheid om het recht in allernauwsten samenhang te beschouwen met de rechtsgemeenschappen, waarin het zich vormt, ontwikkelt en op een bepaalden tijd voordoet, doet zich wel heel duidelijk gelden bij die rechten en gemeenschappen, welke in tijd, in plaats, in ontwikkeling ver van de onze afstaan; voor het adatrecht bleek dit reeds hierboven, waar gewezen werd op den grooten invloed der adathoofden op de vorming, de handhaving, de ontwikkeling van dat recht. Van Vollenhoven heeft dan

ook aan de indonesische rechtsgemeenschappen van alle soort, bekeken in haar onderling hierarchisch verband, steeds bijzondere aandacht gewijd, te beginnen met de eerste voordracht in „Miskenningen", uitvoerig en uitputtend in Adatrecht II, blz. 409—483, en verder, in verband met de indische bestuurshervorming, in vele nog op herdruk wachtende opstellen — zoo in Koloniaal Tijdschrift-1929, blz. 99—122, in de April-aflevering van De Gids-1930, in de Economisch-Statistische Berichten van 10 September 1930 —, alsmede in tal van stukken in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 1929—1932, welke onmiskenbaar zijn hand verraden. Doorloopend heeft hij het adatrecht in innigsten samenhang met de verschillende indonesische rechtsgemeenschappen bezien en beschreven, aldus het in zijne eigenaardigheden kunnen doorgronden en verklaren. Wij vinden dan ook in al zijne uiteenzettingen de rechtsgemeenschappen steeds vooropgeschoven, het gezamenlijk rechtsproduct daarachter geplaatst, daarin geschoven, daaruit verklaard. En het kan ons niet verwonderen te zien, dat hij tot het allerlaatste toe (zie zijn Old glory) met alle energie pal heeft gestaan bij elke poging, elke daad, die op knotting, verwringing, vernietiging van inheemsche rechtsgemeenschappen was gericht, steeds erop aandringend, dat zij worden hersteld in haren natuurlijken vorm, gehandhaafd in haar natuurlijk wezen, in de gelegenheid geplaatst zich vrij te ontplooien en te ontwikkelen.

Een overzicht van de hoofdvormen waarin de indoneische rechtsgemeenschappen zich voordoen, wordt in Adatrecht I, blz. 136—145 gegeven. Vooreerst de genealogische groepen, bloedgemeenschappen, gevormd en voortgezet door gemeene afstamming; nergens in indonesisch rechtsgebied zoodanig aangetroffen, dat die groep de éénige gezag- en rechthebbende is, noch zoodanig, dat, onder den stam, families doch geen individuën als rechtdragers optreden; maar wèl vindt men er streken: *a.* waar onder den stam of het geslacht de individuën als rechtsdragers voorkomen (Gajo's, Dajaks van het binnenland, Timor); of *b.* waar de stam als geheel geen rol van rechtsgemeenschap speelt, maar die rol uitsluitend toekomt aan de kleinere, bijeenwonende groepjes uit den stam, de stamgenootendorpen (het Toradja-gebied en een deel van den Ternate-archipel); *c.* waar de stam families als rechtsgemeenschappen onder zich heeft en dan individuën als rechtsdragers daaronder kent (op Boeroe en Seran, waar men boven de individuën de familie, daarboven den stam, en weer dáárboven den stammenbond aantreft, en bij de Minangkabauers en Minahassers in een vorig stadium van hun recht).

De tweede groep van rechtsgemeenschappen vertoont het beeld van een territoriale rechtsgemeenschap, een gebiedsgemeenschap dus, met genealogische rechtsgemeenschappen en individuën onder zich: men heeft dan het district of het dorp met eigen rechtsgezag en eigen vermogen, waar het gezag berust bij een territoriaal bestuur, daaronder de familie als eigen rechtsgroep: de Minahasa, een deel van den ambonschen kring en van den Ternate-archipel, de Minangkabauërs. In de derde plaats treft men in vele streken op Java en elders dorpen aan als rechtsgemeenschappen met rechtsbevoegde individuën daaronder, waarbij de rol van het dorp veel overeenkomst vertoont met die van de bloedgemeenschappen, in zooverre het dorp er b.v. de zorg van heerlooze kinderen op zich neemt, belangrijke goederen bezit, erfrecht heeft, verlaten goederen zich ziet toevallen, enz.; de desa's met zoogenaamd communaal bezit op Java behooren veelal hiertoe, zoo ook het dorp in de Bataklanden, en in een groot deel van Zuid-Sumatra, alsmede de gaoekangstichtingen in Zuid-Selebes, terwijl ook Bangka en Belitoeng tot deze groep te rekenen zijn. In andere streken treden dergelijke gebiedsgemeenschappen haast enkel als gezagvoerders op, weinig als geldelijke verzorgers, hebben zij geen eigen grondbezit, geen erfrecht, geen voogdij; zoo in Atjèh, op Madoera, in de streken op Java met individueel grondbezit. Afgezien van al deze rechtsgemeenschappen vindt men daarbinnen nog zoodanige, welke bij wilsovereenstemming in het leven geroepen worden, zooals de soebakvereeniging op Bali en Lombok.

Wat het vorstenbestuur betreft, dat op Java, Sumatra, Borneo, Selebes en elders zich boven deze rechtsgemeenschappen heeft gesteld, dit heeft, zoo merkt Van Vollenhoven (o.l., blz. 144) op, „ongetwijfeld op het adatrecht van Indië een belangrijken invloed, maar raakt de volksordening naar inheemsche rechtsgemeenschappen in den regel niet dan in één — weliswaar zeer belangrijk — opzicht. Heeft dat vorstenbestuur het karakter van een scheidsrechterlijk gezag, toegerust met de macht die de macht der lagere rechtsgemeenschappen te boven of te buiten gaat, doch in het algemeen verstoken van dwingkracht (of is het om andere redenen zwak) — zooals op Bali, zooals somtijds in de minangkabausche radjaschappen, zooals op Timor —, dan laat het de gesteldheid dier lagere rechtsgroepen in hoofdzaak ongerept. Heeft het echter krachtiger invloed, dan raken die lagere rechtsgroepen veelal dermate in verdrukking, dat ze haar zelfstandigheid geheel of belangrijk inboeten; gelijk onder den druk van sommige bataksche radjaschappen,

van de sultanaten ter Sumatraas Oostkust, van de rijkjes op Zuid-celebes, met name ook van de vorstenrijken op Java is geschied. Misschien mogen ook Bangka en Belitoeng in dit verband worden vermeld".

Deze opmerkingen dient men goed voor oogen te houden; want nog steeds wordt vorstenrecht door velen voor adatrecht aangezien, gelijk weleer door Raffles werd gedaan, die zijn gegevens voor levend adatrecht van Java bij voorkeur uit de Vorstenlanden betrok. Het behoeft nauwlijks betoog, dat men hierdoor van het adatrecht een gansch verkeerde voorstelling verkrijgt, vermits het volksrecht door vorstenrecht wordt aangetast en verbasterd, zij het ook veelal niet geheel vernietigd (verg. „Ontdekking", blz. 29; leerzaam is in dit verband, behalve vele andere stukken uit Van Vollenhoven's geschriften — zie het register achter Aadatrecht II en III onder „vorstenrecht" — zijn Anti-Rouffaer in Adatrecht III, blz. 530—538).

De negentien adatrechtskringen worden in het eerste deel van „Adatrecht" elk afzonderlijk behandeld in negentien „stukken", het uitvoerigst die van Middel- en Oost-Java met Madoera, uitvoerig ook de beide andere kringen van Java (de Vorstenlanden en West-Java), uiterst beknopt — wegens de spaarzame gegevens vooral in dien tijd — de kring Bangka en Belitoeng, alsmede de gorontalosche kring. Van elken kring wordt het adatrecht in zijn geheelen omvang beschreven en uiteengezet onder deze rubrieken: 1. vindplaatsen; 2. omvang van den rechtskring; 3. rechtsgemeenschappen; 4. individuën; 5. bestuur, rechtspraak, regeling; 6. adatvolkenrecht; 7. verwantschapsrecht; 8. huwelijksrecht; 9. erfrecht; 10. grondenrecht; 11. schuldenrecht; 12. delictenrecht; 13. rechtsmiddelen; 14. ontwikkeling; waar de rechtsgemeenschappen genealogisch gevormd zijn, of stam, geslacht, familie voor de territoriale gemeenschappen het bouwmateriaal vormen, gaat aan de behandeling der rechtsgemeenschappen die van het verwantschapsrecht vooraf. Zooals boven opgemerkt, ziet men overal de rechtsgemeenschappen op den voorgrond geplaatst; de samenstelling daarvan, de functies, de verhouding tot de samenstellende deelen en individuën worden nauwgezet beschreven, de andere rechtsverschijnselen daarin gepast.

Prachtig in haar nauwkeurige en volledige beknoptheid is bij voorbeeld de uiteenzetting van de samenstelling van het minangkabausch nagari-bestuur uit hièr de gezamenlijke panghoeloe's andiko, dààr de panghoeloe's soekoe, in aansluiting op de beschrijving van de

moederrechtelijke families en geslachten, die alle zijn ondergebracht in de vier soekoe's of geslachtenunies, waarvan er twee tot vier in elke nagari vertegenwoordigd zijn en aan het hoofd waarvan de uit de mamaq's der kernfamilies aangewezen panghoeloe's staan. Niet minder meesterlijk is de beschrijving van de telkens geheel anders gevormde rechtsgemeenschappen in de Minahasa, in de Bataklanden, op Borneo of in het Toradjagebied, in de ambonsche Molukken, de Timorgroep, of in welken kring ook maar, en, in nauw verband daarmede, van bestuur en rechtspraak, van familie- en erfrecht, van grondenrecht, schuldenrecht, delictenrecht. De rijkdom aan gegevens uit de javasche rechtskringen was eene verrassing. Mooi weet hij de echt-indonesische begrippen omtrent erfrecht in Middel- en Oost-Java, overeenkomende met elders gevondene, in enkele bladzijden te schetsen; kort en bondig te schilderen de desa in denzelfden rechtskring als haast aartsvaderlijke gemeenschap, met haar hoofd en zijn trawanten, met haar oudsten en haar kerndorpers en andere bewoners, met haar functies in allerlei richting, culmineerend in de op velerlei wijze zich uitende zorg voor de economische belangen, voor dorp en dorpelingen gelegen in den onder het dorpsbeschikkingsrecht vallenden grond. Op dit beschikkingsrecht over den grond, dat bijna overal, hier sterker, daar zwakker, in het indonesisch gebied wordt aangetroffen en slechts in enkele rechtskringen nagenoeg geheel verdwenen is, heeft Van Vollenhoven als eerste de volle aandacht doen vestigen, daarover helder licht doen schijnen. In zijn „Miskenningen" is de tweede voordracht hieraan gewijd, in zijn „Indonesiër en zijn grond" zet hij dit recht nogmaals uiteen, in zijn Adatrecht komt het doorloopend ter sprake; het beheerscht het geheele inheemsche grondenrecht, daar alle rechten op den grond hieruit zijn voortgevloeid, hierdoor worden bepaald, hierin zijn beklemd; het doet zijn invloed gelden op zoowat alle grondtransacties van eenige beteekenis, brengt zelfs verantwoordelijkheid van de gemeenschap mee voor binnen den beschikkingskring gepleegde delicten.

Men zou tot het oneindige kunnen doorgaan met te wijzen op al het voortreffelijke in zijn Adatrecht; welk onderdeel van deze ongeëvenaarde samenvatting van indonesisch adatrecht men ook zou willen grijpen, altijd kan men daarvan verklaren dat het is: magistraal in zijne bondige, doorvoelde, rake kenschetsing. Aan dit eerste deel van dit, zijn meesterwerk is bij zijne voltooiing in 1918 dan ook terecht de zeldzame Thorbecke-prijs ten deel gevallen; voor

Nederland en Indië is het een kostelijk geschenk, waarvan de waarde niet hoog genoeg kan worden aangeslagen.

Bij dit eerste deel sluit het tweede, waarvan de laatste aflevering in September 1931 is verschenen, zich waardig aan; hiermede was dit Nederlandsch standaardwerk geheel gereed gekomen. In dit deel wordt — met uitzondering van de eerste 230 bladzijden, die over het adatrecht der uitheemsche oosterlingen en over de godsdienstige bestanddeelen van het adatrecht handelen — het indonesisch adatrecht samenvattend uit verschillende oogpunten bekeken; achtereenvolgens worden behandeld zijne handhaving, zijne inlijsting in het rechtsgeheel van Nederlandsch Indië, zijn verleden en zijn toekomst. Van den buitengemeen rijken inhoud van dit deel is in de Februari-aflevering van De Gids-1932 getracht eenig begrip te geven; om herhalingen te vermijden moge daarheen verwezen worden.

Wanneer men de groote verscheidenheid van rechtsinstellingen ziet, die niet alleen eene groepeering in negentien rechtskringen rechtvaardigt, maar vaak nog ertoe leidt om binnen den rechtskring een of meer rechtsgouwen te onderscheiden, om van vele plaatselijke verschillen niet te spreken, zoo zou men oppervlakkig tot de meening kunnen komen, dat het indonesisch adatrecht al heel weinig gemeene elementen had aan te wijzen. Niets is natuurlijk minder waar: de groote mate van plaatselijk rechtsverschil sluit allerminst rechtsverwantschap uit, zoo min als de veelheid onzer archipeltalen tot ontkenning van elke taalverwantschap zou dwingen. Toen dan ook mr. H. J. Scheuer in een opstel in Onze Eeuw-1910 de wenschelijkheid had betoogd eener samenvatting van het adat-privaatrecht over zijn geheelen omvang in grove, algemeene trekken, heeft Van Vollenhoven de mogelijkheid hiervan onmiddellijk bewezen. Na van deze hem sympathieke suggestie melding gemaakt te hebben, deelt hij in Adatrecht II, blz. 862 mede: „In 1910 werd van andere zijde eene poging gewaagd om voor het adatprivaatrecht een codificatie als door mr. Scheuer aanbevolen ... concreet te formuleeren". Deze „poging van andere zijde" nu was niets meer of minder dan Van Vollenhoven's meesterlijk geredigeerd „Adatwetboekje voor heel Indië", waarin hij in 96 artikelen — de overige 15 houden wijzigings- en slotbepalingen in —, de hoofdregels heeft samengevat van hetgeen het adatprivaatrecht als over het gansche rechtsgebied geldend had aan te wijzen, met de uitdrukkelijk uitgesproken bedoeling om dit wetboekje allengs te doen aanvullen of wijzigen, naar mate de praktijk voor een of meer streken de wenschelijkheid hiervan zou hebben

aangetoond. Aan dit adatwetboekje is van regeeringswege geen of bitter weinig aandacht geschonken, en evenmin schijnt helaas bij de rechtspraak hiervan dàt gebruik te zijn gemaakt, dat het alleszins verdiende. Het groote nut voor den gebruiker zou hierin bestaan, dat hij er in een kleine honderdtal in wetsartikelen gegoten stellingen een overzicht verkrijgt van de systematiek, waarin het adatprivaatrecht moet worden gevat, van de hierbij te bezigen terminologie, van de allervoornaamste, in hoogst eenvoudige bewoordingen neergelegde, gemeene kentrekken van dit recht.

Boven werd reeds met een enkel woord medegedeeld, dat op initiatief van een aantal zijner leerlingen zijn standaardwerk werd afgerond met een, overigens los daarvan staand, derde deel, waarin Van Vollenhoven's over adatrecht handelende verspreide geschriften opgenomen zijn, met uitzondering van de vier afzonderlijk verschenen werkjes „Miskenningen" (1909), „Adatwetboekje" (1910), „De Indonesiër en zijn grond" (1919), en „Ontdekking" (1928); inderdaad eene hoogst gelukkige gedachte. Met de in deze Augustusmaand verschenen laatste aflevering is ook dit 872 bladzijden tellend deel, den afzonderlijken titel voerend „De opstellen over adatrecht 1901—1931", afgesloten; vier registers besluiten dit deel, welke niet alleen naar den inhoud hiervan verwijzen, maar ook naar dien van de vier bovengenoemde daarin niet opgenomen boekjes, t.w. een register van staats-, rijks-, en bijbladen, een van oostersche termen, een namenregister en een zakenregister.

Van Vollenhoven's geschriften verschaffen den lezer een hoog intellectueel genot niet alleen door hun inhoud, maar mede door den ongemeen pittigen, pakkenden, krachtigen stijl. Voor een beschrijving van feiten, toestanden, verhoudingen wist hij de kortste, scherpste, éénig juiste uitbeelding te vinden, voor een gedachte, een voorstelling de eenigst denkbare typeering in een enkel geestig woord. Alles wat hij het papier toevertrouwde of in voordrachten uitsprak werd, uitvoerig gedocumenteerd, met het vuur eener vaste, wèl gefundeerde overtuiging geschreven en gezegd, hierop uitgeoefende critiek veelal met een kort en afdoend wederwoord weerlegd.

Van Vollenhoven zorgde er voor, steeds met beide voeten stevig op den grond te staan. Het onafgebroken verzamelen van gegevens werd daarvoor als eerste en laatste vereischte gesteld. Het was op Van Vollenhoven's krachtig initiatief, dat het Koninklijk Instituut in Juni 1909 een commissie voor het adatrecht instelde — verstevigd door het mede op zijn initiatief in 1917 tot stand gekomen adat-

rechtstichting te Leiden, en trouw bijgestaan door de in Batavia ingestelde commissie van bijstand, thans afdeeling-adatrecht van het Bataviaasch Genootschap —, welke zich tot doel stelt, indonesische adatrechtgegevens te verzamelen en uit te geven in Adatrechtbundels, waarvan onlangs de zes en dertigste het licht zag. Van adatrecht-commissie en adatrechtstichting was Van Vollenhoven de ziel, aan hare uitgaven heeft hij, bijgestaan door medewerkers, een groot gedeelte van zijn tijd en werkkracht gewijd. Ook in de, onder zijne leiding door zijne leerlingen samengestelde „Pandecten van het adatrecht", waarvan het laatste, tiende, deel thans in bewerking is, beoogde hij het aanwezige adatrechtmateriaal te doen verzamelen, thans door systematische rangschikking, naar onderwerp en rechtskring, van uittreksels uit hiervoor in aanmerking komende geschriften (verg. Adatrechtbundel I, blz. 1—15, XVIII, blz. 3—5; „Ontdekking", blz. 148—149).

Zijne bemoeiingen ter bevordering van kennis en studie van het adatrecht strekten zich ook buiten de grenzen van ons land uit. Het was op zijn initiatief dat de Koninklijke Akademie in de Union académique internationale te Parijs internationale samenwerking aan de orde stelde voor onderzoek van indonesisch adatrecht door het publiceeren van gegevens; op zijn initiatief ook, dat als gevolg hiervan o.m. besloten werd tot de uitgave in de fransche taal van een woordenboek voor het adatrecht, hetwelk zijne voltooiïng nadert (Adatrechtbundel XXV, blz. 7—14; „Ontdekking", blz. 149). Mede op zijn instigatie werd in 1931 te Parijs een voorloopig centraal bureau voor adatrechtstudie opgericht, ten doel hebbend de adatrechtbeoefenaars van alle landen bij elkaar te brengen en adatrechtgegevens over alle deelen der aarde te verzamelen (zie het door hem met prof. R. Maunier te Parijs onderteekend communiqué in Adatrecht III, 819).

De beteekenis van Van Vollenhoven's oeuvre op adatrechtelijk gebied bepaalt zich niet tot de waarde, die het heeft voor het adatrecht om zijns zelfs wil, maar is van veel wijdere strekking, omvat het belang der rechtsstudie in het algemeen. Want wie het adatrecht der onderscheidene kringen bestudeert of zelfs maar dat van enkele der voornaamste, zal aldra gewaar worden, dat er op het mooie, wijde veld der rechtswetenschap nog heel wat méér èn heel wat interessanters te vinden is dan hetgeen bij ons en anderer wetboekenrecht te koop is, ook al is daaraan een grondige studie van oud-romeinsch en oud-vaderlandsch recht ten grondslag gelegd. De studie

van het adatrecht, thans door Van Vollenhoven overzichtelijk voor ons blootgelegd in zijne veelsoortige verschijnings- en ontwikkelingsvormen, kan den jurist het inzicht geven, dat het recht geen menschenwerk is, maar een natuurlijk product van menschelijke samenleving; al ras zal hij gewaar worden, dat zijn rechtswetenschappelijke horizont zich belangrijk erdoor verheldert en verruimt, in plaats van menschenwerk levende natuur zich voor hem openbaart. Maar verder vormt het adatrecht, bezien en belicht als door Van Vollenhoven is geschied, een waardevolle schakel in de lange keten van rechten van alle oorden en alle tijden, welke, overzien als één geheel van in groote verscheidenheid gelijksoortige verschijnselen, den rechtsbeoefenaar als van zelf voert tot eene vergelijkende rechtshistorie zooals Van Vollenhoven zich die reeds in zijne intree-rede had gedacht. „Men ziet hoe mooi de studie van het adatrecht wordt", — zoo zegt hij in Adatrecht I, blz. 78 — „begrepen als bijdrage tot een vergelijkende rechtsgeschiedenis der heele aarde. Men ziet hoe Nederland ook in dezen door zijn koloniaal bezit bevoorrecht is. Men ziet dus dat die studie van het adatrecht waarde heeft voor nog iets anders dan voor de praktijk van rechtspraak en bestuur in Indië".

Toèn echter (1907) achtte hij den tijd nog niet gekomen „om een voorloopig beeld te schetsen van wat er aan recht op aarde geweest is en is; ... maar men zal toch reeds thans voor oogen moeten hebben, dat de rechtswetenschap niet de studie van dit of dat brokje van recht, maar een historisch-geographische bestudeering van alle brokken van ouder en jonger recht in hun samenhang omvat" (o.l. blz. 73). Dit einddoel achtte Van Vollenhoven aan het eind van zijn rijke leven bereikt. Want juist drie maanden vóór zijn dood, zoo deelt prof. Van Eysinga ons mede in zijn mooi, aan „Van Vollenhoven als man der wetenschap" gewijd stuk (Nieuwe Rotterdamsche Courant van 1 Mei 1933), begon hij zijne proeve eener vergelijkende rechtshistorie in den vorm van een college voor alle belangstellenden. „Wie dezen, zijn prachtigen, zwanezang" — ik kan niet nalaten deze woorden, na Colenbrander (De Gids-1933, II, blz. 261) ook hier nog eens aan te halen — „met zijn geestig tintelende inleiding, zijn spelenderwijs voor oogen tooveren van het oude Helleensche en ander recht, zijn voortdurend werpen van het scherpste zoeklicht op wat, en waarom, elders anders was en wat hetzelfde onder anderen naam, heeft mogen hooren, moest wel onder den indruk komen van de ontzagwekkende grootte van den eenvoudigen man, die hier het hoogste, waartoe de rechtswetenschap kan geraken, aan zijn studenten

gaf met volle handen en in kinderlijken eenvoud". Het groote werk, dat uit deze colleges had moeten komen, kan hij ons helaas niet schenken; en wie zal het bestaan, deze geweldige taak van hem over te nemen?

Van meer nabijliggend, maar onoverschatbaar belang is Van Vollenhoven's arbeid op adatrecht-terrein vooral voor Indië en voor allen, die met Indië in nauwe betrekking staan, vóór alle anderen de Indonesiërs. Dit ligt zóó voor de hand, dat deze opmerking haast banaal klinkt. En toch! dringt het overgroot gewicht van zijn geweldig werk, juist en in de allereerste plaats voor hèn, wel voldoende tot hen allen door; bevroeden zij welk een onuitsprekelijke weldaad zijn moeitevolle arbeid juist voor hèn beteekent! Van Vollenhoven zelf maakte zich hieromtrent geenerlei illusies. „Terwijl goede volkskenners uit het westen positie nemen daartegen [sc. tegen unificatiepogingen op westerschen grondslag] ..., krijgt men van Indonesische voorgangers helaas om den haverklap den indruk, dat zij niet het vraagstuk zelf zien..., maar zich vergapen aan schijn, en juist daarom eenheidsrecht begeeren, om „den inlander" niet afgescheept te rekenen met recht, dat de Europeaan immers niet goed genoeg acht voor zich", zoo merkt hij, Adatrecht II, blz. 855, op. En, nog op het allerlaatst, in Old glory (blz. 239), ontvloeit zijn pen deze spijtige ontboezeming, die tevens een ernstige vermaning insluit: „„Net als voor Europeanen", „op Europeeschen voet", bezit voor hun [der meeste Indonesiërs] ooren tooverklank; zelfs voor die leden der bevolking, die moesten kunnen zien, dat wetboeken net als voor de Europeanen, rechtspraak net als over Europeanen, en bestuursinrichting of onderwijs net als voor Europeanen, voor het millioenental der bevolking ernstig nadeel zou beduiden.... [Er bestaat] hoop op een komende bekeering der geesten. Maar voor het oogenblik schittert het vergulde blik van „net als de Europeanen" nog met onweerstaanbare bekoring in het inlandsche oog".

Wij gevoelen mede de gerechtvaardigde ergernis, beseffen het inteleurstellende van de gewaarwording, dat zelfs deze grootsche arbeid, goeddeels een titanenstrijd tegen onverstand en zelfzucht, deze arbeid zèlfs van een zóó in alle uitnemende opzichten zelfzame figuur als *hij*, niet voldoende is gebleken om den Indonesiërs algemeen de hooge waarde te doen inzien van eigen recht, van recht, „das mit uns geboren ist".

Deze teleurstelling heeft hem echter nimmer het vertrouwen in hen doen verliezen, getuige de uitspraak, welke men vindt op blz.

167 van zijn „Ontdekking": „Een oostersche behoeften bevredigend en tot oostersche harten sprekend adatrecht zal tegen den kortzichtigen overmoed van westersch recht alleen dan bestand zijn, indien zijn ontdekking, bijwerking, bevruchting wordt voortgezet in oosterschen geest, — en door wie beter dan door Indonesiërs?"; getuige mede de zware taak, die hij op het eind van zijn „Ontdekking" (blz. 173—175) hun op de schouders legt. En als de teekenen niet bedriegen, behoeft er niet aan te worden getwijfeld, of zij zullen toonen, zijn vertrouwen ten volle waardig te zijn. Velen toch onder hen zijn er gelukkig óók, die hem volkomen begrijpen en, diep doordrongen van de hoogheid van zijn streven, zich aangorden om naar beste kunnen in zijn geest voort te arbeiden. Ik noem hier slechts van zijne oudleerlingen een Soebroto, een Soeripto, een Koesoemah Atmadja, een Soekanto, die verdienstelijke proefschriften over adatrechtelijke onderwerpen onder zijn leiding hebben geschreven, en, laatst maar niet minst, dr. Soepomo, die, behalve met zijn proefschrift over „De reorganisatie van het agrarisch recht in Soerakarta", zich bekendheid heeft verworven door zijn onlangs verschenen monografie van het adatrecht van West-Java, waarover en naar aanleiding waarvan prof. Ter Haar een mooi en blijgestemd artikel in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 11 Juni j.l. schreef onder den titel „Regeeringszorg voor inlandsch privaatrecht". Hoeveel vreugde zou Van Vollenhoven hieraan hebben beleefd, had hij kennis kunnen nemen van deze eerste vrucht van zelfstandig adatrechtonderzoek van een zijner beste leerlingen onder de Indonesiërs (verg. Adatrecht II, blz. 869).

De breede opvatting van de levenstaak, die hij zich stelde, bracht mede, dat Van Vollenhoven zijn veelomvattende kennis niet louter der wetenschap ten goede komen deed, maar haar ook dienstbaar heeft gemaakt aan de bevordering van een eerlijke, heilbrengende staatkunde overzee; dat hij zich niet tevreden stelde met het rustig bestudeeren en beschrijven van het adatrecht, maar ook de meeste aandacht wijdde aan adatrechtpolitiek. Het was zijn verheven rechtvaardigheidszin, die hem hiertoe dreef, zijn groote liefde voor ons Indië en zijn volk, het hoog besef van Nederlands plicht tegenover zijne onderdanen overzee. Immers: „Het onderkennen van adatrecht kan ons gezag tot een zegen maken daar, waar miskennen van adatrecht zou worden tot een vloek" (Ontdekking, blz. 164); ziedaar één van die eenvoudig-ware uitspraken vol diepen zin, die in zoo

groote menigte in zijne geschriften te vinden zijn en, saamgelezen, een keur van mooie spreuken zouden geven.

Zijn streven om, waar dit zonder bezwaar kan geschieden, den Indonesiër zijn eigen recht te doen deelachtig worden, bracht als van zelf mede het nauw verband, hetwelk hij tusschen de studie van adatrecht en van indisch staatsrecht legde; de beoefening van het een kon hij zich niet denken zonder die van het ander, en voor niets ter wereld zou hij bij zijn akademisch onderwijs de combinatie van beide leervakken hebben prijs gegeven (verg. Colenbrander in De Gids-1933, II, blz. 265). Dat Van Vollenhoven allerminst een kamergeleerde was, behoeft bij dit alles nauwelijks opgemerkt. Voortdurend hield hij voeling met zijne oudleerlingen, die in Indië een praktischen werkkring hadden, voortdurend zocht hij aanraking en samenwerking met andere mannen der praktijk; twee malen heeft hij Nederlandsch Indië zelf bezocht; van het Koninklijk Instituut en het Indisch Genootschap was hij jarenlang de voorzitter, steeds een lid, dat zich ijverigst inspande voor de bevordering van de kennis over en de belangen van Indië en zijn bevolking. En als onvermoeibaar, onbaatzuchtig strijder voor het recht vond Indië Van Vollenhoven steeds gereed om voor zijne belangen op te komen waar en wanneer dit noodig bleek. Al zijn geschriften leggen hiervan getuigenis af.

De op wetgever en regeering uitgeoefende critiek was veelal onmeedoogend, maar stééds opbouwend. Nimmer behoeft men zich af te vragen, hoe *hij* het dan wel zou hebben gedaan; dit werd steeds ondubbelzinnig door hem aangegeven, meermalen in den vorm van uitvoerige regelingsontwerpen, welke men slechts had over te nemen: zie zijn Adatwetboekje; zie zijne met drie anderen opgestelde „Vierentwintig ontwerpen over indisch recht" (1909), opgenomen in Adatrecht III, blz. 178—279; de met vier anderen door hem ontworpen „Proeve van een staatsregeling voor Nederlandsch Indië" (1922); het ontwerp-ordonnantie achter zijn bovengenoemde voordracht over inheemsche rechtspraak; zijn concept-artikel 122a Indische staatsregeling in Koloniaal Tijdschrift 1929, blz. 121, en zoo meer.

Mogen deze ontwerpen ook nimmer voetstoots zijn overgenomen, de invloed, dien Van Vollenhoven door zijne geschriften op wetgeving voor, en bestuur en rechtspraak in het overzeesch gebied heeft uitgeoefend, was buitengewoon; maar niet minder de energieke arbeid, die hierop was gericht. Het wegruimen van de ongelooflijke

massa ongelooflijkste wanbegrippen en vooroordeelen doet weleens denken aan de reiniging van een Augiasstal, de taaie volharding, waarmede dergelijk wanbegrip en wanbesef àl-maar terugkeerden, dreigde deze reuzentaak meermalen tot een Sisyphus-arbeid te maken. Niettegenstaande alles bleef hij evenwel vast in zijne overtuiging, dat ten slotte de goede zaak zou triumfeeren. „Laat vrij de regeering op het Plein voortgaan het adatrecht om te roepen voor afbraak en een gebouw van juristenrecht aan te besteden waar de inlandsche bevolking immers naar hunkert, — magna est veritas, et praevalet". Zóó beëindigt hij zijn geschrift „Geen juristenrecht voor den inlander" van 1905 (Adatrecht III, blz. 59), gericht tegen de voor de zóóveelste maal ingezette poging tot unificatie van het recht (en wel in dezen zin thans, dat het europeesch vermogensrecht voor alle bevolkingsgroepen zonder onderscheid, het europeesch familie- en erfrecht ook voor christen-inlanders en vreemde oosterlingen zou gelden). En hoewel de strijd nog lang niet uitgestreden zou blijken, heeft de uitkomst ten slotte bewezen, dat hij goed had gezien. Want niettegenstaande, tegen alle verwachting in, gedurende de vijftien jaren daarna nog bergenhooge stapels papier met unificatie-ontwerpen zijn volgeschreven en bedrukt — ach, die kostbare tijd en dat kostbare geld! —, zijn wij thans gelukkig voorgoed van deze „nachtmerrie" bevrijd. „Van Vollenhoven had met zijn geweldige wapenen in 1905, in 1914 en in 1923 niet vergeefs op de bres gestaan" (Ter Haar in zijn bovengeciteerd artikel).

Deze jaartallen geven de hoogtepunten aan van den strijd, die van 1905 af bijna onafgebroken heeft geduurd en ten slotte tot een bevredigend eind is gevoerd; van den strijd tegen het in hare oorspronkelijke redactie zoo uiterst gevaarlijk wetsonwerp tot wijziging in hoofdzaak van artikelen 75 en 109 van het regeeringsreglement, met de daaraan gepaard gaande bedreiging van unificatie in westerschen geest van rechtspleging en privaatrecht. Deze strijd is thans op den voet te volgen in de artikelenreeks, welke van 1905 tot 1918 onder het hoofd „Inlandsch recht en inlandsche christenen" is verschenen in de Nieuwe Rotterdamsche Courant (Adatrecht III, blz. 65—117, 282, 291—314, 523, 525), en in de, mede in Adatrecht III opgenomen opstellen „Geen juristenrecht voor den Inlander" (1905), „Een antithese voor Indië" en „De September-antithese van prof. Van den Berg" (1909), „De strijd om het adatrecht" (1914), „De novelle van de artikelen 75 en 109 Indisch regeerings-

reglement" (1915), „Nieuw Indisch recht" (1918), „Juridisch confectiewerk" (1925); ten slotte ook in bovengenoemde „Vierentwintig ontwerpen over indisch recht". Het is de machtige invloed geweest van deze geschriften, welke de in 1904 en latere jaren heerschende houding tegenover het adatrecht in zoo goed mogelijke richting heeft weten te leiden, het ontwerp-1904 ten slotte, langs het amendement-Van Idsinga, de wet van 31 December 1906, de novelle van 1913, heeft doen uitloopen op de tegenwoordige artikelen 131 en 163 der Indische staatsregeling, den berg unificatie-ontwerpen van 1910 en 1920 naar den rommelzolder heeft doen verwijzen, tot heil voor Indië's inheemsche bevolking.

Van Vollenhoven had zich dezen strijd eenvoudiger gedacht, waarvoor alle reden bestond na „den driedaagschen veldslag in de tweede kamer (10—12 October 1906)"; zie Ontdekking, blz. 134. Reeds in Adatrecht I (1907) toch meende hij, na het overzicht van de verschillende rechtsgemeenschappen (zie boven), op blz. 145—146 te mogen opmerken: „Zelfs wie geen diepere kennis van het adatrecht heeft dan in dit globale overzicht is bevat zal zich niet duidelijk kunnen maken, wáártoe geleid zou hebben het voorstel der regeering van 1904 om... het vermogensrecht zooveel doenlijk uniform te gaan regelen, en nog wel door oplegging van het burgerlijk wetboek, voor de inlanders uit die zoo uiteenloopende rechtsstreken.... Dat regeeringsplan intusschen is in de tweede kamer zoo degelijk gelaakt, van de groene tafel zelf en in den tekst der wet zoo beslist verloochend...., dat het beleedigend en smakeloos zou wezen te onderstellen, dat de regeering tòch nog zou willen beproeven het oorspronkelijke plan, zij het in getemperden vorm en op naam eener adviseerende commissie, in het indisch staatsblad te loodsen. Zelfs ten aanzien van de kristen-inlanders alleen is zulk een spelen met het votum der kamer van geen regeering te verwachten. Over twintig jaar zal niemand zich meer kunnen begrijpen dat het plan van 1904 ooit voorstanders heeft gehad". Hoe heel anders dit is geloopen, weten wij nu: in die twintig jaar werden wij verrast met de unificatie-ontwerpen van 1910 en 1920, en juist zoowat twintig jaren na 1907 is pas het inzicht beginnen door te breken, dat een geunificeerd recht in westerschen geest een onding heeten mag.

Onovertroffen in zijn kracht van wetenschappelijk strijder was Van Vollenhoven vooral wanneer het gold, de rechten van den Indonesiër op zijn grond te doen erkennen, het daartegen gepleegde onrecht aan te toonen, die rechten te vrijwaren voor verdere inbreu-

ken, ze in hun zuiverheid te doen handhaven. Wij hebben hieraan vele mooie, leerzame bladzijden te danken, niet alleen in zijn Adatrecht, vooral het tweede deel — men verzuime niet hieruit de stukken te lezen over „domeinverklaring en staatsrecht", „vermogensrecht nopens onroerend goed", „domeinverklaring en privaatrecht" —, maar ook reeds in zijne „Miskenningen" (tweede voordracht), en dàn voornamelijk in zijn „Indonesiër en zijn grond", met de hiermede verband houdende artikelen in Adatrecht III, blz. 522 en 551, 577, 700. Laatstgenoemd werkje had tot onmiddellijke aanleiding de bestrijding van het westontwerp-Pleyte van Mei 1918 tot wijziging van artikel 62 regeeringsreglement, beoogdende — wederom na 1865 — den Indonesiër grondeigendom op europeeschen voet op te dringen. Het ontwerp kreeg een mak voorloopig verslag; „doch zonder dit verslag te beantwoorden, misschien in verband met buiten de kamers tot uiting gekomen verzet" — heet het leukjes (Ontdekking, blz. 137); ook anderen, als Hasselman en Vergouwen in De Gids-1920, hadden zich trouwens bij dit verzet aangesloten —, „in elk geval zonder opgaaf van redenen, trok de regeering in November 1920 het ontwerp in". Hoewel de aanleiding dus reeds lang niet meer bestaat, zal dit werkje om zijne wetenschappelijke uiteenzetting van het indonesisch grondenrecht altijd zijn groote waarde blijven behouden; het is in 1925, en nogmaals in 1932 herdrukt en zal, naar te verwachten is, wel nog menigen herdruk beleven.

Nog steeds toch is de langdurige strijd om het adatgrondenrecht niet uitgevochten; Van Vollenhoven's taak is overgenomen door Logemann, Ter Haar en anderen, die met de kracht van hun gedegen wetenschap de goede zaak van het recht zullen weten te dienen; het machtig, overtuigend woord van den Meester zal daarbij echter nimmer overbodig worden. Het gaat, zooals overbekend, hierbij om de loyale erkenning van het beschikkingsrecht over den grond en om de hieruit te trekken, onontwijkbare consequenties: eerlijke, ondubbelzinnige formuleering van dit recht in de Indische staatsregeling, en opruiming van alle hiermede strijdige regelingen, in de eerste plaats van de domeinverklaring. De hardnekkigheid van den tegenstand is voor een goed deel te vinden in de vrees, dat prijsgeving van het domeinbeginsel de europeesche landbouwindustrie vrijwel onmogelijk zou maken, dat roofbouw hoogtij zou vieren, onverantwoordelijke afstand van grond niet te keeren zou zijn, en zoo meer. Van Vollenhoven, die een open oog had ook voor de eischen der praktijk, heeft overtuigend de hersenschimmigheid van die vreezen

aangetoond. Niet alleen toch wordt door hem (zoo op blz. 85 en verder van „Indonesiër en zijn grond") gewezen op het verschijnsel, dat het beschikkingsrecht de strekking vertoont om op natuurlijke wijze geleidelijk weg te slijten, dat in vele streken zelfs reeds lang de voornaamste uitingen daarvan verdwenen zijn, maar, ook afgezien hiervan, wordt met kracht van argumenten betoogd, dat voor zeggenschap over den grond de domeinleer een verouderde basis vormt en volstrekt overbodig is. „Niet als grondgerechtigde" — zoo lezen wij op blz. 101 vlg. van het werkje —, „maar als heerscher, als wetgever, stelt een gouvernement — in Nederland zoo goed als in Indië — zijn bindende voorschriften voor land en mijnbouw. Niet de grond is voorwerp van regeling, maar wat de aan het gezag der overheid onderworpen menschen met dien grond willen doen"; en met instemming haalt hij Struycken's woorden aan: „voor zoover de gemeenschap voor de gemeene belangen over den grond of zijne vruchten wil beschikken, maakt zij niet gebruik van een eigen subjectief recht op het grondgebied, maar doet zij de algemeene gezagsordening over de daarin begrepen *personen* gelden". Reeds in „Miskenningen" (1909), blz. 30, uitte hij zich hieromtrent als volgt: „Ik zal op het meer dan afgezaagde onderwerp dier domeinverklaring" — helaas! men is nog àl maar bezig hierover te zàgen, nù een kwart eeuw later! — „ten aanzien waarvan de meeningen zoo fel tegen elkaar overstaan, niet ingaan; voor mij persoonlijk is die domeinverklaring een antipathieke wanconstructie, historisch onhoudbaar, theoretisch een bron van misvatting (ook voor den wetgever zelf) en van wanbegrip, praktisch even overbodig als gevaarlijk, en in haar gangbare interpretatie in regelrechten strijd met artikel 75 lid 3 en de bedoeling van artikel 62 lid 5 en lid 6 regeeringsreglement". Men leze de boven vermelde stukken over domeinverklaring uit Adatrecht II er maar op na, om tot de overtuiging te geraken, dat doelmatige regeling van het grondenrecht negatie van beschikkingsrecht, noch domeinverklaring van noode heeft, eerlijke regeling erkenning van het eerste, en prijsgeving van de laatste eischt.

Het is ondoenlijk om in kort bestek alle adatrecht-aangelegenheden, waarvoor Van Vollenhoven het zwaard heeft aangegord, alle adatrecht-miskenningen, waartegen hij met kracht is ingegaan, zelfs ook maar aan te stippen. Wie zich daarvan kortst mogelijk een denkbeeld vormen wil leze dat gedeelte van Adatrecht II, waarin de inlijsting van het adatrecht in het rechtsgeheel van Nederlandsch-Indië wordt behandeld. Verbaasd staat de lezer over de groote

kennis, de fijngevoelde doorgronding van het wezen van de inheemsche maatschappij en haar recht. Naast zuiver wetenschappelijk vorschen wordt doorloopend getracht, waar noodig het adatrecht te voeren langs de juiste banen, te leiden in de goede richting, tot ontwikkeling te brengen langs den meest natuurlijken weg.

Want allerminst was adatrecht voor Van Vollenhoven een heilig huisje, hij allerminst een adatrecht-fanaticus. „Maar de practijk heeft ook haar eischen. Een ontzien van de rechten der bevolking ten koste van Indië's ontwikkeling en bloei zou zich aan niemand erger wreken dan aan die bevolking zelf. Het land is te goed en te veelbelovend om er een adatmuseum van te maken". Aldus leidt hij het hoofdstuk in van De Indonesiër en zijn grond, hetwelk tot titel heeft: Eischen der practijk in zake bouwvelden, en hij laakt het in de instructies voor regenten en districtshoofden op Java van 1859 en 1867, als het doel ver voorbijschietend, dat alle grond, zelfs woeste, binnen beschikkingskring der desa's er ontvatbaar wordt verklaard voor uitgifte in huur aan Europeanen. En als hij aan het eind van zijn laatste voordracht voor de bestuursacademie in 1909 zijn hoorders aanspoort tot intensieve studie van de indonesische volksinstellingen, opdat Nederland in deze niet overtroefd worde „door den kolonialen nieuweling Duitschland", dan drukt hij hun (zie laatste bladzijde van „Miskenningen") met aandrang op het hart: „Ons doelwit daarbij is niet de adatgeleerdheid op zich zelf, nog minder het stremmen van Indië's ontwikkeling ten gerieve van vertroetelde adatcuriosa; ons hooge doelwit is het scheppen van een niet op papier maar in waarheid goede rechtsbedeeling en goede bestuursinrichting voor onze inlanders, welke twee zonder solide kennis van volksrecht en volksopvatting niet bereikbaar zijn".

Men ziet, voor overschatting van het adatrecht behoefde men bij Van Vollenhoven waarlijk niet bang te wezen; maar wat hij eischte was, dat men Indonesiërs geen westersch recht opdringe hetwelk, door hen niet begrepen, indruischt tegen hunne rechtsopvattingen en behoeften, onderwerping waaraan hun tot een ramp zou worden; dat men geen regelingen voor Indonesiërs make zonder vooraf de volksinstellingen ernstig en grondig te hebben onderzocht, doordacht en doorvoeld; dat men bij regeling, bestuur en rechtspraak daarmede ten volle rekening houde, ze tot grondslag neme, zooveel mogelijk eerbiedige. „Ook naar mijn bescheiden meening is het noodig noch gewenscht... dat men alle volksinstellingen als onaantastbare heiligdommen eerbiedigt; ook ik voel alles voor dat „oordeelkundig

schiften" van wat in het adatrecht goed en niet goed is, dat nog onlangs in het Indisch Genootschap werd aanbevolen (Februari 1909 blz. 124—125); maar voorop ga telkens, gelijk het daar heette, „uitgebreide en nauwgezette studie" van het bestaande, gepaard aan een overzien van elk vraagstuk, en verhoed worde een ingrijpen dat de ontwikkeling der volksinzettingen stuiten zou". Zoo sprak hij in 1909 (Miskenningen, blz. 16); hierbij kunnen wij doen aansluiten, wat hij in 1933 nog allerlaatst schreef (Old glory, blz. 239): „Men behoeft den toegang tot het westersche allerminst te barricadeeren — het tegendeel is waar —, zal westersche verbetering... hebben in te voeren, zal zelfs het oostersche waar het kan uit het westersche hebben te bevruchten. Maar door, voor ons eigen gerief, het oostersche te verwringen tot iets westersch bereidt men zich zelf teleurstelling en aan de oostersche maatschappij ontreddering".

Denzelfden geest ademen de stellingen, welke hij toevoegde aan de voordracht over La politique coloniale, in 1921 te Parijs gehouden in het Institut colonial international, waarvan de vierde aldus luidt (Adatrecht III, blz. 660): „Tant la modification de la coutume [indonésienne] que son enrichissement par des règles empruntées au droit occidental ou cosmopolite doivent s'inspirer exclusivement des besoins, des intérêts, des conceptions et des sentiments de la société orientale des indigènes". Bij het hierop gevolgd debat zijne inzichten nogeens nader toelichtend, sprak hij o.m. deze, hem als edelen strijder voor eerlijke adatrechtpolitiek kenmerkende, woorden (o.l. blz. 664): „Je vous prie instamment, messieurs, de vous méfier de ceux qui préconisent — comme nous l'avons entendu encore hier — qu'il est permis de déroger à la coutume, soit par amour de la production économique dont a besoin „l'humanité", soit par amour des „principes éternels de la civilisation", soit encore par amour du Saint-Évangile. Parmi les crimes sans nombre que nous avons commis envers nos sujets coloniaux, je n'en connais aucun qui ne se soit revêtu de ces belles devises et de ces „vêtements de brebis.""

Inderdaad, niets was hem, den eerlijken kampioen voor het recht, ondragelijker dan valsche leuzen, gebrek aan goede trouw en waarachtigheidszin. Verachting toont hij voor de door hem herhaaldelijk, ten slotte nog met alle energie in Old glory gewraakte neiging in de koloniale politiek om „de werkelijkheid te vermommen achter fraaie voorhangsels en zalvende opschriften"; minachting „voor al die schijnhervormingen, die er op papier keurig uitzien... maar door-en-door voos blijken in het gebruik". Maar optimistisch laat

hij op dit laatste volgen: „Er was een tijd, dat de Haagsche statengenreaal door zulk een Indischen schijn zich lieten verschalken; die tijd ligt gelukkig achter ons". En laat ons hopen: voorgoed!

Dit optimisme verliet hem zelden of nimmer, al zag hij zich meermalen daarin bedrogen, zooals in 1907 (zie boven, blz. xxxv); al ging alles niet even vlot, geen oogenblik twijfelde hij aan de gewenschte uitkomst. Deze verzekerdheid was noodig, om hem de kracht te geven en te doen behouden, tegen alle miskenning, misvatting, misverstand in, den soms hopeloos lijkenden kamp voor de goede zaak aan te binden en door te zetten. Tot het laatste toe is het vertrouwen in de toekomst hem bijgebleven. Met vreugde constateert hij in „Ontdekking" (1928), blz. 164: „. . . bemoedigend is het feit, dat, beter laat dan nooit, de regeering schijnt gewaar te worden, hoe onmisbaar ontdekking van het adatrecht moet zijn, wanneer zij, met doeltreffender organisatie van het Grootindisch rijk als oogmerk, aansluiting wenscht te zoeken bij adatgemeenschappen, inheemsche vorstendommen wenscht te ontwikkelen in oostersche lijn, dorpsrechtspraak en andere oud-inheemsche rechtspraak begeert te verstaan en te utiliseeren". En hoewel hij alle reden had zich ongerust te maken over het lot, hetwelk inheemsche rechtsgemeenschap en gemeenschapsrechtspraak bij de bestuurshervorming in de buitengewesten zoude te beurt vallen, — gegeven dat „de bestuurshervorming sinds 1922 . . . een ware kameleon-politiek geworden en gebleven" is („Indische bestuurshervorming" in Nieuwe Rotterdamsche Courant van 20 Februari 1932, avondblad D), zonder dat scherp en duidelijk tot uiting kwam, hoe die rechtsgemeenschappen daarin aangepast zouden worden, daarentegen het door mannen der praktijk unaniem veroordeeld stelsel van het „inlandsch districtsbestuur" daarbij stevig vastgehouden werd (zie het Gidsartikel van April 1930 en andere, hierboven blz. xxiii bedoelde geschriften) — uit hij tegen het slot van zijn zwanezang Old glory (blz. 256) de hooggestemde verwachting: „Het ontzaglijk probleem, het Grootindisch rijk te organiseeren, de Indische staatsinrichting te moeten herscheppen, krijgt weer krachtige bekoring. Voor het waarachtig maken van de verknoeide inheemsche rechtspraak is alom de geest al wakker geworden, tot in Batavia toe, zelfs daar niet het laatst. De bestuursvoorziening zal in dit spoor volgen. Binnen een jaar of tien is Indië een geweldig eind op streek".

Laten ook wij deze schoone verwachting deelen en blijmoedig de toekomst tegemoet zien. Wèl is Van Vollenhoven ons ontvallen,

zullen wij van hem geen nieuw geluid te hooren krijgen, maar zijn werk kan niemand ons ontnemen, zal blijken onvergankelijk te zijn. Want de geest, die daaruit spreekt, zal blijven waken over Indië, blijven bezielen de vele jongeren — geleerden, bestuurs- en rechterlijke ambtenaren, vele anderen —, die gereed staan zijn arbeid voort te zetten.

Den Haag, Augustus 1933.

DE ÇIWA-HYMNE VAN DE ARJUNAWIWĀHA.

DOOR

C. C. BERG.

De twee kleinste zangen van de kakawin Arjunawiwāha, zang 10 en zang 11, zijn stellig niet de minst merkwaardige. Men vindt ze in het gedicht daar, waar het eerste bedrijf ten einde loopt en het tweede gaat beginnen. Door ascese gelouterd en machtig geworden is Arjuna, die het leven van een kluizenaar leidt om zijn oudsten broer de wereldheerschappij weer te verschaffen, door de goden uitverkoren om hen te helpen in hun strijd tegen Niwātakawaca. De verleidelijke godenmeisjes hebben hem niet kunnen bekoren. De heer der hemelingen, god Indra, heeft hem vermaand om van de twee wegen, die den volmaakten asceet openstaan, den positieven te kiezen en zichzelf te wijden aan de bestrijding van het kwaad. Weldra biedt zich hem de gelegenheid om van stille overpeinzing over te gaan tot krachtige actie: Niwātakawaca, beducht voor het gevaar, dat Arjuna in dienst der goden voor hem zou kunnen vormen, zendt een van zijn daemonen uit om hem te dooden. In de gedaante van een monsterachtig zwijn tracht de daemon zijn opdracht te vervullen; vreeselijk gaat hij te keer op den berg, waar zich Arjuna's kluis bevindt. Wanneer de Pāṇḍawa zich opmaakt om het daemonische zwijn te gaan bestrijden, verschijnt ook Çiwa, als jager vermomd, ten tooneele. Twee schoten worden gelost, doch één pijl slechts wordt aangetroffen in de buikwond, die aan het leven van het monster een einde heeft gemaakt. Over de vraag, wie de overwinnaar is, ontstaat er tusschen den goddelijken jager en den toovermachtigen ridder een verschil van meening, dat weldra ontaardt in een fellen strijd. De god werpt ten slotte den man ter aarde, maar wanneer deze zich nóg niet gewonnen geeft en naar de beenen van zijn tegenstander grijpt om hem ten val te brengen, onttrekt hij zich aan den aanval, en in lichtglans en bloemenregen openbaart zich de jager als Çiwa zelf. Dan aanbidt Hem de Pāṇḍawa en spreekt den lofzang uit, dien wij, over vier strophen slechts verdeeld, in zang 10 en 11 van de Arjunawiwāha aantreffen.

Deze huldigingshymne is van het interessante gedicht een van de meest interessante passages, niet alleen als bron van kennis voor hem, die zich bezighoudt met de studie van de Javaansche vormen der Indische wijsgeerige systemen, doch ook om den uiterst gedrongen vorm, die den veelzeggenden inhoud nog meer markeert, om de soms vernuftige woordenkeus en om verschillende zeldzame grammaticale eigenaardigheden. Ik meende daarom, dat het de moeite zou loonen de beide zangen eens wat nader te beschouwen dan meestal mogelijk is, wanneer men een gedicht in zijn geheel vertaalt. Voor het gemak zal ik de noodige passages hier nog een keer laten afdrukken. Voor den kakawin-tekst gebruik ik Dr. Poerbatjaraka's editie in deel 82 van deze Bijdragen (1926); in de aldaar gebruikte spelling heb ik enkele kleine wijzigingen aangebracht [1]).

ZANG 10.

1. Aum sĕmbah ning anātha tingˀalana de trilokaçaraṇa,
wāhyādhyātmika sĕmbah ing ˀulun i jĕngta [2]) tan ˀana waneh,
sang lwir ˀagni sakêng tahĕn kadi miñak sakêng dadhi kita,
sang sākṣāt mĕtu yan ˀana wwang amutĕr tutur pinaayu.
2. Wyāpiwyāpaka [3]) sāri ning paramatattwa [4]) durlabha kita,
icchānta [5]) ng ˀana tan-ˀanāganal alit lawan ˀala ayu,
utpatti sthiti līna [6]) ning dadi kitâta kāraṇa nika,
sang sangkan paran ing sarat [7]) sakalaniṣkalātmaka [8]) kita.

ZANG 11.

1. Çaçiwimba anêng ghaṭa mesi bañu,
ndan asing çuci nirmala [9]) mesi wulan,
iwa mangkana rakwa kitêng kadadin,
ring angambĕki yoga kitêng sakala.
2. Katĕmunta mareka si tan katĕmu,
Kaiḍĕpta mareka si tan kaiḍĕp,
kawĕnangta mareka si tan kawĕnang,
paramārthaçiwatwa nirāwaraṇa.

Anātha in strophe 1 van zang 10 laat twee verklaringen toe: als Sanskṛt woord beteekent het „hulpeloos", „geen beschermer (bescherming) hebbende", doch in het Javaansch, waar a- een adjectieven-vormend praefix is, zou het theoretisch ook kunnen beteekenen „een vorst hebbende (erkennende)", „onderdaan", „dienaar", alsmede „Uw dienaar", „ik", wanneer men n.l. het woord richt tot een hooger-

geplaatste. Het gebruik van het woord -çaraṇa, „toevlucht", in denzelfden regel zou de opvatting kunnen steunen, dat anātha opzettelijk gebruikt is om in tegenstelling te staan tot -çaraṇa, terwijl daarentegen het gebruik van ulun, „dienaar", „slaaf", in de parallelle uitdrukking van regel 2 de andere verklaring ondersteunt. Het is echter juist iets voor den kakawin-dichter om zich van zulk een woord met dubbele beteekenis te bedienen en aan den intelligenten lezer over te laten te beslissen, welke beteekenis hier het best past. Tegen de vertaling met „toevluchtslooze" zou misschien in te brengen zijn, dat Arjuna, aan wien Çiwa zich openbaart juist om hem hulp te bieden bij het aanvaarden van de taak, welke hem door den raad der goden is opgelegd, toch moeilijk een „toevluchtslooze" of „hulpelooze" genoemd kan worden; wel is hij zoo juist door Çiwa als jager in den strijd overwonnen, doch hij gebruikt in zijn lofzang het woord anātha pas, nadat hij uit de wonderteekenen heeft kunnen opmaken, dat de aanval van den jager slechts een goddelijke beproeving was. Misschien echter mogen wij het woord, wanneer wij het niet met „dienaar", d.w.z. practisch met „mijn", willen vertalen, omdat dat ontegenzeggelijk niet de gewone beteekenis van anātha is, opvatten louter als een uiting van nederigheid en minderwaardigheidsgevoel, als een erkenning van Çiwa's hoogere macht: Arjuna zou anātha, „hulpeloos", zijn, indien niet Çiwa de toevlucht ware van de drie werelden, en dus ook zijn toeverlaat.

Wat onder sĕmbah wāhya verstaan wordt, is duidelijk genoeg: het bekende handgebaar, waarmee de onderdaan zijn hulde betuigt aan den vorst. Sĕmbah adhyātmika is blijkbaar op te vatten als „de belijdenis van die geestesgesteldheid, van die innerlijke overgave aan de Godheid ten gevolge van de erkenning van Haar superieure macht, die alleen het uiterlijke handgebaar zijn dieperen zin kan geven".

Tan ana waneh komt vaak voor in de beteekenis „en niet anders", en is dan meestal een stoplap ten behoeve van dien dichter, die geen kans ziet zijn verzen geheel met eigen gedachten te vullen. De vraag doet zich echter voor, of wij van den dichter van de Arjunawiwāha, die zoo vaak bewijzen van groote dichterlijke vaardigheid geeft, mogen verwachten, dat hij in deze beide zangen, waarvan de woordkeus blijkbaar gewikt en gewogen is, zich zal bedienen van een goedkoope gemeenplaats om zijn versregel vol te maken. Zonder nu deze vraag bepaald in ontkennenden zin te willen beantwoorden [10]) zou ik er op willen wijzen, dat het in elk geval niet volstrekt noodig is in deze passage tan ana waneh als stoplap op te vatten. Wanneer men waneh

als bijwoord beschouwt en het met „anders" vertaalt, kan men tan ana waneh bij den volgenden regel trekken en vertalen: „Die niet op andere wijze bestaat dan [als volgt]", een vertaling, die de eigenlijke beteekenis van ana, „er zijn", „bestaan", beter tot haar recht laat komen dan mogelijk is, wanneer men tan ana waneh eenvoudig als vulsel van den regel beschouwt. Toch bevredigt mij deze vertaling nog niet in alle opzichten en zou ik, vóór ik haar aanvaardde, graag nog andere voorbeelden zien van het gebruik van waneh als hoedanigheid-aanwijzend woord, één van dezelfde reeks dus als waartoe mangkana behoort. Ik voel er wat meer voor tan ana waneh op te vatten als een volzin, die als nomen gebruikt wordt. Zulke volzinnen zijn heel gewoon in het Javaansch, doch meestal hebben zij de kracht van een bijvoegelijk naamwoord en niet van een zelfstandig naamwoord. Daar echter ook in het Javaansch vele adjectieven wel als substantief gebruikt kunnen worden, en vooral God veelal aangeduid wordt met een adjectief, dat een Zijner op den voorgrond tredende eigenschappen noemt, als Hyang Tunggal, Hyang Manon enz., is er, dunkt mij, geen bezwaar tegen in dit geval aan een volzin-substantief te denken, dat dan beteekenen moet „een er-is-geen-ander", „een er-is-niets-anders", d.w.z. „iemand, buiten wien er niemand (niets) anders bestaat". Met jĕngta vormt dan tan ana waneh een substantiefverbinding, waarvan het tweede lid een nadere verklaring of omschrijving inhoudt van hetgeen door het suffix van het eerste lid is aangeduid, in casu van -ta. Wanneer wij met het oog op het ontbreken van een persoonlijk lidwoord vóór tan ana waneh deze uitdrukking als een *onbepaald* substantief vertalen, krijgen wij: „. . . . aan de voeten van U, een Wezen, buiten Hetwelk er geen ander bestaat", een vertaling, die, dunkt mij, ook goed in het kader van zang 10 en 11 past, en welker aanvaardbaarheid derhalve overwogen zou kunnen worden.

Het tertium comparationis in de vergelijking, die de twee laatste regels van de eerste strophe beslaat, is het woord „amutĕr", waarvan de grondbeteekenis is „draaien", „ronddraaien", maar dat ook, met eenzelfden overgang van beteekenis als wij ook in andere talen waarnemen, in overdrachtelijken zin gebruikt wordt voor „uitoefenen", „in practijk brengen", „zich bezighouden met", om te zwijgen van andere beteekenissen, die hier niet ter zake zijn. Tweemaal suggereert de dichter het gebruik van het woord in zijn primaire beteekenis zonder het in den tekst uit te drukken; den derden keer neemt hij het wel in zijn tekst op, doch in de figuurlijke beteekenis, en wel met tutur pinaayu als object. Tutur kan verschillende beteekenissen hebben,

zooals „bezinning", „bewustwording", „geestelijke oefening"; verder „bewustmaking", waaruit de beteekenissen „vermaning" en „raadgeving" voortvloeien, alsmede die van „mededeeling", welke we ook aantreffen in den adjectief-vorm atutur, Modern-Javaansch tutur, „mededeelen", „zeggen"; ten slotte ontwikkelt zich uit de beteekenis „mededeeling", speciaal van vermanenden of doceerenden aard, de litteratuur-technische term, waarmee men aanduidt prozageschriften, waarin een of meer mededeelingen van vermanenden of doceerenden aard vervat zijn. Pinaayu is een passief adjectief, afgeleid van den secundairen, causatieven stam van ayu, paayu; ayu beteekent „goed", „schoon", „voortreffelijk"; amaayu, de actieve vorm van paayu, beteekent dus „goed, schoon, voortreffelijk maken", „in goeden toestand brengen", of „als goed, schoon, voortreffelijk beschouwen", en pinaayu „goed, schoon, voortreffelijk gemaakt (worden)", „gelouterd", „gereinigd", „in den besten, edelsten vorm gepresteerd", „als goed, schoon, voortreffelijk beschouwd (worden)", „(steeds) als goed, schoon, voortreffelijk beschouwd" en dus „als goed, schoon, voortreffelijk te beschouwen", „goed", „schoon", „voortreffelijk" [10a]). Amutĕr tutur pinaayu beteekent dus „zich bezighouden met bespiegelingen in (den) gelouterden vorm" [11]) en wordt gezegd van den asceet, den heilige, den yogī, die het stadium van de lagere, nog door gehechtheid aan de materie en aan den hartstocht bezoedelde overpeinzing achter den rug heeft.

De bedoeling van de vergelijking is nu duidelijk. Hij, die in dit vergevorderde stadium de samādhi („geestesconcentratie", „tutur") beoefent, brengt Çiwa als het ware uit zichzelven voort, zooals hij het vuur zou kunnen doen voortkomen uit het hout, d.w.z. uit de wrijfhouten, die de Hindoe-priester gebruikt bij het ontsteken van het heilige vuur, en zooals hij boter zou kunnen doen ontstaan door melk te karnen (amutĕr), en bewijst daarmee aan Çiwa in wezen verwant te zijn; ja, hij is in waarheid Çiwa zelf geworden, daar de scheidsmuur, die in schijn de Hoogste Godheid van de materieele wereld onderscheidt, door zijn superieure inzicht in de eenheid van alle zijn doorbroken wordt.

De monistische wereldbeschouwing van den Hindoeschen wijsgeer spreekt hier uit elk woord, om zoo te zeggen. We behoeven het dus wel niet als een toevallige persoonlijke vrijheid van den dichter te zien, maar mogen het als opzettelijk gezegd beschouwen, dat er in den derden regel van de eerste strophe sang lwir 'agni staat en niet lwir sang 'agni, wat, gegeven de eischen van de versmaat, even goed mogelijk

geweest ware. Dat sang hier vóór lwir geplaatst wordt, beteekent, dat de dichter Çiwa in wezen gelijkstelt aan vuur en boter, al zijn er ook drie uiterlijk verschillende vormen; want Çiwa is alles, en alles is Çiwa, en niets bestaat er dan het Eene, het Absolute, het Alomvattende Goddelijke Wezen, de Eenheid aller tegendeelen, zooals in de tweede strophe van dezen zang nader uiteengezet zal worden, zij het ook, dat dat Eene zich in tallooze vormen manifesteert. Dat echter niettemin Çiwa boven alles identiek wordt geacht met hetgeen heilig en rein is, blijkt wel hieruit, dat juist het reine vuur en de zuivere boter, die beide zulk een belangrijke rol spelen bij de offerplechtigheden, uitgekozen worden om met het wordende Goddelijke vergeleken te worden.

In de tweede strophe van zang 10 wordt het voor den onvolmaakten mensch onbegrijpelijke, niet-beschrijfbare wezen van de Hoogste Godheid gekenmerkt als buiten het bereik van de rede vallende; de dichter gebruikt daartoe de tegen het gezond verstand indruischende paradox. Wyāpin duidt het al-omvattende, het al-doordringende aan, het Absolute, en paramatattwa het Hoogste Wezen; maar Çiwa is wyāpiwyāpaka, „het al-omvattende geheel omvattend", „het al-doordringende geheel doordringend", tegenover Wien het absolute tot relativiteit wordt, omdat Hij absoluter is dan absoluut; Hij is ook de sāri van het Hoogste Wezen, en daar de sāri beter, kostbaarder, edeler is dan hetgeen, waarvan het de sāri is, wordt Çiwa dus als nog hooger dan het Hoogste Wezen aangeduid. Bij deze interpretatie van sāri ning paramatattwa hebben de uitdrukkingen wyāpiwyāpaka en sāri ning paramatattwa dezelfde strekking, al zijn de voorstellingen, die bij ons opgewekt worden, ook verschillend; het eerste woord suggereert n.l. een *door*dringen van buiten uit, het tweede een door*dringen* van binnen uit; doch daar er van eenigerlei verhouding van het absolute tot Çiwa natuurlijk geen sprake kan zijn en de tegenstelling tusschen wyāpin en wyāpaka, tusschen sāri en paramatattwa alleen door den dichter geschapen wordt om met de onvolmaakte middelen van de taal van iets per se onbegrijpelijks althans eenigszins de onvoorstelbaarheid uit te beelden, kan er ook van een wezenlijke tegenstelling tusschen wyāpiwyāpaka en sāri ning paramatattwa geen sprake zijn. Dezelfde redeneering zou gelden, wanneer men uit sāri ning paramatattwa zou willen halen, dat Çiwa, zooals de sāri van een bloem tot de bloem behoort, tot het Hoogste Wezen behoort, er een onderdeel van vormt, weliswaar zulk een wezenlijk onderdeel,

dat het Geheel ondenkbaar zou zijn zonder Hem en Hij dus het Geheel beheerscht als Iets, dat van Hem afhankelijk is, maar dan toch nog altijd een onderdeel en dus van het Geheel onderscheiden; ook hier toch ware de tegenstelling tusschen sāri en paramatattwa niet reëel, doch imaginair ter wille van het scheppen van eenige uitdrukkingsmogelijkheid in de onvolmaakte taal der onvolmaakte menschen.

De mogelijkheid, dat tegenover wyāpiwyāpaka, dat slechts als uiting van monisme zin heeft [12]), sāri ning paramatattwa een dualistische uiting genoemd zou kunnen worden, zij het ook onder al het voorbehoud, waartoe de vaagheid van de beteekenis der woorden sāri ning paramatattwa noopt, heeft de dichter blijkbaar onder oogen gezien, doch hij coupeert haar door den versregel te besluiten met durlabha kita, „Gij, Çiwa, zijt moeilijk te vatten". Met het gebruik van durlabha, waarvan het voornaamste stuk *labh*, de stam van het werkwoord voor „grijpen", is, en dat dus het begrip van „pogen te vatten", iets onvolmaakts op zichzelf, impliceert, wijt hij het ontstaan van de eventueele misvatting, dat er in de voorgaande woorden een tegenstrijdigheid zou opgesloten liggen, aan het bekrompen, moeilijk-vattende menschenverstand, dat Zijn wezen slechts onverklaarbaar en raadselachtig vindt, omdat het zelf geen geschikte organen heeft tot het vatten van het Absolute. Wel toch kan tot het slechts in schijn bestaan van een tegenstelling tusschen wyāpiwyāpaka en sāri ning paramatattwa door de rede besloten worden, doch deze conclusie zal nooit als werkelijkheid „begrepen" kunnen worden, zooals men met tastende handen de werkelijkheid van een stoffelijk voorwerp „begrijpt", of althans meent te „begrijpen". Dat is nu eenmaal den mensch niet gegeven [13]).

En daarmee doet zich de vraag voor, waarom de mensch, ofschoon hij eigenlijk Çiwa zelf is, doordat er buiten Çiwa niets bestaat, toch Çiwa's wezen niet kan vatten; of, wanneer wij de vraag algemeener stellen: wat toch wel de zin is van en de verklaring voor het bestaan van al die tegenstellingen, die wij rondom ons voortdurend meenen waar te nemen, en waarom wij, menschen, toch wel de gewaarwording hebben van te bestaan en met de fictie van individualiteit, zoowel met betrekking tot onszelf als met betrekking tot de wereld rondom ons, behept zijn. Tot het beantwoorden van deze vraag acht zich echter de dichter niet competent; alle — schijnbare — tegenstellingen vloeien voort, zegt hij, uit Çiwa's icchā, uit den zich aan alle ratio en alle critiek onttrekkenden souvereinen wensch [14]) van het Opperwezen, dat dus noodwendigerwijze de eenheid dier tegendeelen is. In

de rest van de strophe, waarin men een climax zou kunnen voelen, werkt de dichter deze these verder uit. In den tweeden regel van strophe 2 noemt hij eenige paren van eigenschappen op, welker tegenstrijdigheid uit Çiwa's souvereinen wensch voortvloeit. Volgens den derden regel is Çiwa tegelijkertijd het ontstaan, het bestaan en het vergaan van al het gewordene, d.w.z. het materiëele in al zijn denkbare vormen, doch tevens is Hij van dat alles de oorzaak en staat er dus buiten, is er van onderscheiden, echter slechts op zulk een wijze als het Wezenlijke van het onwezenlijke, het Reëele van het imaginaire onderscheiden is. De verschijningsvormen en ontwikkelingsphasen van het materiëele verliezen dan ook alle beteekenis, wanneer men ze ziet als geheel besloten in de eeuwigheid, de oneindigheid van Hem, „uit Wien het al voortkomt en in Wien het al zich weer oplost", zegt de dichter in regel 4, en hij besluit zijn strophe met Çiwa te definiëeren als sakalaniṣkalātmaka, „van het zinnelijk-waarneembare (sakala) zoowel als van het bovenzinnelijke (niṣkala) het zich aan waarneming en definitie onttrekkende wezen". Het laatste ligt opgesloten in ātmaka, met welks diminutief-uitgang -ka dus, naar het mij voorkomt, te kennen wordt gegeven, dat Hetgeen door het woord -ātma aangeduid wordt, te subtiel is dan dat het met de grove middelen der menschelijke taal zou zijn uit te beelden of met het verstand zou zijn te definiëeren [15]).

In zang 10 heeft de dichter getracht het wezen van de Hoogste Godheid in woord en vergelijking uit te drukken; in zang 11 neemt hij de nog moeilijker taak op zich om de verhouding tusschen Algeest en mensch nader te bepalen. Zoo onwezenlijk de stoffelijke wereld zelf is, zoo onwezenlijk is natuurlijk ook de betrekking tusschen het Alomvattende en elk deel dier stoffelijke wereld. Intusschen, het deel dier onwezenlijke stoffelijke wereld, dat „mensch" heet, treedt nu eenmaal, in den waan van individueel bestaan, subjectief in „relatie" tot het Hoogste Wezen door Het tot object van zijn bespiegelingen te maken. Daarbij stuit hij op voor hemzelf onoverkomelijke moeilijkheden, want het Hoogste Wezen is durlabha, „moeilijk te vatten", en hijzelf is onvolmaakt, moeilijk-vattend. Toch behoeft hij de hoop, dat de scheiding — of althans wat hij in zijn waan als scheiding voelt — tusschen hem en het Opperwezen weggenomen worde, niet op te geven en behoeft zijn onvolmaaktheid geen blijvend beletsel te zijn. Want ook met het Goddelijke als „uitgangspunt" bestaat er een „relatie" tusschen Godheid en mensch, doordat het Goddelijke als

Het Eene, Absolute, Alles-doordringende ook den mensch geheel doordringt. Dat doordringen geschiedt geheel onafhankelijk van 's menschen geestesgesteldheid, doch daar, waar de alles doordringende werking van het Goddelijke in den mensch een sympathisch streven naar het Goddelijke ontmoet, openbaart Het zich als intensiever, persoonlijker van werking, dus als wat men geneigd zou zijn om met een Christelijken term „genade" te noemen. Hoe die „genade" voor den reinen mensch alle beletselen tot mystieke éénwording wegneemt en de doordringing van het Goddelijke als het ware op een hooger plan brengt, geeft de dichter in strophe 2 van zang 11 te kennen. Daaraan vooraf doet hij een vergelijking gaan, die de „verhouding" van Algeest tot mensch inderdaad prachtig illustreert: het beeld van de maan en van haar spiegelbeeld in een pot met water, het beeld dus van een innige vereeniging, waarbij niettemin het verschil tusschen den serenen glans van de maan, die zoowel aan den hemel als in den pot durlabha, „moeilijk te vatten", is, en den groven, materiëelen pot blijft voortbestaan; het onwezenlijke van het geheel wordt dáárdoor tevens sterk gesuggereerd, dat de verbeelding het beeld wel moet plaatsen in de entourage van nachtelijk halfduister, waarin alle scherpe onderscheidingen tot vage contouren verdoezelen. De maan verliest verder niets van haar volmaaktheid, al weerspiegelt zij zich ook telkens opnieuw en al is zij in vele potten tegelijkertijd en in dezelfde mate aanwezig. De pot echter dient helder water te hebben, wil de glans van de maan hem effectief kunnen doordringen; hij reageert als het ware pas, wanneer hij gezorgd heeft, dat zijn water rein is, terwijl hij zich ook daarna voortdurend dient te hoeden voor het gevaar van nieuwe bezoedeling, die hem ongeschikt zou maken om het beeld van de maan in zich te bewaren.

Met het bovenstaande voor oogen zullen wij strophe 1 van zang 11 nu nader beschouwen. Het asing çuci nirmala van regel 2 is een beperking van de algemeenheid van het begrip ghaṭa mesi bañu van regel 1, een soort partitivus, die als elke partitivus een element van tegenstelling in zich sluit. Nu is de tegenstelling tusschen asing çuci nirmala en ghaṭa mesi bañu niet geheel zuiver uitgedrukt, want asing çuci nirmala staat hier wel tegenover bañu, maar op zich tegenover „alle vuil". Dit laatste echter kan niet bedoeld zijn, daar ook in den vuilen pot de maan zich kan weerspiegelen, mits slechts het water, dat hij bevat, rein zij. De mogelijkheid bestaat dus, dat we hier te doen hebben met een onvolmaaktheid in de uitdrukkingswijze

van den dichter. Even goed echter mogen we met de mogelijkheid rekening houden, dat met opzet deze onlogische constructie gekozen is om te suggereeren het ongemerkt in elkaar overgaan van pot en water, zooals ook in den asceet, die het onwezenlijke van de materiëele wereld heeft leeren doorzien, de persoon en het receptaculum van het Goddelijke samenvallen, of althans niet scherp meer van elkaar te onderscheiden zijn.

Minder aanleiding nog om voor toevallig gehouden te worden biedt de parallellie, die er bestaat tusschen het slot van den eersten en dat van den tweeden versregel van strophe 1 en die door de eigenaardige versmaat — een viervoetigen anapaest, een opvallende verschijning onder de onregelmatig gebouwde versmaten der kakawin's ! — nog meer geaccentueerd wordt. Naar de constructie laat zich het mesi bañu van den eersten regel even goed bij ghaṭa als bij çaçiwimba voegen, doch naar den zin behoort het ongetwijfeld allereerst bij ghaṭa, omdat we hier spreken over potten met water en niet over leege potten. Doch wanneer men eenmaal de strekking van strophe 1 op zich heeft laten inwerken en het begrip „leege potten" dus als het ware uitgeschakeld en „met water gevulde potten" tot „potten gevuld met zuiver water" beperkt heeft, dan voelt men bij herlezing, mede onder invloed van de versmaat, een tegenstelling tusschen mesi bañu van regel 1 en mesi wulan van regel 2 op den voorgrond komen, een tegenstelling, die er bij eerste lezing, aangezien asing çuci nirmala slechts een herhaling met beperkende kracht van ghaṭa mesi bañu is, niet kon bestaan, evenmin als er in den Nederlandschen zin: „de met zuiver water gevulde pot weerspiegelt de maan" een tegenstelling bestaat tusschen „water" en „maan". Zoodra dus mesi bañu en mesi wulan door hun plaats in het vers als aan elkaar tegengesteld gevoeld worden, moet men mesi bañu op çaçiwimba laten slaan en moet men ghaṭa opvatten als „pot met rein water". Daarmee verandert de verhouding tusschen de regels 1 en 2: de tegenstelling is nu niet langer een gradueele tegenstelling tusschen water en zuiver water, maar een meer essentiëele tegenstelling tusschen twee onderscheiden subjecten. Doordat deze subjecten elkanders begrip tot object [16]) krijgen, ontstaat er tusschen den eersten en den tweeden regel een wederkeerigheidsverhouding: de maan, die als het ware in den pot is afgedaald, omvat het water, dat zij met haar overvloed van neervallend licht bij wijze van spreken overstelpt; maar evenzeer omvat het water de maan, daar men haar in haar geheel er in zien kan; zij omvatten dus elkaar en zijn zoo innig met elkander vereenigd,

dat men niet meer nauwkeurig kan onderscheiden, wat nu eigenlijk water is en wat maan.

De constructie van de beide laatste regels van de strophe is zóó, dat zij ook bij de tweede interpretatie een goed complement van de eerste helft der strophe vormen. Angambĕki yoga toch is iemand, die zijn zinnen tracht te bedwingen om zijn volle aandacht op het Goddelijke te kunnen concentreeren. Hij is, zooals in str. 1 van zang 10 gezegd is, in staat om door zich bezig te houden met bespiegelingen in gelouterden vorm Çiwa uit zichzelven voort te brengen, hetgeen impliceert, dat hij Çiwa in zichzelf bevatten moet, zoodat met Çiwa's manifestatie in hem en zijn omvatting van Çiwa dezelfde innige versmelting gegeven is als wij bij pot en maan leerden kennen.

Het dubbele gebruik van mesi bañu en in zekeren zin ook van angambĕki yoga laat zich in de Nederlandsche vertaling moeilijk weergeven; men kan hoogstens de strophe tweemaal vertalen en daardoor de beide interpretaties tot haar recht laten komen [17]), maar de vertaling zal dan toch in meerdere mate den indruk van een analyse van het versmeltingsproces geven dan de Javaansche tekst, die juist door zijn dubbelzinnig woordgebruik het ononderscheidbare kan uitdrukken van de phasen, die de onbevattelijke mensch als hulpmiddelen voor het begrip — hulplijntjes, die men later weer uitwischt — construeert.

Wat ing sakala aan het einde van regel 4 van strophe 1 precies kan beteekenen, is mij niet geheel duidelijk. Het meest waarschijnlijk lijkt het mij, dat het tegenover de algemeenheid, de onpersoonlijkheid, de vaagheid van de aanwezigheid van den aldoordringenden Algeest in de heele schepping het meer bijzondere, persoonlijke, concrete te kennen geeft van Zijn aanwezigheid of werking in den reinen asceet. Ing sakala zou dan hier als adverbiale uitdrukking gebruikt zijn en te vergelijken zijn met de in het KBW. s.v. sakala 2e opgegeven Balische uitdrukkingen sakalane en (yan) sakalanipun, waarvoor KBW. de vertalingen „inderdaad", „feitelijk", „in werkelijkheid" geeft; het possessieve suffix van den derden persoon toch vervult vaak dezelfde rol als (i)ng, n.l. die van ons bepalend lidwoord. Men zou hier dus kunnen vertalen „zeer in het bijzonder", of desnoods ook „in concreto", mits men daaronder dan niet verstaat, dat Çiwa verstoffelijkt is tot asceet of in den asceet, doch slechts, dat Hij Zich in den asceet openbaart, Zich in dezen bemerkbaar maakt, hetzij doordat hij zich door Çiwa bezield gevoelt, hetzij dat hij anderen den indruk geeft van door een hoogere macht bezield te zijn. Op deze

wijze heeft ook Poerbatjaraka den regel verstaan, die vertaalt: „*Gij openbaart u* in dengene, die opgaat in den Heer". Vgl. nog Rām., 24, 198, waar eveneens ing sakala voorkomt; Juynboll vertaalt sakala voor die plaats (Wrdl., s.v. sakala) met „in alle omstandigheden", doch de vertaling „in waarheid", „waarlijk", „bij uitstek", past er even goed.

De vertaling van sakala of ing sakala met „in alle opzichten" (door Juynboll, Wrdl., s.v. sakala, m.i. ten onrechte opgegeven voor Rām., 20, 2, doch op zichzelf geenszins onmogelijk) of „in alle omstandigheden", die teruggaat op de eerste beteekenis van sakala, „allen", „alles", zou hier echter ook niet onmogelijk zijn. Men zou ing sakala dan moeten trekken bij iwa mangkana en het laten uitdrukken, dat de vergelijking van de maan en den pot in alle opzichten toepasselijk is op de verhouding van Algeest tot mensch. Zooals gezegd, acht ik echter Juynboll's eenige bewijsplaats voor de beteekenis „in alle opzichten" niet bevredigend, en voordat men deze — theoretisch overigens zeer wel mogelijke — verklaring zou willen accepteeren, zou men er meer bewijzen voor willen hebben, dat het woord ook werkelijk in deze beteekenis voorkomt.

Zoowel bij deze als bij de voorgaande verklaring moet men het voorbehoud maken, dat ing plus een volgend nomen *inderdaad* adverbiaal gebruikt zal moeten kunnen worden, terwijl ten aanzien van de eerste opvatting bovendien nog op te merken is, dat kita sakala hetzelfde zou hebben kunnen uitdrukken en dat ing dus eigenlijk eenigszins overbodig zou zijn; hetgeen natuurlijk niet pleit voor die opvatting, al is het geen argument van groot belang.

Een andere mogelijkheid, waartegen de zoo even geopperde bezwaren niet zijn in te brengen, zou zijn, dat ing sakala als een soort bijstelling zou behooren bij ring angamběki yoga, waarbij sakala de beteekenis zou hebben van „allen"; wij zouden dan krijgen: „ten aanzien van hen, die streven naar het bedwingen der zinnen, ten aanzien van hen allen" = „ten aanzien van al degenen, die streven naar het bedwingen der zinnen". Deze vertaling zou daarom vooral aanlokken, omdat er dan parallellie zou zijn tusschen het asing van regel 2 en het (ing) sakala van regel 4. Maar of inderdaad sakala substantivisch gebruikt kan worden, durf ik op het oogenblik niet uit te maken; ik herinner mij niet het ooit in die beteekenis ontmoet te hebben, doch dat kan een vergissing of toeval zijn.

Tegen deze en de voorgaande vertaling („in alle opzichten") is echter weer in te brengen, dat er dan in de tweede helft van de strophe niets zou voorkomen, waardoor aan de tegenstelling tusschen kadadin

en angambĕki yoga wat relief gegeven zou worden, zooals ndan in regel 2 de tegenstelling tusschen ghaṭa mesi bañu en asing çuci nirmala eenigszins accentueert. Nu is de tegenstelling tusschen de twee leden van een partitivus niet zoo heel scherp en het zou dus denkbaar zijn, dat de dichter heeft gemeend haar tusschen kadadin en angambĕki yoga niet te behoeven uit te drukken. Maar in elk geval kan men het ontbreken van het verwachte bijwoord of partikel van tegenstelling aanvoeren als een argument tegen de aanvaardbaarheid van de twee laatstgenoemde opvattingen, zij het ook niet als een doorslaggevend argument, en vóór de aanvaardbaarheid van de eerstgenoemde opvatting.

Ten slotte heeft men nog de mogelijkheid, dat ing sakala in de beteekenis van „iets concreets", „iets materiëels", als bijstelling zou behooren bij angambĕki yoga, en dat dus de dichter op deze wijze zijn verbazing zou uitspreken over het feit, dat het Absolute in relatie treedt tot het concrete, het stoffelijke, terwijl men evenmin als dat bij de maan in den pot het geval is, precies zou kunnen zeggen, hoe zulks geschiedt. Ten nadeele van deze opvatting is echter op te merken, dat er juist ten aanzien van de stoffelijkheid geen verschil bestaat tusschen het kadadin van regel 3 en het angambĕki yoga van regel 4, zoodat ing sakala louter als bijstelling vrijwel zinloos zou zijn. Misschien mag men er echter — en dat zou de kans van deze opvatting verbeteren — tevens een overgang in zien naar de volgende strophe. Wanneer men namelijk si tan katĕmu, si tan kaiḍĕp en si tan kawĕnang beschouwt als op Çiwa te slaan — en mij lijkt dat inderdaad zeer wel te verdedigen —, dan wordt in strophe 2 de verhouding van het onstoffelijke tot het stoffelijke wel zeer sterk op den voorgrond gebracht, en het ware dan niet bepaald ondenkbaar, dat het ing sakala aan het einde van strophe 1 zou zijn opgenomen om proleptisch de tegenstelling, die er in de volgende strophe gaat komen, nog wat nadrukkelijker te maken.

Is deze opvatting, al lijkt zij mij vrij zwak te staan, dus niet volstrekt onaanvaardbaar, wel bestaat er, dunkt mij, overwegend bezwaar tegen om ing sakala in de beteekenis, die er in de vorige alinea aan werd toegekend, te beschouwen als een herhaling van ing kadadin. Want weliswaar zou er voor deze opvatting van louter stijl-critisch standpunt bezien wel wat te zeggen zijn — aangezien herhaling van ing kadadin aan het einde van de strophe den indruk zou wekken van een napeinzen op den zin van ing kadadin en daardoor aan deze woorden een diepere waarde en aan het geheel een

inniger klank zou geven —, doch daarentegen zou ing sakala door zijn plaatsing achter ring angambĕki yoga deze laatste woorden onwillekeurig doen gevoelen als een deel vormend van wat in den derden regel is uitgedrukt, terwijl de parallellie met de vergelijking van de eerste twee regels juist een tegenstelling tusschen de regels 3 en 4 eischt. M.i. moeten argumenten van exegetischen aard in beschouwingen over deze beide zangen zwaarder wegen dan overwegingen van stijl-critischen aard, zoodat deze laatste opvatting geen recht van bestaan heeft, naar het mij voorkomt.

Intusschen lijkt het mij beter overigens nog geen definitieve keuze te doen tusschen de verschillende mogelijkheden, die zich ten aanzien van de interpretatie van ing sakala voordoen. Wellicht zal verder onderzoek der kakawin-litteratuur mèt nieuw vergelijkingsmateriaal doorslaggevende argumenten voor deze of gene opvatting aan de hand doen.

Mareka treedt in strophe 2 als persoonlijk of als aanwijzend voornaamwoord van den derden persoon op. Voor hetzelfde woord, of althans voor den nevenvorm marika, wordt opgegeven [18]), dat het ook als aanwijzend voornaamwoord van den tweeden persoon optreedt, doch de slot-a doet toch veronderstellen, dat het verband met den derden persoon oorspronkelijker is; in het Maleisch behoort het trouwens ook, in mareka-itu, bij den derden persoon. Wanneer het hier bij den tweeden persoon zou behooren, zou het een nadere bepaling van het suffix -nta van katĕmunta moeten zijn. In het moderne Javaansch is het niet mogelijk om het possessieve suffix door een volgend demonstrativum te bepalen; dit bepaalt n.l. steeds het substantief, waaraan het possessieve suffix is vastgehecht. Of ditzelfde geldt voor het Oud-Javaansch, kan ik niet met zekerheid zeggen, maar de kans lijkt mij gering, dat het niet zoo zou zijn. Mocht het toch het geval zijn, dan zou het subject van den zin òf door si tan katĕmu uitgedrukt moeten worden, òf niet uitgedrukt zijn. In het laatste geval zou als subject moeilijk iets anders kunnen optreden dan het angambĕki yoga van den vorigen regel en zou dus practisch dezelfde toestand geschapen zijn als wanneer mareka pronomen van den derden persoon was, aangezien de samenhang met de drie voorafgaande strophen het optreden van een derde grootheid uitsluit. In het eerste geval zou si tan katĕmu om dezelfde reden — die dus thans verwerping inhoudt van de vertalingen „door U (Çiwa) wordt gevonden Hij, Die onvindbaar is (= Çiwa of een Wezen

hooger dan Çiwa) (resp. hij, die onvindbaar is = een wezen lager dan Çiwa)" en „door U (Çiwa) wordt het onvindbare gevonden", = „Gij, Çiwa, bereikt, wat voor anderen onbereikbaar is" — moeten slaan op den asceet, en ook dan zou het van weinig practisch belang zijn, of men nu mareka bij -nta voegde dan wel bij si tan katĕmu. Wanneer we dus de mogelijkheid uitschakelen, dat mareka of si tan katĕmu (si tan kaiḍĕp, si tan kawĕnang) op een van Çiwa zoowel als van den asceet onderscheiden persoon of begrip betrekking heeft, aangezien de correspondentie met de voorafgaande vergelijking daarvoor geen plaats biedt, en wanneer we de mogelijkheid openlaten om mareka te verklaren als behoorende bij den tweeden of bij den derden persoon, onder aanteekening, dat de keuze op de opvatting van strophe 2 in haar geheel geen invloed kan uitoefenen, blijven wij nog slechts het bestaansrecht van twee opvattingen erkennen: de eerste is, dat si tan katĕmu, si tan kaiḍĕp en si tan kawĕnang op den asceet slaan; de tweede is, dat men ze op te vatten heeft als aanduidingen van Çiwa.

Wanneer men de uitdrukkingen laat slaan op den asceet, krijgt men als vertaling: „(Dan) komt Gij tot hem, tot wien niemand (meer) komt (= die, als een uit de wereld teruggetrokkene, met niemand meer omgang heeft; die het eenzame leven leidt, dat hem tot het concentreeren zijner gedachten op U in staat stelt); bekommert Gij U om hem, om wien zich niemand (meer) bekommert; overweldigt Gij (ook) hem, over wien niemand (meer) iets te zeggen heeft, Gij, Çiwa, ...", enz. (regel 4). Deze vertaling is op zichzelf redelijk en stuit ook niet op grammaticale bezwaren. De lexicoloog zou kunnen opmerken, dat hier aan angiḍĕp een ongewone beteekenis is toegekend, doch de beteekenissen, die het KBW. („met verlangen op iemand wachten", „behartigen", „zich storen aan") en Juynboll („letten op") opgeven, laten uitbreiding tot „zich bekommeren om" toch wel toe. Ernstiger zijn twee stylistische bezwaren. In de eerste plaats kan men opmerken, dat, terwijl si tan katĕmu en si tan kaiḍĕp de voorstelling suggereeren van een arme, ellendige, die alle wereldsche geluk verzaakt heeft om hooger geluk deelachtig te worden en om daardoor in werkelijkheid het tegendeel van arm en ellendig te zijn, si tan kawĕnang, „degene, die in niemands bereik ligt", „waar niemand wat over te zeggen heeft", „die vrijmachtig is", juist wijst op een geprivilegiëerde positie, die de asceet echter vrijwillig zou opgeven om zich door Çiwa te laten overweldigen; m. a. w. in deze opvatting van de bedoeling van den tekst bestaat er tusschen de regels 1 en 2 aan

den eenen kant en regel 3 aan den anderen kant een zekere tegenstelling, zonder dat men reden heeft om aan te nemen, dat deze tegenstelling door den auteur met het oog op het bereiken van een litterair effect ook inderdaad bedoeld is geworden; immers, in si tan kawĕnang zou men kunnen voelen, dat den asceet als het ware in zijn paria-schap de troost werd toegevoegd, dat hij althans van niemand afhankelijk is, doch slechts wanneer si tan katĕmu, si tan kaiḍĕp en si tan kawĕnang in de versregels vooropstonden, zou deze tegenstelling stylistisch effectief zijn; met de reeks katĕmunta, kaiḍĕpta, kawĕnangta, die uiteraard tegengesteld gericht is, kan men een effect van dien aard natuurlijk juist niet bereiken. Een tweede bezwaar, van nog ernstiger aard, is, dat bij deze opvatting van de waarde van si tan katĕmu, si tan kaiḍĕp en si tan kawĕnang de vergelijking van strophe 1 niet tot haar recht zou komen, daar de uitwerking in strophe 2 valsch zou zijn; een nadere aanduiding van de positie van den asceet ten opzichte van zijn medemenschen toch valt niet te verwachten, nu in strophe 1 over den aard van den pot of over de omstandigheden, waarin hij verkeert, niets gezegd is.

Stylistische overwegingen leiden er daarentegen bepaaldelijk wel toe om si tan katĕmu enz. op Çiwa te laten slaan. Zooals de zelf onbereikbare, mysterieuze, in haar eenzaamheid zoo souvereine maan wel den pot bereikt om als het ware in hem op te gaan, doch de pot van zijn kant niet anders dan receptief kan zijn en de maan moet laten als zij te voren was, zoo is en blijft ook Çiwa het Absolute, het Onvoorstelbare, het Onbereikbare, al treedt Hij ook tot den mensch in relatie en maakt Hij hem tot het object van Zijn affectie en overweldigt Hij hem. Het komt mij voor, dat wij van de juistheid van deze interpretatie der vergelijking mogen uitgaan en moeten trachten de moeilijkheden, die er nog over zijn, in het kader van deze veronderstelling op te lossen [19]).

Men zou kunnen opmerken, dat het gebruik van het persoonlijke lidwoord si vreemd is, wanneer het betrekking moet hebben op een verheven wezen als Çiwa; men zou in zoo'n geval sang verwachten. Het is mogelijk, dat de versmaat, die ter plaatse een korte lettergreep vereischt, aanleiding heeft gegeven tot het verkiezen van si boven sang, dat metrisch onbruikbaar zou zijn. Maar reeds eerder [20]) is opgemerkt, dat van een dichter als mpu Kaṇwa toch kwalijk zoo'n tweeden-rangs-truc te verwachten is. Men zal derhalve de verklaring van deze eigenaardigheid in het gedicht zelf hebben te zoeken, en ook hier schijnt mij de strekking der vergelijking weer den weg te

wijzen. De verhouding van de maan tot het water is, zooals we reeds gezien hebben, die van Çiwa tot den naar volmaaktheid strevenden mensch. Çiwa nu neemt dien mensch geheel in beslag en beheerscht zijn denken en zijn geheele gedrag; en omgekeerd zal die mensch, omdat hij zich niet wezenlijk van Çiwa verschillend, dat wil dus zeggen: identiek met Çiwa, weet, in zijn hoedanigheid van Çiwa zichzelf als mensch omvatten, en als zichzelf weer Çiwa, die met zijn wezen één geworden is; ook herinneren we ons hier, dat in regel 4 van strophe 1 van zang 10 reeds is gezegd, dat de naar volmaaktheid strevende mensch Çiwa uit zichzelven voortbrengt. Maar ondanks de versmelting van God en mensch bestaat er toch een, zij het irreëel, onderscheid tusschen hen beiden, zoolang de mensch nog in den kringloop van het bestaan is en de, zij het imaginaire, scheidsmuur (āwaraṇa) tusschen het Absolute en het relatieve nog niet geheel is weggevallen. Zoo blijft dus Çiwa ook in de versmelting, die immers, hoe dan ook, nog niet volstrekt is, „het Absolute" bij uitstek, en noemt de dichter Hem si *tan katĕmu* enz., waardoor hij laat uitkomen, dat Çiwa in de unio mystica toch van hoogere orde blijft. Maar van deze concessie aan het dualisme neemt hij meteen weer wat terug door Çiwa met *si* tan katĕmu aan te duiden en hem aldus toch weer op één lijn te plaatsen met den „gewonen" mensch. Zoo weet hij zijn lezers op verrassende wijze de onbeschrijfbaarheid der verhouding te suggereeren.

Geniaal is ook in den laatsten regel het gebruik van de woorden paramārthaçiwatwa en nirāwaraṇa naast elkaar en in tegenstelling tot elkaar. Paramārtha beteekent „het hoogste goed", „de hoogste waarheid", „de hoogste werkelijkheid", zoodat Paramārthaçiwa als samenstelling van twee substantieven beteekent „Hoogste-Werkelijkheid-Çiwa", d. w. z. „Çiwa als Hoogste Werkelijkheid", „Çiwa als werkelijkheid in den hoogsten, den eenig-waren zin des woords", dus „Çiwa als Hoogste Wezen". Paramārtha kan echter ook als adjectief optreden en beteekent dan: „wiens streven, wiens doel het hoogste is", „die op het hoogste zijn streven richt"; wanneer dan paramārtha als adjectief optreedt in de tatpuruṣa-samenstelling Paramārthaçiwa, beteekent het geheel „Çiwa, wiens streven op het hoogste gericht is", en daar het hoogste Çiwa zelf is, beteekent Paramārthaçiwa „Çiwa, die zichzelf tot hoogste doel heeft", „Çiwa, die in zichzelf volmaakt is".

Nu gebruikt de dichter echter niet het woord Paramārthaçiwa, waarin men nog zou kunnen hooren de aanduiding van een individu,

een definiëerbaar wezen, maar hij gebruikt den vorm paramārthaçiwatwa en voegt dus aan het woord Paramārthaçiwa het achtervoegsel -twa toe, waarmee in het Sanskṛt abstracta gevormd worden [21]). Het komt mij voor, dat hij daarmee hetzelfde oogmerk heeft als met het gebruik van si in plaats van sang. De eerste drie regels suggereeren den lezer, dat er ondanks de versmelting van God en mensch een zeker dualisme blijft bestaan, daar de Godheid toch als agens optreedt. Door si te gebruiken duidt de dichter echter opzettelijk aan, dat eenigerlei rangschakeering in de tweeëenheid god-mensch na de wederzijdsche overgave niet meer mogelijk is, en even zoo opzettelijk ontneemt hij door het gebruik van -twa aan het Hoogste Wezen Zijn individualiteit, waardoor Het agens zou kunnen zijn. Het vage, nevelachtige, onomschrijfbare begrip „Hoogste Realiteit", „Het Absolute Zijn", is het, dat één wordt met den heilige, die zich er in verdiept en zich er aan overgeeft. „De twee worden één en het één wordt geen", dat is, naar een elders [22]) gebruikte formuleering, hetgeen de dichter ons door dit paramārthaçiwatwa suggereert.

Maar weer treedt hij terug en verdoezelt met het kiezen van het woord nirāwaraṇa weer het pas geconstrueerde gedachten- en voorstellingsbeeld, doordat hij in een laatste paradoxale toevoeging als het ware belijdt, dat het monisme ten slotte een theorie is, dat het voor het menschenverstand onmogelijk is het Absolute Wezen te peilen en dat er geen brug van redeneering is te slaan tusschen ons en wat het redeneerende verstand achter en in de ons omringende wereld van zintuigelijk waargenomen verschijnselen vermoedt; een belijdenis van de zwakheid van 's dichters eigen woord en beeld. Want nirāwaraṇa is een negatieve term, die dadelijk de gedachte wekt aan zijn positieve tegendeel. Āwaraṇa, van āwṛnoti (Cappeller: o.a. „bedecken", „verhüllen", „versperren"), beteekent niet alleen „verhüllend", „Verhüllung", „Hülle", „Decke", „Gewand", maar ook „versperring", „scheidsmuur", kortom alles, wat twee dingen van elkaar kan scheiden. En al wordt nu met nirāwaraṇa door den dichter gezegd, dat er geen scheidsmuur staat tusschen het Hoogste Wezen en den er in opgaanden mensch, toch beteekent het gebruik van het woord nirāwaraṇa op zichzelf reeds, dat de dichter niet alle consequenties aanvaardt van het begrip „Absoluut, d.i. ook *onpersoonlijk* Wezen", waartoe hij met den term paramārthaçiwatwa gekomen was, daar dit begrip zich nu eenmaal niet verdraagt met het begrip „afscheiding", ook niet in het negatieve. Awaraṇa toch is onbestaanbaar in het begrip paramārthaçiwatwa, en door het met het privativum

van āwaraṇa te beschrijven komt men noodwendigerwijze weer tot het suggereeren van het bestaanbaar zijn van een āwaraṇa, al wordt dit dan ook niet-bestaande genoemd. Door de inwendige tegenspraak tusschen paramārthaçiwatwa en nirāwaraṇa staat dus alles weer op losse schroeven, en minder dan ooit in deze beide zangen weet de lezer, hoe hij zich nu de Godheid en Haar verhouding tot den naar volmaaktheid strevenden mensch heeft voor te stellen. Daarmee bereikt dan ook de dichter het doel, dat hij zich vermoedelijk voor oogen heeft gesteld: een ignoramus te belijden.

De hierboven behandelde passage is niet de eenige wijsgeerige hymne in de Oud-Javaansche letterkunde [23]). Maar voor zoover ik weet, is zij wel een van de best geslaagde en een van de meest origineele. Uiteraard is er in allerlei détails verschil van interpretatie dezer beide zangen mogelijk, doch wel mogen wij als zeker aannemen, dat de dichter, die ook elders in de kakawin zich een waren virtuoos toont in het construeeren van verzen met veel rijkeren inhoud dan zij op het eerste gezicht schijnen te bezitten, een virtuoos ook in het uitwerken van fijne vergelijkingen, de keuze van zijn woorden ook hier zorgvuldig heeft overwogen, en naar den trant der kāwyadichters getracht heeft zóó te schrijven, dat de lezer bij elke nieuwe lezing van het gedicht er nieuwen inhoud in zou ontdekken. Het is daarom vrijwel onmogelijk een vertaling te geven, die alle fijne nuancen van den origineelen tekst getrouwelijk weerspiegelt [24]). Dat ik hier zang 10 en 11 nog eens poog te vertalen, geschiedt dus eigenlijk vooral om voor het gemak van den lezer de verschillende opmerkingen van de voorgaande bladzijden te recapituleeren en in onderling verband te brengen.

ZANG 10.

1. Aum! Op het huldebetoon van den toevluchtslooze [of: van die U als Heer erkent (= van mij, Uw dienaar)] worde acht geslagen door der drie werelden Toevlucht!

Zoowel uitwendig als inwendig is het huldebetoon van den dienaar [= mijn huldebetoon] aan de voeten van U, een Wezen, buiten Hetwelk er geen ander [niets anders] bestaat [of: Mijn huldebetoon aan Uw voeten is uitwendig en inwendig, zóó en niet anders. — Of: Zoowel uitwendig als inwendig is mijn huldebetoon aan de voeten van U, die niet als iets anders bestaat (die niet op andere wijze bestaat) dan als Agni enz.].

Gij zijt, Die als Agni (voortkomt) uit de houten, als boter uit de gekarnde melk,

Gij, Die als het ware ontstaat [te voorschijn komt, geboren wordt], wanneer er iemand is [er menschen zijn], die zich bezighoudt [bezighouden] met bespiegelingen in gelouterden vorm.

2. Het alomvattende geheel omvattend [of: Het aldoordringende geheel doordringend] zijt Gij, (en tevens) de essence [de kern] van het Hoogste Wezen. Moeilijk te vatten zijt Gij (dus) [Of: Alles omvattend, alles doordringend, de essence van het Hoogste Wezen, ondefiniëerbaar zijt Gij].

(Uit) Uw souvereine(n) wensch (vloeit voort) het zijnde en het niet-zijnde, het grove en het fijne [subtiele], benevens het leelijke en het schoone [of: het slechte en het goede].

Ontstaan, bestaan en vergaan van het gewordene [= Het gewordene in zijn ontstaan, bestaan en vergaan(?)] zijt Gij, en toch de (daarbuiten liggende) oorzaak daarvan.

Oorsprong en doel van de geheele wereld zijt Gij, het Subtiele Zelf [= het zich aan alle definiëering onttrekkende Wezen] zoowel van het zinnelijk-waarneembare [phaenomenale] als van wat bovenzinnelijk is.

ZANG 11.

1. Zooals maneschijn aanwezig is in potten met water, doch (slechts) al wat rein en vlekkeloos is maan bevat, zoo ook zijt Gij, naar men zegt, in de schepping: (weliswaar altijd en overal reeds aanwezig, maar) op bijzondere wijze (toch) in hem [hen], die op zelfdwang zijn geest richt [hun geesten richten]. <Of: zóó in alle opzichten [= precies zóó] verhoudt Gij U, naar men zegt, tot de schepping, respectievelijk tot hem [hen], die op zelfdwang zijn geest richt [hun geesten richten]. — Of: zóó verhoudt Gij U, naar men zegt, tot de schepping, resp. tot hen, die op zelfdwang hun geesten richten, tot hen allen [= resp. tot hen allen, die op zelfdwang hun geesten richten]. — Of: zóó verhoudt Gij U, naar men zegt, tot de schepping, resp. tot hem [hen], die op zelfdwang zijn geest richt [hun geesten richten], tot een stoffelijk wezen [tot stoffelijke wezens], (nota bene)! (= al is het [zijn zij] dan ook slechts een stoffelijk wezen [stoffelijke wezens])>.

1 bis[25]). Zooals maneschijn in de potten doordrenkt is met water, en omgekeerd alle reine, vlekkelooze water de maan in zich draagt, zóó zijt Gij in Uw verhouding tot het gewordene, tot dat gewordene

met name, dat (ook van zijn kant) door zich in bespiegeling op U te concentreeren U in den geest weet te omvatten [Of: precies zóó zijt Gij in Uw verhouding tot het gewordene, dat (ook van zijn kant) door zich op U te concentreeren U in den geest weet te omvatten. — Of: zóó zijt Gij in Uw verhouding tot het gewordene, tot al het gewordene, dat U in den geest weet te omvatten. — Of: zóó zijt Gij in Uw verhouding tot het gewordene, dat (ook van zijn kant) U in den geest weet te omvatten, al is het dan ook slechts stoffelijk van aard].

2. (Dan) is hij in contact gekomen met U, den Onbereikbare [of: hij, die met niemand meer contact heeft],

(dan) is hij een object geworden, waarop zich de gedachten richten [het bewustzijn richt] van U, den Onvoorstelbare[26]) [of: dan is hij het object geworden van Uw zorg, hij, om wien niemand zich meer bekommert],

(dan) is hij in de macht gekomen van U, den Onbedwingbare [of: hij, over wien niemand meer iets te zeggen heeft],

van U, Hoogste-Werkelijkheid-Çiwa-schap [of: in Uzelf volmaakt Çiwa-schap], Waarvan (ondanks alles) geen enkele afscheiding (hem dan meer) weerhoudt!

DE LATERE BALISCHE PARAPHRASEN.

Er bestaan van het hierboven behandelde gedeelte van de Oud-Javaansche Arjunawiwāha drie verschillende Balische paraphrasen benevens één Balische bewerking in kidung-vorm. De eerste paraphrase vinden wij in de Leidsche hss. 4073, 4074, 3649 en 4072, beschreven in Dr. H. H. Juynboll's „Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-Bibliotheek", deel I, Leiden, 1907, resp. p. 114, 116, 116 en 114, hier aangeduid met resp. LE, LO, LN en LD; de eerste drie dezer handschriften verschillen onderling, voor zoover deze passage betreft, zoo goed als geheel niet, het laatste verschilt van de eerste drie alleen in kleinigheden. De tweede paraphrase vinden we in hs. 4075, beschreven bij Juynboll, op. cit., p. 116, hier aangeduid met LP. De derde paraphrase is die, welke R. Friederich te zamen met den Oud-Javaanschen tekst heeft gepubliceerd in deel 23 van de „Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen", Batavia, 1850, hier aangeduid met Fr. De kidung vindt men in het Leidsche hs. 3952, p. 95—132, beschreven door Juynboll in zijn „Supplement op den Catalogus van de Sundaneesche

handschriften en Catalogus van de Balineesche en Sasaksche handschriften der Leidsche Universiteits-Bibliotheek", Leiden, 1912, p. 96; met zang 10 en 11 van de kakawin komt overeen zang 7 van de kidung, die in sinom-maat gedicht is en te vinden is op p. 108 (midden) — 109 van bovengenoemd handschrift.

Hieronder volgen de Balische teksten, getranscribeerd volgens hetzelfde systeem, dat ik voor het Oud-Javaansch gebruik, met hun vertaling.

LE

X, 1. Dewa sang kinabhaktyan antuk i katunnan iki cingak olih sang mangantinin jagat,
sakalaniṣkalabhakti n tityange ri suku n bhaṭṭāra tan wantĕn lyanan,
bhaṭṭāra lwir apuy saking taru lwir tela saking santĕn mangka bhaṭṭāra,
mijil wyakti bhaṭṭāra yan wantĕn nara mangrĕgĕpang tattwa ne dahat ing ajĕng.
2. Wiçeṣa tan kawiçeṣa ādi ning tuture mahottama mewĕh baña manggih bhaṭṭāra,
saking i dewa di mawakñane di tan-pawakñane mwah gĕde cĕnik miwah kawon bĕcik,
di mĕtuñane di uripñane ri pĕjahnya saking bhaṭṭāra ika awananipune,
bhaṭṭāra panangkanya mantukipune jagate mangke tĕka ring d(ĕ)laha bhaṭṭāra mangwiçeṣa.
XI, 1. Lwir teja ning ulan umunggw ing dyun kinaanan ing wwe,
wyaktiña sing ĕning tanpa talĕtĕh kaunggwanan bulan,
wyakti sapunika ika bhaṭṭāra ring sarwaprāṇine,
ring sang mangrĕgĕpang yoga irika bhaṭṭāra marāga.
2. Kapanggih bhaṭṭāra wyaktiña nora bhaṭṭāra kapanggih,
karĕgĕp bhaṭṭāra wyaktinya nora karĕgĕp,
kawiçeṣa bhaṭṭāra wyaktinya tan kawiçeṣa,
bhaṭṭāra Paramaçiwa kawijilanidane mapan kari kinĕliran.

Varianten: 1a. LD olih ing iplv. olih; LD mangantining, doch door Dr. v. d. Tuuk veranderd in mangantinin. 1b. LD sĕkala; LO en LN sukunta iplv. suku n bhaṭṭāra; LD lyan iplv. lyanan. 1c. LO en LN apwi iplv. apuy. 2a. LD ne mahottama iplv. mahottama; LO en LN mewĕ iplv. mewĕh. 2b LD mawak iplv. mawakñane. 2c. LD matĕmuñane iplv. mĕtuñane; LD di pĕjahnya; LD makaawanan iplv. awan-

anipune. 2d. LD ka jagate iplv. jagate. Zang XI. 1a. LD kaanan iplv. kinaanan; LO wwai, LN wai iplv. wwe. 1b. LD wyakti, LO en LN wyaktinya iplv. wyaktiña. 1d. LD sa iplv. sang. 2d. LD Pramaçiwa; LD apan iplv. mapan.

De vertaling hiervan luidt:

X, 1. „O God, voor Wien zich in diepen eerbied deze minderwaardige buigt, gezien worde door den Helper (Beschermer) der wereld deze mijn zinnelijk waarneembare en mijn niet-stoffelijke huldebetuiging, aan de Voeten des Heeren (gebracht) en aan niets (niemand) anders [27]).

De Heer is als vuur uit den boom (de wrijfhouten), als olie uit het vocht van de kokosnoot; zóó is de Heer.

Klaarblijkelijk komt de Heer te voorschijn, wanneer er iemand is (er menschen zijn), die zint (zinnen) op Hetgeen uitblinkt in schoonheid.

2. Almachtig, niet overheerscht, het beste van de allerhoogste overpeinzing; moeilijk is het den Heer te vinden!

Uit God komt voort wat belichaamd is en wat niet belichaamd is, en groot en klein en slecht en goed;

het ontstaan, het in leven zijn en de dood, uit den Heer is de oorzaak er van;

de Heer is de oorsprong en de terugkeer (bestemming) der wereld; nu tot in eeuwigheid is de Heer oppermachtig.

XI, 1. Zooals in den gloed van de maan, die zich in een pot bevindt, het water aanwezig is,

en (omgekeerd) klaarblijkelijk wat rein en vlekkeloos is tot woonplaats dient van de maan,

zóó verhoudt zich klaarblijkelijk de Heer tot alle levende wezens:

in hem, die naar het bedwingen van den geest streeft, incarneert (manifesteert) zich de Heer.

2. Ontmoet door den Heer (of: wordt de Heer) (dan), terwijl de Heer klaarblijkelijk niet wordt ontmoet;

Bezind door den Heer (of: wordt de Heer) (dan), terwijl Hij klaarblijkelijk niet wordt bezind;

Beheerscht door den Heer (of: wordt de Heer) (dan), terwijl Hij klaarblijkelijk niet wordt beheerscht,

Hij, de Hoogste Çiwa, daar Hij in zijn manifestatie (toch) (als) door een scherm zich aan het (geestes)oog (van den in beschouwing verdiepte) blijft onttrekken".

LP

De tweede paraphrase, die van LP, luidt als volgt:

X, 1. Singgih pangabhakti n i katunnan cingak olih tribhuwanamakakanti,
sakala niṣkala bhakti n tityang ring pāda bhaṭṭāra nora wentĕn seje,
sang kadi apuy olih kayu kadi lĕngĕ (lees: lĕngis?) sasaking santĕn i dewa,
sang kadi mijil yan wantĕn manuṣa mangrĕgĕp tattwa lĕwih.

2. Wiçeṣa tan kawiçeṣa sūkṣma ning lĕwih-tutur mewĕh kapangguhanta,
asih i dewa ana nora agĕng adĕmit miwah jĕle mĕlah,
utpĕtti sthiti pralīna ikang dadi i dewa ngadakang punika,
sang wĕtu pasuk ing jagat mangko ring niṣkalângurip i dewa.

XI, 1. Candrateja munggw ing jun madaging wwai,
samalih asing pawitra tanpa talutuh madaging candra,
atur sapunika rĕke i dewa ring kadados,
ring pangrĕgĕp yoga i dewa maçarīra.

2. Kapangguh i dewa ika nora kapangguh,
kacipta i dewa punika tan kacipta,
kakawaça punika i dewa nora kakawaça,
hyang Paramārthaçiwa kawĕtunida tanpa talĕtĕh.

De vertaling hiervan luidt:

X, 1. „Voorwaar, de huldebetuiging des minderwaardigen worde gezien door Die den drie werelden tot Beschermer is.
Zinnelijk waarneembaar en bovenzinnelijk is mijn hulde aan de voeten van den Heer en aan geen ander,
Die als vuur uit hout, als olie afkomstig is uit het vocht van de kokosnoot, Gij, o God,
Die als het ware ontstaat, wanneer er iemand is (menschen zijn), die zint (zinnen) op verheven dingen.

2. Almachtig, niet overheerscht, het Subtiele van de voortreffelijke overpeinzing; moeilijk is de ontmoeting met U (het vinden van U)!
Gunstbewijs Gods is zijnd en niet-zijnd, groot (grof) en klein (nietig, fijn) en slecht en goed;
ontstaan, bestaan en vergaan.... het gewordene [28]), Gij, o God, hebt het veroorzaakt;
de uitgang (= het tot aanzijn komen) en ingang (= het in het niet of in God terugkeeren) der wereld zijt Gij en in het bovenzinnelijke zoowel als in het levende (aanwezig, werkend).

XI, 1. .... ;
in een op zelfbedwang zinnende neemt Gij lichamelijken vorm aan (manifesteert Gij U).
2. ....,
de goddelijke Hoogste-Werkelijkheid-Çiwa, Wiens manifestatie vlekkeloos is".

Fr.

De paraphrase ten slotte, die Friederich in zijn uitgave van den Oud-Javaanschen tekst heeft opgenomen, luidt als volgt:

X, 1. Dewa pangabhakti i katunnan cingakin elih[29]) sang pinintâçraya,
sakala niṣkala[30]) pangabhakti n tityange ring cokor i dewa tan wentĕn lyan,
i dewa wyakti[31]) api sakêng kayun[32]) lwir lĕngis saking santĕn i dewa,
wyakti i dewa mijil yan wentĕn wong angrĕgĕp tattwa irika ri ajĕng.
2. Wiçeṣa tan kawiçeṣa ādi ning tutur pinaayu mewĕh molih,
kayun i dewa mawak tanpa-awak gĕde cĕnik mwah jĕle mĕlah,
kautpĕtti kasthiti kapralīna dados i dewa ngunika don ing ya[33]),
wyakti i dewa mulihñane sajagat sthūla sūkṣma sakala lĕwih i dewa.
XI, 1. Çītāngçuteja ana ring jun misi wwe,
mangke sing raayu tanpa talĕtuh misi çaçīh,
wyakti sapunika rĕke sira kadados,
ring angiṣṭi yogane sira sakaton.
2. Kacunduk sira punika icchā twara bakat,
kaiṣṭi sira punika sukha twarângrasa,
yogya sira punika swecchā nora yogya,
sang paṇḍita wĕtu n ida (wĕtunida)[34]) nugraha mangkana.

De vertaling van dezen tekst, die mij echter lang niet overal duidelijk is, en waarvan wij vermoedelijk wel aan mogen nemen, dat hij hier en daar corrupt is, zal ongeveer als volgt luiden:

X, 1. „O God, het huldebetoon des minderwaardigen worde gezien door U, Wiens hulp men inroept!
Zinnelijk waarneembaar en bovenzinnelijk is mijn huldebetoon aan Uw voeten en aan niemand anders.

Gij, o God, zijt blijkbaar (als? vgl. noot 31) vuur uit het hout, als olie uit het vocht van de kokosnoot zijt Gij,

Die klaarblijkelijk te voorschijn komt, wanneer er iemand is, die zint op dingen (van?) ginds, op wat schoon is (?)[35]).

2. Almachtig, niet overheerscht, het Hoogste van gelouterde overpeinzing, moeilijk te vinden (of: moeilijk heeft hij het, die U wil vinden).

Uw wensch is wat lichaam heeft en wat geen lichaam heeft, groot en klein en slecht en goed;

wat tot ontstaan, bestaan en vergaan gebracht wordt (of: ontstaan, bestaan en vergaan), Gij zijt het, Die de oorzaak er van zijt.

Klaarblijkelijk zijt Gij het (tot zijn oorsprong) terugkeeren van de geheele wereld; grof (materiëel) en subtiel, zinnelijk waarneembaar en voortreffelijk, (dat alles) is (verschijningsvorm van) U, o God.

XI, 1. Maneschijn in den pot met water gevuld,
(En daarentegen) wat schoon is en rein vervuld van de maan,
Zóó is het klaarblijkelijk ook, zegt men, met het schepsel gesteld,
met hem, die naar zelfbedwang streeft, als is hij ook stoffelijk[36]).

2. Hij wordt gevonden, die niet (meer) verlangt te vinden;
hij wordt begeerd, die zich niet (meer) om iets wenscht te bekommeren;
hij is geschikt (n.l. tot contact met de Godheid(?)), die niet (meer) geschikt is (n.l. om met menschen om te gaan(?))[36a]),
hij, de wijze, wiens metamorphose(?) zulk een genadebewijs is".

Bij het bespreken van de hierboven behandelde Balische paraphrasen dienen wij ons er rekenschap van te geven, dat deze commentaren zich in het algemeen zeer nauw aansluiten bij den Oud-Javaanschen tekst, dien zij heeten te verklaren of althans voor den lateren lezer toegankelijk te maken; ja, dikwijls zijn zij slechts een slaafsche navolging van het origineel, doordat zij voor elk woord van den oorspronkelijken tekst een synoniem[36b]) — of wat de bewerker als synoniem beschouwt — in de plaats zetten, terwijl zij de oorspronkelijke woordvolgorde zoo weinig mogelijk aantasten. Fouten ontstaan dan ook meestal, doordat de letters en de lettergrepen van den Oud-Javaanschen tekst niet op de juiste wijze tot woorden verbonden worden, of doordat naar de beteekenis van een onbekend woord geraden moet worden louter met behulp van den context, of doordat een bekend woord, dat in verscheidene beteekenissen pleegt voor te komen, in een verkeerde beteekenis begrepen wordt en vervolgens met een er niet bij passend synoniem verklaard wordt.

Uit het bovenstaande vloeit voort, dat het niet altijd gemakkelijk is uit de Balische paraphrase te weten te komen, wat zich de auteur er van nu eigenlijk zelf van de bedoeling van den Oud-Javaanschen tekst heeft voorgesteld, vooral ook, nu onze kennis van het Balisch nog slechts zeer oppervlakkig is en den beoefenaars dier taal slechts gebrekkige hulpmiddelen ter beschikking staan. Veelal blijven de moeilijkheden, die de Oud-Javaansche tekst ons oplevert, onopgelost, doordat de bewerker der paraphrase zich te angstvallig aan den Oud-Javaanschen tekst houdt en dientengevolge geen nieuwe gezichtspunten weet te openen. De waarde van de commentaren is dan ook in den regel slechts gering, en in elk geval niet zóó groot, dat men er bij het doen van een keuze tusschen de verschillende mogelijkheden, die de Oud-Javaansche tekst biedt, beslissende bewijskracht aan zou mogen toekennen [98]). Ik heb de Balische paraphrasen van Arjunawiwâha, zang 10 en 11, in dit opstel opgenomen, omdat het zijn nut kan hebben de juistheid van het hierbovenstaande nog eens aan een voorbeeld te demonstreeren; bij een volgende gelegenheid kan ik mij dan van de taak om tot in bijzonderheden na te gaan, wat de Balische paraphrasen leeren, ontheven achten.

Van de hierboven afgedrukte teksten sluit zich LP het dichtst bij den Oud-Javaanschen tekst aan, zóó zelfs, dat de auteur niet geschroomd heeft om Sanskṛt samenstellingen in de volgorde der samenstellende deelen te paraphraseeren, waardoor wij volkomen on-Indonesische constructies krijgen als tribhuwana-makakanti (voor trilokaçaraṇa), lĕwih-tutur (voor paramatattwa) enz. LE is wat vrijer dan LP. Het verst van den Oud-Javaanschen tekst staat Fr.; deze paraphrase schijnt echter niet vrij te zijn van drukfouten, waardoor het niet wenschelijk schijnt zonder verder onderzoek een oordeel over de waarde er van uit te spreken.

Omtrent de weergave van *trilokaçaraṇa* in Fr. is op te merken, dat de bewerker met *triloka-* geen rekening gehouden heeft, terwijl pininta- door hem onafhankelijk van den Oud-Javaanschen tekst is ingevoegd. Pinintâçraya is niet in pininta en âçraya te splitsen; het is het passief van een staande uitdrukking amintâçraya (= aminta plus âçraya, waarbij âçraya, „hulp", het object van aminta, „verzoeken", is), die in haar geheel, als secundair werkwoord dus, tot object krijgt den persoon, aan wien hulp gevraagd wordt, wiens bescherming wordt ingeroepen; dit object treedt dan uiteraard als subject op van den passieven vorm pinintâçraya. — LE geeft bij de vertaling van het Sanskṛt woord *tri-* niet weer, doch daar het Ja-

vaansch en het Balisch geen meervoudsvormen kennen, is het jagat van LE ook wel als meervoud te vertalen, waardoor het verlies van *tri-* eenigszins gecompenseerd zou worden. — Over de weergave in LP is reeds in de vorige alinea gesproken.

Wāhyādhyātmika wordt in alle drie de teksten met sakala en niṣkala weergegeven. Juist is dit natuurlijk niet; hoogstens kan men zeggen, dat *wāhya* en sakala verwante begrippen zijn, evenals *adhyātmika* en niṣkala. Intusschen is het gebruik van sakala en niṣkala hier toch wel duidelijk genoeg om uit te drukken, wat de auteur bedoeld heeft.

Tan ana waneh is in alle drie de paraphrasen woord voor woord verklaard. Zooals de teksten nu luiden, zou men zeggen, dat de bewerkers den Oud-Javaanschen tekst op dezelfde wijze hebben opgevat als Poerbatjaraka.

De beteekenis van de volgorde in de woorden *sang kwir* is blijkbaar niet begrepen door de bewerkers van LE en Fr.; LP geeft er een slaafsche woord-voor-woord-weergave van, waaraan wij echter weinig hebben.

Voor het op Java blijkbaar niet bekende *dadhi* hebben de paraphrasen santĕn genomen, hetgeen, zooals bekend is, de naam is van de uit het geraspte vruchtvleesch van de kokosnoot geperste „melk". Hoewel daarbij *amutĕr*, „draaien", dat in den Oud-Javaanschen tekst juist het woord is, waarom de vergelijking draait, wel schijnt[37]) te passen, is dit woord niettemin uit de paraphrasen verdwenen, en daarmee ook de litteraire waarde van de constructie. De bedoeling van den origineelen tekst is in de paraphrasen echter vrij goed weergegeven.

Het *tutur* van 10, 1, d is in alle drie de Balische teksten met tattwa weergegeven. Het blijkt niet duidelijk, welke waarde de Balische bewerkers aan dit tattwa hebben toegekend. In den zin van „overpeinzing" pleegt het woord niet gebruikt te worden, naar het schijnt. Wel wordt het, volgens het KBW., II, 662b, gebruikt voor de „beteekenis" van een woord; het zou dus ook wel kunnen zijn de „inhoud" van een begrip, en het lijkt het meest waarschijnlijk, dat het hier die beteekenis heeft. Men zou echter, wanneer men den Oud-Javaanschen tekst niet kende, tattwa gemakkelijk kunnen laten slaan op Çiwa, „het Wezen" dus, want „zijn gedachten concentreeren op het Wezen, dat uitblinkt in schoonheid (voortreffelijkheid)" — mutatis mutandis in LP; in Fr. wellicht corrupt — zou hier in het verband heel goed passen. Ook zou tattwa hier wel in den zin van

„verhaal", en speciaal van „prozatekst", in welken het als synoniem van *tutur* beschouwd kan worden, wanneer men n.l. in het bijzonder het oog vestigt op prozageschriften van wijsgeerigen of godsdienstigen inhoud, opgevat kunnen worden. De bedoeling zou dan zijn: „die den inhoud van (heilige) teksten overweegt, die zeer schoon (voortreffelijk) zijn"; mutatis mutandis in LP en Fr.

Alle drie de Balische auteurs hebben *wyāpī wyāpaka* gelezen, de beide woorden als ongeveer synoniem met elkander beschouwd en ze met wiçeṣa in verband gebracht. Ter verklaring daarvan moge opgemerkt worden, dat, geheel onafhankelijk van deze combinatie *wyāpiwyāpaka*, het woord wyāpaka, blijkens de opgaven in KBW. (III, 611a), in het Oud-Javaansch een beteekenisuitbreiding heeft ondergaan van „doordringend" tot „zijn invloed uitoefenen(de) op", „zijn kracht (macht) doen(de) gelden ten aanzien van", dus „invloedrijk", „machtig", ook „iets machtig zijn(de)", „bedreven zijn(de) in". Daar dat wyāpaka nog al eens voorkomt in oudere teksten, is het waarschijnlijk te achten, dat men via de gelijkstelling van dat wyāpaka met wiçeṣa gekomen is tot gelijkstelling der beide woorden in het algemeen en dus ook hier. De nevenstelling van *wyāpī* en *wyāpaka* moet er dan vanzelf toe geleid hebben in het minder bekende *wyāpī* een woord te zien, dat in den zin op één lijn staat met *wyāpaka*; zoo kwam men tot de weergave met wiçeṣa tan kawiçeṣa, daar „oppermachtig" en „niet door iemand oppermachtig beheerscht (worden)" vrijwel op hetzelfde neerkomt.

Ten aanzien van het *tattwa* (in *paramatattwa*) van 10, 2, a is iets dergelijks op te merken als van het *tutur* van 10, 1, d, maar dan met het oog op een ontwikkeling in tegenovergestelde richting. Het tutur der paraphrasen kan desnoods wel als „wezen" vertaald worden, maar dan toch slechts via „bewustwording", „begrip", „abstractie van iets bestaanbaars". Wanneer men echter zonder kennis van den Oud-Javaanschen tekst tutur zou willen vertalen, zou men allicht komen tot „overpeinzing", „meditatie"; de vertaling: „het hooge, subtiele object van meditatie" geeft in het verband van den context wel goeden zin. Men vindt tutur in alle drie de Balische paraphrasen.

Icchānta is in LE niet vertaald. Het saking, dat men er daar voor in de plaats gesteld vindt, is wellicht ontstaan, doordat men naar het latere gebruik van icchā (ica) in het Balisch *icchānta* heeft opgevat als „Uw geschenk", „dat, wat van U afkomstig is". Hetzelfde zou men kunnen opmaken uit de weergave van *icchānta* met asih i dewa in LP, wederom een geval van slaafsche navolging van het origineel,

waarvan hier dan echter het resultaat onjuist zou zijn. Fr. met zijn kayun geeft nog de beste weergave van de bedoeling van den Oud-Javaanschen auteur, al blijft het een open vraag, of ook hij de portée van *icchānta* wel begrepen heeft.

De tegenstelling tusschen *utpatti* enz. en *kāraṇa nika* is uit LP geheel verdwenen; uit LE en Fr. *kan* men haar halen, wanneer men weet, dat zij er zijn moet, maar in elk geval is zij toch zóó zwakjes uitgedrukt, dat men alle reden heeft om te gelooven, dat de Balische bewerkers haar niet gevoeld hebben.

Paran vindt in Fr. geen aequivalent; het lijkt mij echter niet onmogelijk, dat het alleen door een vergissing van Friederich of van een vroegeren copiïst niet in den gedrukten tekst is terechtgekomen.

De weergave van de laatste woorden van zang 10 in LE is volstrekt onjuist. Het is niet moeilijk te zeggen, wat haar aanknoopingspunt is: men moet wel aannemen, dat de auteur *sakala*, door hemzelf nota bene gebruikt bij de omzetting van 10, 1, b, als *sakāla* heeft gelezen: vgl. p. 220/1 en de noten 30 en 89a. — LP geeft de woorden wel juist weer, doch zonder eenig relief, zoodat men al weer geneigd zou zijn aan te nemen, dat de schrijver ondanks zijn slaafsche navolging van het origineel dit niet begrepen heeft. — Of de auteur van Fr. een bepaalde reden heeft gehad om het *sakalaniṣkala-* van den Oud-Javaanschen tekst door twee stellen opposita weer te geven, of dat hij dit slechts ter versterking van den indruk gedaan heeft, is moeilijk te zeggen. Van *ātmaka* geeft hij in het geheel geen vertaling, tenzij men in sūkṣma een weergave van *ātmaka* zou mogen zien; in dat geval zou sthūla zijn ontstaan wellicht te danken hebben aan de behoefte om naast sakala lĕwih — een onzuivere tegenstelling overigens — ook sūkṣma van een oppositum te voorzien. In elk geval is ook de weergave van Fr. zeer gebrekkig.

Het komt mij voor, dat de woordkeuze in de eerste regels van 11. 1 het vermoeden kan wekken, dat de schrijver van LE in den Oud-Javaanschen tekst de tweede der door mij hierboven (p. 182) gestelde mogelijkheden gezien heeft, m. a. w. dat hij tusschen *mesi bañu* en *mesi wulan* een sterke tegenstelling heeft gevoeld, welke hij in zijn tekst heeft uitgedrukt door tegenover elkaar te plaatsen kinaanan ing wwe en kaunggwanan bulan. Die de moeilijkheid van den Oud-Javaanschen tekst kent, kan echter kinaanan ing wwe ook beschouwen als te behooren bij dyun, zoodat LE in elk geval geen aanwijzing van doorslaggevend belang oplevert voor de verkieselijkheid van de tweede

mogelijkheid boven de eerste. — LP en Fr. bieden door hun nauwe aansluiting aan den Oud-Javaanschen tekst geen houvast.

Wij zien, dat de schrijver van LE met marāga de eerste der hierboven (p. 183) ten aanzien van *ing sakala* ontwikkelde mogelijkheden aanvaardt. De keuze van het woord marāga, dat letterlijk beteekent „een lichaam aannemen", „zich incarneeren", is niet gelukkig, daar er van een incarnatie van Çiwa in letterlijken zin in het kader der in het voorgaande gedeelte van de zangen ontwikkelde gedachten en vooral in het kader van de vergelijking van maan en pot in 11, 1 geen sprake kan zijn. Nu kan men wel marāga in den ruimeren zin van „zich manifesteeren" opvatten, maar klaarblijkelijk heeft toch de schrijver van LE — en hetzelfde geldt voor LP met zijn maçarīra — het woord genomen, dat ter weergave van *ing sakala* het meest voor de hand lag, zonder zich in de strekking van de vergelijking al te zeer te verdiepen; en dit is natuurlijk van invloed op de waarde, die wij aan zijn paraphrase kunnen toekennen.

Noch LE, noch LP bevat in de weergave van 11, 2, a—c een van de woorden, waarmee het logische subject ingeleid pleegt te worden, zoodat uit den tekst zelf niet is vast te stellen, of bhaṭṭāra (resp. i dewa en punika) als grammaticaal subject dan wel als logisch subject van kapanggih, karĕgĕp en kawiçeṣa (resp. van kapangguh, kacipta en kakawaça) bedoeld is. Het met bhaṭṭāra (resp. i dewa en punika) correspondeerende -*(n)ta* van het *katĕmunta, kaiḍĕpta* en *kawĕnangta* van den Oud-Javaanschen tekst is echter zóó klaarblijkelijk logisch subject, dat men wel mag aannemen, dat de weergaven er van eveneens als logisch subject bedoeld zijn. Uit het invoegen van bhaṭṭāra in 11, 2, a achter nora in LE en van ika, punika en i dewa resp. in a, b en c van 11, 2 in LP blijkt verder, dat *si tan katĕmu* enz. door de schrijvers van LE en LP is opgevat als te slaan op Çiwa, zooals m.i. ook juist is, en niet op den wijzen asceet.

Angiḍĕp is blijkens de weergave met karĕgĕp door LE verstaan als „zijn gedachten concentreeren op" en door LP blijkens kacipta als „realiseeren", „door sterke gedachtenconcentratie aanwezig doen zijn".

Hoe de Balische bewerkers in 11, 2, d aan kawijilanidane (LE), kawĕtunida (LP) en wĕtunida (Fr.) gekomen zijn, en dat nog wel met zulk een eenstemmigheid, is niet met zekerheid te zeggen. De mogelijkheid bestaat, dat men den Oud-Javaanschen tekst gelezen heeft als *Paramārthaçiwa twanirâ-* en dat men *twanira* heeft opgevat als wĕtwanira, daar mogelijkerwijze ook in het Oud-Javaansch,

evenals in het moderne Javaansch, afleidingen van wĕtu de eerste lettergreep van het grondwoord verloren hebben, en in het moderne Balisch de eerste o van oton (= Oud-Javaansch wĕtwan) in een der dialecten eveneens afvalt (zie KBW., s.v. oton, I, 181b, regel 1). Ook zou gedacht kunnen worden aan een afleiding van ton, „zien", waarvan twan een hypercorrecte vorm zou kunnen zijn; tonira toch zou opgevat kunnen worden als „zijn gezien-worden", „zijn zich-vertoonen". In beide gevallen zou de schrijver van LE *āwaraṇa* gecombineerd kunnen hebben met *twanira* en zoo gekomen zijn tot mapan kari kinĕliran, hetgeen juist het tegenovergestelde is van wat de Oud-Javaansche tekst geeft! De vergissing zou dan dus een gevolg daarvan zijn, dat het praefix *nir-* ten onrechte is opgevat als het suffix -nira, waardoor men natuurlijk wel tot iets geheel anders moest komen. — Nog minder duidelijk is, hoe het tanpa talĕtĕh van LP ontstaan is. Als eenige mogelijkheid — die echter geenszins een waarschijnlijkheid genoemd mag worden! — zie ik, dat de dichter aan Sanskṛt wāraṇa gedacht heeft en daaruit een privativum gefabriceerd heeft, awāraṇa; voor wāraṇa toch geeft Cappeller o.a. „feindlich", „gefährlich", hetgeen desnoods tot „boos", „slecht", „onrein", uitgebreid zou kunnen worden, waarna aan awāraṇa de beteekenis „goed", „edel", „rein", enz. toegekend zou kunnen worden. Het lijkt intusschen geenszins onmogelijk, dat fantasie den schrijver van LP parten gespeeld heeft.

Fr. heeft een groot deel van zang 11 blijkbaar anders opgevat dan LE en LP. In zang 10 is de Godheid steeds met i dewa aangeduid, en wanneer dan in 11, 1, c en d, en in 11, 2, a, b en c, sira wordt gebruikt en vermoedelijk wel in aansluiting daarop 11, 2, d met sang paṇḍita begint, moet men wel tot de conclusie komen, dat met sira de wijze asceet bedoeld wordt. Dit geeft aan Fr. dan natuurlijk een heel andere strekking dan er in LE en LP ligt opgesloten. Het *ing sakala* van 11, 1, d wordt nu betrokken op den asceet, zooals, gelijk wij hierboven (p. 184) zagen, voor den Oud-Javaanschen tekst wel mogelijk, doch niet het meest waarschijnlijk te achten is. *Si tan katĕmu* laat Fr. eveneens op den asceet slaan; door het invoegen van icchā, sukha en swecchā in de paraphrasen van resp. 11, 2, a, b en c schrijft hij den toestand, waarin zich de asceet bevindt, uitdrukkelijk aan diens eigen wensch toe, waardoor het logische subject, dat in het *katĕmu* enz. van den Oud-Javaanschen tekst toch altijd nog aanwezig verondersteld wordt, al staat het ook ver op den achtergrond, geheel wordt uitgeschakeld; geheel zuiver is de weergave van

de Oud-Javaansche passieve vormen met bakat en angrasa — om maar te zwijgen van yogya, dat met *kawĕnang* niets meer te maken heeft [37a]) — dan ook niet. — Wat Fr. met den laatsten regel eigenlijk bedoelt, is mij niet duidelijk geworden. Op grond van het Balische spraakgebruik, waarin het woord Çiwa ook = „Çiwa-priester" is (KBW., s.v. 2e, III, 201a), is *paramārthaçiwa* met sang paṇḍita weergegeven, dat, zooals wij reeds zagen, bij het voorgaande sira schijnt aan te sluiten. Nugraha mangkana zou ontstaan kunnen zijn uit een verkeerde interpretatie van *-wāraṇa*, dat als *wara na* (*wara nā*) gelezen kan zijn; Sanskṛt wara immers beteekent „Wunsch", „Wahl", „Gabe", „Lohn", „Gnade", „Segen" (Cappeller), en komt dus vooral in de laatste beteekenissen dicht in de buurt van (a)nugraha, „gunstbewijs", terwijl het Oud-Javaansche na, vaak metri causa nā gespeld, een gewoon woord is voor „zoo", „zoodanig", en derhalve een synoniem van mangkana kan zijn. Hoe dan de woorden wĕtunida nugraha mangkana tot een geheel te vereenigen zijn, is daarmee echter nog niet duidelijk geworden. Misschien bedoelt de schrijver te zeggen, dat de asceet als het ware door Gods genade herschapen wordt en „te voorschijn komt" als een ander, beter wezen. Men zou dan echter mangkana eer achter wĕtunida verwacht hebben dan achter nugraha, daar er op grond van nugraha *mangkana* nu iets in den tekst moest te vinden zijn, dat met nugraha vergeleken wordt, terwijl het er in werkelijkheid niet in is te vinden. De mogelijkheid, dat de tekst van Fr. corrupt geraakt is, behoeft intusschen in het geheel niet uitgesloten geacht te worden.

Men ziet uit het bovenstaande, dat mpu Kaṇwa met zijn gebruik van *-twa* er wèl in geslaagd is den tekst van zijn gedicht voor velen onbegrijpelijk te maken!

KIDUNG ARJUNAWIWĀHA.

Het correspondeerende gedeelte van de Balische kidung luidt als volgt:

1. Dewa ratu atur tityang, ring ida sang yang Triçakti, kantinin tityang i tiwas, kantĕn tan kantĕn pituwi, tityang wantah ngabhakti, cokor i dewa kasuhun, kaporāgan [38]) i dewa, saking kahyun ida mijil, tuwi lĕngis saking santĕn ida mĕdal.

2. I dewa wantah ngwentĕnang, yen [39]) ada gĕnĕng [40]) samāndhi [41]), sami gĕnahin i dewa, kaling sang mangiṣṭi lĕwih, yadin ne bĕlog

tuwi, to masi i dewa kahyun, tĕken ne sugih dahak, yadin ring ne gĕde cĕnik, jĕle mĕlah i dewa twara ngwentĕnang [*zie noot 106!*].

3. Don ing janma ne[42]) nugawang[43]), ngarcana mralîna raris, wantah i dewa makada, makĕjang ya kadagingin, twara ko nawang buwin[44]), paling janma ne mangruruh, masi twarâda bakat, wyakti twah i dewa cĕlih, sakala niṣkala twah râga n i dewa.

4. Anḍe buka lawat bulan, di jun ne misi yeh ĕning, yadin puhĕk masi ngĕnah, ne[45]) tuwara[46]) kantĕn bĕcik, keto i dewa tuwi[47]), râga n i dewa ne ratu, sami twah kadagingan, kudyang bakat ban mangalih, ring satus ditu twah i dewa nglâlana.

5. Kapanggih tuwi i dewa, antuk janma ne mangiṣṭi, twah sakêng swecchâ n i dewa, don ing ipun mamanggihin, krasa bahan ne ngiṣṭi[48]), i dewa awananipun, sangkan krasa bahañña[49]), yadin bakat ban mangiṣṭi, twah i dewa adaña masi mbakatang.

Onder alle voorbehoud zou ik als vertaling willen voorstellen:

1. „Heer God, mijn eerbiedig verzoek aan U, de goddelijke Drievoudige Macht[50]), (is:) help mij, hulpbehoevende. Waarneembaar en niet waarneembaar (d.w.z. op waarneembare en op niet-waarneembare wijze) betuig ik (slechts) mijn hulde aan de voeten Gods, eerbiedig op het hoofd geplaatst (eerbiedig vereerd)[51]). Uw manifestatie (bestaat daarin), dat Gij uit het hart (het gemoed, den geest) te voorschijn komt en (als) olie uit het vocht van de kokosnoot naar buiten treedt.

2. Gij doet Uzelf aanwezig zijn, wanneer er menschen zijn, die zich toeleggen op het (op U) concentreeren der gedachten; zij worden door U bezield, in de eerste plaats wel degenen, die naar het Hoogste streven; doch ook in hen, die (overigens) dom zijn, hebt Gij nog welbehagen. Maar in rijk of arm, groot of klein, goed of slecht, daalt Gij niet neder, (wanneer zij zich niet op gedachtenconcentratie toeleggen en niet naar vereeniging met U streven) [*zie echter n. 106!*].

3. Gij zijt het, en Gij alleen, die de oorzaak er van zijt, dat de menschen hun geslacht voortzetten (nageslacht verwekken), dat zij godsdienstige handelingen verrichten en de dooden tot den staat van gelukzaligheid brengen. Alles wordt van U vervuld, en toch is er niets, dat met U gelijkenis vertoont. Wie U ook zoekt, niemand is er, die U kan vinden[52]). Maar al zijt Gij van alles los en onafhankelijk (al zijt Gij absoluut), toch is zoowel het stoffelijke als het onstoffelijke Uw belichaming.

4. Juist zooals het gesteld is met het beeld van de maan in potten, die met helder water gevuld zijn, en zooals dit zich zelfs bevindt in

troebel water, (zóó is het ook met de verhouding van U tot de schepselen): zoowel zij, die niet als goed (voornaam) bekend staan, zijn een belichaming van U als die voornaam zijn; allen immers zijn van U vervuld. (En toch), hoe zal men U vinden, daar Gij immers (of: hoewel Gij?) op honderd (plaatsen) (te gelijk) rondwaart?!

5. Gij, o God, wordt gevonden door hem, die naar U verlangt, doch dat geschiedt ten gevolge van Uw welbehagen (genade). De reden er van, dat hij U gaat zoeken, is immers, dat hij het gevoel krijgt naar U te verlangen. Gij nu zijt de oorzaak er van, dat hij dat gevoel krijgt. Zoo zijt, ook indien zijn verlangen met succes bekroond wordt, Gij het toch, Die hem succes hebt bezorgd (Die hem Uzelven hebt doen vinden)" [52a]).

Zooals men uit de hierboven gegeven vertaling heeft kunnen opmaken, heeft de schrijver van de kidung van zijn werk in vele opzichten iets anders gemaakt. De eerste strophe van het Oud-Javaansche gedicht vinden wij in de kidung vrijwel geheel terug, behalve dan, dat de Balische dichter in plaats van *trilokaçaraṇa* den naam Triçakti gekozen heeft, een naam van Çiwa, die aan een geheel andere gedachtensfeer ontleend is dan *trilokaçaraṇa*. Ook den tweeden regel vinden wij vrij zuiver weergegeven; zelfs is kantĕn tan kantĕn [53]) een heel wat mooier weergave van *wāhyādhyātmika* dan het sakala niṣkala, dat de schrijvers van LE, LP en Fr. gekozen hebben. Dat de dichter niets geeft, dat op „zoo en niet anders" lijkt, doch integendeel kasuhun op i dewa laat volgen, zou ons kunnen doen meenen, dat hij in het Oud-Javaansche *tan ana wanch* een nadere verklaring van het suffix van *jĕngta* gezien heeft, conform de mogelijkheid, die wij hierboven (p. 176) bespraken, en dat hij het, vrij weliswaar, maar toch niet geheel zonder grond [54]), met kasuhun heeft weergegeven. Intusschen heeft hij zich zoo vaak geheel van den Oud-Javaanschen tekst losgemaakt, zooals nog blijken zal, dat wij niet verder mogen gaan dan van een mogelijkheid te spreken; het woord „waarschijnlijk" zou in dit verband bepaald reeds te sterk zijn.

In de vertaling is kaporāgan, misschien kaparāgan te lezen, opgevat als „belichaming", „verschijningsvorm", „manifestatie". De vertaling is niet meer dan een gissing, die berust op het feit, dat rāga in de beteekenis „lichaam" voorkomt, en op den context; het KBW. geeft wel enkele plaatsen, waar kaparāgan of kapirāgan voorkomt [55]), maar men kan er de beteekenis van het woord niet met zekerheid uit opmaken, terwijl van der Tuuk er geen vertaling bij gegeven heeft.

Hoewel men van de beteekenis „Röte", die Cappeller voor rāga opgeeft, theoretisch even goed tot „vuur" zou kunnen komen als tot „hartstocht", heb ik voor een kaporāgan = „vuur" niet den minsten steun kunnen vinden. Dat men naar die mogelijkheid een onderzoek instelt, vloeit daaruit voort, dat men hier op grond van den Oud-Javaanschen tekst een woord voor „vuur" zou mogen verwachten, in welk geval men het volgende kahyun, waarvoor het origineel geen aequivalent bevat, zou kunnen beschouwen als verbasterd uit kayu, dat in LP en in Fr. voorkomt, in laatstgenoemden tekst zelfs, zij het ten onrechte, als kayun geschreven (noot 32). Ook voor een beteekenis „als", „zooals", heb ik voor kaporāgan, ondanks Nieuw-Javaansch raga, dat als Kawi-woord aan solah gelijkgesteld wordt en dat „als" beteekent in de uitdrukkingen raga-raga, „gelijk", „alsof", en ora raga, „niet alsof", „er niet op lijken"[56]), geen steun kunnen vinden; in dat geval had men misschien, zij het ook nog zonder daarmee alle moeilijkheden op te lossen, kayu in plaats van kahyun kunnen lezen en een woord voor „vuur" uit het verband kunnen aanvullen, terwijl men dan tevens het begin van strophe 2 had kunnen laten aansluiten bij strophe 1. Nu echter zit er niets anders op dan aan te nemen, dat de schrijver, na eenmaal een lezing kahyun, waarom dan ook, aanvaard te hebben, vervolgens naar eigen smaak er een tekst bij geconstrueerd heeft, onafhankelijk van den Oud-Javaanschen tekst; anders is het ontbreken van de vergelijking met het vuur en het hout wel niet te verklaren.

Afgezien hiervan, en afgezien ook van het verwaarloozen van de beteekenis der volgorde in *sang hwir*, dat wij ook bij LE, LP en Fr. geconstateerd hebben, is de bedoeling van 10, 1, c—d in de kidung vrij goed weergegeven. Samandi (samādhi) mogen wij wel beschouwen als overeen te stemmen met *tutur* plus *pinaayu*.

Dan echter divergeeren kakawin en kidung. Merkwaardig is, dat de Balische auteur in zijn kidung de tegenstelling tusschen i dewa ngwentĕnang en i dewa twara ngwentĕnang heeft geschapen. Blijkbaar heeft hij een inniger verband gevoeld tusschen strophe 2 en 1 dan juist te achten is, en heeft hij gemeend, dat *wyāpī wyāpaka*, ook door hem dan wel als twee woorden gelezen, van Çiwa gebruikt werd met betrekking tot den mensch van 10, 1, d, die Hem immers uit zichzelven voortbrengt. Op deze misvatting, waarvan de zoo even vermelde tegenstelling wel het gevolg moest zijn, en op een verkeerde interpretatie van het *tan ᵓana* van 10, 2, b schijnt de heele kidungweergave te berusten. Hoe de dichter getracht heeft zijn onjuiste

opvatting verder uit den Oud-Javaanschen tekst te halen, blijkt uit de volgende gelijkstellingen: *wyāpī wyāpaka* = sami gĕnahin i dewa; *sāri ning paramatattwa* = kaling sang mangiṣṭi lĕwih, d.w.z. de dichter heeft *s. n. p.* op den mensch laten slaan, ten onrechte weliswaar, doch niet bepaald in strijd met den zin der woorden op zichzelf; *durlabha* = (yadin) ne bĕlog (tuwi), waarbij, naar het schijnt, *durlabha* opgevat is als „slecht vatten(de)" in plaats van als „slecht te vatten"; *icchānta* = i dewa kahyun; *ng ᾽ana* misschien = adaña, dat niet in den kidung-tekst voorkomt, maar dat, evenals het Maleische adanya, altijd wel gebruikt kan worden of weggelaten, waar het reeds staat of kon staan; *tan ᾽ana* = twara ngwentĕnang; *alit* = cĕnik en daarom ook wel = dahak, en vandaar, om de tegenstelling, *aganal* = gĕde en = sugih; *ala ayu* = jĕle mĕlah. In deze opvatting zou tusschen *tan ᾽ana* en *aganal* het woordje i of ing normaal zijn geweest, zoodat de dichter van de kidung schijnt aangenomen te hebben, dat hier i of ing weggelaten was; ook in het Nieuw-Javaansch is het weglaten van ing wel geoorloofd, zooals b.v. in wontĕn griya voor wontĕn ing griya. — Het behoeft wel nauwelijks gezegd te worden, dat de in het bovenstaande veronderstelde opvatting van den kidungdichter als weergave van den Oud-Javaanschen tekst volkomen onjuist is. Het kan echter wel zijn, dat ik in détails den Balischen tekst niet goed begrepen heb en dat deze in werkelijkheid dichter bij den Oud-Javaanschen staat dan uit mijn vertaling en aanteekeningen op te maken is. [*N.B.! Men zie echter de opmerkingen in noot 106!*]

De weergave van 10, 2, c is ook weer zeer vrij. De vorm nugawang, van een grondwoord duga, komt overeen met den Nieuw-Javaanschen vorm ndugekakĕn en beteekent dus wel eveneens „tot aan het einde toe voortzetten", „geheel bevredigen". Daar nugawang met het *utpatti* van den Oud-Javaanschen tekst eenigszins althans moet overeenkomen, moet men het blijkbaar aangevuld denken hetzij door een woord voor „familie", „geslacht", hetzij door een woord voor „zijn lusten", „zijn hartstocht", conform het Nieuw-Javaansche ndunugekakĕn karsanipun, „zijn wensch, zijn hartstocht geheel bevredigen", = „een vrouw beslapen", „nageslacht verwekken". — *Sthiti* wordt hier, ofschoon de trits utpatti sthiti pralīna toch zeer bekend is, blijkbaar niet in de beteekenis „bestaan" genomen, die het in het origineel in elk geval heeft, maar in die van „bestendigheid", „stiptheid (en dan wel speciaal in het vervullen van zijn plicht)", naar het schijnt; vgl. Cappeller: „Beharrlichkeit", „Dauer", „Beständigkeit", „*Tugend*"; een andere beteekenis van ngarcana is mij althans niet bekend. — Mralīna

blijft het dichtst bij den Oud-Javaanschen tekst. De genasaleerde vorm is vermoedelijk gekozen met het oog op het eveneens actieve nugawang, en wij zullen dus mralīna op te vatten hebben als „de pralīna-ceremonie verrichten[57])", d.w.z. de daad stellen, waarmee men het menschenleven a. h. w. beëindigt, dat met een nugawang begonnen is.

Van 10, 2, d vindt men in de kidung enkele brokstukken terug, zooals paling janma ne mangruruh, dat ongeveer = *paran ing sarat* is, en zooals sakala niṣkala, maar deze stukken zijn zóó te pas gebracht, dat gerust gezegd kan worden, dat hetgeen de kidung in het tweede gedeelte van strophe 3 biedt, met 10, 2, d zoo goed als niets meer te maken heeft.

De kidung-dichter heeft *asing çuci nirmala* blijkbaar als partitivus opgevat en is via het verschil tusschen „zuiver water" en „water (in het algemeen)" gekomen tot de daaruit voortvloeiende tegenstelling tusschen „helder water" en „troebel water", maar terwijl de Oud-Javaansche dichter betoogt, dat Çiwa, hoewel in alles aanwezig, op bijzondere wijze toch aanwezig is in het reine, laat de kidung-dichter in deze strophe nog slechts Zijn alomtegenwoordigheid, onafhankelijk van het object, waarin Hij aanwezig is, uitkomen. Daarop besluit hij de strophe met de mededeeling, dat Çiwa ondanks Zijn alomtegenwoordigheid toch onbereikbaar is; zooals wij reeds eerder zagen (p. 181, 188, 189), ligt deze gedachte wel in den Oud-Javaanschen tekst opgesloten, maar is zij er niet met zooveel woorden in uitgedrukt.

De inhoud van strophe 5 van de kidung ligt daarentegen wel in de lijn van de hoofdgedachte van 11, 1. Naar den vorm sluit deze strophe zich intusschen aan bij 11, 2, a, al kan men niettemin nauwelijks zeggen, dat zij er een paraphrase van is. De ontmoeting, de eenwording van Çiwa en den naar hem verlangenden mensch wordt er n.l. als een succes van den mensch in voorgesteld[57a]), al wordt er dan ook bij gezegd, dat hij het vermogen daartoe aan Çiwa dankt. Overigens vindt men noch van wat van Çiwa gezegd wordt met *si tan katĕmu*, noch van den verderen inhoud van 11, 2 iets in de kidung terug. Ik moet hier echter bijvoegen, dat ik er niet zeker van ben strophe 5 geheel begrepen te hebben.

Alles bijeengenomen kan men constateeren, dat de kidung den Oud-Javaanschen tekst in het algemeen wel gevolgd heeft, maar naar den inhoud toch vrij ver van het origineel is afgeweken. Voor een deel zijn de afwijkingen te verklaren uit verkeerd begrip van de bedoeling der kakawin, als in 10, 2 (*zie n. 106*!) en in het *katĕmunta* van 11, 2, a; voor een ander deel moet men aannemen, dat de dichter ge-

tracht heeft iets eigens te geven, zelfstandig de gedachten uit te werken, die volgens hem in den Oud-Javaanschen tekst opgesloten lagen, zooals eenigszins uit de weergave van 10, 2, c—d blijkt en stellig ook uit de uitwerking van de vergelijking in 11, 1. Dat echter in deze omstandigheden de Balische kidung, hoe interessant zij ook zijn moge, als hulpmiddel ter verklaring van den Oud-Javaanschen tekst nauwelijks in aanmerking komt, zal uit het voorgaande voldoende duidelijk gebleken zijn.

DE LATERE JAVAANSCHE BEWERKINGEN.

Van de Nieuw-Javaansche bewerkingen van de Arjunawiwâha zijn er, voor zoover mij bekend is, twee in druk verschenen; in 1844 publiceerde J. F. C. Gericke er een, met inleiding, vertaling en aanteekeningen, onder den titel „Wiwoho of Mintorogo, Een Javaansch gedicht", in deel 20 van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, terwijl een andere redactie afzonderlijk is uitgegeven door Dr. W. Palmer van den Broek onder den titel „Wiwoho Djarwo" (Batavia, 1868). Van de Nieuw-Javaansche handschriften der Leidsche Universiteitsbibliotheek, die Juynboll op p. 9—10 van deel II van zijn Supplement-Catalogus vermeldt, bevatten de codd. 10, 74 (4) en 194[58]) den door Gericke uitgegeven tekst. Van cod. 3179 verzuimt Juynboll te vermelden, dat er de door Palmer van den Broek uitgegeven tekst in te vinden is[59]). In de beschrijving van de twee overige handschriften zijn er eenige fouten geslopen. Cod. 4938 bevat twee verschillende teksten, een Wiwaha en een geheel ander verhaal; de Wiwaha-tekst, die op fol. 25b = p. 50[60]) pas begint, vormt een zelfstandige redactie, die zich in veel minder mate dan de door Gericke en Palmer van den Broek uitgegeven teksten bij de Oud-Javaansche lezing aansluit; een variant van deze redactie, die zich vooral hierdoor kenmerkt, dat het verhaal van Arjuna's ontmoeting met den Kiraat er geheel in ontbreekt, dat er aan het einde een zang minder in voorkomt dan in cod. 4938[61]) en dat de eerste zang geheel anders luidt, vindt men in cod. 234 (1), waarvan Juynboll dus ten onrechte zegt, dat zij met den door Friederich uitgegeven tekst zou overeenkomen (dat wil dus zeggen: gelijk zou zijn aan den Oud-Javaanschen tekst); met 234 (1) komt overeen de tekst van cod. 243 van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, door Juynboll beschreven in deze Bijdragen, deel 69 (1914), p. 388. Wij zullen achtereenvolgens den

tekst van Gericke, dien van Palmer van den Broek en deze „derde redactie" behandelen.

De meening, dat Gericke's tekst als middel tot het verstaan van den Oud-Javaanschen tekst waardeloos zou zijn [62]), voor het oogenblik buiten beschouwing latend, sluit ik mij aan bij het door J. Kats ingenomen standpunt [63]), dat het in elk geval de moeite waard kan zijn om van de nieuwere bewerkingen kennis te nemen, omdat wij er uit kunnen leeren, wat de Javaansche geletterden van lateren tijd nog van de oude gedichten begrepen hebben. Voor het gemak geef ik hieronder een transcriptie van het begin van zang 7 van Gericke's tekst met een verbeterde vertaling. Den tekst vindt men in de editie op p. 61—65 (Javaansche cijfers), de vertaling op p. (52)—(55).

Ḍangḍang-Gula.

1. Mangkana sang Parta matur aris, ḍuh pukulun sĕmbah ing manuswa, pada batara yĕktine, katur jĕng sang sinuhun, apan rĕke pukulun ugi, sĕmbahipun pun Parta, ĕnggene dumunung, ing mangke ing tĕmbenĕka, sĕmbahipun pun Parta datan lyan ugi, kang mumpuni ing sĕmbah.

2. Apan sĕmbah manuswa puniki, kadi ta angga ning tahĕn ika, ingkang umijil agnine, kang pama tahĕnipun, inggih pada baṭara ugi, kang minangka agninya, tĕmah manuswĕku, pan tan kawasa anĕmbah, myang amuji nĕnggih kawula puniki, lamun datan anaa.

3. Sih ing pada batara sayĕkti, pan jati ning manuswa punika, kadi menyak upamane, apan menyak puniku, mĕdal saking wong mutĕr nĕnggih, de ning ingkang minangka, wong mutĕr satuhu, sayĕkti pada baṭara, kang minangka menyakipun kang upami, manuswa ning baṭara.

4. Sang Arjuna angastuti malih, byapi byapaka tĕgĕse ika, byapi wisesa tĕgĕse, byapaka tĕgĕsipun, ingkang amisesa [64]) anĕnggih, inggih pada baṭara, karan mangkanĕku, de ning ta pada baṭara, sari ning cipta amisesa sayĕkti, inggih pada baṭara.

5. Datan aganal kalamun pinrih, pada baṭara tan mor ing agal, miwah ing ala-ayune, karane mangkanĕku, de ning pada baṭara ugi, langgĕng ingkang akarya, jagade puniku, apan patine uripnya, lan langgĕnge orane manuswa iki, apan anĕng ing karsa.

6. Karsa ning pada baṭara nĕnggih, apan manuswa puniki uga, sangkane miwah ulihe, mangke ing tĕmbenipun, saking pada baṭara ugi, pinangkane duk nora, manuswa puniku, ngastuti malih sang Parta, ḍuh pukulun pama manuswa puniki, yen arsa ngawasĕna.

7. Ing pada baṭara ingkang yĕkti, upama kadi angga ning wulan, mimba madya ning wiyate, wontĕn gaṭa tatĕlu, waḍah tiga punika ugi, kang satunggil si toya, awĕning kalangkung, waḍah kang satunggilira, isi toya alĕtuh toyanirêki, waḍah kapingtiganya.

8. Kang tanpa isi toya satunggil, sami kadulu ḍatĕng kang wulan, yĕkti wayangan wulane, yen tumiba puniku, ing wawaḍah ingkang aisi, toya wĕning punika, ñata yen dinulu, tetela rupa ning wulan, kang tumiba ing wawaḍah kang aisi, toya lĕtuh punika.

9. Wawayangan ing wulan kaeksi, ingkang tumiba anêng wawaḍah, ingkang alĕtuh toyane, sami katingalipun, wawayangan wulan anĕnggih, nanging datan tetela, sawab toya lĕtuh, wontĕn dene kang tumiba, ing wawaḍah ingkang tanpa isi warih, tan wontĕn katingalan.

10. Saking botĕn wontĕnipun nĕnggih, wawayangan ing wulan punika, de ning wawaḍah suwunge, tanpa isi toyêku, mangka ing dumadi puniki, ingkang minangka kanya, -taan ing suksmêku, ingkang tumiba wawaḍah, toya wĕning tĕgĕse ingkang sujanmi, ra(h)ajĕng manahira.

11. Kang tĕtĕp puji bĕktinirêki, ing baṭara de ning kang tumiba, wawaḍah lĕtuh toyane, manuswa kang puniku, ingkang rago manahirêki, kang arĕp ora-ora, mring pĕnĕt puniku, won-dene ingkang tumiba, ing wawaḍah ingkang tanpa isi warih, manuswa kang mangkana.

12. Ingkang mungkur baṭaranirêki, kang ngarĕpakĕn marĕgi pangan, kang aja kurang turune, ywa [65]) towong sahwatipun, nanḍang nganggo ywa [65]) kurang malih, wong kang mangkono uga, sasat sato tuhu, satomani [66]) namanira, tĕgĕs ing satomani [66]) puniku ugi, sato wĕnang pinangan.

13. Karantĕne manuswa puniki, botĕn kadi sami angulaha, maring ing yoga-bratane, ya ta malih amuwus, sang Arjuna malih ngastuti, pun Parta ḍatĕng pada, baṭara satuhu, katĕmu de ning manuswa, yen pada baṭara kang nĕmokkĕn ugi, punika sayĕktinya.

14. Kawĕnang [67]) lawan kaiḍĕpnêki, pada baṭara de ning manuswa, yen baṭara sayĕktine, kang mĕnangakĕn tuhu, lan kaiḍĕp tĕgĕse nĕnggih, pukulun pan tan ana, pangawasanipun, ingkang kawula punika, tan lyan saking jĕng pada baṭara ugi, pinangkane punika.

Enkele drukfouten, die in den tekst van Gericke geslopen zijn, zijn stilzwijgend verbeterd. De lezing van de handschriften wijkt slechts in kleinigheden van den tekst van Gericke af, zooals blijkt uit onder-

staand lijstje van varianten, waarin A cod. 10 aanduidt, B cod. 74 (4) en C cod. 194.

1. ABC manungswa iplv. manuswa. C sĕnene iplv. ĕnggene. — 2. AB Mapan iplv. Apan. C manungsa iplv. manuswa. ABC kadi angga iplv. kadi ta angga, en ter compensatie in denzelfden versregel ABC punika iplv. ika; deze lezing lijkt te verkiezen boven die van Gericke. ABC sĕmbah iplv. tĕmah, hetgeen eveneens stellig te verkiezen is. ABC manungsêku iplv. manuswêku. — 3. C manungsa iplv. manuswa. ABC upamine iplv. upamane. AC sangking iplv. saking. B sayakti iplv. sayĕkti. AC manungswa iplv. manuswa. — 4. C byawi wisa iplv. byapi wisesa. ABC ingkang datan wisesa nĕnggih iplv. ingkang amisesa anĕnggih; in A zijn deze woorden onderstreept en is aan den voet van de bladzijde de hierboven afgedrukte lezing geschreven. B sayakti iplv. sayĕkti. — 5. AB Datan ana ngaganal yen pinrih (C idem, doch ngagalal voor ngaganal, blijkbaar een schrijffout) iplv. Datan aganal kalamun pinrih; in A zijn de woorden onderstreept en is de lezing van Gericke aan den voet van de bladzijde geschreven. A akal of angkal iplv. agal. BC tan ana ngala-ayune iplv. miwah ing ala-ayune. C padara (onder invloed van het vorige pada) iplv. baṭara. ABC jagate iplv. jagade. C arane iplv. orane. AB manusa, C manungsa iplv. manuswa. — 6. C manungsa puniku iplv. manuswa puniki. AC sangking iplv. saking. C manungsa en even verder manungswa iplv. manuswa. — 7. BC memba iplv. mimba. ABC satunggil ika iplv. satunggilira. BC toyanereki iplv. toyanirêki; in B is er echter aan het woord geknoeid. — 8. BC yakti iplv. yĕkti. BC de tumiba iplv. kang tumiba. — 9. B Wawangyangan iplv. Wawayangan. AB katingala iplv. katingalan. — 10. C Sangking iplv. Saking. A (n)ika iplv. punika. ABC spellen kañataan. — 11. B bĕktinereki, C bĕktinêki iplv. bĕktinirêki. ABC manungswa iplv. manuswa. B punika iplv. puniku. BC manahereki iplv. manahirêki. ABC pĕnĕd iplv. pĕnĕt. ABC manungswa iplv. manuswa. — 12. ABC spellen beide keeren ywa. ABC tulya iplv. sasat; in A is tulya onderstreept en sasat geschreven aan den voet van de bladzijde. ABC ing namanya iplv. namanira. — 13. A manungswa, BC manungsya iplv. manuswa. BC pulih ngastuti iplv. malih ngastuti; A had eerst ook pulih, doch daar is het woord later in malih veranderd. AB manungswa, C manungsya iplv. manuswa. BC sayaktinya iplv. sayĕktinya. — 14. ABC kawĕnang. BC layan iplv. lawan; A had dit eerst ook, doch het is later in lawan veranderd. C manungsya iplv. manuswa. C sangking iplv. saking.

In vertaling:

1. Zacht sprak Parta (= Arjuna) aldus:

„O mijn Heer! Het huldebetoon van Uwer Majesteits volk wordt, voorwaar, eerbiedig gericht tot 's Vorsten voeten. En dus richt zich uiteraard ook Parta's huldebetoon tot mijn Heer. Zoowel thans als in de toekomst[68]) is het geen ander, die recht heeft op Parta's huldebetoon.

2. Des menschen huldebetoon immers is als het hout, waar het vuur uit te voorschijn komt: die met het hout vergeleken wordt, dat is Uw Goddelijke Majesteit; als het vuur is het huldebetoon van den mensch[69]) te beschouwen. De dienaar toch zou, voorwaar, niet in staat zijn huldebetoon te brengen en lofprijzingen te uiten, indien daar niet ware

3. de genade van Uw Goddelijke Majesteit, zooals vanzelf spreekt. Het wezen des menschen is immers (ook) met olie te vergelijken. De olie toch is een product van iemand, die draait, voorwaar. Wat nu dengene betreft, die als „draaier" is te beschouwen, dat is klaarblijkelijk Uw Goddelijke Majesteit, terwijl degene, die aan de olie gelijkgesteld kan worden, des Heeren schepsel is".

4. Voorts sprak Arjuna in zijn huldiging:

„Byapi Byapaka! — De zin hiervan is als volgt: *byapi* beteekent „oppermacht", *byapaka* beteekent „die oppermachtig heerscht"[70]). — Die (namen[71]) worden U toegekend), omdat klaarblijkelijk Uw Goddelijke Majesteit de essence is van het oppermachtige gedachtenconcentratievermogen. Voorwaar, Uw Goddelijke Majesteit is

5. geenszins grof, wanneer men tracht U te bereiken (d.w.z. Gij zijt zóó subtiel, dat Gij moeilijk te bereiken, te begrijpen zijt). Uw Goddelijke Majesteit vermengt zich niet met het grove (d.w.z. het materiëele)[72]), noch met goed en kwaad, want Uw Goddelijke Majesteit immers is eeuwig, de Schepper der wereld, en dood en leven en bestendigheid en vergankelijkheid van den mensch, zij liggen immers in den wil (besloten),

6. in den wil van Uw Goddelijke Majesteit, voorwaar! Ook de herkomst en de bestemming van den mensch, zijn heden en zijn toekomst, zijn herkomst uit het niet, dat alles vindt in Uwe Goddelijke Majesteit zijn oorsprong"[73]).

Voorts sprak Parta in zijn huldigingsgebed:

„O mijn Heer! Op den mensch, die aandachtig wil beschouwen

7. het ware wezen van Uwe Goddelijke Majesteit, past de vergelijking met de maan, die optreedt[74]) midden in het uitspansel. Er

zijn drie potten, en van die drie vaten is het eene met buitengewoon helder water gevuld, het tweede wel met water gevuld, doch met troebel water, terwijl van die drie vaten

8. het laatste geen inhoud heeft (leeg is). In alle drie nu kijkt de maan. Het spreekt vanzelf, dat, wanneer het spiegelbeeld van de maan in het met helder water gevulde vat valt, de beeltenis der maan dan duidelijk gezien kan worden. Maar hetgeen neervalt in het vat met troebel water,

9. het spiegelbeeld van de maan, dat neervalt in den pot met troebel water en daarin zich vertoont: zichtbaar is dat maanbeeld eveneens, maar niet (zoo) duidelijk, omdat het water troebel is. En wat nu betreft hetgeen neervalt in het niet met water gevulde vat, daarin is niets te zien

10. wegens de afwezigheid, niet waar, van het spiegelbeeld van de maan ten gevolge van de leegheid van het vat, waarin zich geen water bevindt. Wat nu betreft de schepselen, die de objecten zijn, waarin de Godheid zich manifesteert [75]): hetgeen neervalt in den pot met helder water beteekent den goeden mensch met een rein gemoed,

11. die standvastiglijk hulde en eerbied betoont aan den Heer; wat betreft hetgeen neervalt in den pot met troebel water: dat is de mensch, die in de war is en die nu eens wel, maar dan weer volstrekt niet naar het goede streeft; en wat ten slotte betreft hetgeen neervalt in het niet met water gevulde vat: dat is zulk een mensch,

12. die zijn Heer den rug toewendt en er (slechts) naar streeft zich zat te eten, die zich aan slaap allesbehalve te kort laat komen, zijn zinnelijkheid allesbehalve weet in te houden en er voor zorgt vooral niet te kort te komen in kleeding en opsmuk [76]). Zoo iemand is dan ook inderdaad als een beest (te beschouwen). *Satomani* noemt men hem — *satomani* beteekent namelijk: „wild, dat gegeten kan worden" [77]) —,

13. omdat deze mensch niet is als zij, die zelfbedwang betrachten en een bepaalden strengen leefregel volgen [78])".

Voorts sprak Arjuna:

„Nog meer heeft Parta tot Uwe Goddelijke Majesteit in woorden van huldebetoon te zeggen [79])! In waarheid, Gij wordt door den mensch gevonden, wanneer het klaarblijkelijk Uwe Goddelijke Majesteit is, Die (hem U) doet ontmoeten.

14. Bemachtigd [80]) en gekend wordt Uwe Goddelijke Majesteit door den mensch, wanneer het Uwe Goddelijke Majesteit in waarheid is, die klaarblijkelijk doet bemachtigen. En de beteekenis van

„gekend worden" is, o Heer, voorwaar, dat er geen vermogens der zwakke menschen bestaan dan die, waarvan Uwe Goddelijke Majesteit de oorsprong is[81])!"

Het overeenkomstige gedeelte van den door Palmer van den Broek uitgegeven tekst vindt men in zang 6, strophe 4 tot 21 (p. 32—34). In transcriptie wordt het hier voor het gemak van den lezer nog eens afgedrukt.

Mijil.

4. .... Sĕmbah ulun katur eng padane, sang mahabaṭara kang sajati, dewa dewata ning, triloka sadarum.

5. Tan len sĕmbah kawula puniki, ing lahir myang batos, muhung ḍatĕng pada baṭarane, pama agni ingkang mijil saking, wrĕksa estu dadi, saking jĕng sang ulun.

6. Dumadi ning kawula upami, lisah ingkang miyos, saking janma amutĕr wontĕne, kang minangka wong mutĕr dewâji, lisah ingkang mijil, titahta sadarum.

7. Purba saking paduka dewâdi, salir kang tumuwoh, wangsul maring padanta wĕkase, ulun yatna tinitah utami, parama sakalir, myang wisesa sagung.

8. Miwah winisesa tan len saking, pada Mahamanon, ḍuh ḍuh ingkang asih ing jagade, datan wontĕn agĕng tuwin alit, durmala myang dani, kang datan umĕtu.

9. Saking pada baṭara sayĕkti, ḍuh hyang Mahakahot, sipat langgĕng kang murbêng jagade, curna dadi saking pada Widi, apan tĕmahan ing, awon miwah ayu.

10. Sabawana saking pada Widi, sangkan ing dumados, duk ing uni tanapi parane, praptêng wĕkas datan liyan saking, pada baṭarâdi, pami ning tumuwuh.

11. Lir mrastawakkĕn wimba ning sasi, nêng trigaṭa ing jro, mesi warih kang juga isine, we pawitra sajuga umesi, toya lĕtuh siki, tanpa isi ranu.

12. Wawayangan kang nêng toya wĕning, wela-wela katon, yêku janma kang arja budine, tan samar ing kawruh marang Widi, satata ngastuti, ring kang asung tuwuh.

13. Umestu ring salir agnyêng Widi, barang reh kinahot, tyas pranawa sirna rĕrĕgĕde, kulina mring kautaman tuwin, mring pakirtya dani, ripu ning salir dur.

14. Janma ingkang makatĕn puniki, lan sang Mahamanon, aprasasat wus nunggil sanane, tan cañcalêng mĕndĕng mring dewâsih, de gaṭa kang mesi, toya buṭĕk wahu.

15. Wayangan ing sasi ugi keksi, nanging datan mĕlok, pama janma tan pandakan tyase, rangu-rangu ing reh pangañjali, saking maksih sĕpi, patitis ing kawruh.

16. Mring baṭara kang nugrahêng urip, marma rago-rago, ing barang reh yoga puwarane, kanḍih de ning durmala tumitih, sumaksa tan apti, mring pakarti ayu.

17. Mĕnggah janma ingkang tanpa budi, pipinḍane kados, waḍah tanpa umesi tirtane, saksat sato muhung kang den esṭi, nendra miwah bukti, kalawan piḍuḍuk.

18. Salir ingkang dumadi kaeksi, tanḍa lamun yĕktos, kaanan ing pada baṭarane, yêku estu ingkang amurbani, sambawa yen bangkit, priyangga tumuwuh.

19. Saniskara ning reh tan len saking, pada Mahamanon, barang kapti antuk lan botĕne, inggih saking pada baṭarâdi, keksi botĕn keksi, saking jĕng sang ulun.

20. Amisesa winisesa inggih, ugi datan sehos, saking pada baṭara wiyose, singgih pada baṭara puniki, sampun mahalĕwih, miwah mahaluhur.

21. Tanpa wrana kaanan sajati.

De tekst van cod. 3179, waarin men het bovenstaande vindt op p. 51—55, wijkt slechts weinig van dien van Palmer van den Broek af. In strophe 9 vindt men er sayakti iplv. sayĕkti, in strophe 10 sabuwana iplv. sabawana, in 12 maring iplv. marang, in 13 rĕrĕngkĕde iplv. rĕrĕgĕde, in 14 pĕndĕng iplv. mĕndĕng, in 16 kanḍah iplv. kanḍih en in 18 yaktos iplv. yĕktos. De varianten van de strophen 9, 10, 12 en 18 zijn slechts spelvariaties. Kanḍih, „verdrongen worden", lijkt mij beter dan kanḍah, „het onderspit delven", doch kanḍah kan toch ook wel gebruikt worden. Rĕrĕngkĕde kan in dezelfde beteekenis als rĕrĕgĕde voorkomen; de grondwoorden rĕgĕd en rĕngkĕd zijn stellig verwant. Pĕndĕng is, dunkt mij, beter Javaansch dan mĕndĕng; men vindt echter zoowel in het Oud-Javaansch als in de moderne spreektaal den genasaleerden vorm wel als substantief gebruikt, zoodat mĕndĕng niet bepaald fout behoeft te zijn.

In vertaling:

4. .... „Mijn huldebetoon wordt eerbiedig gericht tot [de voeten

van] den Grooten Heer, Die wezenlijk God is, de God der drie werelden alle te zamen.

5. Tot niemand anders (richt zich) het huldebetoon van (Uw) dienaar, zoowel uitwendig als inwendig, dan tot U. Als het vuur, dat te voorschijn komt uit het hout, (zoo is het gesteld), voorwaar, (met) een schepsel, (dat voortkomt) uit [de voeten van] den Heer.

6. Het worden der menschen is te vergelijken met olie, die geproduceerd wordt door iemand, die aan het draaien is: de „draaier" is de Goddelijke Heer, de geproduceerde olie zijn al Uw schepselen.

7. (Immers), al hetgeen wasdom heeft, vindt zijn oorsprong in Uw verheven Goddelijke Majesteit en keert ten slotte tot U terug. Wij, Uw dienaren, zijn wel indachtig [82]), dat wij (wel) de voortreffelijksten der schepselen zijn, de hoogsten in alle opzichten [83]) en allen beschikkende over een vrijen wil [84]),

8. maar dat wij (niettemin) oppermachtig geregeerd worden door U, Alziende, en door niemand anders. O Gij, die der wereld genadig zijt, groot noch klein is er, slecht noch goed is er, dat niet zijn oorsprong vindt

9. in Uwe Goddelijke Majesteit, zooals evident is. O Gij, boven alles hoog verhevene, Wiens eigenschap het is eeuwig te zijn, die de Schepper zijt der wereld, vernietiging en ontstaan is uit Uwe Goddelijke Voorzienigheid [85]), die immers ook het einde is van alle goed en kwaad.

10. De geheele wereld vloeit voort uit Uw Goddelijke Voorzienigheid [85]). De oorsprong van het gewordene in vroeger tijd en zijn bestemming tot aan zijn uiterste, zij liggen in Uwe Goddelijke Majesteit en in U alleen. Het is met den mensch

11. als wanneer men aandachtig het beeld van de maan in drie potten water beschouwt: de een is gevuld met zuiver water, de ander met troebel water, de derde is leeg.

12. Het spiegelbeeld in het heldere water is volkomen duidelijk zichtbaar: dat is de mensch met een rein gemoed, die een klaar en helder begrip heeft van de Godheid en steeds den Schenker des levens hulde bewijst,

13. alle geboden Gods nakomt, die doet al wat voortreffelijk is en uit wiens reine [86]) hart alle smetten verdwenen zijn, die aan deugdzaamheid en aan het stellen van goede, verdienstelijke daden gehecht is en die een vijand is van al wat boosheid heet.

14. Zoo iemand is met den Alziende als het ware reeds één van wezen geworden; zonder zich van zijn stuk te laten brengen streeft

hij zijn doel na: God, Die hem liefheeft. Wat betreft den pot met troebel water,

15. waarin zich ook wel het beeld van de maan, doch niet zoo duidelijk, vertoont: daarmee is iemand te vergelijken, die onbestendig is van aard, die er niet toe komt God de eer te bewijzen, die Hem toekomt, omdat nog te wenschen overlaat de nauwkeurigheid van zijn kennis

16. van den Heer, Die in Zijn goedheid (hem) het leven heeft geschonken. Daarom laat hij zich telkens weer in de war brengen, en bij welke goede daad hij ook doet, laat hij zich ten slotte toch weer overmannen door het kwaad, dat bij hem de overhand heeft, en dan wil hij in geen geval van de goede daad meer weten.

17. En wat betreft de menschen zonder (goeden) aard, die zijn het evenbeeld der leege vaten. Aan dieren zijn zij als het ware gelijk: het eenige, dat zij begeeren, is slapen, eten en paren.

18. (Niettemin,) in alle schepselen vertoonen zich teekenen, waaruit blijkt, dat Uw Goddelijke Majesteit in hen is [87]). Gij zijt het (dan ook), voorwaar, die hen tot aanzijn gebracht hebt, en te dwaas ware het, dat zij in staat zouden zijn uit eigen kracht te leven.

19. Alles vloeit voort uit U, den Alziende, en uit U alleen. Of men een of anderen wensch al dan niet vervuld krijgt, hangt dan ook van Uwe Goddelijke Majesteit af. Of zich iets al dan niet vertoont (= aan den mensch voordoet) [88]), ligt aan U, o Heer.

20. Ook heerschen en overheerscht worden vindt in niemand anders dan in Uwe Goddelijke Majesteit zijn oorsprong. Ja waarlijk, Uwe Goddelijke Majesteit is boven alles voortreffelijk en boven alles verheven,

21. Gij, Die achter niets schuilgaat, Gij, het (eenige) Wezen, dat in werkelijkheid bestaat!"

Vergelijken wij de beide Nieuw-Javaansche redacties met den Oud-Javaanschen tekst, dan merken wij, afgezien van de détails, het volgende op.

De eerste regel van zang 10 van de kakawin wordt in de Nieuw-Javaansche gedichten globaal, doch wel op herkenbare wijze weergegeven. *Anātha* is uitgevallen, *ting'alana* vrij weergegeven met katur; van *trilokaçaraṇa* vindt men in G niets meer terug, in P [89]) althans nog triloka.

Wāhyādhyātmika vinden wij in P juist weergegeven met ing lahir myang batos, terwijl G er niets voor heeft of wel het ten onrechte

als een tijdsbepaling heeft opgevat en het met ing mangke ing tĕmbenĕka heeft weergegeven [89a]).

Tan ana waneh hebben G en P beiden op dezelfde wijze opgevat als Poerbatjaraka; zooals wij reeds zagen, wellicht inderdaad te recht.

De vergelijking van den Oud-Javaanschen tekst, die zegt, dat men door *amutĕr* Çiwa kan voortbrengen, zooals men door *amutĕr* ook vuur en vet produceert, is door G en P beiden op den kop gezet, doordat zij Çiwa niet met het product, doch met den producent vereenzelvigen. In P heeft de vergelijking haar eenvoudigsten vorm: Çiwa brengt alles uit zichzelven voort, zoodat alles, ook het hoogste op aarde, aan Hem zijn ontstaan te danken heeft en ook tot Hem zal wederkeeren. G heeft het iets ingewikkelder gemaakt door het vuur uit het hout te verklaren als 's menschen huldebetoon aan God, dat zonder Diens genade onbestaanbaar zou zijn: zooals het vuur in latenten, d.w.z. in anderen, vorm aanwezig is in het hout en, eenmaal als vuur naar buiten getreden, in het hout weer zijn object vindt, zoo ook is liefde aanwezig in het Opperwezen, straalt vandaar in de schepping uit en keert als liefde van den mensch tot God naar Hem terug. Verder doorvoerbaar is de vergelijking echter niet, omdat het effect van het vuur ten opzichte van het hout anders is dan het resultaat van de liefde van den mensch tot God; de litteraire waarde van deze passage in G haalt daarom niet bij de waarde van het overeenkomstige gedeelte van de kakawin. Misschien mogen wij in de hierboven geschetste uitwerking van de hout-en-vuur-vergelijking in G nawerking zien van het *icchānta* van 10, 2, b van de kakawin, dat in LP (p. 201) met asih wordt weergegeven en dat anders in G geen sporen zou nagelaten hebben. In P vinden wij van *icchānta* wel iets terug — n.l. in strophe 8, beter op zijn plaats dus —, doch de auteur van P heeft er blijkbaar geen raad mee geweten en er daarom maar een uitroep van gemaakt: ḍuh ḍuh ingkang asih ing jagade!

Het *dadhi* van den Oud-Javaanschen tekst (10, 1, c) is door de Nieuw-Javaansche bewerkers klaarblijkelijk niet meer begrepen, evenmin als *tutur pinaayu* (10, 1, d), terwijl de verkeerde interpretatie van de vergelijking van c—d met zich mee moest brengen, dat de beteekenis van de volgorde van *sang lwir* in de weergaven verloren ging.

G sluit zich in de verklaring van 10, 2, a nauw bij den Oud-Javaanschen tekst aan door byapi byapaka tot citaatwoord of technischen term te nemen en het te gaan verklaren. De verklaring komt in hoofdzaak [90]) overeen met die van de Balische bewerkingen, waar-

uit wel de conclusie mag getrokken worden, dat zoowel de verklaring met wiçeṣa (wisesa)[91]) als de lezing *wyāpī wyāpaka* (in twee woorden), waarop zij berust, reeds een oude traditie zijn. Men krijgt uit het slot van 7, 4 van G den indruk, dat G het *wyāpī wyāpaka* van den Oud-Javaanschen tekst eveneens als een citaatwoord of een technischen term heeft beschouwd en in *sāri ning paramatattwa* een door den Oud-Javaanschen dichter gegeven verklaring er van gezien heeft. Met het *sāri ning paramatattwa* van den Oud-Javaanschen tekst komt in G sari ning cipta amisesa overeen, terwijl wij *durlabha kita* weergegeven vinden met pada baṭara datan aganal kalamun pinrih. Wat wij daarentegen in P in de tweede helft van strophe 7 en in de eerste helft van strophe 8 vinden, lijkt — wanneer ik het althans goed begrepen heb — niet in het minst meer op den Oud-Javaanschen tekst.

Van het verband, dat *icchānta*, waarover wij zoo even reeds spraken, in de kakawin heeft met de rest van 10, 2, b, heeft noch G. noch P iets begrepen. Dat Çiwa in dezen regel als de eenheid der tegendeelen wordt beschreven, is tot G (strophe 5) in het geheel niet doorgedrongen; integendeel, mèt de Balische kidung (*behoudens noot 106!*) leest hij *tan 'anāganal alit* alsof er *tan anêng (a)ganal alit* stond, en miskent daarmee ten eenen male de bedoeling van den Oud-Javaanschen dichter. P heeft deze fout niet gemaakt, doch door God slechts den oorsprong van goed en kwaad enz. te noemen en Hem er niet mee te identificeeren, is hij toch ook nog een heel stuk van zijn origineel verwijderd gebleven.

Van de twee laatste regels van zang 10 vinden wij zoowel in G als in P een slap aftrekseltje terug, behalve van *sakalaniṣkalātmaka*, aan welks interpretatie de bewerkers zich blijkbaar niet gewaagd hebben.

Ten aanzien van de interpretatie van 11, 1 valt op te merken, dat zoowel G als P is blijven hangen op het verschil tusschen *ghaṭa* en *asing çuci nirmala* en dat beiden door deze tegenstelling te breedvoerig uit te werken aan de pointe van de vergelijking, het aanduiden van de relatie tusschen God en mensch, niet toegekomen zijn. Zij staan hierdoor in tegenstelling tot den Balischen kidung-dichter, die wel de tegenstelling tusschen rein en troebel water, zooals wij reeds eerder zagen (p. 210), op duidelijker wijze naar voren brengt dan de kakawin, maar desniettegenstaande de tegenstelling blijft dienstbaar maken aan de hoofdzaak: het belijden, dat de mensch, welke eigenschappen hij ook heeft, als het ware doortrokken is van de Godheid, dat hij der-

halve mede de verstoffelijking is van het Goddelijke. In G daarentegen wordt louter en alleen de geestesgesteldheid van den *mensch* beschreven en hoe deze, als kañataan ing suksma, als levend argument voor Gods bestaan, in staat is den luister van het Opperwezen beter te weerspiegelen, naarmate hij volmaakter leeft. En in de nogal breedsprakige beschrijving van het *tegendeel* juist van den Godzoeker (strophe 11—13) verloopt hier de heele vergelijking. P heeft iets meer contact met den tekst van de kakawin behouden. Nadat daar in strophe 14 de mystieke eenwording van God en mensch terloops reeds even is aangeduid, lezen wij er in strophe 18, dat toch in allen, ook in de „leege vaten" dus, God werkt en aanwezig is [92]). Doordat P èn aan den Oud-Javaanschen tekst heeft willen vasthouden èn aan het beeld van de drie potten, dat blijkens de overeenkomst tusschen G en P tot in détails — zooals b.v. in de kwalificatie van het „leege vat" als een beest — reeds tot een traditie geworden was, is hij derhalve met zichzelf in tegenspraak gekomen; strophe 18 toch is eigenlijk volstrekt niet te rijmen met de voorafgaande strophen; het *leege* vat *kan* de maan niet weerspiegelen. G is meer consequent in zijn fout.... en dus beter! Trouwens, ook in het begin van de vergelijking (einde van strophe 10 en begin van strophe 11) is P niet gelukkig in zijn woordenkeus. Terwijl de vergelijking van God en mensch met maan en water in G reeds eenigszins onzuiver is, doordat naar de letter van den tekst, zij het ook klaarblijkelijk niet naar de bedoeling, de mensch aan de maan gelijkgesteld wordt [93]), is zij in P eigenlijk geheel valsch geworden — al is het dan óók hier slechts naar de letter en niet naar den geest —, doordat er een derde persoon ingevoerd is, waarvoor er in de vergelijking geen plaats is, de man n.l., die de maan in het water ziet schijnen [94])!

De laatste strophen in P (18 vanaf yêku estu — 21) bevatten niets anders dan een herhaling van wat er in de strophen 7 tot 10 reeds gezegd is. Er is geen sprake van, dat de bewerker hier de bedoeling van den Oud-Javaanschen dichter zou begrepen hebben. Ook de eerste regel van strophe 21, waarmee de passage in P sluit, is wel uit het oude gedicht overgenomen, doch niet in zijn verband begrepen; hij hangt dan ook geheel en al in de lucht, onverklaard als hij blijft. Of tanpa wrana hier met dezelfde bedoeling gebruikt is als het *tan āwaraṇa* van de kakawin, is bovendien nog zeer twijfelachtig. Want behalve „scherm", „schut", beteekent wrana in het latere Javaansch ook heel vaak „iets (iemand), waarachter men zich verschuilt" in figuurlijken zin, zoodat met tanpa wrana, van God gezegd,

ook bedoeld kan zijn, dat Hij zich achter niets of niemand behoeft te verschuilen, maar dat Hij vrijmachtig is, de Opperheer, Die met niets of niemand rekening behoeft te houden. Ten slotte wordt wrana ook nog gebruikt in den zin van „middel", „hulpmiddel", „intermediair", en wordt dan wel aan srana of sarana gelijkgesteld[95]) ; een daarvan afgeleid tanpa wrana zou beteekenen: „Die zonder hulpmiddelen (gebruikt te hebben) is, wat Hij is", „Die alles slechts aan Zichzelven te danken heeft", „Die alles is en heeft uit de kracht van Zijn eigen wezen". Mocht een van deze beide beteekenissen van wrana den dichter in de gedachten geweest zijn bij het schrijven van zijn tekst, dan zou van overeenkomst met de Oud-Javaansche redactie natuurlijk in het geheel geen sprake meer kunnen zijn.

G staat in strophe 13—14 ongetwijfeld dichter bij de kakawin, doordat er althans iets van de tegenstelling tusschen *katĕmunta* en *si tan katĕmu* in gered is. De bedoeling van mpu Kaṇwa heeft echter ook de auteur van G op geen stukken na begrepen, hetgeen vooral ook blijkt uit de — met strophe 18—21 van P in strekking vrijwel overeenkomende — tirade, waarmee hij dit gedeelte van zijn gedicht besluit. Van 11, 2, d vinden wij in deze redactie niets terug.

Vergelijken wij de redacties G en P met elkaar, dan kunnen wij constateeren, dat zij herhaaldelijk met elkander in détails overeenkomen en herhaaldelijk ook hetzelfde verschil met den Oud-Javaanschen tekst vertoonen, hetgeen er wel op schijnt te wijzen, dat mèt de eigen opvatting der bewerkers een bestaande interpretatietraditie den tekst der Nieuw-Javaansche bewerkingen in niet onbelangrijke mate bepaald heeft. Wat de waarde van de eene bewerking in verhouding tot de andere betreft: men kan, geloof ik, zonder kans op tegenspraak poneeren, dat in stijl P verreweg de meerdere is van G, die telkens in noodelooze herhalingen vervalt en wat stumperig van uitdrukking is. Ik kan echter, louter op grond van het onderzoek der hierboven behandelde passages althans, niet inzien, dat *als nieuwere bewerking van de Arjunawiwāha* P zooveel beter zou zijn dan G, zooals Kern[96]) en Poerbatjaraka[97]) meenen. Het lijkt mij raadzaam in elk geval G niet te zeer te beoordeelen naar Gericke's vertaling; ook zonder diens verdiensten te willen verkleinen — in 1844 was het vertalen van een Javaansch gedicht een heel wat grooter prestatie dan het in onze dagen zou zijn! — kan men immers zeggen, dat hij de bedoeling van den tekst niet steeds begrepen heeft, niet heeft kunnen begrijpen ook. Verder drukt hij zich nogal eens

beknopter uit dan de langdradige Javaansche tekst, waardoor men hem niet altijd woord voor woord kan volgen. Nu wij zooveel beter hulpmiddelen hebben om de bedoeling van den Oud-Javaanschen dichter te achterhalen, hebben de nieuwere bewerkingen veel van haar beteekenis voor de verklaring van het oude gedicht verloren [98]), maar aan den anderen kant kunnen wij, zooals reeds opgemerkt is [99]), nu ook gemakkelijker nagaan, hoe de jongere dichters tot hun opvatting van den tekst gekomen zijn. De kans bestaat, dat dit zou leiden tot een eenigszins mildere waardeering van G. Intusschen, een definitief oordeel over de meening van Kern en Poerbatjaraka moet ik opschorten, tot ik gelegenheid heb gehad den geheelen Oud-Javaanschen tekst aan de hand van de nieuwere bewerkingen door te nemen.

Rest ons nog iets te vertellen over de „derde bewerking". In cod. 234 (1) L. B. en cod. 243 Kon. Inst. zal men naar het verhaal van Arjuna's ontmoeting met den Goddelijken Jager te vergeefs zoeken. Cod. 4938 bevat deze passage wel, doch zonder weergave van de Çiwa-hymne van Arjunawiwāha 10 en 11 [100]). Bladeren wij echter een paar bladzijden terug, dan vinden wij in alle drie de handschriften enkele schamele resten er van of reminiscenties er aan in een geheel ander verband. Zang 4 van deze redactie bevat n.l. o.a. het verhaal, dat na de mislukte poging der nymphen om Arjuna te verleiden Indra zich in de gedaante van een ouden bedelmonnik, hier Wasiṣtha genoemd, naar Arjuna's verblijfplaats begeeft om te trachten hem over te halen zijn door ascese verworven bovennatuurlijke kracht in dienst te stellen van de zaak der goden [101]). In 4, 70 lezen wij [102]) dan, zooals in 6, 6, a van de kakawin, dat Indra na zijn betoog gehouden te hebben zijn eigen gedaante weer aanneemt. In de kakawin reageert Arjuna hierop slechts met het maken van een sĕmbah, doch hier worden hem de volgende woorden van hulde in den mond gelegd:

(*Ḍanḍang-Gula*).

71. (Alon aturnya:) „Ulun asĕpi, wus winarah ong sĕmbahe ana, sayogya tingalana de, trilokasaranâsru, ing wahya ning jatmika jati, ing tutur pinaarja, salwir agni tuhu, sangking tahĕn purwaniran, wang amutĕr tĕkapnyan purwa sajati, miñak dadine kita".

72. Wintaraga matur angañjali: „Singgih sabda ning kang muniwara, ulun katalyan ing sihe, amĕng bĕkti ning ulun" [103]).

Hetgeen in vertaling ongeveer moet luiden als volgt:

71. (Zacht sprak hij:) „Van mij, in eenzaamheid levende, die (van U) mededeelingen (onderricht) heb ontvangen, is (hier), Amen! mijn huldebetoon! Door U (v.l.: Spoedig) worde het naar behooren opgemerkt, door der drie werelden toevlucht, luide als het uitgesproken wordt[104]); door U, Die in de uiting van wat waarlijk fijn[105]) is en in gelouterde woorden ontstaat, als vuur uit het hout, voorwaar! Wanneer de mensch de wezenlijke eerste oorzaak van alles in den geest bepeinst (letterlijk: *„ronddraait"*), is Uw ontstaan (als dat van) de olie (die bij het *ronddraaien* van den molen ontstaat)".

72. Wintaraga sprak, terwijl hij een sĕmbah maakte: „De woorden van den voortreffelijken asceet (d.i. van U in de vermomming van Wasiṣṭha) waren juist. Ik (voel mij) gebonden (= moreel verplicht) door het gunstbewijs (van U ontvangen, doordat Gij U gewaardigd hebt tot mij te komen(?)), (doch heb) slechts de betuiging van mijn onderdanigheid (U van mijn kant aan te bieden)".

Men ziet uit deze vertaling, die ik met het oog op de mij nog duistere plaatsen in den tekst onder voorbehoud van wijziging geef, dat in deze derde redactie alleen van 10, 1 iets terug te vinden is, maar dat dit dan ook, gesteld dat mijn vertaling juist is, veel dichter bij de bedoeling van de kakawin komt, wat de hoofdzaak betreft, dan de lezingen van G en P. Nader onderzoek zal moeten uitmaken, of deze redactie zich ook elders anders tegenover de kakawin verhoudt dan G en P; bij voorloopige kennisname kreeg ik den indruk, dat dit inderdaad het geval is.

Opmerkenswaardig is, dat in 6, 9 van het Oud-Javaansche gedicht, waar 4, 71—72 mee zou overeengekomen zijn, indien het verband, waarin de Çiwa-hymne voorkomt, eens hetzelfde ware geweest, eveneens een vergelijking te vinden is met de wrijfhouten en het daaruit voortkomende vuur. Ascese, wordt er daar betoogd, moet men „warm" houden, wil men er uiteindelijk resultaat mee bereiken, zooals men de wrijfhouten niet moet laten afkoelen juist op het oogenblik, dat bijna het punt bereikt is, waarop men vuur zal krijgen; want dan zou alle moeite vergeefs geweest zijn en zou men opnieuw moeten beginnen. Het kan zijn, dat de dichter van deze redactie in het voorkomen van de vergelijking van hout en vuur aanleiding heeft gevonden de Çiwa-hymne, waarin dezelfde vergelijking een belangrijke rol speelt, te pas te brengen. Daar dit alleen te verklaren zou zijn in het geval, dat deze dichter niet de passage 7, 6 tot 12, 4 van de kakawin gekend heeft, doch wel — en dan los van den context — de

hymne van zang 10 en 11 of een gedeelte daarvan, ligt de veronderstelling voor de hand, dat de beide handschriften, waarin de geschiedenis van de ontmoeting met den Kiraat niet voorkomt en waarin er dus voor een tot Çiwa zelf gerichten lofzang geen plaats is, den meer oorspronkelijken vorm van de „derde redactie" representeeren en dat de lezing van cod. 4938 later ontstaan is door uitbreiding van den tekst van cod. 234 (1) L. B. en cod. 243 Kon. Inst. met uit G of P of welke andere redactie ook overgenomen elementen. Aan den anderen kant bestaat natuurlijk ook de mogelijkheid, dat wij met een opzettelijke wijziging van het verhaal door den oorspronkelijken auteur van de „derde redactie" te doen hebben, en dan is alle zoeken naar een verklaring uiteraard hopeloos.

NOTEN BEHOORENDE BIJ „DE ÇIWA-HYMNE VAN DE ARJUNAWIWÂHA".

1) Bij de transcriptie van kakawin's heeft men rekening te houden met de eischen van de metriek, zoodat men niet zoo rationeel te werk kan gaan als bij het uitgeven in transcriptie van kidung-teksten. Slechts op grond van een speciaal daartoe verricht onderzoek van een aantal kakawin-teksten van ouden datum zou men tot bepaalde conclusies kunnen komen ten aanzien van de drie voornaamste moeilijkheden, die de spelling oplevert: de waarde van de in het Javaansche schrift geschreven h als beginconsonant, de waarde van de in de handschriften aangeduide lange vocalen in Javaansche woorden en het onderscheid tusschen dentalen en lingualen, dat in de handschriften gemaakt wordt. Ik heb hier, in aansluiting bij het door mij elders gebruikte transcriptiesysteem, waarvan ik echter de juistheid op het oogenblik in het midden laat, in Javaansche woorden geen h geschreven, doch de h van de handschriften door het teeken ʾ weergegeven, waar de maat een beginconsonant eischt; voor de ʾ in tingʾalana enz. zie men de opmerkingen van Esser in Djâwâ, 9, 257, die ik juist acht. Men lette op ʾagni, dat volgens de maat met een consonant moet beginnen, maar waar een begin-h natuurlijk niet op haar plaats is, terwijl er evenmin aanleiding schijnt te bestaan om de i van het voorgaande lwir als lang te beschouwen; vgl. ook 21, 9, d. Lange vocalen heb ik slechts daar geschreven, waar de maat het eischt. Ten opzichte van lingualen en dentalen heb ik geen verandering gebracht in de spelling van de uitgave.

2) In Poerbatjaraka's uitgave jöngta.

3) In Poerbatjaraka's uitgave wyāpiwyāpaka; zie verder noot 13. Bij mijn opvatting van de bedoeling van den tekst past de spelling wyāpi-, de vorm van wyâpin, die als eerste lid van een samenstelling optreedt; vgl. çaçiwimba in 11, 1, a, uit çaçin plus wimba. In elk geval is intusschen de i van wyāpi- lang door positie.

4) Poerbatjaraka spelt paramatatwa.

5) Poerbatjaraka spelt iccāntā. Er bestaat echter niet alleen etymologisch, maar ook metrisch geen aanleiding om de tweede a als lang te beschouwen, daar ʾana, ook blijkens de spelling der handschriften, hana, geacht kan worden met een consonant te beginnen, zooals dat ook het geval is met het ʾana even verder. Omdat de tweede a van icchānta lang door positie is, heeft men,

zooals zoo vaak geschiedt in de handschriften, tevens de consonant, waarbij zij behoort, in casu de t, van een vocaalverlengingsteeken voorzien. In zulke gevallen bestaat er m.i. echter geen aanleiding om in de transcriptie de vocaal als lang aan te duiden, tenzij daarvoor nog een andere reden bestaat.

[6]) Poerbatjaraka spelt liṇa.

[7]) Poerbatjaraka spelt sarāt; de lettergreep -rat is in elk geval lang door positie, zoodat de verlenging van de a van rat ook secundair kan zijn. Vgl. noot 5, slot.

[8]) Poerbatjaraka spelt -niskalā-.

[9]) Poerbatjaraka spelt nirmmala.

[10]) Poerbatjaraka vertaalt tan ana waneh inderdaad met „en niet anders".

[10a]) De laatste beteekenissen zijn die van het z.g. accidenteele passief. Op Oud-Javaansche -in-vormen met de beteekenis van het accidenteel passief hoop ik elders nader in te gaan.

[11]) Poerbatjaraka vertaalt „spreken over het goede"; hij vertaalt, m.i. ten onrechte, tutur volgens de Nieuw-Javaansche beteekenis „spreken", welker samenhang met Oud-Javaansch tutur ik hierboven heb aangegeven; ziet echter over het hoofd, dat ook in het moderne Javaansch „spreken over" niet uitgedrukt kan worden door eenvoudig naast elkaar te zetten tutur en het woord, waarmee aangeduid wordt, waarover men spreekt; en miskent ten slotte den zin van de vergelijking van de regels 3 en 4. Misschien echter heeft hij zich slechts wat gebrekkig uitgedrukt en heeft hij bedoeld „goede woorden gebruiken", d.w.z. de juiste mantra's gebruiken, zooals de priester dat moet doen, wil hij Çiwa in zich aanwezig doen zijn (vgl. R. Goris, „Bijdrage tot de kennis der Oud-Javaansche en Balineesche theologie", Leiden 1926, p. 47—52). Intusschen geloof ik, gezien den context, toch niet, dat deze vertaling te verkiezen zou zijn boven de vertaling, die hierboven voorgesteld is.

[12]) Zie echter de volgende noot.

[13]) De geheele voorgaande beschouwing gaat uit van de veronderstelling der aanvaardbaarheid van de lezing wyāpiwyāpaka. Zooals echter in noot 3 reeds is opgemerkt, kan men den tekst ook lezen wyāpī wyāpaka, waarbij men dan wel moet aannemen, dat wyāpaka, welks beteekenis nu niet zoo heel veel van die van wyāpī verschilt, slechts ter versterking aan het voorgaande woord is toegevoegd. Poerbatjaraka heeft blijkbaar deze opvatting van den tekst, en hij vertaalt daarom de twee woorden — die hij in dat geval in zijn tekstuitgave ten onrechte als één woord heeft laten drukken — samen met „alles doordringend". Kern leest in Nāgarakṛtāgama 1, 2, a (ed. Krom, 1919, p. 22) byāpī byāpaka en vertaalt (aldaar, p. 23, regel 3) „aldoordringend, zich overal verbreidende", en aanvaardt dus voor de Nāgarakṛtāgama-plaats de andere mogelijkheid. De context in de Nāgarakṛtāgama is echter anders dan in de Arjunawiwāha; in plaats van sāri ning paramatattwa vindt men daar sarwatattwagata (spelling Kern: sarwwatatwagata), welks laatste lid ten opzichte van sarwatattwa eveneens „doordringing" te kennen geeft, zoodat in de Nāgarakṛtāgama met byāpī byāpaka sarwatattwagata louter op het permanatieve karakter van de Godheid gedoeld kan zijn en de inwendige tegenspraak, die hier de dichter schijnt te willen scheppen, niet aanwezig is. Hoewel ik de mogelijkheid van de lezing wyāpī wyāpaka niet volstrekt verwerp, acht ik er tegen te pleiten, dat wyāpaka er vrijwel overbodig in zou zijn. Een doorslaggevend argument is dit intusschen natuurlijk niet.

Daar de Arjunawiwāha bijna 350 jaar ouder is dan de Nāgarakṛtāgama en Prapañca uiteraard meer gelegenheid gehad heeft om in zwang geraakte standaarduitdrukkingen in zijn gedicht op te nemen dan mpu Kaṇwa, zou ik de mogelijkheid niet geheel uitgesloten willen zien, dat het byāpī byāpaka van

Nāgarakṛtāgama 1, 2, a een minder juist gebruik is van een uit oudere gedichten of zelfs met name uit deze Arjunawiwāha-plaats bekenden term.

KBW. geeft s.v. wyāpi (III, 610b, beneden) wyāpiwyāpaka (spelling van der Tuuk: wjāpiwjāpaka) voor deze Arjunawiwāha-plaats, echter zonder vertaling.

Ofschoon tattwa zelf wel met „waarheid" (in den zin van „realiteit") vertaald kan worden, lijkt mij in dit verband paramatattwa door Poerbatjaraka met „hoogste waarheid" minder juist vertaald.

[14]) Poerbatjaraka vertaalt 2, b met „Gij die *verblijf houdt* zoowel in... als in" (curs. van mij. B.). Hoe hij dit uit icchānta haalt, is mij niet duidelijk.

[15]) Ātmaka wordt meestal echter als adjectief gebruikt en beteekent dan, als tweede lid van een compositum, „het wezen hebben(de) van", „bestaan(de) uit", „de kenmerken vertoonen(de) van", „tot de soort behooren(de) van" hetgeen in het compositum aan ātmaka voorafgaat. In zulke gevallen is echter het eerste lid van de samenstelling het primaire, het compositum zelf het secundaire begrip. Daar echter in het kader van de hier geleverde beschouwing Çiwa moeilijk een secundair begrip kan genoemd worden tegenover het stoffelijke en het onstoffelijke als primaire begrippen, lijkt mij deze verklaring van ātmaka, al sluit zij ook aan bij een meer bekend spraakgebruik, hier toch minder goed op haar plaats te zijn. Kern vertaalt dezelfde uitdrukking in Nāgarakṛtāgama 1, 1, b (ed. Krom, p. 22) met „(zoowel) met het stoffelijke verbonden, (als) onstoffelijk van aard", waarbij dus het adjectivische compositum als bestaande uit de adjectieven sakala en niṣkalātmaka wordt beschouwd. Deze inderdaad houdbare verklaring van sakalaniṣkalātmaka, die men ook vindt bij Juynboll, „Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst", s.v., zou hier ook niet in strijd met het zinsverband zijn, daar sakala op één lijn ware te stellen met utpatti sthiti līna ning dadi en niṣkalātmaka met kāraṇa nika. Hoewel derhalve Kern's vertaling van Nāgarakṛtāgama 1, 1, b op goede gronden te verdedigen is, zou ik haar niettemin hier om stijlcritische redenen liever niet toepassen. Çiwa immers wordt hier juist gekenschetst als de éénheid der tegendeelen; de eigenschappen „met de stof verbonden" en „onstoffelijk van aard" sluiten elkaar echter niet uit en zijn dus geen zuivere opposita, terwijl zij bovendien geenszins uitsluitend op de Godheid toepasselijk zijn, maar ook op natuurkundige grootheden (warmte, licht) en op tal van abstracta (toorn, kracht enz.). Vertaalt men sakala niet met „met de stof verbonden", doch met „stoffelijk", dan is het wel het tegenovergestelde van „onstoffelijk", doch dan is het bezwaar, dat de climax, waarop in den tekst van dit artikel de aandacht is gevestigd, juist vóór zijn hoogtepunt verbroken zou worden. Poerbatjaraka's vertaling („de ziel van het zijn en het niet-zijn zijt Gij") komt veel dichter bij mijn opvatting; ik zou er echter „zijn" resp. „niet-zijn" door „zijnde" resp. „niet-zijnde" in willen vervangen en de aandacht er op willen vestigen, dat in P.'s vertaling het -ka van -ātmaka verwaarloosd is.

[16]) Object hier te nemen in den logischen, niet in den grammaticalen zin, aangezien bañu in regel 1 en wulan in regel 2 grammaticaal te bepalen zijn als deelen van de samengestelde adjectieven mesi bañu en mesi wulan. Mesi zou hier echter te vervangen zijn door een ongeveer gelijkwaardige uitdrukking, waarbij bañu en wulan wel object in grammaticalen zin zouden zijn, makesi b.v.

[17]) Zie de vertaling op p. 192—193.

[18]) Zie KBW., s.v. marika (IV, 532a). Kern schijnt het in zijn „Bijdragen tot de spraakkunst van het Oudjavaansch" niet te behandelen.

[19]) Poerbatjaraka's vertaling van de eerste drie regels van strophe 2 („Gij zijt gevonden door hem, die U niet vindt; Gij zijt gezien door hem, die U niet ziet; Gij zijt gevat door hem, die U niet vat") moet een vergissing zijn,

die hij vergeten heeft te corrigeeren, daar het niet voor weerlegging vatbaar schijnt, dat het -(n)ta van katĕmunta, kaiḍĕpta en kawĕnangta het logische subject in den tweeden persoon aanduidt; dus: „hij wordt gevonden door U" enz. Daarmee vervalt natuurlijk P.'s geheele vertaling. Afgezien daarvan is angiḍĕp ook minder juist met „zien" vertaald.

Terloops worde de aandacht gevestigd op katĕmunta enz. en katĕmu enz. Bepaald als het logische subject hier is, had men tinĕmunta kunnen verwachten, dat metrisch even goed op zijn plaats zou geweest zijn. Ik vermoed, dat de dichter aan katĕmunta de voorkeur heeft gegeven om aan het logische subject eenigszins het karakter van agens te ontnemen, dat het in dit bijzondere geval niet hebben mag, omdat een tegenstelling tusschen agens en patiens in strijd met de in deze zangen beleden opvatting van de verhouding van Çiwa en mensch zou zijn.

Katĕmu is gelijk te stellen aan het Nieuw-Javaansche kĕtĕmu, daar, of men katĕmu nu laat slaan op Çiwa dan wel op den asceet, de agens in elk geval geheel op den achtergrond staat en in de vertaling dan ook niet meer aangeduid wordt (si tan katĕmu = „de niet (meer) ontmoete", „de in afzondering levende", wanneer het op den asceet slaat, en = „De Onontmoetbare", wanneer het op Çiwa slaat). Het is, meen ik, nog niet aangetoond, dat het kĕ-passivum in het Oud-Javaansch voorkomt, subs. dat ook het Oud-Javaansch een aparten vorm heeft voor het z.g. accidenteele passief. Kern's formuleering („Verspreide Geschriften", deel 8, p. 215 beneden: „Het onderscheid dat in 't Njav. tusschen k a en k ĕ gemaakt wordt, geldt niet voor de oudere taal") is waarschijnlijk wel juist, maar gaat mij toch iets te ver, daar zij niet met de mogelijkheid rekening houdt, dat het Oud-Javaansch wel een verschil tusschen het ka- en het kĕ-passivum gekend heeft, maar dit niet in het schrift heeft uitgedrukt. Evenals in geschriften van jongeren datum immers vindt men ook in Oud-Javaansche geschriften de pĕpĕt vanaf de derde lettergreep van achteren veelal niet geschreven, waar wij aanleiding hebben te veronderstellen, dat zij toch wel uitgesproken werd. Zie verder noot 10[a].

[20]) Zie hierboven, p. 175; vgl. ook p. 191.

[21]) Van een andere opvatting is Kern, die („Verspreide Geschriften", deel 8, p. 143) twa hier als een persoonlijk voornaamwoord van den tweeden persoon beschouwt en dezen versregel aldus leest en vertaalt (aldaar, regel 9—11): „paramārtha Çiwa twa nirāwaraṇa, waarachtig Çiwa (de goedgunstige) zijt gij, vrijmachtig". Kern's uiteenzetting is echter geenszins overtuigend, althans niet ten aanzien van twa; twang, dat hij aan het Soendasche tuwang gelijkstelt, blijve hier buiten beschouwing. Van twa geeft Kern slechts twee voorbeelden, n.l. BK. 225, 11 [d.w.z. Bhomakāwya, uitgave R. Friederich, Verhand. Batav. Gen., deel 24, Batavia 1852, p. 225 (in Javaansche cijfers), regel 11, = 108, 7, b; Juynboll, Wrdl., s.v. twa, suggereert ten onrechte, dat zang 225, str. 11, bedoeld zou zijn] en AW. 101 = Arjunawiwāha, 11, 2, d. De Bhomakāwya-strophe luidt:

hyang Brahmā sira çighra yaṇ ḍatĕng anĕmbah ararĕm i bhaṭāra Keçawa,
bhakty āngastuti (of bhaktyāngastuti?) lingnira prabhu wiçeṣa kita
waçawasi*twa* (lees: -waçi*twa*)-bhūpati, enz.

Ik houd het er echter voor, met KBW. s.v. waçitwa (III, 550a), zooals al op te maken is uit bovenstaande transcriptie, dat wij hier te doen hebben met Sk. waçitwa, „Selbstbestimmung oder -beherrschung; Herrschaft über" (Cappeller), dat in de verbinding waçawaçitwa in het Oud-Javaansch adjectief geworden is in de beteekenis „souverein", „vrijmachtig", zooals uit de door van der Tuuk gegeven voorbeelden duidelijk blijkt; voor de betreffende Bhomakāwya-plaats (ten onrechte in KBW. als 107, 7 in plaats van als 108, 7 aan-

geduid) leest van der Tuuk dan ook waçawaçitwabhūpati als één samenstelling (= „souvereine vorst" dus). Het gebruik van -twa in Bhomakāwya 108, 7, b blijkt dus hetzelfde te zijn als ik voor onze Arjunawiwāha-plaats heb aangenomen, waarmee Kern's bewijsplaatsen als voor twijfel vatbaar dienen te vervallen. Trouwens, het gebruik van twa ter aanduiding van een persoon, die in dezelfde strophe driemaal met het bij kita behoorende suffix -(n)ta is aangeduid, zou ook eenigszins vreemd zijn en in strijd met het gewone Oud-Javaansche taalgebruik.

Ook overigens lijkt mij Kern's vertaling van dezen versregel niet aanvaardbaar, en met name nirāwarana lijkt mij in dit zinsverband onjuist vertaald. Zie echter daarover mijn opmerkingen in den tekst van het artikel. Juist lijkt het mij daarentegen, dat Kern er de aandacht op vestigt, dat Çiwa eigenlijk „de Goedgunstige" beteekent. Daar hier immers in zang 11 gehandeld wordt over Çiwa's tegemoetkomendheid tegenover den naar volmaaktheid strevenden mensch, is het inderdaad geenszins uitgesloten, dat de dichter hier de Hoogste Godheid speciaal met *Çiwa* heeft aangeduid met de bedoeling om een naam van God te gebruiken, waarvan de eigenlijke beteekenis goed zou passen in het zinsverband. Dat Kern ten onrechte paramārtha en Çiwa als twee aparte woorden heeft opgevat, blijkt zonneklaar uit 12, 1, a (Stutinira tan tulus sinahuran Paramārthaçiwa); intusschen is deze fout van zeer ondergeschikt belang en met een kleine wijziging te verhelpen.

Hoe Poerbatjaraka, die den laatsten regel van strophe 2 vertaalt met „Gij zijt het hoogste geluk zonder den minsten sluier" elk afzonderlijk woord opvat, is helaas niet duidelijk. Hij spelt, m.i. te recht, çiwatwa, maar het lijkt niet zeker, of hij dit woord dan wel paramārtha en çiwatwa samen met „het hoogste geluk" vertaald heeft. Wanneer „het hoogste geluk" een vertaling is van paramārtha, dat hij los van çiwatwa heeft laten drukken, moet de vertaling van çiwatwa bij vergissing uitgevallen zijn, maar dan zou hier de opmerking passen van den slotzin der vorige alinea, plus de toevoeging, dat Poerbatjaraka blijkens zijn vertaling het Paramārthaçiwa van 12, 1, a als eigennaam heeft opgevat. Het zou ook denkbaar zijn, dat P. hier paramārthaçiwa twa gelezen heeft en daarbij çiwa als appellativum (Cappeller: „Heil", „Glück") en twa als pronomen heeft opgevat; hij zou dan echter den tekst van 11, 2, d anders hebben moeten laten drukken; in dat geval zou hij dus het paramārthaçiwa van 11, 2, d als een homonym van het Paramārthaçiwa (zóó te lezen!) van 12, 1, a hebben opgevat!

22) Kidung Pamañcangah, IV, 108.

23) Merkwaardigerwijze bevat ook de Smaradahana, ed. Poerbatjaraka, Bibliotheca Javanica 3, Bandoeng 1931, juist in zang 10 en 11 een Çiwahymne, die in verschillende opzichten doet denken aan de hymne van de Arjunawiwāha. Zang 10 bestaat daar eveneens uit twee strophen en is in een versmaat gedicht, die voor meer dan de helft overeenkomt met die van zang 10 van de Arjunawiwāha. Zang 11 is er eveneens in een korte versmaat gedicht en bevat eveneens een vergelijking om het Wezen van Çiwa te beschrijven, doch bestaat er uit drie strophen.

24) Vgl. Joh. Nobel in de Deutsche Literaturzeitung van 22 Maart 1930, p. 541: „Es wird immer eine schwierige und wenig dankbare Aufgabe bleiben, eine indische Dichtung in eine europäische Sprache zu übertragen. Der Eindruck, den das Original hinterlässt, ist notgedrungen ein ganz anderer als der, den eine Uebersetzung zu bieten vermag. Die indische Kunstdichtung, das Kāvya, setzt zuviel voraus und wirkt daher nur dann, wenn man mit den poetischen Anschauungen und Ausdrucksmitteln der Inder vertraut ist. Nicht der Inhalt eines Werkes, sondern die Form, in der uns der Dichter den Inhalt

bietet, ist das Wesentliche. So kommt es, dass eine jede Uebertragung eines indischen Originals, mag sie nun wörtlich oder frei sein, den Laien im Grunde nur enttäuschen wird". Wat hier voor vertalingen uit Sanskrt kāwya-werken opgemerkt wordt, geldt voor vertalingen van Javaansche kakawin's voor een groot deel ook.

[25]) Zie den tekst bij noot 17.

[26]) Ik ben er geenszins zeker van de juiste vertaling van kaiḍĕpta en kaiḍĕp getroffen te hebben, daar het mij nog niet geheel duidelijk is, in welken zin de dichter hier iḍĕp bedoeld heeft. Zie ook noot 19, slot van de eerste alinea.

[27]) Bij deze vertaling moet men sakalaniṣkalabhakti als één woord opvatten. Het is met het oog op het tweemaal voorkomen van sĕmbah in den Oud-Javaanschen tekst wellicht niet geheel onmogelijk — al lijkt het weinig waarschijnlijk —, dat wij antuk i katunnan iki moeten opvatten als subject van cingak. In dat geval zou men sakala en niṣkala (of sakalaniṣkala) te scheiden hebben van bhakti, daar het dan praedicaat van den tweeden zin zou zijn, waarvan bhakti subject ware. Wij zouden dan als vertaling krijgen: „O hoog vereerde Godheid ! Dat de prestatie (= het gepresteerde huldebetoon) van dezen minderwaardige (= van mij, minderwaardige) gezien worde door den Helper der wereld! Zinnelijk waarneembaar en bovenzinnelijk is mijn huldebetoon" enz.

[28]) Men zou verwacht hebben „.... vergaan *van* het gewordene (van de schepping)", doch dan had de tekst .... pralīna nikang dadi in plaats van p. ikang dadi moeten hebben. Misschien is dit laatste intusschen toch wel bedoeld geweest, en zullen wij dus inderdaad *van* in te voegen hebben.

[29]) Wel olih te lezen.

[30]) Het wordt gespeld: sakāla niskāla. Zie ook de opmerking op p. 202.

[31]) Is er hier een woord weggevallen?

[32]) Hiervoor zal wel kayu te lezen zijn. Zie ook de opmerking op p. 208.

[33]) De tekst heeft ngunikadoningya; ik vermoed, dat er een fout is ingeslopen, al is er desnoods iets van te maken.

[34]) Tekst wtu*h*inhida. Vermoedelijk is de cursief gedrukte lettergreep echter slechts door een vergissing in het woord gekomen en heeft men wtunhida (wĕtunida of wĕtu n ida) te lezen.

[35]) De bedoeling is niet heel duidelijk. Vermoedelijk is de tekst corrupt.

[36]) De bedoeling van sakaton is mij niet geheel duidelijk. „Alles wat zichtbaar is" schijnt niet te passen. Misschien is het woord adverbiaal gebruikt en moet men het vertalen met „zooals zichtbaar (evident) is", „zooals men wel zien kan". Vgl. noot 83.

[36a]) Zie noot 37a.

[36b]) Hoewel men pleegt te spreken van „Balische paraphrasen", zijn deze synoniemen toch vaak Oud-Javaansche woorden, die in het gewone Balisch niet voorkomen en dus hoogstens „Balisch kawi" genoemd zouden kunnen worden.

[37]) Gericke-Roorda, „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek", II, 268b, s.v. putĕr, geeft voor mutĕr ook op: „draaien, zooals een olie- of suikermolen" („draaien" in intransitieve beteekenis!).

[37a]) Wel staat de oorspronkelijke beteekenis van Sk. yogya, „onder het juk te brengen", vrij dicht bij de eerste beteekenis van Oud-Javaansch kawĕnang, maar ik geloof niet, dat daarmee hier rekening gehouden dient te worden, aangezien yogya op Java vermoedelijk slechts in afgeleide beteekenissen in gebruik is geweest.

[38]) Kaparāgan of kapirāgan te lezen? De lezing kapo rāga n of kapo rāgan schijnt geen zin te geven.

[39]) Tekst ye; van der Tuuk heeft er in cod. 3952 *yen* boven geschreven.

[40]) Van der Tuuk schrijft *ng gi* boven *gĕ* en maakt dus van den tekst ada

ngginĕng, hetgeen wel beter lijkt. Ginĕng, in het Oud-Javaansch het passief van anggĕng, „koesteren" enz., is in het Balisch een zelfstandig grondwoord geworden, waarvan de afleidingen ngginĕng, ngginĕngang (of nginĕng, nginĕngang) gemaakt worden, die dezelfde beteekenis hebben als Oud-Javaansch anggĕng, anggung.

[41]) Nevenvorm of verschrijving voor samādhi?

[42]) Misschien heeft men janmane te lezen.

[43]) Van een grondwoord duga; de vorm nugawang komt voor naast nugaang.

[44]) De tekst heeft bwin; de maat eischt echter één lettergreep meer dan er op het oogenblik staan; misschien zal men echter tuwara in plaats van twara te lezen hebben (vgl. noot 46). De mogelijkheid is verder niet uitgesloten, dat er een andere fout is ingeslopen, want de beteekenis van nawang staat nu ook niet zoo heel vast.

[45]) De tekst heeft *na*, doch er is *ne* tusschen haakjes achter gezet. De vorm nane in de beteekenis van ne, ane en sane schijnt niet voor te komen. Misschien is er echter ane te lezen, in welk geval er voor het volgende tuwara weer twara zou te lezen zijn.

[46]) De tekst heeft twara, doch de regel heeft één lettergreep meer noodig dan er nu staan. In plaats van tuwara zou ook towara bruikbaar zijn. Zie echter de vorige noot, en vgl. ook noot 44.

[47]) De tekst heeft pituwi. *Pi* is tusschen haakjes geplaatst, omdat de regel anders één lettergreep te veel zou hebben. Misschien heeft men echter pitwi te lezen, waarmee de maat eveneens in orde zou zijn.

[48]) Aldus in het handschrift verbeterd uit mangeṣṭi of mengeṣṭi; de lezing mangeṣṭi of mangiṣṭi lijkt mij echter niet onbruikbaar, ja, zelfs wel beter dan ne ngiṣṭi.

[49]) Het handschrift heeft karasa bahañña, waardoor er één lettergreep te veel zou zijn. De lettergreep zou ook uitgespaard kunnen worden door bañña te lezen in plaats van bahañña, maar daar regel 5 van de strophe eveneens krasa heeft, lijkt die oplossing minder goed aanvaardbaar.

[50]) Triçakti wordt wel gebruikt om de Hindusche Triniteit, Brahma, Wiṣṇu en Çiwa, aan te duiden. Wanneer men, zooals hier, met sang hyang Triçakti Çiwa aanduidt, beteekent zulks wel, dat Çiwa geacht wordt in Zijn Absoluutheid ook Brahma en Wiṣṇu te impliceeren.

[51]) Men kan ook cokor i dewa kasuhun als een nieuwen zin beschouwen en het aldus vertalen: „.... betuig ik (slechts) mijn hulde. Eerbiedig worden de voeten Gods op het hoofd geplaatst" (= „eerbiedig offer ik U mijn nederige aanbidding"). Vgl. overigens noot 54.

[52]) Vermoedelijk is dit wel de bedoeling. Paling kan echter ook „verbijsterd" beteekenen, zoodat de vertaling wellicht ook zou kunnen luiden: „Verbijsterd raakt de mensch, die U zoekt, want er is geen kans, dat hij U vinden zal".

[52a]) De versregels zouden, zonder dat het voor den inhoud veel verschil uitmaakt, ook op eenigszins andere wijze gegroepeerd en met elkaar verbonden kunnen worden.

[53]) Kantĕn is het hooge woord, dat bij karwan hoort. Vgl. het moderne Javaansch, waar men tegenover elkander heeft staan kantĕnan en karuhan; de laatste vorm, die secundair van aruh afgeleid wordt, is uit kawruhan, het passief van mĕruhi en ngawruhi, van een grondwoord wĕruh, ontstaan.

[54]) Kasuhun is te stellen naast sinuhun en heeft, blijkens de Usana-Jawa-plaats b.v., die ik in mijn „De Middel-Javaansche historische traditie" (Santpoort, 1927), p. 133 en noot 2 aldaar, gesignaleerd heb, dezelfde beteekenis-ontwikkeling meegemaakt (n.l. van „het op het hoofd genomene of gedragene" via „voet" tot „vorst"; vgl. mijn „Kidung Sundāyana", Soerakarta, 1928, p.

233—234). Kasuhun kan hier dus met „Majesteit" vertaald worden, terwijl tan ana waneh beteekenen zou „buiten Wien er niets (niemand) anders bestaat", hetgeen de beteekenis „souverein" impliceert.

[55]) Hoe kaparāgan in Hadji D. 27 voorkomt, blijkt niet. Op de beide plaatsen, waarheen KBW., I, 805a, regel 14—15, verwijst, n.l. het fr.bpl.-citaat s.v. dukun, II, 435a, regel 6 v.o., en het fr.bpl.-citaat s.v. pungu, IV, 314b, regel 6 v.o., komt het in een technischen term voor, n.l. edan kapirāgan resp. buta kapirāgan; het laatste wijst wel op de door mij aangenomen beteekenis.

[56]) Zie Gericke-Roorda, op. cit., s.v. raga, I, 370b, r. 15—17.

[57]) Vgl. deze Bijdragen, deel 83, p. 157—158.

[57a]) Uitdrukkelijk toch duidt antuk den mensch als logisch subject van kapanggih aan, zoodat i dewa grammaticaal subject is, juist het omgekeerde dus van wat in den Oud-Javaanschen zin wordt uitgedrukt.

[58]) De passage, die hier van belang is, begint in cod. 10 op p. 47 en loopt tot p. 50; in cod. 74(4) loopt zij van p. 393 tot p. 398; in cod. 194 van p. 39 tot p. 41.

[59]) Daarentegen blijkt uit het boek van Palmer van den Broek niet, waar diens tekst vandaan komt. Een aanteekening in cod. 3179 schrijft hem aan C. F. Winter Sr. toe; zie Juynboll, loc. cit. Poerbatjaraka deelt mede (in zijn „Inleiding" tot de Arjunawiwāha-uitgave, in deze Bijdragen, deel 82, p. 186), dat hij van de hand van Yasadipura, den auteur van de Nieuw-Javaansche Rama- en Bratayuda-bewerkingen, zou zijn.

[60]) Er bevindt zich een nummering per twee bladzijden in den linkerbovenhoek der linkerbladzijden, die hier, waar noodig, gevolgd wordt; de rechterbladzijden worden met a, de andere met b aangeduid. De pp. 20a, 32a, 40a en 60a zijn onbeschreven, de pp. 58a, 61b, 62a beneden en 62b sqq. zijn volgeknoeid met iets anders dan Wiwaha-tekst. Op p. 62a eindigt er blijkbaar een zang. Zie ook noot 61.

[61]) Juynboll's opmerking, dat cod. 4938 onvolledig is en abrupt eindigt, schijnt onjuist te zijn; het slot van cod. 234 (1) L. B. en van cod. 243 Kon. Inst. komt overeen met het slot van den voorlaatsten zang van cod. 4938.

[62]) H. Kern, „Kawi-Studiën", p. 11. Poerbatjaraka, in deze Bijdragen, deel 82, p. 186.

[63]) In „Zang IV van den Wiwâhâ-Djarwâ vergeleken met het Oud-Javaansche origineel", in deze Bijdragen, deel 66, p. 237.

[64]) De tekst heeft misesa, doch dan zou er één lettergreep te weinig zijn.

[65]) De editie-Gericke heeft yya, dat in het Javaansche schrift bijna op dezelfde wijze geschreven wordt als ywa (= aywa); daardoor is Gericke's tekst echter onbegrijpelijk geworden. Alle hss. hebben ywa, dat ook blijkens het voorgaande aja = aywa hier noodig is.

[66]) De mogelijkheid is niet geheel uitgesloten, dat men het woord in tweeën te splitsen heeft. Gericke-Roorda noch KBW. geeft het op. Ik ben van de herkomst er van niet zeker; voor Sk. mānin geeft Cappeller o.a. „geltend als" op, wanneer het, zooals hier, tweede deel van een compositum is; in dat geval zou de Oud-Javaansche vorm sattwamānī geweest zijn, waaruit satomani zich normaal ontwikkeld zou hebben. Zie ook noot 77.

[67]) De editie-Gericke heeft kang wĕnang, dat echter niet bruikbaar is.

[68]) Ik ben er niet zeker van, dat inderdaad ing mangke ing tĕmbenĕka bij het volgende te trekken is; misschien behoort het bij het voorgaande. De vertaling van de vorige regels staat ook niet geheel vast, omdat het niet zeker is, waarmee dumunung aan te vullen is. Misschien moet men het geheele stuk vanaf apan rĕke tot aan het einde van de strophe als één zin met een paar

overbodige herhalingen opvatten. — Met het sĕnene van hs. C weet ik niets aan te vangen.

69) Ik volg hier de lezing der hss. ABC.

70) De lezing van Gericke is wel te aanvaarden, al zit er weinig relief in; wisesa en amisesa vertoonen weinig onderling verschil, maar dat kan heel goed opzet zijn om te laten uitkomen, dat byapi en byapaka eveneens weinig verschil vertoonen. De lezing van ABC is niet te aanvaarden, aangezien met byapaka ontkend zou worden, wat met byapi is aangeduid, hetgeen in het gegeven verband onaannemelijk lijkt. Ik vermoed echter, dat er in ABC iplv. datan wisesa te lezen is tan winisesa, waardoor zij goeden zin zouden geven en zich tevens zouden aansluiten bij de Balische paraphrasen (vgl. p. 201).

71) Het karan van den tekst heeft echter niets met aran te maken! Het is een synoniem van mulane en hangt samen met Sk. kārana.

72) Hoewel het akal (iplv. agal) van A wel te verdedigen ware („zich niet vermengen met het verstand" = „alle begrip te boven gaan", „niet met het verstand te begrijpen zijn"), kan men het toch, dunkt mij, beter als een verschrijving beschouwen.

73) Ik ben er echter niet zeker van mangke ing tĕmbenipun en pinangkane duk nora goed vertaald te hebben.

74) Of: „verschijnt", „naar buiten komt", „zich vertoont". Dit mimba of memba is de um-vorm van wimba, dat als Kawi-woord aan wĕtu gelijkgesteld wordt; zie Gericke-Roorda s.v. wimba, II, 69b. Het is natuurlijk ontstaan door misvatting van het -wimba van çaçiwimba van 11, 1, a.

75) Voor kanyataan (kañataan) geeft Gericke-Roorda s.v. ñata op: „feitelijk bewijs van iets", „bewijs, dat iets blijkt werkelijk waar te zijn". Daarvan ben ik bij de door mij gekozen vertaling uitgegaan.

76) Het is wellicht de moeite waard om op dit eigenaardige gebruik van aja de aandacht te vestigen. De zinnen aja kurang turune, (a)ywa towong sahwatipun en nandang nganggo (a)ywa kurang malih hebben de kracht van adjectiva, die blijkens het voorafgaande lidwoord kang aan het bepaalde substantief manuswa (aan het einde van strophe 11) worden toegevoegd. De zinnen zelf zouden vertaald luiden: „Laat staan, dat hij in slaap te kort zou komen, (integendeel, hij slaapt veel meer dan hij noodig heeft!) Laat staan, dat er in zijn intieme leven af en toe perioden van onthouding zouden voorkomen, (neen, voortdurend maar laat hij zijn hartstocht den vrijen teugel!) Laat staan, dat hij in opsmuk en kleeding te kort zou komen, (integendeel, steeds kleedt hij zich in overdadige weelde en gebruikt hij een overvloed van sieraden!). Deze zinnen zijn in de vertaling zoo omgevormd, dat zij gebruikt kunnen worden als bijvoegelijke bijzinnen bij een antecedent „mensch".

77) Hoe de bewerker aan de verklaring van -mani met wĕnang pinangan komt, is mij niet duidelijk. Evenmin begrijp ik, waarom de derde soort menschen speciaal met *eetbaar* wild, of gedierte, dat men *mag* eten, vergeleken wordt. Misschien is wĕnang pinangan louter een overbodige toevoeging; in P wordt in strophe 17 ten minste alleen van *sato* gesproken.

78) Het schijnt, dat het suffix -a van angulaha alleen metri causa gebruikt wordt; van eenige irrealiteit schijnt in den zin met angulaha geen sprake te zijn.

79) Men kan malih ngastuti pun Parta ḍatĕng pada batara ook als indirecte rede opvatten en vertalen: „Nog meer zeide Arjuna; opnieuw sprak hij woorden van huldiging tot Zijne Goddelijke Majesteit, (aldus): „In waarheid"," enz.

80) Zie noot 67.

81) Ik weet niet, of ik lan kaiḍĕp tĕgĕse nĕnggih goed vertaald heb; zoo ja, dan is mij niet duidelijk, hoe de bewerker kaiḍĕp heeft kunnen opvatten, dat

hij tot een verklaring komt, welke slechts indirect in verband met iḍĕp schijnt te staan.

[82]) Gericke-Roorda geeft s.v. yatna (II, 449a) éling als Kawi-beteekenis van dit woord op. De beteekenis „voorzichtig", „op zijn hoede zijn", die het woord in het gewone Javaansch heeft, schijnt hier minder goed te passen. De Sanskṛt beteekenis van yatna, „moeite", „inspanning", die in het Javaansch kan leiden tot „moeite doen", „zich inspannen", „zijn best doen voor iets", komt in het Javaansch blijkbaar aan het woord niet toe.

[83]) Meestal wordt sakalir gebruikt in de beteekenis „allen", „alles"; dan zou het hier zijn: „allen voortreffelijk", „gezamenlijk de groep der hoogsten vormend"; intusschen lijkt dat toch wel eenigszins zonderling. Zie ook de opmerking over sakaton in noot 36; misschien wordt ook sakalir wel als adverbium gebruikt.

[84]) Ik ben er geenszins zeker van deze passage begrepen te hebben, omdat ik mij niet kan voorstellen, dat deze verheerlijking van den mensch inderdaad bedoeld zou zijn, en omdat bovendien de opvatting van dezen bewerker dan wel zeer zou afwijken van de Oud-Javaansche lezing zoowel als van de Balische bewerkingen en van de redactie van Gericke. Aan den anderen kant kan ik geen beteren zin uit den tekst halen. Wanneer men tinitah utami zou vertalen met „schepselen des Allerhoogsten", zou men in winisesa van regel 8 op moeilijkheden stuiten, daar winisesa van God niet gezegd kan worden.

[85]) De vertaling „Goddelijke Voorzienigheid" berust op de Sanskṛt beteekenis van widhi, „ordening", „regeling", „methode". In het Sanskṛt duidt Widhi ook het Brahman aan als ordenend principe. Op Java is het woord „God" gaan beteekenen zonder meer.

[86]) De vertaling berust op de opgave van Gericke-Roorda s.v. pranawa (II, 224b), dat de Kawi-beteekenis van dit woord „ati paḍang" is. Zie ook KBW. s.v. praṇawa, IV, 67b, waar blijkt, dat die verklaring teruggaat op een Nieuw-Javaansche Arjunawiwâha-plaats, waar pranawa als volgt verklaard wordt: prana = ati (Sanskṛt prāṇa!); wa = paḍang. Dit wa is n.l. = ba, en voor ba geeft Gericke-Roorda op: „helder", „ruim", „helder uitzicht", Sanskṛt bhā. Deze verklaring van pranawa is natuurlijk waardeloos. Waar het woord intusschen wel vandaan komt, is mij niet bekend; ik zie geen verband met het Sanskṛt praṇawa, dat de heilige lettergreep „oṃ" aanduidt.

[87]) De mogelijkheid bestaat, dat men strophe 18 niet in verband met de voorgaande verzen te brengen heeft. In dat geval ware „Niettemin" te schrappen. Zie ook p. 223 en noot 92.

[88]) Ik heb dus keksi botĕn keksi beschouwd als een herhaling met andere woorden van barang kapti antuk lan botĕne, maar ik ben er niet zeker van, dat dit inderdaad de bedoeling van den schrijver is.

[89]) Met G wordt in dit gedeelte de door Gericke uitgegeven tekst bedoeld, met P de editie van Palmer van den Broek.

[89a]) Men merke op, dat LE het hiermee vrijwel overeenkomende mangke tĕkaring d(ĕ)laha heeft (p. 194) als weergave van het sakalaniṣkala- van 10, 2, d en dat sakala niṣkala (sakalaniṣkala) op zijn beurt in verschillende paraphrasen de weergave is van wāhyādhyātmika (p. 200). Zoo vindt dus de weergave van wāhyādhyātmika met een tijdsbepaling, die wij hier aantreffen, een parallel in LE, zij het ook slechts op indirecte wijze. Vgl. de opmerking op p. 202.

[90]) Wanneer wij n.l. den tekst van de editie-Gericke volgen. Bij aanvaarding van den tekst der Leidsche handschriften zou er geen sprake van overeenstemming met de Balische interpretaties zijn, terwijl daarentegen na de emendatie in den door mij voorgestelden zin de overeenstemming zich niet meer louter tot de hoofdzaken zou bepalen.

[91]) Vergelijk hiermede p. 201.

[92]) Wanneer het „Niettemin", waarmede ik de vertaling van strophe 18 inleidde (p. 220), niet op zijn plaats mocht zijn (vgl. noot 87), geldt het volgende toch ook. Dan toch zou P in strophe 18 met een sprong op een nieuw chapiter overgaan en dus zoowel wat hij uit de nieuwere traditie kende als wat hij uit den Oud-Javaanschen tekst kon halen ondanks de onvereenigbaarheid er van klakkeloos overgenomen hebben.

[93]) Het einde van strophe 6 en het begin van strophe 7 luidt: „Het beeld van den *mensch*, die (de voeten van) den Heer wenscht te aanschouwen, is de *maan*, die zich vertoont in het midden van het uitspansel".

[94]) Letterlijk: „Het is met den *mensch* gesteld als met dengene, *die* aandachtig het beeld van de maan in drie potten met water *beschouwt*".

[95]) Sanskṛt çaraṇa komt n.l. in eenige beteekenissen overeen met Sanskṛt wāraṇa en āwaraṇa. Çaraṇa beteekent „beschermend" en als substantief „bescherming", speciaal „hetgeen (degene, die) een vluchteling of hulpbehoevende beschermt", dus „toevlucht", „protectie", enz. In het Javaansch schijnt de beteekenis zich ontwikkeld te hebben tot „een middel, waarmee men zieken enz. beschermt tegen het gevaar, dat aan de ziekte enz. verbonden is", en vandaar tot „middel", „hulpmiddel", „instrument" in het algemeen; in het Balisch heeft het, te oordeelen naar de opgave van van der Tuuk in KBW., s.v. sarana, 2e (III, 62a), nog speciaal de beteekenis van „medicijn", al komt ook daar de ruimere beteekenis voor, blijkens de opgave bij R. van Eck, „Eerste Proeve van een Balineesch-Hollandsch Woordenboek", s.v. saranâ (p. 121b). Wāraṇa nu impliceert in de beteekenis van „afwerend" die van „beschermend", evenals het begrip „bescherming" ligt opgesloten in „kleeding", „gewaad", „sluier", beteekenissen, die aan āwaraṇa toekomen. Het zou denkbaar zijn, dat çaraṇa (srana) en āwaraṇa (wrana) om de gemeenschappelijkheid van één beteekenis ook in andere beteekenissen aan elkaar gelijkgesteld zijn, zooals in het Javaansch zoo vaak geschiedt.

[96]) Kawi-Studiën, p. 11.

[97]) Bijdragen, deel 82, p. 186—187.

[98]) Vgl. de beschouwingen, die Kern over de waarde der latere bewerkingen levert in zijn „Kawi-Studiën" van 1871, p. 11—12. Sindsdien is er echter zooveel Oud-Javaansche litteratuur toegankelijk gemaakt en, zij het ook nog slechts voorloopig, lexicographisch verwerkt, dat men thans tot betere resultaten kan komen door vergelijkende studie der vindplaatsen.

[99]) Zie p. 212 en noot 63.

[100]) Fol. 45a, begin van zang 7.

[101]) 4, 48 en 4, 58—74. Hiermee is te vergelijken 5, 2, c—6, 8, d van de kakawin.

[102]) In cod. 4938 op fol. 41a, regel 7—13; in cod. 234(1) op p. 33, regel 5—11; in cod. 243 Kon. Inst. op p. 78, regel 3 v.o. — p. 79, regel 2.

[103]) De tekst is samengesteld met behulp van de handschriften 234(1) L. B. (hier = A) en 243 Kon. Inst. (hier = B), die van hetgeen gedrukt is de volgende afwijkingen, alle van minder belang, vertoonen: B arum iplv. alon; A o iplv. ong; B sĕmbah ing iplv. sĕmbahe; A spelt tingalona; B tingalanâge iplv. tingalana de; A -sruh iplv. -sru; B wahyane iplv. wahya ning; A tutu iplv. tutur; A pingnahharja iplv. pinaarja; A salyir iplv. salwir; B saking iplv. sangking; A purwa(h)iran iplv. purwaniran; B ngwang iplv. wang; A wiñak iplv. miñak; B dadi ning iplv. dadine; B sihi iplv. sihe; B mĕhĕng iplv. amĕng; B bakti iplv. bĕkti; A (h)ing iplv. ning.

De tekst van cod. 4938 is veelal tot onbegrijpbaar wordens toe corrupt geraakt, en men kan slechts met behulp van de andere handschriften achterhalen,

wat er eigenlijk had moeten staan. Ik geef daarom de passage uit cod. 4938 maar in haar geheel; zij luidt als volgt:

71. Arum matur alun sapinu, wus binara (h)u sambah ing una, sayugya tingalana di, trilukasaranāsru, ing waya ni jatmika jati, ing tutur pinaarja, sang (sic!) lir tagning tuhu, sakĕng tahĕn purwanira, mwang amutĕr tĕkĕpña purwa sajati, mijak dadinña kita.

72. Mintaraga matur angañjali, singgi sapda nikang monewara, ulun katalyan ing sahe, muhung bakti ing ulun.

[104]) Ik ben er niet zeker van, dat -sru (asru) inderdaad aldus te vertalen is, doch ik zou niet weten, waar het anders bij te voegen ware.

[105]) Jatmika is in het Nieuw-Javaansch „zedig", „ingetogen", „bescheiden", geworden, maar dat schijnt hier niet te passen. Ik heb als vertaling maar het ietwat vage „fijn" gekozen, omdat dat tusschen de oorspronkelijke beteekenis van adhyātmika („op het Hoogste Wezen, de Al-Ziel, betrekking hebbende") en de moderne beteekenis zoo ongeveer in staat.

[106]) Bij het doorlezen van de drukproeven, toen de tekst van mijn opstel moeilijk meer gewijzigd kon worden, viel mij op, dat de lezing van de Balische kidung door een kleine emendatie vrijwel in overeenstemming met den Oud-Javaanschen tekst gebracht kan worden. Wanneer men n.l. aan het einde van strophe 2 *twa mangwentĕnang* of *twah mangwentĕnang* leest in plaats van twara ngwentĕnang, kan men vertalen: „En rijk en arm, groot en klein en goed en slecht hebt Gij veroorzaakt en niemand anders". Deze emendatie zou het groote voordeel opleveren, dat de tusschen haakjes aan het einde van de vertaling van strophe 2 toegevoegde woorden, waarvoor de Balische tekst niets aequivalents bevat, maar welker toevoeging in het kader van mijn oorspronkelijke vertaling noodzakelijk was om aan den tekst althans eenigen zin te kunnen hechten, nu zouden kunnen vervallen. Wanneer men haar aanvaardt, moet men de alinea, die op p. 208 begint met „Dan echter divergeeren kakawin en kidung", grootendeels schrappen, in elk geval vanaf p. 209, regel 8.

DE SAPTOPAPATTI.

Naar aanleiding van een tekstverbetering in den Nāgarakṛtāgama.

DOOR

F. H. VAN NAERSSEN.

R. Friederich heeft in zijn „Voorloopig Verslag van het eiland Bali" het begin van een soort van Çiwaïstisch wetboek in oud Javaansche taal, gepubliceerd, vertaald en van commentaar voorzien [1]); het geschrift staat in den catalogus vermeld als: Pūrwādhigama [2]). Op het door Friederich besproken begin, volgt in de Handschriften van de Leidsche Universiteits-Bibliotheek een „pratyeka" of opsomming van de Çiwaïstische bhujangga's; te weten de sang ārya dharmādhyakṣa, „met de, acht in aantal zijnde":

sang ārya tirwan
sang ārya kaṇḍamuhi
sang ārya pamwatan
sang ārya pañjangjiwa
sang ārya manghuri
sang ārya jambi
sang ārya lekan
sang ārya tangar [3]).

Aan de hand van deze „pratyeka" nu kunnen wij een door Prof. Kern niet bevredigende lezing en interpretatie in den Nāgarakṛtāgama wijzigen. De tweede strophe van zang 83 van dit gedicht eindigt, volgens de uitgave van Prof. Kern, met de woorden:

---

1) In de Verhandelingen van het Bat. Gen. dl. XXII (1849) pag. 25 sqq.

2) Dr. H. H. Juynboll, Suppl. Cat. van Jav. en Madureesche handschr. dl. II pag. 191.

Verder vindt men het een en ander over dit geschrift in Prof. Krom's Hindu-Jav. gesch. pag. 230 en in „Het adatrecht van Bali" door Dr. V. E. Korn, 2e druk, pag. 27, 28.

3) Deze „pratyeka" is aangehaald in Dr. H. N. v. d. Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek sub voce „dharmmādhyakṣa" en óók in Dr. J. Brandes' „Register op de proza-omzetting van de Babad Tanah Jawi" in de Verhandelingen van het Bat. Gen., dl. LI (1900), pag. 16* en 17*.

„.... makamuka sang dhyakṣa saptopapatti |
mwang pañjy ang jiwalekan(?) tangara sing umungup kāryya
[kapwātidakṣa". ||

Z.Hgl. heeft dit als volgt vertaald:

„.... met de opperrechters (Dhyakṣa) en de zeven Upapatti's, aan 't hoofd, en de Pañji's [....], Tangara's, alwie, uitstekend in hun werk, zeer bekwaam zijn." En Prof. Kern schreef hierbij: „met jiwalekan, dat er verdacht uitziet, weet ik geen weg. Tangara is vermoedelijk een synoniem van Taṇḍa".

Door de akṣara's anders af te scheiden krijgen wij:

„.... makamuka sang dhyakṣa saptopapatti|
mwang pañjyangjiwa lekan tangar asing umungup
kāryya kapwātidakṣa". ||

Zoodat wij dit dan kunnen vertalen met het volgende:

„.... met de opperrechters [1]) en de zeven Upapatti's aan 't hoofd, en tevens de Pañjyangjiwa, de Lekan, de Tangar, alwie uitstekend in hun werk, zeer bekwaam zijn".

Pañjangjiwa, Lekan en Tangar zijn functionarissen die wij ook in den Pūrwādhigama aantreffen. Maar waarom worden in den Nāgarakṛtāgama juist deze drie functionarissen afzonderlijk genoemd? Zij schijnen blijkbaar niet te behooren tot de saptopapatti (de zeven upapatti's) onder — of naast, wij laten dit voorloopig in het midden — de twee dharmādhyakṣa's (ring kaçaiwan en ring kasogatan) staande. Welke functionarissen vormden dan eigenlijk het collége van de zeven upapatti's? Om dit te weten te komen vergelijken wij eerst den Nāgarakṛtāgama met eenige inscripties uit ongeveer denzelfden tijd als dit gedicht van Prapañca; bij voorbeeld die van Trawoelan, gedateerd 1280 Çaka [2]), van Bĕndosari uit omstreeks 1272—1280 Çaka [3]), en van Sidotĕka, gedateerd 1245 Çaka [4]). Wij zouden voor dit doel nog eenige andere kunnen noemen, doch wij volstaan met deze drie.

In den Nāgarakṛtāgama nu vinden wij meermalen genoemd de twee

---

[1]) Wij laten Prof. Kern's vertaling van dhyakṣa ongewijzigd, in het midden latend, of het wel de juiste interpretatie is.

[2]) O. V. 1918, pag. 109 sq.

[3]) O. J. O. LXXXV en Prof. Krom: „De inscriptie van Nglawang" in T. B. G. 53 (1911), pag. 416—432 en „De dateering van de koperplaten van Bendosari" in T. B. G. 59 (1919—'21), pag. 424—426.

[4]) O. J. O. LXXXIII.

dharmādhyakṣa's en de zeven upapattis [1]). Elders is reeds aangetoond dat deze upapatti's uit den Nāgarakṛtāgama gelijk zijn aan de pamĕgĕts of samĕgĕts uit de inscripties [2]). Wij gaan met deze redeneering accoord, doch met de restrictie, dat niet iedere pamĕgĕt bovendien recht had op den titel van upapatti. *Om upapatti geheeten te worden behoorde een pamĕgĕt zitting te hebben in het collége van de saptopapatti.* Wij gaan uit van de redeneering dat de oorspronkelijke beteekenis van pamĕget overeenkomt met ons woord „notabele", een aanzienlijk persoon dus. Zoo is ook Prof. Kern's interpretatie van dit woord [3]). Dr. H. N. van der Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek maakt onderscheid tusschen de beteekenis van -pĕgat (= doorbroken; amĕgati = een zaak beslissen) en van -pĕgĕt (pamĕgĕt soegih). Het is mogelijk dat deze twee beteekenissen (n.l. van ± doorbroken, ervaren, beslissen en van ± aanzienlijk) bestaan hebben, doch in de samenstellingen met het praefix -pa of -sa heeft men, naar het schijnt, dit verschil niet meer gevoeld [4]). Indien wij mogen aannemen dat er inderdaad verschil in

---

[1]) B.v. Nāgarakṛtāgama, Zang 10.3; 83.2; 91.2.

[2]) Dr. Bosch. „De inscriptie op het Akṣobhya-beeld van Gondang Lor" in T. B. G. 59 (1919—'21), pag. 515: „Zooals wij gezien hebben worden de pamgĕts in de edicten met de dharmmādhyakṣa's steeds in een adem genoemd juist zooals in het lofdicht. Evenzoo voeren de pamgĕts in de jongere oorkonden den titel sang āryya, den zelfden titel waarop Prapañca in de geciteerde strophe duidelijk zinspeelt; de colleges van pamgĕts en upapatti's zijn beide zeven in getal. Aan deze argumenten, die krachtig voor een gelijkstelling pleiten, kan nog een tweetal worden toegevoegd: 1e. Upatti is volgens Van der Tuuk een synoniem van kĕrta „godsdienstig rechter", dezelfde beteekenis die pamgĕt in de oorkonden heeft. 2e. In het bovenaangehaalde vers van den 84sten Zang is sprake van wipra's, mantri's en (para) pamĕgĕts, die hun opwachting maken. Wanneer men nu elders in het lofdicht bij beschrijvingen van recepties, feesten, optochten, jachtpartijen, ceremoniën e.d. eveneens een drietal categorieën van personen vermeld vindt, die bij die gelegenheden acte de précence geven, hun opwachting maken, den stoet volgen, kortom op een of andere wijze „sewa", en van die drie groepen er twee dezelfde zijn als de even genoemde wipra-mantri-(para) pamĕgĕt, mag men — de werkwijze van Prapañca kennend — met wiskundige zekerheid tot identiteit van de derde leden van de trits besluiten. Welnu, in den 65sten zang, strophe 6 wordt gesproken van (de vrouwen van) mantri, upapatti, wipra, die aan een maaltijd deelnemen. Deze plaats met zang 84 vers 7 vergeleken leidt tot de conclusie: pamĕgĕt = upapatti". Aldus Dr. F. D. K. Bosch.

[3]) Verspr. Geschr. dl. VII, pag. 81: „Wat samĕgat luwĕ is, weet ik niet precies. Zooals bekend is, komt samĕgĕt herhaalde malen voor; naar den vorm van het woord te oordeelen is het marktgenoot, vrijwel hetzelfde als sanak natuurlijk in den zin van iemand met burgerrechten in een dorp, niet een omvrije en dus altoos een notabele".

[4]) Dat, naar het schijnt, zonder verschil in beteekenis, het praefix nu eens

beteekenis bestaat tusschen de stammen pĕgat en pegĕt, zooals blijkbaar door Dr. N. van der Tuuk verondersteld wordt, dan moet het ons opvallen dat in de inscripties nu eens sa- (of pa-) mĕgat, dan weer sa- (of pa-) mĕgĕt voorkomt; vermoedelijk zonder verschil in beteekenis. Het meest voor de hand liggende veronderstelling is, dat dit aan de willekeur van de vervaardigers van de inscripties te wijten is. Maar om te spreken van willekeur in schrijfwijze of van onoplettendheid bij het vervaardigen van oorkonden op steen of metaal — materiaal waarop verschrijvingen niet licht kunnen voorkomen — lijkt ons te veel gezegd, vooral waar deze willekeur zich zou uiten volgens de inscripties, van af de oudste Hindu-Javaansche tijd. Eerst in de Tumapĕl-Majapahitperiode is een begin van regelmaat merkbaar. Misschien mogen wij deze verschillende wijzen van spelling toeschrijven aan verwarring bij het gebruik van twee verschillende begrippen: van ± „ervaren in" en van ± „notabele" [1]). Het meest treffende voorbeeld van verschillende schrijfwijzen levert ons de jayapattra, uitgevaardigd in 844 Çaka [2]). Daar vinden wij in één oorkonde bij elkaar de meeste mogelijkheden die zich kunnen voordoen, die wij anders verdeeld over verschillende inscripties moeten zoeken. En wel op:

blad A. regel 3: samgĕt manghuri, hetgeen ons doet denken aan de volledige titulatuur uit den tijd van het bestaan der upapatti's, die zooals reeds is gezegd, onder den naam van pamĕgĕt achter elkaar worden opgesomd in de inscripties van ± half weg de twaalfde Çaka eeuw en later,

blad A. regel 4: manghuri, niet in verband met pamĕgĕt, wat ons weer terug voert naar oudere inscripties, b.v. die uit Çaka 775 [3]),

blad A. regel 5: sang pamgĕt, zonder dat een van de titels tirwan, kaṇḍamuhi, manghuri of een andere uit de boven genoemde „pratyeka" er achtergeschreven staat. Zoodat dit overeenkomt met het gebruik in den tijd, waarin deze oorkonde is uitgevaardigd. Doch

---

pa-, dan weer sa- kan zijn, is reeds door anderen aangetoond; cf. Dr. Brandes in: „Een Jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849" in T. B. G., dl. 32, pag. 146 sqq.

[1]) Een veelvuldig voorkomend verschijnsel is echter, dat in het Javaansche schrift het pĕpĕt-teeken dikwijls verwaarloosd wordt, zoodat men op de desbetreffende plaats een *a* leest. Bovendien bestaat het taalkundig phaenomeen dat de pĕpĕt licht overgaat in een andere vocaal.

Wat de inscripties betreft kunnen wij wijzen op het volgende:

b.v. O. J. O. XLVII 29 en 30: ... *pasĕk* ..., maar 32 en 34: ... *pasak*.

[2]) Uitgegeven door Dr. W. F. Stutterheim in O. V. 1925, pag. 59 en 60.

[3]) O. J. O. VI.

aan den anderen kant verwachten wij in dezen tijd dat het woord pamĕgĕt [1]) met een *a* in de laatste lettergreep geschreven werd, zooals in verreweg de meeste inscripties van vòòr ± half weg de twaalfde Çaka eeuw en zooals wij dit woord ook aantreffen in deze jayapattra op blad A. regel 14: n.l.: sang pamgat. Verder krijgen wij den vorm samgat er nog te zien. En tenslotte worden wij aan het einde van dit stuk verrast met titulaturen bijna volkomen overeenkomend met die van de upapatti's uit na halfweg de twaalfde eeuw: n.l. op blad B. 15: samgat jambi, B. 16: samgat pamratan (i. p. v. pamwatan?), samgat tālan (tangar?), B 17: samgat tirwan, en eenige andere, vreemde samgats.

Dat als voorbeeld.

Wat de beteekenis betreft: het blijft onzeker of wij in dezen ouden tijd pa-(sa-) mĕgĕt en pa-(sa-) mĕgat wel altijd kunnen vertalen door „notabele". Alleen in die gevallen waar pamĕgĕt of sang pamĕgĕt, los en niet in verband met tirwan of een anderen titel voorkomt, zal dit woord nog wel deze beteekenis kunnen hebben. Doch wij behooren er steeds op bedacht te zijn dat, zelfs in de oudste inscripties men dit woord zou hebben kunnen bezigen in de beteekenis van „deskundige". Immers bij processen, ceremonieele handelingen en dergel. behoorden, uit den aard der zaak, vaak notabelen aanwezig te zijn; of van uit een ander standpunt bekeken, de processen en ceremonieele handelingen werden meestal door „aanzienlijken" behartigd, door de „notabelen". En zoodoende is men toen naast „notabele" in het woord pamĕgĕt de beteekenis van „deskundige", „beslisser", „arbiter" [2]) gaan zien. En men heeft toen zoowel pa- (of sa-) mĕg*a*t als pa- (of sa-) mĕg*ĕt*, beide bewust afgeleid van den stam pĕg*a*t (= doorbroken, uitgeleerd) [3]). In deze beteekenis van „deskundige", „arbiter" werd het woord gebruikt ten tijde van den Nāgarakṛtāgama en van den Purwādhigama, d.w.z. wanneer, zooals in de inscripties van ± halfweg de 12e Çaka eeuw af, de lijst van de verschillende pamĕgĕts onder de twee dharmādhyakṣa's genoemd wordt. Zoo kan men op de inscriptie van Bĕndosari, na zulk een opsomming van de samgĕts, als het ware ter verklaring van dit woord lezen: „kumwa*pgat* kawiwakṣanya...." d.i. „zeker *ervaren* in het spre-

[1]) Wij schrijven gemakshalve steeds maar *pamĕgĕt* i.p.v. de mogelijkheden pa- (of sa-) mĕgat of pa- (of sa-) mĕgĕt telkens te noemen.

[2]) cf. Dr. Brandes: „Een Jayapattra etc." in T. B. G., del. 32 (1889), pag. 98—149.

[3]) Zooals in den Nāgarakṛtāgama Zang 68.2: „....pĕgat ring tantra" = „uitgeleerd in het Tantra".

ken...." en in den Pūrwādhigama wordt gezegd dat deze heeren zijn: „sang wnang *mgatakĕn* wiwādaning sarwa jana...." d.i. „die bevoegd zijn de processen te *beslissen* van alle menschen....". Ook verderop, in dit laatstgenoemde geschrift, komen gedeelten voor, die er op wijzen dat dit woord in deze beteekenis werd verstaan. De pamĕgĕts werden dus toen ter tijd tevens beschouwd als deskundigen in den ruimsten zin des woords, van den eeredienst of van de instellingen van het Buddhisme, Çiwaïsme of van een secte van laatstgenoemde godsdienst.

Keeren wij na deze uitweiding over het woord pamĕgĕt, weer terug tot de hier bovengestelde vraag: uit welke functionarissen het collége van de zeven upapatti's bestond. Ter vergelijking plaatsen wij naast de genoemde inscripties [1]) den Pūrwādhigama, waarvan wij mogen aannemen dat dit Çiwaïstisch geschrift van gezag is geweest in den zelfden tijd als die inscripties gedateerd zijn — de Tumapĕl en Majapahitperiode — gelet o.a. op het bestaan van een bepaalde volgorde, een regelmaat, in de ambtenarenlijsten en op de veelvuldig voorkomende, ongeveer gelijk luidende zinsneden. Zoowel in de inscripties als in den Pūrwādhigama, immers, merken wij op een overeenkomst in het gebruik van een soort van „kanselarijtaal" [2]).

In de „pratyeka" van den Pūrwādhigama nu komen voor alle functionarissen — pamĕgĕts — die genoemd worden in de inscripties [3]), op twee na: de kaṇḍangan rare en de kaṇḍangan atuha. Wat niet te verwonderen is, daar deze twee in de inscripties immer de Buddhistische gemeente vertegenwoordigden, met aan het hoofd alweer een dharmādhyakṣa i.c. ring kasogatan, terwijl de Pūrwādhigama een Çiwaïstisch geschrift is, zoodat, van zelf sprekend, hièr geen plaats voor hen is. Als wij bij de „pratyeka" van den Pūrwādhigama deze twee Buddhistische pamĕgĕts, de kaṇḍangan atuha en rare bijvoegen en de pañjangjiwa, lekan en tangar niet meerekenen — daar deze drie, zooals boven is gezegd, volgens den Nāgarakṛtāgama Zang 83.2, niet bij de saptopapatti behoorden —

---

1) Vide pag. 240, noot 2, 3 en 4.

2) Wij denken hierbij b.v. aan de volgende zinsneden:

Pūrwādhigama:	Bĕndosari:
... tlas karuhun sang watĕk pragwiwāka wyawahāra wicchedaka, sang mgatakĕn wiwāda ning sarwa jana etc.	...tlas karuhun pang dharmma prawaktawyawahāra wicchedaka..., en ... kumwa pgat kawiwakṣanya de sang pragwiwāka... etc.

3) In Nāgarakṛtāgama Zang 91.2 worden twee upapatti's genoemd: de kaṇḍamuhi en de manghuri.

dan krijgen wij de zeven pamĕgĕts die het Saptopapatti-collége vormden. M.a.w. de Çiwaïstische gemeente had een *achttal* pamĕgĕts onder praesidium van een dharmādhyakṣa, allen genoemd in den Pūrwādhigama. De Buddhistische pamĕgĕts waren, voorzoover wij thans dit nog kunnen nagaan in elk geval de twee kaṇḍangan atuha en rare, eveneens onder voorzitterschap van hùn dharmādhyakṣa. Bij rechterlijke werkzaamheden of bij ceremoniën van algemeenen aard nu, kwamen de upapatti's met de twee dharmādhyakṣa's (ring kasogatan en ring kaçaiwan) te pas. *De Saptopapatti werd dus gevormd door vijf Çiwaïstische pamĕgĕts* — tirwan, kaṇḍamuhi, manghuri, jambi en pamwatan — *en door twee Buddhistische* — kaṇḍangan atuha en kaṇḍangan rare — waarschijnlijk door de overheid benoemd, of krachtens hun positie gerechtigd zitting te nemen in dit collége van zeven. Uit de inscripties, waar zelden sprake is van alle zeven de pamĕgĕts, blijkt dat niet voor ieder juridische werkzaamheid of ceremonie een voltallig collége van upapattis vereischt was [1]). De drie Çiwaïstische pamĕgĕts ten slotte — de pañjangjiwa, lekan en tangar — waren denkelijk in rang lager; of ambtenaren toegevoegd aan de vijf andere pamĕgĕts. Het schijnt dat van hun diensten gebruik werd gemaakt slechts bij bepaalde, zeldzame gevallen. De eenige inscriptie, van het soort waar sprake is van dit collége, waarin genoemd wordt een „pamĕgĕt pañjangjīwa", is, voor zoover ons bekend, de oorkonde van Pĕnampihan uit Çaka 1191 [2]). Het merkwaardige is, dat hierin geen enkele Buddhistische pamĕgĕt en ook niet de dharmādhyakṣa ring kasogatan voorkomt. Het blijft een open vraag of wij dit moeten toeschrijven hieraan, dat in 1191 Çaka nog geen Buddhisten zitting hadden in het collége òf dat wij hier te doen hebben met een geval, waarbij, om de een of andere reden, slechts de Çiwaïstische deskundigen aanwezig behoorden te zijn. Voor de eerste veronderstelling pleit het feit dat òòk op twee inscripties [3]) anterieur aan deze van Pĕnampihan slechts de Çiwaïstische functionarissen genoemd worden. Trouwens alle deze drie inscripties zijn sterk Çiwaïstisch getint; er

[1]) In de inscriptie van Trawoelan uit 1280 Çaka (O. V. 1918, pag. 109 sq.) treffen wij aan een zitting in pleno.

[2]) O. J. O. LXXIX; cf. ook de bijlagen achter dit artikel.

[3]) N.l. een van Pakis (res. Kedoe) uit 1188 Çaka door Prof. Krom uitgegeven in O. Rapp. pag. 117 sqq, waarin genoemd worden de pamĕgĕts: tirwan, kaṇḍamuhi en manghuri, echter zonder de er bij behoorende eigennamen en een van het museum van Frankfort — ook uit 1188 Çaka — waarover het een en ander vermeld staat in de Hindu-Jav. gesch., pag. 325, 330 van Prof. Krom. Van de laatst genoemde inscriptie hebben wij de ambtenarenlijst te danken aan de vriendelijke bereidwilligheid van Prof. Krom.

is niets Buddhistisch aan. Bovendien wordt — in elk geval in twee er van[1]) — hulde betoond aan den god Çiwa. Wij kunnen ons dan ook volkomen vereenigen met hetgeen Prof. Krom hierover schrijft[2]): „Terloops kan ook worden aangeteekend, in verband met de organisatie van den eeredienst, dat onder Kṛtanagara voor het eerst de dharmādhyakṣa ri kaçaiwan, de superintendent der Çiwaïtische geestelijke aangelegenheden, optreedt; of diens ambtgenoot voor de Buddhisten niet genoemd wordt, omdat deze functie nog niet bestond, of slechts omdat hij met de zaak in kwestie niet te maken had, blijkt niet; in 1294[3]) zijn ze er beiden". Citeeren wij in dit verband ook nog R. Ng. Dr. Poerbatjaraka[4]) „De eerste oorkonde, waarin een Dharmādhyakṣa en wel alleen ring Kaçaiwan, genaamd Mapañji Tanutama[5]), voorkomt, is juist die van 1191; en deze persoon was naar alle waarschijnlijkheid het hoofd van den algemeenen eeredienst van het heele rijk (sang hyang sarwadharmma.... (sakahawat) ing bhūmi Janggala-Pangjalu)". Uit alles spreekt duidelijk, en niet het minst uit het noemen van den, in de ambtenarenlijsten van de overige oorkonden altijd ontbrekenden pamĕgĕt i pañjangjiwa onder deze hoogwaardigheidsbekleeders van Pĕnampihan, dat het collége van zeven upapatti's in dezen tijd nog niet gefixeerd was.

Wij zullen nu overgaan tot een nauwkeuriger onderzoek van deze lijsten van hoogwaardigheidsbekleeders. Opmerkelijk is dan dat de Buddhisten in de inscripties immer vertegenwoordigd worden door, hoogstens, slechts de twee pamĕgĕts: kaṇḍangan atuha en kaṇḍangan rare en hun dharmādhyakṣa; de Çiwaïten daarentegen door een dharmādhyakṣa en drie tot vijf pamĕgĕts. Doch dit behoeft ons niet te bevreemden, daar de Çiwaïten onderverdeeld waren in verschillende secten. En het waren deze secten die één of meer representanten in de vergadering der upapatti's hadden onder voorzitterschap van een gemeenschappelijken dharmādhyakṣa van de *Ciwaïten*. Met nadruk zeggen wij *Çiwaïten*, daar, volgens de inscripties, alleen de dharmādhyakṣa genoemd wordt te zijn een functionaris over het Çiwaïsme

---

1) N.l. die van Pakis en Pĕnampihan. Van de oorkonde van Frankfort is mij slechts de ambtenarenlijst bekend.

2) In Hindu-Jav. gesch. pag. 329.

3) 1294 A.D. = 1216 Çaka. Bedoeld is de inscriptie van de G. Boeṭak, cf. de bijlagen.

4) In B. K. I., dl. 78. De inscriptie van het Mahākṣobhya-beeld, pag. 444.

5) Naar onze meening door R. Ng. Dr. Poerbatjaraka abusievelijk als een eigennaam beschouwd; mapañji tanutama is blijkbaar een epitheton bij den eigennaam Çiwanātha.

in zijn geheel, (ring kaçaiwan; wat wij willen vertalen met: „over het Çiwaïten-dom") in tegenstelling met de upapatti's; die waren pamĕgĕt slechts van een onderdeel van het Çiwaïsme, van een *secte* (pakṣa) er van. Zoo staat b.v. in de inscriptie van Sĕkar[1]) vermeld een opsomming van vijf Çiwaïstische pamĕgĕts, waarvan drie tot de Bhairawa secte en twee tot de Siddhānta secte behoorden.

Hieruit blijkt, dat men wel degelijk gerechtigd is te spreken van den dharmādhyakṣa ring kaçaiwan als van den „*voorzitter*" der pamĕgĕts van de Çiwaïstische secten en, naar analogie hiervan den dharmādhyakṣa ring kasogatan, „*voorzitter*" van de Buddhistische pamĕgĕts te noemen. In elk geval staan zij in rang, of anciënniteit hooger dan de saptopapatti[2]). Deze veronderstelling wordt bevestigd door de bekende oorkonde van Trawoelan uit 1280 Çaka[3]). Eén koperen plaat van deze oorkonde is uitgegeven in de „Oud-Javaansche oorkonden" van Dr. Brandes en Prof. Krom[4]). Hieruit zullen wij het gedeelte, dat voor ons doel van belang is citeeren n.l.:

a. 6. „.... muwaḥ rakryan mantri katrīṇi, sinūngan pasök pasök, sayathākrama, muwaḥ rakryan ḍĕmung,

b. 1. rakryan kanuruhan, rakryan rangga, rakryan tumĕnggung, kapwa wineḥ pasök pasök, sayathākrama, makanaryyama, sang dharmmadhya

2. kṣa ring kaçaiwa(n sang) dharmmadhyakṣa ring kasogatan kapwa wineḥ pasök pasök, sayathākrama, sang dharmmopapatti samudāya, kapwa

3. wineḥ pasök pasök, sayathākrama, ...".

Wij willen in deze regels voornamelijk de aandacht vestigen op het telkens terugkomende „s a y a t h ā k r a m a". In het Oud-Javaansch heeft dit woord dezelfde beteekenis als het Sanskṛt y a t h ā k r a m a m n.l. „volgens de rij", „successievelijk", „naarmate van hun rang". Wij vertalen deze regels als volgt:

„.... en de drie groot mantri's, die rijkelijk begiftigd werden volgens hun rang en de rakryan dĕmung, de rakryan kanuruhan, de rakryan rangga, de rakryan tumĕnggung kregen eveneens verscheidene geschenken, volgens hun rang, de eerwaarde dharmmādhyakṣa van de

[1]) Uitgegeven door Prof. Krom in „De inscriptie van Nglawang", pag. 433 sq. in T. B. G., dl. 53 (1911).

[2]) Cf. daarentegen Dr. Bosch in „De inscriptie op het Akṣobhya beeld van Gondang Lor" in T. B. G., dl. 59 (1919—'21), pag. 506—521.

[3]) In O. V. 1918, pag. 108 sqq.

[4]) O. J. O. CXIX. Deze plaat behoort bij de Trawoelansche platen uit Çaka 1280 volgens O. V. 1919, pag. 10 en Not. Bat. Gen. 1919, pag. 196.

Çiwaïten, de eerwaarde dharmmādhyakṣa van de Buddhisten kregen eveneens verscheidene geschenken volgens hun rang, en de gezamenlijke dharmmopapatti's kregen eveneens verscheidene geschenken, volgens hun rang, ..."

Hieruit blijkt heel duidelijk dat er tusschen de verschillende groepen van hoogwaardigheidsbekleeders een bepaalde rangorde bestond. Immers er wordt gesproken van het begiftigen van deze groepen van hoogwaardigheidsbekleeders telkens „volgens hun rang". Wij hebben in deze regels een opsomming van vier groepen die van elkaar gescheiden worden telkens door het woord „sayathākrama". En de volgorde van deze vier groepen is precies zooals wij die in de meeste oorkonden en in Zang 10 van den Nāgarakṛtāgama aantreffen. En wel:

1o. de mantri katrīṇi, of de drie groot officieren; n.l. de mantri hino, de mantri sirikan en de mantri halu.

2o. de vier rakryans, die, zooals Prof. Krom het zoo duidelijk heeft aangetoond [1]), met de hier niet genoemde mapatih behoorden tot de „pañca ri Wilwatikta", de vijf van Majapahit.

3o. de twee dharmādhyakṣa's.

4o. de zeven (dharma)upapatti's.

Nog een voordeel kunnen wij uit deze regels van de Trawoelansche oorkonde trekken doordat zij terug wijzen naar de functionarissenlijst op plaat No. 3 van dezelfde oorkonde [2]), op welke plaats de twee dharmādhykṣa's en de zeven upapatti's worden opgesomd. Onze hierboven geuite veronderstelling nu, dat het volledige aantal upapatti's uit zeven pamĕgĕts bestond blijkt ook uit de laatste zinsnede van de door ons aangehaalde regels: „. . . . en de *gezamenlijke* dharmmopapatti's kregen eveneens verscheidene geschenken, volgens hun rang, ...". En deze „*gezamenlijke* dharmmopapatti's" worden gespecificeerd in het eerste gedeelte van de Trawoelansche inscriptie; het zijn n.l. de bekende, door ons reeds genoemde zeven pamĕgĕts.

Ook dat er geen verschil in rang zou bestaan hebben tusschen de verschillende pamĕgĕts onderling, betwijfelen wij ten zeerste. Wij zullen dit trachten te bewijzen en zoodoende de rangorde van de zeven upapatti's vaststellen aan de hand van twee overzichtsstaten, hierachter als bijlagen A en B toegevoegd. Deze staten bestaan uit de lijsten van namen der pamĕgĕts met de er bijbehoorende dharmā-

---

1) O.a. in den Nāgarakṛtāgama ed. Kern, pag. 256.

2) Plaat No. 3 van deze oorkonde uit 1280 Çaka is uitgegeven in O. V. 1918, pag. 109 sq.

dhyakṣa's zooals de oorkonden ons die vermelden, op chronologische volgorde van deze oorkonden in kwestie en wel zóó dat bijlage A. ons de functionarissen toont met alle titels en epitetha zooals in de respectievelijke inscripties en ook in dezelfde volgorde, terwijl wij in bijlage B. de functionarissen gerangschikt hebben volgens hun vermoedelijken rang. Hierbij hebben wij dankbaar gebruik gemaakt van Prof. Krom's tijdsbepaling, voorzoover het ongedateerde inscripties betreft. Verderop zullen wij zien dat deze tijdsbepaling prachtig klopt met de promoties van de hoogwaardigheidsbekleeders. D.w.z. bijna ieder persoon zien wij, met het voorbijgaan van de jaren, plaatsen in bepaalde volgorde innemen. Op de volgorde zooals de inscripties ons deze functionarissen toonen kunnen wij niet aan. Daar b.v. de dharmādhyakṣa's nu eens boven aan de lijst, dan weer onderaan gevonden worden. Dit behoeft echter volstrekt niet een bewijs te zijn dat de dharmādhyakṣa's en upapatti's gelijk in rang stonden. Evenmin mogen wij dit zeggen van de upapatti's onderling op grond van de vrij willekeurige plaatsing van deze personen. Een goed voorbeeld van deze willekeur in verband met het noemen van hoogwaardigheidsbekleeders in de inscripties hebben wij in Gajah Mada, den bekenden rijksbestierder van Majapahit. Deze, op den vorst na hoogste in den lande, komt op de koperplaten van Bĕndosari eerst op ongeveer de tiende plaats. Ook mogen wij niet zoo maar afgaan op de epitetha; deze kunnen best slaan op de personen zelf en niet op hun beroep. In onze huidige maatschappij is het toch ook best mogelijk dat een graaf een minder voorname positie bekleedt dan b.v. een jonkheer of zelfs een niet adellijk persoon! Echter niet geheel willekeurig worden de pamĕgĕts in de verschillende inscripties door ons aangetroffen. Den pamĕgĕt i tirwan vinden wij altijd boven aan de lijst. Deze ambtenaar wordt altijd het eerst van alle andere pamĕgĕts genoemd. Evenzoo staan de beide pamĕgĕts i jambi en i pamwatan altijd onder de beide pamĕgĕts i kaṇḍamuhi en manghuri, doch onderling wisselen de twee eerstgenoemden en de twee laatstgenoemden wel eens van plaats. De twee Buddhistische upapatti's, de pamĕgĕts i kaṇḍangan atuha en i kaṇḍangan rare met hun dharmādhyakṣa staan natuurlijk apart van de Çiwaïstische upapattis. Wij zouden in het woord rare of rarai gaarne de beteekenis van jong, adspirant willen zien, zoodat wij dan den kaṇḍangan rare de jongere confrater van den kaṇḍangan atuha kunnen noemen. Doch voorzichtigheidshalve moeten wij in elk geval rekening houden met de oorspronkelijke beteekenis van rare = *kind*. Hoe de verhouding tusschen de beide

kaṇḍangans in de Hindu-Javaansche maatschappij precies was, durven wij niet met zekerheid vast te stellen. Spreken wij in het vervolg over deze verhouding dan doen wij dit uitgaande van de veronderstelling, de mogelijkheid dat rare te vertalen is door: jong, adspirant.

Beschouwen wij onze overzichtsstaten (bijlagen A. en B.) dan merken wij dat de lijsten, in chronologische volgorde genomen, hoe langer hoe uitgebreider worden. In de oudste Hindu-Javaansche inscripties treffen wij wel is waar de meeste van de in dit artikel ter sprake gekomen titels of hoogwaardigheidsbekleeders reeds aan, maar niet vereenigd in een afzonderlijke groep, afgescheiden van andere dergelijke groepen. Eerst in den Tumapĕl-Majapahit tijd is systematiseering merkbaar [1]). Zoo zien wij op twee inscripties, gedateerd 1188 Çaka — de reeds eerder genoemde inscripties van Pakis en van het museum te Frankfort — een begin van een upapatti-collége, maar zooals wij boven reeds schreven, bestaande uit slechts drie Çiwaïstische functionarissen, welke wij in dezelfde functies weer ontmoeten op de oorkonde van Pĕnampihan uit Çaka 1191, waar wij bovendien kennis maken met den dharmādhyakṣa ring kaçewan, met den pamĕgĕt i jambi en den pamĕgĕt i pañjangjiwa, beide eerstgenoemden toevallig Çiwanātha geheeten. Op de oorkonde van de G. Boeṭak (1216 Çaka) vervolgens, verschijnt voor de eerste maal een Buddhistische functionaris in het collége, en wel de dharmādhyakṣa Gināntaka. Misschien mogen wij, onder voorbehoud veronderstellen dat in 1216 Çaka de Buddhisten nog slechts door één functionaris werden vertegenwoordigd. Deze meening van ons, die niets anders pretendeert te zijn dan een gissing, is slechts gebaseerd op het feit dat op de volgende inscriptie (van Sidotĕka uit 1245 Çaka) de dharmadhyakṣa van de Buddhisten nog geen assistentie schijnt te hebben, zooals op de hierop volgende inscriptie, uit 1250 Çaka, van Broem-

1) Op het eiland Bali daarentegen is men veel eerder begonnen met de functionarissen op de inscripties in bepaalde volgorde te plaatsen. Voorzoover wij kunnen nagaan zijn vanaf de negende Çaka eeuw de ambtenarenlijsten op de Balische inscripties reeds scherp omlijnd. De volgorde waarin de functionarissen genoemd worden is overal ongeveer gelijk gebleven. Eerst een groep s e n a p a t i s, dan een groep s a m g a t s en vervolgens de m p u n g k u 's. Consequent heeft men er altijd „samgat" geschreven; van verwarring in spelling tusschen pamĕgĕt, samĕgĕt etc. is geen sprake. Zelfs in de stijl was men op Bali conservatiever dan op Java. De lijst van hoogwaardigheidsbekleeders althans vangt bijna altijd aan met de woorden: „t l a s s i n a k ṣ y a k ĕ n i s a n m u k h a t a ṇ ḍ a r a k r y a n r i n g p a k i r a k i r ā n i j r o m a k a b e h a n. . . ." cf. Dr. P. V. v. Stein Callenfels, „Epigraphia Balica" in de Verh. Bat. Gen. dl. LXVI.

boeng afkomstig, waar een *gemeenschappelijke* kaṇḍangan is genoemd. Wij zeggen „*gemeenschappelijke*", daar op deze inscriptie noch rare, noch atuha achter het woord kaṇḍangan vermeld staat en dit wellicht, omdat aanvankelijk *één* kaṇḍangan het werk van de twee kaṇḍangans bekend uit jongere inscripties, te verrichten had, zoodat in den eersten tijd nog geen onderscheid tusschen *twee* kaṇḍangans behoefde gemaakt te worden, daar er toen waarschijnlijk nog slechts één aan den dharmādhyakṣa was toegevoegd. Een jaar later, op de inscriptie van Blitar, komen wij een kaṇḍangan atuha tegen; zonder dat de kaṇḍangan rare hier genoemd is, kunnen wij vermoeden dat, in elk geval, vanaf dezen tijd reeds alle drie Buddhistische functionarissen zitting hadden in het college. Immers, wanneer er, zooals op deze laatste en hierop volgende inscriptie uitdrukkelijk gesproken wordt van een kaṇḍangan rare, dan moet òòk een kaṇḍangan atuha hebben bestaan. En omgekeerd is het vanzelfsprekend dat de kaṇḍangan rare wel aanwezig had kunnen zijn, doch om de een of andere reden niet genoemd is, wanneer, zooals op de oorkonde van Sĕkar melding is gemaakt alleen van zijn oudere collega. Op twee inscripties — van Nglawang en van Trawoelan — hebben wij het volledige stel van drie Buddhistische hoogwaardigheidsbekleeders.

Voordat wij afstappen van dit onderwerp over de Buddhistische vertegenwoordigers onder de pamĕgĕts en dharmādhyakṣa's, willen wij nog even wijzen op een geval van „promotie". Op de oorkonde van Trawoelan (1280 Çaka) n.l. op de ambtenarenlijst komt als kaṇḍangan rare voor een zekere Samatajñāna, die ook te vinden is op de jongere inscriptie van Sĕkar, maar dan als kaṇḍangan atuha. De dharmādhyakṣa is vanaf 1245 Çaka (Sidotĕka) Kanakamuni, die in deze functie is gebleven, totdat Nadendra hem in 1280 Çaka (Trawoelan) heeft vervangen.

Bespreken wij thans de Çiwaïstische vertegenwoordigers. Over de drie functionarissen uit het Çakajaar 1188 (Pakis) hebben wij het boven reeds gehad. Geen mutatie heeft er plaats gehad, als wij deze zelfde drie personen op de inscriptie van Pĕnampihan van 1191 Çaka weer ontmoeten. Tusschen Pĕnampihan en de chronologisch er op volgende oorkonde van de G. Boeṭak echter zijn vijf en twintig jaren verstreken. Op den pamĕgĕt i pañjangjiwa, Agraja geheeten, na, die het in dien tusschentijd tot dharmādhyakṣa ring kaçewan heeft gebracht, zien wij op de laatstgenoemde oorkonde nieuwe namen van functionarissen. Negen en twintig jaar later — op de inscriptie van Sidotĕka — zijn al deze personen, zooals wel te verwachten is, gelet

op de groote tijdsruimte, vervangen door andere. Wel is zekere Çiwanātha hier weer pamĕgĕt i jambi, zooals op de oorkonde van Pĕnampihan [1]), doch stellig is deze niet de zelfde als degene die wij hetzelfde ambt zien vervullen op deze vier en vijftig jaar oudere inscriptie. Want, behalve dat de te lange tijdsduur tegen deze veronderstelling pleit, zien wij dat op de oorkonde van de G. Boeṭak, chronologisch een plaats innemend tusschen de twee waarop een Çiwanātha het ambt van pamĕgĕt i jambi vervult, een zekere Rudra deze functie bekleeden. Wij kunnen echter niet zeggen of de Çiwanātha, die op de oorkonden van Batoer, Nglawang, Bĕndosari en Trawoelan voorkomt als pamĕgĕt i tirwan identiek is met den Çiwanātha, den pamĕgĕt i jambi van Sidotĕka. Wat den tijdsduur betreft — tusschen Sidotĕka en Trawoelan zijn vijf en dertig jaren verloopen — is het best mogelijk dat iemand zoo lang in functie blijft; wij hebben daarvan een voorbeeld aan den dharmādhyakṣa ring kasogatan Kanakamuni. Doch wat de zaak moeilijker maakt is dat de naam Çiwanātha op de chronologisch tusschen liggende inscripties van Broemboeng en Blitar niet voorkomt. Misschien dat Çiwanātha een tijd lang uit het upapatticorps is getreden, om zich elders verdienstelijk te maken? Wie regelmatig „promotie" heeft gemaakt is Dharmmarāja. Op de oorkonde van Sidotĕka verschijnt hij voor de eerste maal, en wel als pamĕgĕt i pamwatan. Op de Broemboengsche en Blitarsche inscriptie is hij pamĕgĕt i kaṇḍamuhi. Op de oorkonde van Batoer komt de dharmmādhyakṣa ring kaçewan niet voor. Maar om twee redenen mogen wij gerust aannemen dat deze plaats reeds toen ingenomen werd door Dharmmarāja. Want, ten eerste, zijn alle overige functies op de ambtenarenlijst volgens deze inscriptie bezet, doch geen enkele door een Dharmmarāja en, ten tweede, wordt deze naam op de, in tijdsorde volgende inscripties van Bĕndosari en Trawoelan genoemd met den titel dharmādhyakṣa ring kaçewan. Hieruit volgt dat de niet genoemde Çiwaïstische dharmādhyakṣa op de oorkonde van Batoer niemand anders geweest kan zijn dan Dharmmarāja. Nog verder willen wij gaan en de veronderstelling opperen dat op de inscriptie van Nglawang, chronologisch geplaatst tusschen de oorkonden van Batoer en Bĕndosari, de ontbrekende dharmādhyakṣa ook wel Dharmmarāja geweest moet zijn [2]). Prof. Krom echter meent dat dit

[1]) De Çiwaïstische dharmādhyakṣa van denzelfden naam, op deze inscriptie valt buiten beschouwing, daar deze reeds zijn hoogsten rang heeft bereikt.

[2]) Wij passen hier toe Prof. Krom's werkhypothese; hierop neerkomend dat, wanneer op twee inscripties a. en c. een zelfde persoon in dezelfde functie

ambt op de oorkonde van Batoer bekleed moet zijn geweest niet door Dharmmarāja maar door Çiweçwara die volgens de oudere inscriptie van Blitar (1252 Çaka) ook dharmādhyakṣa ring kaçewan is geweest. Dit veronderstelt Z.Hgel. op grond van gelijkluidende praedicaten[1]), doch, zooals hierboven is gezegd, gelooven wij dat dit soort van epitheta of praedicaten verbonden is niet aan een naam, een persoon, doch aan het ambt. Als voorbeeld diene het epitheton „sang ārya rājaparākrama", dat de dharmādhyakṣa's ring kaçewan krijgen achter hun namen, op de oorkonden o.m. van Trawoelan en Sĕkar. En toch werd dit ambt volgens deze oorkonden door twee verschillende personen vervuld; respectievelijk door Dharmmarāja en door Çiwamurtti. Wel kunnen wij constateeren, hetgeen ook reeds door anderen is gedaan, dat de drie hoogste functionarissen — de twee dharmādhyakṣa's en de pamĕgĕt i tirwan meestal zulk een extra praedicaat kregen, die echter in den loop van den tijd zich wel eens gewijzigd heeft. Zoo heeft de dharmādhyakṣa ring kasogatan van af Çaka 1251 (Broemboeng) altijd het praedicaat „sang āryādhirāja" naast zijn titel — behalve op de inscriptie van Trawoelan waar dit epitheton geheel is weggelaten — terwijl klaarblijkelijk alweer niet gelet werd op den persoon. Want het was eerst Kanakamuni die dit vereerende praedicaat achter zijn naam kreeg en later diens opvolger Nadendra, gelijk ettelijke oorkonden ons dit toonen. De dharmādhyakṣa ring kaçewan had eerst achter zijn naam „sang ārya harṣa rāja" doch dit veranderde, volgens de koperplaten van Bĕndosari in „sang ārya rājaparākrama". Zoo ontving ook de pamĕgĕt i tirwan een langeren titel, doch eerst later; n.l. vanaf den tijd der oorkonde van Nglawang, bestaande uit het stereotype „sang ārya" gevolgd door een compositum bestaande uit de deelen wangça° en, nu eens °rāja, dan weer °adhipati of °adhirāja[2]).

Ook de andere personen zouden wij in hun promoties kunnen volgen, door de ambtenarenlijsten op de oorkonden uit verschillende tijden naast elkaar te leggen. Doch wij volstaan met een verwijzing

---

wordt genoemd, deze persoon óók in de chronologisch tusschenliggende inscriptie b. een gelijk ambt bekleed moet hebben.

[1]) „. . . . . in het geval van Kanakamuni's collega ring kaçaiwan leidde het praedicaat „sang āryya harṣarāja" tot het vinden van 's mans naam Çiweçwara, welke, met geheel dezelfde titulatuur in de oorkonde van 1252 aangetroffen wordt". Aldus Prof. Krom in „De koperplaten van Batoer" Epigraphische aanteekeningen XIII in T. B. G., dl. 58 (1919), pag. 166.

[2]) Cf. de titels etc. op bijlrage A.

naar de overzichtsstaten achter dit artikel. Niet altijd waren de functionarissen zoo gelukkig om geregeld promotie te maken. Er waren er ook die „gepasseerd" werden door jongeren in functie of lageren in rang — b.v. Jayasmara en Agreçwara.

Het veelvuldig voorkomen van den naam Smaranātha geeft ons eenige moeite en wij zijn niet in staat deze moeilijkheid bevredigend te verklaren. Misschien dat wij hier te doen hebben met meer dan twee personen, naamgenooten; of met een geval van degradatie om de een of andere onnaspeurlijke reden.

Deze eenige uitzondering echter behoeft ons nog niet te weerhouden om aan de hand van de overige mutaties, de rangorde van de upapatti's nader vast te stellen. In rang opklimmend hebben wij dan het volgende:

1: pamĕgĕt i jambi	cf. Çiwādhipa op de oorkonden van Trawoelan en Sĕkar.
2: „ „ pamwatan	cf. Agreçwara op de oorkonden van Bĕndosari en Trawoelan.
3: „ „ manghuri	cf. Marmmanātha op de oorkonden van Blitar en Batoer.
4: „ „ kaṇḍamuhi	
5: „ „ tirwan.	

Voor den laatsten titel hebben wij geen geschikt voorbeeld, aan de hand waarvan wij de volgorde er van zouden kunnen aantoonen. Doch doordat de titel tirwan de eenige is die overblijft van een aan een sluitende serie hebben wij slechts twee mogelijkheden. De pamĕgĕt i tirwan behoort onderaan of bovenaan de serie geplaatst te worden. Ons dunkt het niet moeilijk een keuze hieruit te doen na al hetgeen wij te weten zijn gekomen omtrent de upapatti's. De pamĕgĕt i tirwan komt als vijfde in onze serie; d.w.z. als voornaamste in rang van de Çiwaïstische upapatti's.

Wij hebben hiermede de rangorde van de ambtenaren trachten vast te stellen, in het betoog sprekende van „promotie", „anciënniteit" etc. Mogelijk is er geen sprake van „promotie" of „rang" volgens ons begrip van deze woorden. Onze bedoeling is echter te wijzen hierop dat volgens de verschillende oorkonden klaarblijkelijk bijna alle personen, genoemd in de ambtenaren-lijsten met het voorbijgaan van de jaren, plaatsen innemen in een bepaalde volgorde.

Ook willen wij wijzen op het bestaanbare gevaar, te spreken van „eigennaam" in de beteekenis zooals wij aan dit woord toekennen. Op het huidige Java komt het voor dat iemand in zijn leven meer

dan eens van naam verandert. En van zelf sprekend is het ook mogelijk dat een zelfde naam door verschillende personen wordt gedragen.

Er zullen nog wel meer mogelijkheden bestaan hebben, op het oude Java, waar wij ons geen rekenschap van hebben kunnen geven door onbekendheid met den toestand van de Hindu-Javaansche maatschappij. Men beschouwe daarom het voorafgaande als een hypothese die elk oogenblik door een betere vervangen kan worden[1]).

Wij willen alvorens dit artikel te eindigen ons nog de vraag stellen waaruit de taak van de twee dharmādhyakṣa's en de zeven upapatti's heeft bestaan. Uit de inscripties valt tenminste dit op te maken, dat het ambtenaren waren, wier diensten vereischt waren bij rechterlijke werkzaamheden. De Pūrwādhigama bevestigt dit met de woorden: „..... sang bhujangga çiwan pinakasthawira ring nagara, sang kumĕmit mamangku sanghyang adhigamaçāstra saroddhṛta ...." d.i. „.... de Çiwaïstische geestelijke geleerden etc., die zorg dragen voor de handhaving van het Adhigamaçāstra ....". Dit komt prachtig overeen met de definitie die Dr. Bosch heeft gegeven van de pamĕgĕts[2]): „Het waren schriftgeleerden van den geestelijken stand (hierop wijst de titel ḍang ācāryya), doorkneed in de rechtswetenschappen en de philosophie, door den vorst belast met de rechtspraak". Doch dat er verschil zou gemaakt zijn tusschen „Dharma als goddelijk recht" en „Dharma als vrome plicht" en dat de pamĕgĕts voor de handhaving van den eerste en de dharmādhyaksa's voor de instandhouding van den tweede hadden zorg te dragen[3]) betwijfelen wij, juist omdat volgens den zelfden geleerde „beide begrippen voor den Indiër in wezen één waren". Bovendien wordt in den Pūrwādhigama de dharmādhyakṣa ook genoemd — en wel het eerst — onder de geestelijke geleerden (bhujangga) die voor de handhaving van het recht moesten zorgen, hetgeen er op wijst dat de dharmādhyakṣa's en upapatti's dezelfde soort van werk hadden te verrichten maar dan altijd zòò dat de eerstgenoemden te beschouwen zijn als hoogeren in rang dan

---

[1]) Prof. Berg die ons betreffende dit artikel welwillend eenige raadgevingen gaf, wees ons op het gevaar, vooral bij epigraphische studiën, dat men bij duistere problemen maar al te gauw zijn toevlucht pleegt te zoeken bij de willekeur of onnauwkeurigheid van het voorgeslacht. Wij hopen ons niet te zeer bezondigd te hebben aan dit euvel, wanneer wij, zooals het in deze verhandeling meer dan eens voorkomt, ons bedienen van het woord willekeur en dergel.

[2]) In het meer genoemde artikel pag. 508. T. B. G., dl. 59 (1919—'21).

[3]) ibidem pag. 513.

de laatstgenoemden. Verder zijn wij van meening dat zoowel de dharmādhyakṣa als de upapatti naast hun werkzaamheden van juridischen aard, voorgeschreven in de çāstra's en çāsana's nog andere functies bekleed hebben. De tweevoudige functie van den dharmādhyakṣa bestond volgens de oorkonde van Trawoelan hierin, dat hij was: (1e) „de beschermheer van brahmanen en geleerden, (2e) belast met het toezicht op den Dharmma"[1]). Waarschijnlijk kan men onder deze „brahmanen en geleerden" de upapatti's rekenen, in welk geval de superioriteit van de dharmādhyakṣa's boven de upapatti's alweer geaccentueerd zou worden. Wat de upapatti te doen had naast zijn functie in het saptopapatti-collège kunnen wij slechts vermoeden; dit zal wel in verband hebben gestaan met den aard zijner geestelijke geleerdheid[2]).

Uit de benamingen zelf van de functies (tirwan, kaṇḍamuhi, etc.) valt niets naders af te leiden. De oorspronkelijke beteekenissen daarvan liggen te diep in het verleden om nu nog opgehaald te kunnen worden; zij hebben zich in den loop der tijden gewijzigd — terwijl de benamingen dezelfde zijn gebleven — zòò dat in den Majapahit-tijd men zich stellig niet meer bewust was van de eigenlijke beteekenis dezer oude titels, die men aan nieuwe instellingen en gebruiken uit eigen omgeving heeft aangepast. Zelfs in de Sĕrat Raja Kapakapa en in de nog veel jongere Sĕrat Wadu aji komen de meeste titels in ongewijzigden vorm voor[3]).

Elke herinnering aan de oorspronkelijke beteekenis, echter, heeft men zeer klaarblijkelijk verloren. Om maar bij één, van de zeer vele voorbeelden die men uit het laatst genoemde geschrift kan putten,

---

[1]) ibidem pag. 511.

[2]) Naast upapatti waren zij immers pĕgat in één of andere wetenschap. Dr. Bosch heeft trouwens reeds uitvoerig en duidelijk deze veelzijdigheid aangetoond en verklaard in zijn artikel door ons geraadpleegd.

[3]) Uitgeg. door Dr. J. Brandes in het Register op de Babad Tanah Jawi Verh. Bat. Gen., dl. LI, 1900, pag. 186—201. Op pag. 15* en 16* zegt hij van deze geschriften: „.... de z.g. Sĕrat Raja Kapakapa, die tot nog toe slechts opgedoemd is in nieuwere vormen....., waarnevens ook een nog jongere prozabewerking bestaat, die Sĕrat Wadu aji getiteld is. Eigentlijk is de inhoud niet anders dan eene opsomming van verschillende titels met eenige omschrijving, in een zeker aantal strophen, niet zeer talrijk. Maar deze tekst, hoezeer in bijzonderheden niet zoo maar aan te nemen als in alle deelen juist en te vertrouwen, als vertegenwoordiger van een boek van dien naam, dat eertijds werkelijk eens bestaan moet hebben, moet toch de traditie omtrent den inhoud van dat geschrift nog behoorlijk leveren, want het blijkt uit een passage van de Nāgarakṛtāgama, het lofdicht op Hayam Wuruk van Prapañca, dat het werkelijk over rangen en de daaraan verbondene verplichtingen liep".

te blijven: de „naam van de positie" (namaning kalĕnggahan) pañjangjiwa zou de „beteekenis" (tĕgĕs) hebben gehad van pañdjang djihwa (= lange tong). En de verklaring gaat dan verder met de woorden: poenika wĕtahipoen ing tĕmboeng; tĕgĕsipoen liḍah pañdjang; inggih poenika ingkang kabĕbahan 'nḍawahakĕn parentah".

Dit toont ons duidelijk hoe de tijd alles heeft vervaagd en hoe de volksetymologie ons nog meer langs dwaalwegen kan voeren.

Voorburg, Juni 1932.

NASCHRIFT.

Na het ter perse gaan van ons artikel over de upapatti's, trof het ons dat op de inscripties òf *sang pamĕgat* (°*gĕt*) òf *samĕgat* (°*gĕt*) voorkomt. M. a. w. (het lidwoord?) *sang* bijna altijd geplaatst voor het woord pamĕgat (°gĕt), werd niet geschreven voor het woord samĕgat (°gĕt).

Wij hebben ons de niet bijster opwekkende taak opgelegd om alle inscripties uit de „O. J. O."-verzameling, uit al de „Oudheidkundige Verslagen" en uit eenige „Tijdschriften" (v. h. Bat. Gen.) door te nemen. Bekend is hoe zeer vele malen, van af de oudste inscripties tot de jongste, deze functionaris of titel of wat het anders geweest moge zijn op de oorkonden voorkomt. Slechts vijf keer zijn wij den vorm *pamĕgat* (°*gĕt*) zonder *sang* tegengekomen en één keer met *si*, *sa* en *hadyan* er voor geschreven [1]). Wat samĕgat (°gĕt) betreft, de twee plaatsen waar wij de combinatie *sang samĕgat* (°*gĕt*) aantroffen zijn wellicht corrupt [2]).

Plaatsen wij naast dit verschijnsel het voorkomen van *samgĕt* en *sangmgat* (°gĕt) in de Tantu Panggĕlaran en wel resp. in den door Dr. Pigeaud diplomatiek uitgegeven text en in de variae lectiones hiervan [3]), dan komt bij ons de vraag op, of de Javanen niet in de eerste syllabe van samgat het lidwoord *sang* zagen of hoorden. Doch wij onthouden ons liever van praemature theoriën [4]).

Komen wij nog even terug op de √ gat en √ gĕt. Het schijnt dat in de Oud-Jav. woorden en composita, waar de beteekenis van „door-

gebroken zijn" > „ervaren in" op den voorgrond treden, altijd √ gat te zijn gebruikt. „Aanzienlijk", „rijk" en dergelijke begrippen schijnen, naar het ons voorkomt, uitgedrukt te worden door √ gĕt. Voorbeelden waarin √ gat = de letterlijke en figuurlijke beteekenis van „doorgebroken zijn", zijn in overvloed te noemen[5]). Eenige voorbeelden van √ gĕt: *kamĕgĕtan* of *pamĕgĕtan* = paleis, woning voor aanzienlijken[6]); *kapamĕgĕtan* = pamĕgĕt-schap, in den zin van aanzienlijk persoon[7]); *apamĕgĕt samangkin* = (zij) werden hoe langer hoe rijker[8]).

Men ziet, hoe over het algemeen, het verschil tusschen de √ gat en √ gĕt gehandhaafd blijft; slechts waar zij voorkomen in de twee formaties, waaraan dit naschrift is gewijd, maken zij den indruk willekeurig te zijn gebruikt. Dat in deze schijnbare of werkelijke verwarring, het gemakkelijk in elkaar overgaan van de *a* en de pĕpĕt en bovendien het feit dat de begrippen van „aanzienlijk", „rijk" (gĕt) en van „ervaren in" (gat) wel eens samen kunnen vallen, een groote rol speelt, ligt voor de hand[9]).

---

[1]) O. J. O. XV. *si pg.;* XXIII. 1: *sa pg.;* CIV. 2 b: *hadyan pg.* en O. J. O. XXXIV. 10; XXXVIII. A4; XLIII achterz. 11; O. V. 1925 pag. 60. O. V. 1920 bijlage O. overal *pg.* zonder *sang* er voor.

[2]) O. J. O. XXXIII. 5 en Pararaton ed. Brandes (2e druk) pag. 94. Het feit dat „met behulp van surrogaten, de disjecta membra taliter qualiter" van deze oorkonde van de G. Boeṭak weer bijeengebracht konden worden, brengt met zich mede de mogelijkheid dat deze plaats corrupt is. Men lette er ook op dat twee andere plaatsen van deze zelfde oorkonde (O. J. O. LXXXI. 8a en 11a) voor de gelijkluidende titels — tirwan, jambi en pamwatan — zooals gewoonlijk *sang pamgĕt i* of *samgĕt* hebben.

[3]) Pag. 118, 119, 121. Doch bij de vormen sangmgat (°gĕt) moeten wij òòk denken aan het verschijnsel dat in het Javaansche schrift de gutturale nasaal (tjĕtjak-teeken) even gemakkelijk er ingevoerd als weggelaten wordt.

[4]) Cf. hetgeen Brandes schreef over dit samĕgat en pamĕgat vergeleken met het Niasch, in meergenoemd artikel in de T. B. G. dl. 32 pag. 148.

[5]) Vide. Kw.-B. wdb. v. d. Tuuk en O. Jav. wdb. Juynboll s.v. pĕgat.

[6]) Cf. Prof. Berg's aanteekening I 29a op pag. 136 v. d. Kidung Sunda uitgave en vertaling in B. K. I. dl. 83.

[7]) Sang hyang Kamahâyânikan ed. Kats pag. 19, 120, 150.

[8]) Kidung Sunda ed. Berg: Zang III 52.

[9]) Dit naschrift beschouwe men als een aanvulling op hetgeen wij schreven op pag. 241—244.

Februari 1933.

BIJLAGE A.

AMBTENAREN-LIJSTEN VOLGENS DE INSCRIPTIES.

Oorkonde in het museum te Frankfort.	Koperplaten van Pĕnampihan.	Koperplaten van de Goenoeng Boeṭak.	Koperplaten van Sidoteka.	Steenen oorkonde van Broemboeng.	Steenen oorkonde van Blitar.	Koperplaten van Batoer.	Steenen oorkonde van Nglawang.	Koperplaten van Bendosari.	Koperplaten van Trawoelan.	Koperplaat No. 3 van Sĕkar.
(cf. Hindo-Jav. Gesch. door Prof. Krom, pag. 325).	(O. J. O. LXXIX).	(Pararaton ed. Dr. J. L. A. Brandes; 2e dr. bew. door Dr. N. J. Krom, pag. 94 sqq. en O. J. O. LXXXI).	(O. J. O. LXXXIII).	(Onuitgegeven*). cf. Dr. N. J. Krom: Aant. XIII in T. B. G., dl. 58, 1919, pag. 161 sqq.	(Onuitgegeven. cf. Dr. N. J. Krom: Epigr. Aant. XIII in T. B. G. 58, 1919, pag. 161 sqq.	(Overgenomen uit Prof. N. J. Krom's Epigr. Aant. XIII, pag. 162 sq., T. B. G. 58).	(Overgenomen uit Prof. N. J. Krom's Inscr. v. Nglawang en Epigr. Aant. XIII, resp. T. B. G. 53 en 58).	(O. J. O. LXXXV en Prof. N. J. Krom: Inscr. van Nglawang en Koperpl. v. Bendosari in T. B. G., resp. dl. 53 en 59).	(Oudh. Versl. 1918, bijlage K).	(De inscriptie v. Nglawang door Dr. N. J. Krom in T. B. G., dl. 53).
Çaka 1188.	Çaka 1191.	Çaka 1216.	Çaka 1245.	Çaka 1251.	Çaka 1252.	Tusschen 1252 Çaka en Nglawang (cf. hiernaast).	Tusschen 1256 Çaka en 1272 Çaka.	Tusschen 1272 Çaka en 1280 Çaka.	Çaka 1280.	van na 1287.
s. pg. i *tirwan* ḍ. āc. *Dharmmadewa**).	s. pg. i *tirwan* ḍ. āc. *Dharmmadewa*.	s. pg. i *tirwan* sangkyawyākaraṇa çāstraparisamāpta puspapāta ḍ. āc. *Kusumayuddharipu* mapañji paragata.	s. pg. i *tirwan* ḍ. āc. *Rāgawijaya* mapañji sāhasa nyāyawyākaraṇaparisamāpta.	sg. i *tirum* ḍ. āc. *Smaranātha* nyāyavyakarana parisamāpta.	*dharm. dh.* [*ri*] *kaçewan* s. ā. harṣarāja(?) ḍ. āc. *Çiweçwara*.	s. pg. i *tiruan* ḍ. āc. *Çi*[*wanātha*].	[*dharm. dh. ring kasogatan* s. ā. dhirāja ḍ. āc. *Kanakamuni*].	*dharm. dh. ring kaçewan* s. ā. rājaparākrama ḍ. āc. *Dharmmarāja*.	sg. i *tirwan* ḍ. āc. *Çiwanātha* maka padasthan s. ā. wangçādhipati nyāyawyākaraṇaçāstraparisamāpta.	s. pg. i. *tirwan* ḍ. āc. *Indrādhipa* s. ā. wangçādhirāja bhairawapakṣa nyāyaçāstraparisamāpta.
s. pg. ing *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Smaradahana*.	s. pg. ing *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Smaradahana*.	s. sg. i *pamwatan* sangkya(wyākaraṇa) çāstraparisamāpta puspapita ḍ. āc. *Anggarakṣa*.	s. pg. i *ka*[*ṇḍa*]*muhi* ḍ. āc. *Wiçwanātha* mapañji paragata sangkyaçāstraparisamāpta.	sg. i *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Dharmmarāja* nyāyawyakarana parisamāpta.	*dharm. dh. ri kasogatan* s. ā. dhirāja ḍ. āc. *Kanakamuni* …… wyawahāra bo[ddha]tarka?	sg. i *kaṇḍamohi* ḍ. āc. *Marmmanātha*.	sg. i *tirwan* s. ā. wangçarāja ḍ. āc. [*Çiwanātha*].	*dharm. dh. ring kasogatan* s. ā. dhirāja ḍ. āc. *Kanakamuni* boddhaçāstrawyākaraṇaparisamāpta.	sg. i *manghuri* ḍ. āc. *Agreçwara* nyāyawyākaraṇaçastraparisamāpta.	s. pg. i *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Jayanātha* s. ā. nāyādhikara bhairawapakṣa nyāyawyākaraṇaparisamāpta.
s. pg. ing *manghuri* ḍ. āc. *Smaradewa*.	s. pg. i *manghuri* ḍ. āc. *Smaradewa*.	s. sg. i *jambi* nyayawyākaraṇa çāstraparisamāpta puspapita (ḍ.) āc. *Rudra* rakryan juru Kṛtanagara sunayaduskarajña.	s. pg. i *manghuri* ḍ. āc. ( ) *hānātha* nyāyawyākaraṇaparisamāpta.	sg. i *manguri* ḍ. āc. [*Ma*]*rmmanātha* n[yā]yawyakaraṇa parisa[mā]pta.	sg. i *tiruhan* ḍ. āc. *Smaranātha*.	[sg. i *manghu*]*rī* ḍ. āc. *Smaranātha*.	[s]g. i *kaṇḍamohi* ḍ. āc. *Marmmanātha*.	s. pg. i *tiruan* s. ā. wangçādhirāja ḍ. āc. *Çiwanātha* bhairawapakṣanyāyawyakaraṇaçāstraparisamāpta.	sg. i *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Jayasmara* sangkyaçāstraparisamāpta.	s. pg. i *manghuri* ḍ. āc. *Çiweçwara* s. ā. nyāyapati siddhāntapakṣa nyāyawyākaraṇaparisamāpta.
	s. pg. ing *jamba* ḍ. āc. *Çiwanātha*.	(pungkwi padlĕgan) *dharm. dh. ri kaçewan* puspapata ḍ. āc. *Agraja*.	s. pg. i *pamwatan* ḍ. āc. *Dharmmarāja* nyāyaçāstraparisamāpta.	sg. i *jambi* ḍ. āc. *Sma*[*ra*]*nātha* nyāyawyakaraṇa parisamāpta.	sg. i *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Dharmarāja*.	sg. i *kaṇḍangan rare* ḍ. āc. *Mahā*[*nātha*].	sg. i *manghuri* ḍ. ā[c. *Smaranātha*].	sg. i *kaṇḍamuhi* ḍ. āc. *Marmmanātha* mapañjyāngçuman sorapakṣanyāyawyakaraṇaçāstraparisamāpta.	sg. i *pamwatan* ḍ. āc. *Widyānātha* nyāyawyākaraṇaçāstraparisamāpta.	s. pg. i *jambi* ḍ. āc. *Arkkanātha* s. ā. sahādhipati bhairawapakṣa nyāyawyākaraṇaparisamāpta.
	s. pg. ing *pañjangjiwa* ḍ. āc. *Agraja*.	pungkwi padlĕgan *dharm. dh. ring kasogatan* boddhatarkaçāstraparisamāpta nāmabhiṣeka ḍ. āc. *Ginantaka*.	s. pg. i *jāmbi* ḍ. āc. *Çiwanātha* nyāyawyākaraṇaparisamāpta.	sg. i *pamwatan* ḍ. āc. *Agreçwara* nyāyawyakaraṇa parisamāpta.	sg. i *manguri* ḍ. āc. *Marmmanātha*.	sg. i *jāmbi Smaranātha**).	sg. i *kaṇḍangan atuha* ḍ. āc. *Karttarāja*.	sg. i *manghuri* ḍ. āc. *Smaranātha* bhairawapakṣanyāyawyakaraṇaçāstraparisamāpta.	sg. i *jambi* ḍ. āc. *Çiwādhipa* nyāyawyākaraṇaçāstraparisamāpta.	s. pg. i *pamwatan* ḍ. āc. *Çiwādhipa* s. ā. warmādhirāja siddhāntapakṣa nyāyawyākaraṇaparisamāpta.
	mpungku *dharm. dh. ri kaçewan* ḍ. āc. *Çiwanātha* mapañji tanutama.		*dharm. dh. ring kaçaiwan* s. pg. i ranu kabayan ḍ. āc. *Smaranātha* nyāyawyākaraṇaparisamāpta.	sg. i *kaṇḍangan* ḍ. āc. *Candranātha* buddhatarkka candrawyākarana parisamāpta.	sg. i *jambi* ḍ. āc. *Smaranātha*.	sg. i *pamua*[*tan* ḍ. āc. *A*]*greçwara*.	sg. i *kaṇḍangan rare* [ḍ. āc. *Sa*]*mantabhadra*.	sg. i *jāmba* ḍ. āc. *Jayasmara* sorapakṣaçangkyaçāstraparisamāpta.	sg. i *kaṇḍangan atuha* ḍ. āc. *Çrīghana* boddhatarkkaparisamāpta.	s. pg. i *kaṇḍangan atuha* ḍ. āc. *Samatajñāna* s. ā. samādhirāja boddhapakṣa tārkkaçāstraparisamāpta.
			dharm. dh. ring kasogatan pungkwi padĕlĕgan ḍ. āc. *Kanakamuni* boddhatarkkawyākaraṇaparisamāpta.	*dharm. dh. ri kaçewan* s. ā. dhirāja puṣpapāta ḍ. āc. [*Çī*]*weçwara* nyāyaçāstra(?) wyākaraṇa parisamāpta.	sg. i *pamuatan* ḍ. āc. *Agreçwara*.	*dharm. dh. ring kaçaiwan* s. ā. harṣarāja ḍ. ā[c. *Çiweçwara*].	sg. i *jambi* ḍ. āc. *Sma*[*ra*]*nātha*.	sg. i *pamuatan* ḍ. āc. *Agreçwara* bhairawapakṣanyāyawayakaraṇaçāstraparisamāpta.	sg. i *kaṇḍangan rare* ḍ. āc. *Samatājñāna* boddhatarkkaparisamāpta.	s. *dharm. dh. ring kaçaiwan* ḍ. āc. *Çiwamūrtti* s. ā. rājaparākrama siddhāntapakṣa nyāyaçāstraparisamāpta.
				dharm. dh. ri kasogatan s. ā. dhirājā(?) pus[pa]pāta ḍ. āc. *Kanakamuni* buddhatarkkawyākaraṇaparisamāpta.	sg. *kaṇḍangan rare* ḍ. āc. *Mahānātha*.	*dharm. dh. ring kasogatan* s. ā. dhirāja ḍ. āc. [*Kanakamuni*].	sg. i *pamwatan* ḍ. āc. *Agreçwara*.	sg. i *kaṇḍangan rarai* ḍ. āc. *Munīndra* boddhaçāstraparisamāpta.	*dharm. dh. ring kasogatan* pungkwi padlĕgan ḍ. āc. *Nādendra* boddhatarkka wyākaraṇaçāstraparisamāpta.	*dharm. dh. ring kasogatan* ḍ. āc. *Nādendra* s. ā. dhirāja boddhapakṣa tārkkacandrawyākaraṇaparisamāpta.
									dharm. dh. ring kaçaiwan nāma puṣpapāta ḍ. āc. *Dharmmarāja* maka padasthan s. ā. rājaparākrama.	

*) Afkortingen:
s. = sang.
pg. = pamĕgĕt; sg. = samgĕt.
ḍ. āc. = ḍang ācārya.
s. a. = sang ārya.

*) Deze en de volgende inscriptie getranscribeerd met de welwillende medewerking van mijn studiegenoot A. J. Bernet Kempers, aan de hand van twee abklatschen, van Prof. Krom en van het Inst. Kern.

*) Prof. Krom teekent hierbij aan: „Het ontbreken van ḍang ācāryya zal wel aan een vergissing toe te schrijven zijn".

RANGORDE DER AMBTENAREN.

Functionarissen of titels.	Eigennamen op de inscriptie van Frankfort.	Eigennamen op de inscriptie van Pĕnampihan.	Eigennamen op de inscriptie van de G. Boeṭak.	Eigennamen op de inscriptie van Sidotĕka.	Eigennamen op de inscriptie van Broemboeng.	Eigennamen op de inscriptie van Blitar.	Eigennamen op de inscriptie van Batoer.	Eigennamen op de inscriptie van Nglawang.	Eigennamen op de inscriptie van Bĕndosari.	Eigennamen op de inscriptie van Trawoelan.	Eigennamen op de inscriptie van Sĕkar.
	Çaka 1188.	Çaka 1191.	Çaka 1216.	Çaka 1245.	Çaka 1251.	Çaka 1252.	1252 Çaka-Nglawang	1256 Çaka—1272 Çaka.	1272 Çaka—1280 Çaka.	Çaka 1280.	van na 1287 Çaka.
Dharm. dh. r. kaçewan.	—	Çiwanātha.	Agraja.	Smaranātha.	Çiweçwara.	Çiweçwara.	Dharmmarāja *)	Dharmmarāja *).	Dharmmarāja.	Dharmmarāja.	Çiwamūrtti.
Tirwan.	Dharmmadewa.	Dharmmadewa.	Kusumayuddharipu.	Rāgawijaya.	Smaranātha.	Smaranātha.	Çiwanātha.	Çiwanātha.	Çiwanātha.	Çiwanātha.	Indrādhipa.
Kaṇḍamuhi.	Smaradahana.	Smaradahana.	—	Wiçwanātha.	Dharmmarāja.	Dharmmarāja.	Marmmanātha.	Marmmanātha.	Marmmanātha.	Jayasmara.	Jayanātha.
Manghuri.	Smaradewa.	Smaradewa.	—	( ) hānātha.	Marmmanātha.	Marmmanātha.	Smaranātha.	Smaranātha.	Smaranātha.	Agreçwara.	Çiweçwara.
Pamwatan.	—	—	Anggarakṣa.	Dharmmarāja.	Agreçwara.	Agreçwara.	Agreçwara.	Agreçwara.	Agreçwara.	Widyānātha.	Çiwādhipa.
Jambi.	—	Çiwanātha.	Rudra.	Çiwanātha.	Smaranātha.	Smaranātha.	Smaranātha.	Smaranātha.	Jayasmara.	Çiwādhipa.	Arkkanātha.
Dharm. dh. r. kasogatan.	—	—	Ginántaka.	Kanakamuni.	Kanakamuni.	Kanakamuni.	Kanakamuni.	Kanakamuni.	Kanakamuni.	Nadendra.	Nadendra.
Kaṇḍangan atuha.	—	—	—	—	Eén gemeenschappelijke kaṇḍangan: Candranātha geheeten.	—	—	Karttarāja.	—	Çrīghana.	Samatājñāna.
Kaṇḍangan rare.	—	—	—	—		Mahānātha.	Mahanātha.	Samantabhadra.	Munindra.	Samatājñāna.	—
		Bovendien de Çiwaistische Pañjangjiwa: Agraja geheeten.					*) Volgens Prof. Krom. Çiweçwara.	*) Komt bij Prof. Krom niet voor; een veronderstelling van ons.			

EEN MERKWAARDIGE GAROEḌA-VOORSTELLING OP EEN HINDOE JAVAANSCHE BRONZEN HANGKLOK.

DOOR

TH. VAN ERP.

(Met vier afbeeldingen). [1])

Het toeval wilde dat wij ten huize van den Heer W. Hasselman te 's-Gravenhage een uit Midden-Java afkomstige bronzen klok (ghaṇṭā) onder de oogen kregen, welke voorzien is van een zeer merkwaardige topversiering.

De eigenlijke klok heeft een hoogte van 14½ c.m. Met inbegrip van de topversiering meet zij 26 c.m. De ghaṇṭā zelve is eenvoudig gemodelleerd en sober, ja zelfs ietwat primitief versierd. De vorm komt in hoofdzaak overeen met dien van het meerendeel der hangklokken uit de rijke verzameling van het Bataviasche Museum [2]). Er is geen klepel. Bij dergelijke, bij den eeredienst gebezigde en aan een metalen ketting afgehangen klokken, riep men het geluid te voorschijn door met een klopper te slaan op den zwaren onderrand. Deze laatste is daartoe voorzien van een nagenoeg halfronde profileering. De versiering bestaat uit twee parelranden, een kwasi dubbel lotuskussen als afdekking, en een lotuslijst onmiddellijk beneden den ondersten parelrand.

De parelranden zijn ontstaan door gebruik te maken van een soort drevel, waarmede elke parel in het wasmodel werd gedrukt.

---

[1]) Naar foto's, welwillend vervaardigd door den Heer J. W. Teillers.

[2]) De catalogus van 1887 vermeldt reeds ruim 20 exemplaren, Nos. 944—967. Hieronder zijn enkele prachtstukken, waarbij ook de eigenlijke klok versierd is met fraai lofwerk, guirlandes en hangers. Twee der schoonste zijn bij den noodlottigen brand van het Ned. paviljoen te Vincennes verloren gegaan. Het waren de nummers 958 f en 958 al, de eerste met Naga-topstuk en jaartal 1208, de tweede van boven eindigend in een met bloemwerk versierden beugel, waaronder een nandi. Zie Dr. F. D. K. Bosch en C. C. F. M. Le Roux, Wat te Parijs verloren ging, T. B. G. 1931, p. 671. Ze zijn afgebeeld op p. 77 van het Gedenkboek van de Nederlandsche deelneming aan de koloniale tentoonstelling.

De primitieve aard der overige versiering komt aan het licht in den laatstgenoemden lotusrand. Van de gebruikelijke plastische weergave van dit motief is geen sprake. De bedoelde rand toch bleef vlak en de modelleur heeft zich van het geval afgemaakt door gebogen lijnen en krullen te griffen, die de lotus-bloembladen suggereeren. In die lijnen en krullen ontwaart men duidelijk een braam. Deze ontstond tengevolge van het ruwweg aanbrengen der groeven in het wasmodel. Merkwaardig is ook de behandeling van wat wij aanduidden als het „kwasi dubbele lotuskussen". Wie zich niet ervan bewust is dat dergelijke klokken in den regel afgedekt zijn met dit motief, zou hier niet aanstonds het lotuskussen herkennen. Vreemd toch zijn de puntige, sterk vooruitspringende verhoogingen, waarin de bloembladen verloopen. Ook hier vinden wij diezelfde gegroefde lijnen en krullen, welke we in de onderste lotuslijst aanwezen. Ook hier heeft de modelleur op bepaalde plaatsen gebruik gemaakt van dien zelfden drevel, waarmede de parelrand werd tot stand gebracht.

Wij gaan nu over tot het gedeelte der klok, dat feitelijk de aanleiding is tot het doen van deze mededeeling, namelijk het topstuk met de Garoeḍa-voorstelling. We verwijzen hierbij naar de afbeeldingen 2, 3 en 4, die achtereenvolgens een voor-, een achter- en een zijaanzicht geven van deze bekroning. Wie de verzameling hangklokken raadpleegt te Batavia en te Leiden, zal kunnen vaststellen dat voor de topversiering verschillende motieven in zwang waren. De heilige stier, de nandi, treedt hierbij blijkbaar sterk op den voorgrond. Ook de leeuw, de singha, veelal sterk gestyleerd en in steigerende houding uitgebeeld, doet zich gelden [1]). Voorts verschijnt de Rakshasa of ook wel een paar Naga's. Het Garoeḍa-motief komt, volgens mededeeling van Dr. F. D. K. Bosch, bij de Bataviasche klokken slechts éénmaal voor. Ons exemplaar nu vertoont eenige bizonderheden, waardoor het stuk zich onderscheidt van de ons bekende uitbeeldingen.

Garoeḍa is als gewoonlijk voorgesteld met menschelijk lichaam en den gebruikelijken, grotesken roofvogelkop met sterk uitpuilende oogen en vervaarlijken, wijd opengesperden bek. De beenen eindigen in roofvogel-pooten met drie klauwen naar voren en één naar achte-

[1]) Bizondere vermelding verdient de in November 1927 nabij Tjandi Kalasan opgegraven monumentale, 58 c.M. hooge, prachtig versierde, verzilverde klok met singha-topstuk. Zie Oudheidkundig Verslag 1927, p. 105—106 en 1928, p. 87—88; voorts Dr. F. D. K. Bosch, Twee belangrijke aanwinsten van het Bat. Museum, Feestbundel 1929, deel I, p. 146 e.v. en dezelfde in Maandblad voor beeldende kunsten, Mei 1929, p. 149.

1. Bronzen hangklok met Garoeda-topstuk, afkomstig van Midden-Java, hoogte 26 c.M.

2. Detail van het topstuk, voorzijde.

3. Detail van het topstuk, achterzijde.

4. Detail van het topstuk, zijkant.

ren. De punten van den snavel en der spitse tong zijn afgebroken. Uit de hoeken van den bek treedt een groote tand te voorschijn. Het linker oor is getooid met een knop in de gedaante van een doodskop. De kleedij bestaat uit een tusschen de beenen doorgehaalde lap, vastgehouden door een heupkoord. De linker onderarm is helaas verloren gegaan, waardoor wij in het duister tasten omtrent het attribuut, dat hier eventueel gevoerd werd. De rechterhand omklemt het gevest van een merkwaardig wapen, dat denken doet aan het Javaansche grasmes, de arit, doch met een veel breeder lemmet dan dit laatste gemeenlijk heeft. Garoeḍa knielt op het linkerbeen. In de naar achteren gekeerde zool van den linkerpoot prijkt een vierbladig bloemetje.

En nu komt het allermerkwaardigste: de vleugels en de staart van den mythischen koning der vogels vertoonen niet, als gewoonlijk, den min of meer gestyleerden vederdos, doch zijn geheel opgelost in vlammen-ornament. Het trekt daarbij de aandacht dat de beide partijen, die overeenkomen met de vleugels, à jour bewerkt zijn. Van den linkervleugel is een gedeelte afgebroken.

Achter Garoeḍa's rug, pal tegen de onversierde voorzijde van diens staart, bevindt zich een primitief gevormde, staande menschelijke figuur. Het modelé is zoodanig, dat niet met beslistheid valt uit te maken of het een mannelijk, dan wel een vrouwelijk wezen voorstelt. Aangezien Garoeḍa vaak fungeert als drager (wahana) van Wishnoe, is men geneigd allereerst aan deze godheid te denken. Doch er zijn eenige overwegingen, die ons hiervan terugbrengen. Ten eerste verwacht men in een beeltenis van Wishnoe met zijn wahana een geheel andere compositie dan wij hier aantreffen. Wishnoe toch treedt dan kennelijk op den voorgrond. Bij Midden-Javaansche voorstellingen zit hij doorgaans op de schouders van Garoeḍa en deze ondersteunt met de beide handen onderdanig de voeten van de godheid. Bij het bekende Oost-Javaansche beeld van Bĕlahan — Krom, Inl. Hindoe-Jav. kunst, pl. 42 — troont de godheid op een lotuskussen, hetwelk zich boven Garoeḍa's kop verheft. In ons bronsje evenwel is de menschelijke figuur verscholen en als het ware weggestopt achter Garoeḍa's rug. Deze plaats is weinig in overeenstemming met de waardigheid en het aanzien van den stralenden zonnegod, den Instandhouder van het Leven.

Ten tweede is de voorstelling van de menschelijke figuur van dien aard, dat men daarin onmogelijk de godheid zou kunnen zien, die de tweede plaats inneemt in de Hindoesche Drie-eenheid. Van

het godenornaat, waarin Wishnoe steeds optreedt, is niets te bespeuren. Ons figuurtje is uitgedost met een heupkleed en een borstsnoer. De simpele hoofdtooi vooral heeft niets van de hooge tiara, welke kenmerkend is voor Wishnoe, van wiens vele namen er één luidt: Kirītin, d.w.z. de Tiara-drager. Bovendien zouden wij dan toch bij ons tweearmig figuurtje iets van de gebruikelijke attributen moeten aantreffen, t.w. links de gevleugelde schelp en rechts het werprad. Niets van dat al.

Met zekerheid meenen wij dus te kunnen vaststellen dat Wishnoe hier niet is uitgebeeld. Maar wie dan wèl bedoeld is, durven wij niet met beslistheid te zeggen. De attributen helpen ons niet uit de onzekerheid. Dat der linkerhand is afgebroken, dat der rechter is onduidelijk. Het lijkt het meest op een amṛta-kruik, doch het zou ook een handschel kunnen voorstellen. De eerstbedoelde lezing ligt het meest voor de hand. Blijkens de geschiedenis van Garoeḍa toch, roofde deze van de goden de kruik met het levenswater. Dit was de losprijs, waarmede zijn moeder Winatā bevrijd moest worden uit de slavernij van Kadroe, de moeder der slangen. Wij willen dan ook de gissing wagen dat hier Winatā is uitgebeeld. De combinatie van Garoeḍa met zijn oude moeder komt in de Hindoe-Javaansche bronskunst meer voor. Dit moge o.a. blijken uit het fraaie bronzen spiegelhandvat, dat in 1918 voor het Bat. Museum werd aangekocht en afgebeeld is in het Oudheidkundig Verslag van genoemd jaar. Op p. 101 lezen wij daaromtrent: „Op de eene zijde ziet men Garuḍa, die een eerbiedige sembah maakt voor een hooger zittend figuurtje, waarschijnlijk zijne moeder, als zij hem wijzen raad meegeeft op zijn tocht naar den Surālaya om den onsterfelijkheidsdrank te rooven. Op de andere zijde is Garuḍa afgebeeld in de vlucht, terwijl hij de amṛta-kruik in de rechterhand voor de borst houdt en met den snavel een boven hem zwevende godheid (of Brahmaan?, men lette op het koord in de rechterhand) attaqueert".

Wij wezen er op dat het geslacht van het figuurtje niet met beslistheid kan worden vastgesteld. Duidelijk waarneembare vrouwelijke borsten ontbreken. Maar bij deze minitieuse voorstelling van een oude, verlepte vrouw verwacht men deze ook niet. Toch lijkt ons de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de modelleur niet Winatā heeft uitgebeeld, doch Garoeḍa's vader, den ouden Kaçyapa.

Tusschen de vleugels en den staart verheft zich een beugel, welke rondom bezet is met vlammen-ornament. Daartusschen prijkt hier en daar een vierbladig bloemetje. Aan de bovenzijde verloopt die

beugel in een oog, dat diende om de klok op te hangen. De ketting, die hiertoe eens gebezigd werd, was blijkbaar van ijzer; want een stuk van de ijzeren haak, die den schakel vormde tusschen klok en ketting, zit nog vastgeroest in het oog. De aanwezigheid van dit brok ijzer heeft tengevolge gehad dat het bovenste gedeelte der topversiering dicht bezet is met ijzeroxyd. Naar het schijnt kwam het meer voor dat dergelijke bronzen klokken afgehangen werden aan een ijzeren ketting. Dit is b.v. het geval geweest met de hierboven vermelde Kalasan-klok. De daarbij behoorende ijzeren ketting werd in de onmiddellijke nabijheid aangetroffen in een geglazuurde aarden pot van Chineesche makelij; zie Oudheidkundig verslag 1928, p. 88.

Wij dienen ons nu nog rekenschap te geven van het opmerkelijke feit, dat Garoeḍa's vleugels en staart niet op de gebruikelijke wijze, d.w.z. als een samenstel van vederen, zijn voorgesteld, doch dat zy opgelost werden in vlammen-ornament. Onwillekeurig denkt men daarbij aan het verhaal der geboorte van Garoeḍa, waaruit wij vernemen dat de vogelkoning, bij het te voorschijn komen uit het ei, een glans verspreidde, zóó verblindend, dat de goden beducht werden en een oogenblik in den waan verkeerden dat de ondergang der wereld nabij was. Men vindt bedoelde episode o.a. beschreven in het opstel van Dr. H. H. Juynboll, „De geschiedenis van Garuḍa", Gedenkschrift van het 75-jarig bestaan van het Kon. Inst. voor de T.-, L.- en V.k. van N. I., ,p. 157 e.v. In deze oudjavaansche vertaling van het Adiparwa, overeenkomende met afd. XXIII—XXXIV van het Indische epos Mahābhārata, lezen wij:

„Toen Winatā tot slavin gemaakt was door Kadrū, dat was de tijd, dat Garuḍa uit het ei te voorschijn kwam, terwijl Winatā er niet bij was. Als de glans van het vuur was zijn glans, die het luchtruim vervulde, zoodat de tien hemelstreken door hem verlicht werden. Dat ziende, waren de goden beducht dat de wereldondergang zou komen en waren zij ongerust, dat de drie werelden zouden verbrand worden door het vuur van den wereldondergang. Toen sprak Agni:

„Weest niet bezorgd gij goden! Dit is niet de tijd, waarop ik de drie werelden zal verbranden, want er is nog veel van het wereldtijdperk overgebleven. Wat is het dan, dat zoo schittert? Dat is de glans van Garoeḍa, een zeer machtigen vogel, den zoon van Heer Kaçyapa bij Winatā. Zijn glans nu is gelijk aan de mijne".

Zoo sprak god Agni tot de goden. Zij hielden op ongerust te zijn en zij traden allen naar voren en prezen Garoeḍa, zeggende: „Gij zijt een ziener, gij zijt bevoorrecht, gij zijt een god, o heer

der vogels! Gij zijt een vorst, een verwarmende zon, gij zijt onze hoogste redding.

Gij zijt een god, Garoeḍa, gij zijt een groote ziener, gij zijt de heer van al wat vliegt. Gij zijt hun vorst. Als de zonneglans is uw glans. Zoo is die. Gij behoort ons te redden, want gij zijt de voortreffelijkste der vogels".

Zoo luidde de verheerlijking van alle goden. Garoeḍa was verheugd in zijn gemoed. Hij verminderde zijn glans en hield op te schitteren".

De ghaṇṭā is opgegraven in een tuin van het rietland Kĕdjajan nabij Jogjakarta. Hieruit volgt natuurlijk nog niet dat het een stuk van Midden-Javaansche makelij is, want bij dergelijke licht verplaatsbare voorwerpen is het niet uitgesloten dat zij in een of ander Oost-Javaansch centrum vervaardigd werden. Hoe makkelijk werd zoo'n klok, hetzij door handelaren, hetzij door bedevaartgangers, naar elders overgebracht. Onze kennis van de Javaansche bronskunst is nog te vol leemten om thans reeds uit te maken of wij hier te doen hebben met Midden- dan wel Oost-Javaansch gietwerk.

Evenzeer tasten wij in het duister omtrent de periode, waartoe de klok gerekend dient te worden. Toch zijn er wellicht eenige aanwijzingen om het stuk niet te rangschikken tot den vroegen Midden-Javaanschen tijd. Hiervoor zij verwezen naar Brandes' onderzoekingen betreffende de Garoeḍa-uitbeelding. Men vindt ze in diens opstel: De verzameling gouden godenbeelden, gevonden in het gehucht Gĕmoeroeh, bij Wanasaba, en naar aanleiding daarvan iets over Harihara en de geschiedenis van het uiterlijk van Garuḍa op Java, met elf platen, T. B. G. 1904, deel XLVII, afl. 6, p. 559—563. Schrijver heeft er de aandacht op gevestigd dat Garoeḍa in de oudere Midden-Javaansche kunst uitgebeeld wordt met menschelijke voeten en een betrekkelijk kleine vogelsneb. Dit blijkt o.a. uit enkele beelden van het Dièng-plateau en uit de reliefs van Mĕndoet en Baraboedoer. In de latere Midden-Javaansche en de daarbij het meest aansluitende Oost-Javaansche kunst maken de menschelijke voeten plaats voor roofvogelklauwen. De sneb wordt grooter. Te gelijkertijd gaat de haartooi zich ontwikkelen in den trant van dien der Rakshasa's. Overigens wordt het ornaat steeds menschelijker. Wanneer wij onze Garoeḍa-figuur hieraan toetsen, dan lijkt het inderdaad waarschijnlijk dat de ghaṇṭā niet thuis hoort in de vroege Midden-Javaansche periode. Intusschen zal men toch een slag om den arm moeten houden en niet mogen vergeten dat Brandes' conclusies gegrond waren op

gegevens der steenplastiek. De plastiek in steen en die in brons hadden echter haar eigen traditie. Het is dan ook niet zonder gevaar besliste gevolgtrekkingen te maken uit de vergelijking van voorwerpen van beiderlei soort, die wat materiaal, techniek en formaat betreft, zoo in den grond verschillen.

Ten slotte nog eenige opmerkingen omtrent de makelij. De eigenlijke klok en het topstuk zijn elk afzonderlijk „à cire perdue" gegoten en onderling verbonden geweest middels een soldeer, welke thans heeft losgelaten. Dit verschijnsel valt waar te nemen bij schier alle dergelijke hangklokken uit de ons bekende verzamelingen.

Het stuk vertoont over het algemeen een fraaie groene patina. Hier en daar doet de huid echter vermoeden dat de klok eens verzilverd is geweest, iets wat bij deze ghaṇṭā's zeer veel voorkomt.

De belangrijkheid van deze hangklok schuilt niet in haar schoonheid. De klok zelve moge goed gevormd heeten, de ietwat primitieve versiering der beide lotusranden maakt het stuk minder aantrekkelijk. Ook de bekroning blijft door haar verbrokkelde compositie aesthetisch beneden het peil van vele andere voor ons bewaard gebleven ghaṇṭā's. De waarde moet dan ook eer gezocht worden in de iconografische gegevens en puzzles, welke het stuk biedt.

OUDHEIDKUNDIGE AANTEEKENINGEN.

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

(Met 1 plaat).

XXIX[1]).

Tjaṇḍi Lara Djonggrang en Oost-Java.

In een van zijne kunsthistorische beschouwingen heeft Brandes de aandacht gevestigd op vele eigenaardigheden, welke aan tjaṇḍi Lara Djonggrang (Prambanan) kunnen worden opgemerkt en welke hij meende te moeten verklaren als de eerste afwijkingen van den juisten weg, die tot nog toe in de middenjavaansche kunst bewandeld was, tevens als voorloopers van de vele onzuiverheden, welke naar toenmalig inzicht de oostjavaansche kunst ontsierden[2]). Zij vormden de brug, waarlangs men de klassieke middenjavaansche kunst in hare verwording kon vervolgen tot op Oost-Java, en een schakel in de ontwikkelingsgeschiedenis der hindoe-javaansche kunst in het algemeen. Brandes' inzicht vond een aanhanger in Krom, die herhaaldelijk wees op het belang van de kunst van Lara Djonggrang „als aankondiging van de verdere ontwikkeling dier [middenjavaansche (St.)] kunst op Oost-Java" [3]). Zooals men misschien weet, heb ik mij bij den aanvang mijner archaeologische studiën op een ander standpunt geplaatst, een dergelijke ontwikkeling van de middenjavaansche kunst via Lara Djonggrang naar Oost-Java niet als juist beschouwende, doch een wezenlijk onderscheid tusschen beide kunsten aannemende, hoewel ik natuurlijk naar het voorbeeld van beide bovengeciteerde geleerden een gemeenschappelijken oorsprong in hinduïstische elementen aan den aanvang stelde. Voor de zoogenaamde oostjavaansche eigenaardigheden van de Lara-Djonggrang-kunst, te recht door Brandes geconstateerd en door later onderzoek nog duidelijker aan het licht

---

[1]) Zie deze Bijdragen, dl. 85, 1929, bl. 479; dl. 86, 1930, bl. 302 en 557; dl. 89, 1932, bl. 97 en 261.

[2]) T. B. G., XLVII: 414 vlgg.

[3]) Inleiding[2], I: 489.

getreden, kon ik geen oogenblikkelijke verklaring vinden, aangezien deze tjaṇḍi-groep geschiedkundig nog geheel tot het middenjavaansche rijk behoorde; slechts het feit, dat vorsten uit dien tijd ook over Oost-Java het bewind bleken te voeren, kon eenigermate in deze lacune voorzien.

Geheel anders werd dit, toen Goris er in slaagde aannemelijk te maken, dat deze vorsten, te beginnen met Balitung, niet slechts te beschouwen waren als middenjavaansche vorsten, welke ook over Oost-Java regeerden, doch eer als oostjavaansche vorsten, welke door inhuwelijking op den troon van Midden-Java waren gekomen [1]). De belangrijkheid van Goris' vondst, gebaseerd op een correcte lezing van twee jaartallen en een critische beschouwing der oorkonden van Balitung, kan in dit verband niet miskend worden; zij verdient meer opmerkzaamheid dan zij tot nu toe verkreeg.

Is het inderdaad juist, dat wij hier te maken hebben met vorsten, die eigenlijk in Oost-Java thuis hooren, dan is er ook niets ongerijmds in te zien, dat hun kunst, speciaal die hunner bijzettings-tjaṇḍi's, sterke oostjavaansche kenmerken vertoont, en dan behoeven deze eigenaardigheden ook niet te worden uitgelegd als spontane verwordingssymptomen der middenjavaansche kunst. Elk gegeven dus, dat Goris' veronderstelling kan bevestigen, verdient onze bijzondere belangstelling; het nader bezien van zulk een tot nog toe aan de aandacht ontsnapt gegeven is dan ook het doel van deze aanteekening.

Onder de fragmenten, welke sinds de werkzaamheden van den Oudheidkundigen Dienst op het terrein van Lara Djonggrang zijn gevonden, behoort een steenblok, waarop in witte verf een opschrift is geschilderd. Het luidt: „n kanuruḥhan" en kan gemakkelijk worden aangevuld tot zijn oorspronkelijken vorm: rakryān kanuruhan. Hoewel de vondst natuurlijk werd gerapporteerd, viel tot nog toe niet het volle licht op de beteekenis er van.

Wat toch is het geval?

De rakryān kanuruhan is een ambtenaar, *welke op geen der op Midden-Java aangetroffen inscripties werd gevonden.* De eerste maal, dat wij met hem kennis maken, is in 891, wanneer deze functionaris pu Huntu geheeten is en een sīma kamūlān te Balingawān sticht [2]). De oorkonde is gevonden in Singasari.

Vijf en twintig jaar later treffen wij dezen ambtenaar wederom aan, eveneens op een steen uit Singasari. Hij sticht op bevel van

[1]) Feestbundel K. B. G., deel I: 202 vlgg.
[2]) O. J. O. XIX.

Dakṣa een sīma ten behoeve van den bhaṭāra van den bijzettingstempel en de kluizenarij te Sugih manek in 916. De functionaris heet dyah Mumpung [1]). De betrokken gronden zijn die van Limus, welke plaats watĕk kanuruhan („ressorteerende onder K.") wordt genoemd.

Daarna vernemen wij eenigen tijd niets meer van den rakryān kanuruhan, tot hij tijdens Siṇḍok wederom optreedt om daarna eigenlijk niet meer van het staatstooneel te verdwijnen.

Tot welke veronderstellingen of conclusies kan dit alles ons nu aanleiding geven?

In de eerste plaats bevestigt het voorkomen van den naam kanuruhan op een steen van tjaṇḍi Lara Djonggrang op welkome wijze het vermoeden, dat wij hier met een oostjavaansche stichting te maken hebben. Ik ben van meening, dat er thans wel nauwelijks meer plaats is voor gerechten twijfel aan het volledig oostjavaansche karakter van dit complex, hoezeer dit dan ook onder middenjavaansche, zoogenaamd klassieke invloeden moge hebben gestaan, ja, in zijn opzet geheel middenjavaansch is. De nu nog te constateeren tegenstelling tusschen het min of meer barokke karakter — deze uitdrukking echter niet als stijlkwalificatie op te vatten! — van den Oost-Javaan en den Baliër tegenover het veel meer ingetogene van den Midden-Javaan vindt op deze wijze haar uitdrukking in overblijfselen uit een tijd duizend jaren geleden.

In de tweede plaats verlicht een flauwe schemering thans de tot nog toe volkomen duistere periode van een der matarāmsche vorsten, wiens naam weliswaar niet voorkomt op de bekende dynastieke lijst van Balitung's oorkonde uit 907, doch dien men aantreft op een oorkonde uit 892 [2]). De naam van den vorst op deze oorkonde is Rake Limus Heer Dewendra. Nu hebben wij zoo even reeds gezien, dat Limus de naam is van een gebied, hetwelk de gronden opleverde voor een stichting van den rakryān kanuruhan onder Dakṣa; de plaats moet bij Singasari gelegen hebben, behoorde tot het gebied van den kanuruhan en lag ook bij Sugih manek. Het is duidelijk, dat door onze vondst de band tusschen het Limus van Dewendra en Singasari sterker is geworden dan Krom kon vermoeden [3]), en ik vraag mij af, of de bedoelde oorkonde wel heelemaal in Midden-Java thuis hoort. Krom wees reeds op het feit, dat wij hier met een copie

---

[1]) O. J. O. XXX.

[2]) O. R. 1911: 6—9. *Krom*, Geschiedenis², p. 182. De inscriptie is nog steeds niet uitgegeven, zoodat ik geen nadere conclusies kan trekken.

[3]) Geschiedenis², p. 182, 193.

te maken hebben, en zoo zou ik willen vermoeden, dat de koningstitel ten onrechte aan den uitvaardiger is gegeven en dat wij te doen hebben met een uitvaardiging als die van onzen rakryān kanuruhan uit 891. Opmerkenswaard blijft het echter, dat deze rake Limus optreedt juist nà de laatste oorkonde van den laatsten matarāmschen vorst vóór Balitung, doch vóór dezen laatsten zelf. Mocht de plaats van dezen laatsten in de matarāmsche dynastie, waarop hij zooveel prijs stelde, inderdaad het gevolg zijn van vreedzame inhuwelijking en mocht de oorkonde van rake Limus inderdaad op Midden-Java thuis hooren, dan zou er uit kunnen blijken, dat oostjavaansche inmenging in middenjavaansche zaken reeds eenigen tijd vóór Balitung heeft plaats gehad. Een en ander is echter niet goed uit te maken, zoolang wij niet de beschikking hebben over een volledige uitgave van bedoelde inscriptie.

Ten slotte wil ik nog even wijzen op het feit, dat ten minste onder Siṇḍok de werkzaamheden van den kanuruhan voor een goed deel in het kaḍirische vallen, hetgeen zou kunnen kloppen met Goris' veronderstelling omtrent een kaḍirische herkomst der laatste middenjavaansche vorsten [1]). Niettemin hoort de kanuruhan ontegenzeggelijk thuis in het Malangsche, hetgeen kan blijken uit O. J. O. No. L, waar gesproken wordt van „alle graftempels van Kanuruhan", en welke oorkonde zoowel naar vindplaats als naar enkele daarin vermelde namen in het Malangsche thuis hoort.

XXX.

Het jaartal op den drempel uit Kloengkoeng.

In zijn plaatwerk met voorbeelden van balische bouwkunst heeft de heer Nieuwenkamp o.a. een stel deuren met omlijsting afgebeeld, afkomstig uit een poeri te Kloengkoeng [2]).

De schrijver vertelt ons, dat deze poeri thans niet meer bestaat, aangezien zij door de Nederlandsche expeditietroepen na de verovering van Kloengkoeng werd gesloopt. Dat moet dus na 29 April 1908 geweest zijn. Welke poeri het was, heeft de samensteller van bedoeld plaatwerk niet nader opgegeven; in ieder geval is het niet de hoofdpoeri geweest.

De heer Nieuwenkamp geeft voorts in zijn bijschrift bij de af-

---

[1]) O.a. O. J. O. XLVI, XLVII, XVIII. Ik wijs in het voorbijgaan nog op mijn opmerkingen in Oudheidkundige Aanteekening No. X.

[2]) *W. O. J. Nieuwenkamp*, Bouwkunst van Bali, plaat 28 en 29.

beelding een beschrijving van de deuren, en merkt dan aangaande den drempel op, dat er drie dieren op zijn afgebeeld, te weten een Kala Glap, een kreeft of joejoe en een olifant of gadja.

Wij kunnen hier de determinatie van het laatste dier zonder eenig bezwaar overnemen, terwijl ook die van het middelste dier juist is, mits men voor kreeft leest „krabbe". De afbeelding vertoont duidelijk het laatstgenoemde, niet het eerstgenoemde dier. Met de betiteling van het eerste dier kan ik echter niet accoord gaan.

De heer Nieuwenhuis noemt het een Kala Glap. Naar de reden daarvoor laat zich slechts gissen, aangezien een Kala Glap niet bestaat. Ware nu opgegeven, dat de schrijver deze benaming van een Baliër had vernomen, dan ware zij verklaarbaar geweest; daar hij dit echter niet doet, moeten wij aannemen, dat hij deze wetenschap elders heeft opgedaan. In het eerste geval namelijk zou het begrijpelijk zijn, dat de schrijver het woord Kala Glap zou hebben verstaan in de plaats van karang gĕlap, hetgeen een veel voorkomende term is voor een van de tallooze balische kĕkarangan of ornamentstukken. De karang gĕlap — karang kan elk afgesloten of omperkt veld aanduiden, terwijl gĕlap „bliksem" beteekent — is een ornamentstuk, hetwelk bestaat uit een daemonenkop met naar achteren wapperende haren, hoektanden en een uithangende omkrullende lange tong. Nu vertoont ons dier iets, dat er sterk op gelijkt, niettemin iets anders is. Het is een nāga-achtige kop met afhangende olifantsslurf, vischoogen, vinachtige ooren en kam, hoektanden, vurige vleugels, twee korte pooten met klauwen en een vogelachtigen staart. Het is dus een combinatie van olifant, visch, nāga, vogel, kortom een typisch produkt uit de makara-serie, welke reeds zooveel hoofdbrekens heeft gekost. Een niet geheel in de ornamentiek thuis zijnde Baliër — en dat zijn uiteraard slechts de vaklieden — kan gemakkelijk dit dier voor een eenigszins vrij bewerkte karang gĕlap hebben aangezien, daarbij de slurf voor de uitgestoken tong houdende en de vleugels voor de naar achteren wapperende vlammen. En zoo zou de vergissing begrijpelijk zijn, indien, zooals gezegd, de zegsman een Baliër was.

Intusschen is het mij hier niet te doen alleen deze kleine vergissing te corrigeeren; of liever: aan te toonen, want gecorrigeerd is nog niets! Wat zou echter ons mythisch monsterdier wèl kunnen beteekenen?

Deze vraag wint aanmerkelijk in belangrijkheid, zoodra wij bedenken, dat de symmetrische plaatsing der drie wezens wel wat meer te beteekenen zal hebben dan een versiering zonder meer. Vergis ik mij

niet, dan is een dergelijke wijze van opstelling die van een tjandra sĕngkala en zullen wij hier dus het jaar verborgen kunnen achten, waarin de deur, of althans de drempel, vervaardigd werd. Nu is het te verwachten, dat dit jaar uit vier cijfers bestaat, en wij hebben hier slechts drie symbolen! Deze moeilijkheid is echter slechts schijnbaar, aangezien vaak genoeg in sĕngkala's het symbool voor het duizendtal wordt weggelaten.

Zonder twijfel kunnen wij dan het getal der eenheden en tientallen op 28 stellen, daar de olifant voor 8 en de krabbe voor 2 staat en een sĕngkala in beeld van links naar rechts te lezen is (een sĕngkala in woord echter van rechts naar links). Moeilijkheden zou echter het nog ongedetermineerde mythische monster kunnen geven. Neemt men elk der daarin verwerkte elementen, dan zou het achtereenvolgens kunnen staan voor gadjah, voor mina, voor naga en voor manoek, welke begrippen, op het laatste na, alle „acht" beteekenen. Voor zoover ik weet, is „vogel" geen symbool voor een cijfer.

Nu doet zich echter het geval voor, dat er nog een karang op Bali voorkomt, welke eveneens een slurfachtig uitsteeksel aan den kop heeft, nl. de karang tranggana. Tranggana beteekent „ster" of „sterrebeeld", oorspronkelijk wel een speciaal sterrebeeld, afgeleid van Skt. tārāgaṇa, hetgeen een schabrak van een paard of olifant in beeld zou brengen. Verwantschap met Skt. turangga (= paard) zou als cijferwaarde 7 kunnen geven, doch de bedoelde karang tranggana bestaat uit een gekroonden mythischen olifantskop met duidelijke slurf. Dit laatste is wel een zekere aanduiding, dat ons mythische dier, met welke diverse pluimages ook verder getooid, in de eerste plaats een olifantswaarde vertegenwoordigt, zooals ook de gadjah-mina, hoewel voor het grootste deel een visch voorstellende, toch door de slurf in de eerste plaats als gadjah, dus als cijfer 8 gelden kan.

Hierdoor wordt dus het gezochte jaartal op 1828 gebracht, hetgeen natuurlijk in de balische tijdrekening is uitgedrukt en overeenkomt met ± 1906 A.D. De drempel dateert dus — en waarschijnlijk doen dit ook de deuren — hoogstwaarschijnlijk van 1906 en was bij de slechting van de poeri nog betrekkelijk nieuw, hetgeen met den onuitgesleten toestand van den bovenkant goed overeenkomt.

XXXI.

Sori, pederat en tĕkĕs.

De in dit opschrift genoemde termen hebben menigmaal aanleiding

gegeven tot gissingen. Zooals men weet, komen zij voor in de Tantu Panggĕlaran en vindt men den eersten en den laatsten ook in de Nāgarakṛtāgama [1]). Kern, Pigeaud en Poerbatjaraka hebben er hun meening over ten beste gegeven [2]), doch hunne bevindingen waren van dien aard, dat men eigenlijk niet veel verder is gekomen. Men was het er over eens, dat in de episode in de Tantu, waar Īçwara, Wiṣṇu en Brahma rondgaan en een vertooning geven, onder elkaar de rollen verdeelende als sori, pederat en tĕkĕs, een soort van tooneelvertooning moest worden gezien, wellicht een topeng of iets van dien aard, terwijl de plaats in de Nāgarakṛtāgama zeer duidelijk een topengvertooning moest beschrijven; het bleef echter onzeker, wat in beide gevallen nu eigenlijk de beteekenis van die termen was.

In het laatst verschenen nummer van Djåwå echter geeft de heer Overbeck, die zich al meermalen zeer verdienstelijk gemaakt heeft inzake bekendstelling van hetgeen de Maleische literatuur aan wetenswaardigs voor den student van de Javaansche cultuur kan bevatten, een overzicht van de Hikajat galoeh di-gantoeng, waarin uitvoerig een topeng-voorstelling aan het hof te Daha op Java wordt beschreven [3]). Hij laat dan ook zeer te recht een vertaling van dat speciale gedeelte volgen, waarbij Dr. Pigeaud liet aanteekenen, dat dit stuk misschien eenig licht zou kunnen werpen op de beide bovenbedoelde duistere plaatsen. Naar het mij voorkomt, kan men zelfs spreken van veel licht, en ik stel mij voor dit in het hierondervolgende duidelijk te maken.

Er is namelijk sprake van een vertooning, waarbij vier rollen worden vervuld door vier verschillende vorstelijke personen. De eerste is de rol van Sori, welke door de Ratoe istĕri wordt gespeeld; de tweede die van Peret, vervuld door den Ratoe anom; de derde die van Tĕkĕs, waargenomen door de Pramesoeri anom, en de vierde die van Djanti, gespeeld door de Mahadewi.

De eerste rol, die van Sori, is een mannelijke rol, gespeeld door een vrouw, nl. de koningin. Het is de rol van een prins, die op Pandji's vrouw verliefd is.

De tweede rol, die van Peret, is kennelijk die van een panakawan, zooals wij dien nog steeds op Bali in de topeng zien optreden en die daar het Kawi van den held in het Balineesch omzet. Deze rol wordt hier door een man vervuld.

---

1) Tantu, ed. *Pigeaud*, 104, 260 vlgg. Nāg., ed. *Kern-Krom*, pag. 201 vlgg.
2) De laatste in Bijdragen, 1924, pag. 285.
3) Djåwå, 1932, pag. 209 vlgg.

De derde rol is een vrouwenrol, vervuld door een vrouw, de Parameçwarī anom; het is die van de eigenlijke heldin, de echtgenoote van Pandji, hier genoemd Tjindĕra Kĕsoema.

De vierde rol is eveneens een vrouwenrol, doch van een vrouwelijke panakawan, eveneens door een vrouw gespeeld.

Het geheel geeft een liefdesscène tusschen de beide heldenfiguren, op de gebruikelijke wijze geparodiëerd door een dergelijke scène tusschen de beide panakawan's.

Waar het hier echter op aankomt, is, dat drie van de vier gebruikte aanduidingen van de rollen, nl. Sori, Peret en Tĕkĕs, overeenkomen met die van de Tantu. Immers, in een variant wordt in de plaats van Pederat opgegeven Peret (of Pĕreret)[1]).

Zien wij nu voorts, dat tĕkĕs in ieder geval kàn beteekenen een bepaald soort van hoofddeksel, speciaal voor Pandji gebruikelijk, dat pĕperetan wordt verklaard met dastar („hoofddoek"), dan ligt het voor de hand te veronderstellen, dat sori eveneens een bepaald soort van hoofddeksel moet beteekenen. Deze veronderstelling wordt voorts tot zekerheid, als wij in de bedoelde hikajat inderdaad lezen, dat een sori een hoofddeksel is, waarvan gezegd wordt, dat het de speelster bijzonder goed stond. Het is dan ook duidelijk, dat men niet moet vertalen „hij speelde *voor* Sori", doch „hij speelde *een* sori", waarbij dan een pars pro toto wordt gebezigd. Zou het daarbij, zoo vraag ik mij af, niet mogelijk zijn de afleiding van sori te zoeken niet bij Çauri (Wiṣṇu), noch bij Pramesori (uit parameçwarī), doch in dit woord te zien een variant van het javaansche soeri, hetwelk „kam" beteekent en dus ook een hoofdsiersel is? Hiermede zouden wij dan tevens in den geest werken van Pigeaud's opmerking, dat wellicht hier een indonesische term door gelijkenis met een uitheemschen een bijzonderen vorm zou hebben aangenomen[2]). Dat de vierde term, Djanti, waarvoor ik overigens in dezen zin geen verklaring weet te geven[3]), niet in de Tantu genoemd wordt, behoeft slechts te wijten te zijn aan het feit, dat daar nu eenmaal slechts van drie personen sprake is, Īçwara, Brahma en Wiṣṇu. Voor een vierde rol is er geen plaats.

Intusschen dienen wij dan nog eens naar de Nāgarakṛtāgama te zien. En aangezien daar de oplossing niet zoo eenvoudig belooft te worden, wil ik de bedoelde plaats afschrijven en vertalen.

1) *Van der Tuuk,* IV: 494a.
2) Tantu, pag. 261.
3) Is het geen verschrijving? Op pag. 220 heet hij Tjĕnar.

Zang 91, strophe 5—7.

çrīkṛtawarddhaneçwara mamañjaki sira rumuhun|
ngkāna rikang witāna ri těngah rinacana dinadak|
çori nireki gītada lawan těkěs ira rahajěng|
sotan ulah karāmyan ikanang guyu juga winangun ||5||

d.i. Z. M. Kṛtawardhana speelde eerst voor „pañjak" daar in de feesttent (beter: onder de tratag) [1]), die in het midden tijdelijk was opgeslagen. Zijn „sori" zong liedjes samen met zijn schoone „těkěs". Door (hun) luidruchtig optreden klonk de lach telkens weer op.

Wat Poerbatjaraka reeds met betrekking tot het voorkomen van een pandjak bij de topeng op Java opmerkte, vindt men eveneens nog op Bali. Ook daar treden eerst een of meer parěkan's (= panakawan's) op, die met hun inleidend en oriënteerend spel ophouden, zoodra een hooger persoon — meestal eerst een prins of patih en daarna de vorst of de vorstin — optreedt. Zij zetten zich dan in eerbiedige houding neer, met de handen in elkaar gevouwen ter hoogte van de kin. Wij kunnen Kern's vertaling dus wel voor goed verlaten en vervangen door de bovengegevene [2]).

Wat den vierden regel betreft, zoo vertaalde ik gītada met „zingende", waarbij ik doelde op een handeling als beschreven in de hikajat met: „De Sori ging voort met haar (de Těkěs) te liefkoozen en haar met liedjes te sussen. Buitengewoon liefelijk was zijn stem, als het ware om de ziel van allen, die het zagen en hoorden, in het niet te doen verdwijnen. De vier oud-vorsten en de vier oud-vorstinnen waren buitengewoon verheugd den Sori te hooren zingen, enz.".

Sori staat dus hier voor het eene type en těkěs voor het andere, onverschillig welke speciale persoon er nu eigenlijk bedoeld wordt. Trouwens, alwie op Bali topeng- of andere wajang-voorstellingen met aandacht heeft bijgewoond, zal opgemerkt hebben, dat het niet in de eerste plaats om de uitgebeelde personen, doch vooral om de typen te doen is. Vaak genoeg is het spel reeds lang aan den gang, zonder dat men weet, welke der vele in die typen passende vorsten bedoeld worden. Het is zelfs gebruik, dat de ḍalang eerst na het

1) Wij moeten ons dergelijke „feesttenten", dus ook die, welke elders in het gedicht voorkomen, o.a. bij het çrāddha, voorstellen in den vorm van een tratag, d.w.z. een uit versche bamboes vervaardigd afdak, versierd met allerlei soorten bladeren. Zoowel op Bali als op Java is dit nog zoo.

2) De beteekenis van nijoga, die pandjak in de hikajat heeft en die overeenkomt met die van het nieuwjavaansche pandjak of pandjat, moet dus van jongeren datum zijn en zich ontwikkeld hebben uit de oudere beteekenis van „dienaar".

opvoeren der typen een keuze doet inzake de te spelen lakon, zoodat men, bij een wajang-voorstelling komende, die reeds eenigen tijd aan den gang is, tot zijn verbazing zelfs van welingelichte lieden te hooren kan krijgen, dat men niet weet, wat gespeeld *zal* worden. Zulks kan ons bij het licht, waarin Rassers de wajang heeft geplaatst, volstrekt niet verwonderen, aangezien het daarbij in de eerste plaats gaat om het opvoeren van een magisch-mythische handeling, waarin elke vorst op zijn beurt deel had gedurende zijn leven. Sori en tĕkĕs zouden dus voor de partijen staan.

ndāluwaran sireki ri ḍatang narapati n-angadĕg|
gīta nirānyat angdani girahyasĕn ing umulat|
çori nireki suçrama nirukti lituhayu wagĕd|
gīta nikānghiribhirib aweh rĕsĕpan ing umulat ||6||

d.i. Bij het opkomen van den vorst gingen zij uiteen; zijn andere gezang bracht de toeschouwers in verrukking. Zijn „sori" (was) flink, onberispelijk, fraai en verstond het goed. Diens (haar) gezang vol toespelingen gaf den toeschouwers behagen.

Uit niets blijkt hier, dat met den vorst Ayam Wuruk zelf bedoeld zoude zijn, hoewel de mogelijkheid niet is uitgesloten, vooral met het oog op de volgende strophe. Men zou hier bij den gebruikelijken gang van zaken het optreden van den vorst-van-het-stuk verwachten. Zooals op Bali gebruikelijk is, houden de vóórspelers met hun spel op, zoodra de vorst uit de tent opkomt, en zetten zij zich op dezelfde wijze eerbiedig neer als te voren de parĕkan's hadden gedaan. Onduidelijk blijft, wie met deze, tweede, sori bedoeld wordt; vergis ik mij niet, dan trad de vorst als tĕkĕs op (zie volgende strophe) en was hij in gezelschap van een sori, die hier zonder naam wordt aangeduid en een andere moet zijn dan die van de vorige strophe. Zijn sori en tĕkĕs inderdaad typen, dan is er niets tegen te veronderstellen, dat zoowel de vorst als zijn patih of zoon van de eene partij beiden als sori, die van de andere als tĕkĕs worden aangeduid. Hierdoor wordt ook het pleonasme van de tweevoudige bekoring van de toeschouwers door één persoon opgeheven.

çrīnaranātha tansipi wagus nira tĕlas arasuk|
aṣṭa tĕkĕs nireki n-upabhāryya rahayu sawala|
tus ning amātyawangça wicakṣaṇa tĕtĕs ing ulah|
hetu nirānpabañal anibākĕn ucapan angĕne|7||

d.i. Z. M. de vorst was niet weinig fraai gecostumeerd[1]; acht (was

[1]) Men zou kunnen vermoeden, dat de koning hier als pandjak optrad, evenals

het getal van) zijn „těkěs", die zijn gevolg uitmaakten, schoon en passend; (het waren) afstammelingen van ministers-familiën, ervaren, door en door wetende, hoe zich te gedragen. Daarom lieten zij bij hun grappen rake gezegden vallen.

In deze strophe vinden wij de bevestiging van het vermoeden, dat de vorst tot de těkěs-partij behoorde. Zijn volgelingen zijn dus ook allen těkěs; de bijzonder fraaie opvoering, welke hier beschreven wordt, telde er niet minder dan acht, terwijl men gewoonlijk met minder genoegen zal hebben moeten nemen. Hoewel, zooals gezegd, veel er voor spreekt, dat inderdaad de hoofd-těkěs-rol door Ayam Wuruk zou zijn vervuld, behoeft dit niet het geval te zijn, daar het niet uitdrukkelijk gezegd wordt. Naranata is nog steeds op Bali de gebruikelijke wajang-term voor den vorst in het spel [1]).

Alvorens nu afscheid te nemen van deze interessante plaats, zij het mij vergund nog een tweetal opmerkingen van algemeenen aard te maken. In de eerste plaats moet ik er de aandacht op vestigen, dat in de hikajat de mannenrol van den sori door een vrouw wordt gespeeld. Indien dit niet een zéér laat insluipsel is — wat in verband met het verhaal wel nauwelijks mogelijk is —, dan hebben wij hier een prototype van wat de Mangkoenagaransche langendrija te zien geeft: mannenrollen door vrouwen gespeeld. Het verschil is dan daarin gelegen, dat hier een dergelijk optreden blijkbaar slechts plaats vindt, als het zoo uitkomt, dus geen regel is, terwijl dat in de Mangkoenagaran wel het geval is. Moeten wij de gissing van den heer Overbeck aanvaarden, dan zou dit gebruik dus tot op Majapahit teruggaan.

In de tweede plaats wil ik nog even wijzen op de opmerking van Dr. Pigeaud naar aanleiding van Overbeck's artikel in Djåwå, dat nl. uit het wisselen van kussen en een betelpruimpje kon blijken, dat het hier niet om een topeng-uitvoering zou gaan. Leest men den tekst nauwkeurig, dan bemerkt men, dat deze scène plaats heeft vóór

---

Kṛtawardhana dit te voren had gedaan; tweemaal zou men dan een groep van sori, těkěs en peret hebben, den eersten keer van lageren rang, den tweeden keer van hoogeren. Het eenige, dat ik hiertegen kan inbrengen, is, dat in dat geval de costumeering van den koning wel geen bijzondere vermelding behoefde.

[1]) De heer Overbeck maakte mij attent op de mogelijkheid, dat hier in het gebruik van de termen wagus en rahayu (rahajěng) reeds moet worden gezien hetzelfde onderscheid, dat men er thans in pleegt te leggen. Daardoor zouden de těkěs van 91/5, de sori van 91/6 en de acht těkěs van 91/7 allen vrouwen geweest zijn. Het blijft echter de vraag, of hiermede de tooneelfiguren dan wel de spelers zelf bedoeld zijn. — Zie voor de strophe nog Gonda in Bijdr. 88.

het optreden der helden, dus vóórdat zij hunne maskers hebben voorgedaan. Doch ook al zou het tijdens het spel hebben plaats gegrepen, dan blijft de mogelijkheid van maskers toch bestaan, aangezien een en ander op de in topeng-spelen gebruikelijke *mimische* wijze heeft kunnen plaats hebben. Er is hierin dus niets tegen het aannemen van het gebruik van maskers gelegen.

XXXII.

Een merkwaardige Nandin.

In 1925 werd in Batavia door den bekenden antiquair, den heer van Mullem, de aandacht gevestigd op een oudheid, welke op het terrein van het toen juist afgebroken hotel Wisse op Molenvliet lag. Bij inspectie van deze oudheid bleek zij mij een Nandin te zijn, die door zijn vroegere bezitters, waarschijnlijk om de ernstige beschadiging, aan zijn lot was overgelaten en thans de kans liep geheel te verdwijnen. Vanwege het museum van het Bataviaasch Genootschap werd het stuk toen op een veiliger plaats gebracht [1]). Bij nadere beschouwing bleek deze Nandin echter een merkwaardig exemplaar te zijn, doordat hij aan zijn rechterzijde een wapen in den gordel droeg. Later bleek mij daarenboven, dat dit wapen niet zonder meer als versiering kon zijn aangebracht, doch dat het een bedoeling had, welke onzen stier tot een unicum maakte. Om die reden zij hier dan ook een afbeelding van het dier gegeven.

Het is algemeen bekend, dat de Nandin, als rijdier van Çiwa, behoort opgesteld te worden tegenover den tempel van zijn god en wel zoo, dat hij naar dezen gekeerd is en als het ware gereed om dienst te verrichten. Minder bekend is het misschien, dat degenen, die in de tegenwoordige kratons bij den vorst dienst verrichten, als teeken daarvan een dienstmes in hun gordel dienen te dragen. Dit dienstmes, wĕḍoeng geheeten, wordt in Soerakarta steeds gedragen, in Jogjakarta slechts, als de dienstdoenden niet in sikĕpan gekleed zijn, en heeft de gedaante van een korte en breede, aan één zijde rechte en stompe kris, waarvan de scherpe zijde een gebogen lijn vertoont [2]).

Het lijkt mij dan ook niet uitgesloten, dat dit gebruik zeer oud moet zijn, getuige het feit, dat onze Nandin, die in dienst van zijn vorst gereed ligt, een dergelijk dienstmes vertoont, hoewel natuurlijk

1) O. V. 1925: 89.
2) *Groneman*, Garĕbĕgs, p. 26.

Nandin met dienstmes. Batavia.

Foto K. B. G.

in anderen, ouderen vorm. Men bedenke daarbij wel, dat de beelden der tjaṇḍi's in de eerste plaats beelden van overleden vorsten waren, en dat, althans in jongeren tijd, de begraafplaats van een vorst wel wordt opgevat als een kraton. De wijdingsnamen der dharma's, die op -pura of -puri eindigen, wijzen in dezelfde richting.

Helaas bleek het niet meer mogelijk na te gaan, waar het stuk oorspronkelijk vandaan kwam; de schamele versiering kan ons er geen uitsluitsel over geven, of het tot de middenjavaansche dan wel tot de oostjavaansche periode heeft behoord, al doet het gevest van het mes meer aan Midden-Java denken. Met andere woorden, het blijkt niet mogelijk vast te stellen, of dit gebruik van een dienstmes teruggaat tot op Midden-Java; een reden te meer om het wegsleepen van zulke stukken zonder behoorlijke noteering van de vindplaats te betreuren.

Intusschen wil ik er hier nog even de aandacht op vestigen, dat wij dus te maken hebben met een figuur, welke als dienaar is gekenmerkt van een overleden vorst. Reeds eerder werd de vraag gesteld, of wij in zulke figuren niet te zien hebben de bijzettingsfiguren van werkelijke dienaren van den vorst.

Het is helaas onmogelijk die vraag, op zichzelf begrijpelijk, naar behooren te beantwoorden. Inderdaad valt het op, dat, vooral in de oostjavaansche periode, zeer hooge dienaren, en daarvan weer speciaal patih's en senapati's, met het praedicaat mahiṣa of lĕmbu („stier") werden gesierd, wat een oud-inheemsch gebruik was [1]).

Hoezeer echter ook zulk een gedachtengang in volkomen overeenstemming zou zijn met het complex van voorstellingen, die verbonden zijn aan de oudjavaansche kratons als afspiegelingen van de hemelsche kratons, toch is voorloopig het beschikbare materiaal te gering om een uitspraak te kunnen doen. Moge echter door het publiceeren van ons stuk de aandacht op deze mogelijkheid gevestigd blijven.

XXXIII.

Winĕtuwĕtu.

De dit opschrift uitmakende werkwoordsvorm vindt men in Zang

1) B.v. Mahiṣa Walungan, een senapati; Mah. Bungalan, waarschijnlijk eveneens een senapati; Mah. Anabrang, eveneens een senapati; Mah. Campaka, een ratu angabhaya, wiens functie niet nauwkeurig bekend is, doch kan overeengekomen zijn met die van een senapati (later heet een admiraal tumĕnggung angabhaya); Lĕmbu Mukṣa (pun Lĕmbu), een naam voor Gadjah Mada; Lĕmbu Nāla, een rakryan tumĕnggung.

11 van de Nāgarakṛtāgama. De betreffende strophe volge hier in afschrift:

sakweh ning gṛha nora tanpa saka mokirukiran apĕnĕd winarṇṇana|
mwang tekang batur açmawiṣṭaka mirah winĕtuwĕtu pinik rinūpaka|
11 :2 :1—2.

Kern's vertaling van deze pericoop luidt als volgt:

„Al de huizen zijn voorzien van zuilen met beeldhouwwerk, sierlijk geschilderd, en de Batur van rooden baksteen is.... met figuren".

In zijn aanteekening stelt hij de verbetering van wiṣṭaka in iṣṭaka voor en verklaart vervolgens niet te verstaan, wat winĕtuwĕtu pinik beteekenen kan. Krom gist, te recht, dat de bedoelde zuilen met beeldhouwwerk wel stijlen met snijwerk zullen zijn en denkt aan houtbouw. Poerbatjaraka ten slotte laat zich over dezen zang niet uit.

Er is dus nog geen oplossing aan de hand gedaan voor het onverstaanbare winĕtuwĕtu pinik, zoodat ik mij voorstel in het ondervolgende een poging tot oplossing van deze moeilijkheid te wagen.

In de eerste plaats zou ik terloops willen opmerken, dat Kern's schrijfwijze van Batur met een hoofdletter doet veronderstellen, dat hij hier een afzonderlijk bouwwerk op het oog had. Zooals men echter reeds weet, is een batur de verhoogde steenen vloer van een bouwwerk. Hier is dus bedoeld te zeggen, dat de uit baksteen opgetrokken steenen onderbouw van de huizen in de kraton winĕtuwĕtu pinik rinūpaka was.

Voorts zullen wij bij den term rinūpaka wel moeten denken aan de beteekenis van rūpaka als wajang-pop, wajang-figuur, zoodat wij hier een aanduiding hebben van het aanbrengen van reliefs, hetzij doorloopend verhalend, hetzij alleen op de pilasters of in de casementen als ornamentstukken, zooals thans bij de bale's op Bali nog het geval is.

Ten slotte dan de beide nog onvertaalde woorden.

De term pinik levert eigenlijk geen moeilijkheden op, daar hij een synoniem is van het in den eersten regel voorkomende pĕnĕd; hij beteekent dus zooveel als „opgesmukt".

Voor winĕtuwĕtu wil ik echter wijzen op het voorkomen van een gelijksoortigen term elders, die teruggaat op een grondwoord, dat hetzelfde beteekent als wĕtu, nl. widjil.

Elders heb ik een paar inscripties gepubliceerd en behandeld, welke ik in Pedjeng ontdekte en waarin deze term voorkomt [1]).

---

[1]) Oudheden van Bali, I: 76 vlgg., 142 vlgg.

Later (1928) ontdekte ik in de desa Kĕsihan, ten Zuiden van Gianjar, nog eenige inscripties, waaronder één, waarin deze term eveneens voorkomt[1]). Al deze inscripties komen op de achterzijde van beelden voor. Voor het gemak laat ik zoowel die, welke reeds gepubliceerd zijn, als die, welke nog niet bekend zijn gemaakt, hier volgen.

Inscriptie Inv. Bali No. 24a.

. (ç)aka 1013 magha .
. . pakṣa tithi nawāmi pĕ
. kranta irika diwasa bhaṭari
(i) bañu palasa winijila
kĕn mpu pĕṭak swaraswa
ti dirgayu . tha

Inscriptie Inv. Bali No. 24b.

. . . i çaka 101(3) . . . . . me . . ta
. . caturtha çuklapakṣa . (pk)ĕn manggala . i
(ri)ka diwasa . . . . (mala) sang ring guha
(wi)ṇijilakĕn mapa(ñji) pa . . (n)dra . . (tuba) li(ngga) . .
swasthi (dīrghā)yusa . tha

Hierbij komt thans:

Inscriptie Inv. Bali No. 142a.

çaka 945 bulan phalagiṇamāsa tithi dwa
dasi pasar manggala irika diwasa sira mpu
bga ta ya mijilakĕn sang hyang 5 || kaki
sangsāra||

Zooals reeds uit de behandeling van de eerste twee inscripties blijkt, ben ik van meening, dat het hier gaat om het maken van een beeld. De uitdrukkingen „bhaṭārī i bañu palasa winijilakĕn mpu pĕṭak" en „. . . . sang ring guha winijilakĕn mapañji . . ." beteekenen, dat de Vorstin van Bañu Palāça door Heer Pĕṭak en die van de Grot door Mapañji . . . (na haar dood) in een beeld vorm verkregen. Dit wordt bevestigd door hetgeen de laatste inscriptie te lezen geeft, waar wordt vermeld, dat Heer Bĕga de Vijf Heiligen in (een) beeld(en) vorm deed verkrijgen. Dat hier speciaal aan een beeld gedacht moet worden, kan volgen uit een andere inscriptie, van den Goenoeng Panoedlisan afkomstig, waar gesproken wordt van „anatah" = „beeldhouwde"[2]). Wij hebben hier naar alle waarschijnlijkheid te maken

[1]) O. V. 1931.
[2]) Oudheden van Bali, I: 70, 84, 143.

met het vervaardigen van bij het çrāddha opgestelde bijzettingsbeelden, waarvan ook in de Nāgarakṛtāgama melding wordt gemaakt [1]).

Wij zouden in deze uitdrukkingen echter even goed in de plaats van *winijilakĕn mpu* kunnen zeggen *winĕtwakĕn mpu*, ja, zelfs zou een van dadi afgeleide vorm mogelijk zijn, aangezien deze woorden alle de beteekenis kunnen hebben van dat in het Hollandsch niet zuiver weer te geven begrip „vorm verkrijgen", en dan wel een specialen vorm. Zoo kan het de beteekenis krijgen van een zuiver technische bewerking, zooals in het tatah van de inscriptie GP1 (en 2) is uitgedrukt en zooals wij dat ook vinden in een uitdrukking als winĕtuwĕtwing parahos, die gebruikt wordt van een kain en te kennen geeft, dat deze met prada (verguldsel) is bewerkt, waardoor zij dus een speciaal aspect verkregen heeft (v. d. Tuuk, Wdbk., III : 532).

Betrekken wij nu al deze gegevens op onze tekstplaats, dan blijft er niet veel anders over dan te veronderstellen, dat met den term winĕtuwĕtu gemeend is hetzelfde, dat wij met de uitdrukking „bewerkt worden" aanduiden, waardoor het bewerkte voorwerp eveneens een bepaald aspect verkrijgt [2]). De geheele locus wordt dan in vertaling:

„Alle huizen hebben van fraai gekleurd snijwerk voorziene stijlen en hun rood-baksteenen onderbouw is bewerkt, met wajang-figuren opgesmukt".

XXXIV.

De graftempel van Sañjaya.

Er is in de lange en gelukkig steeds toenemende reeks van oudjavaansche oorkonden één, die merkwaardig uit den toon valt. Het is een schenkingsoorkonde uit 1100 A.D., dus uit de volle kaḍirische periode, hoewel aangetroffen in *Midden-Java*. Een der uiterst schaarsche teekenen van middenjavaansch leven na den overgang van de hegemonie op Oost-Java.

De oorkonde in kwestie is geschreven op een tweetal koperen platen, welke in 1868 gevonden werden in het gehucht Podjok, desa

1) J. A. O. S., 1931 : 1 vlgg.

2) Ik vraag mij af, of, gezien de parallelle beteekenis van dadi, de onverklaarbare naam tjaṇḍi Dadi niet op deze wijze een verklaring zou kunnen vinden. Zou deze naam dan gegeven zijn in tegenstelling tot de vormlooze tjaṇḍi-ruïnen, welke reeds sinds zeer langen tijd in dien toestand in de nabijheid er van moeten hebben gelegen?

Djragoeng[1]), district Singĕn lor, afdeeling Sĕmarang. Er staat uitdrukkelijk aangegeven, dat ze „gevonden" werden; er staat niet „opgegraven" of iets anders. Niettemin zal het vervolg van deze regels mijns inziens aannemelijk kunnen maken, dat wij hier onder „gevonden" wel degelijk iets als „opgegraven" zullen hebben te verstaan.

De inscriptie werd door Brandes getranscribeerd, en deze transcriptie is later door Krom uitgegeven[2]). Over den inhoud heeft Brandes zich, zooals hij elders wèl vaak deed, niet uitgelaten, hoewel daartoe ruimschoots aanleiding zou geweest zijn. Hadde hij dan ook niet de platen waarschijnlijk reeds bij zijn komst in Batavia in het museum aangetroffen — waar zij in 1877 reeds moeten opgenomen zijn —, doch hadde hij ze later ontvangen, toen hij meer van de oudjavaansche geschiedenis te weten was gekomen, dan zoude hij niet hebben gezwegen. Aan Krom is althans een van de bijzonderheden, welke deze platen bevatten, niet ontgaan.

Het moet ons namelijk zeer bevreemden plotseling in den aanvang der kaḍirische periode, dus bijna twee eeuwen, nadat Midden-Java had opgehouden ons van zich te laten hooren, een bewijs van hernieuwde belangstelling voor dat gebied in den vorm van een grondschenking of bevestiging daarvan te moeten ontwaren. Krom wijst echter op het twijfelachtige karakter van het jaartal, dat door Brandes van een vraagteeken was voorzien. Hoe twijfelachtig dit echter ook moge wezen, het zal toch in ieder geval een getal van vier cijfers hebben moeten zijn; het is namelijk niet aan te nemen, dat Brandes, niet wetende, of een jaartal uit drie dan wel uit vier cijfers bestond, dit slechts door een vraagteeken zou hebben aangeduid. In normale gevallen beteekent dan ook een vraagteeken achter een jaartal van vier cijfers niet, dat het ook wel een jaar in de 10e of 9e eeuw zou kunnen zijn, doch dat men niet zeker is van enkele der getallen. Elke wijziging van ons jaartal kan dan ook het voorkomen er van op een in Midden-Java gevonden inscriptie slechts nòg merkwaardiger maken, aangezien zulk een wijziging het jaar slechts jonger en niet ouder zou doen zijn.

Krom tracht nog een anderen weg in te slaan om aan de discrepantie tusschen dit late jaar en de vondst op Midden-Java te ontsnappen, en zegt: „Koperplaten zijn echter te gemakkelijk verplaatsbaar om op hun vindplaats al te ver strekkende gevolgtrek-

[1]) In de opgave foutief Dragoeng.
[2]) O. J. O., pag. 147 (V. B. G., LX).

kingen te bouwen". Inderdaad is deze opmerking in hare algemeenheid juist; wij kunnen zelfs verder gaan en zeggen, dat niet alleen ver-strekkende, doch alle gevolgtrekkingen uit de vindplaats van koperplaten, waarvan de herkomst niet zeker is, uit den booze zijn. Mijns inziens is deze opmerking *hier* echter niet van toepassing, hetgeen kan blijken uit een nauwkeurige beschouwing van den inhoud der inscriptie. Daaruit leeren wij namelijk de namen der desa's kennen, die bij de uitzetting van de grenspalen van het vrijstift ter sprake komen. Nu is het gemeenlijk een groot geluk, indien men onder zulke desa-namen iets kan terugvinden van de tegenwoordige desanamen, vooral indien de tijd van de oorkonde verder van ons verwijderd is dan de allerlaatste periode der oudjavaansche geschiedenis Zulk een geluk nu mogen wij hier begroeten.

Zooals men misschien weet, is de desa Djragoeng, waar de platen bewaard werden, gelegen aan den rand van het gebergte, dat de vlakte van Sĕmarang naar het Zuiden toe afsluit. Drie K.M. noordelijk van deze desa, gelegen in de vlakte, vinden wij de desa Paras, welke wij in de opsomming der grensdesa's eveneens en ongewijzigd aantreffen (plaat IIa : 5). Een andere desa uit diezelfde opsomming, Patĕbwan (IIa: 5), vinden wij onder den naam Patĕbon op anderhalven K.M. afstand ten Oosten van Paras. De naam Talaga, waar volgens IIa : 5 eveneens een grenssteen gestaan moet hebben, komt in verschillende combinaties in de onmiddellijke omgeving van genoemde desa's voor; het zijn Tĕlaga tandjoeng, Tĕlaga gĕḍong en Tĕlaga tirta. Ten slotte kan in den naam Awen zeer goed een herinnering schuilen aan den naam Sawyan, eveneens van IIa: 5.

Het is duidelijk, dat men voor menige oorkonde zulke hechte gegevens zou wenschen te bezitten, waarop de identiciteit van vindplaats en herkomst kan worden aangetoond. Er is mijns inziens dan ook niet de minste reden, waarom men de mogelijkheid zou moeten openlaten voor de veronderstelling, dat deze koperplaten zouden zijn versleept.

Bezien wij thans, nu wij ons op vasten bodem weten, den inhoud nader, dan moeten wij in de eerste plaats wel het feit betreuren, dat noch Brandes, noch Krom zich blijkbaar den band, die deze oorkonde verbindt met den grondvester der matarāmsche hegemonie, Sañjaya, rake Matarām, duidelijk heeft gerealiseerd.

Dat Brandes dit niet deed, is misschien begrijpelijk, doordat, zooals boven werd opgemerkt, de oorkonde reeds te Batavia aanwezig was bij Brandes' komst aldaar en misschien tot een van de eerst getran-

scribeerden behoord heeft, terwijl Kern's artikel over de oorkonde van Tjanggal, waarin de naam Sañjaya voor het eerst naar voren trad, ongeveer uit dienzelfden tijd stamt. Dat mij echter, die op grond van velerlei gegevens geneigd ben in dien Sañjaya te zien den grondlegger van Matarām's macht over den Archipel, hetzij politiek, hetzij cultureel, een man met een naam, die tot op den overwal vrees moet hebben ingeboezemd, den man, die den bijna ongelooflijk snellen opbloei van het Mahāyāna op Java, kenbaar aan zijn grootsche uitingen in monumenten, mogelijk gemaakt moet hebben door het voorbereiden van veiligheid en welvaart en het bekend maken van Java's naam in het buitenland —, dat mij een teeken van het voortbestaan van den naam Sañjaya tot lang na den ondergang van de door hem gegrondveste hegemonie niet verwonderen kan, is even zeer begrijpelijk.

Krom denkt echter niet in de eerste plaats aan Sañjaya rake Matarām. Hij zegt: „Het gebied is erfelijk bezit van de afstammelingen van rahyangta Sañjaya, en deze naam zou op zichzelf wel thuis kunnen hooren in een deel van Midden-Java, waar, iets Zuidelijker, ook nog een Kali Sĕndjaja ligt". Door een verwijzing naar een anderen locus van denzelfden schrijver kan dan een herinnering worden mogelijk geacht aan onzen vorst, maar op geen van beide plaatsen heeft hij ernstig getracht na te gaan, in hoeverre dit meer dan een herinnering zou kunnen zijn. Zooals men de loci voor zich heeft, kan men niet ontkomen aan den indruk, dat Krom een werkelijk verband tusschen den rahyangta Sañjaya van Djragoeng en den Rake Matarām op zijn minst genomen onwaarschijnlijk acht [1]).

Moeten wij hem hierin volgen?

Gaan wij eerst eens nauwkeurig na, in hoeverre hier van mogelijkheid, waarschijnlijkheid of zekerheid kan gesproken worden.

De oorkonde weet ons te vertellen, dat in Pupus een sīma werd afgebakend in 1022 Çāka. Enkele van de grensplaatsen zijn, zooals wij reeds zagen, nog onder de desa's in de omgeving van de vindplaats te herkennen. Deze sīma behoorde aan de nakomelingen van rahyangta Sañjaya, d.w.z. de door de bewerkers van die gronden aan den vorst af te dragen opbrengsten kwamen voortaan of wederom aan de erfgenamen van rahyangta Sañjaya. Geen van diegenen, die gemeenlijk hun aandeel ontvingen in die opbrengsten aan den vorst — de bekende reeks van mangilala dṛbya haji —, hadden voortaan iets op dit terrein meer te maken. Voorts wordt nog melding gemaakt van

---

1) *Krom*, Geschiedenis², p. 288; Inleiding², I: 410.

een sang hyang prāsāda, waarbij geofferd diende te worden. Hoewel de tekst ter plaatse niet geheel duidelijk is, blijkt toch uit parallelle plaatsen van andere oorkonden, dat het hier gaat om de prāsāda (graftempel) van rahyangta Sañjaya.

Ware het niet, dat deze Sañjaya vóór zijn naam den titel rahyangta droeg, dan zou inderdaad een willekeurige persoon kunnen zijn bedoeld. Nu worden wij echter onmiddellijk verwezen naar diezelfde formule, welke aan onzen Sañjaya zijn juiste plaats in de matarāmsche dynastie heeft aangewezen en welke aanvangt met: „*Rahyangta* rumuhun ri mḍang ri poḥ pitu rakai matarām sang ratu sañjaya enz."[1]).

Hier is de met een bijzonderen titel (sang ratu) aangeduide vorst zonder meer de eerste der rahyangta rumuhun, der in den voorouderhemel vertoevende voorouders[2]). Het speciale gebruik van den term rahyangta in dergelijke formules wijst er reeds op, dat dynastieke voorouders zijn gemeend. En een ieder zal het met mij eens zijn, dat aan de wetenschappelijke reserve een te groote eer zou worden bewezen, indien wij thans nog een onderscheid zouden willen gaan maken tusschen den Sañjaya van Balitung's oorkonde uit 907 en den onbekenden vorst uit 1100. Als in 907, dus waarschijnlijk ongeveer anderhalve eeuw na zijn dood, Sañjaya nog blijkt te zijn de in de eerste plaats en op uitzonderlijke wijze te noemen stichter der hegemonische dynastie van Matarām, dan is het niet onbegrijpelijk, dat nog weer ruim anderhalve eeuw later zijne nazaten de rechten van zijn prāsāda, zijn bijzettingstempel, laten vernieuwen en bevestigen door den vorst van dien tijd. En het pleit voor de belangrijkheid van de plaats, die Sañjaya in de dynastieke overlevering moet hebben ingenomen, dat wij dit zien gebeuren onder het bewind van een vreemde dynastie en van een vreemd land, Oost-Java.

Er is echter nog iets, dat bij een zorgvuldige beschouwing van onze inscriptie naar voren treedt.

Zooals men misschien weet, heb ik in een brochure, die handelt over de positie van Java in den Archipel gedurende den aanvang van de middenjavaansche periode, de gissing gewaagd, dat de naam der dynastie, welke ik als die van Sañjaya beschouwde, die der Çailen-

---

1) T. B. G., 1927: 210.

2) De titel sang ratu kan in tegenstelling tot het çrī mahārāja van de volgende vorsten wijzen op het feit, dat de stichting van de matarāmsche hegemonie viel tijdens of na Sañjaya, aangezien de mahārāja-titel een typisch hegemonische is, sang ratu meer overeenkomt met adhipati of rāja. Zie b.v. de titulatuur der balische Warmadewa-dynastie.

dra's, nog zou voortleven in den naam Sela, bekend als dien van een der eerste vorsten in de middenjavaansche mataramsche babadtraditie[1]). Ik veronderstelde, dat de latere mataramsche dynastie, uit begrijpelijke overwegingen haar macht zooveel mogelijk van Majapahit afleidende, niettemin de allergrootsten van de in het vervaagd verleden geleefd hebbende vorsten van het eigen land in die afstammingslijst heeft willen opnemen. Kjahi Agĕng Sela zou dan zijn „ingeschoven" in die afstammingsreeks.

Tevens vestigde ik daarbij de aandacht op het feit, dat de tegenwoordige plaats Sela, waar de Kjahi wordt vereerd, gelegen is in de onmiddellijke nabijheid van het Mĕṇḍang Kamoelan, waar de javaansche traditie de oudste kraton wil zien. Thans rest mij nog slechts de aandacht van den lezer te verzoeken voor het feit, dat de prāsāda van onzen Sañjaya gelegen is *in het bergland ten Zuiden van dezelfde Loesi-vallei, welke zoowel Sela als het oer-Mĕṇḍang bevat.* Beziet men dit feit in het licht van mijn opmerkingen in aanteekening XXVI[2]), dan geloof ik, dat er een groote kans is, dat zij, die geen werkelijk verband wenschen te zien tusschen den Sañjaya van de traditie, den Sañjaya van Tjanggal en van de oorkonde uit de Kĕḍoe, den Sañjaya van de Sañjaya-aera[3]) en den legendarischen voorvader der huidige mataramsche dynastie, op het verkeerde paard wedden. Tevens mag er een aanwijzing in te vinden zijn voor de waarschijnlijkheid, dat de oer-kraton van de Çailendra's inderdaad in het Noorden moet gezocht worden[4]).

XXXV.

Bijzettingsgroepen op Bali.

Gedurende mijn onderzoekingen op het eiland Bali en de inventarisatie der aldaar gevonden oudheden is ten slotte mijn aandacht gevallen op een verschijnsel, dat misschien van eenig belang kan zijn en dat ik daarom aan het oordeel van mijn lezers wil onderwerpen. Bedoeld verschijnsel is gelegen in het feit, dat in op zichzelf

---

[1]) A Javanese Period in Sumatran History, Solo, pag. 19 vlgg.

[2]) Bijdragen, 1932 : 278 vlgg.

[3]) *Goris* in Feestbundel, I : 202 vlgg.

[4]) Ik wijs er hierbij op, dat deze prāsāda, zoo zij onmiddellijk bij de vindplaats der oorkonde lag, eveneens in het Zuiden heeft gelegen, gerekend ten opzichte van de toenmalige kraton. Resten van bouwwerken zijn op verschillende plaatsen in het gebergte gevonden, doch zij dienen nog nader te worden onderzocht.

staande poera's telkens groepen van bijzettingsbeelden kunnen worden aangetroffen, welke dezelfde samenstelling vertoonen. Uit de inventaris is zulks niet altijd op te maken, aangezien deze geen aanduidingen verschaft omtrent den stijl der aangetroffen beelden; en het is natuurlijk in de eerste plaats de stijl, die aangeeft, of dergelijke beelden tot één groep kunnen worden gerekend.

Uit den aard der zaak moeten wij een uitzondering maken voor die poera's, welke kennelijk dienen als bewaarplaatsen van uit andere poera's of erven bijeengebrachte artja's. Daar toch is alles zoodanig dooreengeplaatst, dat een indeeling in groepen vrij willekeurig zou zijn. Daar echter, waar kennelijk de aangetroffen beelden zich van oudsher hebben bevonden en waar daarenboven de voorhanden beelden van één stijlsoort zijn, daar kunnen wij met de meeste kans op succes onze onderzoekingen instellen.

Als een paar voorbeelden van zulke plaatsen noem ik hier de Poera Poesěh van de desa Bakbakan (Gianjar), de Poera Panataran te Kabětan (idem), de Poera Desa van Abianbase (idem) enz. [1]).

Welke is nu de samenstelling van deze groepen?

Om te beginnen treft men er een Çiwa-figuur aan (Maheçwara), meestal vergezeld van eenige Pārwatī-achtige vrouwelijke figuren van iets geringer afmetingen. Voorts vindt men er een Gaṇeça bij en een Guru, niet zelden in meerdere exemplaren, indien ook de Çiwa in meervoud vertegenwoordigd is.

Het is duidelijk, dat wij hier in zekeren zin de oude traditie van de samenstelling der figuren in een tjaṇḍi voor ons hebben: de Maheçwara van de tempelkamer en de drie figuren uit de drie nissen: Guru, Gaṇeça en Çiwa's çakti. Dat daarbij de Çiwa als bijzettingsbeeld van den vorst fungeert, is na al hetgeen daarover geschreven is, wel duidelijk en aanneembaar. Dat echter niet één, doch meerdere Çiwaçakti's aanwezig zijn, doet veronderstellen, dat ook hier niet sprake is van godenbeelden, doch eveneens van bijzettingsbeelden, en wel van 's vorsten echtgenooten, welke zich na zijn dood lieten verbranden en satī werden. Deze veronderstelling, welke nauwelijks meer dien naam verdient, doch eer overtuiging genoemd kan worden, doet de vraag rijzen, of dan ook niet de beide andere figuren, namelijk die van Guru en Gaṇeça, op dezelfde wijze opgevat dienen te worden, niet als godenbeelden, doch als bijzettingsbeelden dus. Welken steun kunnen wij voor deze veronderstelling vinden?

---

1) Respectievelijk No. 127, 128 en 131 der Inventaris (nog te verschijnen).

De lezer weet reeds uit hetgeen ik in aanteekening XXXII heb meenen te moeten opmerken, dat naar mijn meening de kans niet gering is, dat men in zulke beelden de bijzettingsbeelden dient te zien van 's vorsten eerste dienaren. In de eerste plaats komt daar dan voor in aanmerking die over de wereldlijke zaken, de patih of rijksbestuurder, dan die over de geestelijke zaken, de hofkapelaan, en ten slotte die over de militaire zaken, de senapati. Dat de hofkapelaan een passenden vorm zou vinden in den Guru is zonder meer duidelijk. En dat de senapati in de gedaante van een Nandin zou worden bijgezet, is niet meer geheel onmogelijk, als wij zien, hoe de ons bekende senapati's meestal met het praedicaat Lĕmbu waren getooid [1]).

Thans vestig ik er de aandacht op, dat vele der ons bekende beroemde patih's als praedicaat den naam Gajah droegen, hetwelk wonderwel overeenkomt met den vorm van Gaṇeça. Zoo kennen wij in de eerste plaats Gajah Mada als patih van Ayam Wuruk, doch ook Gajah Ĕnggon, Gajah Manguri [2]). Voorts Gajah Lĕmbana, patih-opvolger van Gajah Manguri [3]). Wie ten slotte Raden Gajah geweest is en wie Gajah Biru, is onzeker, doch uit niets blijkt, dat zij geen patih kunnen zijn geweest. Nu is het wel waar, dat er ook patih's waren, die niet den naam Gajah droegen, althans op de plaatsen, waarin zij ons in de literatuur zijn overgeleverd, doch daar staat tegenover, dat de meest beroemde patih's dien naam wel droegen. Ten slotte kan het een eeretitel zijn geweest, dien men zich verdienen moest.

Zonder dan ook in het bovenstaande voldoende bewijskracht gelegen te zien om uit te kunnen maken, of inderdaad de gewoonte bestond 's vorsten kapelaan, patih en senapati in de gedaante van Guru, Gaṇeça en Nandin bij te zetten, lijkt het mij toch onvoorzichtig om de in de bedoelde gevallen te constateeren regelmaat zonder meer onopgemerkt te laten. In ieder geval zou een dergelijke opvatting in het kader van de oudjavaansche voorstellingen wonderwel passen [4]).

---

1) Zie aanteekening XXXII.

2) *Krom*, Geschiedenis², p. 428.

3) Pararaton, p. 178, 196.

4) Misschien moeten wij op deze wijze ook de verklaring vinden voor de ruiterfiguren van Bakbakan op paarden en Nandin's. Ook Kuda is een bekende oudjavaansche titel. Afgebeeld in Djåwå, 1930.

XXXVI.

Kawīndra anāma Kawotan.

In den zoo juist verschenen en door Dr. Berg verzorgden tekst van de Babad Bla-Batuh vinden wij eenige loci, welke aan den uitgever moeilijkheden verschaften en die dan ook niet tot een alleszins bevredigende oplossing konden worden gebracht [1]). In de eerste plaats 10:8/9, luidende: „apan ana uttama ning dalĕm windakara, anāma punang Kawotan" („nu was het voornaamste (bezit) van den vorst een windakara, geheeten de Kawotan"). Deze windakara werd na de verovering van Noesa Pĕnida door Jĕlantik IV medegenomen en bij aankomst op het strand van Koesamba begraven. Dit was echter door zijn opdrachtgever, den koning van Gelgel, bemerkt en Jĕlantik moest hem uitleveren. Dit laatste wordt als volgt beschreven in de woorden van den koning: „apan ana ginamĕl dene ki Bungkut, kawīndra anāma Kawotan, apan sinĕmbar de ning mirah murub. Ika tan katur reng manira, apan wus katon de manira pinĕṇḍĕm denta punang Kawotan ring kikisik ing Kuçamba, apan murub muñcrat chāyā ning Kawotan, kadulu de manira" („Er is toch een ampilan [2]) van ki Bungkut, de kawīndra, Kawotan geheeten, die schittert door roode vlammen. Die hebt ge mij niet aangeboden, maar ik heb wel gezien, dat ge die Kawotan op het strand van Koesamba hebt begraven, want vlammend straalde de glans van de Kawotan; dat zag ik") (10:34–38).

Hierop leverde Jĕlantik de Kawotan uit, waarvan hij zegt, dat hij parelbesprenkeld is (sinĕmbar eng ratnādhikāra). En als de Kawotan dan gebracht wordt, verlustigt de koning zich in het kijken naar zijn verschijning, want hij is bezet met vlammende robijnen (prāpta punang Kawotan lĕnglĕng pwa dalĕm tumon ring rūpanya, apan sinĕmbar de ning mirah murub) (11:2—4).

Nog een keer zien wij dan zulk een kawīndra in het verhaal terug, al is het dan misschien een ander exemplaar [3]). Het is, wanneer

---

[1]) Javaansch-Balische Historische Geschriften, uitgegeven door de Kirtya Liefrinck-van der Tuuk te Singaradja. No. II, Babad Bla-Batuh, de geschiedenis van een tak der familie Jĕlantik. Uitgegeven door C. C. Berg. Santpoort 1932.

[2]) Ik geef ginamĕl met het javaansche ampilan weer, dat, zooals men weet, een voorwerp beteekent, dat men steeds bij zich laat dragen, meestal een waardigheidsteeken of een sirih-stel.

[3]) Zoo vermoedt Dr. Berg. Ik zie echter geen reden, waarom de opgegraven kawotan van Noesa Pĕnida niet dezelfde kan zijn als de hier bedoelde. Weliswaar is hij destijds uitgeleverd geworden, doch de mogelijkheid bestaat, dat

Jĕlantik VI ten strijde trekt tegen de Javanen van Pasoeroehan, die te Koeta geland waren. Er wordt dan gezegd: „pinayungan chattra jingga saha kawīndra rukma, apan panugraha n dalĕm nguni" („hij werd door een rood zonnescherm beschaduwd en had een gouden kawīndra, welke een gunstbewijs was van den koning vroeger") (14:18).

Wat hebben wij nu van deze kawīndra, Kawotan genaamd, te denken? Dr. Berg wijdt er verscheidene aanteekeningen aan en zegt, na de plaats bij van der Tuuk s.v. kahot aangehaald te hebben: „In dezen [= onzen. St.] tekst wordt Kawotan een windakara en een kawīndra — of hoe deze woorden anders gespeld mogen wörden — genoemd, voor welke woorden ik echter nog geen bevredigende verklaring heb gevonden" (pag. XLIV).

Elders zegt hij: „De verhouding van kawīndra tot windakara dient dan echter nog nader onderzocht en bepaald te worden" (73). Een oogenblik meent hij zelfs nog, dat het kawīndra van 10:34 niet hetzelfde woord kan zijn als dat van 14:18, doch door het voorslaan van de lezing „sahâkawīndra" kan deze moeilijkheid worden opgelost. De glosse „bakta" voor ginamĕl, te vinden bij van der Tuuk IV:795a, maakt een en ander zeer aannemelijk.

Ook uit den naam Kawotan kan Dr. Berg geen nadere gegevens putten, die de beteekenis van kawīndra kunnen belichten, terwijl hij voor het woord windakara verwijst naar skt. wiḍākara, wat hij met „poederstrooier" weergeeft. Ten slotte vermoedt hij voor kawīndra een beteekenis „beteldoos", waarbij hij op de mogelijkheid wijst, dat pucangan via het in *klank* er ongeveer mee overeenkomende bhujangga zijn begripsinhoud heeft overgedragen op het met bhujangga in *beteekenis* overeenkomende kawīndra. Ten aanzien van de beteekenis van kawīndra heb ik echter een andere opvatting, die ik hierbij den lezer ter beoordeeling voorleg.

Het viel mij op, dat van der Tuuk s.v. kahot weet te vertellen, dat een kawotan zooveel als een ampilan is (glosse: sĕsĕran, hetgeen Berg met „ring" vertaalt, doch dat blijkens v. d. T. III:186b s.v. sĕsĕr I een ampilan moet zijn, door kĕparak's achter den vorst aangedragen). In verband hiermede valt het voorts onmiddellijk op, dat v. d. T. II:8b s.v. kahot zegt, dat een kawotan *van goud is en de gedaante*

Jĕlantik VI hem op de een of andere manier van den koning zou hebben gekregen. Hierop wijst toch wel 14:18, beneden geciteerd.

van een gans heeft. Immers, een der vorstenlandsche ampilan's vertoont de gedaante van een gans, heet banjak ḍalang, is van goud en voldoet ook aan het vermoeden van Berg terzake van de functie: het is een beteldoos [1]). Het is dus thans wel zeker, dat de kawotan van onzen tekst in beide gevallen een beteldoos in de gedaante van een gans was: dat er een roode gloed van afstraalde, zal eensdeels aan het magisch vermogen van zulke poesaka-ampilan's, anderdeels aan het gebezigde goud moeten worden toegeschreven. Een van de beide banjak ḍalang der vorstenlandsche kratons, die van den vorst zelf, is heilig, de andere, die van den kroonprins, niet.

Blijft ons nog de taak om na te gaan, in hoeverre de woorden kawīndra en windakara met deze voorstelling kunnen kloppen.

Voor het tweede woord kan ik Berg's gissing overnemen; slechts zou ik het eenigszins misleidende woord „poederstrooier" willen vervangen door een nadere omschrijving: „bevatter (ākara) van een medicinaal zout (wiḍa)". Zulk een voorwerp kan zeker zijn naam hebben geleend aan een vaatwerk voor betel-ingrediënten. Omtrent den vorm kunnen wij geen uitsluitsel verkrijgen, daar het woord noch bij Monier Williams, noch bij Böhtlingk voorkomt. De vorm kan van alles zijn.

Voor het eerste woord is de etymologie minder eenvoudig.

Berg heeft bij dit woord, zooals gezegd, gedacht aan een samenstelling van kawi en indra, waarbij hij aan kawi de beteekenis van „dichter" of „wijze" hechtte. Zoo deed ook ik, en ik was genoodzaakt om langs een langen weg te komen tot een plausibele vergelijking van een gans met een dichtervorst. Dien weg traceerde ik langs de gans, die het rijdier van Brahman is, welke godheid zeer wel als Heer der Wijzen kan worden opgevat. Maar daarmede blijft het onverklaard, waarom zijn rijdier dien eerenaam zou verdienen.

Een verschrijving voor khagendra lag niet zeer voor de hand, daar dit een naam voor Garuḍa en niet voor den haṃsa is.

De „ruddy goose" kāwṛka gaf wel aanknoopingspunten met de beschrijving van de kawīndra en diens rooden gloed, maar weinig etymologische zekerheid.

Ten slotte brachten echter Böhtlingk's „Letzte Nachträge" uitkomst. Daar vinden wij namelijk een tweede beteekenis van kawi: „Wasservogel". En daar de gans inderdaad als de koning der water-

---

[1]) Zie „Cultuurgeschiedenis van Java in beeld", fig. 180.

vogels geldt, is het verband tusschen kawīndra en de gansvormige kawotan gelegd.

XXXVII.

Waren er tjaṇḍi's in de kraton van Majapahit?

Deze vraag deed zich aan mij voor, toen ik in een der voorgaande aanteekeningen mijn vermoeden uitsprak, dat de kratons van Java doorgaans in het Noorden moeten hebben gelegen en dat de talrijke in het Zuiden aangetroffen ruïnen ons niet kunnen inlichten omtrent ligging of samenstelling dier kratons, aangezien zij de overblijfselen zouden zijn van in het Zuiden of ten minste buiten de kraton gelegen bijzettingstempels, zoogenaamde tjaṇḍi's [1]).

Hoewel ik mij van de juistheid van deze veronderstelling overtuigd houd in verband met sindsdien verzameld materiaal, dat ik te gelegener tijd hoop te verwerken in een meer algemeene beschouwing over bijzettingsgebruiken op het oude Java, doen zich voorloopig enkele bezwaren voor, die te berde gebracht zouden kunnen worden door hen, die in de ruïnen wel degelijk overblijfselen zien van binnen de kratonmuren gelegen tjaṇḍi's. Weliswaar zullen deze bezwaren min of meer theoretisch zijn, daar de overgroote meerderheid der oostjavaansche oudheden op plaatsen gelegen is, waar zelfs in de traditie geen kraton ooit gestaan heeft (Kiḍal, Djago en Singasari — men vergete niet, dat, toen deze tjaṇḍi werd gesticht, Singhasāri geen landskraton meer was — zijn alle oudheden in de bergstreken of daaromtrent, in het Toeloengagoengsche, Pareesche enz. enz.), doch juist theoretische bezwaren zijn de hardnekkigste vanwege hunne onwerkelijkheid. Het is dus zaak om te trachten aannemelijk te maken, dat bij den huidigen stand van het onderzoek de gegevens zoodanig kunnen worden gerangschikt, dat het niet noodzakelijk is tegelijkertijd een levenden vorst en de ziel van een gestorven koning binnen de muren van één kraton te huisvesten. Dat er op elken regel afwijkingen voorkomen, juist in een middeleeuwsch systeem als waarmede wij hier te maken hebben, is zonder meer duidelijk en doet van de waarde van den regel niets af [2]).

---

1) O. A. No. XXVI, Bijdragen, deel 89 (1932).

2) Ik denk hier aan de bijzettingsplaats van de Regentes te Panggih (Pararaton 29 : 32), die, als de identificatie van Panggih met het huidige Pangih in orde is, als in bedoelde Pararaton-plaats inderdaad de Regentes bedoeld wordt en ten slotte als er geen ernstige bezwaren bestaan tegen het aannemen van het

Bezien wij thans de genoemde bezwaren.

Het eerste is gelegen in een plaats in de Nāgarakṛtāgama, waar sprake is van de bijzetting van Kṛtarājasa. Het is zang 47:3, luidende:

drāk pinratiṣṭa Jinawimba sireng purī jro|
Antahpura ywa panĕlah nikanang sudharmma|

(Kern: „Weldra werd een beeld als Jina van hem opgericht in 't binnenste van den koningsburg; Antahpura dan is de naam van die grafkapel").

Deze plaats komt dan verder overeen met de vermelding van den naam Antahpura in de lijst van dharma's haji van 74:1, door Kern opgevat als graftempels, naar aanleiding van Bosch' opmerkingen eer weer te geven met „koninklijke vrijgebieden".

Men ziet het, hier wordt gesproken van een tjaṇḍi in het binnenste van de kraton.

Het tweede bezwaar wordt gevonden in zang 48:3 van hetzelfde gedicht, luidende:

çīghra sirān dhinarmma ri dalĕm purārcca nira Wiṣṇuwimba parama|

(Kern: „kort daarop werd hij bijgezet in de Dalĕm van den hofburg; zijn beeld (daar) is een allervoortreffelijkst Wiṣṇu-beeld"). Ook hier dus zonder meer de vermelding van een tjaṇḍi in het binnenste van de kraton.

Het derde bezwaar ten slotte is gelegen in een plaats in de Pararaton (32:19), waar gezegd wordt, dat Bhra Hyang Pūrwawiçeṣa stierf en „dhinarma ring puri", hetgeen door Brandes vertaald wordt met „werd bijgezet in de Puri"[1]).

Tegenover deze drie plaatsen, die de tegenwoordigheid van tjaṇḍi's

jaartal 1372 op de bij Pangih gevonden yoni als dat van de bijzetting van een tusschen 1371 en 1376 gestorven vorstin — voor de Rājapatnī duurde het twaalf jaar, voordat men zoo ver was, dat ze kon worden bijgezet in een beeld! —, weliswaar niet binnen de muren van de kraton lag, maar dan toch tamelijk dicht bij de plaats, waar de koning verwijlde. Er kunnen allerlei redenen geweest zijn, die er ten slotte toe hebben geleid, dat ook deze telg van het vorstengeslacht niet diep in het Zuiden of in de bergen werd bijgezet. In ieder geval heeft men in den naam — zij heette na haar bijzetting „de op den Pantarapurwa-berg bijgezette"! — nog duidelijk te zien den wensch ook deze bijzetting opgevat te zien als een, welke op normale wijze plaats had gehad, nl. in de alas, het zieleland.

[1]) Het Antahpura van Prapañca vindt zijn echo in de Pararaton, waar te lezen staat (25:2): dhinarma ring antapura. Dat dit hier een naam is en niet de aanduiding van een kraton-deel, is wel duidelijk. Aldus heeft Brandes het ook opgevat.

binnen de kratonmuren van Majapahit doen veronderstellen, wil ik, alvorens ze nader te bezien, een paar opmerkingen stellen.

In de eerste plaats de opmerking, dat in de uitvoerige schildering van de kraton, welke ons door Prapañca is gegeven, nergens gesproken wordt van tjaṇḍi's, hoewel de dichter niet vergeet zelfs de volières te vermelden. Zou hij zooveel minachting gehad hebben voor 's konings twee onmiddellijke voorgangers, dat hij hunne heilige bijzettingsplaatsen binnen de muren van diezelfde kraton zou hebben vergeten?

In de tweede plaats wordt in alle drie de geciteerde plaatsen gesproken van een dharma, welke dharma blijkens zang 74:1 een dharma haji, een vorstelijk vrijgebied, moet geweest zijn. Vrage: hoe stelt men zich een gebied binnen de eo ipso van alle belasting vrijgestelde kraton voor, dat opnieuw zou zijn vrijgesteld van dit onus der buitenstaanders? Nu werpe men mij niet de opmerking tegen, dat onder dhinarma hier niet zoozeer het afbakenen van een bijzettingsvrijgebied als wel de bijzetting zelf moet worden verstaan. Moge deze vergissing al onder de vertalers dier plaatsen gemakshalve hebben plaats gehad, lezing van zang 73:2 kan ons voor deze foutieve conclusie behoeden. Onder dhinarma behoort men inderdaad en overal te verstaan het in verband gebracht worden met een afgebakend en van belastingen enz. vrijgesteld gebied, welk verband dan in den regel uit een bijzetting bestaat.

Er is dus een interne discrepantie tusschen verschillende plaatsen van Prapañca's lofdicht, indien wij ten minste de vertalers moeten gelooven. Is er geen andere lezing of vertaling mogelijk? Daartoe is het noodig, dat wij de woorden, waarover het hier gaat, eens nader bezien; het zijn de woorden pura, puri, dalĕm en jro.

Pura en puri worden door elkaar gebruikt voor de kraton, doch komen eveneens door elkaar voor om een bijzettingsplaats aan te duiden. Blijkbaar bestond ook toen het nog op Java bestaande gebruik om geen onderscheid te maken tusschen het verblijf van een dooden en dat van een levenden vorst [1]).

Pura en puri zijn dus woorden, die nog niet het onderscheid, dat tegenwoordig op Bali gemaakt wordt — poeri = „vorstenverblijf" en poera = „godenverblijf", „tempel" —, kenden.

Dalĕm wordt gebruikt voor „vorst" en dus ook „vorstelijk" in

---

1) Zang 12:5, 45:1, 46:1, 60:4, 86:1, 89:2, 92:1 en namen als prajñāpāramitāpurī en wiçeṣapura.

samenstellingen (dharma dalĕm [57:2] = dharma haji), doch ook voor „kraton" (91:9); als voorzetsel beteekent het „binnen", „in" (17:2).

Jro, dat in beteekenis natuurlijk geheel met dalĕm overeenkomt, wordt gebezigd als „vorst" in uitdrukkingen als puri jro (92:2) en pura i jro (86:3) [1]) en kan een samenstelling dharma jro doen reconstrueeren. De beteekenissen van „binnen" en „vorst" zijn, evenals in het moderne Javaansch, verwant.

Passen wij nu het bovenstaande op onze loci toe, dan kunnen wij het „ing puri jro" van 47:3 omschrijven met „ing dharma jro" of wel „ing dharma haji" en vertalen met „in een vorstelijke bijzettingsdharma", welks naam dan Antahpura blijkt te luiden.

Bij de tweede plaats kunnen wij „ri dalĕm pura" vertalen met „in een pura = bijzettingsdharma". Weliswaar wordt de naam van deze pura niet gegeven, doch dat is ook niet het geval met alle andere bijzettingen in dezelfde strophe.

Hetzelfde geldt van de plaats in de Pararaton, waar vertaald kan worden „in een puri" zoowel als „in de puri", waarbij men in het laatste geval een bepaalde, zeer bekende bijzettings-puri op het oog kan hebben. Ten slotte kan „puri" hier een overblijfsel zijn van een langeren naam; zooals men weet, is de plaats niet geheel zuiver overgeleverd.

Voor de Pararaton worden wij daarenboven gesteund in onze nieuwerlangde overtuiging door het feit, dat daar een kraton *nimmer* met puri wordt aangeduid, doch steeds met kaḍaton. Het woord puri komt slechts voor in dharmābhiṣeka-namen.

Mijns inziens is er dus geen reden meer om aan een bestaande discrepantie tusschen de genoemde plaatsen van Prapañca's werk te gelooven; de dichter heeft te recht geen tjaṇḍi's in de kraton beschreven, omdat ze er niet waren. Hiermede is dus tevens aangetoond, dat de geschiedenis ons er geen voorbeelden van verschaft, dat dergelijke bijzettings-, dus doodenmonumenten, binnen de muren van de hofstad zouden hebben bestaan. Voor een plaatsing der middenjavaansche kratons in de vlakten van Prambanan en Saragĕdoeg, waar het van tjaṇḍi's moet hebben gekrioeld, is dus mijns inziens geen goede reden meer te vinden; integendeel, de les van Majapahit doet ons

[1]) Ik stel voor in 86:3 het door Kern niet en door Poerbatjaraka met „vlak(bij)" vertaalde rakĕt op grond van v. d. Tuuk I: 724 s.v. rakĕt I te vertalen met „er uitziende als".

die stad elders zoeken dan in de alas of het gebergte, waar tjaṇḍi's naar oud-indonesisch geloof thuis hooren.

XXXVIII.

De stichtingsdatum van de oudheden van den Goenoeng Kawi.

In het Oudheidkundig Verslag van 1922 heeft de heer H. T. Damsté aan de hand van een tjandra sĕngkala den stichtingsdatum van de bekende rots-tjaṇḍi's bij Tampak Siring op Bali nader trachten te bepalen. Deze sĕngkala luidde als volgt: „doek bĕntar ing goenoeng kawi brahmana bisa ngidoeng", hetgeen zooveel beteekent als: „Toen de goenoeng Kawi gespleten werd, konden de Brahmanen zingen". De heer Damsté dacht hierbij aan een kunstmatig splijten van den berg, m.a.w. aan het uithouwen van tjaṇḍi's en kluizenaarsnissen. En daar de term brahmana voor 8, bisa eveneens voor 8 en kidoeng voor 1 staat, zou de vervaardiging van dat complex in het jaar 881 Çāka = 959 A. D. hebben plaats gehad.

Nu zal de lezer misschien reeds weten, dat het mij gelukte aan de hand van een op den Goenoeng Panoelisan gedane vondst de door Krom gegeven periode van den stichtingstijd iets nader te preciseeren [1]). Ik kwam daarbij tot de tweede helft van de 11e eeuw, terwijl Krom voorloopig de eerste helft van die eeuw had voorgesteld [2]). In ieder geval klopt deze dateering dus niet met die, welke door den heer Damsté werd gegeven.

Hoe is deze tegenstrijdigheid nu op te lossen ?

Het zou wel al te gemakkelijk zijn aan de traditie, zooals deze in een tjandra sĕngkala werd vastgelegd, zonder meer alle waarde te ontzeggen. Daartoe is m.i. geen dringende reden, aangezien de bij het onthouden of overschrijven van cijfers gemakkelijk te maken vergissingen hier nauwelijks bestaan; het overschrijven van een geheele spreuk biedt daartoe lang niet zooveel kansen.

Ik stel dan ook voor de oplossing langs een anderen weg te zoeken.

Een ieder, die de rots-tjaṇḍi's en rotskluizenarijen van den Goenoeng Kawi wel eens heeft bezocht en daarbij zijn aandacht ook heeft besteed aan hetgeen de omgeving te zien geeft, zal hebben opgemerkt, dat op verschillende plaatsen de door het uitslijpen van de rivier steil staande wanden van haar bedding zijn afgestort. Deze afstortingen

---

1) Oudheden van Bali, I: 135 vlgg.

2) Bijdragen, 76: 484.

kunnen ons niet in het minst verwonderen, aangezien de rots bestaat uit een zeer broze breccie, een ruw mengsel van kalk met allerlei daarin vervatte eruptieproducten in den vorm van groote en kleine keien. Men kan deze keien ook in het werk van de tjaṇḍi's zien en daar zich van de moeilijkheden, die zich daardoor voordeden, overtuigen. De dunne pleisterlaag, die den gevel van de tjaṇḍi's bedekt, is niet voor niets aangebracht: zij had de bedoeling het zeer grove materiaal te beletten onder verweeringsinvloeden uiteen te vallen. Wat dan ook voor een goed deel gelukt is. Deze afstortingen nu brachten een groote hoeveelheid puin in de rivierbedding, hetwelk gedeeltelijk werd opgeruimd door den eerstkomenden bandjir, gedeeltelijk bleef liggen en wijzigingen in den loop van de rivier veroorzaakte.

Indien men nu den rotswand, waarin de tjaṇḍi's en kluizenarijen zijn uitgehouwen, goed beziet, dan kan men opmerken, dat het geheele complex is aangebracht in één reusachtig rotsbrok, dat op dezelfde wijze als boven beschreven van den rotswand is afgezakt en eenige meters lager terechtkwam. Beklimt men den heuvel van de monumenten, dan ziet men, hoe deze eigenlijk min of meer op zichzelf staat en er een ondiepe kloof wordt aangetroffen tusschen dien heuvel en den rotswand.

Nu spreekt het vanzelf, dat deze afscheuring en verzakking niet kan hebben plaats gehad na de voltooiïng van de monumenten. Deze zouden zeker daaronder zoodanig hebben te lijden gehad, dat er niet veel meer van zou zijn overgebleven. Dus moeten zij wel vóór dien tijd hebben plaats gevonden, en niets let ons om in het door de tjandra sĕngkala vastgelegde jaar 959 A.D. het jaar te zien, waarin deze ramp moet hebben plaats gehad. Men behoeft dus de letterlijke beteekenis van de sĕngkala geen geweld meer aan te doen om haar te verstaan; in letterlijken zin scheurde of spleet de Goenoeng Kawi.

Op twee punten wilde ik dan nog wijzen, die beide de hier voorgestelde oplossing aannemelijker kunnen maken.

Het eerste is het feit, dat wij omtrent de afscheuring van Bali en Madoera eveneens door middel van dergelijke sĕngkala's zijn ingelicht, terwijl ook andere natuurrampen, als uitbarstingen van vulkanen, op ruime schaal dit voorrecht genoten. Het vastleggen van zulk een verschijnsel staat dus niet op zichzelf.

Het tweede punt is, dat, naar ik elders reeds heb opgemerkt, verschillende van dergelijke kluizenarijen zich bevinden in afgestorte rotsblokken, hetgeen ik heb trachten te verklaren door aan te nemen, dat de in die rotswoningen verblijvende kluizenaars de door zulk een ver-

schijnsel vrijgekomen magische aardkrachten dienden te bezweren[1]. Het is niet minder dan begrijpelijk, dat men de kluizenarij in dit afgespleten brok van den Goenoeng Kawi heeft aangebracht, hetzij dat deze vóór, hetzij dat zij te gelijk met de tjaṇḍi's werd gemaakt. Men zou dan ook de door den heer Damsté geopperde mogelijkheid, dat de kluizenarij uit 959 en de tjaṇḍi's uit de elfde eeuw dateeren, in gewijzigden vorm kunnen aanvaarden, nl. dat de kluizenarij nog in de tiende, de monumenten in de elfde eeuw zouden zijn gebouwd, ware het niet, dat de nissen van beide complexen precies denzelfden stijl vertoonden. Er is dan ook eer aanleiding tot de veronderstelling, dat de afstorting in 959 plaats had, en dat men vervolgens naar aanleiding van het overlijden van den vorst in de tweede helft van de volgende eeuw deze plek door het aanbrengen van de magischkrachtige voorouder-tjaṇḍi's en de daarbij behoorende kluizenarij veilig heeft willen stellen[2].

---

[1]) Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-v. d. Tuuk, afl. 3: 63 vlg. De daar gegeven verklaring van de monumenten sub 1 dient thans dus te worden vervangen door die, welke voor nummer 4 werd gegeven.

[2]) Naar ik echter van Berg verneem, is hij van meening, dat de sĕngkala als 118 Ç. = 196 A. D. gelezen moet worden.

VERTALING VAN SARGA XXI VAN HET OUDJAVAANSCHE RĀMĀYAṆA.

DOOR

Dr. H. H. JUYNBOLL.

Sarga XXI[1]).

Laten wij niet spreken over het leger, hoe het genoot, doch laat er over Janaka's dochter gesproken worden. Zij werd vervoerd in een wagen van juweelen en gebracht naar de plaats van het slagveld (1).

Zij werd gekweld doordat men haar liet zien, hoe Raghu's zoon in een strik verward en bezwijmd was. Toen zij nu den edelen Rāma zag, was zij bedroefd en zij jammerde en zij verscheurde haar rok (2).

Op den bodem van den juweelen wagen viel zij neder, in zwijm, onbewegelijk, bewusteloos ten gevolge van haar groot verdriet, als een lijk, zwijgend, geheel zonder zich te bewegen (3).

Haar gelaat was bleek en hare oogen waren gesloten; het was alsof het leven haar verlaten had, doch haar hals was ondragelijk vermoeid; hare handen waren verstijfd(?)[2]) en haar geheele lichaam was bezwijmd (4).

Toen zij bewusteloos was op den wagen, weende Trijaṭā, hare voeten omhelzende. De voeten van Janaka's dochter waren (gewoonlijk) zacht. Hoe kwam het, dat zij nu zoo stijf waren als een staak? (5).

De prinses werd door haar wakker geschud. „Welaan, vrouwe, ontwaak en kom weder tot u zelve! Kijk eens, wat is uw hoofd afgemat! Gij zijt toch zeer leugenachtig jegens mij! (6).

„Wat hebt gij vroeger tot mij gezegd, prinses? „Trijaṭā! mogen mijne woorden door u behartigd worden, zusje! Overal waarheen ik ga moet gij onafscheidelijk zijn en laat het niet gebeuren, dat ik u iets niet mededeel" (7).

---

[1]) Sarga XX is vertaald in deel 88, p. 451—460 dezer Bijdragen.

[2]) *Akwang* ontbreekt in de woordenboeken: Prof. Kern geeft deze vertaling in zijne aanteekeningen op het Javaansche woordenboek van Gericke-Roorda.

„Deze eerste woorden van u waren onwaar, want ik nam geen afscheid van u en was ook niet ver van u verwijderd. Wat is de reden van uw vrees voor onwaarheid? Zelfs in mijne droomen wordt gij niet bedrogen (8).

„Nu is de gelofte, die gij gedaan hebt, verdwenen. Gij zijt weggegaan zonder er mij van in kennis gesteld te hebben. Al uwe vroegere woorden van genegenheid en al wat gij gezegd hebt kunt gij niet tegenspreken (9).

„In dezelfde mate als mijn vader en mijne moeder is niet mijne genegenheid, die is in u. Gij zijt Râma, mijn oppergod, gij zijt het wenschjuweel en de *Kalpa*-boom (10).

„Gij wordt door mij geëerbiedigd en zult door mij beschermd worden, geen ander. Gij alleen zijt inderdaad het doel van mijn verlangen. Wien anders zou (ik) beminnen, als gij er niet waart, vrouwe? De anderen zouden u zeker minachten (11).

„Alle *rākṣasī*'s bespotten u, want alleen ik dien u, doch ik blijf niet lang aan uwe voeten, kijk daarom naar mij, geliefde! (12).

„Wanneer gij werkelijk meent, nu te zullen sterven, moge ik dan geen oogenblik door u achtergelaten worden. Daarom, prinses, kom bij en wacht, want ik zal mij niet verwijderen van uwe voeten" (13).

Zoo waren de woorden van Trijaṭā, terwijl zij weeklaagde, ten gevolge van hare aanhankelijkheid en hare genegenheid. De prinses bleef lang bewusteloos. Hoe langer hoe meer kreet zij, bedroefd en bekommerd (14).

Nadat zij een oogenblik bewusteloos en bezwijmd gebleven was, bewoog zich langzamerhand de prinses en kwam bij, doch zij kon zich niet bewegen, daar zij afgemat was; zij zuchtte. Ach! Hoe hevig was haar groot verdriet (15).

Doch zij opende hare oogen niet; haar hart was gebroken en hare gewrichten waren vermoeid; hare tranen stroomden voortdurend in menigte over haar gelaat. Hare oogen waren gezwollen en rood door hare tranen en ten slotte kreet en jammerde zij (16).

„Ach mijn ziel! Gij zijt uitermate taai en ontvliedt niet. Naar ik meen is mijn verdriet buitengewoon. Gij zijt zeer gehecht aan dit lichaam; voortdurend is het verdriet over mijn leed en ellende (17).

„Evenzoo is dit hart onbetrouwbaar in zijne liefde; zelfs mijn adem is gehecht (aan het leven). De vorst is dood, doch gij blijft (leven). Ach! Helaas! Hoe moeielijk is het, uwe liefde te bestendigen! (18).

„Mijne liefde en mijne genegenheid zijn, meen ik, niet gering, doch ik volg u niet in den dood, o vorst! Doch mijn hart is zoo hard als diamant, daarom breekt het niet bij uw dood, o vorst! (19).

„Overstelpend was uwe moeite, uw verdriet en uwe vermoeienis, toen gij mij vroeger zocht in het groote woud. Nadat gij wist, dat ik nog in Lĕngkā ben, hebt gij een middel gezocht, ten gevolge van uwe liefde (20).

„Zooveel mogelijk beleid hebt gij daarbij betracht, zonder te letten op het deren van dieren. Gij hebt vroeger ook Balī immers gedood; ik alleen ben het doel van uw streven, niets anders (21).

„Verscheidene apen hebben door uw toedoen uw leed gedeeld; zij waren eveneens bedroefd over uw verdriet om mij. Zij waren in staat, de zee over te steken; groot was hunne kwelling door uw streven (22).

„Nadat zij de zee overgestoken hadden, hebben zij hun leven opgeofferd in den strijd. Geen ander doel is er, waarop gij uwe gedachten richtte; ik ongelukkige was het, die door u gezocht werd en die het doel van uw streven was (23).

„Dat was het non plus ultra van uwe liefde, te kunnen sterven met uw trouwen jongeren broeder, doch ik blijf achter bij uw dood, vorst; ik ben slecht, onmeedoogend, laag en boos (24).

„Ik let op niets anders dan trouw en liefde, doch uw vader, die was braaf en trouw. Gij waart slechts een oogenblik van hem gescheiden; door zijne liefde is hij hevig bedroefd gestorven (25).

„Ik echter zie nu, dat gij dood zijt en toch kan ik het over mij verkrijgen u niet te volgen en te blijven leven zonder schaamte. Blijkbaar ben ik niet te vertrouwen, want de plicht van eene trouwe vrouw is door mij geschonden (26).

„Ik ben hier, wachtende op uw komst; verscheidene ongemakken heb ik verdragen. Ik nam den schijn aan van bezield te zijn door trouw, (doch) volg u niet in den dood. Ach! Integendeel ben ik inderdaad ontrouw (27).

„Ach! Mijn lichaam is beschaamd, dat het niet in staat is, trouw te zijn, doch in staat is, (in leven) te blijven. De liefde van den vorst daarin is zeer groot, doch het denkt niet (aan hem) (28).

„Ach, helaas! Wat is Sītā buitengewoon ongelukkig! Een groot onheil verkondigend is uw booze daad, doch gij zijt zonder lichaam, uw lichaam is laag; de wereld raakt in opschudding en wordt eveneens slecht door u (29).

„Wat toch zal uwe zonde wederom in de toekomst zijn, want de geheele wereld is nu door u ongelukkig. Blijkbaar zal uw verdriet

daardoor groot zijn, wanneer gij wederom herboren wordt in duizend wedergeboorten (30).

„Ach! mijn lichaam, ziehier dan uwe onreinheid, doch uw leed is begrensd. Ach! Hoe grenzenloos onmeedoogend is het noodlot, omdat nog meer leed zal trachten u te kwellen" (31).

Zoo waren de woorden, waarmede de prinses jammerde, terwijl zij het noodlot en haar *karmma* (in een vroeger leven verrichte daden) verwijtingen deed. Haar hart smolt en was verbrijzeld, hevig bedroefd, bij de gedachte aan de onreinheid van haar lichaam (32).

Hoe langer hoe langer weeklaagde zij; haar geween was heesch, zwak en zacht. Haar keel was droog en pijnlijk aangedaan en uitgedroogd; (haar mond) was geopend en zij was terneergeslagen en sprakeloos (33).

Zij was verstijfd en (haar mond) stond open; zonder te weenen, verbijsterd, zonder met hare oogen te knippen, onbewegelijk en zonder adem te halen. Haar lichaam was gebonden door het leed, gelijk eene teekening, een beeld of eene afbeelding (34).

Als vlammend vuur was haar groot verdriet, dat in haar geest was met zijne scherpe hitte. Haar hart brandde en werd daardoor verteerd en verpletterd, als een boom, getroffen door een bliksemflits van Indra[1]) (35).

De prinses viel wederom in zwijm; verbrand door haar leed, verdween haar levensgeest. Trijaṭā was uitgeput, haar ziende; wederom jammerde zij, zeer bekommerd in haar gemoed (36).

Toen zij zoo bewusteloos en verbijsterd was, nam zij haar snel op en vloog weg. Spoedig kwam zij in den *Açoka*-tuin en legde haar neder op een rein juweelen rustbed (37).

Zij schudde haar lichaam wakker, dat geheel bezwijmd was. Zij streek over haar gelaat, dat koud was, terwijl de levenskracht er niet (meer) was. Zij betastte haar hart, dat werkelijk stijf was. Hoe langer hoe men schreeuwde Trijaṭā, weenende en jammerende: (38).

„Zie toch, prinses! Waarheen zijt gij toch gegaan? Kom toch tot bezinning en vermaan uw gemoed! Ach! Gij zijt toch begrensd in uwe liefde, want gij geeft de voorkeur aan den dood, zonder op mij te letten (39).

„Heer! Heb medelijden, treed vooruit en help mij, opdat Janaka's doorluchtige dochter leve! Mijn tempel is ingestort. Richt hem toch

---

[1]) *Indrabajra* is de naam van een bekende versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 44.

weer op! Mijn *waringin* is verdwenen en afgeknot, als zij er niet is" (40).

Zoo waren de woorden van de deerniswaardige Trijaṭā. Intusschen kwam zij bij, haar geween hoorende. Onafgebroken bewogen zich hare verslapte handen. Onbewegelijk sloot zij hare oogen, onafgebroken sprekende, vast vertrouwende (41):

„Uw verdriet over mij, dat ik er ben, zij verre, want ik zal sterven eens en vooral. Waartoe zou het dienen, dat ik leef zonder bescherming, mijne jongere zuster? Zie! Liever wil ik, dat ik sterf (42).

„En wat zou ik toch doen in dit leven, omdat de edele vorst Rāghawa gestorven is. Zeer groot toch was mijn verlangen, om eerder te sterven; alleen omdat hij leefde heb ik gewacht en ben ik niet gestorven (43).

„De draad van mijn leven is echter gebroken en is er niet meer. Het is duidelijk, dat die spoedig zal afbreken, want hij was als een touw en een band, het middel, waarmede mijn ziel gebonden was, waardoor ik niet stierf (44).

„Wanneer nu dit leven van mij bestendig is, jongere zuster, zal het (zelfs) wanneer de keten doorgesneden is niet breken, doch ik zal het met geweld breken. Het is snood en slecht, jongere zuster, dat ik er nog ben (45).

„Hoe groot toch is mijne gehechtheid aan dit leven en hoe groot is toch mijne vreugde daarover dat ik besta. Ik heb toch slechts verdriet en ellende ondervonden; laat daarom mijne ziel, helaas! rustig sterven (46).

„Doch opdat mijn dood vruchtbaar zij, o zusje, niet nu, maar later, in de toekomst, moge god Waiçwānara mijn geneesmiddel zijn. Wees mij dus genegen, Trijaṭā! en leg een vuur aan!" (47).

Zoo waren de woorden van Janaka's dochter; zij was trouw en in haar hart vast besloten, om te sterven, niets anders. Hoe langer hoe meer uitgeput werd Trijaṭā, zeer bedroefd. Snel sprak zij, weenende, onmiddellijk daarna (48):

„Zeer liefdeloos zijt gij, prinses, jegens mij, omdat gij u haast, uw lichaam te dooden. Gij bekommert u niet om mij en denkt niet aan mij. Het is uiterst slecht, dat ik zonder bescherming achtergelaten word (49).

„Ook is het niet zeker, dat de vorst gestorven is. Het is ondenkbaar, dat hij zou sterven, gebonden door een slang. Ook Hanūmān werd vroeger gebonden, doch hij stierf niet en ontkwam levend (50).

„Zoo is nu vorst Rāghawa getroffen door een grooten strik; het is

met opzet, dat hij dit voelt. Hij wenscht, dat de vreugde der vijanden toeneme; hunne vreugde nu is groot, omdat hij blijkbaar overwonnen is (51).

„Wacht daarom en wees niet ongerust! Stel uw geest gerust en wees niet bedroefd! Dit leven is moeielijk te verkrijgen en niet te grijpen. Terwijl gij zoudt sterven, is hij echter niet dood (52).

„Doch opdat gij niet twijfelt er aan, dat hij (nog) levend is, zal ik snel naar het slagveld gaan. Wanneer hij werkelijk gestorven is, zooals gij meent, dan zal ik niet blijven bij u, vrouwe (53).

„En in geval het zeker is, dat hij gestorven is, dan zal ik afscheid gaan nemen van Wibhīṣaṇa, want ik geloof niet, dat hij niet zou weten, dat ik zal sterven, de bescherming van uwe voeten volgende, niets anders" (54).

Zoo waren de woorden van Trijaṭā, waarop zij wegvloog. Vliegende ging zij weg naar het slagveld. Daar gekomen zijnde, maakte zij een *sĕmbah* voor Wibhīṣaṇa. Hare handelwijze was als die van iemand, die zich in een bamboehuis bevindt [1]), trouw aan haren vader (55).

Vervolgens kwam zij bij Wibhīṣaṇa, die haar liefhad, al weenende en hare tranen stroomden aanhoudend, alsof haar rein hart gebroken was. Zij veranderden in *amṛta* in hare heldere oogen (56).

„Ik hier ben uw ongelukkig kind; ik heb geen anderen naam dan Trijaṭā op aarde. Ik zal u mijn doel mededeelen, wees niet treurig. Uw kind zal sterven, daarom neem ik afscheid (van u) (57).

„Ik ben bedroefd, ziende dat de prinses, de dochter van vorst Janaka vroeger naar het slagveld gevoerd werd. Zij werd vervoerd, schreeuwende, treurig en jammerende, ziende dat Raghu's telg gebonden was (58).

„Ten gevolge daarvan viel zij in den wagen, bezwijmd, de aan haren gade getrouwe, brave, liefhebbende, wegens haar verdriet, ziende dat heer Rāma getroffen was door den slangenpijl Nāgapāça (59).

„Zij was bewusteloos en lang bleef zij bezwijmd; zij werd door mij naar den tuin teruggebracht, buiten kennis. Toen zij tot bewustzijn kwam, wilde zij afscheid nemen, om te sterven wegens hare liefde voor den vorst (60).

„Dit is mijn doel, waarom ik hier kom. Wees gij niet bedroefd, wanneer uw kind sterft. Ik zal in het vuur afdalen, om mede te sterven. Janaka's dochter zal door mij vergezeld worden en ik zal niet van haar scheiden" (61).

---

[1]) *Wangçasthiti* is de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 56.

Zoo waren hare woorden, terwijl zij een *sĕmbah* maakte. Daarop antwoordde Wibhīṣaṇa medelijdend: „Groot is toch uwe onbarmhartigheid, mijne dochter. Gij zegt, te zullen sterven, plotseling, zonder verlangen (62).

„Zijt gij verdwaasd, dol en krankzinnig? Hebben *piçāca's* of *yakṣa's* (uw verstand) verduisterd? Hebben de schaar van planeten en *bhūta's* zich in uw hart gevestigd, waardoor gij verbijsterd zijt? (63).

„Er zal immers een redmiddel zijn voor heer Rāma. Gij meent, dochter, dat hij zal sneuvelen op het slagveld. De drie werelden zouden vernietigd worden en de aardbol zou instorten, wanneer Raghu's telg zou overwonnen worden op het slagveld (64).

„Deze wereld zou uitermate ongelukkig zijn, als vorst Rāmabhadra gedood zou worden. Hij is immers eene incarnatie van Puruṣottama (Wiṣṇu), verheven, bedreven, geoefend in het hanteeren van wapens in de geheele aarde (65).

„Daarom ben ik vol vertrouwen, dochter. Zeker zal uwe vreugde zijn, wees derhalve niet bezorgd! Kom, meisje! Keer terug! Troost de prinses! Deel haar al mijne woorden mede! (66).

„Belet haar, geweld te plegen jegens zich zelve! Het zou hard zijn voor den vorst, indien de prinses stierf. Bij den dood van den vorst zou de wereld niet (langer) bestaan. Ook ik zou sterven, wanneer de vorst er niet (meer) was (67).

„De deugden van hem, die deugden kent, daaraan ben ik gehecht en dit is de reden, waarom ik hier ben. Ik zou geen gelijke van heer Rāma ontmoeten, die voor mij zou zorgen, zelfs al zag hij, dat mijne verdiensten gering zijn (68).

„Als hij zou sterven, zou geen ander (voor mij) zorgen. Wie zou mijne voortreffelijke deugden zien, helaas! Evenals een boom midden in het groote woud faalt tengevolge ervan, dat zijne bloempunten juist in vollen bloei staan[1]) (69).

„Dat is de reden, dat ik niets anders zal zien, als de vorstenzoon Rāghawa er niet is. Welaan mijn kind! Dat is de reden, dat gij moet terugkeeren. Janaka's dochter moet door u beschermd en vermaand worden!" (70).

Zoo waren de woorden van Wibhīṣaṇa tot zijn kind. Zij was niet langer bekommerd van hart. Eerbiedig groette zij hem, terwijl zij een *sĕmbah* maakte. Snel ging zij terug naar de lusthof (71).

Laten wij weer spreken over den voortreffelijken Rāma. Hij was

[1]) *Puṣpitāgra* is de naam van een versmaat. Zie v. d. Tuuk, K. Bal. Wdb. IV, 214, s.v.

niet in staat te ontwaken, diep bedwelmd. De gewrichten van zijn lichaam waren pijnlijk en gebroken door den moeilijk te overwinnen Slangenstrik (72).

Zoo geschiedde het, dat hij weer tot bewustzijn kwam en pijn gevoelende, zuchtte en weeklaagde hij. Zijn geheele lichaam was vermoeid en bewegingloos. Het bloed verspreidde zich over zijn gelaat, omdat hij warm was (73).

Zijne oogen waren zwak en zijn gezicht was verduisterd. Zijn geest alleen kwam tot bewustzijn en dacht na, alsof hij in zijn buik was. Alleen zijn levensgeest was er, doch de kracht was er niet (74).

Toen nu de edele Rāghawa zijn bewustzijn herkregen had, trad Wibhīṣaṇa op hem toe en deelde hem het bericht omtrent de vorstendochter Sītā mede. Dit was het, wat hem medegedeeld werd door hem, terwijl hij op hem toetrad (75).

Raghu's telg was bedroefd, hoorende dat Maithilī naar het slagveld gevoerd was. „Zeker zal zij sterven, de deerniswaardige, ziende hoe ik vroeger bedwelmd en bezwijmd was (76).

„Ach! geliefde dochter van vorst Janaka! Niet verkeerd was uwe gedachte, doch passend was het, dat gij zoudt sterven ten gevolge van mijne kleinmoedigheid, dat ik niet in staat was, om den vijand der geheele aarde te dooden (77).

„Gij zijt de geheele aarde, naar mijne meening, ten gevolge van het groote aantal deugden, die gij bezit. Zelfs het puikje van de geheele wereld zou niet te vergelijken zijn met u, geliefde (78).

„Çrī, Ratiḥ, de dochter van den berggod (Pārwatī) en Saraswatī, dat zijn zij, die de aanzienlijkste godinnen zijn. Wanneer zij in de weegschaal gesteld werden tegen u, zou haar gewicht voor u onderdoen, naar mijne meening (79).

„Al uwe deugden zouden niet ten einde toe opgesomd kunnen worden; zij zijn ontelbaar als de paarlen van den oceaan. Dat is de reden, dat ik niet zal aarzelen, om u te zoeken, geliefde, en mijn leven voor u op te offeren (80).

„Doch ik ben ongelukkig, zusje; de goden plagen mij en zijn wreed, *rücksichtslos*. Bijna toch zou ik u weder ontmoeten, doch er is een hinderpaal, doordat zij nog de overwinning niet schenken (81).

„Helaas! Het noodlot is slecht, boos en onmeedoogend; het is verderfelijk en stort u in het ongeluk, geliefde! Onophoudelijk is het wreed [1]) en veroorzaakt leed, boosaardig verheugd bij het zien van het leed van hem, die gescheiden is (van zijne geliefde) (82).

[1]) Voor *niṣṭara* in den tekst leze men: *niṣṭura*.

„En het noodlot bespot naar willekeur; nutteloos is de deugd van huwelijkstrouw daarvoor. Menschen, die schoone eigenschappen bezitten en die edelaardig en onschuldig zijn, kan toch het noodlot scheiden (83).

„Gij zijt onvergelijkelijk in schoonheid en het ontbreekt u niet aan de vijf eigenschappen. Het is niet gepast, dat gij gescheiden wordt; dit is eene gewelddadigheid van het noodlot (84).

„En uw geest is rein als een edelgesteente; gij zijt onveranderlijk trouw aan uwen geliefde. Gij zijt altijd trouw en standvastig in uw hart, ja zelfs vroeger uitgelaten van vreugde[1]) (85).

„Doch, geliefde! wees het noodlot genegen, dat veroorzaakt wat gij in het hiernamaals te verwachten hebt. Daar (dan) zult gij mij in de toekomst ontmoeten, zusje, tengevolge van de deugd van huwelijkstrouw, die de oorzaak hiervan is (86).

„Doch ik zal sterven met uw jongeren broeder, geen ander dan hij, die vermaard is als Lakṣmaṇa. Hij is trouw en braaf, navolgenswaardig in de vastheid van zijn trouw, standvastig in het leed en volgt mij overal waarheen ik ga (87).

„Mijn jongere broeder Lakṣmaṇa! Ik ben voldaan over u, omdat gij mij volgt waarheen ik ook ga, onafgebroken. Koude en hitte, leed, honger en dorst en vermoeienis, dat hebt gij steeds ondervonden door mijn toedoen (88).

„Ach mijn jongere broeder! Gij verdient het, mijn jongere broeder te zijn. De quintessence der genegenheid is niet gewichtig. Uw leven is door u opgeofferd. Niets anders is uw streven dan naar trouw alleen (89).

„Er is niets, waarmede ik u kan vergelden, jongere broeder. Ik schenk u slechts altijd ongeluk en leed. Ach! Uw oudere broeder is inderdaad oud, dat hij niet in staat is, zijn jongeren broeder een weldaad te bewijzen (90).

„Laat ik u, jongere broeder, geen genot schenken, dit is de reden, dat gij zult sterven. Helaas! Jongere broeder, mijn leven is ondankbaar en slecht; in staat om wijs te zijn volgt gij mij in den dood (91).

„In de drie werelden zal ik uws gelijke niet zien, standvastig, dapper, trouw van hart en rustig, verstandig, waarheidlievend, deugdzaam, edelaardig, ervaren, zacht, zachtmoedig, vriendelijk en trouw (92).

„Beleidvol en beducht voor hetgeen ongepast is; het gepaste dat

---

1) *Rathoddhata* is de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 52.

is de aanleiding van uw gedrag. Uwe woorden zijn goedgezind en waar; gij verwelkomt [1]) uwe gasten met hunne familie (98).

„Zoo zijn uwe oneindige deugden, doch er zijn andere; hun aantal is ontelbaar, niet te noemen. Onder de bergen zijt gij te vergelijken met den Malaya; als het sandelhout zijn uwe deugden, rein en geurig (99).

„Hoe groot uwe deugden ook zijn, verheft gij u er niet op en zijt gij niet verblind. Gij zijt aanhankelijk jegens uw ouderen broeder en onderworpen, niet anders dan iemand, die als dienaar fungeert (100).

„Dat is de reden, dat ik u hoe langer hoe meer verplicht ben, ziende dat gij steeds onderdanig en dienstvaardig zijt. Zoo zwaar als de Meru is mijne verplichting jegens u, jongere broeder; zij zou in duizend jaren niet geheel afgelost kunnen worden (101).

„Mijn verzoek, jongere broeder, is dat gij als gij herboren wordt, dat gij dan weder mijn broeder zijt, onafscheidelijk, doch moogt gij dan de oudste zijn en ik de jongste. Ik zal u onderdanig zijn en uwe deugden vergelden (102).

„Wibhīṣaṇa! Evenzoo is het met u. Gij zijt deerniswaardig en zoekt bescherming, radeloos. Gij verdient bemind te worden en zijt goed en deugdzaam. Gij zijt dapper jegens verrichters van goede daden en door boosdoeners gevreesd (103).

„Gij zijt begeerig naar deugden en goede daden en zwak in slechte verrichtingen. Gij zijt dwaas, onwetend in het zeggen van leugens, oprecht, zeer onachtzaam in het verrichten van allerlei slinksche daden (104).

„Dit zijn de voornaamste van uwe prijzenswaardige deugden; zij zetelen in uw hart en zijn daarin doorgedrongen, doch zij zijn niet in staat u vreugde te verschaffen en zij dooden niet de onreinheid der geheele aarde (105).

„Daçānana is wel is waar uw oudere broeder, (doch) uw hart is hem niet genegen. Ten gevolge van de grootheid van uw hart behartigt gij het welzijn van anderen; het is uw wensch, dat de geheele wereld gelukkig is (106).

„Gij bekommert u er niet over, gescheiden te zijn van uw kind en van uwe broeders, van uwe vrouw en uwe verwanten. Gij koestert geen genegenheid jegens hen allen; alleen naar het heil der wereld streeft gij (107).

---

[1]) In den tekst is hier een fout in de nummering der verzen, daar vers 98 onmiddellijk op vers 92 volgt. Of zijn hier eenige verzen overgeslagen? Het woord *swāgata* duidt de versmaat aan. Zie Wṛttasañcaya, 53.

„Gij weet, dat het ontmoeten van elkander wankelbaar is; zoo is nu het leven en het geluk. Als een stroom en een bliksemflits is het geluk; ten slotte is het zoo snel als een paard[1]) (108).

„Dat is de reden, dat gij gegaan zijt, om uw toevlucht bij mij te zoeken, wegens uwe begeerte naar het welzijn van anderen en uwe meedoogendheid, doch dat waarnaar gij streefdet is niet geslaagd; te vergeefs, want de goden zijn u niet welgezind (109).

„Het doel van den mensch is, bescherming te zoeken, en dat zijne vijanden uit den weg geruimd worden en dat hem macht en groot geluk geschonken worden. Als dit niet zoo is, is het verkieselijk, zich niet langer te verschuilen (110).

„Gij hebt het loon van hen, die bescherming zoeken, niet verworven tengevolge van mijne onvergelijkelijke slechtheid. Ach, helaas! Rāma is laag en teleurstellend. Zijn gemoed is liefderijk, doch hoe zou hij overwinnen?[2]) (111).

„De grootte van mijne gebreken is als een berg, het toppunt van oneer en schande, want de brave lieden, die hun toevlucht bij mij gezocht hebben, al hun leed is onuitwischbaar (112).

„Sugrīwa, Anggada en zoon van den Windgod! Ik zal afscheid van u nemen, helaas! Weest niet bedroefd, doch keert terug, want het is uit met het vergelden van uwe deugden (113).

„Uwe vermoeienis in het trachten om te gaan en binnen te dringen, om Sītā te zoeken, daarvoor was de zee niet klein, geen rivieren, geen wouden, geen hooge bergen, geen andere hemelstreken waren moeielijk te bereiken en ongebaand (114).

„De omtrek van den aardbodem was overstelpend vol door het volk van het apenleger, dat zich verspreidde. De prinses werd gevonden en opgespoord; de dam nam toe, hetgeen een buitengewoon werk was (115).

„Om kort te gaan, de zee werd overgestoken; hoe langer hoe stoutmoediger waart gij in den strijd en in het beraadslagen. Gij allen trachtet te strijden, niemand week; niets anders was uw doel dan de terugbetaling van uw schuld (116).

Al wat gewenscht werd geschiedde; er was geen twijfel aan, dat gij uwe genegenheid vergoldt. Alles wat ik beval weigerdet gij niet, al uwe woorden, dat gij zoudt terugkeeren; gaat dus!" (117).

Zoo waren de woorden van den zeeghaften Rāma, waarmede hij eindigde; hij dacht niet anders dan dat hij zou sterven. Sugrīwa's

---

[1]) *Turagagati* is de naam van een versmaat.
[2]) De vertaling van *bali kari wĕnanga* is zeer onzeker.

hart smolt en zijne tranen stroomden voortdurend tot zijn borst toe (118).

„Ach vorst! Wacht op ons, die uwe dienaren zijn! Zie hoe wij allen u onderdanig zijn! En zie wat ons streven is! Uw beeld is helder in ons hart (119).

„Laat daarom de vorst een oogenblik wachten! Uwe vijanden zullen door ons gedood worden. Al is ook de kracht van de vijanden zeer onstuimig, toch zal het niet falen, dat zij snel door ons zullen gedood worden (120).

„Als wij allen vernietigd zullen zijn, dan eerst is het passend, dat gij denkt aan den dood. En het is alsof gij niet ziet, dat wij terugkeeren, dat zou niet gepast zijn, want dat zou liefdeloos zijn (121).

„Want als wij u verlieten, zouden blijkbaar allen, die dit zagen, het berispen. „Foei apen! Gij zijt inderdaad lage dieren, die de wereld niet kennen". Zoo zouden zij spreken (122).

„Dit is de aanleiding, dat men zou spreken, als wij leefden, wanneer werkelijk de dood tot u kwam, doch ons doel zal zeker slagen. De vernietiging der vijanden was vroeger onze gelofte (123).

„Wanneer zij zonder overschot weggevaagd zijn, zullen wij in uw hemel (u) volgen. Exenzoo wanneer Daçamuka gesneuveld is, dan zal hij door ons aan u aangeboden worden (124).

„Niet uit overmoed spreek ik (zoo), doch als bewijs, dat mijn gemoed gerust is. Ik ben onafscheidelijk van de voeten van den vorst; ook later in eene volgende geboorte zal ik uw dienaar zijn" (125).

Zoo waren de woorden van den apenvorst, waarmede hij antwoordde, ten gevolge van de trouw van zijn zuiver hart, zonder voorbeeld in zijne gedachten, niet gehecht aan het leven, in alle opzichten navolgenswaardig (126).

Na zoo gesproken te hebben, zweeg hij vervolgens, zijne tranen afwisschende, die stroomden en vloten. De apen waren sprakeloos en niet in staat om te weenen, tengevolge van de hevigheid van hun verdriet, alsof het eene teekening[1]) (?) was (127).

Toen zij allen tot zwijgen gebracht waren, was de nacht hoe langer hoe meer voortgeschreden en de wind blies. Steeds viel de dauw, onophoudelijk, als het ware de tranen van den nacht, die deelde in hun leed (128).

Langzamerhand werd het licht en de dag schreed voort. Alle vogels ontwaakten en zongen luid. Zij waren heftig bewogen, ziende dat

[1]) De beteekenis der woorden „*kadi ta surat*" is niet duidelijk. *Surat* kan beteekenen: „geschrift, afbeelding, teekening", enz.

zij bedroefd waren en weenden, alsof zij jammerden als onrustige bijen[1]) (129).

Toen Heer Rāma zweeg, werden de zienerscharen luidruchtig. In het luchtruim maakten zij een *sĕmbah* en reciteerden lofprijzingen. De macht van god Wiṣṇu werd in al hunne lofzangen verkondigd, met het doel dat Raghūttama zou ontwaken (130).

„O Madhusūdana! Laat de god eene poging doen en niet vergeetachtig zijn! Wiṣṇu is uw ware lichaam, gij zijt de voortreffelijke Puruṣottama. Het goede en ware is altijd in uw lichaam, zoodat het niet verdwijnt. De verblinding immers, al is die er ook, de hartstocht en (geestelijke) duisternis zijn overwonnen (131).

„In al uwe geboorten is het er vroeger nooit toe gekomen, dat gij verbijsterd zijt. Vroeger in de eerste schepping werdt gij immers als visch geboren. Gij waart een schildpad, hadt ge gedaante van een everzwijn en waart Narasingha en Wiṣṇu, een dwerg en Jāmadagni en nu zijt gij Rāmadewa (132).

„Zoo waren uwe geboorten en uw doel was vast besloten, om anderen tot nut te strekken. In eene toekomstige geboorte zult gij als God ontmoet worden, niet anders. Gij zijt geschapen in verschillende geboorten, vergeet dit niet. Steeds zijn mijne woorden niet bedekt, want gij zijt een vorst (133).

„Gij beheerscht de wereld en gij zijt de ziel van alle schepselen. Gij zijt het begin en het midden en ook het einde, de oorzaak van het bestaan, van den ondergang en den oorsprong der drie werelden en de Opperheer, de voortreffelijkste der goden is u genadig (134).

„Onder de hemellichten zijt gij de altijd stralende zon, onder de heilige geschriften de Sāmaweda, onder de goden zijt gij Indra; onder alle zintuigen zijt gij de geest; uw lichaam is voortreffelijk. Onder alle *Rudra's* zijt gij Çangkara, die vreugde schenkt (135).

„Onder alle *yakṣa's* en *rākṣasa's* zijt gij Dhanapa; onder de menschen zijt gij vorst Prakaṭakīrtti; onder de hooge (bergen) zijt gij de Sumeru, onder de onwrikbare de Himawān; onder de diepten zijt gij de Oceaan, onder de boomen de *bodhi*- boom (136).

„Onder het geslacht der runderen zijt gij de koe, die al wat men wenscht schenkt; onder de vogels zijt gij Wainateya, geen ander; gij zijt de leeuw onder het wild en de *makara* onder de visschen[2]),

---

[1]) *Bhramarawilasita* is de naam van een versmaat (vgl. Wṛttasañcaya, 47).

[2]) In plaats van *awak* in den tekst leze men *iwak*, in overeenstemming met het volgende.

die klein zijn van lichaam; wat betreft onder de groote visschen zijt gij hun vorst Baruṇa (137).

„Onder alle *nāga's* zijt gij beroemd als Anantabhoga; onder alle slangen zijt gij vermaard als Bāsuki; onder de groote, reine en zuivere rivieren zijt gij altijd de Jāhnawī; onder hen, die snel gaan en altijd loopen zijt gij de Windgod (138).

„Onder de heerschers zijt gij de Regentijd in levenden lijve; onder de maanden zijt gij de vijfde, Mārggaçīrṣa; onder de zes jaargetijden zijt gij de Lentemaand, de vriend van Manmatha; onder de scheppers der menschen zijt gij Dhātṛ, de Schepper (139).

„Onder alle *pitara's* zijt gij Aryyamā, de voortreffelijkste der manes; onder alle offers zijt gij het gebedsoffer, in waarheid het voortreffelijkste; gij zijt *oṁ* onder de woorden en de *a* onder de letters; onder de vier levenstijdsperken zijt gij de *Gṛhastha-āçrama* (140).

„Groot is het loon van den *Dharmma*, gij zijt niet van geringe reputatie; het beleid is de oorzaak, dat men rijkdom verwerft, dat zijt gij; de verdienste, de wet te volgen en het welzijn der wereld te betrachten, die hebt gij; evenzoo in uwe handelwijze hebt gij gevolgd hetgeen gepast is (141).

„Gij zijt de zwijger onder de geheimen en de spreker onder hen, die weten te disputeeren. Onder hen, die bedreven zijn in staatsbeleid, zijt gij de verdienstelijkste. Gij zijt de glans onder de zeer glanzenden en de zegevierende onder hen, die in den strijd overwinnen. Gij zijt de machtigste onder de machtigen en de wijste onder de wetenden (142).

„Gij zijt Wyāsa onder de voortreffelijke wijzen en Çukra onder de groote dichters. Onder de volmaakte *ṛṣi's* zijt gij geen ander dan Kapila. Onder de beroemde goddelijke zieners zijt gij Nārada, de strijdlustige. Onder de priesterlijke wijzen zijt gij werkelijk Bhṛgu, wiens woorden vervuld worden (143).

„Onder de kenners van staatsbeleid zijt gij vermaard als heer Wṛhaspati. Onder hen, die buitengewone straffen opleggen, zijt gij Yama. Uw lichaam is de *bajra*, het voortreffelijkste en onweerstaanbare wapen. Onder hen, die bedreven zijn in de wapens, zijt gij Rāma, de geliefde held [1]) (144).

„Onder alle hemellichamen zijt gij de maan, onder de paarden Uccaiḥçrawa, onder de legeraanvoerders Kumāra, onder de weten-

[1]) *Wīralalita* is de naam van de versmaat.

schappen de wetenschap van de hoogste ziel. Onder de Gandharwwa's zijt gij Citraratha en Prahlāda onder de *daitya's*. Onder de vrouwen zijt gij Çrī, Smṛti, Kīrtti, Çānti, Dhṛti, Dhīḥ, Medhā, Kṣamā en Wāk (145).

„God Pāwaka zijt gij onder de Wasu's, Waṣat Swāhā onder de geschenken. Gāyatrī zijt gij, de allervoortreffelijkste onder de versmaten, vermeld door de dichters. De *dwandwa* is uw lichaam onder de samenstellingen en het dobbelspel zijt gij onder de bedriegelijke(?) spelen, Airāwaṇa onder de woeste olifantenvorsten, als een spelende tijger[1]) (146).

„Onder de Wṛṣṇi-helden zult gij later Kṛṣṇa zijn. Den voortreffelijken *daitya* Kangça zult gij als een grashalm dooden. Onder de Pāṇḍawa's echter zijt gij hier de stralende Arjjuna. Duryyodhana, slecht van inborst, zal door u gedood worden (147).

„Zoo zijn de verschillende verschijningsvormen van uw lichaam, doch er is geen verandering van uw lichaam. Gij zijt één en vervult de drie werelden. Gij zijt de ziel van de schepselen, bewegelijk en onbewegelijk, hoog en laag (148).

„Er wordt geen van alle schepselen geboren, wanneer gij er niet zijt, want gij zijt het leven en het begin, Brahmā, het eerste van alle wezens, zelfs de punt van een grashalm. Gij zijt het, waaraan zijn leven hangt, gij zijt de ziel ervan (149).

„Slechts zoo is onze meening, o wereldziel! Zeer zwaar is uw lichaam en uitermate onzichtbaar voor de groote wijzen, die uw lichaam willen verbergen. Slechts beknopt zijn onze woorden, slechts *mantra's* (150).

„Wegens de moeielijkheid van uw lichaam, voor de gedachte onbereikbaar. Kortom de zieners volgen en spreken verborgen (dingen). Al wat zeer wijs en zeer sterk en machtig is, zoo groot is god Puruṣottama, zeggen de groote wijzen (151).

„Doch het doel van het vermelden van het ware wezen van God is niet anders dan de welvaart van de wereld en de nederlaag der boosdoeners. Mogen de braven ten allen tijde geluk verwerven, doch de *tilaka*-bloem is de eerste bloem, die aan tijd gebonden is[2]) (152)".

Zoo waren de woorden van alle zieners, die luid lofliederen reciteerden, en de goden, de *siddha's* en hemelsche zangers riepen luid: „Heil! Heil"! Een regen van *laurus cassia*-bloemen verspreidde zich

---

[1]) *Çārdūlawikrīḍita* is de naam van een bekende versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 88.

[2]) *Basantatilaka* is de naam van een bekende versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 76.

en geurig blanketsel, in het luchtruim boven Raghu's telg (153).

Bij het vernemen van deze lofspreuken werden de banden doorgesneden. De strik brak in duizend stukken en werd verbroken en stuk gemaakt zonder dat er iets van overbleef. Evenzoo werden de strikken van het apenleger vernield en raakten zij los, ten gevolge van den luchtstroom, veroorzaakt door Garuḍa, die snel vooruit trad (154).

Eerbiedig maakte hij een *sĕmbah* voor heer Rāma, den Zeeghaften, en den edelen Lakṣmaṇa; zijn gemoed was liefderijk en verheugd. Hij omhelsde de voeten van de beide vorstenzonen en streek er over. Hun lichaam werd weder rein, onverlet en zij waren niet langer vermoeid (155).

Toen de beide prinsen hersteld waren, keerde Garuḍa weder terug. Wibhīṣaṇa, de apenvorst en Anggada waren verbaasd. Māruti, Nīla en het leger waren allen verheugd en blijde, ziende hoe de strik der vorstenzonen gebroken en losgegaan was (156).

Zoo ook waren de voortreffelijke helden der apen inderdaad verbaasd. De slangenstrik was vroeger nooit losgegaan, doch sterk gebleven, doch nu waren hunne banden ten slotte verbroken en zij waren verbaasd. Het was alsof zij niet op aarde waren, dachten zij, doch dat het een list was (157).

Zij begrepen echter, dat Garuḍa hun liefderijk het leven geschonken had. Zij waren niet langer ongerust, doch zij waren allen zeer verheugd. Hoe langer hoe grooter was de trouw van hun hart, onverbrekelijk bij het zien van de groote macht van Raghu's voortreffelijken telg (158).

„Blijkbaar is hij god Wiṣṇu, die zich in menschelijke gedaante vertoont. Garuḍadhwaja is immers herboren als de edele Rāma. Er is geen twijfel aan, dat de vijanden der drie werelden zullen omkomen. Rāma! Hulde zij u gebracht, o heer, over wien de geheele wereld zich verheugt [1]) (159)".

Zoo waren de woorden der apen, die zeer voldaan waren. Vervolgens stonden zij op en maakten zij zich gereed en uitgelaten hieven zij een leeuwengebrul aan. Onstuimig sprongen zij, verheugd en verlangend was hun gemoed „Moge de strijd hervat worden", was hun wensch, offervaardig waren zij gezind (160).

Toen werd het dag en morgen en de Zonnegod was op het punt om op te gaan. Het apenleger en allen waren gereed. Daarop gekomen

[1]) *Jagatpramudita* is tevens de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 80.

zijnde buiten de stad Langkā juichten zij. Het luchtruim werd vervuld door hun hevig geluid (161).

Daçamuka verschrikte bij het hooren van dit vreeselijke geluid. De spionnen kwamen binnen en deelden snel het bericht mede. Rāwaṇa met zijn leger zuchtte, terwijl zijne standvastigheid gebroken was. Zijn hart was bevreesd, ontsteld, bang, bekommerd en bedroefd (162).

Zijn gelaat verbleekte en werd glansloos, omdat hij onthutst was. Hij kreeg hartkloppingen en zijn eigenwaan zakte neder en verdween. De vrees belichaamde zich in hem, wiens groote verblinding toenam. Deze spreidde zich uit over de standvastigheid van zijn gemoed en zijn overmoed werd vernietigd (163).

Hij geloofde niet, dat zijne overwinning in den strijd zou slagen. Het was blijkbaar voor hem, dat zijn nederlaag zou volgen. Daarop beval hij den held Dhūmrākṣa om uit te trekken. Hij trachtte te verbergen, opdat het niet zichtbaar zou zijn, dat hij bedroefd was (164).

Hij die bevolen was, de dappere Dhūmrākṣa, gehoorzaamde zonder te aarzelen. Alle woorden van den vorst beschouwde hij als zijn levensadem. Te sneuvelen als brandoffer in den strijd, daarnaar streefde zijn gemoed, naar niets anders. Met alle kracht van zijn geest was hij zijn heer aanhankelijk en genegen (165).

Hij trok ten strijde, al zijne troepen in slagorde scharende. Olifanten, wagens en paarden waren reeds in slagorde met het voetvolk. Er was een groote wagen van hem, genaamd Singhāsya. Zijne paarden heetten Wṛkāsya, die hem trokken, onweerstaanbaar (166).

Toen hij uittrok vlogen kraaien met een vreeselijk geluid op. Zijn vaandel werd weggeslingerd door een onweersstorm. Zijn hart was onbekommerd bij het zien van deze slechte voorteekens. Hij was niet bevreesd en niet bezorgd, dat zijn lichaam zou sterven, dat was zijn streven (167).

„Waarvoor zou ik bevreesd zijn, als ik geslaagd ben in mijn werk. Al wat ik wensch is toegestaan door den vorst. (Ik ben) verzadigd en onthaald met juweelen en versnaperingen, macht, zinnelijke genietingen naar hartelust en vele met kransen versierde[1]) *apsarasen*" (168).

Zoo waren de woorden van Dhūmrākṣa. Zijn gemoed had er vrede mede, te sterven. Wegens zijne groote toewijding jegens zijn heer was zijn geest onwankelbaar en zeer hoog (169).

---

[1]) *Mālinī* is de naam van de versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 78.

Toen hij daar kwam buiten de hoofdstad, zag hij de apen. Zij waren allen verlangend, dat de vijand zou uittrekken; brommende en schreeuwende kwamen zij allen opdagen (170).

De helpers van Dhūmrākṣa traden vooruit, geducht van uiterlijk, donker en dicht opeen, evenals duistere wolken; hunne zwaarden waren te vergelijken met kronkelende bliksemflitsen [1]) (171).

Bij het vooruitrukken der *rākṣasa's* gingen zij allen voorwaarts en stelden zich in beweging en hunne lansen waren zeer glanzend met een vergiftigd [2]) lansijzer. Hunne *kṛtāla's* waren rein, scherp, geducht en lang. Onstuimig was het samenstooten in de tusschenruimte van de lansen.... [3]) (172).

Snel hieuwen de met *kṛtala's* bewapenden, als de Doodsgod. Behoedzaam sprongen zij op, ineens afgemaakt, omdat zij genekt werden. Als jonge bamboe, rhabarber of water beschouwden zij de apen. Alle apen werden verminkt en hunne billen werden gekerfd (173).

Vele apenhelden waren verwonderlijk om te zien. Zij wisten niet, dat zij verminkt en gehouwen werden, omdat zij stoutmoedig waren in den strijd. Zij waren op het punt om met hun knots te slaan, meenden zij, (maar) zij vielen achterover geleund. Het bloed gutste daar uit hun buik, daar zij getroffen en gehouwen werden (174).

De apen werden gefolterd en hun lichaam werd verminkt; velen werden gewond, gestoken met messen en olifantenhaken en anderen met werpspiesen of getroffen door knotsen. Zij werden vertrapt en vertreden; gekweld kermden zij, geklemd wordende. Uitgeput zuchtten zij, onrustig en snuivende; sommige bezwijmden (175).

De *rākṣasa's* werden hoe langer hoe stoutmoediger. Alles wat zij woedend aanvielen werd gebroken en vernield. Toen traden de apen naar voren, die van oudsher krachtig en heldhaftig in den strijd waren. Zij ontweken het, wanneer zij gehouwen werden, en zij faalden niet in het vergelden. Zij verbrijzelden en braken en sloegen de gezichten der reuzen (176).

Zij wierpen (hen) met steenen, zeer snel, en zij braken en rukten de armen der *rāhṣasa's* af. De reuzen waren verslapt en allen waren gebogen, geworpen wordende. Zij werden verpletterd en verbrijzeld, wanneer zij door op hen vallende hooge bergen getroffen werden (177).

---

[1]) Over deze versmaat *widyutmālā* vgl. Wṛttasañcaya, 34.

[2]) Het Skr. woord *widigdha* ontbreekt in de Oudjav. woordenboeken.

[3]) De gewone beteekenis van *aniñjo* (zien of bezoeken) past hier niet in den samenhang.

Van de lijken der reuzen was er geen, dat niet verpletterd en in honderd stukken was gebroken ten gevolge van de snelheid, waarmede de apen met hun knots sloegen en wierpen, wegens hunne verbittering, omdat zij in den vorigen nacht door een strik getroffen waren. Dat is de reden ervan, dat hunne geduchte woestheid onbedwingbaar was (178).

De apen knarsetanden en er was niemand, dien zij vreesden. Zij lieten niet toe, dat de reuzen terugsloegen; hoe langer hoe meer werden zij door hen in het nauw gebracht. Zij sloegen hen met de vuisten en staken hen met hunne nagels en verwoed stieten zij hen. Teruggedreven en vertrapt werden de *rākṣasa's* zwak en zij werden achtervolgd (179).

Dhūmrākṣa was verdrietig, ziende dat de *rākṣasa's* verdelgd werden. Zijn wagen Singhāsya ging vooruit en maakte een knarsend geluid. Verheugd hinnikten de paarden, genaamd Wṛkāsya. Onmiddellijk daarna sprongen de apen er op en werden zij door hen gegrepen (180).

Dhūmrākṣa zwaaide zijn knots omhoog, terwijl hij zich op den wagen bevond, de apen vertrappende, die bevreesd waren en in opschudding terugdeinsden. Toen trad Marut's zoon naar voren, waarop beiden even verheugd waren, evenals uitgelaten pauwen [1]), als zij een slang ontmoeten (181).

Pawana's zoon trad vooruit, verheugd van hart. Hij greep een steen, zoo groot als een berg, hard en scherp; terwijl hij hem omhoog zwaaide met zijne rechterhand, strekte hij zijne linkerhand uit. Zijn breeden arm spreidde hij uit als een spelenden vleugel(?) [2]) (182).

Dhūmrākṣa trad overmoedig vooruit en sprong weg. Vertoornd steeg hij wederom op zijn wagen. Anila's zoon schrikte niet, toen hij met de knots geslagen werd, (doch bleef) onbewegelijk, zonder pijn te gevoelen, onvergelijkelijk, onwrikbaar (183).

Dhūmrākṣa sloeg wederom, doch werd weder weggeslingerd. Hij, dien hij trachtte te slaan, bleef toch onverlet en standvastig. Langzaam spreidde hij hoe langer hoe meer zijn borst uit, toen hij geslagen werd. Hij streefde naar roem en wilde beraadslagen over den strijd (184).

Omdat hij telkens met de knots geslagen werd, maakte hij zich gereed, om terug te trekken. Toen hij zijn vooruittreden wierp hij hem

---

[1]) *Mattamayūra* is de naam der versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 70.

[2]) *Supatralīlā* is de naam van een versmaat. Van der Tuuk (Kawi-Bal. Wdb. III, 296) leest *supatralīlā* en vertaalt dit door: goed gevleugeld, vlug?

ten slotte snel. Toen Dhūmrākṣa met steenen geworpen werd, vertoonde zich zijne lage gezindheid. Hij hield niet stand, (doch) ontweek hem, bevreesd dat hij getroffen en gewond zou worden (185).

Bij het weggaan van hem werd zijn wagen getroffen, vernield en verbrijzeld, tot asch geworden, doordat hij geworpen werd. Niet anders was het met de deerniswaardige paarden Wṛkāsya; verpletterd door Marut's zoon, stierven zij en hun lichaam werd vermorzeld (186).

Dhūmrākṣa had geen wagen meer; vertoornd trad hij vooruit. Alleen een knots gebruikte hij als wapen in den strijd. Snel sloeg hij er mede, trachtende Marut's zoon (te treffen). Hij gromde en sidderde, terwijl zijn hart hevig brandde (187).

Bāyu's zoon (bleef) onwankelbaar, toen hij met de knots geslagen werd. Onbevreesd sloeg hij, wederom vooruittredende en met de oogen knippende. „Het zij verre, dat ik dezen krachteloozen met rust zou laten". Zoo dacht Pawana's zoon, terwijl hij zijne voeten greep (188).

Nadat hij gegrepen was, werd hij voortgesleurd en gestoken. Gestooten met een steen, werd hij op de knieën geworpen en zijn kaak werd verbrijzeld. Zijn keel werd doorboord en zijn hart werd gebroken. Gestold bloed vloeide uit zijn mond (189).

Dhūmrākṣa's leven ontvlood in een oogenblik. De reuzen weeklaagden en vluchtten allen in opschudding. De goden juichten en prezen hem, opgetogen, hem toejuichende. Alle goden in het luchtruim, die dat zagen, waren verheugd [1]) (190).

Vernietigd was Dhumrākṣa, de lage schelm; het stof verspreidde zich en zijne helpers werden verdelgd door den dapperen aap, die in een verward woedend gevecht *amok* maakte, (zoodat hij) de aarde niet zag. Zelfs de aarde werd door hem in rep en roer gebracht en werd tot asch en ook de *rākṣasa's* werden krachteloos en bedroefd, achtervolgd en ontredderd. De rest van hen keerde terug en berichtte wat er gebeurd was (191).

Rāwaṇa was treurig, toen hem de dood van den heldhaftigen Dhūmrākṣa in den strijd bericht werd. Hij beval Ākampana eene poging te doen, niet terug te keeren, als hij den vijand niet overwonnen had. „De vijand zal verdelgd worden door mij of ik zal sneuvelen, vorst". Zoo waren de woorden van den dapperen Ākampana; zijne gelofte was, dat hij stellig zou omkomen in den strijd (192).

---

[1]) *Praharṣiṇī* is de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 67.

Zijn geest was volkomen onderworpen aan alle woorden van den vorst, trouw en eerbiedig. Toen ging hij, om ten strijde te trekken. Zijn groote en ruime wagen stond gereed. Scherpe pijlen waren er in, honderden, opgestapeld, op elkaar gelegd, in groot aantal, en zijn boog had eene afmeting van vijf vademen, als een zuil of een vadem was zijne dikte, als een vrucht zijn pees (193).

Bij zijn vertrek trilde zijn arm en beefde aan den linkerkant en er was een hevige wind en storm. Vreeselijke witte mieren kwamen hem te gemoet en wilde honden blaften daverend, in groote menigte[1]). Daaruit bestonden de vele slechte voorteekens, die de dappere Ākampana ontmoette. Hij schrikte niet en zijn gang was trotsch, want hij was immers dom en dwaas en verwaten (194).

Toen Ākampana kwam, gingen alle apen hem tegemoet. Hij spande zijn boog en beschoot de apen met scherpe pijlen. Zijne pijlen waren opgestapeld, (zoodat) het luchtruim onzichtbaar was, verduisterd, vol, geheel gevuld met pijlen. De apen werden gebroken, getroffen door pijlen, en verdelgd; er was geen aap in staat om weg te vluchten (195).

Hanūmān was vertoornd in zijn hart; daarom greep hij een grooten lontarpalm, compact van binnen. Deze was te beschouwen als een knots, die hij spelend ronddraaide, zonder dat het hem deerde, dat hij die draaide. Ākampana was op zijne hoede en trachtte hem te beschieten, doch zijne pijlen werden door Hanūmān afgeslagen. Zijne pijlen werden weggeslingerd en keerden terug, teruggeworpen, geslagen, getroffen, gebroken, afgestompt en vernield (196).

Hoe langer hoe meer trad Māruti vooruit, voorzichtig, zonder dat hij te treffen was, daar hij bedreven was. Hij (Ākampana) trachtte hem te dringen en plat te drukken en telkens weer te beschieten, doch hij werd niet gewond en zelfs niet getroffen. Toen Ākampana vooruit trad en hem stootte, gelukte dit niet en viel hij, niet tweemaal, geworpen wordende. Hij viel in zwijm en zijn bloed spatte op zijn borst, die doorgebroken werd en gebroken en verpletterd; zijn arm werd afgescheurd en afgerukt (197).

Zijne helpers trokken terug, bevreesd, achtervolgd, als *ruru*-herten, die een tijger ontmoeten. Zij allen trachtten hun leven te redden, om het hardst vluchtende en zij berichtten snel wat er gebeurd was. Daçāsya was treurig en mismoedig; hij zuchtte en was bedroefd, gebukt gaande onder groote vrees. Zeer overmoedig was hij vroeger

---

[1]) *Ingunḍung-unḍung* beteekent eigenlijk: in stapels.

in zijn gemoed, doch nu was zijn hoogmoed tot zwijgen gebracht (198).

Hij zat niet meer gerust en zijn geest was onrustig, heen en weer drijvend, geagiteerd. Hij stond op van zijn troon en ging door zijne residentie, bevelen gevende aan de reuzen. Hij gelastte den *mantrī* Prahasta, om binnen te komen en de *rākṣasa's*, die de wacht zouden houden, in slagorde te stellen en hen, die bevolen zouden worden, om ten strijde te trekken. Hij zou de beschermer zijn van alle helden in den strijd (199).

Zoo waren de woorden, die Rāwaṇa sprak. Snel liepen de reuzen weg, die gezonden waren. Zij spoorden Prahasta tot haast aan, om binnen te treden, tengevolge waarvan Prahasta zeer snel binnentrad. (Daar) gekomen zijnde, maakte hij een *sĕmbah* voor Daçawadana, terwijl Daçāsya snel sprak: „Welaan! Breng hen, die onze mannen zullen bewaken, in gereedheid. Gij moet uittrekken ten strijde, naar ik meen" (200).

Zoo waren de woorden van Rāwaṇa. Snel antwoordde de eerste minister Prahasta: „Zooals de vorst der aarde zegt. Waarom zoudt gij ongerust en bekommerd zijn? Laat de vorst dapper zijn en niet bevreesd en als het ware verschrikt, zooals de groote vorst nu schijnt te zijn, want talrijk is het *rākṣasa*-leger, dat (u) bewaakt en toch is de vorst bezorgd (201).

„Ziedaar wie altijd de wacht houden, wij die gelast worden om hier te bewaken. Hun gemoed is scherp en onwankelbaar denken zij aan uwe Majesteit, niets anders. Zij zijn niet begeerig naar goud en wenschen geen vrouwen, doch naar het verdragen van koude, hitte en vermoeienis. De helden zijn wakker, dag en nacht op hunne hoede, altijd zijn zij, die bewaken, in slagorde (202).

„Zij allen, die de wacht houden, staan gereed. Maak u niet ongerust over hen! Ik vraag u verlof, om uit te trekken ten strijde. Laat ik sterven, terwijl ik tracht amok te maken, want het doel van lieden zooals ik is verzorgd te worden door den vorst, niets anders. Slechts te sterven in den strijd is mijne gelofte, wanneer de vijand niet vernietigd is" (203).

Zoo waren de woorden van Prahasta. Daarna stond hij eerbiedig op, voortreffelijke geschenken gereed makende. Allerlei vrome gaven werden rondgedeeld aan de toovermachtige Brahmanen en leeraren, goud en paarlen, kristal, smaragden enz. en vele voortreffelijke geschenken, zijde, roode zijde, *dodot's*, stieren, paarden, olifanten en geurige kransen dragende meisjes [1]) (204).

[1]) *Sragdharā* is de naam van de versmaat (Wṛttasañcaya, 92).

Na afloop van de buitengewone liefdadige gaven werd hem zegen toegewenscht door de priesters en er werd goedgekuerd, dat het hem wel zou gaan en dat hij in den strijd zou zegevieren en voortdurende vereering op de offerplaats met geschenken en heilwenschen, volgens den regel. De pijl Pracaṇḍa werd opgeroepen en bij alle wapens gelegd (205).

De helden, zijne makkers, juichten. Na gedronken te hebben, blanketten zij zich allen met welriekende stoffen. Uit allerlei kostbare *dodot's* bestond hunne kleeding en ringen met juweelen, ringen en armbanden van goud, pantsers [1]), broeken en onvergelijkelijke *swangga's*(?). Lansen bleven niet achter en messen, die zich bevonden in de handpalm (206).

En bij het vertrek van de ruiters en de wagens en olifantenleiders werden de pauken holklinkend geslagen en de tambourijnen en bekkens daverden in de tien hemelstreken. Het gemoed van Prahasta was verheugd. Als offer bood hij lampen aan, onontbolsterde rijstkorrels en olie. God Waiçwānara werd door hem vereerd; vervolgens nam hij afscheid en vertrok (207).

Ten gevolge van zijn haast steeg hij snel op zijn wagen, die zoo groot was als een berg. De sieraden waren gereed en hij trok een gouden pantser aan, schitterend van glans. Prachtig waren de edelgesteenten en paarlen en het gouden hoofdsieraad daar op zijn hoofd, als de zon, die zich bevindt op den top van den Opgangsberg, daarmede was zijn glans te vergelijken (208).

Hoe langer hoe verheugder werd hij, toen hij door het *rākṣasa*-leger in staatsie rondgevoerd werd. Zij juichten allen daverend, terwijl hij ging; hun geluid was bulderend als de zee. Talrijk waren de schitterende vaandels, die te beschouwen waren als de golven, beweeglijk wapperende. Als bruinvisschen waren de paarden; de *kṛtala's* waren als haaien te beschouwen, die zich kronkelende vochten (209).

Als een teeken ervan, dat hij zou sneuvelen in den strijd, zag hij vervolgens wilde honden in menigte. Zij gingen Prahasta tegemoet, huilende en jankende omringden zij allen hem. De aarde beefde, er was een vreeselijke bloedregen en de vaandels knapten door en braken. Zoo waren de verderfelijke hindernissen, die den dood verkondigden, van vroeger bekend als slecht (210).

Het gemoed van Prahasta was standvastig; bij het zien daarvan,

---

1) Volgens Aichele (Feestbundel Kon. Bat. Gen. I, p. 9) is *kiriwili* een „Harnisch aus Metalldraht, Drahtnetz".

was er geen onrust in hem. Hij (koesterde) geen verlangen en geen verdriet over zich zelf, omdat het gepaste ervan elders achterbleef(?). Als hij iets anders (deed dan) sneuvelen in den strijd, dan zou zekerde hel en de schande komen. Wanneer hij echter als offer en zijn godsdienstplicht vervullende, woedend strijdende op het slagveld sneuvelde, dan zou hij bevrijd en verlost worden (211).

Zoo waren de gedachten van Prahasta, die onverschrokken, standvastig en dapper in zijn hart was. Toen hij kwam, riep hij de apen toe, hem tegemoet te treden; zijne helpers traden vooruit en hunne slagorde, de Halve Maan werd gehaald uit het midden, van de zijden. De slagorde der apen raakte in de war, telkens vermengd en dooreen, zonder keuze (212).

Bij het vooruitrukken van het leger riep de legeraanvoerder de helden op, hen aansporende. De allerbeste der *rākṣasa's* kwamen aanloopen, traden vooruit en vermanden zich allen. Onmiddellijk wierpen zij en werden zij handgemeen, geslagen wordende en slaande, vervolgende en elkander achtervolgende, aangevallen wordende en aanvallende; zij hieuwen en duwden en slingerden, elkanders verwondbare plekken trachtende te treffen (213).

De *rākṣasa's* hieuwen en schoten met werpschijven, zij staken met dolken en messen en pieken, en krissen. De apen sloegen met de vuisten en wierpen en sloegen, zij beten en stootten en grepen. De beide partijen leden verliezen en behaalden voordeelen en boden tegenstand; beide partijen hadden vele gewonden, doch zij waren onbevreesd, beiden even dapper en woest, onbevreesd, knarsetandend en zich verbijtende (214).

Als tijgers en leeuwen, zeer gruwelijk, die bij honderden streden en bijtende slangen, daarop geleken de *rākṣasa's* en de apen, die vochten zonder te wankelen, zeer overmoedig en woest. De *rākṣasa's* drongen, vielen aan, vertrapten, gingen vooruit, niets ontziende en heldhaftig. De apen sloegen, geducht, bewegelijk en zij sprongen vlug, slingerende (215).

Evenals de Doodsgod waren de *rākṣasa's*, wild rondkijkende; hun lichaam was gevlekt en zij gingen op zijde. Als zij vooruitgingen, faalden zij niet, van oudsher maakten zij koppen buit(?). De apen waren op hunne hoede, ervaren in het gluren, terwijl zij zwaarden en groote wapens op hen richtten. De *rākṣasa's* weerden die af en trachtten hen af te maken met hunne vuisten, die in een oogenblik vielen (216).

Een andere *rākṣasa* trad vernielende vooruit; vervolgens werd

zijn mes uitgetrokken en hij werd gegrepen. Hij werd verschrikt, verbluft, gestooten, gehavend en zijn mes raakte verloren en werd bemachtigd. Zij werden beiden overwonnen door den aap en kwamen ten slotte om, gestoken door hunne messen. Hunne zijde werd doorboord, door en door getroffen en zij bloedden en hunne ingewanden werden verscheurd en hingen uit (217).

De kracht der *rākṣasa's* deed geheel onder; ieder die vooruittrad werd afgesneden. Prahasta was vertoornd in zijn gemoed. Daarop ging hij naar voren, zijn wapen knarste. Hij spande zijn grooten boog en legde daarop een volmaakten, voortreffelijken pijl. De koppen der apen werden platgedrukt, afgebroken en van den romp gescheiden door de pijlen, die er doorheen gingen (218).

Bij duizenden tegelijk werden de apen doorboord en verdelgd; velen werden getroffen. Hun kin en hun neus werd doorschoten, hun borst doorgebroken en hunne billen werden gespleten en gekloofd. Hunne armen en ribben werden doorsneden en hun bloed vloeide, gudste en spatte. Van vele apen hingen de wangen een weinig neder en dapper trachtten zij te bijten (219).

Hoe langer hoe meer werden zij verdelgd, voor de tweede maal met pijlen beschoten, werden zij gewond en verscheidenen werden getroffen. Ten gevolge van de menigte der pijlen werden de tien hemelstreken gevuld en zij vermenigvuldigden zich en drongen er in. Een vermenigvuldigde zich tot honderd en voortdurend vielen zij op de apen, die gewond werden. Zonder tusschenruimte staken de pijlen in hen, geducht, dicht opeen, in menigte, stekend (220).

Het was alsof de lijken der apen geen pijn gevoelden, ziende hoe zij door pijlen getroffen waren. Zij waren als stekelvarkens, omdat de sporen in menigte uitstaken zonder tusschenruimte. Sugrīwa was bedroefd, ziende dat het apenleger teruggedreven werd en op zijn beurt het onderspit dolf. Hij wenkte Nīla en spreidde bevallig zijne hand uit, terwijl hij vriendelijk [1]) sprak (221):

„O Nīla! Zit niet stil! De apen worden verdelgd. Treed vooruit en ga dien Prahasta tegemoet! Hij is de *patih*, het hoofd der *patih's*, die de aarde doodt. Er is geen (ander op) aarde, naar zijne meening, lichtvaardig en onverstandig" (222).

Zoo waren de woorden van den apenvorst, terwijl hij hem snel beval. Nīla aarzelde niet, verheugd in zijn gemoed. Snel trad hij vooruit, terwijl hij een stok greep, een grooten katoenboom, tien vadem lang (223).

[1]) *Suwadana* is de naam van een versmaat. Vgl. Wṛttasañcaya, 90.

Voortdurend schoot Prahasta, hen kwellende. Honderdduizend, honderd millioen, tienduizend apen werden door hem gedood. Nīla was beleidvol en sloeg de pijlen weg. De pijlen van Prahasta werden weggevaagd, verdwenen en werden weggeslingerd (224).

De beleidvolle Nīla werd door hem beschoten en hij mikte op hem, doch hij werd niet getroffen door de pijlen, laat staan dat hij gewond werd. Daar hij bedreven en kundig en ervaren was in het afweren van slagen, werden de pijlen vernield, gebroken, weggeslingerd, zonder uitwerking, omdat zij omvat werden (225).

Vreeselijk was het slagveld, zoo uitgestrekt als de zee. De suizende pijlen van Prahasta waren te vergelijken met het water ervan. Nīla was als Waḍawāmuka, het wilde vuur; als een vlam was zijn stok, die de pijlen vernietigde (226).

Als het vuur van den ondergang der wereld waren de schichten van Prahasta, scherp en heet, evenals of hij de apen verbrandde. Als de ondergang der wereld was de aap Nīlamegha. Zijn stok was als de regen, die de vurige pijlen bluschte (227).

Bij duizenden schoot Prahasta zijne pijlen af, doch de heldhaftige aap Nīla werd toch niet gewond. Immers zij werden platgedrukt, als zij naderden en, van waar zij ook kwamen, toch werd de aap niet getroffen, omdat hij buitengewoon bedreven was (228).

Hij hanteerde zijn stok zoo, dat het draaien ervan niet opgemerkt werd. Hij vertoonde zich als een rond en breed schild en de trilling van zijne hand werd niet opgemerkt. Men was verbaasd en riep: „Ha! Hoe onvergelijkelijk is dit!" (229).

De pijlen drongen niet door (doch) werden getroffen en teruggeslingerd. Hun gleuf trof de borst van Prahasta. Het was alsof zij hem bedekten, die vele tooverformulieren kende en toovermacht had. Alleen hem te betooveren was hun doel, niets anders (230).

Prahasta was zeer vermoeid en uitgeput; hij trachtte wel onvermoeid te schieten, onverstoorbaar. Ten gevolge van zijne vermoeidheid vielen zijne pijlen hoe langer hoe langzamer [1]). Nīla naderde hem hoe langer hoe meer en ging nog meer vooruit (231).

Hij zette zich in beweging en sloeg tegen den halster van de paarden, zich omdraaiende. Hun nek werd geschud, gegrepen, gebogen en omgedraaid. De wagen van Prahasta viel om en werd omverge-

---

[1]) *Atis* beteekent gewoonlijk „koud", doch deze beteekenis past hier niet. Onze vertaling berust op de gelijkstelling van *tis* met *manda* (van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. II, 668), dat „langzaam" beteekent.

smeten door den voortreffelijken aap Nīla, die hem tweemaal sloeg (232).

Toen Prahasta dit bemerkte, sprong hij zeer snel weg en greep zijn knots, die voortreffelijk was en zeer hard. Hij was niet bevreesd, omdat zijn wagen verdwenen was en niet verschrikt. Hij was zeer overmoedig van zin, trotsch en standvastig in zijn gemoed (233).

Nīla zwaaide zijn knots omhoog en ook zijn stok. Zeer bekoorlijk was zijne handelwijze en zij waren beiden zeer overmoedig. Vertoornd sloegen zij beiden, doch geen van hen deerde (den anderen), omdat hun lichaam zeer sterk was, evenals diamant (234).

En het pantser van den *patih* Prahasta was hard en elastisch, wanneer het geslagen werd. Ook Nīla's lichaam was als ijzer en sterk; het veranderde niet, wanneer het geslagen werd met een knots en hij was onverschrokken (235).

Zij werden geen van beiden gewond; onbevreesd sloegen zij elkaar, vreeselijk, beiden even dapper en verbitterd. Zij besloten [1]) wederom uiteen te gaan en traden tegelijk naar achteren. Zij draaiden rond en zwaaiden met hun knots en geweldigen stok (236).

Het middel om af te weren van den voortreffelijken *mantri patih* Prahasta was, dat hij trapte met zijne vlugge voeten en snel wegvloog, want zijn lichaam was gebogen, rond en buigzaam, schoon en hard als ijzer; gevuld en recht was zijn rugstuk (237).

Ook Nīla ging in schoone gedaante een tweekamp aan. Hij sprong vlug en onafgebroken trapte hij en ging voorwaarts.Zijn staart was zwak, zacht, onrustig en bewegelijk; hij geleek op een zich krommend uitspruitsel, bewogen door den wind (238).

Na gestreden te hebben met messen, vochten zij wederom met stokken. Nīla en Prahasta draaiden rond, onophoudelijk trappelende, elkander afstootende, elkander slaande, elkander vrees aanjagende, elkander stootende, vielen zij beiden en werden weder handgemeen (239).

Zij beiden vervolgden elkaar en draaiden rond als raderen; de wind, dien zij maakten, suisde en zij draaiden snel mede. De bladeren en het stof dwarrelde en draaide mede rond. Zij waren niet zichtbaar, omdat de aarde vol stof was (240).

Evenals het ronddraaien van den voortreffelijken Mandara in de zee, terwijl dauw en wolken hen die karnden omhulde, daarop geleken de voortreffelijke Nīla en Prahasta; hunne onderlinge vervol-

---

[1]) *Mālap* (nemen, plukken, enz.) is hier genomen in de beteekenis van *alap kĕna* (beraadslagen, ondernemen).

ging, terwijl zij ronddraaiden, was vergezeld van dwarrelend stof (241).

En de wijze, waarop zij elkaar vervolgden, was als een draaiend rad, naar beneden gaande en omhoog gaande, omdat zij beiden even stoutmoedig waren. Men zag, dat zij elkaar vervolgden, onrustig draaiende. Zij trachtten vooruit te gaan, wedijverende in dapperheid (242).

Nīla was beleidvol en zocht steeds onverdedigde plekken; snel vervolgde hij hem, vloog op en daalde neder op Prahasta. Wanneer Prahasta boven was, ging Nīla naar beneden, evenals een schommel, die wipte aan den voorkant, zeer snel (243).

Bij het naar beneden gaan van den voortreffelijken Nīla gebruikte hij een list. Hij nam een grooten steen op, zoo hard als een diamant, doch het was niet zichtbaar, dat hij dien steen opgenomen had, ten gevolge van zijne snelheid. Met zorg vloog hij weer op en vervolgde Prahasta (244).

De *mantri* Prahasta daalde neder en vervolgd wordende ging hij naar omlaag. Toen werd hij verschalkt en getroffen door den steen, op eens. Zijn hals werd gestooten en gedrukt en zijn hoofd werd verbrijzeld en gespleten; zijne hersenen spatten er uit en zijne oogen spatten uiteen en vlogen ver weg (245).

Zijne billen braken in tweeën en zijn verguld harnas werd vernield. Het bloed van zijn lichaam spatte er uit als een stralend mineraal, niet anders dan ijzer, dat verbrand wordt, schitterend en rood, wanneer het geslagen wordt, (waardoor) het vuur straalt (246).

Toen Prahasta gesneuveld was, geraakten de *rākṣasa's* in opschudding en vluchten zij, verschrikt en bevreesd, dat ziende, het hoofd omdraaiende en rechts omkeerd makende. De geduchte Nīla vervolgde hen, hen opdringend en hen vertrappende, als een trotsche leeuw, die reeën najaagt, moeielijk af te weren (247).

De krachtelooze *rākṣasa's* werden opgedrongen. Zij keerden allen terug zonder den strijd te hervatten, uitgeput. Weeklagende en hijgende gingen zij het paleis binnen en zij kwamen weenende mededeelen wat er gebeurd was (248).

AGASTYAPARWA,

een Oud-Javaansch proza-geschrift,

UITGEGEVEN DOOR

Dr. J. GONDA, te Utrecht.

Inleiding op de uitgave.

Het onder den naam Agastyaparwa (minder correct Aṅgastyaparwa, zooals beneden zal blijken) bekende Oud-Javaansche prozawerk verdient als zoo vele geschriften uit de Javaansche literatuur zeer zeker veel meer belangstelling dan men er totnogtoe aan heeft kunnen wijden. Een nadere kennismaking bevestigt, wat enkele geleerden reeds na oppervlakkige beschouwing hebben vermoed, dat deze tekst ons voor zeer vele, meerendeels belangrijke en zonder twijfel interessante problemen plaatst, die voor een goed deel van wijde strekking zijn. Zoowel de bouw en de inhoud van het werk, de plaats die eraan valt toe te kennen in de Oud-Javaansche literatuur, de aard en de beteekenis van de leeringen en beschouwingen, tradities en opvattingen, die er in neergelegd zijn, de afhankelijkheid van dezen inhoud van andere geschriften, de vraag naar hun herkomst, die van den tijd van ontstaan van het werk, de hier zoo gewichtige vraag naar de plaats van ontstaan, dit alles en nog vele belangrijke punten meer is tot dusver niet of nauwelijks nagegaan, laat staan grondig bestudeerd. Zonder eenigen twijfel zal een nadere studie van deze voor de kennis van de verbreiding der Voor-Indische geestesgoederen in den Archipel en voor die van de Javaansche literatuur- en godsdienstgeschiedenis zoo gewichtige kwesties bevorderd worden, wanneer de tekst wordt gepubliceerd en door eenige toelichting en een vertaling nader wordt toegankelijk gemaakt.

In deze verhandeling wordt een uitgave van den tekst, gebaseerd op alle bereikbare handschriften, gegeven. Een toelichting, voor zoover mij thans mogelijk, voorafgegaan door eenige beschouwingen over de problemen, waarvoor het werk ons stelt, en gevolgd door een glossarium, een naamregister en vertaling hoop ik op de tekst-editie te kunnen doen volgen.

Hier slechts een enkel woord over de door anderen gemaakte opmerkingen naar aanleiding van het Agastyaparwa.

In het eerste deel van Van der Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek, p. 505 b, lezen we s.v. *Aṅgastya: „Anggastyaparwwa,* een proza geschrift, bevattende samenspraken van A. en Drĕdhasyu over de genealogie van heiligen (z. b.v. onder ...., waaruit men zien kan, dat er andere opgaven in voorkomen dan in de Indische geschriften, hetgeen trouwens reeds 't geval is met de Ādiparwwa....); de 2 hds., die ik raadplegen kon, leveren een tot wanhoop drijvend verschil en zaten vol leemten...., gezwegen van zeer domme afschrijversfouten; hier en daar groote duisterheid...."

Deze woorden kunnen ons geen juist beeld van den inhoud geven; behalve „genealogie van heiligen", die evenwel als het geraamte van het werk beschouwd kan worden, bevinden er zich nog verscheidene episoden van geheel anderen inhoud in. De opmerking over het „tot wanhoop drijvend verschil" in lezing van de handschriften zal, hoewel voor het geval van Van der Tuuk niet onjuist, overdreven geacht moeten worden, wanneer men de thans beschikbare manuscripten alle aan een nauwkeurig onderzoek heeft onderworpen; „wanhoop" aan het vinden van de oorspronkelijke lezing blijft er echter, daar dikwijls twee gelijkwaardige getuigen een verschillenden, al of niet foutieven, tekst hebben, ook dan bestaan.

Ook elders [1]) heeft Van der Tuuk even over het werk gesproken.

Na hem is het Dr. H. H. Juynboll geweest, die een aantal handschriften van het Agastyaparwa heeft beschreven [2]) en bij die gelegenheid enkele waardevolle opmerkingen over den inhoud heeft gemaakt [3]).

Belangrijk werk is vervolgens verricht door Dr. Pigeaud [4]), die een zes bladzijden groot inhoudsoverzicht van onzen tekst, volgens het Leidsch handschrift no 5061 vervaardigde, dat zeer goede diensten kan verrichten. De opmerkingen die hij daar aan toevoegt zijn helaas iets te vluchtig.

Eenigen tijd na Pigeaud is, eveneens in een Leidsche dissertatie [5]),

[1]) Notes on the Kawi Language and Literature, in J. R. A. S., N. S., XIII, p. 49.

[2]) In zijn Supplement op den Catalogus van de Javaansche en Madoereesche Handschriften der Leidsche Univ.-Bibl. II, pp. 170—172.

[3]) Aldaar, p. 171.

[4]) Th. G. Th. Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran, Diss. Leiden, 1924, pp. 319—326.

[5]) Poerbatjaraka (Lesya), Agastya in den Archipel, Diss. Leiden, 1926, pp. 39 vlgg.

door Dr. Poerbatjaraka, speciaal over het begin van het Agastyaparwa een en ander beweerd; ik hoop hierop nader terug te komen.

De overlevering van den tekst.

Bij de constitutie van den tekst werd gebruik gemaakt van de volgende handschriften uit de Leidsche Universiteitsbibliotheek.

A No. 4054, papierafschrift, Juynboll, II, p. 171; groot 44 folia, ± 39—± 42 regels per bladzijde. Het schrift is niet zeer duidelijk, doch over het algemeen voldoende leesbaar. De çloka's zijn op afzonderlijke regels geschreven en in margine aangeduid. Er staan zeer vele adnotaties, vooral in inktpotlood, doch ook een enkele maal anders (blauwe inkt, potlood, inkt) in margine en tusschen den tekst. Het heeft vele foutieve lezingen, die echter dikwijls weer gecorrigeerd zijn.

B No. 4052, papier-afschrift, Juynboll, II, p. 170; groot 88 folia, 19 regels per bladzijde. Over het algemeen een zeer duidelijk schrift. Ook de uiterlijke toestand van het ms. is zeer behoorlijk. In margine bevinden zich een groot aantal aanteekeningen van Van der Tuuk. Men zou kunnen onderscheiden: B_1 verbeteringen in den tekst, B_2 verbeteringen en aanteekeningen tusschen de regels in inkt, B_3 marginale notities.

C No. 3711, cakĕpan (één zijde zachte omslag), Juynboll, II, p. 170; groot 40 bladen, aan weerszijden met 4 regels beschreven, waarvan de eerste en de laatste doorloopen. De uiterlijke toestand van de bladen is over het algemeen behoorlijk; slechts de eerste en de laatste hebben noemenswaard geleden. Het schrift is zeer wel leesbaar en regelmatig. Het is compleet.

D No. 5061, cakĕpan, Juynboll, II, p. 172; groot 45 bladen; het aantal regels per zijde bedraagt 4. Het schrift is zeer wel leesbaar, de lontar op de gewone wijze beschreven. De door dit manuscript gebodene tekst is, behoudens lacunes, compleet. Het is het door Dr. Pigeaud benutte (zie Tantu Panggĕlaran, p. 319).

E No. 4053, papierafschrift, Juynboll, II, p. 171; groot 36 folia, van 30 tot 40 regels per pagina, goed leesbaar schrift; ook uiterlijk bevindt zich dit hs. in behoorlijken staat. In margine bevinden zich aanteekeningen in inktpotlood, afkomstig van Van der Tuuk. Ook in den tekst is hier en daar iets met inktpotlood aangeteekend.

Voorts is gebruik gemaakt van de hieronder genoemde handschriften van de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen te Batavia.

F No. 966, cakĕpan, door het middelste der drie gaatjes een touwtje met munt. Afmetingen 518 × 35 mM.; groot 42 bladen, aan weerszijden met vier regels beschreven, die in het midden niet doorloopen. De lontarbladen vertoonen onderling eenig verschil in kleur, ze verkeeren overigens in behoorlijken toestand. Van de laatste lontar is van de keerzijde slechts ruim 1¾ regel beschreven. Aan het begin is een lontar verloren gegaan; de eerste woorden luiden: *ranak hyaṅ mami* (p. 343, 18). Toch draagt het eerste lontarblad het nummer 1. Het schrift is zeer behoorlijk. Deze lontar is genoemd bij Juynboll, Cat. der Leidsche hss. II, p. 172.

G No. 554, papier-afschrift, 8° formaat, in boekvorm gebonden, groot 125 beschreven bladzijden (p. 125 gedeeltelijk), benevens een aantal onbeschreven bladzijden. Er staan 14 regels op een pagina. Het schrift is zeer mooi en duidelijk. Er bevinden zich in dit manuscript nagenoeg geen aanteekeningen of verbeteringen.

H No. 841a, lĕmpiran, met schutbladen van karton; afmetingen 530 × 35 mM., groot 43 bladen, aan beide zijden met vier regels beschreven, die in het midden, behoudens enkele uitzonderingen, niet doorloopen. De bladen zijn in goede conditie. Het eerste en het laatste blad zijn door een verdubbeling versterkt en slechts aan de binnenzijde beschreven. Het schrift maakt een eenigszins onregelmatigen indruk, doch is zeer wel leesbaar. Er bevinden zich met een pen aangebrachte inktstrepen tusschen den tekst.

Vatten wij na dit overzicht van de uiterlijke omstandigheden van de handschriften den toestand van den tekst in het oog zooals deze door ieder hunner gegeven wordt, dan valt in de eerste plaats te constateeren, dat de *spelling*, hoewel als gewoonlijk, onderling varieerend en niet gelijkblijvend in geen der handschriften buitensporig of bijzonder omslachtig of wel wild is. Het lijkt mij derhalve overbodig om staaltjes van de wijze van spelling van ieder der manuscripten te geven. Slechts valt op te merken, dat de handschriften die na aan elkaar verwant zijn, in het algemeen tot in bijzonderheden overeenkomst in spelling aan den dag leggen, hetgeen voor de nauwkeurigheid der afschrijvers pleit [1]).

Ook in deze uitgave volg ik mijn elders nader uiteengezet systeem [2]), dat niet de door de hss. of door één handschrift gevolgde spelling volgt, doch een geunificeerde, zooveel mogelijk met de uit-

[1]) Vergelijk mijn Brahmāṇḍa-Purāṇa-editie, p. 29.
[2]) Aldaar, p. 30.

komsten van het taalkundig onderzoek van het Javaansch en zijn verwanten in overeenstemming gebrachte transcriptie biedt. De Sanskrit woorden zijn in het algemeen op de gebruikelijke wijze gespeld.

Het transcriptiesysteem is het volgende: ĕ = pepet, e = taling, u = suku; de palatalen: c en j (de voorafgaande n: niet ñ, daar dit overbodig zou zijn, doch eenvoudig n); de ng-klank wordt als ṅ gespeld (men zou dus „ngg" ng kunnen spellen als „njj", d.w.z. ñj : nj, zie boven; doch daar de lezer gewend is aan de spelling ng = „ng", d.w.z. mijn ṅ, lijkt 't mij niet raadzaam, hier consequent te willen zijn); de halfvocalen: y en w; de aanvangs-h- is als regel geschreven aan het begin van een zin en na vocalen, doch weggelaten na consonanten; ṭ en ḍ zijn geschreven in die gevallen waar de overlevering steeds deze teekens bezigt en deze schrijfwijze blijkens Van der Tuuk, K. B. W. de gewone is; daar waar incidenteel ṭ en ḍ staat, doch elders en meer algemeen t en d, is de laatste spelling gekozen; onderscheid tusschen lange en korte vokalen wordt in de spelling niet gemaakt, behalve in het geval van de ö (lange pĕpĕt), wanneer er reden toe is; bij variaties als wa: o is de overlevering gevolgd. Niet-verbasterde Sanskrit woorden worden op de gebruikelijke wijze gespeld, behoudens w voor v en ṅ voor ṃ. Zijn ze verjavaanscht, dan volgen ze de voor Javaansche woorden gebezigde spelling. Een moeilijkheid levert de -h, die nog al eens achter op vocaal eindigende, aan het Sanskrit ontleende woorden optreedt, en waarvan de identiteit met den visarga in vele gevallen volstrekt niet zeker is. Als regel is deze wignjan als ḥ geschreven. Van het teeken ^ wordt slechts gebruik gemaakt om het samenvloeien van slot- en beginvocaal aan te duiden, soms ook bij suffixen, die aan een op gelijkluidende vocaal eindigend woord zijn gehecht. De interpunctie is eveneens geunificeerd; leesteekens zijn ingevoerd.

Behalve den eigenlijken tekst van ons werk bevatten de handschriften nog onderschriften; een heeft bovendien nog een en ander dat den tekst voorafgaat.

Ik doe deze bijzonderheden hier volgen.

In hs. B staat na het einde van den tekst nog dit:

Iti piturun saṅ hyaṅ Brahmāṇḍa-matĕkāla-purāṇa. mana saṅsipta niyata ||o|| iti Agastya. sinurat riṅ hamlaraṅjya. deniṅ bwat wimuda

(lees wimūḍha) santosa wirūpa niṅ akṣara iki. akweh kawĕnaṅ tunna lĕwih. idĕp anlaṅ tan pantuk[1]).

Thans wat het hs. F leert, daar dit verwantschap vertoont:

Iti piturun saṅ hyaṅ Brahmāṇḍa-matĕkāla-purāṇa. mana saṅsipta ni naya ||o|| iti Agastyaparwa samāpta ||o|| puput sinrat. riṅ wwai. ca. ka. wara kruwlut. titi. taṅgal. piṅ. 12. çaçiḥ. jyeṣṭha. rah. 3. tĕṅgĕk. 9. i sakāwarṣa 1793. paryantusakna wirūpa niṅ akṣareki. mwaṅ kuraṅ lĕwihnya. bap kawnaṅ. mwaṅ agantaṅ. kalĕṅör. holih iṅ muḍā kanirginan. wawuha si sinawu. kapajöṅana de saṅ sudy amaca. niyatâṅdadyakna kadirgghyayusan. saṅ madrĕwya. dera saṅ anunurat. brahmaṇawaṅça. apanlah uruju hemakuṭa. awesma riṅ swecchāpura ||o||

oṃ saraçwatye namaḥ
oṃ hmuṅ gaṇapataye namaḥ
oṃ çri gurubhyo namaḥ
om awighnam astu ||o||

Behalve de zeer belangrijke, ook in B voorkomende mededeeling aan het begin van dit onderschrift, die ik elders bespreek, de veel voorkomende verontschuldigingen van den afschrijver wegens z'n slechte schrift, en de verzekering dat den bezitter van dit handschrift een lang leven beschoren is, leeren we hier den naam van den afschrijver, zijn woonplaats (Gelgel) en den datum van zijn werk kennen. Deze is: Maandag (Candra; K. B. W. III, 293) - kliwon, in de week kuruwĕlut (kurwlut, de 17e week), op den 12en van de lichte (eerste) maandhelft van den maand Jyaiṣṭha (d.i. de 11e maand) en wel in het jaar 1793 Çāka, d.i. 1871 A.D.

Ook de colophon van handschrift H sluit zich gedeeltelijk aan bij het in B gelezene:

Iti piturun saṅ hyaṅ Brahmāṇḍa. matĕkāla purāṇa nama saṅsipta nī naya ||o|| duk puput sinurat agastyaparwadi iki. dawĕg riṅ dinā. pa. a. u. wara bāla. tithi. taṅ. piṅ. 6. çaçiḥ. açaddḍā. rah. 7. tĕṅgĕk. 7. i saka. 1777.

Dit manuscript werd derhalve geschreven in het Çāka-jaar 1777, d.i. 1855 A.D., en wel op den 6en van de eerste maandhelft van den maand Aṣāḍha (d.i. de 12e maand) in den woekoe bala (K. B. W. IV, 973; de 25e week).

In het handschrift C volgt na het einde van den eigenlijken tekst[1]):

---

[1]) Hieronder volgt nog (door Van der Tuuk geschreven?): 7667 korter dan gewoonlijk en schraler de letters.

[1]) In C gaat aan den tekst vooraf, d.w.z. de binnenzijde van het schutblad

Iti Aṅgastyaparwa samapta. tēlas linikiteṅ buleleṅ. salĕntosakna (dit woord is door beschadiging onduidelijk) wirupa niṅ akṣara. mwaṅ kiraṅ kahot kapajöṅane. de saṅ gĕḍe wahayan mas olih niṅ muda puṅguṅ.

oṃ hrāṃ ṛk watir swarayyai namaḥ. oṃ gmṛṃ gaṇāpataye namaḥ. oṃ arogyam astu. çubham astu. siddhir astu. tathāstu astu.

puput sinurat riṅ dina. ça. pa. wara ukir. titi. ta. 10. sasiḥ ka. 7. rah 5. tĕṅgĕk. 4. i saka i 1745.

Hierna is het blad verder onbeschreven. Op het laatste lontarblad is aan de voorzijde één regel voor ± ¾ beschreven. Het begin hiervan is zeer beschadigd en onleesbaar. Er staat: ..... tta pawwa. tan saṅkeṅ wruh maṅartha sarasa niṅ çloka padartha ||o|| pratamāntaka bhanu (l. cânu° ?) çruyatām. maṅrĕṅö ta rahadyan saṅhulun kabeh. iki carita. tambayan iṅ paya.

Hier houdt het op.

We leeren dus hieruit, dat hs. C dateert van 1745 Çāka, d.i. 1823 van onze jaartelling, en wel van den 10en van den 7en maand, en uit de 3e week, nl. Wukir.

Het manuscript A sluit zich bij C aan. Na Buleleṅ heeft het: santosakna, in margine is onleesbaar iets geschreven dat na sa en voor nto moet worden ingevoegd. Voorts: kiraṅ gahot. Tot en met puṅguṅ is Latijnsch, daarna Javaansch schrift gebezigd. De woorden çubham astu ontbreken. Na het jaartal, eveneens 1745, met zelfde data houdt het onderschrift van A op.

Ook de colophon van E luidt zoo. Na Buleleṅ: saknantosakna. De dateering is gelijkluidend. Na het jaartal staat nog slechts in inktpotlood: 39 bl. lang. Men merke op, dat dit de lengte is van C, wanneer men van het laatste blad afziet.

In handschrift D luidt de colophon:

Iti Aṅgastyaparwa samāpta (tot zoover zwart gemaakt, het volgende slechts ingekrast) duk anulis riṅ dina ca. ka. wayaṅ. çaçī. 10. pa. 8. rah. 6. tĕṅgĕk. 2. i saka. 1726. rontal iki pahican hida histrī maḍe punya riṅ maḍe jlaṇṭik. *duç anrat. riṅ dina. wu. ka. çu. wara gumrĕg. sasi. ka. 4. taṅ. piṅ. (opengelaten). rah. 2. tĕṅgĕk. 3. i saka. 1732. karya n hida gḍe made wanasarī (hier is een zijde van de lontar

heeft op ± 1¹/₆ beschreven doch niet zwart gemaakte regels, enkele zinnen uit het begin van het werk: tamana çeṣa kalagni dahanat pura. hana ratri bhodiwa sûrya. na candra nawataratah. ri sĕḍaṅnyan tĕka mahāpralaya. ilaṅ ikaṅ caturbhūta tĕkeṅ bhur bhuwwa saḍaçiwa sira hana, ṅuniweh taṅ pĕja patala. bhasmi bhuta tĕkeṅ dewatanya. dewa kaṅ kalagni bhudra. brahma. wiṣṇu. sûrya candra nakṣatragaṇa. kapwa liṅña sira kabeh. çaça.

vol, op de keerzijde staat slechts: om om te lezen; het vervolg op de volgende lontar:) çura pratisara riṅ raṇa sirāpagĕh amagĕhi wīraçasana. tan yāmbagnakneṅ arĕp tarĕp iṅ aty amalaku çaraṇātiduḥkita. siṅgih janmawiçeṣa kapwa sira yogya pinaran inusir niṅ aty ada. tuṅgal-tuṅgal akas ṭawan prakaçita ḍipati ṅaran ira ṅ jayeṅ raṇaṅnya yan ṅwat kṣatriyadharma niṅ yadukula kral anut aluṅ ika. haywa niṅ prajā. çūrā kol lĕṅĕṅ aṅgalaṅ-galaṅ i çatru tka tan awdi ṅ paraṅmuka. byaktabyakta ka siṅ hanoli hanatap çira iṅari kapökan iṅ ratha. lagya çoca ri luh nikaṅ gharini niṅ musuh amalaku milwa patyana || ndah maṅke pwa kinon kun amrihakna ṅ para rĕṣi hĕlĕm iṅ Himalaya. haywa jīwita yadyapi bhaya mareka pĕjaha tuwi haywa saṅçaya. kastutyan ta phalanya göṅakna deniṅ aṅulati lkas ta rakṣasa. yeka kṣatriyadharma tan dadi surud tumuluṅa ri saduḥka niṅ para. jīwajīwa ni saṅ mahapuruṣa donya dadahar i kahaywan iṅ jagat. kīrtyakīrtya ni saṅ huwus kṛtayaça muli-muli haḍi çīrṇa niṅ praja. dharmadharma sini saṅ pinaṇḍita maharddhika pinakapatitha niṅ sarat putraputra tumirwa karya nira saṅ waṅ atuha laki yogya tutakĕn || yan (ommezijde:) wwaṅ çakti tan ahyun iṅ yaça hade kinajarakna çakti riṅ para. maṅka wwaṅ mawirak yadin kapanatan pamirakana sarāt yatanya don wyarthāṅkarya hayu tan damlakna tĕkap mahajana. Hier houdt het zeer goed leesbare schrift op.

Aan den tekst in dit handschrift D gaat vooraf een lontar, genummerd 44, aan de voorzijde waarvan het laatste deel van den tekst is ingekrast, nl. vanaf p. 398 r. 20 °*lun ityevamādi* etc. Na voleindiging van den tekst volgt het begin van den colophon tot * (zie boven). Daarna volgt: paṅandikan hida histrī maḍe punya riṅ maḍe jlantik. rontal iki ṛk(?) dṛwe n hida bomaṅunuṅ sampun kahidi hantuk hada histri maḍe punya riṅ ida bomaṅunuṅ. duk anrat riṅ dina. wu. ka. bu. wara gumhṛg. çaçi ka. 4. Aan het eind van het blad gekomen houdt deze mededeeling op.

Uit een en ander leeren we dus, dat dit handschrift dateert uit 1732 volgens de Çāka-jaartelling, dat is A.D. 1810.

Het handschrift G bevat den volgenden colophon, die begint op p. 125, r. 1:

Iti Aṅgastyaparwā samapta. duk anulis riṅ dinā. cā. ka. wayaṅ. çaçī. 10. pa. 8. rah. 6. tĕṅgĕk. 2. i saka. 1726. rontal iki pahican ida istrī maḍe punya riṅ maḍe jlaṇṭik. duk anrat. riṅ dinā, wu. ka. bu. wara gumṅṛg. çaṣi. ka. 4. taṅ. piṅ. (opengelaten). rah. 2. tĕṅgĕk. 3. i çākā 1732. karppyan ida gḍe māde wanasarī.

Hieruit blijkt dus reeds terstond, dat G een copie van den in D vertegenwoordigden tekst geeft.

Wij kunnen dus terstond concludeeren, dat eenerzijds A en E copieën van den in C vertegenwoordigden, anderzijds G een copie van den in D voorhanden tekst moet zijn. Een nader onderzoek bevestigt deze opvatting. A en E vertoonen weliswaar af en toe onderling verschillen en ook afwijkingen tegenover C, doch het betreft steeds punten van zeer gering belang, spellingkwesties, verschrijvingen van de veel voorkomende soorten [1]) en andere vergissingen. Zonder, met het oog op de plaatsruimte, nader op bijzonderheden in te gaan kan ik constateeren, dat de hulp van A en E gemist kan worden. In het algemeen ook die van G, dat zich, behoudens vergissingen, bij D aansluit, doch op enkele plaatsen een merkwaardige afwijking heeft.

Voor de vaststelling van den tekst dienen wij dus gebruik te maken van de handschriften B, C, D, F [2]), H; op enkele plaatsen is ook G interessant; vermoedelijk zijn de afwijkingen hier correcties van een afschrijver. Het wil mij voorkomen, dat ook hier van de door anderen wel gevolgde methode moet worden afgeweken en dat wij slechts dan tot een zoo nauwkeurig mogelijke benadering komen van wat werkelijk is overgeleverd, wanneer we eerst den onderlingen samenhang van deze vijf getuigen trachten na te sporen en vast te stellen [3]).

Er zijn in deze handschriften, wanneer men ze onderling vergelijkt, vele punten van verschil: tal van lacunes, omissies, corruptelen en varianten zijn aan te treffen. Deze zijn echter volstrekt niet van hetzelfde belang. Wij moeten trachten die verschillen en afwijkingen te ontdekken, die ons een eventueelen samenhang der handschriften op het spoor doen komen.

Allereerst vragen we ons af, of er in de onderlinge afwijkingen der vijf genoemde handschriften soms groepen vallen te onderscheiden. Reeds bij een oppervlakkig onderzoek blijkt dit het geval te zijn. Beperken we ons, om niet uitvoeriger te worden dan strikt noodzakelijk is, tot de hoeveelheid tekst, d.w.z. tot meer of minder in de een

---

[1]) Vgl. Brahmāṇḍa Purāṇa-editie, p. 35, n. 1.

[2]) Waarin niet de geheele tekst tot ons is gekomen; het begin ontbreekt; bovendien zijn in plaats van de lontars 9 en 10 twee aldus genummerde bladen ingevoegd, die een deel van een anderen tekst bevatten; hier is dus een lacune.

[3]) Uitvoeriger, Br. Pur.-ed., pp. 35 vlgg.

of de andere groep, afgezien van de talrijke gevallen, waar slechts één handschrift een lacune of een toevoeging heeft ten opzichte van de andere, dan springt terstond in het oog, dat C, D en H elkander nader staan dan aan de beide overige manuscripten. In ruim 70 gevallen hebben deze drie een omissie, althans een mindere hoeveelheid tekst, tegenover B en F, in bijna 70 gevallen een meer aan tekst [1]). Een gedetailleerd verslag is overbodig, men kan de gegevens in den apparatus criticus nagaan. Onder de verschillen zijn zeer belangrijke, men vergelijke bv. p. 385, 12 vlgg., waar B en F een gemeenschappelijke dittographie van verscheidene regels omvang hebben; p. 391, 8—11, waar deze twee manuscripten een lacune van drie regels vertoonen; p. 397, 17 vlgg., waar de hss. C D H den tekst in de juiste volgorde geven, B en F niet; de laatstgenoemde manuscripten dragen er de sporen van, dat in hun Vorlage een lontarverwisseling moet hebben plaats gehad.

Hierbij dient men dan de zeer vele plaatsen te noemen, waar deze drie handschriften in bijzonderheden samengaan; ook voor deze details, voorzoover van belang, zij naar het critische apparaat verwezen.

Er zijn voorts vele indicia voor een nauweren samenhang tusschen C en D tegenover H. In zeer vele gevallen gaan D en C in meer of minder tekst samen tegenover laatstgenoemd manuscript. Men vergelijke bv. het tekstgedeelte op p. 346, 29—347, 10, waar C en D een gansche in B F H aanwezige passage missen; voorts p. 373, 2, waar *iṅ anak* ontbreekt, e.a. Zeer karakteristiek is ook op p. 390, 2—3, een geval van dittographie in C en D. Hier lezen C D de woorden *ri çāsana bhaṭṭāra* tot en met *krama nira* twee maal.

Er zijn echter eenige gevallen, waarin een andere combinatie voorkomt. Doch gezien het zeer groote aantal varianten, omissies, verschrijvingen, kortom uit allerlei oorzaken voortgesproten verschillen — er zijn zelden vijf woorden achter elkaar in alle handschriften geheel eender tot ons gekomen —, kunnen deze weinige, ook qualitatief onbelangrijke gevallen op rekening van het toeval gesteld worden. Zoo hebben C D F op p. 365, 22 *anumā ta* tgr. B H *anumāna ta*, op p. 376, 8 D H *taṅ* vóór *caturbhūta* tgr. B F C; op p. 378, 3 D F H *saṅ* meer dan B C.

[1]) Men houde hierbij in het oog dat de overgroote meerderheid der gevallen waar BF minder tekst hebben dan CDH na p. 388 liggen. Daarvoor hebben BF ook bij verschil in lezing veel vaker den meest waarschijnlijken tekst behouden. In verscheidene gevallen is het mij niet mogelijk geweest te beslissen, of de beknopte of de uitvoerige lezing de meeste kans heft oorspronkelijk te zijn.

We mogen dus concludeeren: C, D en H hebben gemeenschappelijke lotgevallen en zijn dus de voortzetters van eenzelfden tekst; C en D hebben echter meer overeenkomst onderling dan tegenover H; H zal dus eerder zijns weegs zijn gegaan. Van C en D valt nog op te merken, dat het eerste zeer veel alleenstaande omissies vertoont (ruim 60), het tweede slechts twee van eenig belang. Daarentegen heeft D wel een tamelijk groot aantal alleenstaande lezingen; hieronder is één dittographie (p. 383, 22). Het licht derhalve niet voor de hand te concludeeren, dat C van D afstamt. Wel is C minder betrouwbaar.

Het handschrift H heeft op zeer vele plaatsen alleenstaande afwijkingen; vooral aan omissies en toevoegingen, meestal van geringen omvang, die niet door andere manuscripten gedeeld worden, is dit handschrift rijk. Het telt niet minder dan 65 omissies, die noemenswaard zijn en heeft 38 op zich zelf staande toevoegingen; daarbij komen 21 plaatsen waar de lezing op een niet geheel onbelangrijke wijze afwijkt. Is dit handschrift dus krachtens zijn plaats in de groepeering van belang, het is geenszins te beschouwen als een feillooze tekst.

Het is voorts van gewicht, te kunnen opmerken, dat H, B, F geen gemeenschappelijke lacune's vertoonen. Dit bevestigt de boven uitgesproken opinie, dat H nader aan C D verwant is dan aan B F.

Bezien wij de beide laatstgenoemde manuscripten nader, dan valt in de eerste plaats op, dat F, zooals gezegd, het begin mist, en in plaats van den te verwachten tekst op de lontars 9 en 10 iets anders biedt. Voorts blijkt, dat beide handschriften op vele plaatsen geheel op zich zelf staan. B heeft 27 omissies van eenig belang, 23 toevoegingen, die nòch door F, nòch door een der andere manuscripten gedeeld worden en heeft 36 meldenswaardige afwijkingen in lezing. In F komen 28 alleenstaande omissies, 21 zich in andere handschriften niet bevindende toevoegingen en 15 niet geheel onbelangrijke afwijkende lezingen voor. Hieruit blijkt duidelijk, dat wij niet moeten veronderstellen, dat het papierafschrift B een copie van de lontar F zal zijn, doch dat beide uit één bron zijn voortgekomen, en wel zóó, dat de in elk der twee manuscripten voorhandene tekst eigen lotgevallen heeft meegemaakt. Daarbij moeten wij aannemen, dat B en F een gemeenschappelijke bron hebben, die niet identiek is met, doch zelf afhankelijk is van den archetypus, omdat B en F op vele plaatsen (men vergelijke het critisch apparaat) gemeenschappelijk verlies hebben. Het zij hier terloops opgemerkt, dat de lezingen van F veelal

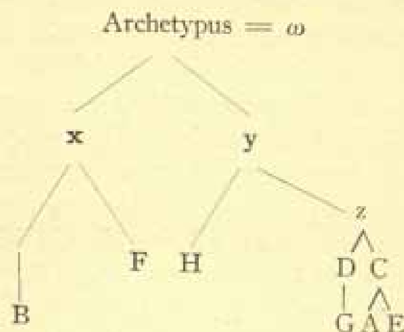
den indruk wekken juist te zijn; zonder twijfel is F het meest waardevolle der handschriften.

Noemen wij den tekst waarop B en F teruggaan x, die waarop H D C teruggaan y, die waarop D en C teruggaan z, dan kunnen wij ons dus afvragen, of de op deze wijze gevonden onderlinge verhouding der handschriften in strijd is met gegevens die wij van elders bezitten.

Bij lezing van de colophontes springt terstond in het oog, dat D c.s. en C c.s. een afwijking vertoonen van het in de drie andere handschriften aanwezige onderschrift. Weliswaar stemmen ook deze slechts in het begin overeen, doch deze weinige woorden zijn op zich zelf teekenend genoeg. Het komt mij voor, dat deze zin: *iti piturun* etc. oorspronkelijk is en in de gemeenschappelijke bron van al onze handschriften zal hebben gestaan. In z is hij verloren gegaan en vervangen door: *iti Añgastyaparwa samāpta*, waarbij de jongere vorm *Añgastya* tegenover de oorspronkelijke lezing *Agastya* in B F H ons treft; C en D hebben hieraan ieder op hun wijze het een en ander toegevoegd.

Uit deze beknopte opmerkingen blijkt m.i. voldoende, dat wij ook bij een kritische uitgave van dezen tekst moeten breken met de wel gevolgde methoden: het zou een scheeve voorstelling van den tekst geven de meerderheid der handschriften blindelings te volgen, zelfs al zouden we A, E en G buiten beschouwing laten. Geeft het getuigenis van B F en H inderdaad den doorslag, wanneer C en D anders luiden, D C en H zijn gelijk in waarde aan B F en niet meer. Ook het leggersysteem (één handschrift laten afdrukken en de lezingen van de andere onder aan de bladzijde laten drukken) zou hier slechts nadeelen met zich meebrengen.

Vatten we tenslotte deze beschouwingen schematisch samen:

We weten voorts, dat F dateert uit A.D. 1871, H uit A.D. 1855, D uit A.D. 1810 en C uit A.D. 1823.

De tekst worde dus vastgesteld op grond van deze conclusies. Voor bijzonderheden naar een vroegere publicatie verwijzend[1]), vermeld ik hier slechts, dat lezingen, waarvan wij zoo goed als zeker weten, dat ze niet in x of y, laat staan in ω hebben gestaan, in het critisch apparaat niet worden vermeld, wanneer de in den tekst opgenomen lezing genoegzaam als overgeleverd kan worden beschouwd. Hebben we twee gelijkwaardige getuigenissen dan wordt de niet in den tekst opgenomene in het apparaat meegedeeld; welke lezing de voorkeur verdient wordt voor ieder geval afzonderlijk, voor zoover mogelijk, vastgesteld. Spellingsverschillen worden slechts opgenomen in geval van mogelijke dubbelzinnigheid. Cursieve druk van enkele letters of een woord duidt aan dat er gegronde twijfel bestaat, of het aldus aangeduide wel tot den archetypus teruggaat.

Indien er in den tekst een conjectuur van den uitgever staat, worden alle overgeleverde lezingen vermeld; zoo ook bij de Sanskrit citaten en bij de minder bekende eigennamen.

Achter iedere lezing is de autoriteit opgegeven; is niets vermeld, dan berust ze op de meening van den uitgever.

Voorts beteekent:

< > = toegevoegde aksara's

[ ] = geëlimineerde aksara's; bij enkele Latijnsche letters zijn deze aanduidingen achterwege gelaten

? in den app. crit. = het betreffende handschrift zwijgt op die plaats, d.i. ontbreekt of is beschadigd of geheel onleesbaar

mss.: manuscripta = de handschriften

cf.: confer = vergelijk

al.: alii = de anderen, de andere hss., behalve de in dezelfde critische aanteekening met name genoemde

om.: omittit = heeft overgeslagen, weggelaten

add.: addidi = heb ik toegevoegd

ins.: inserui = heb ik ingevoegd

del.: delevi = door mij uit den tekst verwijderd

def.: deficit, deficiunt = ontbreekt, ontbreken

lac. ind.: lacunam indicavi = een leemte in den tekst aangewezen

corr.: corruptum = bedorven plaats, — lezing

ut supra = als boven

---

[1]) Het Oud-Javaansche Brahmāṇḍa-Purāṇa, pp. 43 vlgg.

correxit v. d. T. = door v. d. Tuuk hersteld, — verbeterd

† = corrupt; vóór een woord, de geheele passage; na een woord, slechts dit

? = misschien; onzeker; wat is te lezen? enz.

De wijze waarop ik heb getracht den tekst te emendeeren is dezelfde als die ik elders heb gevolgd. Hulpmiddelen als een latere Javaansche bewerking en eenige zoo goed als voortdurend parallel loopende Sanskrit teksten ontbreken hier, waardoor we vaak minder zeker gaan bij het wagen van pogingen tot tekst-verbetering. Speciaal bij de beoordeeling van de citaten deed het gemis aan nauw aansluitende parallellen zich nog al eens voelen. Het heeft dan ook op vele plaatsen moeite gekost, den tekst zoo juist mogelijk te geven; daar, waar dit niet kon worden bereikt zonder tot ongemotiveerde afwijkingen van de overlevering over te gaan is er de voorkeur aan gegeven, de onduidelijke, misschien bedorven, plaats te laten staan, gesignaleerd door een crux. Ik ontveins mij niet, dat er onder de vakgenooten zullen zijn, die op menige plaats een van de mijne afwijkende zienswijze zullen huldigen, sommigen zullen meenen dat ik meer emendaties had moeten voorstellen, anderen, dat ik mij geheel van emendeeren had moeten onthouden. Reeds bij voorbaat zou ik tegen dergelijke bedenkingen willen opmerken, dat het m.i. niet wel mogelijk is, dat de eerste uitgever een zoo moeilijken tekst als deze volkomen in het reine brengt; het zij het werk en de taak van anderen na hem op de door hem gelegde basis voort te bouwen!

AWIGHNAM ASTU!

† Jagadguru sabhīrabhuraṃ bhāvabhūtaṃ bhūtampadam
bhavaṃ bhayada bheravanara taḍarahaṃ baravam
sughoratara vighnam aḍaṃ nāmakanḍa manḍantāram
huruṅguru tara iṇya raganaṃ tan namāmi prabho!

Āsīd Agastyaputras tu Lopāmudrāsamudbhavaḥ
Dṛḍhasyur nāma dharmātmā saṃtāne tur aninditaḥ,

hana sira siddhapaṇḍita taruṇa, saṅ Dṛḍhasyu ṅaran ira, anak bhagawān Agastya ṅaran ira

Vindhyācalakūṭabhagāṃçuprabhāva,

saṅ tumahap agra niṅ Windhyaparwata, sambaddha ri denyan ahyun tumunto dalan saṅ hyaṅ Āditya, Y a v a d v ī p a i k a y o g ī ç v a r a, saṅ pinakādidewa, makakṣetra Yawadwīpamaṇḍala. sira ta makathā i anak nira makebu bhagawatī Lopāmudrā. sira ta matakwan iṅ sira yayah bhagawān Agastya ri mūla niṅ bhūr bhuwaḥ swaḥ mwaṅ anta niṅ brahmāṇḍa tĕkeṅ dewatānya; liṅ nira:

bhūrbhuvaḥsvaḥ kathaṃ mūlaṃ brahmāṇḍasya ca kāraṇam
— saṃçayaç caiva nātha me — prasīda bhagavan vada,

sājñā hyaṅ mami, kasihana ranak hyaṅ mami! warahĕn ri mūla niṅ tribhuwana mwaṅ tiṅkah niṅ brahmāṇḍa, ṅuniweh saṅkanya, yatanyan hilaṅa ikiṅ saṅçaya i ranak bhaṭṭāra.

U v ā c a, ojar bhagawān Agastya; liṅ nira:

caturbhūtānām açeṣaṃ kālāgnidahanāt purā
na rātrī bodhī vā sūryo na candro na vā tārakāḥ,

ri sĕḍaṅnya n tĕka ṅ mahāpralaya hilaṅ ikaṅ caturbhūta, tĕkeṅ bhūr

---

By — 1—4. *corr.* — 1. Jagadguru: Jagatguru ω — °bhuraṃ al.: °nuvam H — °bhūtaṃ BD: °nutaṃ C, °bhuhaṃ H — bhūtampadam B: bhuhampaḍam C, dūhampaḍam H —. — 2. bhavam al.: davam H — 2. bherava al.: nerava H — nara al.: ṇawara H — taḍa° al.: taca° B — °ra vighnam aḍaṃ al.: °sa vighnaṃ paḍam H. — 3. °tara al.: °taran B — iṇya y: guṇya B, ṅhanya F — 6. āsīd al.: asin B — Agastya°: ḍatastya° — 7. Dṛḍhasyur nāma: Dṛḍhasyu nāme B, D-u tāme H, D-u dāme z — tur ω:? — 9. Agastya H: Aṅgastya al. — 10. °acala°: °wala° al., °hala° H — °aṃçu°: °aṅgu° ω — 11. sambaddha: sambadā ω — 12. tumunto al.: tumunton BC, tumonton Poerbatjaraka (Ag. i. d. Arch., p. 39) — °aika°: °eka° ω — 13. °kṣetra: °kṣyetra ω — makathā i: makatw ω, maka twaṅ ny Poerbatjaraka (l.l.). — 15. Ag°BH: Aṅg° al. — 17. bhūr bhuvaḥ svaḥ BH: om bhūrvvaḥ svaḥ al. — °sya ca k° B: °çyawaḍa k° al. — 18. saṃçayaç: saṃçayaṅ ω — caiva: ceva ω — nātha: nāta ω — 19. ranak: *incipit ms. F* — 21. ikiṅ B: iki F, ika Z, ikaṅ H — 23. °bhūtānām: °bhūtemān ω — 24. bodhī(?): bhodi ω — sūryo: sūrya ω — candro: candra ω — tārakāḥ: ta rataḥ ω. — 25. tĕka ṅ al.: tĕka BC.

bhuwaḥ swaḥ, ṅuniweh taṅ sapta-pātāla, bhasmībhūta tĕkeṅ dewatānya de nikaṅ Kālāgni. Rudra, Brahmā, Wiṣṇu, Sūrya, Candra, Nakṣatragaṇa, kapwa līna sira kabeh. çūnya rikaṅ kāla, ṅuluwuṅ ikaṅ rat. aṅhiṅ bhaṭṭāra Sadāçiwa sira hana, saṅ nirātmakaswabhāwa, saṅ luput riṅ sakala-niṣkala, sira bhaṭṭāra Çarwa ṅaran ira. mahyun pwa sira magaweya çṛṣṭi. rĕp mijil taṅ caturbhūta, kramanya:

ākāçavāyu sam[ut]p<an>nam apy āpas tu tṛtīyās te †
caturthī pṛthivī jātā bhūtvā tejas tu pañcamam,

kaliṅanya: ākāça tambe niṅ mĕtu lawan bāyu. tumut taṅ pṛthiwī lawan teja. ri huwus nika a ṇ ḍ a ṃ k a r o t i. agawe ta sira aṇḍa. mijil ta sira bhaṭṭāra Brahmā Wiṣṇu wĕkasan deniṅ yoga nira. mayuga ta bhaṭṭāra Brahmā. mijil taṅ Prajāpati mwaṅ saṅ Sanaka, saṅ Nandana, Sanatkumāra, Byāsa; tumut ta saṅ brahmarṣi, saṅ Manu, pitṛgaṇa. samaṅkana kweh niṅ sṛṣṭi bhaṭṭāra Brahmā.

U v ā c a, matakwan ta saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

brahmarṣīṇāṃ kathaṃ mārgam udgatānāṃ Caturmukhe,

ndi kari hawan ika saṅ brahmarṣi n wijil sakeṅ bhaṭṭāra Brahmā?
U v ā c a, sumahur bhaṭṭāra Agastya; liṅ nira:

tataḥ Pitāmahā sraṣṭā brahmarṣīṃl lokapaṇḍitāḥ
prāṇād Dakṣaṃ samutpādya <ca>kṣurbhyaṃ Marīciruci [ma],

kaliṅanyânakku, maṅke tiṅkahnya: bhagawān Dakṣa mahawan prāṇa bāyu, bhagawān Marīci mwaṅ bhagawān Ruci mijil sakeṅ mata bhaṭṭāra Brahmā.

ahaṃkārasamudbhūto Nīlalohitas tadvītaḥ,

kunaṅ çrī bhau † Nīlalohita mijil sakeṅ ahĕṅkāra.

hṛdayāt tu Bhṛgus tataḥ,

kunaṅ bhagawān Bhṛgu mijil sakeṅ hati.

çrotrād Atrir pravartate,

bhagawān Atri mijil sakeṅ taliṅa sira.

---

3. rikaṅ F: kaṅ al. — 6. taṅ z: ta xH — 7. sampannam(?): samutpnaḥ ω — apy *etc.* ω:? — tu tṛtīyās: ruttutiva ω — te *corr.* (?) — 8. caturthī: caturte ω— tu: ru ω — pañcamam: pañcama ω — 10. huwus al.: tutus z, *cf.* Bmḍ. Pur., p. 124, 6? — aṇḍaṃ: aṇḍa ω — 13. Byāsa: Bhyaṣa ω — 15. saṅ FH: *om.* al. — 16. kathaṃ: kata ω — udgatānāñ BC: udbhatānāñ (< udgat°, udbhūt°?) F, udatānaṅ DH — Caturm° y: Cakum° F, Casum° B — 17. wijil x: mijil y — 19. sraṣṭā: sṛṣṭaṃ B, pṛṣṭaṃ FDH, pṛpti C — °ṛṣiṃl l°: °ṛṣi l° BH, ṛṣin l° al. — 20. °d Dakṣaṃ: °t Daksyam ω — samut°: pumut° ω — cakṣurbhyāṃ: kṣubhwaṃ al., kṣunwī F — ma *del.* — 24. ahaṃkāra°: ahĕṅkāra° ω — °bhūto: °bhūtaḥ ω — °lohitas: °lohita ω — tadv°? — 25. bhau *corr.* (< bhag., bhagawān?) — 26. hṛdayāt: hṛdayan ω — 28. çrotrād x: çrotan y — Atrir: Atri ω — pravartate: pūrwwattate ω — 29. sakeṅ BH (*om.* sira B): sake al.

uttamāṅgasamudbhūtaḥ,

bhagawān Aṅgira mijil sake taṇḍas nira, bhagawān Pulaha mijil sake prāṇa bāyu, bhagawān Kratu mijil sakeṅ apāna bāyu sira, bhagawān Wasiṣṭha mijil sakeṅ samāna bāyu sira. nahan ta krama nira saṅ brahmarṣi mijil sakeṅ pañcaprāṇa bhaṭṭāra Brahmā.

Saṅ brahmarṣi sira ta saṅkan saṅ caturdaça-Manu. pira ta pratyeka niṅ aran saṅ caturdaça-Manu? nihan: saṅ Swāyambhuwa, saṅ Swārocima, Uttama, Tawasa, Raiwata, Cākṣuṣa, Waiwaswata, Sāwarṇa, Rohita, Lohita, Pisaṅgu, Samapisaṅgu, Raucya, Kotya. samaṅkana pratyeka niṅ aran saṅ caturdaça-Manu ṅke riṅ Brahmāṇḍa. kunaṅ Manu maṅke saṅ Waiwaswata.

U v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

kālaḥ katipayaç caiva Manūnām antaraṃ prati,

pira ta lawas saṅ Manunyâṅadĕg sowaṅ-sowaṅ?

U v ā c a, sumahur bhagawān Agastya, liṅ nira:

caturyugāṇi varṣāṇi Manūnām ekasaptatiḥ
manvantaram iti khyātam †hasya yena sadā smṛtaḥ,

pituṅ puluh yuga lĕwih tuṅgal samaṅkana lawas niṅ Manunyâṅadĕg sowaṅ-sowaṅ. yatika sama<nwa>ntara ṅaranya.

U v ā c a, matakwaṅ saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Dakṣasya kāḥ sutāḥ kā strī,

pira kari anak bhagawān Dakṣa? k ā b h ā r y ā, syapa ta strī nira?

U v ā c a, sumahur bhagawān Agastya; liṅ nira:

Prasūtyā e<ka>pañcāçat[aḥ] kanyakā Dakṣasambhavāḥ
deyāḥ Prajāpatibhyas tu sarvā devair upārjitāḥ,

limaṅ puluh tuṅgal kweh niṅ anak bhagawān Dakṣa, kanyā sĕḍaṅ ayu, makebu saṅ Prasūti. ikaṅ tĕlu wĕlas winehakĕn ri saṅ Prajāpati. pratyeka nika pinakastrī saṅ Prajāpati: saṅ Çraddhā, saṅ Lakṣmī, saṅ Dhṛti, saṅ Tuṣṭi, saṅ Muṣṭi, saṅ Medhā, saṅ Kriyā, saṅ Buddhi,

---

2. sake (1a) FD: sakeṅ al. — 8. Tawasa ω: Tamasa v. d. Tuuk — Raiwata (B_2, cf. K. B. W. IV, 496a): Recaka ω — Cākṣuṣa B (*corr.* v. d. Tuuk?): Dakṣuma al. — Waiwaswata v. d. Tuuk: Dewaswata ω — 9. Samapisaṅgu x: *om.* y — Raucya: Rocya ω — 9. Kotya ω: Bhautya v. d. Tuuk (B_2) — 10. °eka: °ekṣa ω — 11. Waiw°: Wew° x, Dew° y — 13. °ç caiva: °ç ceva FH, °ñ ceva al. — antaraṃ: aṇnarām ω — 16. caturyugāṇi: caturyugeni ω — ekasaptatiḥ B: ekasaptati F, ekasaptika y — 17. khyātaṃ (?): nyate ω — hasya *etc. corr.* — 19. nwa *inserui.* — 21. Dakṣasya: Dakṣyasya ω — 24. kā *add.* — °çat: °sakaḥ ω — kanyakā: kan(y)akaḥ mss. — 25. deyāḥ x: deya H, ṭeya z — devair: deves al., devos B — upārjitāḥ F: upajitaḥ al. — 26. Dakṣa B: Dakṣya al. — sĕḍaṅ al.: sĕḍĕṅ F — 28. pratyeka nika: pratyekṣa nika H, pratyekṣaka z, pratyeka (pinakestri) F, pratyakṣakāra (pinakestri) B — Çraddhā: Çṛḍḍā ω — 29. Musti (< Puṣṭi?) F: *om.* al. — Medhā: Maḍa ω.

saṅ Lajjā, saṅ Bapuḥ, saṅ Çānti, saṅ Siddhi, saṅ Kīrti. nahan ta anak bhagawān Dakṣa winehakĕn ri saṅ Prajāpati. kunaṅ anak saṅ Prajāpati i saṅ Çraddhā saṅ Kāma; anak nira i saṅ Lakṣmī saṅ Darpa; anak nira i saṅ Dhṛti saṅ Wedhṛti; anak nira i saṅ Tuṣṭi saṅ Santoṣa; anak nira i saṅ Muṣṭi saṅ Kuntimān; anak nira i saṅ Medhā saṅ Çruta; anak nira i saṅ Kriyā saṅ Naya, saṅ Daṇḍa, saṅ Samaya, tiga anak nira i saṅ Kriyā; anak nira i saṅ Buddhi saṅ Boddha, saṅ Pramiti, rwa anak nira i saṅ Buddhi; anak nira i saṅ Bapuḥ san Weçaya; anak nira i saṅ Çānti saṅ Soma; anak nira i saṅ Siddhi saṅ Çuta, saṅ Yaça, rwa anak nira i saṅ Siddhi; anak nira i saṅ Kīrti saṅ Dharma, saṅ Hiṅnya; rwa tika sanak. putu bhagawān Dakṣa irikaṅ anak nira tĕlu wĕlas.

Nihan ta anak bhagawān Dakṣa waneh:

Satī Khyātiç ca Saṃbhūtiḥ Smṛtiḥ Prītiḥ Kṣamā Parā
Saṃnatir Anasūyā ca Ūrjā Svāhā Svadhā punaḥ,

kaliṅanya: saṅ Satī, saṅ Khyāti, saṅ Sambhūti, saṅ Smṛti, saṅ Prīti, saṅ Kṣamā, saṅ Parā, saṅ Sannati, saṅ Anasūyā, saṅ Ūrjā, saṅ Swāhā, saṅ Swadhā; nahan tânak nira bhagawān Dakṣa kanyā waneh. ya ta tinarimakĕn ira ri wwaṅ sanak nira. sakweh niṅ wwaṅ sanak nira brahmarṣi sira ta tĕwĕk ni kumĕmit antiganya, makastrī kapwanakanya.

Dakṣeṇa ca Satī deyā Nīlalohitasaṃdhitā,

saṅ Satī tinarimakĕn riṅ bhaṭṭāra Nīlalohita. pinakanak nira ta saṅ Sahasra-rudra. saṅ Khyāti tinarimakĕn iṅ bhagawān Bhṛgu. pinakanak nira ta saṅ Dhātā Widhātā mwaṅ saṅ hyaṅ Çrī. sira jyeṣṭhaputrī, saṅ hyaṅ Çrī, sira ta tinarimakĕn iṅ bhaṭṭāra Wiṣṇu. pinakanak nira ta saṅ Bala mwaṅ saṅ Açwa. saṅ Dhātā makastrī saṅ Āyati, anak saṅ hyaṅ Mahāmeru, ar pakanak [anya] saṅ Prāṇa. saṅ Prāṇa makastrī saṅ Puṇḍarīkā, ar pakanak saṅ Dyutimān. saṅ Widhātā makastrī saṅ Niyati, ari saṅ Āyati, ar pakanak saṅ Mṛkaṇḍa. saṅ

---

1. ta hanak x: tânak y — 3. Çraddhā: Çṛdḍa ω — 6. Medhā (: Meḍa) al.: Mada F — 11. Hiṅnya al.: Hinya B, Hignya C — 12. Dakṣa x: Dakṣya y — 13. Dakṣa B: Dakṣya al. — 14. Khyātiç ca: Kyatiwa ω — Saṃbhūtiḥ C: Sambṛtiḥ al. — Smṛtiḥ F: Smutiḥ al. — Kṣamā: Kṣyamā ω — 15. Saṃnatir: Sannātiç ω — Anasūyā: Ūnasuya ω — Ūrjā: Ujar ω — Svadhā: Swabā ω — 16. Smṛti F: *om.* C, Smuti al. — 17. Kṣamā: Kṣyama ω — Sannati: Sanwati ω — Swāhā: Swaya ω— 18. Dakṣa B: Dakṣya al. — 20. kumĕmit HF: ? B, kumĕmih (an°) al. — 22. Dakṣeṇa: Dakṣyana ω — ca: wa ω — S°: Sy° ω — °saṃdhitā?: paṇḍitāḥ ω — 23. riṅ x: ri y — bhaṭṭāra x: bhagawān y — 25. jye°: jyai° ω — 27. Āyati x: (saṅ) ṅati H: (saṅ) Ati z — 28. anya *del.*, *om.* B, *hab.* al. — 30. Āyati x: (saṅ) ṅāti H, *def.* z — 30—1. s° M° (2a) H: *om.* x, *def.* z.

Mṛkaṇḍa makastrī saṅ Manaswinī, ar pakanak saṅ Mārkaṇḍeya. saṅ Mārkaṇḍeya ṅaran ira saṅ atapa riṅ wukir Damaluṅ. saṅ Mārkaṇḍeya makastrī saṅ Dhūmrāṇī, ar pakanak saṅ Wedaçiraḥ.

ity ete Bhārgavavaṃçaḥ,

nihan tânak santāna bhagawān Bhṛgu waneh.

Saṇ Sambhūti tinarimakĕn iṅ bhagawān Marīci, ar pakanak saṅ Porṇamāsa prajāpati. nihan tânak nira waneh kanyā: saṅ Kṛmi, saṅ Acinti. saṅ Porṇamā<sa> makastrī saṅ Saraswatī, ar pakanak saṅ Pawaça, saṅ Wiraja. makastrī saṅ Suddhanwā, saṅ Parwaçā, ar pakanak saṅ Samba, saṅ Kaçyapa; ndatan Kaçyapa mantu bhagawān Dakṣa sasiki.

Saṅ Smṛti tinarimakĕn iṅ bhagawān Aṅgira, ar pakanak kanyā rwaṅ siki, saṅ Sinībālī, saṅ Kuhuḥ. kuhuḥ ṅaranya ikaṅ kāla tambe niṅ candrâditya mapasah riṅ pratipadā çukla. sinībālī ṅaranya ikaṅ kāla tambe niṅ candrâditya patĕmu riṅ pañcadaçī kṛṣṇā. yeka pawitra pawehan pitṛpiṇḍa.

Saṅ Prīti tinarimakĕn iṅ bhagawān Pulastya, ar pakanak saṅ Datoni mwaṅ kanyā tigaṅ siki, makaṅaran Dewawahwa, Atinamanā, saṅ Sāṇḍatī. nahan taṅ kanyā tigaṅ siki, kaka saṅ Datoni. saṅ Datoni makastrī saṅ Sujaṅghā, ar pakanak saṅ Subāhu. saṅ Subāhu ṅaranya ikaṅ pinatyan de bhaṭṭāra Rāma ṅuni, sĕḍaṅ nirâṅrakṣa yajña bhagawān Wiçwāmitra.

Saṅ Kṣamā tinarimakĕn iṅ bhagawān Pulaha, ar pakanak saṅ Kardama, Ambariwān, Sahiṣṇu.

Saṅ Sannati tinarimakĕn iṅ bhagawān Kratu, ar pakanak saṅ ṣaṣṭisahasra-Wālikhilya. bhagawān ṣaṣṭisahasra Bālikhilya ṅaran ira saṅ ṛṣi umiriṅ bhaṭṭāra Çiwāditya, ar papradakṣiṇa riṅ Mahāmeru. hana târi bhagawān ṣaṣṭisahasra-Bālikhilya, kanyā rwaṅ siki, saṅ Satyawatī mwaṅ saṅ Swaparā.

Saṅ Anasūyā tinarimakĕn iṅ bhagawān Atri, ar pakanak saṅ

---

3. Wedaçiraḥ FH: Wedaçira B, *def.* z — 4. ity ete: ikya te mss., *def.* z — Bhārgava°: Bha(r)gavaḥ BFH, *def.* z — 7. °māsa: °māsya ω = BFH — Kṛmi FH: Kṛpi B, *def.* z — 8. Porṇamāsa: Porṇama H, Porṇa x, *def.* z — saṅ (Sar°) FH: *om.* B, *def.* z — 9. Pawaça FH: Pataça B, *def.* z — Wiraja: Wirājā mss. — Suddh°: Sudḍ° mss. — saṅ Parwaça x, *om.* H. *def.* z — 11. Dakṣa x: — Dakṣya y — 12. Smṛti x: Smuti y — 13. tambe BH: tambey F, tambeh al. — 18. Datoni F: Detoni B, Dartoni y — Dewawahwa (?) al.: Dewawaha B — 19. Sāṇḍati (*sic*) ω: Māṇḍatī F — Datoni x: Dartoni y (2 ×) — 20. Sujaṅghā: Sujaṅgha F, Sujaṅga B, Surajāṅgha al. — 23. Kṣamā: Kṣyema ω — 24. Sahiṣṇu F: saṅ Hiṣṇu al. — 25. Kratu: Kṛtu ω — 26. Wālikh°: Walik° al., Balik° F — Bāl°: Bal° al., Wal° H. — 27. ar pap° x C: ar map° DH — 28. Bāl° al.: Wal° B.

pañcâkalmaṣa. ndya ta ya nihan: saṅ Satyadewa, saṅ Çākya, saṅ Āpomūrti, saṅ Çaneçcara, ndatan Rawisuta, ndatan Buddha mata. nahan ta pañcâkalmaṣa, anak bhagawān Atri. hana tânak nira kanyā, saṅ Çruti.

Saṅ Ūrjā tinarimakĕn iṅ bhagawān Wasiṣṭha, ar pakanak saṅ saptaputra, saṅ Raja, saṅ Gātra, saṅ Ūdwābāru, saṅ Gāwaṇa, saṅ Patra, saṅ Sutapa, saṅ Çukra, <ndatan> anak bhagawān Bhṛgu pih; nahan taṅ saptaputra. hana ta strī anak bhagawān Wasiṣṭha, atuwa sakariṅ pitu, Aṣṭamī ṅaranya. yatika pinakastrī saṅ Prāṇa.

Saṅ Swāhā tinarimakĕn iṅ saṅ hyaṅ Agni — matañnya n swāhāmantra mapakĕna ri saṅ hyaṅ Agni, — ar pinakanak saṅ Pāwaka, saṅ Pawamāna, saṅ Çuci. ndya hiṅan ika tiga? nihan: ikaṅ teja muṅguh riṅ pṛthiwī, ya Pāwaka ṅaranya. ikaṅ teja muṅgw iṅ āpaḥ, ya Pawamāna ṅaranya. ikaṅ teja pinakateja saṅ hyaṅ Āditya, ya Çuci ṅaranya. ikaṅ Pawamānâgni ya ta makanak Hawyawāhana. ikaṅ Hawyawāhana ya ta pinakapuy niṅ watĕk dewatā. ikaṅ Çuci ya ta makanak Hawyawāhana. ya ta pinakapuy niṅ pitṛloka. ikaṅ Pāwaka makanak saṅ Harakṣya. ikaṅ Harakṣyâgni ya ta pinakapuy niṅ daitya dānawa. nahan ta matañnya tiga pratyeka nikaṅ agni.

Saṅ Swadhā tinarimakĕn iṅ saṅ pitṛ — matañnya n swāhāswadhāmantra kĕna riṅ pitṛpūjā —, ar pakanak saṅ Ṛtu. nahan putu bhagawān Dakṣa i saṅ brahmarṣi.

Mastrī ta bhagawān Dakṣa muwah, saṅ Asiktiki ṅaran ira, anak saṅ Wīraṇa prajāpati. manak ta sira sapuluh siki. pratyeka ni ṅaran ika: Jāmili, Arundhatī, Wiçwā, Wasu, Sādhyā, Marutwatī, Saṅkalpā, Muhūrtā, Bhānu, Lambā. nahan tânak bhagawān Dakṣa i saṅ Asiktiki. sarika ta kabeh tinarimakĕn iṅ bhaṭṭāra Dharma.

Ndya ta anak sarika sowaṅ-sowaṅ: saṅ Jāmili makanak saṅ Nawawiti, ikaṅ sinaṅguh wintaṅ wuwur liṅ niṅ loka. saṅ Arundhatī makanak saṅ Marutwān. saṅ Wiçwā makanak saṅ Kratu, saṅ Dikṣya, saṅ Suta, saṅ Satya, saṅ Kāla, ... saṅ Dhuni, saṅ Kuruwān, ...

---

1. pañcâk° : pañca k° *ω* — Çākya: Sakya *ω* — 2. °suta BH: °sutan al. — 6. Gāwaṇa x HG: Gawuṇa al. — 7. ndatan *ins.* — 9. Aṣṭami: Astūmi *ω* — 11. ri FH: riṅ B z; *cf.* Bmḍ. Pur. Kak. 13, 9, 1. — 16. ikaṅ F: *def.* B, i y — ya x: ika y — 18. ikaṅ al.: ika saṅ F — 20. iṅ *sic* xHCG: i D — matañnyan x; matañnya y — 25. Jāmili al.: Ramili B — Arundh°: Arund° *ω* — Wiçwā, W°: Wiswaw° *ω* — Sādhyā: Saḍḍya x H, Sanḍyā z — Marutw°: Marudw° *ω* — Saṅkalpa al.: Sakalpa C, Sikalpa (si Kalpa?) F — 26. Lambā: Lambhā (*sic*) al., Lambi H; *vide infra* — 28. Jāmili al.: Ramili B — 29. Arundhatī: Arundati x, Rundati y — 30. Marutwān: Marudwan x C, Marudwana DH — Kratu: Kṛtu *ω* — 31. *lac. ind.* — Dhuni: Ḍuni *ω*.

saṅ Rocama. nahan tânak saṅ Wiçwā. ya sinaṅguh daça-Wiçwa ṅaranya.

Saṅ Wasu makanak saṅ Dara, saṅ Dhruwa, saṅ Soma, saṅ Āpaḥ, ... saṅ Anila, saṅ Pratyūṣa, saṅ Prabhāta. nahan tânak saṅ Wasu. ya ta sinaṅguh aṣṭa-Basu ṅaranya.

Saṅ Dara sira makanak saṅ Drawiṇa, saṅ Hūrtahawya, saṅ Rajaḥ. saṅ Dhruwa sira ta makanak saṅ Kela. saṅ Soma manak saṅ Buddha, saṅ Warta, saṅ Dharomika, ṣaṅ Kāsila, pat anak saṅ Soma. saṅ Āpaḥ makanak saṅ Wekaṇḍya, saṅ Çrawa, ... saṅ Maṇi, pat anak saṅ Āpaḥ. saṅ Anala makanak saṅ Priyabrata, saṅ Kumāra. saṅ Anila makastrī saṅ Açiwā, ar pakanak saṅ Purojawa, saṅ Awijñāgati. saṅ Pratyūṣa makanak saṅ Dala. saṅ Prabhāta makanak saṅ Wiçwakarma. nahan ta puyut bhagawān Dakṣa i saṅ aṣṭa-Basu.

Saṅ Sādhyā sira ta makanak saṅ Cinti, Haya, Haṅsa, Nārāyaṇa, Wibhu, Prabha. nahan tânak saṅ Sâdhyā.

Saṅ Marutwatī makanak saṅ Wṛṣawiṣama, saṅ Saṅkalwa.

Saṅ Muhûrtā makanak .... saṅ Bhānawa.

Saṅ Lambā makanak saṅ Ghoṣa. nahan ta putu bhagawān Dakṣa i bhaṭṭāra Dharma.

Hana tânak bhagawān Dakṣa i saṅ Asiktiki muwah, kanyā sĕḍaṅ hayu. yeka nakṣatra pitulikur kwehnya. ya ta tinarimakĕn iṅ saṅ hyaṅ Wulan. patuṅgal-tuṅgalan iṅ aran ika: Açwinī, Bharaṇī, Kṛttikā, Rohiṇī, Mṛgaçiraḥ, Adrā, Pūrṇawasu, Puṣya, Āçleṣā, Maghā, Pūrwaphalgunī, Uttaraphalgunī, Hasta, Citrā, Swāti, Wiçākhā, Anurādhā, Jyeṣṭhā, Mūla, Pūrwāṣāḍhā, ... Çrawaṇa, ... Pūrwabhādrawada, Rewatī, Uttarabhādrawada. nahan taṅ anak nika kanyā pitulikur, pinakastrī saṅ hyaṅ Wulan. patĕṅĕranya nihan: yan hana wintaṅ kadi ratha rūpanya, yeka Rohiṇī ṅaranya; lima wintaṅ nika. yen hana wintaṅ kadi paras-paras rūpanya, yeka Kṛttikā ṅaranya; nĕm wiji wintaṅ nika. yen hana wintaṅ kadi taṇḍas niṅ mṛga rūpanya, yeka Mṛgaçiraḥ ṅaranya; tiga wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ wintaṅ sina-

---

1. *lac. ind.* — Rocama x: Roḍama y — 4. *lac. ind.* — 5. °Basu: °bhāsu ω — 6. Hūrta°: Hūrtta° ω, Huta°? — 7. Buddha (Budḍa) ω — 8. saṅ Āpaḥ F: saṅ hapaḥ al., saṅ Bapaḥ B — 9. Çrawa x C: Grawa D, Gṛwa H — *lac. ind.* — 11. Purojawa al.: Purowa F — 12. Dala al.: Daga D — 16. Marutw°: Marudw° ω — 17. *lac. ind.* — Bhānawa: Bhanawa BDH, Bhannawa F, Bhagnawa C — 18. Ghoṣa F: Goṣa al. — i al.: riṅ B — 20. i al.: ri B — 23. °çiraḥ F: °sira al. — Āçleṣā: Açlesa F, Akleṣa al., Aklaṣa H. — 24. Hasta: Haṣṭa mss. — Anurādhā: Anurāḍa FH, Anūrādu B, Abhurada z — 25. Jyeṣṭhā: Ḍyeṣṭa mss. — *lac. ind.* — Çrawaṇa xH: Çawaṇa z — *lac. ind.* — 26. taṅ al.: ta B. — 31. °çiraḥ F: °sira al.

ṅguh taṇḍas niṅ wuk damaluṅ liṅ niṅ loka, yeka Puṣya ṅaranya. hana ta wintaṅ kadi liman rūpanya. hana ta wintaṅ iṅ tĕṅah, yeka Adrā ṅaranya. yen hana wintaṅ kadi akṣara rūpanya, yeka Bharaṇī ṅaranya. yen hana wintaṅ kadi caturaçra rūpanya, yeka Açwinī ṅaranya. yen hana wintaṅ kadi parahu rūpanya, ika sinaṅguh laṅcaṅ si wadwan ṅaranya liṅ niṅ loka, yeka Pūrṇawasu ṅaranya; nĕm wiji wintaṅ nika. kĕbwan saṇḍaṅ liṅ niṅ loka, yeka Maghā ṅaranya; limaṅ wiji wintaṅ nika. yen hana wintaṅ kadi hasta rūpanya, yeka Hasta ṅaranya; nĕmaṅ wiji wintaṅ nika. kunaṅ sinaṅguh waṅun-waṅunan salah-ukur liṅ niṅ loka, yeka Wiçākhā ṅaranya; pat wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ wintaṅ Citrā ṅaranya lawan ikaṅ Swāti tuṅgal wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ wintaṅ guṅ antru liṅ niṅ loka, yeka Uttaraphalgunī ṅaranya; tiga wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ wintaṅ kadi hĕḍuk tinimbun liṅ niṅ loka, yeka Pūrwaphalgunī ṅaranya; nĕmaṅ wiji wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ Anurādhā, pat wintaṅ nika, kadi caturaçra rūpanya. yen hana wintaṅ kadi liman rūpanya, ikaṅ i tĕṅah wintaṅ tĕluṅ wiji, ya pabhedanya sakerikaṅ pūrwaka, yeka Jyeṣṭhā ṅaranya. kunaṅ ikaṅ sinaṅguh saṅkal tikĕl liṅ niṅ loka, yeka Mūla ṅaranya; lima wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ wintaṅ pasagi-akusu, yeka Pūrwāṣāḍhā ṅaranya. kunaṅ ikaṅ katuṅgyaṅ rūpanya, yeka Çatabhiṣa ṅaranya. kunaṅ ikaṅ wintaṅ Pūrwabhādrawada, Uttarabhādrawada, paḍa pat wintaṅ nika; sama kadi caturaçra rūpanya. kunaṅ ikaṅ wintaṅ puyuh ataruṅ liṅ niṅ loka, yeka Rewatī ṅaranya; lima wintaṅ nika. kunaṅ ikaṅ kadi triçūla rūpanya, yeka Çrawaṇa ṅaranya. kunaṅ ikaṅ wintaṅ kadi mīna rūpanya, yeka Daniṣṭhā ṅaranya.

Nahan ta patĕṅĕranya nakṣatra pitulikur kwehnya. kunaṅ ikaṅ wintaṅ wuwur liṅ niṅ loka, yeka Suranadī ṅaranya, lwah riṅ kadewatān, patīrthan saṅ sapta-ṛṣi. akweh wintaṅ len saṅkerika, makādi wintaṅ saṅ sapta-ṛṣi mwaṅ sakweh nira saṅ siddha-yogīçwara, ṅuniweh saṅ sapta-graha, Çukraprabhṛti, mwaṅ swarga nika, saṅ madharma, saṅ mapuṇya riṅ madhyapada. kunaṅ ikaṅ wintaṅ anular liṅ

---

4. caturaçra (?) z: caturaçana HF, caturagaṇa B — 5. parahu FH: parawu al. — 6. 1° n° 1° x: *om.* y — 8. Hasta: Sata ω — 11. *post* Swāti: ikaṅ x: *om.* y — 15. Anurādhā (: Hanuraḍa) B: ? F, Hunuraḍā al. — 16. yen — rūpanya x: *om.* y — yen B: yan F — i tĕṅah x H: iṅ tĕṅah z — 17. °rikaṅ y: °rika x — Jyeṣṭhā: Dyeṣṭa ω — 19. °ṣāḍhā: °saḍḍa ω — 20. *post* ikaṅ: wintaṅ B, *om.* al. — 21. Utt° al.: *om.* BC — 22. sama x: sami y — 23. *post* ikaṅ: wintaṅ B, *om.* al. — 25. Daniṣṭhā (: Daniṣṭa) mss. — 28. saṅkerika x: sakerika y — 30. sapta-graha y: saptaçraha F, saptāçrama B — Çukra°: Çakra C, Çaka al.

niṅ loka, wintaṅ tumurun maṅjanma kaliṅan ika. hēnti phala niṅ pagawenya hayu.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwaḥ; liṅ nira:

kena nirayaloke vā vā saḥ svarlokam āgataḥ
saṃkṣepena yathā proktaṃ tattvataḥ tattvaṃ me vaca,

sājñā hyaṅ mami! ndya kari nimitta nikaṅ wwaṅ umaṅgihakĕn naraka lawan swarga? kasihana ranak hyaṅ mami, warahĕn ri mārga ni pwaṅkulun!

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

kāyiko vācikaç caiva jñānam eva tathaiva ca
narakānāṃ nimittatvaṃ svargasopānam eva ca,

kaliṅanya: tiga pratyeka nika manuwuhakĕn swarga mwaṅ naraka: ulah, çabda, ambĕk. ika ta makaniṣṭha-madhyamottama. lĕwih phala nikaṅ çabda sakeṅ ulah. lĕwih phala nikaṅ ambĕk sakeṅ çabda. hana pwa wwaṅ sāmagrī denya gumawayakĕn ikaṅ kaduṣṭakarman, tĕkeṅ çīlanya tan rahayu, tĕkeṅ wuwusnya tan rahayu, ṅuniweh ambĕknya tan rahayu, agöṅ tikaṅ kapāpan tinĕmunya,

Brahmāṇḍabharanistīrṇasadṛça,

kadi byĕt niṅ Brahmāṇḍa mwaṅ lonya samaṅkana byĕt niṅ pāpanya. upalakṣaṇā tika tĕka riṅ wwaṅ agawe hayu. kramanya n pataramtamnya nihan:

çarīrajaiḥ karmadoṣair yāti sthāvaratāṃ naraḥ
vācikaiḥ pakṣimṛgatāṃ mānasair antyajātitām,

kaliṅanya: yan hana wwaṅ sapolahnya juga yâhala, maṅde lara niṅ wwaṅ mulat, ndatan pakapūrwaka kaduṣṭawācika mwaṅ kaduṣṭamānasika, tuhun tan wruh iṅ çīla juga ya, mati pwa ya dlaha, matĕmahan ta ya sthāwara, kayu-kayu. kunaṅ ikaṅ wwaṅ niṣṭhurabhāṣita, tan wruh riṅ paribhāṣā, ndatan wruh riṅ çīla, ndatan pakapūrwaka kaduṣṭajñānan, sabarinya n pojar jugeki n pamuhara karṇaçūla riṅ wwaṅ arĕṅö, mati pwa ya dlaha, yatikâtĕmahan mṛga-

---

4. vā saḥ ω: ? — svarl°: svaḥ l° F, sval° al. — 5. saṃkṣepena: saksyepena y, sakeṣyapena x — 8. ni FH: niṅ al. — 9. bhaṭṭārâg° FDH: bhaṭṭāra Ag° BC — 10. kāyiko: kayikaḥ ω — caiva: ceva ω — tathaiva (?, tṛtīyaṃ?): tateva ω — 11. nimitta°: namitta° ω— 13. *post* °uttama: ika *habet* x, *om.* y — 15. sāmagrī F: masagri B, masamagri y — 16. tĕkeṅ FCD: ṅuniweh B, *om.* H — 17. kapāpan z F: pāpa al. — 18. °sadṛça F: çaḍraça z, °saça H, çabraçra B — 19. mwaṅ x: pwa y — 22. °jaiḥ: jeḥ ω — °doṣair: doseḥ FH, doṣaḥ D, doṣa BC — 23. °kaiḥ: keḥ ω — °sair: °ser ω — °jātitām: °jatyati y, jatyatĕm x — 24. sapol° BH: sapwāl° al. — yâhala: ya hala BH: na hala al. — 27. ta ya CGHF: ? yā D, wāyāha B — 29. °jñānan y: °jñānanya x — 30. arĕṅö x C: aṅrĕṅö DH.

pakṣi janmanya. kunaṅ ikaṅ wwaṅ tanpa cipta rahayu, kewalya īrṣyā krodha lobha pinakajñānanya sari-sari, putĕk dalĕm suṅkĕlit i hatinya, mati pwa ya dlaha, ya ta kadadi mleccha; lĕwih pāpanya saka rikaṅ matĕmahan kayu-kayu, apan ewĕh linĕpasakĕn ikaṅ mleccha ṅaranya. kunaṅ ikaṅ kayu-kayu mwaṅ sattwa, eman ika linĕpasakĕn. nahan ta kramanya n pakaniṣṭha-madhyamottama ikaṅ kāyika-wācika-mānasika.

Nihan ta pajaraṅkwa waneh: ikaṅ wwaṅ wuta maṅke çīla nika ṅuni ri pūrwajanmanya:

dharmaçīlaṃ naraṃ loke draṣṭuṃ necchati kātaraḥ
pretyabhūtya vācakṣyuḥ syād mahārauravasaṃbhavaḥ,

kaliṅanya: yan panon pwa ya wwaṅ subrata, suçīla, wwaṅ dātā, prihatin manahnya n wulati rika, kunaṅ yan panon wwaṅ apĕrĕp maṅdĕdĕl maṅḍaṇḍâweh larâmbĕk, sukha manahnya n wulati rika, ika ta çīlanya wwaṅ maṅkana ya hetunya n pañjanma wuta, apan don iṅ mata hinanakĕn de bhaṭṭāra manona çīla rahayu, tumiṅhala riṅ çāstraguṇa.

Kunaṅ ikaṅ bisu maṅke çīla nika ṅuni:

na vacati vādyaṃ tu yad durvâcyaṃ vācayen naraḥ
mṛtas tu prāpnuyāt maukyaṃ tasmât pāpo mahītale;

kaliṅanya: hana ujar yogya rĕṅön deniṅ loka parĕmpara, ndatan aṅga ya mujarakĕna ika, mogha tunna hilatnya n pañujarakĕn ikaṅ ujar yukti, kunaṅ yan pañujarakĕn tan yogya rĕṅön deniṅ rat, widagdha yâṅujarakĕn ika, ika ta çīla nikaṅ wwaṅ maṅkana hetunya n pañjanma bisu, apan sādhana niṅ mujarakĕn dharma ikaṅ rasendriya†, don iṅ tutuk hinanakĕn de bhaṭṭāra.

Kunaṅ ikaṅ tuli maṅke çīla nika ṅuni:

çravaṇīyaṃ yadā vākyaṃ çrotuṃ necchati yo naraḥ
mṛtas tu prāpnuyāt kaçcit bādhiryaṃ lokaninditaḥ,

---

1. cipta al.: cita C, citta G — 3. kadadi FH: kadi z, ya dadi B — 10. naraṃ: nara ω — draṣṭum: dṛṣṭa ω — 11. pretya° B: mretya al° — mahāraurava: maharorava DF, mayarorawa al. — saṃbhavaḥ: sambuwaḥ ω — 12. pwa ya x: ya H, yan z — dātā: data FB₂, dḍata B, ḍata CD, dattha H — 14. maṅdĕdĕl C: madĕdĕl H, paṅdĕdĕl F, mwaṅ dĕdĕl BD — maṅḍ° F: mwaṅ ḍ° al., maḍ° H — 15. don iṅ FHCG: ? D, de niṅ B — 19. vacati ω: vadati(?) — vādyaṃ: vālya ω — °vācyaṃ x: °vacyap y — vācayen x: vaḍayen y — 20. mṛtas tu(?): mṛttas ce B, mṛte ste F, mṛṣṭe y — maukyaṃ: ma kṣyat ω — 21. rĕṅön y: rĕṅĕnĕn B, karĕṅö F — parĕmp° x: m parĕmp° y — 22. tunna — °akĕn x: n *om.* H, tuçunahityama (°pa° D) ṅujarakĕn z — 23. rĕṅön y: rĕṅĕnĕn x — 24. yâṅ° y: yan x — 26. hinanakĕn y B₁: pinanakĕn x — 28. çrotuṃ necchati: çrotun tecapi ω — yo: po ω — 29. bādhiryaṃ: wadaryyam F z, waḍayyam B, waḍarmayyam H.

kalińanya: hana ujar yogya hiḍĕpĕn hitâwasâna mwań pitutur sań paṇḍita, tinukupnya talińanya n pańrĕńö ika, kadi çinûla hiḍĕpnya n pańrĕńö mańkana, kunań yan ujar ahala mwań kocapan iń len, upĕt lawan wadul-wadul, talińa lintah yerika, moghâmedhâ ekaçrawya yan mańkana, hetunya n pañjanma tuli, apan sâdhana niń rumĕńö warah-warah sań paṇḍita de niń talińa, na hinanakĕn de bhaṭṭâra.

Kunań ikań lumpuh mańke çîlanya ńuni:

yo dharmaṃ dûṣayet loke vegena kṛtakarmaṇâ
mṛtas tu prâpnuyât kaçcit pańgutvaṃ hînaduḥkhitaḥ,

kalińanya: agĕlĕm anayakĕn dharma ika ńuni, lińnya: tan padon tĕka ń apuṇya-puṇya, sapawruh ri phala nika nihan tâńgawe waspada, ilu tâńahal drĕwya niń wwań len, tumuluy byakta phala nika, pati phalanya si tiwas, ika ta wwań mańkana çîlanya hetunya n pañjanma lumpuh, apan don iń kaçaktin sâdhana ri kagawayan iń dharma, pakĕnanya de bhaṭṭâra.

Nihan ta lińańkwa waneh: ikań wuḍug riń martyaloka mańke çîla nika ńuni:

dauççarmyaṃ gurutalpake,

gurutalpake ika ńuni riń pûrwajanma. gurutalpaka ńaranya makastrî rabi niń guru, anak niń guru, tan pasańkan pobhayan lawan sań guru ńaranya, sira sań panĕmbahan, sań panurudan, sań âskṛta pańajyan. kunań sira, sira guru ńaran ira....

Kunań ikań wwań tĕlĕhĕn, gimbĕlĕn, wwahĕn, agamyâgamana ńaran ika, dadi maluńguh rikań prasiddha linarańan sań paṇḍita, makapańaḍa kaçaktinya wîryanya, masnya. ika ta wwań mańkana tan wruh riń pantikrama, yeka mańkana janmanya.

Kunań ikań wwań çleṣṭan, wuntu hiruńnya,

piçunaḥ pautinâsikyam,

agĕlĕm amiçuna ri paḍanya janma ika ńuni.

---

3. n x: *om.* y — kocapan y: kopacara F, nopacara B; *cf.* K. B. W. III, 656a — upĕt x: anumpĕt H, umĕpĕt z — 6. de niń xC: don iń DH — na y: n x — 7. °nya x: nika y — 8. yo: ya al., yan C, *om.* F — dûṣayet: duṣṭayet ω — 9. prâpnuyât: prâpnyayat ω — °duḥkhitaḥ: °du(ḥ)kita mss. — 11. apuṇya² Fz: puṇya al. — *post*: wa(spada) *lac. hab.* F (*cf.* p. 356, 20). — 12. ilu tań ahal B: iluńa tâńahal z, iluńa tańarlap H — drĕwya — len B: drĕwyanya si anu z, drĕwenya si anu H — 12—13. pati — tiwas B: patipatya si (: D, °ḍi C, niń H) tiwas y — 18. dauççarmyaṃ: duççaryyam ω — 19. pûrwajanma B: pûrwajanmanya z, pûrwa niń janma H — 20. sań y: *om.* B — sań panur° B: *om.* y — 21. âṣkṛtâ (*sic*) mss. — 22. *post* ira *lac. ind.* — 23. tĕlĕhĕn y: tlĕtĕn B; *cf.* K. B. W. II, 693a — °luńguh rik° B: °luńguh ikań C, °luńgu ikań DH — 25. kaçaktinya B: kaçaktin y — 26. riń x: *om.* y — 28. pautin°: puti(°pusi° y)nâçatwam mss. — 29. ika B: i y.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ awatuk sadākāla wuntu gulunya deniṅ galigraha,

pūtivaktras tu sūcakaḥ,

agĕlĕm mitukarakĕn paḍanya ṅuni.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ aṅgirih-urĕma sadākāla,

pitṛkopād jvaraprāptiḥ,

awamāna mebu mabapa ika ṅuni.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ edan ayan,

unmataḥ paradāratve,

agĕlĕm astrī laraṅan ika ṅuni, tan yatna ri *pasĕṅkĕr iṅ* bhaṭṭāra Manu. dumeh ya wulaṅun janmanya ri wĕkasan; wĕkas iṅ pāpa tĕmĕn ika.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ awĕnĕs, tanpa brata, sapolahnya paḍe tinĕmĕs, yadyapi yukti ujarnya, kady aṅrĕṅö çapatha hiḍĕp niṅ wwaṅ rumĕṅö sawuwusnya; saprayojananya mogha tan siddha,

pāṇḍutvam anṛtavacaḥ,

agĕlĕm lĕṅok ika ṅuni.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ ḍimpil jarijinya,

ātirekyaṃ tu miçrake,

agĕlĕm amorakĕn campur iṅ çuci, deniṅ tan hana mulat ri hiḍĕpnya.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ atĕṇḍĕk kadi wĕl rūpanya,

dhānyacaurikā kharvatvam,

agĕlĕm maliṅ çila riṅ dhānya ika ṅuni. d h ā n ā ṅaranya jawa jahĕli lĕṅa atak pari pinakādinya. yatika maliṅ çila ṅaranya.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ adawa dahat, salah-ukur, agĕlĕm ajuti ṅ wastu ika ṅuni, kadyaṅga niṅ twak sindhu pastika lĕṅa, makarapasta, ya ta winorakĕnya, samārganya n akweha katiṅhalan iḍĕpnya.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

kevalaṃ kleçam āpnoti nīcakleço varāṅgataḥ,

sājñā hyaṅ mami! aṅhin kleça samaṅkana pinaṅguh nika kabeh? U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira: n e t y u c y a t e, tahânakku. dumunuṅ riṅ Mahāniraya. ātmanya rumuhun winawa riṅ

2. pūtiv° — °kaḥ: putiwaktran suku vabhiça ω — 5. °kopād: °kopāt ω — 9. pasĕṅkĕr B: sĕṅkĕr y — iṅ DH: i C, *om.* B — 10. Manu B: Manuḍuh C, Manuduh H, D (?), Manuh G — 12. tinĕmĕs B: tĕmĕs z, timĕs H — 14. °prayojana°: °prayojñana mss. — 15. pāṇḍutvam B: paṇḍutam y — 16. lĕṅok y B2: lĕbok B — ika y: nika B — 17. jariji° y: jari-jari B — 18. ātirekyam: pahirinyam al., °n C — tu: ku ω — 20. wwaṅ B: *om.* y — wĕl CH: wwĕl BD — 21. dhānyacaurikā: ḍānecoreka ω — kharvatvam: karwwatwan al.: katwatwan B — 22. riṅ B: ri y — dhānya y: dadi B. — 23. pari y: pariṅ x — 24. ṅ B D: *om.* CH — sindhu (: sinḍu) mss. — 26. akweha y: akweh B — 28. kevalaṃ B: kevala y — nīcakleço (?): nivokleçān — varāṅgataḥ BD: taraṅgataḥ C, tariṅgataḥ H — 29. samaṅkana B: samaṅka DH, maṅka C — 30. ucyate: ucete y, acekeḥ B.

ātiwāhika-çarīra ṅaranya, ikaṅ çarīra pinakaçarīra niṅ ātma an para riṅ swarga, riṅ narakaloka kunaṅ, ri huwus nika umaryakĕn çarīranya riṅ madhyaloka, huwus tĕka pwa ya kaṅ ātma riṅ swarga, riṅ narakaloka kunaṅ, ilaṅ tikaṅ ātiwāhika-çarīra. sarūpa nikaṅ pinaranya, ya ta pinakaçarīra niṅ ātma: yan pareṅ swarga, diwyaçarīra sulakṣaṇa, kadi dewatā çarīranya; yan pareṅ naraka ya, tucita masalina çarīra ikaṅ pinakawaknya, ikaṅ çarīra wĕkas niṅ kariris-riris. tĕka pwa ya riṅ narakaloka,

açubharākṣasās tu Kalakāditaḥ,

ikaṅ gawenya mahala ṅuni riṅ madhyaloka ya tâtĕmahan rākṣasa ḍumĕṇḍa ya sari-sari. aneka de niṅ umigraha ya. ndatan mati tan ahurip, saṅsārâṅreṅan juga ya sadākāla. pira ta lawas nika? makakāla kawilaṅ ni rambutnya. tĕlas niṅ samaṅkana wineh ta ya maṅjanma tĕkap bhaṭṭāra Dharma. bhaṭṭāra Dharma ṅaran ira bhaṭṭāra Yama, saṅ kumayatnakĕn çubhâçubha-prawṛtti nikaṅ sakalajana. kramanya: ika tan sapira pāpanya ya matĕmahan pipīlika, salwir niṅ sattwa kinelikan deniṅ rat.

Kunaṅ ikaṅ mariṅ swarga mwaṅ maṅjanma mānuṣawiçeṣa maṅke çila nika ṅuni:

tapo yajña çūrāmbharyam † akarot su va janmani
aho svargam avāpnoti yoge mokṣam avāpnuyāt,

kaliṅanya: tiga ikaṅ kāryâmuhara swarga: tapa, yajña, kīrti. paṅawruh kaya indriya-nigraha, kapisakitan iṅ çarīra mwaṅ kahṛta niṅ daçendriya, ya tapa ṅaranya. yajña ṅaranya agnihotrādi kapūjān saṅ hyaṅ Çiwāgni pinakādinya. wineh matĕmahan kusala, wihāra, paryaṅan, patani, pancuran, talāga, ityewamādi, yatika kīrti ṅaranya. ikaṅ tigaṅ siki, yeka maphala swarga. lĕwih tekaṅ tapa sakeṅ yajña, lĕwih tekaṅ yajña sakeṅ kīrti. ikaṅ tigaṅ siki prawṛtti-kadharman ṅaran ika, kunaṅ ikaṅ yoga yeka niwṛtti-kadharma ṅaranya.

1. ātiwāhika°: atiwāhita ω — 2. nika y: niṅka B — 3. riṅ y: ri B — ya kaṅ ω: yeka ṅ? Van der Tuuk, K. B. W. I, 192 b. — 4. ātiwāhika: atiwāta al., atiwāhita B — nikaṅ B: nika y — 5. niṅ B: ikaṅ z, nikaṅ H — pareṅ B: mareṅ CH, mare D — 6. tucita ω: tucchita? — 9. °rākṣasās: °rakṣasa ω — tu: ta ω — Kalakāditaḥ H (?): Kālakādih z, Kālatāḍitaḥ B — 10. mahala y: om. B — riṅ y: ri B — tâtĕmahan z: tāmmahan B, tĕmahan H — 11. umigraha B: umigra y — 12. °âṅreṅan y: reṅan B — nika y: °nya B — kawilaṅ C: karwilaṅ al. — 13. ni C: niṅ al. — 15. nikaṅ y: niṅ B — 18. mwaṅ B: om. y — 20. yajña ω: yajñaṃ? — bharyam ω: kāryam? — 21. aho (?): ahot ω — °svargam: swarga y, sargghe x — mokṣam: motsam ω — 22. °amuhara DH: °amuwara C, mamuhara B — 24. niṅ y: ni B — °ādi: adhi mss. — 25. kusala D: musala al., wuçala H — 27. ikaṅ z: ikanaṅ H, ika B — 27. tekaṅ B: tekiṅ DH, teki C — l° t° y° s° k° B: yajña l° s° k° z, lĕwih y° s° k° H — kadharman BH: dharma CD.

Kunaṅ ikaṅ yajña lima pratyekanya, lwirnya: dewayajña, ṛṣiyajña, pitṛyajña, bhūtayajña, mānuṣayajña. nahan taṅ pañca-yajña riṅ loka. dewayajña ṅaranya taila pwa krama ri bhaṭṭāra Çiwāgni, makagĕlaran iṅ maṇḍala riṅ bhaṭṭāra; yeka dewayajña ṅaranya. ṛṣiyajña ṅaranya kapūjān saṅ paṇḍita mwaṅ saṅ wruh ri kaliṅan iṅ dadi wwaṅ; ya ṛṣiyajña ṅaranya. pitṛyajña ṅaranya tilĕman bwat hyaṅ Çiwaçrāddha; yeka pitṛyajña ṅaranya. bhūtayajña ṅaranya tawur mwaṅ kapūjān iṅ tuwuh ada pamuṅwan kuṇḍa wulan makādi walikarma, ekādaça-dewatā-maṇḍala; ya bhūtayajña ṅaranya. aweh amaṅan iṅ karaman, ya mānuṣayajña ṅaranya. ika ta limaṅ wiji ri sĕḍaṅ niṅ lokācāra maṅabhyāsa ika makabheda lima.

Kunaṅ ikaṅ limpad sakeṅ yajña, saṅ wruh ri kaliṅan iṅ sarwa-sambhawa tan pāpa ika kabeh ri sira. ika taṅ gumaweyakĕn ikaṅ tapa-yajña-kīrti, mati pwa sira dlaha, mantuk ta sira riṅ swarga, aneka sukha bhinukti nira ṅkana. hĕnti pwa phala niṅ pagawe nirâhayu, maṅjanma ta sira ri madhyaloka. kramanya ya tânurūpa, yan atiçaya paripūrṇa ikaṅ tapa yajña ginawayakĕn ira ṅuni, maṅjanma riṅ ratu añakrawarti sira, sinambah ḍeniṅ wwaṅ, pantara enak tikaṅ rat kāla nira siniwi. kunaṅ ikaṅ lĕmbu pinūjākĕn miñaknya ri bhaṭṭāra Çiwāgni ṅuni yatikâtĕmahan brāhmaṇa wihikan maṅaji pinaka-purohita nira, dadi pamĕgĕt, wadwa haji, pinakabāhuḍaṇḍa saṅ prabhu samidha nira ṅuni ika. kunaṅ ikaṅ mamuwur wīja ṅuni yekâjanma wwaṅ sugih riṅ tani ri kāla nira siniwi. kunaṅ ikaṅ wwaṅ mu'at kapeṅin tumon çīla nika ṅuni, ndatan ilu iki maṅlawan-lawani, yatikâjanma wwaṅ hadyan lituhayu subhaga kinonĕṅan ḍeniṅ rat ri kāla nira saṅ prabhu maṅadĕg, ndatan hana dhana lawan wīrya iriya, kunaṅ tĕmahan ikaṅ sarwa-sattwa pinakasaji nikaṅ yajña ṅuni, yekâjanma wwaṅ kinatwaṅan pinintuhu riṅ tani. ya ta dadyan ikaṅ sarwa-sattwa umaṅan ikaṅ caru kasawur iṅ yajña ṅuni, yadyan salwir

---

3. taila: tela y, tila B — ri B: i y — 5. kapūjān HB_2: kapūjāṅ B, pūjān z — 6. pitṛy° ṅar° y: *om.* B — °çrāddha H: °çṛdḍa D, °çradḍi C, °siddha B — 9. amaṅan y: amaṅana B — iṅ y: riṅ B — 10. sĕḍaṅ *sic* mss. — 11. maṅabh° H: myaṅabh° B, °m aṅabh° z — 13. kabeh ri B: kabeh riṅ D, eriṅ CH — 15. pagawe B: gawe y — 15—16. nirâhayu D: niṅ rahayu C, °nya hayu H, nira rahayu B — 16. ri al.: riṅ D — anurūpa B: surūpa (< sarūpa?) y — 17. atiçaya y: atijaya B — 19. nira BC: nira n DH — 20. (yati)ka° *fin. lac.* F — 20. wihikan BC: wikan al. — 21. °ḍaṇḍa BCH: °ḍĕṇḍa DF — 22. wīja BF: wiḍa y — 23. ri x: riṅ y — 24. nika F: nira y, ika B — 26. nira — maṅadĕg x (nira B: ni F): nira n siniwi y — 27. tĕm° ik° s°-s° x: ikaṅ sattwa tĕmahanya y — 28. kinatwaṅan FB_2: kinatyaṅan BCH, kinatyĕṅan D — pinintuhu BH: pintuhu z, pamintuhu F — 29. iṅ y: i x.

niṅ triyak, tikus, sĕmut, manuk, ityewamādi, salwir niṅ sattwa umaṅan ikaṅ caru kasawur ṅuni yatekâñjanma ri hastapada nika saṅ prabhu saji nikaṅ kaḍatwan, kadyaṅga niṅ matuhuk, mabrĕsi, maliman, mawula-wula, ityewamādi. nahan ta janma nikaṅ sarwasattwa umaṅan ikaṅ caru nika ṅuni. hetunya marĕk i saṅ prabhu maṅke kinatwaṅan deniṅ loka, phala niṅ pamaṅanya caru ṅuni kaliṅan ika.

Kunaṅ ikaṅ umarĕk ri saṅ prabhu wiçwāsa nira sari-sari antyanta twaṅ nikaṅ loka iriya, ndatan wineh ya sukhâtiçaya de nika saṅ prabhu, mogha linoran kinidulan ya, ar paweh saṅ prabhu kapamĕgĕtan, samĕnanya saji wehana mogha kawaweṅ wwaṅ waneh, maṅke çīla nika ṅuni:

yajñakāryapuro jñānaṃ svātmani pravadaṃ prabhoḥ
parasya lasya † samarthaṃ mṛtas tu bhogavarjitaḥ;

kaliṅanya: milu marĕk ika ṅuni ri sĕḍaṅ saṅ prabhu magawe tapa mwaṅ magawe yajña ṅuni, ndatan hana pakĕna nika marĕk, pisaniṅun panuṅakĕna kālpika candana dhūpâdi, salwir niṅ sādhana niṅ magawe yajña. hana po pakon saṅ prabhu iriya kinonakĕnâswakĕna, kinonakĕn teka i rowaṅnya arah de niṅ guhyanya, kasiddha sapakon ika saṅ prabhu deni rowaṅnya. mati pwa ya dlaha, yatikâñjanma wwaṅ sulakṣaṇa, aparĕk ri saṅ prabhu, phalanya n aparĕk ri sira ṅuni. ndatan ya sukha de saṅ prabhu, mogha lupa i pakĕnanya, tunna jñāna nira umeha ya sukha, winatĕk deniṅ çīlanya ṅuni kaliṅan ika.

Ika ta yajña lawan tapa an pamuhara karatun makaniṣṭhamadhyamottama ika. an kaniṣṭha de nira magawe yajña lawan tapa ṅuni, ratu niṅ deça pinupul niṅ dwīpa janma nira yan maṅkana. kunaṅ lĕwih ikaṅ tapa sakeṅ yajña. yan atiçaya dahat de nirâgawe tapa, tan waluy janma mānuṣa sira yan maṅkana. kunaṅ ikaṅ yajña yad-

1. niṅ x: iṅ y — triyak *ω*: tiryak B_2 — 2. yatekâñj° F: yateka j° z, yeka j° al. — hastapada F: °paḍa y, °pāna B — nika CFH: nira BD — 3. matuhuk F: matahuk y, tuhun B — mabrĕsi Fz: mabrĕsih BH — 4. mawula-wula al.: mahulan-wulan H — 5. ṅuni Fz: uni BH — hetunya y: hetunya n x — marĕk y: maparĕk (< pap° ?) x — i z: iṅ H, ri x — 6. kinatwaṅan F: kinatyaṅan BC, kinatyĕṅan DH — 8. wiçwâsa nira: wiçwâsan ira? — antyanta y: antyantya x — 9. twaṅ F: tyĕṅ H, tyĕṅa(n) z, hatyĕṅ B — nika x: *om.* y — 10. linoran FDH: sinoran BC, „lor" B_2 — 11. wehana FDH, wetana BC — 13. *corr.* °puro x: purā y — svatmani al.: svatmādi F — prabhoḥ: pubhoḥ x, yabhoḥ y — 14. lasya *corr.* — samartham: samartyam x, samasyat y — 18. °aswakĕna F: °asyĕkĕna Bz, °asyakĕna H — 19. (n)ika x: *om.* y — 20. deni F: deniṅ al. — °aṅjanma F: °a janma al. — 21. ri x: i H, iṅ z — 26. kun° lĕw° y: kun° kalĕw°, kun° ikaṅ lĕw° B — 27. ikaṅ y: nikaṅ x — °âgawe z F: a hagawe H, a °magawe B — 28. ikaṅ y: riṅ x.

yapin wiçwajit ikaṅ yajña gawayakĕna yaya juga waluyanya janma mānuṣa. tuhun atiçaya lwir nikaṅ keçwaryan pinaṅguh nira riṅ martyaloka, kadi rūpa nira mahārāja Sagara, Dilīpa, Raghu mwaṅ çri Râma Dāçaratha, ṅuniweh saṅ Pāṇḍawa. maṅkana lwir nikaṅ keçwaryan pinaṅguh nira, yan atiçaya de nirâgawe yajña.

Kunaṅ phala nikaṅ wwaṅ magawe kīrti: ya tânon kita wwaṅ sugih sadākāla, makweh ta hulunya, wĕnaṅ-wĕnaṅnya wṛddhi, sagawenya siddha, akweh ta dodotnya mwaṅ mas maniknya, dīrghâyuṣa ta ya, ndatan kĕna riṅ māraṇa wighna, pisaniṅun katĕkana prihatin, tĕkeṅ putu-buyutnya, salwir niṅ santānanya kapwa sukha ika kabeh. nahan ta phala niṅ kīrti ginawayakĕn.

Kunaṅ ya tânon kita wwaṅ sugih paripūrṇa pomah-omahnya, wahu enak denya mukti sukha, mogha ta ya katawan, rinampas, dinol, sinaṅguh sadoṣa an tanpa doṣa, ika ta wwaṅ maṅkana riṅ loka

dhūpahānaḥ sadābhavat,

maṅke çīla nika ṅuni: agĕlĕm amūjā ri bhaṭṭāra; ika ta bhaktinya ri bhaṭṭāra yatikâmuhara sukha ri bhaṭṭāra; kunaṅ tâpan tanpasĕp ya ṅuni *riya* n pamūjā, anaiṣṭhikī phala ni rakṣaṇa. pakĕna niṅ dhūpa rumakṣa phala niṅ pūjā dlaha.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ rahayu sugih sujanma, ndatan hana mahyun iriya, lor kidulnya pinaran deniṅ wĕrĕh-wĕrĕh, mogha sih hiḍĕp nikaṅ kāla tan tĕka iriya, tan kahuniṅa māṣanya, hayunya, janmanya de nikaṅ parajana, ika ta wwaṅ maṅkana maṅke çīla nika ṅuni:

ni<ni>nda[yan] hīnadīnān yā bālavṛddhāṃs tathaiva ca
virūpaṃ vīryahīnaṃ vā jātabhavā tu ninditā,

kaliṅanya: wwaṅ apista riṅ hīnadīna daridra çīla nika ṅuni, tan aharĕp masaṅsarga lawan wwaṅ daridrânindā yan panon wālaka rare waṅkaṅ ayan lilu, codya ta yan panon wwaṅ hīnawīrya. tatan hana wwaṅ ri hiḍĕpnya, ya juga wwaṅ, ya juga pirak, ya juga hayu, ya juga janma ri hiḍĕpnya, ya juga wīrya. kunaṅ ta ya bhakti ri bhaṭṭāra iki ṅuni dumeh ya sugih rahayu sujanma, pamatĕk niṅ

---

5. °āgawe F: gaweya B, magawa H, gawaya C, magawaya D — 7. ta FDH: *om:* al. — w° nya x, nya *om.* y — 9. ndatan BD: katan F, kotan CH — 10. ika DH: ika ta F, *om.* al. — 11. kīrti FH: kitri z, tri B — 13. katawan H: kantawa al. — 15. °hānaḥ(?): °hano ω — sadābhavat(?): sad(ḍ)āwwayat ω — 18. riya x: *om.* y — anaiṣṭhiki: aneṣṭiki H, anneṣṭiki al. — rakṣaṇa al.: rākṣaka F — 18. pakĕna — dlaha x: °apakĕna niṅ pūjā ri(ṅ) dlaha rumakṣa ya phala ikaṅ dhūpā y — 21. sih: si al., *om.* B — 22. māṣa° (*sic?*): masa ω — 24. nininda(?): nindayan y, nināyan x — °n yā: maḥ ω — bāla°: walā° ω — °ṃs tathaiva: °n ta veva ω — 25. vā: ha ω — jātabhavā (?, jātibhāvā): jātabhava ω — tu: ta ω — ninditā: ninditaḥ ω — 27. °ānindā: °a. n° ω — panon wālaka x: panolaka y — 28. lilu FD: wilu al.

pistanya ṅuni dumehnya tan hana hamĕs ya riya. atĕhĕr ta ya mati rara tuha.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ rahayu sujanma sugih wicakṣaṇa ri sakweh niṅ gawe niṅ strī, bisâniwi tuwi, ndatan kinasihan yan palaki, mogha pinamarokĕn sor sakeriya, sinaṇḍiṅ mĕlik tinambaṅ tinali dawa maṅke çīla nika ṅuni:

vāhyabhaktiḥ sā na stheyā,

upacāranya bhakti riṅ swāmi ri heṅ juga, tan tĕpĕt tĕke hatinya. ika ta çīla nika maṅkana ya dumeh ya tan kinasihan iṅ lakinya.

Kunaṅ ikaṅ strī mahala tanpa pirak, tanpa janma, tan wruh maniwi swāmi, mogha kinasihan deniṅ laki wiçeṣa maṅke çīla nika ṅuni:

jñānabhaktis tu nāthe yā,

bhakti maswāmi ṅuniweh ri dewatā ika ṅuni, ndatan tĕpĕt bhakti niki, tan upakāra phala niṅ bhaktinya rĕsĕp. dumehnya wirūpa mwaṅ tanpa janma. tan wruh amahalĕpa çīlanya ṅuni, agĕlĕm amūjākĕn kĕmbaṅ tan yogya pūjākĕna, tan aradin molah bwat jawanya, apan samaṅke kĕmbaṅ tan yogya pūjākĕna riṅ bhaṭṭāra.

krimikīrṇaṃ ca yam pātan † kīṭapūritam eva ca
pitṛjamva † parimlānaṃ na cayet purukocikaḥ †,

kaliṅanya: nihan ikaṅ kĕmbaṅ tan yogya pūjākĕna riṅ bhaṭṭāra: kĕmbaṅ hulĕrĕn, kĕmbaṅ ruru tan inuṇḍuh, kĕmbaṅ sĕmutĕn, kĕmbaṅ laywan — laywan ṅaranya alĕwas mĕkar — kĕmbaṅ muṅguh riṅ sĕma. nahan ta lwir niṅ kĕmbaṅ tan yogya pūjākĕna de nika saṅ sāttwika. kĕmbaṅ uttama ta pūjākĕn ira, mara n saphala rūpa nira, apan magawe ya janma lawan rūpa ikaṅ wwaṅ tuhaganâmūjā ṅaranya.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ rahayu sugih, nda hana janmanya tan rahayu, kaworan hulun haji, kĕmĕr punarukta hayunya lawan sugihnya wĕkasan, maṅke çīla nika ṅuni:

Çivabhaktiṃ sadā kuryāt pūrvajñas tu dine dine

4. bis° tuwi x: *om.* y — palaki z F: palalaki H, phalani B — 7. sā: sa x, ṣa y — stheyā(?): steya B, steyaḥ F, stiya y — 8. tĕke DF: tĕkeṅ BC, katĕkeṅ H — 9. kin° iṅ 1° y: kasihana sapalakyanya x — 13. s tu (?): su ω — nāthe(?): nate ω — 14. ri CDF: riṅ BH — 15. upakāra° y: upacāra° x — 19. °kīrṇam: °kīrna zB2, °kiṇna xH — pātan ω: ? — kīṭa(?): tatha ω — 20. °jamva al.: °jamvaṅ z, °vana? — °mlānam: °malam ω — cayet: cchayet ω — purukocikaḥ x: purakoḍikaḥ H, purukoḍika z — 22. ruru x: luru y — 24. niṅ x: ikaṅ y — saṅ y: sa x — 25. ta DH: tah x, *om.* C — 26. tuhagaṇa° F: tuwagana° y, tuhaṇa° B — 28. ikaṅ x: *om.* y — 29. kĕmĕr FH: kĕmir z B2, kmikar B — 31. °bhaktiṃ: °bhakti ω — 31. pūrvajñas(?): purajan al., surajan CH.

so 'ntarenātra bījena bhūtvā saṅkarajanmani,

kaliṅanya: agĕlĕm amūjā ika ṅuni ri pūrwajanmanya, kunaṅ tâpan rinamĕsnya ikaṅ wīja pinūjākĕnya. ika ta gĕlĕmnyâmūjā dumeh ya sugiha sulakṣaṇâ. pamatĕk nikaṅ wīja rinamĕsnya pinūjākĕnya, ya dumehnya kaworana janmanya tan rahayu.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ lituhayu tan hana pwa calanya, rūpanya tan ahala, yânaka niṅ ratu rūpa nika, ndan mañjanma riṅ wijāti, — wijāti ṅaranya caṇḍāla ḍomba. yeka wijāti ṅaranya — maṅke çīla nika ṅuni:

nityāñjanasamāyukto dehaçuddhiparāyaṇaḥ

krūramalinadveṣaṇo grāmyabhūta sakusitaḥ †;

kaliṅanya: agĕlĕm aradin awaknya çuci mamata tuhaganâcĕlĕk. maṅkana çīla nika ṅuni. ndatan māsa iki mamaṅan-maṅan salwir niṅ tan yukti paṅanĕn riṅ loka; yeka tamtamnya riṅ lagi. parintusa tan aṅgânapu-napwa. maṅkâmaṅana ri pahĕtan maranyan enak pinaṅanya liṅnya. hyun tyanta ya riṅ çīla rusi-rusi, agĕlĕm ta ya saṅsarga lawan wwaṅ niraṅkuça parapurita. ika ta çīlanya maṅkana dumeh yâjanma riṅ caṇḍāla. kunaṅ phalanya tuhagana maradin mawak mwaṅ çuci mamata dumeh ya lituhayu sulakṣaṇa janmanya, apan kalituhaywan phala niṅ kapūjān bhaṭṭāra Mahārūpi ṅaran ira, saṅ hyaṅ niṅ Cakṣuḥ.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ mahala tan hana kunĕṅ tumiṅhal iriya,

na kaççit Smaranivāsaḥ,

tan paṅipik-ipik bhaṭṭāra Kāma iriya, wet niṅ hala kaliṅan ika, tuhun tan cheda kalĕhĕṅnya, ndan mañjanma riṅ wwaṅ hadyan ya wĕka saṅ lumah ry anu, santāna niṅ makadrĕwya ṅ rāja Laksmī, ubhaya kula wiçuddha ta ya, apit wwah-wwah ri kajanmanya, maṅke çīla nika ṅuni:

mārjanāṃ ca sadā kuryād dehaçodhanaṃ kiṃ punaḥ

malinaṃ sajjanaṃ tyaktvā āhāraṃ veçanāṃ † labhet;

---

1. so° nt°(?): sant° — bījena: wījena ω — 2. °janmanya x: °janma y — 3. wīja DHF: pyā C, *om.* B — 6. pwa calanya F: pa calanya y, phalanya B — 10. nityāñj° CFH: nitya n al. — °yukto: °yuktaḥ ω — 11. krûra°: krûraḥ ω — °malina°: malini° ω — °dveṣaṇo(?) °deçanaḥ ω — sa kusitaḥ F: sa kusita BC, sa kucita DH — 14. niṅ x: iṅ y — riṅ x: iṅ y — yeka F: yaka(°?) BDH, ya ta ka C — riṅ (lagi) x: ri y — 15. ri x: riṅ y — enak al.: enaka B — 17. niraṅkuça y: nirakuça F, niraça B — 19. mawak al.: awaknya B — ya x: *om.* y — 21. Cakṣuḥ al.: Cakṣu DH — 25. cheda x: choda H, choḍana z — 26. lumah ryy(: yy) anu F: lumah ryyanya y, marĕṇḍah B — 27. ri x: riṅ y — 29. °çodhanaṃ: °çodani F, °sedâni B, °jodani y — punaḥ(?): ṛtaḥ x H, utaḥ z — 30. malinam: malima ω — sajj°: saj° ω — tyaktvā: tyakta FDH, tyaktaḥ al. — veç(F: ṣ al.)anâṃ ω: ?.

kaliṅanya: agĕlĕm anapu-napu ika riṅ pūrwajanma, prihatin aṅĕnaṅĕnya n panon hĕhĕh, ndan guhya iki umyasana çarīranya. tan aṅgâcĕlĕka, tan aṅgâsusura, tan aṅgâdyusa, prihatin ta pwa manah iṅ mulat iriya paṅĕmĕh iṅ çarīranya. ndatan aṅga iki masaṅsarga niraṅkuça, apilih ri paṅan-paṅanan, tan kamukta. ika ta çīlanya maṅkana dumeh ya maṅjanma riṅ wwaṅ hadyan. kunaṅ si kaluṣanya dumeh yâhala rūpanya, apan kapūjā niṅ çarīra mārga niṅ janma lituhayu.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ prajña n wihikan maṅaji, sulakṣaṇa, ndan maṅjanma riṅ wijāti ya maṅke çīla nika ṅuni: agĕlĕm amasaṅsarga lawan wwaṅ niraṅkuça, guhya tan aṅgânapwa-napwa, ta māsa ri sarwa pinaṅan.

dantadhāvanam āgataḥ,

ndan tuhaganâsusur iki; kadi pastika wajanya sari-sari, arah deniṅ tuhagananyâsusur. bhakti ta ya riṅ wiku; kadi manon dewatā ri hiḍĕpnya n panon wwaṅ kabayan. ika ta çīlanya maṅkana dumeh ya prajña n wihikan maṅaji. apan kapūjān bhatriṅça-Yoginī, matwaṅ riṅ *saṅ* wiku, nimittanya prajña mwaṅ jñāna wiçeṣa. saṅ hyaṅ bhatriṅça-Yoginī ṅaran ira: hyaṅ niṅ huntu. hetu saṅ abhyāsa kapaṇḍitan tuhaganâsusur mamūjā ri bhaṭṭārī bhatriṅça-Yoginī ṅaran ira. ika *ta* çīlanya parintusa mwaṅ kāmuka dumeh yâjanma caṇḍāla.

Kunaṅ ikaṅ wwaṅ kṣatriya apit wwah-wwah riṅ kasujanman, ndan parapurita ya, tan tut i dharma niṅ kṣatriya, salwir niṅ ulah tan yukti ginawenya, pinakatalutuh niṅ rat gatinya, maṅke çīla nika ṅuni:

mānase mānam āgamya paṇḍitāç ca suṣevitāḥ
mārjanāṃ câkarot nityaṃ paçcād bhūtvā milipaya †;

kaliṅanya: agĕlĕm hana riṅ wiku, mwaṅ ujar yukti iki ṅuni, ndan ri jro hati juga n awamāna. kunaṅ çīla niki ri hyaṅ kadi ulah nikiṅ bhakti, kadi mamintuhu kahiḍĕpanya, kunaṅ hatinya asampe. ika ta çīlanya maṅkana dumeh ya durçīla janmanya, maliṅ anumpuṅ

---

1. pūrwa° CHF: pūrwaka BD — 2. umyasana ça° FH: umyaṣana C, *corr.* D, umyaṅ sana ça° B — 4. iki x: ikaṅ y — 5. ri x: riṅ y — kamukta al.: kamuka CH — 13. °dhāvanam: °vaḍanam *ω* — 15. manon x: panon y — 17. kapūjān x: kapūjā y — matwaṅ F: matyĕṅ al. — 18. saṅ x: *om.* y — 19. ira FH: °nya B, *om.* z — 20. ri x: riṅ y — 21. ta x: *om.* y — kāmuka(?): kamūka FH, kamuka z, kamukan B — 23. wwah² x: wwah y — 25. ginawenya FB₂: ginawaknya B, inawaknya y — 26. āgamya: agamẹ al., agawe C — °tāç ca suṣevitāḥ(?): °tas aṣu seravā FH, °tam aṣuserava z, °tam aṣuseravaḥ B — 27. milipaya *ω*, *corr.* — 29. ri (jro) FH: riṅ al. — 31. anumpuṅ x: manumpuṅ y.

maṅabēt mastrī laraṅan aṅalap dewaswa. mogha tan hana pinituhunya, tan çāstra, tan upadeça, parāṅmukha ya irika. kunaṅ mārganya n paṅjanma riṅ wwaṅ hadyan tan aṅgânona hēhēh, agēlēm anapunapu çīlanya ṅuni. apan maphala janma wiçeṣa ikaṅ wwaṅ tuhaganânapu. kunaṅ ikaṅ maphala bisâṅaji, wruh riṅ tattwa, wruh riṅ jñāna wiçeṣa, twaṅ niṅ wwaṅ ri warah-warah saṅ wiku, dadya ta. kunaṅ hana nimittanya len saṅkerika ta ya.

Nihan cihna nikaṅ wwaṅ sakeṅ swarga tumurun maṅjanma: ya ta donya sugih paripūrṇa, wwaṅ dātā, wwaṅ satya, wwaṅ wihikan maṅaji, wwaṅ kinonēṅan deniṅ ratu, wwaṅ amanis denya mojar, wwaṅ mahārddhika, wwaṅ lituhayu sulakṣaṇa, wwaṅ tan sakteṅ wiṣaya, wwaṅ mogha kinatwaṅan, wwaṅ çūra, wwaṅ kuraṅ gēlaṅ, wwaṅ sāttwika. sakeṅ swarga tumurun maṅjanma katattwan ika.

Nihan tânak bhagawān Dakṣa waneh, kanyā tēlu wēlas kwehnya. pratyeka niṅ aran ika: Aditi, Diti, Danuḥ, Prawā, Ariṣṭā, Anāyuṣā, Khaçā, Surabhī, Winatā, Kadrū, Tāmrā, Krodhā, Irā; nahan tânak bhagawān Dakṣa waneh. ikaṅ tēlu wēlas ya ta tinarimakēn i bhagawān Kaçyapa ṅaran ira, anak bhagawān Marīci, ulih nirâyoga ri kāla nirânandana. kapwa ta bhagawān Kaçyapa manak ikaṅ tēlu wēlas.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Aditi ikaṅ dwādaçâditya. pratyeka nika: saṅ Dhāta, Aryamā, Mitra, Baruṇa, Aṅçaka, Bagana, Indra, Wiwaswān, Pūṣā, Parjanya, Twaṣṭā, Wiṣṇu. nahan tânak bhagawān Kaçyapa i saṅ Aditi. hana ta kawwalu ni anak saṅ Aditi, saṅ Wiwaswān ṅaran ira, ndah sarika ta pinakāditya maṅke.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Adityā amarāḥ putrāḥ kena cid jñānam eva ca,

sājñā hyaṅ manii, mapa kari mārga saṅ Aditi mataṅnyânak dewatā? mwaṅ mapa jñāna rasika ṅuni?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

dṛḍhasneham puro dhītvā Aditiḥ krodhavarjitā

---

1. dewaswa x: dewaṣṭana H, (°ṣ) ṭewastmana C, (°ṣ) ṭewasmana D — pinit° x: pinint° y — 5. °phala b° FH: ph° niṅ b° al. — w° r° t° y: *om.* x — 6. twaṅ F: tyēṅ al. (niṅ w° *om.* F) — 11. sakteṅ F: pakēteṅ al. — 12. kinatwaṅan F: kinatyēṅan al. — w° ç° x: *om.* y — 13. maṅj° x: aj° y — 18. ulih FH: ulah al. — nirân°?: nira n° mss. — 21. ikaṅ F: kanyā al. — dwādaça° F: daça° al. — 22. Aryamā (: Har°) z F: Hahyama H, Hayyama B — Aṅçaka F: Açaka H, Aṣaka z, Arṣaka B — Bagana BCF: Balana H, ? D — 23. Wiwaswân y: °t F, °k B — 24. ni x: niṅ y — 27. Adityā am°: raditya rām° al., Adityarim° B — cid: cit ω — 31. °sneham: sneha ω — puro: purā ω — dhītvā(?): ditya ω — °varjitā: varjitaḥ ω.

upekṣaṇānvitā kiṃcit prajāsargeṣu pūjitā;

kaliṅanya: maṅke çīla nika ṅuni: saṅ Aditi sĕḍaṅnyan pinakastrī de bhagawān Kaçyapa gōṅ karuṇā pinakaswabhāwa rasika, dewatā ri hiḍĕp nira ri swāmi nira. pisaniṅun ta rasika katamana gĕlĕṅ saṅka pisan. hana ta buddhi upekṣā kathañcana, ndan ikaṅ buddhi tan kĕneṅ gĕlĕṅ. mwaṅ bhakti maswāmi lawan gōṅ asih pinakawatwan iṅ citta rasika.

tasmāt sūte sudevatāḥ.

hetunyan pahanak dewatā saṅ Aditi; apan yeka kadewatān ṅaranya ikaṅ sih tan kĕneṅ gĕlĕṅ, gōṅ asih mwaṅ si upekṣā kĕḍi-kĕḍik, dum parpatan ikaṅ upekṣā; kunaṅ ikaṅ asih mwaṅ tan kĕneṅ gĕlĕṅ yeka tĕluṅ duman. kunaṅ kalĕwih saṅ sapta-ṛṣi saṅkeṅ dewatā: akĕḍik asih nira, dum parpatan ikaṅ sih ri sira; kunaṅ sih tan kĕneṅ gĕlaṅ mwaṅ upekṣā yeka tĕluṅ duman ri sira. nahan kalĕwih saṅ sapta-ṛṣi sakeṅ dewatā. ika ta si karuṇā ya mārga niṅ dewatā mwaṅ sapta-ṛṣi tan pamaṅguh kamokṣan, apan ikaṅ karuṇā pawak niṅ hĕṅkara mwaṅ kĕlaṅ niṅ kamokṣan.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Diti nya ṅ daitya rwaṅ siki. patuṅgalan iṅ aran rasika saṅ Hiraṇyakaçipuḥ, tumut ta saṅ Hiraṇyākṣa. saṅ Hiraṇyakaçipuḥ ṅaran ira ikaṅ daitya pinatyan de bhaṭṭāra Narasiṅha ri kāla niṅ sandhyāñça. hana ta ari sarika rara wuṅsu, saṅ Siṅhikā ṅaranya. ya ta pinakebu nikaṅ Rāhu dlaha, makabapa Wipracitti dānawa, anak saṅ Danu.

Saṅ Hiraṇyakaçipuḥ makanak saṅ Prahlāda jyeṣṭhaputra, tumut ta saṅ Anuhrāda, saṅ Saṅhra, saṅ Hrāda. nahan taṅ daitya pataṅ siki anak saṅ Hiraṇyakaçipuḥ. kapwa tikaṅ pataṅ siki manak sowaṅ-sowaṅ. saṅ Hrāda makanak saṅ Wirocana. tumut ta saṅ Gaweṣṭhi, Kālanemi ṅaranya, kaki saṅ Huḍug Basur, ikaṅ umariṣṭakĕn ikiṅ Yawadwīpa riṅ usana. tumut ta saṅ Jambu, Wāṣkala, Sambu, pitu anak saṅ Prahlāda. saṅ Wirocana sira ta makanak saṅ Balirāja. saṅ

---

1. upekṣaṇa°: upekṣaka° ω — °sargeṣu x: °margeṣu y — pūjitā: pūjitaḥ ω — 4. ri (sw°) x: i y — 5. kathañcana: katharcana FH: kadañcana B, kadācana x — 5. ndan ikaṅ F: ndah nikaṅ al. — 6. gĕlĕṅ B z: gĕlaṅ FH — 12. dewatā x: dewatma y — 13. sih y: si x — tan k° g° ω: *sic?* — gĕlaṅ FCH: gĕlĕṅ al. — 16. mwaṅ y: wwaṅ x — 17. kĕlaṅ x: kĕla n° y — 20. ṅaran ira BH: ṅaranya DF, ṅaran C — 21. wuṅsu H: wwaṅsu D, wasuṅ C, *om.* x — 23. Wipracitti HB2: Wipracinti x C, Wipracinta D — dānawa x: *om.* y — 24. saṅ H° m° F: saṅ Wipracitta (: H, °nta B z, °tti B2) mwaṅ saṅ Siṅhikā al. — 25. Saṅhra B: Saṅha F, Sahra y, „Sanghlāda" B2 — Hrāda: Hṛda al., Dṛdḍa H, „Hlāda of Hrāda" B2 — 26. tikaṅ y: tika x — 28. Basūr al.: Basu F, Busur C — 29. Jambu al.: Jamba D (*sic?*) — Wāṣkala al.: Walkala F.

Balirāja ṅaranya d ā n a ç a u r y a, N ā r ā y a ṇ ā v a t ā r a, saṅ pinakawataṅça bhaṭṭāra Wiṣṇu. makanimittanya kadhanaçūran siniwiṅ pātāla sarika maṅke. saṅ Balirāja sira ta manak daitya satus. ndan pataṅ siki anak ira pradhāna mahāçakti. pratyeka ni ṅaranya: saṅ Bāṇa jyeṣṭhaputra, rodratantra, r ā d h a n a p a r ā y a ṇ a, saṅ yatna ri kapūjān bhaṭṭāra Rudra. hetunyan pakahulun watĕk dewatā deniṅ tībra niṅ bhakti nira riṅ bhaṭṭāra. matĕmahan Nandīçwara rasika maṅke. anāri trayodaça twa parnah rasika maṅke. tumut ta saṅ Bāṇa, saṅ Kumbhanābha, Gardabhakṣa, Kukṣi. nahan taṅ daitya pataṅ siki anak saṅ Balirāja. hana ta anak saṅ Balirāja muwah, patuṅgalan i ṅaran ika: saṅ Çakunī, Pūtanā. Pūtanā ṅaranya ikaṅ rākṣasī pinatyan de saṅ Kṛṣṇa Baladewa ri Gobraja, sĕḍaṅ nira rare ṅuni.

Pĕjah saṅ Prahlāda de saṅ hyaṅ Indra, hana ṅ iṣṭa saṅ Diti ri pĕjah niṅ putu nira. mara ta sira i bhagawān Kaçyapa maminta manaka muwah, donanya Indra-antaka, umĕjahana saṅ hyaṅ Indra. inanugrahan ta sira de bhagawān Kaçyapa wĕkasan. amĕtaṅ ta saṅ Diti. atĕhĕr matapa sira mrayojanakĕn siddha niṅ prārthana nira. saṅka ri naṭgata saṅ hyaṅ Indra kaparibhawa, mataṅnyan pasuk *saṅ hyaṅ Indra* i wĕtaṅ saṅ Diti. nahan ta tĕwĕk saṅ hyaṅ Indra maṅaran Purandara, adyāpi katĕka maṅke, apan maṅke kaliṅan iṅ Purandara. Purandara ya ta Purandaraḥ. p u r a ṅaran iṅ rare jro wĕtĕṅ; d a r a y a t i, ya ta binĕlah nira. çīrṇa tikaṅ rare jro wĕtĕṅ. mijil ta yâtĕmahan halisyus, aliwawar, wāgyutpāta, prahārakāla, aṅin pinakawaknya. saṅka ri lara saṅ Diti, an hilaṅ isi ni wĕtaṅ nira, r u d a t i, anaṅis ta sira.

paçyann uvāca Kaçyapaḥ,

mulat ta bhagawān Kaçyapa; u v ā c a, ujar ta sira; liṅ ira: m ā r u d a t ī, ibu saṅ Diti, haywa kitânaṅis. atĕhĕr ta ṅaran ikaṅ aṅin wĕkasan Marut ta. yâṅkĕn pwa saṅ hyaṅ Indra muliha riṅ Indraloka.

---

1. ḍānaçaurya y: ḍānacoryya x — 2. kadhanaçūran ω: kadān°? — 3. daitya DF: detya al. — 5. Bāṇa: Bāna CFH, Bhaṇa BD — 6. ri y: riṅ x — 7. nira x: °nya y — 8. trayodaça twa F: trayotattwa y, trayodatattwa B — 9. Kumbhanābha x: *om.* y — Gardabhakṣa B: Gadarbh° F, Hadarbh° y — 10—11. i ṅaran F: *om.* al. — rākṣasī B: rākṣasa al. — 12. ri y: riṅ x — Gobraja CDF: Gotrajā B, ? H — sĕḍ° — ṅuni: sĕḍ° nire ṅ° F, sĕḍ° niṅ rare ṅ° y, sĕḍaṅ i rare nira ṅuni B — 16. amĕtaṅ al.: amĕtĕṅ B — 17. mrayojanakĕn F: mrayojñanakĕn al. (pr° H) — 18. saṅka F: saka BH, çika z — natgaṭa H: natgada z, bhāga ta (< nāgata) x — 18—19. s° h° I° x: *om.* y — wĕtaṅ al.: wĕtĕṅ B — *post* Diti: de hyaṅ Indra y — 21. ta x: twĕk niṅ y — wĕtĕṅ al.: wĕtaṅ F — 22. wĕtĕṅ al.: wĕtaṅ F — 23. prahārakāla x: *om.* y — 24. ni F: niṅ al. — wĕtaṅ al.: wĕtĕṅ B — rudati: rundati ω — 27—28. rudatī(?): rudati ω.

sabrahmahatyā ggaḍa† kālarākṣasaḥ,

kunaṅ tâpan brahmahatyā sira ya tâtĕmahan kalikālarākṣasa, panaka Garbhawadha. kari waluya saṅ hyaṅ Indra ri kahyun ira, apan bhrūṇahā saṅ hyaṅ Indra. ikaṅ bhrūṇahā ṅaranya linaraṅan ira de saṅ maṅusir swargâpawarga. bhrūṇahā ṅaranya nihan:

bālaḥ strī garbhiṇī gauç ca brāhmaṇī brāhmaṇo nṛpaḥ
ācāryo yajamānas tu tadvadho bhrūṇahā smṛtaḥ;

kaliṅanya: wāla ikaṅ rare daçavarṣa jika †, ikaṅ sapuluh tahun tuwuhnya. strī ikaṅ dharmapatnī ânak bisâçīla. goḥ ikaṅ lĕmbu. garbhiṇī ikaṅ strī sĕḍaṅ amĕtĕṅ. brāhmaṇī anak niṅ brāhmaṇa kanyā i sawarṇā nira. brāhmaṇa sira saṅ wruh ri brahmadewa. nṛpa ṅaranya saṅ maṅĕmit rat. ācārya ṅaranya saṅ sĕḍaṅ maṅabhyāsa koccāraṇan saṅ hyaṅ mantra, ṅuniweh yatna riṅ pañcakarma narasnāna dadi dharmamūrti. yajamāna ṅaran saṅ mūlârĕmbha ri yajña puṇya dānâdi. hana pwâmĕjahana maṅkana yatika bhrūṇahā ṅaranya.

Saṅ hyaṅ Indra pwâmĕjahi isi ni wĕtaṅ saṅ Diti, ya ta mataṅnya n brahmâtyā saṅ hyaṅ Indra. saṅka ri lara saṅ Çatakratu an hana brahmahatyā ri sira, mamintakasih ta sira i watĕk lokapāla, makādi saṅ brahmarṣi, aminta n aryakĕn ta brahmâtyā nira. anubhāvādikṛtasvabhāva, saka ri göṅ niṅ pamintakasih saṅ hyaṅ Indra anumata saṅ watĕk lokapāla, makādi saṅ brahmarṣi, inalap tekaṅ brahmahatyā ri saṅ hyaṅ Indra; lwirnya: tantūpavītasaṃnikāça, kadi lawe wĕnaṅ lwirnya, kinaluṅhakĕn iṅ gulu saṅ hyaṅ Indra, wĕkasan pinusus ta ya de bhaṭṭāra Yama, tinibakĕn ta ya ri madhyapada. kunaṅ kahananya nihan:

brahmahatyam idaṃ loke sthitaṃ sarvaphaleṣu ca
kṣīradimuki† sāyaṃ ca nārīvandhyeṣu sarvadā;

---

1. ggaḍa ω, *corr.* (garbhavadha?) — 3. Garbhawadha: garḍawaḍa x, gaḍawaḍa z, gaḍa H — 4. linaraṅan x: linaṅaran y — 6. bālaḥ: valā ω — gauç: goç ω — 7. ācāryo: acarya ω — yajamānas FB_2: yajimanas al. — °vadho: °waḍaṭ ω — smṛtaḥ B_2: smutaḥ ω — 8. jika ω, *corr.*: ika?, °vārṣika? — tahun x: tawun y — 9. ikaṅ (1a) x: ika y — 10. amĕtĕṅ al.: amtaṅ H — 11. ri x: riṅ y — 13. pañcakarma (*cf. p.* 396, 13): pañcakamma ω 17. ni H: niṅ al. — wĕtaṅ al.: wĕtĕṅ D — 18. saṅ (Ç°) al.: *om.* F — Çatakratu: Çatakṛtu ω — 19. ri sira F: riṅ çiwa ṅara DH, (hantya) riṅ siwwaṅara C, ri si wwaṅ ara B — i FCH: ri al. — 20. anubhāva°(?): anubhavaya° H, anubhaya al. — ādi°: adri° ω — 22. anumata z F: anumāna ta BH — tekaṅ CH: teka al. — 23. brahmahatyā x: brahmâtyā y — lwirnya x: *om.* y — °upavīta° B_2: °upawika° ω — 24. saṅ x: *om.* y — 25. ri al.: riṅ F — 27. idaṃ: idĕm al., iḍĕm z — sthitaṃ: sthitī ω — °phaleṣu: palepu ω — 28. muki *corr.*: °bhukte?, °bhuktyām? — sāyam: çayap y, jayam x — °vandhyeṣu: vandesur x, vaṇdesu y — sarvadā: sarvviḍa y, savvidā x.

kaliṅanya: nihan kahanan ikaṅ brahmahatyā riṅ wēṅi, riṅ sarwa-phala, riṅ pĕhan, riṅ miñak, riṅ madhu. nahan ta kahananya riṅ wĕṅi. hetu saṅ masādhya wīrya guṇa ṅuniweh kalĕpasan tan pamaṅan sarwa-phala mwaṅ pĕhan miñak yan rātrikāla, apan hilaṅ rakwa wīrya guṇa niṅ wwaṅ, ṅuniweh tan siddha prayojana niṅ wwaṅ yan pamaṅan ika riṅ rātri.

Kunaṅ mukhya kahanan ikaṅ brahmahatyā riṅ rahina sadākāla riṅ strī juga. tuhun malwaṅ aṅkĕn lek, ikaṅ brahmahatyā haneṅ strī mijil matĕmahan çoṇita. yatika jahat ken ṅaranya riṅ loka. prastāwa saṅ maṅusir pada tan dadi kagamĕl upakāra nira mwaṅ taḍah nira, ṅuniweh sapaturwana mwaṅ sira strī sĕḍaṅ rajaswalā, apan mijil brahmahatyānya, kaliṅan ika, milu pātaka rakwa wwaṅ sapocapana, ṅuniweh yan kaharasa; laraṅan tĕmĕn ika, liṅ saṅ hyaṅ Agama. kunaṅ ikaṅ strī tan mijil brahmahatyānya, strī kumiṅ aranya riṅ loka, wĕkas niṅ pāpa tĕmĕn ika. tan rowaṅĕn samācāra kaṅ tan yogya milwa riṅ tilĕman bwat hyaṅ Çiwamaṇḍala, ityewamādi, yajña çrāddha. mari paricārikā ikaṅ kārya de nika yāwat milu maṅgamĕl saji. mataṅnyan ikaṅ raray tapwan campur mwaṅ strī kabayan, ikaṅ lĕwas riṅ rah, gumamĕl saji Bhaṭṭāra, adyāpi katĕka maṅke.

Kunaṅ anak saṅ Gaweṣṭhi nihan: saṅ Çumbha, saṅ Niçumbha, Widyutkeṣa, Mahāghoṣa; nahan taṅ daitya pataṅ siki, anak saṅ Gaweṣṭhi.

Kunaṅ anak saṅ Kālanemi saṅ Brahmajit, Kṛtajit, Dewāntaka. nahan taṅ daitya tĕluṅ siki, anak saṅ Kālanemi.

Kunaṅ anak saṅ Jambu, nya ṅ Çatadundubhi.

Kunaṅ anak saṅ Walkāla saṅ Wirodha.

Kunaṅ anak saṅ Sambhu saṅ Denuka.

Ika *ta* kabeh

Prahlādasya sutāḥ sarve,

wĕka saṅ Prahlāda ika kabeh.

Kunaṅ anak saṅ Hrāda satus iwu, makādi saṅ Mayu.

Kunaṅ anak saṅ Anuhrāda tĕluṅ koṭi, makādi Niwātakawaca

---

1. brahmahatyā x: brahmātyā y — 2. riṅ miñak F: *om.* al. — 5. prayojana F: prayojñana al. — 6. pamaṅan al.: paṅan F, pamaṅanan C — 11. mwaṅ sira x: iṅ H, i z — 15. kaṅ al.: ika B — 18. raray al.: rare F — tapwan al.: tapwa F — 20. Çumbha: Çumba ω — 21. Mahāghoṣa al.: Mahālopa B — daitya FDH: detya al. — 23. Kṛtajit: Kṛtṭajit al., *om.* B — 24. tĕluṅ al.: rwaṅ B — 25. Çatadundubhi: Satadunḍumbi x, saṅ Dundubhi y — 28. ta BC: *om.* al. — 29. sutāḥ: suta ω — 30. *post* ika: ta F — 31. Hrāda FDH: Rada B, Ratraḍa C — 32. Anuhrāda B: Nuhrada F, Anuradā y.

ṅaranya, nakokanitar† a r ṇ a v a v a ḍ a v ā n a l a, ikaṅ daitya humarohara ṅ swarga riṅ āsītkāla;

Arjunato daṇḍamaṇḍalakāṇḍavigalitaḥ,

ikaṅ *daitya* pinatyan de saṅ Arjuna riṅ swarga Maṇimāntaka, makasahāya widyādharī makaṅaran Suprabhā.

Kunaṅ anak saṅ Hrāda si Mūka. si Mūka ṅaranya

Indradharaṇīdharapādaṃ ghuṣya,

makap o t r i k r o ḍ ā v a t ā r a, ikaṅ daitya matĕmahan wĕk si Damaluṅ, sumwab agra nikaṅ wukir iṅ Indrakīla ṅaranya, kaṅ parwa carita ikaṅ pinatyan de saṅ Arjuna sĕdaṅ Bhaṭṭāra Kirātarūpa. yeka si Mūka ṅaranya.

Hanâri nika, si Sunda Hitamunda. ya ta makastrī si Tāṭakā ṅaranya,

Dāçarathisārādhikārajarjarīkṛtā,

ikaṅ rākṣasī pinatyan de çrī Rāma Dāçaratha sĕḍaṅ nirâraksa yajña bhagawān Gādhiputra. si Tāṭakā yekânak si Mārīci. si Mārīci ṅaranya

Janakaputrikāvilobhanārthaḥ,

ikaṅ rākṣasa matĕmahan kidaṅ kanaka umañcana bhaṭṭārī Sītā irikaṅ patapan Pañcawadi. yeka si Mārīca ṅaranya. ikaṅ si Sunda ya ta makanak Sundopasunda ṅaranya,

tribhuvanāṇḍasaṃbartakālānala,

ikaṅ pinakakālāgni riṅ bhūr bhuwaḥ swaḥ riṅ āsītkāla, amariçuddha riṅ Windhyapāda patitah ikaṅ daitya, pĕjah kalih matukar sanak i suku niṅ Windhyaparwata marĕbut irikaṅ widyādharī maṅaran Tilottamā gaway bhagawān Wiçwakarmā de niṅ prajñopāya niṅ watĕk dewatā.

ete Hiraṇyakaçipor vaṃçaḥ,

nahan ta wĕka Hiraṇyakaçipuḥ.

Kunaṅ wĕka saṅ Hiraṇyākṣa saṅ Ailera, tumut ta saṅ Çakuni —

---

1. nakoka° F: dākoka y, nawĕka B, *corr.* — °vaḍavā°: °vaḍajā° ω — daitya FH: detya al. — 2. ṅ F: *om.* al. — 3. Arjuna°: Ardūṇa x, Aduna y — daṇḍa°: ḍĕṇḍa° ω — 4. daitya CH: detya D, *om.* x — 7. °dharapādaṃ: °ḍarapāda x, °ḍamāda y — ghuṣya (Whitney, Skt. gramm., § 990a, ghuṣ- = gharṣ-) al. (: guṣya): ghupya B — 8. °potri°: °potraṅ° F, °potra° al. — daitya CHF: detya al. — 9. kaṅ al.: ikaṅ B — 14. °sārādhikāra: çarad (°n°H)itara ω — 14. °jharjharī° FB2: jārdḍari °B, jārnyari° al. — 18. °arthaḥ: °arta ω — 22. °kālānala: °ka linala ω — 26. gaway FDH: gawe B, gawīy C — 28. ete: eke F, ike B, eki z, e H — °çipor: °çipo al., çipuḥ H — 30. Ailera F z: Aira B, Nyalera H.

ndatan Çakuni patih saṅ Duryodhana —, Kālanābha, Mahāsantapa, lima wĕka saṅ Hiraṇyākṣa.

Kunaṅ pratyeka niṅ wĕka saṅ Siṅhikā mwaṅ saṅ Wipracinti nihan: saṅ Ailera, Çaragatra, Weñça, Salwa, Baka. Baka ṅaranya prabhājñānavarahata, Cakramaṇḍalādirāja, ikaṅ rākṣasa siniwi riṅ Cakramaṇḍala, pinatyan de saṅ Bhīma, sĕḍaṅ saṅ Pāṇḍawâsusupan ri huwus ira tinunwan de Korawaçata irikaṅ jatuweçma. tumut ta saṅ Ilwala, Namuci, Wātāpi, Sumundaka, Halakalpa, Kālanābha, Bhomarka, Naraka. ikaṅ Rāhu ya ta jyeṣṭhaputra ṅkana. nahan tânak saṅ Wipracinti i saṅ Siṅhikā.

Hana tânak nikaṅ Rāhu rara kanyā, saṅ Prabhā ṅaranya. yatika makanak mahārāja Nahuṣa. mahārāja Nahuṣa ṅaran ira saptarṣigaṇânucaranātheçvara, ikaṅ ratu makawula saṅ watĕk saptarṣi, inusuṅan de saṅ siddhadewarṣi, sabarinyan paṅlaku-laku deniṅ tībra niṅ çaktinya mwaṅ gōṅ niṅ bhaktinya ri Bhaṭṭāra. hetunyan çināpa mami matĕmahana sarpa, ri denyan sarpa-sarpa liṅ nika saṅ Nahuṣân haras-haras jaṭi mami ri pādukānya.

Saṅ Nahuṣa makastrī saṅ Wirajā, makanak mahārāja Yayāti, makastrī saṅ Dewayānī, anak bhagawān Çukra <i> saṅ Jayantī. mwaṅ saṅ Çarmiṣṭhā strī saṅ Yayāti muwah, anak mahārāja Wṛṣaparwā i saṅ Upadānawī. ndah saṅ Dewayānī Çarmiṣṭhā sira ta makanak saṅ Yadukula Wṛṣṇy-Andhaka, saṅ makanak saṅ Kṛṣṇa Pāṇḍawa.

Kunaṅ saṅ Çacī anak saṅ Pulomā sarika. saṅ Çacī sira ta makanak saṅ Jayanta. saṅ Jayanta ṅaran ira kākāvatāra, ikaṅ matĕmahan gagak, sĕḍĕṅ çrī Rāmabhadra masusupan mwaṅ Janakaputrī irikaṅ patapan Pañcawadi.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Danu Dānawa satus kwehnya. saṅ Wipracinti sira ta anak atuha. tumut ta saṅ Dwipajña, Mūrdha, Rasakāra, Gawayākṣa, Nandini, Ajamuka, Saṅkuṣara, Saṅkura, Mahān, Saṅkukarṇa, Dwipāda, Gawākṣa, Duloma —

---

4. Ailera al.: Nyalera H — 8. Halakalpa x: Halakampa z, Halakapyā H — 9. Kālanabha H: N(?)ālanabha al. — Bhomarka FH: Nomarka z, Romarka B — Naraka x: *om.* y — 11. tânak FC: ta anak al. — nikaṅ F z: tikaṅ B, nika H — rara x: *om.* y — 12. mah° Nah° (2a) al.: *om.* FC — 13. °nāth(a)°: °nat(a)° FDH, °na!(a)° al. — 14. siddha° x: watĕk y — paṅl° FDH: saṅl° C, sal° B — 15. niṅ FDH: ni al. — 19. i *addidi* — 20—21. Çarmiṣṭhā: Sṛmiṣṭhā ω (2 ×) — 22. Andhaka: Andaka ω — 29. saṅ — atuha x: *om.* y — 30. M° R°: Mūrdḍarasakāra ω — Saṅk°: saṅ K° ω — 31. Saṅkura: saṅ Kura x, *om.* y — Saṅk°: saṅ K° ω — Dwipāda F: °ḍa z, °dḍa B, °na H.

Duloma ṅaranya kaki saṅ Wyawahana saṅke ibu —, Kapila, Bhamana, Maya — Maya ṅaranya rama tuha saṅ Rāwaṇa, bapa saṅ Mandodarī —, Mārīca, Ikṣuṣa, Saṅbahu, Wṛṣaparwā — Wṛṣaparwā ṅaranya bapa saṅ Çarmiṣṭhā —, Keçī — Keçī ṅaranya ikaṅ dānawa hamba saṅ Kaṅça, pinatyan de saṅ Kṛṣṇa Baladewa riṅ Madhurā —, Hayagrīwa — <Hayagrīwa> ṅaranya Prāgjyotiṣaparvatakāraṇa, ikaṅ dānawa umaluyakĕn iriṅ Prāgjyotiṣa, kaḍatwan saṅ Naraka ṅuni, ya pinakahyunya, mahyun mapraṅa lawan bhaṭṭāra Kṛṣṇa, apan anaknya Sahasramaya ya ta makastrī anak saṅ Bhoma; hetunyan pinatyan de bhaṭṭāra Kṛṣṇa wĕkasan —, tumut ta saṅ Çambara — *saṅ* Çambara ṅaranya Pradyumnabālakāpaharaṇa, ikaṅ dānawa amāṅsa saṅ Pradyumna, pinatyan ira tikaṅ dānawa; mataṅnyan Çambarāriputra ṅaranya saṅ Aniruddha —; tumut ta saṅ Bala, ndah saṅ Çarabha .... gumantya ṅ āditya candra hĕlĕm, apan saṅ Wiwaswān mwaṅ Twiṣimān āditya candra maṅke.

Ika ta kabeh anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Danu ika; akweh wwaṅ sanak ira tan ucapĕn, mataṅnya n Dānawa ṅaranya: Danor apatyam, i denya anak saṅ Danu.

Dṛḍhasyûvāca, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Ditir daityāḥ[ma]ka<thā> putrāḥ sūte kenāsti kiṃmatiḥ,

sājñā hyaṅ mami, apa hetu nika saṅ Diti mataṅnyan manak Daitya, mwaṅ mapa buddhi rasika ṅuni?

Uvāca, sumahur bhagawān Agastya; liṅ nira:

Ditiḥ krodhaparā caiva viyonatam atitartta †
ujar yajam pa † buddhiṅ ca prajāsarge purā purā;

kaliṅanya: maṅke çīla nika ṅuni, sĕḍaṅnya n pinakastrī de bhagawān Kaçyapa: göṅ krodha, göṅ asih swabhāwa nika. tan aṅga kasampayana. tar sukha citta rasika yan wineh-weh, kunaṅ yan paweweh lĕwih

---

1. Wyawahana FDH: Wyatahana BC — 2. Maya (2 ×) F: Yama al. — rama tuha F: maratuha B, maratuwa y — 3. Mandodarī F: Mandondari B z, Pandondari H — Saṅb°(?): saṅ B° ω — Wṛṣaparwā 2 × F: 1 × al. — 4. Çarm°: Sṛm° ω — 5. hamba(?): hambu F, hambhu al. — saṅ F: sa ω — Kaṅça x: Kaṅka y — 6. Hayagrīwa *add.* — Prāgjyotiṣa°: Prāgyatiṣa y, Pragtyatiṣa x — 7. iriṅ (?) F: iṅka ri z, iṅ kaja ri al. — 9. Sahasramaya B: Saçramaya F, Sahaçraya y — 11. saṅ F: *om.* al. — °bālakāpah°: °walakampah° ω — 13. Aniruddha al.: Aniruda FH — 14. Çarabha z: Çaraba FH, Çambara B — *lac. ind.* — 17. Danor: Danoh° ω — 20. Ditir: Diti ω — daityāḥ: daityam ω — kathā (?): maka ω — putrāḥ F: putram ω — sūte: suçe ω — °asti (?): astu ω — kiṃmatiḥ(?): kimatiḥ y, timatiḥ, kipatiḥ B — 24. caiva: cevaṇ ω — viy° atit° ω: *corr.* — 25. ujar y° pa ω: *corr.* — 28. wineh-weh x: wineweh y — lĕwih FH; lĕwi z, lih B.

sukha rasika. dharmaçīla tara niki, yatna mintuhu warawarah saṅ hyaṅ Āgama, çūra tan aṅga mĕlas-arĕpa, maṅga matya tar aṅgâṅimpĕs-impĕsa. maṅanugraha bhakti, ḍumĕṇḍa tan bhakti. maṅkana çīla nika saṅ Diti ṅuni. mataṅnyan pakanak Daitya wĕkasan, apan yeka Daitya ṅaranya ikaṅ tan aṅga kasampayana.

dānaçūrarotasāhitya †,

agöṅ denyâweh lara, agöṅ denyâweh sukha. tan hantu, sarisukha rakwa.

kevala svabhujāsama tortyanna † rāja Lakṣmī,

mijila saṅka riṅ akas niṅ lĕṅĕn juga kaṅ rāja Lakṣmī kaharĕpnya. nahan ta çīla nikaṅ daitya, akweh kasornya sakeṅ dewatā. pat ikaṅ ṣaḍwarga kawaça deny awaknya: bhaya, alasa, nidrā, tṛṣṇā. samaṅkana kawaça denya. kunaṅ tan kawaça denya: madana, dweṣa. nahan tan kawaça denya.

Kunaṅ kasor niṅ dānawa de niṅ daitya: tan yatna ri warah saṅ hyaṅ Āgama. tiga ikaṅ ṣaḍwarga *ta* n kawaça de ny awaknya: bhaya, alasa, tṛṣṇā, kaṅ kawaça deniṅ dānawa; īrṣyā, nidrā, dweṣa, tan kawaça ika deniṅ dānawa. paḍa çaktinya lawan daitya, paḍa wīryanya. kunaṅ kasor niṅ rākṣasa deniṅ dānawa nihan: ikaṅ anukhani riṅ hatinya juga ginawekĕnya, tan uniṅa ri liṅan iṅ para, mogha ya tan panukhe riṅ wwaṅ len, maran panukhe ry aku juga, maṅkana cittanya. rwaṅ ikaṅ ṣaḍwarga kawaça deniṅ rākṣasa: bhaya, alasa. nahan taṅ ṣaḍwarga kawaça denya. kunaṅ kaṅ tan kawaça denya: madana, dweṣa, nidrā, tṛṣṇā. nahan tan kawaça denya. ri kaçaktin mwaṅ sāhitya paḍa ya. kunaṅ kasor niṅ piçāca deniṅ rākṣasa maṅke: mĕlas-arĕpa ikaṅ piçāca. tuṅgal ikaṅ ṣaḍwarga kawaça denya, bhaya juga. kunaṅ ikaṅ limaṅ siki, yeka tan kawaça denya. yeka kasor niṅ piçāca deniṅ rākṣasa. kunaṅ ikaṅ mānuṣa tan hana ṣaḍwarga kawaça denya. yadyapin tuṅgal, ṣ a ḍ v a r g a v a ç y a swabhāwanya juga, pinakahulun iṅ ṣaḍwarga jāti niki. mataṅnyan tan aparĕk ikaṅ kamokṣan.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa ri saṅ Anāyuṣā lima pratyekanya, saṅ Arūru jyeṣṭhaputra, tumut ta saṅ Bala, Wṛta, ikaṅ musuh niṅ

---

1. dharmaçīla F B3: dharmagila al. — tara ω: câra? — wara-w° F: w° al. — 4. ṅuni x: *om.* y — 4—5. yeka Daitya x: D° y° y — 6. dānaçurarotasahitya (*corr.*) al.: ḍanarotaçūrasahitya H — 9. kevala: kevalya ω — tortyanna ω: *corr.*, °d ud + yā? — 10. kaṅ al.: ikaṅ F — 12. deny awaknya F: deny awaka pwa B, „nya" B3, deny awakṣwa y — 14. tan BH: taṅ F, *om.* z — 15. ri F: riṅ al. — 16. tan x(?): n y — 17. kaṅ al.: ikaṅ B — 20. ginawekĕnya F: ginawakĕnya al. — 30. niki al.: nika F — 33. Wṛta (: Wṛtta al.): Wṛtṭa C, Wrĕttra B3.

watĕk dewatā, Wirakṣa, Wisu. nahan tânak bhagawān Kaçyapa i saṅ Anāyuṣā.

Saṅ Arūru ya tânak saṅ Dhundhu; ikaṅ daitya pinatyan de mahārāja Kulawāçwa riṅ āsītkāla. si Wirakṣa makanak Ambipāka, Cakramūrdra. saṅ Wisu makanak saṅ Kalokara, Çrāddhahā, Yajñahā. saṅ Wṛta makanak Brahmahā, Paçuhā. samudaya anak niṅ Wṛta satus iwu saṅkhyânya; mahâçakti ika kabeh. e t e p a u t r ā ḥ, samaṅkana putu bhagawān Kaçyapa i saṅ Anāyuṣā.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Prawā nihan watĕk gandharwa, Citraratha, Tilottamā, sakweh niṅ watĕk gandharwa, makādi bhagawān Nārada. nahan tânak bhagawān Kaçyapa i saṅ Prawā.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah, liṅ nira:

Pravāyāḥ kena putrâç ca,

mapa kari hetu saṅ Prawā mataṅnyan panak gandharwa?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

Pravāyā buddhisāmarthyāt,

maṅke citta nika saṅ Prawā sĕḍaṅ nira pinakastrī de bhagawān Kaçyapa. moghâkuṅ lĕṅlĕṅ kadi tanpa wiṣaya ikaṅ citta nira. harṣa yan panon megha hirĕṅ, inadyutan deniṅ sodāmanī, ṅuniweh yan tiṅhali s a m u d r a p a r v a t ā r a ṇ y a g a h a n a d i g m a ṇ ḍ a l a. jĕnĕk tārĕṅô çabda niṅ wīṇā rāwaṇahasrādi. kunaṅ tâpan buddhi sāttwika witnya hetu saṅ Prawā manak gandharwa, apan maṅkana gandharwa mihati ṅ sakaton lawan sakarĕṅô. ndan kuraṅ tṛṣṇā lawan asih bhedanya sakeṅ mānuṣa.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Ariṣṭā nihan: saṅ Sahaṅça jyeṣṭhaputra, tumut ta saṅ Hāhā, Huhu, Wṛṣabhawa, Suruci. nahan tânak bhagawān Kaçyapa i saṅ Ariṣṭā.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Winatā nihan. saṅ Aruṇa jyeṣṭhaputra; tumut ta saṅ Garuḍa.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Vinatāyā[ḥ] varaḥ putraḥ kena pakṣitvam āgataḥ,

apa kari mārga saṅ Winatā, mataṅnya n panak Garuḍa?

3. Dhundhu: Dundu ω — daitya FH: detya al. — 4. Wirakṣa F: Wikṣara B, Wakṣara y — Ambipāka: Kambipāka? — 5. Kalokara al.: Lokara F — Çrāddhahā: Çṛdḍaha ω — 6. Wṛta: Wṛtta, °ṭa mss. — Paçuhā: Paguhā ω — Wṛta: Wṛtta, °ta mss. — 7. ete pautrāḥ: ete (°to BD) potra mss. — 13. Pravâyāḥ: Prowāyaḥ ω — putrâç: putraç ω — 15. bhaṭṭāra° x: bhagawān y — 16. °sāmarthyāt: °samavyat ω — 19. yan (p°) CHF: n al. — 20. samudrap°: samudra. p° mss. — °dig° x: °dih° y — 21. °hasrādi: °hastadi, *var. orth.* mss. — 23. mihati z F: miyati BH — asih z F: sih BH — bhedanya al.: bheda F — 26. Wṛṣabhawa FC; ? D, Wṛçanawa BH — 31. ḥ *exp.* — varaḥ p°: warĕmp° ω.

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya, liṅ nira:

yathā pūrvamadājñānam,

kadi liṅ mami ṅuni. citta juga ya nimittanya saṅ Winatā — anah iṅ sarika d h a r m a p a t n ī, strī bhagawān Kaçyapa —, sĕḍaṅ saṅ Winatā pinakastrī de bhagawān Kaçyapa, alilaṅ citta nika saṅ Winatā, hilaṅ ikaṅ ṣaḍwarga rikaṅ kāla, kadi tanpâwak lwir nika saṅ Winatā, dadi kahanâhaṅkāra. nihan paṅaku ri sira. kunaṅ tâpan tan pawwit samyajñāna çakti. y a d ṛ c c h ā, kahaḍaṅ-haḍaṅ juga gati nikaṅ tattwa kapaṅguh saṅ Winatā.

tasmāt sūte khageçvaram,

mataṅnya n pakanak saṅ Garuḍa. kadi hyaṅ kadi triyak saṅ Garuḍa, pamatĕk nikaṅ hanâhaṅkāra i saṅ Winatā, ya tâpuhara kaçaktin lĕwih sake çakti niṅ hyaṅ mara saṅ Garuḍa, kaniṣṭha hanâhaṅkāra makaphaleka. kunaṅ mataṅnya n kadi triyak saṅ Garuḍa pamatĕk nikaṅ puṅguṅ ri saṅ Winatā, si tan pakapūrwaka samyajñāna. hetunyan kadi triyak saṅ Garuḍa wĕkasan. apan ikaṅ si puṅguṅ ya mārga niṅ matĕmahan paçu.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Kadrū nihan: nāga sewu kwehnya. kunaṅ pinakādinya Bāsuki, Çeṣa, Takṣaka, Kapila, Kanortaka, Dhananjaya. nihan taṅ waneh, pas mwaṅ sakweh nikaṅ tanmolah riṅ we; anak saṅ Kadrū ika kabeh.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan *ta* saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Kadrūjñānaṃ kathaṃ vāpi sūte nāgasahasrakam,

mapa kari jñāna saṅ Kadrū ṅuni, mataṅnya n panak ula?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

çrotrendriyasya daurbalyāt cakṣurviṣayam icchati
rasanendriyasāmarthyād mugdhā Kadrū dine dine,

maṅke citta nika saṅ Kadrū ṅuni, sĕḍaṅnyan pakastrī de bhagawān Kaçyapa: tan paṅrĕṅö çabda hayu, asiṅ katon denya juga kaharĕpnya, tar uniṅa liṅan iṅ len, kewalya jihwālobha, kawaça deniṅ rasendriya, hyun-hyun ri gati maweh larâmbĕk. nahan gati saṅ Kadrū ṅuni,

---

2. yathā: ya ta ω — pūrva°: parva ω — °madājñānam(?): °madĕmjñānam ω — 3. anah iṅ y: anhi F, anĕpih B — 4. sĕḍaṅ — Kaçyapa x: *om.* y — 7. nihan y: si tan x — 10. °içvaram: °içvarĕm ω — 13. sake F: saṅkeṅ y, sakeṅ B — 16. mārga al.: marma F — 18. nihan x: *om.* y — 19. Çeṣa x: *om.* y — 19—20. Kan° ω: „l. kor" B₂ — pas FDH: pos C, mpas B — 22. ta y: *om.* x — 23. kathaṃ: katām ω — sūte: sate ω — nāgas°: nāgam° ω — 26. çrotr°: çrot° ω — daurbalyāt: dovalyat ω — cakṣur°: cakṣyu° DF, dakṣyur° H, cakṣyar° B, cakṣya° C — 27. °sāmarthyād: samartyat ω — Kadrū B₂: kawruh ω — 30. liṅan FC: kaliṅan BD, n H — 30. kawaça y: kawaçan x.

matañnya n pakanak-anak u[a]la. atĕhĕr pinakajñāna nikañ ula, adyāpi katĕka mañke. kunañ matañnya n ula wiçeṣa tĕmahan iñ anak sañ Kadrū pawitra niñ kaharas de sañ yogīçwara kaliñan ika.

Kunañ anak bhagawān Kaçyapa i sañ Khaçā nihan: rwa anak nira i sañ Khaçā, sañ Waskara, sañ Wala. san Waskara sarikâtĕmahan rākṣasa. sira ta makanyā rwañ siki, ñaranya Yatudhanā, Brahmadhanā. kunañ anak sañ Yatudhanā nihan: Heti, Praheti, Açru, Porupeya, Wada, Upawidyut, Sĕḍaja, Watāpa, Woghra, Sarpa. nahan tañ rākṣasa anak sañ Yatudhanā.

Sañ Heti ya ta makanak sañ Bali — ndatan Balirāja sarika, sañ Lĕñkuñ. sira ta makanak sañ Sumāli, Māli, Mālyawān; sañ Sumāli ya ta makanak sañ Kekasī. sira ta tinarimakĕn i bhagawān Wiçrawa, makanak Rāwaṇâdi. kunañ sañ Mahodara, Prahasta, Mahāpārçwa, Khara, anak sañ Puṣṭotkatā sarika. hana ta ari sarika rara, si Nikumbinasi ñaran ika. kunañ sañ Triçiraḥ, Kumbhanābha, Widyutjihwa, anak sañ Pākā ika.

Kunañ si Dundubhi mwañ Mandondarī kasih sañ Rāwaṇa, anak sañ Maya sarika.

Sañ Praheti makanak si Duloma, ikañ rākṣasa pinatyan de sañ Cyawana, anak bhagawān Bhṛgu. si Duloma ya ta makanak si Madhu, ikañ rākṣasa pinatyan de bhaṭṭāra Wiṣṇu riñ tasik. matañnyan Madhusūdana ñaran bhaṭṭāra Wiṣṇu. si Madhu ya ta makanak sañ Lawaṇâsura, ikañ rākṣasa siniwi riñ Madhurā, ikañ dinon de sañ Bharata Çatrughna sĕḍañ niñ Rāmāyaṇa-carita. matañnyan parnah paman sañ Lawaṇâsura de sañ Rāwaṇa.

Kunañ wĕka niñ Yakṣa nihan: sañ Rajanābha, wĕka sañ Walakā. sira ta makastrī sañ Maṇiwarī. manak ta rasika rwañ siki, Maṇibhaṭa lawan Maṇiwara; ya ta makawĕka ñ guhyaka, ikañ tamolah i Layakawatī, kumĕmit drĕwya bhaṭṭāra, mas manik rājatâdi.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan sañ Dṛḍhasyu muwah; liñ nira:

---

1. pakanak² al.: pakanak F — 6—7. sira — kunañ x: *om.* y — 7. Brahmadhanā F: *om.* B — 7. sañ y: niñ x — *post* Yatudhanā: kanyā, mwañ Brahmadhanā. kunañ anak niñ Yatudhanā y — 8. Woghra x: Soghra y — 9. tañ F: ta al. — 11. Lĕñkuñ z: Lĕkuñ *e* Lĕñkuñ H, Lĕkuñ x — Mālyawān F: Malewan y, Malihawān B — 12. Kekasī: Kekaçi BFH, Keçi z — 13. Rāwaṇâdi F: Rāwana al. — °pārçwa F: °pārçwi BDH, *om.* C — 14. Khara: Kara ω — 15. Kumbhanābha x: Kumbaññāna y — °jihwa: jiho F, jihwe B, jihe y — 16. Pākā: Paka al., Pana B — 17. *post* Rāwaṇa: sarika y — 18. Maya x: Yama y — sarika x: *om.* y — 24. niñ y: ni x — 26. sañ y: si x — 27—28. manak — Maṇiwara x: *om.* y — 27. Maṇibhaṭa B: Paṇibhaṭa F — 28. °wĕka ñ F: °wĕka al. — i al.: iñ z.

kim yakṣā ratnapālāç ca Alakāyām nivāsinaḥ,

sājñā bhaṭṭāra, mapa kari hetu nikaṅ yakṣa mataṅnyan kinen maṅĕmita drĕwya mas maṇi de bhaṭṭāra mwaṅ paḍa karika lawan rākṣasa?

Uvāca, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

nibhṛtaç ca suçīlaç ca devakarmarataḥ sadā
kṣamātmā devasantoṣaḥ tasmād yakṣaḥ sa pālayet,

maṅke çīla nikaṅ yakṣa: nibhṛtaḥ, yatna iki, tan bari-bari i karakṣan saṅ hyaṅ Çrī; suçīla ta ya, tan gawayakĕn ikaṅ tan yukti ya liṅ niṅ loka; bhakti ya riṅ dewatā; çuci mawak tuhaganâmūjā sari-sari, mahārddhika ta ya, tan dadi maṅapakāri, santoṣa ta ya, tan kawaça deniṅ indriya; apilih ta ya riṅ hāra, ikaṅ yukti paṅanĕn iṅ loka ya pinaṅanya. ya ika prabhedanya lawan rākṣasa, upaçama mwaṅ suçīla. maṅkana çīla nikaṅ yakṣa.

tasmād dravyam ca pālayet,

hetunya n kĕmit drĕwya mas pirak de bhaṭṭāra, apan ikaṅ Çrī ṅaranya

asantoṣapramattagati[te]pratikūlā,

tan aṅga jātinya muṅgwiṅ wwaṅ tan santoṣa, darpa sakti riṅ wiṣaya. apa dumeh ya maṅkana?

† kṣīramandaramastakoditabhramita
paradaityasārasamudbhūtā tiya †,

arthanya: ulih saṅ watĕk dewatā mwaṅ daitya makaya karma wi saṅ hyaṅ Çrī, sĕḍaṅ nirâmutĕr irikaṅ kṣīrasāgara, makasādhana Mandarācala, makaçaraṇa bhaṭṭāra Janārdana kūrmarūpa mwaṅ saṅ hyaṅ Anantabhoga. nahan hetunya n

atiçayakrūrasamkaṭadurāsadaparimārgaṇa,

durlabha dahat tĕka mĕne ṅuniweh kapaṅguhanya, apan ulih saṅ watĕk dewatā maṅel katattwanya.

kim uta prāṇino loke,

---

1. yakṣā: yakṣaḥ ω — °pālāç: °pāpaç ω — nivās°: nivis° F, hivis° al. — 3. maṇi BCH: manik DF — 4. suçīlaç FD: sukilaç al. — 5. tasmād: tasmat ω — sa pālayet: saphalayet y, samalayet x — 6—7. i karakṣan saṅ hyaṅ Çrī y: ika rākṣasa hyaṅ Çrī x — 7. gawayakĕn x: gawayĕn y — yukti ya l° n° l° x: yukti yan iṅ l° y, yuktya l° n° l°? — 9. maṅapakāri: maṅapa karih ω — 10. hāra al.: āra z — 13. tasmād: tasmāt ω — dravyam: dṛvyaç ω — 14. hetunya n x: hetunya y — 16. asantoṣa° x: asanto y — °gatipratik°(?): °gatitepratik° x, °gatik° y — 17. muṅgwiṅ wwaṅ B: muṅgwaṅ wwaṅ F, muṅgwā y — 19. kṣīra v. d. Tuuk (Ba): kṣĕra FCH, kṣĕraṅ BD — °odita° (°erita°?): °edita° ω — °bhramita x: °bhramima y — 20. para° y: mara° x — tiya ω: tu yā? — 22. irikaṅ y: irika B, ika F — 24. nahan al.: na F — 25. atiçayakrūra°: atiçayakrora° y (°kṭora° H), atiçayaṅkṭora B, atiçayeṅkrora F — 26. d° t° m°: dahat kamĕne mss. — 28. prāṇino: praninaḥ ω.

ikiṅ mānuṣa kari mari ta, apan deya sor ya, winaya hīna, akēḍik tikaṅ prajāçakti, sandhi upāya iriya.

avaçyaṃ noditāḥ sarve,

wirūpâṅel tēmahanya,

ubhayor abhavat katham,

sādhyanya tan kapaṅguh, ṅuniweh saṅ hyaṅ kawikun.

kveva kāraṇaṃ taranti saṃsārāḥ,

kapana yan lēpasa kari saṅsārārṇawa. ya kari katon de saṅ maṅabhyāsa kawairāgyan, mataṅnya n tar kasaṅgraheṅ wāhyasukha. kewalya kumēl-umēl sawak nira ri kasantoṣan, umēniṅ ṣaḍwarga ripu, apan ikaṅ ṣaḍwarga ya tâmaṅun ikaṅ dweṣa, rāga, moha sari-sari. ndatan hana wit nika waneh, bheda saṅke rikiṅ antaḥkaraṇa. antaḥkaraṇa ṅaranya mawruh pwa sira n manah wit niṅ çubhāçubhaprawṛtti. mataṅnyan prih kahērētanya tar wehēn ri swawiṣayanya.

svadhāpi † paridhāvantaṃ mattonmattagajendravat

jñānāṅkuçena dhāvantaṃ dhārayan munipuṅgavaḥ,

ikiṅ manah rakwa kaharan ratwa niṅ liman sēḍaṅ trigaṅca calita maṅkēl, mahas riṅ deçāntara. ikaṅ manah maṅkana, ya ta hinērēt nira saṅ paṇḍita makasādhana samyajñāna kaṅkēn aṅkuça. inupāya ta ya riṅ dhyāna dhāraṇā tarka pratyāhāra samādhi yoga kaṅkēn hastiçikṣākalpa saṅ dumadyakēna tan cala nikaṅ rajendriya mwaṅ laṅgēṅanya mwaṅ umiḍōṅ riṅ antaḥhṛdaya.

grāvakīlitahīravat,

kadi hīra-bajra pinakwakēn riṅ watu, kadi tēguh nika, mwaṅ pisaninun ika molaha. maṅkana tēguh nikaṅ manah mwaṅ pagēhnya. ri tēlasnya n enaka pagēh nika pratiṣṭhā nikaṅ manah riṅ antaḥhṛdaya

ahaṃkāre ṣaḍvarge nilayati,

alaradan ikaṅ ṣaḍwarga ripu umēgil riṅ ahēṅkāra, tuṅgal ikaṅ çatru linawan wēkasan ahēṅkāra juga.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

1. deya: deyya FCH, derya al. — sor x: ksor DH, kṭer C — 3. avaçyaṃ FDH: avakyam C, avasyap B — noditāḥ (?): kedikaḥ *ω* — 5. ubhayor x: ubhayar y — katham: kasan *ω* — 7. kveva y: kvaiva x — kāraṇaṃ F: kā(°o° B)raṇēm al. — 8. saṅsārārṇawa FH: saṅ saṅrarṇawa z, saṅ sirārṇawa B — 9. kawair°: kawer° *ω* — tar kasaṅgr°: tar ta saṅgr° x, tar ta gr° F, tatar saṅgr° B — 10. sawak y: sawek B, pawak F — 13. mawruh y: mah wruh x — n manah wit niṅ x: wit niṅ manah y — 14. kahērētanya: kahṛtanya *ω* — 15. svadhāpi *corr.* — °dhāvantaṃ: °ḍavantēk al., davaktēk F — mattonm° H: manonm° z, madonm° x — 16. dhāvantaṃ(?): datvatam y, ḍatvatgam x — dhārayan: ḍarayak *ω* — munip°(?): manim° *ω* — 17. ratwa al.: tattwa F — calita F: galita al. — 18. maṅkēl al.: maṅgēl z — 19. ta ya x: *om.* y — 23. grāva°: grahva° *ω* — °kīlita°: °nilātta *ω* — 24. pinakwakēn: panakwakēn FBa, pinakyēkēn al. — 27. ahaṃkāre (*sic?*): ahēṅkare *ω* — ṣaḍvarge(?): ṣaḍvarga *ω*.

ahaṃkārasya saṃhāraḥ kena kārakam ucyate,

ndya kari sādhana niṅ umilaṅakĕna ṅ ahaṃkāra?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārāgastya; liṅ nira:

çarīre navasaṃyogo manasā naiva vidyate

punar yadi ciraṃ çūnyaḥ sa mokṣam adhigacchati,

nihan de niṅ maṅilaṅakĕn haṅkāra. ri tĕlasnyan enak kawaçan ikaṅ manah denta, hayo ta wineh masaṅyoga lawan çarīra. hilaṅ ikaṅ ahaṅkāra mapisan taṅ caturbhūta. ri hilaṅ ikaṅ ahĕṅkāra

sa mokṣam abhigacchati,

kapaṅguh taṅ kamokṣan de saṅ yogīçwara. ika ta papasah ikaṅ manah lawan çarīra ya ta sinaṅguh yoga ṅaranya. akĕḍik prayoga saṅ paṇḍita, sakṣaṇa juga, tan kaluban sari-sari edan iki, yatika makaphala kabhyudayan brahmawiṣayakāraṇa. rwaṅ kṣaṇa pwa ulih nirâyoga sari-sari, dūradarçana kita saṅ paṇḍita, dūraçrawaṇa, dūrajñāna; maṅkana phalanya. tĕluṅ kṣaṇa pwa ulih nirâyoga sari-sari, hilaṅ taṅ jarā wyādhi çarīropadrawa, ṣ o ḍ a ç ā k ṛ t i ḥ, kadi rūpa niṅ wwaṅ atuwuh nĕmbĕlas tahun ikaṅ rūpa. pataṅ kṣaṇa pwa ulih nirâyoga sari-sari

parapurapraveçanaṃ çaknoti,

wĕnaṅ ta sira umaṅsil saṅ hyaṅ Hurip, aṅuripana waṅke, amasukana pratimā citra, ityewamādi. limaṅ kṣaṇa pwa ulih nirâyoga sari-sari t ū l a r ā ç i s a ṃ n i b h a, aḍaṅan kadi kapuk ikaṅ çarīra, wĕnaṅ anjalāntara-gaganacara bhasmaçeṣa gandhaçeṣa ahanta; kaliṅanya: tan wĕnaṅ mamĕṅ-amĕṅeṅ swarga ikaṅ ahanta, riṅ bhuhloka hiṅan ika. nĕmaṅ kṣaṇa pwa ulih nirâyoga sari-sari, siddhi siṅ tĕmahan ira, wĕnaṅ amĕṅ-amĕṅeṅ sapta-loka, sapta-pātāla. tuhu tan ton iṅ siddha-ṛṣi, tan wĕnaṅ samācāra lawan dewa-ṛṣi. tuhu wĕnaṅ mara sakapisan gati nika. pituṅ kṣaṇa pwa ulih nirâyoga sari-sari, dewa-ṛṣi tĕmahan ira, sinĕmbah deniṅ watĕk hyaṅ. pat-bĕlas kṣaṇa pwa sowe nirâyoga sari-sari, saptarṣi tĕmahan ira, kapaṅguh taṅ aṣṭabhaga. kunaṅ saṅ dewa-ṛṣi tan wĕnaṅ agawe swarga, maṅilaṅakĕn swarga kawĕnaṅ

---

1. ahaṃk°: ahĕṅk° ω — saṃhāraḥ: saṅ(h)araḥ mss. — kārakam FDH: karaṇam BC — ucyate: ucete ω — 2. umil° ṅ ah° x: umilaṅahaṅkara y — 4. °saṃyogo: °saṅyogaḥ ω — naiva: neva ω — vidyate al.: vidyute F — 5. punar: puna ω — çūnyaḥ: çūnya x, çūnyam y — 8. map° cat° al.: m° taṅ c° DH — 9. mokṣam x: mokṣan y — 12. yatika BC: yati FDH — makaphala: phakāphala FDH, phala BC — 22. °saṃnibha: °sanibha ω — wĕnaṅ a°: wĕnaṅa H, wĕnaṅ CBa, wwaṅ x, wwaṅā D — 24. *post* swarga: riṅ çwaghga y — 24. bhuhl° *sic* mss. — 27. samācāra x: sapacara y — 29. pat° y: phaṭ B, pā F — sowe al.: ulih DH.

nira. kunaṅ saṅ sapta-ṛṣi yathākāma wĕnaṅ maṅilaṅakĕn, wĕnaṅ mĕtwakĕn; apisan pantaran ira lawan kamokṣan.

Ikiṅ mānuṣa pwa ya ta pisaniṅu ya wĕnaṅâmasahakĕna manahnya lawan çarīranya, apan pinakahulun iṅ ṣaḍwarga piswabhāwanya. duwĕg tikaṅ trikāya-paramārtha ginawayakĕnanya sakarĕṅ, ikaṅ kāyika, wācika, mānasika. tan sah mapuṇya kāyika ṅaranya. ikaṅ tan gawayakĕna ṅ çīla tan panukhe riṅ para ya kāyika ṅaranya. tan sah maṅuccāraṇa mantra, tan sah mojar amanis ika wācika ṅaranya. si tan ujarakĕn ikaṅ tan enak karĕṅö deniṅ para ya wācika ṅaranya. tan sah magawe bhāwanā pratipatti riṅ aṣṭa-dewatā sinaṅguh mānasika ṅaranya. si tan īrṣyā niṅ manah ta riṅ loka ya mānasika ṅaranya. yatika gawayakĕnanya yatanyan tan kakĕlĕma riṅ saṅsāra-sāgara.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Krodhavaçāyāḥ ke putrāḥ Kaçyapena jitātmanā
kā saṃkhyā na vai nirūpaṃ prasīda bha<ga>van vada,

sājñā hyaṅ mami, pira ta anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Krodhawaçā?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārāgastya; liṅ nira:

kanyā daça Krodhavaçā suṣuve kāmarūpiṇaḥ,

sapuluh anak nira i saṅ Krodhawaçā, kanyā sĕḍaṅ hayu. pratyeka niṅ aran ika: saṅ Mṛgā, Mṛgamandā, Harī, Çwetā, Irāwatī, Bhūtā, Kapiçā, Dhaṃstrī, Saramā, Surasā; nahan ta ṅaran ikaṅ kanyā sapuluh siki. ika ta kabeh tinarimakĕn iṅ bhagawān Pulaha. kapwa ta bhagawān Pulaha manak irika sowaṅ-sowaṅ.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Mṛgā nya ṅ kidaṅ, çaça, kancil, waraṅkakan; nahan tânak nira i saṅ Mṛgā.

Kunaṅ anak nira i saṅ Mṛgamandā nya ṅ kuwuk, lubak, tiṅgaluṅ, sapi, kubwa, çarabha, uṣṭra, warak; nahan tânak nira i saṅ Mṛgamandā.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Harī nya ṅ lutuṅ, busyat, wowo, uraṅ utan, açwawadana; nahan tânak nira i saṅ Harī. açwa-

---

1. yathākāma: yatākama x, ya ta sakāma-kāma y — w° maṅil° w° mĕtw° y: w° mĕtw° w° maṅil° x — 4. piswabhāwanya FB1: piso° B, pisobhāwa nika H, sobhawa nika z — 6. sah ma°: sama y: si ma x — 7. ṅ F: *om.* al. — para FCH: sara al. — 8. sah (1a): sih al., si F — sah (2a): sih BC, si FDH — 10. sah: sih B, si FDH, *def.* C — 11. niṅ y: ni x — 15. °na jitātm° F: °na jivatm° al., °ni jivatm° B — 16. na(?) vai: na ve FH, na veṅ al. — bhagavan: bhavakta ω — vada: thada y, çada x — 17. ta y: ka x, kari B1 — 19. °vaçā: vaça B, °vaçaḥ FDH, °vataḥ C — 27. k° l° t° y: k° t° l° x — lubak x: luwak y — tiṅgaluṅ CH: taṅgaluṅ D, tiṅgiluṅ F, taṅkiluṅ B — 28—29. nahan — Mṛgamandā x: *om.* y — 30. i x: riṅ y.

wadana ṅaranya sato kuda awaknya kady awak niṅ wwaṅ, riṅ Madyakaṭa uṅgwanya, gunuṅ riṅ Himawān.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Irāwatī nya ṅ liman. matannya n Airāwaṇa ṅaranya, apan anak saṅ Irāwatī katattwan ika;

Irāvatyā apatyam,

nahan ta artha niṅ Airāwaṇa.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Çwetā nya ṅ caturbhuja, lwirnya Kumuda, Añjana, Bâmana, Supratīka, ikaṅ sinaṅgah aṣṭadiggaja, makarowaṅ saṅ Nīla, Dharmamaraka, Hari i ruhur niṅ nāga kūrma, uṅgwan i kandarana pṛthiwī.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Bhūtā nya ṅ bhūta, wanaspati, ḍĕṅĕn, kurumani; nahan tânak nira i saṅ Bhūtā.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Kapiçā nya ṅ piçāca, bhagala, bhagali, kubhāṇḍa, kaṭapūtana, hala-hala, ikaṅ sinaṅguh anja-anja riṅ loka; anak bhagawān Pulaha i saṅ Kapiçā ika kabeh.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Dhaṃstrī nya ṅ siṅha, wyāghra, turuṅa, salwir iṅ ula rodra; nahan tânak bhagawān Pulaha i saṅ Dhaṃstrī.

Kunaṅ anak bhagawān Pulaha i saṅ Surasā nya ṅ ula sāmânya, ula dĕlĕs pinakādinya. nahan ta putu bhagawān Kaçyapa mwaṅ saṅ Krodhawaçā ika kabeh.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Tāmrā nya ṅ kanyā limaṅ siki: saṅ Çyenī, Bhāsī, Krońcī, Dhṛtarāṣṭrī, Çukī; nahan ta kanyā limaṅ wiji, anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Tāmrā ika.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa saṅ Çyenī sarika ta tinarimakĕn ri saṅ Aruṇa. saṅ Aruṇa ṅaran ira v i ṣ a d h a r a d a m a n ā g r a j a, saṅ pinakakaka de saṅ Garuḍa, saṅ pinakasārathi de bhaṭṭāra Çiwāditya; sira ta pawehan iṅ saṅ Çyenī. pinakanak nira ta saṅ Sampāti, Jaṭāyu, rāja pakṣi mahāçakti. saṅ Jaṭāyu ṅaran ira M a i t h i l ī h a r a ṇ a - D a ç a g r ī v a r o d h a n a k ā r a, saṅ umalaṅi lampah saṅ Daçānana, sĕḍaṅnya n alap çrī Janakarājaputrī irikaṅ patapan

---

1. sato kuda B (?): sakuda FDH, kuda C — 3. saṅ FDH: *om.* al. — Irāwatī Ba: Airāwatī FH, Rewati al. — 5. Irâvatyâ: Irâvatyaḥ *ω* — 6. artha: hartta H, harṣa al. — 8. Añjana x: Sañjana y — 8. Bamana F: Bimana B y — Supratika F z: Suptati BH — sinaṅgah x: sinaṅguh y — 9. niṅ x: iṅ y — 13. bhagala al.: bhaṅgala B — 14. bhagali al.: bhaṅgali B — 14. anja-anja FH: anja al. — 15. *post* loka: nahan t° H — 17. turuṅa x: tuṅan H, *def.* z — iṅ FH: niṅ B, *def.* z — 20–21. bh° K° m° s° Kr° H: s° Kr° m° bh° K° x, *def.* z — 25. ta y: *om.* x — 27. de (bh°) y: *om.* x — 29. Maith°: Meth° *ω* — 31. n alap y: inalap x.

Pañcawaṭī. sarika ta saṅ Jaṭāyu ṅaranya mulih riṅ Janaloka sarika maṅke, matĕmahan dewatā, phala niṅ gŏṅ ṛṇa ri pañupakāra nika saṅ mahāpuruṣa. matañnya de saṅ mahājana haywa tan pamrih! pamyat pañupakāranta irika saṅ sajjana! mupakāra kita, sabhāgyan hana pamariçuddhanta, yatanyan tirwa saṅ Jaṭāyu. hetu saṅ dhīrapuruṣa tan aṅga upakāran de saṅ dhanapuṇya: ya tan hana pamalĕsa nira ri hiḍĕp nira, apan wiṣāmṛta upakāra nika saṅ dhanaçūra, wiṣa riṅ pramāda, amṛta riṅ yatna. yatna ṅaranya bhakti çuçrūṣā irika saṅ dhanaçūra, sabhāgyan yatnâṅgawe brata samādhi, umabhyāsa kapaṅguhan Bhaṭṭāra. hana pwa wwaṅ gĕmah-gĕmah tumaṅgap pañupakāra nika saṅ dhanaçūra, tan uniṅa ri pañālāntaranya ri sira, kewalâhyun juga ya; ika ta wwaṅ maṅkana kramanya

tasmād adhastāt patanaṃ gacchati,

mañjanma ta ya strī dlaha, pinakastrī de nika saṅ dhanaçūra, kanya ya dharmapatnī, saṅkananya n antuka riṅ Satyaloka. kunaṅ tâpan kadi çīlanya ṅuni, tan wawa rĕṅŏ ri kabhaktin, ṅuniweh wruha sinaṅguh çīla yukti, mati pwa ya dlaha, mañjanma ta ya paçu, sapi, kĕbo pinakawĕnaṅ-wĕnaṅ nira saṅ dhanaçūra. ṅka ta yan pinakapagawe mijilakĕn sarwa-phala, ṅuniweh sâdhana nika saṅ dhanaçūra riṅ dharma, athawā n uwuhakĕna pūjā riṅ Bhaṭṭāra, sadenya n umwata janmanya. kunaṅ pwa pamatĕk niṅ janmanya ṅuni mogha ta tinumbas niṅ atwih. winunuh deniṅ caṇḍāla, dinwalnya tinaniṅtaniṅnya, kanya ya tumbasĕn deniṅ saṅ wiku saṅ wruh riṅ ekatwa ri Bhaṭṭāra, siṅ sadenya kahwata janmanya. pamatĕk niṅ çīlanya ṅuni, mogha tinumbas deniṅ pṛthagjana, kapaṅan deniṅ maliṅ mānuṣajanma ikaṅ pisaniṅu wruha ri kaliṅan iṅ janma wwaṅ, ṅuniweh yatnâ ri warah saṅ hyaṅ Āgama,

tasmād eva vā jaghanyaṃ yāti,

mañjanma ta ya riṅ tiryak adhamapaçu pinakapaçu nira saṅ dhana-

---

1. °waṭī: °wati F, °wadi al. — Janal° FH: Jahnal° al. (< Janarl°?) — 2. ri FH: *om.* al. — 3. °nya FDH: °nya n al. — 4. pañupakāra B: pañupantara al. — irika x: rika y — sajjana B: sâjana al. — 6. dhanapuṇya ω: dānapuṇya? — 7—9. dhanaçura ω (2 ×): dānaçūra? — 9. sabhāgyan x: sabhâgya y — 10. tumaṅgap F: tumaṅga y, tuṅgal B — 11. dhanaç° ω: dānaç°? — 13. tasmād: tasmat ω — adhastât: ḍaḍasta ω — 14. d° pin° x: *om.* z — nika x: *om.* z (m° t° y° d°, dadi strī, pin° de saṅ H) — dhan° *ut supra* — 16. ṅun° wr° x: ṅun° ta wr° z, ṅun° tan wr° H — 20. uwuhakĕna x: uwuhakĕn y — 21. pwa x: *om.* y — 22. tinaniṅ-taniṅnya FDH: tinaniṅ-taninya C, tinandiṅ-tandiṅnya B — 23. ekatwa z: etatwa al. — ri y: riṅ x — 24. kahwata y: kawwata F, kawawa B — 25. pṛthag° H: pṛthak° x, mṛtat° z — 26. °janma y: jana x — 28. tasmâd: tasmat ω — eva vā: diva va ω.

çūra, kanya ya asu sulakṣaṇa hanâṅwat ta wibhawa cihna iriya mwaṅ somya mahārddhika tan darpa siṅ denya n hwata janma. pamatĕk niṅ çīlanya ṅuni hetunyan wirūpa krūra malina, akuru, atĕhĕr agalak, puṇḍuṅ, maliṅ, kuḍisĕn; asiṅ wwaṅ melik iriya deniṅ hamö niṅ awaknya. mati pwa ya maṅjanma ta ya kayu-kayu, ginawe patani, lilaṅ-lilaṅ, pahoman, wataṅan, salwir iṅ dharmasādhana, pasajen, kayu niṅ magawe hayu, tilĕman Çiwamaṇḍala bwat hyaṅ, salwir iṅ gawe Bhaṭṭāra, siṅ denya n hwata janmanya. pamatĕk niṅ çīlanya ṅuni, matĕmahan ta ya kayu-kayu wwat iṅ paṅisiṅan pinakatulumpakan saṅ dhanaçūra n paṅisiṅ. maṅkana tĕmahan ikaṅ wwaṅ tan wruh riṅ ṛṇa, apan sampun kṛtopakāra de nika saṅ dhanaçūra, pisaniṅun sumĕṅka janmanya saṅkeṅ Mahārorawa.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

katham narāṇāṃ saṃsārāt tārakaṃ kva kadācana
āçcaryayātitabuddhir aho ca kṛpayāyutaḥ,

sājñā hyaṅ mami, kapan pwa ikaṅ wwaṅ maṅkana kramanya hwata janmanya ṅke? kapan ta ya n lĕpasa saṅkeṅ Mahārorawa? āçcarya buddhi niṅ pinakaṅhulun deniṅ kawĕlas-arĕpnya.

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

yadi yogīçvaro jñātvā tattvam eṣāṃ kadācana
tasya tiṣṭhati tūtsṛjya purīṣaṃ kṣaṇajanmanaḥ,

maṅke wasana nikânakku: yan hana sira yogīçwara kahaḍaṅ, maṅutsarga manuyak ata sireriya, ndan wawa rĕṅö ata sire tattwanya, samaṅkana rakwa yan hwata janmanya, mataṅnyan mokta kleçanya rakwa wwaṅ katwan de saṅ paṇḍita, ṅuniweh yan kagamĕla de nira mwaṅ tuturakĕna tĕkap nira, apan wĕkas niṅ mahāpawitra ika saṅ paṇḍita.

Saṅ Jaṭāyu pwa ya ta wruh riṅ ṛṇa, mantuk riṅ Janaloka sarika maṅke.

Saṅ Sampāti sira ta makanak ikaṅ hĕlaṅ, kalaṅkyaṅ, bintit. kunaṅ saṅ Jaṭāyu sira ta makanak ikaṅ gagak, kuntul, jaṅkuṅ, pĕcuk.

---

1. hanâṅwat: anâṅwat F, hanawwat H, anarwat al. — 2. hwat al.: wwat F — 3. hetu° F: etu° al. — agalak y: ahagalak F, galak B — 4. hamö: hamĕ ω, ambĕ B₃ — 6. iṅ y: niṅ x — 7. iṅ y: niṅ x — 8. siṅ FDH: asiṅ BC — 9. wwat al.: hwat D, lwah C — 11. dhan° *ut supra* — 14. saṃsārāt: saṅsawat FDH, saṅṣawat C, pusyawâk B — tārakaṃ: tarakaṅ al., taraka H — kadācana: kadarccanaḥ F, karddacanaḥ B, kaḍarcana y — 15. °yātita°: °yatina° ω— buddhir: buddhiḥ ω — 15. aho ω: ahaṃ? — 16. hwata BDH: wwata F, huta C — 20. yadi: kadi ω — °cana F: °vaca al. — 21. tūtsṛjya: utpṛjya ω — purīṣaṃ: pariṣam al., paripam B — 23. sire y: sire ka° F, sireṅ B — 24. hwata y: wata x — 30. kalaṅkyaṅ F z: halaṅkya al.

Nahan tânak saṅ Aruṇa i saṅ Çyenī.

Kunaṅ saṅ Bhāsī, saṅ Kroñcī, saṅ Dhṛtarāṣṭrī, saṅ Çukī, sarika kapat ya ta pinakastrī saṅ Garuḍa.

Kunaṅ anak saṅ Garuḍa i saṅ Bhāsī nyaṅ dok, daryas, ayam, biṅĕla, puyuh, wuru-wuru, kitiran; nahan tânak saṅ Garuḍa i saṅ Bhāsī.

Kunaṅ anak saṅ Garuḍa i saṅ Kroncī nyaṅ kaliliṅan, burwan-burwan, lampipi, waliwis; nahan tânak saṅ Garuḍa i saṅ Kroñcī.

Kunaṅ anak saṅ Garuḍa i saṅ Dhṛtarāṣṭrī nyaṅ haṅsa, cakrawâka; nahan tânak saṅ Garuḍa i saṅ Dhṛtarāṣṭrī.

Kunaṅ anak saṅ Garuḍa i saṅ Çukī nyaṅ hatat, jalak; nahan tânak saṅ Garuḍa i saṅ Çukī.

Tāmrāyâ iti te vaṃçaḥ Kaçyapena mahātmanā
pakṣitvam āgatāḥ sarve Garuḍenâruṇena ca,

ikaṅ manuk kabeh wĕka saṅ Tāmrā mwaṅ bhagawān Kaçyapa ika anak ira <i saṅ Garuḍa> mwaṅ saṅ Aruṇa.

Kunaṅ anak bhagawān Kaçyapa i saṅ Irā nyaṅ kanyā tigaṅ siki, pratyeka ni ṅaran ika saṅ Nalā, saṅ Analā, saṅ Wirudhi, sarika ta katiga tinarimakĕn iṅ bhagawān Pulastya.

Kunaṅ anak bhagawān Pulastya i saṅ Nalā nyaṅ kayu-kayu wanaspati, kayu wanaspati ṅaranya ambulu, wariṅin, bodhi, salwir niṅ kayu-kayu mawwah tanpa kĕmbaṅ; yeka wanaspati ṅaranya, yatikânak bhagawān Pulastya i saṅ Nalā.

Kunaṅ anak bhagawān Pulastya i saṅ Analā nyaṅ wṛkṣa, wṛkṣa ṅaranya twaksāra, ikaṅ kayu makambaṅ mawwah, ya wṛkṣa ṅaranya, yatikânak bhagawān Pulastya i saṅ Analā ika.

Kunaṅ anak bhagawān Pulastya i saṅ Wirudhi nyaṅ odwad, salwir iṅ odwad, sakweh iṅ rumambat mwaṅ dukut, pĕtuṅ, nyuh, hano, tal, gĕṅaṅ, salwir niṅ twaksāra, nahan tânak bhagawān Pulastya i saṅ Wirudhi.

Irāyāḥ sthāvarāḥ sarve tṛṇagulmadaçānanāḥ
Kaçyapena samudbhūtā rūpayanti mahītalam,

---

2. Dhṛtarāṣṭrī F: Dhṛtarāṣṭi B, Wṛtarāṣṭi z, Wṛttarāṣṭri H — Çukī: Çukti x H, *om.* z — 7. saṅ Garuḍa i y: *om.* x — Kroñcī F z: Kroñcā al. — 11. Çukī: Çukti FH, Sukti al. — 12. Çukī: Çukti ω — 13. Tāmrāyā: Tamrayaḥ ω — te al.: de F — Kaçyap°: Kakyep° y, Krakyep° x — 14. pakṣitvam: paksitom ω — Garuḍena°: Garuḍona al., Garuḍana H — Aruṇena BH: Aruṇebha F z — 16. i saṅ Garuḍa *addidi* — 21. bodhi (: boḍḍi FH): wodi al. — 21. niṅ x: iṅ y — 24. wṛkṣa (la) y: wṛkṣaḥ x — 27. salwir iṅ F z: sakweh niṅ H, *om.* B — 29. niṅ x: iṅ y — 31. sthāvarāḥ: tavaraḥ F z, vavaraḥ BH — tṛṇa° F: tṛṇaṅ° al. — 32. °bhūtā: °bhutaḥ ω.

ika taṅ wṛkṣa tṛṇoṣadhi, gulma, latā, wanaspati prabhṛtiḥ putu saṅ Irā mwaṅ bhagawān Kaçyapa ika, makamantu bhagawān Pulastya.

sarveṣām anyathā rūpaṃ jñānam anyat pravartate
mātur jñānānubhāvena prajā vai vā çubhāçubhā,

ika ta kabeh mataṅnya n dudu rūpanya sowaṅ-sowaṅ *ika*, ṭumuṭ dudu niṅ cittanya sowaṅ-sowaṅ.

dehātmakasamudbhūtam,

apan ikaṅ çarīra sambuṅ niṅ ibu ika. kunaṅ ikaṅ tahulan hurip sambuṅ niṅ bapa. nahan sambuṅ niṅ bapa ibu.

Hana pwa wwaṅ maradin mawak çuci mamata sadākāla. bhakti mebu kaliṅan ika; mahāpawitra ika liṅ saṅ hyaṅ Āgama. hana pwa wwaṅ jitātma, wruh mara awaknya tumĕpĕṅ i manah sari-sari. bhakti mabapa kaliṅan ika; ika ta wwaṅ maṅkana lĕwih niṅ mahāpawitra tĕmĕn. wruh pwa saṅ mahāpuruṣa, yan sakeṅ ibu ikiṅ çarīra. mataṅnyan yatnâ krama nira, yan pasaṅyoga lawan kasih nira. pinrih nira ta kasih nira, kinon ira ta mahâbĕtiṅa ikaṅ manah, kadi buddhi niṅ dewatā, mamilihi ta sira kāla pasaṅyoga nira, salwir niṅ hinila liṅ saṅ hyaṅ Āgama.

tasmād uccasutaṃ sūte,

dumeh sira manaka mahāpuruṣa dewamūrti.

Kunaṅ ikaṅ pṛthagjana sāmānya tan wawa rĕṅö jātinya rika, apan kasaputan de nikaṅ krodha swabhāwanya. ya dumehnya manaka sarwabhūtayoni, kahaḍaṅ-haḍaṅ yan panon dewamūrti.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Bhṛgor vā tanayaç caiva kā patny upagatā punaḥ
evam uktvā mahāçānta prasīda bhagavan vada,

sājñā hyaṅ mami! hana kari anak bhagawān Bhṛgu waneh, mwaṅ hana kari strī nira muwah?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

Divyā pariçrutā nāma Hiraṇyakaçipoḥ sutā
Pulomanaç ca Paulomī te smṛte bhārye Bhārgave,

---

1. ika taṅ x: ikanaṅ y — prabhṛtiḥ DFH: prabhṛti C, prabhrati B — 3. anyathā: anyata ω — 4. mātur: matuh ω— vai vā ω: *sic?* — 5. (sowaṅ²) ika x: *om.* y — 7. °ātmaka°: °atmata° BH, °attata° F, °atmaha° z — 8. sambuṅ (1a) FH: sambu BD, *def.* C — 16. mahâbĕtiṅa al.: mahābita B — 17. niṅ x: iṅ y — 21. pṛtagjana H: pṛtakjana F, pṛtana B, pṛta z — 22. de nikaṅ x: de nikala C, deniṅ kala DH — 23. yan y: yen x — 25. Bhṛgor: Bhṛgo ω — patny(?): pnyay ω — upagatā(?): upagati ω — 26. uktvā: ukta ω — °çānta F: °çantam y, çakta B — 30. Divyā FH: Vidya al. — °çrutā: °suta ω — °çipoḥ: °sipo ω — sutā: sutah ω — 31. Paulomanaç *sic* ω — Paulomī: Polomi x, Volomi y — te: ta ω — smṛte v. d. Tuuk (Ba): smute ω — bhārye: bharya ω— Bhārgave(?): Bhṛrone x, Bhṛnone H, Bhṛbhone z.

kaliṅanya: hanânak saṅ Hiraṇyakaçipuḥ kanyā sĕḍaṅ hayu, saṅ Diwyā ṅaran rasika. waneh hana tânak nira Pulomā, kanyā sĕḍaṅ yowatī, saṅ Pulomī ṅaranya. saṅ Pulomī mwaṅ saṅ Diwyā rasika ta pinakastrī bhagawān Bhṛgu. manak ta bhagawān Bhṛgu i saṅ Diwyā bhagawān Çukra ṅaran ira, açesa ni caturupāya catura, saṅ pinakacūḍāmaṇi nika saṅ wihikan riṅ rājanīti. daityāñça bhagawān Çukra sakeṅ ibu, brahmāñça sira sakeṅ bapa. hetunyan pinakapurohita de mahārāja Wṛṣaparwā saṅ pinakaratu niṅ daitya, apan janma nira sakeṅ ibu tinut nira.

Bhagawān Çukra sira ta makastrī anak saṅkeṅ Somapānapitṛ. manak ta bhagawān Çukra pituṅ siki sakeṅ saṅ Goḥ. saṅ Nagna pinakādinya. hana ta strī bhagawān Çukra waneh, saṅ Jayantī ṅaran ira. kunaṅ anak bhagawān Çukra i saṅ Jayantī saṅ Dewayānī ṅaran ira, kanyā sĕḍaṅ ahayu.

Kunaṅ anak bhagawān Bhṛgu i saṅ Pulomī saṅ Cyawana ṅaran ira, saṅ umati ikaṅ rākṣasa si Duloma, sambaddha ri denya n ahyun muṅpaṅa sirebu saṅ Pulomī. saṅ Cyawana sira ta makastrī saṅ Sukanyā, anak saṅ Çaryāti. pinakanak nira ta saṅ Ātmadhāna mwaṅ saṅ Dadīca. saṅ Dadīca makastrī saṅ Saraswatī, — ndatan Saraswatī widyātmika sarika, — anak nira i saṅ Saraswatī saṅ Sāraswata. saṅ Ātmadhāna makastrī saṅ Ṛcī, anak mahārāja Nahuṣa. pinakanak nira ta bhagawān Aurwa ṅaran ira,

Lavaṇasāgarendabalahavevaha †,

saṅ makayuga ṅ Waḍawānala, dilah niṅ kuṇḍa nira kacaritanya. Waḍawānala ṅaranya ikaṅ apuy muṅgwiṅ ḍasar niṅ Lawaṇasāgara, umaṅan wai nika sari-sari, dumeh wway nikaṅ sāgarâpasaṅ-surud, pinaṅan iṅ Waḍawānala kacaritanya, adyāpi katĕka maṅke. mataṅnya n Aurwa ṅaranya: ū r o r Ṛ c y ā d a r t ā, ri denyan wĕtu sakeṅ pupu kacaritan ira. saṅ Ṛcīka ṅaran ira waneh. bhagawān Aurwa makastrī saṅ Satyawatī, ar pakanak bhagawān Jamadagni, makastrī saṅ

2. rasika FDH: sarika BC — 3. Pulomī (1a) y: Puloma F, *def.* B — ṅaranya y: ṅaranira F — Pulomi (2a) al.: Puloma F — 5. caturupāya y (: °hupaya): caturupa x — catura *ω* (?, *om.* K. B. W. III, 123) — 6. wihikan x: wikan y — 7. sakeṅ x: saṅkeṅ y (2 ×) — 10. saṅkeṅ y: saṅke F, saṅ B — 14. ahayu y: hayu x — 15. Pulomī al.: Puloma F — Cyawana x: Cewana y — 17. Pulomi y: Polomi B, Puloma F — 18. anak x: anpananak y — Çaryāti x: yyarti DH, yyati C — 19. Dadica (*sic*) y: Didica x (2 ×; 2a *om.* CH) — 21. Ṛcī al.: Ṛcikā F — 23. °abala° *ω*: °anala°? — °havevaha F z: °haveva B, °lahavevaha H — 24. Wadawānala H: Waḍawābhalā D, Waḍawaṅbhālā al. (2 ×) — 26. wai F: we al. — 27. Waḍawānala DH: Wadawâṅnala al. — 28. u° Ṛ° d°(?): uroḥ acaḍarta x, uroḥ aḍaḍarta y — pupu kacari° F: *om.* al. — Ṛcīka F: Ṛṣikā al.

Reṇukā, ar pakanak saṅ Paraçu-Rāma, Janārdanāvatāra, mūrti saṅ hyaṅ Wiṣṇu. çrī Paraçu-Rāma ṅaran ira nikhilahaihayakula-araṇyadanavanala †, saṅ gumĕsĕṅi ikaṅ Hehaya sakula-santāna, makādi saṅ Arjuna Sahasrabāhu, Kaçyapâdideyarājataratnādisiṃhāsanayānādidaraṇavarjina, saṅ magawe wiçwajit-yajña, puṇyakĕn sesi nikaṅ ratu pĕjah de nira. salw:r nikaṅ kanaka ratna siṅhāsana wāhanâdi mwaṅ strīratna yatika sinuk nira, pinuṇyakĕn ira ri sakweh nira saṅ siddhapaṇḍita makādi bhagawān Kaçyapa. atĕhĕr amaçi ya tela. ya ta phala ika ta wiçwajit-yajña ginawe Paraçu-Rāma. ya tâphala swargâtibhāra, sumahasraguṇa halĕp nikaṅ Indraloka. ikaṅ swarga phala nikaṅ wiçwajit-yajña, ya pinatra-kasihan ira hilaṅakĕna tĕkap çrī Rāma Dāçarathi ṅuni sĕḍaṅnyan kawaça laras nira ikaṅ sarĕṅgapa de saṅ Rāghawa ri ulih ni saṅ Rāma saṅke [na] Wideha-[du]nagarī makolih çrī Janakarājaputrī. hetunyan pinanah swarga nira wĕkasan, ginĕsĕṅan ri dilah saṅ hyaṅ Wigatamala. bhasmībhūta ta ya wĕkasan. enak ta manah bhagawān Paraçu-Rāma wĕkasan, apan ya rakwa wighna niṅ yoga nira, apan *ta nya* sādhya nira.

Dṛḍhasyur uvāca. matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

kim anyad Bhārgavasyāsti,

ndya kari prayojana bhagawān Paraçu-Rāma, sājñā hyaṅ mami?

Sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

trayāṇāṃ devatānāṃ hi ekatvaṃ gantum icchati
Bhārgavaḥ ṣoḍaçānteṣu bhavantĕ † tripur<uṣ>aḥ puraḥ;

kaliṅanya: nihan tĕka sādhya çrī Paraçu-Rāma: mahyun umaliwatana patuṅgalan bhaṭṭāra Tripuruṣa. Tripuruṣa ṅaran ira bhaṭṭāra Brahmā, bhaṭṭāra Wiṣṇu, bhaṭṭāra Içwara. sira ta bhaṭṭāra Tripuruṣa ṅaran ira. kunaṅ patuṅgalan ira katiga nihan: hana ya anta, ndan kapiṅ nĕm-bĕlas niṅ tattwa sakeṅ sor ya. yeka patuṅgalan bhaṭṭāra

2—3. °haihaya°: hehaya ω — 3. aranya al.: ṅaranya B — °dan° *corr.* — 4—5. °deya° y B: °dewaya° F — °rājata°(?) B: °bhajata° F, bhajaha y — °ādi B z: *om.* FH — yāna°: yaba° al., *om.* CH — 5. °daraṇavarjina ω: *corr.*, °vāraṇavisarjana?? — 8. pinubyak nira x: *om.* y — 9. amaçi (°si) y: amapi F, amapya B — tela al.: kela F — 12. hilaṅakĕna x: hilaṅa y — ṅuni F z: ini BH — 14. saṅke al.: saṅkeṅ DH — na, du *exp.* — 14. nagarī: bhagari ω — 15. ri x: deniṅ y — 16. Wigatamala ω (?, cf. K. B. W. III, 533 b: witamala) — ta x: *om.* y — 18. apan ta nya s° F: apan s° al. — 19. Dṛḍhasyur: Dṛdhasyu ω — 20. anyad: anyat ω — °vasyāsti (?): vasyanti al., vāns° H — prayojana: prayojñana ω — 23. trayāṇāṃ: trayonam ω — °nāṃ hi: °nāṅgi ω — 24. bhavantĕ F: bhavintĕm al.: *corr.*, bhavaṃs? — tripuruṣaḥ: tripuraḥ ω — puraḥ ω: ?, punaḥ? — 26. °na pa°: bapa ω — 28. anta: hanta al., hana C — 29. sor ya: serya al.: seryyaḥ F; saṅ kaiçwarya (?).

Tripuruṣa. yeka prathama niṅ kamokṣan ṅaranya. Brahmakṣemaprāpti ṅaranya waneh, Wiṣṇukṣemaprāpti ṅaranya waneh, Çiwakṣemaprāpti ṅaranya waneh. inusir bhaṭṭāra Tripuruṣa ika. mataṅnya n muktapada ika, apan pisaniṅun maluya Brahmā Wiṣṇu Īçwara saṅ huwus tĕka ṅkana, ṅuniweh maluya ṛṣi dewatā. nahan mataṅnya n muktapada ikaṅ ṣoḍaçatattwānta, yogādi-paramanerātmya ṅaranya ri saṅ Yogitapakṣa, anantaparamananda ṅaranya ri saṅ Bherawamārga, yogādiparamaguhya ṅaranya ri saṅ Siddhānta Çewa Pāçupata, niṣkalaparamaçūnya ṅaranya ri saṅ Weṣṇawapakṣa. na

buddhavati bhaviṣyati

hĕlĕm maṅke rikana, apan aṅhiṅ ikaṅ antapada *ṅaranya* inuṅsir i saṅ brahmarṣi. çrī Paraçu-Rāma pwa tâhyun umaṅguha ṣoḍaçatattwa; sakari paramadurlabha nikaṅ sinādhya nira, hetunyan haneṅ martyaloka sarika *ta* maṅke. tuhun kinahanan iṅ aṣṭabhaga kalĕwih nira. kunaṅ bhaṭṭāra Tripuruṣa kapiṅ limawĕlas niṅ ṣoḍaçatattwa kahanan ira maṅke. ṅkana ta sira magawe yoga. kaliṅanyânakku: n a s t r ī, m a d a n a h ī n ā ḥ, tan hana juga wineh pramadâṅinak-inaka, yāwat kapasukan ri sakala-niṣkala. waliṅ ta si wikan rikiṅ ādisattwa dewatā riṅ ratna.

ṛṣir narakam ādīnām ṛṣiṇāṃ narakaṃ suraḥ
surāṇāṃ narakam daityo daityānāṃ narakaṃ danuḥ,

kaliṅanya: ikaṅ ādisattwa ya pramāda, — ādisattwa ṅaran ira bhaṭṭāra Brahmā, bhaṭṭāra Wiṣṇu, bhaṭṭāra Īçwara, sira ta ādisattwa ṅaran ira, — yāwat sira kuraṅ yoga, ṛṣi tĕmahan ira. ṛṣi yan kuraṅ yoga dewatā tĕmahan ira. dewatā yan kuraṅ yoga daitya tĕmahan ira. daitya yan kuraṅ yoga gandharwa tĕmahan ira. gandharwa yan kuraṅ yoga dānawa tĕmahanya. dānawa yan kuraṅ yoga rākṣasa tĕmahanya. rākṣasa yan kuraṅ yoga piçāca tĕmahanya. piçāca yan kuraṅ yoga mānuṣa tĕmahanya. ndah ikiṅ mānuṣa ya ta wĕkas niṅ kinahanan iṅ jñānaçakti. mānuṣa kuraṅ yoga irika ta yan patĕmahanya mṛgapakṣi

---

1. kṣema° x: °çema° y (3 ×) — 3. inusir al.: inuṅsir F, inusi H — 4. saṅ huwus FH: saṅ wuwus C, sahuwus BD — 6. ṣoḍaça° FBa: çoḍa° al. — °neratmya al.: °neratma F — 10. buddhavati, *var. orth.* al.: muddawata F — 11. ṅaranya y, *om.* x — 12. tâhyun x: mahyun y — *post* tâhyun: kumaliwata na ikaṅ + Janakar° *etc.* (p. 384, 14) — nihan kĕta (*sic*) sâdhya nira (p. 384, 25; *dittogr.*) x — umaṅguha ṣoḍ° y: *aliter* x — 13. sakari x: saṅka ri y — parama° y: pama° x — nikaṅ y: *om.* x — nira x: de çrī Paraçu-Rāma y — 14. ta x: *om.* y — 16. sira magawe y: pagawe x — 16. na *etc.* ω: *sic?* — 18. kapasukan F: kapasuk al. — 20. ṛṣir: ṛsi ω — suraḥ: puraḥ ω — 21. daityo: daitya y, daityaḥ x — 29. ya ta w° n° x: *om.* y — 30. m° k° y° y: *om.* x — ta yan x: yan DH, ya C — patĕmahanya F: matĕmahanya B, matĕmahan DH.

pipīlika sthāwarâdi. kunaṅ mārga nikaṅ mṛgapakṣi nimittanya hwata janmanya yan kahaḍaṅ kagamĕl kapaṅan de nira saṅ siddhayogīçwara, ṅuniweh yan pajarakĕna dharmasādhana donya. irika ta yan hwata janma yan maṅkana, liṅan iṅ wuwus mami:

apramādās tu sarve te kurvanti sabhāsādhanam.
kā diçaḥ kaç ca kālaç ca mṛtyur niçcitaḥ kaḥ punaḥ,

haywa juga wwaṅ pramāda, lĕkasta pagaway dharmasādhana, haywa hĕlĕm-hĕlĕm, apan ikaṅ pati hurip tan kaniçcayan tĕkanya. ewĕh ika kapaṅgiha kabrahmarṣyan, ṅuniweh kamokṣan, apan antyanta durlabha nika. duwĕg si matĕmahan dewatā sakarĕṅ çanaiḥçanaiḥ minḍuhura. hana pwa wwaṅ capalâṅusir kamokṣan, wwaṅ lumicin cumale widhikriyā, rimbit liṅnya ri gĕlar maṇḍalâdi, tumuṅgalakĕn ikaṅ sarwabhāwa, yaya wastu nika kabeh, liṅnya. yukti dahat wuwus nika, kanya tuṅgal manah nika. tuṅgal niṅ manah

daçan † caiva yathākāmam kṛtīçvaraḥ.

kaliṅanya: ikaṅ bhāwa mataṅ yan akeh prakāranya: tumut kweh niṅ jñāna ika. tuṅgal pwa ṅ jñāna, milu tuṅgal ikaṅ sarwabhāwa. tuṅgal iṅ sarwabhāwa ṅaranya si tanpâṅupayoga halanya lawan hayunya. maṅkana tuṅgal niṅ sarwabhāwa ṅaranya. nir pwa aṅkara saṅ yogīçwara, wĕnaṅ ta sira tumuṅgalakĕn ikaṅ sarwabhāwa. kunaṅ tapwan wĕnaṅ yâmasahakĕn manahnya mwaṅ çarīranya. atĕhĕr pinakahulun iṅ ṣaḍwarga, ripu ya. ndi ta yan katĕmwa ṅ kamokṣan denya, ya kinawaçakĕn iṅ ṣaḍwarga, kĕneṅ galak lawan asih. ndiṅ apan siddha sādhyanya. amĕṅanya keraṅ-eraṅ. lot inapahāsan iṅ loka, inaranan wiku luwak. doṣa niṅ waṅwaṅ licin, ya tan huwus wruh iṅ tattwa kaliṅanya. prih ta matĕmahan dewatā sakarĕṅ kamĕna niṅ aṅuṅsi kamokṣan. çakti pwa ya dewatā matĕmahan ta rĕsi. çakti pwa ya rĕsi matĕmahan ta ya īçwara. irika ta yan kapaṅguha ṅ kamokṣan. paḍanya:

---

1. °pakṣi x: *om.* y — hwata al.: wwata F — 3. ta x: *om.* y — hwata al.: wwata F, dwata C — 5. kurvanti: kuwwanti *ω* — sabhā° al., çaba° H, gaṇa° z — 6. kā (1a) al.: da C, na D — kaç(?): na *ω* — mṛtyur: mṛtyu y: mṛtyum x — niçcitaḥ: niçcite y — kaḥ: ka *ω* — 7. pagaway x: magaway y — 8. ika y: ikaṅ x — 10. çanaiḥçanaiḥ: çaneḥçaneḥ *ω* — 12. ri x: riṅ y — 14. kanya: kanya ṅ F, kadyā H, nya al. — 15. daçan caiva (?) al.: deçencewa H, daçencewaḥ F — °īçvaraḥ BH: °īçvara al. — 16. yan al.: °nyan CH — 17. ṅ al.: *om.* F — 19. nir y: nira x — 20—22. kun° tapw° *etc.* — denya y: *om.* x — 23. ya — ṣaḍwarga x: *om.* y — ndiṅ apan y: ndiṅ apatan F, ndi kapatan B, ndi kapan B_1 — 24. inapahāsan (: tin°) FDH: tinapahan B, tinapahas C — waṅwaṅ F: wawaṅ al. — 25. huwus FDH: wuwus BC — 27. rĕsi FH: irĕṅ B z — 28. rĕsi (2a) al.: irĕṅ BC — 28. kamokṣan. p° y: kamokṣa n p° x.

yathā çailaṃ samāruhya mūlaṃ gatvā yathākramam
pārçvaṃ punaḥ samāgamya paççāt kūṭam upaiti nā;

kaliṅanya: ikaṅ wwaṅ muṅgah iṅ gunuṅ suku niṅ gunuṅ mara tapak denya tambeyan: utsāha ta pwa kita yan tĕke suku niṅ gunuṅ. tĕka ta ya ri lambuṅ niṅ gunuṅ: utsāha pwa yan tĕka ri lambuṅ niṅ gunuṅ. tĕka ta ya ri agra niṅ gunuṅ. maṅkana ta pūrwasthiti niṅ tĕkeṅ agra. tan hana waṅwaṅ tĕkeṅ agra, yan tan huwus tumampak suku niṅ gunuṅ.

tathaivaṃ mokṣasādhanam,

maṅkana ta paḍa nikaṅ kamokṣan inusir. tapwa daitya ta kita sakarĕṅ, mĕne ta kita dewatā, apan akweh kalĕwih niṅ daitya sakeṅ mānuṣa. hana pwa wwaṅ capalâṅusir kamokṣakan, ndiṅ apan ta yan kapaṅgiha *denya*? paḍanya:

jātyandho varṇabhedaṃ hi na vā dṛṣṭvā kadācana
citram icchati kartuṃ vā kathā siddhaṃ prayojanam;

kaliṅanya: hana ya jātyandha, wuta saṅkan rare, pisaniṅun wruha ri baṅ putih kuniṅ irĕṅ, ṅuniweh muṅgaha ri tamântasthâdi;

citram icchati kartuṃ vā,

ndan ahyun ya lumakwa citrakāra iki,

kathaṃ siddhaṃ prayojanam?....
.... ta gatis tasya prasīda bhagavan vada,

sājñā hyaṅ mami! yukti dahat wuwus rahadyan saṅhulun, an kadewatān ikaṅ usirĕn sakarĕṅ, kamĕna ni muṅsira ṅ kamokṣan. paran ta brata kaṅ mānuṣa mwaṅ lwira niṅ jñāna karĕgĕpanya, yatanyan patĕmahana dewatā dlaha? kasihana ranak hyaṅ mami, warahĕn tĕmĕn-tĕmĕn!

Uvāca, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

kiṃ cid vrataṃ tṛtīyaṃ tu akrodhaṃ çokavarjitam

---

1. yathā: ya ta *ω* — çailaṃ: çelĕm *ω* — gatvā x: gatyā y — °kramam BH: °kraman al. — 2. upaiti: upeti *ω* — nā (?): nat F z, nak B, nam H — 4. tĕke F: tĕkeṅ al. — 7. waṅwaṅ F: wawaṅ al. — 9. tath°: yath° *ω* — 10. nikaṅ k° FH: nika. ṅ k° al. — inusir x: inuṅsi y — niṅ x: *om.* y — sakeṅ x: saṅkeṅ y — 12. ndiṅ apan y: ndiṅ apa x — 13. denya y: *om.* x — paḍanya x: *om.* y — 14. °andho: °andaḥ *ω* — kadācana y: kadarccanaḥ F, kaṭañcana B — 15. kartuṃ vā: kartuwwa FH, katurwar D, katurwa BC — siddhaṃ: sidam BD, sidĕm FCH — °janam: °janĕm y, °janöm F, °jana B — 16. jātyandha: jatyenda y, jñatyenda F, jatyendaḥ B — 17. ri x: riṅ y — °antastha° v. d. Tuuk (B_2): °anṭoṣṭa° x, °anṭoṣa° y — 18. icchati: accati F, añcati y, acĕnati B — k° vā: kakur vā al.: ka purva CH — 20. kathaṃ x: kapan y — siddhaṃ: sid(dh)ĕm mss. — °janaṃ: jñānam *ω* — 20—21. *lac. ind.* — 21. gatis: gatiḥ *ω* — prasīda: prasidda *ω* — 23. ni x: niṅ y — 28. kiṃ cid: kiñcit *ω* — vr°: br° *ω* — tṛtīyaṃ tu(?): kṛtiyanta *ω* — ° varjitam y: vajjitam F, °vijitam B.

alobhaṃ kārayed yas tu tasmād devatvam āpnuyāt;

kaliṅanya: akĕḍik ikaṅ brata gawayakĕna *de* nikaṅ mānuṣa, yaṅ ahyun matĕmahana dewatā. tiga pratyeka nikaṅ brata: a k r o d h a, ayo göṅ krodha; a l o b h a, ayo lobha; ç o k a v a r j i t a, ayo göṅ prihati. nahan taṅ brata tigaṅ siki gawayakĕna nikaṅ mānuṣa, yatanyan patĕmahana dewatā.

bratānāṃ caiva saṃkṣiptam,

aṅhiṅ ika taṅkĕs niṅ brata kabeh.

U v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

durlabhaṃ hi manuṣyānāṃ trisiddhaṃ vratam ucyate
kim anyat sulabhaṃ vāpi vaktum arhasi çaṅkaram,

sājñā hyaṅ mami, paramadurlabha dahat warah-warah rahadyan saṅhulun, an ikaṅ brata tigaṅ siki gawayakĕna *de* nikaṅ mānuṣa. kunaṅ tâpan pisaniṅun hana mānuṣa gumawayakĕn ika. apan r ā g a - d v e ṣ ā t m a k a ikiṅ mānuṣa, ilik lawan hyun pinakawaknya. mataṅnyan, sājñā hyaṅ mami! ndya brata waneh len saṅkeṅ tigaṅ siki, anuṅ sambhawa kawĕnaṅ gawayakĕna nikiṅ mānuṣa, yatanyan patĕmahana dewatā?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭârâgastya; liṅ nira:

sâdhu sādhu mahā putra lokānāṃ hitakāraṇam
etad vrataṃ pravakṣyāmi lokaçaraṇakāraṇam,

atyanta dahat kadiwyan iṅ tanayan mami, ri denta wĕnaṅ kumiṅkin kahaywan iṅ mānuṣa. tan saṅçayanta tanayan mami. ç r ū y a t ā m, nda iṅönta wuwus mami:

dīkṣāvidhipramāṇāntaṃ jñānahīneṣu sarvadā
avaradharmaçīlaç ca naiṣṭikajñānam akarot,

maṅke panuluṅa irikiṅ wwaṅ tan wĕnaṅ aṅalahakĕn ikaṅ krodha lobha

---

1. al° kār° (: karayet) x: alobhitarayet y — yas: yos ω — tasmād: tasmat ω — devatvam: devatām ω — 2. de y: *om.* x — 3. ahyun x: mahyun y — 5. nikaṅ x: deniṅ y — 7. caiva(?): ca wa ω — saṃkṣiptam: sasiptam x: yasiptam y — 10. °ṃ hi: °ṅ hi C, °ṅ hiṅ al. — mānuṣyānāṃ FH: manuṣyaniṅ BD, maṣyaniṅ C — °siddhaṃ: °triṣiḍāṃ x, trisiḍĕṅ y — vratam: bratan ω — ucyate: uvete ω — 11. vāpi: mwāpi ω — vaktum y: vaktur x — arhasi: aharsi z, ahaṅsi H, mahaṅsi x — çaṅkaram: saṅkaraḥ ω — 13. de y: *om.* x — 15. °tmāka x H: tĕmakaṅ z — hyun y: ahyun x — 16. saṅkeṅ al.: saṅke F — 17. kawĕnaṅ al.: kawĕnaṅa F, B_1 — 20. mahā mss.: *sic?* — putra: putram al., putri C — lokānāṃ FDH: lokani BC — hita° x: ita° y — 21. °d vrataṃ: °t brataṃ ω — 21—25 lokaçaraṇa° — pramāṇānta° y: *om.* x — kumiṅkin z: kinkin H — 23. çrûyatām: çruyakam DH, çroyakam C — 25. jñānahīneṣu: jñānahinomu y, manujñāhine F, nantujñaneçū B — 26. avara°: avaraḥ ω — naiṣṭika°: neṣṭiki° ω — akarot y: akarok x — 27. maṅke x: maṅkana y — panuluṅa ir° ww° x: panuladan iṅ mānuṣa y — aṅalahakĕn y: malahakĕn x.

çoka, yatanyan patĕmahana dewatā: manĕmbaha ri pādukā saṅ paṇḍita, amintâ *ya* saṅaskāran ri sira, kĕnana dīkṣā saprakāra.

na sarvadā vratī caiva,

ndan amilihana ta mahāpaṇḍita, ikaṅ yogya makagurwa, saṅ wĕnaṅ sumaskara riya,

vratibhikṣur jitakrodhaḥ sahiṣṇur bhoganiḥsṛtaḥ
vidyan tinopi † çāntaç ca yas tārayati mānavān,

nahan lwira saṅ wiku yogya makagurwa, saṅ wĕnaṅ umilaṅakĕna pāpa: yan hana sira wiku tuhagana mopawāsa, saṅ gĕlĕma lwaṅ i wiṣaya, nitya çucilakṣaṇa, jitakrodha ta sira, tan katamana krodha ta sira, bhoganiḥsṛtaḥ, tan kapeṅina *ta sira* riṅ sukha wāhya, sahiṣṇu, tuhagana [ta sirâhyasa, çucilakṣaṇa, tiniṅhalan] aṅher iṅ patapan ira, tan para i umah niṅ dāyaka, yan papatra juga sira yan laku, buddhiçānta upaçama ta sira, yadyapi tan wihikana maṅaji, — *sira* saṅ wiku maṅkana krama nira tārayati, wĕnaṅ ta rakwa sirâṅilaṅakĕna kleça nikaṅ dinīkṣā nira, sira ta prathamaguru ṅaranya. nihan ta sira saṅ yogya gurwa waneh:

dhairyavān rūpavāṃç caiva vedāntaṃ vetti yatnataḥ
sarvavidyāvadas tas † ca yas tārayati mānavān,

yan hana sira wiku maṅke krama nira: rūpavān, *lituhayu*, sulakṣaṇa ta sira, tan hana kawikāra nira, sarvavidyāvadata, akweh wālawidyā nira, ṅuniweh saṅ hyaṅ Āgama kawruh nira, wruh ta sira riṅ wedānta, — wedānta ṅaranya sari saṅ hyaṅ Caturweda mwaṅ saṅkan saṅ hyaṅ Dewa, paran saṅ hyaṅ Dewa, tiṅkah niṅ çoḍaṣatattwa,

---

2. ya x: *om.* y — saṅaskāran ri sira y: saṅaskara de nira x — kĕn° d° s° y: *om.* x — 3. n° s° v° c° (: caiva B, cerva F) x: nda saṅ dabraticeva y — 4—5. mahāp° — riya y: ya irika saṅ wiku sumaṅaskāra ya x — 6. vratibhikṣur: bratibhikṣyuḥ ω — °krodhaḥ: °kroḍaḥ B, °kroḍa al. — 6—10. sahiṣṇur — ta sira y: *om.* x — 6. °ṇur: °ṇu mss. — °niḥsṛtaḥ: nissṛtaḥ z, nishṛtaḥ H — 7. vid° *etc. corr.* — yas(?): yo ω — 9. saṅ gĕlĕma H: saglĕma z, saṅ agĕlĕma? — 10—11. tan katam° — ta sira x: *om.* y — bhoganiḥsṛtaḥ: bhoganaṃ pṛhaḥ x, bhonissṛtaḥ y — 11. kapeṅina x: kapeṅin y — ta sira y: *om.* x — 12. ta sira — tiniṅhalan x: *om.* y — 13. (a)ṅher iṅ y : ri x (< n aṅher i?) — para i: para hy x H — 14. yan x: n y — buddhi y: *om.* x — ta x: *om.* y — 15. sira x: *om.* y — krama nira z: kramanya H, *om.* x — tārayati y: tayoti F, tayo hi B — ta y: *om.* x — 16. sirâṅil° F: sira il° B, sira n umil° y — nikaṅ x: niṅ y — din° nira x: sinaṅaskāra y — ta y: *om.* x — 17. ṅaranya y: n° ika F, n° ira B — sira saṅ y: waneh sira x — waneh y: *om.* x — 18. dhairyavān y: deryyatan x — rūpavāṃç caiva: rūpavaṅ ceva y, rūpavaṅ gyeca x — °antaṃ y: °anta x — vetti y: vetni F, vetniṅ B — 19. °vadas y: °vadā x — tas *corr.*?: sa? — 19. yas: yo ω — 20. maṅke al.: maṅkana z — lituhayu y: *om.* x — 21. ta sira x: *om.* y — °vadata *sic* ω:? — 22. kawruh y: kawruha x — 23. ṣari al.: sarira F — °weda y B₂: °dewa x.

nawātmatattwa, widyātattwa, pradānatattwa, kālatattwa, prāṇatattwa, mwaṅ sakweh niṅ tattwa kabeh, tasak sirerika, — dhairyavān, atēguh ta sira ri çāsana Bhaṭṭāra, saṅ wiku maṅkana krama nira

tārayati mānavān,

hilaṅ rakwa pāpa niṅ wwaṅ sumambaha ri sira *juga*, mwaṅ kagamēla tēkap nira, madhyamaguru ṅaran ika. nihan taṅ uttamaguru:

nirdvandvanirahaṃkāranīrāganiṣparigrahaḥ
valayate † kṣamayukto jñānena parito 'mitaḥ;

kaliṅanya: yan hana sira wiku maṅke krama nira: nirdvandvaḥ, tan paṅrwa-rwa buddhi, akēḍik ta paṅaku nira riṅ sarwabhāwa, aṅhiṅ wis çaraṇa nira riṅ wiṣaya, nirahaṃkāra ta sira, nīrāga, tatar hana katṛṣṇā nira, tan kēneṅ saṅçaya, tan kēneṅ panas hati, kewalâtis ahēniṅ, nirmala deniṅ yoga nira, ika ta kawruh nira ri pakēkēs niṅ sarwa, mwaṅ ekatwanya ri prayojananya sowaṅ-sowaṅ kawruh nira, ya ta dumadyakēn tan wruh nira, apan hēniṅ nirâtiçaya, niṣparabyāpāra, kewalya hēniṅ nira kinula nira, umēḍēṅ umetakēn awak nira, kadi hudan lwir nikaṅ wwaṅ ri sira. — saṅ wiku maṅkana krama nira sira ta uttamaguru.

yaṃ yaṃ saṃspṛçati haste taṃ taṃ paçyati cakṣuṣā
tasya çṛṇoti gātraṅ ca yo yo mucati bandhanāt;

kaliṅanya: katona wwaṅ tēkap nira saṅ wiku maṅkana lwir nira, ṅuniweh sapocapana, mwaṅ karēṅwa juga ṅaran iṅ wwaṅ tēkap nira, byakta lēpas tikaṅ wwaṅ saṅsāra, makādi kagamēla de nira. ndah

---

1. prāṇatattwa y: *om.* x — 2. s° n° t° k° y: m° krama niṅ nawadwa (< nawadwāra?) x — *post* dhairyavān: ṅaran iṅ y — atēguh x: matēguh y — 3. ta x: *om.* y — sira ri F: sira riṅ B, sireṅ y — bhaṭṭāra x: niṅ bh° H, nira z — 5. sumambaha x: sumambah y — ri x: iṅ y — juga x: *om.* y — 6. ika y: ira x — 7. nirdvandva° y: °aḥ x — °ahaṃkāra° al.: °aḥ FH — °nirāga° : niraça ω — °niṣparigrahaḥ y: °a x — 8. valayate ω, *corr.*: balayati° (?) — °yukto: °yukta ω — 9. *post* sira: saṅ x — maṅke x: maṅkana y — 11. aṅhiṅ y: maṅde B, mani F — riṅ y: *om.* x — wiṣaya y: wimaya x — ta sira y: nira x — nirāga: niraça ω — 12. tatar x: tan z (niraṣṭanatṛṣṇa H) — katṛṣṇā x: tṛṣṇā y — t° k° saṅç° y: *om.* x — 13. kewala x: kewalya y — yoga nira y: yoga x — ta kawruh y: wruh x — 14. ri x: riṅ y — 15. tan wruh FH: de B, *def.* z — nira° y: nika x — °atiçaya niṣ° y: *om.* x (*post* nika: tan kēneṅ byapara B) — °byāpāra x: °ṇyapara y — *post* hēniṅ: ni hēniṅ x — 16. kinula F: kinulahy H, kinulay z, kinunja(n) B — 16. umēḍēṅ umetakēn y: umatēma x — 18. ta y: *om.* x — 19. saṃspṛçati: saṅpṛgati x, saṅwṛgati (saṃvarṣati??) y — cakṣuṣā x: cakṣyutha y — 20. yo yo: yaḥ yaḥ y, yaḥ saḥ x — mucati(?): muceti x, mūrcchena y — bandhanāt F: g° B, baṇḍanam y — 22. ṅuniw° sap° y: *om.* x — karēṅwa y: ta rēṅō x — 22. ṅaran — tēkap nira x: de nira y — 23. tikaṅ wwaṅ y: *om.* x — mak° — de nira y: nikaṅ wwaṅ tēkap nira, ṅuniweh ta rakwa yan kagamēla tēkap nira x.

yeka ta saṅ prathamaguru, madhyamaguru, uttamaguru, sira ta yogya padīkṣāna nikaṅ mānuṣa, yan mahyun atĕmahana dewatā, marapwan luput saṅkeṅ saṅsāra. i huwus pwa dīkṣā ri sira, hilaṅ taṅ kleçanya kabeh. kunaṅ tâpan mewĕh ikiṅ mānuṣa linĕpasakĕn bheda lawan k ā ṣ ṭ h o p a l a t ā m r a r ā j a t a k ā ñ c a n a p r a t i m ā k ā r a, eman ika kabeh linĕpasakĕn. yāwat kinĕnan dīkṣā, ginamĕl de saṅ mahāpaṇḍita, pañci pisan tĕhĕr lĕpas. tan hana mārganya n kapaṅguha ṅ kleça muwah, apan niççetana ya. tan hana rajendriya iriya. kunaṅ ikaṅ mānuṣa ri kālanya n huwus dinīkṣān juga hilaṅ ika pāpanya;

kālāntareṇa khidyante,

alawas pwa ya, amaṅguh ta ya kleça muwah deniṅ kawaçanya deniṅ ṣaḍwarga; kasahaban ikaṅ saṅaskāra iriya pūrwaka. kunaṅ yan tĕhĕr ya tan kawaça deniṅ ṣaḍwarga ri huwusnya dinīkṣān, mahāpawitra tĕmahan ika yan maṅkana. ewĕh pwa ṅ mānuṣa maṅkana. kewalya rāgadweṣa swabhāwanya. hetu saṅ guru maweh mantra

iṣṭidevatānuṣṭhāna,

mwaṅ winarah ta ya tattwa Bhaṭṭāra, yatanyan wĕnaṅa lumĕpasakĕnâwaknya. kunaṅ hetu niṅ dīkṣā hinanakĕn *ta* wĕkasan, tinut saṅ guru maweh tattwa i saṅ çiṣya. apan tan dadi saṅ siddhayogīçwarâmarahakĕn Bhaṭṭāra irikaṅ wwaṅ tan padīkṣā. brahmahatyā rakwa sira yan maṅkana. ikaṅ kadīkṣā mwaṅ upadeça saṅ yogīçwara ya rakwa wĕnaṅ lumĕpasakĕn ikaṅ mānuṣa, yan yatna ri warah-warah saṅ guru. kunaṅ ikaṅ wwaṅ parikas ri warah-warah saṅ hyaṅ Agama, mwaṅ tan yatna riṅ upadeça saṅ siddhayogīçwara

garīyayogaṃ gauravād namante,

deniṅ gōṅ niṅ pāpanya kaliṅan ika. kaliṅanya: haywa tan yatna ri

---

1. yeka ta y: *om.* x — yogya x: *om.* y — 2. nikaṅ x: niṅ y — yan mahyun atĕm° y: yatanyanmatĕm° x — 2. marapwan — saṅsāra y: *om.* x — 3. saṅkeṅ z: sakariṅ H — i huwus CH: huwus D, wuwus x — pwa dīkṣā y: pwa ya maṅdīkṣā x — 3. taṅ kl° kab° y: ta kleça nika kabeh x — tâpan F: pwa B, *om.* y — 4. ikiṅ x: iṅ y — 5. °upala° al.: °upata° F — °tamra°: °lamra° F, °tâpra° B, °kamra° y — °kāñcana° y: °kañcina° x — °pratimā° y: °pratipa° x — 6. yāwat y: yan x — dīkṣā y: mantra x — mahāp° y: p° x — 7. pañci pisan y: pasaksisan x — 8—11. kunaṅ — pwa ya y: *om.* x — 10. khidyante (: kid°) z: kādyante H — 11. kawaçanya y: kakawaçanya x — 13. ri huwusnya y: ri huwusnya n x — 14. pwa ṅ F: pwa z, wwaṅ BH — 15. swabhāwanya B: sobhāwanya al. — 17. ta ya x: 2 × y — yatanyan B: satanyan F, yawanyan y — 18. ta x: *om.* y — 22. warah-warah BH: warawarah D, warah FC — wwaṅ y: *om.* x — 23. parikas FDH: pari wĕkas B, pari C — 25. °yogaṃ: °yoga ω — gauravād: goravat ω — namante F: namanente y, nāma denta B — 26. niṅ al.: ni B.

pinĕkĕt saṅ guru. apan sākṣāt bhaṭṭāra Sadāçiwa sakala saṅ guru ṅaran ira, saṅ mapitĕkĕt riṅ s u g a t i p a d ā p a v a r g a.

Bhṛgugotrakānām avasitam,

sampun kojar wēka bhagawān Bhṛgu.

D ṛ ḍ h a s y û v ā c a, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Aṅgiraç ca katham sūte kā bhāryā rūpalakṣaṇā,

sājñā hyaṅ mami, ndya kari anak bhagawān Aṅgira waneh? k ā b h a r y ā? ana kari strī nira waneh?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

asti kanyā Surūpā ca Marīcer rūpiṇī sutā
eṣā hy Aṅgiraso bhāryā Bṛhaspatim ajījanat,

hana tânak bhagawān Marīci, kanyā sĕḍĕṅ ayu, ari bhagawān Kaçyapa, saṅ Surūpā ṅaran ira. sarika tinarimakĕn iṅ bhagawān Aṅgira. pinakanak nira ta bhagawān Wṛhaspati ṅaran ira.

amareçvaravidyāmān,

na pada maṅke guruha, saṅ pinakaguru niṅ watĕk dewatā, makādi bhaṭṭāra Surarāja; G a ṅ g ā p r a j ñ ā s ā g a r a, sira ta tasik niṅ kaprajñān, Mahāmeru niṅ kawidagdhan, kaṅkĕn Himawān Windhyâdi-parwata samanya. yeka n pawwaṅ sanak amisan gati nira lawan bhagawān Çukra sakeṅ bapa. kunaṅ sakeṅ ibu putu niṅ kapwanakan bhagawān Çukra de bhagawān Wṛhaspati. apan *pinaka*kapwanakan saṅ Hiraṇyakaçipu de saṅ Surūpā, ibu bhagawān Wṛhaspati.

Hana târi bhagawān Wṛhaspati bhagawān Uçija ṅaran ira mwaṅ bhagawān Utathya. bhagawān Uçija sira ta makanak bhagawān Gotama ṅaran ira, a t i m a n o h a r â h a l y ā h ṛ d a y a n ā t h a, saṅ pinakaswāmi saṅ Halyā. pinakâri nira ta saṅ Añjanī, ibu saṅ Hanumān. mahalwan pwa saṅ Halyā, makalaki saṅ hyaṅ Indra mwaṅ saṅ hyaṅ Āditya. pinakanak nira ta saṅ Bāli Sugrīwa. Sugrīwa mwaṅ saṅ

---

1. sākṣât bh° S° sak° y: sākṣât sak° bh° S° ṅaran ira x — 2. mapitĕkĕt x: apitĕkĕt y — riṅ x: rika y — 3. °gotrakānām: °gotrakvanam al., °gotran B — 6. katham: katam x, katĕm y — °lakṣaṇā x: lakṣaṇam y — 10. Surūpā: Sarupā *ω* — ca(?): va *ω* — rūpiṇī: upinam al.: upanam F — 11. eṣā hy: eṣa h° F, eṣaṅ y, emah B — °so: °sa *ω* — Bṛhaspatim: Wāksatim *ω* — ajījanat: sâmajiḍānat x, sapajiḍanat y — 12. tânak y: anak x — 13. tinarimakĕn iṅ F: tarimakĕn iṅ al., ta tinarimakĕn i B — 15. °vidyāmān(?): viddyama F, vidyâma y, vindhyama B — 16. guruha y: wruha B, ruta F — 19—20. yeka — amisan y: nda (: ndan B) sarwa ṅ (ṅ *om.* B) anak pisan x — gati x: nati y — kunaṅ y: an x — sakeṅ x: saṅkeṅ y — niṅ x: riṅ DH, ni C — 21. pinaka° x: *om.* y — 24. Utathya: Utatya y, Utattya B, Utatwya F — 25. ṅaran ira x: *om.* y — 25. °manoharâh° *sic?* (°manohara h° mss.) — 26 pinakari x: pinakanak y — Sugrīwa (2a) x: *om.* y.

Hanumān rasika ta pinakasahāya çrī Rāmabhadra, ar hilaṅakĕn kalĕṅka niṅ bhuwana, makādi Rāwaṇa Kumbhakarṇa.

Bhagawān Utathya makanak bhagawān Çaradwān ṅaran ira, bapa bhagawān Kṛpa. bhagawān Kṛpa ṅaran ira Kauravapāṇḍavopādhyāya, saṅ pinakapaṅajyan iṅ dhanurweda de saṅ Korawa-Pāṇḍawa. kunaṅ anak bhagawān Wṛhaspati bhagawān Bharadwāja. sira ta makanak ḍaṅ hyaṅ Droṇa bhagawān Kaṇwa. ḍaṅ hyaṅ Droṇa ṅaran ira saṃgrāmakauraveçvarabyūhanakura †, saṅ pinakaçaraṇa saṅ Korawaçata, sĕḍaṅ nirâpraṅ riṅ Kurukṣetramaṇḍala, saṅ widagdha riṅ ṣoḍaçabyūha. sira ta ḍaṅ hyaṅ Droṇa ṅaran ira.

Bhagawān Kaṇwa ṅaran ira gavayavarjitaduhitāpaharaṇa, panĕṅgĕk anak bhagawān Wiçwāmitra, bālā yuvatī, ndah sarika ta maṅaran ikaṅ raray Çakuntalā *wĕkasan*, ikaṅ pinakastrī mahārāja Duṣyanta. sireka ta makanak bhaṭṭārī Kuntī mwaṅ saṅ Wasudewa.

ete Aṅgirasantānāḥ,

ika ta saṅ paṇḍita sira kabeh, makādi bhagawān Wṛhaspati, santāna bhagawān Aṅgira mwaṅ saṅ Surūpā rasika.

ity Aṅgirapautracaritam avasitam.

Uvāca, matakwan saṅ Dṛḍhasyu muwah; liṅ nira:

Pulastyaḥ kaṃ punah sūte kā bhāryā hy anyataḥ punaḥ,

hana kari anak bhagawān Pulastya waneh, mwaṅ hana kari strī nira muwah?

Uvāca, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

Pulastyo Viçravaṃ sūte Ilāyām paṇḍitaṃ çubham
Kuveraṃ Viçravaḥ sūte Devavarṇipriyaḥ sadā,

---

1. ar hilaṅakĕn x: umilaṅakĕn y — 3. Utathya: Utatya y, Utattya B. Utatwya F — 5. °paṅajyan iṅ DH: °paṅaji niṅ C, °paṅadyan riṅ x — 6. Bharadw° al.: Waradw° z — 7. bh° K° x: *om.* y — d° hy° Dr° (2a) al.: *om.* H — 8. °kaurava°: °korava° ω — °(na)kura ω, *corr.* — 11. gavaya° F: gavaiya° B, gaveya° y, gavya°? — 13. sarika ta maṅ° x: sira tâṅ° y — 13. ikaṅ x: ikiṅ y — Çakuntalā F: saṅ kuntalā al. — wĕkasan F: wĕkan B, *om.* y — 14. Duṣyanta: Duçwanta ω — sireka F: sire B, sira z, ? H — makanak al.: makawĕka ri DH — mw° s° Was° (: Bhas° mss.) y: *om.* x — 16. ete Aṅg° (*sic*) ω — 18. *post* Aṅgira: ika kabeh y — mwaṅ x: makastrī y — rasika x: *om.* y — 19. ity: iti ω — °pautra°: °potra° ω — °caritam av° x: °mav° y — 21. Pulastyaḥ x: Pulastya y — 21. hy anyataḥ p°: haneta p° F, hanettha p° B, mānasarūpam y — 22. waneh x C: muwah DH — 24. uvāca z: *om.* x H — liṅ nira x H: *om.* z — 25. Pulastyo: Pulastyaḥ ω — Viçr°: Veçr° ω — Ilāyām (: Ilayam) H: Hilayaṃ al., Ilmayam F — paṇḍitam: paṇḍite x D, paṇḍita CH — çubham: ṣabham x D, sanam CH — 26. Kuveraṃ: Kuverĕm x, Kurevam y — Viçravaḥ y: Veçrava x — Devavarṇi° x: Devavarṇā y — °priyaḥ al.: priyā F — sadā y: ṣaddaḥ x.

hana saṅ Ilā ṅaranya, anak saṅ Tṛṇawindu ṅaran ira, madantevāsī, ikaṅ pinakaçiṣya mami, matapa ṅke Yawadwīpamaṇḍala *sarika maṅke*, umor iṅ saptarṣi rasika maṅke; mwaṅ saṅ Haridewa, saṅ Anaka, saṅ matapa ri Ḍihyaṅ, ṅuniweh saṅ Mārkaṇḍeya, saṅ atapa riṅ wukir Ḍamaluṅ; samaṅkana kweh nira saṅ siddhayogīçwara i Yawadwīpamaṇḍala.

Kunaṅ anak bhagawān Pulastya i saṅ Ilā bhagawān Wiçrawa. saṅ Wiçrawa makastrī saṅ Dewawarṇī, anak bhagawān Bharadwāja, putu de bhagawān Wṛhaspati. pinakanak nira ta saṅ Weçrawaṇa. saṅ Weçrawaṇa makastrī saṅ Ṛddhi, pinakanak nira ta saṅ Nalakūwara.

ete Pulastyasantānāḥ,

ika ta kabeh wēka bhagawān Pulastya ri saṅ Ilā ika.

iti Pulastyagotram avasitam.

Kunaṅ wēka bhagawān Atri sira wuwusĕn. sira ta makawēka saṅ Dantatreya, tambay niṅ janma bhaṭṭāra Wiṣṇu mānuṣa.

Kunaṅ bhagawān Wasiṣṭha makastrī saṅ Arundhatī, pinakanak nira *ta* saṅ Çakri. saṅ Çakri makastrī saṅ Adṛçyantī. pinakanak nira ta saṅ Parāçara. bhagawān Parāçara makastrī saṅ Satyawatī. pinakanak nira bhagawān Byāsa. bhagawān Byāsa makanak bhagawān Çuka. bhagawān Çuka makastrī saṅ Cipari, ar pakanak limaṅ siki, saṅ Wariçruta pinakādinya. ndah bhagawān Byāsa, sira ta magawe ikiṅ Aṣṭadaçaparwa, kacaritan saṅ Pāṇḍawa — sira yogya tirun iṅ rat kabeh pakĕnanya, yatanyan lĕpasa saṅka riṅ pañcagati-saṅsārārṇawa

---

1. Ilā al.: Hilma F — 2. ikaṅ x: ika y — ṅke x: maṅke ri y — 2. sar° maṅke y: *om.* x — 3. umor y: amor x — rasika y: sarika x — 4. matapa x: atapa y — ṅuniweh x: makādi z, *def.* H — 4. saṅ at° — Ḍamaluṅ z: riṅ w° D° H, *om.* x — kweh nira y: *om.* x — 7. kunaṅ y: *om.* x — Wiçrawa y: Weçrawa x — saṅ Wiçr° y: *om.* x — Dewawarṇī (: °i) y (*cf. 393, 26*): Dewawarṇa x — 9. de y: *om.* x — 10. Ṛddhi: Rĕḍḍi mss. — Nalakūwara F: Nalakunara al. — 13. ri y: i x — Ilā al.: Ilma F — 15. kunaṅ wēka y: *om.* x — sira wuw° y: *om.* x — 16. tambay x: tambe y — 17. Arundhatī: Arundati, Aruḍḍati mss. — 18. ta x: *om.* y — Adṛçyantī FH: Adṛçyasti B, Adṛnti z — 19. bhag° — Satyawatī y: *om.* x — saṅ z: *om.* H, *def.* x — 19. pinak° — Byāsa y: sira ta makanak bh° Byāsa (F: Waiça B) x — Byāsa (2a) F: Bhyasa DH, Weça B, *def.* C — 21. Çuka (1a) x: Weçukra y — Çuka (2a) x: Weçukra DH, *def.* C — saṅ Cipari y: saṅ Warika F, sa Aiwari B — 21. ar pakanak y: manak ta sira x — 22. Wariçruta F: Waritruta H, Warigruha z, Aiwari B — Byāsa F: Bhyasa y, Waiça B — 23. sira yogya y: *om.* x — tirun y: tirunĕn x — kabeh y: *om.* x — pakĕnanya x D: *om.* CH — yatanyan x: ya ta matañnya n y — saṅka riṅ x: saṅkeṅ DH, saṅke C — 24. °arṇawa y: *om.* x.

— mwañ Itihāsa-purāṇa nyan Dharmaçāstra gawe bhagawān Byāsa ika kabeh. matañnya n Byāsa ñaranya:

vyasyati vedān iti Vyāsaḥ,

nahan matañnya n Wyāsa ñaran ira, ri de nira kumaniçcaya rasa sañ hyañ Weda.

Nihan pajarañkwa waneh: hana ta sañ Sajñā ñaran ira, kanyā sĕḍañ hayu, ari sañ Triçiraḥ, anak sañ Pāta. ika ta sañ Sajñā, ya ta pinakastrī de sañ hyañ Āditya. pinakanak nira ta sañ Wewaswata Manu, sañ madĕg Manu mañke, mwañ sañ Yama. ndatan Yama narakapāla rasika.

Sañka rika tan wĕnañ sañ Sajñā tumarima ri panas sañ hyañ Āditya, miñgat ta sañ Sajñā; chāyā nira ya winĕkasakĕn ira. chāyā sañ Sajñā ya ta pinakastrī sañ hyañ Āditya. pinakanak nira ta sañ Sāwarṇa, sañ madĕg Manu irika. saka ri lara sañ hyañ Āditya ri luñha sañ Sajñā pinet nira ta sañ Sajñā. kapañgih ta sañ Sajñā riñ Uttarakuru lor niñ Sumeru. pinakastrī nira *ta* sañ Sajñā muwah. ndan kuda pinakarūpa sañ hyañ Āditya, pinakanak nira ta sañ Açwinodewa, sañ pinakawalyan riñ swarga. patuñgalan iñ aran ira: sañ Nāsatya, sañ Dasra. ndah sañ Açwinodewa sira ta makanak sañ Nakula Sahadewa.

Kunañ sañ Wewaswata sira ta makawĕka mahārāja Ikṣwāku-kula tĕka ri sañ Dilīpa, Raghu, Aja, Daçaratha, ndah çrī Rāmabhadra wĕkas niñ mahāpuruṣa. akweh sarika, tan ucapĕn.

Vaivasvatamanor vaṃçaḥ,

ika ta kabeh wĕka sañ Wewaswata Manu sarika.

U v ā c a, matakwan sañ Dṛḍhasyu muwah; liñ nira:

atītapuruṣabhūpā Dilīpasya puraḥsarāḥ

---

1. Itih° nyan (z, nyaña H) Dh° y: iti haçanadharmaçāstra F, ñ etihanyabha dh° B — Byāsa al.: Waiça B (2 ×) — 2. kabeh y: *om.* x — 3. vyasyati x: veçvati y — vedān H: vaiḍān z, vedāt x — 4. matañnya n x: hetu nira H, ta h° n° z — Wyāsa *sic* ω — de nira y: denyan x — kumaniçcaya y: kaniççaye x — 6. ta y: *om.* x — Sajñā x: Ājñā y — ira y: °nya x — 7. (ari) sañ y: niñ F, nira B — 7. Sajñā x: Ājñā y — 11. Sajñā x: Ajñā y — tumarima ri y: deniñ x — 12. ta (: °a) y: *om.* x — Sajñā x: Ajña y — chāyā (: caya mss.) n° ya w° ira x: w° ira ta ch° (: caya *mss.*) n° y — 13. Sajñā x: Ajña y — 14. madĕg x: mañadĕg y — 14. saka ri lara x: salahasa H, salalasa z — 15. *sq.* Sajñā (4 ×), *ut supra* — kapañgih FH: kapañguh al. — 16. niñ F, nikañ B, iñ y — ta y: *om.* x — 18. riñ x: iñ y — 21. mahārāja y: sañ x — Ikṣwāku-kula F: Ikṣwakula al. — 22. sañ y: sira x — D° R° A° y: R° D° A° x — Dilīpa x: Dilima y — ndah x: *om.* y — 23. akweh sarika x: mawĕka rasika y — 24. Vaiv°: Vev° ω — °manor: °manoḥ ω — 27. atīta° x: atītam y — °bhūpā(?): °bhūṣaḥ z, °nuṣaḥ H, °cupa x — puraḥsarāḥ: purasaraḥ y, purasparaḥ x.

kim īdṛçāḥ prakurvanti prajā vai nirupadravāḥ,

sājñā hyaṅ mami, mapa kari ulah saṅ prabhu ṅ atīta, reh nira uminakikaṅ rat, kadyaṅgan mahārāja Dilīpa, Raghu, Ikṣwākula, Aja, mataṅnyan enak ikaṅ rat de nira?

U v ā c a, sumahur bhaṭṭārâgastya; liṅ nira:

svadharmasâdhanāt kuryād brāhmaṇaḥ kṣatriyaḥ punaḥ
vaiçyaḥ çūdro yathākāryaṃ sthitam etaj jagattrayam;

kaliṅanya: maṅke çīla nika saṅ caturwarṇa ṅuni. caturwarṇa ṅaranya: brāhmaṇa, kṣatriya, waiçya, çūdra. kunaṅ ikaṅ caṇḍāla mwaṅ ḍomba kapasuk iṅ çūdra ika, tuhun kaniṣṭha niṅ çūdra warṇanya. kunaṅ ikaṅ mleccha kaheṅ saṅkeṅ caturwarṇa ika.

Kunaṅ ulah saṅ brāhmaṇa maṅke ulahakĕna nira, yatanyan nirwighna ṅ bhuwana: agĕlĕma ta sira magawe pañcakarma lokikācāra, yan sĕḍaṅ sira tamolah riṅ rāja, ṅuniweh yan pinakapurohita de saṅ prabhu, agĕlĕma ta sirâmūjā, matrisandhya, toyasnāna, bhasmasnāna, mantrasnāna; maṅkanâṅanakĕn udakāñjali ri saṅ hyaṅ Çiwāditya. yatika gawayakĕna nira, tatar panaṇḍaṅ dodot wirūpa — wirūpa ṅaranya carik emĕl —, çuddhâ radina paripurṇâ juga tikaṅ dodot saṇḍaṅ nira, tatar paṅĕnjak-ĕnjaka; tatar parâ ri umah niṅ omah, kewalâyogâ juga sira. tatar bandha-paribandhâ ta sira, ṅuniweh byasanâ — byasana ṅaranya tripaṇa, dyūtâdi, ika tan gawayakĕna de saṅ brāhmaṇa —, tan parâ wyâmoha yan wuwus magawe lokikācāra — <lokikācāra> ṅaran ira pūjā, yajña —. yatika tan tulayĕn ira. tan tirwa ulah niṅ tiga sira. tiga ṅaranya: kṣatriya, weçya, çūdra; kewala marahana juga sira ri saṅ tiga warṇa. apan rwa kewala gawayakĕna de saṅ brāhmaṇa. rwa ṅaranya: kriyārcana; kriyâwidhi

---

1. īdṛçāḥ(?): etdasa al., etadaça B — prajā: prajaḥ ω — vai: ve ω — 2. p° ṅ atīta z: p° riṅ atīta H, atīta-prabhu x — 2—3. reh—rat y: *om.* x — 3. kadyaṅgan x: kadi krama DH, krama C — 3. Dilīpa x: Dilima y — Raghu FH; Ragu z, Raṇu B — Ikṣw° (*sic*) A° y: *om.* x; I° *del.*? — 5 uvāca y: *om.* x — 6. °sādhanāt: sadânat ω — kuryâd: karyat ω — 7. çûdro: sudraḥ F, sudra al. — sthitam (?): svitam ω — 8. nika saṅ F: nikaṅ saṅ B, nikaṅ DH, *def.* C. — 9. waiçya F: weçya al. (*def.* C) — 10. iṅ y: riṅ x — tuhun — warṇanya x: *om.* DH — 11. kaheṅ x: bheda DH, bhe C — 12. kun° ul° y: maṅke ulaha x — m° ulahakĕna(?) nira: ulahkĕna n° y: *om.* x, ? — n° ṅ bh° y: enaka ṅ rat x — 13—15. magawe — agĕlĕma ta sira x: *om.* y — °amūjā y: *om.* x — 16. mantrasn° — Çiwad° y: *om.* x — 17. °kĕna nira F: °kĕn ira al. — 17. tatar x: tan y — 18. radina p° j° y: radin ipuna F, radin apuna B — d° s° x: sinaṇḍaṅ DH, si sinanḍaṅ C — 19 tatar (1a) x: tan y — 20. b°-p°: baṇḍa-paribaṇḍa ω — 21. ika tan — yajña y: *om.* x — 22. lokikācāra *add.* — 23. yatika — ira x: *om.* y — 24. niṅ x: saṅ y — sira tiga x: *om.* y — 25. kewala x: kewalya y — mara(?) y: para x — hana (?) — warṇa y: ha saṅ tiga juga sira x — kewala x: *om.* y — de y: *om.* x.

yoga, kunaṅ samaṅkana tulayĕn saṅ brāhmaṇa. yāwat maṅkana çīla nira saṅ dwija enak tikaṅ rat, swastha tikaṅ bhuwana. apan atĕguh saṅ brāhmaṇa ri swadharma nira, tinut ri tĕguh niṅ bhuwana.

Maṅkana saṅ kṣatriya, nihan ulaha nira: masiha riṅ rat, umaritrāṇâ ṅ hīna-dīna, humilaṅakĕna kalĕṅka niṅ bhuwana. çūrâ ta sira riṅ samara, dānaçūrâ ta sira, umintuhwa ri warah saṅ hyaṅ Āgama, bhaktya ta sira riṅ saṅ brāhmana. nahan ulaha nira saṅ kṣatriya.

Kunaṅ ulaha niṅ waiçya: yatnâ ta sira ri karakṣan saṅ hyaṅ Çrī. Çrī ṅaranya mas manik rājata wastra dhānyâdi mwaṅ strī rahayu, ṅuniweh karakṣan iṅ paçu wĕnaṅ-wĕnaṅ saprakāra, mwaṅ kriyā sambyawahāra. yatnâ saṅ waiçya ṅaranya, tan parachidrâ riṅ para; tan panirwa ulah saṅ kṣatriya, kewalya dharma niṅ waiçya juga gawayakĕna nira. ulah pwa sira maṅarjana, magawaya ta sira kāyikadharma, kadyaṅga niṅ patani, gilaṅ-gilaṅ, sabhâgyan wĕnaṅâgawe wihāra, çālā, paryaṅan, kuṭi, patapan, ityewamādi. maṅkana pakĕna nikaṅ artha ri saṅ waiçya. nahan ta ulaha saṅ waiçya.

Kunaṅ ulaha saṅ çūdra ikaṅ yogya lakwakĕnanya: yatnaha, ya tanpânukūla, haywa tan matĕguh ri çāsana, tututa ri pakon saṅ trijanma, haywa umalaṅ manahnya, apan ikaṅ çūdrajanma *ka*kawaça deni saṅ trijanma, apan huwus tinitah de Bhaṭṭāra ikâṅhastapada de saṅ trijanma ri dharmasādhana. saṅ waiçya matĕguha ri swadharma nira. ikaṅ çūdra matĕguha i dharmanya.

Mwaṅ tan yogya niṅ anak niṅ brāhmaṇâlakya anak niṅ kṣatriya.

---

1. tulayĕn: kulayĕn al., ulahĕn B — 2. atĕguh y: tĕguh x — 3. ri x: riṅ z, °damĕl H — swadh° y: sadh° x — ri H: iṅ z, niṅ x — 4. nira y: saṅ kṣatriya x — 6. umint° y: amint° x — ri y: *om.* x — warah y: warawarah F, rah B — 7. ulaha nira y: ta ulah x — 8. ulaha niṅ y: çila niṅ saṅ x — waiçya F: weçya al. — ta sira ri x: ri DH, *om.* C — 9. wastra x: wastrâdi y — dhanyâdi (*sic*) x: *om.* y — 9. strī r° ṅ° y: *om.* x — paçu x: *om.* y — 10. mwaṅ y: ṅuniweh x — kriyā y B_2: triyawidhi kriya F, triya B — 11. waiçya F: weçya al. — tan y: an x — 12. waiçya *ut supra* — juga y: *om.* x — 13. nira x: ira y — ulah x: ulih y — 14. gilaṅ² FDH: gulaṅ² BC — sabh° n x: sabh° y — °agawe x C: °agaweha DH — 15. ç° p° x: p° ç° y — kuṭi DH: *om.* al. — ityew° y: ityaiw° x — 16. waiçya (2 ×) F; weçya al. — nahan — waiçya x: *om.* y — 17. saṅ x: niṅ y — ikaṅ yogya lakw° y: *om.* x — yatn° ya t° F: kayatnaha ya tanpanut ulah B, *om.* y — 18. matĕguh z: atĕguh H, *om.* x — 19. apan — sudrajanma (kakaw°) y: n (kaw°) B, *om.* (kaw°) F — 20. deni saṅ F: deniṅ saṅ B, de saṅ z, de nikaṅ H — trijanma H: triṇijanma z — tinitah y: titahnya x — ikâṅ° y: ika x — 21. *etc.* waiçya F: weçya al. — 21. matĕguha y: maṅguha x — ri sw° y: *om.* x — 22. nira H: dharmanya D; *om.* C — ikaṅ çūdra — dharmanya FH (: F, riṅ dh° H): *corr.* z, *om.* B — 23. °alakya x: rabya z, rinabyan H.

anak niṅ kṣatriya [kṣatriya] yogya rabya niṅ brāhmaṇa. maṅkana anak iṅ kṣatriya, tan yogya anak nirâlakyânak iṅ waiçya; anak niṅ waiçya yogya rabya niṅ kṣatriya. maṅkana anak niṅ waiçya tan yogyâlakya anak niṅ çūdra; anak niṅ çudra yogya rabya niṅ anak niṅ waiçya.

Yapwan atĕguh ikaṅ caturwarṇa ri swadharmanya sowaṅ-sowaṅ, matañnya kapaṅguh prayojana nika sowaṅ-sowaṅ mwaṅ tan hana warṇasaṅkara ṅaranya. saṅkṣepanyânakku, tĕmĕn makastrya sawarṇanya juga ikaṅ caturjanma. haywa ta sira tan wruh ri sawarṇa nira, mwaṅ yatna ta saṅ caturjanma ri luṅguh niṅ caturāçrama. caturāçrama ṅaranya: brahmacāri, gṛhastha, wānaprastha, bhikṣuka. nahan taṅ caturāçrama ṅaranya. brahmacāri ṅaranya saṅ sĕḍaṅ maṅabhyāsa saṅ hyaṅ Çāstra, mwaṅ saṅ wruh ri tiṅkah saṅ hyaṅ Akṣara, saṅ maṅkana kramanya saṅ brahmacāri ṅaranya. kunaṅ ikaṅ sinaṅguh brahmacāriṅ loka, ikaṅ taṅ saṅgraheṅ wiṣaya istryādi, yeka brahmacāri riṅ loka. kunaṅ ikaṅ brahmacāri waneh sinaṅguh brahmacāri cāraṇam, para niṅ ātmapradeça saṅkṣepanya. saṅ yogīçwara sira brahmacāri riṅ çāstrāntara riṅ çāstrajña, huwus pwenak tama nira riṅ aji kabeh ikaṅ sakarĕgĕp de nira, gṛhastha ta sira mastrī pwa sira, manak, madrĕwya hulun, ityewamādi, maṅunakĕn kāyikadharma yathâçakti. ri tĕlas nira gṛhasthadharma ginawayakĕn ira

1. kṣatriya (yogya) al.: *om.* H, *del.* — anak niṅ kṣ° — brāhmaṇa B: kṣatriya yogya rabya rabya niṅ brāhmaṇa F, yogya rabya niṅ anak iṅ brāhmaṇa z, yogya rinabyan iṅ anak iṅ brāhmaṇa H — 2. anak—anak niṅ x: rabya niṅ anak iṅ y — 2—3. anak n° w° — maṅkana x: yogya anak iṅ weçya rabya niṅ anak iṅ kṣatriya. hana z, yowanikanak iṅ weçya yogya rinabyan i kanak iṅ kṣatriya H — 4. °alakya x: rabya z, rinabyan H — anak (1a) x: *om.* y — niṅ (1a) x: niṅ anak iṅ z, denikanak iṅ H — 6. yapwan x: marapwan y — ri swadh° y: *om.* x — 7. matañnya y: *om.* x — pray° n° x: taṅ hayu ḍenya (: z, de nika H) y — mwaṅ x: *om.* y — 8. warṇasaṅkara x: warnāça y — °anaku y: *om.* x — 8.—9. makastrya — caturjanma x: sama kapaṅgih denyâsthiti ri sawarṇanya jugekaṅ (z: juga rikaṅ H) caturwarṇa y — 9. haywa y: ayo x — sawarṇa x: sawawa y — 10. °janma x: °warṇa y — niṅ x: saṅ y — 10—11. cat° ṅar° x: lwir nira y — 12. sĕḍaṅ x: *om.* y — 13—14. mwaṅ — kramanya x: wruha ri satiṅkah krama niṅ sastra y — 13. saṅ maṅk° F: samaṅk °B — s° br° ṅar° x: sira ta brahmacāri ṅaran ira y — 14. sin° br° l° y: br° ṅaranya riṅ l° x — 15. ikaṅ tan — istryādi y: ikaṅ loka ika saṅ gramyavairsaya (F: °vaḍi sayā B) pirivajana (F: °jarna B) samaṅgulakĕn wiṣaya strī-prabhṛti x — istryādi DH: istyidi C, (stryādi?) — 16. kun° ik° br° x: *om.* y — sinaṅguh y: *om.* x — brahmac° cāraṇam y: brahmacarinam x — 17. para x: mara y — 18. riṅ çāstrajña y: *om.* x — pwenak x: enak y — tama y: prathama x — kabeh y: *om.* x — ikaṅ sak° — nira x D: *om.* CH — ta y: pwa x — 20. maṅunakĕn x: maṅanakĕna y — 21. °dharma (1a) y: *om.* x — yathâç° v. d. Tuuk (B3): ya ta ç° mss. — dh° gin° ira y: *om.* x.

wānaprastha ta sira, mur sakeṅ grāma mwaṅ muṅgwiṅ çucideça, makādi wukir, magawe patapan sthāna nira gumawayakĕna pañcakarma mwaṅ malwaṅi wiçaya mwaṅ maṅdeçanākĕn dharma. huwus pwa sira wānaprastha, bhikṣuka ta sira, mur sakeṅ patapan ira, niṣparigraha, tan paṅaku patapan, tan paṅaku çiṣya, tan paṅaku paṅawruh, paḍa ya tiniṅgalakĕn ira. saṅ wiku maṅkana krama nira sira ta sinaṅguh bhikṣuka ṅaran ira. apagĕh pwekaṅ caturāçrama mwaṅ ikaṅ caturjanma, enak taṅ rat, swastha ṅ bhuwana. tĕlas karuhun jaya nīroga çrī mahārāja sakulasantāna nira. —

---

1. ta y: pwa x — mur sak° gr° mw° x: maṅuṅsira wukir y — çucideça y: çudi (< çuddhi?) deça x — 2. mak° wuk° mag° x: gumawayakĕna y — gumawayakĕna x: (ā)gawe ikaṅ y — 3. malwaṅi x: lwaṅ iṅ y — mw° mandeçanākĕn: mw° madwesanakĕn x, maṅḍupakĕn z, maṅḍumakĕn H — 4. wānap° z: warṇap° al. — ta y: pwa x — sakeṅ x: saṅkeṅ y — patapan B y: tasthana F — ira *etc.* al.: *def.* F — 5. °graha z: °gṛha BH — paṅaku (2a) al.: pwaṅaku B — çiṣ° t° p° B: *om.* y — 6. paḍa — krama nira y: *om.* B — tiniṅg° H: tiniṅç° z — 7. ta sinaṅguh B: *om.* y — pwekaṅ y: tikaṅ B — 8. ik° cat° B: caturawarṇa y — swastha ṅ (: çwastaṅ) y: sattwa ta B, „1. swasta" B3 — 9. nīroga y: diggha ya B — çrī m° y: ṣiçram m° B — sak° s° n° y: santana B.

ADDENDA.

p. 345 noot bij r. 3: Kratu: Kṛtu ω (cf. p. 347, 25).
„ 348 „ „ „ 18: saṅ Harakṣya ω: *e* Saharakṣā?
„ 352 „ „ „ 25: rasendriya *corr.* ?: daçendriya?, rajendriya? (apan sadana niṅ mujarakĕn tan dharma. rasendriya n don iṅ tutuk B; a. s. n. m. dh. ikaṅ r. d. iṅ t. DFH; a. s. n. m. dh. ikaṅ ujar yukti. ikaṅ r. d. iṅ t. C) —
„ 354 „ „ „ 8: °taḥ: °to mss. —
„ 356 „ „ „ 28: ya ta x: *om.* y —
„ 357 „ „ „ 16: hana p° x: hap° y —
„ 358 „ „ „ 6: tânon ω: tinon? —
„ 366 „ „ „ 13: tĕmĕn ika,: tĕmĕn. ika mss.
„ 370 „ „ „ 8: rakwa B: sakwa al. —
„ 374 „ „ „ 17: sakti: çakti mss. —
„ 377 „ „ „ 15: °manā: °manaḥ ω —
„ 386 „ „ „ 3: donya ω: denya? —
„ 390 „ „ „ 11: wis: wi mss. —

GLOSSARIUM.

In het hieronder volgende glossarium zijn alle woorden en uitdrukkingen, voorkomende in het Agastyaparwa, opgenomen die mij om een of andere reden van belang schijnen. In de eerste plaats zijn hiertoe gerekend de woorden die niet in Juynboll's Woordenlijst worden opgegeven; dan die die daar of bij Van der Tuuk, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek niet voldoende tot hun recht komen of die in het Agastyaparwa gebruikt worden met een daar niet vermelde beteekenis; voorts vele woorden waarvan het mij gewenscht voorkomt het aantal geregistreerde vindplaatsen te vermeerderen. Onder de in het glossarium opgenomen uitdrukkingen zal men vele Sanskrit-woorden vinden, die niet in bovengenoemde Woordenlijst staan; vele hiervan (composita) zijn niet slechts gekenmerkt met Skt., maar bovendien zijn hun samenstellende deelen onderscheiden; als regel is dit geschied, wanneer het Petersburgsch Woordenboek de uitdrukking niet als zoodanig opgeeft.

hĕhĕh, 361, 2; 362, 3, wsl. onreinheid.
ahanta, 376, 23; 24. Wat precies?
anurūpa, 356, 16, Skt., overeenkomstig.
anukūla (zie crit. app.) Skt., 397, 18, overeenkomstig (het voorafgaande, wsl.). Onzekere lezing.
hīnadīna, Skt., 358, 26; cf. 358, 23.
hantu, 370, 7; vgl. N. J. antoe; Soend. hantoe.
antaḥhṛdaya, Skt. antaḥ + hṛdaya, 375, 22; 26.
antaḥkaraṇa, Skt., 375, 12, 13; in de Sāṃkhya-phil. het „inwendig orgaan" als eenheid.
antara, Skt., pantara, 356, 18; ± ondertusschen —, pantara(n), 377, 2.
antru, guṅ —, 350, 12. Te denken aan N. J. antroe, hefboom, of stut daarvan?
antastha, 387, 17. Skt., wat zich in het inwendige bevindt.
antapada, 385, 11; vgl. K. B. W. I, 66; 67.
antyanta, 357, 8; 386, 9.
anaiṣṭhikī, 358, 18: wsl. Skt. *a-* + *naiṣṭhika*, fem. -ī; *n°* = definitief, hoogst, compleet, volmaakt; hier dus: niet volmaakt.
unĕṅ, kinonĕṅan, 356, 25; 362, 10.
uccāraṇa (Skt.), koccāraṇan, 365, 13; vgl. Bmḍ. Pur., p. 358, s. v.
ucap, sapocapana, 366, 12.
hāra (*āra*), 374, 10; < Skt. āhāra, voedsel. Vgl. crit. app. en gloss. op het Bmḍ. Pur., p. 358, s. v.
arnah, parnah, 364, 8; 373, 24; van betrekking van bloedverwantschap. Vgl. N. J. *prĕnah*.
hṛta (Skt., hiervan?), kahṛta, 355, 23; of: van hĕrĕt, cf. 375, 14.
arjana, Skt., 397, 13; schijnt hier absoluut gebruikt te zijn: „verdienen". Hs. C heeft arcana; zóó?
aku, paṅaku, 372, 7; 390, 10. —, tan paṅaku, 399, 5.
ekādaça-dewatā°, Skt., 356, 8.
(*h*)*ada*, *tuwuh* (*h*)*ada*, 356, 8; Skt. bhūta; vgl. K. B. W. I, 150 hyaṅ tuwuh hada, uit een inscriptie; zie ook Bmḍ. Pur., Gloss. p. 359, s. v.
hĕḍuk, 350, 8; zie K. B. W. I, 160.
ekaçrawya, 353, 4, Skt. e° + ç°, „een en al oor".
ādisattwa, Skt. ā° + s°, 385, 18; 22; 23.
odwad, 381, 27; 28.
adhamapaçu, Skt., 379, 29.
hadaṅ, kahadaṅ-hadaṅ, 372, 8.

iḍŏṅ, um-, 375, 22; zie Jb. sv. hiḍĕṅ.
hĕt (*hŏt*), pa-an, 360, 15.
hetu, 379, 5 als bijwoord gebruikt: daarom. —, hetunyan, 380, 3.
atak, 354, 23, peulvrucht. K. B. W. I, 183.
atita, Skt., ṅ a° (zie echter 't crit. app.), 396, 2; vgl. *ṅ uni*.
uttamaguru, Skt., 390, 6; 18; 391, 1.
utsarga, Skt., maṅutsarga, 380, 22, ontlasting.
atwih, 379, 22; a-t(ĕ)wih?
ātiwāhika°, Skt., 355, 1; 4. Zie crit. app.; vgl. ook K. B. W. I, 192. Zie de aant.
hitāwasāna, Skt. h. + avas°, 353, 1; die tot een goed einde, — resultaat, — gevolg strekken. Vgl. Arj. Wiw. 33, 6, 3.
ātmapradeça, Skt. ā° + p°, 398, 17.
usana, riṅ u°, 363, 29.
askṛta, āskṛta, 353, 21. Verm. te verg. bij K. B. W. I, 211, sub II.
istri, 398, 15, = strī. Vgl. ook de lezing van x op p. 345, 28.
aṣṭa-dewatā, Skt., 377, 10.
hastapada, 357, 2, bediende; vgl. de uiteenzetting bij Van der Tuuk, K. B. W. I, 215. —, *aṅh*°, 397, 20, m. i. hier zóó te verklaren, al is: ika (ṅ) h° misschien mogelijk. — Zie ook Ādip., p. 47, 9.
aṣṭabhaga, Skt., 376, 30; 385, 14.
açeṣa, Skt., 383, 5, volledig, compleet. Hier wsl. „volleerd", zie v. d. Tuuk, K. B. W. en Jb., Wdl., ss.vv.
açwawadana, Skt., 377, 31; vgl. K. B. W. I, 224b. In 't Skt. wezens met een paardekop, ook naam van 'n volk.
isiṅ, paṅisiṅan, 380, 9.
hwat, 380, 16; 24; 386, 3 en elders. —, umwata, 379, 20. —, ka-a, 379, 24. Vgl. K. B. W. I, 248.
awataṅça, pinaka-, 364, 2. Contaminatie van avatāra en aṃça in dewāṃça, aṃçāvataraṇa?
hala, hala², 378, 14; „anak ing mamĕḍi" K. B. W. I, 258; zie ook II, 299 b ond.).
hulĕr, -ĕn, 359, 22.
hĕlĕm, hĕlĕm², 386, 8.
apahāsa, in-an, 386, 24, Skt. apahāsa, spottend lachen; vgl. Rām. 7, 16, 16; vgl. ook apahāsya, Rām.
upacāra, Skt., 359, 8.
ipik, tan paṅipik², 360, 24.
apakāri, maṅ-, 374, 9, (vgl. crit. app.), Skt. apakārin, nadeel berokkenend.
upakāra, Skt., upākaran, 379, 6.
apawarga, Skt., 365, 5, = mokṣa.
upayoga, aṅup°, 386, 18, Skt., vgl. K. B. W. I, 328; het aanwenden; toepassing, gebruik.
aji, paṅajyan, 353, 21. —, *pinakapaṅajyan*, 393, 5, tot leermeester strekken. Vgl. voor *paṅajyan* in deze bet. ook Ādip., p. 205.
ayo, 388, 4, = haywa.
hyaṅ, 343, 19 en elders, door Dṛḍhasyu tot z'n vader gebezigd.
anja, anja², 378, 14. Zie K. B. W. I, 368. N. J. andja² = op de handen staan met de beenen omhoog. Vd. een menschelijke figuur die op de handen loopt (dit K. B. W., t.a.p.), soort vogelverschrikker, spook.
ĕnjak, paṅĕnjak²a, 396, 19.
homa, pahoman, 380, 6; vgl. Pigeaud, Tantu P., p. 247.
hamŏ, 380, 4; in plaats van h a m ŏ ṅ (dit te lezen, of nevenvorm?), stank, (van rottende voorwerpen, stinkende ziekten en derg.).
iman, eman, 352, 5; 391, 5.
hamĕs, 359, 1; begeeren (tot vrouw).
emĕl, 396, 18. Vgl. K. B. W. I, 394.
umĕl(?), kumĕl-umĕl, 375, 10.
(*h*)*abĕt*, maṅabĕt, 362, 1.
abhyudaya, Skt., ka-an, 376, 13.
abhyāsa, Skt., maṅ-, 365, 12.
heṅ, *kaheṅ* (zie crit. app.), 396, 11.
hiṅa, hiṅan, 348, 12.
iṅŏ, iṅŏn, 388, 24, ter harte nemen. Identiek met iṅu.

haṅkara, = en < ahaṃkāra, Skt., *376*, 6; a ṅ k a r a, 386, 19.
narakapāla, Skt., 395, 10.
nirdwandwa, Skt., 390, 9, onafhankelijk(heid).
nirātmakaswabhāwa, Skt., 344, 4.
niraṅkuça, *360*, 17; *361*, 5; Skt. door geen banden gebonden, vrij; O.-Jav. meer ongemanierd.
ndiṅ apan (vgl. crit. app.), 386, 23; 387, 12; vgl. K. B. W. I, 305; 309 en II, 290; iṅ apan; ndi kapan, enz.; „hoe zou".
niççetana, Skt., 391, 8.
niçcaya, kumaniçcaya (vgl. crit. app.), Skt., 395, 4, vaststellen.
niṣparigraha, Skt., 399, 5, zonder bezittingen, zonder have.
niṣparabyāpāra, 390, 16, Skt. niḥ + para + vyāpāra.
niwṛtti°, 355, *29*; Skt., het afstand doen van, afzien van (tegenstelling van p r a w ṛ t t i).
nawātmatattwa, zie de aant., 390, 1.
nyuh, 381, 28: nyu(h) hano.
nyan, 395, 1. Vgl. het crit. app.; nya + n?; „en zoo ook"?
nimitta, Skt., maka-nya, 364, 2.
nigraha, Skt., indriya-n°, 355, 23.
cāraṇam, Skt., 398, 17.
cheda, 360, 25, Skt., o.a. gebrek; vgl. N. J. (voor tjatjad en geseh); K. B. W. I, 613.
codya, 358, 28. Skt. codayati, iemand aandrijven, met verzoeken, eischen lastig vallen, — overstelpen, enz. Vgl. Jb. s. v.
catura, 383, 5; vgl. het crit. app.; bet. „vier", d.i. „alle vier" of dittographie.
caturjanma, Skt. c° + j°, *398*, 9; 10; 399, 8; de vier geslachten, klassen (van menschen).
caturbhūta, Skt. 343, 25; 344, 6; *376*, 8; de vier grove elementen; zie de aant.
caturbhuja, 378, 7, Skt. vierarmig; vierzijdig, vierhoek. Hier zijn bedoeld de vier diggaja, wereldolifanten.
cala, *cumale*, 386, 12.
calita (vgl. var. lectio), *375*, 17; h. l. wsl. te lezen; bet. „op marsch, voorttrekkend" (Skt.).
cipta, < citta, Skt., 10, 8.
ṛṇa, Skt., *379*, 2; 380, 11; *28*; schuld, verplichting.
rara tuha, 359, *2*.
rare, 364, 12.
riris, kariris-riris, 355, 7, ijselijkheid, afgrijselijkheid.
rakṣaṇa (zie het crit. app.), Skt., 358, 18; het hoeden, beschermen. Vgl. Märk. Pur. 51, 38, waar rakṣaṇa gebruikt wordt voor „voor-behoedende godsd. plechtigheid".
rādhanaparāyaṇa, 364, 5; rādhana < Skt. ārādhana; de ā- opgegaan in de voorafgaande -a?
rodratantra, 364, 5. Skt. raudra + tantra.
rusi, rusi-rusi, 360, 16; Skt. roṣin, toornig?
rasendriya, 352, 25; *372*, 30. Zal, naar analogie van *çrotrendriya*, gehoororgaan (P. W. VII, 328), beteekenen: zintuig van den smaak. Misschien foutief gebruikt; of *daçendriya* te lezen. Of *rajendriya*? Vgl. de aant. en de addenda.
ṛṣiyajña, Skt., 356, 1; 4; 6; het aan de ṛṣi's te brengen offer; Manu, 4, 21.
rwa, tan pañrwa-rwa, 390, 10.
rāwaṇahasra (zie crit. app.), Skt., 371, 21, zeker snaarinstrument.
rajendriya, *375*, *21*; 391, 8. Zie de aant. bij p. *375*, *21*.
rajaswalā, *366*, 11; h. l. menstrueerend; gelijk in het Skt.; merkwaardigerwijs staat het bv. Ādip., p. 11, gebruikt voor ṛtumatī, d.i. in de periode terstond na de menstruatie verkeerend.
rama, *karamam*, 356, 9; vgl. de aant.
ramĕs, *360*, 3, hier als N. J.: door elkaar gemengd.
reñan, -añr°, 355, 12; kernen, steunen;

zie K. B. W. I, 819; vgl. N. J. rengan, kermen (van een kind of van een zieke).
keh, akeh, 386, 16.
kuhuh, 347, 13; Skt. kuhū (soms kuhu), de dag van de Nieuwe Maan.
kĕna, kĕnana, 389, 2.
kanya, — ya, 379, 14; 23; 380, 1; kanya, 386, 14. Vgl. K. B. W., II, 37, s. v. kanyatan.
kunań tâpan, 358, 17; 360, 2; 371, 21; 372, 7; 379, 15; 388, 14; 391, 4. Mogelijk moet men k u n a ń t a p a n spellen.
kīrti, Skt., 355, 22; 25: explicatie van wat er onder verstaan wordt.
kṛtopakāra, Skt., 380, 11.
kurumani, 378, 12. Zie K. B. W. I, 597b, s. v. curumanik.
kūrmarūpa, Skt., 374, 23.
kĕkĕs, pa-, 390, 14.
kuḍis, — ĕn, 380, 4; schurftig. Vgl. N. J. koedis, Mal. koedis.
kidul, kinudulan, 357, 10.
kita, 387, 4; 2e p. s? z. 379, 4!
kaṭapūtana, Skt., 378, 14; een soort spook. Zie de aant.
katuṅgyań, 350, 20.
kusu, akusu, 350, 19.
kṣetra, Skt., maka-, 343, 13; vgl. de aant.
kusala, vgl. het crit. app., 355, 25; zie K. B. W. II, 198.
°kṣema, 385, 1; 2; Skt., cf. P. W., s. v.
kĕl, mańkĕl, 375, 18; kumĕl, 375, 10.
kula, -in- (vgl. crit. app.), 390, 16.
kālāntara, Skt., pań —, 379, 11.
kalikālarākṣasa, 365, 2. Vgl. K. B. W. II, 226 b, boven.
kālatattwa, Skt., 390, 1.
kuluwuń, ń-, 344, 3.
kaliliṅan, 381, 7; zie K. B. W. III, 736, waar uit een Kṛtabhāṣā geciteerd wordt: „k. = poejoeh". Poejoeh is N. J. kr. bij *gĕmak*, een wijfjesvogel, die gelijkenis vertoont met onzen kwartel.
kālpika, 357, 17, een pucuk-bloem met blad, achter het oor gestoken. Vgl. K. B. W. II, 262; Berg, bij Kid. Sunda, I, 12b. Zie de aant.
kĕlĕń (v. l. kĕla?), 363, 17; wat in den weg staat aan?; vgl. s ĕ l a ń (naast sĕla), a l a ń, enz. In het Mal. bestaat k ĕ l a n g = s ĕ l a n g.
kalaṅkyeń (v. l. *kalaṅkya*), 380, 30; zie Jb. s. v. (p. 119).
kaya, 355, 23.
kaya, ma-, 374, 21.
kāyika, Skt., 352, 6; 377, 6; lichamelijk.
kāyika-dharma, Skt. k° + dh°, 397, 13; 398, 20.
kĕmĕh, pańĕmĕh, 361, 4; h. l. zeer duidelijk (cf. Jb. s. v., p. 129): bezoedeling, onreinheid.
kĕmĕr (?, zie crit. app.), 359, 29.
kāmuka (?), 361, 21.
kubwa, 377, 28; zie K. B. W. II, 370: „kĕbo".
kĕbwan, 350, 7.
kubhāṇḍa, 378, 14. Zie de aant.
kabayan, 361, 16; 366, 18. Zie deze Bijdragen, 90, p. 163.
kań, 355, 3; 366, 15; 367, 9; 370, 10; 17; 23; 387, 24; = ikań. Vgl. Bmḍ. Pur., Gloss., p. 361, s. v. Zie ook bv. Tantu Pangg., p. 83.
kiṅkiṅ, -um- (zie var. lect.), 388, 22.
de, ter aanduiding van verwantschapsbetrekkingen, en derg., 372, 5; 373, 25; 378, 27; 379, 14; 392, 22; 394, 9.
—, aanduidend een verhouding van ondergeschiktheid, vgl. Bmḍ. Pur., p. 49, 27 —: 397, 20; vgl.: 378, 27; 393, 5; 396, 14. Zie ook 374, 14.
—, sadenya, 379, 24; sadenya n, 379, 20.
don, ya ta donya, 362, 9, m. i. 't waarschijnlijkst te verklaren als N. J. tan don, niets anders te doen hebben dan.
dhanaçūra, 379, 7; 9, 11, enz., zoo te lezen, of *dānaçūra*; Skt. *dhana* + *çūra*. —, ka-an (zie crit. app.), 364, 2.
dhanapuṇya (zie crit. app.), 379, 6. Skt. *dhana* + *puṇya*.

dhāraṇa, Skt., kandarana (zóó alle hss.), 378, 10, af te leiden van Skt. *dhāraṇa*, dragend.

dhāraṇā, Skt., 375, 20, het gericht worden van het denk-orgaan op een bepaald object; het daarbij geoefende regelen der ademhaling.

dūraçrawaṇa, 376, 14; Skt. d° + ç°: het vermogen om uit de verte te hooren.

dhīrapuruṣa, Skt., 379, 5, een verstandig man.

dūrajñāna, Skt. d° + j°; 376, 14.

dharma, °ka- (zóó), 355, 29. —, °ka-an, 355, 28.

dharmasādhana, Skt. dh° + s°; 380, 6; 386, 3; 7.

dharmaçīla, Skt.; 370, 1, deugdzaam, rechtvaardig. Het volgende t a r a kan men op zich zelf als comparatief-suffix opvatten; mogelijk is ook, dat het Skt. t a r a s, „energie, werkzaamheid" is. Of te lezen: cāra?

dharmapatnī, 365, 9; 379, 15. Vgl. Kullūka op Manu, 3, 262: dharmapatnī savarṇā prathamoḍhā. Zie ook p. 372, 4.

dharmamūrti, Skt. dh° + m°; 365, 14.

dīkṣā Skt., 391, 3 e.a. ka-, 391, 21. —, pa-ana, 391, 2.

dadi, dadyan, 356, 28; weder-geboorte, incarnatie, nieuwe existentie. Vgl. Arj. Wiw. 7, 6.

dodot, 358, 8.

dātā, Skt., 352, 12; 362, 9.

daityāṅça, 383, 6; Skt. d° + a°. Vgl. devāṃça, Kathāsaritsāgara, 25, 296.

deçanā, Skt., maṅ-akĕn (conject.), 399, 3; onderricht geven.

duṣṭakarma, Skt., ka-an, 351, 15. Skt. d. = snoode daad; misdadiger.

duṣṭawācika, Skt. d° + v°, ka-, 351, 25.

duṣṭajñāna, Skt. d° + j°, ka-an, 351, 29.

duṣṭamānasika, Skt. d° + m°, ka-, 351, 25.

diwya, Skt., ka-an, 388, 22.

diwyaçarīra, Skt., 355, 5.

dewayajña, Skt., 356, 2; 3, 4, offer bestemd voor de goden.

dhyāna, Skt., 375, 20, meditatie. Zou met het volgende een dvandva-comp. kunnen vormen.

dāyaka, Skt., 389, 13. Vgl. Tantu Pangg. p. 105 en Jb., Wdl., s. v.

damaluṅ (wuk-), 350, 1; vgl. 367, 9.

ḍimpil, 354, 17; zie K. B. W. II, 523, waar men „naar achter staand" als beteekenis kan concludeeren. N. J. ḍimpil = ḍèmpèt, aaneengekleefd, nauw verbonden; dus „samengegroeid", zooals trouwens ook in het Soend. een bet. van dempet is.

ḍomba, Skt., 360, 8; 396, 10. Skt. een man van lage kaste, zich bezig houdend met muziek en zang.

tah, anah (sic?), 372, 3; m.i. wsl. af te leiden van tah (kĕtah); zie K. B. W. II, 549; h.l. ik bedoel; ik versta onder de aldus genoemde persoon ....

tuhuk, ma-, 357, 3, krisdrager.

tahap, tumahap, 343, 11.

tĕṇḍĕk, a-, 354, 20. Zie Gloss. op Bmḍ. Pur., p. 362, s. v.

taṇḍas, 345, 2, foutief voor t ĕ ṇ ḍ a s of nevenvorm?

tunto (?), tumunto, 343, 12; zie crit. app. Bet.?, juist? Zie de aant.

tanaya, Skt., tanayan, 388, 22; 23; vgl. Tantu Pangg., p. 75, ond. (2 ×); zie ook Bmḍ Pur., p. 49, 10.

taniṅ, tinaniṅ-taniṅ, 379, 22.

tucita, 355, 6, wsl. op te vatten als Skt. tucchita; tuccha: çūnya, alpa, hīna.

tara(?), 370, 1; zie onder dharmaçīla.

tṛṇoṣadhi, Skt., 382, 1, dvandva-comp., grassen en kruiden.

tarka, Skt., 375, 20, reflexie, speculatie.

trikāya, Skt., 377, 5. Vgl. K. B. W. II, 597; IV, 517 vlg.

tṛṣṇā, Skt., ka- (vgl. het crit. app.), 390, 12.

trisandhya, Skt., ma-, 396, 15.

tripaṇa, Skt. de drie spelen, 396, 21.

trijanma, Skt. t° + j°, 397, 18; 20; de drie hoogste kasten.
triyak, 357, 1; 372, 11, Skt. tiryak, dier.
taramtam, pa-, 351, 20. Gdwd. tamtam?, vgl. K. B. W. II, 615.
trigañca, 375, 17, snel.
taruṅ, a-, 350, 22.
turuña, 378, 17; vgl. K. B. W. II, 623.
tĕka, 353, 11; m.i. hier wsl. tusschenwerpsel, als N. Jav. *tĕka*.
tukar, mi-akĕn, 354, 3.
tasak, 390, 2, doorkneed, volleerd.
tuwuh, manuwuhakĕn, 351, 12.
twan, ka-, = katon, 380, 25; vgl. K. B. W. II, 564.
twaksāra, Skt., 381, 25; 29; zie K. B. W. II, 681.
tali, tinali dawa, 359, 5.
taila, Skt., 356, 3; zie crit. app. en verg. K. B. W. II, 690a.
tĕlĕh, tĕlĕhĕn, 353, 23, behept met een of andere kwaal. Vgl. N. J. *tĕloeh*, booze geest die kwalen en ziekten aanbrengt. Vgl. ook Soend. *nganĕloeh*, beheksen, betooveren, zoo, dat de behekste uitwassen krijgt of z'n ingewanden uitbraakt.
tĕlas karuhun, 399, 8, dan eerst.
tulay, -ĕn, 396, 23; 397, 1.
tulumpak, pinaka-an, 380, 9, dienende om op te gaan zitten.
tĕpĕt, 359, 8; 14. Vgl. het Mal. en Min. gebruik van tĕpat.
tĕpĕṅ, -um-, 382, 12.
tyanta, 360, 16, < atyanta.
tuyak (?), manuyak, 380, 23; zie de aanteekening; de woordsplitsing is onzeker.
toyasnāna, Skt., t° + s°, 396, 15.
taman, ka-a, 363, 4; 389, 10. Af te leiden van taman, tuin, „omgrensd, ingesloten door". Of verband met Min. taman, belust, gaarne iets doen, ijverig met iets bezig; dus: gegrepen door de begeerte naar?
tĕmes, tinĕmĕs (zie crit. app.), 354, 12.
tumpuṅ, anumpuṅ, 361, 31; wsl. zich goederen van een ander toeeigenen, Verg. anumpu, Kuñjarakarṇa, Kern, V. G. 10, p. 67; K. B. W. II, 759.
taṅkĕs, 388, 8.
tĕṅgĕk, pan°, 393, 12; tĕṅgĕk, N. J. toenggoek, de wacht houden.
tiṅgaluṅ, 377, 27. Vgl. het crit. app.
sih, kasih, 382, 15; 16, geliefde.
sāhitya, Skt., 370, 25.
sindhu, 354, 25, Skt. sīdhu, rum, enz.
saṇḍaṅ (zie echter 't crit. app.), 396, 19.
sinībālī, 347, 14; Skt. sinīvālī, een bepaalde maanphase.
sor, kasor, 370, 11, het onderdoen.
çarīropadrawa, 376, 16, Skt. ç° + upadrava, = onheil, ongeval, spec. aanval van ziekte, ziekteverschijnsel.
surud, panurudan, 353, 21, verm. „voor wien men uit den weg gaat".
sarisukha (?), 370, 7.
sarwa, Skt., 390, 14.
sarwabhūtayoni, Skt., 382, 23.
sarwabhāwa, Skt., 386, 13; 17; 18 enz.; 390, 10.
sarūpa, Skt., 355, 4; (356, 16, crit. app.).
sarĕṅgapa, 384, 13; wsl. corrupt; vgl. de aant.
sukha, n panukhe, 370, 21.
sakit, kapisakitan, 355, 23.
sakṣaṇa, Skt., 376, 12.
°*çikṣākalpa*, Skt. ç° + k°, 375, 21.
sakala-niṣkala, Skt., 344, 5.
sakalajana, Skt., 355, 15.
ṣoḍaçatattwa, Skt., 385, 6; 12; 15; 389, 24.
ṣaḍwarga, Skt., 377, 4; 391, 12; zie de aant. —, ṣaḍvargavaçya, in citaat, 370, 29.
siddhayogīçwara, Skt., 386, 2; 391, 19; 24; 394, 5; heer der siddhayogins; siddhayoga = having an infallible magic.
sodāmanī, Skt. (saudāmanī), 371, 19, de bliksem.
sĕḍaṅ, vgl. de aant. bij Bmḍ. Pur., p. 77, 15 —: 343, 25; 345, 26; 347, 21; 349, 20; 365, 10; 12; 368, 6; 395, 7; 396, 14; 398, 12.

saskara, -um-, (vgl. crit. app.), 389, 5, v. Skt. s a ṃ s k ā r a, sacrament, ceremonie (tusschenvorm tusschen s a ṅ s-k ā r a en a s k a r a, bv. K. B. W. I, 211; vgl. Ādip. 114 of corrupt?).
çāstrāntara, Skt., 398, 18.
çāstrajña, Skt., 398, 18.
çāstraguṇa, Skt. ç° + g°, 352, 17.
swāhāswadhāmantra, Skt., 348, 20.
swāhāmantra, Skt. 348, 10.
sawarṇa, Skt., 398, 8; 9; iemand van denzelfden stand.
sawarṇā, Skt., 365, 11, een vrouw van gelijke kaste.
swabhāwa, Skt., pi-, 377, 4.
çila, 354, 22; 23; Skt. eig. op 't veld achtergebleven korenaar; h.l. koren, graan in 't alg.?
çleṣṭa, -n (sic?), 353, 27. Zie de aant.
sapu, anapu-napwa, 360, 15; 361, 1; 9; 362, 3.
saji, 357, 3. —, pasajen, 380, 6. —, pinaka-, 356, 27.
sami (zie crit. app.), 350, 22.
samāna, Skt., 345, 4.
samācāra, 366, 15; 376, 27. Skt., gedrag, gebruik, gewoonte. Hier, althans 376, 27, ± omgaan met.
samidha, 356, 22; Skt. samidh, °samidha, brandhout. Als çwana, hond, ontstaan, of uit compp.
samyajñāna, 372, 7; 15; 375, 19. Uit Skt. *samyagjñāna*, de juiste kennis, het juiste inzicht.
sāmagrī, 351, 15; zie de aant.
sĕmbah, panĕmbahan, 353, 21.
sambuṅ, 382, 8. Het beteekent „verlengsel, wat aangelascht, toegevoegd, aangezet wordt". Voor het gebruik op onze plaats is allereerst te vergelijken de passage uit de Kuñjarakarṇa, Kern, V. G. X, p. 66. Kern vertaalt daar met „bijdrage".
sabhāgyan, opdat; 379, 4; 9; vgl. 397, 14; vgl. Wirāṭap, p. 45.
saṅka, -an, 389, 23; — 387, 16 (vanaf). —, saṅkananya n, 379, 15.
sĕṅkĕr, pa(?)° (zie crit. app.), 354, 9, verbodsbepaling.
saṅkal, 350, 18.
suṅkĕlit, 352, 2.
wi, 374, 21, mogelijk = *wih*, gelijk *pi* naast *pih*.
wāhyasukha, Skt. bāhya + s°, 375, 9.
wīṇā, Skt., 371, 21, luit.
wanaspati, Skt., 378, 11; 381, 20; 21; 382, 1; K. B. W. III, 462 a; van groote boomen, die geen zichtbare bloemen, maar wel vruchten dragen.
wānaprastha, 398, 11; 399, 1; Skt., de benaming van een brahmaan in z'n derde levensstadium.
wĕnaṅ, wĕnaṅ-wĕnaṅ, 358, 7; 397, 10. —, pinakawĕnaṅ², 379, 18; wĕnaṅ² = wĕwĕnaṅ, dier, hoogstwsl. slechts van tamme dieren. Zie Jonker, O.-Jav. Wetboek, p. 185. Op de eerste plaats zou men N. J. wĕwĕnang, bevoegdheid, voorrecht, Soend. wĕwĕnang, verleende macht kunnen vergelijken; niet wsl.
wācika, Skt., 352, 6; 377, 6; 8; 9.
warah, warawarah(?), 370, 1, vgl. echter het crit. app.
wĕrĕh², 358, 21. Vgl. K. B. W. III, 472 en 468.
waraṅkakan, 377, 26; vgl. K. B. W. III, 499; Jb., s. v. (p. 517), naam van een dier; men kan aan verband denken met Mal. *rangkak* (*rakak*), *mĕrongkak* = op vier pooten of op handen en voeten gaan; vd. *si rangkak* = de kruiper, d. i. e. s. v. landkrab. Vgl. ook in het Minangk.: *marangka'*, id., si *rangka'*, id., ook een kreeft (v. d. Toorn).
wiku luwak, 386, 25.
wedānta, Skt., 389, 23.
widhikriyā, Skt. v° + k°, 386, 12.
wadwa, — haji, 356, 21.
wadwan, 350, 6.
wadul, w.², 353, 4; vgl. N. Jav.
widyātattwa, Skt., 390, 1.
widyātmikā, Skt., 383, 20, wier wezen het weten is.

watu, pinakawatwan 363, 6. Vgl. Jb., s.v. watu II; N. J. waton.
watĕk, pamatĕk, 360, 4; 379, 21; 380, 2; 8. —, *winatĕk*, 357, 23.
waçi, amaçi (onzeker, zie de crit. aant.), 384, 9. Skt. vaçin.
wasana, 380, 22; Skt. avasâna, einde, afloop; zie de aant.
wiçeṣa, Skt., 355, 18, —², verschillende soorten van. Zie voorts: 359, 11.
wiçwāsa, Skt., (zie crit. app.), 357, 8.
wiçwajit, Skt., 'n soort offer, 358, 1; 384, 6.
wowo, 377, 31, = wwawwa.
wwah, -ĕn, 353, 23; vgl. N. J. woh, blijvende puisten op het lichaam.
wwat, 380, 9; vgl. bwat.
wĕl, 354, 20, dwerg.
wula, maw.² (?), 357, 4, voor mahula², slangenknecht of iets dergelijks? Of *wula* = *kawula*?
walikarma, 356, 8, Skt. balikarma, zie de aant.
wālawidyā, Skt. *bāla* + *vidyā*. Vgl. K. B. W. I, 318 b (wruh mañaji w°); III, 568 b; 588 a.
waluy, umaluyakĕn, 369, 7, vgl. N. J. maloejakaké, in z'n vorigen staat herstellen, herstellen.
wilañ, ka-, 355, 13.
wījāti, Skt., 360, 8; 361, 10.
wyat, pamyat (imper.), 379, 4.
wyasana, um —, 361, 2, Skt. *vyasana*, ijverige bezigheid, het hangen aan iets met groote hartstocht; een allesbeheerschende eigenschap of neiging, vooral een slechte. H. l. ± z. ijverig bezig houden met de verzorging van iets, een cultus maken van.
wigraha, Skt., umigraha (v. l.: umigra, cf. K. B. W. III, 618a), 355, 11.
wañun, mañunakĕn (v. l. mañanakĕna), 398, 20; vgl. Tantu Pangg., pp. 70, 78, 92, 104.
wañkañ, 358, 28, bet. onzeker. Mogelijk is „lam, met misvormde voeten", zooals wel Mal. *bangkang*.
wañwañ (vgl. de crit. aant.), 386, 25.
lo, 351, 19. Vgl. O. J. Bmd. Pur. p. 165, 8.
lah, lumah, 360, 26, van overleden vorsten; vgl. K. B. W. III, 639; zoo hier?
lĕhĕñ, ka-, 360, 25.
lintah, 353, 4; vgl. K. B. W. III, 656; Soend. tjeuli-lentaheun, naar alles wat men zegt hooren.
licin, 386, 25, -um-, 386, 11.
lor, linoran, 357, 10.
—, *lor kidul*, 358, 21; Zie: linoran.
larañ, linarañan, 353, 24; 365, 4.
laku, lumakwa citrakāra, 387, 19; pañl.², 368, 14.
lokācāra, Skt. 1° + ācāra, 356, 10, lett. het gewone doen en laten der menschen; de gebruiken, observanties der menschen; vgl. 396, 13 enz. Men kan ook denken aan lokacāra, de gang door de wereld.
lokikācāra, Skt., laukika + ācāra; 396, 13; 22; cf. 23.
lawan, mañlawanlawani, 356, 24.
lwañ, malwañi, 399, 3.
lilañ, lilañ-lilañ, 380, 6.
layu, laywan², 359, 23.
lañcañ, 350, 5.
liman, maliman, 357, 4.
lumpuh, lam, verlamd (in de beenen), 353, 7.
lampipi, 381, 8; vgl. Rām. 25, 56.
lubak (v. l. luwak), 377, 27, = luwak.
liñ, liñan (vgl. echter crit. app.), 372, 30.
lĕñkuñ, 373, 11; zie ook onder de eigennamen. Vgl. N. J.
luñguh, 398, 10, rang, waardigheid, positie. —, ma-, 353, 24, ± vallen onder, behooren tot.
punarukta, 359, 29; Skt., nog eens gezegd; herhaald.
pantikrama, 353, 26; < Skt. pañkti + krama; zie K. B. W. IV, 34; vgl. de aant.
pĕcuk, 380, 31; N. J. pĕtjoek of pĕtjroek, een zwarte watervogel.

prahārakāla, 364, 23, Skt. prahāra (?) + kāla, tijd van (storm) vlagen (?).
paricārikā (?) Skt., 366, 17, dienares; onz.
parikas, 391, 23.
pradānatattwa, Skt., 390, 1.
pratyāhāra, Skt., 375, 20, het verwijderen van de zintuigelijke organen van de objecten.
prathamaguru, Skt., 389, 16; 391, 1.
pṛthagjana, Skt., 382, 21.
paras, paras-paras, 349, 29.
pariçuddha, Skt., pamariç°, 379, 5.
prawṛtti, Skt., 355, 28; het zich toeleggen op een taak, de werkzaamheid.
pūrwaka, Skt., n pakap°, 351, 25; Skt. p° is niet „voorafgaande aan", doch ook „vergezeld van", „onder". Zoo ook hier en 372, 15.
pūrwasthiti, 387, 6, Skt., vroegere standplaats, plaats waar men zich eerder bevond.
parapurita, 360, 17; 361, 24, < Skt. paripūrita, lett. volgemaakt; geheel gevuld; dan: ± verzadigd, blasé?
prajñopāya, Skt., 367, 26.
prayojana, Skt., °jñana (hss.), 384, 21.
paramadurlabha, Skt., 385, 13; 388, 12.
parĕmpara, 352, 21; Skt. paraṃpara, elkaar opvolgend, — afwisselend; adv. de een na den ander.
prabhṛtiḥ (sic), Skt., 382, 1.
paribhāṣā, Skt., 351, 28; hier ± de beschaafde, behoorlijke, uitdrukkingswijze.
pada, Skt., 392, 16; positie, waardigheid; 366, 10, hemel; cf. B. Y., 44, 11.
pitṛpiṇḍa, Skt. p° + p°, 347, 16.
pitṛyajña, Skt., 356, 2; 7.
pas, 372, 20.
pisan, amisan, sanak a°, 392, 19. Vgl. Ādip. p. 182, 1; Jonker, Wetb. art. 209; Par. 27, 25. — ma°, 376, 8. — a°, 377, 1. — saka°, 376, 27.
pisaniṅun, 357, 16.
pista, 359, 1; a-, 358, 26; vgl. Soend. pista, gemelijk zijn, boos zijn op iemand, een tegenzin hebben tegen iemand.
pilih, a-, 361, 5, onderscheid makend, uitkiezend, kieskeurig. Vgl. Kid. Sunda 1, 2 a.
pūjā, Skt., ka-, 361, 7, k° niṅ çarīra. —, kapūjān, 356, 5; 7; vgl. Inscr. van Gĕḍangan, V a (Kern, V. G., VII, 35).
puyuh, 350, 22.
pañci, p° pisan, 391, 7; in hoogen graad.
pañcakarma, Skt. 365, 13 (cf. crit. app.); 396, 13; 399, 2. Zie de aant.
pañcaprāṇa, Skt., 345, 5.
pañcagati-saṅsārārṇawa, Skt., 394, 24.
pamĕgĕt, 356, 21. —, ka-an, 357, 10.
jahat, *jahat ken*, 366, 9; vgl. K. B. W. IV, 348; van een in de maandelijksche periode verkeerende vrouw.
juti, a-, 354, 24, „(waren) vervalschen?", zie v. d. Tuuk, K. B. W., IV, 579.
jītātma, Skt., 382, 12.
jalāntara, anj°, 376, 23; Skt. jala + antara; m.i. in, over het water gaan.
jyeṣṭhaputrī, Skt. jyeṣṭha + Skt. putrī, 346, 25.
jñānaçakti, Skt., 385, 30.
yadṛcchā, Skt. 372, 8, wsl. citaat.
yadyan, 356, 29; vgl. Tantu Pangg., p. 95; ± ja — (zelfs).
yatna, tan yatna, 354, 9, niet letten op. —, yatnaha, 397, 17; hij zij op z'n hoede. —, kumayatnakĕn, 355, 15.
yathākāma (crit. app.), 377, 1; Skt. yathakāma(m).
yowati, 383, 3, Skt. yuvatī.
yuga, maka-, 383, 24; yuga, verwekken.
yogīçwara, Skt., 373, 3; 380, 22.
mantrasnāna, Skt., 396, 16.
mānuṣayajña, Skt., 356, 2; 10.
mara, maranyan, 360, 15, opdat. —, maran (mara n), 370, 21.
maru, pinamarokĕn, rempl. caus., 359, 5.

mārga, Skt., sa — nya n, 354, 26, opdat; vgl. Ādip. 189, 5; Par., p. 5, 23.
mṛgapakṣi, Skt., 351, 30, dvandva-comp.
mariṅ, < mara iṅ, 355, 18.
makarapasta, 354, 25.
mukta, ka-, 361, 5, verm. secundaire vorm uit bhukta, Skt.
muktapada, Skt., m° + p°, 385, 3; 5.
mokṣaka; kamokṣakan, 387, 12, = kamokṣan. Skt. mokṣaka; vgl. K. B. W. IV, 553.
medhā, a° (zóó wsl.), 353, 4.
madana, Skt., 370, 13; 24, h. l. genoemd onder de ṣaḍwarga.
madhyaloka, Skt., 355, 3; 10, de aarde.
madhyamaguru, Skt., 390, 4; 391, 1.
māṣa (?), 358, 22; Skt., een geldswaardig gewicht; vgl. K. B. W. IV, 573. Zoo of van m a s, goud?
malina, Skt., 380, 3.
mĕlik, 359, 5; zie K. B. W., IV, 586.
maṅke, waarsch. als: nú, aldus, 344, 21; 389, 20; zie vooral p. 364, 20; 369, 26; 370, 25; 372, 28; 390, 9; 396, 12.
gandhaçeṣa, Skt. g° + ç°; 376, 23.
girih, aṅgirih-urĕma, 354, 4.
gurutalpake (sic, naar een citaat), 353, 19; Skt. gurutalpaka.
gati, Skt., 392, 24.
gĕlar, 386, 12.
(*galita*), 375, 17 (wsl. de lezing van F: *calita* juist, zie ald.), zou beteekenen: afgevallen, uitgevallen, verdwenen (Skt.)?
galigraha, 354, 1; Skt. galagraha, samensnoering van de keel. N. J. djĕlagra, slijm van borst of keel.
gĕlaṅ, 362, 12, vgl. crit. app. op 363, 6.
gilaṅ, gilaṅ² (zie het crit. app.), 397, 14; vgl. Kuñjarakarṇa, Kern, V. G. X, p. 73, onderaan; wsl. gelijk te stellen aan g u l a ṅ²; zie Bmḍ. Pur. p. 285 en p. 366, s. v.
gĕmah, gĕmah², 379, 10.
gimbĕl, -ĕn, 353, 23; vgl. K. B. W. IV, 803, alwaar verklaard met gulĕt, dudut (?).
gĕṅaṅ, 381, 29.
bāhudaṇḍa, Skt. pinaka —, 356, 21; voor de bet. vgl. Jb. s. v.
baṇḍha-paribandha, 396, 20; < Skt. bhāṇḍa, waar, waren.
bintit, 380, 30, zie K. B. W. IV, 855, s. v.; in het N. J. een soort nachtvogel.
bari, tan b.², 374, 6.
brahmāṇḍa, Skt., 345, 10; zie onder de eigennamen.
brahmadewa, Skt., b° + d°, 365, 11.
brahmātyā = brahmahatyā, 365, 18, vgl. crit. app. bij 365, 23; Skt., hier voor: hij die een brahmaan doodt. Verderop weer de gewone beteekenis.
brahmāñça, 383, 7; Skt. d° + a°. Zie onder daityāñça.
bhrūṇahā, Skt., 365, 4 e. a.
brĕsi, ma-, 357, 3, het vorstelijke zitkussen dragen.
burwan, burwan², 381, 7, gelijk te stellen met *burwak²* (Rām. 25, 65)?
buddhi, Skt., 369, 22, e. a.
bhūtayajña, Skt., 365, 2; 7; 9.
bĕtiṅ, a-a, 382, 16; hgstwsl. opgewekt; vgl. K. B. W. IV, 947.
busyat, 377, 30, = buset.
bhasmasnāna, Skt., 396, 15.
bhasmaçeṣa, Skt. bh° + ç°; 376, 23.
bhuwaḥ, Skt., 343, 15; 344, 1; verg. Bhār.-Yuddha, 19, 2.
bhāwanā, Skt., 377, 10; zie Saṅg hy. Kam., p. 205.
bwat, 356, 6; vgl. Bmḍ. Pur. p. 147, 15.
byĕt, 351, 19, = bwat, vgl. tyĕṅ voor twaṅ, 361, 17; 362, 6; 12, crit. app.
buyut, 358, 10, achterkleinkind.
bhagala, 378, 13.
bhagali, 378, 14; „eigenn. v. e. bok of ram" (K. B. W. IV, 1084, s. v. bhaṅgali).
biṅĕla, 381, 5, e. s. v. vogel.

REGISTER VAN EIGENNAMEN VOORKOMENDE IN HET AGASTYAPARWA.

Het leek mij gewenscht om alle eigennamen die in het Agastyaparwa voorkomen te verzamelen, en niet slechts de vele daarvan, die zoowel in de Indische als in de Javaansche literatuur zeer vaak voorkomen. De volgorde is, daar de groote meerderheid uit Sanskrit eigennamen bestaat, die van het in woordenboeken van die taal gebruikelijke alphabet. Vele der namen vindt men ook vermeld in het Oud-Javaansche Brahmāṇḍa-Purāṇa; zie het register van eigennamen, aldaar, pp. 367—390. Op p. 367 bevindt zich een korte opgave van naamregisters en lexica die den lezer van dienst kunnen zijn.

Met andere Javaansche werken is vergelijking nog slechts in beperkte mate mogelijk: vele teksten zijn nog niet gepubliceerd, andere missen registers en indices.

Van der Tuuk's Kawi-Balineesch Woordenboek bevat een schat van gegevens, doch op minder bruikbare wijze verwerkt. Men vergelijke: Pigeaud, De Tantu Panggĕlaran, Bladwijzer, pp. 341 en vlgg. voor de namen die in dat werk voorkomen en voor de opmerkingen die de auteur daarbij dikwijls maakt. Bij vele namen heb ik een korte aanduiding gegeven omtrent de categorie waartoe ze behooren; bij personen ook van hun relatie ten opzichte van andere, veelal meer bekende of vaker genoemde personen. In het algemeen zij, ook zonder nadere opmerking, naar de aanteekeningen verwezen.

De gebezigde afkortingen zijn:

afst. = afstammeling.
b. = berg, gebergte, enz.
dr = dochter.
g. = god; godin; godheid, enz.
kg = koning.
n. = naam.
r. = rākṣasa, rākṣasī.
rs. = ṛṣi.
v. = volk; van.
z. = zoon; zie.

LĀMURĪ — LAMBRI — LAWRĪ — RĀM(N)Ī — LAN-LI — LAN-WU-LI — NAN-PO-LI.

DOOR

H. K. J. COWAN.

Vóór de komst der Portugeezen in den Indischen Archipel vindt men, wat wij thans „Groot-Atjèh" noemen, in de oude berichten aangeduid:

door de Arabieren met:

Lāmurī (Ibn Sa'īd, vóór 1286; Rasjidaddīn, 1310; Sulaymān al-Mahrī, begin 16e eeuw);

Lawrī (Dimasjḳī, 1325) en (wellicht) ook:

Rām(n)ī (Ibn Ḥordādzbeh, ~~844—848~~; Abu Zayd Ḥasan, 916; Mas'ūdī, 943; Bīrūnī ± 1030; Dimasjḳī, 1325);

door de Chineezen met:

Lan-li (Cheou K'iu Fei, 1178);

Lan-wu-li (Chau Ju Kua, 1225);

Nan-wu-li (Wang Ta Yuan, 1349);

Nan-po-li (Ma Huan, 1425—'32);

door Marco Polo (1292) met: *Lambri;*

door Odorico van Pordenone (1323) met: *Lamori;*

door de Tamilinscriptie van Tanjore (1030) met: *Ilāmurideçam;*

door de Nāgarakṛtāgama (1365) met: *Lamuri;*

door de Sedjarah Melajoe (1612/14) met: *Lambri.*

Wat den oorsprong dezer namen betreft, meende Gerini (Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia, p. 662 vg.), dat het duidelijk was, „that Lambri and Rāmī or Rāmnī represent the term Rāmbrī, meaning „Rāma's country", met with in Arakan, which is in its turn a corruption of Rāma-bar or Rāma-bāri, the form it would assume in Southern Indian vernaculars." Yule bracht de namen in verband met „the *verzino* or brazil-wood of *Ameri*

(L'Ameri, i.e. *Lambri?*) which appears in the mercantile details of Pegalotti."

De verklaring van Gerini is naar mijn meening onbevredigend, o.m. omdat zij niet voldoende rekening houdt met de omstandigheid, dat de meeste gegevens (de Chineesche dan buiten beschouwing gelaten) er op duiden, dat het woord met een *l*, niet met een *r* aanvangt, en daaronder die, waarvan men m.i. vrijwel kan aannemen, dat zij het origineel het dichtst benaderen (Marco Polo, Odorico van Pordenone, Nāgarakṛtāgama en Sedjarah Melajoe). Het is bovendien ook nog geenszins zeker, dat met Rāmī, Rāmnī wel dezelfde streek als Laṃuri enz. bedoeld is. [1])

Ook de door Yule geopperde mogelijkheid is niet zeer aannemelijk, als men er zich rekenschap van geeft, dat daarbij die naam feitelijk wordt verklaard uit een samenkoppeling van *Ameri* met het Italiaansche lidwoord *l'*, terwijl het toch niet is aan te nemen, dat de andere, niet-Europeesche berichtgevers, ook die van vóór de komst der eerste Europeanen, Polo en Pordenone, den naam uit Europeeschen mond en op Europeesche wijze vervormd zouden hebben vernomen.

Wat dan wel de juiste oorsprong van den naam is, zal wel niet gemakkelijk met volstrekte zekerheid kunnen worden vastgesteld, doch men kan mogelijkheden aan de hand doen, die zoo veel mogelijk aan alle te stellen voorwaarden voldoen. Zulk een mogelijkheid moge wellicht in het volgende gevonden worden:

Uitgaande van het hooger tegen Gerini's verklaring aangevoerde argument, dat het woord met een *l* moet aanvangen, kan men, bij vergelijking der verschillende gegevens, vrij zeker concludeeren, dat het eerste bestanddeel van den naam luidt: *Lam-*. Voor het overschietende deel vindt men bij de Arabieren: *-urī*, *-wrī* en, eventueel, ook -(*n*)*ī*(?); bij de Chineezen: *-li*, *-wu-li* en *-po-li*; bij Pordenone, in de Nāgarakṛtāgama en in de Tamil-inscriptie van Tanjore: *-uri* en *-ori*; in de Sedjarah Melajoe en bij Marco Polo: *-bri*. Uit deze verscheidenheid wordt toch wel duidelijk ,dat het woord naar alle

[1]) Naar aanleiding van al- Rām(n)ī schreef G. P. Rouffaer in de Encyclopaedie van N. I., 1e dr. dl. IV, p. 204 op gezag van prof. H. Kern, dat het wellicht een spraak- en begripsverwarring is van het bij de Singhaleezen gebruikelijke *Ramaṇa* = *Arakan*.

Hoe de berichtgevers vaak inderdaad in de war kunnen zijn wordt o.m. geïllustreerd door het feit, dat Dimasjḳī spreekt van *Rāmnī* (dat zou dus Lamuri zijn) en Langgabālus, doch verder vertelt, dat op het eiland (sic) Kalah (= Kedah): Fañtjur (= Baros) Jāwa, Malāyur, Lawrī (= ook Lamuri) en Kalā (= Kedah) liggen.

waarschijnlijkheid drie-lettergrepig is en een *u* in de tweede lettergreep bevat. Het gaat er nu om of deze *u* onmiddellijk op de *m* van *lam-* volgt, gelijk in een deel der gegevens, dan wel of een andere consonant daartusschen behoort te staan, gelijk in een ander deel der gegevens, en, in het laatste geval, welke consonant dat is: *b*, *w*, of *p*. De Chineesche benamingen vertoonen met uitzondering van Lan-li alle bedoelde consonant (*w* of *p*), onder de Arabische is dat bij één het geval (nl. La*w*rī bij Dimasjḳī), terwijl ook de Europeesche en Inheemsche elk een voorbeeld met de consonant opleveren, t.w. Lam*b*ri bij Polo en in de Sedjarah Melajoe. Het komt mij nu uit een en ander zeer waarschijnlijk voor, dat inderdaad oorspronkelijk een consonant tusschen *m*. en *u*. behoort te staan. Welke nu is die consonant? het kan *b*, *w* of *p*. zijn, en hier moet ik het terrein der waarschijnlijkheden verlaten voor dat der mogelijkheden:

Men weet, dat de Atjèhers voor onze komst het sultansverblijf, de Koeta Radja, betitelden met *Dalam*, lett: „het inwendige". Hetzelfde gebruik van dit woord kent het Javaansch, waar *dalĕm* het Krama-Inggil woord is voor *omah* = „huis". Een Sanskrit equivalent voor dit woord nu, is *purī* = „burcht, kasteel, sterkte, enz.", dat ook in de Indonesische talen op uitgebreide schaal burgerrecht heeft verworven, zoowel als zelfstandig woord (vgl. o.a. Klinkert's Maleisch woordenboek, s.v. *poeri*, waar als beteekenissen staan opgegeven: „binnenste gedeelte van eene vorstelijke woning, binnenhof, binnenstad, burcht"; *poeri* heeten ook nog in onzen tijd de vorstenverblijven op Bali), alsook in vele samenstellingen (vgl. plaatsnamen als Indrapoeri in Atjèh enz.).

Ik acht het nu zeer wel mogelijk, dat het bovenbehandelde Lāmurī — Lambri — Lawrī — Lan-wu-li — Nan-po-li enz. niets anders is, dan een samenvoeging van dit *puri* met het Atjèhsche woord *lam*, de gewone verkorting van *dalam* = „in, binnen", dus *Lam-puri*, als equivalent van het huidige *Dalam*. Plaatsnamen met *lam* samengesteld zijn ook in het huidige Atjèh zeer gewoon; men zie slechts de namen der nabij Koeta Radja gelegen kampongs: Lam Téh, Lam Djamèë, Lam Pisang, Lam Ara, Lam Barō, Lam Oedjōng en vele andere.

Naar Atjèhsch taaleigen valt de hoofdtoon op de laatste lettergreep, dus in casu op *i*, terwijl *lam*, als derde lettergreep van achter, een zwakkeren toon draagt en de lettergreep *pu* toonloos is. Dit zou dergelijke lezingen kunnen verklaren als Lambri, Lawrī, Lan-li en Lāmūrī. Voor de weergave van *puri* in het Chineesch met *wu-li*,

vergelijke men *Tan-jung-wu-lo* = Tañjungpura (Borneo) bij Chau Ju Kua.

Tenslotte nog het volgende: Mocht het in de Liang- en Sui-annalen vermelde *Po-li*, dat aanvankelijk eveneens met Noord-Sumatra later echter met Bali geïdentificeerd is, toch blijken hetzelfde land te zijn als Lamuri — Lambri enz., dan zou men daarin het woord *puri* op zichzelf kunnen zien, zonder samenvoeging met *lam*.

Aanvulling.

Nadat bovenstaande artikel door mij reeds was opgezonden ter aanbieding aan het Kon. Inst., kwam mij het door Prof. Krom bezorgde posthume artikel „Beeldende kunst in Ned. Indië" van wijlen den heer G. P. Rouffaer in Bijdragen dl. 89 in handen, waarin de schrijver eveneens *Poli* met *Poeri* gelijkstelt, doch het beschouwt als een afkorting van Indrapoeri (pag. 412—413).

Op pag. 569, noot 1, identificeert Rouffaer *Lambri* met *Lambaroe* of *Lambaroëh*, hetgeen mij echter uit de verschillende gegevens geenszins gewettigd voorkomt.

H. C.

UIT DE WORDINGSGESCHIEDENIS VAN HET CHARTER VAN 1804.

DOOR

Dr. F. W. STAPEL.

Op advies van den Raad der Aziatische Bezittingen benoemde het Staatsbewind bij besluit van 11 November 1802, No. 41 „eene commissie, om binnen den kortst mogelijken tijd het Staatsbewind te dienen van consideratiën en advijs omtrent den voet en wijze, waarop in het vervolg de handel op 's Lands bezittingen in de Oost-Indiën zoude behoren gedreven, en die bezittingen bestuurd te worden, in diervoegen, dat aan dezelve de hoogst mogelijke trap van welvaart, aan den koophandel dezer Republiek het meeste nut, en aan 's Lands finantiën het meeste voordeel worde aangebracht".

Den 31en Augustus van het volgende jaar kwam deze commissie gereed met haar Consideratiën en Advijs, die vergezeld waren van een zevental bijlagen, waarvan de eerste, bijlage A, het Charter vormt. Deze stukken zijn alle in extenso afgedrukt bij MIJER, *Verzameling van Instructiën*[1]), blz. 117 en volgende, waardoor wij kennis hebben van het resultaat. Op het Rijksarchief bevinden zich in den bundel Staatsbewind No. 442 de notulen en correspondentie van genoemde commissie, en hoewel die notulen vrij summier zijn, en bovendien een aantal bijlagen ontbreken, geven zij toch belangrijke inlichtingen over de wordingsgeschiedenis van het eerste reglement op het bestuur van Indië na den ondergang der Compagnie[2]).

Het besluit van 11 November 1802 benoemde tot leden der commissie — in alphabetische volgorde — de burgers

---

[1]) Batavia, 1848.

[2]) Zie ook SCHIFF: *De Koloniale Politiek onder den Raadpensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck*, in Bijdragen Kon. Instituut, 1864, blz. 378—379, VAN DEVENTER, *Bijdragen tot de kennis van het Landelijk Stelsel op Java*, I. blz. 5—13, en GRASHUIS, *De Regeerings-Reglementen van Ned.-Indië, benevens het Charter van Nederburgh*, Leiden, 1893, blz. IX—XI. Het Charter, zonder de Consideratiën en de andere bijlagen, aldaar, blz. 189—216.

D. van Hogendorp,
Mr. J. Meerman,
Mr. S. C. Nederburgh,
F. O. J. Pontoy,
Mr. W. Six,
A. Verhuell, en
R. Voûte.

Nederburgh en Verhuell schreven aan het Staatsbewind, dat zij de benoeming niet konden aanvaarden, daar zij niet wenschten samen te werken met Van Hogendorp, op grond van de tegen dezen in Indië uitgebrachte beschuldigingen. Bij de besluiten van 29 November 1802, No. 34a en 34b — gelijkluidend — berichtte het Staatsbewind aan de beide genoemde burgers, dat de fiskaal bij den Raad der Aziatische bezittingen verklaard had: „dat de bewijzen, welke tot fundament van deze beschuldigingen in zijn handen waren gesteld, naar rechten niet genoegzaam waren om daarop eene wettige actie te kunnen institueeren"; dat dus die beschuldigingen niet mochten beletten den burger Van Hogendorp in eenige Staatscommissie te benoemen; dat het Staatsbewind hem bovendien voor enkele dagen benoemd had „tot eene aanzienlijke missie van wegens desen Staat buiten 's Lands" — dit sloeg op het toen nog geheime besluit van 26 November 1802, om den gezant te Sint-Petersburg, Willem Buys, terug te roepen en Van Hogendorp derwaarts te zenden —; dat mitsdien het Staatsbewind vertrouwde „dat de burger S. C. Nederburgh zich ook niet verder zal laten terughouden om deszelfs benoeming in die commissie aan te nemen, en verder van het caracter van den burger Nederburgh en deszelfs gevoelens omtrent zijn vaderland verwagt, en desnoods vordert, dat hij alle personele redenen, welke hij vermeenen mogt te hebben om gebeurde zaken te ressenteren .... zal ter zijde stellen, en alsnog aan het hem gemanifesteerde verlangen van het Staatsbewind .... zal voldoen".

Beide burgers — Verhuell had een volkomen gelijkluidend schrijven ontvangen — namen daarop hun benoeming aan.

Primo December 1802 kwamen de benoemden voor het eerst bijeen in het „Hotel van het Staatsbewind" in Den Haag; zij werden daar ontvangen door de Commissie van Marine en Coloniën uit het Staatsbewind, namens hetwelk burger Besier de nieuwe „Commissie tot de Oost-Indische Zaken" verwelkomde en installeerde. Zijn rede werd door Van Hogendorp beantwoord. Nadat de leden van het Staatsbewind vertrokken waren, nam Van Hogendorp voorloopig de leiding

op zich en stelde voor, allereerst een president te benoemen, als hoedanig met algemeene stemmen Mr. J. Meerman, federalistisch lid van het Wetgevend Lichaam, gekozen werd. Men besloot vervolgens, dagelijks te vergaderen van 10 tot 1 uur, uitgezonderd 's Zondags. Tot amanuensis — secretaris — benoemde de commissie den burger Louis Corneille Mazel.

Uit de notulen blijkt, dat het werk in hoofdzaak is gedaan door Van Hogendorp, Nederburgh en Six; het aandeel van Verhuell bepaalde zich tot adviseering in zake de defensie, terwijl de andere leden weinig naar voren traden.

Men besloot, allereerst te spreken over den handel, daarna over het bestuur. Uit die volgorde zou dan tevens blijken, in hoeverre de handel moest worden „geconnecteerd" aan het bestuur. Aan Van Hogendorp, Nederburgh en Voûte werd verzocht, een overzicht te willen opstellen van de wijze, waarop de handel onder de Compagnie was gedreven. Zij brachten in de vergadering van 27 December 1802 rapport uit, wat op eigenaardige wijze geschiedde: elk van hen las namelijk een door hem persoonlijk opgestelde „Memorie van éclaircissementen" voor, welke drie memories [1]) vervolgens ter lezing werden gelegd. In den loop der besprekingen werd op 3 Januari 1803 aan Nederburgh verzocht, meer in het bizonder zijn meening te willen geven aangaande den handel op Java, en hij leverde reeds den 13den dier maand een memorie dienaangaande in, die werd voorgelezen. Hoewel de notulen er geen melding van maken, komt men tot de conclusie, dat Van Hogendorp het met den inhoud dier memorie niet eens was: hem werd althans verzocht, de vergadering te willen dienen van zijn consideratiën dienaangaande, wat hij nakwam door in de vergadering van 17 Januari 1803 eveneens een memorie over te leggen. Bij de debatten dienden Meerman, Six, Pontoy, Verhuell en Voûte schriftelijk hun adviezen in, terwijl Nederburgh en Van Hogendorp hun memories mondeling toelichtten. Den 24en Januari werd „prealabel besloten, dat als gronden van die verbeteringen, waarvoor het inwendig bestuur van het eiland Java vatbaar kan worden geoordeeld, niet behoren in consideratie te komen de beginselen van eigendom van grond onder de gemeene Javanen, en de afschaffing van alle de Heerendiensten", voor welke beginselen, naar bekend is, Van Hogendorp warm voelde. Uit de notulen blijkt evenwel

[1]) Het is te betreuren, dat deze memories, even als de talrijke andere, die beneden genoemd zullen worden, en waaronder zeer belangrijke waren, niet konden worden teruggevonden.

nergens, dat nu voor hem alle aardigheid er af was; hij woonde ook verder de vergaderingen geregeld bij, en legde 7 Februari 1803 een memorie over aangaande de defensie, zulks naar aanleiding van een advies over hetzelfde onderwerp, reeds 5 Januari door Verhuell ingediend. Een derde verhandeling over de defensie volgde den 15den Februari van de hand van Pontoy.

Van veel belang is een andere memorie van Mrs. Six en Nederburgh, eveneens den 15den Februari 1803 ingediend, betreffende de inrichting der rechtbanken en de administratie der justitie [1]). Ze werd aan de leden rondgezonden, en toen den 3den Maart de besprekingen er over zouden beginnen, reikte Van Hogendorp alweder een memorie over, „houdende desselfs consideratiën over dit onderwerp". Besloten werd, ook deze rond te zenden, om „op den inhoud dier beide memoriën nader en gelijktijdig te worden gedelibereerd". De notulen van 10 Maart 1803 en volgende dagen deelen telkens slechts mede, dat nader over de justitie is gedelibereerd, zonder verdere bizonderheden. Op verzoek der vergadering leverden Six en Nederburgh den 16en April de eindredactie in, die met dankzegging aan de beide genoemden werd goedgekeurd. Wij vernemen niets van de wenschen en argumenten van Van Hogendorp; succes heeft hij niet gehad, daar het ontwerp-Six-Nederburgh vrijwel onveranderd is overgenomen in de artikelen 58 tot 89 van het Charter.

Dien zelfden 16den April 1803 diende Nederburgh de door hem opgestelde redactie in der artikelen, die betrekking hadden op het bestuur en de ambtenaren. Het Staatsbewind had er op aangedrongen alvast de resultaten over dit onderdeel te mogen vernemen, daar een nieuwe Gouverneur-Generaal moest worden benoemd [2]).

Reeds twee dagen te voren, 14 April 1803, had de Commissie voor Marine en Coloniën onder zeer vleiende bewoordingen Dirk van Hogendorp bij het Staatsbewind aanbevolen voor het Gouverneur-Generaalsambt. Het Staatsbewind verzocht zijn leden, er hunne gedachten over te laten gaan, om dan den 21sten over de benoeming te beslissen. Dit is evenwel niet geschied, zonder dat de redenen genoemd worden; eerst 24 Mei 1804 verzocht het Staatsbewind aan

---

[1]) Ook deze memorie is niet meer te vinden; de Consideratiën zeggen echter: „waarvan de hoofdzakelijke inhoud voorkomt bij het Charter, van art. 58 tot art. 89". Zie MIJER, blz. 202.

[2]) Mr. Pieter Gerardus van Overstraten was 22 Augustus 1801 overleden, en opgevolgd door den ruim 60-jarigen Joannes Siberg, die reeds in Januari 1802 zijn ontslagaanvrage teekende.

den Raad der Aziatische Bezittingen opgave van geschikte personen voor het ambt van Gouverneur-Generaal.

Intusschen had Van Hogendorp den 18den April 1803 aan de vergadering medegedeeld, dat hij, „zijnde benoemd tot extraordinairen envoié en minister-plénipotentiary dezer Republiek bij het Hof van St. Petersburg", de verdere vergaderingen niet meer zou kunnen bijwonen, „met bijvoeging echter, dat bereid was haar Generaal Rapport met zijne onderteekening te helpen bekrachtigen, waartoe dan ook door denzelven die onderteekening bij voorraad onder den amanuensis dezer Commissie was gedeponeerd, en met verdere toewensching van den besten uitslag harer ten einde loopende werkzaamheden". Waarop hij door den president namens de commissie „met wederkerigen heilwensch en met dankzegging voor desselfs gepresteerde medewerking is gevalediceerd".

In de vergaderingen van 6 tot 18 Mei 1803 werden de eindredacties der stukken goedgekeurd. Nederburgh was de opsteller geweest van het Charter (bijlage A), van de Instructie voor het Hoge Gerechtshof van Bataafsch Indiën (D)[1]), en van het Reglement omtrent de judicature over de Buiten en Prijzen (D 1). Daarentegen waren de Instructie voor den Raad der Aziatische Bezittingen (B), de Instructie voor den Gouverneur-Generaal (C), en het Octrooi voor de Compagnie tot het inkoopen van thee in China (E) door Six opgesteld. Thans bleef nog over de redactie der Consideratiën zelf, waarvan bovengenoemde stukken de bijlagen vormden. Ook dit omvangrijke Generaal Rapport, zooals de Consideratiën wel genoemd werden, is geredigeerd door Nederburgh; het werd den 31en Augustus 1803 goedgekeurd. Tevens hechtte de vergadering dien dag haar approbatie aan nog een bijlage (D2), mede door Nederburgh opgesteld: „Instructie voor de advocaten-adviseurs bij de Schepenbank te Batavia en de subalterne rechtbanken op de Buitenkantoren"[2]). Ten slotte

[1]) De oprichting van een Hoog Gerechtshof (MIJER, o.l. blz. 201 e.v.; 244 e.v.; 289 e.v.) werd opnieuw bepaald in het Reglement van 1806 (zie GRASHUIS, o.l. blz. 226 e.v.). De Instructie van Daendels, van 1807, spreekt van „het Gerechtshof van Justitie te Batavia"; het R. R. van 1815 van „het Hoog Gerechtshof". Dit lichaam kwam evenwel eerst in het begin van 1819 tot stand; de oprichting was een der laatste daden van de scheidende Commissarissen-Generaal. Zie ook het door hen in 1818 uitgevaardigde R. R. bij MIJER, blz. 412 e.v.

[2]) Zie voor dit merkwaardig instituut MIJER, blz. 212. Opgemerkt worde, dat aldaar, en in art. 84 van het Charter (blz. 252) ook Samarang wordt genoemd als plaats, waar een advocaat-adviseur aan de rechtbank zou worden toegevoegd. In de voor de advocaten-adviseurs opgestelde Instructie komt de naam Samarang evenwel niet voor. (Zie ook MIJER, blz. 323).

kwam men overeen, dat de geheele commissie de resultaten van haar arbeid den 1sten September 1803 persoonlijk aan het Staatsbewind zou gaan overhandigen.

Behalve de hiervóór besproken stukken bood de commissie ook nog een geheim schrijven aan, mede van 31 Augustus 1803, dat Mijer niet heeft gekend. Wij laten dit document hier volgen, met weglating slechts van dat gedeelte, hetwelk de salarieering der ambtenaren bespreekt, en waarvan het niet duidelijk is, waarom dat geheim moest blijven. Mogelijk vond men het minder gewenscht publiek te maken, dat sommige „burgers" salarissen zouden genieten van 20.000, 15.000, 12.000 etc. rijksdaalders. Speciaal het oordeel, in dit geheime schrijven uitgesproken over de toen zittende leden van den Hoogen Raad van Justitie te Batavia, verdient de aandacht[1]).

Secreet. In Den Haag, den 31 Augustus 1803.

De Commissie tot de Oost-Indische Zaken
aan
Het Staatsbewind der Bataafsche Republiek.

Burgers!

Daar wy het mogelijk achten, dat de consideratiën en advis omtrent den aanstaanden voet van het Bestuur der Aziatische Bezittingen der Bataafsche Republiek, en den handel op dezelven, welke wy de eer hadden, ter voldoening aan Ulieder besluit van den 11e November des voorleden jaars, No. 41, by onze besloten missive van heeden Ulieden aan te bieden, publiciteit zullen verkrygen, en wy het in dat geval van belang achten te zijn, dat dit stuk en de bylagen, daartoe gehorende, in hun geheel kunnen blyven, en zodanig aan hen, welken dezelve onder het oog zullen krygen, worden voorgelegd, hebben wy, onder Ulieder gunstige welduiding, begreepen, afzonderlijk by deeze secreete missive te moeten verhandelen eenige zaaken, welke uit derzelver aart, of om Staatkundige redenen, ons minder geschikt zijn voorgekomen om, immers vooralsnog, ter kennisse van het publiek te komen, terwijl wy, volgens de ordre daaromtrent by onze voormelde consideratiën in acht genomen, eerst zullen spreeken van die, welke den handel, en vervolgens van die, welke het Bestuur der Indische Bezittingen betreffen.

[1]) Sedert 1798 voerde de Raad van Justitie te Batavia het praedicaat Hooge, om te kennen te geven, dat deze Raad feitelijk een hoogeren rang innam dan de overige Raden van Justitie. Voor de samenstelling zie beneden.

Tot de eersten behoort het subsisteerend contract met den koning van Trevankoor, volgens welk deeze vorst verplicht is de peeper, in zyne Staaten vallende, uitsluitend aan de O. I. Compagnie, of aan den Staat, nu deeze getreeden is in de rechten derzelve Compagnie, te leveren [1]). Dit, anderzints zeer voordeelig contract, heeft deszelfs kragt en uitwerking verlooren, naar mate het vermogen der Engelschen om de West van Indiën is aangegroeid, en het de Nederlandsche O. I. Compagnie aan macht ontbrooken heeft, om zich in dien oort genoegzaam te doen respecteeren.

Het is waarschynelijk, dat deeze gesteldheid van zaaken, en de geneigdheid van dien vorst daaromtrend thans gunstiger zullen zijn, dan vóór den jongsten oorlog; in zodanig geval zoude het ernstige overweging kunnen verdienen, hem by zodanige overeenkomst, als tot het meeste voordeel van den Staat zoude te treffen zijn, van die verplichting te ontslaan, en den vryen invoer van peeper te Cochim, mitsgaders den handel in dat artikel, alleen onder heffing van een bepaald uitgaand recht, open te stellen, waardoor waarschynelijk het grootste gedeelte der aanzienelyke hoeveelheid peeper, in het rijk van Trevankoor en verder op de Mallabaarsche kust wassende, welke thans geheel komt in handen der Engelschen, naar Cochim zoude werden afgevoerd, en zeer veel toebrengen om die plaats, welke buitendien tot den handel zeer gelegen is, te doen bloeien, en het aandeel der Bataafsche Natie in den peeperhandel te vergrooten.

Wy veroorloven ons dierhalven, zulks aan Ulieder overweging te submitteeren, schoon in allen gevalle naauwkeurige berichten omtrend den staat, waarin die Bezitting, ingevolge het vredestractaat van Amiens, zal zijn teruggegeven, en den verderen toestand der zaaken aldaar, zullen moeten worden afgewacht, alvorens daaromtrend iets met vrucht te kunnen besluiten.

Eene andere zaak, den handel betreffende, waarop wy verplicht zijn Ulieder attentie te vestigen, is de tegenwoordige toestand van den handel in amphioen en salpeter in Bengalen. Het is bekend, dat dezelve vry is voor de Nederlandsche O. I. Compagnie, indien men

[1]) Dit is niet geheel juist. Den 15den Augustus 1753 had de Compagnie een verdrag van vrede en vriendschap gesloten met den koning van Trevancore, aan de kust van Malabar. Bij artikel 4 beloofde die vorst, alle producten uit zijn land alleen aan de Nederlandsche Compagnie te leveren, met uitzondering slechts van 1000 lasten peper per jaar, die hij volgens een bestaand contract aan de Engelsche Compagnie moest afstaan. Voor de Nederlanders bleven dan, naar raming, nog 5000 lasten jaarlijks over.

haare wettiglijk verkreegen rechten in aanschouw neemt, doch dat ook deeze rechten hebben moeten zwichten voor de willekeur der Engelschen, die zich den uitsluitenden handel van die beide artikelen hebben aangematigd, zonder dat het aan eenige andere Natie, en ook niet aan de onze, mogelijk is geweest, zich daartegen te verzetten; de O. I. Compagnie heeft zich eindelijk moeten vergenoegen met zodanige hoeveelheden amphioen en salpeter, als het de Engelschen goeddacht haar jaarlijksch toe te bedeelen; in het jaar 1788 zijn er wel in deeze residentieplaats [1]) met den Engelschen minister onderhandelingen geëntameerd geweest, waartoe het laatste vredestractaat destijds aanleiding gaf, om daaromtrent meer billyke schikkingen te maken, doch dezelve hebben niet tot stand kunnen worden gebragt [2]); in dit ogenblik is daarop althans geen het minste uitzicht; echter diend deeze zaak, na ons inzien, niet uit het oog te worden verlooren, wanneer de gelegenheid zich weder mogt opdoen, hetzy om de rechten, welke daaromtrent thans aan den Staat zijn overgegaan, te doen herleeven, hetzy om alsnoch vaste schikkingen te maken om aan den Staat jaarlijks zekere hoeveelheid amphioen en salpeter tot billyke pryzen te verzeekeren, indien zy zulks van haar belang oordeelt te zijn, hetwelk vooral omtrent de salpeter misschien de oplettendheid van het Gouvernement verdient.

Wat verder het toekomstig Bestuur in Oost-Indiën aangaat, aan welkers deugdzaame zamenstelling wy een zo byzonder gewicht hechten, moeten wy, behalven hetgeen daaromtrend by onze meermelde consideratiën voorkomt, nog doen opmerken de noodzakelijkheid, zo wel om brave en kundige lieden, zich daar te lande bevindende, voor den dienst van den Staat te conserveeren, ten einde van hunne plaatselyke kennis, die in veele opzichten onontbeerlijk zal bevonden worden, en verdere bekwaamheden, een nuttig gebruik te kunnen maken, als om het nieuw Bestuur ook, wat de administratie

1) 's-Gravenhage.

2) Prins Willem V had bij schrijven van 18 November 1787 in zijn hoedanigheid van Opperbewindhebber aan de Zeventien voorgesteld, een commissie te benoemen, die een onderzoek zou instellen naar den staat van de Compagnie, en voorstellen zou indienen tot verbetering daarvan. In hun vergaderig van 13 December daaraanvolgende benoemden Heeren-XVII tot leden dier commissie de bewindhebbers Van der Oudermeulen, Pous, Graafland en Van Teylingen, en den advocaat der Compagnie Nederburgh. Zij trachtten o.m. door besprekingen met den Engelschen gezant voor de Compagnie een grooter aandeel te krijgen in den handel op Bengalen, wat niet gelukte. Men vindt het rapport dezer commissie, dat door Nederburgh was opgesteld, in het resolutieboek van Heeren-XVII, op 28 en 29 Maart 1788.

der Politie aangaat, gedeeltelijk, en die der Justitie in het hoogste ressort geheel, te doen bestaan uit mannen, van hier uitgezonden, en zo volkomen bereekend en geschikt tot de bedieningen, waartoe zy zullen worden aangesteld, als door ons by de voormelde consideratiën met die vrymoedigheid, welke het gewicht der zaak en het belang van het vaderland ons tot een plicht maakten, is voorgesteld.

Tot dien einde zouden wy dierhalven van advies zijn, dat, wanneer door het Staatsbewind zal worden voorzien in de nog vaceerende post van Gouverneur-Generaal, op den door ons voorgeslagen voet het thans fungeerende lighaam der Hooge Regeering tevens op eene honorabele wyze zoude behooren te worden ontslagen, en opnieuw door het Staatsbewind aangesteld de drie ordinaire en twee extra-ordinaire Raden, welke, benevens den Gouverneur-Generaal, het nieuw Opperbestuur zullen uitmaken, en wel één ordinaris en één extra-ordinaris Raad om van hier na derwaarts te worden gezonden, en de overigen uit de bekwaamste en op het gunstigst bekende eerste ambtenaren uit Indiën, alsmede dat van de agt leeden, welke met den vice-praesident onder het praesidie van een der ordinaris Raden zullen uitmaken het nieuw op te richten Collegie van Financiën en Domeinen, drie van hier zouden behooren te worden uitgezonden.

Doch wat aangaat het Hoge Gerechtshof van Indiën, moeten wy met weerzin betuigen, dat ons geen enkele reeden is voorgekomen, welke het wenschelijk, veel min noodzakelijk zoude kunnen doen achten, om eenige der tegenwoordige leeden of ministers van den Hogen Raad van Justitie, te Batavia resideerende, by hetzelve te employeeren [1]: de diepe onkunde en ingewortelde afkeer van dit collegie voor alle superieure magt in Indiën, de menigvuldige en ergerlijke botzingen, waartoe zulks nu zedert verscheiden jaren tot nadeel zowel van de publieke authoriteit als van het aanzien en respect der Justitie, heeft aanleiding gegeven, zodat dit laatste als geheel verlooren is, doen ons alle verbetering der administratie van de Justitie als vruchteloos beschouwen, indien niet kan worden voorgekomen, dat die ongelukkige geest van onkunde en van dwaaze heerschzugt en waanwijsheid, door welke de voormelde Raad het publiek vertrouwen

[1]) In 1803 bestond de Hoge Raad van Justitie uit de volgende personen: president Mr. Jacob George van Rossum; leden Mr. Albert Cornelis Hartman, Mr. Willem Popkens, Andreas Cantbeen, Nicolaas Maas, Mr. Joan Adriaan Doornik, Mr. Frans van Stipriaan, Mr. Willem Jacob van Nes, Mr. Pieter Simon Maurisse, Mr. Bartholomeus Jacobus van Meurs; geassumeerde leden Mr. Jan Reinier Tile, Jan Jacob Vogelaar, David van Lennep.

onherstelbaar van zich verwyderd heeft, zich aan het nieuwe Gerechtshof mededeele; en hiertoe moet hetzelve niet alleen bestaan uit geheel nieuwe leden en ministers, maar zelfs ware het te wenschen, dat deezen zo weinig gemeenschap mogelijk hadden met de leden van het vorige, ten einde geen gevaar te lopen van besmet te worden door wanbegrippen en vooroordeelen, welke voor de noodzakelyke harmonie en eensgezindheid onder alle classen van ingeseetenen, en voor den dienst der Justitie opnieuw de schadelijkste gevolgen zouden kunnen hebben; kunnende overigens de leden en ministers van den tegenwoordigen Hoogen Raad op eene honorable wyze worden ontslagen met behoud van eenen convenabelen rang en van hunne tractementen tot het einde van hunnen verbonden tijd, indien het Staats Bewind oordeelt, dat de billijkheid dit laatste zoude vorderen.....[1]).

Daar het wyders in bedenking zoude kunnen komen, of niet van de oprichting der door ons voorgeslagene Aziatische en tot den Theehandel geoctroyeerde Compagnie gebruik zoude kunnen worden gemaakt als een middel van schadeloosstelling voor de deelhebbers in de bevorens geoctroyeerde Oost-Indische Maatschappy, vinden wy ons verplicht, daaromtrend tot Ulieder kennisse te brengen, dat zulks wel by ons in overweging is gekomen, te meer daar de aandacht van het publiek reeds met een dergelijk ontwerp was bezig gehouden, doch dat wy zulks als onuitvoerlijk hebben moeten beschouwen, omdat, hetzy men die deelhebbers exclusief tot den theehandel zoude willen octroyeeren, hetzy men hun voor het montant hunner aandeelen het deelgenootschap zoude willen geeven in de voorschreeve nieuw op te richten Compagnie, volgens informatiën van deskundigen geene waarschijnlijkheid zoude overblyven, om het aanzienelijk capitaal, dat nodig zal zijn om dien handel opnieuw, volgens den eisch der belangen van den Staat, weder op te vatten, by elkanderen te krygen. Daar echter de voornoemde deelhebberen eene door het Bataafsche volk erkende aanspraak hebben op schadeloosstelling, en het Staats Bewind niet anders kan verlangen, dan in deeze moeielyke taak de algemeene belangen altijd te blyven beschouwen als onafscheidelijk van de rechten van byzondere lighaamen of ingezeetenen, ware het misschien wenschelijk, dat dezelve konde worden ten einde gebracht; en hoezeer wy anderzints geheel afkeerig zijn van ons in het minste in te laten in eene zaak, welke geen directe betrekking hoe-

[1]) Hier volgen dan een reeks opgaven van salarissen, pensioenen en emolumenten der diverse besturende en rechtsprekende ambtenaren.

genaamd heeft tot onze Commissie, mogen wy echter, onder Ulieder gunstige welduiding, niet nalaten op te merken, dat het noodwendig tot de vastigheid van het nieuwe gebouw, hetwelk, indien onze arbeid Ulieder goedkeuring mag wegdragen, het vorige zal moeten vervangen, veel zoude toebrengen, wanneer aan de onaangename discussiën over deeze materie, welke reeds maar al te veel gerugts hebben gemaakt, door zodanige maatregelen, als Gylieden in derzelver wijsheid billijk en geschikt zult oordeelen, alle verdere gelegenheid wierd benomen.

Wy bevelen Ul. in Godes heilige Bescherming, en noemen ons respectievelijk,

De Commissie tot de Oost-Indische Zaken:
J. MEERMAN
Wm. SIX
J. F. PONTOI [1])
C. A. VERHUELL
D. VAN HOGENDORP
S. C. NEDERBURG
ROBERT VOÛTE.

Uit naam van voorz. Commissie
MAZEL.

Wat nu de door Mijer gepubliceerde stukken betreft, dient er in het bizonder de aandacht op te worden gevestigd, dat het Charter, zooals hij dat afdrukt, de redactie geeft, welke de Commissie tot de Oost-Indische Zaken aan het Staatsbewind aanbood. Dit college heeft daarover echter nog het advies gevraagd der Commissie van Marine en Coloniën uit zijn midden, en deze heeft enkele wijzigingen voorgesteld. Bij besluit van 27 September 1804, No. 19a, stelde het Staatsbewind ten slotte een Charter vast, dat hier en daar nog al afwijkt van het door Mijer afgedrukte ontwerp der commissie. Dit laatste telde 117 artikelen; het definitieve Charter slechts 108. Daar ook Grashuis het 117 artikelen tellende ontwerp geeft [2]), laten wij hieronder naast elkaar volgen de verschillen tusschen het ontwerp van 31 Augustus 1803 en de eindredactie van 27 September 1804.

---

[1]) Het benoemingsbesluit geeft de voorletters F. O. J. en spelt den geslachtsnaam Pontoy.

[2]) Blz. 189—216.

Ontwerp der Commissie, ingediend 31 Augustus 1803.

Art. 2 (laatste alinea).

....., mits aan den inhoud van dit Charter niet contrarieerende .....

Art. 8.

Alle vacatures, welke zullen voorvallen in de bediening van Gouverneur-Generaal, zullen vervuld worden door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, uit eene nominatie van drie personen, geformeerd door den Raad der Aziatische Bezittingen, binnen drie maanden, nadat dezelve ter kennisse van het Staatsbewind zullen zijn gekomen.

Art. 12.

Geene militaire Hoofd-officieren kunnen zijn Ordinaire of Extraordinaire Raden, zoo lange zij hunne militaire qualiteit bekleeden.

Art. 13 (aan het slot).

.... ten einde daaruit door het Staatsbewind èèn te worden verkozen, tot finale suppletie der plaats hebbende vacature; des zal de geassumeerde Raad Extra-

Charter voor de Aziatische Bezittingen van de Bataafsche Republiek, vastgesteld 27 September 1804.

Art. 2 (laatste alinea).

....., mids aan den inhoud van dit Charter of aan de byzondere bevelen van het Staatsbewind niet contrarieerende....

Art. 8.

Alle vacatures, welke zullen voorvallen in de bediening van Gouverneur-Generaal, worden door het Staatsbewind der Bataafsche Republiek vervuld. De Raad der Aziatische Bezittingen is gehouden, van zodane vacatures kennis te geven aan het Staatsbewind, een maand nadat de tijding zal zijn ingekomen, en alsdan tevens eenige geschikte persoonen tot die bediening aan hetzelve voordragen.

Art. 12.

Geene militaire officieren kunnen zijn Ordinaire of Extraordinaire Raaden, zoo lange zij hunne militaire qualiteit bekleeden, noch als zodanige in den Raad kunnen worden geassumeerd.

Art. 13 (aan het slot).

..... ten einde daaruit door het Staatsbewind èèn te worden verkozen tot finale suppletie der plaats hebbende vacature; zullende egter het Staatsbewind de

ordinair het tractement, daartoe staande, genieten ....[1]).

nominatie kunnen terugzenden en eene nieuwe vorderen. De geassumeerde Raad Extra-ordinair zal het tractement, daartoe staande, genieten ....

Art. 20.

.... totdat het goedvinden van den Raad der Asiatische Bezittingen zal zijn verstaan ....

Art. 20.

.... totdat het goedvinden van het Staatsbewind, naar ingenomen consideratiën van den Raad der Asiatische Bezittingen, zal zijn verstaan ....

Art. 34 (slot).

.... doch zal hij deswegens alleen verantwoordelijk zijn.

Art. 34 (slot).

.... doch, ten einde alle willekeur voor te komen, zal hij deswegens alleen verantwoordelijk zijn.

Art. 36 (slot 1e alinea).

.... zijn gehouden deszelfs ordres te respecteeren en gehoorsamen.

Art. 36 (slot 1e alinea).

..... zijn gehouden deszelfs ordres te respecteren en te gehoorzamen, voor zoverre dezelve niet strijden met de beveelen, door ofte vanwege het Staatsbewind rechtstreeks aan deselve gegeven, tenware nochtans hij, Gouverneur-Generaal, uit den aart en plaats hebbende omstandigheden zoude kunnen veronderstellen, dat het Staatsbewind, daarvan kundig, anders zoude hebben gedisponeerd; blijvende hij, Gouverneur-Generaal, voor zijne orders alsdan personeel verantwoordelijk, en de officieren verplicht, hem te gehoorzamen.

Art. 36 (slot).

.... het 20ste articul ....

Art. 36 (slot).

.... het 24ste articul ....

[1]) In dit artikel staat bij MIJER een drukfout. Voor: eene nominatie van *die* personen leze men .... *drie* personen.

Art. 37 (slot).	Art. 37 (slot).
.... bestaan uit eenen vice-president en agt Raden.	..... bestaande uit een vice-praesident en zes Raaden.
Art. 39 (slot).	Art. 39 (slot).
.... door den Gouverneur-Generaal in Rade, nu of in der tijd, zullen worden beraamd en vastgesteld.	..... door den Gouverneur-Generaal in Raade, nu of in der tijd, zullen worden beraamd, en door den Raad der Asiatische Bezittingen goedgekeurd en vastgesteld.
Art. 40.	Art. 40.
.... op het eiland Java; en dat alle....	.... op het eiland Java; en zorgen dat alle....
Art. 42 (slot).	Art. 42 (slot).
.... alle geldafpersingen of concussiën [1]) van den Inlander..	..... alle geldafpersingen of vexatiën van den Inlander.....
Art. 43.	Art. 43.
....directelijk of indirectelijk, consumabele waaren van geringe waarde alleen uitgezonderd,....	.... directelijk of indirectelijk, noch te dulden, dat dit door zijne huisvrouwe, kinderen, huisbedienden, of iemand van zijnentwege geschiede, consumabele waaren van geringe waarde alleen uitgezonderd.
Art. 44 (slot).	Art. 44 (slot).
....; geen ambtenaar zal tot een ambt van eene hogere classe kunnen worden aangesteld, tenzij hij drie achtereenvolgende jaren gefungeerd hebbe in die classe, waaruit de vervulling geschieden moet.	....; geen ambtenaar zal tot een ambt van eene hoogere classe kunnen worden aangesteld, tenzij hij twee achtereenvolgende jaren gefungeerd hebbe in die classe, waaruit de vervulling geschieden moet; blijvende het egter aan het Staatsbewind onverlet, om in byzondere gevallen, en om gewichtige redenen persoonen, van

[1]) Mijer heeft hier: concessiën.

herwaards naar Batavia wordende uitgezonden, of derwaards vertrekkende, te verleenen de bevoegdheid, om dadelijk bij hunne aankomst tot een of ander ambt der derde classe te kunnen worden bevorderd.

Art. 45 (aanvang).

Alle vacatures van ambten, tot eenige der voormelde vier classen behoorende, worden vervuld door den Gouverneur-Generaal in Rade, op de daartoe staande tractementen en emolumenten; de ambten der vierde classe definitivelijk, doch die der eerste, tweede en derde classen onder approbatie van den Raad der Asiatische Bezittingen.

Art. 45.

Alle vacatures van ambten, tot eenige der voormelde vier classen behoorende, worden vervuld op de daartoe staande tractementen en emolumenten; die der vierde classe door den Gouverneur-Generaal in Raade definitievelijk, die der derde door den Gouverneur-Generaal en Raaden op approbatie van den Raad der Asiatische Bezittingen; die der tweede door den Raad der Asiatische Bezittingen uit eene gemotiveerde voordragt van den Gouverneur-Generaal in Raade; en die der eerste door het Staatsbewind, na ingenomen consideratiën van den Raad der Asiatische Bezittingen.

Art. 45 (slotalinea) wordt Art. 46.

...; geen ambtenaar vermag..

Geen ambtenaar vermag....

Art. 46 wordt Art. 47.

Zoo rasch....

Zoodra....

Art. 47 (slot) wordt Art. 48 (slot).

....; deze moeten drie jaren als zodanig in Indiën hebben dienst gedaan, alvorens....

....; deese moeten twee jaren, de reis daaronder begrepen, als zodanig in Indiën hebben dienst gedaan, alvorens....

Art. 50. Vervalt.

Art. 52.

.... na verloop van vijf jaren ....

.... dan alleen wegens de misdaden van Hoog Verraad, en ontvreemding van 's Lands penningen.

Art. 52.

..... na verloop van zeven jaaren .....

Vervalt.

Art. 56.

De meest geschikte middelen zullen, met overleg van de Inlandsche regenten, worden beraamd en in het werk gesteld, om in het gebied van de Bataafsche Republiek in Oost-Indiën het lot van den gemeenen Inlander te verbeteren en te verzekeren, alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen, en den landbouw zooveel mogelijk aan te moedigen en uit te breiden; de Inlandsche wetten, zeden en gewoonten zullen bewaard blijven; als gronden van de verbeteringen, waarvoor het inwendig bestuur van het eiland Java vatbaar kan worden geoordeeld [1]), kunnen niet in aanmerking komen de beginselen van eigendom van grond onder de gemeene Javanen, en de afschaffing van alle Heerendiensten.

Art. 56.

Hoezeer de beginselen van eigendom van grond onder de gemeene Javanen, en de afschaffing van alle Heerendiensten voor het tegenwoordige niet kunnen gelegd worden tot gronden van het inwendig bestuur van het eiland Java, zullen egter de meest geschikte middelen, met overleg van de Inlandsche regenten [2]), worden beraamd, om in het gebied van de Bataafsche Republiek in Oost-Indiën het lot van den gemeenen Inlander te verbeteren en te verzekeren, alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen, en den landbouw zooveel mogelijk aan te moedigen en uit te breiden.

Art. 57.

..... mitsgaders benoodigde weidens voor hoorn- en ander vee....

Art. 57.

....mitsgaders de weiden voor hoorn- en ander vee....

[1]) Het ontwerp heeft hier de verschrijving: geoorloofd, wat zoowel MIJER als GRASHUIS hebben overgenomen. Dat het moet zijn: geoordeeld, blijkt uit de notulen. Zie ook hierboven, blz. 427.

[2]) Er staat: Inlandsche regeering, wat evident een verschrijving is.

...., doch zal het de pligt van het Indische bestuur zijn, hieromtrent te waken en de noodige voorzorgen te gebruiken, dat de veeteelt in de Bataviasche Bovenlanden door de land-eigenaren niet worde voortgezet of uitgebreid tot nadeel of kwelling van den gemeenen Inlander, of tot praejudicie van de aankweeking van nuttige Land-producten.	Vervalt.
Art. 58.	Art. 58.
Er zal een nieuw Hoog Gerechtshof	Er zal een Hoog Gerechtshof ....
.... uit nominatiën van drie persoonen, geformeerd door het Nationaal Gerechtshof;	Vervalt.
Art. 59.	Art. 59.
.... mits in dit geval	.... mits in dit laatste geval ....
Art. 71.	Art. 71.
De Gouverneur-Generaal in Rade, daartoe vanwegens den aangeklaagden zijnde geadieerd, zal vermogen, om goede en gewigtige redenen, te verleenen surcheance van crimineele procedures, bij het Hof aanhangig zijnde, en toch verpligt zijn alvorens daarop te nemen het bericht en de consideratiën van het Hof; alleenlijk in gevallen van dringende noodzakelijkheid en wanneer zonder dat de zaak gevaar zoude kunnen loopen van gebragt te worden uit haar geheel, zal de Gouverneur-Generaal in Rade bevoegd zijn te verleenen provisioneele surcheance van procedures, totdat de gere-	De Gouverneur-Generaal in Raade, daartoe vanwegens den aangeklaagden zijnde geadieerd, zal, na ingenomen bericht en consideratiën van het Hof, vermogen te verleenen surcheance van crimineele procedures, bij het Hof aanhangig zijnde. In gevallen van dringende noodzakelijkheid, en wanneer door 't voordgaan der procedures de zaak gevaar zoude kunnen loopen van gebragt te worden uit haar geheel, zal de Gouverneur-Generaal in Raade bevoegd zijn te verleenen provisioneele surcheance van procedures; edoch geene finale surcheance kunnen verleenen, dan na te hebben ge-

quireerde consideratiën en bericht van het Gerechtshof zullen zijn ingekomen.	requireerd en ontfangen de consideratiën en bericht van het Gerechtshof.
Art. 75.	Art. 75.
Alle de handelingen van het Hoge Gerechtshof zullen onderworpen zijn aan het onderzoek van het Nationaal Gerechtshof, hetwelk, bevindende dat in een of ander opzicht niet naar behooren is geprocedeert.....	Indien aan het Nationaal Gerechtshof eenige klagten over de handelingen van het Hooge Gerechtshof in Indiën worden gedaan, zal hetselve daarna, daartoe grond vindende, onderzoek doen, en daarover het bericht van het Hooge Indische Gerechtshof vragen, en bevindende dat in een of ander opzicht niet naar behoren is geprocedeerd...
.... vereischt wordt, deswegens aan het Staatsbewind zoodanige voordragt doet als hetzelve....	.... vereischt wordt, zal het Nationaal Gerechtshof deswegens aan het Staatsbewind zodanige voordragt doen, als hetzelve....
Art. 76.	Art. 76.
...., hij wordt verkozen door het Staatsbewind, uit eene nominatie van drie personen, geformeerd door het Nationaal Gerechtshof; in cas van....	....; hij wordt verkozen door het Staatsbewind. In cas van....
Art. 77.	Art. 77.
. . . .	. . . .
Zij zullen voor het eerst worden aangesteld door het Staatsbewind, uit nominatiën van drie personen, geformeerd door het Nationaal Gerechtshof. In cas van....	Zij zullen voor het eerst worden aangesteld door het Staatsbewind. In cas van....
Alle vacatures der bediening van tweeden griffier worden door het Staatsbewind vervuld uit nominatiën als voren, *ad interim* gesuppleerd....	.... Alle vacatures der bediening van tweede griffier worden door het Staatsbewind vervuld en *ad interim* gesuppleerd....
	. . . .

Art. 84.

..... door eenen advocaat-adviseur, welke niet jonger zal moeten zijn dan vijf-en-twintig jaren, geboren in de Bataafsche Republiek en Meester in de Rechten, mitsgaders rang hebben....

Art. 84.

..... door eenen advocaat-adviseur, welke niet jonger zal moeten zijn dan vijf-en-twintig jaaren, geboren in de Bataafsche Republiek, of van Europeesche ouders op eene haarer Bezittingen, mits in dit laatste geval zich ten minsten vijf achtereenvolgende jaaren op eene of meerdere 's lands universiteiten in de Rechtskunde hebbende geoeffend; zullende hij voorts moeten zijn Meester in de Rechten, en rang hebben....

Art. 85.

Deze advocaten-adviseurs zullen worden aangesteld door het Staatsbewind uit nominatiën van drie persoonen, door het Nationaal Gerechtshof te formeeren; in cas van vacature geschiedt de provisioneele vervulling door den Gouverneur-Generaal in Rade, uit gelijke nominatiën, door het Hoge Gerechtshof in Bataafsch Indiën geformeerd....

Art. 85.

Deze advocaten-adviseurs zullen worden aangesteld door het Staatsbewind. In cas van vacature geschiedt de provisconeele vervulling door den Gouverneur-Generaal in Raade, uit nominatiën, door het Hooge Gerechtshof van Bataafsch Indiën geformeerd.

Artt. 87 tot en met 94. Vervallen[1]).

Art. 97 (slot) wordt Art. 89 (slot).

....; deselve producten kunnen echter, ingevalle van dringende noodzakelijkheid, ook op andere wijzen tot gelde worden gemaakt voor rekening van den Staat.

....; dezelve producten kunnen echter, op uitdrukkelijk besluit van het Staatsbewind, ook op andere wijze voor rekening van den Staat tot gelde worden gemaakt, mids altijd zooveel moge-

[1]) Art.ᵉ 87 ± 89 behandelen de jurisdictie over militairen; art.ᵉ 89 ± 94 hebben betrekking op het octrooi eener Compagnie tot den theehandel.

		lijk worde gezorgt, dat dezelve ter Bataviasche markt worden gebragt.
Art. 98.		Vervalt.
Art. 99	wordt	Art. 90.
.... kruidnagelen, noten-muscaten, koffy, peper en amfioen		.... kruidnagelen, noten-muscaten en amfioen....
Art. 100 (slot)	wordt	Art. 91 (slot).
....; de vrije en onbelemmerde beschikking daarover komt hem toe, voor zooverre dezelve bij dit Charter niet is beperkt; het is de pligt van het Indisch bestuur, hem daarin te handhaven.		....; de beschikking daarover komt hem toe, voor zooverre dezelve bij dit Charter, of in byzondere omstandigheden, niet is of wordt beperkt; het is de pligt van het Indische bestuur, hem daarbij te handhaven. Omtrent den handel en uitvoer van koffij en peper nogthans maakt het Staatsbewind zodanige schikkingen, als hetzelve nodig mogt oordeelen, om de uitlevering der contingenten en verpligtte leverantiën te verzekeren, en de smokkelarijen voor te komen.
Art. 105	wordt	Art. 96.
.... specerijen, thee, mitsgaders koffij en peper, tenzij omtrent deze twee laatste articulen voldoende kan worden aangetoond, dat dezelve ingehandeld of verkregen zijn in eenige landen of plaatsen, gelegen om de West van Indiën, de Kaap de Goede Hoop daaronder niet begrepen; .... of, bij vervolg, zullen worden bevrijd.		..... specerijen en thee; . . . . of, bij vervolg, door het Staatsbewind zullen worden bevrijd.

Art. 108 (slot)	wordt	Art. 99 (slot).
.... tegen een nader te bepalen kost- of vrachtgeld.		..... tegen een, door het Staatsbewind nader te bepalen, kost- of vrachtgeld.
Art. 111	**wordt**	**Art. 102.**
. . . .		. . . .
..... anders op uitdrukkelijk bekomen permissie.		.... anders dan op uitdrukkelijk bekomen permissie.
Art. 113	**wordt**	**Art. 104.**
..... voorrechten van vrije vaart en handel op het eiland Java, mitsgaders om de West van Indiën .... mitsgaders koffij, peper en thee....		.... voorrechten van vrije vaart en handel op het eiland Java, mitsgaders om de West van Indiën, alsmede van haven tot haven in Oost-Indiën... .... mitsgaders thee ....
Art. 116 (slot)	**wordt**	**Art. 107 (slot).**
....; alle handel, welke niet uitdrukkelijk door de Wet is verboden, is hun geoorloofd, mits zich onderwerpende aan de plaatselijke ordres en reglementen.		.....; alle handel, voor zooverre dezelve niet bij dit Charter of opvolgende wetten wordt bepaald, is hun geoorloofd, mits zich onderwerpende aan de plaatselijke ordres en reglementen.

ALGEMEENE VERGADERING

VAN 18 MAART 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Dr. F. W. Stapel, Th. van Erp, J. Keuning, F. C. van Naerssen, L. C. Heyting en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt den Secretaris het verslag over het jaar 1932 voor te lezen.

Naar aanleiding hiervan vraagt de Heer Heyting, wie de boeken voor de Bibliotheek levert; of andere boekhandelaren van levering zijn uitgesloten? Medegedeeld wordt, dat sinds jaar en dag de Firma Martinus Nijhoff de vaste leverancier is; dat ook andere boekhandelaren wel boeken op zicht zonden, doch in den regel met hun aanbiedingen later kwamen dan de Firma Nijhoff, terwijl ook vele van de door hen gezonden boeken voor de Koloniale Bibliotheek van minder belang waren. Dat het overigens iedereen vrij staat om mede te dingen boeken te leveren.

Vervolgens geeft de Voorzitter het woord aan de Commissie, welke op verzoek van het Bestuur de rekening en verantwoording van den Penningmeester over het afgeloopen jaar heeft nagegaan.

De Heer Th. van Erp, verklaart, ook namens zijn medelid Dr. Stapel, dat de Commissie de geldelijke administratie heeft nagegaan en in de beste orde bevonden, op grond waarvan zij voorstelt den Penningmeester acquit en décharge te verleenen.

Aldus wordt besloten, waarop de Voorzitter namens de Vergadering den Penningmeester dank zegt voor het gevoerde beheer, en de Commissie voor de door haar genomen moeite.

Aan de orde is daarop de verkiezing van drie nieuwe bestuursleden, waarbij de Voorzitter de Heeren v. Erp, Stapel en Keuning uitnoodigt om als stemopnemers te fungeeren. De uitslag is, dat de Heeren

Van Ronkel, Stapel en Kruyt zijn gekozen. Op eene vraag van den Voorzitter, verklaren de twee eerstgenoemden de benoeming gaarne aan te nemen; aan Dr. Alb. C. Kruyt zal het lidmaatschap van het Bestuur worden aangeboden.

De Voorzitter richt vervolgens een woord van afscheid tot de bij de periodieke aftreding wisselende Bestuursleden.

Bij de rondvraag verzoekt de Heer Van Naerssen ingelicht te worden, of de Nagarakrtagama zal worden herdrukt? De Voorzitter deelt mede, dat dit denkbeeld zal worden overwogen, doch dat in verband met den stand der geldmiddelen geen toezegging kan worden gedaan.

De vergadering wordt gesloten met een woord van dank voor de opkomst.

JAARVERSLAG OVER 1932.

Gevoelig werd het Koninklijk Instituut getroffen door het overlijden van Dr. J. W. IJzerman; het Bestuur verloor in hem een toegewijd Voorzitter, het Instituut een invloedrijken voorspraak. Bij de uitvaart liet het Bestuur zich vertegenwoordigen; in de Bestuursvergadering van den 15 October herdacht Prof. Dr. N. J. Krom met warme woorden, wat IJzerman voor land en geschiedenis van Ned. Indië, voor het Kon. Instituut is geweest, en in de Bijdragen verscheen een portret van den overledene met een bijschrift „Ter Gedachtenis".

Op uitnoodiging van het Bestuur nam Prof. Dr. N. J. Krom het voorzitterschap over, trad Prof. Mr. Ph. Kleintjes op als Onder-Voorzitter en aanvaardde de Heer Ch. J. I. M. Welter het lidmaatschap van de vacature in het Bestuur.

Dr. H. H. Juynboll nam reeds vóór zijne a.s. periodieke aftreding afscheid in verband met een vertrek buitenslands, bij welke gelegenheid de Voorzitter hem den dank van het Bestuur uitsprak voor hetgeen hij lange jaren voor het Instituut gedaan heeft.

Overigens bleef het Bestuur bestaan uit de Heeren H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, Prof.

Dr. C. C. Berg, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Dr. W. H. Rassers, Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong, R. A. Kern en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

Aan de beurt van uittreding zijn thans, behalve Dr. H. H. Juynboll, de Heeren Prof. Mr. Ph. Kleintjes en Mr. F. D. E. van Ossenbruggen.

De Adjunct-Secretaris, de Heer W. C. Muller, bleef zich door toewijding en hulpvaardigheid onderscheiden; evenzoo de Assistent A. G. de Bakker.

Aan den Commissaris van het Kon. Instituut in Ned. Indië Dr. F. D. K. Bosch, is het Bestuur grooten dank verschuldigd voor zijne welwillendheid de belangen van het Instituut te behartigen.

Op 1 Januari 1933 had het Instituut:
1 Beschermvrouwe (H. M. de Koningin);
3 Eereleden;
20 Buitenlandsche leden;
46 Leden-donateurs;
300 Gewone en Contribueerende instellingen;
benevens:
167 Instellingen, met welke door ruiling van uitgaven a.a. betrekkingen worden onderhouden.

Het voortduren van de crisis noopte vele leden, contribueerende instellingen en donateurs voor het lidmaatschap te bedanken of de bijdrage te verminderen. Met groote waardeering evenwel constateert men het voortbestaan van eene vaste kern, met de bijdragen waarvan, in de eerste plaats die der Bataafsche Petroleum Maatschappij en de Nederlandsche Handelmaatschappij, het gelukt, dank zij voorts de versterking, verkregen uit het stamkapitaal, de uitgaven van het Instituut te bestrijden.

Werkzaamheden.

De reeks der Bijdragen werd voortgezet met dl. 89, waarbij werden gevoegd Nos. 14 en 15 der Literatuuropgaven van het Adatrecht; in die van de Adatrechtbundels verscheen dl. XXXV (Sumatra).

De uitgaaf van de met steun van de Ned. Ind. Regeering te publiceeren Samenvatting van hetgeen met betrekking tot de Wet op de Staatsinrichting van Ned. Indië bij de Regeering en de Staten-Generaal is verhandeld, ondervond vertraging door den terugkeer van

Dr. A. J. Heinsius naar Indië. Het Bestuur hoopt binnenkort het werk te zien hervat.

In zake de door Mevrouw Adriani—Gunning ondernomen uitgaaf der Bare'e-verhalen is het wachten op de voltooiing van het tweede deel.

Ten opzichte van de Levensbeschrijving van Jan Pietersz. Coen, zesde en laatste deel van het Gedenkboek, wordt de hoop gekoesterd dat dit zal worden beëindigd in het loopende jaar.

Met betrekking tot de voortzetting van het door wijlen Mr. J. E. Heeres begonnen Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum (Bijdr. dl. 57 en 87) is het Bestuur zoo gelukkig geweest Dr. F. W. Stapel bereid te hebben bevonden den tekst voor een derde deel te bewerken.

Subsidie werd verleend aan den Heer A. N. J. Thomassen à Thuessink van der Hoop voor diens sedert verschenen „Megalithic Remains in South-Sumatra".

Ten behoeve van het onderwijs in Ned.-Indië werd machtiging gegeven voor den 10en druk van Dr. H. N. van der Tuuk's „Maleisch leesboekje".

In verband met het slinken der jaarlijksche geldmiddelen werd met de Commissie der Adatrechtstichting eene nieuwe regeling getroffen over de uitgaaf der Adatrechtbundels: het Kon. Instituut neemt op zich jaarlijks één Adatrechtbundel te doen verschijnen, geheel voor eigen kosten, terwijl jaarlijks bij de begrooting nader zal worden beslist over de uitgaaf van nog een of meer bundels, waarin het Kon. Instituut voor $^{1}/_{2}$ zou bijdragen.

Op vertoog van het Indisch Genootschap werd besloten de jaarlijksche bijdrage voor het jaar 1932 terug te brengen tot f 600; voor verdere jaren zal nader zijn overeen te komen.

Het gebouw van het Instituut met inventaris en bibliotheek verkeert in bevredigenden staat. De boekerij werd op den gebruikelijken voet aangevuld.

Van de leeszaal wordt geregeld gebruik gemaakt.

De begrooting—1933 sluit met een som van f 23.600 aan inkomsten en evenzooveel aan uitgaven.

BESTUURSVERGADERING
VAN 18 MAART 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Mr. H. D. Rubenkoning, Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille.

Als oudste lid in leeftijd voorzittende, opent Prof. Van Ronkel de vergadering van het Bestuur en verzoekt den Secretaris de notulen voor te lezen. Deze worden goedgekeurd.

Bedankt voor het lidmaatschap had R. M. A. A. Sosro Boesono. Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: Dr. A. van Deursen, Pangeran Ario Soenarto en Prof. Mr. F. D. Holleman.

Aan de orde wordt gesteld de verkiezing van voorzitter, ondervoorzitter, penningmeester en secretaris, waartoe de meeste stemmen worden uitgebracht respectievelijk op Prof. Dr. N. J. Krom, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, Mr. H. D. Rubenkoning en P. de Roo de la Faille.

Allen aanvaarden gaarne hunne benoeming. — Prof. Dr. Krom zegt dank voor het in hem gestelde vertrouwen.

Ter tafel wordt gebracht:

1. een brief d.d. 22 Februari van Dr. F. W. Stapel, waarbij deze mededeelt reeds zelf te hebben besloten de inleidingen tot de politieke contracten in het eerstvolgende deel van het Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum zoo kort mogelijk te maken, wat geheel met de wenschen van het Bestuur overeenkomt. Vermoedelijk zal in den loop van het jaar met het drukken van dit derde deel kunnen worden begonnen;

2. een brief d.d. 23 Februari van Dr. H. van der Veen over de uitgaaf van het door hem samengesteld Sa'dan-Toradjaasch woordenboek, waarbij dank gezegd voor de bewilligde bijdrage van 2 maal f 400.—, en tevens wordt meegedeeld, dat het M. C. de Haan-fonds te Amsterdam f 700.— voor dit doel beschikbaar heeft gesteld. In

aansluiting bij dit bericht wordt besloten de oplaag te bepalen op 300 exemplaren;

3. een brief d.d. 9 Maart van het Bestuur van het Instituut Kern, ten geleide van het verslag der werkzaamheden in verband met den Archaeologischen en Historischen Atlas van Grooter-Indië voor het jaar 1932;
voor kennisgeving aangenomen;

4. een brief d.d. 31 Januari van den Heer Elliott te Kaapstad over historische foto's van Zuid-Afrika;
besloten wordt om de door Prof. Mr. C. van Vollenhoven aangegeven Nos. te bestellen.

Rondvraag:
Alvorens tot de rondvraag over te gaan, deelt de Voorzitter het een en ander mede over de gedachtenwisseling met Dr. F. de Haan in zake de publicatie van de door dezen verzamelde historische bescheiden over het tijdvak van het Engelsche tusschenbestuur. Met ingenomenheid wordt aangehoord, dat de onderhandeling een zeer bevredigend verloop heeft. Prof. Krom verklaart zich bereid deze voort te zetten.

Prof. Van Vollenhoven brengt, ook namens Prof. Kleintjes, verslag uit, over de door Dr. Stapel ter publicatie aangeboden verhandeling: „Uit de wordingsgeschiedenis van het Charter van 1804", en adviseert gunstig, doch brengt daarbij tevens de wenschelijkheid ter sprake van aanvulling omtrent eenige punten. Dr. Stapel zal deze in overweging nemen.

Prof. Berg geeft, met zijne mede-adviseurs, in overweging om het artikel van den Heer Cowan over Lamri enz. in de Bijdragen op te nemen, doch dat van den Heer Lafeber, met waardeering nochtans van de goede gedeelten in die verhandeling, welke evenwel niet opwegen tegen de bezwaren, ter beschikking van den schrijver te laten;

Prof. Krom biedt het bestuur aan het laatste gedeelte van het bij hem berustend archief der voormalige Commissie in Nederland van Bijstand voor het Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera;
besloten wordt om dit te bewaren bij de door Dr. Rouffaer nage-

laten bescheiden in de door dezen aan het Instituut ten geschenke gegeven Oud-Hollandsche kast.

Voor de bibliotheek waren boekgeschenken ontvangen van de Heeren: Prof. Dr. C. C. Berg, A. J. W. Harloff, L. C. Heyting, V. I. van de Wall en H. F. Tillema.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 15 APRIL 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. C. C. Berg, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter, Dr. F. W. Stapel, Dr. Alb. C. Kruyt en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en spreekt een woord van welkom toe aan Dr. Kruyt, dien alle bestuursleden reeds kennen uit zijne geschriften en thans het genoegen hebben in hun midden te zien; hij voegt daarbij den wensch, dat diens bemoeienis hemzelven genoegen moge verschaffen en het Instituut ten goede komen.

De notulen der vorige Bestuursvergadering worden gelezen en na eene rectificatie goedgekeurd.

Als nieuwe leden werden aangenomen Dr. F. C. Wieder en F. J. Inkiriwang.

Bedankt had voor het lidmaatschap de Soerabajasche Kunstkring.

Bericht was binnengekomen van het veranderd adres der Heeren J. H. Quist en C. W. Bodenhausen.

Ter tafel wordt gebracht:

1o. een brief d.d. 30 Maart j.l. no. 201/S van de Directie van het Kon. Batav. Gen. van K. en W., inhoudende dat een bedrag van f 550.—, te verdeelen over de boekjaren 1933 en 1934, toegezegd wordt als geldelijke steun voor de publicatie van Dr. H. van der Veen's Sa'dan-Woordenboek:

Hiervoor zal dank worden betuigd;

2o. een brief d.d. 24 Maart j.l. van Dr. H. van der Veen, waarbij aangedrongen wordt op een oplaag van 400 in stede van — zooals besloten was — 300 exemplaren;

aangezien geen nieuwe argumenten worden bijgebracht, welke tot herziening van het besluit zouden nopen, wordt besloten de oplaag te laten op 300 exemplaren;

3o. een brief d.d. 13 April, van de Commissie van Redactie van het Instituut Kern, waarbij eene subsidie van f 800.— wordt gevraagd tot verdere voortzetting der werkzaamheden aan de uitgave van een archaeologischen en historischen atlas van grooter Indië;

in verband met den stand der Instituutsmiddelen eener - en met de onzekerheid omtrent de voltooiing van dien atlas anderzijds, wordt besloten nadere inlichtingen te vragen, om daarna te overwegen of het Instituut zich tot verderen steun zou kunnen verbinden.

De Voorzitter brengt daarop ter sprake, in hoever zou kunnen worden overgegaan tot een nieuwe uitgaaf van het in 1919 door het Instituut uitgegeven werk: het Oud-Javaansche lofdicht Nāgarakṛtāgama van Prapança (1365 A.D.), tekst, vertaling en bespreking van Prof. Dr. H. Kern, met aanteekeningen van Prof. Dr. N. J. Krom.

Besloten daaromtrent vooraf eenige gegevens te verzamelen, noodig voor het overzien der geldelijke gevolgen.

De Secretaris deelt mede, dat door den Adjunct-Secretaris is samengesteld een Inhoudsopgave met Register van de artikelen in de Bijdragen verschenen, omvattende deel 1 (1853) tot en met deel 90 (1933), en stelt voor om, wanneer dit laatste deel is verschenen, dit register te doen drukken.

Ook daaromtrent wordt de beslissing aangehouden.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Heeren Prof. Dr. C. D. de Langen, O. L. Helfrich, L. C. Heyting, Prof. Dr. C. C. Berg, Prof. Dr. J. P. Kleiweg de Zwaan, Dr. V. E. Korn, Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Dr. L. de Vries, Dr. Ds. B. M. Schuurman, Dr. N. W. Bruynis, M. Vanoverbergh, en het Nederlandsch Zendingsbureau.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 20 MEI 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, (Onder-Voorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

Dr. Alb. C. Kruyt had bericht tot zijn leedwezen verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Voorzitter opent de vergadering met een woord ter gedachtenis van het op 29 April t.v. overleden, door allen ten zeerste betreurd mede-bestuurslid Prof. Mr. C. van Vollenhoven.

Overeenkomstig zijn wensch werd Van Vollenhoven ter ruste gelegd in het kerkhof te Oegstgeest, in den grootsten eenvoud, te midden van enkele vrienden, zonder eenige vertegenwoordiging van genootschappen. Treffend is sedert in woord en geschrift gebleken, welk verlies is toegebracht door het heengaan van dezen man, niet alleen een bijzonder geleerde — en daardoor een nationaal verlies —, maar ook van een edel mensch. Niet op den weg van den spreker ligt het om de verdiensten van Van Vollenhoven in het algemeen recht te doen wedervaren, wèl wijdt hij een woord van zijne verhouding tot het Koninklijk Instituut.

Van 1904 af is Van Vollenhoven bestuurslid geweest, onder-voorzitter, voorzitter, behoudens periodieke onderbrekingen. Allen weten wij, hoe in onze vergaderingen een groote kracht uitging van zijn levendigen geest, scherp inzicht en onverdeelde toewijding aan de wetenschap om de zaken in de goede richting te sturen. Trotsch is het Koninklijk Instituut, dat het naar vermogen heeft bijgedragen tot het onderwerp van zijn hoofdwerk, het herkennen en beschrijven van „Het Adatrecht van Ned.-Indië", dat in groote lijnen is geteekend in het aldus genoemde boek, de grondslag voor de kennis van het Adatrecht. Zou een schets, dezen geleerde waardig, van wat hij op dit gebied heeft tot stand gebracht, eene schifting vorderen van hetgeen in tal van publicaties is neergelegd, ook in de Adatrechtbundels, waarin hij op onbekrompen wijze zijn schat van kennis mededeelde, — het Koninklijk Instituut is het eene voldoening er op te kunnen wijzen hem ter zijde te hebben gestaan, en het is de wensch

van den spreker, dat de Adatrechtcommissie, waarvan hij, van het begin af, de onvermoeide secretaris is geweest, de hand zal blijven slaan aan die taak, waardoor, naar wij weten, in zijn geest wordt voortgewerkt aan wat hem het liefst is geweest.

Vervolgens tot de agenda overgaande, brengt de Voorzitter ter kennis, dat het lidmaatschap werd opgezegd door de Heeren L. van Oosterzee, R. M. Mr. Soenario, W. R. Pieters en A. Viëtor.

Adresverandering had plaats gevonden bij de leden: Dr. R. Goris, Prof. Dr. J. H. Boeke, St. Claverbond, Dr. G. W. J. Drewes, H. A. J. Cowan, Hoofdbestuur van „Oost en West", Dr. C. Nooteboom, Dr. S. J. Esser, L. C. Heyting, C. W. Nortier, E. W. Maurenbrecher, Abram Muller.

Ter tafel wordt gebracht:

1. een brief, d.d. 21 April, van den Heer F. M. Schnitger ten geleide van een artikel: „Enkele oudheidkundige opmerkingen over het Tantrisme op Java";

in handen gesteld van Prof. Krom en Prof. Berg.

2. een brief, d.d. Mei, van Prof. J. Gonda, waarbij was gevoegd diens Inleidingen en Aanteekeningen bij zijn tekst-uitgaaf van het Agastya-parwa;

besloten werd om, bij de opneming in de Bijdragen, te rekenen op een 50-tal in den handel te brengen afzonderlijke exemplaren;

3. eene mededeeling, d.d. 29 April, van Prof. Kleintjes, waaruit blijkt, dat de voortzetting van den arbeid van Mr. Dr. Heinsius afhankelijk is van bijstand bij de voltooïng van zijn werk, waartoe door hem stappen zijn gedaan;

4. eenige schriftelijke gegevens over eene eventueele afzonderlijke uitgave, bijgewerkten herdruk van het in 1919 door het Koninklijk Instituut in 250 exemplaren uitgegeven Oud-Jav. lofdicht Nāgarakṛtāgama, tekst, vertaling en bespreking,overgedrukt uit de Verspreide Geschriften van Prof. Dr. H. Kern, met aanteekeningen van Dr. N. J. Krom;

aangezien gerekend kan worden, dat de onkosten in den loop der jaren geleidelijk geheel worden goedgemaakt, wordt tot de uitgaaf besloten in 300 exemplaren.

Ook wordt besloten tot het doen drukken in 800 exemplaren van

eene Inhoudsopgave met Register der „Bijdragen", van deel 1 af tot en met deel 90 (1933).

Rondvraag:

Op voorstel van den Heer Kern, dat met algemeene instemming wordt begroet, wordt besloten, het daarheen te leiden, dat in de Bijdragen eene verhandeling zal verschijnen van wat Prof. Van Vollenhoven voor Indië, het Adatrecht heeft beteekend.

Voorts dringt de Heer Kern aan op een vlugger verschijnen van de overdrukken der in de Bijdragen opgenomen artikelen;

hiertoe zal het noodige worden verricht.

In de derde plaats biedt de Heer Kern aan eene studie: „De partikel *pa* in de Indonesische talen";

in handen gesteld van de Heeren Van Ronkel en Berg.

Dr. Stapel brengt op verzoek van den oud-Vice-Admiraal N. Mac Leod ter sprake de uitgaaf van het derde deel van diens in 1927 verschenen werk: „de Oost-Indische Compagnie als Zeemogendheid in Azië";

met het oog op den stand der geldmiddelen wordt niet aanstonds een beslissing genomen; geinformeerd zal worden hoe de bij de Kon. Akademie van Wetenschappen bestaande commissie voor de geschiedenis van het zeewezen daartegenover staat.

De Penningmeester stelt voor de bijdrage van het Indisch Genootschap ook voor het jaar 1933 te bestendigen op f 600;

conform besloten.

De Voorzitter brengt ter tafel een stel foto's van Indische monumenten ter bewaring in de Bibliotheek.

Voor de Bibliotheek waren boekgeschenken binnengekomen van de Heeren: F. M. Schnitger, Dr. C. Hooykaas, M. Hamerster, Dr. A. J. Bernet Kempers, Dr. H. Th. Fischer, Pr. C. Wessels, Dr. F. W. Ostendorf.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 17 JUNI 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Dr. F. W. Stapel, Dr. Alb. C. Kruyt en P. de Roo de la Faille.

Bij afwezigheid van den Voorzitter het praesidium op zich nemend als Onder-Voorzitter, opent Prof. van Ronkel de vergadering en verzoekt den Secretaris de notulen der vorige Bestuursvergadering voor te lezen. Deze worden goedgekeurd.

Als nieuwe leden worden aangenomen de Heeren: J. B. F. Sartorius, A. Tutein Holthenius, J. A. C. Holle en G. Nabrink.

Voor het lidmaatschap had bedankt de Heer G. C. Bruin.

Bericht van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: L. H. W. van Sandick, Dr. P. W. van Stein Callenfels, G. Coedès, Dr. A. C. Kruyt, W. Ph. Coolhaas, W. K. H. Ypes en C. A. van Romondt.

Ter tafel wordt gebracht:

een brief d.d. 13 Juni 1933 van de Commissie van Redactie van het Instituut Kern, waarbij de stand der werkzaamheden van den Archaeologischen en Historischen Atlas van Groot-Indië wordt uiteengezet, en eene bijdrage wordt verzocht tot voortzetting van dien arbeid;

met belangstelling wordt kennis genomen van dien brief; in verband met de daarop gevolgde uiteenzetting van den stand der geldmiddelen van het Koninklijk Instituut alsmede van de voorgenomen uitgaaf der boekwerken welke in gang is of in de naaste toekomst te verwachten, wordt besloten mede te deelen, dat, hoewel het Bestuur sympathiek staat tegenover het plan van dien Atlas, waarbij van de 24 kaarten 8 op Ned.-Indië betrekking zullen hebben, het Bestuur zich niet verantwoord acht om, zonder de Instituutsuitgaven in gevaar te brengen, eene subsidie te verleenen.

Mededeeling wordt gedaan, dat Mr. Van Ossenbruggen is aan-

gezocht om voor de lezers der Bijdragen de beteekenis te schetsen, welke wijlen Prof. Van Vollenhoven voor Indië en in het bijzonder het Adatrecht heeft. Met voldoening is kennis genomen, dat Mr. Van Ossenbruggen daartoe bereid is bevonden. Hem zal de dank van het Bestuur worden overgebracht. De Voorzitter brengt daarop in herinnering, dat het initiatief in dezen toekomt aan den Heer Kern en zegt hem daarvoor dank.

Rondvraag:

De Heer Kern vraagt om aan den eerlang te drukken Inhoudsopgaaf der eerste 90 deelen der Bijdragen toe te voegen een lijst der periodieken, welke zich in de leeskamer van het Instituut bevinden.

Hieraan zal worden voldaan.

De Heer Berg biedt voor de Bijdragen aan een door hem opgestelde verhandeling: „Nog een paar opmerkingen over het woord Kabayan";

zal ten vervolge van de reeds over dit onderwerp verschenen artikelen in de Bijdragen worden opgenomen.

Naar aanleiding hiervan zoomede in verband met het door den Heer Kern aangeboden artikel: „De partikel *pa* in de Indonesische talen", wordt besloten, dat door de Bestuursleden van het Kon. Instituut geschreven verhandelingen in de Bijdragen zullen worden geplaatst zonder dat eene Commissie van advies daarover vooraf wordt aangewezen.

Boekgeschenken waren binnengekomen van de Firma W. P. van Stockum en Zn., Pr. C. Wessels, H. F. Tillema, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis; Directie der N.V. Rotterdamsche Lloyd; F. Oudschans Dentz; Redactie van „Onze Toekomst" (Org. der Ver. Kolonisatie Nieuw-Guinea).

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

LITERATUUROPGAVE VOOR HET ADATRECHT.

No. 17: JANUARI 1934.

Onderstaande opgave beoogt aan te sluiten op den tweeden druk der Literatuurlijst voor het adatrecht van Indonesië (1927). Het is de bedoeling mede die oudere schrifturen te vermelden, die in de gezegde Literatuurlijst ten onrechte schijnen te ontbreken.

Adatvonissen over recht van Indonesiërs worden vermeld voor zoover nog niet geboekt in de werkjes over jurisprudentie van Enthoven (1912; herdrukt 1927) en van Van der Meulen (1924). Adatvonnissen over recht van uitheemsche oosterlingen zijn opgenomen van 1 Januari 1927 af.

I. Adatrechtpolitiek.

Advies van de Commissie voor de Inlandsche Hypotheek. Batavia Centrum, 1933 (geroneografeerd).

Dr. W. J. Beck. Eenige aanteekeningen over onteigening in Nederl.-Indië. Kol. Tijdschrift, 22 (1933).

Dr. Ir. Ch. Coster. Debat praeadvies Domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 479.

Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn. Debat praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 528.

J. W. Gonggrijp. De dienstuitoefening van het Boschwezen en de strijd om de domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 232. (Zie Literatuuropgave no. 15, Dec. 1932).

J. W. Gonggrijp. Toelichting praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 458.

J. W. Gonggrijp. Repliek debatten 1e termijn praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 564.

Ir. L. Gonggrijp. Eenige opmerkingen betreffende praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 467.

B. ter Haar Bzn. Regeeringszorg voor inlandsch privaatrecht. Nieuwe Rotterdamsche Courant 11 Juni 1933, ochtendblad A. Indisch Tijdschrift voor het recht, 138 (1933), blz. 714.

B. ter Haar, Recht of vexatie, Stuw, 16 Juli 1933.

B. ter Haar Bzn. Nederburgh over adatrecht; Indisch Tijdschrift van

het Recht, 138 (1933), blz. 723 en in Rechtsgeleerd Magazijn, 52e jaarg. (1933), blz. 468.

B. ter Haar Bzn. Chineesch huwelijksrecht in de Straits Settlements, Stuw, 1 Nov. 1933.

Dr. B. J. Haga. Inlandsche gemeenten en boschbeheer in de Buitengewesten (met een antwoord van C. H. Japing). Tectona, 1933, p. 517.

P. K. Heringa. Debat praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 467.

H. J. Jansen. Aanteekeningen op Huwelijksordonnantie 1861, enz. (1929). A. XXXVI, 460.

C. H. Japing. Eenige opmerkingen betreffende praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 541.

C. H. Japing. Inlandsche gemeenten en boschbeheer in de Buitengewesten. Tectona, 1932, p. 1583.

R. D. Kollewijn. Nieuwe beschouwingen van Mr. Nederburgh over intergentiel privaatrecht; Indisch Tijdschrift van het Recht, 138 (1933), bl. 744, en in Rechtgeleerd Magazijn, 52e jaarg. (1933), blz. 488.

W. L. J. Lemaire. Interlocaal en intergentiel privaatrechtelijke beschouwingen naar aanleiding van het nieuwe huwelijksrecht der Christen-inlanders; Indisch Tijdschrift van het Recht, 138 (1933).

Dr. J. H. A. Logemann. Debat praeadvies domeinverklaring. Tectona, 1932, p. 505.

Dr. [Mr.] I. A. Nederburgh. Hoofdstukken over adatrecht. 's-Gravenhage, 1933.

Oud-landraadvoorzitter. De leden van den landraad. Stuw, 16 Juli 1933.

J. C. van Oven[?]. Recensie Nederburgh: Hoofdstukken over Adatrecht; Nederl. Juristenblad, 22 Juli 1933.

Regeling Inheemsche Rechtspraak. Rapatverordening Benkoelen; Jav. Crt., 19-9-'33, no. 75 (Extra bijvoegsel no. 48). Rapatverordening Krintji-Mentawei; Jav. Crt., 26-9-'33, no. 77 (Extra bijvoegsel no. 50). Hadatverordening Gowa, Gantarang, Matinggi en Laikang; Jav. Crt., 26-9-'33, no. 77 (Extra bijvoegsel no. 50). Gewestelijke Verordening op de inheemsche rechtspraak in de voormalige rijken Gorontalo, Bone, Limbotto, Boalemo en Attinggola en het gebied der negorijen Imana en Gentoema; Jav. Crt., 3-10-'33, no. 79 (Extra bijvoegsel no. 52). Rapatreglement Djambi; Jav. Crt., 6-10-'33, no. 80 (Extra bijvoegsel no. 53). Rapatverordening Palembang; Jav. Crt., 21-11-'33, no. 93 (Extra bijvoegsel no. 63).

Prof. Mr. G. J. Nolst Trenité. Een Utrechtsch boek over Adatrecht; De Rijkseenheid, no. 50, September 1933.

Verslag van de commissie voor de Inlandsche Hypotheek (Uittreksel uit het); Volkscredietwezen, 1933.

[Mr.] C. van Vollenhoven. Old Glory; Koloniaal Tijdschrift, 22 (1933).

[Mr. H.] Westra. Recensie Nederburgh: Hoofdstukken over Adatrecht; Weekblad van het Recht, 12615.
[Mr. H.] Westra. Recensie Nederburgh: Hoofdstukken over Adatrecht; De Rijkseenheid, no. 47, Augustus 1933.
Ir. W. Zwart. Debat praeadvies domeinverklaring; Tectona, 1932, p. 655.

II. Inheemsch recht.

A. *Indonesië in het algemeen.*

Soekanto [Boestaman]. Het gewas in Indonesië religieus-adatrechtelijk beschouwd; Proefschrift, Leiden, 1933.

B. *Nederlandsch-Indië.*

Adatboete, Huwelijks- en Grondenrecht in Sekadau (jaar?); A. XXXVI, 128.
Adatrechtbundels XXXVI. Borneo, Zuid-Selebes, Ambon, enz.; 's-Gravenhage, 1933.
Adatregeling der Christen-Maanjan-Dajaks in Boentok (jaar?); A. XXXVI, 90.
Adatvonnissen van:

17 Augustus 1931,	Zuid-Selebes, T. 138: 512
21 September 1931,	Bataklanden, T. 138: 461
22 October 1931,	Minangkabau, T. 138: 490
17 December 1931,	West-Java, T. 138: 385
20 Februari 1932,	West-Java, T. 138: 396
24 Februari 1932,	West-Java, T. 138: 390
5 Maart 1932,	Minangkabau, T. 138: 467
17 Maart 1932,	Minangkabau, T. 138: 478
19 Maart 1932,	Middel-Java, T. 138: 511
20 April 1932,	Middel-Java, T. 138: 452
23 April 1932,	Minangkabau, T. 138: 471
9 Juni 1932,	Minangkabau, T. 138: 478
13 Juni 1932,	Middel-Java, T. 138: 449
16 Juni 1932,	Minangkabau, T. 138: 490
18 Juni 1932,	Middel-Java, T. 138: 434
29 Juni 1932,	Middel-Java, T. 138: 434
30 Juni 1932,	Minangkabau, T. 138: 477
7 Juli 1932,	Minangkabau, T. 138: 467
1 Augustus 1932,	Maleisch gebied, T. 138: 496
3 Augustus 1932,	Middel-Java, T. 138: 449
13 Augustus 1932,	Zuid-Sumatra, Pelita Marga, Juli 1933
20 Augustus 1932,	Middel-Java, T. 138: 437
24 September 1932,	Minangkabau, T. 138: 476
29 September 1932,	Bataklanden, T. 138: 455

29 September 1932,	Minangkabau, T. 138: 467
29 September 1932,	Middel-Java, T. 138: 429
28 October 1932,	West-Java, T. 138: 390
9 November 1932,	West-Java, T. 138: 401
9 November 1932,	West-Java, T. 138: 408
9 November 1932,	Middel-Java, T. 138: 443
21 November 1932,	West-Java, T. 138: 423
22 November 1932,	Minangkabau, T. 138: 464
29 November 1932,	Minangkabau, T. 138: 480
5 December 1932,	Middel-Java, T. 138: 445
7 December 1932,	Minangkabau, T. 138: 486
9 December 1932,	West-Java, T. 138: 385
16 December 1932,	Middel-Java, T. 138: 447.
17 December 1932,	Middel-Java, T. 138: 441
24 December 1932,	West-Java, T. 138: 394
27 December 1932,	West-Java, T. 138: 404
5 Januari 1933,	Bataklanden, T. 138: 463
12 Januari 1933,	Bataklanden, T. 138: 455
26 Januari 1933,	Zuid-Sumatra, T. 138: 494
9 Februari 1933,	Bataklanden, T. 138: 458
13 Februari 1933,	West-Java, T. 138: 412
2 Maart 1933,	West-Java, T. 138: 516
6 Maart 1933,	West-Java, T. 138: 427
6 Maart 1933,	West-Java, T. 138: 428
11 Mei 1933,	Bataklanden, T. 138: 459
15 Juni 1933,	West-Java, T. 138: 415

Ratoe Bagoes. Gebruiken bij de geboorte, gegrond op godsdienst, adat en bijgeloof in de Lampongsche Districten; Koloniale Studiën, 1933.

Besluit marga A. T..... jang dibatalkan oleh Toean Besar Res. Lamp. Districten; Pelita marga, Oct. 1932.

A. Bikker. De rijstadat onder de Toradja's van de Boven-Karama; Tijdschr. Bat. Gen. dl. LXXIII (1933).

M. M. Blahkioeh. Hal perkawinan anak di noesa Bali; Bhāwanāgara, Apr. Mei 1933.

Mr. Drs. P. A. F. Blom. Onderkenning en beoefening van het adatrecht van Nederlandsch-Indië; De Indische Gids, October 1933.

A. Büchenbacher. Adatrecht en vrije rechtspraak; Ind. Tijdschr. v. h. Recht, 137 (1933).

D. H. Burger. De desa Ngablak (regentschap Pati) in 1869 en 1929; Koloniale Studiën, 1933.

P. Drabbe. Woordenboek der Fordaatsche taal; Verhandelingen Bat. Gen., LXXI 2e stuk.

P. Drabbe. Woordenboek der Jamdeensche taal; Verhand. Bat. Gen., LXXI 3e stuk.

Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn. Aanteekeningen over de Maleiers en Dajaks van de Hoeloe Soengei; Kol. Tijdschrift, 22 (1933).

Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn. Bijdragen tot de kennis van de

Afdeeling Hoeloe Soengei; Koloniale Studiën, 1933. (Weinig over adatrecht).
H. Fontane. Wanneer en hoe de Javaan feest viert; Berichten St. Claverbond, Maart/April 1933.
H. J. Friedericy. De Standen bij de Boegineezen en Makassaren; proefschrift, Leiden 1933, en in Bijdragen Kon. Inst. deel 90 (1933).
Gawé pertolongan (veldhulpdiensten) (Tentangan mengerdjakan); Pedoman Marga, Juli 1932.
Gegevens over Ambon (1931); A. XXXVI, 431.
H. Geurtjens. Onder de Kaja-Kaja's van Zuid Nieuw Guinea; Roermond-Maeseyck, 1933.
O. M. Goedhart. De Inlandsche Rechtsgemeenschappen in de Onderafdeeling Boeloekoemba (1920); A. XXXVI: 133.
O. M. Goedhart. De Inlandsche Rechtsgemeenschappen in de Onderafdeeling Bonthain (1920); A. XXXVI: 155.
O. M. Goedhart. De Inlandsche Rechtsgemeenschappen in de Onderafdeeling Pangkadjene (1920); A. XXXVI: 179.
O. M. Goedhart. De Pangadakang in Bira (1901); A. XXXVI: 222.
O. M. Goedhart. Apanages in Sidenreng (1920); A. XXXVI: 298.
Dr. R. Goris. Bali. Bhāwanāgara; Mei-Juni-Sept.-Oct.-Nov. '32. (Zie ook Tijdschr. Bat. Gen., 1931).
I. Ktoet Grendeng. Dari hal-hal di Noesa Penida; Bhāwanāgara, proefnummer, 1931.
Ida Bagoes Hadipta. Menjelidiki adat-adat koena di negara Bangli; Bhāwanāgara Dec. 1932, Jan.-Febr. 1933, Sept.-Oct. 1933.
Dr. B. J. Haga. Handhaving en herstel van inheemsch bestel in de Buitengewesten; Kol. Tijdschrift, 22 (1933).
Dr. B. J. Haga. Boeboehans en dorpsrechtspraak in Martapoera en Pleihari en in Oeloe Soengei (1927); A. XXXVI: 100.
Harsa. Pengadilan di Bali dan Lombok; Bhāwanāgara, Jan., Febr., Apr. 1932.
A. M. V. Hekking. Gegevens over de Dajaks van Martapoera (1930); A. XXXVI: 103.
Dr. K. A. H. Hidding. Gebruiken en Godsdienst der Soendaneezen; De Opwekker, Mrt., Mei, Juli, Oct. 1933.
Dr. F. W. T. Hunger. Balische deelbouwcontracten gewijzigd als gevolg der huidige crisis; Koloniale Studiën, 1933.
H(unger). De invloed van een westersch opgezette vermogensbelasting op een inheemsche maatschappij i.c. Bali; Stuw, 1 Juni 1933.
Inheemsche Burgerlijke Stand; Pedoman Marga, Febr. 1932.
Jacht en visscherij in Bone (1931); A. XXXVI: 276.
H. J. Jansen. Oeli's in de Molukken (1930); A. XXXVI: 438.
H. J. Jansen. Inheemsche groepen-systemen in de Ambonsche Molukken (1929); A. XXXVI: 445.
H. J. Jansen. Gegevens over Boeroe (1928); A. XXXVI: 463.
H. J. Jansen. Gegevens over Géser, Boela en de Gorong- op Goram-Eilanden (1928); A. XXXVI: 490.

C. J. van Kempen. Dorpstuchtrecht en dorpsrechtspraak in de Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (1923); A. XXXVI : 117.

K. S. Sasra D. Koesoema. Perihal Hoekoem; Bhāwanāgara, Juni-Aug.-Sept. 1932.

W. G. Kooy. Gegevens over Soppéng (1909); A. XXXVI: 278.

Dr. Alb. C. Kruyt. Lapjesgeld op Celebes; Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXIII, (1933).

Dr. Alb. C. Kruyt. Van leven en sterven in Balantak; Tijdsch. Bat. Gen., dl. LXXIII, 1933.

L. Recensie van Dr. V. E. Korn, Het adatrecht van Bali, 2e herziene druk, 1932; Tijdschr. Kon. Nederl. Aardr. Genootschap, 1932.

Dr. J. Mallinckrodt. Adatvonnissen van Boentok (1925); A. XXXVI: 1.

Dr. J. Mallinckrodt. Magistraatsvonnissen van Boentok betreffende Adatrecht (1924, 1925); A. XXXVI: 45.

Dr. J. Mallinckrodt. Beschikkingsrecht bij Bantai-vorming onder de Doesoen-Dajaks van Boentok (1925); A. XXXVI: 74.

Dr. J. Mallinckrodt. Landraadvonnis-Marabahan over bijenboomen (1909); A. XXXVI: 78.

Dr. J. Mallinckrodt. Grensregeling van beschikkingskringen bij de Boekit-Dajak (1875); A. XXXVI :86.

Dr. J. Mallinckrodt. Gegevens over Mandar en andere Landschappen van Zuid-Selebes, (1928—1929); A. XXXVI :303.

K. Mantel. Oogstfeesten en grondenrecht in Soppengriadja (1932); A. XXXVI: 285.

Marcks. Etwas von Nöten und Schwierigkeiten eines Gemeinde-Missionars im Batakland. (Im Kampf mit der Verwandtschaft); Berichte der Rheinischen Missionsgesellschaft, Juli 1933. (Weinig over adatrecht).

Margaraadsbesluit Benawang en Poegoeng (Lampongs). (Verbod van vervreemding etc. van grond aan niet-margagenooten); Pelita Marga, No. 16, October 1933.

P. Middelkoop. Algemeene inleiding omtrent het adat-huwelijk en de houding der Zending daartegenover; De Opwekker, Febr. 1933.

Mr. W. A. Muller. Adatvonnissen van inheemsche rechtbanken van Gowa en Bone (1910—1930); A. XXXVI: 252.

K. W. N. Petabeh miwah saksi (eedshelpers); Bhāwanāgara, Juli 1932.

Nadjmoeddin. Hadat sebambangan; Pelita Marga, April 1933.

Nadjmoeddin. Animisme dalam pertanian; Pelita Marga, Juni 1933.

Baron Nahuys van Burgst. Beschouwingen over Nederlandsch-Indië 1848 (bl. 122—124 brief van Vrieze over dorpsbestuur op 't particuliere land Kandang Auer).

Oeang adat marga; Pedoman Marga, Febr. 1932.

Oude gegevens (1855), (over Dajaks); A. XXXVI: 106.

Oendang² Simboer Tjahaja Bangkahoeloe bab I en II; Pedoman Marga, Juni/Juli 1932.

Pandgeving van een armband volgens Makassaarsch Adatrecht (± 1840); A. XXXVI: 250.

St. Pangoerabaan, Adat; Sibolga 1933.

Pepadoen Toelang Bawang (Dari hal adat); Pelita Marga, Mei, Juni, Juli 1933. (Zie ook: Adatr. bundel XXXV: 359).

Rapatvonnis (Maart 1931); Pedoman Marga, Maart 1932.

Th. G. C. Rohrmann. Ruilhandel in het district Gending; Volkscredietwezen, 1932.

Dr. J. W. van Royen. Adatvonnissen van inheemsche rechtbanken in de Afdeeling Pare-pare (1932); A. XXXVI: 292.

W. S. Sedikit tentang pangadilan di Bali; Bhāwanāgara, Oct., Nov. 1932.

Sara-certificaten en tripang-vischvaart-contract uit Makassar (1850—1860); A. XXXVI: 244.

K. Schelts van Kloosterhuis. Volkshoofden en dorpsrechtspraak in Boven-Dajak (1925); A. XXXVI: 121.

Raden Mr. Soepomo. Het Adatprivaatrecht van West-Java. Uitgegeven vanwege het Departement van Justitie; Batavia-Centrum 1933.

Walter Spies. Das grosse Fest im Dorfe Trunjan (Insel Bali); Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXIII, (1933).

A. S. L. Spoor. Grondenrecht en inheemsche rechtsgemeenschappen in de Onderafdeeling Maros (1926); A. XXXVI: 201.

W. L. Steinhart. Iets over de Zending en haar arbeiders ten opzichte van het Inheemsche huwelijk; De Opwekker, Aug. 1933.

Dr. W. F. Stutterheim. Iets over raka en rakryān naar aanleiding van Siṇḍoks dynastieke positie; Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXIII (1933).

Mr. M. L. Swaab. Mededeelingen over de jurisprudentie van de landraden te Magelang en Temanggoeng (1920—1931); T. 138: 432.

G. L. Tichelman. Een Atjehsche Sarakata; Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXIII (1933).

J. Tideman. Gegevens over land en volk van Enrekang; Kol. Tijdschrift, 22 (1933).

J. Tideman. De bevolking van de Regentschappen Batavia, Meester Cornelis en Buitenzorg; Kol. Tijdschrift, 22 (1933).

Dr. J. J. van de Velde. Berechting van „zina" delicten door de inheemsche rechters in Atjeh; Kol. Tijdschr., 22 (1933).

J. C. Vergouwen. Het Rechtsleven der Toba-Bataks; 's-Gravenhage 1933.

Paul Wirz. Head-Hunting Expeditions of the Tugeri into the Western Division of British New Guinea; Tijdschr. Bat. Gen., dl. LXXIII (1933).

Schetskaart van
Zuid-Selebes
Schaal 1:1250000
Legenda
afdeelingsgrens
onderafdeelingsgrens
BARROE onderafdeeling
Barroe, landschap
Maloenda
Oeloemandar
Oeloemaiti
Malabo
Poli
Rantepao
Madandang
Makale
Palopo
Batoeraro
Toeboe
Bonde
MADJENE
Tjenrana
Binoeang
MAKALE
S. Sadang
Baea
Ponrang
BALAN.
EN
Balanipa
S. Mandar
S. Tjampalia
Binoeang
BINOEANGSCHE
BENEDENLANDEN
Tjenrana
Limboro
Toeboe
Parapo
Tjampalagio
Sarindoe
Pamboeang
Pambaoeang
Tande
Madjene
Tinambong
Loeaor
Madjene
S. Mamasa
Lembangs
Alla
Maloea
Maloea
Boentoebatoe
Enrekang
Maiwa
Enrekang
Badjo
PALOPO
Soeli
Larompong
Batoelapa
PINRANG
Kasa
S. Sadang
Pinrang
Sawito
Pitoeriase
Rapang
Rapang
Pitoempanoeae
Kera
Soepa
Sidenreng
Parepare
WADJO
Roembia
Meer v. Tempe
PARE-PARE
Malae-setasi
Mario ri awa
Tosora
Singkang
S. Tjenrana
Poniki
Bola
Pampanoea
N. BONE
Soppeng
Watansoppeng
Soppeng Riadja
SOPPENG
Soempang-binangae
Barroe
BARROE
Mario ri wawo
Tjita
Bone tanga
BONE
O Watampone
Mandale
Tanete
Lamoeroe
S. Walanae
Lili ri adja of Adjang Gallae
Tjitta
Lili ri lace
Segeri
Ponre
PANGKADJENE
Labakang
Pangkadjene
Balotji
Tjenrana
Mara
Z. BONE
Lili
Tanete
Maros
MAROS
Makassar
Sindjai
Soenggoeminasa
SINDJAI
Gowa
Kadjang
Malolo
Tanete
Wero
TAKALAR
DJENEPONTO
BOELOEKOEMBA
Takalar
BONTHAIN
Tiro
Bangkala
Tarowang
Bonthain
Boeloekoemba
Tanaberoe
P. Tanakeke
Tina
Patjinoengan
Bira
Laikang
Binamoe
Araengkeke
Djeneponto
Saleier

toestand dus van vóór 1906. Wel was reeds te dien tijde het tegenwoordig zoogenaamd rechtstreeks bestuurde gebied[1]), met uitzondering van het Gowasche rijk, aan het Hollandsche gezag onderworpen, en dat al sedert tientallen en tientallen van jaren, doch een blik in de geschiedenis van Zuid-Celebes schenkt de overtuiging, dat het met dat gezag en die onderwerping van vóór 1906, een voortdurend vallen en opstaan is geweest. Eerst na dat jaar treedt het Westersche gezag ingrijpend regelend op en vervagen, langzaam doch gestadig, door duizend-en-één maatregelen uitgaande van dat gezag, en later ook door economische en andere invloeden, de tegenstellingen in de Makassaarsche en Boegineesche samenleving, de tegenstellingen, die nergens sterker tot uiting kwamen en nog komen, dan in het standensysteem. Het vermelden van slechts enkele feiten is voldoende om te beseffen, welke hevige slagen aan de aloude indeeling in standen werden toegebracht. In 1906, bij het einde van de Zuid-Celebes-expeditie, hebben de twee voornaamste rijken, Gowa en Bone, geen vorst meer. Karaëng Lembangparang, de vorst van Gowa, is op zijn vlucht, bij een val in een ravijn, om het leven gekomen en Lapawawoï, de vorst van Bone, is verbannen naar Java. Zij worden niet vervangen en de beide toonaangevende vorstenhoven houden op te bestaan. De regalia van Gowa en Bone worden verdeeld onder de musea van Amsterdam, Leiden en Batavia. De bloem van den adel raakt in verval, meegesleept in den ondergang der voornaamste vorstenhuizen. De slavernij, in naam reeds lang tot het verleden behoorend, vindt na 1906 definitief haar einde, al is tot op den huidigen dag de band tusschen de afstammelingen der oude meesters en de afstammelingen der oude slaven — waarover straks meer — nog zeer hecht. Zooals ik zeide, beperk ik mij tot het vermelden van slechts enkele feiten, doch deze zullen het reeds duidelijk maken dat de huidige toestanden in Zuid-Celebes, door welke gewenschte of ongewenschte oorzaken dan ook, geen zuiver beeld meer kunnen opleveren van het, aan het einde van de 19de eeuw nog bestaande standenstelsel.

Voor vele gegevens, die ik hieronder zal groepeeren, moest ik dan ook gebruik maken van mij door Makassaren en Boegineezen gedane mededeelingen, die betrekking hadden op een tijd die de mijne niet was. Met enkelen van hen kwam ik op vertrouwelijken, met zeer enkelen op vriendschappelijken voet te staan. Ik noem den tegen-

[1]) Dit in tegenstelling met het indirect bestuurde gebied, dat ingenomen wordt door de zelfbesturen onder politiek contract.

woordigen vorst van Bone [1]), Mappanjoeki — in mijn tijd hoofd van het voormalige Gowasche vorstenhuis —; den Tomarilalĕng of Rijksbestuurder van Bone, Madoesila daĕng Paraga; Pasinringi daĕng Matanga Aroe Taneti-ri-attang, Mappasere Aroe Ta', Baso Aroe Pontjeng, allen leden van den rijksraad van Bone; Abdurradjab daĕng Masikki, bestuursassistent; Noesoe daĕng Manangkasi, bestuursassistent; Sonda daĕng Mattajang, djaksa en Sommeng Aroe Kahoe. Zoo zal ik ook, wat ik wetenswaardigs vond bij schrijvers van vóór 1906, — al zijn die ook bijzonder zwijgzaam op het stuk van standen —, dankbaar aanwenden, onder vermelding van de plaatsen. Voorts moet ik gewag maken van het feit dat ik, dank zij de welwillendheid van den heer Mr. F. D. E. van Ossenbruggen, gebruik heb kunnen maken van de nagelaten aanteekeningen van wijlen mijn kameraad en collega Dr. J. Mallinckrodt, welke aanteekeningen door Mevrouw L. Mallinckrodt-Djata ter beschikking van de Commissie voor Adatrecht zijn gesteld. Het is uit deze aanteekeningen, dat ik de gegevens omtrent Mandar heb geput. De hier medegedeelde gegevens over de indeeling der standen in Wadjo', vond ik in een, zich bij de aanteekeningen van Mallinckrodt bevindenden brief van den toenmaligen controleur van Wadjo', M. van Rhijn, aan den Assistent-Resident van Bone. Waar de door mij op dit punt in Bone verzamelde gegevens niet zoo volledig zijn als deze, en mij bovendien bekend is, dat de indeeling der standen in Bone, Wadjo' en Soppeng vrijwel overeenkomt, aarzel ik niet om aan de gegevens van den heer van Rhijn, wiens uiterst conscientieuze wijze van onderzoeken mij bekend is, de voorkeur te geven boven die van mij zelf. Ook is door mij gebruik gemaakt van een van de belangrijkste geschriften der Boegineesche letterkunde, namelijk de „Latowa", „de Oude", een verzameling van gezegden van oude Boegineesche vorsten en wijzen over allerlei onderwerpen, doch vooral over de verplichtingen van vorsten en hoofden jegens hunne onderdanen en van dezen ten opzichte van genen. Over den ouderdom van den „Latowa" verkeert men in het onzekere en ook de schrijvers — want het zijn

[1]) In April 1931 kreeg Bone wederom een vorst en werden ook de rijkssieraden door het Gouvernement teruggegeven. Deze vorst leeft evenwel in zulke gewijzigde omstandigheden, dat van een hofhouding in den ouden zin van het woord, geen sprake kan zijn. Zooals vanzelf spreekt is ook zijn positie een geheel andere geworden dan die van zijn voorganger. Toch heeft deze daad van het Gouvernement, die er een was aan het einde van een lange reeks van daden, ten doel hebbende de verzwakte positie der hoofden te herstellen, het aanzien van den adel ten zeerste verhoogd.

er ongetwijfeld meer dan een geweest — zijn onbekend. De invloed van den Islam op het werk is onmiskenbaar. Daar historisch vaststaat, dat de Islam eerst in het begin van de 17de eeuw zijn intrede op Zuid-Celebes heeft gedaan, kan de „Latowa", zooals hij thans is, niet ouder dan ongeveer drie eeuwen zijn. Er bestaan, naar men zegt, verschillende redacties van. Dr. Matthes bemachtigde een ongeveer 300 pagina's groot handschrift, waarvan hij een gedeelte in zijn Boegineesche Chrestomathie [1]) uitgaf. Op dit uitgegeven gedeelte baseerde hij grootendeels zijn: „Over de âda's of gewoonten der Makassaren en Boegineezen" [2]).

Ook Niemann wijdde aan ditzelfde gedeelte een artikel [3]). De rest van het handschrift werd tot dusver nog niet gepubliceerd. Ik gebruikte de te Watampone op het bestuurskantoor aanwezige Maleische vertaling van den heer Toepoe daëng Mapoeli, oud-hoofdonderwijzer. Voor zoover ik hierover kan oordeelen en naar men mij van bevoegde zijde verzekerde, is deze vertaling uiterst betrouwbaar en vrijwel woordelijk te noemen. Dit geschrift zou, naar voorin aangeteekend staat, „de *complete* „Latowa" van Dr. Matthes" zijn.

Waar ik het uitdrukkelijk noemen van een bron achterwege laat, zijn mijn mededeelingen gegrond op eigen onderzoek of ervaring.

II.

Het is een bekend feit, dat men zich niet tot de primitieven zelf moet wenden om ten aanzien van welken groepeeringsvorm dan ook, een overzichtelijk schema te verkrijgen. Bij de Boegineezen en Makassaren is het niet anders.

Bij het lezen van den „Latowa" viel het mij op, dat de directe beschrijving van eigen sociaal systeem ook hier vrijwel geheel ontbreekt. Dit schijnt op het eerste gezicht te merkwaardiger, omdat vele gedeelten juist de maatschappelijke betrekkingen tot onderwerp hebben en vermaningen behelzen aan den vorst, zoo goed als aan den slaaf van den vorst. De hofétiquette wordt uitgebreid behandeld en ook kan men er lezen, hoe de familieleden van den vorst door voorbeeldigen levenswandel hebben te waken voor de eer en den goeden

---

[1]) Dr. B. F. Matthes. Boegineesche Chrestomathie, Makasser, 1864, 2de uitg., A'dam, 1872.

[2]) Versl. en Meded. Kon. Ak. van Wet. Amsterdam; afd. Lett., derde reeks, deel 2 (1885), blz. 137—189. Thans ook in Adatrechtbundel XXXI.

[3]) Bijdr. Kon. Inst. 32 (1884), blz. 198—228. Thans ook in Adatrechtbundel XXXI.

naam van hun heer. Kortom, allerlei groepen komen ter sprake, doch aan eenige rangschikking dezer groepen bestaat bij de schrijvers blijkbaar geen behoefte, al streven zij overigens zeer naar juiste definities en onderscheidingen, in den trant van: „Een goed vorst is hij, die vijf zaken in het oog houdt, te weten...", of „Hij die aan het hof verkeert, dient veertien zaken steeds indachtig te zijn, namelijk..."

In verband met het bovenstaande behoeft het geen betoog, dat het schema van een of andere sociale groepeering bij een primitief volk noodzakelijk het stempel zal moeten dragen van dengeen, die dat schema heeft opgesteld; in eerste instantie van den onderzoeker dus. Deze omstandigheid zal het mij aanstonds mogelijk maken een kenmerkend verschil te verklaren tusschen de schema's door Mallinckrodt en van Rhijn, respectievelijk voor Mandar en Wadjo' opgesteld, en het schema dat ik zelf voor Gowa maakte.

III [1]).

Mandar [2]).

Mallinckrodt noemt als grondslag van de indeeling in standen *drie* groepen, en wel: A. *Zij met meer of minder vorstenbloed*, B. *de vrijen*, en C. *de slaven*.

De eerste en hoogste hoofdgroep, waarvan de leden tezamen de „Todiang lajana" [3]), d.w.z. „de menschen, die vorstenbloed hebben," heeten, is onderverdeeld in vijven. De eerste en voornaamste, de „Aradjang" genaamd, is de groep, die gevormd wordt door den regeerenden vorst of vorstin, in Mandar een „Maradia", en zijn of haar nageslacht van zuiveren bloede. De tweede groep is die der „Ana matola padjoeng", de „opvolgers van het zonnescherm", de nakomelingen van zuiveren bloede van vroegere vorsten of vorstinnen. De derde groep is die van de „Maradia talloe parapa", de „driekwart-maradia's", die gesproten zijn uit huwelijken van mannen uit de eerste of de tweede groep met vrouwen uit de groep der „Taoe pea nae", waarover hieronder nader. De vierde groep is de groep

---

[1]) De in dit gedeelte voorkomende beschrijvingen hebben, hoewel gesteld in den tegenwoordigen tijd, betrekking op de toestanden omstreeks 1900. Lang genoeg geleden dus om Westersche invloeden op dezen groepeeringsvorm, althans in de te behandelen streken, uit te sluiten, en nabij genoeg om een alleszins betrouwbare reconstructie dier toestanden mogelijk te maken.

[2]) Ontleend aan de nagelaten aanteekeningen van Dr. J. Mallinckrodt.

[3]) Spelling der inheemsche termen van Mallinckrodt.

der „Poewasasigi", de „halve heeren", gesproten uit huwelijken van mannen uit de tweede groep met vrouwen uit de groep der „Taoe pea" in engeren zin, de groep, die onmiddellijk volgt op de evengenoemde groep der „Taoe pea nae". De vijfde groep tenslotte bestaat uit de „Poewasiparapa", de „kwart-heeren". Zij hebben een lid uit de tweede groep tot vader en een slavin tot moeder.

Tot de tweede hoofdgroep rekent men, volgens Mallinckrodt, niet alleen de massa der vrije bevolking, doch ook den lageren adel. Deze hoofdgroep der „Taoe Maradeka", der „vrijen", is onderverdeeld in twee groepen: die der „Taoe pea", die Mallinckrodt vergelijkt met onzen regentenadel en die der „Taoe samar", der „gemeene lieden". De groep der „Taoe pea" is weer verdeeld in twee ondergroepen: de groep der „Taoe pea nae", bestaande uit de leden der hoogere hoofdengeslachten, zooals de „pabitjara"-geslachten en de „papoeangan"-geslachten, en de groep der „Taoe pea" in engeren zin, gevormd door de geslachten der lagere hoofden, zooals de „bali padja's", de „tomatowa's" en dergelijke „medebestuurderen en kiesheeren". De „Taoe samar" vormen de groote massa der bevolking.

De derde hoofdgroep is die van de slaven, de „Batoewa". Deze verdeelt Mallinckrodt in twee groepen, namelijk de „batoewa niali", de „nieuwe slaven", en de „batoewa sasorang", de erfslaven, de „slaven van den bloede".

Ten aanzien van de pandelingen zijn Mallinckrodt's aanteekeningen niet duidelijk. Hij noemt de groep der „schuldslaven", „batoewa inranang" genaamd, en teekent daarbij aan, dat deze vaak in „slavernij" zijn geraakt met hun gezin zonder aanzien van den stand, waartoe zij behoorden. Zij worden veelal verzorgd ten huize van den schuldeischer en blijven in erfelijke dienstbaarheid tot de schuld geheel betaald is. De vruchten van hun arbeid komen *geheel* aan den schuldeischer. Op een andere plaats evenwel vermeldt Mallinckrodt, dat men door pandelingschap blijkbaar niet tot den slavenstand kwam te behooren. Zij, die op die wijze in dienstbaarheid kwamen, vormden, naar het schijnt, een aparte groep, die vrij stond van de indeeling in standen.

* * *

Wadjo[1]).

Van Rhijn verdeelt de Wadjosche maatschappij in vijven, t.w.

---

[1]) Ontleend aan een brief van den controleur M. van Rhijn aan den Assistent-Resident van Bone (1926).

1o. de „Ana'-matola", de „opvolgende kinderen", 2o. de „Anakaroeng", de „Aroe-kinderen", 3o. de „Taoe-detjeng", de „goede menschen" en de „Taoe-tongĕng-karadja", welke naam voor mij niet geheel vertaalbaar is, 4o. de „Taoe-ammĕng" of „Taoe-maradeka", de „vrijen", en 5o. de „Ata", de slaven.

De eerste hoofdgroep, die der „Ana'-matola" dus, wordt weer onderverdeeld in vieren, en wel in ten eerste de groep der „Ana'-matola" in engeren zin, die bestaat uit (a) hen, die van het allerzuiverste bloed zijn, en (b) hen, die geboren zijn uit een huwelijk van een man der „Ana'-matola" in engeren zin en een vrouw der „Ana'-sangadji". De tweede groep der „Ana'-matola" (in ruimeren zin) is die der „Ana'-sangadji", der vorstenkinderen, die gesproten zijn uit een huwelijk van een „Ana'-matola"-man met een „Ana'-radjĕng"-vrouw. De derde groep is die der „Ana'-radjĕng", een voor mij onvertaalbare naam, bestaande uit de kinderen van (a) „Ana'-matola"-mannen en „Ana'-tjera-sawi"-vrouwen, en (b) „Ana'-sangadji"-mannen en „Ana'-tjera-sawi"-vrouwen. De vierde groep, welke weer in vier ondergroepen is verdeeld, is die der „Ana'-tjera", de „bloedkinderen". De eerste ondergroep wordt gevormd door kinderen uit huwelijken van „Ana'-matola"-mannen met „maradeka"-vrouwen. Het is de groep der „Ana'-tjera-sawi", welke naam voor mij onvertaalbaar is. De tweede ondergroep is die der „Ana'-tjera-poewa", welke naam eveneens voor mij niet te vertalen is, geboren uit huwelijken van „Ana'-matola"-mannen met eigen erfslavinnen. De derde ondergroep is die der „Ana'-tjera-ampoeladjĕng", een alweer voor mij onvertaalbare naam, kinderen uit huwelijken van „Ana'-matola"-mannen met slavinnen van een ander. De vierde ondergroep der „Ana'-tjera" is die der „Ana'-tjera-ijatang-dapoerĕng", kinderen door „Ana'-matola" verwekt bij de laagste „slavinnen uit de keuken".

De tweede hoofdgroep is de groep der „Anakaroeng", de „Aroe-kinderen", die gesproten zijn uit verbintenissen van „Ana'-tjera-sawi"-mannen en „Taoe-maradeka"-vrouwen. Tot deze groep rekenen zich in Wadjo' vele Aroe's, in dit geval hoofden van territoriale gemeenschappen, die het rijk van Wadjo' vormen, alhoewel zij, volgens van Rhijn, feitelijk behooren tot de volgende groepen.

De derde hoofdgroep is die der „Taoe-detjeng" en de „Taoe-tongĕng-karadja". De eersten zijn de afstammelingen van „Anakaroeng", wier bloed nogmaals verlaagd werd. De „Taoe-tongĕng-karadja" zijn dan op dezelfde wijze afstammelingen van de „Taoedetjeng", doch

practisch worden deze groepen niet meer onderscheiden. Tot deze hoofdgroep behooren de aanzienlijke burgers die zich „Daëng" noemen, over welken titel later meer.

De vierde hoofdgroep is die der „Taoe-amměng" of „Taoe-maradeka". Deze groep, die de groote massa omvat, is weer onderverdeeld in tweeën en wel: (a) de groep der „Taoe-maradeka-ma' něnnoengěng", de „doorloopend vrijen", zij die van ouder op ouder „maradeka" zijn geweest en (b) de groep der „Taoe-maradeka-risampengi", alweer een voor mij niet te vertalen naam[1]), slaven en hun afstammelingen, die vrijgelaten zijn.

De vijfde hoofdgroep is die der „Ata", der slaven, waarbij men weer onderscheidt de „Ata-mana", de erfslaven, en de „Ata-maboewang", dat zijn vrije lieden, die tengevolge van een misdrijf slaaf zijn geworden van dengene, die hen uit den nood hielp. Werd bijvoorbeeld een dief door iemand geholpen om de waarde der gestolen goederen aan den bestolene terug te geven, dan werd deze dief slaaf van den helper. Slechts bij leening als gevolg van misdrijf kon men slaaf worden.

Voor gewone schulden kon men slechts „Sanra", pandeling, worden. Een pandeling bleef echter tot de groep der „maradeka" behooren, terwijl zijn kinderen altijd buiten het pandelingschap vielen.

* * *

Gowa.

In Gowa zien wij een indeeling in drie hoofdgroepen: in de eerste plaats de hoofdgroep, die het best met „de adel" kan worden aangeduid; dan de hoofdgroep der „vrijen" en tenslotte de hoofdgroep der „slaven".

De eerste hoofdgroep is te verdeelen in tweeën, namelijk in 1o. de groep, die uit de leden van het vorstengeslacht van Gowa bestaat en 2o. de groep, die uit de niet-vorstelijke geslachten bestaat, waaruit de onder den vorst staande hoofden der lagere territoriale gemeenschappen stammen. Deze groep is weer onder te verdeelen in geslachten van hoogen en geslachten van lagen adel, en deze is dan wederom in een lagen adel en een laagsten adel te splitsen. Op deze wijze:

---

[1]) Ik moet aannemen, dat de beteekenis van het grootste deel dezer namen is verloren gegaan. Van Rhijn laat de namen onvertaald en ik moet, na raadpleging van Matthes' Boegineesch Woordenboek, zijn voorbeeld volgen.

Adel.

Vorstengeslacht (I). Hoofdengeslachten.

Hooge Hoofdengeslachten (II). Lage Hoofdengeslachten.

Lage adel (III). Laagste adel (IV).

Het vorstengeslacht, de groep der vorstentelgen, der „Ana'-karaëngs" van Gowa dus, is onderverdeeld in vier groepen: (a) die der „Ana'-tino'", der „rijpe, gare kinderen", (b) die der „Ana'-sipoewé", der „halve kinderen", (c) die der „Ana'-tjera'", der „bloedkinderen", en (d) die der „Ana'-karaëng-sala", der „mislukte of verkeerde vorstenkinderen".

De „Ana'-tino'" zijn de vorstentelgen van het allerzuiverst bloed. Of zij hebben een „Ana'-tino'" tot vader en een „Ana'-tino'" tot moeder, òf een van de ouders is „Ana'-tino'" en de andere is een prins of prinses van het zuiverste bloed uit een gelijkwaardig vorstenhuis, zooals bijvoorbeeld Bone of Sidenreng. De mannelijke „Ana'-tino'" worden in verband met de rechten tot opvolging op den Gowaschen troon onderscheiden in „Ana'-patola", de „opvolgende kinderen" en „Ana'-manrapi'", de „bereikende kinderen". „Ana'-patola" zijn de zoons, de broeders en de volle neven van den regeerenden vorst. De „Ana'-manrapi'" zijn die mannelijke „Ana'-tino'", die, bij ontstentenis of ongeschiktheid van „Ana'-patola" voor den Gowaschen troon in aanmerking komen.

De „Ana'-sipoewé" zijn kinderen geboren uit verbintenissen van „Ana'-tino'"-mannen en „Maradeka"-vrouwen. Men verdeelt de mannelijke „Ana'-sipoewé" in de „Ana'-sipoewé-manrapi'" en de „Ana'-sipoewé" in engeren zin. De „Ana'-sipoewé-manrapi" zijn de hooge „Ana'-sipoewé", waarvan bijvoorbeeld de grootmoeder van moederszijde ook „Ana'-sipoewé" was, en die bij ontstentenis of ongeschiktheid van „Ana'-tino'" den Gowaschen troon zouden kunnen bestijgen. De overigen zijn de „Ana'-sipoewé" in engeren zin.

De „Ana'-tjera'", de derde groep in het vorstenhuis dus, zijn de kinderen door „Ana'-tino'" en hooge „Ana'-sipoewé" verwekt bij slavinnen.

De „Ana'-karaëng-sala", de vierde groep, zijn door lage „Ana'-sipoewé" of „Ana'-tjera'" verwekt bij slavinnen of gesproten uit verbintenissen van „Ana'-tjera'"-mannen met „Maradeka"-vrouwen.

In de hoofdengeslachten vinden wij dezelfde verhoudingen in eenvoudiger vorm terug of liever: wij vinden, als wij goed speuren, dezelfde indeeling, doch deze is in de practijk van minder belang dan bij het vorstengeslacht. Men spreekt bij hoofdengeslachten, die zich zelf nog op peil hebben weten te houden — en dat zijn er niet zoo heel veel meer — nog wel degelijk van „Ana'-tino'", „Ana'-sipoewé" en „Ana'-tjera'" als men zoo precies mogelijk het bloedgehalte wil aanduiden. Het spreekt vanzelf, dat dergelijke onderscheidingen in hoofdengeslachten, die in bloed achteruit zijn gegaan, weinig opgeld meer doen.

De tweede hoofdgroep, die der „Taoe-maradeka", der „vrijen", kan men verdeelen in de „Taoe-badji'", de „goede menschen", de welgestelden, en de „Taoe-samara'", de gemeene lieden, de „kleine luiden".

De derde hoofdgroep, die der slaven, „Ata", valt uiteen in twee ondergroepen. De eerste is die der „Ata-sossorang" (sossorang = erven, bij erfenis overgaan op) ook wel „Ata-poesaka" (poesaka = erfenis, erfstuk) genoemd. De erfslaven dus, wier voorvaderen van ouder op ouder in hetzelfde geslacht dienstbaar zijn geweest. Matthes vermeldt in zijn Makassaarsch woordenboek[1]) voor hen nog den naam „Ata-tai-djangang", de „kippendrek-slaven". Tegenover deze groep staat die der „Ata-niboewang", de nieuwe slaven, eigenlijk de „veroordeelde" of „weggeworpen" slaven, dus de bij vonnis slaaf gewordenen.

* * *

De hierboven vermelde gegevens over de indeeling in standen bij de Boegineezen en Makassaren beslaan een zeer groot gedeelte van Zuid-Celebes: Mandar, een eenigszins van de andere groote rijken op Zuid-Celebes geïsoleerd gebleven statenbond, in het Noord-Westen; het gezaghebbende Wadjo', na verwant aan en buurman en bondgenoot — alhoewel de vrede vaak verstoord was — van het voornaamste Boegineesche rijk Bone, alsook van Soppeng; tenslotte het toonaangevende Makassaarsche rijk, eens oppermachtig in bijna heel den grooten Oost, de eeuwige rivaal van Bone: Gowa.

Alvorens ons te verdiepen in de verschillende standen afzonderlijk en de verhouding der standen onderling, is het wenschelijk de *indeeling* in standen, zooals deze thans voor ons ligt, nader in beschouwing te nemen. Gemakshalve stellen wij de drie schema's, zoo vereenvoudigd als mogelijk is, naast elkander.

---

[1]) Dr. B. F. Matthes, Mak.-Holl. Woordenboek, Amsterdam, 1859.

MANDAR.

(MALLINCKRODT).

A. „TODIANG LAJANA".

(„Zij die vorstenbloed hebben").

I. De **„ARADJANG".**
(de regeerende vorst en zijn geslacht).

II. De **„ANA MATOLA PADJOENG".**
(de „opvolgers van het zonnescherm".
Nakomelingen van zuiver bloed van vorige vorsten).

III. De **„MARADIA TALLOE PARAPA".**
(de „drie kwart maradia's").
(A I □——○ B I a).
(A II □——○ B I a).

IV. De **„POEWA SASIGI".**
(de „halve heeren").
(A II □——○ B I b).

V. De **„POEWA SIPARAPA".**
(de „kwart heeren").
(A II □——○ C)

B. „TAOE MARADEKA".

(De vrijen).

I. De **„TAOE PEA".**
(„regentenadel").
a. **„TAOE PEA NAE".**
(hoogere hoofdengeslachten).
b. **„TAOE PEA".**
(lagere hoofdengeslachten).

II. De **„TAOE SAMARA".**
(het gemeene volk).

C. „BATOEWA".

(De slaven).

I. **„BATOEWA SASORANG".**
(erfslaven).

II. **„BATOEWA NIALI".**
(nieuwe slaven).

[D. „BATOEWA INRANANG".]

(schuldslaven, pandelingen).

WADJO.
(VAN RHIJN).

A. „ANA'-MATOLA".
(lett. de „opvolgende kinderen", hier: „vorstelijke adel").

I. De **„ANA'-MATOLA".**

a. **„ANA'-MATOLA".**
(A I a □——○ A I a).

b. **„ANA'-MATOLA".**
(A I □——○ A II).

II. De **„ANA'-SANGADJI".**
(de „vorstenkinderen").
(A I □——○ A III).

III. De **„ANA'-RADJĔNG".**

a. **„ANA'-RADJĔNG-LĔBBI".**
(A I □——○ A IV a).

b. **„ANA'-RADJĔNG".**
(A II □——○ A IV a).

IV. De **„ANA'-TJERA".**
(de „bloedkinderen").

a. **„ANA'-TJERA-SAWI".**
(A I □——○ D).

b. **„ANA'-TJERA-POEWA".**
(A I □——○ E I).

c. **„ANA'-TJERA-AMPOELADJĔNG".**
(A I □——○ E II).

d. **„ANA'-TJERA-IJATANG-DAPOERĔNG".**
(A I □——○ E ?).

B. „ANAKAROENG".
(Aroekinderen).
(A IV a □——○ D).

C. I. **„TAOE-DETJENG".**
(B □——○ D).

II. **„TAOE-TONGĔNG-KARADJA".**
(C I □——○ D).

D. „TAOE-MARADEKA".

(De vrijen).

I. **„TAOE-MARADEKA-MA'NĔNNOENGĔNG".**
(van ouder op ouder vrij).

II. **„TAOE-MARADEKA-RI-SAMPENGI".**
(vrij geworden slaven).

E. „ATA".

(De slaven).

I. **„ATA-MANA".**
(erfslaven).

II. **„ATA-MABOEWANG".**
(de „weggeworpenen").

[F. „SANRA".]

(De pandelingen).

GOWA.

A.[1] „ANA'-KARAËNG-RI-GOWA".

(Vorstentelgen van Gowa).

I. **„ANA'-TINO' ".**
(De „rijpe of gare kinderen").

a. **„ANA'-PATOLA".**

b. **„ANA'-MANRAPI' ".**
(Deze indeeling geldt slechts voor mannelijke „Ana'-tino' ").
(A¹ I □——○ A¹ I).

II. **„ANA'-SIPOEWE".**
(De „halve kinderen").
(A¹ I □——○ B, doch ook:
A¹ I □——○ A¹ II,
A¹ I □——○ A¹ III,
A¹ I □——○ A¹ IV,
vaak A¹ II □——○ B,
A¹ I □——○ A² hoog,
A¹ II □——○ A² hoog).

III. **„ANA'-TJERA' ".**
(De „bloedkinderen").
(A¹ I □——○ C,
hooge A¹ II □——○ C).

IV. **„ANA'-KARAËNG-SALA".**
(De „verkeerde karaëngskinderen").
(lage A¹ II □——○ C,
A¹ III □——○ C),
A¹ III □——○ B).

A.[2] ANDERE „ANA'-KARAËNGS".

(zie schema in den tekst).

B. „TOE-MARADEKA".

(De vrijen).

I. TOE-BADJI'.

(De welgestelden).

II. TOE-SAMARA'.

(Het gemeene volk).

C. „ATA".

(De slaven).

I. „ATA-SOSSORANG".

(De erfslaven).

II. „ATA-NIBOEWANG".

(De „weggeworpenen", „veroordeelden").

[D. „TOEMANGINRANG" OF „TOEMANGEMPOWANG".

(De pandelingen).]

IV.

Wanneer wij de schema's nader beschouwen, dan zien wij in het Wadjosche en het Gowasche standensysteem drie hoofdgroepen, namelijk: (1) de hoofdgroep der vorstentelgen van het zuiverste bloed, dus in Wadjo' en Gowa de A I-groep, (2) de groep der vrijen, en wel in Wadjo' de D-groep en in Gowa de B-groep, en (3) de groep der slaven, in het schema voor Wadjo' als de E-groep en in dat voor Gowa als de C-groep aangeduid. De menging van de A I-groep met de D- en E-groep, levert in Wadjo' een uiterst merkwaardig scala van tusschenstanden op. (A II t/m. IV; B en C houd ik er, om redenen die later zullen blijken, voorloopig buiten). De menging van dezelfde groep in Gowa met de B- en de C-groep schept volgens hetzelfde principe, doch eenvoudiger en minder geraffineerd, een kleiner aantal tusschenstanden. (A II t/m. IV). Bezien wij nu het schema van Mandar, dan valt het op dat, terwijl ook daar de drie hoofdgroepen duidelijk naar voren treden, namelijk in A I en A II de vorstentelgen van zuiver bloed, in B II de vrijen en in C de slaven, de menging van de A I- en A II-groepeen met de groote, bij wijze van spreken 99 % van de bevolking uitmakende groep der vrijen (B II) *geen* tusschenstanden in het leven heeft geroepen, zooals, ik durf wel zeggen, overal in Zuid-Celebes het geval is geweest. En tevens zien wij dan, dat deze soort tusschenstanden, die wij in de schema's van Wadjo' en Gowa zoo duidelijk aantreffen, *wel* ontstaan is bij de menging van de A I- en A II-groepen met de kleine B I-groep der onder het vorstengeslacht staande hoofdengeslachten, die in het schema van Mallinckrodt onder de groep der vrijen is gebracht. Ik acht het ontbreken dezer, door menging van de vorstentelgen van zuiver bloed met de vrijen ontstane tusschenstanden zoo onwaarschijnlijk, dat ik geloof, dat een nader onderzoek deze tusschenstanden, of althans overblijfselen daarvan, al spoedig aan het licht zal brengen. Vooral omdat in Mallinckrodt's schema wel voorkomt een tusschenstand, ontstaan door menging van de A I- en A II-groepen met den slavenstand, namelijk die der „kwart-heeren" (A V).

Voorts is het opvallend, dat zoowel in Mandar als in Wadjo' en Gowa, de menging tusschen de hoofdgroep der vrijen en die der slaven geen tusschenstanden heeft voortgebracht. Deze hoofdgroepen volgen onmiddellijk op elkander.

De tusschenstanden (Mandar A III t/m. V, Wadjo A II t/m. IV,

Gowa A II t/m. IV) zijn in alle drie gebieden met de eerste hoofdgroep, die der zuivere vorstentelgen, in één groep vereenigd: in Mandar in de groep der „Todiang lajana", in Wadjo' in de groep der „Ana'-matola" in ruimen zin en in Gowa in de groep der „Ana'-karaëng-ri-Gowa". Geen der tusschenstanden is in één groep ondergebracht met de vrijen, om van de slaven te zwijgen. De laagste tusschenstand is overal hooger dan de stand der vrijen.

Nadere bespreking eischen de hoofdengeslachten in verband met de vraag, welke plaats zij in het schema behooren in te nemen. Wanneer wij de karakteristiek der verschillende standen afzonderlijk gaan bespreken, zullen wij zien, dat het verschil tusschen, bij voorbeeld, het vorstengeslacht van Gowa en het hoofdengeslacht van Borisallo, een der voorname territoriale gemeenschappen, waaruit de kern van het Gowasche rijk is opgebouwd, gradueel is. Het is niet anders in Mandar en Wadjo', Bone en Soppeng, Sidenreng en Bantaëng — waar men ook kijkt. De hoofdengeslachten vormen noch in Gowa, noch in Wadjo', noch in Bone een hoofdgroep in het bloedmengingsproces, als ik het zoo eens noemen mag. Alleen in Mandar zou dat, volgens Mallinckrodt, wel het geval zijn. Zooals ik het zie, vormen de hoofdengeslachten een *neven*groep op de wijze als ik heb aangegeven in het schema voor Gowa. Zij staan tegenover de groepen der vrijen en slaven in den grond niet anders, dan de hoogste groep der vorstentelgen van zuiver bloed. Door de hoofdengeslachten als een nevengroep, zij het op een lager niveau, in het schema der indeeling in standen te plaatsen, wordt het beeld niet alleen helderder, doch dekt het ook de figuur der politieke structuur. Wanneer wij trachten het schema voor Wadjo' op deze wijze te zuiveren, dan vinden wij meteen de vermoedelijke oplossing van eenige onverklaarbaarheden. Wij herinneren ons, dat in Wadjo' de B-groep de groep was der „Anakaroeng". Nu is een „Anakaroeng" volgens van Rhijn, en zeker ook volgens diens berichtgever of -gevers, de spruit uit een verbintenis tusschen een „Ana'-tjera-sawi"-man (A IV a □) en een „Maradeka"-vrouw (D ○). Niet alleen dat het merkwaardig is, dat zulk een lage adelsgroep een dergelijken, goed- en volklinkenden naam draagt, want met „anakaroeng" worden in de Boegineesche landen als Bone, Soppeng, Sindjaï en de Adjatapparëng voornamelijk de leden der voorname hoofdengeslachten aangeduid, doch nog merkwaardiger is het eigenlijk dat, zooals van Rhijn zegt, vele „Aroe's" — dat zijn de hoofden der hoogere territoriale gemeenschappen

waaruit Wadjo' is opgebouwd — zich tot deze groep rekenen, „alhoewel zij feitelijk behooren tot de volgende groepen". Deze volgende groepen zijn dan de „Taoe-detjeng" (C I), de „Taoe-tongĕng-karadja" (C II) en de „Taoe-Maradeka" (D). De meeste hoofdengeslachten zijn van vreemde smetten niet vrij gebleven. Het is mij niet mogelijk één hoofdengeslacht aan te wijzen, dat niet op een of andere wijze hooger of lager bloed in zich heeft opgenomen. Daarom is het niet onmogelijk, dat de Wadjo'sche „Aroe's" allen meer of minder aan de „ana'-matola" verwant zijn geraakt — hetgeen in Bone, bijvoorbeeld, bepaald het geval is — en dat zoo de groep der „Anakaroeng" in beteekenis is verwaterd en aldus een plaats bij de tusschenstanden heeft gekregen. Ook de C-groepen blijken bij de tusschenstanden te zijn ingelijfd. Ik geloof echter, dat de „Taoe-detjeng", welke Boegineesche benaming geheel overeenkomt met het Makassaarsche „Toe-badji'" in Gowa (B I), de groep der welgestelde vrijen is, zonder dat hier nu van bloedmenging met hoogere standen sprake behoeft te zijn. Dat sommige van deze welgestelden pretendeeren, ten rechte of ten onrechte, vorstenbloed in de aderen te hebben, is mij zoowel uit Gowa als uit Bone bekend. De beteekenis der „Taoe-tongĕng-karadja" zal van die der „Taoe-detjeng" weinig verschillen. Duidelijk is mij de naam niet: „Taoe-tongĕng" kan als synoniem worden beschouwd met „Taoe-detjeng"; wellicht is het woord „karadja" samengesteld uit „radja" met het praefix „ka" en beteekent het „groot" of „voornaam".

Ten aanzien van Mandar laten de aanteekeningen van Mallinckrodt ons in het onzekere. Ik wees reeds op de tusschenstanden, die niet den afstand tusschen de vorstentelgen van zuiver bloed naar de eigenlijke vrijen overbruggen, doch ontstaan zijn uit menging van de groep der zuivere vorstentelgen (A I en A II) met de hoofdengeslachten. Nu zijn deze hoofdengeslachten (B I) bij de vrijen („Taoe-maradeka", groep B) ondergebracht. Mallinckrodt's aanteekeningen over de politieke structuur van Mandar geven mij evenwel de overtuiging, dat dit ten onrechte is geschied. De „regentenadel" in Mandar is in wezen hetzelfde als de hoofdenadel in de andere streken van Zuid-Celebes. Ook in Mandar heeft deze groep een eigen plaats, bovendien, gelet op de tusschenstanden als gevolg van menging met de vorstentelgen van zuivere bloede, een belangrijke en belangwekkende plaats.

Nog een ander punt valt nader te bezien. Uit alle drie schema's blijkt, dat niet alle mengingsmogelijkheden het tot tusschenstand

hebben kunnen brengen. Zoo missen wij in Mandar een naam voor iemand, wiens vader tot de „Aradjang" (A I) hoort en wiens moeder een „taoe pea nae" (B I a) of een „taoe pea" (B I b) is. Ook het kind, door een lid van de „Aradjang" (A I) verwekt bij een slavin (C) valt niet in een bepaalden tusschenstand. Slechts een beperkt aantal combinaties levert een tusschenstand. In de namen is in Mandar een zeker onderling verband te zien; zij vormen een afdalende reeks: driekwart-maradia's, halve heeren, kwart-heeren. Wij zijn geneigd te vragen: hoe heet nu een kind uit een combinatie, die geen tusschenstand doet ontstaan ? Voor Mandar geven de aanteekeningen van Mallinckrodt een aanwijzing. Het kind van een „Poewa sasigi"-man (A IV □) en een „Taoe pea"-vrouw (B I b ○) is een lage „Poewa sasigi". Men duidt den staat van zulk een kind nog op een bijzondere wijze aan, door te zeggen, dat het „in de songko, het hoofddeksel der hoogergeplaatsten, is gevallen" („bembe di bakoe-bakoe"). Mallinckrodt teekent hierbij aan: „m.a.w. het heeft zijn hoogeren staat nog juist weten te redden".

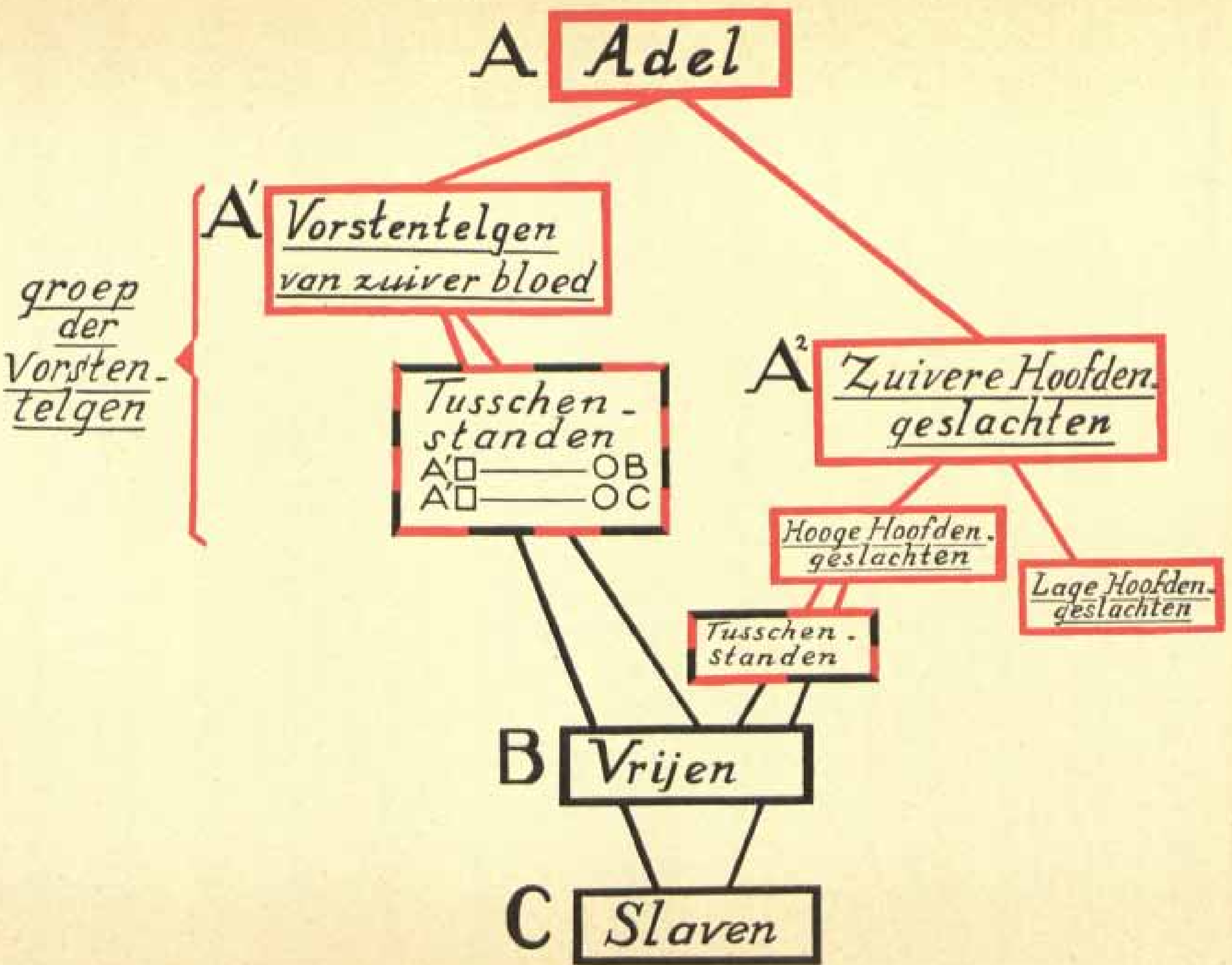
Wadjo' bezit een hoogst interessante reeks van tusschenstanden. Van Rhijn omschrijft den in het schema onder A I b voorkomenden stand als den stand der „Ana'-matola" (in ruimen zin), die zich tot die hoogte hebben opgewerkt door bloedmenging van hoogere rangen met lagere. Om immers van „Taoe-maradeka" tot „Ana'-matola" te stijgen, moeten er minstens vier geslachten verloopen. Trouwt een „maradeka"-meisje (D ○) met een „Ana'-matola" (A I □) dan zijn haar kinderen „Ana'-tjera-sawi" (A IV a). Trouwt een van haar dochters wederom met een „Ana'-matola", dan zijn de kinderen uit dit huwelijk „Ana'-radjĕng" (en wel „Ana'-radjĕng-lĕbbi", A III a). Een van de dochters huwt wederom met een „Ana'-matola". Kinderen uit dit huwelijk zijn „Ana'-sangadji". Trouwt een der dochters, als vóór haar haar moeder, grootmoeder en overgrootmoeder, een „Ana'-matola", dan zijn haar kinderen „Ana'-matola"; zij hebben den op één na hoogsten rang bereikt. Het aantal leden van dezen hoogsten tusschenstand is uit den aard der zaak bijzonder klein. Het is mogelijk, dat in vroegere dagen het bewuste streven naar stijging in stand niet zelden voorkwam. Het enkel bestaan al van deze unieke reeks van tusschenstanden zou het doen vermoeden. Dat dit streven tegenwoordig bestaat, geloof ik, gezien het feit, dat het aantal der „Ana'-motala" in Wadjo', Bone en Soppeng, nauwelijks in de tientallen zal loopen, niet. Vele combinaties vallen buiten deze reeks. De lezer zal geen moeite hebben onmiddellijk een aantal van deze combinaties

zonder naam, met behulp van het schema, te vinden. Van Rhijn zwijgt er over.

In Gowa bleek mij, dat de ongenoemde combinaties, als het er op aan kwam, ingedeeld werden bij een der bestaande tusschenstanden. Deze geven een veel eenvoudiger beeld te zien dan de tusschenstanden in Wadjo'. In Gowa is de hoogste tusschenstand, die der „Ana'-sipoewé" (A II) ontstaan uit de verbintenissen van mannelijke vorstentelgen van zuiver bloed met „Maradeka"-vrouwen. De daaropvolgende groep, die der „Ana'-tjera'", (A III), is gebaseerd op de verbintenissen tusschen mannelijke telgen uit dezelfde groep met slavinnen, terwijl in de derde tusschenstand, die der „Ana'-karaëng-sala" (A IV), de kinderen uit verbintenissen van de mannelijke telgen uit de hoogere tusschenstanden met „maradeka"-vrouwen en slavinnen zijn ondergebracht. In het schema heb ik bij de „Ana'-sipoewé" aangegeven, welke mengingen in deze groep, naast de „kern-menging", zooals ik deze zou willen noemen, worden opgenomen. Bij de „Ana'-tjera'" (A III) is de op de tweede plaats genoemde menging (hooge A II □——○ C) mij uitdrukkelijk naast de eerstgenoemde menging vermeld, ofschoon deze als de kern-menging moet worden beschouwd. De drie mengingen in den IVden tusschenstand opgenomen, zijn mij als gelijkwaardig opgegeven. Van een kern-menging is hier, naar het voorkomt, geen sprake. Lagere mengingen worden niet meer als adel beschouwd en zonder nadere aanduiding geacht te zijn opgenomen in den stand der vrijen.

Slechts eenige punten nog vragen de aandacht. In Mallinckrodt's schema wordt in de tusschenstanden geen rekening gehouden met de onderverdeeling van den slavenstand; evenmin geschiedt dit in het schema voor Gowa. In Wadjo', het land met het merkwaardigste en ook meest scrupuleuze stelsel, daarentegen wel. Zie de met A IV b en A IV c aangeduide groepen.

Tenslotte de groep der pandelingen. Deze werd tot dusverre niet genoemd. Zoowel door van Rhijn en Mallinckrodt als door mij in verband met de indeeling in standen, in het schema opgenomen, blijkt nu wel duidelijk, dat voor hen in het schema geen plaats is. Van Rhijn vermeldt uitdrukkelijk, dat zij bij de vrijen behooren. Mallinckrodt is niet duidelijk op dit punt, doch meent hetzelfde. Ik zelf kwam tot dezelfde conclusie als van Rhijn. Wel kwam het voor dat pandelingen tenslotte slaaf *werden*. Doch hierover nader, wanneer ik den slavenstand afzonderlijk behandel.

A Adel
A' Vorstentelgen van zuiver bloed
groep der Vorsten-telgen
Tusschen-standen
A'□——OB
A'□——OC
A² Zuivere Hoofden-geslachten
Hooge Hoofden-geslachten
Lage Hoofden-geslachten
Tusschen-standen
B Vrijen
C Slaven

V.

De bespreking van drie schema's betreffende de indeeling in standen op Zuid-Celebes rechtvaardigt de volgende conclusiën:

1. De maatschappij is verdeeld in drie hoofdgroepen en wel: (a) de groep der vorstentelgen van zuiver bloed, (b) de groep der vrijen en (c) de groep der slaven.
2. Menging van (a) met (b) en (c) heeft tusschenstanden doen ontstaan tusschen (a) en (b) en (a) en (c). De afwezigheid van tusschenstanden tusschen (a) en (b) in Mandar dient nog nader te worden aangetoond.
3. Menging van (b) met (c) geeft geen tusschenstanden.
4. De tusschenstanden zijn met (a) in één groep vereenigd.
5. De laagste tusschenstand is hooger dan (b).
6. De hoofdengeslachten vormen geen stand tusschen (a) en (b) in, doch een nevengroep van (a), zij het op lager niveau.
7. Menging van (a) met hoofdengeslachten deed in Mandar tusschenstanden ontstaan.
8. In het systeem der tusschenstanden vindt men de locale verschillen.
9. De mengingen, die geen tusschenstand doen ontstaan, worden ondergebracht bij bestaande tusschenstanden.
10. In het schema is voor de pandelingen geen plaats.

De aandachtige lezer zal bemerkt hebben, dat eenige opvallende eigenschappen der besproken standenstelsels, die te constateeren zijn aan de schema's, stilzwijgend zijn voorbij gegaan. Deze zullen uitvoerig in de volgende hoofdstukken worden behandeld.

De gegevens, tot dusver gerangschikt en beschouwd, laten toe dat wij dit hoofdstuk besluiten met nevenstaande, voor heel Zuid-Celebes geldende schematische voorstelling van de indeeling der standen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De standen afzonderlijk.

De vorstentelgen van zuiveren bloede en de tusschenstanden.

I.

De groep der vorstentelgen van zuiveren bloede is in verhouding tot de groote massa der bevolking, de vrijen, zeer klein. Het op het oogenblik ongeveer 300.000 zielen tellende Bone bezit in het geheel geen zuivere Bonesche vorstentelgen meer. Vandaar dan ook dat, toen het Nederlandsch-Indische Gouvernement het in 1931 wenschelijk achtte de vorstelijke waardigheid in Bone te herstellen, de rijksraad van Bone in het land zelf niemand, waardig om den Boneschen troon te bestijgen, kon vinden en zijn keus moest laten vallen op een Gowaschen prins, een prins dus uit het huis, dat door huwelijken, vooral in de vorige eeuw, nauw vermaagschapt was aan het Bonesche. In Gowa is de groep der zuivere vorstentelgen, tegenover een bevolking van het kerngedeelte van het rijk van ongeveer 80.000 zielen, een veertigtal personen sterk, kinderen medegerekend. Het aantal zuivere vorstentelgen in Loewoe', Soppeng, Wadjo', Sidenreng en Bantaëng — waarmede ik de overige voorname rijken genoemd heb — bedraagt slechts enkele tientallen.

Al deze vorstenhuizen pretendeeren af te stammen van een stamvader of stammoeder van hemelschen oorsprong. Matthes heeft in zijn Makassaarsche Chrestomathie [1]) een handschrift gepubliceerd, dat betrekking heeft op de oudste geschiedenis van Gowa, Tallo en eenige andere rijken op Zuid-Celebes. Toen reeds was het bijna de eenige bron, waaruit men eenige kennis van de oude geschiedenis van Gowa en naburige rijken, kon putten [2]). Ik behoef niet te zeggen, dat het er niet beter op is geworden. De leden van het voormalig vorstengeslacht zijn over het algemeen bijzonder slecht op de hoogte van mythen en legenden hun eigen geslacht betreffende. Bij het gewone volk vindt men hoogst zelden personen, die van deze zaken werkelijk iets weten, dat eenigszins de moeite van het opteekenen loont. In de huizen van de gewone lieden gaan meer de locale vertelsels rond.

Een der naaste verwanten van den laatsten vorst van Gowa had,

[1]) Blz. 146 e.v. Makassaarsche Chrestomathie door Dr. B. F. Matthes, 's-Gravenhage, 1883.

[2]) Blz. 6 van de Aanteekeningen bij de Mak. Chrest.

naar ook in zijn onmiddellijke omgeving aangenomen werd, althans tijdens de jaren, dat ik in Gowa woonde, zeer waardevolle handschriften in zijn bezit. Hij zelf ontkende dit echter ten sterkste. Misschien had hij slechte ondervindingen opgedaan bij het uitleenen van manuscripten. Ook Bonesche handschriften, waaronder geslachtslijsten, moest hij, naar men mij in Bone vertelde, tijdens de expeditiejaren in bewaring hebben gekregen. Ook dit ontkende hij. Hoe het ook zij, noch ik, noch iemand anders kreeg kans deze handschriften te zien, laat staan te copieeren. Zoodat, en hier zijn wij weer bij ons uitgangspunt terug, het in Matthes' Makassaarsche Chrestomathie gepubliceerde handschrift de beste bron blijft. Van dit manuscript, waarvan ouderdom en schrijver onbekend zijn, is het begin zeer beknopt. De inhoud van dit gedeelte vooral is voor ons van belang. Ik geef deze hieronder zoo getrouw mogelijk weer.

„Dit is de oude geschiedenis van de Gowareezen. Moge ik geen gezwollen buik krijgen, moge ik niet met mijn geslacht verstrooid raken tengevolge van het in volgorde opnoemen der oude Karaëngs. Moge ik met mijn geslacht verstuiven, moge ik over mijn geheele lichaam builen krijgen, moge ik tot gesmolten goud worden, moge ik als de schakels van een halssnoer uiteenvallen (indien ik een fout maak bij dat opnoemen). Er wordt toch voor gevreesd, dat zij vergeten worden door hun kinderen en kleinkinderen, door hun nakomelingen; want als zij niet gekend worden, dan zal het aan twee kanten slecht zijn: èn wij zullen ons te hoog achten, èn de buitenlanders zullen ons nuttelooze of geringe nietswaardigen noemen.

De „Toe-ma'noeroeng" (lett. de „nedergedaalde mensch") en Karaëng Bayo huwden met elkander. De moeder van „Toe-masalangga-baraya" (lett. „de scheef geschouderde") was het, die door de voorouders „Toe-ma'noeroeng" werd genoemd, omdat haar herkomst onbekend was en haar verscheiden een zwevend verdwijnen werd geheeten.

Zij was het, die door Karaëng Bayo tot vrouw werd gemaakt en ook het land van Karaëng Bayo was onbekend; naar verluidt had hij een broeder „Lakipadada", dezelfde die de „Soedang" (een van de voornaamste rijkssieraden van Gowa, een zwaard,) heeft bezeten. Karaëng Bayo huwde dus de „Toe-ma'noeroeng" en het kind „I-masalangga-baraya" werd na een driejarige zwangerschap geboren. Het kon al dadelijk loopen en praten, doch zijn ouders, de slaven en het volk waren bekommerd, daar het kind misvormd was. Want het werd „Toe-masalangga-baraya" geheeten, omdat de eene schouder hoog en

de andere laag was. Zijn eene oor was plat en het andere knobbelig, het voorste gedeelte zijner voeten stak niet verder van voren uit, dan zijn hielen van achteren, zijn navel was zoo groot als een „bakoe-karaëng" (een mandje met rijst gevuld, waarin bij feesten de kaarsen worden gestoken).

Toen sprak zijn vorstelijke moeder: „Wat staat ons te doen nu mijn kind zoo mismaakt is? Want zijn schouders zijn scheef, zijn ooren zijn als een vooroverhellende berg; zelfs hooren zij het, zoo iemand op Java zijn haar laat knippen. Een doode kakkerlak op Salajar kan hij ruiken, een „poeteng" (een soort van duif), die zich te Bantaëng bevindt, zien; zijn voeten zijn zoo gelijk als de schalen van een balans; zijn navel is als een krachtige bron. Maar zijn handen zijn bijzonder vaardig. Al wie dezen vorst zijn hulde zal brengen, diens welvaart (lett. leven en bedrijvigheid) zal groot (lett. uitgestrekt) zijn; al wie dezen vorst hulde zal brengen, zal vele „taï's" (een gewicht) goud deelachtig worden; al wie hem hulde zal brengen, zal vele menschen tot zijn beschikking krijgen."

Toen haar kind groot geworden was, deelde haar halsketen zich in tweeën. Eèn helft bleef achter bij haar kind. De helft, die bij het kind bleef, werd geheeten „I-Tanisamanga" (een van de voornaamste rijkssieraden van Gowa).

De ouden noemen het verscheiden van „Toe-masalangga-baraya" een zwevend verdwijnen bij de heuvels ten Noorden van Djonggowa, dat gepaard ging met donder en bliksem en regen met zonneschijn. Wie „Toe-masalangga-baraya's" echtgenoote was, weet men niet. Zijn kinderen, behalve zijn opvolger, zijn onbekend. Ook weet men, noch van zijn oorlogen, noch van den duur zijner regeering, iets af, want te dien tijde waren er nog geen „lontara's"[1]).

Karaëng Bayo bezat een „sonri" (een soort van zwaard) genaamd „Tanribalanga" (een van de rijkssieraden van Gowa).

„Toe-masalangga-baraya" gewon „I-Poewang-lowe-lembang",
„I-Poewang-lowe-lembang" gewon „Toe-niijata-banri",
„Toe-niijata-banri" gewon „Karampang-ri-Gowa",
„Karampang-ri-Gowa" gewoon „Toe-natangka-lopi"."

Tot zoover dit handschrift.

Matthes moet voor zijn „Boegineesche en Makassaarsche legen-

[1]) „Lontara" = blad van den „lontar"- of „tala"-boom (Borassus flabelliformis L.) vroeger gebruikt om met een stift op te schrijven, v. d. geschrift dat op dusdanige wijze tot stand is gekomen; tegenwoordig ook: oud of pseudo-oud papieren manuscript.

den"[1]), nog uit andere handschriften gegevens hebben geput. Zoo wordt daar gesproken van een vrouwelijk wezen, dat in de nabijheid van een „djombe-djombe"-boom („Mangifera indica") uit den hemel op aarde nedergedaald zou zijn met een gouden halsketen versierd en een soort van bord in de handen. Tegelijkertijd vertoonde zich naast haar een groote woning van vijf vakken in de lengte. Karaëng Bayo komt dan later, vergezeld van zijn broeder Lakipadada, uit het Oosten.

Deze manuscripten hebben vermoedelijk, met nog andere tezamen, ook ten grondslag gelegen aan het aan „Makassar" (bedoeld is Gowa) gewijde gedeelte in de „Beknopte Geschiedenis van het Makassaarsche Celebes en Onderhoorigheden", van de hand van Roelof Blok, van 1756—1760 Gouverneur en Directeur ter Zuidkust van Celebes. Eerst in 1848 werd dit opstel, bedoeld als memorie voor Bloks opvolger, gepubliceerd[2]). Daargelaten, dat het alle eigennamen gruwelijk verminkt, maakt het een hoogst betrouwbaren indruk. Voor wat de oudste tijden en gebeurtenissen betreft, zoo wordt uitdrukkelijk vooraf gezegd, heeft de schrijver „de Bonische en Makassaarsche manuscripten gevolgd." Hoewel in hoofdzaken overeenkomende met eerstgenoemde, door Matthes gepubliceerde kroniek, bevat dit stuk toch eenige vermeldenswaardige afwijkingen of liever aanvullingen, die niet den indruk maken uit het brein van Blok te zijn gesproten. Deze nu schrijft, dat het Makassaarsche manuscript der opvolging hunner koningen spreekt van vier regeerders vóór de komst van de „Toe ma'noeroeng". De eerste is dan „Batara Goeroe" geweest, de tweede zijn broeder, die slechts onder den bijnaam „de door Talali vermoorde" nog bekend is, de derde „Ratoe Sapoe Marantaya" en de vierde „Karaëng Katangka". Na het overlijden van dezen laatsten daalde de „Toe-ma'noeroeng" neer. Zij werd door de Makassaren (bedoeld is Gowareezen) tot vorstin uitgeroepen en huwde met Karaëng Bayo, den „Koning van Bonthain, (Bantaëng), die op het gerucht, dat te Goa zulk eene schoone vrouw uit den hemel gedaald was, zich derwaarts begaf, om met haar eene verbindtenis te sluiten." Deze Karaëng Bayo is dan, volgens de bronnen van Blok, tezamen met zijn gemalin en zijn broeder, Lakipadada, niet gestorven, doch verdwenen. Over de vier vorsten, die regeerden vóór de nederdaling van de „Toe-ma'noeroeng", schijnen de kronieken overigens te zwijgen. Omtrent de regeerders, die op de „Toe-ma'noeroeng" volgden

[1]) Bijdragen tot de Land-, Taal- en Volkenk. v. Ned.-Ind., 4, X, pag. 439—441.
[2]) Tijdschrift voor Ned.-Indië. Jaargang X.

vermeldt Blok nog, dat „Toe-natangka-lopi" de eerste sterfelijke vorst was. Zijn voorgangers zijn niet gestorven, doch alle verdwenen.

Van de eerste zeven vorsten van Bone worden eenige bijzonderheden vermeld in een kroniek, die in 1859, bij het binnenrukken van de Nederlandsche troepen in Pasempe, in de woning van de voortvluchtige vorstin is gevonden. Bakkers, de latere Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden, die in 1865 ter vervulling van een politieke zending geruimen tijd aan het hof van den vorst van Bone vertoefde, vertaalde deze en maakte daarbij gebruik van toelichtingen, hem verstrekt door aan dat hof verblijvende personen [1]). Het eerste gedeelte laat ik hieronder eenigszins verkort volgen [2]).

„Lang geleden, nâdat een hevig en langdurig onweder had gewoed, zag men buiten op het veld een man staan, die geheel in het wit gekleed was. De tezamen gestroomde menigte meende met een „Toemanoeroeng", een uit den hemel gedaalde, te doen te hebben. De menschen uit den omtrek begaven zich tot hem en verzochten hem eerbiedig hun vorst te willen worden. De man, dien men van den hemel gedaald waande, zeide evenwel, dat hij geen vorst kon zijn, omdat hij een slaaf was; doch indien zij een vorst wilden hebben, wist hij wel iemand, dien zij daartoe kiezen konden. Daarop zeide de toegestroomde menigte: „Hoe kunnen wij iemand, dien wij niet zien noch kennen tot onzen vorst kiezen?" De gewaande „Toe-manoeroeng" zeide: „Indien gij werkelijk een vorst hebben wilt, dan zal ik U hem toonen." De verzamelde menigte zeide: „Gaarne willen wij een vorst hebben, en daar gij toch zooveel medelijden met ons hebt getoond, geleid ons dan naar uw vorst." De gewaande „Toe-manoeroeng" voldeed aan haar verzoek, en geleidde de verzamelde menigte naar een plaats genaamd Matadjĕng. Op den weg derwaarts begon het onweder met vernieuwde hevigheid, maar aangespoord door haar geleider dacht de menigte aan geen terugkeeren. Te Matadjĕng gekomen zag men den persoon, die door den in het wit gekleeden man bedoeld en de ware „Toe-manoeroeng" was, op een vlakken vierkanten steen zitten. Zijn kleeding was van gele stof en hij had drie zijner volgelingen bij zich; een van dezen had een geel zonnescherm in de hand, één waaide den „Toe-manoeroeng" met een waaier, en een droeg zijn sirihdoos. Toen de in het wit gekleede persoon bij den „Toe-manoeroeng" kwam zeide deze: „Zijt gij daar

[1]) J. A. Bakkers. „Het leenvorstendom Boni". Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XV (1866), blz. 168, e.v.

[2]) Spelling van de inheemsche termen van Bakkers.

reeds Tomatowa ?" waarop de Tomatowa antwoordde: „Ja heer!" De vergaderde menigte wist nu, dat de persoon, dien zij op het veld had gevonden en als haar vorst had willen hebben, slechts een „Tomatowa" was. De „Tomatowa" zeide daarop tot de menigte: „Deze is mijn heer", waarop de menigte zich tot den „Toe-manoeroeng" begaf, en hem nederig verzocht haar vorst te willen worden. Dit aanvaardde de „Toe-manoeroeng", waarop hij naar Bone werd gebracht, alwaar men voor hem een afzonderlijke woning bouwde, die hem tot verblijf moest dienen.

De eigennaam van den „Toe-manoeroeng" is nimmer bekend geweest. Zijn bijnamen kreeg hij vanwege zijn eigenschappen en daden. Zoo ontving hij den naam „Mataselompowé", omdat hij met een enkelen oogopslag het aantal eener groote menigte bijeenvergaderde menschen wist op te geven; terwijl hem de naam „Mapololeteeng" werd gegeven, omdat hij allerlei instellingen heeft ingevoerd.

Hij was het, die de eerste regeling in het bestuur bracht, die het gerechtelijk onderzoek instelde en die verschillende ambtenaren en „pabitjara's" benoemde. Hij ook was het, die het eerst de „Worompoorong" [1]) bezat.

Hij is gehuwd geweest met de „Toe-manoeroeng" van Toro, bij wie hij vijf kinderen verwekte, waarvan een den naam van Pantara Wanoewa droeg. Na een 36-jarige regeering droeg hij de regeering over aan zijn zoon Laoemasë en verdween daarop met zijn echtgenoote, terwijl het onweerde, de gele pajong en de sirihdoos medenemende.

Laoemasë droeg naast den naam van „Tomoelaié paré" ook dien van „den smid". Men prees hem wegens zijn goed geheugen, zijn waakzaamheid en zijn bezadigdheid. Laoemasë huwde zijn zuster Pantara Wanoewa uit aan Lapatikkë Aroe Palakka. In Bone was niemand, die hem in lichaamskracht, lengte en grootte overtrof. Hij had geen wettig kind, dat hij tot zijn opvolger kon benoemen, maar alleen twee onwettige zoons, genaamd Tosoewalé en Tosalawakkë, wier moeder een gewone vrouw uit lageren stand was.

Toen hij hoorde, dat zijn zuster, die te Palakka gehuwd was, in gezegende omstandigheden verkeerde, liet hij daarnaar onderzoek doen, en eerst toen dat bericht bevestigd werd, was hij gerust. Toen hij later vernam, dat de bevalling zijner zuster nabij was, liet hij

---

[1]) *Noot van Bakkers.* De „Woromporong" is een vlag, behoorende tot de eerste rijkssieraden van Boni. Thans bestaat zij niet meer. Zij werd Woromporong genoemd, naar de 7 sterren, die in het doek geschilderd waren.

Tosoewalé en Tosalawakkĕ bij zich komen en zeide tot hen: „Ga spoedig naar Palakka, want ik heb gehoord, dat mijn zuster begint te gevoelen, dat zij spoedig zal bevallen, en als zij bevallen is, dan moet gij het kind terstond, al was het in een mand, hier brengen; eerst hier zal men het reinigen en van de nageboorte ontdoen. Tosoewalé en Tosalawakkĕ begaven zich daarop naar Palakka, en juist toen zij daar waren aangekomen en zich hadden neergezet, beviel de vrouw van Aroe Palakka van een zoon, wiens haren stijf stonden. Tosoewalé begaf zich daarop spoedig naar het kind, wikkelde het in een kleed en bracht het zoo naar Bone.

Toen dit gebeurde was Aroe Palakka niet te huis. Eerst in Boni werd het kind gereinigd en van de nageboorte ontdaan. De zuster van den vorst, genaamd Samatappĕ (Wetan-rironrong) werd met de bewaking van het kind belast. In denzelfden nacht nog werd aan al de Bonieren door het geheele land bekend gemaakt, dat zij zich den volgenden morgen vroeg in krijgsgewaad en gewapend voor het huis van den vorst moesten verzamelen. Nauwelijks was dan ook de morgen aangebroken, of de Bonieren waren in krijgsgewaad en gewapend bijeen; de „Woromporong" werd ontrold, waarop zich de vorst van Bone naar beneden in een feestloods begaf en tot de vergaderde Bonieren zeide: „Ik heb U laten verzamelen, omdat ik U zeggen wil, dat ik mijn zoon den naam heb gegeven van Lasaliwaro, en den titel van Karampeloewa, en dat ik thans ten behoeve van dezen mijnen zoon afstand doe van den troon, aan wien ik ook al de bevelen van den vorst Tomaladjangé (die op geheimzinnige wijze verdwenen is) overgeef. De Bonieren beantwoordden deze toespraak met een gezamenlijk „Ja," en begonnen daarop tandakkende den eed van trouw te zweren. De bewaker der rijkssieraden werd nu dadelijk naar boven gezonden om het ritueel te regelen, waarna de vorst Karampeloewa werd gekroond (rilanti), welk feest zeven dagen en zeven nachten duurde. Nadat alzoo zeven dagen en zeven nachten ter eere van den jongen vorst was feest gevierd, werd zijn navel gereinigd. Toen dit was geschied, betrok de oude vorst een andere woning en werd Karampeloema voortaan Aroempone genaamd, terwijl zijn tante Samatappĕ als zijn moeder beschouwd werd. Als nu de oude vorst eens wilde uitgaan, liet hij dit eerst aan den jongen vorst weten, waarop dan de persoon, die het kind droeg de bevelen gaf tot het maken der toebereidselen daarvoor. Zeventien jaren, nadat Laoemasĕ afstand van den troon gedaan had, werd hij aangetast door een zware ziekte, aan welker gevolgen hij kwam te overlijden. Na zijn dood

werd hij genaamd „Tomoelaié pare", welke naam beteekent: „Hij, die het eerst werd ter aarde besteld."

Het Soppengsche vorstengeslacht zegt af te stammen van een te Sekanjili, in Oostelijk Soppeng, nedergedaalden hemeling, genaamd La Temamala. Evenals de Bonesche Toe-ma'noeroeng wordt ook hij door de bevolking, na het sluiten van een soort overeenkomst, tot vorst uitgeroepen. Matthes verhaalt in zijn reeds genoemd opstel over Boegineesche en Makassaarsche legenden, — en laat, zijn gewoonte getrouw, het noemen van bron of zegsman achterwege — dat deze vorst onmiddellijk na zijn uitroeping den wensch te kennen geeft, dat een tweede vorst zal worden aangesteld. Deze zou dan de belangen van Oost-Soppeng ter harte mogen nemen, terwijl hij zelf over Westelijk Soppeng zou regeeren. Die vorst, gewoonlijk genaamd „Manoeroengé ri-Liboerĕng, d.i. „de te Liboerĕng nedergedaalde", of ook wel „Manoeroengé ri-gowariyé", d.i. „de in het vertrek nedergedaalde", bevond zich te Liboerĕng, waar hij in een vertrek, bij het breken van een „baloeboe" of antieke pot van Chineesch porcelein of aardewerk, te voorschijn was gekomen. Dezen hemeling wist men insgelijks te bewegen als vorst op te treden. Beiden zijn in het huwelijk getreden met hemelingen.

In de scheppingsmythe uit het La-Galigo-epos [1]), is Batara-Goeroe, de oudste zoon van Patoto', den Schepper, de eerste vorst van Loewoe' en tevens de eerste vorst op de te voren ledige aarde. De achterkleinzoon van Batara-Goeroe, Salinroeng-langi of Lĕtté'-parĕppa geheeten, verlaat de aarde, wanneer hij verneemt, dat de gemeenschap tusschen aarde en hemel en aarde en onderwereld verbroken zal worden. Naar mij uit een brief van mijn vriend, den controleur Mr. J. Gerritsen, die ruim drie jaren in Loewoe' heeft gediend, blijkt, pretendeert het Loewoe'sche vorstengeslacht tegenwoordig rechtstreeks van Batara-Goeroe af te stammen. Ik moet aannemen, dat dit in den tijd van Matthes, die in Loewoe'sche zaken over het algemeen goed geïnformeerd was, niet het geval was. In zijn „Boegineesche en Makassaarsche legenden" neemt hij [2]) voor Loewoe' en elders op Zuid-Celebes een tijdperk zonder vorstelijk bestuur aan, namelijk dat, gelegen tusschen het vertrek van den godenzoon Lĕttė'-parĕppa en de nederdaling

---

[1]) Gepubliceerd in de Boegineesche Chrestomathie van Dr. B. F. Matthes, 1864, 2de uitg., A'dam, 1883.
[2]) Blz. 434.

van den eigenlijken stamvader van het Loewoe'sche vorstengeslacht: Simpoeroesiya. Dit standpunt laat ik voor Dr. Matthes' rekening, omdat, naar mijn meening, de scheppingsmythe zóó geheel anders gewaardeerd dient te worden, dan de opsomming van de Loewoe'sche vorsten, dat een op historische wijze doen volgen van de reeks van godenzonen van Batara-Goeroe tot en met Lĕttĕ'-parĕppa, eerst door een vorstenloos tijdperk en daarna door de rij van Loewoe'sche vorsten, van Simpoeroesiya tot de huidige vorstin, zonder zin is. Het eenige, wat ons voor het oogenblik belang kan inboezemen, is de volgende mededeeling van Matthes, die naar alle waarschijnlijkheid gegrond is op den inhoud van een manuscript: namelijk dat men in Loewoe' een vorst meent gevonden te hebben, die uit den hemel op de aarde is nedergedaald en den naam draagt van Simpoeroesiya.

„Deze trad in den echt met Patiyang-djala; en uit dit huwelijk werd geboren Anakadji.

Als Anakadji den mannelijken leeftijd bereikt had, huwde hij met zekere We-Tappatjina, de dochter van Sallama-lama, een vorst van Mantjapai', die insgelijks van hemelsche afkomst was. Bij dit Mantjapai' — ik citeer Matthes — denkt men onwillekeurig aan het land, dat op Java bekend stond onder den naam van Modjopait. Echter had men volgens den Inlander ook een Mantjapai' in Bone, dicht bij Patiro, en een Mantjapai' in Wadjo', tusschen Pariya en de Tanasitolo.

Nadat het huwelijk tusschen Anakadji en We-Tappatjina voltrokken was, keerde het jeugdig paar naar Loewoe' terug, en kreeg We-Tappatjina bij haar vertrek van haar moeder één pakje uitstekende doepa of wierook, één potje welriekende olie en één kluwen geel geverfde zijde.

Als We-Tappatjina in Loewoe' bevallen was van eene dochter, met name We-Matĕnga-empong, en het kind op zekeren dag erg huilde, zong de grootmoeder van vaderszijde een lied, waarin spottenderwijze gezinspeeld werd op dit geschenk van We-Tappatjina's moeder.

We-Tappatjina achtte zich hierdoor beleedigd. Zij brandde onmiddellijk van de geurige doepa, en nadat zij den zijden draad uit elkander getrokken, en met olie besmeerd had, begaf zij zich daarover, als over een brug, naar Mantjapai'.

Toen nu haar man haar overal zocht, vernam hij van zijn moeder, dat de zoo teer beminde echtgenoote naar Mantjapai' de wijk genomen had.

Anakadji spoedde zich derwaarts, en wist haar na veel moeite te

bewegen, dat zij met hem naar Loewoe' terugkeerde. Bij deze gelegenheid werd het jeugdig paar met geschenken van allerlei aard, vooral in landerijen bestaande, als overladen.

Nauwelijks had de dochter van Anakadji en We-Tappatjina, met name We-Matĕnga-empong, den huwbaren leeftijd bereikt, of zij trad in den echt met zekeren Poentjangkoeli, een bewoner der Onderwereld. Uit dat huwelijk werden twee kinderen geboren, een jongen en een meisje. De eerste bekwam den naam van La-Malala, de tweede van Dalaiya. Toen die Dalaiya door een boozen geest toegesproken werd, begreep de vader, dat het zaak was, haar onmiddellijk naar de Onderwereld te laten verhuizen. La-Malala, dit vernemende, wilde zijn zusje gaarne derwaarts volgen, en verzocht daarom voortdurend al dreinende, om naar de rivier te mogen gaan, ten einde daar een bad te nemen. Doch de eigenlijke bedoeling was slechts, om zich daar naar de Onderwereld te laten afzakken. De moeder, dit begrijpende, stelde hem te huis dagelijks in de gelegenheid, om een bad te nemen.

Eindelijk gaf zij aan het verlangen van haar zoon toe. En nu daalde hij met toestemming des vaders in de Onderwereld neder; doch men liet hem, na verloop van 9 dagen in Loewoe' wederkeeren."

Gerritsen geeft evenwel in 1932 de volgende lezing. Aan alle leven op aarde, aanvangende met Batara Goeroe's nederdaling uit den hemel, wordt door een zondvloed een einde gemaakt. Toen de aarde weer bewoonbaar was daalde een vorst uit den hemel neder, die den naam droeg van Mapanoe-oelawangi. Hij huwde met Simpoeroesiang, die uit de Onderwereld kwam en een dochter was van Saweri-gading, die weer een kleinzoon was van Batara Goeroe.

II.

In de groote rijken op Zuid-Celebes zijn de hoogste ambten en waardigheden in beginsel weggelegd voor de hoogste groep. Vorst van Loewoe' kan slechts hij of zij worden, die van het zuiverste Loewoe'sche vorstenbloed is; vorst van Bone kan slechts hij of zij worden, die van het zuiverste Bonesche vorstenbloed is en slechts hij, die van het zuiverste Gowasche vorstenbloed is, kan den Gowaschen troon bestijgen.

Doch niet alleen voor het bekleeden van de vorstelijke waardigheid is het zuiverste bloed vereischte. In Gowa was vóór 1906 de hoogste waardigheidsbekleeder de „Toemailalang", „de man, die binnen is", de „geheimraad" zou men kunnen zeggen, eigenlijk, zoo men naar zijn bevoegdheden zou willen oordeelen, de „rijksbestuurder". Men

kende den „Toemailalang Matowa", den „ouden Toemailalang" en den „Toemailalang Malolo", den „jongen Toemailalang". De eerste was de rijksbestuurder, de tweede was meer de opperceremoniemeester ten paleize van den vorst. Vroeger had men in Gowa een nog hooger ambt gekend, namelijk dat van „Pabitjara-boetta", „spreker des lands". Deze functie, oorspronkelijk ingesteld in verband met de jeugd van den vorst, veranderde in den loop der tijden van karakter. Toen Gowa en Tallo nog hecht verbonden waren, was de oudste der vorsten steeds „Pabitjara-boetta" van den jongsten, ook al had deze de meerderjarigheid bereikt.

Op de beide Toemailalangs volgde in macht en aanzien de „Anronggoeroe lompona Toemakadjannanganga" [1]), de opperbevelhebber in oorlogstijd en in vredestijd de uitvoerder van 's vorsten bevelen, daar waar gewelddadig optreden werd vereischt. Een der voornaamste hoogwaardigheidsbekleeders was voorts de „Anronggoeroe lompona Toebontowalaka", „het opperhoofd van de menschen van Bontowala'." Tenslotte rest ons nog te noemen den „Sabannara'", den havenmeester, wien in Gowa behalve de inning van haven- en ankerage-gelden, ook het beheer over 's vorsten inkomsten was opgedragen.

Al deze hooge dignitarissen nu dienden tot den hoogsten stand, in Gowa dus tot de „ana'-tino" te behooren.

Kende Gowa een „Toemailalang Matowa" en een „Toemailalang Malolo", Bone had zijn „Tomarilalĕng". Tweemalen in Bone's geschiedenis heeft de Tomarilalĕng, of Rijksbestuurder, een hoogwaardigheidsbekleeder naast zich gehad, die in rang en aanzien niet voor hem onderdeed, daar Bone tweemalen een „Makkĕdatana" heeft gehad, d.w.z. een landsgroote, wiens positie in zekeren zin overeenkwam met die van regent. Wij ontmoeten hier de Gowasche „Pabitjara-boetta", wiens Boegineesche naam „Makkĕdatana" dan ook eveneens „spreker des lands" beteekent. Een zeer voornaam landsgroote was immer de „Poenggawa", die in oorlogstijd de opperbevelhebber van 's vorsten leger was en bij belangrijke aangelegenheden zitting had, indien de vorst met den rijksraad confereerde. Ook voor Bone geldt het beginsel, dat deze hoogste landsgrooten gekozen worden uit de groep der vorstentelgen van het zuiverste bloed.

Dat dit beginsel niet altijd zuiver gehandhaafd kon worden, behoef ik nauwelijks te zeggen. Niet alleen dat het zeer wel denkbaar is, dat er in de hoogste groep niemand was, die „Toemailalang" of „Tomari-

[1]) Zie ook Hoofdstuk IV, pag. 530.

lalĕng" kon worden, — ik denk aan minderjarigheid, lichamelijke ongeschiktheid, algeheele ontstentenis van mannelijke vorstentelgen van het zuiverste bloed —, doch het persoonlijk element mag nimmer uitgeschakeld worden. Als het er op aan komt, kòn een vorst van Bone of Gowa een Tomarilalĕng of Toemailalang van zuiveren bloede zeer wel vervangen door een gunsteling van iets minder zuiver bloed, want hun macht was groot. Toch zal een hoogwaardigheidsbekleeder als de Toemailalang of de Poenggawa nimmer gekozen worden uit een groep, die lager is dan de hoogste tusschenstand.

Noch de hoogste groep in Bone, noch die in Gowa heeft zich door de tijden heen ongerept weten te bewaren. Niet alle smetten of smetjes zijn na te speuren, doch zeker is dat de XXIste vorst van Bone, Lama'pasossong Djaliloeddin Abdulradjab Datoe Baringang (1749—1775), een zoon was van den XVden vorst, Lapataoe (1696—1714) en een vrouw van mindere geboorte [1]), terwijl in 1653 Malombasang Hasanoeddin zijn vader Moehammad Said op den Gowaschen troon opvolgde, hoewel zijn moeder een vrouw van geringe afkomst was. Deze Hasanoeddin was de XVde vorst van Gowa. De XVIde vorst, Mappasomba was zijn halfbroeder, evenals de XVIIde, Mappasossong Karaĕng Biseï; diens zoon, Mappadoelang of Abdoeldjalil werd als XVIIIde vorst van Gowa door den rijksraad afgezet en opgevolgd door den vorst van Tallo, Mappaoerangi. Mappaoerangi was van het zuiverste bloed en stamde lijnrecht af van den Vden vorst van Gowa Toe-natangka-lopi, die, volgens de overlevering, zijn rijk in twee deelen splitste en het eene deel aan zijn zoon Batara Gowa, den VIden vorst van Gowa naliet, en het andere aan zijn zoon Karaĕng-Loweri-Sero, die aldus de eerste vorst van Tallo werd. Tegenwoordig nog wordt aangenomen, dat het Gowasche vorstengeslacht van zuiveren bloede is. Het Bonesche vorstenhuis was de laatste eeuwen niet meer zuiver te noemen, daar alle latere vorsten en vorstinnen van den genoemden Lama'pasossong afstamden. Practische beteekenis had zulk een daling van het bloedgehalte voor de indeeling van de standen niet. Na eenige geslachten was zulk een vlek vergeten en er valt niet aan te twijfelen dat, ook in de oogen der bevolking, de vorst met zijn verwanten van gelijk bloed in Gowa „ana'-tino'" en in Bone „ana'-matola" blijft.

III.

Een uitvoerige bespreking van de erfopvolging in de vorstelijke waardigheid is gewenscht, daar men aangaande de successie bij de

[1]) Zie de geslachtslijst der Bonesche vorsten, blz. 482 e.v.

Boegineezen en Makassaren, in het land zelf, zoowel onder de leden der verschillende vorstenhuizen, als onder de bestuursambtenaren, zeer van elkander afwijkende meeningen aantreft. Zoo is het ook bij de auteurs, zoodat het zeer moeilijk is, op dit punt een helder oordeel te vormen. Men verneemt, dat de vorst bij zijn leven zijn opvolger placht aan te wijzen en dat zijn wil wet was, maar ook, dat de rijksraad, waarmede dan bijvoorbeeld in Bone de „Aroepitoe" en in Gowa de „Batesalapang" wordt bedoeld, een opvolger verkoos nà het overlijden en vóór de teraardebestelling van den vorst. In zijn opstel over de rijkssieraden van Loewoe' [1]) deelt Prof. C. Spat zelfs mede, dat op grond van de kinderverdeeling tusschen de beide ouders bij de Boegineezen en Makassaren [2]) een vorstin opgevolgd wordt door een aan haar en een vorst door een aan hem toebehoorend kind.

Het lijkt mij aanbevelenswaardiger de feiten te laten spreken, dan te vervallen in een bestrijding van al wat tot dusver, vaak verscholen tusschen andere gegevens en bijkomstig behandeld, geschreven is over vorstenkeuze en erfopvolging.

Wenden wij ons daarom tot die gegevens, die licht kunnen verschaffen omtrent de erfopvolging in de toonaangevende Makassaarsche en Boegineesche rijken. Ik stelde zoowel van de Gowasche [3]) als van de Bonesche [4]) vorsten en vorstinnen lijsten op en gaf daarin zoo nauwkeurig mogelijk aan, in welke verwantschapsverhouding iedere vorst of vorstin tot zijn of haar opvolger of opvolgster stond.

Gowa.

		opgevolgd door
I.	Toe-ma'noeroenga	*zoon,*
II.	Toe-masalangga-baraya	*zoon,*
III.	I-Poewang-lowe-lembang	*zoon,*
IV.	Toe-niijata-banri	*zoon,*
V.	Karampang-ri-Gowa	*zoon,*
VI.	Toe-natangka-lopi	*zoon,*

1) „Ned. Indië Oud en Nieuw", 3. (1918—1919).

2) Bij scheiding is het eerste kind voor de vrouw, het tweede voor den man, het derde weer voor de vrouw, enzoovoorts.

3) „Beknopte Geschiedenis v. h. Makass. Celebes en Ond.", Tijdschrift voor Neerl. Indië, jaarg. X (1848), pag. 3 e.v.; — A. Ligtvoet, „Dagboek der vorsten van Gowa en Tello", Bijdragen T. L. en V. van Ned. Indië, IVde volgr., IVde deel (1880), pag. 1 e.v.; — Dr. B. F. Matthes, „Makassaarsche Chrestomathie", (1883), pag. 146 e.v.; — B. Erkelens, „Geschiedenis van het rijk Gowa", Verh. Bat. Gen. v. K. en W., deel I, 3de stuk (1897), pag. 81 e.v.

4) J. A. Bakkers, „Het leenvorstendom Boni", Tijdschrift voor Ind. T. L. en V., XV, (1866), pag. 154 e.v.

		opgevolgd door
VII.	Batara Gowa	*zoon,*
VIII.	Toe-nidjallo-ri-Pasoekki	*jongeren broeder,*
IX.	Toe-maparisi-kalonna	*zoon,*
X.	Toe-nipalangga	*broeder,*
XI.	Toe-nibatta	*zoon,*
XII.	Toe-nidjallo	*zoon,*
XIII.	Toe-nipassoeloe	*jongeren broeder,*
XIV.	Soeltan Allahoeddin	*zoon,*
XV.	Moehammad Said	*zoon,*
XVI.	Malombasang Hasanoeddin . . .	*zoon,*
XVII.	Mapasomba	*halfbroeder,* zelfde vader,
XVIII.	Mapa'osong Karaëng Biseï . . .	*broeder,*
XIX.	Mapadoelang of Abdoeldjalil . . .	*kleinzoon,* zoon van dochter,
XX.	Sapoewali Soeltan Ismaïl	*vorst van Tallo,*
XXI.	Mapaoerangi Soeltan Siradjoeddin .	*zoon,*
XXII.	Manrabiya Soeltan Nadjamoeddin .	*vader,*
XXIII.	Mapaoerangi Soeltan Siradjoeddin .	*kleinzoon,* zoon vorst v. Tallo,
XXIV.	Malowanggaoe	*broeder,*
XXV.	Mapababasa	*zoon,*
XXVI.	Oesman of Amas Madina . . . . (Batara Gowa II)	*broeder,*
XXVII.	Aroe Mampoe	*broeder van grootvader vaderskant,*
XXVIII.	Soeltan Zainoeddin	*zoon,*
XXIX.	Karaëng Mangasa	

Regeeringsloosheid.

XXX.	Mapatoenroe Karaëng Lembangparang	*zoon,*
XXXI.	Laoedanrioe Karaëng Katangka . .	*zoon van zuster en neef,*
XXXII.	I-Koemala	*zoon,*
XXXIII.	Malingkaäng Karaëng Katangka . .	*zoon,*
XXXIV.	Koelaoe Karaëng Lembangparang, laatste vorst van Gowa, overleden in 1906.	

* * *

Bone.

Daar de gegevens over het vorstengeslacht van Bone uitgebreider zijn en het beeld, dat de erfopvolging daar biedt, ook minder eenvoudig is, moet de lijst, wil zij de verwantschapsverhouding tusschen iederen vorst of vorstin en zijn of haar opvolger of opvolgster duidelijk voor oogen stellen, anders ingericht zijn dan die van de Gowasche vorsten. Daarom zijn onder den naam van den regeerenden vorst of vorstin, indien hij of zij door een van zijn of haar kinderen wordt opgevolgd, deze kinderen tot en met den opvolger of de opvolgster vermeld. Deze laatste wordt dan met name genoemd. Overigens spreekt, geloof ik, de lijst voor zich zelf.

I. Manoeroenge-ri-Matadjang. (M.)[1]
Kinderen: 1. *zoon.*
2. *dochter.*
3. **zoon, Laoemasĕ.**

II. Laoemasĕ. (M.)
Kinderloos[2]).

III. Lasaliwoe Karampeloewa. (M.)
(4de kind [= 2de zoon] v. h. 4de kind [= 2de dochter] van den Isten vorst).
Kinderen: **Webanri-gaoe, dochter.**

IV. Webanri-gaoe. (V.)
Kinderen: 1. *dochter.*
2. *dochter.*
3. **zoon, Latanri-Soekki.**

V. Latanri-Soekki. (M.)
Kinderen: 1. *dochter.*
2. **zoon, Lawoelio Boteĕ.**

VI. Lawoelio Boteĕ. (M.)
Kinderen: 1. *dochter.*
2. **zoon, Laitja** (VIIIste vorst).
3. **zoon, Latanri Rawe** (VIIde vorst).

VII. Latanri Rawe. (Vader heeft afstand gedaan ten behoeve van —.) (M.)
Kinderen: 2 zoons vroeg gestorven.

---

1) (M.) beteekent „man", (V.) beteekent „vrouw".
2) D.w.z. kinderloos bij een vrouw van gelijke geboorte.

VIII. Laitja. (M.)
Kinderen: 1. *dochter.*
2. **zoon, Latanri Pala** (XIIde vorst).

IX. Lapatawang. (M.)
(2de kind [= 2de zoon] v. h. 6de kind [= ?de zoon] v. d. Vden vorst).
Kinderloos.

X. Watanri-Toeppoe. (V.)
(3de kind [= 3de dochter] v. h. 7de kind = [zoon (2de huwelijk)] v. d. VIden vorst).
Kinderen: 1ste huwelijk:
2 zoons, 2 dochters.
2de huwelijk:
1 zoon.

XI. Latanri-Roewe. (M.)
(zoon van het 4de kind [= ?de dochter] v. d. VIden vorst).
Kinderen: 1. *dochter.*

XII. Latanri-Pala. (M.)
(2de kind = oudste zoon v. d. VIIIsten vorst).
Kinderen: 1. *dochter.*
2. *zoon.*

XIII. Lamadarĕmma. (M.)
(zoon v. d. oudste dochter v. d. VIIIsten vorst).
Kinderen: *2 zoons.*
1 dochter.

XIV. Latanri-tata-Toöeroeng, Aroe Palakka. (M.)
(oudste zoon v. d. dochter v. d. XIden vorst).
Kinderloos.

XV. Lapataoe. (M.)
(zoon v. d. oudsten zoon van den XIIIden vorst).
Kinderen:
1ste vrouw: 1. **dochter, Batari Todja** (XVIde en XXste vorstin).
2de vrouw: 2. *dochter,* vroeg gestorven.
3. **zoon, Lapadang Sadjati Towapawara** (XVIIde vorst).

4. **zoon, Laparappa Posappewalié** (XVIIIde vorst).
5. **zoon, Lapanaongi Toepawawoi** (XIXde vorst).

vrouwen v. mindere geboorte: 6. *zoon.*
7. *zoon.*
8. **zoon, Lama'pasossong Djaliloeddin Abdulradjab Datoe Baringang** (XXIste vorst).

XVI. Batari Todja. (V.)
(Zie onder XVden vorst).
Kinderloos.

XVII. Lapadang Sadjati Towapawara. (M.)
(Zie onder XVden vorst).
Kinderloos.

XVIII. Laparappa Tosappewalié. (M.)
(Zie onder XVden vorst).
Kinderen: 3 zoons.

XIX. Lapanaongi Toepawawoi. (M.)
(Zie onder XVden vorst).
Kinderen: onbekend.

XX. = XVIde vorstin. (V.)

XXI. Lama'pasossong Djaliloeddin Abdulradjab. (M.)
(Zie onder XVden vorst).
Kinderen: 1. *dochter.*
2. *zoon.*

XXII. Latanri Toeppoe. (M.)
(zoon van dochter v. XXIsten vorst, gehuwd met dochter v. zoon XXIsten vorst).
Kinderen: 1. **zoon, Toapatoenroe** (XXIIIe vorst).
2. **dochter, I-Maneeng Aroe Data** (XXIVste vorst).
3. **zoon, Mapaseleng Aroe Panjili** (XXVste vorst).
4. *zoon.*
5. *zoon.*

XXIII. Toapatoenroe Aroe Palakka. (M.)
(Zie onder XXIIsten vorst).
Kinderen: 1. *dochter.*

XXIV. I Maneeng Aroe Data. (V.)
(Zie onder XXIIsten vorst).
Ongehuwd.

XXV. Mapaseleng Aroe Panjili. (M.)
(Zie onder XXIIsten vorst).
Kinderloos.

XXVI. Laparenrengi Aroempoegi († 1858). (M.)
(zoon van 4de kind (= 3de zoon) van XXIIsten vorst en gehuwd met XXVIIste vorstin).
Kinderen: 1. *zoon* († 1860).
2. *dochter*.
3. *dochter*.
4. *dochter*.

XXVII. Basse Kadjoewara. (V.)
(dochter van 5de kind (=4de zoon) van XXIIsten vorst).
Kinderen: zie onder XXVIsten vorst.

XXVIII. Achmad Singkerroeroekka. (M.)
(oudste zoon van dochter van XXIIIsten vorst).
Kinderen:
1ste huwelijk: **zoon, Lapawawoï Karaëng Segeri** (XXXste vorst).
2de huwelijk: **dochter, I Banri Datoe Tjitta Aroe Timoeroeng** (XXIXste vorstin).

XXIX. I Banri Datoe Tjitta Aroe Timoeroeng. (V.)
(Zie onder XXVIIIsten vorst).
Kinderen: 1. *dochter*.

XXX. Lapawawoï Karaëng Segeri, laatste vorst van Bone. (M.)

* * *

Laten wij thans de lijst der Gowasche vorsten aandachtiger beschouwen.

Het eerst valt op, dat slechts *mannen* den Gowaschen troon bestegen hebben.

Het tweede belangrijke punt is dit: op één uitzondering, de opvolging namelijk van den XIXden vorst door den XXsten, na, die wij zoo aanstonds zullen bespreken, zijn slechts afstammelingen in de mannelijke lijn van Toe-ma'noeroenga door de eeuwen heen vorst geworden. Tot en met den XXsten vorst blijkt dit uit de lijst zelf

overduidelijk, doch ten aanzien van eenige daarna vallende troonsopvolgingen is nadere toelichting gewenscht. De XXIste vorst van Gowa, Mapaoerangi Soeltan Siradjoeddin, in de lijst slechts aangeduid als vorst van Tallo, is een lijnrechte afstammeling in de mannelijke lijn, van Toe-natangka-lopi, den VIden vorst van Gowa, die het toen nog kleine rijkje Gowa in twee deelen naliet aan zijn twee zoons: het eene deel, dat Gowa bleef heeten, kwam aan Batara Gowa, het andere, dat den naam van Tallo zou dragen, aan Karaëng-Lowéri-Sero. Ook de XXIVste vorst is een lijnrechte afstammeling in de mannelijke lijn, daar zijn vader, vorst van Tallo, een zoon is van den XXIsten (tevens XXIIIsten) vorst van Gowa. De verwantschapsverhouding tusschen den XXIXsten en den XXXsten vorst van Gowa heb ik niet kunnen vaststellen. Zeker is evenwel, dat zijn afstamming in de mannelijke lijn van Toe-ma'noeroenga onverdacht is. De XXXIIste vorst I Koemala is een kind, gesproten uit het huwelijk van een zuster en een neef van den XXXIsten vorst. Door dezen neef, van vaderszijde, is ook de afstamming van I Koemala boven allen twijfel verheven.

Een derde punt, dat aandacht vraagt, is het feit, dat van de 32 vorsten er 19 opgevolgd werden door een zoon en 7 door een broeder. Met de ons ter beschikking staande gegevens is niet vast te stellen of primogenituur immer van invloed was op de erfopvolging. Tegenwoordig wordt evenwel aangenomen, zoowel door de vooraanstaande leden van het Gowasche vorstenhuis als door leden van hoofdengeslachten, dat de oudste der in leven zijnde zoons van den regeerenden vorst de aangewezen troonsopvolger is. Heeft de vorst geen zoons, dan komt de oudste der in leven zijnde broeders van den vorst in aanmerking.

Als vierde punt eischt de invloed van de bij een Gowasche vorstenkeuze betrokken personen en lichamen nadere beschouwing. De XVIde vorst van Gowa, Malombasang Hasanoeddin, geboortig uit een moeder van geringe afkomst, komt op den troon na het overlijden van zijn vader, den XVden vorst van Gowa, dank zij den tevoren door dezen laatsten kenbaar gemaakten wil. De hoofden, vermoedelijk de „batesalapang", de negen kiesheeren, komen in verzet, doch daar de in aanmerking komende vorstentelgen van zuiveren bloede niet verkozen wenschen te worden, blijft Hasanoeddin op den troon [1]).

Eerst na 16 jaren doet hij afstand ten behoeve van zijn zoon Mapa-

---

[1]) „Beknopte Geschiedenis enz.", blz. 13; — Ligtvoet, „Dagboek van de vorsten van Gowa en Tallo", 5 November 1653.

somba. Weer is het de wil van den regeerenden vorst, die den opvolger bepaalt, ditmaal zonder dat wij iets vernemen omtrent oppositie van eenigerlei zijde.

Mapasomba, de XVIIde vorst sterft onverwacht na een zeer korte regeering. Als XVIIIde vorst wordt zijn halfbroeder verkozen. Deze, Mapa'osong, wordt door de Nederlanders — de vertegenwoordigers van de Oost-Indische Compagnie — afgezet en in zijn plaats wordt aangesteld zijn oudere broeder, de vorst van het rijkje Sanrabone, Mapadoelang. Daar Mapadoelang niet „overeenkomstig de oude instellingen" door de rijksgrooten tot vorst was aangesteld, doch door de Compagnie en haar bondgenoot, den beroemden Aroe Palakka, ontstond ontevredenheid onder de voornaamste prinsen, van welke enkelen uitweken en zich met goedvinden van de Compagnie te Makassar vestigden [1]).

Op zeer merkwaardige wijze komt Mapadoelangs opvolger op den troon. In 1687 had in Aroe Palakka's residentie Bontowala, het huwelijk plaats gehad van La Pataoe, den door Aroe Palakka aangewezen troonopvolger in Bone, een zoon van diens zuster, met de dochter van den koning van Gowa, waarbij bepaald werd, dat de eerste zoon uit dit huwelijk zijn grootvader Mapadoelang, ook genaamd Abdoel Djalil, zou opvolgen [2]).

Dit is een zeer sterk voorbeeld van de macht, die te dien tijde Aroe Palakka, de vriend van Speelman, op Zuid-Celebes bezat. Het successiestelsel van Gowa, dat tot dusver slechts opvolging in de mannelijke lijn had gekend, wordt terzijde geschoven en het moet plaats maken voor dat van Aroe Palakka, het Bonesche. De eerste zoon uit dit huwelijk, Sapoewali genaamd, komt inderdaad op den troon van Gowa, in 1709, doch in 1711 wordt hij door de rijksgrooten afgezet en in zijn plaats wordt aangesteld de regeerende vorst van Tallo, Mapaoerangi, later genoemd Soeltan Siradjoeddin. Grootere aanspraken op den troon had zekere Karaëng Bontolangkasa, doch deze had zulk een slechten naam, dat hij door de rijksgrooten werd gepasseerd [3]).

Bovenstaande troonsopvolgingen zijn voor ons voldoende om een inzicht te verkrijgen in de verschillende krachten, die optraden alvorens een vorst van Gowa den troon besteeg. Wij zien den regeerenden vorst van Gowa invloed uitoefenen op de keuze van zijn

---

1) B. Erkelens, „Geschiedenis van het rijk Gowa", blz. 97.
2) Erkelens, t.a.p. 98.
3) Erkelens, t.a.p. 99, 100.

opvolger, zelfs zóóveel invloed, dat een zoon, verwekt bij een vrouw van geringe afkomst, hem opvolgt. Het verzet van de hoofden, vermoedelijk de negen kiesheeren, andere bij de vorstenkeuze optredende krachten, baat niet, daar de voor den troon in aanmerking komende vorstentelgen, — die alweer even zoovele krachten vertegenwoordigen —, niet verkozen wenschen te worden. Zien wij eerst naast den regeerenden vorst ook de kiesheeren en de prinsen de vorstenkeuze beïnvloeden, in later tijd verschijnt ook de Oost-Indische Compagnie ten tooneele en verwerft zelfs een vorst van een ander rijk op Zuid-Celebes medezeggenschap. Des te merkwaardiger is het, dat tot en met den laatsten vorst, de Gowasche erfopvolging, afgezien van den onder den invloed van Aroe Palakka beganen misstap, de eeuwen door een patrilineaal karakter heeft behouden. Dit blijkt het kader, waarbinnen de successie zich voltrekt en waarbuiten de Nederlanders, als zij verschillende malen ingrijpen, zich evenmin wagen als de regeerende vorst, de kiesheeren en de voorname leden van het vorstenhuis.

Indien wij de successie in het Gowasche vorstenhuis kort willen karakteriseeren, kunnen wij, met vooropstelling van het feit, dat in beginsel slechts de „ana'-tino'" voor de vorstelijke waardigheid in aanmerking kunnen komen, zeggen dat deze (1) patrilineaal was; dat (2) vermoedelijk het beginsel der primogenituur heeft gegolden; dat (3) bij ontstentenis van zoons van den overleden of afgetreden vorst de broeders van dezen in aanmerking kwamen en dat (4) over het geheel genomen de regeerende vorst, de kiesheeren en de voorname leden van het vorstengeslacht zich binnen dit systeem bewogen. Tenslotte (5) konden de kiesheeren den vorst — waarschijnlijk zoo hiertegen van de zijde der voornaamste vorstentelgen geen bezwaar bestond — afzetten en zij konden prinsen van slechten levenswandel bij de vorstenkeuze voorbijgaan.

* * *

Wat ons in Bone het eerste treft is, dat hier wèl vrouwen op den troon kunnen komen. Toch zal het geen toeval zijn, dat het aantal mannelijke vorsten 23, het aantal vrouwelijke slechts 7 bedraagt. Uit deze cijfers blijkt duidelijk, dat er een tendentie bestond aan mannen de voorkeur te geven. Van de 5 zoons, die wij den Boneschen troon zien bestijgen, zijn er 4 die oudere zusters passeeren. Slechts éénmaal gaat een dochter vóór een ouderen broeder. Vijf zoons volgen op, tegen drie dochters, zes broeders tegen twee zusters.

Het tweede punt is eveneens van belang. Wij zien namelijk bij de

vorstenkeuze waarde toegekend zoowel aan de afstammelingen in de mannelijke lijn, als aan die in de vrouwelijke lijn.

Het beginsel der primogenituur, dit als derde punt, heeft vermoedelijk niet gegolden.

Ten vierde kunnen wij het volgende constateeren. In het begin van dit hoofdstuk zeide ik terloops, dat bij één auteur [1]) zelfs gesproken werd van een successie in het koningsschap, die rekening hield met de kinderverdeeling. Een vorst zou altijd worden opgevolgd door een van zijn (even) kinderen, een vorstin immer door een van haar (oneven) kinderen. In Gowa zagen wij reeds, dat daar slechts mannen de vorstelijke waardigheid konden bekleeden. In Bone is eveneens, zooals met een enkelen blik is vast te stellen, van een dergelijken regel geen spoor te vinden.

Evenals in Gowa is het ook hier instructief, eenige bepaalde gevallen van troonsopvolging nader te bezien. Bij het beschouwen van de hiervoor gegeven lijst zal de vraag rijzen, waarom — dit als eerste geval — het tweede kind van den VIIIsten vorst van Bone, Latanri Pala, toen zijn vader opgevolgd moest worden, werd gepasseerd. De IXde vorst was een kleinzoon van den Vden vorst, d.w.z. een volle neef van den VIIIsten. Als Xde op den Boneschen troon treedt een volle nicht van Latanri Pala op, en als XIde een volle neef. Dan pas komt Latanri Pala aan de beurt. Nu wordt nergens de reden vermeld, waarom Latanri Pala zoo lang heeft moeten wachten, doch voor mij, die zoo lang in het land zelf gewoond heb, is de veronderstelling niet gewaagd, dat deze schuilt in den haat, die het volk zijn vader, den VIIIsten vorst, toedroeg. Deze werd na zijn dood genaamd „Matinrowe-ri-adenena" d.w.z. „Hij, die op zijn trap is gestorven." Hij werd namelijk, naar men zegt, op zijn eigen paleistrap doodgeknuppeld. Nu kan het bezit van een gehaten vader-voorganger zeer wel een beletsel voor den zoon zijn om tot diens opvolger te worden gekozen. Mij is uit mijn bestuurservaring een dergelijk geval bekend.

De XIIde vorst had geen zoons van zuiveren bloede. Tot zijn opvolger wordt dan, met goedkeuring van den toenmaals machtigen Gowaschen vorst, verkozen een zusterszoon [2]).

Aroe Palakka, de XIVde vorst, de sterke man van Zuid-Celebes in dien tijd, die Bone met behulp van de Compagnie van het juk der Gowasche overheersching had bevrijd, wordt door de rijksgrooten

[1]) Spat, „De rijkssieraden van Loewoe", Ned.-Indië Oud en Nieuw, 3, (1918—1919).

[2]) „Beknopte Geschiedenis enz.", blz. 30—31.

van Bone, met voorbijgaan van den eigenlijken erfprins, om met Blok te spreken, verkozen [1]).

Aroe Palakka zelf had geen kinderen. Hij wees reeds bij zijn leven tot zijn opvolger aan Lapataoe, een zoon van den oudsten zoon van Aroe Palakka's voorganger. Deze XVde vorst bepaalde bij zijn leven, dat zijn oudste kind, zijn dochter Batari Todja hem zou opvolgen. Zij volgt hem op, doch doet na eenigen tijd afstand van den troon ten behoeve van haar oudsten broeder Lapadang Sadjati. De rijksgrooten zetten dezen af, — en al zeer spoedig —, en verkiezen wederom Batari Todja, die haar koninklijke waardigheid overdraagt aan haar tweeden broeder Laparappa. Ook deze wordt afgezet door de rijksgrooten, die dan den daaropvolgenden broeder van Batari Todja verkiezen. Deze, Lapanaongi gedraagt zich reeds in de eerste dagen van zijn optreden niet volgens de étiquette en wordt na vier dagen afgezet. Als XXste regeert dan de vrouw, die reeds tevoren koningin van Bone was geweest: Batari Todja. Als zij kinderloos sterft, wordt zij opgevolgd door haar jongeren halfbroeder Lama'pasossong, wiens moeder van mindere geboorte is, zoodat hiermede het bloedgehalte van het Bonesche vorstenhuis daalt.

Uit deze voorbeelden wordt duidelijk, hoe groot niet alleen de wil van een regeerend vorst inzake de troonsopvolging kon zijn, doch ook welk een macht ten dezen de rijksgrooten konden uitoefenen, een macht, die veel sterker aan den dag treedt dan in Gowa en ook inderdaad altijd veel krachtiger is geweest. Het voorbeeld van buitenlandschen invloed ontbreekt ook hier niet: zie de keuze van den opvolger van den XIIden vorst.

Geven wij thans een korte karakteristiek van de successie in Bone. Wij zien dan, met vooropstelling van het feit, dat ook hier in beginsel slechts de leden van den hoogsten stand voor de vorstelijke waardigheid in aanmerking komen, dat (1) zij bilateraal is, (2) mannen en vrouwen den troon kunnen bestijgen, doch mannen de voorkeur hebben, (3) primogenituur van bijkomstige beteekenis is, (4) vermoedelijk zoons en dochters van een vorigen vorst of vorstin de voorkeur hebben en daarna broeders en zusters, terwijl in het verkiezen van meer verwijderde verwanten van den het laatst aan het bewind geweest zijnden vorst of vorstin geen stelselmatigheid is te ontdekken. Voorts (5) kan de invloed van den regeerenden vorst zeer groot zijn, doch niet minder die van de rijksgrooten. Het voorbijgaan van, in het oog

[1]) „Beknopte Geschiedenis enz.", blz. 35.

van de rijksgrooten en ook van den regeerenden vorst, ongeschikte naaste verwanten ten behoeve van geschiktere verre verwanten, komt veel vaker voor dan in Gowa. Ook het afzetten van vorsten en vorstinnen door de rijksgrooten behoort in Bone minder tot de uitzonderingen.

De erfopvolgingssystemen van de twee voornaamste rijken van Zuid-Celebes werden hierboven uitvoerig behandeld. De schaarsche gegevens, die omtrent andere Boegineesche en Makassaarsche rijkjes te vinden zijn, geven, tezamen met eigen bevinding, de zekerheid, dat het Gowasche stelsel in hoofdzaak geldt voor de Makassaarsche gebieden en het Bonesche in hoofdzaak voor de Boegineesche.

IV.

Hoewel het niet mijn voornemen is, op deze plaats te trachten het wezen van de voor Zuid-Celebes zoo belangrijke rijkssieraden of „ornamenten", zooals deze voorwerpen door het Europeesche bestuur daar te lande vanouds worden genoemd, te doorgronden, moet ik toch aan deze materie eenige bladzijden wijden, wil ik het verband, dat tusschen den hoogsten stand en de rijkssieraden bestaat, eenigszins duidelijk maken.

Op dit terrein ontmoeten wij onmiddellijk de stelling, die door vrijwel alle schrijvers over de rijkssieraden bij de Boegineezen en Makassaren wordt verkondigd of aanvaard: „Hij, die de rijkssieraden in handen heeft, bezit daarmede de regeermacht" [1]). Nu is het zeker, dat tusschen vorstelijke waardigheid en „gaoekang" (Mak.) en „gaoekĕng" of „aradjang" (Boeg.) een innig verband bestaat, doch of dit verband zijn juiste weergave vindt in evengenoemde stelling, is een vraag, die wij thans nader onder het oog zullen hebben te zien.

Laten wij hem aan het woord, die dit standpunt bij mijn weten het eerst heeft verdedigd, namelijk P. J. Kooreman in zijn „De feitelijke

---

1) *Dr. B. F. Matthes*, Mak.-Holl. Woordenboek, A'dam 1859, blz. 111. — *P. J. Kooreman*, „De feitelijke toestand in het Gouvernement Celebes en Onderh.", Ind. Gids, 1883, I, blz. 186 e.v. — *A. J. A. F. Eerdmans*, „Het Landschap Gowa", Verh. Bat. Gen. 50, (1895—1897), blz. 63. — *A. Spoor Jr.*, „Een en ander omtrent de Inheemsche rechtsgemeenschap, in het bijzonder de boegineesche, in het rechtstreeks bestuurd gebied van het Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden", Kol. Tijdschrift, XVII. [Hoewel Spoor zich hierover niet positief uitlaat, is deze stelling toch onvermijdelijk verbonden aan zijn constructie van het „gaoekang"-begrip]. — *Dr. J. Mallinckrodt*. Nagelaten aanteekeningen. [„De beschikkingsmacht over die voorwerpen is onverbrekelijk verbonden aan de vorstelijke waardigheid. Indien een ander zich van de macht over die goederen zou kunnen verzekeren, zou daarmede de waardigheid van Maradia op den usurpator overgaan"]. — *Wilken*, Verspreide Geschriften, 1912,

toestand in het Gouvernementsgebied van Celebes en Onderhoorigheden"[1]). Ik nummer gemakshalve de voorbeelden.

„Dat het gezag aan de ornamenten wordt ontleend heb ik zelf ondervonden."

Eerste voorbeeld. „Toen ik in 1876 waarnemend Assistent-Resident der Zuiderdistricten was, stierf de regent van Bonthain, en werden al de Bonthainsche ornamenten, waaronder ook het gouden beeldje Karaëng Lowé genaamd, in mijn huis bewaard. Blijkbaar beschouwde men mij toen als de bewaker, want nimmer zoo lang ik op Zuid Celebes gediend heb, werden mijn bevelen zóó stipt opgevolgd, en nimmer toonde men voor mij zóóveel ontzag.

Tweede voorbeeld. Hetzelfde was het geval, toen in 1879 de ornamenten van Montjongkomba (Polombangking) op mijn bureau werden bewaard. Bij die gelegenheid viel dit te meer in het oog, omdat de bevolking, voordat ze in mijn bezit waren, een begin van verzet toonde.

Derde voorbeeld. Bij elken opstand tot verdrijving van den vorst, tracht men zich het allereerst in het bezit van de ornamenten te stellen. Gelukt dat, dan is hem feitelijk het gezag ontnomen.

Een voorbeeld uit den jongsten tijd is de samenzwering tegen den vorst van Goa in 1865 of 1866.

Het gelukte aan de samenzweerders, geleid door den Glarang Mangasa, zich gedurende de afwezigheid van den vorst, die zich te Kindang bevond, meester te maken van de Goasche ornamenten, en zonder tusschenkomst van het Gouvernement, waarbij zich wijlen J. A. Bakkers wederom door zijn energiek optreden onderscheidde, zou het misschien met het bestuur van dien vorst gedaan zijn geweest, en zeker veel moeite en inspanning hebben gekost om hem in zijn gezag te herstellen. De ornamenten werden achterhaald, aan den vorst van Goa teruggegeven, die daardoor zijn gezag herwon, en de samenzweerders werden streng, zelfs onmenschelijk gestraft.

Vierde voorbeeld. Bij den moord op den regent van Boelo Boelo (vergis ik mij niet, in 1872) werden de ornamenten door de moordenaars, bij wie het voornemen bestond tegen het Gouvernement in opstand te komen, medegenomen. Hun plan mislukte door de flinkheid van den Assistent-Resident Holz.

III, blz. 139. — *J. G. Frazer*, „The Golden Bough" 3, I, The magic Art, I, 363, London 1911. — *H. J. T. Johnson* in Hastings Encyclopaedia of Religion and Ethics, X, 632 onder Regalia. — Encyclopadie van Ned.-Indië, I, 326 onder Boegineezen.

[1]) De Indische Gids, 1883, I, blz. 186 e.v.

Vijfde voorbeeld. Tijdens den opstand van Karaëng Bonto-Bonto liep herhaaldelijk het gerucht, dat hij zich van de ornamenten van Lebakkang meester maken en daardoor tot vorst van Lebakkang opwerpen zou. Zonder twijfel zullen redenen, die niet ver te zoeken zijn, hem daarvan terug gehouden hebben, maar de inlander zag die niet in, waaraan het waarschijnlijk toegeschreven moet worden, dat Karaëng Bonto-Bonto naar veler meening een eigen ornament bezat."

Tot zoover Kooreman.

Eerdmans zegt [1]) van de „Soedang", een van de voornaamste rijkssieraden van Gowa: „*Wie dit wapen in zijn bezit heeft, wordt door het volk als vorst erkend*" [2]), en vervolgt dan:

Zesde voorbeeld. „Vandaar de oorlogen en beroeringen, welke van 1777 tot 1814 Gowa inwendig verscheurden, *toen het ornament in handen van Bone's vorst was en de z.g. berg-Makassaren,* waaronder de bevolking der bergstreken verstaan moet worden, *niet den wettigen vorst van Gowa, maar dien van Bone als hun heer en meester erkenden.*" Het loont de moeite iets meer van die oorlogen en beroeringen te leeren kennen. Daarvoor slaan wij het artikel van Erkelens [3]) op. Ik citeer:

„In 1760 komt de rijksbestierder van Gowa, Koning van Tallo te sterven en wordt in zijn plaats als rijksbestierder aangesteld zijn broeder Karaëng Tamasongo, die den 23sten Mei 1761 de contracten [4]) beëedigt. Hij volgt echter zijn broeder niet op als Koning van Tallo. Batara Gowa [5]), misnoegd over verschillende handelingen, hem door den Rijksbestierder en andere rijksgrooten aangedaan, verlaat in Augustus 1766 zijn rijk en neemt de wijk naar Bima, maakt zich aan zeeroof schuldig, wordt eindelijk op last der Regeering gevangen genomen en naar Batavia opgezonden, van waar uit hij naar Ceijlon wordt verbannen.

De rijksornamenten worden voorloopig aan den rijksbestierder in bewaring gegeven.

Door de rijksgrooten werd in het volgend jaar — 1767 — Batara Gowa's broeder, Aroe Mampoe, tot koning van Gowa verheven. Nadat hij bekend geworden was met de verbanning van zijn broeder en herhaaldelijk, doch vruchteloos, diens terugkeer had verzocht, deed

1) „Het Landschap Gowa", Verh. Bat. Gen., 1897, deel L, 3e stuk, blz. 63.
2) Cursiveering, ook in de volgende citaten, steeds van mij.
3) B. Erkelens, „Geschiedenis van het rijk Gowa", blz. 103 e.v.
4) Met de Oost-Indische Compagnie.
5) De toenmalige vorst van Gowa.

hij in Januari 1769 afstand van den troon, waarop de rijksbestierder, Karaëng Tamasongo, in zijn plaats tot koning werd verkozen, onder den naam van Soeltan Zainoeddin. Den 30sten Augustus 1770 had de renovatie der contracten door hem plaats.

Tot 1776 bleef de rust in Gowa ongestoord. In dat jaar stond echter een zekere Sangkilang op, een weggeloopen slaaf van den Bonischen prins, Patimbing, *die zich voor den naar Ceijlon verbannen Batara Gowa uitgaf* en zich weldra een aanzienlijken aanhang verwierf, waaronder zelfs de weduwe Aroe Palakka (Batara Gowa's grootmoeder), 2 zonen van den koning Zainoeddin en de vorsten van Sanrabone en Tallo. Sangkilang's aanhang nam zoo toe, dat de koning genoodzaakt werd Gowa te verlaten en zich onder de bescherming van de Compagnie te stellen, die hem de kampong Matowanging, ten Zuiden van Makassar gelegen, tot verblijfplaats aanwees.

Na zijn vertrek werd Sangkilang door geheel Gowa als koning erkend, maar door de standvastigheid van den Gouverneur Van der Voort werd de hoofdplaats Gowa, na een belegering van een jaar, in 1779 herwonnen, Sangkilang naar het gebergte teruggedreven en de zoon van den te Matowanging overleden koning, Zainoeddin, tot koning van Gowa aangesteld en door de Compagnie in Bone erkend onder den naam van Karaëng Mangasa (aldus naar zijn verblijfplaats genoemd).

Eenige Makassaarsche hoofden echter in de binnenlanden erkennen hem niet als hun koning, daar hij de Soedang niet in handen heeft.

Nog wel 30 jaar lang bleef er in het Gowasche rijk eene scheuring bestaan tusschen de zoogenaamde strand-Makassaren, die aan hun wettige vorsten getrouw bleven, en de *berg-Makassaren, die Sangkilang aanhingen en na diens dood, in Juni 1785, den koning van Bone als opperheer erkenden, omdat deze na de inneming van de plaats Gowa in 1779, in het bezit van de voornaamste ornamenten, waaronder de Soedang, was gekomen, bij de vlucht van de weduwe Aroe Palakka door haar medegenomen."*

Karaëng Mangasa, van wien zich meer en meer onderdanen verwijderen, wil in 1790 afstand doen van den troon. Verscheidene hoofden der uitgeweken Gowareezen, waaronder ook Aroe Mampoe, worden op aandringen van den koning van Bone in genade aangenomen. Verzekerd van den steun van dezen, spant de koning van Bone alle krachten in om zich als koning van Gowa te doen huldigen en doet zich onder de zijnen reeds als zoodanig uitroepen. De regee-

ringsloosheid, waaraan Gowa feitelijk ten prooi is, drukt het zeer"....

„De overwinning van Sidenreng, Tanette en Barroe op Bone in 1794, aan welken oorlog, die reeds lang gesmeuld had, Gowa ook deel nam, geeft aan Gowa eenige verademing, *doordat de partij, die den koning van Bone op den troon van Gowa wilde hebben, hem afvallig werd.*

Had de Regeering het verzoek van den koning van Gowa, door hem in 1792 gedaan, om in de oude hoofdplaats Gowa te mogen verblijven ingewilligd, *dan zouden de berg-Makassaren hem waarschijnlijk ook als vorst erkend hebben.* Nu echter blijft verdeeldheid in Gowa heerschen, waardoor de gedrukte toestand weinig verbetert. *In 1800 wordt een gedeelte der Gowasche rijkssieraden door een zekeren Karaëng Bontolebang aan den Gouverneur uitgeleverd; daaronder is echter niet de Soedang.* Karaëng Mangasa, wien in 1806 vergund was zijn verblijf te houden op Samboengdjawa, overleed den 7den Mei 1810.

In afwachting van de verkiezing van een nieuwen vorst, welke door de bestaande verdeeldheid voorloopig niet kan plaats hebben, wordt zijn broeder, Karaëng Pangkadjene, tot regent van het rijk aangesteld. Deze toestand duurde voort tot 1811, toen de Engelschen de Nederlanders in het bezit van Celebes opvolgden. Zij kregen weldra geschil met den koning van Bone. *Een der voornaamste geschilpunten was de weigering van dezen om de ornamenten van Gowa af te staan. Het gemis daarvan was oorzaak, dat de koning van Gowa in zijn rijk niet zooveel invloed en aanzien bezat als hem toekwam, en dat de berg-Makassaren hem in het geheel niet erkenden, maar, de Soedang volgende, den koning van Bone als hun opperheer erkenden, die daarvan gebruik maakte om Aroe Mampoe tot koning van Gowa te benoemen en in het bezit van de Soedang te stellen.* Langzamerhand werd de verhouding tusschen het Engelsche bestuur en den koning van Bone zóó, dat in 1814 een expeditie naar Celebes werd gezonden onder bevel van generaal Nightingale, om aan dien toestand een einde te maken. Spoedig valt deze den koning van Bone in zijn residentie Rompegading bij Makassar [1]) aan, *die genoodzaakt wordt de vlucht te nemen met achterlating van de Gowasche ornamenten in handen van den koning van Soppeng, die ze echter weder aan Aroe Mampoe overgeeft, door wien ze aan het Engelsch bestuur worden afgestaan.*

Nadat in 1816 Celebes door het Nederlandsch Indische Gouver-

[1]) De koningen van Bone hadden meestal ook een paleis bij Makassar.

nement van de Engelschen was overgenomen, werd de rijksbestierder van Gowa, *Karaëng Limbangparang, tot vorst aangesteld en tevens in het bezit gesteld van al de rijkssieraden, waardoor de beide partijen eenigszins te zamen werden gebracht en eenige rust ontstond in het vervallen rijk.* Hierin echter mocht het zich niet lang verheugen, want spoedig *verschijnt in Gowa weer een zoon van den beruchten Sangkilang, den valschen Batara Gowa,* met name Aboe Bakar of Karaëng Data, die door zijn rooverijen en brandstichtingen het geheele land verontrust. *Hij weet een aanzienlijken aanhang onder de berg-Makassaren te verkrijgen en trekt met 2000 man tegen den koning van Gowa op.* Deze, bijgestaan door de Nederlandsche krijgsmacht en den vorst van Sidenreng, verslaat hem na eenigen tegenstand bij Beba, waar hij zelf wordt afgemaakt en 3 zijner zonen gevangen genomen, 1819. Hiermede was de rust in Gowa en het gezag van den koning hersteld."

Alvorens ik de gegeven voorbeelden van, tevens de bewijsgronden voor de stelling, dat „degeen, die de rijkssieraden in handen heeft, ook de macht bezit," ga ontleden, moet ik de voornaamste eigenschappen der Boegineesche en Makassaarsche regalia naar voren brengen, zonder evenwel ook maar eenigszins naar volledigheid te streven.

In de eerste plaats dient dan de wonderdadige kracht genoemd te worden, die in meerdere of mindere mate geacht wordt uit te gaan van de verschillende „ornamenten". Regalia werden en worden soms nog uitgedragen bij misoogst, rampen en besmettelijke ziekten; zij vervulden en vervullen in sommige streken een rol bij grondbewerking en oogst; het is waarschijnlijk, dat allerwege in Zuid-Celebes vroeger groote jaarlijksche feesten werden gehouden ter gelegenheid van het schoonmaken der „gaoekangs"; sommige rijkssieraden werden medegenomen ten strijde.

De staat, waarin de regalia verkeeren, hangt ten nauwste samen met het welzijn van de gemeenschap, waarbij deze regalia behooren. Het mooiste voorbeeld is wel dat van de „Tanisamaäng" [1]), de halve keten van Gowa, die vroeger eens per jaar gewogen werd. Was de keten lichter geworden, dan zouden onheilen het land teisteren; was de keten zwaarder, dan zou voorspoed heerschen.

Deze wonderdadige kracht is zóó groot, dat de meeste ornamenten slechts door de priesters, de „bissoe's" (Boeg. en Mak.), de „sanro's" (Boeg.) of „pinati's" (Mak.), die met de „gaoekang"-verzorging zijn

[1]) Zie blz. 470.

belast, en door den vorst of het hoofd, in wiens bezit zij zich bevinden, mogen worden aanschouwd. Indien anderen dan deze personen de regalia zouden aanschouwen, zouden zij spoedig sterven of op zijn minst zwaar ziek worden. Sommige regalia zijn, naar men gelooft, nog nooit door iemand aanschouwd. Ook de bewaarder zelf denkt er dan niet aan, de „gaoekang" uit haar bergplaats te halen.

Vele „gaoekangs" hebben haar overlevering, die dan meestal op een of andere wijze samenhangt met de eerste vorsten of hoofden. Het zijn voorwerpen van allerlei aard: vlaggen, doeken, steenen van vaak vreemden vorm, krissen, lansen, maliënkolders, beeldjes, vazen, kommen, borden, mandjes, ploegen, gongs, een stuk van een prauw, een vischnet, een plukje haar, een knop van een vlaggestok, een kwast.

De rijkssieraden behooren op zolder te worden bewaard. Zij liggen op de vliering, meestal van het woonhuis van het hoofd, soms van een afzonderlijk huis, dat dan gemeenlijk staat op de plaats, die als de kern van het land wordt beschouwd. In dat huis woont dan ook de verzorger der rijkssieraden.

Bewaakt, in den eigenlijken zin van het woord, worden de rijkssieraden nimmer.

Keeren wij thans terug tot de vraag, die ons bezighoudt: Is het juist, dat „hij, die de rijkssieraden in handen heeft, ook de regeermacht bezit," of dat, anders gezegd, „het gezag aan de ornamenten wordt ontleend," of dat, nog anders gezegd, „hij, die de ornamenten in zijn bezit heeft, door het volk als vorst wordt erkend?"

Laten wij beginnen met de oorlogen en beroeringen, die van 1777 tot 1814 Gowa inwendig hebben verscheurd, en die het gevolg zouden zijn geweest van het feit, dat het volk hem volgde, die de „gaoekang" en in dit geval het ééne rijkssieraad, de „Soedang", in handen had.

Teneinde een behoorlijk overzicht van deze gebeurtenissen te verkrijgen, vermeld ik hieronder achter de belangrijkste jaartallen uit deze periode 1o. in wiens handen zich op dat tijdstip de „Soedang" bevond en 2o. wien tegelijkertijd het Gowasche volk volgde.

Soedang.	*Macht.*
1760. Batara Gowa (XXVI) [1].	Batara Gowa (XXVI).
1766. Rijksbestierder.	De rijksgrooten met den rijksbestierder aan het hoofd, daar Gowa eenigen tijd lang geen vorst heeft.

[1]) Het romeinsche cijfer heeft betrekking op de nummering der Gowasche vorsten in de lijst op blz. 480 en 481.

Soedang.	*Macht.*
1767. Aroe Mampoe (XXVII).	Aroe Mampoe (XXVII).
1769. Soeltan Zainoeddin (XXVIII).	Soeltan Zainoeddin (XXVIII).
1776. Soeltan Zainoeddin (XXVIII).	1. Soeltan Zainoeddin (XXVIII). 2. Pseudo-Batara Gowa groote aanhang.
± 1777. Van Soeltan Zainoeddin (XXVIII) naar Pseudo-Batara Gowa.	Pseudo-Batara Gowa, wiens aanhang zoo groot is geworden dat Soeltan Zainoeddin is gevlucht. Door de vlucht is de Soedang in handen gekomen van Pseudo-Batara Gowa.
1779—1785. Vorst van Bone.	1. Karaëng Mangasa (XXIX). 2. Pseudo-Batara Gowa, aanhang bij berg-Makassaren.
1785. Vorst van Bone.	1. Karaëng Mangasa (XXIX). 2. Pseudo-Batara Gowa sterft; de berg-Makassaren volgen daarna den Vorst van Bone.
1785—1794. Vorst van Bone.	1. Karaëng Mangasa's (XXIX) invloed vermindert. 2. Na vermeerdering van invloed wordt de partij van den Vorst van Bone dezen afvallig.
1810. Vorst van Bone.	Karaëng Mangasa (XXIX) sterft.
1816—1819. Karaëng Lembangparang (XXX).	1. Karaëng Lembangparang (XXX). 2. Aboe Bakar Karaëng Data, zoon van Pseudo-Batara Gowa groote aanhang onder berg-Makassaren.

* * *

Wanneer men de feiten zoo gerangschikt ziet, zal men op grond hiervan moeilijk tot het besluit kunnen komen, dat hij die de „Soedang" had, ook de macht bezat. Terwijl in 1776 Soeltan Zainoeddin de „Soedang" in handen heeft, krijgt iemand, die zich uitgeeft voor den naar Ceylon verbannen Batara Gowa, zooveel aanhang, *zonder*

de „Soedang" te bezitten, dat Soeltan Zainoeddin genoodzaakt is te vluchten, waardoor de „Soedang" in handen valt van den Pseudo-Batara Gowa. Van 1779 tot 1785, dus zes jaren lang, heeft de vorst van Bone de „Soedang" in handen, terwijl de macht in Gowa in handen is van Karaëng Mangasa en de Pseudo-Batara Gowa tot aanhang heeft de, numeriek sterk in de minderheid zijnde, berg-Makassaren. Pas in 1785 erkennen deze berg-Makassaren, na den dood van den Pseudo-Batara Gowa, den vorst van Bone als hun heer. Waarom? Omdat deze de „Soedang" in handen heeft? Dit is moeilijk aan te nemen, daar het dan onbegrijpelijk is, om welke reden zij dan zes jaren den Pseudo-Batara Gowa *zonder* Soedang trouw zijn gebleven. In 1794, wanneer de vorst van Bone de „Soedang" reeds 15 jaren bezit — dat hij ondanks al zijn moeite dan nog geen vorst van Gowa is, kan hier niet als argument worden gebezigd, daar hier ook vreemde invloeden medewerken en wel die der Nederlanders — wordt zijn eigen partij hem *afvallig*. En als tenslotte in 1816 Karaëng Lembangparang de „Soedang" bezit en bovendien behoorlijk vorst van Gowa is geworden, staat plotseling een zoon van den Pseudo-Batara Gowa, Karaëng Data, op, en weet, *zonder* „Soedang", de berg-Makassaren op zijn hand te krijgen niet alleen, doch met een aanzienlijke macht naar de hoofdplaats van Gowa op te trekken.

Ik vraag thans, hoe met dit materiaal de stelling valt te verdedigen, dat het gezag ontleend wordt aan de ornamenten.

Er is in dit relaas nog een merkwaardigheid, die wij niet over het hoofd mogen zien. Erkelens zegt namelijk, ongetwijfeld op goede gronden: „Had de Regeering het verzoek van den koning van Gowa, door hem in 1792 gedaan, om in de oude hoofdplaats Gowa te mogen verblijven, ingewilligd, dan zouden de berg-Makassaren hem waarschijnlijk ook als vorst erkend hebben", hetgeen niet te rijmen is met het principe, dat het volk slechts de „Soedang" volgt.

Zonder het bovenstaande is het derde voorbeeld van Kooreman moeilijk te begrijpen. De verzetspoging van den Gallarrang van Mangasa vond niet in 1865 of '66 plaats, doch in 1868. Kooreman schijnt overigens niet geheel op de hoogte te zijn geweest, zooals moge blijken uit het verslag, dat Erkelens[1]) geeft:

„Terwijl zijne hoogheid (de vorst van Gowa)) zich met zijne bloedverwanten naar Tjalindoe-lindoe bij Bonthain had begeven tot het vervullen van een gelofte, begaf Galarrang Mangasa, de voornaamste der negen kiesheeren, zich naar Tanralili om den oud-regent,

[1]) t.a.p., blz. 112.

Tjalla Karaëng Borong, een kleinzoon van den beruchten Sangkilang, over te halen met hem naar Gowa te gaan en de koninklijke waardigheid te aanvaarden. Dit aanbod nam Karaëng Borong aan. Zij vertrokken tot uitvoering van hun plan, doch namen tegen het voorstel van Galarrang Mangasa den weg over Makassar. De Gouverneur, intusschen van deze samenzwering onderricht, liet Karaëng Borong bij zich ontbieden, vermaande hem zich niet met de zaken van Gowa in te laten en liet hem ongehinderd naar zijne woonplaats terugkeeren. Galarrang Mangasa werd gearresteerd, waarna zijn aanhangers, die reeds in grooten getale te zijnen huize verzameld en voor een groot gedeelte afkomstig waren uit de districten Songkolo en Badjing zich verstrooiden".

Erkelens zwijgt over de rijkssieraden, zooals men ziet. Doch al waren deze in handen gevallen van de samenzweerders, dan nog zou men hebben moeten afwachten, wat het resultaat zou zijn geweest. Het zou een strijd hebben kunnen worden tusschen twee troonpretendenten, die ieder voor zich van oordeel waren, dat zij recht op de macht in Gowa en ook recht op het bezit van de rijkssieraden hadden. Want — dit vermeldt Kooreman niet — degeen, die door den voornaamsten kiesheer op den troon moest worden geholpen, was een kleinzoon van den Pseudo-Batara Gowa, een kleinzoon, die er, evenals de thans nog levende nazaten, waarvan ik er eenige persoonlijk ken, zonder twijfel van overtuigd zal zijn geweest, dat de Pseudo-Batara Gowa de *echte* Batara Gowa is geweest.

De overige voorbeelden van Kooreman zijn eveneens zwak. De eerste twee zijn onvolledig en bovendien van zeer subjectieven aard. Het is niet eenvoudig, het snel uitvoeren van bevelen en het toonen van ontzag als maatstaf voor de macht der rijkssieraden te nemen, vooral wanneer men weet, dat het gezag van den bestuursambtenaar op Zuid-Celebes altijd vrij groot is geweest. Bovendien is het in het geheel niet zeker of het staken van het verzet uit het tweede voorbeeld, geen andere oorzaak had. Het vierde voorbeeld toont niet aan, dat de moordenaars van den regent van Boelo-Boelo eenige macht over de bevolking hebben gekregen, terwijl het vijfde voorbeeld, behalve dat het de opgeworpen stelling niet steunt, zelfs van iets geheel anders, en wel van een *eigen* „ornament" spreekt. Dit wil dus zeggen, dat men aannam, dat Karaëng Bonto-Bonto een wonderdadig voorwerp zou hebben bezeten, dat hem een zekere bovennatuurlijke macht of eigenschap, bijvoorbeeld onkwetsbaarheid, verleende.

Bewijzen wat hij wilde bewijzen, doet Kooreman niet. Wat zeggen

deze geschiedenissen dan wel? Dat een vorst *zonder* rijkssieraden minder is dan een vorst *met* rijkssieraden. Doch dat niet alleen. Zij zeggen ook, dat de rijkssieraden behooren in handen van den volgens de adat aangestelden vorst. Worden zij hem ontvreemd, dan heeft de vorst zijn regeermacht niet verloren, doch dan is hij gekortwiekt, terwijl degeen, die de rijkssieraden op onrechtmatige wijze in zijn bezit heeft gekregen, nog geenszins de macht heeft.

Een vorst behoeft eerst dan voor zijn troon en zijn rijkssieraden te vreezen, wanneer er iemand is, die meer recht op dien troon of die rijkssieraden heeft of beweert te hebben, dan hij. Als werkelijk een ieder, hetzij edelman, vrije of slaaf, door de rijkssieraden in zijn bezit te nemen, de regeermacht zou kunnen verwerven, dan zou het volkomen onbewaakt zijn van de regalia onverklaarbaar moeten worden geacht. Waarom nu is Soeltan Zainoeddin gevlucht met achterlating van de „gaoekangs"? Hoogstwaarschijnlijk omdat hij er van overtuigd was, dat de *echte* Batara Gowa was teruggekomen en nu weer naar de koninklijke macht streefde — op welke macht hij meer recht had dan Soeltan Zainoeddin. Ongetwijfeld is de geheele bevolking er van overtuigd geweest, met den echten Batara Gowa te doen te hebben, evenals Batara Gowa's grootmoeder en Soeltan Zainoeddin's eigen zoons in hem vertrouwden. De Pseudo-Batara Gowa had zijn grooten aanhang al, toen hij de „Soedang" in handen kreeg. Zeker, de „Soedang" brengt macht, doch niet de koninklijke.

Zou werkelijk het gezag van den vorst slechts *ontleend* zijn geweest aan de regalia, hoe anders zou dan de lijst van Gowasche vorsten er hebben uitgezien en hoe anders zou zich het koningsschap bij de Boegineezen en Makassaren hebben ontwikkeld. Een dergelijke, betrekkelijk starre vorstenrij, waarin de patrilineale successie zoo duidelijk naar voren treedt, zou ondenkbaar zijn.

De rijkssieraden zijn inhaerent aan de vorstelijke waardigheid; de vorstelijke waardigheid is slechts weggelegd voor hen, die van het zuiverste bloed zijn. Ergo behooren de rijkssieraden in handen van de hoogste groep.

V.

Het is zeer moeilijk van de tusschenstanden een bepaald beeld te geven; het is zelfs niet goed mogelijk en wel omdat zij als „tusschen"-standen een eigen karakter missen. Wij zagen reeds, dat de tusschenstanden bij de indeeling in standen steeds èèn groep vormen met de groep der vorstentelgen van zuiveren bloede. Zij staan inderdaad ook

dichter bij deze groep dan bij de vrijen; zij achten zich verre boven den gemeenen man verheven.

De hoogste waardigheden zijn niet voor hen weggelegd. Hoogst zelden beklom een lid der tusschenstanden den troon, en zoo dit al het geval was, behoorde hij toch tot den allerhoogsten tusschenstand. De in II van dit hoofdstuk behandelde hooge waardigheden komen in beginsel toe aan de groep der zuivere vorstentelgen, doch zoowel in Bone als in Gowa zag men vaak leden der tusschenstanden als krijgsoversten optreden. Dikwijls ook werden zij door den vorst begiftigd met apanages. Over het algemeen verkeerden zij aan de hoven in volkomen afhankelijkheid van den vorst en diens naaste verwanten.

VI.

De groep der zuivere vorstentelgen en tusschenstanden kent voor haar leden zekere titels.

De voornaamste vorsten en vorstinnen op Zuid-Celebes werden en worden aangesproken met „sombangkoe", misschien te vertalen met „mijn gehuldigde". Daarnaast heet de vorst van Gowa: „Karaëng" of „Karaëng Magaoe", d.w.z. de regeerende „Karaëng". De vorst van Tallo droeg en de vorsten van Sanrabone en Bonthain of Bantaëng dragen denzelfden titel: „Karaëng Tallo", „Karaëng Sanrabone", „Karaëng Bantaëng". In de Boegineesche landen is het aequivalent voor Karaëng: „Aroe". „Aroempone" = „Aroe Bone", „Aroe Rappang". De vorst van Soppeng wordt „Datoe Soppeng", de vorst van Loewoe' „Datoe Loewoe'" ook wel „Padjoengé" d.w.z. „het zonnescherm" genoemd. De vorst van Sidenreng heet „Adatoewang Sidenreng", de vorst van Barroe', „Aroe Barroe'", terwijl de hoofdvorst van Wadjo' den titel van „Aroe Matowa" draagt. De vorsten in Mandar heeten „Maradia".

Behalve dat men de hoogste vorsten met „sombangkoe" placht en pleegt aan te spreken, is in de Makassaarsche landen voor al wat van adel is „Karaëng" en in de Boegineesche streken „Poewang" aanspreektitel. Beide titels zijn te vertalen met ons „Heer".

De mannelijke vorstentelgen van zuiveren bloede en die behoorende tot de hoogste tusschenstanden, dragen in Gowa meestal den titel van „Karaëng van . . . ." en dan volgt de apanage of de gemeenschap, aan het hoofd waarvan zij zijn gesteld. Zoo zijn bekende titels: Karaëng Karonrong, Karaëng Lengkese, Karaëng Katapang, Ka-

raëng Popo, Karaëng Patingalowang, Karaëng Bontolangkasa. Het is het gebruik, dat slechts één vorstentelg een bepaalden titel draagt; overlijdt hij of krijgt hij een anderen titel van den vorst, dan komt de titel vrij. Tegenwoordig, nu er geen vorst van Gowa meer is, de apanages tot het verleden behooren en maar zeer enkele vorstentelgen met bestuursgezag bekleed zijn, zijn deze titels niets dan titels. In mijn tijd droegen twee vorstentelgen denzelfden Karaëngstitel, wat aan weerszijden, bij elks naaste verwanten, kwaad bloed had gezet. De een was eigenlijk niet hoog genoeg om een Karaëngstitel te dragen en de ander — zoo redeneerde weer de eerste met zijn aanhang — moest van een reeds in beslag genomen titel afblijven. Daar een vorst, om in te grijpen, ontbrak en nog ontbreekt, zal het nog wel zoo zijn.

Erfelijk in den eigenlijken zin van het woord zijn de titels niet. Dat wij in het Gowasche vorstengeslacht steeds weer dezelfde titels ontmoeten, beteekent slechts dat dezelfde titels steeds weer in dat vorstenhuis worden gebruikt. Eenige regel in het overgaan der titels bestaat evenwel niet.

De vrouwelijke vorstentelgen in Gowa dragen vaak zinnebeeldige titels. Ik herinner mij „Karaëng Ballakatjaya", de „vorstin van het glazen huis", „Karaëng Kampongberoe", de „vorstin van het nieuwe dorp of het nieuwe erf". Daar zij uitgesloten zijn van iedere regeermacht, kunnen zij niet aan het hoofd van welke gemeenschap ook staan, evenmin als zij apanages kunnen bezitten. Droegen zij titels als bijvoorbeeld „Karaëng Bisampole", dan moest dit als een blooten titel, nooit als een hooge waardigheid worden opgevat.

In Bone was het anders. Daar konden de vrouwen wel regeeren, zoodat daar de naam, die achter den titel Aroe kwam, evenals bij mannen, de bestuurde gemeenschap aanwees.

De titel „Daëng" komt over geheel Zuid-Celebes voor. De oorsprong van dezen titel is onbekend. Iedere vorstentelg, hoog of laag, is „Daëng". Mappanjoekki, de tegenwoordige vorst van Bone, bezit geen „daëng", daar hij reeds vóór het bereiken van den leeftijd waarop men den „Daëng"-titel van zijn ouders, in onderling overleg meestal met zijn verwanten, ontvangt — 15, 16 jaar — vorst, „Datoe" was van Soeppa. Het geven van den „Daëng"-titel, vertelde hij mij, was er toen bij ingeschoten.

De titel wordt op merkwaardige wijze gebruikt en wel zoodanig, dat tusschen den „voornaam" van een persoon en zijn „Daëng"-naam een zeker, vaak ver verwijderd, verband bestaat. In den Makas-

saarschen naam „Boelang daëng Ma'tjora" beteekent „Boelang": „maan" en „Ma'tjora": „glanzend". Zoo heb ik in Gowa ontmoet „Tjintjin daëng Makilo" = „Ring daëng glinsterend", „Marewa daëng Barani" = „Moedig daëng Dapper". De „Daëng"-titel wordt vóór den „Karaëng"-titel gebruikt, zoodat men zegt: „Tjintjin daëng Makilo Karaëng Lengkese".

De „Daëng"-titel heeft in den loop der tijden veel van zijn aanzien verloren, doordat velen zich hem onrechtmatig hebben toegeëigend. Gegoeden uit den stand der vrijen ziet men tegenwoordig vaak den „Daëng"-titel dragen en geen Boegineesch of Makassaarsch gouvernements-ambtenaar van eenig gewicht of hij draagt, vaak ten onrechte, een „Daëng"-titel.

In de hoogste groepen kent men in de Boegineesche landen nog den vrij zeldzaam voorkomenden titel „Andi", het best met ons „prins" te vertalen. Voorts hoort men daar ook wel den titel „Pĕtta" gebruiken, wat een verkorting zou zijn van „Poewangta" d.w.z. „mijn Heer", en dan dikwijls door jongere tegenover oudere edellieden. „Pĕtta-mangkaoe" of „Aroe-mangkaoe" is een titel voor den regeerenden vorst van Bone.

DERDE HOOFDSTUK.

De standen afzonderlijk. (Vervolg).

De hoofdengeslachten; de vrijen; de slaven.

I.

De hoofdengeslachten.

Hiervoor, in het eerste hoofdstuk, had ik reeds gelegenheid op te merken, dat zeer weinig hoofdengeslachten in Zuid-Celebes zich zuiver hebben weten te bewaren. Dit is allerminst alleen het gevolg van het daadwerkelijke ingrijpen der Nederlanders in den gang van zaken in deze gewesten. De opkomst der groote rijken als Gowa en Bone is de ondergang geweest voor vele hoofdengeslachten. Zij kwamen in het gedrang en werden ook veelal verdrongen en ver-

vangen door gunstelingen van den vorst, voor wiens macht de hoofdengeslachten hadden moeten buigen. Wij kunnen wel aannemen, dat bij de komst der Nederlanders in de groote rijken, omstreeks 1906, de meeste hoofdengeslachten òf reeds geheel verdwenen waren, òf dusdanig waren vermengd met andere hoofdengeslachten of met vorstengeslachten, dat van zuivere geslachten, in den zin van het Gowasche vorstenhuis bijvoorbeeld, niet meer gesproken kon worden. Het Westersch bestuur, met langen tijd als eenig doel het scheppen van rust en orde in Westerschen trant, heeft toen nog het zijne gedaan. Hier overleed een Karaëng en werd vervangen door een vaccinateur, een man van geringe afkomst, omdat deze kon lezen en schrijven; daar werd een Aroe, overigens om zeer gegronde redenen, ontslagen en een zijner lagere hoofden, daar hij zoo goed was op politioneel gebied, aangesteld; elders werd een ijverig en onverschrokken lid van het kantoorpersoneel, als hoofd geïnstalleerd.

Het zal duidelijk zijn, dat het door deze oorzaken thans een zware taak is geworden onder de hoofden van de in rang onder de rijken als Loewoe', Gowa en Bone staande gemeenschappen, nog een behoorlijk aantal te vinden, dat het bewind voert in een gemeenschap, waar vanouds zijn voorouders regeerden. De sporen van de oude hoofdengeslachten treffen wij echter nog in vele streken aan.

Mijn bedoeling is, op dezelfde wijze als ik dit deed ten aanzien van de groep der vorstentelgen van zuiveren bloede, een karakteristiek te geven van de groep dezer hoofdengeslachten. De gegevens zijn evenwel veel schaarscher. Bezitten de vorstenhuizen van Gowa en Bone, naar wij zagen, een geschiedenis, waardoor wij o.m. in staat waren de successie in de vorstelijke waardigheid uitvoerig na te gaan, de hoofdengeslachten kennen hoogstens overleveringen, zoo deze al bewaard zijn gebleven. Er zijn heele streken in Zuid-Celebes, vooral aan de kust en dan in het bijzonder in de gebieden, waar de voornaamste vorsten hebben geresideerd en hun druk hebben uitgeoefend, waar nog maar zeer weinig aan mythen en legenden te vinden is.

De mythen, die wij nog vinden, verhalen meestal van de hemelschen afkomst der oude hoofdengeslachten. Ik laat er hieronder eenige volgen.

De eerste twee mythen werden opgeteekend in Borisallo, een in de heuvelgebieden van Gowa liggende gemeenschap. Zij betreffen de stammoeder van de Karaëngs van Borisallo, die, volgens de overlevering, sedert den Gowaschen vorst Toe-nibatta (XI) tot de kiesheeren van het Gowasche rijk behoorden.

Borisallo.

Op zekeren dag ging iemand van Pamolongang naar het bosch om „gandjeng" (een bladsoort, die bij gebrek aan sirih gebruikt wordt) te zoeken. In dit bosch vond hij een ongeveer zevenjarig meisje, dat prachtig gekleed was en gouden armbanden en een gouden borsthanger droeg. Zij wist niet, vanwaar zij afkomstig was, waarop de menschen haar beschouwden als nedergedaald uit den hemel en haar den naam gaven van „Toe-ma'noeroenga-ri-Pamolongang", „de te Pambolongang nedergedaalde mensch". Zij werd in Pamolongang verzorgd tot zij volwassen was, waarna zij in het huwelijk trad met Karaëng Nisaoeka, den eersten Karaëng van Borisallo.

De tweede mythe is een variant op de eerste. Volgens deze mythe zou „Toe-ma'noeroenga-ri-Pamolongang" als zuigelinge zijn nedergedaald en na opgevoed te zijn in Pamolongang, gehuwd zijn met iemand, wiens naam onbekend bleef, en twee zoons en vijf dochters ter wereld hebben gebracht, en wel:

1. een zoon, genaamd Bela Poenranga;
2. een zoon, genaamd Bela Montjong;
3. een dochter, genaamd Karaëng Mangempang;
4. een dochter, genaamd Dampang Kanneya;
5. een dochter, genaamd Karaëng Toboentoeloe;
6. een dochter, genaamd Karaëng Bontodjai, en
7. een dochter, wier naam onbekend is.

Bela Poenranga wordt dan de groote legendarische held uit die streken, die Borisallo tot macht en aanzien brengt en een vriend wordt van de Gowasche vorsten.

Ook in Boronglowé, een van de grootste gemeenschappen, waaruit de kern van het Gowasche rijk bestaat, leeft nog een mythe, waarin de hemelsche afkomst van de eerste hoofden wordt verhaald.

Boronglowé.

In oude tijden, aldus de overlevering, was Boronglowé een zelfstandig en uitgestrekt gebied. Het was in twee deelen verdeeld, namelijk het eigenlijke Boronglowé en Songkolo'. In Boronglowé regeerde destijds een vrouw, die den titel „Baoe" droeg. Over de afkomst van deze vrouw verhaalt men het volgende.

Op zekeren dag brak een zwaar onweder over Boronglowé los; de bliksemflitsen waren niet van de lucht. Toen alles weer tot rust kwam

ontdekte men in een bosch ten Westen van de nederzetting Songkolo', dat daar plotseling, als uit den grond gerezen een groot en geheel ingericht huis stond. Het bestond uit zeven vertrekken en in één daarvan bevond zich een jonge schoone vrouw, die in haar eene hand een vlag hield, — die den naam van „Tampeng Pakere" kreeg —, en in de andere een aan weerszijden scherpe „badi". De scheede van de „badi" was geheel van goud; de scheederingen waren van gebrand goud en zoo dik als een kindervuist; ook het gevest was van gebrand goud, evenals de schoen van de scheede. Deze vrouw werd beschouwd als „Toe-ma'noeroeng", en door de toen nog weinig talrijke inwoners tot vorstin gekozen. Haar naam was Saoenia. De plaats, waar zij nederdaalde werd genoemd „Sokkolia", d.w.z. „de met geluk begunstigde". Later veranderde deze naam in „Songkolo'". Veertien dagen, nadat Saoenia in Boronglowé was neergedaald, bemerkte zij, dat zij zwanger was. Drie jaren duurde deze zwangerschap, waarna haar een zoon geboren werd. Toen hij ter wereld kwam, aldus het verhaal, werd plotseling het huis zeer helder verlicht, zonder dat er echter een lamp brandde. Door zijn moeder werd hij, toen hij volwassen was, belast met het bewind over Boronglowé. Hij droeg toen den naam van „Goentoeroe' Mangoelappaka" d.w.z. „eeuwigdurende donder". Goentoeroe' Mangoelappaka huwde met Sadalle, een zuster van den Lagaroeda (het hoofd) van Lassang in Polombangkeng. Zij was de tante van den eersten Dampang van Lassang, die dezen Lagaroeda, zijn vader, opvolgde in het bewind over Lassang. Uit het huwelijk van Goentoeroe' Mangoelappaka en Sadalle sproten twee zoons voort, die beiden het gezag over een eigen gebied kregen uit te oefenen. De oudste vestigde zich in Songkolo', de jongste in Boronglowé, beiden den titel van Dampang dragende. Destijds droeg Boronglowé nog den naam van Borong d.w.z. „verzameling", „bijeenkomst". Later, zegt men, toen het land dichter bevolkt was, kreeg het den naam „Boronglowé", „groote verzameling".

Als Goentoeroe' Mangoelappaka en zijn moeder Baoe zagen, dat de beide zonen reeds zelfstandig het bestuur over Borong en Songkolo' konden voeren, besloten zij zich uit de wereld terug te trekken. Daarom verzamelden zij alle inwoners van Borong en Songkolo', en terwijl zij beiden op een groote steen gezeten waren, deelden zij aan de menigte mee, dat zij de aarde wilden verlaten. Op hetzelfde oogenblik brak een vreeselijk onweder los, een bliksemstraal trof den steen, waarop beiden gezeten waren, en Baoe en Goentoeroe' Mangoelappaka waren verdwenen.

Boronglowé schijnt nimmer langen tijd één en hetzelfde geslacht aan het bewind te hebben gehad. Vermoedelijk door Gowa's suprematie was er herhaaldelijk wisseling in de regeerende geslachten.

Gaan wij meer naar het Zuiden, naar het Takalarsche, dus verder buiten de onmiddellijke invloedssfeer van het Gowasche hof, dan vinden wij meer van dergelijke mythen. Zoo omtrent de nederdaling van den eersten vorst van het reeds lang verdwenen, volgens de overlevering door Gowa vernietigde rijk van Badjing, den „Karaëng-Lowé-ri-Badjing", den „grooten vorst van Badjing"; zoo over de nederdaling van den „Karaëng-Lowé" van Malewang, den „Karaëng-Lowé" van Lassang, den „Karaëng-Lowé" van Pangkalang, den „Karaëng-Lowé" van Galesong, den „Karaëng-Lowé" van Djipang en den „Karaëng-Lowé" van Katingang.

Nog twee mythen mogen hier volgen. Ik vond deze in een nota van den Zuid-Celebeskenner O. M. Goedhart[1]).

Kalimporo.

„Volgens de volksoverlevering werd het gebied van de huidige districten Bangkala en Laikang in overoude tijden ingenomen door een groot aantal van elkander onafhankelijke staatjes, elk waarvan bestuurd werd door een hoofd met den titel van Kare.

Op zeker tijdstip verschenen in het meest Oostelijk gelegene van die staatjes, Kalimporo geheeten, twee vreemdelingen, een man en eene vrouw, die beweerden uit den hemel te zijn nedergedaald, derhalve „toe-manoeroengs" te zijn. De bevolking van Kalimporo sloeg aan hun verhaal geloof en riep hem[2]) tot Karaëng uit. Het bericht omtrent hunne bovennatuurlijke afkomst geraakte spoedig wijd en zijd bekend, met het gevolg dat hoofden en bevolking van de meer westwaarts gelegen staatjes naar Kalimporo kwamen om aan beide „toe-manoeroengs" hun hulde te betuigen. Men noemde hen weldra „Karaëng-Lowé ri Kalimporo" (de grootste vorsten van Kalimporo) en stelde hen op een lijn met de Karaëngs-Lowé ri Bantaëng (Bonthain), Katingang (het latere Sanrabone), Badjing (het latere Polombangkeng), Maroesoe (door ons tot Maros verbasterd), Barasa (het latere Bone) en Loe of Loewoe."

Bangkala.

„Een dochter van „Karaëng-Lowé ri Kalimporo" trad in den echt met Karaëng Paoerang, een zoon van den Karaëng-Lowe van Ban-

[1]) Adatrechtbundel XXXI, blz. 312 e.v.

[2]) „Hem" of „hen"?

taëng. Deze was een hartstochtelijk jager. Op zekeren dag kwam hij al jagende in het gebied van Kare van Oedjoeng-montjong, die ook wel Samatadjia ri Oedjoeng-montjong werd genoemd. Een van zijn volgelingen trof op aanwijzing van zijn jachthond in een boschje een beeldschoone jonge vrouw aan. Hij deelde dit aan Karaëng Paoerang mede, die door nieuwsgierigheid gedreven het boschje binnenging. Daar vond hij echter slechts een nagel en wat menschenhaar. Verder zoekende vond hij een koker van „bamboe patoeng", waaruit menschenhaar van dezelfde kleur stak. Hij riep toen uit: „Indien zich in dezen bamboekoker iemand bevindt, zoo komt hij daaruit te voorschijn. Anders kap ik den koker door."

Nauwelijks had hij deze woorden uitgesproken of een mooie jonge vrouw trad uit den koker te voorschijn. Zij noemde zich Banri Manoeroeng en verklaarde uit den hemel te zijn nedergedaald. Karaëng Paoerang vroeg haar onmiddellijk ten huwelijk, waarin zij toestemde. Toen Karaëng Kalimporo hiervan hoorde liet hij Karaëng Paoerang weten, dat hij een groot huwelijksfeest ter eere van hem en Banri Manoeroeng wilde geven. Deze laatste ried Karaëng Paoerang aan, de uitnoodiging van Karaëng Kalimporo aan te nemen en maar alvast vooruit te gaan; op den 7den dag moest hij haar komen halen. Aldus werd besloten. Toen Karaëng Paoerang op den bepaalden dag bij zijn bruid terug was, maakte hij zich er over bezorgd, dat zij geen volgelingen hadden om hen naar Kalimporo te geleiden. Banri Manoeroeng stelde hem echter gerust en zeide, dat zij daarvoor wel zorgen zou. Meteen maakte zij haar haren nat en besprenkelde met het vocht, dat daarvan afdroop, een groot aantal „bamboe patoengs", waaruit weldra mannen te voorschijn traden. Daarna besprenkelde zij met hetzelfde vocht verschillende grashalmen, waaruit onmiddellijk vrouwen voor den dag kwamen. Met het uit deze mannen en vrouwen bestaand gevolg begaven zij zich naar Kalimporo, waar zij door den Karaëng-Lowé feestelijk werden ontvangen. Al heel spoedig bemerkte Banri Manoeroeng, dat haar gastheer op haar verliefd werd. Zonder haar bevinding aan Karaëng Paoerang mede te deelen, wist zij dezen over te halen met haar te vertrekken. Zij vestigden zich te Bangkala, niet ver van de nederzetting Oedjoeng-montjong.

De Samatadji van Oedjoeng-Montjong en de Karé van Patiro stelden zich met hun onderhoorigen onmiddellijk ter beschikking van Karaëng Paoerang en zijn gade, die zij tot Karaëng van Bangkala uitriepen en steunden in den strijd, welke kort daarop tegen Kalimporo ontbrandde, omdat de Karaëng-Lowé hiervan Banri Manoe-

roeng had opgeëischt en Karaëng Paoerang dien eisch had afgewezen."

Zooals ik reeds zeide, treft men deze mythen door geheel Zuid-Celebes, hier meer daar minder, aan.

II.

In Hoofdstuk I merkte ik op, dat wij in de hoofdengeslachten dezelfde verhoudingen als in de vorstengeslachten, doch in eenvoudiger vorm, terugvinden. Men spreekt — schreef ik — ook bij de weinige hoofdengeslachten, die zich zelf nog op peil hebben weten te houden, van „Ana'-tino'", „Ana'-sipoewé" en „Ana'-tjera'"[1]). Dit geldt niet alleen voor Gowa, doch voor het geheele Boegineesche en Makassaarsche gebied en treedt vooral duidelijk aan den dag wanneer een hoofd overleden is, en de opvolging ter sprake wordt gebracht. Dan worden als vanzelf die leden van het hoofdengeslacht naar voren geschoven, die van zuiver bloed zijn en diegenen die, om den Gowaschen term te gebruiken, „ana'-sipoewé" zijn, vallen vanzelf af.

Als wij eenig inzicht in de erfopvolging in de hoofdengeslachten willen verkrijgen, staan wij voor grootere moeilijkheden dan ten aanzien van de successie in de vorstelijke waardigheid. De gegevens, die wij bezitten laten althans niet toe, dat wij lijsten van de opeenvolgende hoofden van deze of gene gemeenschap kunnen samenstellen in den trant van de lijst der Gowasche vorsten. Toch bestaat er alle reden om aan te nemen, dat de successie in de hoofdengeslachten van het Makassaarsche gebied vrijwel gelijk is geweest aan die welke wij constateerden in het Gowasche vorstenhuis, in de Boegineesche landen de erfopvolging in de hoofdengeslachten dezelfde kenmerken toonde, als die in het Bonesche vorstengeslacht.

In de Makassaarsche overleveringen zien wij, zonder dat dit overigens uitdrukkelijk vermeld wordt, steeds den „Ana'-tino'"-zoon den vader opvolgen. Het hoofd wijst nu eens zijn opvolger aan, dan weer wordt deze verkozen door de kiesheeren of onderhoorigen. Nog heden ten dage kan men bij de Makassaren de verknochtheid aan dit stelsel steeds weer opnieuw vaststellen. Hoeveel er ook in den loop der tijden is veranderd, hoeveel oude hoofdengeslachten gevallen en hoeveel nieuwe gekomen zijn, hoeveel organisch gegroeide gemeenschap-

[1]) Blz. 456.

pen verkaveld en hoeveel nieuwe er gecreëerd zijn, het patrilineale erfopvolgingsstelsel leeft. Sterft het eerste hoofd van een splinternieuwe, door het Europeesch bestuur gemaakte, gemeenschap, dan spreekt het voor de lagere hoofden vanzelf, dat de oudste zoon van het overleden hoofd het eerst in aanmerking komt. Deugt deze niet of voelt hij er niet voor — hij kan, bijvoorbeeld, wat nogal eens voorkomt, handelaar zijn en een ruime bron van inkomsten niet willen verwisselen voor eer en een kleine bezoldiging — dan zullen de hoofden ongetwijfeld den tweeden zoon verkiezen. Had het hoofd geen zoons, dan zal men waarschijnlijk bij zijn broeders of diens zonen rondzien.

Is een geslacht op een of andere wijze ten val gekomen en wordt een vreemdeling door het Gouvernement op den hoofdenzetel geplaatst, dan zullen bij volgende verkiezingen steeds weer de leden van het verdreven hoofdengeslacht opduiken en aanhang verwerven onder de lagere hoofden. En steeds zullen de candidaten zoons of kleinzoons van de oude hoofden zijn. Mij is geen beter voorbeeld van het einde van een hoofdengeslacht bekend dan dat van de Gallarranggeslachten van Mangasa, Boronglowé en Songkolo'. In 1868 smeedde de toenmalige Gallarrang van Mangasa, Manjereang daëng Serang, tezamen met den Gallarrang van Songkolo', Garantjing daëng Malala alias Bapa Ponto en diens zoon, den Gallarrang van Boronglowé, Apabang, een complot om Karaëng Borong, den regent van Tanralili, op den troon van Gowa te helpen, daar zij van meening waren, dat deze, als lijnrechte afstammeling van Sangkilang, en niet I Koemala, de regeerende vorst, recht had op de koninklijke waardigheid in Gowa[1]). De drie Gallarrangs werden tot aan hun dood door I Koemala in de gevangenis opgesloten. Songkolo' werd als zelfstandig gebied opgeheven, daar de Gallarrang van Songkolo', de oudste zijnde, als de voornaamste aanstoker van den opstand werd beschouwd, en bij Boronglowé gevoegd. Ten slotte werd door den vorst van Gowa en zijn rijksraad bepaald, dat de afstammelingen van de drie opstandige Gallarrangs tot in het zevende geslacht geen enkele functie zouden mogen bekleeden. Dit is nu nog in heel Gowa bekend, en bij verkiezingen is men thans nog dit verbod indachtig.

Zagen wij in de Makassaarsche landen, bij de erfopvolging der hoofdengeslachten dezelfde elementen als in het successiestelsel van het Gowasche vorstenhuis, in de Boegineesche streken herkennen wij

[1]) Deze gebeurtenis kwam reeds in ander verband in het vorige hoofdstuk ter sprake. Zie blz. 492, 499 en 500.

zonder moeite allerwegen het Bonesche systeem, zoowel in de overleveringen als in de hedendaagsche verkiezingen.

III.

Ten opzichte van de waardigheden, welke door de leden van de hoofdengeslachten kunnen worden bekleed, kan ik kort zijn. De waardigheid van Karaëng van Manoedjoe bijvoorbeeld is *in beginsel* slechts weggelegd voor een „ana'-tino'"-man uit het hoofdengeslacht van Manoedjoe en zoo is het ook in Borisallo, in Malewang, in Maroesoe' en in Segeri. De waardigheid van Aroe van Tempe behoort *in beginsel* slechts over te gaan op een „ana'-matola", man of vrouw, uit het hoofdengeslacht van Tempe en in Bola, Timoeroeng, Sailong, Ponre, Kahoe, Mario-ri-Wawo of Larompong is het niet anders.

Een waardigheid in eigen gemeenschap, vaak bekleed door een lid van het hoofdengeslacht is, vooral in de Boegineesche, minder in de echt Makassaarsche landen, en in beide gevallen slechts in samengestelde gemeenschappen, het „Soellewatangschap", een waardigheid, die het best vergeleken kan worden met het rijksbestierderschap in de groote rijken. „Soellewatang" beteekent „plaatsvervanger", welke naam zeer juist is, daar de „Soellewatang" in de plaats treedt van het eigenlijke hoofd en het dagelijksch bestuur voert. Soms wordt deze functie bekleed door een lid van een hoofdengeslacht, dat lager in rang is, en dat het bewind voert over een van de samenstellende deelen van de gemeenschap, waaraan het den „Soellewatang" pleegt te leveren. In de Boegineesche landen beteekent „Soellewatang" vaak „stedehouder" en de functie is dan in wezen een andere dan de vorenomschrevene. De vorst van Bone, bijvoorbeeld, lijfde soms gebieden bij zijn rijk in, handhaafde desondanks, of verjoeg de geslachten, die daarover het bewind voerden en stelde daarvoor in de plaats „Soellewatangs" aan. Deze „Soellewatangs" waren dan meestal òf lid van het geslacht, dat tot dusver over het gebied had geregeerd òf lid van een ongeveer even hoog geslacht.

Een vrouw kan, voorzoover ik het weet, ook in de Boegineesche landen, nimmer „Soellewatang" worden. Het „Soellewatangschap" is in de eerste plaats een practische bestuursinstelling, vandaar vermoedelijk dat vrouwen uit deze functie werden en worden geweerd.

Voor de hoofdengeslachten zijn ook functies op een hooger dan het locale plan weggelegd. Ik denk hierbij aan de „Aroempitoe", de

zeven „Aroe's" van Bone, de „Batesalapang", de negen „bate's" of vaandels, van Gowa, en al de andere rijksraden in de groote rijken van Zuid-Celebes. Voorts zag men dikwijls leden van hoofdengeslachten hooge functies in de vorstelijke legers bekleeden.

IV.

De hoofdengeslachten verhouden zich tot de regalia, die bij de gemeenschappen waarover deze geslachten regeeren behooren, op dezelfde wijze als de vorstengeslachten dit doen tot de rijkssieraden der rijken. Na de uitvoerige behandeling van dit onderwerp in het voorgaande hoofdstuk kan ik met deze vermelding volstaan.

V.

„Aroe" of „Aroeng" en „Karaëng" zijn de meest voorkomende titels, respectievelijk in de Boegineesche en in de Makassaarsche landen. Voorts, alleen in de Makassaarsche landen, „Gallarrang" of „Galla' ", een titel, die onder den „Karaëng"-titel staat. In de Makassaarsche overleveringen vinden wij steeds weer terug, als oudste titel „Dampang", dan „Kare", „Karaëng Lowé"; voorts de titels van „Malela", „Poenggaoe", „Limpo", „Ratoe", „Batara" en „Lao". „Lomo" is een nog zeldzaam voorkomende titel. Over oude titels in andere streken ontbreken mij gegevens. In het Mandarsche, waar de geheele titulatuur afwijkt van het overige Boegineesche gebied, is een veel voorkomende titel „Papoeangang".

De „Daëng"-titel, die reeds besproken werd bij de afzonderlijke behandeling der zuivere vorstentelgen en de tusschenstanden, treft men in de hoofdengeslachten algemeen aan. Honoraire „Karaëng"-titels evenwel niet.

VI.

De vrijen.

Naar reeds gebleken zal zijn worden in de hoofdstukken, die de standen afzonderlijk behandelen geen afgeronde karakteristieken der standen gegeven, doch essentieele kenmerken, die min of meer een aparte behandeling vragen en verdragen, besproken.

Ten aanzien van de afstamming der vrijen zij opgemerkt, dat hieromtrent geen mythen bestaan, zooals wij die zoowel bij de vorstenals bij de hoofdengeslachten leerden kennen.

Een erfopvolgingsstelsel als wij in deze geslachten ten opzichte van de vorstelijke waardigheid en de hoofdenfunctie aantroffen, bestaat voor de ambten en beroepen der vrijen niet. Wel treffen wij hier en daar, zoowel in de Boegineesche als in de Makassaarsche gebieden, een facultatieve patrilineale successie aan. Dit wil zeggen, dat wij den zoon van een visscher meestal visscher zien worden, doch niet altijd. Een voorbeeld van een landbouwerszoon, die naar de kust trok en ter vischvangst toog, is mij niet bekend en behoort mijns inziens tot de onwaarschijnlijkheden. Een songko'-vlechter leidt evenwel den zoon van een bevrienden landbouwer niet minder gaarne in zijn vak op dan zijn eigen zoon. In het overzicht der door vrijen bekleede waardigheden en uitgeoefende beroepen, dat ik hieronder geef, zal ik deze facultatieve patrilineale successie met het teeken △ aangeven.

Wij zagen, welke waardigheden slechts weggelegd waren voor den hoogsten stand, de tusschenstanden en de hoofdengeslachten. Als wij op de vraag: welke waardigheden, ambten en beroepen dan inhaerent zijn aan den stand der vrijen, antwoorden: alle andere, dan hebben wij gelijk, doch zijn daarbij zeer onduidelijk. Daarom volge hier een lijst van de voornaamste waardigheden, ambten en beroepen, die door de vrijen bekleed en uitgeoefend worden.

Daarin wordt onder No. 8 het beroep van landbouwer genoemd. Nu dient men daarbij echter onmiddellijk te bedenken, dat de meeste andere beroepen slechts voorkomen als nevenberoepen van het beroep van landbouwer, zoodat de landbouw dus het hoofdmiddel van bestaan blijft. Vrijwel een ieder is landbouwer. Overal treft men in Zuid-Celebes den sterken drang aan, rijst en maïs, in het algemeen de voedingsgewassen dus, op eigen grond te telen. In het overzicht plaats ik bij de nevenberoepen het teeken §. Dit teeken wil dus zeggen, dat het beroep van scheepsbouwer *over het algemeen* sawahbezit en sawahbewerking door den scheepsbouwer zelf, insluit. Het wil zeggen, dat de „dodja", de koster van een moskee, of de „sanro", de priester van de kleine gemeenschappen, evenals vrijwel alle andere mannelijke dorpsgenooten bij het begin van den regentijd zijn sawahs gaat bewerken. En zoo doen ook wel de scheepskapitein en de matroos. Het wil *niet* zeggen, dat een matroos, een zoutmaker of een visscher *altijd* landbouwer moet zijn.

1. Priester.

(„bissoe", [Boeg., Mak.]; „sanro", [Boeg.] △ §; „pinati" [Boeg., Mak.] △ §. Van deze priesters waren de „bissoe's"

de voornaamste. Met den val van de vorstenhoven van Gowa en Bone zijn ook deze „bissoe's" vrijwel van het tooneel verdwenen. Zij vervulden de belangrijkste rol bij het ceremonieel, dat verbonden was aan de rijkssieraden en verleenden hun intermediair in het verkeer van aanzienlijken naar bloed en goed — de kosten waren hoog — met goden en geesten. De hooge Mohammedaansche godsdienstbeambten hebben door een, meestal ondergrondschen strijd, aan den invloed der „bissoe's" veel afbreuk gedaan. De „bissoe's" waren meestal mannen, doch ook wel vrouwen. De mannen waren als vrouw gekleed en gedroegen zich als vrouwen. Zij waren, naar men moet aannemen, allen homosexueel. Zij waren afkomstig uit den stand der vrijen. Zij leidden knapen voor het „bissoe"-schap op. Het waren knapen, die reeds als kind aan meisjes deden denken. De „bissoe's" waren ongehuwd en leefden met elkander of ook wel met, in de oogen der Boegineezen en Makassaren, normale mannen. Zij hadden toegang tot de vrouwenvertrekken. Onder bestuursambtenaren op Zuid-Celebes kan men vaak vernemen, dat alle „bissoe's" hermaphroditen zijn. Herhaalde medische onderzoekingen hebben evenwel uitgewezen, dat zij physiek tot de mannen behoorden [1]).

De „sanro's" en „pinati's" vinden wij nog overal. In de Boegineesche landen zijn het zoowel mannen als vrouwen. Men ziet dan een facultatieve bilaterale successie. Soms ook zijn het „wandoe's", homosexueelen, als vrouw gekleede en zich gedragende mannen. In de Makassaarsche landen trof ik altijd mannen. Zij verrichten het ritueel voor de regalia van de kleine gemeenschappen. Zij leiden de Boegineezen en Makassaren door het leven en verleenen hun steun in alle phasen van het menschelijk bestaan als geboorte, besnijdenis, tandenvijlen, huwelijk, overlijden en begrafenis, alsook in alle stadia van den rijst- en maïsbouw. Vooral in de bergstreken is hun invloed nog zeer groot. Zij zijn allerminst alleen dokter of dokteres zooals Matthes in zijn beide woordenboeken vermeldt, al is het voorkomen en genezen van ziekten voor hen een goede bron van inkomsten.

[1]) Matthes wijdde een uitvoerige verhandeling aan de Bissoe's, doch beperkte zich in hoofdzaak — jammer genoeg — tot de door hen verrichte ceremoniën, met uitzondering van het ritueel verbonden aan de regalia. Verh. Kon. A. v. W., afd. Letterk., dl. 7 (1872).

2. Onderhoofd. §.

(„Matowa", „Kapala", „Soellewatang", [Boeg. en Mak.]; „Anregoeroe" [Boeg.]; „Daëng", „Anronggoeroe", „Galla'", „Gallarrang" [Mak.], enz.) De onderhoofden zijn schakels tusschen de hoofden en hun onderdanen. Zij ontleenen hun gezag aan het hoofd, dat boven hen staat. Hun gezag is een afgeleid gezag. Het achttal titels, dat hierboven werd vermeld, is niet meer dan een greep van de meest voorkomende uit tientallen. Ik acht het niet onmogelijk, dat mijn aanduiding van de taal, waarin de een of andere titel voorkomt, in zooverre correctie kan verwachten, dat later kan blijken, dat deze titel niet alleen in de Makassaarsch-sprekende, doch ook in de Boegineesch-sprekende landen voorkomt, of omgekeerd. Ik vermeld, wat ik zelf vond.

3. Helper van hoofd of onderhoofd. §.

(„soero" [Boeg.], „sareang" [Mak.]).

4. Lagere Mohamedaansche godsdienstbeambten. §

(„katte" [Boeg. en Mak.], „dotja" [Boeg.], „dodja" [Mak.], „bidala" [Mak.], „bilala" [Boeg.]). De „katte" is de prediker, de „dodja" of „dotja" de koster of portier van de moskee en de „bidala" of „bilala" is de oproeper tot het gebed.

5. Danseres.

(„padjoge'" [Boeg.], „pakarena" [Mak.]). Er zijn verschillende soorten danseressen. In de Boegineesche landen kent men de „padjoge's", de danseressen, meestal volwassen jonge vrouwen, die tegen betaling op feesten komen dansen en vaak geprostitueerden zijn, — in de Makassaarsche landen de „pakarena's", onvolwassen meisjes, over het algemeen uit den stand der aanzienlijke vrijen; zij worden streng bewaakt door hun leider — zij dansen als de „padjoge's" in troepen — den „Anronggoeroe pakarena", en door oude vrouwelijke familieleden. Zij dansen eveneens op feesten, doch de door haar uitgevoerde dansen zijn van anderen aard dan die der „padjoge's".

6. Tamboer. §. △.

(„paganrĕng" [Boeg.], „paganrang" [Mak.]). De tamboers, die op geen feest mogen ontbreken, zijn lieden van aanzien in de Makassaarsch-Boegineesche maatschappij.

Hun beroep is zeer moeilijk te leeren, daar het goed bespelen der trommen een groote kunst is. Soms gaat het beroep over van vader op zoon, soms heeft een tamboer leerlingen.

7. Verteller. §.

(„pakeso-keso" (Boeg. en Mak.)). De vertellers, de „pakeso-keso", die het land doorkruisen met hun „keso-keso", hun primitieve viool, en de oude heldendichten voordragen, zijn op alle feesten zeer geziene gasten. Ook hier treft men soms leerlingen, die de vertelkunst willen leeren van een befaamden verteller.

8. Landbouwer.

(„pakoko", „pagaloeng" [Boeg. en Mak.] „padarĕ", „palaonroema" [Boeg.], „paboeboelang" [Mak.]).

9. Zoutwinner. §. △.

(„papedjé" [Boeg.], „patjéla" [Mak.]).

10. Arensuikerkoker. §. △.

(„pagolla" [Boeg. en Mak.]).

11. Visscher. §. △.

(„padjala" [Boeg. en Mak.], „pakadja" [Boeg.], „pabanrong" [Boeg.]). Een algemeene naam voor iemand, die in het grootste gedeelte van zijn levensonderhoud voorziet door het vangen van visch, kent noch de Makassaar, noch de Boeginees. Er zijn voor zout- en zoetwatervisscherij tientallen netten en fuiken, hengels en scheppen in gebruik, en van ieder soort gereedschap is weer een naam voor dengeen, die het gebruikt, afgeleid. De visschers wonen meestal in afzonderlijke dorpen. Zij huwen meestal binnen hun groep. De „Tobadjo's", die in het algemeen gesproken immer op hun schepen leven of verblijf houden in hutjes van tijdelijken aard langs de kusten, vaak temidden der rizophoren, zijn nog onvoldoende bestudeerd.

12. Scheepsbouwer. §. △.

(„panrita biseyang" [Mak.], „panrita lopi" [Boeg.]). Hier is bedoeld de overal voorkomende scheepsbouwer van kleine vaartuigen. De groepen der scheepsbouwers in Tiro en Lemo-lemo in Kadjang, aan de Zuidkust, en andere centra, zijn nadere bestudeering overwaard.

13. Nettenmaker. §.

De nettenmaker, die zijn naam ontleend aan de soort van netten, die hij maakt, is bovendien visscher.

14. Grofsmid (?).

(„palanro-bĕssi", „panre-bĕssi" [Boeg.], „padede-bassi", „panre-bassi" [Mak.]). Voorzoover mij bekend is, zijn alle smeden rondreizende Sidenrengers. Meermalen heb ik hen aan het werk gezien in een tijdelijke loods ergens in Gowa of in Bone. Zij blijven zoolang er werk is; is dit gedaan dan trekken zij weer verder. Noch in Bone, noch in Gowa, Bantaĕng of Polombangkeng, noch in het land van Maros of Sindjaï heb ik ooit een dorpssmidse aangetroffen. — De tweede vorst van Bone was bijgenaamd „de smid".

15. Goudsmid. §. △.

(„palanro-oelawĕng" [Boeg.], „padede boelaĕng" [Mak.]). Dit beroep wordt ook wel door voorname edellieden uitgeoefend. Het staat hoog in aanzien.

16. Zwaardveger. §.

(„pagoelinra" [Boeg.], „pagoerinda" [Mak.]). De wapenslijpers reizen met hun slijpsteen rond.

17. Bouwmeester. §. △.

(„panrita-bola" [Boeg.], „panrita-balla" [Mak.]). Vooral vroeger bouwde een ieder, met behulp van zijn dorpsgenooten, zijn eigen huis. Voor grootere huizen riep en roept men echter de hulp in van een „panrita-bola" of „panrita-balla". Deze geeft niet alleen leiding, voorzoover het het technische gedeelte van den bouw betreft, doch ook ten aanzien van gunstige en ongunstige dagen, van goede of slechte plaats om te bouwen en nog meer dergelijke zaken, is hij de aangewezen persoon om regelend op te treden.

18. Timmerman. §.

(„panre-adjoe" [Boeg.], „panre-kayoe" [Mak.]).

19. Houtsnijder. §.

(„paöekiri", [Mak. en Boeg.]).

20. Touwslager. §. △.

(„patoeloe" [Boeg.], „paötere" [Mak.]).

21. Pottenbakster (?).

(„padede-oering" [Mak.], „palanro-oering" [Boeg.]). Ik

zelf heb slechts pottenbaksters gezien; er zijn er zeer weinig. Matthes spreekt echter in zijn beide woordenboeken over „pottenbakkers".

22. Vrachtzadelmaker. §. △.
(„papalana" [Mak.], „pasappe" [Boeg.]).

23. Mandenvlechter (-vlechtster). §. △.
(„pabakoe" [Boeg. en Mak.]). Behalve „pabakoe" bestaan er nog meer namen, alle ontleend aan een van de vele soorten manden. De mannen maken manden van zwaarder materiaal, de vrouwen van licht materiaal.

24. Mattenvlechter. §. △.
(„padjali", [Boeg. en Mak.]). Iedere soort mat geeft weer aan dengeen, die haar maakt een afzonderlijken naam).

25. Songko'-vlechter. §. △.
(„pasongko'" [Boeg. en Mak.]).

26. Alami-vlechtster.
Volledigheidshalve wordt deze bezigheid van adellijke vrouwen, het maken van zeer mooie mandjes van uiterst fijn gespleten orchideeënstengels, in dit overzicht opgenomen.

27. Handelaar. §. △.
(„pasoedagara" [Boeg. en Mak.], „padangkang" [Boeg.], „padanggang" [Mak.]).

28. Scheepskapitein. §. △.
(„anakoda" [Boeg. en Mak.]). Deze „anakoda's" zijn meestal ook handelaar, die hun vracht verhandelen.

29. Matroos. §. △.
(„sawi" [Boeg. en Mak.]). Ook deze „sawi's" zijn meestal handelaars, die belang hebben bij de vracht van het schip, waarop zij dienen. Deze zeevaarders en vooral de „anakoda's" vormen een afzonderlijke groep, die over het algemeen in hoog aanzien staat. Zij bewonen aparte dorpen aan de kust of aan zeearmen. Zij huwen bij voorkeur in de eigen groep.

Moderne beroepen als die van metselaar, verver, chauffeur, koeli en politieagent laat ik buiten bespreking.

* * *

Wij zagen, dat een ieder vrijwel den landbouw uitoefent als hoofdmiddel van bestaan, dat een ieder, met behulp van de mannelijke leden der gemeenschap, zijn eigen huis bouwt — zoo wij de aanzienlijken naar goed en bloed uitschakelen —; ook de zorg voor lichaamsbedekking is grootendeels nog het werk van het eigen gezin en wel van de vrouwen. Deze spinnen, verven het garen en weven. Het gebruik van ingevoerde garens en het koopen van gemaakte kleeren nam evenwel, voornamelijk in de omgeving van grootere plaatsen, langzaam toe.

VII.

De vrijen vormen de groote massa der bevolking. Zij zijn vrij in zooverre, dat zij rechten bezitten. Deze rechten kwamen zeker, en komen nog wel eens, tegenover den adel in het gedrang — zooals wij in het volgende hoofdstuk zullen zien — doch in wezen bezaten en bezitten zij dezelfde rechten op grond en water als de adel. De vrijen bezaten bovendien een soort van kiesrecht ten aanzien van de boven hen gestelde hoofden, waarover in het volgende hoofdstuk nader. Zij hadden *in beginsel* het klachtrecht tegenover den adel; dat zij en een ieder het tegenwoordig hebben, spreekt vanzelf. In het volgend hoofdstuk zal het duidelijk worden, dat ook van dit klachtrecht vaak weinig terecht kwam, doch dit was dan ook in de oogen van den Boeginees en den Makassaar een uitvloeisel van misbruik van macht van de zijde der edellieden.

Tegenover deze rechten stonden verplichtingen. Een deel dezer verplichtingen wordt door Makassaar en Boeginees met hetzelfde woord aangeduid: „kasoewiyang". Hoewel deze verplichtingen zeer wel in het volgend hoofdstuk, dat de verhouding der verschillende standen onderling tot onderwerp zal hebben, behandeld zouden kunnen worden, geef ik er de voorkeur aan dit reeds hier te doen, daar de verplichtingen, die „kasoewiyang" worden genoemd, kenmerkend zijn voor den stand der vrijen. De adel immers kent — zooals wij zoo aanstonds zullen zien — een „kasoewiyang" in uiterst beperkten zin, terwijl de slaven in het geheel geen „kasoewiyang" kunnen verrichten.

Doch laat ons trachten het „kasoewiyang"-begrip eerst te leeren kennen.

Het is van alle schrijvers eigenlijk alleen Kooreman, die aan dit voor Zuid-Celebes zoo belangrijke onderwerp ruime aandacht schenkt. Tot een scherpe omlijning van het begrip komt hij echter niet. Daar

hij zeer positieve mededeelingen doet, is het voor mij onontbeerlijk hem hier te citeeren.

Kooreman dan schrijft[1]): „Zoodra de ontginning (van een stuk woesten grond) is voltooid, dat is, zoodra de grond beplant is, verkrijgt de ontginner daar het recht van erfelijk vruchtgebruik. Dat recht verliest hij alleen in het geval hij niet naar behooren aan zijn kasoewyang voldoet.

Gewoonlijk verstaat men onder kasoewyang heerendienst; beter is het dat woord door verplichtingen te vertalen, want men spreekt niet alleen van kasoewyang van de hoofden, zelfs van de karaengs en anakaraengs, en wordt daaraan niet voldaan, dan kan aan elk der genoemde personen de grond ontnomen worden, waarvan hij het erfelijk vruchtgebruik heeft.

De kasoewyang is verschillend naar den stand van den vruchtgebruiker. In de Vorstenlanden (hiermede bedoelt Kooreman dat gedeelte van Zuid-Celebes, dat in zijn tijd nog niet onder het bewind der Nederlanders was gebracht) verstaat men daaronder al dat gene, waartoe men volgens de adat verplicht is, en al wat de vorst gelieft te bepalen of te eischen, in de Gouvernementslanden bovendien de vanwege het Europeesch gezag gemaakte bepalingen, waaraan men gewoon geraakt is. Van een nieuw voorschrift of verbod zegt de bevolking dan ook: dat is mijn kasoewyang niet; hetzelfde zegt een hoofd of regent, aan wien iets wordt opgedragen, waartoe hij meent niet verplicht te zijn. De belastingschuldige noemt het zijn kasoewyang ,dat hij zijn vertiening aan het Gouvernement moet voldoen, de heerendienstplichtige, dat hij aan den weg moet werken, het kamponghoofd, dat hij elken Maandag op het kantoor moet komen, de anakaraeng, dat hij den regent op reis, op de jacht, — vroeger ook ten oorlog — moet vergezellen, de regent, dat hij eens in het jaar ter eere van het ornament een karbouw moet slachten, en den Gouverneur, assistent-resident of controleur op hun inspectiereizen moet vergezellen.

Onder kasoewyang werd vroeger ook begrepen de verplichting om te wonen in het district, waarin de grond was gelegen, waarvan men het erfelijk vruchtgebruik genoot. Dit verklaart het algemeen geldend gebruik om de gronden verbeurd te verklaren van misdadigers, die zich door de vlucht aan straf onttrekken. Tegenwoordig moet de vruchtgebruiker of zelf in het district wonen, of ten genoegen van

[1]) „Feitelijke toestand enz.", Ind. Gids, 1883, II, blz. 152 en 153.

het betrokken districtshoofd een in het district woonachtigen vervanger stellen, die op zich neemt de aan den grond verbonden kasoewyang te presteeren. Wordt daaraan niet voldaan, dan komt de grond weder ter beschikking van het district."

Tevoren had Kooreman reeds gezegd [1]: „Zij (vreemdelingen) hebben eenvoudig vergunning tot vestiging te vragen aan het betrokken districtshoofd, wien zij te gelijk een klein geschenk aanbieden, en zeer zelden wordt die vergunning geweigerd. De vergunning tot vestiging sluit in zich de verplichting tot het presteeren van de kasoewyang zooals die voor de leden van het district zijn geregeld, en het recht tot het ontginnen van woeste gronden. Het is echter gebruikelijk, dat zij ook vergunning tot de ontginning vragen, vermoedelijk om te voorkomen, dat hun keus valt op gronden, waarop anderen rechten kunnen doen gelden.

Zelfs zonder vestiging kunnen vreemdelingen de vergunning erlangen tot het ontginnen van woeste gronden, als zij ten genoegen van het betrokken hoofd een in het district woonachtig persoon aanwijzen, die op zich neemt aan de kasoewyang te voldoen."

Iets verder lezen wij [2]: „Van den overgang van grond zoowel op leden als op niet-leden van het district, moet aan het districtshoofd worden kennisgegeven, die daardoor getuige der handeling wordt, en in de gelegenheid is de aan den grond verbonden kasoewyang te regelen. Hij kan den overgang verbieden als hij vermoedt, dat door den nieuwen vruchtgebruiker of diens vervanger daaraan niet naar behooren voldaan zal worden. Het hoofd maakt echter hoogst zelden van dit recht gebruik."

Voorts verklaart Kooreman [3]: „Algemeen geldt de regel, dat iemand, die het vruchtgebruik van gronden heeft, en nalatig is in het voldoen van zijn schulden, gedwongen kan worden om òf zijn recht te verpanden en met de pandsom zijn schulden te voldoen, òf zijn recht in pand af te staan aan zijn schuldeischer. Op grond van dit gebruik, dat van veelvuldige toepassing is, zou men het voldoen van schulden ook al tot de kasoewyang kunnen rekenen."

Ook zij nog het volgende geciteerd [4]: „Als door het niet voldoen van de kasoewyang het vruchtgebruik van gronden wordt verbeurd, blijven de aanplantingen strikt genomen het eigendom van den ge-

---

1) Blz. 150, t.a.p.
2) Blz. 155, t.a.p.
3) Blz. 157, t.a.p.
4) Blz. 158, t.a.p.

wezen vruchtgebruiker. Gewoonlijk wordt hij gelast ze te verkoopen, en hieraan wordt bijna altijd voldaan, omdat hem met het ontnemen van zijn grond tevens het verblijf in het district wordt ontzegd, ten minste onmogelijk gemaakt. Het ligt echter voor de hand, dat onder het willekeurig vorstenbestuur — een enkele maal ook door regenten — met den grond ook de aanplantingen worden verbeurd."

Tenslotte nog deze aanhaling[1]): „Daar de kasoewyang verbonden is aan het vruchtgebruik van grond, behoort de kooper daarvan te zijn vrijgesteld. Dit is echter alleen het geval als de koop slechts een gering aantal boomen betreft; wordt een groot aantal verkocht dan is de kooper tot kasoewyang verplicht."

De voornaamste gevolgtrekkingen, die wij, aan de hand van de uiteenzetting van Kooreman voorloopig kunnen maken zijn de volgende:

(1). Het woord „kasoewiyang" is het best door verplichtingen te vertalen; (2) niet alleen de kleine luiden, ook de hoofden, zelfs karaengs en anakaraengs waren aan deze verplichtingen onderworpen; (3) deze verplichtingen waren onverbrekelijk verbonden aan den grond, waarvan de kleine luiden, de hoofden, de karaengs of de anakaraengs het erfelijk vruchtgebruik hadden; (4) deze verplichtingen zijn verschillend naar den stand van den vruchtgebruiker; (5) in de vorstenlanden verstond men ten tijde van Kooreman onder „kasoewiyang" al datgene, waartoe men volgens de adat verplicht was, en al wat de vorst geliefde te bepalen of te eischen, in de Gouvernementslanden bovendien vanwege het Europeesch gezag gemaakte bepalingen, waaraan men gewoon geraakt was; (6) het recht van vruchtgebruik gaat alleen verloren ingeval de vruchtgebruiker niet naar behooren aan zijn „kasoewiyang" voldoet.

Het is duidelijk, dat zonder aanduiding, waarin deze verplichtingen nu eigenlijk bestaan, het begrip „kasoewiyang" met het bovenstaande allerminst is bepaald.

Hieronder zal ik trachten tot een zoo nauwkeurig mogelijke bepaling van het begrip „kasoewiyang" te komen, eensdeels en voornamelijk aan de hand van door mij zelf verzamelde gegevens en andersdeels gebruikmakende van mededeelingen van anderen.

Eén ding dienen wij daarbij niet uit het oog te verliezen en wel dit: dat het heden ten dage na zooveel verandering in de laatste vijfentwintig jaren, heel wat bezwaarlijker moet zijn om behoorlijk materiaal te verkrijgen, dan in de dagen van Kooreman, omstreeks

---

[1]) Blz. 158, t.a.p.

1880. Daarom is het zoo te betreuren, dat Kooreman zoo weinig feiten geeft en zooveel, waarvan men goed beschouwd moet aannemen, dat het eigen meeningen en gevolgtrekkingen zijn.

Ik verdeel het materiaal in eenige groepen, om daarna tot nadere toelichting en beschouwing over te gaan. Zooals te doen gebruikelijk, vermeld ik bij niet van mijzelf afkomstige gegevens steeds uitdrukkelijk den naam van den berichtgever.

* * *

Eerste groep.

(De gegevens voor deze groep gelden voor heel het Boegineesche en Makassaarsche gebied. Zij betreffen den toestand zooals deze was in de Vorstenlanden vóór 1906).

(1). De vorsten, de rijksgrooten en de hoofden bezaten domeingronden. Deze domeingronden werden bewerkt, beploegd, beplant en geoogst door vrijen. Zij vervoerden ook de rijst van het veld naar het huis van vorst, rijksgroote of hoofd. De bezitters der domeingronden behoorden tijdens het werk op de domeingronden eten te verschaffen. Na den oogst behoorden diegenen, mannen en vrouwen, die medegeholpen hadden aan den rijstsnit, bovendien een of meer bossen rijst te ontvangen. Deze lieden woonden over het algemeen in de nabijheid van de domeingronden. Zij werden meestal vanwege de vorsten of hoofden tot het verrichten van deze diensten opgeroepen door onderhoofden of bepaalde boodschappers. Zoolang de domeingronden nog niet waren bewerkt en beplant, mocht niemand in het gebied van de gemeenschap, waarin de domeingoederen lagen, met het bewerken en beplanten van zijn sawahs beginnen.

(2). Wenschte een vorst, rijksgroote of hoofd een nieuwe woning te laten bouwen, dan kregen onderdanen uit den stand der vrijen in een gebied, waar goed timmerhout voorkwam, bevel een bepaald aantal boomen te vellen. Deze werden dan ter plaatse ruw bekapt en vervolgens naar de plaats vervoerd, waar de woning zou worden opgericht. Het vervoer geschiedde soms door de lieden, die de boomen geveld hadden, soms door vrijen, die in het bijzonder voor het vervoer waren aangewezen. Deze lieden behoefden dan niet altijd den geheelen weg met de boomen af te leggen, doch werden vaak afgelost aan de grens van hun dorp. Op deze wijze werden ook de andere materialen als bamboe, nipablad voor dakbedekking en rotan als bindmiddel, geleverd. Bamboe kwam uit een bamboerijk gebied, nipa uit streken, waar de nipapalm veel voorkwam, en rotan uit de bosschen, die in Z.-Celebes vrijwel alleen nog in de bergstreken bewaard zijn

gebleven. Meestal waren de materialen afkomstig van domeingronden van vorst, rijksgroote of hoofd. Voor het schoonkappen en gelijk maken van het stuk grond, waarop de woning zou worden gezet, werden evenals voor den eigenlijken bouw van de woning weer andere vrijen, in de nabijheid wonenden, opgeroepen, die dan onder leiding van handwerkslieden de noodige werkzaamheden verrichtten. Zij behoorden door den bouwheer van eten te worden voorzien.

(3). Wenschte of behoorde een vorst, rijksgroote of hoofd een feest te geven ter gelegenheid van het schoonmaken der rijkssieraden, een hertenjacht, een adatvischvangst, een huwelijk, een besnijdenis of andere groote gebeurtenis, dan werden vrijen opgeroepen om materiaal te leveren voor feestloodsen, „baroega's", en deze op te richten. Eten behoorde tijdens het werk door den feestgever te worden verstrekt.

(4). Zoo vorst of hoofd een moskee of een „langgara", een zeer klein gebedshuis, wilde oprichten, werd daarvoor materiaal en arbeid van de vrijen gevraagd. Door den bouwheer behoorde eten te worden verstrekt.

(5). Voor het herstellen van domeinvischvijvers werden onderdanen van den bezitter, vorst, rijksgroote of hoofd, vrijen, die in de nabijheid der vijvers woonden, opgeroepen.

(6). Begaf een vorst, een rijksgroote, een hoofd zich op reis, dan waren degenen, die de bagage droegen, daartoe opgeroepen vrijen. Soms waren het lieden uit een bepaald dorp, soms verrichtten mannen uit het dorp, dat doorreisd werd, de dragersdiensten. Hadden de hooge reizigers roeiers noodig, dan werden ook deze onder de vrijen opgeroepen. Gedurende de reis behoorden deze lieden door de reizigers van eten te worden voorzien.

(7). Wenschte een vorst of een hoofd een hertenjacht op zijn domeinjachtgronden of een vischvangst te houden, dan werden de omwonende vrijen opgeroepen om ter hertenjacht te drijven en mede te jagen en op het vischfeest de visch in de fuiken te jagen. De opgeroepenen kregen bij een hertenjacht in sommige streken bepaalde aandeelen in de buit. Bij een vischfeest mochten zij behouden, wat zij zelf vingen.

(8). Voor geregelde diensten als wachtdiensten, het halen van water en het halen en kappen van brandhout voor vorst of hoofd, leverden meestal bepaalde dorpen in de omgeving van de residentie lieden uit den stand der vrijen. Hun werd eten verstrekt door vorst of hoofd.

(9). Voorts werden vrijen opgeroepen voor het aanleggen van versterkingen in tijden van oorlog.

Al deze verplichtingen van de vrijen tegenover de vorsten, hoofden en rijksgrooten heeten overal „kasoewiyang". De door de adat aan de vorsten, hoofden en rijksgrooten opgelegde verplichtingen om eten, rijst, hertenvleesch en visch aan de „kasoewiyang"-plichtigen te verstrekken of af te staan, zijn geen „kasoewiyang".

* * *

Tweede groep.

(Deze gegevens betreffen het Gowasche rijk vóór 1906. In de overige gedeelten van Zuid-Celebes trof men dezelfde soort heffingen aan, zij het onder andere namen en zwaarder of lichter).

(1). In Gowa was het opbrengen van de „bilang tana" (lett. „grondteller"), een vorstelijke belasting, die één bos rijst per sawah bedroeg, de plicht van iederen sawahbezitter. Deze belasting trof evenwel slechts de vrijen, alhoewel de rijksbestierder in 1891 uitdrukkelijk vaststelde, dat ook de „ana'-karaëngs" en de hoofden „bilang-tana" verschuldigd waren.

(2). De „sima-tammoe-taoeng" [1]) was een vorstelijke belasting van 15 duiten, in sommige streken van 10 duiten, die eenmaal 's jaars door alle gehuwde mannen in Gowa moest worden opgebracht. Ook gehuwde slaven moesten deze belasting betalen. Overigens werden slechts de vrijen getroffen. De volksnaam voor deze belasting was door heel Gowa „sima-oering", de „rijstepot-belasting", waarbij het woord „rijstepot" overdrachtelijk werd gebezigd voor „gezin".

(3). Een belasting van dezelfde soort als de „bilang-tana" was de „singkoeloe-tana", die in sommige streken door de „bilang-tana" verdrongen werd, doch in andere gehandhaafd bleef. Zij bedroeg 4 bossen rijst voor iedere afgeoogste sawah, dus 1 bos voor iederen hoek of „singkoeloe". In Boronglowé bedroeg deze belasting 3 bossen per sawahvak. Ook deze belasting trof slechts den stand der vrijen.

(4). In Malengkeri, Mangasa, Patjinang en Balangbaroe, de vier voornaamste rivierplaatsen, werden van alle uitgaande goederen, zelfs van pisangbladeren en dedak, vorstelijke uitvoerrechten geheven. Voorts werd met kracht de hand gehouden aan de vorstelijke heffing

---

[1]) „tammoe taoeng": „tammoe" = rondom, „taoeng" = jaar; de eigenlijke beteekenis zou met ons „verjaardag" weer te geven zijn, volgens Matthes: „jaarwende" wellicht? De beteekenis is duister.

voor vertrekkende schepen, genaamd „soesoeng-bawabinanga", de „riviermondbelasting", waarbij vertrekkende Gowasche prauwen slechts belastbaar waren *met* lading, vreemde prauwen *met* en ook *zonder* lading.

(5). Tangalla, in Limboeng, kende de „laboe-batoe", lett. „het zinken der steenen", een ankeragegeld, aldus genaamd naar de steenen, die de Makassaren, en ook de Boegineezen, als ankers gebruiken of ter verzwaring aan hun ankers binden.

(6). Een heffing, die vooral Limboeng en Boronglowé trof, was een recht, dat geheven werd van den „lasa'"-oogst. In Limboeng werd f 1.— per uitgevoerde mansvracht geheven. In Boronglowé moest iedere opkooper den vorst van Gowa jaarlijks één „risi", een soort van mand, gevuld met deze vruchten, leveren. Deze heffing werd opgebracht door vrijen.

(7). Het aangeslibde dorp Palaraka moest evenals Songkolo' met zijn dichtgeslibde rivierbedding, voor den vorst een bepaalde hoeveelheid van de op die gronden verbouwde tabak opbrengen, een recht dat „palatta" en ook wel „alloe" werd genoemd ,wat allebei aangeslibde grond beteekend. Slechts de vrijen brachten deze heffing op.

(8). In Patalassang diende iedere palmwijn- of „ballo"-tapper tijdens de sawahbewerking volop „ballo" te leveren aan de sawahbewerkers van den vorst. Dit recht heet „Kamisi", wat „Donderdag" beteekent. Vermoedelijk is dit een gewijzigd „Donderdagsch recht", dat veel voorkwam in deze landen; zoo Maros met zijn „Kamisi", dat den karaëng het recht gaf op iederen Donderdag de fuiken te zijnen behoeve te laten lichten. In Borisallo, dat overigens zoo gelukkig is geweest, verschoond te zijn gebleven van alle andere heffingen voor den vorst van Gowa, — als uitvloeisel van een vriendschapsband, die in de overleveringen van Borisallo nog bezongen wordt —, eischte een vervormd Donderdagsch recht, dan ook „kamisi" geheeten, voor den vorst van Gowa 6 stukken arensuiker van iederen suikerkoker per maand. Deze verplichtingen kwamen ten laste van de vrijen.

(9). In Parigi kende men een vorstelijke heffing genaamd „mata panai" [1]), die van iederen man, tegen den „Lebarandag", één kati rijst eischte. De stand der vrijen bracht deze heffing op.

(10). Door het geheele rijk werden, òf vanwege den vorst, òf

[1]) „Mata panai" volgens Matthes in zijn Makassaarsch woordenboek: „oog van het opgaan" d.w.z. „de bij uitstek geschikte dag voor het opgaan naar het paleis van den vorst".

door de hoofden „pasar"- of marktrechten van de ten verkoop geboden waren geheven. Deze werden gewoonlijk in natura opgebracht. Alleen de vrijen werden hierdoor getroffen.

(11). Eveneens werden door het geheele rijk, of vanwege den vorst of door de hoofden „soessoeng romang", „boschrechten", geheven van de verkregen boschproducten. Slechts de vrijen werden getroffen.

(12). Van vischvijvers en zoutpannen werden ook rechten geheven, die onbepaald waren, evenals die onder (10) en (11).

(13). Bij de dobbelspelen werd „tjoeké" geheven voor den vorst, zijnde een zeker percentage van den inzet; evenzoo bij de weddenschappen bij hanengevechten. Dit recht verpachtte de vorst. Hierdoor werd een ieder getroffen.

Ten aanzien van deze groep van verplichtingen van vrijen tegenover een vorst en zijn hoofden is het woord „Kasoewiyang" niet gebruikelijk.

* * *

Derde groep.

(Deze gegevens betreffen Mandar en zijn ontleend aan de nagelaten aanteekeningen van Dr. J. Mallinckrodt).

(1). Indien aan de kust hout aanspoelt, waar de wortels nog aanzitten, dan moet dat hout aan den Maradia worden afgegeven. Deze leverantie wordt „kasoewiyang-batareppe" genoemd.

(2). Indien men voor het eerst in het seizoen „maloesoedji"-visch vangt, wordt de helft van die eerste vangst aan den vorst afgestaan, terwijl ook de leden van den rijksraad een deel ontvangen. Een eigenaardigheid hierbij is, dat men het aandeel niet aan de waardigheidsbekleeders mag ter hand stellen, maar het bij nacht aan de trappen van het huis moet ophangen, zoodat des morgens de begiftigde het gegevene daar aantreft, zonder te weten, waar het vandaan komt. Deze leverantie is „kasoewiyang".

(3). Als „kasoewiyang" wordt aangemerkt de betaling, die door schippers moest worden gedaan, die naar elders ten handel voeren. Deze betaling geschiedde ten behoeve van den Maradia. Naar Singapore, Borneo en Makassar uitvarende prauwen dienden resp. f 1.—, f 0.50 en f 0.25 te betalen.

* * *

Vierde groep.

(Deze gegevens betreffen Gowa vóór 1906. In de overige gedeelten van Zuid-Celebes trof men dezelfde soort van huldegiften aan).

De Gallarrang van Soediang, één van de negen kiesheeren van Gowa, moest aan den vorst, ingevolge een oud verdrag, aanbieden de „mata panai", het huldebewijs, dat vazallen en onderworpenen drie of vier dagen voor Lebaran en vóór „Garebeg-besar" aan den vorst van Gowa moesten brengen.

De „mata panai" wordt in de landen om de residentie Djongaja als de oudste en voornaamste aller heffingen beschouwd, een huldebewijs, dat slechts door enkelen uit den lande den vorst mocht worden aangeboden. In de tweede groep ontmoetten wij de „mata panai", een heffing in de bergstreken van Gowa, met name in Parigi, die merkwaardigerwijze daar een algemeene belasting was.

Voor Gallarrang Soediang nu werd als „mata panai" vastgesteld jonge „djamboe-paratoegala"-bladeren voor het zwart maken van de tanden, en „langiri", dat door de vrouwen gebruikt werd voor reiniging van het haar. Van elk der ingrediënten moesten twee pakken geleverd worden, gewikkeld in pisangbladeren. Wanneer deze „mata panai" aan den vorst gebracht werd, werd zij over den schouder gedragen aan een kort bamboe-juk, opdat de drager zwaar zou zwoegen en de vorst en zijn hovelingen den indruk zouden krijgen, dat het gedragene zeer zwaar was.

Bij datzelfde verdrag werd de Gallarrang van Soediang, als eenige van de kiesheeren, vrijgesteld van het voor den vorst van Gowa doen uitdragen van de lans, die overal in Zuid-Celebes als huldebewijs geldt voor den gezaghebbenden hoogeren bezoeker. Dit is „kasoewiyang".

(2). De Gallarrangs van Tombolo en Mangasa, eveneens tot de „batesalapang" behoorende, waren ook „mata-panai"-plichtig. Zij hadden „sitolong-leko" te brengen, d.w.z. sirih verpakt in den bast van den pisangboom.

(3). De „bate salapang" uit de bergstreken leverden kemiri-noten als „mata panai". Slechts Borisallo, door een vriendschapsverdrag met Gowa verbonden, was niet „mata-panai"-plichtig.

De „mata panai" werd beschouwd als de hoogste vorm van „kasoewiyang".

VIERDE HOOFDSTUK.

De standen afzonderlijk.
(Vervolg).

De hoofdengeslachten; de vrijen; de slaven.
(Vervolg).

Vijfde groep.

In den vorstentijd kende Gowa een groep van vrijen, die de „Toekadjannangang" heetten. Over de beteekenis van deze groep is nog maar weinig te vinden en omtrent den oorsprong vond ik geen enkele overlevering. De naam is niet duidelijk. „Djannang", dat volgens Matthes, in zijn Makassaarsch Woordenboek, wellicht oorspronkelijk „staan" beteekende is thans „vast en bestendig zijn", „volharden" v. d. „over iets staan of gesteld zijn", „het bestuur in handen hebben" en vandaar wederom de titel van een onderhoofd, een opzichter, een bewaker. Misschien kan „Toekadjannangang" met „onder djannangs staande menschen" vertaald worden.

Op de leden van deze groep rustten bepaalde verplichtingen tegenover den Vorst en de rijkssieraden van Gowa. Men vond hen zoowel in als buiten Gowa. Zij, die tot de Toekadjannangang behoorden, wisten dit zeer wel, terwijl ook ieder van de plichten, die hij als zoodanig te vervullen had, volkomen op de hoogte was. De functie van „Toekadjannangang" ging over van vader op zoon. De enkele vrouwen, die wij zoo aanstonds onder de „Toekadjannangang" zullen aantreffen, waren vermoedelijk vrouwen of dochters van „Toekadjannangang".

Zij stonden onder den „Anronggoeroe lompona Toekadjannangang', het opperhoofd der „Toekadjannangang", een der voornaamste rijksgrooten van Gowa, opperbevelhebber van 's vorsten leger in oorlogstijd.

Zij waren vrijgesteld van enkele verplichtingen, waaraan de andere vrijen wel hadden te voldoen. Zoo behoefden zij geen 10 duiten af te dragen aan den „Palalangiya", degeen die te zorgen had voor het rijkszonnescherm, genaamd „Lalangsipoewéya", als hij eenmaal 's jaars Gowa rondging volgens een oud gebruik, dat hem zijn bron van inkomsten bezorgde.

De „Toekadjannangang" waren verdeeld in twee groepen:

1o. de eigenlijke „Toekadjannangang" onder den „Anronggoeroe Paërang",

2o. de „Annang-Akadjannangang".

Deze „Anronggoeroe Paërang" was belast met de regeling der zaken betreffende de rijkssieraden. De onder hem staande „Toekadjannangang" waren verdeeld in veertig groepen, elk met eigen plichten, die tezamen, met een woordspeling op het voorvoegsel „pa" bij den verzamelnaam van iedere groep, de „pa'patampoelowa", de „veertig pa's", werden genoemd.

Hieronder volge de opsomming:

1. „Paërang" („erang" = brengen), die belast waren met het vervoeren en begeleiden van de tot de „gaoekang" behoorende attributen.

2. „Paraoe" („raoe" = rotan snijden), die de rotan moesten snijden voor het tot de rijkssieraden behoorende schild, voor de eveneens daartoe behoorende trommen enz.

3. „Pakantisi" („kantisi" = slijpen, wetten), die de „Soedang", het roemruchte zwaard van Lakipadada, en andere tot de rijkssieraden behoorende wapens moesten scherpen.

4. „Padjai", („djai" = naaien), die belast waren met het verstellen en vernieuwen van het vorstelijke zonnescherm, van de „tjinde", in dit geval een niet groote, naar ik meen gebatikte zijden doek, die als baldakijn werd gebezigd voor den vorst en de rijkssieraden, en van de „klamboe" die de „gaoekangs" omhulde.

5. „Pabannjang" („bannjang" = spannen), die de „tjinde", de „klamboe" en andere doeken hadden te spannen en ook belast waren met het uitmeten van de plek, waarop 's vorsten woning gebouwd moest worden.

6. „Paötere" („otere" = touwslaan), die voor de „gaoekang" en het „gaoekang"ritueel het benoodigde touw vervaardigden.

7. „Paöemoeng" („oemoeng" = roosteren, doen gloeien), die elken Vrijdag en bij feestelijke gelegenheden voor de rijkssieraden wierook moesten branden.

8. „Padede" („dede" = smeden), die de wapens van den vorst moesten smeden.

9. „Pagoerinda" („goerinda" = slijpsteen), die de wapens moesten slijpen.

10. „Paöedjoeng" („oedjoeng" = aanpunten), die de wapens moesten aanpunten.

11. „Patimbang" („timbang" = wegen), die de keten „I-Tanisamanga" moesten wegen.

12. „Pabarasa" („barasa" = vegen), die te zorgen hadden, dat de

plaats, waar de rijkssieraden werden bewaard, werd schoongehouden.

13. „Pasere" („sere" = dansen), die de „pokebanranga", de lansen versierd met paardehaar, droegen, als zij den vorst op reis vergezelden, of bij feesten.

14. „Paganrang" („ganrang" = langwerpige trom), de trommelslagers.

15. „Pakarena" („karena" = spelen), de danseresjes.

16. „Padjangka" („djangka" = kammen), de verzorgsters van de haren der danseresjes.

17. „Pasoewa" („soewa" = haarwrong), die de eigenaardige haarwrong der danseresjes aanbrachten en rijkelijk van welriekende olie voorzagen.

18. „Pabembeng" („bembeng" = optillen, heffen), de dienaars aan de feestmaaltijden.

19. „Paroijong" („roijong" = een soort zang), die tot taak hadden tijdens de bevalling van de vorstin onder het ceremonieel, dat daarmede gepaard ging, te zingen.

20. „Patjoewi" („tjoewi" = eveneens een soort zang), die bij huwelijksplechtigheden speciale zangen aanhieven.

21. „Pasongko'" („songko'" = het hoofddeksel voor de hoogere standen), die de kroon op het hoofd van den vorst moesten plaatsen.

22. „Palalangi", de dragers van de rijkspajoeng, genaamd „Lalangsipoewéya".

23. „Pasele", („sele" = kris), zij, die bij feestelijke gelegenheden diverse krissen, behoorende tot de rijkssieraden, moesten dragen.

24. „Paponto" („ponto" = armband), zij, die belast waren met de verzorging en het dragen van de, tot de rijkssieraden behoorende armbanden.

25. „Papalili", („palili" = rondvoeren, tenminste in dit geval) degenen, die bij het „apalili", het ronddragen van de keten „I-Tanisamanga" op het voornaamste domeinrijstveld, genaamd „Londjoboko" werkzaam waren. Hun aanvoerder was de hoofd-„bissoe", die den titel droeg van „Daëngta Lahaja". Deze was de leidende persoon in alle zaken van „gaoekang"-ritueel.

26. „Pagora" („gora" = schreeuwen), de jubelaars bij feestelijke gelegenheden.

27. „Panjanggaija" („sangga" = waken voor), zij die belast waren met de visitatie van de bezoekers van het vorstelijke paleis.

28. „Pabise", („bise" = roeispaan), de roeiers van den vorst en zijn gezelschap.

29. „Pagantang", („gantang" = een inhoudsmaat), zij, die het rijstzaad voor de domeingronden van den vorst uitmaten.

30. „Pasoelengkaya" („soelengka" = gehurkt zitten), degenen, die aan de gasten hun zitplaatsen aanwezen bij feestelijke gelegenheden ten paleize.

31. „Pagentoeng" („gentoeng" = hangen), die belast waren met het ophangen van de „klamboe" van de „gaoekang".

32. „Paloeloe" („loeloe" = afvegen, afdrogen), die de tot de rijkssieraden behoorende wapens moesten schoonmaken.

33. „Pakeso" („keso" = schuren), die deze wapens moesten schuren.

34. „Parante" („rante" = keten), de verzorgers van de keten „I-Tanisamanga" en andere tot de rijkssieraden behoorende ketens.

35. „Palengoe" („lengoe" = schild), de verzorgers van de tot de rijkssieraden behoorende schilden.

36. „Paboele", („boele" = dragen), die den vorst met de vereischte attributen van zijn woning naar de kroningsplaats, en weer terug moesten dragen.

37. „Pabirang", („birang" = een witte doek), die wit doek spanden boven de plaats, waar de kroning plaats had.

38. „Patjindeya", die voor de „tjinde", die bij alle feesten uitgespannen moest worden, moesten zorgen.

39. „Pariwaya", („riwa" = schoot), die de „gaoekang"-attributen en minder voorname rijkssieraden op schoot hielden gedurende plechtigheden.

40. „Patjallaka" („tjalla" = oogenzwartsel), die het zwartsel aanbrachten bij de danseresjes.

Eenige van deze groepen hadden een eigen Anronggoeroe: men kende de Anronggoeroe's Paërang, Pabise, Pabannjang, Padede, Padjai, Paöemoeng, Pabembeng, Pakantisi, Paraoe, Paötere en Paloeloe.

De groep der „Annang-Akadjannangang" was verdeeld in, zooals de naam zegt, zes groepen, elk onder de bevelen van een Anronggoeroe. Deze zes groepen waren die van den 1. Anronggoeroe Damma, 2. Anronggoeroe Ana'gallarrang, 3. Anronggoeroe Ana'boerane, 4. Anronggoeroe Kamanakang, 5. Anronggoeroe Toelembang en 6. Anronggoeroe Tanabangka. De titel van het eerste hoofd is niet te vertalen. De overige titels luiden letterlijk vertaald: de Anronggoeroe

van de Gallarrang-kinderen, de Anronggoeroe van de zoons, de Anronggoeroe van de neven (oomzeggers), de Anronggoeroe van de menschen uit de bergstreken en de Anronggoeroe van het gescheurde land. Wat deze namen beteekenen, is niet meer bekend. De Anronggoeroe Toelembang had inderdaad het bevel over de bewoners van de bergstreken.

Deze zes Anronggoeroe's waren verplicht om beurten zeven dagen bij het paleis van den vorst te waken. Daartoe brachten zij vier tot zes gewapende mannen mee; zelf waren zij gekleed in „gadoe", het Makassaarsch officieel costuum, bestaande uit een witten gazen rok en een witte „songko'". De plaats, waar zij waakten, was vlak vóór de deur van het paleis.

Deze verplichtingen der „Toekadjannangang" werden als „kasoewiyang" beschouwd.

* * *

Zesde groep.

Hieronder volgen een aantal gegevens, waaruit opgemaakt moet worden, dat vóór 1906 in verschillende streken rijstvelden voorkwamen, die òf behoorden tot de ware domeingronden, òf tot de individueel door vorst of hoofd bezeten gronden, doch in vruchtgebruik waren gegeven aan vrijen, die daartegenover bepaalde hofdiensten hadden te verrichten. Ik zelf ben niet in de gelegenheid geweest positieve gegevens op dit punt te verzamelen [1]).

(1). „Lang geleden," zoo schrijft Kooreman [2]), na tevoren vermeld te hebben, dat het volgende verhaal betreffende het ontstaan van de zgn. „kabakoekang"-velden van Gantarang in het Boeloekoembasche, hem door den regent van Gantarang is gedaan, „werden die velden door uitgeweken Bonieren aangelegd. Nadat zij ze geruimen tijd hadden bewerkt, geraakte Bone in een oorlog, en werden die Bonieren door hun vorst opgeroepen. Zij bleven zeer lang weg, zoodat van hun velden de dijkjes bijna geheel verdwenen. Toen kwamen inwoners van Gantarang hun karaëng verzoeken die velden weder te mogen ontginnen, en daar de Bonieren al zoolang geleden heengegaan waren, en niets van zich hadden laten hoorén, meende de regent, dat zij niet meer zouden terugkomen, en stond het verzoek toe.

[1]) In adatrechtbundel XXXI komt op blz. 125 een niet op feiten gebaseerde beschouwing over „kasoewiyangvelden" voor, die Kooreman's theorie over kasoewiyang als uitgangspunt neemt en daarop voortfantaseert. Dit stuk kan hier dan ook niet gebruikt worden.

[2]) „Feitelijke toestand enz.", Ind. Gids, 1883, II, blz. 161.

De velden werden weder ontgonnen, en geruimen tijd geregeld bewerkt. Onverwacht kwamen de Bonieren weder, en eischten hun velden terug. Goede raad was duur; de Bonieren hadden werkelijk recht op hun velden, maar de Gantarangers hadden ze weer ontgonnen met voorkennis van hun karaëng, en hadden dus ook recht.

Een Bonisch prins vond echter een uitweg. Hij zou aan de Bonieren andere velden geven, en de Gantarangers konden de hunne behouden op voorwaarde, dat zij op zich namen de brieven van de vorsten van Boni te bezorgen. Partijen namen met die schikking genoegen, en naar gelang van de ligging der velden [1]) moesten de bewerkers brieven overbrengen naar Saleyer, Bonerate, naar Makassar en Maros, zelfs naar Ambon en Ternate.

(2). Dezelfde vermeldt [2]), dat de lansdrager van den Karaëng van Sanrabone, door dezen met het vruchtgebruik van eenige velden werd beloond.

(3). Elders [3]) zegt Kooreman dat zekere velden „kasoewiyangvelden" zijn geworden, „dat zijn de zoodanige, waarvan de vruchtgebruiker tot bepaalde heerendiensten verplicht is."

(4). De toenmalige controleur bij het Binnenlandsch Bestuur O.M. Goedhart schreef in 1910 een uitnemend rapport over de rechten, welke door de inlandsche bevolking werden uitgeoefend op de onbebouwde gronden in de zelfbesturende landschappen, behoorende tot de afdeelingen Bone en Pare² [4]). Ik citeer daaruit het volgende: „Behalve deze „ongko's", (de domeinjachtgronden), zijn in sommige landschappen bovendien tot eene bepaalde uitgestrektheid onbebouwde gronden speciaal ten behoeve van den betrokken Aroe gereserveerd, de zoogenaamde „tana aradjang", gronden, die uitstekend voor den landbouw geschikt zijn en dan ook in den regel aan de bevolking ter ontginning worden afgestaan. Ook na de ontginning blijven die gronden het eigendom van hem, die de waardigheid van Aroe bekleedt; de ontginners echter verkrijgen daarop een erfelijk individueel gebruiksrecht, dat voor vervreemding, mits geen verkoop, vatbaar is en alleen dan verloren kan gaan, wanneer aan de voorwaarden, waarop de ontginning werd toegestaan, niet voldaan wordt. Die voorwaarden zijn in den regel het presteeren van diensten ten behoeve van den Aroe en het afstaan aan dezen van een gedeelte van

---

[1]) Dit is niet duidelijk.
[2]) Blz. 168, t.a.p.
[3]) Blz. 144, t.a.p.
[4]) Adatrechtbundel IX, blz. 189—231.

de opbrengst, meestal 10 (b.v. in Belawa, Wadjo) of 20 % (b.v. de „tana pabiring" van Boni, Barroe, Sidenreng enz.) bedragende." Verder: „Met uitzondering van degenen, die de „ongko alĕ" (domeinboschgrond), „ongko djonga" (domeinjachtgrond) of „tana aradjang" wenschen te ontginnen en welke voor die vergunning (bedoeld wordt: vergunning tot ontginning van woesten grond) 1/5 of 1/10 van de opbrengst van den grond moeten betalen, is voor die vergunning rechtens niets verschuldigd, doch wordt vaak door den aanvrager een klein geschenk, gewoonlijk bestaande in eenige vruchten, eieren enz. bij het aanvragen of het ontvangen der vergunning, gegeven aan het hoofd, van wien hij de vergunning heeft verzocht of verkregen."

(De zgn. „kasoewiyang-velden" in Bone zijn de domeingronden van den vorst, welke in „kasoewiyang" werden bewerkt, beplant en geoogst. De zgn. „kasoewiyang-velden" in het Pangkadjenesche zijn sedert ± 1826 Gouvernementsgronden, die in bewerking werden gegeven op voorwaarde, dat de bewerker bepaalde diensten zou presteeren voor het Gouvernement, zooals transportdiensten en grashalen voor militairen en bestuursambtenaren. Deze velden blijven dus geheel buiten bespreking.)

* * *

Zevende groep.

(1). Over de beteekenis van het woord „kasoewiyang" spraken wij nog niet. Slaan wij daartoe het Makassaarsche Woordenboek van Matthes op, dan lezen wij dat „kassoewiyang"[1]) beteekent „hulde, gehoorzaamheid, dienst". Hij vermeldt dan nog, dat de benaming „kasoewiyang" ook gegeven wordt aan de „bate-salapang", de negen kiesheeren van Gowa, „als die meer dan anderen den koning moeten hulde brengen".

„Nikassoewiyangi" beteekent gehuldigd worden, „kassoewiyang" ontvangen.

„Pakassoewiyang" is een „bewijzen van hulde, of gehoorzaamheid, een verrichten van arbeid voor iemand v. d. belasting en dergelijke, als zijnde de voornaamste bestanddeelen van de „kassoewiyang" voor een vorst".

De door Dr. Matthes in zijn Boegineesch Woordenboek vermelde Boegineesche termen gaan parallel aan de Makassaarsche. Als voorbeeld wordt bovendien nog de volgende zin opgenomen: „banna paoe-

1) Matthes schrijft „kassoewiyang". Ik schrijf — het Makassaarsche schrift volgende — „kasoewiyang" evenals Niemann.

paoe maëlo-oewakassoewiyangĕng ri Poewatta", wat beteekent: „een verhaal is het slechts, wat ik den vorst bij wijze van „kassoewiyang" of huldeblijk wil aanbieden".
„

(2). Niemann zegt in een noot bij zijn artikel over de „Latowa" [1]: „Kasuwiyang", nu en dan ook „kasiwiyang" geschreven, beteekent hulde, gehoorzaamheid, dienst, heerendienst, verplichting tot een of ander. Dit woord, dat ook in het Makassaarsch voorkomt en misschien daaruit is overgenomen, is wel af te leiden van een grondwoord *suwi* of *siwi*, met het praefix *ka* en suffix *ang*. *Siwi* komt nevens *siwa* en *sewa* ook in het Kawi voor en is het Sanskritsche *sewâ* dat „dienst, hulde" enz. beteekent".

(3). De pokken worden „kasoewiyang" genoemd. In een door Matthes in zijn Boegineesche Chrestomathie gepubliceerde pokkenzang worden de pokken, daar „sagala" genoemd, als een hooge gast toegesproken en eer bewezen.

* * *

A c h t s t e g r o e p.

Alvorens wij dit materiaal nauwkeuriger gaan beschouwen, zij er de aandacht op gevestigd, dat de gegevens van de eerste, tweede, derde en vijfde slechts een vrij volledig beeld geven van de op vrijen drukkende verplichtingen tegenover een vorst van een der ontwikkeldste rijken van Zuid-Celebes. Het spreekt van zelf, dat in zulk een rijk, mèt het monarchale stelsel, ook de verplichtingen zijn gegroeid. Willen wij het gevaar ontloopen, het „kasoewiyang"-begrip door het gebruik van eenzijdig gerichte gegevens mis te verstaan, dan moeten wij ons een wijle verdiepen in het leven van de kleinste territoriale gemeenschap, in de Boegineesche landen „wanoewa", in de Makassaarsche landen „banoewa" genaamd.

Als voorbeeld moge ik een der „wanoewa's" kiezen, waaruit het bergland Ponre, een vazalstaatje van Bone, is opgebouwd. De bevolking telt een tweehonderd zielen en woont in een twintigtal ordeloos bijeenstaande woningen in een dal. Door rijst- en maïsbouw en daarnaast door het bereiden van suiker uit het sap van de arenboom, voorziet zij in haar bestaan. Het planten van eenige andere gewassen is van geen beteekenis.

Een welomgrensd gebied staat ter beschikking van de „wanoewa"-leden. In dit gebied bewerkt de gemeenschap immer zeven, niet meer

---

[1]) Adatrechtbundel XXXI, blz. 221.

of minder, ladangcomplexen, die opeenvolgend door de gemeenschap met haar hoofd — zonder den Soellewatang van Ponre, het hoofd der hoogere gemeenschap, hier ook maar eenigszins in te kennen — zijn uitgekozen, daarna door het „wanoewa"-hoofd onder de gemeenschapsleden zijn verdeeld en opeenvolgend door de geheele „wanoewa" gedurende twee jaren bewerkt zijn. De plaats van samenwoning blijft steeds dezelfde, doch om de twee jaren wisselen de „wanoewa"-genooten gezamenlijk van ladangcomplex. Na twaalf jaren komt de „wanoewa" dus op het verlaten complex terug. Zulk een complex wordt grooter en grooter, en wel door de volgende oorzaken: bevolkingsaanwas, toename van werkkracht en werklust, door beter geregelde toestanden en daardoor meer verzekerd bezit, toename der behoeften en, als de voornaamste, waartegenover de andere in het niet verzinken: uitputting van den grond. Het oerwoud geeft het eerste jaar kostelijken grond, het tweede jaar reeds is de grond sterk gedegenereerd. Na twaalf jaar rust is een complex wel weer met bosch bedekt, doch het is secundair bosch met minderen grond. Zoo gaat de grond steeds achteruit en vreet de ladangbouw zich steeds dieper in het oerwoud tot in de lager gelegen streken slechts „alang-alang" welig tiert en de ladangs tot de hoogste toppen reiken.

Het gemeenschapshoofd, zoo werd tevoren reeds gezegd, verdeelt een complex ladangs bij den inzet van iedere tweejarige periode opnieuw onder de leden der gemeenschap. Hij treft deze verdeeling zoo goed mogelijk, rekening houdend met een ieders behoeften.

De verdeeling wordt getroffen vóór het kappen der boomen; daarna worden de verschillende deelen door alle werkbare mannen der gemeenschap achtereenvolgens gekapt, waarbij de aanstaande bewerker van dat deel, dat gekapt wordt, voor eten zorgt. Alvorens een ieder zich aan zijn eigen deel wijdt, bewerken de leden der gemeenschap de ladang van het „wanoewa"-hoofd, die soms tweemaal, soms viermaal de ladang van den gemiddelden gewonen man beslaat.

Als, na twaalf jaren, de „wanoewa" terugkeert op een complex, behoeft het hoofd geenszins de eerste verdeeling te handhaven, en dit gebeurt dan ook vrijwel nooit.

Na den laatsten oogst valt het geheele complex onmiddellijk weer terug aan de gemeenschap.

Zooals vanzelf spreekt is noch van vervreemding, noch van eenig individueel recht sprake.

De inwoner eener „wanoewa", die in den vorstentijd ladangs opende zonder vergunning van zijn hoofd en zich aldus aan het gemeen-

schapsverband onttrok, werd — naar men mij in sommige „wanoewa's" zeide — beboet met twee rijksdaalders en drie kwartjes.

Bij niet-betaling binnen zekeren termijn werd de overtreder uitgezet, terwijl de hem toebehoorende roerende goederen aan het „wanoewa"-hoofd vervielen. In enkele „wanoewa's" kende men geen boete, doch slechts uitbanning van den overtreder.

Vreemdelingen kunnen nimmer gronden ter bewerking verkrijgen, tenzij zij behooren tot een gemeenschap, waarmede de eigen „wanoewa", in het bijzonder op dat punt, een plechtige overeenkomst heeft aangegaan.

Zulk een overeenkomst hebben in oude tijden de Aroe's van de „wanoewa's" Ponre, Tjiro en Bakoeng aangegaan, als gevolg waarvan de ladang-complexen dier gemeenschappen in elkanders gebied grijpen.

Wij vinden hier in dit ladanggebied dus geen door vrijen bewerkte, beplante en geoogste vaste domeingronden, doch in de plaats daarvan ontginning, bewerking, uitzaaien of poten der gewassen, door de gemeenschapsleden ten behoeve van het hoofd, van en op een stuk grond, dat eenige malen grooter is dan dat van den gewonen man. Het „wanoewa"-hoofd leidt alle werkzaamheden en behoeft bij den arbeid zelf niet mede te doen. Wat de gemeenschapsleden voor hun hoofd doen, is gedeeltelijk hetzelfde, als wat zij voor elkander doen, alleen is van het hoofd geen reciprociteit te verwachten. Het ten behoeve van het hoofd verrichte werk is „kasoewiyang". Zoo is het ook met den bouw van een woning. Wil een der gemeenschapsleden een huis bouwen, zoo helpen de anderen hem daarbij. Zij weten dat zij, indien zij deze behoeven, op een contraprestatie in denzelfden vorm kunnen rekenen. Voor het hoofd evenwel wordt een huis gebouwd, zonder dat van eenige contraprestatie sprake is, ongerekend het verschaffen van eten aan de werkers tijdens den bouw. Doch deze verplichting rust ook op de gewone lieden, als zij bij den bouw van een huis hulp van hun gemeenschapsgenooten ontvangen. Voor het hoofd verrichten de gemeenschapsleden, ook waar het huizenbouw betreft, „kasoewiyang".

In zulk een kleine, eenvoudige gemeenschap ontbreken nog de geregelde heffingen in natura of geld, zooals wij die in Gowa ontmoetten. De behoeften van het hoofd en de zijnen gaan vrijwel niet uit boven die van den gewonen man. Hij heeft meestal een grooter huis, zeker, en hij heeft meer rijst en maïs, maar overigens onderscheidt hij zich in zijn levenswijze niet van zijn onderhoorigen. Als

hij voor huishoudelijk gebruik eenige stukken palmsuiker noodig heeft, kan hij deze vragen. Hij krijgt de suiker dan ten geschenke.

Als „kasoewiyang" aan den vorst van Bone, gaf iedere „wanoewa" jaarlijks de zoogenaamde „apopang" rijst en de „apopang" peulvruchten, die door den geheelen Archipel bekend zijn als „katjang idjoe". (Een „apopang" is een mand, gemaakt van de bloemtrosscheede van de pinang en ook een inhoudsmaat, gelijkstaande met drie „tjoepa's" of klapperdoppen). Voorts stond iedere suikertapper jaarlijks, als „kasoewiyang", één stuk suiker af voor den vorst, welke suiker dan tegelijk met de „apopang" van iedere „wanoewa", door het hoofd van den vazalstaat Ponre aan den vorst werd aangeboden.

In sommige „wanoewa's" trof ik het gebruik aan, om bij huwelijken de „aradjang" een geschenk te geven in den vorm van een „klamboe", een bord, een koperen blad om offergaven op te leggen, of iets dergelijks. Dit is „kasoewiyang".

* * *

Van de door vrijen aan vorsten, rijksgrooten en hoofden bewezen diensten en ook van de verplichtingen van hoofden tegenover vorsten genoemd in de eerste, derde, vierde, vijfde, zesde en achtste groep staat vast, dat deze als „kasoewiyang" moeten worden beschouwd. Ten aanzien van de tweede groep gegevens is de term „kasoewiyang" niet gebruikelijk, doch, waar elders soortgelijke verplichtingen, te weten verplichte giften in natura en geld, wel onder „kasoewiyang" vallen (III. 1, 2, 3; IV. 1, 2, 3; VIII) [1]), en Matthes bovendien (VII) uitdrukkelijk van „belasting als een vorm van „kasoewiyang" " spreekt, is het, dunkt mij, gerechtvaardigd, ook de verplichtingen genoemd in deze groep van gegevens, te beschouwen als „kasoewiyang". Slechts ten aanzien van de „tjoeké", geheven van de inzetgelden bij dobbelpartijen en hanegevechten blijft voor mij onzekerheid bestaan.

Omdat Kooreman uitdrukkelijk verklaart, dat men in de vorstenlanden onder „kasoewiyang" al datgene verstond, waartoe men volgens de adat verplicht was, en al wat de vorst geliefde te bepalen of eischen, ben ik genoodzaakt een greep te doen uit de overstelpende hoeveelheid adatverplichtingen, die *geen* „kasoewiyang" zijn. *Geen* „kasoewiyang" is — om eerst bij het zooeven gegeven materiaal te blijven — de verplichting voor vorst, rijksgroote of hoofd om eten te

[1]) Het romeinsche cijfer duidt de groep van gegevens aan, het andere betreft de onderverdeeling der groep.

verschaffen of bossen rijst af te staan aan de werkers op de domeingronden (I. 1), om eten te verschaffen bij woning- of „baroega"-bouw (I. 2, 3.) of bij den bouw van een moskee of „langgara" (I. 4.): evenmin het verschaffen van voedsel gedurende reizen (I. 6), het afstaan van een deel van den buit bij jacht- of vischvangst (I. 7.), het verschaffen van eten bij wachtdiensten, waterhalen en brandhout halen en kappen (I. 8). Ook niet het verschaffen van eten door het „wanoewa"-hoofd of door een der gemeenschapsleden aan de werkers op de ladang van hoofd of „wanoewa"-genoot. *Geen* „kasoewiyang" is het verdeelen van het ladangcomplex, waartoe de adat het „wanoewa"-hoofd verplicht (VIII). *Geen* „kasoewiyang" is de verplichting van den „wanoewa"-man, om het geheele ladangcomplex te helpen ontginnen en bewerken (VIII). *Geen* „kasoewiyang" is het betalen van de huwelijksgift, hoewel dit toch een verplichting is zoo men wil huwen, of het dragen van de „gadoe", het officieele gewaad, bepaaldelijk aan het Gowasche hof, als de adat dit eischt. Ook niet het eten van bepaalden kost vóó het uitzaaien van de rijst, of het plegen van allerlei magische handelingen door den schipper, alvorens de handelsprauw wordt geladen en gereed gemaakt voor het vertrek.

Ik zou zoo door kunnen gaan, doch nu reeds zal het duidelijk zijn, dat „kasoewiyang" iets anders is dan „al wat door de adat verplichtend is gesteld."

Bezien wij ons eigen materiaal dan dringt zich onmiddellijk deze gevolgtrekking aan ons op, dat al wat „kasoewiyang" wordt genoemd, in de eerste plaats een dienst is.

In de tweede plaats zijn deze diensten verplicht. Daar dit uit de hiervoor gerangschikte gegevens niet duidelijk is op te maken, moge dit punt hier nader worden behandeld. Of een dienst al dan niet verplicht is, kunnen wij eerst vaststellen, indien wij op de hoogte zijn van de normale gevolgen, die een wanprestatie heeft. De vraag, die ons thans zal bezig houden is dus, welke gevolgen voor den „kasoewiyang"-plichtige verbonden zijn aan nalatigheid in het vervullen van zijn „kasoewiyang"-plicht. Kooreman zegt, zooals wij zagen, dat, indien aan de „kasoewiyang"-plicht niet wordt voldaan, aan den „kasoewiyang"-plichtige de grond kan worden ontnomen, waarvan hij het erfelijk vruchtgebruik heeft. Dat het voorgekomen zal zijn, dat op den grond van een nalatigen „kasoewiyang"-plichtige beslag is gelegd, neem ik onmiddellijk aan. Kooreman wekt evenwel den verkeerden indruk, alsof dit de eenige aan „kasoewiyang"-nalatigheid verbonden sanctie zou zijn. Niets is minder waar. In den Gowaschen

vorstentijd werd iemand, die zonder geldige reden nalatig was in het vervullen van „kasoewiyang" in den zin van de eerste groep, daartoe gedwongen. Hij werd gehaald, desnoods met geweld. Dit laatste zal evenwel — de verhouding van hoog en laag, die wij in het volgende hoofdstuk beter zullen leeren kennen, in aanmerking genomen — zelden zijn voorgekomen. De nalatige kon dan tot een boete van twee of drie realen (vier of zes gulden) veroordeeld worden. Bleef iemand in gebreke een heffing, als bedoeld in de tweede groep, op te brengen, dan werd òf op een deel der zich in zijn handen, huis of opslagplaatsen bevindende voortbrengselen of goederen beslag gelegd (II. 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12) òf werd beslag gelegd op den inhoud of een gedeelte van den inhoud van de prauw of op de prauw zelf (II. 4, 5). Soms werd dan nog een boete opgelegd. Men moet zich echter niet voorstellen, dat de inning van en de contrôle op deze heffingen goed geregeld was. Van de hoofden, de onderhoofden en de lage beambten hing het af of er streng werd opgetreden of niet. De een liep vrij, de ander niet. Willekeur vierde hoogtij. Zoo zal het ongetwijfeld ook zijn voorgekomen, dat lieden, die hun „kasoewiyang"-plicht hadden verzaakt, van hun gronden werden verjaagd. Dat deze verjaging in de adat wortelt, is echter voor mij onaannemelijk. Zij draagt geheel het karakter van machtsmisbruik. Iets anders is het, wanneer de „kasoewiyang"-plichtige, ontevreden over ondervonden behandelingen van de zijde van zijn hoofden, — en als voorbeeld kunnen wij dan zeer wel een inbeslagname van goederen wegens werkelijke of vermeende „kasoewiyang"-nalatigheid nemen — de gemeenschap verlaat [1]). Hij verliest daarmede zijn rechten op de tevoren door hem bezeten gronden. Het verlies dezer rechten is hier secundair, het verhuizen primair. Zeker is dit verlies van rechten geen noodwendig gevolg van het verzaken van den „kasoewiyang"-plicht.

Hoewel hieromtrent geen zekerheid is te verkrijgen, acht ik het niet waarschijnlijk, dat nalatigheid in het verrichten van „kasoewiyang" in den zin van de eerste twee groepen anders dan hoogstzelden voorkwam. Nalatigheid ten opzichte van de „kasoewiyang" van de vierde groep was vrijwel ondenkbaar. Wat er gebeurd zou zijn, indien een der leden van de „bate salapang" de „mata panai" eens niet had gestuurd, kunnen wij slechts gissen. In Bone werd een wederspannige vazal eerst gesommeerd zijn verplichtingen na te komen, vervolgens werd hij eenmaal of meermalen na-

[1]) Het verhuizen naar een andere streek uit ontevredenheid met hoofd of hoofden is een door geheel Indonesië bekend verschijnsel.

mens den vorst van Bone bezocht door een der leden van den raad van zeven, en zoo dit nog niet het gewenschte resultaat had, werd de „Pengoeloe-djowa", de bevelhebber van 's vorsten lijfwacht, aan het hoofd van de lijfknechten naar het onverzettelijk hoofd gezonden. Dit mocht dan niet meer inbinden, maar mòest dan een gevecht aangaan, waarin het meestal den dood vond. Bracht het hoofd het er levend af, dan werd het gevangen genomen en vervallen verklaard van zijn waardigheid, meestal met zijn nazaten tot in het zooveelste geslacht.

Nalatigheid ten aanzien van de „kasoewiyang" van de vijfde groep behoort eveneens tot de onwaarschijnlijkheden. De diensten der „Toekadjannangang", die tezamen de „Pa'patampoelo" werden genaamd, waren zeer licht en bovendien van een aard, die het vervullen daarvan begeerlijk en het zich onttrekken daaraan hachelijk maakte. De diensten van de „Annang-Akadjannangang" waren niet zoo licht, doch zeer eervol. Omtrent het straffen van nalatige „Toekadjannangang" staan mij geen gegevens ten dienste.

De „kasoewiyang", die in de zesde groep wordt behandeld (VI. 1, 2, 3) is inhaerent aan het vruchtgebruik van een zeker stuk grond, dat tot de domeingronden of de particuliere velden van een vorst of hoofd behoort. Het behoorlijk verrichten van bepaalde diensten is voor den vruchtgebruiker de eerste voorwaarde voor het behoud van zijn recht van vruchtgebruik. Is hij nalatig, dan vervalt tegelijkertijd de reden, waarom hem het stuk grond in vruchtgebruik is afgestaan.

Zagen wij, dat „kasoewiyang" in de eerste plaats een dienst is en in de tweede plaats een verplichte dienst, in de derde plaats kunnen wij aan de hand van ons materiaal vaststellen, dat het een verplichte dienst is, die door een lagere aan een hoogere wordt bewezen. De gegevens van de zevende groep wijzen ook geheel in deze richting. Opmerkelijk is in dit verband, dat Kooreman's enkele reeds geciteerde voorbeelden van „kasoewiyang" — een of twee, die zoo aanstonds besproken zullen worden, uitgezonderd — aan dit criterium voldoen. Verplichtingen van hoog tegenover laag en gelijk tegenover gelijk zijn *geen* „kasoewiyang". Voorzoover mij bekend is, werd dit tot dusver nog nimmer duidelijk in het licht gesteld. Het is dan ook geen wonder, dat Prof. van Vollenhoven in zijn „Het adatrecht van Nederlandsch-Indië", voornamelijk aan de hand van Kooreman's genoemd artikel, schreef: „Voor rechtsverplichtingen, van wien tegenover wien ook is de algemeene term „kasoewiyang" [1]).

[1]) I., blz. 372.

Gaan wij vervolgens na, *wie* „kasoewiyang"-plichtig zijn *tegenover wie*, dan vallen onze gegevens in twee groepen uiteen: de „kasoewiyang" van de vrijen aan de met regeermacht bekleeden als vorsten, rijksgrooten en hoofden, en de „kasoewiyang" van hoofden aan hoogere hoofden en vorsten. Deze nu, vertoonen in hun aard aanmerkelijke verschillen. De „kasoewiyang" der vrijen toch is gedeeltelijk economisch (voedselvoorziening: I. 1, 5; II. 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12; VIII [1]); huizenbouw: I. 2; VIII; geldelijke verplichtingen: II. 2, 4, 5; III. 3; andere economische verplichtingen: I. 6, 8), gedeeltelijk religieus (I. 3, 4, 7; III. 2; V. 1; VIII) en gedeeltelijk sociaal (I. 9) [2]. De „kasoewiyang" van de hoofden tegenover de hoogere hoofden en de vorsten is niet van economische beteekenis.

De kiesheeren van Gowa hadden twee vormen van „kasoewiyang" te verrichten, namelijk het dragen van de lans en de „mata panai." De „mata panai" is mijns inziens een geschenk van magischen aard, dat echter, ongeacht het geschonkene, in de eerste plaats teeken is van onderworpenheid van den schenker aan den ontvanger. Het geschenk, de „kasoewiyang", heeft hier een politieke beteekenis en als zoodanig alleen werd het nog begrepen.

Over het verband tusschen „kasoewiyang" en de rechten op grond zweeg ik tot dusver. Had Kooreman dit verband niet gelegd, ik zweeg nog. Waarschijnlijk baseert Kooreman zijn meening, dat de verplichtingen van kleine luiden, hoofden, „anakaraëngs" en „karaëngs", die onder den naam „kasoewiyang" worden begrepen, onverbrekelijk zijn verbonden aan de door deze personen bezeten gronden 1o. op het voorkomen van gronden, aan het vruchtgebruik waarvan bepaalde verplichtingen zijn verbonden (VI) en 2o. op het vermeende feit, dat het recht van vruchtgebruik op grond alleen verloren gaat ingeval de vruchtgebruiker niet naar behooren aan zijn „kasoewiyang" voldoet.

Nu zijn de gronden uit de zesde groep uitzondering. Kooreman doet het voorkomen of aan het vruchtgebruik van allen grond bepaalde verplichtingen verbonden zijn. Als dit zoo was, zou het voorkomen van velden, die, als uitzondering, „kasoewiyang"-velden heeten, juist omdat aan het vruchtgebruik van speciaal deze gronden bepaalde verplichtingen verbonden zijn, ten eenemale onbegrijpelijk

---

[1]) Daar groep VIII geen onderverdeeling heeft, moet nadere aanduiding achterwege blijven.

[2]) De grenzen zijn niet altijd scherp te trekken.

zijn. Doch niet alleen grondbezitters waren „kasoewiyang"-plichtig, al vormen deze, in een landbouwland als Zuid-Celebes, de overgroote meerderheid. Het staat vast, dat knapen, zeker geen grondbezitters, „kasoewiyang" verrichtten in den vorm van lichte hofdiensten bij vorsten en hoofden. Doch ook jonge mannen, „kasoewiyang"-plichtig, bezaten dikwijls geen grond. Ook kleine visschers en kleine handelaars, die vaak geen grond bezaten, waren toch „kasoewiyang"-plichtig. De deelbouwers, die tegen een zeker gedeelte van den oogst, door anderen bezeten gronden in vruchtgebruik hadden, waren „kasoewiyang"-plichtig en slechts het niet opbrengen van de „tesang" kon over het algemeen den deelbouwer zijn grond doen verliezen; wan-prestatie ten aanzien van „kasoewiyang" in ieder geval niet. Welke grondrechten zouden aan de „kasoewiyang" van Galarang Soediang verbonden kunnen zijn? En welke aan de „kasoewiyang" van een buiten Gowa wonenden „Toekadjannangang"?

Bepaald onjuist moet Kooreman's uitspraak worden geacht, dat het recht van vruchtgebruik alleen verloren ging ingeval iemand niet naar behooren aan zijn „kasoewiyang' voldeed. Iemand, die wegens misdaad tot slavernij was gebracht, verloor zijn grond en bovendien al zijn ander goed. Verbeurdverklaring van goederen — zonder dat de man tot slavernij werd veroordeeld — was ook als straf bekend; hij werd daarbij van de door hem bezeten gronden verjaagd. Indien iemand zijn dorp metterwoon verliet zonder orde op zijn zaken te stellen, vervielen zijn rechten op de door hem bezeten gronden. Zooals ik reeds zeide, acht ik het zeer wel mogelijk, dat het verzaken van „kasoewiyang"-plichten, ook voor andere groepen dan de zesde, verjaging van den grond tengevolge kon hebben, doch ik acht deze ontzetting uit grondrechten uitvloeisel van machtsmisbruik.

Kooreman schijnt het verband tusschen de rechten op grond en het verrichten van „kasoewiyang" als een axioma te hebben aangenomen. Hoe dit hem parten heeft gespeeld, blijkt daar, waar hij zegt dat onder „kasoewiyang" vroeger ook werd begrepen de verplichting om te wonen in het district, waar de grond was gelegen, waarvan men het erfelijk vruchtgebruik genoot. „Dit verklaart", zegt hij „het algemeen geldend gebruik om de gronden verbeurd te verklaren van misdadigers, die zich door de vlucht aan straf onttrekken". Kooreman's redeneering was vermoedelijk deze: „kasoewiyang"-plicht en het recht van vruchtgebruik op grond zijn onverbrekelijk met elkander verbonden; alleen dus wanneer de „kasoewiyang"-plicht wordt verzaakt, vervallen de rechten op den grond; verlaat iemand een

district — wat Kooreman hieronder verstaat doet niet ter zake — dan verliest hij de rechten op den tot dusver door hem bezeten grond in dat district; daarom moet het wonen in hetzelfde district als waarin de grond is gelegen „kasoewiyang" zijn; in Kooreman's tijd evenwel was er niemand te vinden, die dat wonen „kasoewiyang" noemde, waaruit Kooreman de conclusie trok, dat het dan vroeger zoo geweest moest zijn. „Tegenwoordig", laat Kooreman er op volgen, „moet de vruchtgebruiker of zelf in het district wonen, of ten genoegen van het betrokken districtshoofd een in het district woonachtigen vervanger stellen, die op zich neemt de aan den grond verbonden „kasoewiyang" te presteeren. Wordt daaraan niet voldaan, dan komt de grond weder ter beschikking van het district". Hiertegenover kan ik slechts dit aanvoeren, dat ik zelf de verplichting tot het aanwijzen van een vervanger nergens heb aangetroffen. In de bergstreken van Bone, als Ponre, Kahoe en Tjani is recht op grond in een bepaalde „wanoewa" slechts te verwerven voor hen, die zich metterwoon in deze „wanoewa" hebben gevestigd. In de lage landen, waar het erfelijk individueel bezitsrecht op sawahs overheerscht, is dit niet het geval. Daar verrichtte de vrije zijn „kasoewiyang" in den zin van de eerste groep, in de gemeenschap waar hij woonde. De plicht tot het verrichten van „kasoewiyang" in den zin van de tweede groep werd vervuld daar, waar de producten, waarvan een gedeelte moest worden opgebracht, geoogst of gezameld waren (II 1, 3, 6, 7, 8, 9, 11, 12), waar de handelsprauwen binnenvielen, uitvoeren of ankerden (II 4, 5), waar de waren werden verhandeld (II 10) of waar men woonde (II, 2).

Zoozeer was Kooreman overtuigd van het bestaan van een onverbrekelijken band tusschen recht op grond en „kasoewiyang", dat hij het voldoen van schulden ook al tot „kasoewiyang" wilde rekenen, omdat .... iemand, die het vruchtgebruik van gronden heeft en nalatig is in het voldoen van zijn schulden, gedwongen kan worden om óf zijn recht te verpanden en met de pandsom zijn schulden te voldoen, òf zijn recht in pand af te staan aan zijn schuldeischer!

De gevolgtrekkingen, die wij naar aanleiding van Kooreman's mededeelingen maakten, behoeven na het bovenstaande, naar mij dunkt, herziening[1]).

(1). Het woord „kasoewiyang" ware het best te vertalen, niet met „verplichtingen" doch door „bepaalde verplichte huldediensten in

[1]) Blz. 523.

arbeid, voortbrengselen of geld". (2). Inderdaad waren niet alleen de kleine luiden doch ook de hoofden „kasoewiyang"-plichtig. (3). Het bestaan van een band tusschen „kasoewiyang" en grondbezit was uitzondering en betrof slechts het grondbezit van bepaalde vrijen. (4). Dat de „kasoewiyang" verschillend was naar den stand is onjuist. Wij kunnen niet spreken van de „kasoewiyang" van de „ana'-tino" — om in Gowa te blijven — of van de „ana'-sipoewé". Wij kennen „kasoewiyang" van hoofden tegenover hoogere hoofden en vorsten, die anders is dan de „kasoewiyang" van vrijen tegenover met regeermacht bekleeden, terwijl de slaven niet „kasoewiyang"-plichtig zijn. (5). Dat men in de vorstenlanden ten tijde van Kooreman onder „kasoewiyang" al datgene verstond, waartoe men volgens de adat verplicht was, moet onjuist zijn. (6). Het recht van vruchtgebruik ging niet alleen verloren ingeval de vruchtgebruiker niet naar behooren aan zijn „kasoewiyang" voldeed.

Samenvattende kunnen wij het begrip „kasoewiyang" thans aldus omschrijven: *„Kasoewiyang" is een stelsel van verplichte diensten, die eensdeels en vooral van economischen, religieuzen en socialen aard zijn en door den stand der vrijen in arbeid, voortbrengselen of geld worden gepresteerd ten behoeve van de boven hem gestelde regeerders, en anderdeels meer van politieken aard zijn en door hoofden in natura en arbeid worden gepresteerd ten behoeve van hoogere hoofden en vorsten.*

In deze definitie is voor het leggen van een band tusschen rechten op grond en „kasoewiyang" geen plaats. De meening van Prof. van Vollenhoven, dat het voldoen van „kasoewiyang" een element zou zijn van het inlandsch bezitsrecht op grond [1]), kan ik dan ook niet deelen.

VIII.

De slaven.

Men kende bij de Makassaren en Boegineezen drie bronnen van slavernij: den oorlog, den menschenroof en de rechtspraak. De vele oorlogen brachten geregeld vele strijders van weerszijden in krijgsgevangenschap. Deze krijgsgevangenen vervielen meestal tot slavernij. Zij werden òf door den vorst, òf door den voornamen edelman, die hen met zijn menschen had gevangen genomen tot erfslaaf gemaakt, òf verkocht. Het schijnt, dat krijgsgevangenen altijd erfslaaf werden.

[1]) „Het adatrecht van Ned.-Indië", I, blz. 378.

De menschenroof werd op tweeërlei wijze uitgeoefend: ter zee en te land. Ter zee door zeeroovers, die de bemanning der buitgemaakte vaartuigen gevangen nam en daarna aan den wal verkocht; te land vaak onder de auspiciën van vorstentelgen of andere voorname edelen, die dan onder een of ander voorwendsel een inval deden of lieten doen in de Toradjalanden. Honderden mannen, vrouwen en kinderen werden dan gevangen genomen, weggevoerd en als slaaf door de roofridders behouden of verkocht. Ook dit zouden altijd erfslaven zijn geweest. Kwam oorlog en menschenroof in de laatste eeuw niet zooveel meer voor, men kan er van overtuigd zijn, dat de rechtspraak tot in het begin van deze eeuw in de gebieden, die toen nog niet onder Westersch bewind stonden, een geregeld vloeiende bron is gebleven. Op misdrijven tegen de veiligheid van den staat en den vorst stond, zoo niet de doodstraf werd uitgesproken, erfslavernij, tenminste voor de vrijen. Voor het misdrijf van schaking was veelal slavernij de straf. Doch nog op een andere wijze kon een rechterlijk vonnis de oorzaak worden van slavernij. Indien iemand wegens misdrijf veroordeeld werd tot het betalen van een boete en hij kon deze boete, hoe hij ook had getracht aan geld te komen, niet betalen, dan bleef hem nog één middel: zich zelf als slaaf te verkoopen. De koopsom diende dan tot kwijting van de boete. Op dezelfde wijze eindigde een schuldenaar, die als hooge uitzondering nergens hulp vond en zelfs geen pandeling kon worden, ten aanzien van wien de rechter besliste, dat hij toch de schuld had te voldoen. Hij verkocht zichzelf als slaaf.

In de „Latowa" worden zij slaaf genoemd: (1) die als koopwaar rondgevoerd worden en verkocht worden, (2) die zeggen: „koop mij", en gekocht worden, (3) die in den oorlog hun vrijheid hebben verloren en gekocht worden, (4) die een misdrijf tegen vorst en rijksraad hebben bedreven en daarom verkocht zijn.

Wanneer de rijksraad iemand tot betaling van een boete veroordeelt, zoo gaat de „Latowa" dan vrijwel letterlijk verder, en de veroordeelde zoekt geld en vindt iemand, die hem dat geeft, dan is hij geen slaaf, doch een „toriwaramparangi", d.w.z. „een met goederen geholpene". Vindt hij echter geen hulp, dan kan de rijksraad zeggen: „ga je zelf tot „sanra poetta"[1]) maken. Gelukt ook dit niet, dan zegt de rijksraad: „Ga je zelf verkoopen; zoo ge dan nog geen geld

[1]) Dit is een op volle waarde getaxeerd pand, persoon of goed, waarvan de inlossing afhankelijk is van den wil van den pandnemer. De mogelijkheid van inlossing is het eenige onderscheid met koop.

krijgt, zal de rijksraad zelf je verkoopen". Is er dan iemand, die geld geeft, dan overlegt de veroordeelde met dengeen, die geld heeft gegeven; zegt deze: „ik heb je geen geld gegeven, maar ik heb je gekocht", dan heeft de veroordeelde zich daar bij neer te leggen en is hij een slaaf.

Heeft iemand veel schuld — schuld van zijn ouders of die hij zelf gemaakt heeft — welke zijn familie niet wil betalen, terwijl zijn schuldeischer hem niet als pandeling wil aanvaarden en ook anderen hem geen geld willen geven, en zulk een persoon verschijnt voor den rechter zeggende, dat hij niet tot pandeling genomen kan worden, dan behoort, indien noch de rechter, noch de rijksraad hem wil helpen, deze schuldenaar door zijn schuldeischer te worden verkocht. Zoo iemand hem koopt, is hij een slaaf.

Tot zoover de „Latowa" op dit punt. Zooals wij zagen vond van Rhijn in Wadjo, dat men voor gewone schulden slechts pandeling kon zijn. Alleen bij leening als gevolg van misdrijf kon men slaaf worden. Wij kunnen wel aannemen, dat het overal de gewone gang van zaken was, dat men vanwege wanbetaling van gewone schulden hoogstens pandeling en vrijwel nimmer slaaf werd.

In dit verband zij vermeld, dat Bakkers schrijft [1]), dat de pandelingen veeleer vermeerderen dan dat zij verminderen, waartoe de wijze van rechtspraak der Bonieren niet weinig bijdraagt. Deze pandelingen zijn voor het meerendeel hartstochtelijke dobbelaars of „amfioenschuivers", die door de vele schulden, die zij maken, niet meer in staat zijn, die terug te betalen en zich zoodoende voor goed verpanden [2]).

„In de eerste jaren hunner pandelingschap", aldus Bakkers in 1866, „worden zij nog als zoodanig door hunne schuldeischers beschouwd, doch zijn zij na eenigen tijd niet in staat zich uit te lossen, dan worden zij door den pandhouder als slaven beschouwd, welke slavernij dan van de ouders op de kinderen overgaat".

Tot slavernij vervielen meestal lieden uit den stand der vrijen. Onmogelijk was het niet, dat iemand uit den adelstand tot slavernij werd veroordeeld, tenminste als men den geest, waarin de schrijvers in de „Latowa" over de hoogheid van de rechtspraak spreken, in aanmerking neemt; doch hier zal de natuur wel sterker geweest zijn dan de leer. Een staatsgevaarlijk Boegineesch of Makassaarsch edel-

[1]) J. A. Bakkers, „Het leenvorstendom Boni", Tijdschrift voor T. L. en V., XV, blz. 153.

[2]) Deze uitdrukking is natuurlijk niet juist.

man zal nog eerder door moordenaarshand vallen, dan door zijn eigen groep tot slaaf worden gemaakt. Onder hen, die tot slavernij vervielen, doordat zij in krijgsgevangenschap geraakten, kwamen wel edellieden voor, doch meestal werden de voornaamste gevangenen bij het sluiten van den vrede wederkeerig uitgeleverd.

IX.

Een slaaf was in het algemeen in het geheele Boegineesche en Makassaarsche gebied een geminacht wezen. Vooral de niet-Boegineezen en -Makassaren onder de slaven, de van roof- en krijgstochten medegebrachte Toradja's, Boetonneezen, of wat het voor lieden, soms afkomstig uit de Molukken, waren, werden nauwelijks als menschen beschouwd. Eigenlijk is de man van slavenafkomst nog steeds een door de hoogere standen geminacht persoon. Het is mij vaak genoeg overkomen, dat mijn chauffeur, mijn oppasser of mijn paardenjongen, dus zelf zeer eenvoudige lieden, mij met innige verachting mededeelden, dat de sollicitant voor dit of dat baantje eigenlijk een slaaf was. In het volgend hoofdstuk, waar ik o.m. de onderlinge verhouding der standen op het gebied van het huwelijk bespreek, blijkt ook dat tot op den huidigen dag de vrije er voor terugschrikt zijn dochter te geven aan een man met slavenbloed in de aderen.

Deze minachting blijkt ook — zooals begrijpelijk is — uit allerlei uitdrukkingen. Ik noemde reeds den naam „Ata-taï-djangang", de „kippendrek-slaven", waarmede in Gowa de erfslaven werden bedoeld. Merkwaardig is de naam „Djawa-djawa", dat eigenlijk Java, Javanen beteekend en dat gebruikt wordt of werd, volgens Matthes in diens beide woordenboeken, voor de „menschen van Boeton, Soembawa en andere overwalsche rijken, die gewoonlijk tot de ergste slavernij gedoemd zijn". „Agaoe-djawa-djawa" (Mak.) en „Magaoe-djawa-djawa" (Boeg.) beteekenen „zich als een slaaf gedragen", vandaar „ongemanierd zijn", vandaar „slechte dingen doen". „Atinro-djawa-djawa" (Mak.) en „Matinro-djawa-djawa" (Boeg.) beteekenen „als een slaaf slapen", zonder behoorlijke legerstede. „Nganre-djawa-djawa" (Mak.) en „Manre-djawa-djawa (Boeg.) is „als een slaaf eten" vandaar „slecht eten krijgen", „ongemanierd eten". Zoo ook „Akana-djawa-djawa" (Mak.) en „Mapaoe-djawa-djawa", „als een slaaf spreken" en „Agiyo-djawa-djawa" (Mak.) en „Kedo-djawa-djawa" (Boeg.), „zich als een slaaf bewegen".

Duister, althans voor mij, is de oorsprong van de uitdrukking „Ana'-boelaëng" (Mak.) en „Ana'-oelawang" (Boeg.), dat „slavenkinderen" beteekent, terwijl de letterlijke vertaling „goudkinderen" is.

Hoe geminacht de slaven in het algemeen ook zijn, toch waren er uitzonderingen. De slaven aan het hof verkeerden in een bijzondere positie. Deze positie was zelfs zoo bijzonder, dat een der schrijvers in de „Latowa" zich genoopt voelde ernstige vermaningen te richten tot deze slaven, om toch vooral welwillend en niet te hooghartig tegenover de gewone vrijen te zijn. Men kan zelfs — zooals ook Niemann trouwens vermeldt [1]) — het volgende lezen: „Indien de „ataribolang" (de hofslaven) en de „pabanoewa" (de kleine luiden) tezamen eenig werk verrichten en gelijkelijk misdoen, worden de eersten toch steeds als onschuldig beschouwd...., anders zouden de hofslaven niet meer ontzien worden dan de „pabanoewa", want daarom slechts zijn deze zoo trouw in het praesteeren van diensten zonder loon aan de hofslaven, omdat zij steeds begrijpen, dat zij zich niet gelijk mogen stellen met de „ataribolang". Onder deze slaven namen dan de concubines, de zoogmoeders, zoogbroeders en zoogzusters van vorstelijke personen nog een afzonderlijke plaats in. Men zag hen vaak huwen met groote staatsie en dikwijls werden zij behandeld alsof zij van adel waren.

X.

Mochten de slaven al geminacht zijn, de behandeling, die zij ondervonden moet, voorzoover ik heb kunnen nagaan, niet slecht zijn geweest. Sommigen woonden in bij den meester, anderen — zij, die zich onderscheiden hadden of zij, die groote gezinnen hadden gevormd — mochten afzonderlijk wonen. De eersten deden alles wat er te doen viel in huis: rijststampen, koken, waterhalen, hout hakken, kinderen zogen, kinderen verzorgen, masseeren, spinnen, garens verven, weven, manden vlechten, — en daarbuiten: gronden bewerken, zaaien, uitplanten en poten der gewassen en oogsten. Zij kregen daarvoor niet minder te eten dan de gewone vrije en hun kleeding toonde met dezen geen verschil. Bij degenen, die afzonderlijk woonden, waren er vaak, die niet meer voor hun meester behoefden te werken, doch slechts bij bijzondere gelegenheden als besnijdenis, huwelijk of overlijden werden opgeroepen. Deze slaven hadden een

[1]) Adatrechtbundel XXXI, blz. 223 noot.

goed leven en hen noemde de Boeginees dan ook „Ata manjamĕng", de „slaven, die het aangenaam hebben".

XI.

De slaven waren rechteloos. Het voornaamste recht der vrijen, het beschikkingsrecht over den grond, was voor hen niet weggelegd. Een slaaf kon hoogstens de opbrengst genieten van den grond, waarover een ander, een edelman of een vrije, het erfelijk individueel bezitsrecht had verworven. Evenmin kon de slaaf ooit een of ander goed het zijne noemen. Al, wat hij gebruikte, was van den meester: het huis, waarin hij woonde, het bootje, waarin hij ter vischvangst ging en de pot, waarin hij zijn rijst kookte. Zijn dochter werd, zoo de meester dit wenschte, diens bijzit. In het Makassaarsch bestaat een bekende spreuk, die voor vorsten en hoofden gebruikt wordt, — vaak in toespraken, waarin trouw en aanhankelijkheid wordt gezworen —, en die luidt: „Pipi pipina, batang batanna" d.w.z. „de tak, de uitwas is het zijne, de stam is het zijne." Kooreman vermeldt dit gezegde met betrekking tot de verhouding tusschen meester en slaaf en noemt dan ook als figuurlijken zin: „al, wat de slaaf bezit, is eigendom van zijn meester."

De slaven werden niet als leden van welke territoriale groep ook beschouwd. Zij hadden niet de rechten, doch evenmin de verplichtingen van de vrijen, d.w.z. dat zij niet „kasoewiyang"-plichtig waren.

Zij stonden enkel en alleen onder de bevelen van hun heer, zoodat geen hoofd eenig gezag over hen kon uitoefenen. Van het kiesrecht ten aanzien van de over hen gestelde hoofden, dat de vrijen overal in een of anderen vorm bezaten of bezeten hadden, waren de slaven uitgesloten. In de dorpen Mangasa, Pandang-Pandang, Bontobiraĕng, Padjaipao en Malangkeri, alle in de onmiddellijke nabijheid van Djongaja, de voormalige residentie van de vorsten van Gowa gelegen, woonden zeer vele slaven. De „taoe-maradeka" dier dorpen hadden geen hoofden, doch stonden rechtstreeks onder den vorst van Gowa zelf; de slaven stonden echter onder hun meesters.

De slaven konden zich slechts vrijkoopen, indien de meester dit toestond. Het is mij niet gebleken, dat het op dit punt eenig verschil maakte of zij erfslaaf dan wel „nieuwe" slaaf waren. Mallinckrodt vermeldt echter in zijn aanteekeningen voor Mandar, dat slechts de „nieuwe" slaven zich konden vrij koopen. Hij noteerde de uitdrukking: „Mapoleang alawenna, malapassi alawenna": „door eigen schuld zijn zij gekomen, zij zelf hebben zich verlost."

Erfslaven mochten niet vervreemd worden, „nieuwe" slaven wel.

Het is met deze onderscheiding van erfslaven en „nieuwe" slaven, die wij reeds in hoofdstuk I, bij de behandeling van de indeeling in standen leerden kennen, een eenigszins moeilijk geval. De definitie, die Boeginees of Makassaar steeds voor erfslaaf, dus „ata mana", „ata sossorang", „ata poesaka" of „batoewa sasorang" zal geven is deze: dat deze slaven van ouder op ouder slaaf zijn geweest.

Voert men hiertegen aan, dat de nazaten van de „nieuwe" slaven op deze wijze ook eenmaal erfslaven moesten worden, dan wordt dit toegegeven. Zekerheid hieromtrent heb ik niet. Ik veronderstel echter dat sommige „nieuwe" slaven erfslaven *moesten* worden, omdat zij bij rechtelijke uitspraak, tot in het zevende geslacht, bijvoorbeeld, met vrouw en kinderen tot slavernij waren veroordeeld. Ook de geroofde of van krijgstochten medegebrachte slaven zullen van den beginne af aan wel als erfslaven gedoodverfd zijn geweest. Vermoedelijk zijn het diegenen, die zichzelf als slaaf hadden verkocht teneinde boete of schuld te voldoen, geweest, wien in de practijk werd toegestaan zichzelf vrij te koopen of door familie te laten vrij koopen. De „Latowa" wijst ook in die richting. De meester moest dit echter uitdrukkelijk toestaan.

Maakten slaven zich verdienstelijk, dan werd hun soms de vrijheid geschonken. Lang niet altijd maakten de vrijverklaarden evenwel van hun vrijheid gebruik en het moet herhaalde malen zijn voorgekomen, dat oude slaven en slavinnen maar liever in het huis van hun meester bleven. Matthes vermeldt in zijn „Bijdragen tot de Ethnologie enz." [1]) dat volgens de adat de slavin, die tijdens de bevalling van een adellijke vrouw het bloed opvangt onder het huis, vrij wordt.

Van vrijkoop of vrijverklaring moest door den meester kennis gegeven worden òf aan den rijksraad, òf aan den vorst zelf, òf aan het hoofd. Mallinckrodt teekende voor Mandar aan, dat vrijkoop geschiedde ten overstaan van den „kali", den hoogsten Mohamedaanschen godsdienstbeambte, die dezen vrijkoop dan moest melden aan den rijksraad, die op zijn beurt hiervan weer mededeeling deed aan den „Maradia".

In vrijkoop of vrijverklaring waren vrouw en kinderen slechts begrepen, zoo dit uitdrukkelijk door den meester werd gewenscht.

De „Latowa" verbindt aan vrijkoop en vrijverklaring een aantal voorwaarden. Ten eerste mag de gewezen slaaf nimmer naar de hand dingen van een familielid van zijn vroegeren meester. Ten tweede

[1]) Blz. 499.

mag hij zich nooit in rang verheffen boven zijn vroegeren meester en diens familie. Ten derde mag hij of een zijner afstammelingen niet in rechten optreden tegenover zijn gewezen heer of diens familie. Ten vierde mag hij noch een zijner nakomelingen zich met de voeten naar zijn vroegeren meester of diens afstammelingen gericht te slapen leggen. Ten vijfde mogen hij en zijn nakomelingen zich niet bovenstrooms van zijn gewezen heer of diens nazaten baden. Bij overtreding van een dezer voorwaarden wordt hij en zijn nageslacht weer tot den slavenstand teruggebracht. Daartegenover staat, dat de heer belooft: ten eerste, den gewezen slaaf niet uit zijn slaap te wekken; ten tweede, hem geen bevel te geven om het een of ander te doen, zoo hij, de gewezen slaaf, er geen lust in heeft; ten derde, hem niet te verbieden zich hier of daar heen te begeven en ten vierde, hem niet te beletten het een of ander te doen, indien dit althans iets behoorlijks is.

XII.

Indien iemand zich schuldig had gemaakt aan daadwerkelijk verzet tegen het gezag, dan kon hij tot „ata kalompowang" (Mak.) of „ata aradjang" (Boeg.) worden gemaakt. Zij werden als het ware aan de rijkssieraden toegevoegd als slaaf en dienden dus den vorst of het hoofd zelf.

Kooreman vermeldt [1]), wat mij niet bekend was, dat slavinnen, die door haar meesters gedwongen werden om aan hun lusten te voldoen, en zich onder — d.w.z. onder de hoede van — het ornament stelden, „ornamentsslavinnen" werden, zoodat haar meesters geen recht meer op haar hadden.

XIII.

De slavernij is op Zuid-Celebes verdwenen, doch vaak kan men tusschen adellijke families en geringen een merkwaardig hechten band constateeren. Bij de voorbereiding van en tijdens feesten, ziet men deze lieden in grooten getale opkomen om te helpen; zij toonen een groote verknochtheid en gaan voor de leden dezer families door het vuur. In de woningen van deze adellijke families treft men ook vele geringe mannen en vrouwen aan, die het mindere werk doen. Het grootste gedeelte dezer lieden zijn slaven van afkomst, die zich aan de oude meesters voor altijd verbonden gevoelen.

[1]) „Feitelijke toestand enz.", Ind. Gids, 1883, I, 177.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De verhouding der standen ten opzichte van elkander.

I.

Het sociaal aspect dezer verhouding.

Thans zijn wij gekomen aan een zeer belangrijk element in de standenstelsels van Zuid-Celebes, dat zich uit op wel het voornaamste aller gebieden van aanraking tusschen de verschillende standen: het gebied van het huwelijk.

In beginsel zijn de standen endogaam, dit wil zeggen, dat men een man het liefst een vrouw van gelijke geboorte geeft. Vooral in de hoogste groep en in de hoofdengeslachten wordt daarop meestal streng gelet. Komt men in de lagere tusschenstanden, dan ziet men vaker vrouwen uit lageren stand als eenige echtgenoote, dan in de groep der zuivere vorstentelgen. In Gowa ontmoette ik in deze groep een merkwaardig gebruik, uitvloeisel van een sterk endogamisch beginsel, namelijk het huwelijk middels plaatsvervanging. Een „ana'-tino'" (A^1 I) laat dan een volgeling huwen met een door dezen „ana'-tino" begeerde vrouw. Na de huwelijksvoltrekking door den Mohamedaanschen godsdienstambtenaar verdwijnt de wettige echtgenoot van het tooneel en neemt de „ana'-tino'" zijn plaats in. Zou de „wettige" echtgenoot als zoodanig betrapt worden, dan zou hij in vroeger jaren ongetwijfeld des doods schuldig zijn geweest en zonder vorm van proces zijn afgemaakt.

Onder endogamie versta ik, wellicht ten overvloede merk ik dit hier op, *niet* dat een man het liefst moet huwen in zijn groep, die in de hoogste standen tevens zijn geslacht is, doch de wenschelijkheid om te huwen in een groep, die even hoog is als de zijne. Dit kan, om een voorbeeld te geven, voor een Gowaschen „ana'-tino'" zijn eigen groep, dus zijn eigen geslacht zijn, doch het kan ook uit de hoogste groep van een ander vorstenhuis zijn, dat hij zijn bruid kiest. Zoo zijn langzamerhand meer of minder sterke banden ontstaan tusschen het vorstenhuis van Gowa en de regeerende geslachten van Sanrabone, Bantaëng, Barroe, Sidenreng, Bone, Wadjo' en Soppeng. Zoo was het mogelijk, dat in 1931 de voormalige Gowasche kroonprins, Mappanjoeki, den Boneschen troon besteeg. Zijn grootmoeder

van moederszijde was een vorstin van Bone, zijn grootmoeder van vaderszijde een vorstin van Barroe, terwijl zijn eerste, thans reeds overleden, gemalin een Sidenrengsche prinses was.

Men ziet soms, dat een „ana'-tino'" jarenlang een verbintenis heeft met een vrouw van minderen stand, van die vrouw en de uit die verbintenis geboren kinderen houdt en niet de minste neiging vertoont om nog een huwelijk in zijn stand te sluiten. Toch zal in de meeste gevallen de familie overwinnen en hem tot zulk een huwelijk weten te brengen.

De kinderen uit een huwelijk middels plaatsvervanging zijn uitgesloten van successie en erfrecht. Het bloed erven zij echter wel, zoodat zij komen te behooren tot een groep hooger dan die hunner moeder en lager dan die van hun vader. Zoolang ik in Gowa gediend heb, ben ik vervolgd door een zoon van een „ana'-tino'" en een vrouw van geringen stand. Ik herinner mij nog zijn naam: Bidoella daĕng Pabali. Hij wilde niet rusten, alvorens zijn recht op een aandeel in de nalatenschap zijns vaders was erkend. Het punt, waar alles om draaide, was dit: had zijn vader werkelijk een huwelijk aangegaan met Bidoella's moeder of was het een huwelijk middels plaatsvervanging geweest ? Na onderzoek bleek ten slotte, dat dit laatste het geval was geweest, en Bidoella's eisch moest door de Inheemsche rechtbank worden afgewezen. Het is niet onmogelijk, dat dit huwelijk middels plaatsvervanging ook elders op Zuid-Celebes voorkomt. Ik heb het slechts in Gowa en daar bij den hoogsten stand, ontmoet.

De hoofdengeslachten zijn in denzelfden zin in beginsel endogaam. Ook daar worden huwelijken in de eigen groep of in groepen van gelijken rang het wenschelijkst geacht. In sommige streken mag het hoofd niet op de wijze als door de adat is voorgeschreven, worden geïnvesteerd, als hij niet met een vrouw van gelijken stand is gehuwd.

In den stand der vrijen wordt in het algemeen door ouders en naaste familie gewaakt tegen het huwen van een jongeman met een meisje, dat slavenbloed heeft. Een huwelijk van een meisje met een man van hoogeren stand, in Gowa al of niet middels plaatsvervanging, ziet men bij de vrijen over het algemeen gaarne. Slechts in één dorp, het grootste van Bone, Welado, vond ik een volstrekte uitsluiting van huwelijken van meisjes uit dat dorp met jongemannen van adel, op grond van de slechte behandeling, die, in lang vervlogen dagen, een meisje uit Welado in een huwelijk met een Boneschen prins had ondervonden.

In beginsel zijn de standen dus endogaam. In beginsel, daar de

endogamie niet zoo streng is, dat man of vrouw niet in een andere groep, dan waaruit zij stammen, zou mogen huwen. Doch hier ontmoeten wij een belangwekkende beperking.

Aan het einde van het eerste hoofdstuk zeide ik, dat eenige opvallende eigenschappen der besproken standenstelsels, die reeds te constateeren waren aan de daar gegeven schema's, stilzwijgend waren voorbijgegaan, doch in de volgende hoofdstukken uitvoerig zouden worden besproken.

Beschouwen wij de schema's in Hoofdstuk I nogmaals, dan zien wij daar geen rekening gehouden met de mogelijkheid van menging der standen door verbintenissen van vrouwen met mannen uit een lagere groep. Dit houdt verband met het feit, dat het huwen van een vrouw met een man uit een lagere groep ten strengste verboden is. In de hoogste standen wordt vóór het tot stand komen van een verloving altijd pijnlijk nauwkeurig nagegaan, of de man wel even hoog is als de vrouw.

Geslachtelijke omgang tusschen een vrouw van hoogen stand en een man van lageren stand is een der ernstigste misdrijven, die de Boegineesche en Makassaarsche samenleving kent. Het is een misdrijf, waarvan niet één of enkele individuën schade zullen ondervinden, doch men neemt aan, dat, evenals tengevolge van incest, allerlei onheil als misoogst, natuurrampen en besmettelijke ziekten de geheele gemeenschap zullen treffen. De straf was dan ook, vóór de Nederlanders hun invloed konden aanwenden, zeer zwaar. In Gowa paste men dan ook dezelfde straf toe, als die op bloedschande stond: de schuldigen werden in een zak genaaid en aan den mond van Gowa's grootste rivier, de Berang, in zee geworpen. Ik vermoed, dat deze straf slechts bij hooge uitzondering behoefde te worden toegepast, omdat het niet spoedig zoover komt. De adellijke vrouw, die haar hart verliest aan een man van minderen stand, verraadt zich al spoedig en het vermoeden van het bestaan van een flirtation is reeds voldoende voor haar naaste mannelijke familieleden om naar de badik te grijpen. Als de man in het spel dan niet zorgt bijtijds het land te verlaten, is hij zijn leven niet meer zeker.

Mallinckrodt vermeldt in zijn nagelaten aanteekeningen, dat in Mandar alleen de man werd ter dood gebracht. Deze mocht dan niet dusdanig worden gedood, dat zijn bloed de aarde bezoedelde. Het voornemen tot een huwelijk van een vrouw met een man van minderen stand wordt, naar Mallinckrodt noteerde, in Mandar genoemd: „mati temei poena lambe" d.w.z. „urineeren tegen een boom, waar-

aan goederen hangen," wat de beteekenis zou hebben van „dingen doen op plaatsen, die daartoe niet bestemd zijn."

Onder Westerschen invloed werden de straffen op dit misdrijf milder. Na 1906 is niemand meer op Zuid-Celebes daarvoor ter dood gebracht. De straf op dit delict daalde in een kwart eeuw van levenslange verbanning via twintig- en tienjarige tot vijfjarige verbanning. Ik kreeg zeer sterk den indruk, dat vooral de hoogere standen dit misdrijf, althans tegenwoordig, heel wat ernstiger opnemen dan het gewone volk. De vrouw kan in de meeste gevallen na het verstrijken van de verbanningsperiode niet in den familiekring terug keeren. Zij is en blijft uitgestooten. In haar eigen groep en ook in de daarmede overeenkomende groepen in andere streken wordt zij niet meer opgenomen, zoodat zij zakt naar den stand der vrijen. De man wordt bij terugkomst door magen en verwanten met open armen ontvangen en is weer vrij man, al doet hij verstandig ter vermijding van onaangename voorvallen, in verband met het uitermate opvliegend karakter van Makassaren en Boegineezen, zich eenigszins afzijdig te houden van de groep, waartoe de vrouw heeft behoord. In ballingschap kunnen de twee geen huwelijk sluiten, daar ieder een andere streek krijgt aangewezen als verbanningsoord. Ik wil niet zeggen, dat ook de bevolking in het algemeen dit misdrijf niet verafschuwt, doch in den huidigen tijd reageeren de hoogere standen hierop het sterkst.

Toch worden bij uitzondering wel huwelijken gesloten, waarbij de man lager in stand is dan de vrouw, doch man en vrouw mogen dan niet al te veel in stand verschillen. In Mallinckrodt's aanteekeningen vind ik vermeld, dat een „taoe pea nae"-man (B I a) kan trouwen met een „poewasasigi"-vrouw (A IV), doch slechts wanneer hij een veel hoogeren dan den gebruikelijken bruidschat betaalt. Geheel op het niveau van de vrouw komt hij daardoor niet, daar de uit zulk een huwelijk geboren kinderen tot de „poewa si parapa" (A V) gerekend worden en ten opzichte van de moeder dus in stand achteruitgaan. Matthes [1]) spreekt terloops ook over gemengde huwelijken: „Doch waarop bij deze volken inzonderheid gelet wordt, is dat eene vrouw van hooge geboorte niet trouwe met een man van geringen stand, hetgeen vooral afgekeurd wordt, wanneer die man haar eigen slaaf is." Het is waarschijnlijk, dat Matthes zich niet bewust is van het feit, dat huwelijken als waar hij over schrijft, eigenlijk onbestaanbaar zijn. Van „afkeuring, ingeval een vrouw van hoogen stand haar eigen

[1]) Matthes, „Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes", 's-Gravenhage, 1875, blz. 13.

slaaf huwt" mag dan ook nimmer gesproken worden. In de eerste plaats, wijl dit niet afkeurenswaardig, doch misdadig is, een gruwel, en in de tweede plaats, omdat er geen personen te vinden zouden zijn, die toestemming zouden willen geven tot een dergelijk huwelijk, laat staan personen om een dergelijk huwelijk te sluiten. De plaats in de „Latowa", waaraan Matthes zijn wetenschap moet ontleenen, spreekt ook in het geheel niet van een „huwelijk" tusschen een vrouw van hooge geboorte met haar eigen slaaf, doch van geslachtelijken omgang tusschen deze beiden. Matthes zegt verder: „Alleen onder de Wadjoreezen, bij wie als echte handelaren het geld steeds een voorname rol speelt, is dergelijke verbintenis geoorloofd, mits de man voor 400 reyaal of f 800 als 't ware edeler bloed koope, en hierdoor in rang gelijk worde aan de adellijke dame". Nu hebben de Wadjoreezen op Zuid-Celebes geen al te besten naam en zij heeten veel voor geld te doen. Mij zelf zijn in het geheel geen voorbeelden bekend van huwelijken tusschen vrouwen van hooge geboorte en mannen van geringe afkomst — en ik heb vrij wat huwelijken in de hoogste standen der Boegineezen en Makassaren tot stand zien komen —, doch dit bewijst nog niet, dat huwelijken met groot standsverschil in Wadjo' niet zouden hebben kunnen voorkomen. Wel heb ik, niet in Wadjo', echtparen ontmoet, waarvan men fluisterde, dat hij eigenlijk een tikje minder hoog bloed had dan zij, maar dat is dan ook het eenige. Ook weet ik, dat men in Wadjo' voor een verhooging van de huwelijksgift ten aanzien van het bloed van den man wel wat water in den wijn wil doen, doch ik kan onmogelijk aannemen, dat in Wadjo' een huwelijk tusschen een vrouw uit de hoogste standen en een slaaf, meer dan overal elders op Zuid-Celebes, bestaanbaar zou zijn. Ik acht in Wadjo' huwelijken als door Mallinckrodt voor Mandar vermeld, zeer wel mogelijk, doch een wijdere kloof in stand lijkt mij onoverbrugbaar.

Een vaak gering verschil in stand is dikwijls oorzaak, dat de ouders van een meisje hun toestemming aan een huwelijk onthouden.

* * *

In het bovenstaande werd steeds gesproken van en gedoeld op de vrouw uit de adelsgroepen en het uitermate strenge verbod van huwelijk en geslachtelijken omgang van deze vrouw met een man van lageren stand. Ook het huwelijk van een vrije vrouw met een slaaf was verboden, doch een onmogelijkheid was dit huwelijk niet. Het was geen misdrijf van dezelfde afschuwelijkheid als de geslach-

telijke omgang van een vrouw van hoogen stand met een man van geringe afkomst. Het bracht geen gevaar voor de gemeenschap mede. Het was afkeurenswaardig, de vrouw werd uitgestooten uit haar groep, doch uitgesloten was dit huwelijk geenszins. De vrouw, die met haar eigen of andermans slaaf huwde, werd gestraft met een boete. De man, die met eigen of andermans slavin huwde, in sommige streken eveneens.

* * *

Tot welke groepen kinderen uit gemengde huwelijken behooren, werd uitvoerig uiteengezet in het eerste hoofdstuk en blijkt duidelijk uit de bij dat hoofdstuk behoorende schema's. Slechts één gemengd huwelijk vergt nog bespreking op dit punt en wel dat van een vrije met een slavin. In Gowa werd een vrouw door huwelijk met een vrije nog geenszins vrij. De vrije kon haar vrijkoopen, doch hij kon dat ook laten. In Bone was het evenzoo, terwijl in Mandar, volgens Mallinckrodt's aanteekeningen, bij een huwelijk van een vrije en een slavin ieder in eigen stand bleef. Dat dit invloed op den staat der kinderen had, is duidelijk. Hier duikt dan weer het principe van de kinderverdeeling op. Had de man, de vrije (in Gowa en Bone) de huwelijksgift, aan den meester der slavin, voldaan, dan waren de oneven kinderen slaven en de even kinderen vrijen. De eersten kwamen aan den meester der slavin. In Mandar, teekende Mallinckrodt aan, was in het geval de huwelijksgift onbetaald bleef, het derde kind alleen voor den vader, al waren er ook tien. Zulk een huwelijk werd „poesoeng" = „leeg" genoemd. In Bone en Gowa kwamen bij onbetaalden huwelijksgift alle kinderen aan den meester der slavin.

* * *

Gemengde *huwelijken* hebben op het erfrecht der kinderen geen invloed. Voor een slaaf erfde steeds de meester, dus voor kinderen uit een huwelijk tusschen een vrije en een slavin, die aan den meester der slavin waren toegevallen, eveneens.

* * *

De invloed van de gemengde huwelijken op de erfopvolgingsrechten der hieruit gesproten kinderen vond reeds behandeling [1]).

Op de huwelijksgebruiken, die hier overigens geen uitvoerige behandeling zullen vinden, heeft de stand van het bruidspaar grooten

[1]) Blz. 479 e.v.; 501, 502.

invloed. Essentieel verschil bestaat er tusschen de gebruiken der hoogste standen en die der laagste niet. De hoogste standen zijn of waren althans vroeger, tevens de standen, die het kapitaalkrachtigst waren. Deze omstandigheid drukte en drukt nog tot op zekere hoogte een stempel op de huwelijksgebruiken in de verschillende standen. De geschenken, die over en weer vóór en bij het huwelijk werden en worden gewisseld, namen en nemen toe in kwantiteit en kwaliteit naar gelang het bruidspaar hooger is in stand, zooals ook de feesten armelijk, sober, gewoon of pompeus zijn naarmate de partijen tot de laagste dan wel tot de hoogere en hoogste standen behooren.

Mijn bedoeling is hier voornamelijk de aandacht te vestigen op de huwelijksgift [1]), die in beginsel afhankelijk is van den stand der bruid. Heden ten dage heerscht nogal eenige verwarring op dit punt. In sommige streken heeft het Europeesch bestuur om een of andere reden zich met de huwelijksgift bemoeid, hetgeen vaak vertroebelend heeft gewerkt. Over het algemeen merkt men onder de lagere standen, voornamelijk in de kuststreken, — in de bergstreken is de bevolking conservatiever —, een streven op, om een veel te hooge huwelijksgift te eischen en te betalen met het doel, zich daardoor meer aanzien te verwerven. Aan den anderen kant zijn de inkomsten van den adel, die in haar geheel leefde op kosten van den kleinen man, in de laatste kwarteeuw sterk achteruitgegaan, zoodat deze het geld mist, om zich door hooge huwelijksgiften en prachtige feesten even sterk van de lagere standen te onderscheiden als voorheen. Ook hier zien wij, als gevolg van het Europeesch bestuur, nivelleering optreden.

In Gowa bedraagt de hoogste huwelijksgift 80 realen of 160 gulden, te voldoen in rijksdaalders; deze huwelijksgift is gebruikelijk voor de „ana'-tino'"-vrouw (A^1I). De laagste was vroeger 8 realen, de huwelijksgift voor een slavin, soms zelfs 4 realen. Tusschen den hoogsten en den laagsten huwelijkgift vindt men er van 44, 40, 28, 20, 16 en 12 realen. De laagste huwelijksgift komt niet meer voor. De op één na laagste, die van 12 realen, vroeger gebruikelijk bij de „taoe-samara", komt nog zelden voor.

Matthes vermeldt [2]), zooals immer zonder bronvermelding, doch hoogstwaarschijnlijk op grond van een hem bekend handschrift, dat

[1]) Onder huwelijksgift, Mak. „soenrang", Boeg. „sompa", versta ik slechts het bedrag in geld, dus niet de andere geschenken, die door den bruidegom aan de bruid vóór het huwelijk worden gegeven.

[2]) Matthes, „Bijdragen tot de Ethnologie enz.", blz. 16.

in oude tijden de voornaamste huwelijksgift was de „sompa to-Sĕlli", aldus genaamd naar Sĕlli, een in den hemel gelegen land, als zijnde de huwelijksgift van den eersten uit den Hemel gedaalden vorst van Loewoe', met name Simpoeroesiya. „Deze thans", zegt Matthes in 1875, „geheel in onbruik geraakte huwelijksgift bedroeg 100 kati goud, of 8000 reyaal d.i. f 16.000".

„Daarop volgde de „sompa-leba", waarschijnlijk zoo veel als vorstelijke huwelijksgift, naar het oud- Boegineesche „to-leba", vorst, ten bedrage van 50 kati goud, of 4000 reyaal, d.i. f 8000.

Voorts kwam de „sompa-Loewoe'", of Loewoe'sche huwelijksgift aan de orde, van minstens 10 kati en 10 taï, of 880 reyaal, f 1760, doch ook meer.

Eindelijk had men eertijds nog de „sompa oedjoeng-adjoe", welke nooit meer dan 10 kati en 10 taï, of 880 reyaal, dat is: f 1760, bedroeg, en op verre na niet van zooveel geschenken vergezeld ging, als bij de andere vorstelijke huwelijksgiften gewoonlijk het geval was....

De huwelijksgift van een Loewoe'sche of andere voorname vorstin" (Matthes bedoelt „*voor* een Loewoe'sche of andere vorstin") bedraagt thans (1875) niet meer dan 3 Kati en 3 taï, of 264 reyaal, dat is: f 528, en dikwijls slechts 1 kati en 1 taï, of 88 reyaal, d.i. f 176 en 88 duiten.

Op deze laatste huwelijksgift volgen successievelijk die, welke onder prinsen en andere inlanders van minder rang gebruikelijk zijn, als van 44 reyaal, d.i.: f 88, van 22 reyaal, d.i.: f 44, van 20 reyaal, d.i.: f 40 en van 12 reyaal, d.i.: f 24".

In den reeds genoemden brief van den heer Van Rhijn[1]) bespreekt deze de in Wadjo' gebruikelijke huwelijksgiften. Ik laat den inhoud van dat gedeelte hier volgen.

1. *Sompa botjo*[2]). Deze was verschuldigd, als de vorst zelf huwde met een regeerend vorstin van even hoogen stand of met een vrouw, die zelf geen regeerend vorstin was, doch van even zuiver bloed, en uit een even voornaam vorstenhuis afkomstig was als de vorst zelf. De „sompa" bedroeg dan 14 kati „doewi'-lama" (oude duiten); 1 kati is 88 reaal, 8 oewang, 8 doewi', 1 slaaf en 1 karbouw; 1 reaal = f 2.—, 1 reaal bevat 24 oewang of 240 doewi', 1 slaaf = 40 reaal

[1]) Blz. 452.

[2]) „Botjo", gebezigd om de groote staten van Zuid-Celebes aan te duiden. „Telloempotjowé" is de naam voor de drie verbonden mogendheden van Bone, Wadjo' en Soppeng.

en 1 karbouw = 25 reaal. De „sompa" bedraagt dus in guldens uitgedrukt f 4294.—. Behalve deze „sompa" was de vorst verplicht drie maanden lang dagelijks sieraden of doeken van waarde aan zijn toekomstige schoonouders te laten brengen, tenminste als dit financieel zijn krachten niet te boven ging.

De waarde dezer goederen kan geschat worden op driemaal de waarde der „sompa", dus op rond f 12.000.—. Hier staat wel een tegengeschenk tegenover, doch de waarde hiervan is niet hooger dan f 2500.—. Aan deze „sompa" zou onderworpen zijn een Aroempone (vorst van Bone), een Datoe Loewoe', een Datoe Soppeng en een Aroe Matowa van Wadjo'.

2. *Sompa ana'botjo.* Deze bedroeg 7 kati „doewi'-lama" dus f 2147 en was verschuldigd, als een „ana'botjo", een kind van een vorst van een der voornaamste staten van Zuid-Celebes dus, huwt òf met een „ana'botjo" òf met een andere vrouw van even hoog bloed. Het gedurende drie maanden geven van geschenken is niet noodig. In onderling overleg wordt één keer een geschenk gegeven ter grootte van f 3500.— tot f 5000.—. Doch hiertegenover staat van de zijde der vrouw een tegengeschenk van nagenoeg dezelfde waarde.

3. *Sompa kati.* Deze bedraagt 5 kati „doewi'-real[1])-ajam" (haantjesduiten). Onder 1 kati wordt verstaan 88 reaal 8 oewang en 8 doewi' en 1 slaaf. In Wadjo' behoort er geen karbouw bij, in Bone en Soppeng wel; 1 „real-doewi'-ajam" is gelijk aan f 0.60, 1 slaaf = 120 realen. De „sompa" bedraagt dus 1045 realen of f 627.—. Deze „sompa" is verschuldigd als een „Ranrang" of „Baté" of diens kinderen volgens hun stand huwen. „Ranrang" en „Baté" zijn de titels van de voornaamste vorsten van Wadjo', die onmiddellijk onder den hoofdvorst staan.

4. *Sompa ana'-matola.* Deze bedraagt 3 kati „doewi'-real-ajam", dus 627 reaal of f 376.20. Zij is verschuldigd voor „ana'-matola"-vrouwen (A I) of „ana'-sangadji"-vrouwen (A II), die niet den titel van „Ranrang" of „Baté" dragen.

5. *Sompa radjĕng* (A III), welke 2 kati bedraagt.

6. *Sompa tjera-sawi* (A IVa), van 1 kati. Volgens de adat zou de „sompa" van de volgende standen nu geleidelijk moeten dalen, doch de „anakaroeng" schamen zich, — volgens de zegslieden van Van Rhijn althans — om van te lagen stand blijk te geven en betalen daarom meestal de „sompa tjera-sawi".

---

[1]) Ook „rella" = real (Port.), hetzelfde als „Spaansche mat".

7. *Sompa taoe-detjeng* (C I) bedraagt ½ kati, 44 reaal practisch. f 27.50. Een slaaf wordt hierbij niet medegerekend. Deze „sompa" wordt door den gezeten burgerstand betaald.

8. *Sompa taoe-maradeka* (D) bedraagt ¼ kati, 22 reaal of zes rijksdaalders.

Bij de laatstgenoemde drie „sompa's" is de waarde aan geschenken, die de man aan de vrouw behoort te geven, grooter dan die van de „sompa" zelf. Bij de laatste „sompa" bedraagt de waarde dezer geschenken ongeveer f 60.—.

Ook een „sompa" van 12 realen of 3 rijksdaalders komt bij mindere menschen voor, terwijl degenen, voor wie ook dat bedrag te hoog is, niets betalen. In sommige streken, zooals Peneki is de „sompa" steeds minstens 22 realen. Zij, die deze „sompa" betalen, moeten echter in stilte, zonder plechtigheden, trouwen. Men mag bij voorbeeld den bruidegom niet in optocht naar de bruid brengen. Van Rhijn laat dit verder, als voor hem niet ter zake doende, zonder commentaar, doch hierachter voelt men de hoofden, die een zekere som naar rato van de „sompa" voor ieder huwelijk ontvangen.

* * *

Op politiek gebied is de verhouding der standen, zooals ternauwernood nog behoeft te worden gezegd, dusdanig, dat de adel regeert over de vrijen. Doch als wij het zuiver politiek gebied verlaten en het woord adel in zijn uitgebreidsten zin nemen en het woord regeeren eveneens, als wij het dus zoo zeggen: de adel wordt door het gewone volk gediend en gehoorzaamd, ook dan zeggen wij de waarheid. Voornamelijk hier zijn de verhoudingen overigens aanmerkelijk veranderd, zijn de tegenstellingen vooral na 1906 verzacht, doch toch geldt nog steeds ten volle wat Kooreman in 1883 schreef [1]: „Onder Makassaren is het een vaste regel, dat gelijken in geboorte over elkaar slechts weinig, en lageren over hoogeren geen gezag kunnen uitoefenen". Vroeger hadden hoogeren over lageren alles te zeggen en tegenwoordig nog zeer veel. Steeds weer blijkt dit. Als iemand door het Europeesch bestuur aan het hoofd van een gemeenschap wordt gesteld en hij is de gelijke in bloed van de onder hem gestelde hoofden der kleinere gemeenschappen, dan zal hij weinig gezag hebben. Is hij de mindere, dan zal hij geen gezag hebben. In Limboeng, een land, dat sinds menschenheugenis onder Gowasche suprematie is ge-

[1]) Kooreman, „De feitelijke toestand enz.", Ind. Gids, 1883, I, blz. 191.

weest, en dat bestaat uit een veertigtal kleine gemeenschappen, waarvan de inwoners zich voor het grootste deel eigenlijk geen Gowareezen voelen, kwam de onderworpenheid van den Makassaar aan al wat van hoogen adel is, duidelijk naar voren, toen de mogelijkheid werd overwogen aan het hoofd van geheel Limboeng een „karaëng" te stellen. Al deze kleine gemeenschappen hadden hoofden van lagen rang, die, ondanks dat, sedert het begin van de twintigste eeuw een zekere onnatuurlijke zelfstandigheid hadden bezeten. Tevoren waren zij altijd verantwoording schuldig geweest aan Gowasche prinsen, die deze gebieden in apanage bezaten, doch toen de apanages vervielen, verviel tegelijkertijd het gezag, dat deze hoofden boven zich behoorden te hebben. Daar in den grond Limboeng als een eenheid kon worden beschouwd en de hoofden gaarne een „karaëng" boven zich zagen, werd overwogen een Gowaschen prins als zoodanig aan te stellen, daar het geslacht, waaruit deze „karaëng" eigenlijk verkozen moest worden, reeds uitgestorven was. Toen ik de plannen met deze hoofden besprak, bleek echter, welk een haat de eeuwenlange Gowasche onderdrukking tegen het Gowasche vorstengeslacht in het leven had geroepen. Zij vreesden knevelarij en tyrannie en hoe ik ook betoogde, dat de tijden veranderd waren, niets hielp. Ten slotte zeide ik hun, dat het, volgens mij, toch het eenvoudigste ter wereld zou zijn om mij, in geval van machtsmisbruik, daarvan onmiddellijk in kennis te stellen. Daarop kreeg ik het merkwaardige antwoord: „Mijnheer, wij kennen ons zelf, wij zijn Makassaren. Staat eenmaal de Gowarees hier weer aan het hoofd, dan zullen wij zwijgen en ons niet verzetten, wat hij ook doet". Deze uiting is typeerend voor de verhouding, waarin het gewone volk tot den adel staat. Vandaar dan ook dat het mogelijk is, dat één of meer „anakaraëngs" aan het hoofd staan van een organisatie van veedieven [1]) en als bendeleiders ruime inkomsten genieten, zonder dat ooit voldoende bewijsmateriaal tegen hen kan worden verzameld. Zij worden blindelings gehoorzaamd en vrijwel nimmer verraden. Zoo zijn ook dobbelpartijen, waaraan lieden van adel meedoen, uiterst moeilijk op te sporen. In Gowa heb ik een vorstentelg, een hoogen „ana'-sipoewé", gekend, waarvan men fluisterde, maar dan ook alleen fluisterde, dat hij de intellectueele dader van eenige moorden was en de aanstichter van ontelbare vee-

1) Veediefstal is een uitermate populair misdrijf onder de Boegineezen en Makassaren. Het wordt beschouwd als een opwindende sport. Er zijn streken, waar een man niet voor vol wordt aangezien, zelfs geen vrouw kan krijgen, als hij nog nooit vee heeft gestolen.

diefstallen. Toen hij, na een leven van dobbelpartijen, knevelarijen, vechtpartijen, verkrachtingen en verleidingen, doodgestoken werd, slachtte men in Gowa allerwege kippen uit dankbaarheid van een dergelijken bruut verlost te zijn. Hij kon in zijn geheele leven niet dan voor eenige onbelangrijke feiten strafrechtelijk vervolgd worden. Een ieder zweeg als het graf, want zijn bloed was blauwer dan dat van één van de hoofden in Gowa, degenen, die gaarne in de beschermende schaduw van zulk een gevreesd man leefden, waren velen en de dolken van hem en zijn volgelingen kwamen sneller uit de scheede naarmate hun optreden meer succes had.

Dit alles zouden wij illustraties van den verkeerden kant der politieke verhouding tusschen adel en volk kunnen noemen.

Keeren wij thans, nu wij gezien hebben tot welke anti-sociale verschijnselen het gezag van het bloed kan leiden, terug naar de verhouding op zuiver staatkundig terrein.

Wij zien dan, naast dit groote gezag, de macht van vorsten en hoofden op verschillende wijzen beperkt. Alle vorsten en hoofden werden [1]) verkozen door bepaalde kiesheeren. Deze kiesheeren werden zelf in vele gevallen weer verkozen door *hun* kiesheeren, welke laatsten dan op hun beurt òf door *hun* kiesheeren òf door de oudsten uit hun gemeenschap werden verkozen. In de hoofdstukken II en III [2]) zagen wij reeds, dat deze verkiezingen in een zeker kader werken, doch dit doet niets af aan het feit, dat er in het regeeringsbestel een democratische inslag te bekennen is. Het woord democratisch klinkt wellicht wat vreemd in dit verband, omdat de kiesheeren in een rijk tot den, nà het vorstengeslacht, voornaamsten adel behooren. Doch in laatste instantie is toch een der zuilen, waarop deze zelfde kiesheeren steunen, de wil van het gewone volk. De wil van het volk vormt één der grootheden in de regeeringsorganisatie der Boegineezen en Makassaren. Geen alles overheerschende grootheid, vooral geen — behalve bij de verkiezing der lagere hoofden — bewust werkende grootheid, doch één, die er even goed is als de persoonlijkheid van den vorst, als de persoonlijkheden van 's vorsten naaste raadgevers, als de persoonlijkheden der kiesheeren en als de persoonlijkheden der lagere hoofden.

Dat rijksgrooten, in Bone bijvoorbeeld de rijksbestierder, de opper-

---

1) Ik schrijf „werden". Tegenwoordig geldt een verkiezingsreglement, dat zeer verdienstelijk is, doch niet met de adat overeenstemt, hetgeen trouwens onmogelijk zou zijn.

2) Blz. 488, 490, 491, 511.

bevelhebber en de kiesheeren met soms nog andere hoogwaardigheidsbekleeders, vorsten hebben afgezet, hebben wij gezien [1]). Eigenlijk behooren de kiesheeren dit te doen, doch wij kunnen aannemen, dat de voornaamste hoogwaardigheidsbekleeders en prinsen hieraan altijd hebben medegewerkt.

* * *

Op het gebied der justitie vooral -- behoef ik het te zeggen ? — is onder Westerschen invloed wel zeer veel veranderd.

Ook hier teekende zich de indeeling der standen scherp af. Met gelijke maat werd niet gemeten. Het sterkste voorbeeld is wel dit: als, vóór 1906, en dit was, geloof ik, door heel het Makassaarsche en Boegineesche gebied adat, een vrije een vrije doodde, omdat hij dezen op overspel met zijn vrouw betrapte, dan was dat zijn recht. Als een vrije een „anakaraëng" op overspel met zijn vrouw betrapte en hem doodde, dan mochten de volgelingen van dezen „anakaraëng" het wedervergeldingsrecht toepassen. Als, evenwel, een „anakaraëng" een vrije, om welk kleine vergrijp ook, doorstak, dan mocht deze „anakaraëng" niet gedood worden. Laag miste tegenover hoog het wedervergeldingsrecht. Deze adat leeft nu nog. De slechte elementen, die de adel kent, bedrijven van allerlei, dat het daglicht niet kan verdragen en dat een gewonen man al lang het leven zou hebben gekost. Doch de mindere, die zijn wapen opheft tegen zijn meerdere, is nog steeds een uitzondering. De leden der inheemsche rechtbanken, meestal tot den hoofdenadel, ook wel tot de vorstengeslachten behoorende, begeven zich slechts hoogst zelden en dan nog noode buiten den gedachtengang, dat het leven van een willekeurigen edelman heel wat meer waard is dan dat van den verdienstelijksten burger.

In de „Latowa", die ook Boegineesche wetten bevat, vond ik eenige teekenende artikelen, die ik hier, vertaald, laat volgen.

1. „Indien een vrije een slaaf doodt, behoort de dader een zoengeld aan den meester van den gedooden slaaf te betalen, te weten voor een man 20 en voor een vrouw 30 realen."

2. „Indien vrije lieden oneenigheid krijgen en elkander met wapens te lijf gaan en één hunner wordt gedood, zoo behooren de verwanten van den gedoode, zoo zij den dader vatten, het wedervergeldingsrecht toe te passen; wanneer de dader naar het huis van den rechter vlucht, wordt de doode niet meer gewroken, doch moet de dader een zoengeld, groot 30 realen betalen."

---

[1]) Blz. 487, 490.

3. „Indien een „anakaroeng" door een vrije wordt gedood en deze wordt gevat, zoo dient de „anakaroeng" gewroken te worden; wanneer de vrije vlucht in het huis van den rechter, dan wordt de „anakaroeng" niet meer gewroken en degeen, die den „anakaroeng" gedood heeft, slechts beboet met „sikati sitaï" (één kati één taï = 88 realen van f 2.—). Als de dader dit zoengeld niet kan betalen, zoo kan dit op zijn vrouw en kinderen worden verhaald, aangezien hij iemand gedood heeft, die hooger is dan hij zelf."

4. „Als een vorst of een „anakaroeng" een slaaf doodt, moet de dader een zoengeld betalen van 20 realen; al is de dader gevat, toch mag men den slaaf niet wreken."

5. „Indien een vorst of „anakaroeng" iemand doodt, zonder dat deze schuld heeft, dan is hij strafbaar met de helft van het zoengeld, dat betaald zou moeten worden, zoo men hem doodde, en bovendien het zoengeld voor den doode."

Vrijwel dezelfde artikelen komen voor in de „Verzameling Inlandsche Wetten", die Matthes publiceerde in zijn Makassaarsche Chrestomathie en Nederburgh [1]) vertaalde, en die wellicht ontleend zijn aan de „Rapang", de Makassaarsche tegenhanger van de „Latowa".

Doch het standsverschil uit zich niet alleen in een jus talionis, dat niet geldt voor den mindere tegenover den meerdere. In de zooeven aangehaalde artikelen uit de „Latowa" bemerkten wij reeds, dat de verschillende standen verschillende zoengelden hebben. In de „Latowa" vinden wij de zoengelden (Boeg. „tokkong") opgenoemd, doch voor welk gebied deze golden, is niet duidelijk. In andere gedeelten van de „Latowa", in wetsartikelen, worden andere zoengelden genoemd. Doch dit doet ook minder ter zake, daar het ons te doen is om het opsporen van het beginsel. Zoo vinden wij dan als „tokkong" voor een edelman, tevens hoogwaardigheidsbekleeder, „sikati sitai" d.i. 88 realen. Voor een „anakaroeng", geen waardigheid bekleedende, 7 taï of 56 realen. Voor een „maradeka" 3½ taï of 28 realen en voor een slaaf 2½ taï of 20 realen. Eerdmans [2]) vermeldt voor Gowa voor „adellijke personen" 88 realen, voor een vrije vrouw 40 realen, voor een vrijen man 30 realen, voor een slavin 30 realen en voor een slaaf 20 realen. In Gowa heet zulk een zoengeld „sapoe-mate".

Ook in de boete, die werd opgelegd, werd met den stand van den dader rekening gehouden. In de „Verzameling van Inlandsche

[1]) Ind. Weekbl. van het Recht, No. 1292—1294, 1296.
[2]) Eerdmans, „Het Landschap Gowa", blz. 76.

Wetten" in de Makassaarsche Chrestomathie van Matthes, komt een afzonderlijk artikel voor, waarin gezegd wordt dat de boeten, die de rechter oplegt, de volgende zijn:

voor „ana'-karaëngs" 2½ taï,
voor „ana-karaëngs" 2½ taï,
voor verre verwanten en afstammelingen van den „karaëng" 1½ taï,
voor „gallarrangs", die rechtspraak bezitten 5 taï,
voor kamponghoofden 1 taï,
voor „gallarrangs", die geen rechtspraak bezitten 1½ taï,
voor buitengewone „soero's" 2½ taï,
voor gewone „soero's" 1½ taï,
voor „ana'-soero" 1 taï,
voor „maradeka" ½ taï,
voor „maradeka"-vrouwen" 1 taï,
voor slaven ¼ taï.

Waarschijnlijk geldt deze lijst voor Gowa, daar dan met de „gallarrangs, die rechtspraak bezitten", de onmiddellijk onder den „karaëng", den vorst van Gowa, staande hoofden kunnen worden bedoeld, met de „gallarrangs, die geen rechtspraak bezitten" de onder dezen staande hoofden en met de kamponghoofden de laagste hoofden. „Gallarrang" is, zooals reeds bleek, een Makassaarsche titel. Hoewel de „Batesalapang", de negen kiesheeren van Gowa, in vroegere tijden heel wat zelfstandiger zijn geweest, is de „Gallarrang"-titel meer in overeenstemming met het peil, waarop hun waardigheid langzamerhand is komen te staan. De leden van het vorstenhuis noemen alle onmiddellijk onder den vorst gestaan hebbende hoofden, of zij den titel „karaëng" dragen of niet, „Gallarrang" en hun stand den „Gallarrang-stand".

„Soero's" waren afgezanten, boodschappers. Buitengewone „soero's" waren van hoogen stand en belast met bijzonder gewichtige zendingen. „Ana'-soero" waren vermoedelijk de zoons, die den vader vaak vergezelden en beschermden op diens reizen als buitengewoon afgezant en tevens de zoons van de vaste „soero's". Niet onwaarschijnlijk is het, dat de zoons van deze vertrouwenslieden van den hoogsten in den lande van lieverlede een positie zijn gaan innemen, die het wenschelijk maakte een aparte strafmaat voor hen vast te stellen.

De „Latowa" heeft een dergelijke lijst, die evenwel onvolledig aandoet. Het principe is hetzelfde: ook hier geen bevoordeeling van de hoogere standen, integendeel. Hoe hooger de stand, hoe hooger de

boete. Overigens golden deze boeten niet voor alle delicten. In de wetten treft men herhaaldelijk artikelen aan, die voor bepaalde delicten bepaalde, vaak voor alle standen gelijke boeten stellen.

De rechtspraak was in handen van de hoogste standen. Dat in geschillen tusschen hoog en laag de onpartijdigheid geen waarborg had, behoeft geen betoog.

* * *

In de dagelijksche omgangsvormen komt het verschil in stand eerst recht tot uiting. Nu klagen de oudere vorstentelgen en hoofden, en ook de oudere menschen van minderen stand, dat de manieren van tegenwoordig zooveel te wenschen over laten. Ik geloof zeker, dat deze ouderen geen ongelijk hebben. De omstandigheden hebben zich evenwel zoo sterk gewijzigd, dat vele omgangsvormen uit den tijd raken.

Wanneer voor eenige decenniën een mindere een meerdere op zijn pad ontmoette, dan steeg de mindere van het paard en bracht zijn kleeding in orde. Hij zorgde, dat, zoo hij het bovenlijf ontbloot had, de sarong onder de oksels was samengebonden en de tepels niet zichtbaar waren, of, zoo hij een jas droeg, dat de sarong stevig, zooals het behoorde om het middel zat. In geen geval mocht het broekje, dat hij er onder droeg, gezien worden. Ook zijn hoofddoek of het gevlochten kalotje, de songko, moest behoorlijk zitten. Hij liet ruim baan aan den meerdere, die hem passeeren zou en zoo het een der hoogste leden van het vorstenhuis of een voornaam hoofd was, zou hij zich het liefst aan het gezicht onttrekken, door zich in het struikgewas te drukken. In dat geval behoorde hij te hurken en niet op te zien naar den voornamen voorbijganger. — Thans moet de voornaamste edelman, indien hij zich te paard waagt op de groote wegen in Zuid-Celebes, goed oppassen, dat hij met paard en gevolg en al niet in de sloot raakt vanwege de groote autobussen, die, vol met „minderen", langs de asfaltwegen jagen. Het steeds toenemende verkeer heeft gemaakt, dat vreemdelingen, in voorheen vrijwel gesloten gemeenschappen, dagelijksche verschijnselen zijn geworden. Ook hierdoor daalde het gezag der hoofden, daar dit op het vreemde element slechts weinig vat heeft, en verloor ook de étiquette veel van haar strengheid.

Vroeger moest een ieder voor den edelman gereed staan, en als men niet voor hem gereed stond, welnu, de kleine man had misschien

wel wat geld in zijn buidel, voldoende, of misschien zelfs meer dan voldoende om een flinke boete te betalen voor zijn onbeleefdheid. Hieruit begrijpe men niet, dat men thàns in het algemeen niet voor den edelman gereed wil staan, doch het misbruik, dat de adel van zijn positie maakte, is tegenwoordig tot een minimum beperkt.

Een onbeleefdheid was en is overigens gauw begaan. De arme, die op het onverwachtst een gezelschap „anakaraëngs", die op de hertenjacht waren, moest herbergen, moest zorgen, dat de hooge gasten in ruime mate te eten kregen. Sirih, eten en drinken, diende op een bepaalde wijze te worden aangeboden, terwijl de hooge gasten door de jonge dochters des huizes moesten worden bediend. De hooge gast krijgt soms, niet overal, niet één, doch meerdere borden en twee koppen — zoo de gastheer deze bezit — voor zich. Ik herinner mij, dat ik, op een tocht in de bergstreken van Sindjaï, even uitrustende bij het hoofd van een kleine nederzetting, twee koppen koffie voor mij kreeg. De koppen waren zeer groot en gebloemd. De bestuursassistent, die mij vergezelde, kreeg ook twee koppen, maar deze waren kleiner en niet gebloemd, terwijl de „Aroe" van die streek, die ons begeleidde, twee heel kleine glazen kopjes kreeg. De gastheer zelf had één kop. Doch het fijn gevoel voor rang en stand, dat vermoedelijk 's mans fort was, uitte zich niet alleen in het aantal en de soort van koppen, die ieder zijner gasten werd aangeboden. Want hijzelf zat op den naakten vloer. De Aroe op een oud matje. De bestuursassistent op een nieuw matje, en ik op een melkkistje, waarover twéé nieuwe matjes.

In de nabijheid van een hoogere rechtop staan, valt den Makassaar en den Boeginees moeilijk. Richt een edelman het woord tot een, als gids vóór hem loopenden man uit het volk, dan ziet men den laatsten een lichten schok krijgen en een weinig gebukte houding aannemen. Eischt het gesprek, dat hij stilstaat, dan wendt hij zich in nederig-gebukte houding om, zelden den edelman vol, doch meestal onderuit aanziend. Wordt het een eenigszins lang gesprek, dan zal het van de zijde van den minderen man niet vlotten, vóór hij goed en wel op den grond zit. In den omgang van twee edellieden zal men aan vele kleine nuances in gebaar, stem en gesprek kunnen bemerken, wie het zuiverste bloed heeft, hoewel ook verschil in leeftijd zich vaak op dezelfde wijze uit.

* * *

Ook aan de kleeding is standsverschil te onderscheiden, alhoewel hier eveneens veel is veranderd en nog steeds verandert, daar de

Europeesche tropenkleeding onder het jongere geslacht, voornamelijk in de hoogere standen in de kuststreken, meer en meer de inheemsche kleedij verdringt, terwijl de Gouvernements-ambtenaren van hoog tot laag over het algemeen Europeesch gekleed gaan.

Het is niet mijn plan de kleeding der Boegineezen en Makassaren uitvoerig te bespreken.

Slechts de verschillen in kleeding, voorzoover deze samenhangen met den stand der dragers, zal ik aangeven.

De gewone man draagt een eenvoudigen hoofddoek, meestal zeer slordig om het hoofd gewonden. Oude mannen uit het volk ziet men wel eens grof-gevlochten „songko's", een soort kalotjes, vervaardigd van de nerf van het lontarblad, dragen. De laagste hoofden, eveneens uit het volk afkomstig, dragen ook gaarne deze „songko's", evenals de lage Mohammedaansche godsdienstbeambten.

De mannen uit de hoogere standen dragen bijna zonder uitzondering de „songko'", doch dan van fijne kwaliteit en dikwijls vervaardigd van paardehaar en doorvlochten met zilver- of gouddraad. Voorts dragen sommige edellieden gaarne den gesteven hoofddoek, op een bepaalde wijze om het hoofd gewonden met één punt recht in de hoogte. Gedurende een hertenjacht mag deze hoofddoek ook door den medejagenden gewonen man gedragen worden.

De gewone man draagt een sarong van geruit katoen in allerlei kleuren, hoewel zijde hem, althans tegenwoordig, niet verboden is. Den gezeten, niet-adellijken handelaar of handwerksman ziet men vaak zijden sarongs dragen. Soms hebben bepaalde adellijke families bijzondere kleurcombinaties in hun, altijd geruite, sarongs. Dit is tenminste in Gowa het geval. Door de vrouwen in de eene familie worden altijd sarongs geweven, waarin bijvoorbeeld steeds weer een bepaald soort blauw, een bepaald soort groen en een bepaald soort rose voorkomt, — evenwel nooit in hetzelfde patroon, daar de eene sarong nimmer geheel gelijk wordt gemaakt aan de andere —, terwijl een tweede familie meer paars en rood in de sarongs heeft. Van een ongeschreven wet was hier echter geen sprake. Als morgen aan den dag de vrouwen anders willen gaan weven, kunnen zij dit doen. Dezen indruk heb ik althans gekregen.

Slechts met één kleur moet de mindere man en de mindere vrouw voorzichtig zijn; het geel is namelijk de kleur der vorsten. Niemand zal er aan denken een gele sarong, of een sarong, waarin veel geel verwerkt is, te gaan dragen, tenzij hij een vorst, een kroonprins of een rijksbestierder is. Ook een broeder of een oom van den vorst

zal het geel wel kunnen dragen, doch andere edellieden dan de vorstentelgen van het zuiverste bloed, die ten nauwste aan den regeerenden vorst verwant zijn, zullen dit altijd nalaten. Ik herinner mij uit Gowa, dat toen allang geen vorst meer had, een typeerend voorval. Op zekeren dag zag ik, uit het raam van mijn kantoor kijkend, op straat een man loopen, die een helgele sarong droeg, nonchalant om het middel gedrapeerd. Ik liet den bestuursassistent roepen en wees hem den man, terwijl onder de menschen, die altijd het erf van een controleurskantoor bevolken: politieagenten, lagere hoofden, getuigen in rechtszaken, een lichte opschudding merkbaar was. Nauwelijks had de bestuursassistent den man gezien, of hij zei zeer laconiek: „Een krankzinnige, mijnheer". En inderdaad bleek na onderzoek, dat de man een uit een ander ressort afkomstige, overigens ongevaarlijke krankzinnige was. De gele sarong was voor den bestuursassistent voldoende geweest, om een volkomen juiste diagnose te stellen omtrent een hem geheel onbekend persoon.

Het standsverschil komt minder in het dagelijksche leven dan op groote feesten — als huwelijks- en besnijdenisfeesten in adellijke kringen — in de kleeding tot uiting. De mannelijke leden van den hoogen Gowaschen adel — nergens wordt van feestkleedij nog zooveel werk gemaakt als in Gowa — zijn dan gekleed in een prachtig brokaat jak, versierd aan hals en onderarmen met juweelen of filigraan-gouden knoopjes. Zij dragen daarbij dan in plaats van een sarong, de „gadoe", een wit-gazen rok, en de „sigara", een lage witte „songko'" van satijn. Oude edellieden dragen bij het brokaat jak ook wel een zwart-gazen rok of een donkere met schelpen geglansde sarong. Deze drachten mogen door minderen nimmer gedragen worden, tenzij zij, althans in Gowa, in het huwelijk treden. Bruid en bruidegom dragen vorstelijke kleedij. Ook de boodschapper, doch dit komt minder vaak voor, die de bruiloftsgasten gaat uitnoodigen, mag gekleed gaan in „gadoe", heeft, evenals de bruidegom, het bovenlichaam naakt, en draagt de „sigara"[1]). De bruidegom heeft een soort band om het hoofd, die weer dezelfde band is, die ook de meeste vorsten van Zuid-Celebes bij hun inhuldiging dragen.

De vrouwen onderscheiden zich weinig van elkander. De vrouwen van adel dragen meer zijde, doch over het algemeen is er geen verschil in kleeding, naar gelang er standsverschil bestaat. Toch,

[1]) Matthes vermeldt echter in zijn Mak. Wdb. en Boeg. Wdb. dat de „sigara" zoowel door vorsten als geringen wordt gedragen, doch alleen bij feesten.

dit zij hier terloops opgemerkt, herkent men de vrouw van adel onmiddellijk. Dikwijls heeft zij zeer fijne gelaatstrekken en is zij blank van huid, omdat deze nimmer aan de zon wordt blootgesteld. Zij heeft mooi-gevormde, op haar wijze gesoigneerde handen en soms ontstellend kleine voeten, daar zij zeer weinig loopt. Soms heeft zij nog nooit den grond betreden, omdat zij altijd buitenshuis gedragen is geworden of te paard heeft gezeten. Zij is over het geheel tengerder en eleganter dan de gewone vrouw en haar haardracht is veel verzorgder. Tusschen de wijze, waarop zij en die waarop de gewone vrouw, dezelfde kleeren zonder eenige snit en meestal van dezelfde stof, draagt, bestaat een hemelsbreed verschil. Ik zag dit eerst, toen een van mijn Boegineesche vrienden mij hierop opmerkzaam had gemaakt. Het gold toen nog wel een vrouw van hoogen en een vrouw van minder hoogen adel, de laatste afkomstig uit de bergen — wat altijd een minderwaardigen klank heeft. De adellijke jonge vrouw uit de bergen geleek een onhandige stumper tegenover de Watamponeesche dame, hoewel deze reeds op leeftijd en eenigszins gezet was.

Rijdt een vrouw paard, dan zit zij op kussens en hoe hooger de stand der vrouw, des te meer kussens op den rug van het paard zijn vastgesnoerd. De vorstinnen van Bone en Soppeng zitten op zeven kussens.

* * *

Ten slotte nog iets over het huis en zijn bouw naar gelang van den stand van den bewoner.

Alle Boegineesche en Makassaarsche woningen staan op palen. Ziet men vijf bij vijf palen onder een huis staan, dan is de bewoner iemand van adel. Is het aantal geringer, dan kan er ook iemand uit den gewonen stand in wonen. Hoe meer palen, hoe meer vakken, waarin het huis verdeeld is, hoe hooger de stand. Het aantal palen, dat een regeerend vorst van een der „botjo's" onder zijn huis kan laten zetten, is onbeperkt.

Een edelman en dan meestal een voornaam edelman, heeft geen gewone trap aan zijn huis, doch men begeeft zich langs een schuinliggend, gevlochten bamboedek, (Boeg. en Mak. „sapana") naar binnen.

Ook het aantal „samboenglayang", kleine afdaken onder de nok van het dak aan den voorgevel, houdt verband met den stand van den bewoner. De gewone man behoort niet meer dan twee „samboenglayang" aan zijn huis te hebben. Een vorstelijke woning telt er

evenwel vijf, een woning van een voornaam hoofd of edelman vier, en een van een lager edelman drie.

De palen onder het huis en de „samboenglayang" aan den voorgevel zijn tegenwoordig evenwel, wat men zou kunnen noemen, prijsgegeven door den adel; liever nog, de mindere standen hebben er zich meester van gemaakt. Rijke burgers zetten huizen met veel meer palen er onder, dan volgens hun stand geoorloofd is.

Een ander kenmerk van een vorstelijke of adellijke woning is een overdekt toegangspoortje tot het erf, waarop de woning staat. Dit ziet men evenwel weinig meer.

Slechts een regeerend vorst mag een woning met twee daken hebben.

Voorts dragen slechts woningen van vorsten en voorname hoofden boven in den voorgevel een versiering in den vorm van een karbouwenkop met groote horens.

Als vroeger iemand het waagde bij den bouw van zijn huis iets aan te brengen, wat voor een hoogeren stand was weggelegd, dan werd het huis in brand gestoken door de soldaten van den vorst. Ik zeide reeds, dat, wat het aantal palen onder een huis en het aantal „samboenglayang" betreft, de oude adat in verval is geraakt. Doch niemand zal het heden ten dage wagen een huis te bouwen met zeven bij zeven palen, vijf „samboenglayang", twee daken, de „sapana" en den buffelkop. Tenzij hij waarlijk een Boegineesch of Makassaarsch vorst is.

* * *

Ik wil er hier bepaaldelijk de aandacht op vestigen, hoewel het uit het voorgaande wel gebleken zal zijn, dat bij de Boegineezen en Makassaren niet aan iederen stand of tusschenstand zijn bepaalde plaats op het terrein van de huwelijksgift, de omgangsvormen, de justitie, de kleeding en den huizenbouw, valt aan te wijzen. De scheidingslijnen loopen nergens duidelijk. Wel teekenen zich overal de twee groote groepen af: de adel en het volk.

II.

Het economisch aspect dezer verhouding.

In het vierde hoofdstuk leerden wij de „kasoewiyang" kennen als

een stelsel van verplichte diensten, die eensdeels en vooral van economischen, religieuzen en socialen aard zijn en door den stand der vrijen in arbeid, voortbrengselen of geld worden gepresteerd ten behoeve van de boven hen gestelde regeerders, en anderdeels meer van politieken aard zijn en door hoofden in natura en arbeid worden gepresteerd ten behoeve van hoogere hoofden en vorsten. Na de uitvoerige behandeling van de „kasoewiyang", die ook in dit hoofdstuk, dat immers de verhouding der standen ten opzichte van elkander tot onderwerp heeft, in het geheel niet zou hebben misstaan, kan ik met een korte belichting van de economische beteekenis van dit stelsel van verplichte diensten, volstaan.

Ten aanzien van de voedselvoorziening (I. 1, 5; II. 1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12; VIII), als van den huizenbouw (I. 2; VIII), en van de geldelijke inkomsten (II. 2, 4, 5; III. 3) zijn, zooals wij zagen, vorsten, rijksgrooten en hoofden afhankelijk van de vrijen. Wanneer wij nu weten, dat niet slechts vorsten, rijksgrooten en hoofden met hun gezin van al deze diensten en heffingen profiteerden, doch dat groote scharen van meer of minder verre familieleden en verwanten op den zak teerden van hen, voor wie „kasoewiyang" werd gepresteerd, dan komt de economische beteekenis van dit stelsel in een nog helderder licht te staan. Het is zonder twijfel herhaaldelijk voorgekomen en in sommige streken was het ook regel, dat de vrijen niet alleen „kasoewiyang" verrichtten voor den vorst, doch dezelfde diensten, zij het dan ook op veel beperkter gebied, rechtstreeks aan diens neef, diens achterneef of een adellijken gunsteling bewezen, al waren deze dan ook niet met regeermacht bekleed. Deze toestanden, die vooral in de voornaamste rijken bestonden, werden als wantoestanden en uitvloeisels van machtsmisbruik beschouwd. Zeer natuurlijk is het evenwel, dat de regeerders in het onderhoud voorzien van die leden hunner verwantengroep, die niet met regeermacht zijn bekleed. De geheele adel groepeerde zich om de vorsten, de rijksgrooten en de hoofden en was economisch van hen afhankelijk. Wat wil dit zeggen? Dat de adelstand economisch dreef op den stand der vrijen. De economische beteekenis van de betrekkelijk kleine groep der slaven mag hier gerust worden uitgeschakeld.

* * *

De inkomsten van de vorsten, rijksgrooten en hoofden werden niet alleen door de „kasoewiyang" bepaald. Zoo hadden vorsten en rijksgrooten recht op een zeker gedeelte van de proceskosten der voor de

hoogste rechtbank behandelde zaken en van de door haar opgelegde boeten. De hoofden trokken op dezelfde wijze inkomsten uit de rechtspraak der lagere colleges. Voorts hadden de vorsten van Bone en Gowa voor de aan hen onderhoorige gebieden den verkoop van opium aan zich getrokken. Zij lieten ook tegen betaling van eenige rijksdaalders scheepspassen uitreiken aan de in hun rijken thuishoorende prauwvaarders. Vóór 1893 behoorde aan den vorst van Gowa het monopolie van alle in Gowa geteelde koffie; daarna werd door den vorst, tot 1905, van het product uitvoerrecht geheven naar rato van de marktwaarde [1]). Dit koffiemonopolie is thans nog niet vergeten; het werd uitermate streng gehandhaafd: ontduikingen werden zwaar, soms met den dood gestraft. Het monopolie was dan ook in hooge mate winstgevend voor den vorst, hetgeen begrijpelijk is bij een door den vorst aan de bergbewoners betaalden, door hemzelf vastgestelden prijs van f 16.— tot tot f 24.— per pikoel en een gemiddelden verkoopsprijs van f 30.—. De bekende koning I Koemala (1825—1893), na zijn dood „Toemenanga-rikakoasanna", „de in zijn waardigheid overledene" genoemd, bracht deze cultuur tot grooten bloei. Eerst tijdens zijn regeering kon het Gowasche vorstenhuis ook in Westersche oogen eenigszins vermogend worden genoemd.

* * *

Een vorst, een rijksgroote of een hoofd, die in verhouding tot zijn onderdanen niet rijk genoemd kan worden, is in de oogen van Makassaren en Boegineezen een paskwil. Een hoofd behoort een grooter huis te bouwen dan zijn onderdanen; een vorst bewoonde, zooals vanzelf spreekt, de grootste woning van het land. Als vorsten of hoofden een feest geven, is het gewoonte, dat slechts de allerhoogste gasten een uitnoodiging ontvangen. Verder is een ieder, hoog of laag, welkom. Op zulke feesten werden vroeger, en worden thans ook nog wel, duizenden en duizenden gespijzigd; honderden buffels werden geslacht, duizenden bossen rijst gestampt.

Een vorst moest altijd in overdaad leven en niet alleen een vorst, doch ook diens bloedverwanten. Deze overdaad, deze totale afwezigheid van materieele zorgen, moest blijken in onbeperkte gastvrijheid, in groote feesten — in de eerste plaats ter eere van de rijkssieraden —, en in veelheid en pracht van sieraden. Vroeger gold ook het bezit van vele vuurwapenen als een bewijs van grootheid en rijkdom. Bak-

[1]) Eerdmans, „Het Landschap Gowa", Verh. Bat. Gen., 1897, deel L, 3e stuk.

kers [1]) vertelt, dat de Boegineesche groote er trotsch op was en het als een rijkdom beschouwde, wanneer zijn wapenkamer met allerhande soorten van draagbare vuurwapenen was volgepropt. In de meeste gevallen was evenwel de voorraad van dien aard, dat die alleen kon beschouwd worden als te bestaan uit staatsie-, maar niet als uit verdedigingswapenen. „Het eerste," zegt Bakkers, „heeft dan ook meer dan het laatste plaats; want het behoort alsmede tot de kenmerken der grootheid van een vorst of prins, dat hem op iederen togt, dien hij onderneemt een groot aantal geweerdragende manschappen voorafgaat, waaronder men er echter niet zelden aantreft wier geweren zonder sloten, of waarvan de sloten met bindrotting aan de lade bevestigd zijn."

Onder den laatsten vorst van Bone, Lapawawoi, hadden de mannelijke leden van den décadenten Boneschen hofadel minstens één beruchten opiumschuiver in hun gevolg, als een levend bewijs, dat zij èn rijk èn royaal waren. Een opiumschuiver heeft immers voortdurend behoefte aan veel geld en blijft slechts bij dien heer, die hem dat in ruime mate verschaft. Vaak schoven de heeren zelf geen opium. Dit maakte het „houden" van een opiumschuiver des te aantrekkelijker, daar dan het element van verkwisting, van het nuttelooze weggooien van geld, nog duidelijker was.

* * *

Een enkel woord over stand en beroep. Na de uitvoerige behandeling van de waardigheden, ambten en beroepen, die door adel en vrijen worden bekleed en uitgeoefend, zij volstaan met de opmerking, dat het geheele economische leven in al zijn geledingen zich eigenlijk afspeelt in den stand der vrijen. De adel verricht geen handenarbeid uitgezonderd goudsmidswerk, spin- en weefwerk en „alami"-vlechtwerk. Op de sawahs en de akkers werkten en werken de edellieden slechts in den hoogsten nood, een nood, die in den huidigen tijd begrijpelijkerwijs meer voorkomt dan vroeger. Wel waren de meeste edellieden grootgrondbezitter. Sommige edellieden voelden zich aangetrokken tot den handel; deze zijn er nu ook. Er waren en er zijn er die handelsvaartuigen bezaten en bezitten. Doch dat is dan ook al.

---

[1]) „Het leenvorstendom Boni", blz. 87.

III.

Het religieus aspect van deze verhouding.

In den loop van deze verhandeling bestond reeds de wenschelijkheid om verschillende punten van het religieuze aspect van de onderlinge verhouding der standen uitvoerig te behandelen. Ik wijs op de hemelsche afkomst der vorsten- en hoofdengeslachten en op den band, die bestaat tusschen de groepen der vorstentelgen van zuiveren bloede en de zuivere leden der hoofdengeslachten eenerzijds en de rijkssieraden anderzijds. De verhouding van den stand der vrijen tot de rijkssieraden werd nog niet uitdrukkelijk besproken, al kwam de voornaamste trek hiervan reeds naar voren: de trek namelijk, dat, terwijl de regalia in handen behooren te zijn van de hoogste groep in de gemeenschap, waarbij deze regalia behooren, het geheele aan deze regalia verbonden ritueel verricht wordt door vertegenwoordigers van den stand der vrijen. De priesters, de „bissoe's", de „sanro's" en de „pinati's", hebben de leiding en verrichten dan het voornaamste ceremonieel, in kleine gemeenschappen eigenlijk al het ritueel. In Gowa zagen wij in de „Toekadjannangang" een organisatie van vrijen voor het verrichten van de lagere, aan het ritueel voor de rijkssieraden verbonden werkzaamheden.

De priesters zijn leden van den stand der vrijen. Al het ritueel bedrijf bij feesten van welken aard ook, bij ziekte, overlijden en begrafenis, bij rijst- en maïsbouw, vóór verre reizen en belangrijke ondernemingen, was vroeger en is nog grootendeels in hun handen.

In het vorige hoofdstuk zagen wij, dat nog een tweetal beroepen van ongetwijfeld min of meer religieuzen aard, — al werd dit toen niet uitdrukkelijk in het licht gesteld —, verbonden zijn aan den stand der vrijen. Het waren de beroepen van danseres en tamboer. Hoewel thans vaak, op het oog, het vermaak dienende, komen bij nadere bestudeering tal van trekken te voorschijn, die wijzen op een belangrijke ceremonieele taak, zoowel in het geheel der crisisceremoniën als bij de feesten in verband met de rijkssieraden.

* * *

De crisis-ceremoniën zijn voor alle standen, op eenige uitzonderingen na, dezelfde, met dien verstande, dat bij de hooge standen de feesten en plechtigheden uitgebreider, kostbaarder en langduriger zijn. Deze feesten en plechtigheden hebben plaats bij geboorte, bij het voor

de eerste maal knippen van het haar, bij het tandenvijlen en bij de besnijdenis, bij huwelijk en bij overlijden. Het tandenvijlen is thans in sommige streken reeds geheel verdwenen; het raakt hoe langer hoe meer in onbruik.

De uitzonderingen, waarop ik doelde, zijn: ten eerste het voor het eerst eten van vast voedsel en ten tweede het voor het eerst betreden van de aarde door kinderen van vorsten en andere hoog-adellijke personen. Ik zelf ben nimmer in de gelegenheid geweest feesten ter gelegenheid van deze gebeurtenissen bij te wonen. De adel mist de middelen om deze feesten naar behooren te vieren, vandaar dat deze steeds sporadischer voorkomen. Bakkers geeft van beide feesten een korte beschrijving in zijn artikel over Bone [1]).

* * *

Mij rest nog te wijzen op het feit, dat de hooge Mohamedaansche godsdienstambtenaren als de „kali" van Gowa en de „kali" van Bone in den vorstentijd, zoo niet tot den hoogsten stand, dan toch tot een der hoogste tusschenstanden behoorden. De „imangs", de in rang op de „kali's" volgende godsdienstambtenaren, zijn vaak leden van hoofdengeslachten.

ZESDE HOOFDSTUK.

Eenige gevolgtrekkingen.

I.

Alvorens ik het waag, den lezer in dit slothoofdstuk eenige gevolgtrekkingen voor te leggen, wil ik hem waarschuwen, dat ik dit doe in alle bescheidenheid. De samenleving, waarvan ik den belangrijksten socialen groepeeringsvorm in de voorafgaande bladzijden beschreef, is allerminst primitief te noemen. Zij is gecompliceerd en het dooreenliggen van heterogene verschijnselen maakt bestudeering aantrekkelijk, doch niet gemakkelijk. Doch dat is het minste. De grootste moeilijkheid, die de samenstelling dezer verhandeling medebracht, was het feit, dat ik, het materiaal in Zuid-Celebes zelf verzamelende, van den waren ethnograaf alleen het enthousiasme bezat. Ik was

1) „Het leenvorstendom Boni". blz. 119 e.v., 121 e.v., ook 41 e.v.

volstrekt ongeschoold. Dat daardoor terreinen ononderzocht bleven, die een geroutineerd ethnoloog nimmer links zou hebben laten liggen, is begrijpelijk. Ik hoop alleen, dat deze terreinen niet vele zijn. Dat ik een onbeschreven blad was, levert misschien dit éene voordeel op, dat van vooroordeel bij *dezen* ethnograaf toch zeker geen sprake kon zijn.

In de vorige hoofdstukken streefde ik het hoofddoel van deze verhandeling na: ik trachtte zoo overzichtelijk mogelijk alle gegevens betreffende de standen bij de Boegineezen en Makassaren te groepeeren. De lezer zal reeds bemerkt hebben, hoeveel in deze samenleving dooreen leeft, dat in verschillende sferen moet zijn ontstaan; hoeveel uit vroegere tijden, al is het dan vaak vervormd, nog voortbestaat, terwijl de organisaties, waarvan het deel uitmaakte of waaruit het groeide, reeds lang afgestorven zijn en vervangen werden door andere. Hij zal gezien hebben, dat deze samenleving, waaraan men zoo gaarne de termen „monarchie", „despotisme" en „feodaal" verbindt, niet zoo gemakkelijk met zulk een enkel étiket kan worden gekenschetst. Hieronder willen wij trachten eenige verheldering te brengen. Wij zullen pogen perspectief te brengen in de gegevens, de verschillende belangrijke verschijnselen naar voren te halen, na te gaan of en in hoeverre zij in eenig onderling verband tot elkander staan en of zij wellicht niet behooren in heel andere sfeer, dan waarin wij hen thans ontmoeten. Wij zullen trachten deze verschijnselen naar hun aard en oorsprong te waardeeren. Mocht ik er in slagen een tip op te lichten van den sluier, die tot dusver hing over deze zoo belangwekkende maatschappij, dan zal dit te danken zijn, eensdeels aan het werk van Durkheim en Mauss [1]), anderdeels aan dat van drie Nederlandsche ethnologen: Prof. Dr. J. P. B. de Josselin de Jong [2]), Mr. F. D. E. van Ossenbruggen [3])en Dr. W. H. Rassers [4]).

---

1) E. Durkheim et M. Mauss. „De quelques formes primitives de classification", l'Année sociologique, VI (1903), blz. 1—72. — M. Mauss. „Essai sur le don, forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques", l'Année sociologique, nouv. série I (1925).

2) J. P. B. de Josselin de Jong. „De oorsprong van den goddelijken bedrieger", Med. Kon. Akad. v. Wetensch., afd. Lett. 68, serie B. No. 1 (1929). — „The Natchez social system", Proceedings of the Twenty-third International Congress of Americanists, Sept. 1928. blz. 553 e.v.

3) F. D. E. van Ossenbruggen. „De oorsprong van het Javaansche begrip Montjâ-pat in verband met primitieve classificaties", Versl. en Med. Kon. Akad. v. Wet., afd. Lett. 5de Reeks, Deel III (1917), blz. 7 e.v.

4) W. H. Rassers. „De Pandji-roman" (Diss. Leiden 1922). — „Over den zin van het Javaansche drama", Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van

II.

Aan het einde van het eerste hoofdstuk, waarin de indeeling in standen werd behandeld, concludeerden wij, dat de Boegineesch-Makassaarsche maatschappij verdeeld is in *drie* hoofdgroepen en wel: de groep der vorstentelgen van zuiveren bloede, de groep der vrijen en de groep der slaven. De hoofdengeslachten vormen geen stand tusschen de groep der vorstentelgen van zuiveren bloede en die der vrijen in, doch een nevengroep van de eerste, zij het op lager niveau. Dit bleek ook ten duidelijkste bij de afzonderlijke behandeling van de hoofdengeslachten in het derde hoofdstuk.

In het vierde hoofdstuk werd de slavenstand uitvoerig besproken. De daarin voorkomende gegevens wettigen thans de gevolgtrekking, dat de stand der slaven niet op één lijn mag worden gesteld met de twee andere hoofdgroepen, namelijk in dezen zin, dat de slavenstand eigenlijk secundair is. Dit blijkt uit het feit, dat de drie bronnen van slavernij: de menschenroof, de oorlog en de rechtspraak, tenslotte gevoed werden, òf door volksgroepen buiten de Boegineesch-Makassaarsche maatschappij, òf door een der hoogere standen, waarbij eigenlijk slechts de stand der vrijen beteekenis had. De slavenstand had geen wezenlijke taak in het leven der maatschappij. Rechten bezat hij in het geheel niet, en evenmin verplichtingen tegenover de gemeenschap als zoodanig. Indien wij den slavenstand uitschakelen, — waartoe wij thans het recht hebben —, dan zien wij door heel Zuid-Celebes een *tweedeeling*. De groepen, die elkander aanvullen en steunen, zijn de eerste twee hoofdgroepen uit ons schema: (A) de groep der zuivere vorstentelgen met daarnaast de hoofdengeslachten, en daartegenover (B) de groep der vrijen.

Wij zijn thans doorgedrongen tot de kern van de indeeling in standen. Vóór het zoover kon komen, hadden wij veel op te ruimen en te ordenen. De pandelingen zetten wij al heel spoedig terzijde; de tusschenstanden maakten wij tot wat zij in wezen zijn: *tusschenstanden*; de hoofdengeslachten, in essentie niet verschillend van de vorstengeslachten, werden gezet waar zij behoorden: *naast* de vorstentelgen van zuiver bloed; de priesters en de krijgsoversten, door verscheidene auteurs zoo gaarne als afzonderlijke standen ge-

---

Ned.-Indië, Deel 81, derde en vierde afl. (1925), blz. 311 e.v. — „Over den oorsprong van het Javaansche tooneel", Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, Deel 88, 3de afl. (1931), blz. 317 e.v.

qualificeerd, bleken daartoe niet alleen alle eigenschappen te missen, doch zeer bepaaldelijk te behooren tot een der eerstgenoemde twee hoofdgroepen: de priesters bij de groep der vrijen, de krijgsoversten in beginsel bij de groep der vorstentelgen van zuiveren bloede en de hoofdengeslachten. Tenslotte lieten wij den slavenstand, als zijnde secundair, vallen.

Zou de tweedeeling, die wij langzamerhand te voorschijn hebben gebracht, de sleutel zijn tot het probleem van den oorsprong van dit standensysteem?

Laat ons afwachten. Eerst zullen wij dit probleem van verschillende zijden trachten te benaderen.

III.

Het is uit het, door Matthes in het Boegineesch gepubliceerde, La-Galigo-epos [1]) voornamelijk de scheppingsmythe, waarmede dit gedicht aanvangt, die ons kostbaar materiaal schenkt. Dit La-Galigo-epos is uit ethnologisch oogpunt zonder twijfel het meest waardevolle stuk, dat in de beide Chrestomathieën van Matthes voorkomt. Ik gevoel mij ten eenenmale onbevoegd een vertaling van dit wezenlijk schoone voortbrengsel der Boegineesche literatuur te leveren. Doch dat niet alleen. Dit heldendicht is zoo uitgebreid en bevat zooveel interessants, dat vertaling en commentaar een lijvig boekdeel zouden vullen. Ik moet volstaan met het samenvatten van het voornaamste, dat deze scheppingsmythe inhoudt.

* * *

„De Oppergod des Hemels, Patoto', hetgeen wil zeggen: „de Beschikker van 's menschen lot" [2]), ook genaamd To-palanrowé, „de Schepper" [2]), belegt op zekeren dag, na zijn gemalin Datoe-Palingé' te hebben geraadpleegd, een grooten familieraad in den hemel. Op Patoto''s verzoek zijn daar mede aanwezig de Oppergod van de Onderwereld, Goeroe-ri-Sĕllĕng, en zijn gemalin, Sinaoe-todja, „die

[1]) Dr. B. F. Matthes, Boegineesche Chrestomathie, II, Makasser, 1864, 2de uitg., A'dam, 1872. Blz. 416—547, aant. 250—263. Prof. Jonkers noemde in de Encyclopaedie van Ned.-Indië (onder *Boegineesch*), de voorstelling, dat er één gedicht van dien naam zou bestaan, dat dan van een bijzondere uitgebreidheid zou zijn, minder juist. Wel kan men van een bepaalden stijl spreken, welke dan kenmerkend is voor heldendichten, die, naar een persoon, die in sommige episoden den hoofdrol vervult, den naam dragen van La-Galigo-gedichten.

[2]) Vertaling van Matthes.

door het water overschaduwd wordt",[1]) dus onder water woont. Deze zijn door zes hemelen gereisd, teneinde den zevenden, waar Patoto' met zijn gemalin in het paleis Roewalĕttĕ, resideert, te bereiken. In al deze hemelen heerschen zoons van den hemelschen Oppergod en zijn gemalin. In den eersten hemel woont in het paleis Lĕttĕnrioe, Balasariwoe, ook genaamd Adjipalloerĕng, die den donder en den bliksem maakt. In den tweeden hemel woont in het paleis Mallagĕnni, Dĕttia Tana, ook genaamd Adjitĕllino, die een ijzeren berg beheerscht. In den derden hemel woont in het paleis Malimongĕng, I Lasangiyang, die hanengevechten houdt met zijn volk. In den vierden hemel woont in het paleis Langkoe-Langkoe, Adjipawewang, die een land maakt. In den vijfden hemel woont in het paleis Limpomadjang, Sangiyangkapa, ook genaamd Adjipatongĕng, die de sterren regelt, terwijl in den zesden hemel, in het paleis Wawo-öenroe, woont Laroempa(ng)mega, ook genaamd Adjipalallo of Lamega-adji, wiens taak niet vermeld wordt. Het hemelsche Oppergodenpaar heeft in het geheel negen zoons, waarvan er drie nog niet genoemd zijn. De oudste van allen is Latogĕ-Langi-Batara-Goeroe of Batara-Goeroe. Voorts wordt als de zevende zoon Dĕttia-Oenroe of Datoe-Malĕbbi genoemd, terwijl Batara-Oenroe of Adjimangkaoe de jongste zoon is.

Goeroe-ri-Sĕllĕng en Sinaoe-todja hebben negen dochters, waarvan de oudste is We-Nji'li-timo' Tompo'é-ri-boesa-empong, hetgeen wil zeggen: „de uit het schuim der golven opgekomene"[1]). Zij is de aanstaande vorstin van Toda-todja, wat een andere naam voor Paratiwi of Peretiwi of Onderwereld is. De tweede is Linroetalaga, vorstin van Oeri-lioe, een land in de Onderwereld. De derde is Sangiyamparĕ, vorstin van het land, dat vooraan in de Onderwereld ligt. Haar witte haren zijn als alang-alang. De vierde is vorstin in het land Samoedaĕ́, eveneens in de Onderwereld gelegen, en is geheeten Laweroïlĕ. De vijfde is Dĕttia-Langi, vorstin van Todassolo en de zesde I Lasamoeda, vorstin van Marawannang. De zevende is Lawero-öenroe. Haar rijk wordt niet bij name genoemd, doch is gelegen in de Onderwereld, achter den Hemel. De achtste is I Lasanĕdda, vorstin van het rijk Woeloewongĕng in de Onderwereld. De jongste wordt niet bij name genoemd, doch haar rijk is het dichtst bij de aarde en zij is het, die springvloeden veroorzaakt, schepen doet vergaan, menschen mishandelt, karbouwen en herders doet schrikken en menschen in het woud doet verdwalen.

[1]) Vertaling van Matthes.

Patoto' is de tweelingbroeder van Sinaoe-todja, de gemalin van Goeroe-ri-Sĕllĕng, terwijl Datoe-Palingé' de tweelingzuster van Goeroe-ri-Sĕllĕng is. Patoto' is bovendien een neef van Goeroe-ri-Sĕllĕng.

In den familieraad komt men, in overleg met de broeders, zusters, neven, nichten („cousins" en „cousines", „neveux" en „nièces"), ministers en andere raadslieden, overeen, den oudsten zoon van Patoto' en Datoe-Palingé', Batara-Goeroe, naar de woeste en ledige aarde te doen afdalen, teneinde een voor de menschen herbergzaam oord te scheppen. Hij zal de oudste dochter van Goeroe-ri-Sĕllĕng, We-Nji'li-timo' tot gemalin krijgen. Zij beiden zullen de eerste menschen zijn.

De Oppergod van den Hemel is hooger in rang dan die van de Onderwereld. Patoto' verzoekt Goeroe-ri-Sĕllĕng met zijn gemalin op te stijgen naar den Hemel en onverwijld begeeft dit echtpaar zich op weg. Ook in de wijze, waarop Patoto' de leiding heeft in de gesprekken, welke in den familieraad worden gevoerd, blijkt dit ten duidelijkste. Bovendien is Patoto' ouder dan Goeroe-ri-Sĕllĕng.

Patoto' geeft aan Batara-Goeroe een krisband, een hoofddoek, een armband en den ring van een vinger van zijn rechterhand. Datoe-Palingé' schenkt haar scheidenden zoon een ring van haar linkerhand. Voorts laat Patoto' Batara-Goeroe meenemen de plantensoorten „talĕttimpĕrĕ", „siri", „atakka", „tĕllĕ", „araso", een arĕnpalm, gepofte rijst van het hemelland Lĕttĕnrioe en verschillende soorten rijst van het hemelland Sawangkoetoe.

Vervolgens bindt Patoto' zijn oudsten zoon, met alles wat deze mede moet nemen, in een bamboekoker en laat hij hem langs den regenboog naar de Aarde afdalen. Op zijn weg naar de Aarde, halverwege gedaald, laat Batara-Goeroe, naar zijns vaders bevel, de „talĕttimpĕrĕ" zakken, waaruit dan landen, bergen, velden, zeeën, meren, rivieren, eilanden en stranden ontstaan. Daarna strooit hij rechts van zich de „atakka" en links de „tĕllĕ" uit. Hieruit ontstaan de wouden. Bijna op aarde aangekomen, laat hij den arĕnpalm vallen. Deze verandert in een slang en eenige andere dieren. De rijst, zoowel de gepofte als de andere, verandert dan in een zwerm vogels.

Zeven dagen blijft Batara-Goeroe zonder eten en drinken in zijn bamboekoker op de aarde liggen. Dan pas springt de bamboe open en kan hij opstaan. Al spoedig wordt hij dan door Goeroe-ri-Sĕllĕng gehaald, om naar de Onderwereld te komen en daar zijn bruid te ontmoeten. Deze zal naar de Aarde komen, zoodra deze bewoonbaar

is. Batara-Goeroe keert naar de Aarde terug en daar er nu reeds negen dagen verloopen zijn, zonder dat hij heeft gegeten of gedronken, smeekt hij den Schepper hem aan te hooren en te vernemen in welke ellende hij verkeert. Patoto' zendt dan zeven „Oro", zwarte menschen, met zeven bijlen om bosch te kappen, en daarna „bata'" (maïs), en „wĕttĕng" (gierst) te zaaien. Daarna laat Patoto' neerdalen: een paleis, een ontvangzaal, een tamarinde-boom en een „wodi"-boom, vijf bijvrouwen en alle zoogbroeders van Batara-Goeroe. Het land, waar op deze wijze de residentie van Batara-Goeroe gesticht wordt, heet Loewoe'.

Als alles gereed is, stijgt in het Oosten, uit zee, We-Nji'li-timo' op. In de volgende jaren baren eerst de bijvrouwen van Batara-Goeroe verscheidene kinderen. Na lang wachten wordt ook We-Nji'li-timo' zwanger, en schenkt zij het leven aan een zoon: Batara-Lĕttoe. Bij de groote feesten, welke ter gelegenheid van deze gebeurtenis worden gegeven, spelen de „bissoe's", de priesters, daartoe uit het hemelland nedergedaald langs den Latimodjong, het geweldige gebergte dat Loewoe' beheerscht, een groote rol.

Batara-lĕttoe huwt met We-Opoe-sĕngĕng, uit welken echt een tweeling werd geboren, waarvan de jongen heette Saweri-gading en het meisje We-Tĕnriijabeng. Daarna steeg Batara-Goeroe, vergezeld van zijn gemalin en zijn andere vrouwen, ten hemel, om daar voor goed te blijven".

Tot zoover de samenvatting van de voornaamste punten uit de scheppingsmythe.

* * *

Laat ons thans onderzoeken, wat deze mythe ons kan leeren.

Wat het meest naar voren treedt in dit verhaal is zonder twijfel de *tweedeeling*. Wij vinden tegenover elkander twee groepen: de Hemelgroep en de Onderwereldgroep, die tezamen een eenheid vormen. Dat zij een eenheid vormen, blijkt uit de zeer innige verwantschapsbanden, die tusschen de beide Oppergodenparen bestaan, en bovendien uit de gemeenschappelijkheid der beraadslagingen over een zaak van groot belang: het huwelijk van een lid van de eene, met een lid van de andere groep.

Deze beide groepen zijn *exogaam*. De Oppergod des Hemels heeft een vrouw gehuwd, wier broeder over de Onderwereld heerscht, terwijl de vrouw van den Oppergod der Onderwereld een zuster is van den Oppergod des Hemels. Wij kunnen deze groepen, ook zonder dat wij verder iets naders zouden te weten komen, reeds met alle

recht betitelen als de helften van een stam, als „moieties", als de beide phratries.

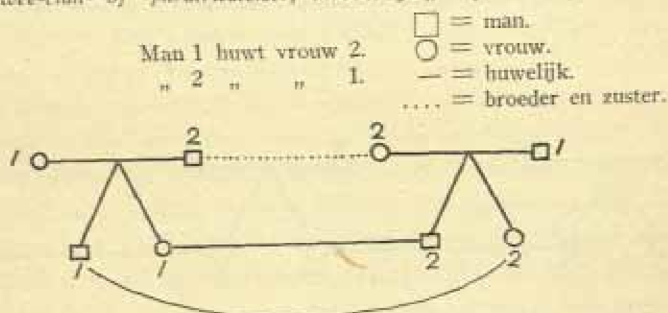
Deze gevolgtrekking vindt bij nadere beschouwing al spoedig bevestiging in het huwelijk van den oudsten zoon van het hemelsche godenpaar met de dochter van het godenpaar uit de Onderwereld. Dit huwelijk is namelijk een „cross-cousin"-huwelijk bij uitnemendheid. Hij trouwt niet alleen met zijn moedersbroedersdochter, doch ook met zijn vaderszustersdochter. Deze beide mogelijkheden, die een „cross-cousin"-huwelijk biedt, kunnen slechts vervuld worden bij een wederkeerig connubium, welk connubium bij uitstek bestaat, indien de stam in niet meer dan *twee* phratries of clans is verdeeld[1]).

[1]) Bij een systeem, waarbij de stam gevormd wordt door meerdere phratries of clans, zonder dat evenwel sprake is van een circuleerend stelsel, *kan* wederkeerigheid in het connubium altijd voorkomen.

Een eenzijdig connubium, inhaerent aan een circuleerend systeem, laat slechts de mogelijkheid van het „cross-cousin"-huwelijk, waarbij de man zijn moedersbroeders-dochter huwt. Het andere „cross-cousin"-huwelijk — man met vaderszustersdochter — is dan onmogelijk.

Voorbeeld I.

Twee-clan- of -phratriestelsel; moederzijdige afstamming.

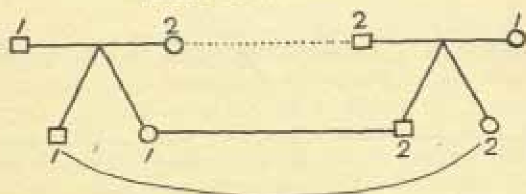

De man kan dus zoowel vaderszustersdochter als moedersbroedersdochter huwen. Anders gezegd, broeder en zuster kunnen in dezelfde clan huwen. Het connubium is wederkeerig.

Voorbeeld II.

Twee-clan- of -phratriestelsel; vaderzijdige afstamming.

Verder zie Voorbeeld I.

Conclusie als bij Voorbeeld I.

Bezien wij de verhouding der beide groepen in dit licht, dan wordt ons ook duidelijk, dat zoowel Patoto' als Goeroe-ri-Sëllëng een „cross-cousin"-huwelijk hebben gesloten. Patoto' en Goeroe-ri-Sëllëng zijn neven; beiden zijn dus met hun nichten gehuwd. Deze nichten kunnen van haar echtgenooten onmogelijk „parallel-cousins" zijn, d.w.z. zij kunnen ten opzichte van haar echtgenooten noch vadersbroedersdochter, noch moederszustersdochter zijn, daar zij dan zouden behooren tot dezelfde phratries als haar echtgenooten, hetgeen onbestaanbaar is. Wij moeten dus aannemen, dat Patoto' en Goeroe-ri-Sëllëng met hun „cross-cousins" zijn gehuwd, b.v. op de wijze als in onderstaand schema is aangegeven. Verondersteld wordt vaderzijdige afstamming.

Voorbeeld III.

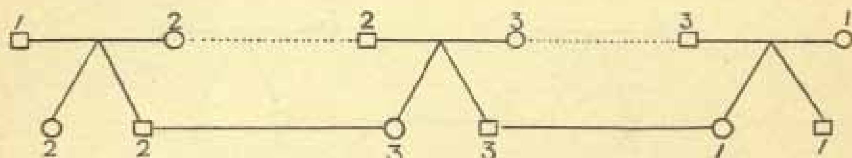
Meerdere clans of phratries doch geen circuleerend systeem.

De man moet buiten zijn phratrie of clan huwen; in welke phratrie of clan is onverschillig. Wederkeerigheid kan dus altijd voorkomen, doch is nooit regel.

Voorbeeld IV.

Circuleerend systeem; moederzijdige afstamming.

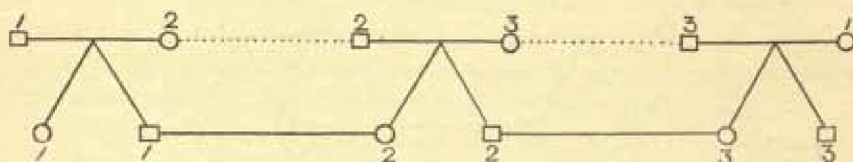
Man 1 huwt vrouw 2.
„ 2 „ „ 3.
„ 3 „ „ 1.

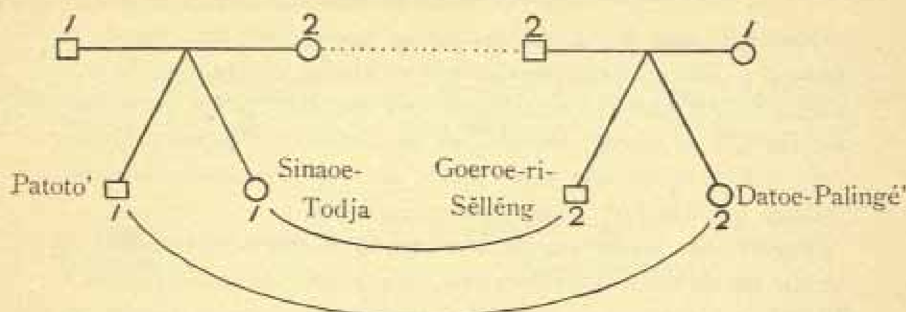
De man kan slechts moedersbroedersdochter huwen. Het andere „cross-cousin"-huwelijk is uitgesloten. Broeder en zuster kunnen niet in dezelfde clan huwen. Het connubium is eenzijdig.

Voorbeeld V.

Circuleerend systeem; vaderzijdige afstamming.
Verder zie Voorbeeld IV.

Conclusie als bij Voorbeeld IV.

Ook in deze huwelijken komt het wederkeerig connubium ten sterkste tot uiting.

Voor hen, die meer gegevens zouden wenschen om mijn stelling, dat wij hier te doen hebben met een wederkeerig connubium tusschen een Hemelphratrie en een Onderwereldphratrie, te kunnen aanvaarden, zal ik even deze scheppingsmythe verlaten. Het huwelijk van Batara-Goeroe en We-Nji'li-timo is namelijk niet het eenige duidelijke „cross-cousin"-huwelijk in de rij der afstammelingen van de Oppergodenparen van Hemel en Onderwereld. Wij rapen den draad waar wij hem loslieten: bij de geboorte van Saweri-gading en We-Tĕnriyabeng. Saweri-gading huwt met We-Tjoedaï, die het leven schenkt aan La-Galigo en Simpoeroe-todja. Bovendien — volgens de geslachtslijst van de vorsten van Loewoe'[1]) — aan Patiyang-djala. Simpoeroe-todja huwt met den zoon van Saweri-gading's zuster We-Tĕnriyabeng, genaamd Salinroeng-langi of Lĕtté'-parĕppa, met haar „cross-cousin" dus. Ook de andere dochter van Saweri-gading, die met Tĕnriyabeng's zoon Simpoeroesiya(ng) huwt, trouwt met haar „cross-cousin". Dit laatste volgens de Loewoe'sche geslachtslijst.

Aan deze geheele mythe ligt een zeer bepaald systeem ten grondslag en aanvaarden wij eenmaal, op bovenstaande, naar mijn meening zeer afdoende gronden, als hoofdelement van dit systeem de indeeling van een stam in twee exogame deelen, dan wordt veel van wat eerst duister was, helder, en blijkt allerlei op het oog onsamenhangends te hooren in stevig verband.

---

[1]) Deze geslachtslijst, die overigens weinig meer geeft dan een rij van vorsten en vorstinnen in hun onderlinge verwantschapsverhouding, ontving ik, na het persklaar maken der voorgaande hoofdstukken, van Mr. J. Gerritsen. Hierop is Simpoeroesiya(ng) — zie blz. 476 en 477 — een *man*, en niet, zooals op blz. 477 vermeld staat, een *vrouw*. Op dit punt komt de Loewoe'sche lijst dus overeen met Matthes' verhaal — zie blz. 476, in tegenstelling met Matthes' mededeeling echter, vormt Simpoeroesiya(ng) niet het begin van een nieuwe periode, doch volgt hij onmiddellijk, als zoon van deze, op We-Tĕnriyabeng.

Zooeven nam ik, de „cross-cousin"-huwelijken van Patoto' en Goeroe-ri-Sĕllĕng besprekende, als voorbeeld *vader*zijdige afstamming. Bij een nader onderzoek van ons materiaal zullen wij evenwel tot het besluit moeten komen, dat de afstamming hier niet *vader-*, doch *moeder*zijdig moet zijn. Om dit duidelijk te maken, kan nevenstaande geslachtslijst [1]) niet worden ontbeerd.

Patoto', het hoofd van de Hemelphratrie, heeft tot gemalin een vrouw uit de Onderwereldphratrie. Wie volgt hem op? Rĕmman-ri-Langi', die gehuwd is met We-Tĕnriyabeng. Dit wil zeggen, dat Rĕmman-ri-Langi' tot de Hemelphratrie moet behooren, hetgeen weer beteekent, dat zijn vrouw tot de Onderwereldphratrie behoort. Dit nu zou onmogelijk zijn, indien de afstamming vaderzijdig was. Aan de hand van de geslachtslijst kan ieder dit voor zich zelf nagaan. Als wij *moeder*zijdige afstamming aannemen, wordt ons duidelijk, waarom Saweri-gading zijn overgrootvader Goeroe-ri-Sĕllĕng moet opvolgen: hij behoort tot de Onderwereldphratrie. Wij begrijpen nu nog meer. In een passage uit het reeds vaak genoemde heldendicht, wordt ons verhaald, hoe We-Tjoedaï geen lust had, om naar de Onderwereld af te dalen, toen Goeroe-ri-Sĕllĕng verlangde, dat zijn achterkleinzoon Saweri-gading hem zou opvolgen: zij behoorde tot de Hemelphratrie.

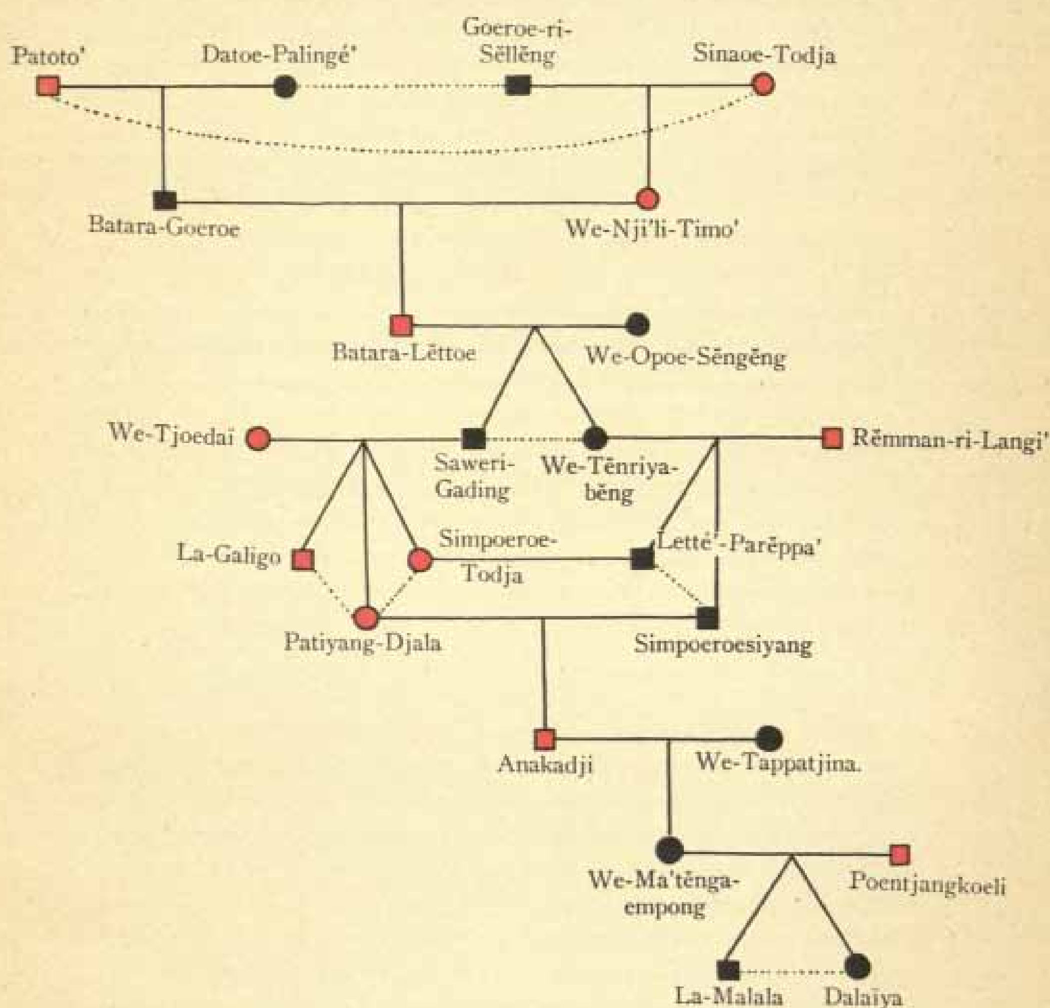
Simpoeroesiya(ng), zoo zagen wij reeds [2]), was van hemelsche afkomst. Dit beteekent niet, dat hij tot de Hemelphratrie moet behooren. Zijn vader regeerde in den Hemel; zijn moeder was dus een lid van de Onderwereldphratrie. Zijn zoon Anakadji, wel tot de Hemelphratrie behoorende, huwt met We-Tappatjina. Als nu We-Tappatjina in Loewoe' bevallen is van een dochter en het kind op zekeren dag erg huilt, zingt de *grootmoeder van vaderszijde* een lied, waarin spottenderwijze gezinspeeld wordt op het geschenk, dat We-Tappatjina van haar moeder mede ten huwelijk kreeg. We-Tappatjina acht zich hierdoor beleedigd en vertrekt naar haar eigen land [3]). Hier zien wij, meen ik, in een mythe tot uiting komen het antagonisme, dat over het algemeen leeft tusschen twee phratries: de grootmoeder van vaderszijde behoort tot de Hemelphratrie, We-Tappatjina, haar moeder en haar kind tot de Onderwereldphratrie.

---

[1]) Door mij samengesteld met gebruikmaking van de gegevens uit het La-Galigo-epos, na We-Tjoedaï's generatie aangevuld met de gegevens van Mr. J. Gerritsen.

[2]) Blz. 476.

[3]) Blz. 476.

■ Man, Hemelphratrie.

■ Man, Onderwereldphratrie.

● Vrouw, Hemelphratrie.

● Vrouw, Onderwereldphratrie.

—— Huwelijk.

······ Broeder en Zuster.

Wij herinneren ons nu ook, dat La-Malala, de zoon van We-Matĕnga-empong, geen rust had vóór hij zijn zuster naar de Onderwereld mocht volgen [1]): hij behoorde tot de Onderwereldphratrie. En in de Bonesche afstammingsmythe kiest de vorst Laoemasĕ *den zoon van zijn zuster* tot opvolger en noemt hem ook zijn zoon [2]). Zooals men ziet, wordt ten aanzien van deze moederzijdige afstamming de proef op de som slag op slag geleverd.

Nu eenmaal onze aandacht op deze deeling in twee phratries met moederzijdige afstamming is gevallen, zien wij nog meer. Van het echtpaar, waaruit, volgens de verschillende afstammingsmythen, die wij leerden kennen, de eerste op aarde geboren vorst of hoofd spruit, is *altijd* de *vrouw* uit den Hemel nedergedaald; òf zij alleen is „Toe-ma'noeroeng", òf beiden zijn „Toe-ma'noeroeng" [3]). De Boegineesche en Makassaarsche vorsten en hoofden zijn allen van hemelschen oorsprong, omdat de stam*moeders* „Toe-ma'noeroeng" waren.

De scheppingsmythe laat onze aandacht echter nog niet los. Het hemelsche Oppergodenpaar heeft *negen zoons*, het Oppergodenpaar uit de Onderwereld heeft *negen dochters*. De eene phratrie is dus mannelijk in het classificatie-systeem, dat aan deze mythe ten grondslag ligt; de andere, de Onderwereldphratrie, is vrouwelijk.

Het getal *negen* kan het aantal clans voorstellen, waarin iedere phratrie weer onderverdeeld is, hoewel in alle mythen ook het getal *zeven* een belangrijke rol speelt. Ik denk aan de *zeven* hemelen, aan de *zeven* dagen, dat Batara-Goeroe hongerend en dorstend in zijn bamboekoker op de aarde ligt, (maar als hij zich tot den Schepper wendt heeft hij *negen* dagen gevast); aan de *zeven* zwarte menschen en de *zeven* bijlen, die Patoto' naar de Aarde zendt; aan de „Worom-porong" [4]); aan de „Aroempitoe", de Bonesche rijksraad van *zeven* [5]); aan het Kroningsfeest van Karampeloewa dat *zeven* dagen en *zeven* nachten duurde [6]); aan de *zeven* kinderen van de „Toe-ma'noeroeng" van Borisallo [7]); aan de *zeven* vertrekken van het huis van Borong-lowé [8]). Eigenlijk is hier zelfs een gissing zonder zin. De gegevens

---

[1]) Blz. 477.
[2]) Blz. 473, 474.
[3]) Gowa, blz. 470 e.v.; Bone, blz. 473; Soppeng, blz. 475; Borisallo, blz. 506; Boronglowé, blz. 506 e.v.; Kalimporo, blz. 508; Bangkala, blz. 509.
[4]) Blz. 473.
[5]) Blz. 512.
[6]) Blz. 474.
[7]) Blz. 506.
[8]) Blz. 507.

laten niet toe, dat wij hier eenige gevolgtrekking maken. Voorloopig zij in het voorbijgaan op dit punt de aandacht gevestigd.

Een belangrijke conclusie kunnen wij trekken uit de onderlinge verhouding van Patoto' en Goeroe-ri-Sĕllĕng[1]). Hieruit blijkt namelijk, dat de Hemelphratrie *superieur* is aan de Onderwereldphratrie. Dat Patoto' door Goeroe-ri-Sĕllĕng wordt aangesproken als „oudere broeder", is in dit verband teekenend.

Het huwelijk is in de scheppingsmythe, en ook in de andere, in deze verhandeling opgenomen mythen, *patrilocaal*.

Wat de successie betreft: slechts *mannen* bestijgen den troon, doch in de *vrouwelijke* lijn.

Alvorens wij onze analyse van de scheppingsmythe, — die wij tevens als uitgangspunt bezigden om dieper door te dringen in de stamoudersmythen van vorsten- en hoofdengeslachten —, beëindigen, willen wij een aantal elementen aanwijzen uit het classificatie-stelsel, dat als het ware het geraamte vormt, waaromheen dit verhaal is opgebouwd. Deze elementen zijn het talrijkst voor de Hemelphratrie.

---

[1]) Blz. 585.

Hemelphratrie.	*Onderwereldphratrie.*
Hemel.	Onderwereld.
Mannelijk.[1]	Vrouwelijk.[1]
Hoog.[2]	Laag.[2]
Lucht.	Zee.[16]
Donder.[3]	Water.[17]
Bliksem.[4].	
Sterren.[5]	
Berg.[6]	
IJzer.[6]	
Arenpalm.[7]	
Slang.[7]	
Haan.[8]	
Tamarinde-boom.[9]	
„Wodi"-boom.[10]	
Bamboe.[11]	
Rijst.[12]	
Gierst.[13]	
Maïs.[14]	
Rechts.[15]	Links.[15]
	Oosten.[18]
„Talĕttimpĕrĕ".[19]	Alang-alang.[21]
„Siri".[19]	
„Atakka".[19]	
„Tĕllĕ".[19]	
„Araso"[19]	
„Bissoe".[20]	

1) Blz. 591.
2) Blz. 585.
3) Blz. 584.
4) Blz. 584.
5) Blz. 584.
6) Blz. 584.
7) Blz. 585.
8) Blz. 584.
9) Blz. 586.
10) Blz. 586.
11) Blz. 585.
12) Blz. 585.
13) Blz. 586.
14) Blz. 586.
15) Blz. 585 „Ring van Patoto's rechterhand en van Datoe-Palingé's linkerhand."
16) Blz. 584, 586.
17) Blz. 584.
18) Blz. 586.
19) Blz. 585.
20) Blz. 514, 579 en 586.
21) Blz. 584.

De scheppingsmythe uit dit La-Galigo-epos is uit ethnologisch oogpunt zeker het gaafste en belangwekkendste letterkundige voortbrengsel, dat de huidige Boegineesch-Makassaarsche samenleving kent. De andere mythen kunnen niet in haar schaduw staan. Toch toonen zij verwantschap. Hetzelfde rangschikkingsstelsel schemert in alle mythen door. De „Toe-ma'noeroeng" dalen onder donder en bliksem neer, terwijl zij ook weder verdwijnen onder onweersverschijnselen [1]). De sterren vinden wij terug in de Bonesche mythe, waar de „Toe-ma'noeroeng" de eerste was, die de vlag „Woromporong" [2]) bezat. De bamboe ontmoeten wij in de mythe van Bangkala [3]).

Geheel daargelaten het schabloonachtige en vrijwel inhoudslooze, dat een groot gedeelte van de nog levende mythen betreffende de afstamming der vorsten en hoofden kenmerkt, is het groote verschil tusschen de hier besproken scheppingsmythe en de andere in dit opstel opgenomen mythen, de eenzijdigheid, waarmede in deze laatsten slechts de Hemelgroep wordt belicht. Sporen van een tweedeeling zijn uiterst schaars, al zijn deze niet afwezig. Ik noem de beide „Toe-ma'noeroeng" van Soppeng [4]), waarvan de eene heerscht over Westelijk, de ander over Oostelijk Soppeng. Ik herinner aan de twee zoons van „Goentoeroe' Mangoelappaka", „den Eeuwigdurenden Donder" en aan de twee deelen, waarin Boronglowé werd verdeeld [5]). In Kalimporo [6]) daalden twee „Toe-ma'noeroeng" tegelijk neer: een man en een vrouw.

Tenslotte nog deze opmerking, waarmede ik dan — op zoek naar hoofdlijnen — de analyse van de scheppingsmythe en de andere mythen besluit. In de scheppingsmythe vond ik geen duidelijk verband tusschen de kleur *geel* en de Hemelphratrie. In andere mythen wordt deze kleur herhaaldelijk in verband met de „Toe-ma'noeroeng" genoemd [7]).

Na deze poging, om door mythen-analyse nader te komen tot de oplossing van het probleem, dat ons bezighoudt, moeten wij toch zeker erkennen, dat de achtergrond dezer mythologie voor ons in

[1]) Blz. 470, 472, 473, 506, 507.
[2]) Blz. 473.
[3]) Blz. 509.
[4]) Blz. 475.
[5]) Blz. 507.
[6]) Blz. 508.
[7]) Blz. 472, 473. Voorts kwam ik deze kleur in verband met „Toe-ma'noeroeng" o.a. tegen in korte mythen van Oelawĕng en Ponre.

den loop van ons onderzoek steeds vastere omtrekken heeft aangenomen. Wij kunnen thans vaststellen, dat deze achtergrond is een sociale organisatie, waarvan wij de volgende kenmerken onomstootelijk hebben kunnen definieeren: (1) de tweedeeling, (2) de exogamie der stamhelften, (3) de superioriteit van de eene phratrie boven de andere, (4) de moederzijdige afstamming, (5) de patrilocaliteit des huwelijks, (6) het niet locaal gegroepeerd zijn der beide phratries, (7) de successie door mannen, in de vrouwelijke lijn.

Bovendien hebben wij eenige elementen uit een, met deze organisatie ten nauwste samenhangend classificatie-stelsel, kunnen ontdekken.

IV.

Wenden wij ons thans tot de tegenwoordige Boegineesch-Makassaarsche maatschappij. Een *tweedeeling* leerden wij reeds onderkennen [1]). Doch hoe staat het met die verschijnselen, die wij zoo duidelijk en kenmerkend deel zagen uitmaken van de aan de scheppingsmythe ten grondslag liggende, sociale organisatie? Hieronder zullen wij gelegenheid hebben, deze vraag te beantwoorden.

Ik geloof, dat het overbodig is, na al wat in de voorgaande hoofdstukken ter kenschetsing daarvan is bijeengebracht, nog nader in te gaan op de *superioriteit* van de eene groep: die der zuivere vorstentelgen en daarnaast de hoofdengeslachten, aan de andere: de groep der vrijen.

Het *huwelijk* is zoowel bij de Boegineezen als bij de Makassaren, — in de beschrijvende hoofdstukken was geen gelegenheid hier op te wijzen —, *patrilocaal*.

De indeeling in standen is een *niet-locale* groepeeringsvorm.

Bij de Makassaren zagen wij, dat de vrouwen van de *successie* uitgesloten zijn [2]). Bij de Boegineezen dat mannen en vrouwen den troon kunnen bestijgen, doch mannen de voorkeur hebben [3]).

In deze verschijnselen kunnen wij een onmiskenbare analogie constateeren tusschen de samenleving, die den achtergrond vormde van de huidige Boegineesch-Makassaarsche maatschappij. Op twee uitermate voorname punten evenwel, zien wij aanmerkelijke afwijking: in de eerste plaats ten aanzien van de huwelijksbetrekking tus-

[1]) Blz. 582, 583.
[2]) Blz. 485, 488, 491, 511.
[3]) Blz. 488, 490, 491, 511.

schen de twee groepen, en in de tweede plaats wat betreft de afstamming.

Vonden wij in de scheppingsmythe twee phratries, dus exogame, unilaterale groepen, de standen bij de Boegineezen en Makassaren zijn, zooals wij zagen en met vele voorbeelden illustreerden, in beginsel endogaam [1]). De afstamming, — dit kwam in de voorgaande hoofdstukken nog niet uitdrukkelijk ter sprake —, is bilateraal: het kind is zoowel familie van den man als van de vrouw. Wij zeiden, dat de standen *in beginsel* endogaam zijn, doch dat de endogamie niet zoo streng is, dat man en vrouw niet in een andere groep, dan waaruit zij stammen, zouden mogen huwen [2]). Wij vestigden toen tevens de aandacht op de beperking, dat het huwen van een vrouw met een man uit een lageren stand verboden is.

Laten wij hierbij stilstaan en pogen eenig inzicht te verkrijgen in den aard van dit verbod. Dit verbod is uitermate streng. Niet alleen, dat een dusdanig huwelijk verboden is, doch geslachtelijke omgang tusschen een vrouw van hoogen stand en een man van lageren stand, is een der ernstigste misdrijven, die de Boegineesche en Makassaarsche samenleving kent. De gevolgen van dit misdrijf worden geacht de geheele gemeenschap te treffen, evenals dit tengevolge van incest het geval is. Wij belichtten dit voldoende [3]).

Zooals uitvoerig werd uiteengezet in het eerste hoofdstuk en duidelijk blijkt uit de bij dat hoofdstuk behoorende schema's, is het kind, geboren uit een verbintenis tusschen een man van adel, waartoe hier ook de tusschenstanden worden gerekend, en een lagere vrouw, lager in stand dan de vader en hooger in stand dan de moeder. Dit beteekent, dat de afstamming in dit geval nòch vaderzijdig, nòch moederzijdig is. Zou deze vaderzijdig zijn, zoo zou het kind tot den stand van den vader behooren, terwijl bij moederzijdige afstamming het kind in den stand van de moeder zou komen. Ondanks de superioriteit van den adel is het vaderzijdig afstammingsprincipe, al is dit aanwezig, niet sterk genoeg om het kind tot den stand van den vader op te heffen. Een kind kan nimmer tot de allerhoogste groep, die der vorstentelgen van het zuiverste bloed, behooren, zoo ook de moeder niet van het zuiverste bloed is. Mallinckrodt teekende aan [4]), dat een „taoe pea nae"-man (B I a) kan trouwen met een „poewa-

---

[1]) Blz. 555 e.v.
[2]) Blz. 557 e.v.
[3]) Blz. 557.
[4]) Blz. 558.

sagigi"-vrouw (A IV), doch slechts wanneer hij een veel hoogeren dan gebruikelijken bruidschat betaalt. Geheel op het niveau van de vrouw komt hij daardoor niet, daar de uit zulk een huwelijk geboren kinderen tot de „poewa si parapa" (AV) gerekend worden. Wanneer wij bedenken, dat de „poewa si parapa" eigenlijk kinderen zijn, gesproten uit verbintenissen van „Ana matola padjoeng"-mannen (A II), dus nakomelingen van zuiver bloed van vorige vorsten, en slavenvrouwen (C), dan zien wij hoe sterk dit moederzijdig afstammingsprincipe is. Een vrouw uit een tusschenstand heft hier haar kind op tot een stand, waartoe normaal het kind behoort, dat een vorstentelg van zuiveren bloede tot vader heeft. Het moederzijdige afstammingsprincipe is sterker dan het vaderzijdige.

Niet alleen langs dezen weg moeten wij tot deze gevolgtrekking komen. Wij brachten reeds eerder het beginsel der kinderverdeeling ter sprake[1]). Bij scheiding kreeg de vrouw alle oneven kinderen, de man alle even kinderen. Had de man, de vrije (in Gowa en Bone) de huwelijksgift aan den meester der slavin voldaan, dan waren de oneven kinderen slaven en de even kinderen vrijen. Ook hier zien wij duidelijk een samengaan van moederzijdige met vaderzijdige afstamming. En weer is het moederzijdige stelsel sterker. De vrouw krijgt bij scheiding het *eerste* kind, de man het *tweede*. Al had de man voor een slavin de huwelijksgift betaald, dan nog was het *eerste* kind, volgende den staat van de moeder, voor den meester der slavin, het volgende pas voor den vader en zoo vervolgens. In Mandar, zegt Mallinckrodt, was bij onbetaalde huwelijksgift het derde kind alleen voor den vader, al waren er ook tien. In Bone en Gowa kwamen in dat geval alle kinderen aan den meester der slavin.

Dit alles wijst in de richting, dat de moederzijdige afstamming ouder is dan de vaderzijdige. Doch wat ons het doorslaand bewijs levert, is een aanteekening in het dagboek der vorsten van Gowa en Tello[2]). Wij vinden op bladzijde 32 van Ligtvoet's publicatie, onder het jaar 1671, Mohammedaansche tijdrekening 1082, het volgende, zooals het getranscribeerd is door Ligtvoet:

> *„13 Nowêmberé, 10 Radjá, allo djoemâ. Nanilesang ri Toewammenang-ri-Djoentana bitjara ilalanta toemanabäi anà manggeja".*

---

[1]) Blz. 480 en 560.

[2]) A. Ligtvoet, „Transcriptie van het Dagboek der Vorsten van Gowa en Tello met vertaling en aanteekeningen". Bijdr. tot de T., L.- en V. van Ned.-Indië, IVde Volgr., IVde deel, 1ste stuk (1880).

Dit wordt door Ligtvoet, terwijl hij zijn toelichtingen tusschen haakjes plaatst, op bladzijde 134 aldus vertaald:

> „*De bij ons bestaande bepaling, dat de vaders geen aandeel in de kinderen hebben wordt door Toewammenang-ri-Djoentana* (Karaëng-Karoenroeng) *afgeschaft.* (Hieruit blijkt, dat Karaëng-Karoenroeng toen weder rijksbestierder was)".

Ik neem niet aan, dat een mijner lezers gelooft, dat vóór 13 November 1671, de afstamming, althans in Gowa, zuiver moederzijdig was en op en na dien datum niet meer, doch toch wil ik er de aandacht op vestigen, dat dit vorstelijk édict een merkwaardig teeken is van een samenleving in ontbinding of, wellicht beter, verandering. Het moet voor een ieder begrijpelijk zijn, dat zulk een uitspraak slechts door een vorst of rijksbestierder gedaan wordt, wanneer hij daarmede niet tegen de bestaande verhoudingen en toestanden ingaat. De vorst is, althans in de Indonesische wereld, de handhaver van de adat. Deze adat nu wijzigt zich over het algemeen onmerkbaar langzaam. Wij kunnen aannemen, dat, vóór de rijksbestierder van Gowa een aanleiding had zijn tol aan den nieuwen tijd te betalen, honderden jaren zijn verloopen, waarin de moederzijdige afstamming terrein verloor en de vaderzijdige haar eigen plaats ging eischen. Zeker is nu evenwel, dunkt mij, dat er een tijd heeft bestaan, waarin de afstamming unilateraal was en in het bijzonder moederzijdig.

Zijn wij reeds iets verder gekomen op den weg naar het inzicht in het verbod, dat ons bezighoudt? Naar mijn meening wel. Houden wij voor oogen, dat de moederzijdige afstamming terrein verloor, dan is het waarschijnlijk, dat deze verbonden was aan een verdwijnenden of verdwenen socialen groepeeringsvorm, een groepeeringsvorm, die plaats heeft moeten maken voor een nieuwe: die der standen. Het verbod, dat, zooals wij zagen[1]), nu nog springlevend is, houdt dus hoogstwaarschijnlijk ten nauwste verband, *niet* met de verdwenen, doch met de opgekomen groepeeringsvorm. Het is aannemelijk, dat dit uitermate scherpe verbod een maatregel is om aan een sterk verschijnsel, behoorende in een vroegere organisatie, een einde te maken. Dit verbod verbiedt, anders geformuleerd, de vrouw uit de adelsgroep om *buiten* die groep te huwen. Dit verbod, nog anders geformuleerd, is een gebod om *binnen* deze groep te huwen. Het is een gebod van strenge endogame strekking. En tegen welk verschijnsel zou dit

---

[1]) Blz. 557, 558.

ingaan, als het niet was tegen de exogame drang van de andere groep?

De groep der vrijen moet dus exogaam zijn geweest naar de groep, die zich door een verbod van endogame strekking trachtte te beschermen, namelijk de groep van de zuivere vorstentelgen en de hoofdengeslachten. Het huwelijk van een man van adel met een vrouw uit den stand der vrijen werd evenwel niet verboden. Waarom niet? Omdat, — en zoo zien wij alles in elkander grijpen —, de afstamming moederzijdig was, en een huwelijk van een vrouw uit de hooge groep met een man uit de lage groep, de hooge groep met haar groeiende kastegeest, *wel*, en een huwelijk van een man uit de hooge groep met een vrouw uit de lage groep, de hooge groep *niet* kon verontreinigen.

V.

De lezer zal bemerkt hebben, dat ik bij mijn analyse van de huidige Boegineesch-Makassaarsche samenleving angstvallig vermeden heb gebruik te maken van conclusies, die ons onderzoek van de scheppings- en andere mythen opleverde. Ik deed dit met opzet. Nu is het geen waagstuk meer om aan te nemen, dat de sociale organisatie, die wij zagen dat den achtergrond vormde van de scheppingsmythe, er een is, die eenmaal de tegenwoordige organisatie is voorafgegaan. Wij staan op stevigen grond. Tweedeeling, superioriteit van de eene groep boven de andere, patrilocaliteit des huwelijks, het niet-locaal zijn der groepen, dit alles hebben de beide organsaties gemeen. Bovendien vonden wij, waar wij eerst groot verschil meenden te zien, bij nadere beschouwing, in de huidige samenleving duidelijke teekenen van vroegere exogamie der beide groepen en moederzijdige afstamming.

Men zal mij wellicht zeggen, dat dit alles belangwekkend is, doch dat daarmede nog niet verklaard is, hoe een deeling in twee phratries zich zou hebben kunnen wijzigen in een deeling in twee standen.

Zekerheid, hoe zich deze verandering heeft voltrokken, zal vermoedelijk wel nimmer te verwerven zijn, doch een hypothese, die een zekere graad van waarschijnlijkheid bezit, en althans als werkhypothese niet aanstonds verworpen behoeft te worden, laat zich wel opstellen. Men moet evenwel bedenken, dat ik, door den korten tijd, die mij ter beschikking stond, niet in staat ben geweest, de naburige volken op het probleem, dat ons bezighoudt, te bestudeeren. Dat dit voor

het opstellen van een hypothese een zeker beletsel is, in zooverre, dat geen volk volkomen aan zich zelf begrepen kan worden, zal een ieder inzien. Toch kan ik de verleiding niet weerstaan, om aan het einde van deze verhandeling, zij het dan ook naar bescheiden krachten, mede te helpen aan de oplossing van het vraagstuk, op welke wijze de huidige standenorganisatie bij de Boegineezen en Makassaren zich ontwikkeld zou hebben uit de dualistische organisatie, die, naar wij zagen, aan de tegenwoordige maatschappij moet zijn voorafgegaan.

Wij zagen, dat veel gelijk bleef en ook, dat veel veranderde; doch de veranderingen waren niet dusdanig of het gelukte ons, aan te knoopen aan de voorafgaande organisatie. Eén voornaam punt van overeenkomst tusschen de deeling in twee exogame phratries en de huidige organisatie kwam nog niet ter sprake. Het zal van alle analogieën de laatste zijn, die ik aanwijs. In de scheppingsmythe vonden wij in de innige verwantschap tusschen de beide Oppergodenparen de eenheid van den stam verbeeld. De twee groepen, waarin de huidige Boegineesch-Makassaarsche maatschappij in wezen uiteenvalt, vormen tezamen eveneens een eenheid, in dezen zin, dat zij tegenover en naast elkander staan met ieder een eigen taak in de samenleving. Zij steunen elkander däár, waar zij gesteund moeten worden. De eene groep, de superieure, heeft de regeermacht [1]), de rechtspraak [2]) en de oorlogsleiding [3]) in handen. De rijkssieraden bezit zij [4]). De andere groep levert de priesters [5]), de danseressen [6]) en de tamboers [7]). Zij regelt het ritueel der rijkssieraden [8]) en dat verbonden aan de crisis-ceremoniën [9]). Zij voorziet in alle economische behoeften van de beide groepen [10]). Zij kiest, zij het ook langs omwegen, de boven haar gestelde vorsten en hoofden uit de superieure groep [11]).

Het zal niemand bevreemden, dat ik van al deze, voor de groepen karakteristieke eigenschappen, aanneem, dat zij reeds in een of

---

[1]) Blz. 477 e.v.; 512.
[2]) Blz. 580.
[3]) Blz. 477 e.v.; 513.
[4]) Blz. 491 e.v.; 513; 579.
[5]) Blz. 514 e.v.; 579.
[6]) Blz. 516; 579.
[7]) Blz. 516; 517; 579.
[8]) Blz. 514 e.v.; 530 e.v.; 579.
[9]) Blz. 515; 579.
[10]) Blz. 575 e.v.; 520 e.v.
[11]) Blz. 566.

anderen vorm phratrieëigenschappen zijn geweest. Ook het geheele „kasoewiyang"-stelsel acht ik geboren uit het huldebetoon, dat de eene phratrie verplicht was aan de andere, superieure, te brengen. Toen de adel steeds grootere macht kreeg, groeide het stelsel uit, tot het den buitensporigen omvang bezat, welke wij nog omstreeks 1900 in Zuid-Celebes aantroffen.

Want, — en dit is een zeer voornaam punt —, de superioriteit van de eene groep aan de andere is, in een proces dat eeuwen en eeuwen heeft geduurd, voortdurend gegroeid. Wat hiervan nu weer de oorzaken zijn geweest, moge thans in het midden worden gelaten, doch een evenwichtstoestand, waarin de superieure groep de voornaamste hoofden leverde, de rechtspraak in handen had en bovendien de oorlogsleiding bezat, moet labiel zijn geweest en voorbeschikt om verbroken te worden. Waarbij dan de schaal steeds dieper is doorgeslagen ten gunste van de superieure groep. Hieruit kunnen wij dan verklaren den groeienden kastegeest, welke wij ten grondslag zagen liggen aan het verbod, als vrouw te huwen met een man uit lageren stand. Mèt de volledige exogamie der phratries moest, naar van zelf spreekt, de moederzijdige afstamming verdwijnen, althans plaats maken voor het vaderzijdig afstammingsprincipe. De kinderverdeeling ontstond als compromis dezer beide afstammingsstelsels en een half-heriditair systeem van tusschenstanden ontstond als compromis tusschen phratrie-exogamie en kastegeest. Met hun strenge patrilineale successie zijn de Makassaren reeds verder van de moederzijdige afstamming verwijderd, dan de Boegineezen [1]).

* * *

Tenslotte nog eenige opmerkingen, die eigenlijk buiten het kader van deze verhandeling vallen.

Het is mijns inziens waarschijnlijk, dat de „bissoe's" en de rijkssieraden, waaromtrent de gegevens op het oogenblik niet toelaten een eenigszins gefundeerd oordeel te vormen, van centrale beteekenis zijn geweest in de samenleving, voorafgaande aan de tegenwoordige, de samenleving dus, waarin de phratries nog ten volle functionneerden. Ik wijs er op, dat de „bissoe's" uit den stand der vrijen voortkomen en in de scheppingsmythe met den Hemel geassocieerd waren.

---

[1]) Ik wijs er in het voorbijgaan op, dat de Islam in Zuid-Celebes kwam nà een patrilineale successie van dertien vorsten, zoodat het niet de Islam is geweest, die het vaderzijdige afstammingsprincipe gebracht heeft.

hetgeen overeenkomt met hun tweeslachtig karakter: zij zijn meestal homosexueel, en, man zijnde, gekleed als vrouw. De rijkssieraden zijn ten nauwste verbonden met de „bissoe's", die het voornaamste ritueel daarvoor verrichten. Ook zij vertoonen een tweeslachtig karakter, daar zij zich in handen bevinden van de superieure groep, en het ritueel wordt verricht door de groep der vrijen.

NOG EEN PAAR OPMERKINGEN OVER HET WOORD „KABAYAN".

DOOR

C. C. BERG.

In deel 85, p. 469 sqq., van deze Bijdragen wees ik, vooral in verband met een beschouwing, die Mevr. Dr. Coster-Wijsman aan het woord kabayan gewijd had, op twee mogelijkheden ter verklaring van dit woord, waarop, voor zoover ik wist, nog niet, of althans nog niet uitdrukkelijk [1]), de aandacht gevestigd was geworden. Mijn opzet was om op eenige *mogelijkheden* te wijzen en den weg voor andere mogelijkheden geheel vrij te laten; ook toen ik bij een volgende gelegenheid [2]) op de verklaring van het woord kabayan terugkwam, heb ik, hoewel ik voor een mijner hypothesen nieuwen steun meende gevonden te hebben, er voor gezorgd mij zoo voorzichtig mogelijk uit te drukken en niet den indruk te wekken, als zou ik van de juistheid van een der opvattingen overtuigd zijn geraakt. Vindt iemand een alleszins bevredigende verklaring, dan zal ik de eerste zijn om te erkennen, dat daarmee mijn vroegere hypothesen haar waarde verloren hebben. Het onlangs verschenen [3]) nieuwe opstel van Mevr. Coster-Wijsman is een gereede aanleiding om mij af te vragen, of wellicht het oogenblik voor zulk een erkenning thans gekomen is.

Sinds het verschijnen van deel 85 der Bijdragen heb ik n.l. met twee nieuwe opvattingen kennis gemaakt: met een gissing van Dr. D. van Hinloopen Labberton, die kabayan met het welbekende woord kabeh, ouder Javaansch ook kabaih, „alle", „allen", „alles", in verband wil brengen, zooals hij mij mededeelde in een brief dd. Naarden, 1 November 1929 [4]), en met een opvatting, dat kabayan af te leiden is van het Sanskṛt woord wayas of een daarop teruggaand Oud-Javaansch woord; deze laatste opvatting hebben, klaarblijkelijk onafhankelijk van elkaar, twee schrijvers geponeerd, niet als gissing, doch als eenige mogelijkheid: de heer W. J. de Wilde in No. 11, dd. 1 Februari 1930, p. 127—128, van het te Bandoeng

verschijnende „O.S.V.I.A.-Maandblad" en Dr. W. Aichele in een opstel „Altjavanische Berufsbezeichnungen" met een naschrift „Zur Nenek Kĕbayan" in het „Zeitschrift für Eingeborenensprachen", Band XXI, 1931, p. 230—237 en p. 247 [5]), terwijl Dr. J. Gonda onlangs in deze Bijdragen (deel 90, p. 163) terloops opmerkte, dat hij voor zich eveneens tot deze opvatting gekomen was.

Hieronder wil ik in het bijzonder de door Dr. Aichele gegeven verklaring van het woord kabayan critisch bespreken; het overige deel van zijn veelszins belangrijke verhandeling laat ik gaarne in zijn waarde. Uiteraard brengt het vergelijken van het voor en tegen van eenige verklaringen van een duister woord met zich mee, dat men in détails moet afdalen, die op zichzelf wellicht van ondergeschikt belang zijn. Bij het openleggen der Oud-Javaansche litteratuur zullen echter het etymologiseeren van woorden en het interpreteeren van teksten voorloopig nog wel zulk een belangrijke rol blijven spelen, dat het zijn nut kan hebben af en toe eens duidelijk in het licht te stellen, hoe moeilijk het in het algemeen is in het huidige stadium van onze kennis van het Oud-Javaansch juist op die beide gebieden iets met zekerheid te zeggen; en de beste manier om dat in het licht te stellen is om eens een geval aan alle kanten te bekijken. Het rijk gedocumenteerde artikel van Dr. Aichele, waarvoor ik ondanks alle meeningsverschil oprechte waardeering koester, leent zich uitstekend tot een uitvoerige behandeling, een behandeling, waarmee de bespreking van de these van den heer de Wilde zonder bezwaar kan samenvallen. Ik heb gemeend de meening van Dr. van Hinloopen Labberton het best te kunnen bespreken in de noot zelf (noot 4, p. 620), waarin ik haar tot uiting heb laten komen; wellicht vindt hij in mijn opmerkingen aanleiding zijn opvatting nog eens wat uitvoeriger toe te lichten.

Dr. Aichele bespreekt in zijn opstel zoowel de beteekenis van kabayan als de vorming en de herkomst van het woord. Ten aanzien van de herkomst merkt hij op, dat het teruggaat op Sanskṛt wayas via baya, een hypothetischen nevenvorm, in den Archipel ontstaan, van het wayah, dat o.a. nog in het huidige Javaansch voorkomt; wat de vorming betreft, hebben wij, volgens A., hier te maken met een excessivus, een vorm bestaande uit grondwoord plus praefix ka- plus suffix -ĕn, waarvan echter de pĕpĕt met de slotvocaal van het grondwoord is samengesmolten, en overeenkomende met het Nieuw-Javaansche kĕtuwan; ten aanzien van het eerste punt ten

slotte is A. van meening, „dasz die Bedeutung des Wortes *kabayan* „sehr alt, ältester" sein m u s s" (spatiëering van mij, B.).

Laat ons, als A. zelf, beginnen met de vraag naar de beteekenis. Blijkens de vertalingen, die A. zelf geeft op p. 231 sqq. van zijn opstel, beperkt hij de beteekenis niet tot „zeer oud" en „oudst", doch acht hij ook „oud" en „te oud" aequivalent aan het woord in kwestie. Ten bewijze van de juistheid van zijn stelling beroept hij zich op drie plaatsen in het Oud-Javaansche Wirāṭaparwa, waar kabayan volgens hem in ieder geval een dier beteekenissen heeft, verder op één plaats, waar het een van die beteekenissen kan hebben, en ten slotte op één plaats, waar het bij wijze van conjectuur een dier beteekenissen toegekend zou kunnen worden. Het komt mij echter voor, dat bij een nadere beschouwing de bewijskracht der aangehaalde plaatsen onvoldoende blijkt. Gesteld immers al, dat wij met de vertalingen van A. accoord gingen, dan waren wij het er nog slechts over eens, dat *op de aangehaalde plaatsen* kabayan met „oud" weergegeven kan worden. Echter moeten wij, om niet langs elkander heen te praten, ons er bewust van blijven, dat de klaarblijkelijk door A. verdedigde opvatting inhoudt, dat „oud", „ouder", „oudst", „zeer oud" en „te oud" te zamen de *primaire* beteekenis van het woord vormen. Want dat men als een van de *afgeleide* beteekenissen „oud" enz. aanvaarden kan, geef ik, al zou ook uit een vorige beschouwing [6]) anders kunnen blijken, gaarne toe, voorloopig echter onder handhaving van de opvatting, dat men tot die afgeleide beteekenis even goed kan komen, wanneer men, zooals ik in mijn hierboven aangeduid opstel veronderstellenderwijze deed, van een primaire beteekenis „magisch-gevaarlijk" uitgaat [7]). Wij behoeven ons dus voor het oogenblik slechts af te vragen, op grond waarvan A. *in dit gedeelte van zijn betoog* „oud" enz. de *primaire* beteekenis van kabayan acht. En dan vinden wij als eenige antwoord, dat A. op deze, scherper gestelde vraag geeft: dat deze grondbeteekenis blijkt uit de correspondentie van kabayan tweemaal met het wṛddha en eenmaal met het jyeṣṭha van de çloka's van het Sanskṛt Wirāṭaparwan [8]), waarvan de door hem geciteerde passages van het Oud-Javaansche Wirāṭaparwa de weergave vormen. Nu lijkt het mij echter zeer twijfelachtig, of dit als een steekhoudend argument beschouwd kan worden. Dat toch elk spoor van stelselmatige bestudeering van de constructies en de eigenaardigheden der eigen taal in de oudere Javaansche litteratuur ontbreekt, voor zoover thans nagegaan kan worden, en dat daartegenover regelmatig etymologische

verklaringen voorkomen, die even zoovele getuigenissen zijn van de ongeschooldheid der exegeten, dat zijn twee feiten, die ons beletten in de weergaven van Sanskṛt woorden door Oud-Javaansche auteurs — en ditzelfde geldt, zelfs wellicht in nog sterkere mate, voor de latere Balische verklaringen van Oud-Javaansche woorden — iets meer te zien dan *practische* verklaringen, waaraan alle wetenschappelijkheid vreemd is. Dat men dus wṛddha en jyeṣṭha herhaaldelijk met kabayan verklaard vindt, bewijst op zijn hoogst, dat omstreeks 1000 A.D. de begripsinhouden van Oud-Javaansch kabayan en van Sanskṛt wṛddha en jyeṣṭha elkander *ongeveer* en *voor een deel* gedekt hebben, doch wettigt nog volstrekt niet de conclusie, dat kabayan *bij uitstek* of *naar zijn eersten zin* toen „oud" beteekend heeft.

Wij hebben zoo even verondersteld, dat op de door A. geciteerde plaatsen kabayan de beteekenis van „oud" toegekend zou mogen worden. Intusschen zou ik voor een dier plaatsen die veronderstelling toch niet kunnen handhaven en voor een andere slechts als een mogelijkheid naast een andere mogelijkheid. Om met de laatstbedoelde plaats te beginnen: tegenover A.'s opvatting kan gesteld worden, dat het kabayan van Wir. 61,3 minstens even goed uit bhaya verklaard kan worden. Arjuna zegt er van Yudhiṣṭhira: Ana sira kaka ning ulun kabayan prasiddha katwang ing ulun [9]), hetgeen door A. als volgt vertaald wordt: „Ich habe einen älteren Bruder, den ältesten (von uns Brüdern), der berühmt ist [10]) und von mir verehrt wird". A. ziet zich hier gedwongen kabayan met een superlativus te vertalen, omdat een comparativus na kaka, dat zelf reeds „oudere broeder" beteekent, volstrekt overbodig zou zijn, terwijl de vertalingen „oud" en „zeer oud" in strijd zouden komen met de voorstelling van het Mahābhārata, dat Yudhiṣṭhira in dit gedeelte van het verhaal schildert als een man in de kracht van zijn leven, die straks nog zeer actief zal deelnemen aan den grooten achttiendaagschen strijd; dat de vertaling „te oud" hier klaarblijkelijk allen zin zou missen, spreekt voorts vanzelf. Behoudens voor Wir. 39, 18, waar intusschen een overtreffende trap volstrekt niet onontbeerlijk is en waar A. trouwens zelf nog een andere vertaling aan de hand doet, gebruikt A. echter op geen der door hem aangevoerde bewijsplaatsen een superlativus ter vertaling van kabayan, zoodat wij het gebruik er van op deze plaats voorloopig gerust nog mogen beschouwen als te weinig gefundeerd. Het bhrātur .... jyeṣṭhasya van den correspondeerenden Sanskṛt tekst (Wir., IV, 1407), waarnaar A. verwijst, kan even goed op kaka betrekking hebben als op kaka en

kabayan te zamen, en het is derhalve een open vraag, althans voor deze plaats, of wij inderdaad wel mogen spreken van een „durch die Sanskritvorlage bezeugte (spatiëering van mij, B.) Bedeutung von *kabayan*"[10a]).

Ten slotte zouden wij, wanneer wij eens aan de door A. verdedigde afleiding van kabayan wilden vasthouden, op deze plaats — en wel met het oog op de woorden katwang ing ulun, die op kabayan volgen — toch ook heel goed de verderop in zijn artikel door A. zelf gegeven vertalingen „weise", „erfahren", „kundig", „klug", „hervorragend", kunnen gebruiken, aangezien men ook in het bezit van deze eigenschappen een verklaring zou kunnen zien van de vereering, die Arjuna voor Yudhiṣṭhira aan den dag legt („Ik heb een ouderen broeder, die wijs [resp. voortreffelijk] is en die (daarom dan ook) door mij met ontzag behandeld wordt"). Maar wanneer men eenmaal zoo ver is, wat voor bezwaar kan er dan nog tegen zijn, dat wij tot diezelfde verklaring komen via kabhayan, „magisch-krachtig", daar immers het bezit van magische kracht dat van wijsheid (resp. voortreffelijkheid) met zich medebrengt? Ook de vertaling „eerbiedwaardig", die nog dichter bij „magisch-gevaarlijk" staat, zou hier goeden zin geven. In het kader van dezen gedachtengang zou men katwang ing ulun zelfs als een regelrechte verklaring van kabhayan kunnen beschouwen, zooals er in de Oud-Javaansche parwa's zoovele verklaringen voorkomen van woorden, die de auteur bij zijn publiek niet voldoende bekend veronderstelt.

De andere der beide hierboven bedoelde plaatsen, waar, naar mijn begrip van den tekst, de vertaling „oud" niet in alle opzichten bevredigend is en vermoedelijk niet gehandhaafd zal kunnen worden, is Wirāṭaparwa 94, 11. Daar motiveert koning Wirāṭa zijn besluit om van de heerschappij afstand te doen o.a. met de volgende woorden: tĕlas kabayan alawas ratu ngaran ing ulun, tĕlas jīrṇa warĕg ing wibhoga. A. vertaalt deze woorden aldus: „Ich bin schon zu alt und bin schon lange König, bin gebrechlich und satt der Genüsse". Het zijn hier vooral eigenaardigheden van den context, die, naar het mij voorkomt, door A. niet zijn opgemerkt of althans bij A.'s vertaling niet voldoende tot haar recht komen, welke ons doen omzien naar een andere mogelijkheid van vertaling.

In de eerste plaats valt er op te merken, dat het aan het Sanskṛt ontleende woord jīrṇa naast de beteekenis „gebrekkig", die het in laatstgenoemde taal reeds heeft, in het Oud-Javaansch die van „verheugd", „zich verheugen", „genieten", en, te oordeelen naar

añjirṇani, „verzadigen", ook die van „verzadigd" kan hebben [11]). Deze beteekenissen nu zijn hier zeer zeker niet zonder meer te verwerpen, want in de eerste plaats ligt het begrip „genieten" in het Javaansch zeer dicht bij het begrip „regeeren", zooals o.a. blijkt uit de bekende Oud-Javaansche uitdrukking amukti wibhawa, „de macht genieten" = „regeeren", later met behoud van de beteekenis veelal verkort tot amukti of mukti, en in de tweede plaats wordt jīrṇa hier onmiddellijk gevolgd door het woord warĕg („verzadigd", hier: van genietingen), dat, zoo het al niet met jīrṇa zelf synoniem mocht zijn, toch in elk geval gelijk te stellen zou zijn aan tĕlas jīrṇa, „tot het einde toe genoten hebben" = „verzadigd zijn (van iets)". Deze opmerking over jīrṇa wordt hier gemaakt, omdat, indien het in het onderhavige geval inderdaad gelijk ware te stellen aan „gebrekkig", het gebruik van het woord uiteraard A.'s opvatting, dat kabayan met „oud" te vertalen is, min of meer zou steunen. Thans zien wij echter, dat jīrṇa voor twee verklaringen vatbaar is, en dat er derhalve voor de verklaring van kabayan veel minder bewijskracht aan toegekend mag worden dan het geval zou zijn, indien A.'s vertaling juist en de eenig mogelijke ware.

Een tweede opmerking bij A.'s weergave is, dat hij, naar het mij voorkomt, over het hoofd gezien heeft, dat tĕlas, al moge het oorspronkelijk ook vrijwel dezelfde beteekenis gehad hebben als uwus — zooals thans in het Maleisch tĕlah en sudah vrijwel synoniem zijn —, en al mogen sommige afleidingen van tĕlas ook als gelijkwaardig aan de correspondeerende afleidingen van uwus te beschouwen zijn, toch zelf in het Oud-Javaansch, dat wij hier voor ons hebben, niet meer als aequivalent van uwus te beschouwen is. Uitgaande van de gemeenschappelijke grondbeteekenis van „tot zijn eindpunt gekomen", „geheel voltooid", „geheel geschied" enz., heeft uwus zich ontwikkeld in de richting van een tijdsaanduider, doch tĕlas in de richting van een graadaanduider, en voor zoover ik kan nagaan, komt eer uwus als graadaanduider dan tĕlas als tijdsaanduider voor [12]). Wanneer tĕlas voor een adjectief komt te staan, duidt het dus aan, dat aan een subject de eigenschap, die door het adjectief wordt uitgedrukt, in den hoogsten graad wordt toegeschreven; tĕlas jīrṇa — om een voorbeeld van dichtbij te nemen — beteekent, al naar de beteekenis, die men aan jīrṇa toekent, hetzij zoo gebrekkig zijn, hetzij zooveel genoten hebben of zoozeer verzadigd zijn, dat men zich geen hoogeren graad van gebrekkigheid, resp. van genot of van de bevrediging daarvan, kan voorstellen. Omdat nu tĕlas

kabayan, gegeven het zinsverband, onmogelijk kan beteekenen „den hoogsten graad van ouderdom bereikt hebben" = „niet ouder kunnen worden", en „gereed gekomen met oud te worden" — als ware „oud worden" een werk, dat men op een bepaald punt zou kunnen afsluiten — al even onwaarschijnlijk is als „in ieder opzicht een oud man" — welke laatste vertaling bovendien niet zou passen bij iemand als koning Wirāṭa, van wien men op grond van den samenhang der Mahābhārata-verhalen mag vermoeden, dat hij op het tijdstip, waarvan in onze passage van het Wirāṭaparwa sprake is, nog een heel levensstadium voor zich heeft, en die trouwens later nog actief aan den grooten strijd zal deelnemen —, daarom zien wij ons voor de noodzaak gesteld om aan te nemen, dat òf kabayan hier een anderen zin heeft dan A. veronderstelt, òf dat tĕlas hier een ongebruikelijke beteekenis heeft. En aangezien het voor de hand ligt, dat het best bekende woord in zijn bekende beteekenis gehandhaafd moet worden, ligt ook de conclusie voor de hand, dat wij ook in dit geval ons niet blind moeten staren op het wṛddha van den correspondeerenden Sanskṛt tekst (p. 94, regel 9)[12a]), maar onafhankelijk daarvan kabayan zullen moeten trachten te verklaren. Mij dunkt, dat wij ook hier met de beteekenis „eerbiedwaardig", „in aanzien staan" — waartoe wij, zooals wij reeds zagen, zoowel van een kabayan = „oud" als van een kabhayan = „magisch-gevaarlijk" kunnen komen — tot een veel meer aannemelijke opvatting van de passage in kwestie kunnen komen. Tĕlas kab(h)ayan toch zou dan beteekenen: „ik heb den hoogsten graad van aanzien bereikt", en zou in dezen zin uitstekend passen bij tĕlas jīrṇa warĕg ing wibhoga, dat, althans wanneer wij jīrṇa in de bijzondere Oud-Javaansche beteekenis en niet naar den Sanskṛt zin opvatten, in andere woorden hetzelfde te kennen geeft.

De derde opmerking ten slotte bij A.'s verklaring van Wir. 94, 11 is, dat „(ich) bin schon lange König" in het Javaansch, of het nu Oud- of Nieuw-Javaansch is, op zich reeds moeilijk uitgedrukt kan worden door alawas ratu[13]); des te minder hier, waar met het oog op ngaran ing ulun, dat slechts een bij het zinsverband passende variant van het explicatieve ngarannya is, tĕlas kabayan alawas ratu op te vatten is als twee termen, waarvan de eene, alawas ratu n.l., den anderen nader bepaalt, of liever: nadrukkelijker en effectiever den begripsinhoud van den anderen term naar voren brengt en den lezer of hoorder inprent, doordat hij een technische term of een standaarduitdrukking of in elk geval een om een of andere reden bijzonder opvallende zegswijze is, waarvan waarde en

beteekenis zonder meer duidelijk zijn. De wijze, waarop alawas en ratu hier in nauw verband zijn samengebracht, gepaard met het gebruik van ngaran ing ulun, moet, bij ontstentenis van andere mogelijkheden van vertaling, leiden tot de opvatting, dat alawas-ratu — dan aldus te lezen, met een verbindingsstreepje tusschen de woorden — te verstaan is als een javaniseering van het Sanskṛt wṛddharāja, waarvan de deelen door Javaansche synoniemen vervangen zijn, doch met behoud van de volgorde der bestanddeelen van het Sanskṛt origineel[14]). De bedoeling van tēlas kabayan alawas-ratu ngaran ing ulun is dus, dunkt mij: „ik heb op het toppunt van macht gestaan [of: „ik heb de grootste maat van vereering genoten, die denkbaar is", „ik heb den hoogsten graad van aanzien bereikt"], doordat ik (geweest) ben wat men noemt wṛddharāja [d.w.z. meer dan yuwarāja, die immers wel koning is, doch wiens macht nog beperkt is, doordat hij onder de contrôle van zijn vader, den wṛddharāja, staat]". Deze vertaling geeft niet alleen een bevredigende verklaring voor alle moeilijkheden, die in deze bladzijden opgeworpen zijn, maar laat ook ruimte voor de opvatting, dat de Javaansche tekst wil zijn een weergave van het wṛddhaç ciraṃ rājan van de voorafgaande Sanskṛt çloka; dit zal dan echter op te vatten zijn als een metri causa gekozen variant van ciraṃ wṛddharājan, „reeds lang opperkoning"[14a]).

Slechts schijnbaar sterker staat A. bij zijn verklaring van het kabayan van Wir. 83, 4. Immers, wel vallen hier ongetwijfeld „oud" en „kabayan" samen, doch de plaats levert geen enkel bewijs er voor op, dat „oud" ook de *primaire* beteekenis van het woord in kwestie is. Omdat men bij het bestudeeren van deze passage, waarin men een aantal vreemde woorden achtereenvolgens in het Oud-Javaansch verklaard vindt, wellicht meer dan anders geneigd zou zijn belang te hechten aan de parallellie tusschen de Sanskṛt woorden en de Oud-Javaansche weergaven, zij er nog uitdrukkelijk op gewezen, dat in dezelfde passage *duḥkhita* (Wir. 83, 1) slechts zeer gebrekkig vertaald wordt met „aanduiding van iemand, die pijn heeft, gewond (als hij is) in den strijd", en dat *nirāça* (Wir. 83, 6; met een korte slot-a te lezen!), „wanhopig", wel practisch vrij aardig overeenkomt met ngaran ing tan anênambunya masiha, „iemand, die in de verste verte geen sympathie heeft te verwachten"[15]), maar dat niettemin de Oud-Javaansche tekst toch niet bepaald als een definitie van het begrip nirāça is te beschouwen, daar hij nog van verschillende andere begrippen de omschrijving zou kunnen zijn. Als meer dan een *onge-*

veer juiste weergave van wṛddha behoeven wij dus ook kabayan wel niet op te vatten.

Over het kabayan van Wir. 39, 18 kunnen wij kort zijn, daar A. zelf in het midden wil laten, of het hier met „die Aeltesten" dan wel met „die Vornehmsten" te vertalen is [16]). Er is voor de laatste dezer beide vertalingen, dunkt mij, zelfs wel iets meer te zeggen dan voor „die Aeltesten", aangezien wel uit den context blijkt, dat degenen, die hier aan het woord zijn, personen van aanzien en gezag zijn, maar geenszins, dat zij dit aanzien en gezag bepaaldelijk te danken hebben aan hun leeftijd. Waaraan de kabayan het op deze plaats dan echter wel te danken hebben, dat zij voorname personen zijn, blijkt uit den tekst evenmin als de aard en de graad van hun voornaamheid, zoodat wij Wir. 39, 18 als veel te vaag om er argumenten voor eenige opvatting omtrent de etymologie van het woord kabayan aan te ontleenen gerust buiten beschouwing kunnen laten.

Met betrekking tot het kabayan van Wir. 39, 35, dat toch wel op dezelfde personen slaat als dat van 39, 18, merkt A. [17]) op, dat het „wohl = javan. *wong tuwā* „Eltern, Vater oder Mutter" aufzufassen ist", en daar hij in noot 1 op p. 232—233 tot de opvatting gekomen is, dat ataṇḍabalun een euphemistische uitdrukking is voor „doode", „overledene", „lijk", vertaalt hij Iniring ta ya de ning ataṇḍabalun wwang kabayan met „Sie wurden begleitet von der Mutter des Toten(?)"; in dezelfde noot zegt hij n.l. nog, dat „*ataṇḍa balun wwang kabayan,* ebenso wie in der vorigen Stelle *kulawandhawa watĕk kabayan,* ein Tatpuruṣa-Kompositum (wäre), wie es im Anschluss an das Sanskrit hin und wieder im Kawi auftritt". Ik kan hierop niet anders zeggen dan dat ik A. op dezen weg van gewaagde gissingen niet volgen kan. Dat er in het Oud-Javaansch z.g. tatpuruṣa-samenstellingen kunnen voorkomen, die dan, gezien de regels van de woordverbinding in het Javaansch, in deze taal een hybridisch karakter dragen, hebben wij zoo even kunnen zien bij de bespreking van alawasratu, een voorbeeld, waarnaar A. met veel meer recht had kunnen verwijzen [18]) dan naar kulawandhawa watĕk kabayan, dat zich immers veel eenvoudiger als „verwanten *en* kabayan's" of als hoofdwoord plus appositie — of desnoods als explicatieve samenstelling, „kabayanverwanten" = „verwanten, die de positie van kabayan bekleedden" — laat verklaren dan als „die Aeltesten (oder Vornehmsten) *der* Verwandten", een vertaling, waartegen bovendien nog onoverkomelijke bezwaren van grammaticalen en syntactischen aard ingebracht kunnen worden. Maar om de in het Oud-Javaansch toch altijd nog vrij on-

gewone tatpuruṣa te veronderstellen in een geval als dit hier, waarin wij toch eigenlijk maar raden moeten naar de beteekenis der componenten [19]), componenten, die op hun beurt bovendien nog samengesteld zouden zijn naar Javaanschen trant, dát lijkt mij, in gemoede, toch wel wat te ver te gaan!

Van het bespreken der andere voorbeelden, waarin kabayan volgens A. zelf niet meer de oorspronkelijke beteekenis heeft, doch den afgeleiden zin van „chef" of „autoriteit", kunnen wij gevoegelijk afzien. Het voorgaande recapituleerend stellen wij dus, dat A.'s opvatting, volgens welke uit de door hem geciteerde tekstplaatsen de *primaire* beteekenis „oud" voor kabayan is vast te stellen, onhoudbaar is, waarmee echter nog niet gezegd wil zijn, dat kabayan niet in secundairen zin „oud" kan beteekenen, en evenmin, dat het bewijs voor A.'s stelling niet wellicht te leveren zou zijn op grond van andere teksten en bewijsplaatsen [20]); een thesis van een zuiver negatief karakter dus, die niet praejudiceert op de waarde van resultaten, waartoe wellicht anderen zullen komen. Nu zal nader moeten blijken, of wellicht uit anderen hoofde aan kabayan de beteekenissen toegekend kunnen worden, die A. er aan gehecht wil zien.

In dit tweede gedeelte van ons betoog dient A.'s opvatting omtrent de vorming van het woord kabayan nader bekeken te worden. A. neemt, zooals reeds in de inleiding opgemerkt werd, aan, dat men kabayan heeft te beschouwen als een ka--ĕn-vorm met de kracht van een excessivus, en uitdrukkelijk zegt hij nog eens, dat kabayan derhalve te vergelijken is met het Nieuw-Javaansche kĕtuwan. Nu durf ik zonder hieromtrent een nauwkeurig onderzoek ingesteld te hebben — voor zoover ik weet, heeft tot dusverre ook niemand anders voor het Oud-Javaansch een opzettelijk onderzoek aan deze vormen gewijd [21]) — geen definitief oordeel uit te spreken, doch mijn voorloopige indruk is, dat de ka--ĕn-vorm als excessivus in het Oud-Javaansch überhaupt niet voorkomt. Het Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek van van der Tuuk vermeldt s.v. -ĕn het gebruik van dit suffix voor den excessivus niet, en een vluchtig onderzoek aan de hand van bekende nieuwere Javaansche excessief-vormen had een negatief resultaat [22]). Hoe dit echter ook zij, wanneer het Oud-Javaansch een excessivus, die met behulp van de affixen ka- en -ĕn gevormd is, *mocht* bezitten, dan mag men de eigen beteekenis daarvan toch maar niet zonder meer over boord zetten en den vorm in een andere beteekenis gaan gebruiken, zoodra de con-

text met het gebruik van een excessivus niet in overeenstemming is te brengen! A. echter heeft, behalve in het voorbeeld Wir. 94, 11 — tegen welks interpretatie echter, zooals wij reeds zagen, ernstige bezwaren zijn in te brengen —, nergens de beteekenis „te oud" te pas gebracht, die het huidige kĕtuwan heeft.

Zooals terloops reeds even is opgemerkt, komen er wel in het Oud-Javaansch ka-—ĕn-vormen voor, doch zij hebben, naar het schijnt, niet de beteekenis van een excessivus [23]), en het veronderstelde grondwoord lijkt niet tot die woorden voor gemoedsaandoeningen en psychische gesteldheden te behooren, waarmede het suffix -ĕn en meestal een der praefixen kapa-, kapi-, kama- en kami-, maar een enkelen keer ook ka-, wel verbonden worden ter vorming van adjectivische afleidingen, die aan een subject toeschrijven het ondervinden van die gemoedsaandoening of het gekenmerkt zijn door die psychische gesteldheid [24]). En aan den anderen kant schijnt kabayan in de beteekenis van „oud" toch ook niet ondergebracht te kunnen worden bij die woorden, waarin het suffix -ĕn — gesteld al, dat het in dat geval met het praefix ka- vereenigbaar zou zijn — het behept zijn met een of andere onaangename eigenschap, het lijden aan een of andere kwaal te kennen geeft; althans is — en m.i. wel te recht — de beteekenis „last hebben van ouderdomsverschijnselen" voor kabayan nergens verdedigd geworden. Het komt mij derhalve voor, dat wij hebben af te wachten, welk adstructiemateriaal nog aangevoerd zal worden, om dan op grond daarvan eventueel een meer definitieve uitspraak te doen omtrent de houdbaarheid van dit gedeelte van A.'s opvatting [25]).

De heer de Wilde heeft in plaats van aan ka- plus -ĕn gedacht aan een afleiding met behulp van ka- en -an. Van wayah's nevenvorm bayah, zegt hij, kan een afleiding kabayahan gevormd worden, waaruit door samentrekking [26]) kabayan ontstaat; dit kabayan zou dan beteekenen „de getroffene door een (bepaalden) leeftijd" en dit zou leiden zoowel tot „op leeftijd zijn" als tot „volwassen zijn", waardoor dan tevens verklaard zou zijn, dat de kĕbayan nu eens als een oude en dan weer als een jonge man wordt voorgesteld. Ook tegen deze opvatting zijn er verscheidene bezwaren in te brengen. In de meeste gevallen is een adjectief, dat met ka- en -an gevormd is, passief en te stellen naast een actieven vorm met het achtervoegsel -i. Nu kan men inderdaad pogen de beteekenis van de passieve afleiding te achterhalen door te zien, waar men te land komt door over het ezelsbruggetje te gaan van „getroffen worden door (hetgeen het grondwoord aanduidt)", maar op vasten bodem komt

men uiteraard toch slechts te staan, wanneer er een actieve vorm met -i in de beteekenis van „iemand treffen met", „iemand voorzien van", „iemand toevoegen", „iemand aandoen" (datgene, dat door het grondwoord aangeduid wordt) bestaat of althans bestaan heeft, tot welken zich de passieve vorm met ka- en -an herleiden laat; in andere gevallen zal men doorgaans belanden in het rijk der wankele hypothesen. In ons geval echter is er van een actieven vorm amayahi (van wayah) of ambayani (van baya = wayah) in de beteekenis van „leeftijd toevoegen aan", „iemand leeftijd bezorgen", „iemands leeftijd verhoogen", „iemand ouder maken", voor zoover ik weet, nog nooit iets gebleken. En al behoeven wij nu niet altijd angstvallig vast te houden aan den eisch, dat er eerst een actieve vorm van correspondeerende beteekenis gevonden moet zijn, voordat wij aan het bestaan van een ka--an-vorm in de beteekenis van „voorzien zijn van" kunnen gelooven [27]), toch verhindert het ontbreken van elk spoor van amayahi of ambayani ons de oplossing van den heer de Wilde voetstoots te aanvaarden. Bijvoegelijke naamwoorden, die met ka- plus -an uit een grondwoord gevormd zijn en die onafhankelijk van een correspondeerenden actieven vorm met -i, dus zonder passief te zijn, de beteekenis hebben van „getroffen door", „voorzien zijn van (hetgeen het grondwoord aanduidt)", kent het huidige Javaansch niet [28]); voor zoover ik weet, geldt hetzelfde voor het Oud-Javaansch, al moet ik dit laatste zeggen op grond van een persoonlijken indruk, bij ontstentenis alweer van een opzettelijk hierop gericht onderzoek [29]). Wij zonderen hier van onze beschouwingen uit die uit grondwoord plus ka- en -an gevormde adjectieven, die hetzij door praefigeering van een later weer weggevallen voorvoegsel a-, hetzij zonder vormverandering met zich mee te brengen ontstaan zijn uit een primair substantief, dat met ka- en -an gevormd is, en waaraan soms wèl de beteekenis „voorzien zijn van" kan toegekend worden [30]). Wij zonderen deze adjectieven hier uit, omdat er dan naast kabayan = „oud" een kabayan = „ouderdom" zou moeten bestaan of bestaan hebben; en al zou nu naast wayah een vorm kawayahan of desnoods kabayan in dezelfde beteekenis als het grondwoord heeft, „leeftijd", „ouderdom" (in den zin van *age*), niet ondenkbaar zijn, elk spoor er van ontbreekt in elk geval, zoodat ook deze weg in het rijk der hypothesen blijkt uit te komen. Der langen Rede kurzer Sinn is, dat zoowel Aichele als de Wilde te ver gaan, wanneer zij meenen met kabayan, *wat de wijze van vorming betreft*, reeds in het reine gekomen te zijn; daarvoor stuiten hun oplossingen,

zelfs al zouden de argumenten, die er tegen aangevoerd worden, niet als doorslaggevend beschouwd kunnen worden, op te groote bezwaren [31]).

Blijft ons nog over aan een onderzoek te onderwerpen A.'s opvatting, dat het grondwoord, waartoe kabayan te herleiden is, niet het gewone, uit Oud- en Nieuw-Javaansch bekende wayah is, doch een nevenvorm daarvan, baya. A. heeft ongetwijfeld gelijk, wanneer hij er op wijst, dat de w van het Sanskṛt in het Oud-Javaansch in een b kan overgaan en dat de slot-s van Sanskṛt s-stammen in het Oud-Javaansch kan verdwijnen [32]). Hier zouden wij intusschen te maken krijgen met een geval, dat èn wayah, de vorm, waarin, met de oorspronkelijke begin-w, de -h in plaats van de oorspronkelijke -s optreedt — een overgang, terloops gezegd, die uit het Sanskṛt en niet uit het Oud-Javaansch te verklaren is [33]) —, èn de vorm met verlies van de s en met overgang van de oorspronkelijke w in een b, baya, in één taal zou optreden. En al is nu het optreden van doubletten op zichzelf alweer niet iets buitengewoons en behoeft de vorm baya dus nog niet gewantrouwd te worden *alleen* omdat er reeds een woord wayah bestaat, iets anders wordt het toch, wanneer wij in zake het optreden van doubletten in het Javaansch en met name ten aanzien van de oorzaak van het verschijnsel, dat soms de -s van Sanskṛt s-stammen in het Javaansch tot een h wordt, soms daarentegen verdwijnt, nog geheel in het duister tasten; wanneer er voorts geen andere gevallen aan te wijzen zijn van uit het Sanskṛt overgenomen woorden, die zoowel mèt als zonder h in het Javaansch verschijnen; wanneer er in de derde plaats in het Javaansch zelf, waaruit het woord kabayan toch klaarblijkelijk stamt, van het veronderstelde grondwoord baya geen andere afleidingen bekend zijn [34]), en wanneer er ten slotte ter verklaring van kabayan nog andere hypothesen bestaan, die tot dusverre niet op zakelijke gronden bestreden zijn geworden [35]) en die, naar het mij voorkomt, op veel minder bezwaren stuiten. In zoo'n geval toch is er, dunkt mij, alle aanleiding om met het in het geding brengen van het doublettenverschijnsel, waaraan een zekere zeldzaamheid toch in elk geval niet ontzegd kan worden, meer dan gewone voorzichtigheid te betrachten.

Van de parallellen, die A. in het Maleisch aanwijst, is ook niet alles einwandfrei te noemen. Hoewel ik niet met voldoende gezag hierover kan oordeelen, lijkt mij het baya van Pĕlayaran Abdullah, ed. Brons Middel, p. 67, dat A. citeert, toch te vreemd gebruikt te

zijn om als ondubbelzinnig bewijsmateriaal dienst te kunnen doen. Het Maleische sabaya zal vermoedelijk wel met het Sanskṛt wayas samenhangen, maar het is heel wel mogelijk, dat wij hier met een verhuizing van sawayas naar den Archipel te maken hebben, die niet in direct verband staat met de wijze, waarop wayas overgenomen is geworden, misschien doordat de twee woorden langs verschillende wegen en door verschillende dragers naar den Archipel zijn overgebracht; dit zou ons dan tevens ten minste eenige verklaring geven voor het anders — mij althans — onverklaarbare feit, dat het Javaansch den h-vorm wayah met niet in het Maleisch voorkomende beteekenissen heeft en het Maleisch den op een vocaal eindigenden vorm sabaya bezit, die aan het Javaansch vreemd is. Bovendien missen wij, hoezeer ook de *waarschijnlijkheid* voor samenhang tusschen het Maleische sabaya en het Sanskṛt sawayas pleit, de *zekerheid*, dat zulks inderdààd het geval is, daar er, volgens het Petersburger Woordenboek, in het Sanskṛt ook een woord wayā voorkomt, „Zweig", „Ast", „Geschlecht", „Sippe", waarop, blijkens de beteekenisverschuiving, die het Javaansche en het Maleische bangsa tegenover het Sanskṛt waṃça te zien geven (resp. „soort", „slag", en „Stamm", „Geschlecht"), het Maleische sabaya („soortgenoot") theoretisch eveneens terug te voeren is. Nog meer reserve past ten aanzien van het Maleische baya, waarvoor Klinkert [36]) „slag, soort, in betrekk. tot den leeftijd" opgeeft, en vooral voor het Menangkabausche bayò, „ouderdom, leeftijd; hoog van leeftijd", volgens van der Toorn [37]); het kàn geheel onafhankelijk van sawayas van het Sanskṛt wayas komen, doch de mogelijkheid dient in elk geval niet geheel uitgesloten te worden, dat het van wayā komt, en dat dus het Menangkabausch in bayò via „leeftijdsklasse", „*naar den leeftijd bepaald* soort", een beteekenisbeperking te zien geeft tegenover het Maleische baya, dat, wederom blijkens den overgang van het Sanskṛt waṃça tot het Javaansche en het Maleische bangsa, niet zoo heel ver staat van de hierboven opgegeven beteekenis van wayā [38]); en nog meer kans is er, dat het door Rückbildung uit sabaya ontstaan is. — Waar het ten slotte op aankomt, is, dat er ook hier weer reden tot twijfel overblijft — ook al zou ik voor mij geenszins zoo ver willen gaan, dat ik ter verklaring van baya (bayò) en sabaya aan afleiding van Sanskṛt wayā de voorkeur zou willen geven! —, en dat dus A.'s theorie met den gebrekkigen steun, dien het Maleische woord baya hem biedt, nog geenszins afdoende geholpen is.

Betreffen deze opmerkingen den vorm, waarin het Sanskṛt wayas in den Indischen Archipel optreedt, ook over de beteekenis van het

woord is nog een opmerking te maken, al houdt deze niet zoozeer critiek op A.'s opvatting in. Het Petersburger Woordenboek geeft voor wayas op: „Kraft, körperliche und geistige, Gesundheit, Macht; Zeit der Kraft, jugendliches (spatiëering van mij, B.) Alter, Altersstufe überh., Lebensjahre". Gaan wij deze beteekenissen na, benevens de beteekenissen van de talrijke afleidingen van wayas, die het Petersburger Woordenboek opgeeft, dan zien wij, dat de beteekenis „jeugdige leeftijd", „jeugdige kracht", praevaleert, dat daarnaast het neutrale „leeftijd" in vrij veel afleidingen optreedt, doch dat „hooge leeftijd" slechts als beteekenis van enkele afleidingen voorkomt, en dan meestal nog slechts, wanneer een met wayas samengesteld ander woord daartoe aanleiding geeft. In het Javaansch is de primaire beteekenis van wayah „leeftijd", in de neutrale beteekenis van het woord; dit geldt ook voor het Oud-Javaansch, blijkens een plaats als Ādiparwa 109. 6—7, waar gesproken wordt van rare magawe doṣa ri pad-bĕlas tahun wayahnya, „kinderen, die kwaad doen (zondigen) op den leeftijd van veertien jaar (en ouder)", en blijkens het nwam i wayah, „jeugd", dat van der Tuuk in het KBW., s.v. (1e), opgeeft en waar *nwam* het op zichzelf neutrale wayah, zooals men ziet, in één bepaalde richting differentiëert. Het Nieuw-Javaansche wayah in de beteekenis „tijd van den dag" is wel als niet anders dan een variatie van het eerste wayah te beschouwen. Het Maleische sabaya gaat, gesteld dat het inderdaad van Sanskṛt sawayas af te leiden is, al evenzeer op het neutrale „leeftijd" terug. Het Nieuw-Javaansche diwayah, waarmee de leeftijd van 16 tot 18 jaar wordt aangeduid, vormt geen uitzondering, althans wanneer wij mogen aannemen, dat het ontstaan is uit Sanskṛt madhyawayas („den leeftijd van het midden [n.l. tusschen jeugd en ouderdom] hebben of bereiken") via een *madewayah, waarvan de eerste lettergreep als een Javaansch praefix is aangevoeld en daarom verloren is gegaan mèt de verdwijning van het echte praefix ma-; mocht deze afleiding niet juist zijn, dan zouden we in diwayah, voorloopig in het midden latend, waar het woord dan wèl vandaan moet komen, een reminiscentie kunnen zien aan de beteekenis „jeugdige leeftijd".

Nu moet men echter wayah natuurlijk praegnant gebruikt hebben, op dezelfde wijze als de Nederlandsche uitdrukking „op leeftijd zijn" (= „op hoogen leeftijd zijn"), om van het neutrale „leeftijd" van wayah tot het „oud" van kabayan te kunnen komen. Dat zulks intusschen inderdaad wel het geval kan geweest zijn, had A. aannemelijk kunnen maken met een verwijzing naar het Menangka-

bausch, waar, zooals wij reeds zagen, de neutrale beteekenis naast die van „hooge leeftijd" voorkomt, en vooral ook naar het Balische wayah, waar de beteekenis „oud" en diverse schakeeringen daarvan („door en door rijp" van vruchten; „zuur" van dranken; „sterk" van thee; „donker" van kleur; „vergevorderd" van zwangerschap; vgl. de beteekenissen van Javaansch tuwa) thans op den voorgrond staan en het neutrale „leeftijd" meer op den achtergrond is gedrongen; verder ook met een verwijzing naar het Nieuw-Javaansche krama-inggil-woord wayah, „kleinzoon", dat zijn beteekenis te danken kan hebben aan een vroeger wayah met de in onbruik geraakte beteekenis van „grootvader" (vgl. Balisch wayah, „grootvader", „grootmoeder"), naar analogie van andere, echt Javaansche woorden, waarmee zoowel de ascendent als de descendent in een relatie wordt aangeduid, zooals buyut, „overgrootvader" en tevens „achterkleinkind"[39]). Intusschen, hoezeer de *waarschijnlijkheid* er ook voor pleit, dat het Javaansch vroeger een praegnant gebruik van wayah in de beteekenis van „hooge leeftijd" gekend moet hebben als uitgangspunt voor de ontwikkeling van een wayah of awayah in de beteekenis van „hoogen leeftijd hebbend", „bejaard", „grootvader", toch laat zich, dunkt mij, ook de *mogelijkheid* althans wel verdedigen, dat wayah = „kleinzoon" zich langs een anderen weg dan via „hooge leeftijd" uit het neutrale „leeftijd" ontwikkeld heeft[40]). En het Menangkabausche bayò zoowel als het Balische wayah kunnen toch ook gereedelijk aanvaard worden als bewijzen, dat er *plaatselijk* in den Indischen Archipel in gebruik gekomen is een praegnante beteekenis van het *doorgaans* in meer algemeenen zin gebruikte woord; een ontwikkeling, die parallel zou loopen met die van de praegnante beteekenis van sommige Sanskṛt afleidingen van wayas, doch daarvan niet noodzakelijk afhankelijk behoeft te zijn, en die dus evenmin noodzakelijkerwijze plaats gevonden moet hebben overal, waar het woord wayah zich een plaatsje in den localen woordenschat verworven heeft.

Al zijn er dus ook aanknoopingspunten te vinden voor de door A. impliciet verdedigde stelling, dat wayah in het Javaansch de praegnante beteekenis van „hooge leeftijd" gehad moet hebben, toch blijkt ook in dit onderdeel van A.'s bewijsvoering de onzekerheid grooter en het bewijsmateriaal gebrekkiger te zijn dan de positieve toon van zijn opstel zou doen verwachten.

Die positieve toon, die is het vooral — zoo zou mijn eindconclusie

zijn —, waartegen men bij het zich vormen van een oordeel over A.'s bijdrage bezwaar voelt rijzen. Ik heb terloops reeds opgemerkt (p. 612), dat het niet de bedoeling van dit opstel is te beweren, dat A.'s opvatting op zichzelf onhoudbaar is. Wèl heb ik, naar ik hoop, aangetoond, dat vooralsnog het bewijs voor de juistheid der opvatting volstrekt niet is geleverd. Er is, ook naar mijn meening, ongetwijfeld iets voor de afleiding van kabayan van het Sanskṛt wayas te zeggen [41]), zoo goed als er bezwaren in te brengen zijn tegen de destijds door mij voorgestelde afleiding van bhaya. Zooals reeds is opgemerkt, kan ik toegeven, dat kabayan, wàt ook de oorsprong van dit woord zij, in het Oud-Javaansch onder meer ook „oud" kan hebben beteekend [42]). Maar zoolang de in het bovenstaande ontwikkelde bezwaren niet weerlegd zijn en geen solieder adstructiemateriaal ter verdediging van A.'s these te berde gebracht is, blijft het voor mij een open vraag, of er nu inderdaad wel meer voor wayas dan voor bhaya pleit; men kan van bhaya toch eveneens gemakkelijk tot een kabayan in de beteekenis van „oud" komen, en de sprong van *„magisch-gevaarlijk"* naar aanduiding van personen of zaken, die thans *niet meer* als *magisch-gevaarlijk* beschouwd kunnen worden, is niet grooter dan de sprong van *„oud"* naar aanduiding van *jonge* menschen, zooals de kĕbayan van de Soendasche vertellingen en wellicht ook de jonge vrouw van de Sumatraansche adatrechttermen, waarop Mevr. Coster-Wijsman en Dr. van Hinloopen Labberton de aandacht vestigen [43]). Zoolang het echte, tegen alle critiek bestande bewijs niet is geleverd, stelle A.'s oplossing zich tevreden met een plaats onder de hypothesen, naast, niet boven de andere gissingen.

NOTEN BIJ:
NOG EEN PAAR OPMERKINGEN OVER HET WOORD „KABAYAN".

---

[1]) Het feit, dat van der Tuuk bijzonderheden over het woord kabayan geeft s.v. bhaya in zijn „Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek" (IV, 1020—1021), dat hij een enkelen keer *kabhayan* spelt met bh, en dat hij ten slotte een kabayan-kabayan vertaalt (p. 1021, regel 5) met „zeer gevaarlijk v. e. ziekte", geeft er natuurlijk wel eenige aanwijzing voor, in welke richting hij de verklaring zocht. Het is echter ook heel goed mogelijk, dat van der Tuuk bij het verzamelen van zijn gegevens kabayan slechts voorloopig onder bhaya heeft

geplaatst, met de bedoeling om het een definitieve plaats te geven, wanneer hij daartoe voldoende gegevens zou hebben verzameld; van deze werkwijze treft men in het KBW. vele voorbeelden aan. Men mag dus wel eenige, maar niet te veel waarde toekennen aan de plaats van vermelding van kabayan in het KBW.

[2]) Deel 88 van deze Bijdragen, p. 23—25.

[3]) Deel 90 van deze Bijdragen, p. 141 sqq.

[4]) Met toestemming van Dr. van Hinloopen Labberton citeer ik hieruit het volgende:

„Voor een „vrouwelijke" beteekenis van kĕbajan zou ik U.... nog willen wijzen op Adatrechtbundel XII, pag. 111, waar voor het Lampoengsch van Kroei wordt vermeld kĕbajan, „jong-gehuwde vrouw, die nog geene moeder is", en „kĕbajan boenting", „een geschaakt meisje, dat in het huis der aanstaande schoonouders haar intrek heeft genomen".

Ten aanzien van de beteekenis heeft ook mij het „ratu angabhaya" wel voorgezweefd, maar ik heb ten slotte toch steeds gedacht aan eene door U nog niet genoemde conjectuur, waarbij „kabajan" niets dan de objectieve en collectiveerende nevenvorm van „ngabèhi" is, met den zin van „staande over velen" of ook van „allen voorziende van" (zie v. d. Tuuk, deel II, pag. *362*: mangabèhi = mangĕmbuli, s.v. kabèh). Dit woord, [kabèh], in O. J. *kabaih*, is toch wel identiek met *kwèh* (*kwaih, kabaih*), waaruit akèh (dialectisch okèh voor den metathesis-vorm a-wkèh). Semantisch zijn „vele" en „alle" ook dicht bijeen.

De zin van ngabèhi, „staande over velen, of allen", klopt voor „pangéran (nga)bèhi" bijv. zeer goed: de oudste zoon, desnoods van een bijvrouw en geen kroonprins, maar die dan toch over al de kinderen gezag heeft.

Kĕbajan als lid van het désa-bestuur, de uitvoerende arm van den loerah, gaande over „alle" zaken en personen, maar ook de „uitdeeler" en brievenbesteller, en kĕbajan als de jonge huisvrouw, die het huishouden regeert, niet meer een jong meisje in het ouderlijk huis is, kloppen zeer goed. Dat de i-vorm in Midden- en Oost-Java met den an-vorm in het Westen correspondeert, is bekend genoeg.

Voor de grammatische vorming hebben we een analogon in den Balischen „klian"-titel, uit ka-lwih-an, kaloewihan, met nevenvorm „kliwon" (uit kliwwan, de voornaamste pasarweekdag zoowel als de titel). Van der Tuuk geeft als grondvorm van klian klih, „volwassen, oud", tegenover kinderen etc., doch „lwih", „lĕbih", „verheven, meerdere", is toch wel de wortel".

Wat de schrijver onder „objectieve en collectiveerende nevenvorm" precies verstaat, is mij niet geheel duidelijk; klaarblijkelijk wil hij kabayan ongeveer dezelfde beteekenis toekennen als ngabehi, maar waar dan het objectieve van kabayan in opgesloten ligt? „Eer zou men mogen denken", schreef ik o.a. dr. v. H. L. terug, „aan het passief van ngabehi, dat dan echter kakabehan of eventueel kakabayan zou (l. had moeten) luiden. Indien kabayan uit kakabayan verkort ware, zou het kunnen beteekenen „over wien velen (lees: allen) het bevel voeren" of „die vele (lees: alle) bevelen in ontvangst heeft te nemen". Voor den dorpsbode en wellicht ook de kabayan van den Adatrechtbundel zou dit een passende benaming zijn, maar in de eerste plaats blijkt, voor zoover mij bekend is, nergens, dat kabayan uit kakabayan verkort is, en in de tweede plaats zou de figuur van nenek kabayan en van de Jav. Ken Bayan hiermee nog niet verklaard zijn". — Ook zou men moeilijk kunnen verdedigen, dat kabayan ontstaan is uit kabaihan, d.i. uit kabaih = kabeh met het suffix -an; in het tegenwoordige Javaansch althans vertoont de afleiding met -an, voor zoover ik weet (vgl. H. N. Kiliaan, „Javaansche Spraakkunst", p. 175—176), nooit wisseling van subject ten opzichte van het grondwoord, terwijl men toch, wanneer men kabayan uit kabeh

of kabaih zou willen afleiden, kabayan op een anderen persoon zou moeten laten slaan dan waarop kabeh betrekking zou kunnen hebben. Dr. v. H. L. is echter van de juistheid mijner opmerkingen niet overtuigd en schreef mij later, dat hij zijn meening in alle opzichten meende te moeten handhaven.

[5]) Een Nederlandsche vertaling van Aichele's artikel vindt men in Djåwå, deel 11 (1931), p. 147 sqq.

[6]) Zie Bijdragen, deel 85, p. 470 (beneden) naast p. 472 (boven), waar ik nog geneigd was de beteekenis „oud" geheel te verwerpen en slechts de *vereenigbaarheid* van de *begrippen* „oud" en „kabayan" te accepteeren. Mevr. Coster-Wijsman gaat in haar „Uilespiegel-verhalen in Indonesië", p. 22, niet verder dan de opmerking: „.... Daar nu kebajan in het O. Jav. *ook* (cursiveering van mij, B.) de betekenis „oud" heeft ...." enz., en onthoudt zich van bespiegelingen omtrent de etymologie van het woord. Mijn vorige bijdrage behoeft dus te haren voordeele een correctie, die ik hier gaarne aanbreng; men schrappe op p. 470 den zin: „In de eerste alinea echter komen opmerkingen voor, die ik minder graag voor mijn rekening zou nemen." (regel 7—6 v. o.), en de vraag in regel 5—4 v. o. vervange men door „Nu doet zich echter de vraag voor, of het woord kabayan ook *primair* de beteekenis „oud" heeft".

[7]) De overgang ligt in dat geval in de beteekenissen „ontzagwekkend", „eerbiedwaardig", „eerwaardig".

[8]) Respectievelijk van de Sanskṛt çloka's, die men in het Oud-Javaansche Wirāṭaparwa vindt. Uit A.'s woordenkeus en uit het feit, dat hij alleen voor de passage Wir. 61, 3 naar een vers van den Voor-Indischen tekst verwijst (IV, 1407), kan men reeds opmaken, dat de herkomst van sommige çloka's twijfelachtig is. Wir. 83, 3—4, verklaart een wṛddha, dat voorkomt in de çloka van (Oud-Javaansch) Wirāṭaparwa 82, 35—36, die, volgens aanteekening van den uitgever, Dr. H. H. Juynboll, in noot 3 op p. 82, niet in den Sanskṛt tekst voorkomt. Hetzelfde geldt, blijkens noot 2 op p. 94, van de Sanskṛt çloka in (Oud-Javaansch) Wirāṭaparwa 94, 9—10, die men in 94, 11 sqq. uitgewerkt vindt.

[9]) Af en toe heb ik de spelling van de Oud-Javaansche teksten een weinig veranderd om haar in overeenstemming te brengen met het systeem, waaraan ik mij gewend heb.

[10]) Terloops zij opgemerkt, dat men prasiddha ook in eng verband met het volgende katwang zou kunnen vertalen („voor wien ik werkelijk, inderdaad respect heb", „die er in geslaagd is mijn respect af te dwingen" > „voor wien ik een ingeworteld respect koester"); in dat geval zou het hier vrij dicht komen bij het gebruik van sida in het huidige Javaansch en van sida en prasida in het huidige Balineesch.

[10a]) Nog meer gaat men twijfelen aan de mogelijkheid om volgens de hier door A. toegepaste methode van vergelijking tot betrouwbare resultaten te komen, wanneer men de door hem geciteerde passage met de geheele Sanskṛt çloka vergelijkt alsmede met het laatste deel van pag. 60. In 60, 37—38 zegt Uttara tot Wṛhannala: „Maar welk een tot volmaaktheid opgevoerde plichtsbetrachting (deugdzaamheid) heeft U dan wel gedreven, dat gij eunuchendom hebt willen aanvaarden (het leven van een hermaphrodiet hebt willen leiden)?" Daarop zegt Wṛhannala: „Zoo zoo, dus wenscht gij, Uttara, mijn geschiedenis (levensloop, levensomstandigheden) te leeren kennen ? ! Welnu, luister dan naar wat ik U thans zeggen ga:

> *Op bevel van mijn oudsten broer houd ik mij een jaar aan deze gelofte en beoefen ik de practijk van (uit religieuze of ethische motieven vrijwillig aanvaarde) gehoorzaamheid. Naar waarheid zeg ik U dat.*

Ik heb een ouderen broeder, kabayan, voor wien ik een ingeworteld respect

koester. Hij nu heeft mij bevel gegeven om, met den tijd van een jaar tot termijn, de gelofte van kuischheid in acht te nemen. Ik ben werkelijk waarheidsprekend tegenover U".

Reeds uit deze vertaling, die ik met opzet zoo dicht mogelijk bij den tekst heb laten aansluiten, blijkt, dat de Sanskrt çloka (vertaling hiervan cursief) en de Oud-Javaansche paraphrase er van wel in het algemeen, maar geenszins in détails met elkaar overeenkomen. Vooral frappeert ons het feit, dat het kabrahmacaryan van 61, 4 eigenlijk geen vertaling is van het bratacaryām van 61, 2, maar berust op een vergissing van den vertaler, welke voor een deel te verklaren is uit de overeenkomst in klank tusschen bratacaryā en brahmacarya en voor een ander deel haar oorsprong vindt in het kanapungsakan van 60, 38; intusschen zijn kanapungsakan („het geen man, [noch vrouw] zijn", „eunuchendom" of „hermaphroditisme") en kabrahmacaryan („coelibaat") twee geheel verschillende toestanden, al hebben zij beide onthouding van geslachtelijk verkeer tot effect! Voorts vinden wij de zinsnede „voor wien ik een ingeworteld respect koester" in de çloka in het geheel niet terug. Wanneer wij nu in de Oud-Javaansche weergave van deze çloka twee belangrijke afwijkingen constateeren en nog verschillende andere, kleinere vrijheden, dan mogen wij toch niet verwachten juist bhrātur ... jyeṣṭhasya welbewust nauwkeurig vertaald te vinden? — Men vergelijke nog de opmerkingen op p. 610 en in noot 12a).

11) Ik kan hier op de beteekenisontwikkeling van dit woord niet ingaan, doch hoop er in ander verband op terug te komen.

12) Ik heb, voor zoover ik weet, nooit tělas in de beteekenis van wis of (u)wus ontmoet, maar natuurlijk kan ik mij vergissen of kan het wel in die beteekenis voorkomen in werken, die ik nog niet heb leeren kennen. Een — uiteraard vluchtig — onderzoek in het KBW. leverde geen aanwijzingen tegen mijn meening op. Juynboll geeft in zijn Woordenlijst s. v. tělas de beteekenis „reeds" op voor één plaats, n.l. Nāg. 22, 2, c, doch wanneer men dien tekst naslaat, zal men opmerken, dat Juynboll's weergave niet gelukkig is en dat tělas apagĕh er even goed kan beteekenen „volkomen vaststaan", „dat zóó gefundeerd was, dat er eigenlijk niets meer nader te bevestigen viel", „dat reeds over alle waarborgen voor het behoud van zijn aloude rechtspositie beschikte, die het maar wenschen kon", of wel „dat reeds een historische positie innam" > „met welks rechten als met iets vanzelfsprekends rekening werd gehouden"; in het kader van de vertaling van Poerbatjaraka (Bijdragen, deel 80, p. 225) zou men het kunnen opvatten als „een thans definitief geregelde rechtspositie krijgen"; in al deze vertalingen heeft tělas zijn gewone beteekenis.

12a) Het is waar, dat bij vergelijking van de çloka van 94, 9—10 met de paraphrase, die er op volgt, de verleiding om wṛddhaç met kabayan, ciraṃ met alawas en rājan met ratu gelijk te stellen groot is, maar de vraag is toch, of wij er aan toe mogen geven, wanneer wij zien, dat ook hier overigens geen sprake kan zijn van parallellie tot in détails. De bedoeling van de çloka is mij echter niet geheel duidelijk, zoodat ik in dit geval mijn opvatting niet in bijzonderheden kan toelichten.

13) Lawas zou in het huidige Javaansch òf praedicaat moeten zijn bij een subject, dat „het koning zijn", „het regeeren als koning", zou moeten beteekenen, òf deel van een praedicaat, welks andere stuk „koning zijn" zou moeten beteekenen en waarin het woord voor „koning" voorafgegaan zou moeten worden door een adjectief met de beteekenis van „zijn", „worden", „optreden als". Zonder de kwestie te kennen, waarom het hier gaat, schreef mij de heer Prijono te Leiden, dat de volgende Javaansche zinnen ons „ik ben reeds lang koning" kunnen weergeven: 1o. Ingsun wus suwe juměněng nata (ratu) ana

ing nĕgara.... [of in het krama: Kula sampun dangu jumĕnĕng (tegenover een gelijke of mindere) resp. dados (tegenover een meerdere of oudere) nata wontĕn ing nĕgari....], wanneer èn het koning zijn van den spreker, èn de lange duur van het koningschap als niet bekend verondersteld wordt; 2o. Ĕnggon-ingsun jumĕnĕng nata wus suwe, of Wus suwe ĕnggon-ingsun jumĕnĕng nata, wanneer het koning zijn van den spreker bekend verondersteld wordt, en wanneer „reeds lang" met nadruk gezegd wil worden; 3o. (Yen) ingsun wus suwe ĕnggon-ingsun jumĕnĕng nata, wanneer de nadruk valt op het subject en het koning zijn van den spreker bekend wordt verondersteld; 4o. [Dadi sira iku saiki wus dadi patih:] yen ingsun wus suwe jumĕnĕng nata, wanneer de nadruk valt op het subject, doch het koning zijn van den spreker als niet bekend verondersteld wordt; 5o. Ingsun (met stemverheffing) wus suwe ĕnggon-ingsun jumĕnĕng nata, als antwoord op de vraag Sapa kang wus suwe ĕnggone jumĕnĕng nata?, of Ingsun (met stemverheffing) wus suwe jumĕnĕng nata, als antwoord op de vraag Sapa kang wus suwe jumĕnĕng nata? — Zooals men uit deze voorbeelden van den heer Prijono ziet, wordt in het huidige Javaansch nooit lawas onmiddellijk naast het woord voor „koning" geplaatst; voor het Oud-Javaansch zij verwezen naar de opmerkingen op p. 633 (onder de Addenda).

[14]) Zie de opmerkingen over tatpuruṣa-samenstellingen in het Javaansch op p. 611—612 en in noot 17 (slot) en 18.

[14a]) In het gewone çloka-type is wṛddharājan metrisch niet bruikbaar, daar de zesde lettergreep er lang in moet zijn.

[15]) Ter verduidelijking van de constructie van ngaran ing tan anênambunya masiha voeren wij hier voor het gemak even twee personen in: A = de wanhopige en B = degene, die hem helpt en hem dus van zijn wanhoop bevrijdt. B is het subject van ana, van inambu en van masiha; masiha beteekent „lief zullen hebben", „een liefdedienst zullen bewijzen", „barmhartigheid (vriendschap) zullen betoonen" enz.; inambu is het passief van angambu, „ruiken", dat met een persoon tot object — die dus het subject van den passieven vorm is — beteekent „ten aanzien van iemand een vermoeden hebben", „ten aanzien van iemand de lucht (er van) krijgen, (dat hij dit of dat doen zal)"; ana inambu - - - .... masiha beteekent dus: „er is iemand, van wien.... verwacht, dat hij barmhartig (hulpvaardig) zal zijn,.... helpen (redden) zal". Het suffix van inambunya slaat op A. De heele zin tan anênambunya masiha, waarin B subject is, wordt nu gebruikt om A, die niet op andere wijze dan als suffix van inambunya uitgedrukt is, nader te bepalen, en is dus een soort van samengesteld adjectief (een zin-adjectief, een adjectivische zin), dat (die) toegevoegd wordt aan een verzwegen substantief, of, als men wil, een als substantief gebruikt samengesteld adjectief. Er staat dus letterlijk: „naam van een niet-is-er-iemand-van-wien-*hij*-hulp-verwacht" > „naam van iemand, van wien men zeggen kan, dat er voor hem niemand bestaat, die hem, naar hij hoopt, vriendelijk gezind zal zijn". — De constructie leek mij te merkwaardig om haar hier niet te signaleeren. Men vergelijke hiermee mijn opmerkingen over het tan ana waneh van Arjunawiwāha 10, 1, b in Bijdragen, deel 90, p. 176, en over het samengestelde adjectief in Wiwoho-Gericke 7, 12, aldaar p. 235, noot 76.

[16]) Loco citato, p. 232: „Die an diesen Stellen durch die Sanskritvorlage bezeugte Bedeutung von *kabayan* findet sich noch zweimal im Wirāṭaparwa: Draupadī, die Gattin der fünf Pāṇḍawa, die unter dem Namen Sairindhrī als Kammerzofe in König Wirāṭas Schloss geweilt hatte, wird zum Leichenverbrennungsplatze geführt, um dem Minister Kīcaka, der ihr nachgestellt hatte und deshalb von ihrem Gatten Bhīma getötet worden war, in den Tod zu

folgen. Da kommt ihr Bhima in schreckhafter Verwandlung zu Hilfe. Entsetzt rufen die Verwandten Kicakas (Wir. p. 39):

„*Uḍūh yeku gandharwwarāja, mahaprabhāwātibhiṣaṇa pakatonanya, krodheki ta kabeh niyatanya. Toh ndak luputi tali ikeng Sairindhrī, marapwan kita tan katēkan wiṣṭi mahābhaya!*"

Ling ning kulawāndhawa watēk kabayan mangkana, lumuputi sang Sairindhrī. Malayū ta yomungsī nagara, wurung gumaway i kabhasmyan ikang Kīcaka.

„Weh, das ist der Gandharvenherrscher, übermächtig und schrecklich ist sein Anblick! Ohne Zweifel ist er ganz von Zorn erfüllt. Schnell, wir wollen die Sairindhrī losbinden, damit wir nicht in zu schreckliche Bedrängnis geraten!"

So sprachen die Aeltesten (oder: Vornehmsten) der Verwandten des Kicaka. Und sie banden die Sairindhrī los. Dann liefen sie, um die Stadt zu erreichen". Aber auf dem Wege werden sie von Bhima hingemordet".

[17]) Loco citato, p. 232—233: „Die Fortsetzung der Erzählung enthält dann noch einmal das Wort *kabayan*, und zwar in der Zusammenstellung *wwang kabayan*, die wohl = javan. wong tuwå „Eltern, Vater oder Mutter" aufzufassen ist:

Nihan strī nikang Kīcakawāndhawa kabeh, ya ta lumumpat mareng çmaçāna, milwānangaskāra çawa sang madihyang abhiprāyanya kabeh. Iniring ta ya dening ataṇḍabalun [1]) *wwang kabayan.*

„Nun machten sich die Frauen der Kicakasippe eilends auf den Weg zur Leichenstätte in der Absicht, an der Totenfeier für den Hingeschiedenen teilzunehmen. Sie wurden begleitet von der Mutter des Toten(?)"".

Bij [1]) teekent Aichele aan: „Die in v. d. Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederl. Woordenboek II 569, IV 980 offenbar vorausgesetzte Bedeutung von *ataṇḍa balun* = „mit Baumwoll-Flagge" befriedigt nicht. Ich vermute, dass der Ausdruck mit madures. *atasmak balun* „eine Baumwollbrille aufsetzen", d. h. „tot" synonym ist. Auf das Gesicht eines Toten wird nämlich *balun* (Baumwolle) gelegt. Vgl. Kiliaan, Madoereesch-Nederlandsch Woordenboek, 1904, I p. 331. Wörtlich würde der euphemistische Ausdruck *ataṇḍa balun* also bedeuten: „das Baumwoll-Zeichen tragen". Danach wäre *ataṇḍa balun wwang kabayan*, ebenso wie in der vorigen Stelle *kulawandhawa watēk kabayan*, ein Tatpuruṣa-Kompositum, wie es im Anschluss an das Sanskrit hin und wieder im Kawi auftritt". In het voorbijgaan merk ik op, dat blijkens een gewone Javaansche uitdrukking als cilik-mula, alit-mila, „van kindsbeen af", de beperking *im Kawi* zou kunnen vervallen.

[18]) Wij moeten hier bovendien niet over het hoofd zien, dat alawas-ratu de weergave van een technischen term is, die uiteraard zijn bijzonderen begripsinhoud gemakkelijk kan verliezen bij overbrenging in een taal van een geheel andere constructie. Vooral in zulke gevallen zal men geneigd zijn het taaleigen op te offeren aan de behoefte tot nauwe aansluiting aan het origineel. Zie ook mijn opmerking in Bijdragen, deel 90, p. 199, over de weergave van Sanskṛt woorden in een Balische paraphrase van de Arjunawiwāha.

[19]) De opmerkingen, die A. in de hierboven (noot 17) afgedrukte aanteekening maakt, zijn n.l., naar mijn meening, volstrekt niet overtuigend. Dat van der Tuuk de beteekenis „mit Baumwoll-Flagge" „offenbar vorausgesetzt" zou hebben, kan ik niet beamen; althans heb ik de overwegingen niet terug kunnen vinden, die A. tot deze meening geleid kunnen hebben. Van der Tuuk verwijst onder bālun naar taṇḍa en geeft daar „taṇḍa bālun wwang kabhajan, Wir. 28", zonder eenige opmerking. Meestal maakt van der Tuuk geen opmerkingen, wanneer hij in een tekst niets moeilijks ziet of wanneer de tekst hem niet duidelijk is; ik geloof, dat hij zich in dit geval geen meening over ataṇḍa balun

gevormd heeft, of, zoo dit wel het geval mocht zijn, het raadzamer geacht heeft een nog niet gerijpt denkbeeld maar niet te publiceeren. Indien men A. in zijn meening ten aanzien van balun, waarvan ik bij gebrek aan gegevens de waarde voor het Javaansch niet behoorlijk weet te beoordeelen, maar die op het eerste gezicht niet verwerpelijk lijkt — daar in het tegenwoordige Javaansch walun voorkomt ter aanduiding van een soort doek en er in het Balisch, naar de opgave van van der Tuuk, van kapas abalun, „één balun aan kapok", gesproken kan worden —, een eind weegs zou willen volgen, zou men, om de onmogelijke tatpuruṣa-constructie te vermijden, ataṇḍa-balun wellicht in plaats van op den dooden Kīcaka kunnen laten slaan op degenen, die zich opmaken om het lijk te gaan verzorgen, en die dan wel de boomwol als teeken van den aard van hun uittocht zichtbaar met zich meegevoerd kunnen hebben. Met deze wijziging van de interpretatie van ataṇḍa-balun zou echter de passage voor A. noch aan bewijskracht winnen, noch verliezen, aangezien wij er toch in geen geval voor de verklaring van kabayan iets uit kunnen leeren.

Er moge hier op nog eenige andere mogelijkheden ter verklaring van deze duistere uitdrukking gewezen worden. Met de onderhavige Wirāṭaparwa-passage vergelijke men het fragment Tjt. 36 sqq. in KBW., III, 119—120, waar verteld wordt, dat Çakuntalā's zoon Dewabāsu, die patih Cidrawa van koning Dursanta (= Duṣyanta) heeft neergestoken, door 400 kariñu (III, 119b, regel 6 v. o.) achtervolgd wordt, die later (III, 120a, regel 11) wwang ataṇḍa genoemd worden. Zoowel de context als het Maleische mariñu (Portugeesch marinho; Klinkert: „Port. schout, inspecteur van politie"), waarop van der Tuuk s. v. kariñu zich beroept, wijst er op, dat wwang ataṇḍa hier ambtenaren zijn, die belast zijn met het handhaven van de veiligheid en de orde. Deze beteekenis zou ongetwijfeld op onze Wirāṭaparwa-plaats uitstekend passen. Voor balun, dat dan als een apart woord beschouwd zou moeten worden, moge verwezen worden naar Juynboll's „Kawi-Balineesch-Nederlandsch Glossarium op het Oudjavaansche Rāmāyaṇa" ('s-Gravenhage 1902), s. v., waar men het abalun van Rām. 24, 252, c door den Balischen exegeet met *manggawanin* verklaard vindt; nggawanin nu is, volgens KBW., IV, 734b, s. v. gawa II, „(een menigte) aanvoeren", „over (iemand) als hoofd gesteld zijn", door van der Tuuk wel te recht in verband gebracht met punggawa. De beteekenis punggawa nu zou naast ataṇḍa = „politiebeambte(n)" en naast kabayan als naam van een of anderen magistraat natuurlijk heel goed passen, en omgekeerd vermindert de mogelijkheid, dat abalun — dat hier op onze Wirāṭaparwa-plaats even goed gelezen kan worden (ataṇḍābalun) als balun (ataṇḍa balun) — de naam van een overheidspersoon kan zijn, de kans, dat wwang kabayan „ouders", „vader" of „moeder" beteekent.

Opmerkenswaardig is, dat Juynboll in zijn „Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst" van 1923 voor het abalun van Rām. 24, 252, c de beteekenis „vaderloos" opgeeft, en dat nog wel zonder vraagteeken. Het is mij ook ten aanzien van deze vertaling van abalun niet mogen gelukken te weten te komen, waarop zij berust. Voor zoover ik zie, geeft de context — een beschrijving van de drukte onder de apen vóór het vertrek van den wonderwagen Puṣpaka; vgl. Yuddhakāṇḍa 122; Jacobi, Das Rāmāyaṇa, p. 187 — geen aanwijzing in die richting, doch ik heb het onderzoek er van niet geheel kunnen voltooien; Gorresio's vertaling, die ik raadpleegde (deel 10, Parijs 1858, p. 247—248), bracht slechts aan het licht, dat de betrokken passage van het Sanskṛt Rāmāyaṇa heel anders loopt dan die van den Oud-Javaanschen tekst, en dat de namen van de apen, die de kakawin noemt, in het origineel op de correspondeerende plaatsen in het geheel niet voorkomen. Ik heb mij afgevraagd, of er samenhang zou kunnen bestaan tusschen Juynboll's vertaling „vaderloos" en het feit, dat

walu, Balisch balu, dat er in klank nogal op lijkt, de verwante beteekenis van „weduwnaar" en „weduwe" heeft en het daarvan afgeleide kawalwan, kawalon, N.-Jav. kuwalon, „stief-", vooral „stiefkind", een nog dichter bij „vaderloos" komende beteekenis, maar een bevredigend antwoord heb ik op die vraag niet gevonden. Maar mócht het zijn, dat abalun inderdaad „vaderloos" zou beteekenen, dan zou de overgang naar „ambtenaar", „'s vorsten dienaar", niet zoo heel vreemd zijn, gezien het feit, dat het op Bali gewoonte geweest is, dat weesjongens zonder bloedverwanten door den vorst tot zich genomen en voor zijn dienst opgeleid werden (Djajaprana, ed. Volkslectuur, No. 335, p. 2); het lijkt niet uitgesloten, dat deze rechtsregel op Java vroeger eveneens gegolden heeft.

[20]) Zie hierover de opmerkingen op p. 619 en in noot 41.

[21]) Zij zijn, naar ik meen, door H. Kern in zijn „Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oudjavaansch" („Verspreide Geschriften", deel 8 en 9) niet behandeld.

[22]) Dit behoeft natuurlijk niet te verbazen, want onder de talen, die veel overeenkomst met het Javaansch vertoonen, zijn er maar enkele, die een excessivus bezitten. Het lijkt dus geenszins a priori uitgesloten, dat het huidige Javaansch, waaronder wij toch meestal het dialect van Midden-Java verstaan, een excessivus zou bezitten, en het Oud-Javaansch, dat een Oost-Javaansch dialect is, daarentegen niet.

[23]) Zoo geeft het KBW. s. v. wĕlas een vorm kaw(ĕ)lasĕn, die door de Balische commentatoren met mār gelijkgesteld wordt, doch waarvoor geen vindplaats wordt opgegeven. S. v. çarama geeft het KBW. een vorm kahangĕtĕn voor Hw. 32, 19 sq., blijkbaar in den zin van „in vuur raken", „zich druk voor iets (gaan) maken", „verhit", „ingespannen bezig", waarnaast Juynboll, Wrdl., een vorm kahangĕt*an*, „verhit", geeft voor Rām. 24, 103. Voor de wisseling van -ĕn en -an zie men ook de volgende noot. Vormen als kadadin en kaprabhun, waarvoor men later kadaden en kaprabhon zegt, zou men ook kunnen opvatten als ka--ĕn-vormen, die de pĕpĕt, conform den voor het Oud-Javaansch geldenden regel, verloren hebben onder invloed van de voorafgaande vocaal; in dat geval zouden er dus ook ka--ĕn-*substantieven* in het Oud-Javaansch bestaan hebben, hetzij als prototypen, hetzij als nevenvormen van de ka--an-substantieven, die in de latere taal algemeen gebruikelijk zijn. Men kan echter ook aannemen, dat in het Oud-Javaansch de a en de i, resp. de a en de u, nog samengetrokken werden tot i resp. u in plaats van tot e resp. tot o, een mogelijkheid, waarvoor ook een vorm als pungkur, van een grondwoord ungkur met praefix pa-, pleit.

[24]) In plaats van het suffix -ĕn komt in zulke vormen echter ook wel -an voor, terwijl zelfs het suffix wel eens geheel ontbreekt. Zoo kent het Oud-Javaansch vormen als kamatĕnggĕngĕn, kamitĕnggĕngĕn, kapiwĕlasan, kapitĕnggĕng, kamitĕnggĕng, kapiwĕlas, kapihĕnĕng enz.

[25]) Gonda wil, naar hij mij mondeling mededeelde, het hier geformuleerde bezwaar tegen A.'s opvatting vermijden door wayah als „jeugdige levenskracht" op te vatten, en kabayan dus als „iemand, die een surplus heeft aan jeugdige levenskracht" > „iemand, die over meer çakti beschikt dan gewone menschen"; uit deze grondbeteekenis zouden zich de verschillende toepassingen, die het woord kabayan in den loop der jaren in de verschillende Indonesische talen gevonden heeft, vrij eenvoudig laten verklaren. Deze opvatting stuit op minder bezwaren dan die van A., doch accoord kan ik er toch nog niet mee gaan. Want in de eerste plaats is ook deze opvatting van de voorwaarde afhankelijk, dat het Oud-Javaansch inderdaad een excessivus moet bezitten, en in de tweede plaats gaat Gonda wellicht gemakkelijker van den excessivus naar den absoluten superlativus over dan mij zonder argumenten toelaatbaar

lijkt. Immers, hoe moet men zich het *te* veel hebben aan jeugdige levenskracht voorstellen? Er bestaat daarvoor toch geen niet te overschrijden grens? Daarom maakt Gonda er „buitengewoon veel" van, een ontwikkeling, die men op zichzelf wel aannemelijk maken kan, doch die voor het Javaansch ook feitelijk aangetoond zou moeten worden, wilde zij zonder meer acceptabel zijn.

[26]) Er zij echter de aandacht op gevestigd, dat de slot-h van Javaansche woorden *niet* wegvalt bij aanhechting van met een vocaal beginnende suffixen, en dat er dus ook geen contractie plaats vindt van die vocaal met den klinker, die in het grondwoord aan de slot-h voorafgaat; wel geschiedt dit af en toe in poëtische vormen, doch dan zondigt men daarin klaarblijkelijk tegen het natuurlijke klankeigen om te kunnen voldoen aan de eischen van de metriek of aan zijn zucht tot ongewoon-doenerij. De voorbeelden, die de heer de Wilde geeft, zijn dan ook niet aan het Javaansch ontleend. En het is vermoedelijk ook wel om deze moeilijkheid te ontloopen geweest, dat A. de verklaring gezocht heeft bij baya als nevenvorm van wayah.

[27]) De mogelijkheid bestaat n.l. theoretisch steeds, dat er in gevallen, waarin een actieve i-afleiding van het grondwoord ontbreekt, door analogiewerking een semasiologische verhouding tusschen het grondwoord en zijn ka--an-afleiding ontstaat, die correspondeert met de verhouding tusschen een ander grondwoord en den dáárvan afgeleiden ka--an-vorm, welke beide laatste als logisch intermediair wèl een actieven i-vorm naast zich hebben. Zoo zou men in ons geval b.v. kunnen denken aan invloed van het aan wayah semasiologisch verwante (h)urip, waarvan een afleiding ang(h)uripi voorkomt in de beteekenis van „weer in het leven brengen" = „leven toevoegen aan", „van nieuw, meer leven voorzien" > een mogelijk ka(h)uripan = „van leven voorzien zijn", „leven krijgen", „nieuw, meer leven krijgen". Men vergelijke hiermee de opmerkingen van van der Tuuk, „Tobasche Spraakkunst" (Amsterdam 1867), tweede stuk, p. 167. Maar al mag men deze mogelijkheid, waarbij de Wilde's hypothese niet uitgesloten zou zijn, niet verwerpen, men mag haar toch ook nooit als meer dan een *mogelijkheid* beschouwen, omdat zich de aard van de bij uitstek onlogische analogiewerking verzet tegen de argumentatie, waarmee men de mogelijkheid tot zekerheid zou kunnen maken; door dit te negeeren heeft dus de Wilde in elk geval de fout gemaakt van veel positiever te zijn dan hem vrijstaat. — Overigens zij nog opgemerkt, dat Gonda's opvatting aan waarde wint, wanneer een ka--an-afleiding van wayah (baya) = „jeugdige levenskracht" in den zin van „van jeugdige levenskracht voorzien" mogelijk zou blijken, aangezien de beide bezwaren, die in noot 25 geformuleerd zijn, dan zouden komen te vervallen. De vraag is nu maar, of het gelukken zal voor het Javaansch de noodige gevallen te verzamelen, waarmee men de hypothese van ka--an = „voorzien van" aannemelijk zou dienen te maken; voorloopig veroorloof ik mij tegenover deze theorie zeer sceptisch te blijven staan. — Zie ook de volgende noot.

[28]) H. N. Kiliaan, „Javaansche Spraakkunst" ('s-Gravenhage 1919), zou in § 103, eerste alinea, suggesties in die richting kunnen bevatten, maar m.i. is de aldaar gegeven uiteenzetting voor bestrijding vatbaar.

[29]) H. Kern is in zijn „Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oudjavaansch" blijkbaar niet aan de bespreking van de ka--an-vormen toegekomen.

[30]) Dat is b.v. het geval met het Nieuw-Javaansche kengĕtan, „zich herinneren", dat vermoedelijk via * kengĕtan als substantief, „herinnering", ontstaan is en dat men dus desnoods als „van herinnering voorzien", „herinneringsvermogen hebbend", kan opvatten. Gericke-Roorda geeft voor de beteekenissen „herinnering", „geheugen", „bewustzijn", de vormen kaelingan en kaengĕtan, terwijl het KBW. en Juynboll's Woordenlijst het ka--an-substantief in het ge-

heel niet vermelden; met het sterretje heb ik dus willen aanduiden, dat kengĕtan als substantief voor het Javaansch niet als in gebruik zijnde vorm in de litteratuur is aangetroffen. Vermoedelijk is echter de vorm kaelingan resp. kaengĕtan secundair, daar het oude grondwoord niet eling, doch iling (resp. niet engĕt, doch ingĕt) is en er blijkens den vorm van het adjectief, engĕt, uit a- plus ingĕt, een vorm kengĕtan verwacht had mogen worden. Het Soendaasch heeft, in adjectivische beteekenis, eveneens kaelingan, doch naast een zeldzamer voorkomenden vorm kelingan, hetgeen het vermoeden steunt, dat kelingan de in onbruik geraakte oudere vorm is.

Daar Gericke-Roorda kelingan en kengĕtan geeft onmiddellijk na ngelingi, ngengĕti (I, 129b) en vóór ngelingake, ngengĕtakĕn, en door deze rangschikking wellicht samenhang tusschen ngelingi (resp. ngengĕti) en kelingan (resp. kengĕtan) suggereert, is het misschien goed nog eens uitdrukkelijk te constateeren, dat kelingan (kengĕtan) normaliter niet het passief van ngelingi (ngengĕti) kan zijn, daar beide vormen hetzelfde subject hebben.

Wat dit „normaliter" betreft: ik heb mij wel eens afgevraagd, of kelingan (kengĕtan) misschien ook verklaard zou kunnen worden als een geval van verschuiving van subject. Zooals men weet, komt het een enkelen keer voor, niet alleen in het Javaansch, maar ook in andere Indonesische talen, dat grondwoorden dubbelzijdig zijn, d.w.z. dat zij als praedicaatswoord gebruikt kunnen worden van een subject met betrekking tot een object, maar omgekeerd ook van dat object (dat dan natuurlijk subject wordt) met betrekking tot het subject van zoo even (dat dan natuurlijk object wordt). Zulk een dubbelzijdig woord is b.v. wĕnang, dat, wanneer men het van een persoon gebruikt, de beteekenis heeft van „(iets) in zijn bereik hebben liggen" > „over iets macht, zeggenschap hebben", „bereiken", „iets kunnen", „iets of iemand aankunnen", terwijl het, wanneer het van een zaak gezegd wordt, „in iemands bereik liggen", „kunnen", „mogelijk zijn", „geoorloofd zijn", beteekent. Met het oog op zulke woorden nu heb ik een Nieuw-Javaanschen vorm kĕduga wel verklaard als primair — n.l. naast een actieven vorm anduga = „peilen", „trachten te bereiken", „begrijpen" — te beteekenen „bereikt worden", n.l. door een niet als actief voorgesteld wordend logisch subject, en dus „in iemands bereik liggen", en als eerst secundair te zijn gaan beteekenen „(iets) in zijn bereik *hebben* liggen", „tot iets in staat zijn", „iets op zich kunnen nemen", „bereid tot iets", „tevreden met iets" enz., in welk geval er dus een verschuiving van het subject zou hebben plaats gevonden zóódanig, dat wat eerst logisch subject was, tot grammaticaal subject is geworden en wat eerst grammaticaal subject was, geworden is tot schijnbaar object; op dezelfde wijze een vorm als kĕrungu, primair „gehoord worden", n.l. door iemand, die er niet actief naar streeft iets te hooren, dus > „ter oore komen (van iemand)", en secundair „iets te hooren krijgen", „iets bij geruchte vernemen", met dezelfde verschuivingen als zoo even. Zoo zou men zich natuurlijk ook kunnen voorstellen, dat zulk een verschuiving bij kelingan had plaats gevonden, waardoor uit een primair „in iemands herinnering liggen" — als passief van ngelingi = „zich iets herinneren", met een normalen overgang van het object van den actieven vorm, = de zaak, die men zich herinnert, tot subject van den passieven vorm — een secundaire beteekenis „iets in zijn herinnering *hebben* liggen" > „zich iets herinneren" zou zijn ontstaan; in dat geval toch zou het huidige kelingan op deze wijze bevredigend zijn verklaard en zou men niet zijn toevlucht behoeven te nemen tot afleiding uit een hypothetisch a-kelingan, den adjectief-vorm naast een verondersteld substantief kelingan = „herinneringsvermogen".

In den laatsten tijd echter hel ik er toe over in kĕduga het accidenteele passief van een in onbruik geraakten vorm ndugakake als causativum van nduga, dus

„iemand (iets) doen bereiken", „iemand in staat stellen tot", te zien; dan zou kĕduga via „in staat gesteld worden tot (iets)" (door een niet actief optredend logisch subject) zijn gaan beteekenen „tot iets in staat zijn", „zich tot iets in staat voelen", „tot iets bereid zijn" enz., met een normalen overgang van het object van den actieven causatieven vorm tot subject van den passieven causatieven vorm. Men bedenke daarbij, dat het eerste object van den causatieven vorm in zeer veel gevallen het subject van den grondvorm, waarvan men uitgaat, is, zoodat het subject van dien grondvorm — in ons geval nduga — in zulke gevallen identiek is met het subject van de passieve causatieve vormen; verder, dat het causatieve in een vorm als kĕduga door het niet-actief zijn van het logische subject, waaraan de veroorzaking wordt toegeschreven, uiteraard voor een groot deel verdwijnt, zoodat het practische resultaat is een in hoofdzaak gelijke beteekenis van den grondvorm en van het accidenteele passief van het causativum, al kan het spraakgebruik natuurlijk tusschen de beide vormen een verschil scheppen. Op analoge wijze zou ik het krungu van een zinnetje als aku wis krungu kabar iku, „ik heb dat bericht gehoord", willen opvatten als accidenteel passief bij ngrungoni, „iemand iets mededeelen", met den persoon, aan wien men mededeelt als eerste object en derhalve ook als subject van den passieven vorm. Indien deze laatste verklaring van vormen als kĕduga en krungu — waaraan nog enkele andere woorden toe te voegen zouden zijn — juist mocht zijn, dan zou daarmee vermoedelijk het verschijnsel der dubbelzijdigheid teruggebracht zijn tot de gevallen, waarin de twee op de hierboven beschreven wijze verwante beteekenissen aan het *grondwoord* eigen zijn, met uitsluiting dus van min of meer toevallige tweezijdigheid in de beteekenissen der afleidingen, en speciaal van het accidenteele passief. Dan zou er voor kelingan (kengĕtan) geen aanleiding zijn om te denken aan een beteekenisverschuiving van „in iemands herinnering liggen" tot „iets in zijn herinnering *hebben* liggen" en zou de hypothese, dat Nieuw-Javaansch kelingan = „zich herinneren" zijn oorsprong dankt aan een hypothetischen vorm akelingan = „herinneringsvermogen hebben", de eenige oplossing vormen. In het andere geval zou het voorbeeld van deze noot niet gelukkig gekozen zijn en zou er voor het leveren van het bewijs, dat ka--an-adjectieven uit ka--an-substantieven kunnen ontstaan, met eventueele praefigeering van a- in een vroeger stadium van de taal, een ander voorbeeld gezocht moeten worden.

Deze uitweiding dient om een keer te meer te demonstreeren, op hoeveel onzekerheid men telkens en telkens weer stuit bij het zoeken naar verklaringen voor verschijnselen, die wij in elken Javaanschen zin, of hij uit een Oud- of een Nieuw-Javaanschen tekst gelicht is, en ook wanneer de inhoud er van volkomen duidelijk is, ontmoeten, en hoe voorzichtig men moet zijn met apodictische oplossingen!

[31]) Het is hier wellicht de plaats om ter aanvulling van mijn artikel in deel 85 van de Bijdragen op te merken, dat men zich, wanneer men kab(h)ayan van bhaya afgeleid acht, de adjectivische beteekenis „magisch-gevaarlijk" moet voorstellen als ontstaan uit de substantivische beteekenis „magisch gevaar", die primair zou zijn (aldaar, p. 471). In een geval als dit zou het adjectief kab(h)ayan direct uit het gelijkluidende substantief ontstaan kunnen zijn, dus zonder een intermediairen vorm akab(h)ayan, daar de begripsinhouden van „gevaar" en „gevaarlijk" zoo dicht bij elkaar liggen, dat de overgang van het eene tot het andere onmiddellijk kan geschieden.

[32]) Loco citato, p. 236 boven.

[33]) Wij vinden in het Javaansch nog een enkel geval meer, dat de -h bewaard is gebleven, b.v. manah, Sanskrt manas.

[34]) Gonda's verklaring van het woord pantĕnb(h)aya (Bijdragen, deel 90, p. 162—163), volgens welke het tweede stuk van dit woord, baya, = Maleisch baya (en Menangkabausch bayò) zou zijn, is, daar zij het eerste stuk van het woord niet bevredigend verklaart, voorshands zelf zóó hypothetisch, dat men haar moeilijk kan aanvoeren als een argument vóór A.'s hypothese.

[35]) „Zugegeben, dass der Alten [te weten: de oude vrouw der Maleische verhalen, Nenek Kĕbayan] als Märchenfigur auch übernatürliche Kräfte innewohnen, halte ich die Ableitung dennoch nicht für richtig", zegt A. op p. 237 van zijn opstel. In alle bescheidenheid zij echter opgemerkt, dat „dennoch" geen argument is. Ik meen niet ver van de waarheid te zijn, wanneer ik aanneem, dat A.'s voornaamste argument tegen de afleiding van bhaya is, dat een woord slechts van één grondwoord te gelijk afgeleid kan zijn, en dat kabayan dus niet meer als uit bhaya ontstaan te verklaren *kan* zijn, wanneer eenmaal bewezen is, dat het een afleiding van het aan wayah gelijke baya is. Voor mij, die A.'s verdediging van zijn stelling te zwak acht, heeft echter uiteraard ook dit argument geen waarde.

Intusschen zou ik nogmaals, zoowel aan het adres van Dr. Aichele naar aanleiding van de hierboven geciteerde opmerking en het daarin gelegde verband tusschen den aard van Nenek Kĕbayan en de etymologie van het woord kabayan, als aan het adres van de Wilde, die „aan een dorpsbode (n)iets vrouwelijks of gevaarlijks" ziet en daarom voor het woord kabayan noch aan een afleiding van bhaya = „gevaar", noch aan een afleiding van bay = „vrouw" wil gelooven, de opmerking willen maken, dat woordetymologie en begripsinhoud twee geheel verschillende zaken zijn (vgl. Bijdragen, deel 85, p. 473, en het daar aangehaalde citaat uit de dissertatie van Pigeaud). Voorbeelden van een zeer ver gaande divergentie van die twee zijn er uit elke taal aan te voeren.

Van de juistheid van Mevr. Coster's opmerking, dat de Oude-Vrouw-figuur zich principiëel van de panakawan's en de paranjai's onderscheidt en dat er dus geen mythologische verwantschap bestaan kan tusschen de Nenek Kĕbayan der Maleische verhalen en de Ken Bayan der Javaansche of aan de Javaansche litteratuur ontleende verhalen — laatstgenoemde wordt, naar mij later gebleken is, intusschen vaak Ka Bayan genoemd!! —, houd ik mij gaarne overtuigd, en in mijn vorige artikel dienen dan de woorden „van verwanten aard en" op p. 475, beneden, te vervallen. Dat ik echter zelfs bij een nog veel grooter verschil in mythologische waarde de mogelijkheid van etymologische verwantschap meen te moeten handhaven, zal uit het voorgaande voldoende duidelijk geworden zijn.

[36]) H. C. Klinkert, „Nieuw Maleisch-Nederlandsch Woordenboek" (Leiden 1916), p. 139b.

[37]) J. L. van der Toorn, „Minangkabausch-Maleisch-Nederlandsch Woordenboek" ('s-Gravenhage 1891), p. 50b.

[38]) In dat geval zouden baya en wayah natuurlijk niet meer als doubletten te beschouwen zijn, al zou — hetgeen de Sanskṛtisten hebben uit te maken — er ook een samenhang tusschen de beide woorden in het Sanskṛt bestaan. Naar het schijnt, heeft echter ook Sanskṛt wayas soms de ruimere beteekenis van „Stufe", „Art überh.", „Sorte" (Petersb. Wrdb., als mogelijkheid); mocht dat zoo zijn, dan zou de kans, dat Maleisch baya en Menangkabausch bayò met Sanskṛt wayā in plaats van met wayas samenhangen, natuurlijk geringer worden.

[39]) Voor alle zekerheid zij opgemerkt, dat het wayah, dat KBW. s. v. wayah opgeeft voor Râm. 2, 1, 7 (= 3, 7, a van de editie-Kern), in den Balischen commentaar thuis hoort en dat de Javaansche tekst er kaki heeft; men zou

anders geneigd zijn te denken, dat van der Tuuk's woordenboek een bewijsplaats voor Oud-Javaansch wayah in den zin van „grootvader" leverde. — In verband met den samenhang tusschen de beteekenissen „leeftijd" en „grootvader" van het woord wayah waag ik het de vraag te stellen, of wellicht ook het Maleische woord ayah = „vader" op het Sanskṛt wayas of wayah teruggaat. Van der Tuuk merkt op (KBW., I, 343b, s. v. ayah II, en IV, 463b, s. v. yayah), dat het blijkens yayah ook in het Oud-Javaansch bestaan moet hebben; verder merkt hij op, dat het Oud-Javaansche woord yayah, dat doorgaans voor „vader" gebruikt wordt, ook „moeder" schijnt te hebben kunnen beteekenen, hetgeen past bij de mededeeling van R. van Eck („Eerste proeve van een Balineesch-Hollandsch Woordenboek", Utrecht 1876, p. 152), dat het Balische wayah eveneens zoowel den grootvader als de grootmoeder kan aanduiden. Voorts blijkt de huidige Javaansche spreektaal, naar de opgave van Gericke-Roorda (II, 66b), het woord ayah in het algemeen te gebruiken als nevenvorm voor wayah. Daar de begin-w in het Javaansch herhaaldelijk afgestooten wordt, zouden wij kunnen gissen, dat ayah zich in het Javaansch als nevenvorm van wayah gevormd heeft en dat het in het Oud-Javaansch door verdubbeling tot yayah geworden is, terwijl het in de Nieuw-Javaansche spreektaal benevens in het Maleisch, waarin het dan uit het Javaansch overgenomen is, in den vorm ayah is blijven voortbestaan, zij het in verschillende beteekenissen.

[40]) Op deze mogelijkheid wijst ook Gonda met zijn opmerking: „Misschien rechtstreeks verband: Skt. „jeugdige leeftijd" — Soend. Uilenspiegel?? (*Vgl. Jav. wajah = poetoe?*)" (cursiveering van mij, B.).

In dat geval zouden wij dus moeten aannemen, dat de beteekenissen „grootvader" (resp. „grootmoeder") en „vader" (resp. „moeder") aan den eenen kant en die van „kleinzoon" aan den anderen kant onafhankelijk van elkaar uit wayah ontstaan zijn, het laatste uit wayah's beteekenis „jeugdige leeftijd", eerstgenoemde beteekenissen uit een te voren ontwikkelde praegnante beteekenis „leeftijd" = „hooge leeftijd".

[41]) Intusschen heb ik nog geen materiaal onder oogen gehad, dat ondubbelzinnige aanwijzingen vóór de afleiding van wayah opleverde. Ten aanzien van de Tantri-plaats, waarop Mevr. Dr. Coster-Wijsman attent maakt (Bijdragen, deel 90, p. 141), zou ik willen opmerken, dat zij juist niet voor Aichele's hypothese pleit, aangezien een kabayan in de beteekenis „oud" na tuha-tuha geheel overbodig zou zijn, en niet is aan te nemen, dat het, als vreemd woord, dienen zou ter verklaring van een heel alledaagsch inheemsch woord als tuha-tuha. De beteekenis „eerbiedwaardig", „aanzienlijk", die van bhaya af te leiden zou zijn, zou hier bovendien uitstekend passen. Ook zij in verband hiermee geconstateerd, dat de Tantri blijkens een uitdrukking wayah tuha = „oud van leeftijd" (prozatekst, ed. Hooykaas, p. 28, 19) wayah gebruikt in den neutralen zin van „leeftijd" en niet voor „ouderdom", daar in dat geval de toevoeging van tuha niet noodig zou geweest zijn.

Ten aanzien van de Tjirĕbonsche bosschen, die men „kabayan" noemt, helt Mevr. Coster, zooals blijkens de vertaling „geheiligde of gezegende wouden" te voren vermoedelijk reeds Roorda van Eysinga, over tot de meening, dat dit kabayan wel van bhaya zal zijn af te leiden. Men zou deze opvatting kunnen steunen met een verwijzing naar een plaats als Ādiparwa 142, 1—2: mahā*bhaya* tan sinipi iking alas pinaranta, en de ongeveer gelijkluidende passage 141, 12 (even verder van Hiḍimba: pinakabhaya ning alas!). Wel zou men daartegenover weer kunnen wijzen op het alas wayah, dat KBW. s. v. wayah met *wana gahana* = „diep, dicht, ondoordringbaar woud" weergeeft en waarvan van der Tuuk (aldaar s. v. daha, II, 384b) opmerkt, dat het slaat op nog nooit betreden bosch, doch het komt mij voor, dat dit bezwaar tegen de hier besproken en

ook door mij bij voorkeur aanvaarde opvatting toch niet al te belangrijk geacht kan worden, want dat er volstrekt geen samenhang tusschen het wayah en het kabayan van de uitdrukkingen alas wayah en wana kabayan behoeft te bestaan; het laatste toch is gereedelijk te verklaren uit een grondwoord bhaya, terwijl het eerste in den zin van „oud bosch" eveneens gemakkelijk te begrijpen is, daar op Java en op Bali de bosschen, die sinds menschenheugenis bestaan, uiteraard ondoordringbaar zijn, in tegenstelling tot nieuwen aanplant. Dat oud = ondoordringbaar bosch tevens geheimzinnig is en daardoor den indruk wekt van gevaarlijk of magisch-gevaarlijk te zijn, laat zich ook hooren, maar dat behoeft nog geenszins een nadere verwantschap van dit wayah en dit kabayan in te sluiten; het naast elkaar voorkomen dezer beide woorden bij eenzelfde substantief behoeft niet meer dan coïncidentie te zijn.

Met betrekking tot het Zuid-Sumatraansche kĕbayan, waarop de heer Helfrich Mevr. Coster en Dr. van Hinloopen Labberton (vgl. noot 4) mij opmerkzaam maakte, houdt zich Mevr. Coster er van overtuigd, dat het op bay, bĕbay, „vrouw", „vrouwelijk", teruggaat (Bijdragen, deel 90, p. 142). Zoo zeker als zij van de juistheid dezer afleiding is, ben ik niet. Wordt niet de opvatting verdedigd, dat de vrouw in de uitingen van haar sexueele leven bij primitieve volkeren als magisch-gevaarlijk geldt en dat ook uit de verandering van een in het kraambed gestorven vrouw in een pontianak de wezenlijke gelijkheid dier twee voor het volksgeloof te concludeeren valt? Mocht dat juist zijn, dan lijkt het feit, dat men de jong-gehuwde vooral bij of kort na haar overgang tot dezen staat kĕbayan = „magisch-gevaarlijk" noemt, toch niet zoo heel vreemd. Intusschen wil ik, trouw aan mijn van het begin af aan ingenomen standpunt, dat men bij den huidigen stand van onze kennis van Indonesische talen beter doet met het overwegen van mogelijkheden dan met het doen van apodictische uitspraken, allerminst de mogelijkheid uitschakelen, dat het kĕbayan in kwestie inderdaad met bay samenhangt. Zelfs geloof ik, dat het niet eens zoo moeilijk zou zijn samenhang met een verondersteld kabayan = „leeftijd" te verdedigen — „den leeftijd (praegnant: den geschikten leeftijd) bereikt hebben", „oud genoeg zijn om te trouwen" —, al ligt deze afleiding ook het minst voor de hand en is zij minder naar mijn smaak. Gebrek aan gegevens omtrent de herkomst van het Zuid-Sumatraansche kĕbayan maakt het in dit geval wel bijzonder moeilijk om voorkeur uit te spreken.

Het kabayan van de Agastyaparwa-plaats, waarnaar Gonda verwijst (Bijdragen, deel 90, p. 163): strī kabayan ikang lĕwas ring rah [het KBW. geeft s. v. lĕwas voor Adig. 60 b: lĕwas ring *rat*!], kán als een aanwijzing voor kabayan's afleiding van wayah beschouwd worden, maar behoeft het toch niet te zijn, èn omdat ouderdom iemand vanzelf recht op het ontzag van anderen geeft, zoodat dit strī kabayan kan zijn „een met eerbied behandelde vrouw", „een vrouw van aanzien", èn omdat kabayan slechts secundair „oud" kan zijn, zooals reeds is betoogd. Het op kabayan volgende lĕwas, dat o.a. „oud" kan beteekenen, bewijst dus niet zoo heel veel.

Ten slotte vestig ik nog de aandacht op het feit, dat Gericke-Roorda s. v. kĕbayan den vorm ngĕbayani aan nuwani van het grondwoord tuwa = „oud" gelijkstelt, en dat het KBW. s. v. bhaya den vorm kabayan-kabayan geeft in den zin van „zeer gevaarlijk v. e. ziekte". Het eerste steunt Aichele's hypothese, ofschoon tuwa hier klaarblijkelijk = „chef" en nuwani dus „chef zijn over" is, en de beteekenis „chef" voor kabayan aanvaard kan worden ook zonder dat men zich voor afleiding van wayah behoeft uit te spreken. Het tweede biedt daarentegen weer eenigen steun aan mijn pleidooi voor bhaya.

Men ziet, dat uit dit materiaal, dat voor een deel den laatsten tijd bekend gemaakt is, toch moeilijk een doorslaggevend argument ten behoeve van deze

of gene meening te halen is, en dat het resultaat van het onderzoek is, dat de onzekerheid, die ik in deel 85 van deze Bijdragen constateerde, onverminderd voortbestaat.

[42]) Zie hierboven p. 605, p. 612 en noot 6.

[43]) Vgl. noot 4 en noot 41, derde alinea.

ADDENDA.

Aan noot 13 op p. 623 is het volgende toe te voegen:

Het Oud-Javaansch verschilt in zooverre van het huidige Javaansch, dat daar ratu ook optreedt in adjectivische afleidingen, waarin een praefix, maka- b.v., de functie vervult van het inleidende adjectief, koppelwerkwoord, zoo men wil, van het huidige Javaansch (dadi, dados, jumĕnĕng). De vraag, of ratu zelf in het Oud-Javaansch als praedicaatswoord kan optreden in den zin van „koning zijn", valt niet met zekerheid te beantwoorden. Juynboll, Wrdl., geeft ratu zelf niet als zoodanig op, doch wel een irrealiteitsvorm ratwa, en wel voor Rt. (= Ratnawijaya) 3, 2 (onvindbaar; wel te lezen Rāmāyaṇa 3, 2, aangezien aldaar een ratwa voorkomt), Arjunawiwāha 29, 2, Rāmāyana 3, 3 en Ādiparwa 97; bovendien bestaat de mogelijkheid, dat het piratwa, dat Juynboll opgeeft voor Rāmāyaṇa 3, 47 in pi en ratwa te splitsen is. In een der handschriften heeft echter Ādiparwa 97, 11 ratu in plaats van ratwa. Deze afwijking zou, in het voordeel van A.'s opvatting, kunnen wijzen op de gelijkwaardigheid van ratu en ratwa, afgezien van de beteekenis van het suffix -a. Intusschen bestaat de mogelijkheid, dat dit ratwa niet is te beschouwen als irrealiteitsvorm van ratu, doch van rinatu, „als koning beschouwd, tot koning uitgeroepen, als koning erkend worden", een irrealiteitsvorm, die gekenmerkt zou worden door het wegvallen van het infix -in- van den realiteitsvorm en die tot rinatu zou staan als ratwakĕna (Ādiparwa 135) tot rinatwakĕn (Ādiparwa 98). Weliswaar zou deze irrealiteitsvorm dan verschillen van de groote massa der passieve irrealiteitsvormen bij genasaleerde grondwoorden zonder -i of -akĕn, die immers bestaan uit het ongenasaleerde grondwoord plus het suffix -n, -ĕn of -nĕn (Kern, V. G., 8, p. 230), doch blijkens ucapa en wuwusa (Kern, ibidem) komt de vorming met -a voor en staat dus voor ratwa deze verklaring vrij. Mocht ratwa bij rinatu behooren, dan zouden de door Juynboll gegeven loci natuurlijk geen enkele aanwijzing bevatten voor het voorkomen van ratu als praedicaatswoord; het ratu van de varia lectio van Ādiparwa 97, 11 zou dan als waardeloos te beschouwen zijn.

Welk van de twee mogelijkheden de voorkeur verdient, zal alleen uit te maken zijn door een speciaal daarop gericht onderzoek. Mocht het het geval zijn, dat de vorm ratun of ratunĕn als passieve irrealiteitsvorm van angratu gevonden werd, of mocht men andere substantieven, bij voorkeur titelnamen, vinden, die zonder een praefix kunnen optreden als praedicaatswoord, dan zou daarmee een sterke steun gevonden zijn voor A.'s opvatting; mocht het onderzoek daarentegen negatief verloopen, dan zou ik dat als argument kunnen aanvoeren tegen A. Bij zulk een onderzoek zal men echter tevens te overwegen hebben, dat er in het geval van het alawas ratu van onze Wirāṭaparwa-plaats geen subject is uitgedrukt en dat alawas aan ratu voorafgaat, waardoor het „verbale" karakter van ratu, gesteld dat alawas ratu zou beteekenen „ik ben reeds lang koning", veel meer in het oog zou springen dan b.v. in een zin „Rāma was reeds lang koning van Ayodhyā".

Voorts schijnt men voor sommige der door Juynboll opgegeven plaatsen de

vraag onder het oog te moeten zien, of ratwa geen appositie kan zijn bij een voorafgaand persoonlijk voornaamwoord sira, in welk geval het niet als adjectief en praedicaatswoord, maar als substantief zou optreden. Deze mogelijkheid lijkt mij niet uitgesloten voor een voorbeeld als sang sumādhya sira ratwa, dan te vertalen met „die zichzelf als a.s. koning doodverft" (KBW., s.v. ratu), doch ik geef dadelijk toe, dat zij voor het meerendeel der opgegeven plaatsen wèl uitgesloten lijkt.

Intusschen, mocht A. al kans zien te bewijzen, dat ratu als praedicaatswoord kan optreden — voorloopig lijkt mij dit nog weinig waarschijnlijk —, dan zou hij nog slechts voor de helft klaar zijn, aangezien hij verder het alawas ratu in den zin van „ik ben reeds lang koning" in harmonie zou moeten kunnen brengen met het er op volgende ngaran ing ulun, dat hij in zijn vertaling schijnt te negeeren, maar dat juist een sterken steun geeft aan de opvatting, dat alawas ratu een naam of een titel is en geen mededeeling van een feit.

Aan noot 23 op p. 626 is het volgende toe te voegen:

Na het afsluiten van den tekst van mijn opstel werd mijn aandacht gevestigd op het kalĕpasĕn van Arjunawiwāha 5, 6, d en 5, 10, d benevens van Rāmāyaṇa 25, 22. Dit steunt de opvatting, dat er in het Oud-Javaansch ook ka--ĕn-substantieven geweest zijn. Voorts heb ik nog nagezien, of de metriek omtrent den oorsprong van de u en de i van woorden als kaprabhun en kadadin eenig licht kon verschaffen. Indien deze i en u metrisch kort zouden geweest zijn, zou dit eenigen steun gegeven hebben aan de opvatting, dat zij uit samentrekking van i resp. u met een pĕpĕt ontstaan zijn. Dit onderzoek heeft echter een negatief resultaat gehad, daar b.v. de u van karatun in Rāmāyana 19, 63, b lang is, hoewel er slechts één consonant op volgt. Uiteraard bewijst dit niets voor de opvatting, dat hier samentrekking van u en a heeft plaats gevonden, daar ook samentrekking van u en pĕpĕt een lange u kan opleveren!

BESTUURSVERGADERING

van 16 September 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter); Mr. H. D. Rubenkoning (Penningmeester), Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter, Dr. F. W. Stapel en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

Dr. Alb. C. Kruyt had medegedeeld tot zijn leedwezen verhinderd te zijn.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt de notulen der vorige Bestuursvergadering voor te lezen. Deze worden goedgekeurd.

Als nieuw lid werd aangenomen de Heer B. van Eijk.

Van de ledenlijst werden afgevoerd de Heer J. A. Quist (wegens overlijden) en de Heeren Dr. A. A. L. Rutgers, Dr. A. van Deursen en Pangeran Ario Soenarto.

Aanteekening werd gehouden van het veranderd adres der Heeren: J. B. Sartorius, Dr. P. Voorhoeve, Prof. Dr. J. Gonda, L. C. Heyting, C. Monod de Froideville, Dr. K. A. H. Hidding, J. L. Swellengrebel, M. A. ten Kate, E. W. Maurenbrecher, A. Dirks, Prof. Dr. J. J. L. Duyvendak, Mr. C. T. Bertling en de Deutsche Gesellschaft für Islamkunde.

Ter tafel wordt gebracht:

1. eene convocatie voor de Algemeene vergadering van het Nederl. Comité voor geschiedkundige wetenschappen op 23 Sept. a.s.;

in handen gesteld van Dr. Stapel.

2. een brief d.d. 25 Aug. van Mr. Drs. P. A. F. Blom om het initiatief te nemen voor een gedenkteeken in het Instituutsgebouw ter gedachtenis aan Mr. C. van Vollenhoven;

wordt besloten mede te deelen, dat naar het inzicht van het Bestuur het oprichten van zulk een gedenkteeken stellig niet met den wensch van den overledene zou strooken, en dat een portret van Prof. Van Vollenhoven reeds is aangebracht.

3. het voltooide 2e en laatste deel van de door Mevrouw Adriani—Gunning bewerkte Bare'e-verhalen;

besloten wordt:

a. den prijs in den boekhandel te bepalen op f 2.50; en

b. het noodige te doen verrichten ter verkrijging van het overschot van het als subsidie door de Ned. Ind. Regeering toegezegde bedrag;

4. brieven d.d. 30 Juli, 1 en 12 Aug. j.l. van Prof. Dr. H. T. Colenbrander, waarbij wordt meegedeeld, dat het Hs. der Levensbeschrijving van Jan Pietersz. Coen voltooid en zoo goed als persklaar is, in aansluiting waarbij eenige vragen worden gesteld;

besloten wordt op dit bericht, dat met blijdschap is vernomen, te antwoorden:

a. dat van de uitgaaf in 300 exemplaren de helft zal worden behandeld als het VIe deel der Coen-uitgaaf, en de wederhelft, los van de Bescheiden, als afzonderlijk verschijnende „Levensbeschrijving" in den handel zal worden gebracht;

b. dat, in aansluiting bij de gedachte, waarvan (blijkens de Inleiding op het Ie deel der Coen-uitgave) is uitgegaan, in die Levensbeschrijving niet zal zijn op te nemen het reeds in de Bijdragen, dl. II, bl. 396 verschenen relaas der Conqueste van het eiland Banda enz. anno 1621, dat thans wordt gesteld op den naam van Nicolaes van Waert, luitenant der prauwen;

c. dat, met het oog op eene aan te vragen subsidie, waarvan het bedrag zal zijn te ramen in verband met de kosten dezer uitgaaf, opzending van het Hs. wordt verzocht, waarbij tevens

d. de aandacht wordt gevestigd op de Notulen der Bestuursvergadering van 19 Januari 1918 (dl. 74, blz. X), waarbij in het vooruitzicht werd gesteld dat aan het werk zou toegevoegd worden eene „bibliografie";

5. een brief d.d. 29 Aug. j.l. van den Heer A. Hueting, de vraag stellende of het Bestuur bereid zou zijn in de Bijdragen op te nemen, een door hem samengestelde spraakkunst van het Tobeloreesch;

wordt besloten mede te deelen, dat in beginsel geen bezwaar tegen de opneming wordt gemaakt, evenwel over het Hs. advies zal zijn in te winnen, terwijl, in verband met den betrekkelijk grooten voorraad copy, voor de publicatie eene eenigszins gunstiger gelegenheid zal zijn af te wachten;

6. Prof. C. C. Berg brengt in aansluiting bij het vorenstaande ter tafel een door den schrijver in zijne handen gestelde spraakkunst over het Tomboeloesch;

advies wordt verzocht van Prof. van Ronkel en Dr. Kruyt;

7. een brief d.d. 3 Juli van Dr. P. Voorhoeve, ter publicatie aanbiedende een aantal door hem persklaar gemaakte Soembawareesche teksten met vertaling van wijlen Prof. Jonker;

wordt besloten mede te deelen, dat in beginsel het Bestuur tot opneming geneigd is; dat voor de publicatie een eenigszins gunstiger gelegenheid zal zijn af te wachten, doch inmiddels met het zetten van het werk zou kunnen worden aangevangen;

8. een brief d.d. 9 Aug. van Dr. W. F. Stutterheim ten geleide van Oudheidkundige Aanteekeningen XXXIX—XLII;

worden t.z.t. in de Bijdragen opgenomen;

9. voor de Bijdragen is ontvangen eene verhandeling van Dr. Elisabeth Camerling: Eenige mededeelingen betreffende het ring-geld in Koerintji;

advies wordt verzocht aan Dr. Rassers en Dr. Kruyt;

10. ontvangen werden van den Heer E. W. Maurenbrecher een aantal Javaansche Hs. en Maleische bescheiden *ten geschenke*, beneven drie kropak's in *bruikleen*, waarbij aan het Bestuur wordt overgelaten om te bepalen, of als plaats daarvan aangewezen is de bibliotheek van het Instituut dan wel die van de Rijksuniversiteit te Leiden;

wordt besloten den schenker den dank van het Bestuur over te brengen en de Heeren Berg en Van Ronkel uit te noodigen van hun bevinding te doen blijken alsmede raad te geven nopens deze Javaansche en Maleische teksten;

11. de Heer Kern deelt mede, dat in Prof. Kern's Verspreide Werken niet opgenomen werd een artikel over de taal der Negrito's, waarvan is ontdekt, dat het werd gedrukt als aanhangsel van het Werk van Dr. A. B. Meyer;

wordt besloten in beginsel te aanvaarden, dat dit artikel zal worden herdrukt als supplement op de Verspreide Werken, doch dat — in verband met den staat der geldmiddelen — een gunstig tijdstip zal zijn af te wachten;

12. Dr. Rassers legt namens Dr. Juynboll over diens vertaling van Sarga XXII van het Oud-Javaansche Ramayana;

13. Dr. Stapel deelt mede, dat het derde deel van het Corpus-Diplomaticum Neerlando-Indicum persklaar is; machtiging wordt verleend tot het afdrukken en bepaald wordt, dat hetgeen met Prof. Heeres was overeengekomen, van toepassing blijft voor zijn opvolger.

In de tweede plaats deelt Dr. Stapel mede, dat hij eene levensbeschrijving heeft voltooid van den Gouverneur-Generaal Speelman: met belangstelling wordt dit bericht vernomen; in beginsel wordt besloten dat deze studie in de Bijdragen zal worden opgenomen;

14. Prof. Krom, mede namens Prof. Berg advies uitbrengende over het door den Heer Schnitger aangeboden artikel: „Enkele oudheidkundige opmerkingen over het tantrisme op Java", verklaart zich met opneming in de Bijdragen te kunnen vereenigen;

voorts deelt de Voorzitter mede, dat hij nog in overleg is met Dr. F. de Haan over de uitgaaf van de door dezen samengestelde Personalia uit het tijdvak van het Engelsch Tusschenbestuur.

Voor de Bibliotheek werden boekgeschenken ontvangen van de Heeren: O. L. Helfrich, Dr. A. Piekaar, Mr. Soekanto (Boestaman), Dr. J. Doorenbos, G. Coedès, H. F. Tillema, Dr. P. V. van Stein Callenfels, Dr. W. C. Klein, Dr. F. D. K. Bosch, Dr. W. J. Beck, Dr. R. Brandstetter, C. Lekkerkerker, R. L. Mellema, A. G. Putscher, F. Oudschans Dentz, Dr. F. W. Stapel, J. M. C. Muller, Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Mevr. de Wed. E. Woensdregt—Hoorweg;

zoomede van de Ned. Indische Officiersvereeniging, het Kern-Instituut, de Vereeniging Indië-Nederland, de De-Goeje-Stichting, het Oostkust van Sumatra-Instituut, het Nederl. Bijbelgenootschap, en het Bestuur der Vereeniging Bond van gepensioneerde burgerlijke Landsdienaren en locale Ambtenaren in Ned.-Indië.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

BESTUURSVERGADERING
VAN 21 OCTOBER 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (onder-Voorzitter), Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Dr. F. W. Stapel, Dr. Alb. C. Kruyt en P. de Roo de la Faille (Secretaris.

Verhinderd waren: Mr. H. D. Rubenkoning wegens ziekte, Prof. Dr. J. B. P. de Josselin de Jong wegens uitstedigheid, en de Heer Ch. J. I. M. Welter.

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt de notulen der vorige bestuursvergadering voor te lezen. Deze worden, na eenige veranderingen, goedgekeurd.

Als nieuwe leden werden aangenomen de Heeren: H. E. Wolff van Wülfing, Ir. L. Sippel en W. Kern.

Overleden was Dr. O. Nachod, Buitenlandsch lid. Opgezegd was het donateur-lidmaatschap door de Cultuurmaatschappijen Gesiekan, Langsee en Patjangaän; het lidmaatschap door de Heeren Raden S. Nimpoeno en Mr. J. H. Wagener..

Adresveranderingen waren opgegeven door de Heeren H. C. Croes, Dr. A. J. Bernet Kempers; P. J. van den Berg, A. Th. Bogaardt, J. H. Stutterheim en Dr. J. W. de Klein.

Ter tafel wordt gebracht:

1. een circulaire, gericht aan de vrienden en vereerders van wijlen Prof. Mr. C. van Vollenhoven, een bijdrage verzoekende om het fonds der Adatrechtstichting te doen groeien;

met het oog op de overeenkomst, waarbij het Kon. Instituut zich verplicht heeft één Adatrechtbundel jaarlijks uit te geven en eventueel bij te dragen in de kosten van andere deelen, voor kennisgeving aangenomen;

2. een circulaire der Samenwerkende Zendingscorporaties te Oegstgeest, verzoekende een geldzending;

als niet liggende op den weg van het Kon. Instituut, eveneens voor kennisgeving aangenomen;

3. een circulaire van de Commissie Nederland-Curaçao 1634/1934, een subsidie verzoekend tot uitvoering van de plannen ter herdenking van het feit, dat 300 jaar geleden de Nederlandsche souvereiniteit over de Benedenwindsche eilanden een aanvang nam met de inbezitneming van het eiland Curaçao;

besloten wordt zich te bepalen tot een betuiging van sympathie en bereidverklaring tot moreelen steun;

4. een brief, d.d. 13 Oct., van Mevrouw Adriani-Gunning, dank betuigende voor de zeer gewaardeerde hulp van het Kon. Instituut bij de uitgaaf der Bare'e-verhalen met verkorte vertaling;

5. het besluit van den Minister van Staat, Minister van Koloniën, d.d. 27 Sept. 1933 Afd. A. no. 67, toekennende een subsidie van f. 1444 ter zake van de uitgaaf van het 2e deel van het werk Bare'e-verhalen, opgeteekend door Dr. N. Adriani;

6. een brief d.d. 22 Sept. Afd. A no. 6 van het Commissariaat voor Indische Zaken, waarbij wordt medegedeeld, dat Dr. A. J. R. Heinsius geen gelegenheid kan vinden om naast zijn ambtelijke bezigheden, de werkzaamheden, verbonden aan de uitgaaf der samenvatting van hetgeen geleid heeft tot de Wet op de Staatsinrichting van Ned.-Indië, binnen afzienbaren tijd te voltooien, in verband waarmede de aandacht wordt gevestigd op eenige in Nederland met verlof zijnde Indische rechterlijke ambtenaren;

men is antwoord wachtende op een voor dat doel uitgeganen brief;

7. een brief van Prof. Gonda, d.d. 12 Oct. jl., ten geleide van het derde, tevens laatste deel van zijne verhandeling over het Agastyaparwa;

zal t.g.t. worden geplaatst in de Bijdragen;

8. een mededeeling dat voor de bibliotheek ten geschenke is ontvangen een bundel Javaansche en andere bescheiden, afkomstig uit de nalatenschap van Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer;

hiervoor is dank betuigd; de Heeren Van Ronkel en Berg verklaren zich bereid om een onderzoek dienaangaande in te stellen.

De Voorzitter brengt ter sprake, dat voor een uit te geven verzameling van wijlen Prof. Van Vollenhoven's Verspreide Geschriften de beschikking wordt gevraagd over al wat in de Bijdragen enz.

is verschenen en het cliché van het portret met handteekening van dien geleerde, zooals die in den jongsten Adatrechtbundel voorkomen;

geen bezwaar.

Rondvraag:

Prof. Van Ronkel adviseert in overeenstemming met Dr. Kruyt om de tot publicatie aangeboden schets van een Tomboeloesche spraakkunst, ofschoon met waardeering van den daaraan besteden arbeid, ter beschikking van den schrijver te laten.

Met betrekking tot de in zijne handen gestelde Maleische bescheiden, door den Heer Maurenbrecher aan de Bibliotheek geschonken, raadt Prof. Van Ronkel aan deze, met den daarvan gemaakten inventaris, bij de Hs.-verzameling op te nemen.

In aansluiting hierbij verzoekt Prof. Berg voor zijn aandeel in de bestudeering der Javaansche stukken diligent te worden verklaard.

Dr. Rassers geeft, ook namens Dr. Kruyt, in overweging om de in hunne handen gestelde verhandeling van Dr. Elisabeth Camerling: „Eenige mededeelingen betreffende het ring-geld in Koerintji", ter beschikking van de schrijfster te laten;

alzoo besloten.

Voor de boekerij werden geschenken ontvangen van de heeren O. L. Helfrich, J. Keuning, P. de Roo de la Faille, J. C. Vergouwen, F. Oudschans Dentz; zoomede van de Directie der N. V. Cult. Mij. „Lodaja" en de Utrechtsche Indologen Vereeniging.

Nadat de Secretaris eenige mededeelingen heeft gedaan over de beschikbare copy voor de Bijdragen in het a.s. jaar alsmede — voorloopig — over den stand der geldmiddelen, en de Voorzitter bericht heeft over het overleg, dat met Dr. de Haan gepleegd wordt over de uitgaaf van diens Personalia uit den tijd van het Engelsch Tusschenbestuur, sluit Prof. Krom, wijl niets meer aan de orde is, de vergadering.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 NOVEMBER 1933.

Aanwezig de Heeren: Prof. Dr. N. J. Krom (Voorzitter), Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel (Onder-Voorzitter), Prof. Dr. C. C. Berg, Dr. W. H. Rassers, R. A. Kern, Ch. J. I. M. Welter, Dr. F. W. Stapel, Dr. Alb. C. Kruyt en P. de Roo de la Faille (Secretaris).

De Voorzitter opent de vergadering en verzoekt de notulen der vorige Bestuursvergadering voor te lezen. Deze worden, na eene aanvulling, goedgekeurd.

Als nieuw lid werd aangenomen de Heer A. C. Korpershoek van der Kooy.

Kennisgeving van veranderd adres was binnengekomen van de Heeren: Dr. W. H. Rassers, R. Prijono en J. Fortgens.

Opgezegd was het lidmaatschap door de Heeren J. Tieleman, M. A. ten Kate, J. A. de Gelder, de Hoofdadministratie der N.V. Gemeensch. Mijnb. Mij. Billiton te Tandjoeng Pandan en de N.V. Zeehaven en Kolenstation Sabang.

De N.V. Vereenigde Klattensche Cultuur-Maatschappij zag zich verplicht hare donatie te verlagen.

Ter tafel wordt gebracht:

1. eene mededeeling van Mevr. Jonkman te Driebergen, dat op den dezerzijds tot Mr. Jonkman gerichten brief eerst antwoord kan worden verwacht na diens terugkeer uit Suriname, welke tegen 3 Dec. a.s. kan worden tegemoet gezien;

2. de Ontwerp-Begrooting-1933.

In verband met de omstandigheid, dat bij bestrijding van alle voorgenomen uitgaven de dienst over 1934 vermoedelijk een nadeelig saldo zou opleveren van f 9167.50 — (±) f 3000 = f 6167.50 ontstaat eene gedachtenwisseling over hetgeen te doen staat.

Besloten wordt de beslissing over de ontwerp-begrooting uit te stellen tot de volgende Bestuursvergadering, waarin deze zal worden vastgesteld.

De Secretaris deelt mede zijne functie neer te leggen na den afloop der vergadering.

Rondvraag:

Prof. Berg vraagt, of hij kan blijven rekenen op de subsidie van f 75.— ook in het a.s. jaar ten behoeve van zijn Javaanschen helper.

Hiervan wordt toezegging gedaan.

De Heer Kern biedt voor de Bibliotheek ten geschenke aan het boekwerk: Nineteen years in Polynesia, by G. Turner (1861).

De Voorzitter betuigt hiervoor dank.

Voor de boekerij waren geschenken binnengekomen van de Heeren: Pr. C. Wessels, Joh. F. Snelleman, Prof. Dr. Ph. S. van Ronkel, O. L. Helfrich, Dr. W. C. Klein, Fred. Oudschans Dentz en H. F. Tillema.

Aan de schenkers is dank betuigd.

Niets meer aan de orde zijnde, sluit de Voorzitter de vergadering.

---

(390) End

[illegible]